

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/341050466>

FORENZIČKO RAČUNOVODSTVO REVIZIJA PREVARA (FORENSIC ACCOUNTING FRAUD REVISION)

Book · April 2020

CITATIONS

0

READS

419

3 authors, including:

Željko Bjelajac

Faculty of Law University Business Academy in Novi Sad

165 PUBLICATIONS 173 CITATIONS

SEE PROFILE

Some of the authors of this publication are also working on these related projects:

Education [View project](#)

COVID-19 [View project](#)

Doc. dr Žarko Lekić * Prof. dr Željko Bjelajac * Prof. dr Marko Carić
FORENZIČKO RAČUNOVODSTVO
REVIZIJA PREVARA

**PRAVNI FAKULTET ZA PRIVREDU I PRAVOSUĐE
NOVI SAD**

**FORENZIČKO RAČUNOVODSTVO
*REVIZIJA PREVARA***

**Doc. dr Žarko Lekić
Prof. dr Željko Bjelajac
Prof. dr Marko Carić**

Novi Sad, 2018.

UNIVERZITET PRIVREDNA AKADEMIJA
PRAVNI FAKULTET ZA PRIVREDU I PRAVOSUĐE
NOVI SAD

Recenzenti

Prof. dr Pero Petrović
Prof. dr Božidar Banović
Prof. dr Dobrica Vesić

Za izdavača

Prof. dr Marko Carić

Autori

Doc. dr Žarko Lekić
Prof. dr Željko Bjelajac
Prof. dr Marko Carić

Lektura i korektura

Svetlana Zejak Antić

Štampa i prelom

Mala knjiga, Novi Sad

Tiraž: 300

ISBN 978-86-6019-082-8

Sva prava zadržana. Nijedan deo ove knjige ne može biti reprodukovan, presnimavan ili prenošen bilo kojim sredstvom, elektronskim, mehaničkim, kopiranjem, snimanjem, ili na bilo koji drugi način bez prethodne saglasnosti autora i izdavača.

PREDGOVOR

U objašnjavanju privrednih zbivanja i procesa u našoj ekonomskoj stvarnosti, opterećenoj bremenom teške prošlosti, u čestoj upotrebi su sintagme: siva ekonomija, crno tržište, nelegalna trgovina, prljavi novac, pranje novca, sukob interesa, prljava aktiva, organizovani kriminal, preispitivanje privatizacije i dr. Ovi i njima slični pojmovi postali su, nažalost, usled česte upotrebe razumljivi širokom krugu građana i uobičajeni su u svakodnevnoj komunikaciji. Isto tako, gotovo svakodnevno obznanjuju se razne afere čija učestalost, sadržina, dimenzije i način prezentovanja imaju snažan uticaj na formiranje shvatanja da se sitnim i krupnim prevarama i kriminalom podrivaju ekonomska, socijalna i moralna osnova društva i da su time zahvaćeni gotovo svi njegovi slojevi i segmenti. Kriminalne radnje i korupcija unutar širokog kruga ljudi iz vlasti i javnih institucija, čije se usluge masovno koriste (sudstvo, javne službe, zdravstvo, prosveta i dr.), postale su uobičajene pojave koje više nikoga ne iznenađuju. S druge strane, nesposobnost države i njenih nadležnih institucija, koje na rečima pokazuju odlučnost a u praksi nemoć da ograniče i spreče takve pojave, unosi među građane nemir i zabrinutost za budućnost. Taj problem je sve ozbiljniji i sve izraženiji, usled njegovog intenzivnog i dugotrajnog manifestovanja.

Na nedostatak shvatanja o dimenzijama problema izazvanog kriminalom i korupcijom, odsustvu odlučnosti da se društvo s njim suoči, kao i odugovlačenju u preduzimanju efikasnih mera za njegovo rešavanje ukazuju stavovi mnogih državnih organa i pojedinaca koji te organe predstavljaju. Stanje nekontrolisanog kriminala i korupcije objašnjavano je kao recidiv prošlosti i nužan pratilac tranzicije. Takođe, tvrdilo se da će problemi biti prevaziđeni kad se tranzicioni proces okonča. Na raširenost korupcije i urgentnost njenog energičnog sprečavanja ukazivali su i ukazuju mnogi strani partneri. Oni su nedvosmisleno upozoravali, i to čine još uvek, da je nezainteresovanost stranog kapitala i odsustvo namere da se ulaže u našu zemlju uzrokovano visokim stepenom kriminalizacije privrede i javnih službi. Odsustvo mera i ubedljive odlučnosti da se takvo stanje menja presudno je uticalo na intenzitet poremećaja privrednog sistema i njegovu kontinuiranu nestabilnost. Posledica toga je odsustvo sigurnosti da će uloženi strani kapital imati neophodnu zakonsku zaštitu, pa je izostao njegov priliv koji bi, u uobičajenim okolnostima, bio značajna pokretačka snaga i generator razvoja.

Navedeni problemi najjasnije su se ispoljili u sferi finansija, na nerazvijenom finansijskom tržištu, na kojem nije bilo gotovo nikakvog reda. Takvo stanje plastično odslikava odgovor gospodina Altarasa, direktora *Stockbroker*-a, na pitanje o stepenu razvijenosti finansijskih tržišta u našoj zemlji: „Procena stepena razvijenosti podrazumeva poređenje sa nečim poznatim i uobičajenim u svetskoj praksi. Ono što mi trenutno u praksi imamo, a posebno u ekonomskoj sferi, može se

uporediti jedino sa stanjem haosa koji prethodi početku stvaranja bilo kakvog sistema.“

Stoga, zavisno od trenutne potrebe i željenog cilja svakog pojedinog učesnika na tržištu, srećemo se sa praksom koja najviše odgovara opisu „skup presedana“, a ne postojanju nekog jasnog uređenog sistema. D. Erić o tome kaže: „Težište je stavljeno na Zakon o privatizaciji koji kroz prateću zakonsku regulativu ceo sistem funkcionisanja finansijskog tržišta stavlja isključivo u funkciju trenutnog modela privatizacije, pa nam se u praksi dešava da se sa svakom izmenom modela privatizacije funkcionisanje finansijskog tržišta okreće naglavačke.“¹ Neki krupni slučajevi pokazali su nedostatak morala, stručnih kadrova i odlučnosti države u zaustavljanju i širenju kriminala i korupcije. Njihovo razrešavanje je, pod pritiskom javnosti i stranog uticaja, mnogo puta pokretano, ali nikada nije dovedeno do kraja. U pitanju su razne afere u bankama koje su nelegalno iznosile novac u inostranstvo, brojni izvozni poslovi od kojih novac nije unosen u zemlju itd.² Karakterističan slučaj je izvoz šećera, koji je uvezen, prepakovan i kao domaći proizvod izvožen u zemlje u kojima bi, u slučaju da je zaista naš artikal, imao značajne beneficije. Slučaj je mnogo puta aktuelizovan ali je njegovo rešavanje odlagano i odugovlačeno, pa nikad nije ni dovedeno do kraja. Zbog toga je čitava naša privreda pretrpela izuzetno velike štete. Prisutni su, takođe, razni oblici krupnog šverca i nelegalne trgovine u koju su umešana mnoga lica koja su radila na važnim kontrolnim funkcijama u državnom aparatu.

Mnogi slučajevi u sudskim procesima prekinuti su pod izgovorom da nema dokaza. Radi se o tome da ne postoji odgovarajuća dokumentacija i evidencija koja prati poslovne događaje ili je dokumentacija nepotpuna i ne može da zadovolji kriterijume sudskog dokaza.

Upravo smo zbog svega navedenog i odlučili da objavimo knjigu *Forenzičko računovodstvo*, kako bismo na određeni način pomogli stručnjacima koji se bave rasvetljavanjem nelegalnih i nezakonitih radnji u obezbeđivanju stručnih dokaza o umešanosti u zloupotrebe onih lica koja svojom aktivnošću, propustima i sl. omogućavaju nezakonito prisvajanje sredstava. Odlučili smo da činjenice predstavimo na primerima iz naše prakse, jer „naši“ uzurpatori zakona ne krađu i ne zloupotrebljavaju svoj položaj u Sjedinjenim Američkim Državama, Velikoj Britaniji, Nemačkoj ili drugde, već u našoj zemlji. Ova knjiga teži da doprinese obogaćivanju prakse i da istraživače iz ove oblasti u našoj zemlji zainteresuje za širenje saznanja i kompleksnije prilaženje rešavanju konkretnih problema. Razvoj

¹ D. Erić, *Finansijska tržišta i instrumenti*, Čigoja, Beograd 2003, str. 39.

² D. Vlahović, *Demokratska pljačka Srbije. Ekonomska destrukcija — primena u praksi*. Knjiga je delo novinara i pisana je kao novinarsko štivo, sa dosta elemenata istraživačkog rada. Iako u njoj postoje argumentovani dokazi za štete neslučenih razmera koje su nanete zemlji, knjiga nije izazvala zasluženu pažnju.

privrede i društva iznedriće nove slučajeve i kreacije nezakonitog rada, na šta stručna javnost trebalo bi da bude spremna i da blagovremeno daje prave odgovore na nove izazove.

Polazeći od toga da je forenzičko računovodstvo instrument rasvetljavanja kriminalnih i drugih nezakonitih radnji, ili utvrđivanje činjenica vezanih za imovinske sporove, njegove aktivnosti se temelje na informacijama poslovnog računovodstva i dokumentacije. Prema tome, kada je u pitanju forenzičko računovodstvo podrazumeva se da to nije neko posebno računovodstvo, već se radi o specifičnoj analizi evidencija i informacija koje se zasnivaju na poslovnom računovodstvu i dokumentaciji, ali koje se koriste, obrađuju i analiziraju sa aspekta rasvetljavanja pojedinačnih slučajeva, koji su predmet sudskih procesa. Zato aktivnosti forenzičkog računovodstva nemaju sveobuhvatan karakter kontrole, što je predmet posla revizije finansijskih izveštaja, od strane revizorskih kuća, i kontrole finansijskog poslovanja od strane raznih inspeksijskih i drugih kontrolnih organa. Sadržaj knjige *Forenzičko računovodstvo* prilagođen je potrebama finansijskih stručnjaka, koje sudski i drugi organi angažuju za razrešavanje brojnih slučajeva kriminalnih radnji i raznih sporova, kojima naša praksa obiluje. S druge strane, broj kadrova osposobljenih za poslove veštačenja i rasvetljavanja raznovrsnih dela veoma je oskudan. Takođe, mali je i gotovo zanemarljiv i broj objavljenih stručnih knjiga koje se bave ovom materijom. One razmatraju i obrađuju uopštena i teorijska pitanja, oslanjajući se na istraživanja strane literature o kriminalu, njegovim uzrocima i posledicama. Kriminalne i njima srodne aktivnosti poprimile su nepodnošljive razmere i prete da uruše ekonomsku osnovu zemlje. U ovoj knjizi autori su se, polazeći i od sopstvenog iskustva u veštačenju i rasvetljavanju brojnih dela u sudskim procesima, rukovodili konkretnim potrebama stručnjaka koji se bave ovakvim poslovima u našoj zemlji, i obradili su brojne poznate i moguće nezakonite radnje, kao i način i put njihovog rasvetljavanja.

Autori žele da se zahvale prof. dr Davidu Dašiću na nesebičnoj pomoći, posebno na uputima i savetima prilikom pisanja knjige; inž. Seadu Muranoviću na tehničkoj obradi i izuzetnom doprinosu u konačnom uobličavanju knjige; i Živku Laleviću na nesebičnoj podršci tokom nastanka ove knjige.

Autori

I

ZNAČAJ RAČUNOVODSTVENIH INFORMACIJA

Kod nas je 1945. godine postavljena jasna razlika između knjigovodstva i računovodstva, pošto su ta dva pojma često izjednačavana. Članom 1 Odluke o jednoobraznom računovodstvu utvrđeno je da „računovodstvo obuhvata: knjigovodstvo s računom bilansa i računom gubitka i dobitka, pogonski obračun, kalkulaciju, statistiku s upoređenjem i planiranje“.

Računovodstvene informacije čine logističku osnovu na kojoj se zasniva kontrola ekonomskih procesa u kompanijama i drugim pravnim licima, kao i donošenje raznovrsnih odluka. Zato su zahtevi na koje te informacije mogu dati kvalitetne odgovore utemeljeni na potrebama:

- kontrolnih aktivnosti u kompanijama,
- polaganja računa o stanju i uspehu kompanije,
- donošenja poslovno-finansijskih odluka i
- kontinuirane upravljačke kontrole poslovno-finansijskih procesa u preduzeću.

U savremenim uslovima, u tome je od izuzetnog značaja funkcija kontrole poslovnih procesa u svim segmentima i fazama aktivnosti u kompanijama, bankama i državnim institucijama. Na dugoj strani, bez adekvatne kontrole nije moguća preventivna zaštita imovine od raznovrsnih oblika štetnih uticaja, kao što su: kriminalne radnje, loša organizacija i neadekvatno vođenje poslovnih procesa. S tim je u vezi i opasnost koja pretila integritetu imovine u funkciji izvršavanja planiranih zadataka.

Uloga računovodstva u zadovoljavanju navedenih potreba zahteva pažljiv pristup u sistematizovanju i analizi knjigovodstvenih informacija.

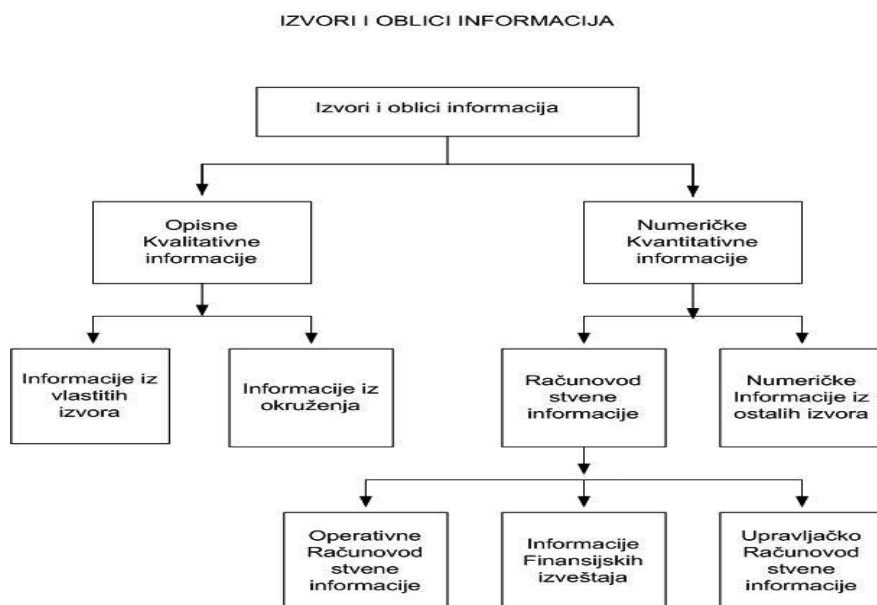
1. SISTEM RAČUNOVODSTVA KAO IZVOR RELEVANTNIH INFORMACIJA

Računovodstvo, organizovano u skladu sa odgovarajućim principima i zakonskim propisima, raspolaže gotovo neiscrpnim rasponom raznovrsnih informacija o promenama stanja imovine, vlastitih izvora, obaveza, i informacijama o regularnosti poslovanja kompanija, banaka i državnih institucija. Ti podaci, grupisani po računovodstvenim metodama, neobrađeni, ne daju odgovore na mnoga pitanja o kvalitetu poslovanja i regularnosti promena u strukturi imovine i njenih izvora. Za brojne korisnike, a naročito za kontrolne organe, najinteresantnije su informacije o kvalitativnim promenama u vrednosnoj i terminskoj strukturi i usklađenosti obaveza i izvora za njihovo izmirivanje.

Polazeći od toga, izvorni računovodstveni pokazatelji pripremaju se za izradu kontrolnih podloga, koje su od značaja u procedurama kontrolisanja regularnosti i kvaliteta poslovanja. Sređivanje i obradu podataka, o kojima je ovde reč, trebalo bi izvršiti na takav način da se omogući dobijanje odgovora na kontrolne zahteve, i za objektivno ocenjivanje i zaključivanje o uspešnosti rada kompanije ili nekog drugog pravnog subjekta. Takođe, od izuzetnog značaja je i pitanje vezano za eventualno utvrđivanje zakonske ili druge odgovornosti pojedinaca ili grupa. To sistematizovanje pokazatelja i njihovo oblikovanje u odgovarajuća dokumenta (izveštaje i informacije), način je koji odgovara zahtevima objektivnog informisanja i dobijanja realne slike o pitanjima na koje se traže odgovori.

Računovodstvenim i drugim numeričkim informacijama, iz vlastitih izvora, kao i izvora iz okruženja, iskazuju se kvantitativne i kvalitativne vrednosne veličine. Te informacije izvorno, ili nakon obrade i oblikovanja na prikladan način, daju sliku o brojnim ekonomskim pojavama, kojima se pored kvantitativnih izražavaju i njihova kvalitativna svojstva. Pored numeričkih, za potrebe upravljanja i kontrole često se koriste i opisne, kvalitativne informacije, koje mogu biti od posebnog značaja za kontrolu ekonomskih procesa. Izvorni oblici informacija mogu se grafički predstaviti na sledeći način:

Šema br. 1

Šematskim prikazom predočena je raznovrsnost poslovnih informacija, kako u pogledu njihovih vrsta i oblika, tako i u pogledu izvora iz kojih se dobijaju. U izlaganjima koja slede daje se opis šematski predstavljenih vrsta i oblika informacija.

1.1. Opisne informacije

Izveštajima o poslovanju menadžment prikazuje sliku o finansijskoj poziciji kompanije i njenom položaju na tržištu, o njenom statusu u okruženju sa kojim ima ekonomske i brojne druge veze, koje su od značaja za njen rad i razvoj. Informacije koje sadrže ti izveštaji, imaju izuzetan značaj za eksterne korisnike, poslovne partnere i druge, u izgradnji njihovih stavova i kreiranju politike poslovnih odnosa sa konkretnom kompanijom. Stoga se one moraju brižljivo pripremati.

Kvalitativne (opisne) informacije zasnivaju se na proverenim obaveštenjima, koja su bitna za kompletiranje ocena o prošlim događajima i za izgradnju stavova o poslovnim namerama vezanim za budućnost. Takva saznanja se dobijaju spolja, ali se u značajnoj meri koriste i informacije zasnovane na internim izvorima. Prema tome, konačni sudovi grade se na osnovu skupa obaveštenja o okruženju i poziciji preduzeća u njemu, s jedne, i na osnovu analize internih stanja i mogućnosti, s druge strane. Ocene utemeljene na tako složenim procedurama i dubinskim ispitivanjima pretpostavka su za oblikovanje realnih stavova, kojima menadžment nagoveštava buduće aktivnosti i ambicije.

Kvantitativne informacije i na njima utemeljene procene, odluke i kontrolne aktivnosti, ne znače samo objavljivanje želja menadžmenta koje se odnose na budućnost. One su bitne za izradu poslovnih planova kojima se konkretizuju razvojni ciljevi, ugradnjom istih u ta dokumenta, uz istovremeno utvrđivanje zadataka i mogućih odgovornosti menadžmenta za njihovu realizaciju. Razvojnim planovima se predstavlja kontrolni instrument toka, intenziteta i redosleda budućih tokova razvojnih procesa i nastajanja promena, koje mogu imati dugoročne posledice na poslovanje i prosperitet, kao i na poziciju preduzeća u grani ili u određenom privrednom prostoru. Te promene odnose se na preorijentaciju u poslovanju, napuštanje postojećih programa proizvoda ili usluga, prihvatanje novih, i sl. Opisne informacije nisu dovoljno precizne pa se samo na osnovu njih ne može utemeljiti jasna predstava o stanju nekih ekonomskih kategorija, ili tendencija razvoja određenih pojava u poslovanju. Opisne (kvalitativne) informacije o kompaniji i njenom poslovanju veoma su korisne za njen menadžment, kao i za eksterne korisnike. U najvećem broju slučajeva, kompletna slika o nekoj ekonomskoj kategoriji ili pojavi, te o potrebama kontrolisanja određenih aktivnosti datog poslovnog subjekta, može se dobiti samo kombinacijom opisnih i numeričkih informacija koje potiču iz eksternih i internih izvora.

Jedna kvalitativna informacija, data opisno ili u kombinaciji sa numeričkim vrednostima, može da otvori mnoga pitanja koja iziskuju precizne odgovore. Te informacije imaju karakter obaveznog prezentovanja uz finansijske izveštaje. Tako, npr., informacija da se skraćivanjem rokova za izmirenje obaveza dobija 2% kasa-skonta, zahteva odgovore na sledeća pitanja: Koliki su troškovi kredita koji se koriste za izmirenje obaveza, ako se one na taj način regulišu?; Koliko bi se smanjili troškovi kamata da su umesto obaveza dobavljačima prevremeno izmirene obaveze po nekim

kreditima?; Koliko bi se zaradilo na kamatama da su sredstva umesto izmirenja obaveza plasirana na tržištu novca?, i sl.

Najznačajnije kvalitativne informacije objavljuju se uz finansijske izveštaje. One imaju karakter obaveznog prezentovanja. „Među najkorisnijima su: a) pregled korišćenja računovodstvenih metoda; b) značajni nepredviđeni gubici; c) tekuća tržišna vrijednost finansijskih instrumenata; d) imovina koja služi za osiguranje isplate pojedinih obaveza; e) datumi dospeća značajnih obaveza; f) neiskorišćene kreditne linije; i g) neisplaćene povlašćene dividende. Beleške takođe prate finansijske izveštaje, dajući detaljno objašnjenje stavki kao što su: izvanredni dobici i, gubici, promene računovodstvenih načela i značajni finansijski događaji nastali nakon datuma bilansa.

Ukratko, beleške često sadrže informacije koje su od velike važnosti za tačnu interpretaciju finansijskog položaja kompanije, poslovnih rezultata i budućih izgleda za uspeh.“³

1.2. Neračunovodstvene kvantitativne informacije

Numeričkim informacijama iskazuje se intenzitet neke pojave, čime se ona preciznije definiše. To otvara mogućnost da se izvrši rangiranje po važnosti u okviru istih ili sličnih pojava i sagleda njihov značaj u odnosu na neka poslovna zbivanja ili stanja. Kvantitativnom određenosti definišu se dimenzije manifestovanja tj. veličina i stepen razvika karakteristika zbivanja, bitnih za poslovna kretanja i poziciju u kojoj će se kompanija naći njihovim razvojem. Numeričkim informacijama najčešće se iskazuju odnosi između određenih međusobno zavisnih veličina, elemenata koji predstavljaju komponente nekog ekonomskog stanja ili zbivanja. Kvantitativna obeležja nekog konkretnog oblika stvarnosti definišu granice u kojima manje promene njihovih svojstava ne menjaju njenu suštinu. Međutim, ukoliko kvantitativna obeležja veličinom i međusobnim odnosima prekorače kritične granice ravnoteže, u kojima promene narušavaju sadržinu uspostavljenog reda, tada njihov razvoj prerasta u novi kvalitet, u stvarnost koja se razlikuje od prethodne. Realni ekonomski svet sastoji se od brojnih stanja i procesa koji se menjaju, utičući jedni na druge. Njihove kvantitativne promene ne vode automatski do destrukcije stvarnosti koju neko stanje karakteriše. To se događa tek ako izmene odnosa bitnih sadržaja pređu granice u kojima je neko stanje bilo otporno na promene. Analiza kvantitativnih ekonomskih odnosa je, u suštini, postupak istraživanja zavisnosti između pojedinih karakterističnih kategorija, njihovih međusobnih interakcija i rezultata njihovog uzajamnog delovanja.

Brojne kvantitativne informacije i numerički podaci zanimljivi su za proces operativnog vođenja kompanija i drugih subjekata, i za raznovrsne kontrolne radnje, a potiču iz internih i eksternih izvora, koji nemaju poreklo iz računovodstvenih podataka.

³ R. Meigs & W. Meigs, *Računovodstvo — temelj poslovnog odlučivanja*, Nakladnička kuća Mate, Zagreb, 1999, str. 946.

U gotovo svim kompanijama i institucijama vode se evidencije o mnoštvu operativnih podataka, koji se ne odnose na redovne aktivnosti, niti se u njihovom sistematizovanju i registrovanju primenjuju metode i principi kojima se prate poslovne operacije. Radi se o raznovrsnim evidencijama numeričkih i opisnih podataka o apsorpcionoj moći tržišta za sopstvene proizvode, o potezima konkurencije, i sl. Pored navedenog, kompanije i institucije kontinuirano pribavljaju i obrađuju podatke o kretanju i razvoju određenih pojava koje su od interesa za kontrolu njihovog poslovanja. S druge strane, kompanije od partnera sa kojima imaju ekonomsku komunikaciju — kupaca, dobavljača, kooperanata strukovnih organizacija, a u novije vreme i od državnih kontrolnih organa — dobijaju informacije o poslovanju partnera i drugih subjekata. Mogućnosti saznavanja važnih informacija o drugim sistemima brzo se povećavaju razvojem računarskih sistema i elektronske obrade podataka. Važan izvor eksternih informacija je i stručna literatura: knjige, časopisi, razne publikacije, i sl.

Za oblikovanje neračunovodstvenih informacija najčešće se kombinuju podaci iz eksternih i internih izvora, ali se kao komplementarni koriste i pokazatelji iz računovodstva.

Kada se govori o neračunovodstvenim informacijama misli se na one podatke koji ne potiču iz vlastitih računovodstvenih izvora. Međutim, kompanije i drugi subjekti dobijaju informacije iz eksternih izvora, izvedene iz računovodstvenih podataka i dokumenata kao što su finansijski izveštaji poslovnih partnera, zabeleške uz te izveštaje kojima se saopštavaju buduće namere, i dr.

1.3. Informacije iz računovodstvenih izvora

Računovodstvo je bogat izvor pouzdanih podataka o poslovanju kompanija i drugih subjekata, sređenih po utvrđenim pravilima. Ono je „umjetnost interpretacije, mjerenja i povezivanja rezultata ekonomskih aktivnosti“.⁴ Osnovna svrha računovodstva je da pruži informacije potrebne za odlučivanje, a u vezi sa upotrebom retkih ekonomskih resursa (novca, zemljišta, radne snage, materijalnih vrednosti i dr.), te za kontrolu poslovnih procesa i regularnosti poslovanja.

Bazični deo računovodstvenih aktivnosti odvija se u knjigovodstvu, koje je strogo formalizovano. Ono podrazumeva sveobuhvatno evidentiranje poslovnih događaja, zasnovano na verodostojnim dokumentima⁵. U njemu se po hronološkom

⁴ R. Meigs & W. Meigs, *isto*, str. 4.

⁵ Čl. 8. Zakona o računovodstvu („Sl. glasnik RS“, br. 62/2013), glasi:

„Knjiženje poslovnih promena na računima imovine, obaveza i kapitalu, prihodima i rashodima vrši se na osnovu verodostojnih računovodstvenih isprava.

Računovodstvena isprava predstavlja pisani dokument ili elektronski zapis o nastaloj poslovnoj promeni, koja obuhvata sve podatke za knjiženje u poslovnim knjigama tako da se iz računovodstvene isprave nedvosmisleno može saznati osnov, vrsta i sadržaj poslovne promene.

redu evidentiraju i sređuju podaci o nastalim poslovnim procesima i stanjima, koji se iskazuju u novčanim jedinicama. Na taj način obezbeđuju se uslovi da se prikaže slika o proteklom poslovanju subjekta. Knjigovodstvo kao deo procesuiranja ukupnih podataka o prošlosti, obuhvata vrednosnu stranu tih zbivanja, a rede uz vrednosne pokazatelje obuhvata i numeričke podatke o materijalnim stanjima nekih oblika imovine. Njegovim podacima u potpunosti se obuhvataju sve promene koje se odnose na sredstva, obaveze prema izvorima sredstava, te promene prihoda i rashoda. Knjigovodstvene aktivnosti se završavaju računovodstvenim obračunima, koji se sastavljaju za jedinicu računovodstvenog obuhvatanja kao celinu i, ukoliko se ukaže potreba, i za njene delove. Ti poslovi su usko povezani sa računovodstvenim nadzorom, jer se bez takve naglašene veze ne bi moglo pouzdati u tačnost knjigovodstvenih podataka, njegovih informacija, i usaglašenosti poslovnih aktivnosti sa propisima.

Podaci i informacije računovodstva dostavljaju se korisnicima informacionim kanalima, putem komunikacionih sredstava. Njima se određuju uslovi pod kojima se vrši prenos poruka. Polazeći od svrhe računovodstvenih informacija, one raznovrsnošću zahteva koji se pred njih postavljaju i mogućnosti koje pružaju utiču na knjigovodstvo. Ono u okviru svojih aktivnosti u redovnim postupcima, pored ostalog, treba da obezbedi podatke za informacije koje računovodstvo oblikuje. Takođe, izveštaji računovodstva mogu se pripremiti kao nadzorni — oni koji se podnose korisnicima koji učestvuju u odlučivanju u oblasti nadzora.

Aktivnostima usmerenim na realizaciju poslovnih ciljeva u kompanijama i drugim subjektima se kontrolisano ili nekontrolisano uspostavljaju i kombinuju raznovrsni odnosi između pojedinih vrednosno izraženih kategorija, činilaca poslovnih procesa i njihovih efekata, od čega zavisi kvalitet ekonomije. To je predmet vrednosnog računovodstvenog obuhvatanja, prikupljanja i sistematizovanja istorijskih podataka, te pripremanja i interpretacije informacija o tome. Celovitost računovodstvenih podataka o ekonomskim aktivnostima i procesima pruža mogućnost sveobuhvatnog i potpunog informisanja, povezanog s ciljevima poslovnog subjekta, što računovodstvu daje izuzetan značaj u informacionim

Računovodstvena isprava sastavlja se u potrebnom broju primeraka na mestu i u vreme nastanka poslovne promene. Računovodstvena isprava koja je sastavljena u jednom primerku može se otpremiti ako su podaci iz te isprave stalno dostupni. Fotokopija računovodstvene isprave je osnov za knjiženje poslovne promene, pod uslovom da je na njoj navedeno mesto čuvanja originalne isprave i da je potpisana od strane odgovornog lica.

Računovodstvenom ispravom smatra se i isprava ispostavljena, odnosno primljena telekomunikacionim putem, kao i isprava ispostavljena, odnosno primljena putem servisa za elektronsku razmenu podataka (*Electronic data interchange — EDI*). Pošiljalac je odgovoran da podaci na ulazu u telekomunikacioni sistem budu zasnovani na računovodstvenim ispravama, kao i da čuva originalne računovodstvene isprave. Kada se računovodstvena isprava prenosi putem servisa za elektronsku razmenu podataka, pružalac usluge elektronske razmene podataka dužan je da obezbedi integritet razmenjenih podataka.“

sistemima. Takva kvalifikacija se zasniva na činjenici da druge funkcije ne raspolazu tako sistematično sređenim podacima o pojavama koje prate. Zbog svoje sopstvene raznovrsnosti, kao i raznolikosti izvora iz kojih potiču, informacije računovodstva mogu se okvalifikovati kao: 1) operativne, koje kao izvor koriste analitičke podatke knjigovodstva, i dr.; 2) računovodstveno-finansijske izveštaje, koji predstavljaju godišnje ili periodične obračune i eksterne iskaze, za čiju izradu se koriste podaci finansijskog knjigovodstva; 3) upravljačko-računovodstvene informacije čiji izvor podataka je upravljačko računovodstvo; i 4) forenzičko-računovodstvene informacije čiji izvor podataka je celokupan računovodstveni sistem, pri čemu se koristi i sva druga raspoloživa dokumentacija.⁶

Zbog značaja finansijskog a posebno forenzičkog računovodstva za materiju koja je predmet razmatranja u ovoj knjizi, potrebno je dati osvrt na operativne informacije. One potiču iz analitičkog knjigovodstva i njemu komplementarnih izvora, koji predstavljaju značajnu informacionu osnovu finansijskog i forenzičkog računovodstva. Operativni knjigovodstveni podaci koriste se kao nadzorno-računovodstvene informacije neposredno, ili obrađene po kategorijama sredstava i po vremenskim intervalima, zavisno od konkretnih korisnika ili nivoa menadžmenta kome se stavljaju na upotrebu. Dakle, operativne finansijske evidencije mogu se koristiti kao direktne informacije, za interne potrebe ili kao podloge za nadzorne i forenzičke analize.

U poslovnim subjektima javljaju se dva područja aktivnosti. Na jednoj strani je područje poslovnih odnosa sa drugima, koje se odlikuje pribavljanjem elemenata za poslovne aktivnosti i distribucijom poslovnih učinaka iz poslovnog subjekta (kao što su komercijalni odnosi s dobavljačima, kupcima i korisnicima usluga). S druge strane su procesi internog područja poslovanja, između delova subjekta, koji počinju u momentu kada su im elementi za aktivnosti na raspolaganju. Kada u internom području poslovnog subjekta započne realizacija programa, javljaju se utrošci i u vezi s tim i troškovi, kao i učinci sa kojima se troškovi povezuju. Na raščlanjivanju područja poslovanja na eksterno i interno utemeljeno je definisanje finansijskog i računovodstva troškova. Finansijsko računovodstvo prati i analizira eksterno područje poslovnih aktivnosti sa svodnim i zbirnim podacima o internom poslovnom području, a računovodstvo troškova usmereno je na interno područje poslovanja.

⁶ Forenzičko računovodstvo kao skup socio-profesionalnih aktivnosti ima za cilj da štiti privredna društva i predstavlja implementaciju pravnih, ekonomskih, socijalnih i političkih funkcija. U tom smislu, forenzičko računovodstvo predstavlja disciplinu koja spaja računovodstvo, reviziju i zakon. Zakon odražava sposobnost države da uspostavi, upravlja i razvija društveni, ekonomski i politički poredak. Forenzičko računovodstvo, kao posebna grana računovodstva, bavi se kontrolom zakonskog i stručnog evidentiranja. („Forenzičko računovodstvo — karika koja nedostaje u obrazovanju i praksi“, u: *Menadžment*, časopis za teoriju i praksu menadžmenta, 75/2012, str. 41)

Finansijskim računovodstvom se obuhvataju i proučavaju sredstva i obaveze prema izvorima, sa posebnim isticanjem odnosa sa drugima. Istovremeno, predmet praćenja i analiziranja tog računovodstva je poslovni rezultat jedinice računovodstvenog obuhvatanja. U računovodstvu troškova registruju se, sistematizuju i analiziraju materijalni i drugi elementi koji se koriste u poslovnim procesima, od momenta kada subjekat može njima da raspolaže, zatim troškovi i poslovni učinci. Na kraju se analiziraju poslovni rezultati pojedinih delova u okviru jedinice računovodstvenog obuhvatanja, pa i oni postaju predmetom takvog obuhvata.

Finansijsko i računovodstvo troškova ne iscrpljuju se samim knjigovodstvenim aktivnostima, nego zahvataju i određeni deo računovodstvenog nadzora i računovodstvene analize.

S obzirom na predmet praćenja poslovnih zbivanja u pojedinim delovima koji čine njegovu celinu, računovodstvo se može podeliti na finansijsko i računovodstvo troškova, a imajući u vidu svrhu izveštavanja jednog i drugog, uz toga proističe upravljačko računovodstvo. Kao poseban deo računovodstvenih aktivnosti, forenzičko računovodstvo usmereno je na obradu i analiziranje računovodstvenih informacija i podataka vezanih za kriminalne i druge nedozvoljene radnje, koje podležu zakonskoj odgovornosti, kao i na analiziranje i rasvetljavanje imovinskih sporova. „Računovodstvo koje je usmereno u prvom redu na ispunjenje informativnih zahteva eksternih korisnika poznato je kao finansijsko računovodstvo, dok se računovodstvo čiji je primarni cilj zadovoljenje potreba za informacijama uprave preduzeća označava kao upravljačko računovodstvo“.⁷ Međutim, računovodstvo čije su izveštajne aktivnosti, istraživanja i analize usmerene na otkrivanje i rasvetljavanje kriminalnih radnji, nedozvoljenih i spornih ponašanja, u poslovnim subjektima čini forenzičko računovodstvo. „U računovodstvenoj literaturi ne postoji jedinstvena definicija forenzičkog računovodstva. Od brojnih definicija koje se mogu naći u literaturi, najprihvatljivija je, prema ACF-u (Association of Certified Fraud Examiners — Asocijacija ispitivača kriminalnih radnji i prevara) definicija forenzičkog računovodstva kao korišćenja veština u potencijalnim ili stvarnim građanskim ili krivičnim sporovima, uključujući i opšteprihvaćene računovodstvene i revizorske; utvrđujući gubitke profita, imovine ili šteta, procene internih kontrola, prevare i sve drugo što dovodi do uključivanja računovodstvenih znanja u pravni sistem“.⁸ Forenzičko računovodstvo se zbog istraživačkog karaktera aktivnosti kojima se bavi naziva još i *istraživačkim računovodstvom*. Polazeći od toga, forenzički računovođa ima zadatak da analizira,

⁷ K. Škarić Jovanović, R. Radovanović, *Finansijsko računovodstvo*, Ekonomski fakultet Beograd, Centar za istraživačku delatnost, Beograd 2006, str. 6.

⁸ *Isto*, str. 42.

interpretira i prezentuje poslovno-finansijske pozicije koje su međusobno povezane, tako da one budu razumljive i potkrepljene činjenicama.

U razmatranjima u nastavku ovog poglavlja biće izložene funkcije finansijskog i upravljačkog računovodstva, kao integralnih delova računovodstvenog sistema, čiji je predmet aktivnosti praćenje ekonomije poslovnih subjekata sa stanovišta eksternih komunikacija sa poslovnim partnerima i internog ekonomskog komuniciranja u samom poslovnom subjektu. Funkcije forenzičkog računovodstva biće razmatrane u narednim poglavljima. Pošto je predmet obrade u ovoj knjizi forenzičko računovodstvo, funkcije finansijskog i upravljačkog računovodstva biće osvetljene iz posebnog ugla, iz koga se može sagledati mogućnost korišćenja informacija i podataka ta dva dela računovodstvenog sistema, sa ciljem analize i istraživanja forenzičkog računovodstva.

2. FUNKCIJE FINANSIJSKOG RAČUNOVODSTVA

Finansijsko računovodstvo deo je računovodstva koji interpretacijom i povezivanjem finansijskih podataka i njihovim obelodanjivanjem putem finansijskih izveštaja, predstavlja osnovni izvor informacija o finansijskoj poziciji i uspehu poslovnog subjekta, za eksterne korisnike. Podaci u tim izveštajima prezentuju se u skladu sa zakonskim propisima i računovodstvenim standardima. To računovodstvo je, kao deo ukupnog računovodstvenog sistema, instrument procesa utemeljenog na: principima dvojnog knjigovodstva, zakonskim propisima, utvrđenim normama i načelima i metodama u postupcima prikupljanja, sređivanja i obrade podataka o ekonomsko-finansijskim aktivnostima poslovnog subjekta. U tom računovodstvu se periodično doteruju stanja u poslovnim knjigama, izrađuju i podnose finansijski izveštaji, kao njegovi finalni proizvodi. Ono se smatra eksterno usmerenim računovodstvom pravnog lica. Razlozi za to su sledeći: 1) finansijski odnosi sa okruženjem osnovni su predmet aktivnosti tog računovodstva, iako se njime obuhvataju i interni odnosi; 2) finansijsko računovodstvo je jedini izvor informacija o finansijskom položaju i uspehu poslovnog subjekta za eksterne korisnike.

Menadžment pravnog lica ima obaveze koje proističu iz zakonskih propisa i određenih internih akata. Potrebno je da u utvrđenim vremenskim intervalima, a najmanje jedanput godišnje, polaže račun o stanju i rezultatu poslovanja: kreditorima, poslovnim partnerima, državnim i internim organima, i zaposlenima, koji se informišu putem kontinuiranog procesa periodičnih obračuna.⁹ To se obezbeđuje izradom i dostavljanjem finansijskih informacija opšte namene korisnicima, koje im služe kao podloga za donošenje poslovnih odluka. Informacije se emituju i distribuiraju u formi finansijskog izveštavanja pravnih lica koja

⁹ Obračun predstavlja iskaz sređenih podataka o ostvarenim poslovnim procesima i stanjima iz prethodnog perioda. On se može odnositi na jedinicu računovodstvenog obuhvatanja kao celinu i na njene sastavne delove, odnosno celokupne procese i stanja. Postoje takođe i obračuni pojedinačnih poslovnih poduhvata.

primenjuju MSFI (Međunarodni standardi finansijskog izveštavanja), odnosno MSFI za MSP (Međunarodni standardi za mala i srednja preduzeća): bilans stanja, bilans uspeha, izveštaji o promenama na kapitalu, izveštaji o tokovima gotovine i napomena uz finansijske izveštaje. Finansijski izveštaji koji se dostavljaju eksternim korisnicima zasnivaju se na podacima finansijskog računovodstva, u kome se pripremaju i odakle se distribuiraju. Zato finansijsko računovodstvo prati i analizira kretanje vrednosti sredstava i izvora sredstava, pri čemu su naglašeni finansijski odnosi s drugim pravnim i fizičkim licima. U ovom računovodstvu se, isto tako, obračunavaju i proučavaju rezultati celovitog finansijskog procesa poslovnog subjekta.

Za finansijsko knjigovodstvo, kao deo računovodstvene aktivnosti kompanija, propisuju se unificirani obrasci o iskazivanju poslovnih rezultata (prihoda i rashoda), stanja imovine i promena na njoj, na jedinstven način. To se čini da bi država mogla jednostavno i po istom postupku i procedurama da kontroliše rad svih poslovnih subjekata u zemlji. U tome je za državu najbitnije da li ti subjekti ispunjavaju prema njoj svoje obaveze. Informacije namenjene eksternim korisnicima može u potpunosti da obezbedi finansijsko računovodstvo. Ono je okrenuto prema njihovim potrebama i podređeno je ispunjavanju obaveza polaganja računa o radu kompanije. Zato je rad računovodstva regulisan propisima, kako bi njegovi podaci bili standardizovani, potpuni i razumljivi korisnicima, jer na osnovu njih oni donose svoje odluke vezane za kompaniju dostavljača informacija, kao poslovnog partnera.

Neki autori pod pojmom računovodstva podrazumevaju postupke čiji je zadatak količinsko i vrednosno obuhvatanje i kontrola tokova novca i učinaka, koji nastaju u datom subjektu, izazvani poslovnim aktivnostima. Knjigovodstvo čini računsku osnovu računovodstva, jer ono obezbeđuje podatke koji se na različite načine koriste u drugim podsistemima računovodstvene funkcije. Nazivi: *finansijsko računovodstvo*, *računovodstvo troškova*, *upravljačko računovodstvo*, *poresko računovodstvo*, *forenzičko računovodstvo*, zasnivaju se na tipovima karakterističnih računovodstvenih informacija koje se koriste, a dobijaju se primenom određenih specifičnih računovodstvenih oblika. Informacije finansijskog računovodstva upotrebljavaju se za brojne i raznovrsne potrebe, pa se zbog toga često nazivaju „informacije za opšte namene“. Te informacije opisuju finansijska sredstva i obaveze poslovnog subjekta u jednom trenutku, a pod pojmom *rezultat poslovanja* podrazumeva se iskazivanje uspešnosti njegovih finansijskih aktivnosti u nekom periodu, najčešće tokom godine. Struktura tih informacija prilagođena je potrebama investitora i poverilaca pri odlučivanju gde da ulože raspoloživa sredstva. Odluke o tome značajne su za društvo, pošto se njima utvrđuje koji će subjekti i grane delatnosti dobiti potrebna sredstva za razvoj. Informacije koje pruža to računovodstvo pored investitora koriste i mnogi drugi subjekti, poslovni partneri i državni organi.

Dokumentovanost, praćenje, kontrola i nadzor nad količinskim i vrednosnim zbivanjima i poslovnim procesima u pravnom subjektu predstavljaju osnovni zadatak računovodstva. Računovodstveni nadzor ima zadatak da analizom podataka koje pruža knjigovodstvo potvrdi njihovu verodostojnost. Na osnovu finansijskih izveštaja i informacija eksterni korisnici donose za sebe i društvo značajne odluke, a nad pripremom tih izveštaja nemaju vlastitu kontrolu. Zato se pred finansijsko računovodstvo postavljaju zahtevi da podnosi istinite izveštaje, da bude objektivni hroničar poslovnih događaja i da u tome bude nepristrasno. Uzdizanjem pouzdanosti informacija, koje pružaju finansijski izveštaji, na respektabilan nivo, postiže se jačanje poverenja partnera, što doprinosi stabilnosti partnerskih odnosa i ekonomskih komunikacija. Računovodstvo je regulisano zakonskim propisima, računovodstvenim načelima i standardima, čijom se doslednom primenom obezbeđuje objektivno informisanje i uslovi za dobre partnerske i odnose sa drugim poslovnim subjektima i organima. Radi toga se, u cilju pouzdanosti informacija finansijskog računovodstva, praktikuje eksterna nezavisna revizija finansijskih izveštaja, od strane specijalizovanih kompanija. One daju revizorska mišljenja o finansijskim izveštajima, čime se sigurnost u istinitost i objektivnost informacija koje sadrže ti izveštaji podiže na viši nivo pouzdanosti. Iz tih razloga veliki poslovni sistemi organizuju internu reviziju.

3. FUNKCIJE UPRAVLJAČKOG RAČUNOVODSTVA

Upravljačko računovodstvo obuhvata pripremu i korišćenje računovodstvenih informacija, koje su oblikovane tako da pomognu menadžmentu u planiranju, kontroli ekonomskih procesa poslovnog subjekta, i u donošenju odluka. Kako se vidi, upravljačko računovodstvo okrenuto je prvenstveno budućnosti, naročito kada je u pitanju planiranje i kontrola poslovanja, koja se ostvaruje upoređivanjem planiranih sa postignutim rezultatima i utvrđivanjem odstupanja između planom postavljenih zadataka i ostvarenja. Istovremeno, ono obezbeđuje analitičku osnovu za otkrivanje uzroka odstupanja koja nisu u saglasnosti s planom. Nekada se pouzdane ocene o ostvarenim poslovnim rezultatima mogu dobiti i upoređivanjem tekućih dostignuća sa ostvarenim u prethodnom ili ranijim periodima.

„No, potrebno je imati na umu da jednostavna usporedba tekućih rezultata sa ranije ostvarenim nije dostatna za kontroliranje poslovnih aktivnosti.

Zašto ne? Zato što je teško reći da su ranije ostvareni rezultati bili dobri, loši ili osrednji.

Stoga upravljačko računovodstvo teži obimnom korišćenju unapred utvrđenih sustava kao što su sustav budžetske kontrole i sustav obračuna po standardnim troškovima.“¹⁰

¹⁰ Leslie Chadwick, *Osnove upravljačkog računovodstva*, Nakladnička kuća Mate, Zagreb 2000, str. 1.

S obzirom na to da informacije i izveštaje upravljačkog računovodstva koristi menadžment preduzeća, njihov sadržaj ne mora biti zasnovan na opšteprihvaćenim načelima i zakonskim propisima. Ali, potrebno je da izveštaji sadrže one informacije koje zadovoljavaju zahteve za donošenje odluka. Te informacije uključuju i stavove nefinansijskih faktora, kao što su efekti različitih akcija kompanije na okruženje, ugled kompanije u javnosti, i dr. Dakle, sadržaj finansijskih izveštaja i informacija može uticati i na odluke okruženja, koje od istinitih informacija može imati koristi. Međutim, namerno ponuđeni neistiniti ili nemarno sačinjeni izveštajni dokumenti, ukoliko se neoprezno koriste pri odlučivanju, mogu imati štetne posledice po okruženje.

Savremeni računarski kapaciteti za deponovanje i čuvanje podataka omogućavaju velikim poslovnim sistemima uspostavljanje i održavanje integralnog sistema informacija. Finansijske informacije najzastupljenije su u izveštajima upravljačkog računovodstva, zato što svaka odluka u poslovnim subjektima uključuje finansijsku komponentu.

Upravljačko računovodstvo nije treći komplementarni deo računovodstva, pored finansijskog i računovodstva troškova, nego proističe iz njih. Ono je gotovo u celosti usmereno na zadovoljavanje potreba za informacionim potrebama odlučivanja i kontrolom zakonitosti poslovanja, dok finansijsko i računovodstvo troškova u tom pogledu mogu imati neutralan karakter. Specifična karakteristika upravljačkog računovodstva je u tome što je kod njega promenjeno polazište za formiranje informacija. U finansijskom i računovodstvu troškova uvek se polazi od izvornih podataka koji se kasnije sređuju i sistematizuju, dok se ne dođe do informacija koje se prikazuju u finansijskim izveštajima. U upravljačkom računovodstvu se polazi od toga kakve odluke u okviru poslovnog sistema treba doneti. Informacije upravljačkog računovodstva su problemski orijentisane i u njima je naglasak na ispitivanju odstupanja u ekonomskim kategorijama, a kvantifikovane su u neke kategorije koje su nepoznate finansijskom i računovodstvu troškova, kakav je, npr., slučaj sa oportunitetnim troškovima.¹¹ Kod upravljačkog računovodstva težište aktivnosti je na planiranju, analizi i prilagođavanju kontrolnim zahtevima, a ne na knjigovodstvu, koje je u centru pažnje finansijskog i računovodstva troškova. Za ovo računovodstvo nije najbitnije pitanje kako skupiti, obraditi i prikazati određene podatke, nego kako ih analizirati i interpretirati da bi ocene bile kvalitetne, i da bi koristile donosiocima odluka. Polazeći od iznesenog, može se zaključiti da upravljačko računovodstvo od finansijskog i računovodstva troškova koristi one informacije koje su najbliže procesima upravljanja.

¹¹ Oportunitetni trošak (engl. *Opportunity cost*), trošak odbačene alternative koja nije izabrana, jer je izabrano nešto drugo. Oportunitetni trošak pokazuje vrednost koja je propuštena ili žrtvovana.

3.1. Specifičnosti upravljačkog računovodstva

Pod specifičnostima upravljačkog računovodstva podrazumevaju se neke kvalitativne razlike u odnosu na finansijsko i računovodstvo troškova. U vezi s tim navodi se da finansijsko, računovodstvo troškova i upravljačko računovodstvo nisu odvojene i nezavisne celine.

Mnoge informacije finansijskog računovodstva koriste se prilikom donošenja upravljačkih odluka. Tako, prilikom odlučivanja koriste se informacije o prihodima od prodaje, rashodima i raznim oblicima angažovanja sredstava za plaćanje obaveza, isplatu dospelih kredita i sl. Međutim, prilikom odlučivanja potrebne su i druge dopunske informacije kao što su prihodi i rashodi po pojedinim proizvodima ili delovima preduzeća. Prema tome mnoge informacije upravljačkog računovodstva su preuređeni i na poseban način pripremljeni podaci iz finansijskog računovodstva kako bi odgovarali upravljačkim potrebama.

Da bi moglo da planira i kontroliše uspešnost i zakonitost rada poslovnog subjekta, rukovodstvo mora raspolagati pouzdanim informacijama o troškovima koji nastaju obavljanjem različitih aktivnosti. Te informacije pomoći će menadžerima kod utvrđivanja korisnosti pojedinih poduhvata i pri ocenjivanju efikasnosti različitih delova subjekta. Računovodstveni koncepti koji su se razvili u sistem za praćenje i merenje troškova različitih poslovnih aktivnosti i merenje troškova proizvodnje različitih proizvoda nazivaju se računovodstvom troškova. To računovodstvo, u kompanijama koje proizvode više proizvoda, treba da obezbedi informacije o troškovima proizvodnje svakog proizvoda i o troškovima uzrokovanim drugim aktivnostima, kao što su funkcije komercijalnih, marketinških, računovodstvenih, kadrovskih i drugih poslova. Računovodstvo troškova predstavlja embrion iz koga se razvilo upravljačko računovodstvo, kao odgovor na sve izraženije zahteve prakse za podizanje efikasnosti interne ekonomije.

Upravljačko računovodstvo koristi operativna saznanja i analitičke podatke finansijskog i računovodstva troškova, sistematizuje ih i prilagođava potrebama kreiranja svojih informacija.

Finansijsko računovodstvo pri izradi izveštaja namenjenih eksternim korisnicima preuzima sintetičke podatke računovodstva troškova. Na drugoj strani, analitičke podatke računovodstva koristi upravljačko računovodstvo za izradu informacija prilagođenih zahtevima rukovodstva koje donosi odluke o usmeravanju poslovnih aktivnosti. Upravljačko računovodstvo, pored iznesenog, podrazumeva računovodstveno planiranje (budžetiranje), kontrolu ostvarivanja planiranih finansijskih rezultata i analizu troškova. Pošto se upravljačko računovodstvo u finaliziranju svojih informacija koristi podacima finansijskog i računovodstva troškova, kod nekih autora preovlađuje mišljenje da se ne radi ni o kakvoj vrsti posebnog računovodstva, što se ne može negirati.

Menadžment poslovnog subjekta polazi od toga da informaciona podrška, koju mu pruža upravljačko računovodstvo, bude usmerena na to da bilans stanja, bilans uspeha, izveštaj o novčanim tokovima, izveštaj o stanju preduzeća i drugi, budu što povoljniji. Između upravljačkog i finansijskog računovodstva postoje razlike koje se mogu okarakterisati na sledeći način:

a) Finansijsko računovodstvo putem finansijskih izveštaja obezbeđuje informacije, prvenstveno za eksterne korisnike, o finansijskoj poziciji i postignutim poslovnim rezultatima, koje istovremeno koristi i rukovodstvo kompanije; na drugoj strani, upravljačko računovodstvo priprema informacije koje su okrenute internoj ekonomiji i koriste se u planiranju i kontroli poslovnih aktivnosti kompanije i njenih delova, i za donošenje upravljačkih odluka.

b) Područje aktivnosti finansijskog računovodstva su ekonomske komunikacije i odnosi sa okruženjem, dok je upravljačko računovodstvo okrenuto internom usmeravanju resursa i efektima upravljačkih odluka.

c) U centru pažnje finansijskog računovodstva je celina kompanije i ukupnih ekonomskih vrednosti, dok je aktivnost upravljačkog računovodstva usmerena na pojedinačne poduhvate, na delove kompanije, prema grupama proizvoda, pojedinim tržištima (specifičnim grupama kupaca, analizama kanala prodaje i dr.).

d) Finansijsko računovodstvo se, u svojim aktivnostima pri izradi i sastavljanju finansijskih izveštaja koje emituje i distribuirati, mora pridržavati zakonskih propisa i prihvaćenih načela, dok za upravljačko računovodstvo nema utvrđenih pravila, njegove aktivnosti diktirane su potrebama za donošenje odluka, pa pored računovodstvenih koristi i druge tehnike, statističke i druge podatke.

e) Finansijsko računovodstvo mora da vodi računa o pravilima komponovanja i emitovanja informacija, polazeći od toga da one budu objektivne, a indiferentno je prema ponašanju njihovih korisnika; upravljačko računovodstvo je, s druge strane, usmereno na izradu i prezentovanje izveštaja i analiza o planovima i njihovom izvršavanju, pa tako utiče na ponašanje rukovodstva.

f) Finansijsko računovodstvo sadrži i objavljuje samo vrednosne informacije, a upravljačko se može služiti i drugim, nenovčanim podacima, argumentima i činjenicama, i predočavati ih uz svoje analize.

g) Finansijsko računovodstvo je usmereno na dovršena razdoblja, obično do godinu dana, pa ima hronološki karakter. Neki izveštaji upravljačkog računovodstva orijentisani su na prošlost, dok su drugi usmereni na procene rezultata koji se očekuju. Za izveštaje ovog računovodstva nema pravila u pogledu forme prikazivanja, niti u pogledu vremena koje izveštaji pokrivaju. Bitno je da su utemeljeni na dubinskim analizama realnih informacija.

4. INTERPRETACIJA FINANSIJSKIH IZVEŠTAJA

Pored internih informacija o stanju i uspehu kompanije, njenom rukovodstvu su za kvalitet upravljačkih aktivnosti posebno značajne informacije o stanju i uspešnosti poslovnih partnera. Podaci o poslovnim partnerima, o stanju i uspehu njihovog poslovanja, imaju snažan, a nekada i presudan uticaj na odluke menadžmenta o usmeravanju poslovnih aktivnosti i razvojnih procesa kompanije u onim pravcima u kojima će se najbolje iskoristiti prilike koje pruža dato okruženje.

Objavljeni finansijski izveštaji predmet su slobodne interpretacije od strane njihovih korisnika, u prvom redu menadžera i analitičara poslovnih partnera. U obavljanju svojih aktivnosti, menadžment poslovnog subjekta uspostavlja brojne ekonomske veze i odnose s poslovnim partnerima. Zbog toga postoji visok stepen interesovanja menadžmenta kompanije za razumevanje i interpretaciju finansijskih izveštaja poslovnih partnera, za ocene uspešnosti njihovog poslovanja. Takođe, menadžment kompanije među njima bira one sa kojima će se uspostavljati privremeni, povremeni ili trajni poslovni odnosi.

Od menadžmenta se zahteva da u godišnje izveštaje uključi analizu ostvarenih rezultata i raspravu o tekućem finansijskom poslovanju, da istakne povoljne i nepovoljne trendove, da ukaže na značajne događaje i rizike koji utiču na trenutno i buduće finansijsko stanje kompanije, u produženoj vremenskoj dimenziji. Obelodanjivanje takvih informacija, pod uslovom da su pouzdane, značajno je za sve njihove korisnike, a posebno za one sa kojima su razvijeni ili su u izgledu intenzivni dugoročni odnosi poslovne saradnje.

Naročito su korisne informacije važne za donošenje ocena i sudova o poslovnim partnerima, ako su u finansijskim izveštajima prikazani komparativni podaci za dve ili više godina, koji ukazuju na trendove kretanja određenih imovinskih stanja i njihovih vrednosti. Pored toga, od značaja su smerovi kretanja i promene odnosa između pojedinih ekonomskih pojava. Analitičke tehnike uglavnom se koriste pokazateljima: relativnih promena pojedinih ekonomskih kategorija, trendova procentualnih promena ekonomskih komponenti, i sl.¹² Pored toga, vredni su i podaci kojima se izražava kvalitet imovine, kao što su relativni odnosi između akcijskog kapitala i stalne imovine, relativni odnosi između vrednosti osnovnih sredstava i njihove otpisanosti, relativni odnosi između kratkoročnih obaveza i kratkoročnih potraživanja, i dr.

Kod korišćenja podataka o vrednosnim i relativnim promenama trendova u postocima, komponenti u procentima, i drugim pokazateljima, finansijski analitičari su u stalnoj potrazi za odgovarajućim standardima upoređivanja, na osnovu kojih bi

¹² Komponente u postocima pokazuju relativnu vrednost svake pozicije. Na primer, svaka stavka iz bilansa može se iskazati kao postotak vrednosti od ukupne imovine. To omogućava procenu relativnog značaja tekuće stalne imovine, kao i uvid u relativne odnose kratkoročnih i dugoročnih kredita, i sl.

mogli dati ocenu o tome da li je pokazatelj do kog su došli realan ili nije, i da li je povoljan ili nepovoljan. U tome se najčešće javljaju standardi vezani za uspešnost poslovanja kompanije u prošlosti i uspešnost poslovanja drugih subjekata iz te delatnosti, u istom vremenskom okviru. Upoređujući analitičke podatke za tekući period sa sličnima iz prethodnih godina dobija se osnova za procenjivanje rezultata i uslova poslovanja, odnosno toga da li postoji trend poboljšavanja ili je pak tendencija njihovog kretanja negativna. Upoređivanje podataka, obično za nekoliko uzastopnih godina, naziva se *horizontalni trend* ili *trend analiza*. Ova se analiza razlikuje od *vertikalne* ili *statičke*, koja se odnosi na posmatranje finansijskih informacija u jednom računovodstvenom razdoblju.

Interpretacija finansijskih izveštaja neke kompanije, koje poslovni partneri dostavljaju menadžmentu, poverava se njenom upravljačkom računovodstvu. Naime, ono raspolaže stručnim kapacitetima i odgovarajućom analitičkom aparaturom za kvalitetnu analizu dostavljenih izveštaja. Nakon toga, računovodstvo obrađene finansijske i druge izveštaje o radu poslovnih partnera, sa njihovom interpretacijom i ocenama, stavlja na raspolaganje menadžmentu kompanije. Misli se na analitičku aparaturu, prilagođenu potrebama upravljačkih aktivnosti planiranja i kontrole, o čemu se informacije dobijaju i iz direktorskih izveštaja koji prate finansijske izveštaje. U direktorskim izveštajima se iznose stavovi kao formulisani poslovni i razvojni ciljevi, i druge pretpostavke vezane za nastupajući poslovni period, i za najvažnije događaje koji se očekuju u produženom vremenu, kraćem ili dužem. Usmerenost obrade finansijskih izveštaja poslovnih partnera prema menadžmentu svoje kompanije zahteva njihovu interpretaciju sa stanovišta interesa korisnika informacija, kojem su izveštaji dostavljeni. Pored informacija o poslovnim partnerima, za uspešno usmeravanje sopstvenih ekonomskih aktivnosti i donošenje valjanih odluka, kojima se dubinski zahvataju poslovni procesi, menadžmentu kompanije potrebne su računovodstvene informacije o njenim delovima koji se u određenom smislu mogu smatrati ekonomskim celinama, ili o poslovnim poduhvatima čiji se rezultati mogu kontrolisati.

5. ANALIZE FINANSIJSKIH INFORMACIJA

Analize namenjene potrebama alternativnog odlučivanja o poslovnim događajima, zasnovane su na razlikama uticaja kvantitativnog stanja ili kvalitativnih karakteristika pojedinih segmenata koji čine komponente određenih ekonomskih pojava. Termin *analiza* potiče od grčke reči *analysis* i označava raščlanjivanje nekog složenog objekta ili pojave na elemente, u cilju upoznavanja njihovog sastava i strukture. Nakon toga, detaljno se proučava svaki deo za sebe i u odnosu na druge delove celine, povezujući se sa njima kvantitativno i kvalitativno, i polazeći od njihove međuzavisnosti.

Analiza shvaćena u navedenom smislu polazi od dva postupka ili metoda, i to: postupka raščlanjivanja čiji je cilj identifikovanje delova analiziranog objekta, i

postupka komparacije tj. upoređivanja odnosa između tako identifikovanih sastavnih delova objekta. U analizi se najčešće koriste: metoda korelacije koji se zasniva na praćenju i identifikovanju zavisnosti jedne pojave od drugih pojava u kompaniji, i, metoda odnosa vrednosti, koja ima za cilj da utvrdi uzročnu vezu uticaja između veličina ekonomskih kategorija koje su vrednosno izražene. Pored ovih, postoje i druge metode, kao što su: metoda izolacije, kombinovana, indeksna, i dr.

Detaljno ispitivanje ostvarenog finansijskog rezultata u prethodnom periodu uključuje, osim provere globalnih pokazatelja o zarađivačkoj sposobnosti kompanije, i ispitivanje komponenti rezultata. U tu svrhu koristi se metoda komparacije elemenata prihoda i rashoda. Ostvareni troškovi ili prihodi mogu se uporediti s drugim ekonomskim kategorijama, sa njihovim prvobitno planiranim iznosima ili standardnim vrednostima, koje se odnose na ostvareni obim delatnosti. Veći ostvareni troškovi u poređenju sa planiranim samim tim ne ukazuju na nešto negativno, a manji troškovi na nešto pozitivno. Razlozi za odstupanje ostvarenih veličina od planiranih, ili od standardnih kod ostvarenog obima delatnosti, mogu biti različiti. Raščlanjivanje tih odstupanja, i identifikovanje uzroka koji su ih izazvali, veoma je bitno za analizu finansijskih informacija. Na primer, ostvareni troškovi mogu odstupati od planiranih zbog: a) promenjenih nabavnih cena elemenata poslovnog procesa, b) promenjenih utrošaka elemenata poslovnog procesa, c) promenjene strukture delatnosti i d) promenjenog obima delatnosti.

Smisao analize je da, na osnovu utvrđenog kvantiteta i kvaliteta analiziranog objekta, pruži informacije o njegovom trendu razvoja. Takođe, informacije predstavljaju signal za eventualno donošenje odluka, kada je to potrebno, koje pokreću na preduzimanje akcija usmerenih na korekciju pravaca poslovnih aktivnosti analiziranog objekta, odnosno pojave.

Precizno i jasno definisanje problema koji treba rešiti preduslov je za donošenje adekvatne odluke, za njegovo otklanjanje ili neutralisanje. Bez toga, svaka odluka bila bi promašaj, sa lošim posledicama kao njenim neposrednim rezultatom. S druge strane, odlagalo bi se otklanjanje ili neutralisanje uzroka koji bi i dalje proizvodio negativne učinke. Na primer, ako se konstatuje da su troškovi visoki, takav podatak ne govori dovoljno o kvalitativnoj strani problema i njegovom uzroku. Međutim, kada se u preciznije definisanje datog pitanja uključi jedan ili više faktora koji su ga prouzrokovali, kao npr. da je rast troškova izazvan rastom proizvodnje povećanjem nabavnih cena materijala, povećanjem zavisnih troškova nabavke, povećanjem utrošaka zbog lošijeg kvaliteta materijala, zastarelosti mašina, što izaziva veće troškove energije i slično — onda se problem koji se treba rešiti bliže određuje.

Kada se problem precizno definiše, nagoveštava se i način njegovog rešavanja. Uzmimo za primer sledeću situaciju: utvrđeno je da se troškovi ostvaruju iznad planiranih veličina zato što su porasle cene inputa za one proizvode iz programa proizvodne strukture, na kojima je do tada ostvarivan zadovoljavajući rezultat; da su kod drugih proizvoda iz asortimana kompanije cene inputa pale, ali

ne dovoljno da bi se pokrile negativne razlike onih prvih, onda je pitanje koje treba rešavati jasno postavljeno. Tako definisanom negativnom pojavom naznačeni su i pravci na kojima se poslovnim poduhvatima može tražiti rešenje. Očito je da se izlaz traži u promeni strukture asortimana proizvodnje, ili u preorijentaciji proizvodnje na jedan ili više drugih proizvoda, od kojih se očekuje ostvarivanje prihvatljivih rezultata, za čiju realizaciju je kompanija spremna da uloži sredstva. Navedenom analizom precizno je utvrđen problem, ukazano je na uzroke njegovog nastanka, i na moguće pravce njegovog rešavanja.

Za izbor rešenja, u većini slučajeva presudni su rezultati računске analize diferencijalnih troškova, koristi, i neto efekat svake alternativne mogućnosti koja nudi zadovoljavajući rezultat poslovnog poduhvata, koji bi se preduzeo. U nekim slučajevima su bitne kvalitativne, opisne informacije, koje zbog svoje ubedljivosti mogu uticati na donošenje odluka o rešavanju nastale ili očekivane situacije. To se događa onda kada se računskim analizama ne može doći do pouzdanog rešenja, koje bi se odabralo na osnovu kvantitativnih informacija. Kada su u pitanju ove, brojčane informacije, uvek se daje prednost onom rešenju koje nudi najveći pozitivni neto efekat.

Kada se radi o računovodstvenim analizama, treba imati u vidu činjenicu da se analizama redovno pristupa u svakodnevnom poslovanju, onda kada se traže druge povoljnije mogućnosti tj. kada je tok poslovanja uobičajen, pa se traže rešenja da se dobar postojeći rezultat učini boljim. U tom slučaju istraživanje alternativnih rešenja je redovni posao računovodstvenih analitičara. S druge strane, analize poslovanja i traženje novog načina odvijanja poslovnih aktivnosti, obavljaju se onda kada problem nastane i negativne posledice se manifestuju, kada se rešenje praktično traži pod prinudom, jer poslovanje pod uslovima koji su do tada bili uobičajeni ne može da podnese nastavak aktivnosti na isti način. Ako se okolnosti i uslovi poslovanja kompanije menjaju u smeru u kojem će se njegove aktivnosti neminovno suočiti s nerentabilnim, ili poslovanjem koje nije zadovoljavajuće, takve tendencije moraju se izbeći ili sprečiti blagovremenim preduzimanjem preventivnih mera, ili radikalnim promenama kursa poslovanja.

6. RAČUNOVODSTVENE INFORMACIJE U FUNKCIJI UTVRĐIVANJA ODGOVORNOSTI

Početkom druge polovine 20. veka, intenziviraju se i narastaju upravljačke potrebe identifikovanja područja odgovornosti za pojedine aktivnosti u kompanijama i, u vezi s tim, za troškove, prihode i rezultate njihovog angažmana. To je pred računovodstvo postavilo nove zadatke, i donelo mu afirmaciju. Računovodstvo odgovornosti nije neki novi institucionalni deo ili oblik tih poslova, već je metod upravljačkog računovodstva. Njegov zadatak je pripremanje i prezentovanje raznovrsnih izveštaja (*ex ante* i *eks post*) o poslovanju centara odgovornosti. Ukratko rečeno, osnovni zadatak računovodstva odgovornosti jeste izveštavanje o finansijskim rezultatima nekog konkretnog poslovnog područja, kao i

o uticaju menadžera na te rezultate. Pošto je okrenuto potrebama menadžmenta, ono predstavlja jedan od najkorisnijih upravljačkih instrumenata za planiranje, kontrolu i motivaciju menadžera i radnika na neposrednim zadacima. Upravljačko računovodstvo predstavlja „tip računovodstvenih informacija koje su bitne za planiranje i kontrolu aktivnosti područja odgovornosti u preduzeću“.¹³ Radi se o procesu „prikupljanja i podnošenja računovodstveno-planskih i stvarnih informacija o inputima centara odgovornosti u cilju merenja ostvarivanja rezultata u području odgovornosti pojedinih menadžera.“¹⁴

Računovodstvo odgovornosti predstavlja metod čijom se primenom u obradi računovodstvenih podataka obezbeđuju informacije za ocene o ličnoj odgovornosti menadžera, o njihovom radu i o kvalitetu i učincima odluka koje donose. Ono obezbeđuje uslove za merenje onih poslovnih parametara kojima je uslovljeno kvalitetno i merodavno ocenjivanje uspešnosti menadžera, jer se područja upravljanja i rukovođenja podudaraju sa linijama odgovornosti. Ideja o računovodstvu odgovornosti najzastupljenija je u oblasti obračuna troškova. U tom obračunu evidencije su usmerene na nosioce odgovornosti, prema kojima se raspoređuju samo troškovi na koje oni mogu da utiču. Osnovni uslov za zasnivanje računovodstva odgovornosti je klasifikacija troškova na one koji se mogu i one koji se ne mogu kontrolisati od strane pojedinih nosilaca odgovornosti za ostvarene troškove. Istovremeno, neophodno je identifikovati te nivoe, odnosno celine u organizacionoj strukturi ekonomskog subjekta na kojima se troškovi evidentiraju i prate. Za potrebe vrednosnog iskazivanja koriste se standardni troškovi, koji predstavljaju osnovu za kontrolu nastalih troškova i utvrđivanje odgovornosti. Nastanak i razvoj računovodstva odgovornosti predstavlja odgovor na potrebe kompanija, koje su izazvane njihovim razvojem u savremenim uslovima poslovanja, i to:

- iz narasle složenosti poslovanja uslovljene brzim tehnološkim razvojem i tržišnim promenama, diversifikovanjem poslovno-finansijskih aktivnosti kompanije i slično;
- iz decentralizacije upravljanja kao odgovora na nastalu složenost poslovanja i potrebu uspostavljanja fleksibilne organizacione strukture preduzeća;
- iz zahteva za podizanje produktivnosti i čvrste kontrole troškova uslovljene pojačanom konkurencijom;
- iz spoznaje o vitalnoj ulozi planiranja i kontrole u upravljanju preduzećem;

¹³ R. Anthony, G. Welch, & J. Reece, *Fundamentals of Management Accounting*, Richard D. Irwin, Nomevod, Ilinos 1985, str. 537.

¹⁴ *Isto*, str. 541.

- iz priznanja da prethodni koncepti računovodstvenih informacija nisu bili podobni za potrebe upravljačke aktivnosti sistematskog planiranja i kontrole.¹⁵

Potrebe nastale iz navedenih razloga, zbog novih zahteva kompanija izazvanih širenjem poslovnih i upravljačkih aktivnosti, stalno narastaju, stavljajući pred računovodstvo odgovornosti nove i raznovrsnije zahteve, što svakako podstiče njegov dalji razvoj. Radi se o zahtevima za što potpunijim računovodstvenim obuhvatanjem i merenjem uspešnosti područja odgovornosti, čiji broj se kontinuirano umnožava, prenošenjem zadataka i potreba kontrole njihovog izvršavanja na niže nivoe menadžmenta. Izveštaji o uspešnosti poslovanja po centrima odgovornosti trebalo bi da budu česti, kako bi informacije koje pružaju bile blagovremene i što aktuelnije.

Naime, ako su saznanja koja pružaju izveštaji vremenski udaljenija od trenutka događaja koje tretiraju, ona time gube na aktuelnosti. To može imati za posledicu da upravljačkim aktivnostima više ne mogu da se otklone uzroci koji proizvode negativne posledice u poslovanju.

Dobre i pravovremene informacije omogućavaju rukovodstvu da ima više poverenja u ispravnost sopstvenih odluka. Zbog toga je važno znati gde se koji tip informacije može pribaviti i koja organizaciona celina, s obzirom na prirodu posla, može posedovati takve informacije. Isto tako, potrebno je biti u dobrim odnosima sa osobljem tih organizacionih delova, što omogućava neometano dobijanje informacija. Takva metoda prikupljanja saznanja podrazumeva, pre svega, sposobnost da se korišćenjem veština u komunikaciji sa ljudima, ali i analitičkih veština, dođe do korisnog materijala na osnovu koga se mogu izvoditi zaključci i davati kvalitetne procene.

Zadaci računovodstva — kao metoda sistematskog i kontinuiranog evidentiranja poslovnih aktivnosti kompanije i praćenja promena na njenoj imovini — trajni su. Takve obaveze, same za sebe, čak i kada bi bile dobro ispunjavane, ne bi bile opravdane pa se mora uvek i tačno definisati smisao tog posla. Može se reći da je računovodstvo „umetnost merenja, opisivanja i interpretiranja ekonomskih aktivnosti“.¹⁶

¹⁵ N. Stevanović, D. Malinić, V. Milićević, *Upravljačko računovodstvo*, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu, Beograd 2006, str. 39.

¹⁶ R. Lukić, *Računovodstvo trgovinskih preduzeća*, Ekonomski fakultet Beograd, Centar za istraživačku delatnost, Beograd 2005, str. 11.

7. KORISNICI FINANSIJSKIH INFORMACIJA

Kompanija (preduzeće) trajna je organizaciona i ekonomska celina, u kojoj se ukrštaju i manifestuju brojni interesi. Radi se o interesima vlasnika — akcionara, kreditora i drugih ulagača sredstava: dobavljača, kupaca, poreskih organa, vlasti, društva i menadžera kompanije, koji se preko izveštaja o stanju i uspehu kompanije informišu o njenom poslovanju. U nastavku se navode razlozi interesovanja pojedinih korisnika informacija, odnosno poslovno-finansijskih izveštaja kompanije:

1. Vlasnici sredstava — akcionari: fizička lica, kompanije, banke, razni fondovi i drugi subjekti koji raspolazu sredstvima, ulažu ih u kupovinu akcija, koje su predmet trgovine na berzama. Njihov interes je dugoročna poslovna stabilnost kompanije u koju su uložili novac ili druge vrednosti, i rast vrednosti akcijskog kapitala. To pretpostavlja rast vrednosti akcija i odgovarajućeg prihoda na njih, kao dividende. Radi toga oni imaju interes da se redovno informišu o stanju kompanije, o uspešnosti poslovanja, o njenoj poslovnoj stabilnosti i dugoročnoj finansijskoj ravnoteži. Vlasnici sredstava uloženi u kompaniju informacije dobijaju putem računovodstvenih izveštaja. Na osnovu njih ocenjuju uspešnost poslovnih aktivnosti i sposobnost menadžmenta da i dalje kvalitetno vodi kompaniju. Računovodstveni izveštaji su dokumenti na osnovu kojih se daju procene o očekivanom budućem poslovanju i finansijskom položaju, mogućnostima razvoja kompanije, kretanju vrednosti kapitala, akcija, i dr.

2. Poverioci, davaoci dugoročnih kredita, zainteresovani su za sigurnost svojih plasmana i sposobnost kompanije da redovno izmiruje obaveze po tom osnovu. Ta sposobnost pokazuje se kroz solventnost kompanije, koja se iskazuje odnosom sopstvenog kapitala i njenih dugoročnih obaveza. Isto tako, kreditori su zainteresovani za rentabilnost kompanije, kao pokazatelj njene sposobnosti da obezbedi uslove za servisiranje dugoročnih obaveza tj. blagovremenog izmirivanja tih obaveza. Na bazi tih informacija i na njima zasnovanih procena kreditori odlučuju o tome da li će datoj kompaniji odobriti kredite, te ukoliko se na to odluče, u kojim iznosima će to učiniti i pod kakvim uslovima. Periodično polaganje računa, odnosno izveštavanje, potreba je poverilaca za dugoročne kredite, koji brinu o njihovom blagovremenom vraćanju i plaćanju kamate. Na drugoj strani, to je interes konkretne kompanije, koja u zavisnosti od kvaliteta poslovanja u dugom vremenskom periodu stvara uslove za pribavljanje dodatnih sredstava, iz eksternih izvora. Na taj način obezbeđuju se uslovi za efikasno poslovanje, razvoj, dosledno, intenzivno i vremenski skladno ostvarivanje poslovnih i razvojnih programa. Za poslovanje kompanije, takođe, zainteresovani su i davaoci kratkoročnih kredita, i dobavljači čija potraživanja imaju kratak rok dospelosti. Ovi poverioci, za razliku od prethodnih, zainteresovani su za sposobnost preduzeća da kratkoročno izmiruje svoje obaveze. Njih prvenstveno interesuje likvidnost kompanije, kojom se iskazuje njena sposobnost da izmiruje obaveze koje relativno brzo dospevaju. Pažnja ovih poverilaca usmerena je na to da informacije dobijaju što češće, za kratke vremenske intervale, sve dok su njihova potraživanja aktuelna.

3. Za polaganje računa kompanije kao poreskog obveznika, zainteresovani su fiskalni organi. Taj interes podstaknut je nastojanjem da se tačno i blagovremeno utvrde poreske obaveze kompanije, kako bi ih ona izmirivala u zakonom utvrđenim rokovima. Radi se o polaganju računa o poslovanju kompanije putem periodičnih finansijskih izveštaja, čiji podaci predstavljaju osnovu za utvrđivanje poreskih obaveza, prvenstveno poreza na dobit, čiji se konačan iznos utvrđuje poreskim bilansom. Polaganje računa fiskalnim organima veoma je odgovoran i osetljiv posao, zbog postojanja suprotnih interesa između kompanije i poreskih vlasti.

4. Vlada i društvo zainteresovani su za stabilno poslovanje kompanije, jer je ono jemac socijalne sigurnosti radnika i njihovih porodica. S druge strane, dobro preduzeće ekonomskom komunikacijom sa drugim subjektima u okruženju, emituje i prenosi na njih razvojne impulse, što u širim razmerama stvara povoljnu klimu za opšti napredak društva.

Informacije o poslovanju kompanije, njenoj rentabilnosti, solventnosti, likvidnosti, o realizaciji poslovnih i razvojnih ciljeva, osnova su za ocenu vlasti o prethodno vođenoj i koncipiranju buduće privredne politike i sistemskih rešenja, zato što vladina ekonomska politika i na njoj zasnovana zakonska regulativa imaju značajan uticaj na definisanje uslova za realizaciju poslovnih ciljeva kompanije, pa je u njenom interesu izrada korektnih poslovno-finansijskih izveštaja.

5. Pored navedenih, i eventualno nekih drugih, korisnika računovodstvenih izveštaja o poslovanju kompanije, za uspeh njenog poslovnog angažmana i za informacije o tome, koje se obelodanjuju putem tih izveštaja, zainteresovan je, u prvom redu, njen menadžment. Taj interes je implicitno ugrađen u poslovne i razvojne ciljeve kompanije, pa se ocenama o ostvarenju rezultata na tom planu potvrđuje ili osporava uspešnost menadžmenta i njegova kompetentnost da je i dalje vodi. Pored toga, menadžment ima značajne materijalne interese i stimulanse za uspešno vođenje kompanije. Razlog je što od nivoa postignutih poslovnih rezultata kompanije zavisi njegovo pravo za učešće u raspodeli dobiti. Zato sâm menadžment ima potrebu za što češćim periodičnim informacijama o dinamici izvršavanja poslovnih planova i tempu realizacije razvojnih programa. Na taj način stvaraju se pretpostavke da on svojim upravljačkim aktivnostima, donošenjem odgovarajućih odluka i prilagođavanjem organizacije potrebama poslovanja i razvoja, maksimizuje rezultate. Periodično polaganje računa o stanju kompanije, i njenim poslovnim rezultatima, obaveza je menadžmenta.

Periodični izveštaji, odnosno informacije koje se tim izveštajima obezbeđuju, bitne su za eksterne korisnike, za vođenje njihove poslovne politike, ili drugih aktivnosti. Radi toga je neophodno da ti izveštaji budu istiniti i da su sačinjeni na bazi verodostojnih dokumenata. U suprotnom, mogli bi da navedu njihove korisnike na pogrešne zaključke i neadekvatne poteze u njihovim poslovnim aktivnostima, uz značajne štetne posledice. Iako često postoje suprotni interesi između menadžmenta, koji oblikuje i daje informacije o poslovanju kompanije i svojim aktivnostima, na

jednoj strani, i korisnika tih informacija, na drugoj strani, one moraju biti pouzdane. Na to obavezuju zakonski propisi i Međunarodni računovodstveni standardi, koje u pripremi i izradi finansijskih izveštaja, od 1. januara 2004, primenjuju i preduzeća u Srbiji.¹⁷ Bez obzira na moguće razlike i interese korisnika informacija, ili potrebe nekih od njih da se one prilagođavaju određenim zahtevima, računovođe, kao nosioci stručnih poslova vezanih za informacione aktivnosti, i radnici koji sastavljaju računovodstvene izveštaje dužni su da taj posao obave korektno i da iznesu istinite činjenice o poslovanju. Pored zakonskih propisa i Međunarodnih računovodstvenih standarda, na to ih obavezuju računovodstveni principi i načela, kao i *Etički kodeks za profesionalne knjigovođe*.

8. POUZDANOST FINANSIJSKIH INFORMACIJA

Dostignutim nivoom računovodstvenih sistema i knjigovodstvenih metoda, uz primenu nove računarske tehnologije, stvorene su tehničke mogućnosti za tačno, realno i blagovremeno praćenje i kontrolu svih poslovnih zbivanja, uz racionalan i isplativ nivo troškova. Taj posao uslovljen je ispravnošću na propisima zasnovane dokumentacije, iz koje se podaci unose u poslovne knjige. Dobro oformljena dokumentacija i organizovana evidencija obezbeđuju bazu za dobijanje merodavnih podataka, i pouzdanih i kvalitetnih izveštaja.

Cilj formiranja dobrih evidencija jeste unapređenje informacionih kapaciteta kompanije, njeno osavremenjivanje i povećanje svrishodnosti, kroz olakšani pristup, eksploataciju i razmenu informacija. Dobro dizajnirana baza podataka, sa kvalitetnim softverom, npr., predstavlja veoma značajan resurs za čiju je potpunu eksploataciju neophodno da njome rukuju osposobljeni analitičari. Kvalitetnom pretragom često se dolazi do podataka i informacija koje nisu očigledne, a mogu biti ključne za odlučivanje. Na takvim podacima, sistematizovanim dokumentima i evidencijama može se temeljiti pravovremeno donošenje kvalitetnih odluka, kojima se utvrđuje ili koriguje poslovna i razvojna politika, i na njima se zasniva njena operacionalizacija.

Kvalitetnim obavljanjem ovog posla, računovodstvena funkcija u kompanijama obezbeđuje kontrolnu osnovu za regularan rad, merenje uspešnosti poslovanja i ocenjivanje doprinosa pojedinih delova i funkcija kompanije njenom poslovnom uspehu. To omogućava preventivno delovanje, jer računovodstvo blagovremeno emituje signale o odstupanju u realizaciji ostvarenih od planiranih zadataka u poslovanju, i o svim poremećajima koji se jave u bilo kom delu poslovnog sistema ili

¹⁷ Zakon o računovodstvu i reviziji, čl. 19. i 40 („Sl. list SRJ“, br. 7/22). Podrobnije informacije o Međunarodnim računovodstvenim standardima v. u: *Međunarodni računovodstveni standardi* (Institut računovođa i revizora Crne Gore, Podgorica 2002); *Analiza i uputstva o primeni Međunarodnih računovodstvenih standarda*; *Priručnik za primenu Međunarodnih računovodstvenih standarda — MRS*; Okvir, IPC — Informativni poslovni centar, Beograd 2004.

ciklusa privređivanja kompanije. Na modernoj i racionalnoj organizaciji, primeni savremenih tehničko-tehnoloških dostignuća u informacionoj tehnologiji, i na računovodstvenim načelima u postupcima rada temelje se računovodstvene funkcije: kontrolna, upravljačka, analitička, i dr.

Potrebno je da korisnici finansijskih izveštaja budu sigurni u istinitost podataka u tim dokumentima i uvereni da su njihov kvalitet i pouzdanost pod uticajem profesionalno kompetentnog nadzora čestitog menadžmenta, računovođa i revizora, koji su svojim aktivnostima uključeni u proces finansijskog izveštavanja. Revidirani finansijski izveštaji i aktivnosti računovodstvenih profesionalaca utemeljeni su na impresivnoj evidenciji, kojom se stvaraju uslovi za pouzdanost izveštavanja. Ali, više nego bilo koja druga činjenica, kompetencija i čestitost profesionalnih računovođa osiguravaju ispravnost finansijskih izveštaja. Prema tome, profesionalne računovođe su lica koja poseduju usko specijalistička znanja, veštinu da znanjem utvrde i čulima opaze određene činjenice, okolnosti ili pojave za koje je opšte obrazovanje nedovoljno, i da o tome daju ispravno mišljenje.

8.1. Stručnost i etika računovođa

Računovođa, ma koliko bio predan svom pozivu, ne može biti uspešan samo na osnovu vlastitog iskustva. Zbog toga uvek postoji potreba za njegovim stalnim stručnim usavršavanjem. Godine 1986. godine naš poznati kriminalista Vladimir Krivokapić primetio je da razlozi neuspešnog suprotstavljanja privrednom kriminalitetu kod nas leže kako u površnim i neurednim knjigovodstveno-finansijskim veštačenjima, tako i u delimičnom poznavanju ove materije od strane organa otkrivanja i organa krivičnog postupka.¹⁸

Računovodstvene aktivnosti vezane za prepoznavanje, selekciju, prikupljanje, sistematizovanje, analiziranje finansijskih i nefinansijskih podataka, zahtevaju visok stepen stručnosti lica koja se tim poslovima bave. U obavljanju ovih poslova i rešavanju često složenih problema, u uslovima neizvesnosti i brojnih nepoznanica koje su njihov pratilac, stručnjaci se moraju pridržavati računovodstvenih načela, standarda i zakonskih propisa. Međutim, i pored toga ostaje široko polje za lični stav i ocene računovođe, od kojeg se očekuje da radi u interesu svih korisnika njegovih informacija. Upravo zato kodeksi etičkog ponašanja računovođa, kako onih čije su informacije okrenute eksternim korisnicima, tako i onih koji informacije pripremaju i emituju za interne potrebe, veoma su zahtevni. Praktično, to znači da tim poslom treba da bave osobe spremne na samodisciplinu, koje odlikuje oprezna sigurnost i samouverenost, samopoštovanje, ali i poštovanje drugih, jednom rečju: dobri ljudi. Jer, dobar čovek ni pod kakvim uslovima neće prihvatiti da radi ono što ne zna i što bi moglo da naruši integritet njegove ličnosti.

¹⁸ V. Krivokapić, „Posebnosti krivičnog postupka za krivična dela izvršena na štetu društvene imovine“, u: *Pravni život*, br. 12/86, str. 35.

Etika je nauka o moralu, učenje o onome šta je dobro i šta nije dobro. To su zapravo lični kriterijumi prema kojima pojedinac razlikuje „dobro“ od „lošeg“. Tako, kad ljudi ne bi imali etike, ne bi videli ništa „loše“ u varanju i krađi kao sredstvu za postizanje svojih ciljeva. Očito je da bi društvo bez etike bilo haotično, i kao sredina opasno za život. Zbog toga su vlade, organizovane religije i obrazovne institucije pokušavale da stvore i promovišu etičke standarde među članovima društva. Kao posebno učenje, etika se može deliti na teorijsku, u okviru koje se izučava i objašnjava moralna svest, i normativnu, u okviru koje se utvrđuju moralne vrednosti, norme i vrline sa stanovišta konkretnih shvatanja, načela i pravila ponašanja u svim ili nekim oblastima ljudske aktivnosti. Sledeći prethodnu misao, može se definisati etika računovodstvene profesije — kao skup pravila ponašanja i normi kojih se računovođe moraju pridržavati u svojim aktivnostima. U zanimanja koja se najčešće smatraju zvanjima, pored lekara, pravnika, inženjera i sl., u novije vreme svrstavaju se i računovođe.

Da bi mogao doleteti raznim izazovima i stranputicama, i da bi postao i ostao dostojanstven čovek i uzoran stručnjak, profesionalni računovođa mora biti istinoljubiv, pošten i hrabar. Istinoljubivost ga tera da istražuje, jer mu je svaki slučaj zagonetan, nedovoljno poznat i različit. To proučavanje slučaja budi interesovanje, znatiželju, zahteva upornost i, na kraju, donosi zadovoljstvo valjanim rešenjem.¹⁹ Računovođa je pošten ako istinu utvrđuje korektno, sistematično i uporno, radi nje same i njene namene, a ne radi ličnog ili sa strane zadatog interesa. Takođe, računovođa mora da poseduje hrabrost, da saopšti istinu koju je utvrdio, ili mišljenje za koje je uveren da je ispravno, kao i da izdrži različite pritiske.

8.2. Raznovrsnost računovodstvenih informacija

Cilj prethodnih izlaganja bio je da se, opisom dela računovodstvenih aktivnosti i mogućnosti upotrebe njegovih informacija, prikaže za koje se sve namene mogu koristiti izvorne ili, iz podataka te funkcije, izvedene informacije. U računovodstvu organizovanom na utvrđenim i u praksi proverenim principima, načelima i propisima, vode se poslovne evidencije na osnovu verodostojne dokumentacije, korišćenjem savremenih tehničko-tehnoloških sredstava. Računovodstvo predstavlja sveobuhvatnu bazu podataka o pravima i obavezama, prihodima i rashodima, o rezultatu poslovanja u datom vremenskom okviru, te o svim poslovnim procesima datog pravnog subjekta. Nijedna druga funkcija u poslovnim sistemima nema tako sistematizovanu i sveobuhvatnu informacionu sadržinu kao što je to računovodstvo. Ta funkcija pruža najtransparentniju sliku o poslovnoj poziciji subjekta. Takođe, ona pruža neograničen broj mogućnosti da se adekvatnim sređivanjem i analizama podataka kojima raspolaže dobiju odgovori na mnoštvo pitanja bitnih za najraznovrsnije kontrole, počev od

¹⁹ V. Otašević, *Sudsko-medicinski veštak na raskršćima*, Prosveta, Niš 1997, str. 42.

saglasnosti za izvršavanje poslovnih i razvojnih planova sa utvrđenim ciljevima, do stvaranja pretpostavki za poslovnu ili krivičnu odgovornost pojedinaca ili grupa, i sl.

Forenzičari moraju da znaju kakve se sve informacije iz računovodstva mogu dobiti i šta sve može da pruži analiza tih podataka, kako se oni dobijaju, kakva može biti sadržina njihovih analiza i sl. Selekcija i odabir podataka koji se traže od računovodstva moraju biti podređeni cilju za koji će se upotrebiti i za ono šta se njima i njihovom analizom želi postići. To znači da izbor računovodstvenih podataka mora uvek biti podređen cilju istraživanja. Ukoliko se ne izvrši njihova adekvatna selekcija, istraživač može doći u poziciju da u mnoštvu raznovrsnih informacija izvrši pogrešan izbor. U tom slučaju, njegov trud biće uzaludan, pa čak može biti i štetan za korisnike onih informacija koje se sačine na pogrešnoj osnovi. Pored toga, forenzičar mora biti svestan da u poslovnom subjektu pojedina lica ili grupe mogu biti nezainteresovani za tačnost podataka koje daju i rezultate njihove upotrebe, ili pak zainteresovani da krivotvorenjem dokumentacije i evidencija prikriju određene radnje, u bilo kojoj fazi poslovanja. Takvi postupci mogu se javiti u svim fazama rada, polazeći od pribavljanja početnih uslova i sredstava za konkretnu delatnost, za nabavku materijalnih faktora potrebnih u proizvodnji dobara i usluga, za unutrašnje procese rada, za finalizaciju poslovnih aktivnosti i za iskazivanje poslovnih rezultata. Uzmimo jedan jednostavan primer, kao dokaz za gore navedene stavove: službe u marketingu vrše analizu tržišta prodaje kojom se nastoji sagledati mogućnosti plasmana sopstvenih proizvoda. Ukoliko je analiza stručno i korektno urađena ona će dati realnu sliku o potrebama tržišta za proizvodima ili uslugama datog subjekta. Međutim, ako je takva analiza podređena nameri da se očekivana stvarnost u budućnosti predstavi lepšom od one koja se realno može očekivati, sa namerom da se prevare poslovni partneri i „navuku“ da ulažu sredstva u aktivnost takvog subjekta, onda je u pitanju smišljena priprema prevare. Ukoliko takva analiza posluži za donošenje odluka od strane partnera o ulaganju sredstava u taj subjekt, ona će kao krajnji rezultat imati štetne posledice, kako kod poslovnog partnera — investitora, tako i za subjekat koji je inicirao izradu takve analize i prevare na kojoj je ona zasnovana. Dakle, gotovo svaka aktivnost vezana za formiranje i upotrebu računovodstvenih podataka za analize, i informacije zasnovane na njima, može se zloupotrebiti i poslužiti za izvršenje ili prikrivanje kriminalnih ili drugih nezakonitih radnji, koje se sudski procesuiraju, i u čijem rasvetljavanju i utvrđivanju istine forenzičari imaju značajnu ulogu.

Za ispravnost i verodostojnost računovodstvene dokumentacije i zakonito vođenje poslovnih knjiga zainteresovani su mnogi partneri, a najvažniji među njima je država. Ona koristi finansijska dokumenta i računovodstvene informacije poslovnog subjekta radi utvrđivanja njegovih obaveza koje ima prema raznim državnim institucijama, i radi kontrole regularnosti njegovog poslovanja. Pored toga, država kontroliše rad poslovnih subjekata i radi zaštite raznovrsnih interesa njihovih zaposlenih i poslovnih partnera, za čije uspešno poslovanje je, takođe, zainteresovana. Radi obezbeđenja uspešnog sprovođenja navedenih aktivnosti, država propisuje instrumente

kontrole i zaštite svih onih koji teže ka uspešnom i regularnom poslovanju i stabilnom funkcionisanju privrednog sistema. Zakonskim i drugim propisima koje donosi, država reguliše način rada i poslovanja svih poslovnih subjekata. Takođe, ona propisima utvrđuje način formiranja poslovne dokumentacije, način vođenja evidencija o imovini i izvorima iz kojih je njena nabavka finansirana, i, naposljetku, reguliše način na koji se iskazuju rezultati poslovanja.

Računovodstvene i knjigovodstvene aktivnosti zakonski su precizno uređene. Isto tako, definisane su Međunarodnim računovodstvenim standardima, raznim pravilima i međunarodnim konvencijama, a posao računovodstvenih radnika²⁰ uređen je raznim kodeksima, etičkim normama i standardima. Ali, i pored svih tih prepreka, računovodstvo se veoma često zloupotrebljava a pojedine profesionalne računovođe aktivno učestvuju u prevarama i kriminalnim radnjama i njihovom prikrivanju, bilo da sami takve radnje kreiraju, bilo da u njima saučestvuju. Može se izvući zaključak da ne postoji mogućnost da se kriminal uz zloupotrebu računovodstvene dokumentacije i evidencija potpuno iskoreni, i da neke računovođe ne učestvuju u tome. Takve pojave su veoma česte, sa štetnim posledicama koje se mere vrlo visokim novčanim vrednostima. Veliki naučnik našeg porekla, Mihajlo Pupin, došao je do zaključka da „čovjek nije ništa izmislio tako dobro da se ne može zloupotrebiti“, pa od zloupotreba nije zaštićeno ni računovodstvo a ni računovođe. Jer kako kaže narodna poslovice, „nema te ambalaže u koju bi se upakovao čovek a da se ne može pokvariti“.

Tradicionalni finansijski instrumenti sve se više potiskuju korišćenjem novih tehnoloških sistema i zamenjuju se novim elektronskim sistemima plaćanja. Novi sistemi plaćanja nude široku primenu i lakoću upotrebe, anonimnost, međunarodne transfere, zagarantovanu diskreciju i sigurnost, brzinu transakcionih usluga, dematerijalizaciju i ono što je za klijente ponekad i najvažnije — neograničenu veličinu transakcija. Međutim, korišćenje novih elektronskih sistema plaćanja nosi sa sobom i određene rizike, povezane sa mogućnostima različitih vidova zloupotreba radi pranja novca.²¹ Stoga, digitalna forenzika zahteva posebnu ekspertizu koja prevazilazi tradicionalno prikupljanje podataka.²²

Forenzičar u kontroli računovodstvene dokumentacije i evidencija, kao i u rasvetljavanju činjenica, mora imati na umu sve navedeno, a takođe i odgovornost njegovog angažmana i posledice koje iz toga mogu proizaći.

²⁰ Kada se govori o računovođama, misli se na ovlaštene računovođe, revizore i razne profile stručnjaka koji su se opredelili za profesionalno bavljenje računovodstvenim poslovima ili kontrolnim aktivnostima u toj delatnosti.

²¹ Ž. Bjelajac, „Contemporary Tendencies in Money Laundering Methods: Review of the Methods and Measures for its Suppression“, Research Institute for European and American studies (RIEAS), Research Paper No. 151, Athens, june 2011, pp. 1—22.

²² Ž. Spalević, Ž. Bjelajac, M. Carić, „The Importance and the Role of Forensics of Mobile“, Facta Universitatis, Ser: Elec. Energ. Vol. 25, No 2, August 2012, pp. 121—136.

II

SADRŽAJ I RAZVOJ FORENZIČKOG RAČUNOVODSTVA

1. DEFINISANJE KRIMINALA U PRIVREDI I UZROCI KOJI
GA IZAZIVAJU

U istoriji privrednih aktivnosti, od najranijih vremena, prevare i kriminalne radnje stalni su pratilac ekonomskih komunikacija među ljudima u privredi i državnim institucijama. One su nanosile štete pojedincima, kompanijama, privredi i društvu kao celini. Manifestovanje štetnih posledica nezakonitih radnji zahtevalo je stalno angažovanje državnih organa i institucija na preduzimanju mera za otklanjanje uzroka koji su pretpostavka za njihov nastanak.

Utvrđivanjem zakonskih normi privrednog poslovanja svaka država želi da dostigne i očuva određeni nivo ekonomske razvijenosti, stopu zaposlenosti, društveni bruto proizvod i sl. S druge strane, kriminalitet na ovom polju deluje suprotno navedenim ciljevima. Stoga utvrđivanje inkriminisanih, odnosno krivičnih dela protiv privrede obezbeđuje sprovođenje u život privrednog zakonodavstva, čime se štiti ekonomski sistem zemlje.

Motiv za pisanje ove knjige iniciran je razornim posledicama izazvanim prevarama, korupcijom i brojnim drugim oblicima kriminala u privredi i institucijama Srbije. O društvenoj opasnosti ovog vida kriminalnog delovanja najbolje govore statističke evidencije policije, sudova i tužilaštva, prema kojima ovaj vid manifestovanja kriminala učestvuje sa približno 20% u ukupnom kriminalitetu.²³

Privredni kriminalitet predstavlja negativnu društvenu pojavu o kojoj se poslednjih decenija vode intenzivne rasprave među naučnicima — teoretičarima koji rade na njegovom istraživanju, u cilju suzbijanja i sprečavanja. Povod za polemike jeste činjenica da ne postoji jedna, opšteprihvaćena definicija ovog vida kriminalnog ponašanja. Moglo bi se reći da postoji onoliko definicija ovog pojma koliko i autora koji se njime bave. Danas se privredni kriminal označava različitim nazivima: ekonomski kriminalitet, finansijski kriminalitet, kriminalitet u privredi i državnim institucijama, i tome slično. Međutim, treba razlikovati ekonomski i privredni kriminal. Pojedini teoretičari ne prave razliku između ova dva pojma, smatrajući da te razlike nema. Svoj stav zasnivaju na definiciji koja pod pojmom ekonomskog ili privrednog kriminala podrazumeva sve one oblike kriminalnih

²³ M. Nicević, A. Ivanović, *Privredni kriminalitet*, Univerzitet u Novom Pazaru, Novi Pazar 2013, str. 13.

aktivnosti usmerene protiv ekonomskog sistema i njegovog funkcionisanja, bez obzira na to da li su preduzete u sklopu ekonomskog poslovanja ili izvan njega.²⁴

S druge strane, postoje autori koji se ne slažu sa izjednačavanjem ova dva pojma. S. Pihler smatra da je ekonomski kriminalitet uži pojam od privrednog kriminaliteta jer se vezuje isključivo za ekonomske odnose, pa stoga ovaj pojam ne obuhvata krivična dela protiv službene dužnosti koja podrazumevaju određeni odnos u kojem funkcioniše javna vlast. Širi pojam privrednog kriminaliteta obuhvata ekonomski kriminalitet, krivična dela protiv službene dužnosti u privredi, pa čak i imovinski kriminalitet u privredi.²⁵

Takođe, pojedini autori privredni kriminal definišu u užem i širem smislu. U širem smislu pod pojmom privrednog kriminaliteta podrazumevaju sve kažnjive delikte u vezi sa privredom, a u užem smislu privredni kriminalitet bi činila isključivo krivična dela, kao najteža vrsta javnih delikata, usmerenih protiv privrede kao grupnog zaštitnog objekta.²⁶

Treba imati u vidu da se raznovrsne okolnosti i mogućnosti za nastanak i generisanje ekonomskog kriminala stalno menjaju, i da imaju sve intenzivniju dinamiku, pa definicija koja bi bila prikladna u današnjim uslovima, već u relativno bliskoj budućnosti ne bi adekvatno odražavala tu pojavu. U našim uslovima, teškoće u definisanju privrednog kriminaliteta uzrokovane su i promenama oblika svojine. Naime, u bliskoj prošlosti imali smo prvo državnu, zatim društvenu, pa državnu, društvenu i privatnu svojinu, a sada imamo državnu i privatnu, kao preovlađujuće oblike svojine, od kojih je ova druga apsolutno dominantna. Period u kome je objekat napada privrednog kriminala bila društvena svojina, karakteriše se definisanjem ovog pojma na takav način da se u vršenju privredne aktivnosti štite narodna imovina i socijalistički sistem samoupravljanja. S obzirom na napred navedene promene u društveno-ekonomskom i privrednom sistemu Republike Srbije, definicije pojma privrednog kriminaliteta iz ranijeg perioda gube na aktuelnosti.

Organizovane kriminalne grupe svoje aktivnosti usmeravaju ka prevarama vezanim za hartije od vrednosti, upotrebu fiktivno otvorenih predstavništava i transakcije sa „ofšor“ kompanijama.²⁷ Pranje novca relativno je nov fenomen,

²⁴ Ž. Aleksić, M. Gašić, „Uloga finansijske policije u otkrivanju privrednog kriminaliteta i drugih zloupotreba“, u: *Aktuelni problemi suzbijanja kriminaliteta*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd 1993, str. 138.

²⁵ S. Pihler, „Ka savremenoj koncepciji ekonomskog kriminaliteta“, u: *Aktuelni problemi suzbijanja kriminaliteta*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd 1993, str. 35—38.

²⁶ N. Tanjević, *Privredni kriminal u uslovima tranzicije*, Institut za privredno pravo, Beograd 2012, str. 23.

²⁷ Ž. Bjelajac, „Pranje novca kao faktor ekonomske destabilizacije u nacionalnim međunarodnim razmerama“, u: *Poslovna ekonomija*, vol. V, br. 2, Sremska Kamenica 2011, str. 151—170.

međutim, kao kriminalna delatnost predstavlja jedno od najrasprostranjenijih krivičnih dela u globalnim razmerama. Ovaj fenomen proizvodi niz nemerljivih negativnih uticaja i ima širok spektar povratnih efekata, kako na ekonomske i političke, tako i na socijalne strukture svake zemlje.²⁸

Kriminalnim radnjama zasnovanim na prevarama i drugim oblicima nezakonitih aktivnosti napadnute su sve nacionalne ekonomije sveta, koje se više ili manje uspešno bore sa tim problemom. „Brojne finansijske prevare iz prošlosti, a i na početku ovog veka, ugrozile su poverenje velikog broja korisnika u finansijske informacije sadržane u finansijskim izveštajima. Sistem finansijskog izveštavanja i računovodstveno-revizorska profesija neretko su optuživani za nastanak prevara i gubljenje poverenja u pouzdanost finansijskih informacija od strane brojnih korisnika i donosioca ekonomskih odluka“.²⁹ Korišćenjem računovodstva, kao instrumenta za vrednosno evidentiranje i praćenje materijalnih promena u poslovnim procesima, uvek su se prikrivale prevare, a neke od njih uzrokovale su i kolapse, i to u bliskoj prošlosti i u savremenim uslovima, u većem opsegu i sa težim posledicama. Tako su, npr., neka istraživanja pokazala da tipična organizacija gubi 5% svog godišnjeg prihoda na finansijske prevare i malverzacije. Ako se ovaj procenat primeni na svetski bruto proizvod 2011. godine onda globalni gubitak po ovom osnovu prevazilazi 3,5 biliona dolara (USD)³⁰.

Dimenzije materijalnih posledica kriminala, manifestovanih u ekonomiji i državnim institucijama Srbije, nametnule su urgentnu potrebu za izgradnjom funkcionalnog i efikasnog sistema odbrane od ove pošasti. To se može postići izgradnjom adekvatnih instrumenata odbrane, njihovim doslednim sprovođenjem i rigoroznom primenom propisa, što može obezbediti efikasno suprotstavljanje nelegalnim postupcima i manipulacijama u ekonomskom životu zemlje. Rezultat tog sistema morao bi biti suzbijanje i uklanjanje uzroka koji dovode do takvih pojava, u svim segmentima ekonomskog života. Kada se govori o sistemu misli se na zakonski okvir koji bi regulisao način i metode borbe protiv tog problema, s jedne strane, i na odgovarajuće institucije odgovorne za konkretnu primenu i kontrolu sprovođenja propisa, s druge strane. Dakle, mora biti izgrađen odgovarajući set zakonskih propisa koji odgovaraju potrebama efikasnog suprotstavljanja kriminalu, a pored toga, moraju postojati osposobljen kadar u državnim institucijama, u čijoj je nadležnosti da se brinu o sprovođenju zakonskih propisa iz tog segmenta pravnog sistema.

²⁸ Ž. Bjelajac, M. Jovanović, „Specifičnosti fenomena pranja novca“, u: *Megatrend revija*, Vol. IX, br. 3, Beograd 2012, str. 83—99.

²⁹ *Menadžment*, Časopis za teoriju i praksu menadžmenta, str. 43.

³⁰ *Isto*, str. 47. U izvornom tekstu stoji: „3,5 milijarde dolara“.

Pranje novca, koje je u tesnoj vezi sa korupcijom, široko je rasprostranjeno, pa je svakodnevno poslovanje izloženo konstantnim izazovima i pritiscima. Javne nabavke i tenderi dosta često su ciljani i namešteni za posebno privilegovane subjekte.³¹

Definisanje prevara, malverzacija, nezakonitih radnji, ili jednom rečju, ekonomskog kriminala i svega onog što se pod tim podrazumeva, nije jednostavno zbog:

1. složenosti, dubine i raznovrsnosti uzroka koji takve radnje izazivaju i podstiču;
2. raznovrsnosti entiteta i okruženja u kojima se otvaraju mogućnosti za izvršenje, generisanje i prikrivanje ekonomskog kriminala;
3. stalnih izmena uslova privređivanja, pri čemu se ne posvećuje dovoljna pažnja promeni onih faktora koji uzrokuju pojavu kriminala u ekonomskim aktivnostima;
4. izmena u strukturi nacionalnih ekonomija, stalnog tehnološkog razvoja i primene novih tehnologija, što zahteva i odgovarajuće promene sistemskih uslova privređivanja;
5. uspostavljanja intenzivnijih ekonomskih veza na sve udaljenijim ekonomskim prostorima, na kojima su zakonske regulative veoma različite, kao i zbog: shvatanja, kulture, običaja, ponašanja tržišta i sl.;
6. nejednakog prodora i primene informacionih tehnologija u izradi dokumentacije i vođenju evidencija o ekonomskim procesima i aktivnostima;
7. različite organizacije kontrole ekonomskih zbivanja i ponašanja pojedinaca kao inicijatora i realizatora određenih ekonomskih procesa, i drugih okolnosti;
8. sve veće raznovrsnosti ideja u aktivnostima kriminala, i usled brojnih drugih razloga.

Egzaktno određivanje pojma *privredni kriminalitet* zahteva multidisciplinarni pristup, što samo znači da je formalno-pravno stanovište nedovoljno za sagledavanje prirode ovog vida kriminalnog manifestovanja. Naime, privredni kriminalitet nije samo pravna kategorija, već, u prvom redu društvena pojava. Ona ima mnoga svojstva koja se u zavisnosti od društvenih, ekonomskih i političkih okolnosti razlikuju od društva do društva. Stoga je kriminološki pristup u definisanju ove pojave neophodan. U suprotnom, uzimanjem krivično-pravnog obeležja kao osnovnog i najvažnijeg kriterijuma u definisanju privrednog

³¹ Ž. Bjelajac, „Pranje novca kao prepreka afirmaciji preduzetništva i razvoju privatnog sektora u Republici Srbiji“, u: *Poslovna ekonomija*, vol. X, br. 1, Sremska Kamenica 2012, str. 347—371.

kriminaliteta rizikuje se da se dođe do neprihvatljivih rešenja, punih pravnog formalizma i dogmatizma.³²

Prema izloženom, raznovrsnost okolnosti i mogućnosti za nastanak i generisanje ekonomskog kriminala u stalnim su promenama, sa sve intenzivnijom dinamikom, pa definicija koja bi bila prikladna u današnjim uslovima, u relativno bliskoj budućnosti ne bi adekvatno odražavala tu pojavu. Pod kriminalnom radnjom u ekonomskim aktivnostima podrazumeva se delovanje pojedinca ili grupa, koji na način suprotan zakonskim propisima, namerno, prikriveno ili nemarnošću pribavljaju ličnu materijalnu ili drugu korist, ili to nekom drugom omoguće, dovodeći i održavajući u zabludi vlasnika imovine, odnosno onoga kome je ona poverena na čuvanje ili upotrebu. To se najčešće čini obećanjima smišljenim na prevaru, lažnim prikazivanjem ili prikrivanjem činjenica, podsticanjem nekog da nešto učini ili ne učini i da pričini štetu na datoj imovini. Kriminalna radnja podrazumeva korišćenje faktora iznenađenja, lukavstva i nepoštenja, kako bi se neko³³ mogao dovesti u zabludu i navesti na nelegalnu radnju, koja odgovara kreatoru prevare. Nekada akteri prevare, povezani ličnim interesom, ne dovode nikoga u zabludu, već sklope usmeni ili prećutni sporazum u kome učestvuju inicijator i nosilac operacije, smišljene tako da se nanese šteta trećem licu, koje je svoje pravo raspolaganja konkretnom imovinom prenelo na jedno od lica koja učestvuju u kriminalnoj radnji.

U ovoj knjizi često će se za ekonomski kriminal upotrebljavati različiti nazivi: prevare, malverzacije, kriminalne radnje, nezakonite ili protivzakonite radnje, pronevere, manipulacije i sl., ali se oni uvek odnose na istu pojavu koja se ispoljava na različite načine. Uzmimo za primer krađu i proneveru, izraze koji su bliski gore navedenim. Tako se pod krađom podrazumeva oduzimanje i prisvajanje tuđe imovine sa namerom njenog trajnog otuđenja od vlasnika, kako bi se ista koristila za sopstvene potrebe. Na drugoj strani, kada se radi o proneveri, počinilac na zakonit način dolazi u posed predmeta pronevere od vlasnika, pa zatim taj posed preinačuje za sopstvenu upotrebu i korist. Počiniocima pronevere poverena je dužnost čuvanja i zaštite određene imovine. Njihova upotreba te imovine u sopstvenu korist krši dužnost poverenu proneveriocu, i u stvari je nelegalna radnja.

1.1. Podsticaji za nastanak kriminalnih radnji

Čovečji život je u neprekidnoj dinamici što je posledica neprestane aktivnosti. Uporedo sa proučavanjem nečije ličnosti, nameće se potreba za proučavanjem pokretačkih snaga koje usmeravaju ličnost ka određenom ponašanju, a koje obično

³² *Menadžment*, časopis za teoriju i praksu menadžmenta, br. 17/2012.

³³ Taj neko može biti lice koje je prenelo ovlašćenje raspolaganja imovinom na drugo lice, ili kompanija, državna institucija, i sl.

nazivamo motivima.³⁴ Motivi krivičnog dela čine psihičke pokretačke aktivnosti koje su determinisane spoljnim i unutrašnjim faktorima, prelomljenim kroz prizmu ličnosti koja svoju delatnost vrednosno negativno orijentiše, usled čega ličnost svoj cilj ostvaruje antisocijalnim delovanjem.³⁵

Potrebno je naglasiti da ljudsku delatnost uopšte, pa i kriminalnu, po pravilu ne pokreće samo jedan motiv, već više njih. Oni mogu biti urođeni i stečeni. Ovi drugi, za razliku od urođenih, nastaju razvojem ličnosti u društvu i stoga su vezani za uticaj koji društvo vrši na ličnost i na psihološke potrebe koje se mogu zadovoljiti u procesu komunikacije. Nije retkost da ovi motivi u specifičnim situacijama odnose prevagu nad urođenim, odnosno biofiziološkim motivima. Akti ponašanja, kao posledica motiva, izazivaju se radnjama i usmereni su ka ostvarenju nekog cilja. Sve radnje koje preduzima neka ličnost namerne su, dok stepen namere nije uvek isti.

Kriminalne radnje nastaju kao posledica odnosa ugledanja i učenja pojedinaca od onih koji takvo ponašanje smatraju dozvoljenim, a koji su manje-više, najčešće svojom voljom i ponašanjem, izolovani od dela zajednice koja takve postupke smatra nedopuštenim. Lice koje se nađe u odgovarajućoj situaciji učestvovaće u kriminalnom ponašanju ukoliko kod njega aspekti koji preferiraju kriminal, smatrajući ga poželjnim, odnesu prevagu nad aspektima koji takve aktivnosti smatraju nepoželjnim.

To je sa kriminalističkog stanovišta konfliktna situacija — kada popuštaju moralne norme pojedinca koji se tada odlučuje na izvršenje krivičnog dela. Upravo shvatanje ove konfliktne situacije sa kriminalističkog aspekta predstavlja osnov za razumevanje suštine vezane za izvršenje krivičnog dela. U ovom kontekstu shvaćeno, krivično delo nije ništa drugo do konflikt nastao „između učinioca i države — društva — koji se rešava pravosudnim procesom“.³⁶ To znači da proces formiranja motiva krivičnog dela nije nimalo jednostavan i često ga karakteriše „borba motiva“, pravilu najsnažnije izražena prilikom izvršenja prvog krivičnog dela, kada se ličnost učinioca koleba između kriminalne i socijalno pozitivne delatnosti.

Ljudi ipak samostalno donose odluke — imajući u vidu ekonomski aspekt — da li da učestvuju u kriminalnoj radnji ili da to ne čine, polazeći od toga da li postoje elementi opravdanja. Donošenje odluke o učešću u kriminalnim aktivnostima zavisi od odnosa svakog pojedinca i njegovog stava o riziku koji tom radnjom preuzima.

³⁴ V. Krivokapić, O. Krstić, *Kriminalistička taktika*, II, Policijska akademija, Beograd 1995, str. 31.

³⁵ B. Simonović, *Kriminalistika*, Pravni fakultet u Kragujevcu i Institut za pravne i sociološke nauke, Kragujevac 2012.

³⁶ Vodinelic V., „Dokazna vrednost poricanja u krivičnom postupku“, u: *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, br. 1, 1978, str. 46.

Pitanje na koji način određena ličnost konkretnu situaciju doživljava, kao situaciju koja omogućava nesmetano izvršenje krivičnog dela zavisi umnogome od psihološke strukture ličnosti. Osnov se nalazi u samom karakteru, ali i drugim psihološkim osobinama ličnosti. Spoljašnju situaciju čini više momenata objektivne prirode koji utiču na donošenje odluke za izvršenje krivičnog dela. To su, pre svih, postojanje objekta napada, vremena, mesta, sredstava izvršenja, itd. Jasno je da između unutrašnje i spoljašnje situacije postoje uzajamni odnos i povezanost, koje treba shvatiti kao odnos dijalektičkog jedinstva u kriminalističkom smislu. Ovaj odnos najbolje može da se sagleda upravo preko primera vezanih za delikte u privredi. Od vrednosnih orijentacija zavisi da li će nadvladati podsticaji koji usmeravaju ličnost ka izvršenju krivičnog dela ili oni koji je sprečavaju da to učini.

Tako, na primer: „Osobe od poverenja mogu da izigraju to poverenje kada smatraju da imaju finansijskih problema koje ne mogu da podele sa drugima i kada uvide da se takav problem može tajno rešiti narušavanjem funkcije finansijskog poverenja, pri čemu su sposobni da primene određeno ponašanje u takvoj situaciji a da kroz verbalizaciju sebe doživljavaju kao korisnike poverenih fondova ili imovine.“³⁷ Prema navedenom, osobe od poverenja, za koje su vezane i najveće pronevere, odluku o organizovanju kriminalnih radnji, ili učešća u njima, donose tajno, kada se nalaze u finansijskom problemu, nalazeći opravdanje za takve postupke i polazeći od pretpostavke da samo koriste imovinu nad kojom privremeno imaju kontrolu. Kada su u pitanju ostali zaposleni, američki ekonomista Jaskan ovako savetuje poslodavce: ukoliko žele da izbegnu kriminalne radnje, krađu i pronevere od strane zaposlenih, treba pošteno da ih plaćaju, da se prema njima odnose s poštovanjem i da imaju sluha za njihove probleme. Međutim, Jaskan je, isto tako, savetovao poslodavcima da ne gaje potpuno poverenje niti u svoje zaposlene niti u osoblje koje angažuju za kontrolu zaposlenih.³⁸ Ovakav zaključak polazi od stava da zaposlena osoba oseća frustraciju ili nezadovoljstvo, jer smatra da je poslodavac iskorišćava pa želi da mu uzvрати istom merom, ili da razmišlja na sledeći način: „Svi drugi krađu, pa zašto ne bih i ja“. Drugi američki teoretičar, Hartung, tvrdi: „Primetno je da osoba koja narušava finansijsko poverenje i osoba koja je karijerni delinkvent imaju jednu zajedničku crtu. Njihov kriminalitet je naučen u procesu simbolične komunikacije, zavisno od kulturoloških obrazaca razmišljanja i delovanja, i sistema vrednosti i motiva.“³⁹ Navedeni stavovi pokazuju da ovi američki teoretičari smatraju da okruženje ima jak uticaj na pojedince i da poslodavci za sprečavanje kriminala u svojim kompanijama treba da kreiraju takav

³⁷ *Revizija kriminalne radnje i forenzičko računovodstvo*, Savez računovođa Srbije, Beograd 2012, str. 17.

³⁸ *Isto*, str. 17.

³⁹ *Isto*, str. 17.

ambijent u kome će biti malo razloga za kriminalne radnje, uz istovremeno sužavanje mogućnosti za kriminalno delovanje.

Kriminalno ponašanje ili namerno obmanjivanje pojedinca ili grupe temelji se na nameri da se ostvari neki sopstveni cilj ili pak cilj organizacije, odnosno da se zadovolji neka lična potreba, jer se i cilj i potreba, ako su umereni i uobičajeni, mogu zadovoljiti i na pošten i na nepošten način. U principu, borba i takmičenje za opstanak mogu biti motiv za prihvatljivo ili nedopustivo ponašanje. Pretnja ugrožavanjem opstanka, koja se u konkretnim okolnostima javlja, može imati uticaja na izbor dopuštenih ili nedozvoljenih sredstava, kada je u pitanju obezbeđenje materijalnih uslova za zadovoljenje određenih potreba ili postizanje ciljeva. U okruženju, i u okolnostima u kojima je konkurencija izrazita i beskrupulozna, lakše se dolazi do opravdanja za korišćenje nedopuštenih sredstava u borbi za postizanje ciljeva. Borba za ostanak, inspirisana ekonomskim, socijalnim ili političkim motivima, često uzrokuje nedopušteno ponašanje od strane pojedinaca ili poslovnih ljudi u međusobnim ekonomskim komunikacijama.

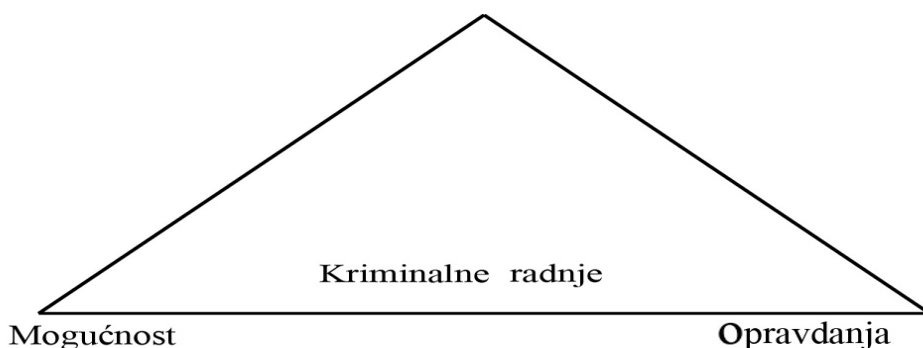
1.2. Uzroci kriminalnog ponašanja

Istraživanjima i analiziranjem elemenata rizika kriminalnog ponašanja, kojim se nelegalno prisvaja imovina od strane pojedinaca ili grupa, a koja im ne pripada, došlo se do tri presudna faktora za nezakonite aktivnosti u raspolaganju tuđom imovinom. To su:

- pritisak ili podsticaj, koji se definiše kao motivacija ili kao potreba koja se ne može podeliti sa drugim;
- opravdanje, koje se zasniva na ličnom stavu o etici;
- znanje i mogućnost, odnosno prilike da se poćini kriminalna radnja i da se ostane neotkriven.

Ovi faktori se uobičajeno nazivaju „trougao za nastanak kriminalne radnje“, jer predstavljaju udružene uslove da se neko navede i odlući da poćini takvu radnju. Pri tome se računa da će takvo ponašanjem ostati neotkriveno i, naravno, da će se izbeći odgovarajuće sankcije, uslovljene otkrivanjem kriminalnih aktivnosti. Kada su ovi faktori očigledno prisutni, kriminalci im podležu, logično rezonujući da uz podnošljiv rizik mogu zadovoljiti svoje potrebe i ostati neotkriveni. Time kod njih aspekti da izvrše kriminalnu radnju odnose prevagu nad faktorima da to ne čine, smatrajući da je to put koji iziskuje mnogo manje napora od opredeljenja da se potrebe zadovolje poštenim trudom. U nastavku se daje šematski prikaz trougla faktora kriminalnih radnji:

Šema br. 2

Pritisci ili podsticaji (motivacija). Vezani su za iznenadne ili očekivane događaje iz kojih nastaju okolnosti u životu pojedinaca, namećući im hitnu i neodložnu potrebu za novcem. To motiviše aktivnosti onih lica koja su spremna da po svaku cenu reše neke finansijske ili druge materijalne probleme i zadovolje svoje nerealne potrebe, uz prihvatanje rizika za izvršenje kriminalne radnje, naročito ako im je dostupan odgovarajući oblik imovine. Takva motivacija se prvenstveno zasniva na potrebi za finansijskim sredstvima, mada mogu biti prisutni i neki drugi oblici pritisa, kao što su zavisnost od alkohola, droge, kocke i sl. Isto tako, počinilac kriminalnog dela ove vrste može nekada imati podsticaj i u nekoj drugoj radnji vezanoj, npr., za vrednosti akcija ili visinu nagrađivanja — bonusa. Na drugoj strani, kod nekih lica najjači podsticaj je nezasita pohlepa za novcem ili posedovanjem drugih oblika imovine. To nekada navodi i pojedine bogate ljude da svoj porok zadovolje kriminalnim aktivnostima. Pored iznesenog, prisutni su slučajevi u kojima preovladavaju određeni, drugi dodatni motivi koji podstiču na nelegitimne aktivnosti. U tome se često javljaju i politički razlozi, koji se ogledaju u neistinitom prikazivanju rezultata poslovanja u finansijskim izveštajima, sa namerom da se zadovolji očekivano stvaranje utiska o uspešnosti, ili da se stekne odgovarajući status, onako kako ga počinilac kriminalne radnje zamišlja. S druge strane, kriminalnim radnjama se nekada pribegava kako bi se obezbedio politički opstanak ili određena moć. Pored navedenih, postoji još jedna kategorija pritiska ili, može se reći, motivacije, koja se smatra psihotičnom i ne može se objasniti racionalnim razlozima. U ovu kategoriju svrstavaju se kleptomani, nepopravljivi lažovi i drugi.

U savremenom društvu veze između sveta legalnog i ilegalnog biznisa i sveta politike postaju veoma čvrste pa je često teško razgraničiti ko je u tome političar a ko mafijaš, biznismen itd.⁴⁰ Te veze proističu iz činjenice da se najefikasnije profit može ostvariti uz pomoć države. Zato su države na prostoru Zapadnog Balkana, sa

⁴⁰ N. Mrvić-Petrović, J. Ćirić, *Sukob javnog i privatnog interesa u trouglu moći, novca i politike*, Institut za uporedno pravo, Vojnoizdavački zavod, Beograd 2004, str. 24.

jedne strane, sve siromašnije i u sve većim dugovima, a svet privrednog kriminala, s druge strane, sve je bogatiji, pribavljajući sebi različite vrste moći i višak novca. Moć, politika i novac uvek idu zajedno i u tom trouglu ljudi često gube „kompas“, zaboravljajući na moralne norme, pa u prvi plan izbijaju različiti oblici socijalne patologije.

Bez obzira na to što postoje različiti motivi koji mogu pokrenuti određenu ličnost na preduzimanje kriminalne radnje, izvršioci kriminalnih dela iz oblasti privrednog kriminala ubrajaju se u kategoriju profesionalnih kriminalaca a koristoljublje je osnovni pokretač njihovog kriminalnog ponašanja. Još je Aristotel govorio: „Najveći zločini nisu izvršeni radi pribavljanja nužnog nego suvišnog.“

Opravljanja i lični stavovi. Protiv većine počinilaca pronevera i drugih oblika nelegalnog prisvajanja imovine najčešće nije prethodno vođen krivični ili neki drugi postupak, za taj oblik kriminala. Ova vrsta kriminalaca pravda svoje ponašanje određenim okolnostima. Tako, npr., veliki broj počinilaca ovakvih kriminalnih dela, krađu novac od svojih poslodavaca ubeđujući sebe da taj novac samo pozajmljuju i da će ga, kada se steknu uslovi, i vratiti. S druge strane, neki pak veruju da tim činom ne povređuju nikoga, da zaslužuju veću zaradu od one koja im se isplaćuje, ili smatraju da zaslužuju bolje ophođenje, pa na taj način pokušavaju da ostvare taj bolji odnos. Za pravdanje kriminalnog ponašanja postoje i mnogi drugi izgovori i opravdanja, kao što je davanje ukradenog novca u humanitarne svrhe, ulaganja u verske objekte, i sl. Izvršioci su po pravilu obrazovani, racionalni, specijalisti u svom poslu, koji poznaju postojeće propise i slabosti pravnog sistema, što im omogućava efikasno izvršenje i prikrivanje krivičnih dela. Svoju kriminalnu delatnost sprovode na marginama dozvoljenog ponašanja, koristeći određene praznine, nedorečenosti i česte izmene zakonskih propisa.

Mogućnosti. Zaposleni i menadžeri koji dugo rade u nekoj kompaniji ili instituciji upoznati su sa slabostima u organizaciji i aktivnostima interne kontrole u njoj. Takođe, poznat im je i način na koji mogu da izvrše određenu kriminalnu radnju. Lica sklona kriminalnom ponašanju, koja imaju nameru da izvrše proneveru ili neki drugi oblik nezakonitog prisvajanja imovine koja im je dostupna, nastoje da u tome ostanu neotkrivena. U skladu s tim, „tamna brojka“ je izuzetno visoka. Najčešći razlozi za to su neadekvatnost mehanizama spoljašnje i unutrašnje kontrole, otežana uočljivost kriminalnog ponašanja i nejasnost posledice krivičnog dela, povezanost ekonomskog kriminaliteta sa korupcijom. Dok je žrtva najčešće apstraktna (poreski sistem, državni fondovi, društvena svojina), izvršilac je po pravilu ugledna ličnost, koja na sofisticirani način izvršava krivično delo, prisutne su teškoće pri otkrivanju i dokazivanju, itd.⁴¹

⁴¹ B. Simonović, *nav. delo*, str. 609.

Računajući na to, uz određeni stepen, za njih prihvatljivog, rizika, oni izvršavaju kriminalno delo. Zato ih nedostaci u organizaciji i radu interne kontrole, ili njenom odsustvu, ohrabruju da u tako povoljnim uslovima izvrše svoju nameru, jer im se pruža realna mogućnost da u tome ostanu neotkriveni. Mešanje politike u sferu ekonomije i nejednako tretiranje pojedinih privrednih subjekata, usled političkih interesa i razloga, dodatno onemogućavaju kvalitetnu kontrolu poslovanja. Na drugoj strani, promene i nestabilnost ekonomskih odnosa i njihove pravne regulative izvanredno pogoduju izvršiocima krivičnih dela u oblasti ekonomskog poslovanja.

Oni svoju kriminalnu delatnost sprovode, kako je rečeno, na marginama dozvoljenog ponašanja, koristeći određene praznine, nedorečenosti i česte izmene i dopune zakonskih propisa.⁴² S obzirom na činjenicu da je kod nas mešanje države, odnosno pojedinaca iz vladajućih struktura, u ekonomske odnose veoma izraženo i praćeno nizom administrativnih mera (brojni zakoni i podzakonski akti), koje su često međusobno neusklađene, privrednim subjektima otežano je njihovo praćenje. Zbog čestih izmena propisa i promena u ekonomskoj politici, državnim organima veoma je teško da sprovode kvalitetnu kontrolu ekonomskog poslovanja svih subjekata.

Prema izloženom, logično je zaključiti da je najbolja odbrana od kriminalnog ponašanja preventiva za njegovo suzbijanje i sprečavanje. Dobro organizovana i efikasna interna kontrola u kompanijama, bankama i državnim institucijama u tome je najveća prepreka. Upravo zbog značaja angažmana i efikasnosti interne kontrole, kao prepreke u sprečavanju kriminalnog ponašanja zaposlenih radnika i službenika, njenom funkcionisanju posvećeno je nekoliko standarda o revizorima i revizijama finansijskih izveštaja. Mogućnosti za izvršenje kriminalnih radnji rastu ukoliko je menadžment slab, neodgovoran, ne pridaje adekvatan značaj i ne posvećuje dovoljnu pažnju odgovarajućoj ulozi i funkcionisanju interne kontrole. Pored navedenih ljudskih i organizacionih faktora, kriminalnim aktivnostima uveliko doprinosi i slaba organizacija manipulisanja imovinskim vrednostima u ekonomskim subjektima, kao što je:

- držanje velikih količina novca u blagajni;
- držanje relativno manjih količina materijalnih sredstava na zalihama, koje imaju veliku vrednost ili za kojima je potražnja velika;
- nedovoljno obezbeđeno držanje hartija od vrednosti u blagajni, koje se mogu lako unovčiti i glase na donosioca;
- neobezbeđeno ostavljanje lako prenosivih osnovnih sredstava, koja imaju veliku vrednost i nemaju oznaku vlasništva;
- neadekvatna raspodela nadležnosti i odsustvo nezavisne provere;
- odsustvo odgovarajućeg nadzora nad rashodima rukovodstva, kao što su putni i troškovi reprezentacije;

⁴² M. Bošković, *Kriminalistička metodika I*, Policijska akademija, Beograd 1995, str. 286.

- odsustvo odgovarajuće kontrole rukovodstva nad zaposlenima, naročito onih na dislociranim prostorima;
- nedovoljna stručnost lica koja imaju mogućnost raspolaganja sredstvima;
- nepostojanje odgovarajućeg sistema odobravanja poslovnih radnji i događaja;
- odsustvo odgovarajućih fizičkih mera sigurnosti u vezi s čuvanjem novca i vrednosnih papira, investicija, zaliha materijalnih vrednosti i nekretnina;
- odsustvo adekvatnog i pravovremenog usaglašavanja vrednosti i stvarnih količina sredstava sa poslovnim evidencijama;
- nedostatak blagovremenog obezbeđenja odgovarajuće poslovne dokumentacije u vezi s ekonomskim zbivanjima i promenama na imovini;
- nerazumevanje informacionih sistema i tokova informacija od strane rukovodstva, što daje mogućnost zaposlenima za raznovrsne manipulacije;
- odsustvo kontrole pristupa automatskoj obradi podataka i kompjuterskim evidencijama, posebno imajući u vidu pristup pregledu kompjuterskih sistema i registrovanju poslovnih promena ekonomskih zbivanja.

1.3. Zavisnost visine štete nastale kriminalom od sadejstva faktora koji ga uzrokuju

Kriminalna radnja dešava se kao proizvod motivacije, mogućnosti i uslova za njeno prikrivanje, a izvršavaju je zaposlena lica u kompanijama, bankama i raznim državnim institucijama, tamo gde ti pojedinci obavljaju određene poslove vezane za odlučivanje i raspolaganje imovinskim vrednostima. Kako je u prethodnim izlaganjima predloženo, postoje različiti oblici motivacije, koja nalazi inspiraciju u ekonomskim potrebama, pohlepi, egocentričnosti, ideološkim sukobima i sl. Najveći broj kriminalnih radnji na radnom mestu počinu se iz ekonomskih razloga, a najčešće su uzrokovane zadovoljavanjem različitih oblika ličnih potreba, kao što su konzumiranje alkohola, upotreba narkotika, kockanje, luksuzni način života i dr.⁴³

Kao pokretači nezakonite delatnosti kod privrednog kriminaliteta u praksi se najčešće sreću koristoljubivi motivi. Zbog toga je neophodno na samom početku, kako prilikom aktivnosti interne kontrole, tako i prilikom operativnog rada na otkrivanju krivičnog dela, postaviti pitanje: „Zbog čega (zašto) je nešto urađeno?“ Odgovorom na to pitanje, odnosno planiranjem verzija o mogućim motivima, dobijaju se jasni orijentiri za dalje aktivnosti. To znači da je indicija o motivu osnova kriminalističkog istraživanja, odnosno ta osnova počiva u odgovoru na pitanje: „Ko sve može imati koristi od izvršenja konkretnog krivičnog dela?“

⁴³ Počinioци prevara često ispoljavaju znake upozorenja da se upuštaju u nelegalne aktivnosti. Najčešće su to: prikazivanje finansijskih teškoća, život iznad realnih mogućnosti, kupovina luksuznih stvari i sl.

Treba imati u vidu da odsustvo interne kontrole ili slabosti u njenoj organizaciji i preventivnom delovanju, kao i stavovi radnog okruženja koje ne ceni pošten rad i lojalno ponašanje, u datoj sredini, uz ostalo, podstiču kriminalno ponašanje pojedinaca.⁴⁴ Između motivacije i mogućnosti uspostavlja se interaktivan odnos. Tako, ukoliko je potreba za novcem ili drugim vrednostima izražena, kriminalne radnje izvršiće se i uz manje slabosti interne kontrole, zapravo, kriminalci će voditi manje računa i sa manje obazrivosti će, a uz veći rizik, izvršiti kriminalnu radnju. S druge strane, ukoliko su interne kontrole slabije onda je za izvršavanje kriminalne radnje dovoljna i slabija motivacija. Dakle, jedna slabost pothranjuje i generiše drugu, uspostavljajući međusobno reverzibilne uticaje koji podstiču kriminalne aktivnosti. To je veoma složen misaoni proces koji se sastoji u odmeravanju različitih podsticaja *za* i *protiv*, kojima je ličnosti istovremeno izložena. Od vrednosnih orijentacija zavisi da li će nadvladati podsticaji koji guraju ličnost ka izvršenju krivičnog dela ili oni koji ga sprečavaju.

U razvijenim zemljama, krajem prošlog i početkom ovog veka, vršena su obimna istraživanja o prisustvu kriminala u kompanijama različitih veličina, od malih do velikih. Tim istraživanjima otkriven je obim kriminala, odnosno visina štete koju nanose kriminalne radnje, ali i najefikasniji način za njihovo otkrivanje. Istraživanja su pokazala da su pojedinačne pronevere izvršene od strane zaposlenih daleko češće, ali po vrednosti nanese štete daleko manje, od onih koje počinu menadžeri. Uz to, pokazano je da su pronevere učinjene od strane zaposlenih prikrivane falsifikovanjem dokumentacije i evidencija zasnovanih na takvoj dokumentaciji, dok su pronevere od strane menadžmenta i sa njim povezanih grupa prikrivane lažnim prikazivanjem poslovanja i rezultata u finansijskim izveštajima. Takođe, potvrđeno je da visina štete nanese kriminalnim radnjama iznosi u proseku oko 5% od ostvarenog prihoda, te da u Sjedinjenim Američkim Državama ukupna vrednost ovako uzrokovane štete iznosi oko 660 milijardi dolara za godinu dana. (O obimu pojedinačnih šteta nanesenih kriminalom u velikim kompanijama biće više reči kod iznošenja konkretnih podataka u ovom poglavlju, u delu o istorijatu prevara.)

Završavajući izlaganje o faktorima i uzrocima kriminalnog ponašanja, treba naglasiti da borba protiv takvog ponašanja u kompanijama podrazumeva visok nivo organizovanja i aktivnosti internih kontrola. Međutim, i pored toga, kriminalci uvek nađu načina da, sa više ili manje uspeha u privremenom ili trajnom prikrićanju takvih dela, izvrše kriminalne radnje. Organizovanje i aktivnosti interne kontrole zahtevaju angažovanje i trošenje značajnih finansijskih sredstava, koje uspešna kontrola mora da izvrši. S tim u vezi ne sme se dozvoliti da troškovi izazvani aktivnostima interne kontrole premaše visinu štete koja bi mogla nastati usled određenih kriminalnih radnji.

⁴⁴ Male organizacije najčešće su žrtve finansijskih prevara. U takvim organizacijama često nedostaju kontrolne aktivnosti, koje sprečavaju i suzbijaju finansijske prevare, pa je polje za prevare i malverzacije veoma široko.

2. ISTORIJAT PREVARA I KORENI NASTANKA FORENZIČKOG RAČUNOVODSTVA

Prevare i nelegitimne radnje u ekonomskoj sferi čovekovih aktivnosti i odnosa, suprotno važećim običajima i moralnim normama datog vremena, traju gotovo koliko i istorija ljudskog društva. Poznato je da je u Hamurabijevom Vavilonskom zakonu, 1.800 godina pre nove ere, zakonski regulisana zabrana prevare. Ona se odnosila na obavezu pastira kojima je povereno čuvanje ovaca. Zakonom je bila propisana sankcija: ukoliko pastir ne prikaže istinito prirodni priraštaj, biće proglašen krivim i obavezan da nadoknadi vlasniku deset puta više od utvrđenog gubitka. Dakle, problem krađe je i tada postojao pa je na izneseni način, u cilju sprečavanja takvih pojava, kao kazna utvrđena zakonska obaveza, nepodnošljiva za počinioca: da deseterostruko nadoknadi štetu pričinjenu aktom pronevere.

Grčka mitologija dala je boga Hermesa, Zevsovog sina, koji je bio simbol lukavstva, laži i krađe. Pored toga, u Hermesu je oličen bog putovanja, trgovaca, lopova i varalica. On je bio kadar da lako navede ljude da mu poveruju, ali je bio i prevrtljivac i varalica.

Za period nakon srednjeg veka karakterističan je događaj zvani „Mehur južnog mora“, vezan za rast cena deonica i kasniji bankrot *Južnomorske trgovačke kompanije* (*South Sea Company*), koja je 1711. dobila pravo monopola na trgovinu u južnim morima. Prevara je nastala kao posledica lansirane ubedljive lažne informacije o mogućnostima velike zarade u trgovini u južnim morima. Pod uticajem takvog uverenja cena akcija izuzetno brzo je narasla sa 128 na 1.000 funti, u toku 1720. godine. Neposredno nakon toga usledio je vrtoglavi pad cena deonica na 135 funti i bankrot kompanije. S obzirom na to da su gubitnici u ovom slučaju bili bogati i uticajni ljudi, izdejstvovali su da parlament Engleske donese odluku o sprovođenju istrage. Opravdanost istraživanja potvrdio je računovodstveni stručnjak Čarls Snel (Charles Snell), podnevši 1721. izveštaj kojim je dokazana prevara, opisana korupcija rukovodećih ljudi u kompaniji i umešanost brojnih lica iz struktura vlasti. Zbog tog slučaja ministar finansija Engleske završio je u zatvoru, kao i neka druga lica, dok je jedan broj krivaca uspeo da pobjegne iz zemlje. Odlukom parlamenta zaplenjena je imovina direktora kompanije, iz koje je oštećenim licima delimično nadoknađena šteta. Ovaj slučaj je specifičan po tome što je prvi put u istoriji glavni akter u analiziranju dokumentacije i poslovnih knjiga, u razotkrivanju, potvrđivanju, objašnjavanju nastanka i postupka prevare, bio računovodstveni radnik, angažovan kao spoljni stručnjak. Međutim, u stručnim krugovima se smatra da se počeci pravog forenzičkog računovodstva javljaju tek 1817, i da su vezani za sudski proces Mejer protiv Seftona (*Meyer v. Sefton*) u kome

se sudilo za bankrot.⁴⁵ U tom postupku sudija je naložio veštacima da na osnovu računovodstvenih dokumenata rekonstruišu nejasne poslovne događaje. Afirmacija angažovanja računovodstvenih stručnjaka za analiziranje poslovne dokumentacije i evidencija, u cilju razotkrivanja nezakonitih radnji od strane pojedinaca ili organizovanih grupa povezanih interesom, radi nelegalnog prisvajanja novca i druge imovine koja im ne pripada, vezana je za kraj 19. i prvu polovinu 20. veka. Naziv „forenzičko računovodstvo“ prvi put je upotrebljen 1946, u članku „Forensis accounting: Its Place in Today's Economy“.⁴⁶

Početkom 20. veka odigrala se do tada najveća svetska prevara, čiji kreator je bio **Čarls Ponci** (Charles Ponzi) iz SAD. On je 1919. pozajmio 200 dolara, započeo posao i za mesec dana već imao dve poslovnice u Bostonu. Ponci je „navukao“ investitore obećanjima da će im isplaćivati 50% zarade na uložena sredstva, na svakih 90 dana. Na taj način prikupio je 9,8 miliona USD od 10.550 ulagača. Prvi ulagači su dobili obećani novac nakon 45, umesto 90 dana, što je privuklo nove ulagače. Uplatama novih ulagača on je isplaćivao stare i za osam meseci isplatio je svotu od 7,8 miliona dolara.⁴⁷ Nakon toga Ponci je sve obustavio i neisplaćeni novac zadržao. Poslednji investitori koji su uložili novac kod njega, pre bankrota, ostali su prevareni. Ponci je za svoj „izum“, i štetu koju je nanio investitorima, zakonski gonjen i hapšen. Ovaj model prevare s početka 20. veka kasnije je ponavljan u mnogim drugim slučajevima i, može se reći, „usavršavan“ u raznim varijantama. Karakteristično za rast privlačnosti „Poncijevog sistema“, piramidalna pronevera, doterivana i usavršavana. Starim investitorima ulog je rastao srazmerno povećanju broja novih investitora. To je dovodilo do učešća velikog broja ulagača u prevari koja je razotkrivena tek kada se sistem urušio.

Iako je u 20. veku bilo mnogo prevara koje su uzrokovale otuđivanje od vlasnika ogromnih količina novca i drugih vrednosti, jedna među njima, koja se odigrala krajem tog stoleća, izdvaja se od drugih kako po karakteru izvršenja, tako i po svom uticaju na izgradnju i razvoj sistema odbrane od nelegalnih manipulacija.

⁴⁵ „Forenzičko računovodstvo predstavlja primenu računovodstvenih principa, teorija i disciplina u istraživanjima, zasnovanim na činjenicama ili hipotezama u pravnom sporu, i obuhvata sve grane računovodstvenog znanja. Forenzičko računovodstvo se sastoji od dve glavne komponente: 1) usluga parnične podrške u sudskim sporovima koji priznaju uslugu forenzičara kao eksperta; i 2) istražnih usluga koje mogu da dovedu do svedočenja u sudnici. Forenzičko računovodstvo može da podrazumeva primenu posebnih veština iz oblasti računovodstva, revizije i finansija, kvantitativnih metoda, određenih delova zakona i istraživanja, i istražnih veština za prikupljanje, analizu i evaluaciju dokaznih materijala, tumačenja istih, i saopštavanja nalaza u vidu izveštaja.“, u: *Menadžment*, časopis za teoriju i praksu menadžmenta, 65/2012, str. 43.

⁴⁶ Preuzeto prema: Vinko Belak, *Poslovna forenzika i forenzično računovodstvo*, Belak excellens D. O. O., Zagreb 2011, str. 10.

⁴⁷ Skoro identičan slučaj dogodio se u Srbiji, sa štednim ulozima u Dafiment banci, i u štedionici Jezde Vasiljevića, tzv. „Jezdinoj banci“.

Prevaru je kreirao **Bari Minkov** (Barry Minkow), kao mlad čovek, sa kompanijom *ZZZZ Best*. On je, kada je imao svega trinaest godina, u garaži svojih roditelja počeo da se bavi čišćenjem tepiha i tu aktivnost je kasnije registrovao kao kompaniju. Falsifikovanjem čekova podizao je novac iz banke, a dugove je vraćao uzimanjem novca, takođe krivotvorenim čekovima kod drugih banaka. Upornim i neprimerenim reklamiranjem svoje kompanije u medijima, isticao je da će ta kompanija postati *Dženeral motors* (*General Motors*) u čišćenju tepiha. Prikazivanjem 100.000 lažnih potvrda, drugih dokumenata i telefonskih poziva, te netačnim iskazima finansijskih izveštaja, i sličnim poslovno nekorektnim radnjama, budio je kod investitora lažno uverenje da gradi korporaciju višemilionske vrednosti, koja će poslovanjem donositi izuzetno visoke profite i, naravno, dividende. Otvorio je kancelarije širom Amerike i zaposlio 1.400 ljudi. Kompanija *ZZZZ Best* je u toku 1986. na berzi od investitora prikupila dvesta miliona USD. Taj novac Minkov je ulagao u kupovinu drugih kompanija, pozajmljivao novac od banaka, raznim lažnim obećanjima obmanjivao ljude koji su posedovali novac i nameravali da ga ulože u neki unosan posao. Iz fondova je nelegalno prisvojio 700 miliona USD. Plaćao je račune lažnim kreditnim karticama, izdavao lažne čekove, osnovao mnoge fiktivne kompanije, a lažirao je i većinu ugovora⁴⁸. Prilikom kontrole njegovih lažiranih finansijskih izveštaja, Minkov je uspeo da zavara i prevari revizore. To je učinio tako što je umesto standardnih obrazaca koristio krivotvorene kopije o konfirmaciji salda svojih računa u bankama, koje su pripremljene neposredno pre dolaska revizora, i početka same revizije. Revizijom finansijskih izveštaja kompanije, o kojoj je reč, nije otkriveno da su njeni prihodi precenjeni. U okviru ciklusa plaćanja, revizori nisu pribavili adekvatne dokaze kojima se potkrepljuje osnovanost izvršenih isplata, od strane kompanije *ZZZZ Best* prema trećim licima. Takođe, revizori nisu obezbedili odgovarajuća uverenja o realizaciji naplata aktivnosti Minkovljevih firmi u vezi s tepisima. Investitori i poverioci su u poslovima sa firmom *ZZZZ Best* imali gubitke od preko sto miliona USD.

Bari Minkov se nije zaustavio samo na aktivnostima vezanim za čišćenje tepiha, već je osnivao i druge firme-ćerke. Tako je oformljena *ZZZZ Best Co*, korporacija sa sedištem u Kaliforniji. Bavila se restauracijom zgrada oštećenih usled poplava, požara ili drugih uzroka. Finansiranje otklanjanja šteta, koje su iz toga nastajale, vršile su osiguravajuće kompanije. U julu 1987. ova korporacija objavila je bankrot. Prema prezentovanim računovodstvenim izveštajima, vrednost od 2.194.632 USD, ili 45% ukupnih prihoda korporacije, odnosilo se na poslove restauracije oštećenih osiguranih objekata. Isto tako, obelodanjeno je da su troškovi nastali u vezi s realizovanim proizvodima i uslugama iznosili 2.050.779 USD, od čega se na fiktivne transakcije odnosilo 992.851 USD. Karakteristično je da su za

⁴⁸ Navedene prevare B. Minkova umnogome podsećaju na nezakonite radnje koje su se odigravale u Srbiji krajem 20. i početkom 21. veka.

preko 60% troškova restauracija isplate izvršene jednom licu, poznatom kriminalcu, radi čega je nazvan „ajkulom za pozajmice“. Kako je utvrđeno, to lice je i predsedniku ZZZZ kompanije pozajmilo veliku novčanu svotu.

Bari Minkov osuđen je zbog: reketiranja, pronevere, korišćenja lažnih čekova i kartica, prevara s vrednosnim papirima, varanja investitora, prikrivanja poreza i obmane banaka. Osuđen je na 25 godina zatvora, ali je tamo proveo svega sedam i po godina. Kao ekspert za prevare, na fakultetu je predavao predmet „Kako se zaštititi od prevara“. Pored opisane dve karakteristične prevare, jedne sa početka i druge s kraja 20. veka, koje se vezuju za imena Čarlsa Poncija i Barija Minkova kao njihovih stratega, u istom veku bilo je još mnogo sličnih slučajeva. Raznim malverzacijama pričinjeni su ogromni gubici investitorima (ulagačima) i drugim poslovnim partnerima u Sjedinjenim Državama. U sudskim procesima koji su vođeni o nezakonitim aktivnostima, o kojima je reč, došla je do izražaja neprijatna istina o njihovoj štetnosti. Ti procesi ukazali su na dimenzije negativnih posledica koje prevare nanose privredi i društvu, iznoseći na videlo neodložnost izgradnje i razvoja sistema efikasne odbrane, u cilju njihovog sprečavanja ili suzbijanja. Gotovo posle svih sudski procesuiranih velikih malverzacija, nazvanih „skandalima“, menjani su ili dopunjavani zakoni koji su imali za cilj da onemoguće ili bar suzbiju pojavu novih slučajeva.

U nastavku, daje se kratak pregled najkarakterističnijih prevara koje su se odvijale u SAD i Velikoj Britaniji tokom 20. veka. Sve su one imale uticaja na donošenje propisa usmerenih na potpuno ili bar delimično onemogućavanje njihovog ponavljanja ili kreiranja drugih, novih.⁴⁹ Takođe, imale su izuzetno značajan uticaj i na razvoj forenzičkog računovodstva. Radi se o sledećim kompanijama i slučajevima:

Događaj *Giant Store Corporation*. Pronevera se odvijala u razdoblju od 1969. do 1973. godine, tokom kojeg je ta kompanija povećala broj skladišta sa šest na 43. Za finansiranje takve ekspanzije, raspisala je tri emisije akcija i podigla velike kredite. Menadžment je bio svestan da od rezultata poslovanja, koji se obelodane za 1972, zavisi zadovoljavanje tržišnih očekivanja. Polazeći od takve pretpostavke, menadžment je prikrivao anticipirani gubitak od dva i po miliona USD, za tu godinu, a prikazan je „dobitak“ od 1,2 miliona, na ostvareni promet od 64 miliona USD. Gubitak je prikriven lansiranjem fiktivnih odobrenja od dobavljača u iznosu od milion dolara i neknjiženjem faktura za razne obaveze od 1,4 miliona USD. Revizori koji su pregledali i analizirali poslovnu dokumentaciju i evidencije propustili su da utvrde: nedostatak usaglašenosti salda sa poslovnim partnerima, da provere tvrdnje menadžmenta, da otkriju brojne akumulirane neregularnosti i da adekvatno tretiraju uočene greške, koje je naknadno konstatovala Američka

⁴⁹ Svi navedeni primeri iz SAD i V. Britanije obrađeni su prema knjizi Dušana S. Milojevića: *Revizori u znaku Justicije*, Savez računovođa Srbije, Beograd 2000.

komisija za hartije od vrednosti (SEC). U ovom slučaju je očito da se radilo o slabostima interne računovodstvene kontrole i menadžmenta. Kada su u pitanju pronevere u koje je umešan menadžment, poznato je da su one znatno teže za otkrivanje, jer uključuju i nameru „friziranja“ bilansa.

Događaj *Equity Funding*. Pronevera je dobila veliki publicitet i često je tretirana kao „kompjuterska“ prevara, iako to u suštini nije bila. Tako je nazivana zbog toga što je izvedena i vešto prikrivana uz pomoć kompjuterske tehnike i programa. U pitanju su bile lažne polise osiguranja, za koje je, složenim tehnikama programiranja, bio onemogućen pristup podacima koji su putem kompjutera štampani kao izlaz polisa, tako da su se one činile legalnim. Ta prevara uz druge dve, *Ultramares* koja se dogodila u dvadesetim godinama 20. veka, i *McKesson & Robbins Drug Company* u tridesetima, ubrajaju se u tri najveće prevare do tada izvršene od strane menadžmenta. U dva poslednja opisana slučaja tehnika pronevere bila je zasnovana na uključivanju u bilans fiktivnih zaliha, realizacije i potraživanja, s namerom da računovodstveni podaci prikažu finansijsku poziciju povoljnijom od stvarne. Na drugoj strani, kompanija *Equity Funding* prevaru je zasnovala na prodaji fiktivnih polisa osiguranja, i njihovoj naknadnoj prodaji baziranoj na tehnici reosiguranja.

Osnovni posao firme *Equity Funding* bio je da prodaje polise osiguranja i da investira u zajedničke investicione fondove. Šezdesetih godina, zarada kompanije neprekidno je rasla, ali krajem te deкаде i početkom sedamdesetih godina zajednički investicioni fondovi, kao oblik investiranja, nisu više bili privlačni pa je interes za taj vid ulaganja opao. Ne prihvatajući nepovoljnu realnost, menadžment kompanije nije objektivno prikazivao smanjenje dobiti u finansijskim izveštajima. Polazeći od toga, u kompjuterskim datotekama prikazane su fiktivne transakcije i kupci, na čemu se temeljilo prezentovanje željenih informacija. U tome je ostvaren veliki stepen saučesništva dela službenika sa osobljem za automatsku obradu podataka. Operacija je bila toliko ubedljiva da su druge osiguravajuće kompanije uplaćivale avanse na ime budućeg reosiguranja. Premije zasnovane na tako osmišljenim osnovama korišćene su za preuzimanje kompanija koje su posedovale polise dobijene iz tih transakcija, u narednim godinama. Postojanje fiktivnih polisa i nemogućnost realizacije budućih premija imalo je kasnije za posledicu velike gubitke u reosiguravajućim kućama. Utvrđena pronevera kompanije *Equity Funding* iznosila je 120 miliona USD, a fiktivna realizacija po osnovu transakcija reosiguranja dve milijarde USD. Ovaj slučaj je inicirao preispitivanje važećih standarda revizije, posebno kada je u pitanju korišćenje kompjuterskih resursa. Po istom predmetu reagovalo je i Američko udruženje javnih računovođa (AICPA). Njihova komisija detaljno je ispitala slučaj i dala odgovarajuće preporuke, kojima je ukazano na to da revizijske standarde ne treba menjati već ih treba primenjivati. Tom prilikom, istaknuta je potreba potvrde salda potraživanja i obaveza i na reviziju poslovnih transakcija sa povezanim, zavisnim firmama. Isto tako, komisija je sugerisala da ovaj slučaj ne treba tretirati kao „kompjutersku proneveru“, već kao

proneveru *uz pomoć kompjutera*. Ipak, u julu 1975, AICPA je izdala standard N° 6, nazvan „Transakcije sa povezanim preduzećima“, u kome je dato uputstvo revizorima koje je trebalo da im pomogne u identifikovanju transakcija sa povezanim firmama, kao i pri utvrđivanju njihovog uticaja na realnost pojedinih pozicija iskazanih u finansijskim izveštajima. U ovom slučaju jasno je da je zakazala i interna kontrola, i revizori.

Napori u rasvetljavanju navedenih slučajeva dali su značajan doprinos razvoju i unapređenju do tada važećih postupaka i procedura revizije, izmenom postojećih ili donošenjem novih standarda revizije. To je imalo za posledicu da su: 1) posle slučaja *McKesson & Robbins* uvedena dva postupka revizije i to: a) pribavljanje nezavisne potvrde salda potraživanja od kupaca, i b) prisustvo popisu zaliha od strane revizora; 2) posle slučaja *Barchris Corporation* ukazano je na rigoroznu primenu važećih standarda u postupku revizije i, na drugoj strani, na pridavanje većeg značaja događajima koji su se zbili posle datuma bilansiranja, a pre izdavanja mišljenja revizora; 3) posle slučaja *Giant Store Corporation* istaknuta su pitanja: olakog prihvatanja nepouzdanih tvrdnji menadžmenta klijenta, neadekvatnosti postupaka vezanih za potvrde salda od strane trećih lica, propusta da se uzme u obzir akumuliranje niza neregularnosti, neadekvatnosti tretmana uočenih grešaka od strane revizora i značaja adekvatnosti strukture revizorskog tima.

Događaj Caparo. Kompanija *Caparo*, koja je imala manji broj akcija u firmi *Fidelity plc.*, donela je odluku da otkupi sve preostale akcije te firme, rukovodeći se zadovoljavajućom pozicijom i ostvarenim rezultatima iskazanim i revidiranim bilansima te kompanije sa stanjem na dan 31. marta 1984. godine. U sudskom procesu vođenom protiv firme *Fidelity plc.* utvrđeno je: 1) da je u njenom revidiranom bilansu uspeha lažno prikazan ostvareni profit od 1,3 miliona, umesto gubitka od 400.000 funti; 2) da su revizori i menadžment sa nedovoljnom pažnjom i neprofesionalno obavili svoj posao i da je kao rezultat toga usledila tužba protiv direktora kompanije *Fidelity plc.*, zbog prevare. Sud je doneo presudu po kojoj su revizori bili dužni da izvrše reviziju i sastave svoj izveštaj u skladu sa britanskim Zakonom o preduzećima iz 1985, a ne radi zadovoljenja interesa investitora.

Svojom odlukom sud je odredio da su revizori profesionalno odgovorni akcionarima kao celini, a ne pojedinačnim akcionarima. U ovom slučaju zauzet je stav da su revizori odgovorni prema trećim licima samo u slučaju ako se dokaže da: a) imaju saznanje o prirodi transakcije koju treće lice ima nameru da sprovede; b) znaju da će izveštaj revizora o revidiranim finansijskim izveštajima, direktno ili indirektno, biti prosleđen trećim licima; i 3) imaju saznanje da će se treća lica, prilikom donošenja odluke da li da uđu u nameravanu transakciju, verovatno osloniti na njihov izveštaj.⁵⁰ Kompanija *Caparo* je putem suda za svoju pogrešnu

⁵⁰ D. S. Milojević, *Revizori u znaku Justicije*, Savez računovođa i revizora Srbije, Beograd 2000, str. 33.

odluku tražila obeštećenje od revizora, ali sud to nije prihvatio zbog brojnih propusta u postupku samog menadžmenta pri otkupu akcija u datom događaju. O ovom slučaju je najviša sudska instanca V. Britanije zauzela sledeći stav: „Ne postoji osnova za verovanje da je Parlament prilikom formulisanja odredbe statutarne revizije imao na umu i obezbeđenje informacija koje su relevantne za eventualnu kupovinu akcija“. Ta odluka je sugerisala da se investitori prilikom kupovine akcija ne mogu osloniti isključivo na revizorske izveštaje o bilansima.

Posle značajnih kritika na račun britanske vlade, zato što nije imala sluha da se na adekvatan način uhvati u koštac sa navedenim problemom, Parlamentu je sugerisano da se, kada se Zakon o preduzećima ponovo stavi na dnevni red, konačno definitivno izjasni o tome šta smatra „adekvatnom revizijom“. Zakon u V. Britaniji, u to vreme, bio je potpuno jasan u tome da profesionalac odgovora samo svom klijentu i nikom drugom. Međutim, u toj zemlji iniciran je problem 1964, i tada je prihvaćen princip da profesionalac može, pod određenim okolnostima, da odgovara i trećim licima, što se pre ostalih odnosi na investitore. Investitori svoje odluke donose na bazi brojnih informacija koje pružaju kombinacije finansijskih analiza, istraživanja tržišta, ili ličnog osećaja. Ali, kada dođe do gubitka, postavlja se pitanje kako rizik raspodeliti između investitora, menadžera i revizora? Dakle, i revizori snose deo odgovornosti pod uslovom da između njih i trećih lica postoji jasno definisana odgovornost. Iz slučaja *Caparo* može se izvući zaključak da još uvek postoji raskorak između onoga što revizori stvarno rade i onoga što javnost misli da oni rade. Na kraju, treba naglasiti da, i pored toga što je u slučaju *Caparo* revizor oslobođen, prilikom revizije uvek treba imati na umu da će u nekim novim slučajevima sudovi, u zavisnosti od karaktera konkretnog događaja, donositi odluke o odgovornosti kojima se kvalifikuje svaki slučaj, u zavisnosti od njegovih specifičnosti.

Slučaj *Ultramares*. Ova zbivanja datiraju iz 1932. godine. Oslanjajući se na mišljenje revizora o računovodstvenim izveštajima *Ultramaresa*, kreditor *Fred Stern Co.* odobrio je toj kompaniji kredit u iznosu od 165.000 USD. U bilansu koji je bio predmet revizije iskazana je ukupna aktiva u vrednosti od 2,5 miliona USD i neto imovina od milion USD⁵¹. U revidiranom bilansu revizori nisu otkrili veliki iznos fiktivnih knjiženja kojima su neosnovano uvećane realizacija i potraživanja od kupaca. U stvari, vrednosti realne imovine nije ni bilo. Stvarna vrednost imovine utvrđena je tek kada je klijent (*Ultramares*) otišao u stečaj. Revizor je bio nemaran, propustivši da ispita veliki iznos fiktivnih knjiženja.

Ovaj slučaj je izuzetno interesantan zato što se u njemu nalazi začetak pravne prakse, kada je u pitanju stav sudova o obavezi revizora prema trećim licima. Obaveza revizora prema klijentu precizno se reguliše međusobnim ugovorom. Međutim, između investitora koji donosi odluke o investicijama, oslanjajući se na mišljenje revizora o računovodstvenim izveštajima klijenta, ne postoji ugovor ili

⁵¹ Neto aktiva predstavlja vrednost ukupne aktive (imovine), umanjene za obaveze.

bilo kakav sličan dokument kojim su obaveze revizora regulisane. *Ultramares* je prvi slučaj u kome je treće lice tužilo revizora zahtevajući naknadu štete.

Prilikom donošenja presude, sudija je postavio granice za ograničenje zakonske odgovornosti revizora, na sledeći način: „Ukoliko postoji odgovornost za nehat, namernu grešku ili nemarnost, propust da se otkrije falsifikat koji je pokriven lažnim knjiženjem, to bi računovođe (revizore) moglo učiniti odgovornim za neograničeni iznos, u neograničenom periodu i prema neograničenom broju subjekata. Rizik poslovanja pod takvim uslovima bio bi suviše veliki tako da podstiče sumnju u to da li možda postoje slabe tačke u definisanoj obavezi revizora, sa svim mogućim implikacijama jednog takvog čina.“ Prezentovano mišljenje suda moglo bi se razumeti tako da bi profesionalna obaveza i odgovornost revizora prema trećim licima mogla da usledi, u odnosu na neki dokument ili mišljenje, jedino u slučaju da je bilo nepažnje i da je kao rezultat toga došlo do finansijskih gubitaka, samo kada su ispunjeni sledeći uslovi:

1. kada je sigurno da je finansijski gubitak nastao kao rezultat oslonca na namerno pripremljena dokumenta, a ne iz nekih drugih razloga;
2. kada je subjekat koji je izdao dokument znao ili je trebalo da zna za koje namene je takav dokument pripremljen i da će se isti koristiti kao osnova za donošenje ključnih odluka.

Sud je zauzeo stav da se obaveza revizora prema akcionarima ne može proširiti na posledice koje su uzrokovane oslanjanjem na izveštaj revizora, npr., na donošenje investicionih odluka, s obzirom na to da svrha bilansa, kao i mišljenja revizora o tom dokumentu, nisu namenjeni da pomognu sadašnjim i budućim akcionarima prilikom donošenja investicionih odluka. Bilansi se prvenstveno pripremaju za potrebe upravljanja i nadzora, i zajedno sa izveštajima revizora namenjeni su akcionarima. Ovakav stav nosi određene kontroverze, jer je teško odrediti na šta se investitori mogu osloniti prilikom donošenja investicionih odluka, kada se radi o akcijama koje se kotiraju na berzama. Za donošenje takvih odluka ne pripremaju se posebni računovodstveni izveštaji, pa su revizori svesni da se oni koriste i za te svrhe.

Prvostepeni sud je odbio zahtev tužioca za odgovornost revizora, nezakonito postupanje i za nehat, zato što tužilac — kreditor nije imao ugovor sa revizorom, pa nisu imali ni zajednički definisan interes. Na uloženu žalbu na prvostepenu presudu apelacioni sud je odbio zahtev tužioca, sledeći koncept običajnog prava, po kome se tada smatralo da jedino klijent, kao ugovorna strana, ima zakonsko pravo na obeštećenje. Apelacioni sud je odredio da se sprovede sudski proces povodom tužbe za kriminal, s obzirom na to da su činjenice u ovom slučaju ukazivale na nehat koji se graniči sa kriminalom. Posle brojnih ovakvih i sličnih slučajeva tokom šezdesetih godina 20. veka, došlo je do promene stavova sudova o odgovornosti revizora za

nehat prilikom revizije, prema onim trećim licima koja su sa revizorima uspostavila odnos primarnih korisnika računovodstvenih izveštaja. Institut za američko pravo je 1965. proširio profesionalnu odgovornost revizora i prema poznatim trećim licima, gde se ubrajaju i banke. Posle slučaja *Ultramares* propisana su brojna pravila i standardi, radi jasnijeg definisanja odgovornosti revizora.

Događaj *Jeb Fasteneres*. Slučaj je sličan prethodno obrađenom *Ultramaresu*, a karakterističan je po obraćanju investitora i traženju saglasnosti od revizora da se revidirani računovodstveni izveštaji koriste kao osnova za donošenje investicionih odluka. U takvim situacijama revizor treba obavezno da formalno odgovori i nedvosmisleno upozori potencijalne investitore da računovodstveni izveštaji, bez obzira što sadrže veoma korisne informacije, ne mogu biti pouzdana osnova i dovoljno sigurna podloga na kojoj se može bazirati donošenje značajnih odluka, kao što su investicije, naročito ako se radi o velikim ulaganjima. Slučaj *Jeb Fasteneres* dešavao se sredinom sedamdesetih godina, a sudski epilog dobio je 1982. g. Revidirani računovodstveni izveštaji ove firme nisu pružali objektivnu sliku o njenoj finansijskoj poziciji, jer nisu prikazane neke prodaje i nabavke; nije iskazana ispravka vrednosti za dospelu kamatu zbog prekoračenja salda na tekućem računu; bilansna pozicija zaliha iskazana je u većoj vrednosti od njihove stvarne cene za 13.500 funti; prikazan je dobitak firme od svega 11 funti, iako se stvarno radilo o gubitku od preko 13.000 funti.

U junu 1975. tužilac je otkupio sve akcije kompanije *Jeb Fasternes*. Prilikom donošenja takve odluke on je zatražio saglasnost da se osloni na revidirane računovodstvene izveštaje te kompanije, za poslovnu godinu koja je završena 31. 10. 1974. godine. Izveštaje je revidirala optužena revizorska firma i o njima je dala pozitivno mišljenje. Presuda je bila oslobađajuća zbog toga što je sud stekao uverenje da tužilac ne bi reagovao drugačije i da bi nastavio postupak za otkup kompanije o kojoj je reč, čak i da je znao pravu situaciju u vezi s bilansom kompanije. U ovom slučaju sud nije dozvolio tužiocu da revizora iskoristi u postupku traženja opravdanja za svoje greške. Isto tako, bitno je naglasiti stav o postojanju zakonske odgovornosti revizora, koju imaju prema potencijalnim korisnicima računovodstvenih izveštaja. Kada je u pitanju odgovornost revizora prema trećim licima, imajući u vidu savremene stavove, smatra se da odgovornost zavisi od provere koncepta „razumne predvidivosti“, odnosno od principa po kome su nemarni revizori profesionalno odgovorni onima koji opravdano mogu pretpostaviti da mogu pretrpeti štetu, kao posledicu njihovog oslanjanja na nepouzdanе računovodstvene izveštaje. Presuda je prosleđena apelacionom sudu koji ju je potvrdio u svim bitnim pojedinostima.

Događaj *Hochfelder*. Ovaj slučaj karakterističan je po aktivnostima predsednika i većine akcionara brokerske firme *First Securities Company of Chicago*, koji su ubedili svoje kupce da investiraju u jedan oblik depozitnih računa, pošto je taj vid ulaganja navodno donosio visoke kamate. Ovde se radilo o fiktivnim depozitnim računima, a predsednik kompanije je u periodu 1962—1967. prisvajao

sredstva sa tih računa i koristio ih za lične potrebe, bez odgovarajuće kontrole. Pronevera je otkrivena posle njegove smrti, 1968. godine. Zloupotrebe je prikrivao tako što je uveo tzv. „poštansko pravilo“, zahvaljujući kojem je samo on imao pravo da otvara poštu koja je stizala u preduzeće. Uplate na depozitne račune nisu evidentirane u računovodstvu, pa revizor nije uočio ni otkrio prevaru, mada on to objektivno nije ni mogao da uradi. Kada je prevara otkrivena, investitori — treća lica — optužili su revizore za nehat, shodno odredbama Odeljka 10 (b) Akta Komisije za hartije od vrednosti SAD. Revizori su optuženi za „neoprostivi nehat“ odnosno propust da otkriju slabosti u sistemu interne kontrole, u delu koji se odnosi na postupke u vezi s prijemom pošte. Suština ovog slučaja ogleda se u odnosu sudova prema tužbama protiv revizora od strane trećih, oštećenih, lica koja su se za ulaganje oslanjala na revidirane finansijske izveštaje.

Novina u ovom slučaju je pitanje građanske odgovornosti revizora, polazeći od Akta odredbi Komisije za hartije od vrednosti (SEC). Oslobođajuća presuda Vrhovnog suda SAD u ovom slučaju, specifična je po tome što na tužiocu leži dokazivanje: 1) da finansijski izveštaji sadrže nepouz dane podatke; 2) da je tužilac trgovao određenim hartijama od vrednosti; 3) da je kao rezultat toga za tužioca nastao gubitak; 4) da se tužilac, prilikom donošenja investicione odluke, stvarno oslonio na revidirane finansijske izveštaje i da je to bio isključivi uzrok nastale štete; 5) da su revizori prilikom postupaka revizije načinili ozbiljne propuste u radu. Sud je u presudi, u stvari, prihvatio odredbe Akta američke Komisije za hartije od vrednosti, koji u svom Odeljku 18 „Pitanje građanske odgovornosti“, sadrži navedene odredbe. Imajući u vidu navedeno, zlatno pravilo za revizore glasi: *U postupku revizije sve je važno. Nema bitnih i nebitnih transakcija i postupaka.*

Događaj *Continental Vending Machine Corporation*. Ovaj slučaj (u obradi će nositi naziv: *Continental*) i njena zavisna kompanija *Valley Comercial Corporation* (u obradi: *Valley*), specifičan je slučaj po tome što su obe firme bile pod neprimereno velikim uticajem predsednika *Continental-a*, koji je posedovao 25% akcija te kompanije. On je pozajmljivao značajne svote novca od preduzeća *Valley*, koji je u istom iznosu dužio *Continental*. Sa datumom sastavljanja bilansa stanja, iznos od 3,5 miliona USD iskazan je kao potraživanje *Continental-a* od *Valley-a*. U stvari, radi se o potraživanju od predsednika kompanije koji nije bio u stanju da to potraživanje izmiri. Pored toga, *Continental* je diskontovao menice banci preko firme *Valley* u iznosu od milion USD. U poslovnim knjigama *Continental-a* menice su proknjižene kao obaveza za izdate menice *Valley-u*, iako se radilo o obavezama prema banci. U napomenama uz računovodstvene izveštaje navedeno je da je potraživanje od 3,5 miliona USD umanjeno za iznos od milion dolara plativih menica. Na dan sastavljanja izveštaja o reviziji, potraživanje je bilo obezbeđeno hartijama od vrednosti čija je tržišna vrednost bila veća od njegovog neto iznosa. Stručnjak koji je vršio reviziju poslovnih knjiga imao je celovit uvid o ove transakcije prilikom obelodanjivanja svog izveštaja. Kada se došlo do potpunog saznanja svih aranžmana u vezi s ovim potraživanjima, otkriveno je da realno

obezbeđenje po istim iznosi svega 2,9 miliona dolara, na dan sastavljanja izveštaja o reviziji, i pošto je prebijanje od milion dolara obaveza po menicama sa 3,5 miliona dolara bilo nepravilno prikazano, manjak je iznosio 600.000 dolara.

Revizori su optuženi za saučesništvo i narušavanje odredaba Federalnog zakona o kriminalu, zato što su dali kredibilitet pogrešnim i nepouzdanim finansijskim izveštajima. Sud je ocenio da su tri revizora kriva i oni su kažnjeni, čime je u praksi učvršćena zakonska obaveza i rizik revizora u oblasti krivičnog zakonodavstva. U novije vreme, revizori su mnogo skeptičniji u prihvatanju revizorskih angažmana, imajući u vidu praksu da je nedostatak integriteta menadžmenta bio osnovni faktor najvećih sporova protiv revizora. Procena integriteta menadžmenta od velikog je značaja za sticanje uverenja o realnosti računovodstvenih izveštaja. Revizori su o ovom slučaju u revizijskim izveštajima *Continental* naveli:

„Iznos potraživanja od *Valley Comercial Corp.* (produžene kompanije čiji je nameštenik, direktor i akcionar g. Harold Rot) je sa ukamaćenjem. Navedeni iznos je, umanjen za saldo menica izdatih istoj kompaniji, obezbeđen prenosom kompaniji *Valley* određenog iznosa hartija od vrednosti. Na dan 15. februara 1963. iznos ove imovine po tekućim cenama kotacije premašivao je neto iznos navedenih potraživanja.“

Sud je u ovom slučaju procenio da su revizori svesno povredili odredbe Akta američke Komisije za hartije od vrednosti iz 1933, time što nisu primenili princip da izvrše inicijalni uvid u obimu dovoljnom za sticanje uverenja o objektivnosti računovodstvenih izveštaja. Kao rezultat ovog i sličnih slučajeva, američki Kongres je u decembru 1995. izvršio sudsku reformu u vezi hartija od vrednosti, po kojoj je uveden sistem proporcionalne obaveze.

Standardom relativne obaveze za štetu procenjuje se, prema utvrđenom stepenu (proceni), odgovornost za učinjene greške. Na primer, ako je procenjeno da je revizor odgovoran za 20% gubitka tužioca, bio bi u obavezi da nadoknadi 20% tog gubitka. Međutim, revizor koji je svesno saučestvovao u proneveri solidarno je odgovoran i za celokupni nastali gubitak. Na osnovu sudske prakse može se zaključiti da se pred revizora postavlja zadatak da u proveru računovodstvenih informacija obavlja dublja istraživanja poslovanja firme koja je predmet revizije. Revizor, kao vrhunski računovodstveni stručnjak, ne može opstati kao profesionalac koji samo sabira i oduzima. Njegov osnovni zadatak je da utvrdi da nije došlo do grešaka kako u obračunu, tako i u eventualnom izostavljanju knjiženja, ili je u pitanju potpuna neistina. Da bi taj zadatak ispunio, on mora da mu pristupi sa realnim očekivanjem da je neko načinio grešku i da se mora učiniti dovoljan napor kako bi se proverom utvrdilo da li takve greške postoje.

Događaj *Barings*. Događaj je vezan za *Barings* banku, jednu od najstarijih poslovnih banaka u V. Britaniji, koja je 1994. i početkom 1995. na singapurskoj berzi pretrpela ogromne gubitke. To je bilo moguće zato što su u banci postojale velike slabosti u sistemu interne računovodstvene kontrole. Banka je ovlastila jednu osobu za iniciranje i realizaciju poslovnih transakcija, što nije u skladu sa osnovnim

principima pouzdanog sistema interne kontrole. Naglašava se činjenica da je odeljenje interne kontrole ove banke, jula 1994, u svom izveštaju menadžmentu sugerisalo da „to predstavlja suvišnu koncentraciju moći“, ali su pritom dodali da „generalni direktor treba da nastavi posao i da igra aktivnu ulogu u bančnim transakcijama, kako u samoj banci tako i van nje“.

Revizorska kuća *Coopers & Lybrand*, iako je imala ugovor sa tom bankom za vršenje revizorskih usluga, nije dala mišljenje o njenom bilansu za 1994. godinu. Ali, to nije spasilo revizorsku firmu od utuživanja za naknadu štete od strane raznih korisnika informacija. *Coopers* je trebalo da otkrije slabosti u sistemu interne kontrole i da o tome obavesti najviši menadžment banke i centralnu Englesku banku. Postoje dokazi da je menadžment banke bio upoznat sa slabostima u transakcijama sa finansijskim derivatima na berzi u Singapuru, ali je to zanemario u očekivanju da će ovlašćeni broker na tome zaraditi za banku velike svote novca. Tužba protiv *Coopersa* nije inicirana samo zbog toga što ova firma nije završila započetu reviziju, već i zbog grešaka koje predstavljaju neospornu odgovornost osoblja same banke. Ta nepravda nije bila smetnja za iniciranje tužbe protiv revizora. Ako je revizor znao da takve slabosti postoje, tada je bio dužan da o tome obavesti najviši menadžment banke. Revizor je obavestio glavni menadžment o indicijama navedenih slabosti u poslovanju i sistemu interne kontrole, ali nisu preduzete odgovarajuće mere za otklanjanje prisutnih nedostataka. U slučaju da menadžment, koga je revizor o navedenim sumnjama obavestio, nije isti menadžment koji je o slabostima bio donekle informisan, onda revizor, isto tako, nije zaštićen od iniciranih tužbi.

Revizor je morao da dokazuje da lica koja je on bio dužan da obavesti o slabostima u sistemu interne kontrole, nisu osobe koje bi s tim u vezi mogle nešto značajnije da preduzmu. Takođe, postoji obaveza revizora da obaveste centralnu Englesku banku, kada god dođu do bilo kakvih saznanja o slabostima u sistemu interne kontrole, koje mogu dovesti do toga, da institucija dolazi u situaciju u kojoj je nemoćna da kontroliše obim rizika kome se izlaže. Centralna banka bi u slučaju, da je imala saznanje o određenim slabostima, bila dužna da se uveri da je banka preduzela mere da se slabosti uklone. Interna računovodstvena kontrola kao podsistem interne kontrole kao celine, treba da obezbeđuje uverenje o zaštiti sredstava, vođenju poslovnih računovodstvenih evidencija, te o pouzdanosti finansijskih informacija. Može se, iz ovog slučaja, izvući pouka da revizor mora brižljivo procenjivati sistem i metode interne kontrole i funkcionisanje sistema interne računovodstvene kontrole. Taj sistem dvostruko je značajan za menadžment, jer obezbeđuje integritet resursa koje klijent koristi, uz istovremeno obezbeđivanje finansijskih informacija za potrebe internih i eksternih korisnika u procesu donošenja poslovnih odluka.

Događaj *Barlow Clowes*. Do kolapsa kompanije *Barlow Clowes* došlo je 1988. godine. Tom prilikom investitori su pretrpeli gubitke od 150 miliona funti.

Osnivač i predsjednik kompanije, Piter Klouz (Peter Clowes) osuđen je, u sudskom procesu, na deset godina zatvora zbog krađe i pronevere. Zajedno sa njim osuđeno je i kažnjeno visokim novčanim kaznama i nekoliko revizora kompanije *Touch Ross*. Pored toga, osuđeni revizori izbrisani su iz članstva u Institutu ovlašćenih javnih računovođa. U vezi s ovim, na novčanu kaznu osuđen je i direktor banke *Singer & Friedlander*. Ovaj slučaj ispitali su i vladini inspektori, koji su u svom izveštaju naveli 20 grešaka revizorske kuće *Tuch Ross*, koja je preuzela obavezu revidiranja finansijskih izveštaja kompanije *Barlowa* od revizorske kuće *Spicers*.

Lista grešaka počinje od propusta da se uputi pismo o angažovanju na reviziji, što je obavezno po revizijskim standardima, pa do lošeg planiranja i dokumentovanja obavljenog revizorskog posla. Izveštaj revizora za 1984. bio je pozitivan, što je korisnicima finansijskih izveštaja ulilo poverenje da je poslovanje firme *Barlow* uredno, iako je ona bila opterećena brojnim nerešenim problemima i nerasvetljenim okolnostima. Osnovni nedostatak u svemu tome bio je odbijanje zahteva revizora da se izvrši revizija računa klijenta u inostranstvu. Takođe, u značajne nedostatke ubraja se i to što je u leto 1986. jedan od direktora kompanije *Barlow Clowes* nedvosmisleno upozorio partnera, revizorsku firmu *Spicers*, da je veoma nezadovoljan poslovanjem kompanije. Taj direktor je naveo je da „poslednjih nekoliko meseci u kojima je obavljena revizija bilo nekoliko stvari koje, uzete zajedno, ukazuju na mogućnost postojanja nezakonitih radnji u poslovanju na računima u inostranstvu“. No, bez obzira na to, revizori su propustili da izvrše dodatne neophodne provere kako bi se navedene sumnje rasvetlile.

Posle toga, kompanija *Ferguson* izvršila je pripajanje kompanije *Barlow*, pa je dalje revidiranje računovodstvenih izveštaja preuzela firma *Touch Ross*. Prethodna revizorska firma, *Spicers*, nije o navedenim greškama, ili barem sumnjama u njih, obavestila novu revizorsku kuću, što nije bilo u skladu sa važećim standardima revizije, kojima se precizno regulišu odnosi između prethodnih i narednih revizora. Vladini inspektori su u svom izveštaju tvrdili „da su poslovi *Fergusona* i kompanije *Barlow Clowes* pre 1988. godine obavljani na krajnje nepošten način“. Na taj izveštaj rukovodstvo firme *Touch Ross* reagovalo je veoma oštro, tvrdeći da su njihovi partneri i zaposleni bili žrtve nezakonitog rada menadžmenta klijenta.

Dokazi, koje su pribavili vladini inspektori, pokazali su da je došlo do nezakonitog prisvajanja iznosa od 100 miliona funti. Sredstva su trošena za propale investicije i na raskošan život jednog dela menadžmenta. Vladini inspektori su, isto tako, tvrdili da je postojao neki vid, ako ne saučesništva, a ono bar prećutne saglasnosti direktora, bez kojih tako značajne pronevere ne bi mogle toliko dugo da ostanu neotkrivene. Činjenice u ovom slučaju bile su veoma vešto prikrivane, pa su revizori morali da ulože mnogo više napora i dodatnih provera, čiji bi rezultat bio otkrivanje niza malverzacija i sprečavanje daljeg nepovoljnog toka događaja. Na kraju, ističe se jedna bitna napomena vezana za ovaj slučaj, koji je iz osnova

izmenio stav o članstvu revizora u Institutu ovlašćenih računovođa — do tada, trebalo je samo da uredno plaćaju članarinu i da ostanu njegovi članovi). Međutim, ovaj slučaj je tu tradiciju iz osnova izmenio.

Slučaj *BCCI*. *Bank of Credit and Commerce International (BCCI)* bila je jedna od najvećih banaka u V. Britaniji, sa širokom mrežom od 400 filijala u 69 zemalja sveta. Ta banka je devedesetih godina 20. veka ponela i neslavni rekord, jer je bila i poprište najveće svetske bankarske pronevere do tada. Neosporno je da je revizorima bilo veoma teško da utvrde istinu, ali može se postaviti pitanje u vezi s njihovom opštom odgovornošću, imajući u vidu važeće zahteve i standarde. U poslednjem setu revidiranih finansijskih izveštaja za *BCCI Holding SA*, čije je sedište bilo u Luksemburgu, bio je sadržan i bilans ove banke o poslovima u V. Britaniji, zaključno sa 31. decembrom 1989. U izveštaju o reviziji, datiranom 30. aprilom 1990, revizori su dali mišljenje, u kojem su naveli da je revizija konsolidovanog bilansa *BCCI* obavljena u skladu sa međunarodnim pravilima revizije i da pošteno i istinito prikazuje stanja o poslovanju banke. Taj bilans, pripremljen od strane Monetarnog instituta Luksemburga, korišćen je od strane *BCCI* za marketinške potrebe. Već polovinom 1990. godine, Brajan Smouha (Brian Smouha) u svojstvu prinudnog upravnika banke dobio je vreme od šest meseci da pripremi plan aktivnosti o sagledavanju situacije u Banci i mogućnostima njenog oporavka.

Filijale su imale određeni stepen poslovne autonomnosti, a svaka od njih imala je i svoje interne revizore. Oni su bili dužni da revidiraju finansijske izveštaje filijala, u skladu sa standardima revizije na osnovu kojih je menadžment kontrolisao njihovo poslovanje i donosio odgovarajuće odluke. Prvu tužbu protiv revizorske firme *Price Waterhouse*, za naknadu štete, pokrenuo je bračni par iz Omana, koji je u filijalu pomenute banke u Londonu uložio 600.000 američkih dolara. Tužba je pokrenuta zbog netačnih tvrdnji i pogrešnih informacija sadržanih u revidiranim finansijskim izveštajima. Tužilac koji je imao prebivalište u Omanu je, po nagovoru tamošnjeg internog revizora *BCCI* i uvida u kopiju godišnjeg računa Banke — o kome je revizorska kuća *Price Waterhouse* izrazila pozitivno mišljenje za 1989 — transferisao u prvoj polovini 1990. navedeni novac u filijalu te banke u Londonu. Bez obzira na to što je u aprilu 1990. navedena revizorska kuća izrazila pozitivno mišljenje o godišnjem računu *BCCI* za 1989, ona je bila svesna da postoji veliki rizik da bi depozitari mogli da pretrpe finansijske gubitke kao rezultat nezakonitih radnji, ali su reviziju nastavili kao da je stanje uobičajeno.

Tužioci su tvrdili da je revizorska firma morala da zna da se informacije koje sadrže godišnji računi banke koriste, od strane postojećih i potencijalnih ulagača novca, u cilju donošenja odluka o tome da li da ulože novac u nju ili da to ne čine, oslanjajući se na mišljenje revizora te renomirane firme. Naveli su da su oni, ceneći znanje revizora i njihov smisao za procenu finansijske pozicije banke, doneli odluku o ulaganju svojih sredstava. Revizije računovodstvenih izveštaja koje je vršila firma

Price Waterhouse za 1987. i 1988. nisu otkrile ništa više od neopreznog zaduživanja. Revizori su postali sumnjičavi tek prilikom obavljanja revizije za 1989. godinu, pošto su otkrili dva relativno mala iznosi uzetih zajmova u jednoj zemlji, upotrebljenih da se otplate neki neovlašćeno uzeti kredit. U stvari, to je revizorima podmetnuto, očigledno sa namerom da se poveruje kako je stanje servisiranja kredita uredno. Pošto su činjenice o proneveri počele sve učestalije da se javljaju i gomilaju, revizori su stupili u intenzivniji kontakt sa engleskom Centralnom bankom i sa vladom Omana u Abu Dabiju, koja je garantovala da će pokriti nastale gubitke, i da *BCCI* može da nastavi sa poslovanjem i finalizacijom svojih finansijskih izveštaja za 1989. godinu. Na osnovu takvih garancija, a polazeći i od činjenice da je Monetarni institut u Luksemburgu odlučio da *BCCI* produži dozvolu za rad, koja je bila zasnovana na činjenici da su revizori za 1989. izrazili pozitivno mišljenje, Banka je mogla da nastavi poslovanje.

U izveštaj o revidiranju finansijskih izveštaja *BCCI*, revizori su ugradili poseban paragraf u kome su skrenuli pažnju i na neke nedoumice koje su bile izrazito prisutne. Taj paragraf je formulisan na sledeći način: „Revizori su obavezni da akcionarima ukažu na potrebu da vrlo pažljivo razmotre moguće efekte ovog revizorskog izveštaja. Brižljivo formulisanje paragrafa u revizorskom izveštaju koji prejudicira glasine koje utiču na rad banke i mogu da dovedu do prestanka njenog rada uz ogromne gubitke mogao bi, uz valjane razloge, biti podložan kritici, ukoliko se naknadno pokaže kao očigledno da se preduzimaju koraci da se zaštiti osnovni kapital banke, tako da prestanak rada ne bi bio opravdan.“⁵² U to vreme, revizori su bili ubeđeni da su fiktivne transakcije bile ograničenog obima i da ne mogu ugroziti opstanak i dalje poslovanje banke. U svom izveštaju za englesku Centralnu banku, iz juna 1991, pomenuta revizorska kuća propustila je da pruži dokaze o masovnim proneverama i da otkrije da je obim sopstvenog kapitala *BCCI* bio daleko ispod nivoa koji se zahteva Bazelskim međunarodnim bankarskim pravilima. Iz ovog slučaja može se izvući pouka o neophodnosti primene dovoljne doze skepticizma prilikom revizije finansijskih izveštaja. Osnovna pouka glasi: *Revizor ne sme da veruje — on mora da proveriti.*

Događaj *Fire Insurance*. Karakteristike ovog slučaja specifične su po tome što je stokbrokerska firma izdala lažnu potvrdu potvrđujući saldo firme *Siti (City)*, čiji je predsednik istovremeno bio i stariji partner (posrednik) kompanije koja je verifikovala saldo. Prilikom verifikacije pojedinih pozicija iz finansijskih izveštaja, jedan od obaveznih postupaka revizora jeste da od poslovnih partnera klijenta zatraži potvrdu iznosa salda na pojedinim računima. Partneri klijenta, od kojih se takva potvrda traži, najčešće se označavaju terminom kao „treća lica“, jer su u postupku vršenja revizije klijent i revizori prva dva partnera. Kao „treća lica“ u određenim okolnostima

⁵² D. S. Milojević, *Revizori u znaku Justicije*, Savez računovođa i revizora Srbije, Beograd 2000, str. 115.

mogu se pojaviti i zaposleni kod klijenta. Salda koja su u vezi sa radnicima firme klijenta interesantna su samo ako imaju značajnu materijalnu vrednost. Eksterna potvrda salda često se ne slaže sa iznosom u poslovnim evidencijama klijenta. Izrazit slučaj koji se odnosi na ovlašćenja revizora da se oslone na potvrde salda dobijene od trećih lica, desio se 1924, posle likvidacije *The Equitable Fire Insurance co. (City)*. Revizori su optuženi da nisu uzeli u obzir sertifikat (konfirmaciju) kojim su raspolagali stokbrokери (berzanski posrednici), a kojim se potvrđuje vlasništvo nad većim delom portfolija hartija od vrednosti njihovog klijenta. Hartije od vrednosti, koje su ovde predmet pažnje, bile su, u stvari, neovlašćeno date u zalag od strane berzanskih posrednika, koji su bili veliki dužnici *Sitiju*. Ti vrednosni papiri, u ovom slučaju, dati su za pokriće gubitka po ugovorima o neovlašćenim plasmanima kod drugih klijenata; kao rezultat toga, osiguravajuće kompanije su pretrpele velike gubitke. Revizori *Sitija* optuženi su za nehat iz dva razloga:

1. zato što nije uobičajeno da berzanski posrednici imaju ulogu stalnog držaoca ili čuvara hartija od vrednosti svojih klijenata, imajući u vidu činjenicu da oni takvom poslu nisu vični;

2. stariji partner u stokbrokerskoj firmi, kasnije optužen za nezakonite radnje, u vreme revizije bio je i predsednik *Sitija*, što je revizorima bilo poznato kada su, kao dovoljan revizorski dokaz, prihvatili eksternu potvrdu od firme čiji je on bio faktički vlasnik.

Kada je reč o ovom slučaju treba naglasiti da je u aktu o osnivanju *Sitija* postojala klauzula koja amnestira revizore kompanije od odgovornosti koja je posledica nepažnje. Takva klauzula bila je u to vreme uobičajena, a stavljena je van snage odredbama Engleskog zakona iz 1985. godine. Iz ovog slučaja mogu se izvući sledeće pouke: a) kada god se radi o materijalno značajnoj stavki, revizor bi trebalo, ako je to moguće, da izvrši direktnu proveru njene istinitosti; b) potvrdu salda treba zatražiti samo od onih trećih lica čiji su predmet poslovanja transakcije na koje se odnosi potvrda salda. Da su hartije od vrednosti čuvane u sefovima kompanije, revizori bi mogli da obave neposredan uvid u njih, ili u sefovima poslovne banke od koje bi takav sertifikat bilo moguće dobiti; c) pošto je revizorima bilo poznato da je predsednik kompanije *Siti* posredovao između berzanskih posrednika i kompanije, konfirmacija salda dobijena na taj način nije se mogla smatrati nezavisnim dokumentom iz relevantnog izvora. Zbog navedene „oslobađajuće klauzule“ za revizore, u ovom slučaju, sud je revizore oslobodio odgovornosti. Takav stav suda svakako ne bi bio zauzet posle 1985. godine.

Predstavljanje navedenih, najkarakterističnijih slučajeva prevara i kriminalnih radnji u 20. veku, u privredama SAD i Velike Britanije, imalo je za cilj upoznavanje sa uzrocima i načinom na koji su malverzacije nastajale u tim, najrazvijenijim, ekonomijama sveta, jer su one, uz još jedan broj zemalja koje su ih sledile, generisale razvoj svetske privrede, ali i razne oblike kriminala. S druge strane, to prezentovanje je usmereno na sticanje saznanja o zasnivanju, izgradnji i razvoju odbrambenog sistema za

suzbijanje i sprečavanje kriminala, koji stabilnosti privrede i društva nanosi ogromne štete. Takođe, prikazani su stavovi sudova, zakonodavnih i drugih tela, prema malverzacijama, a posebno su istaknute njihove aktivnosti i naponi da se putem zakonskih normi, sudskih presuda i drugih mera kriminal učini neprihvatljivim za one pojedince koji su u tome videli mogućnost nezakonitog sticanja materijalne koristi i bogaćenja. Aktuelni sistemi odbrane od kriminala nisu stvoreni odjedanput, već su izgrađivani postepeno, donošenjem novih propisa ili pravila i dogradnjom onih koji su već bili u primeni a nisu bili dovoljno efikasni. Na iniciranje i donošenje novih i dogradnju već primenjivanih zakonskih propisa i pravila, kao i u promenama sudske prakse i običaja, kako je u prethodnim izlaganjima izneseno, svaki od navedenih slučajeva imao je značajan, a nekada i presudan uticaj.

Pošto je predmet ove knjige forenzičko računovodstvo i forenzička revizija računovodstvenih izveštaja, kao podsistema tog računovodstva, u iznesenim istorijskim primerima kriminalnih radnji, iz posebnog ugla sagledavane su aktivnosti revizora u kontroli i analiziranju finansijske dokumentacije i računovodstvenih izveštaja. Kroz ta izlaganja ukazano je na zadatke revizora, kako u pristupu poslu kojim se bave, tako i u načinu sprovođenja aktivnosti u toku samog procesa revizije, i nakon toga. Posebno su predložene zakonska i društvena odgovornost revizora u obavljanju poslova iz svoje nadležnosti, a pored toga, ukazano je i na posledice koje nastaju u slučaju propusta ili nemarnosti u njihovom angažmanu. Uzroci nastanka nezakonitih radnji, i manje ili više njihovog uspešnog prikrivanja u dužim vremenskim periodima, u svim navedenim slučajevima počivaju u odsustvu adekvatne kontrole pojedinaca ili povezanih grupa. Posledice koje iz toga nastaju višestruko su štetne: za kompanije, za društvo kao celinu, pa na kraju i za same aktere tih radnji. Iz napred izloženih zbivanja može se izvući nekoliko bitnih zaključaka: a) Kriminalne radnje u čovekovim ekonomskim aktivnostima bile su prisutne još u starom veku, praktično u vreme obavljanja prvih, primitivnih ekonomskih aktivnosti; b) Malverzacije su sa razvojem i modernizacijom privrede sve više dobijale nove oblike, prilagođavajući se novonastalim okolnostima i mogućnostima; c) S druge strane, menjali su se i oblici odbrane i borbe protiv kriminalnih aktivnosti, u nastojanju da se otklone sami uzroci njihovog nastanka; d) Kriminalnim radnjama najviše su napadane razvijene privrede, jer su u njima materijalne mogućnosti za pronevere bile najveće, a samim tim i mogućnosti kombinovanja izvođenja i prikrivanja takvih dešavanja; e) Kriminalne radnje su, u nastojanju njihovih kreatora da ostanu neotkriveni, poprimale sve novije i usavršenije oblike, a propisi i pravila za sprečavanje i suzbijanje tih aktivnosti bili su neefikasni i u vremenskom zaostajanju, pa se ta trka nastavlja i danas.

Pored ogromnih napora da se kriminal u privredi i društvu suzbije i iskoreni, čini se da se u tome ne uspeva. U savremenim uslovima, malverzacije su u nepodnošljivom usponu, takvom da su pored drugih uzroka bitno doprinele svetskoj ekonomskoj krizi, koja je još uvek u toku. U svakom slučaju, radi se o neizgrađenom i neefikasnom sistemu odbrane od kriminala. Takav sistem mora se zasnivati na adekvatnim propisima

za njegovo sprečavanje i na njihovoj efikasnoj primeni, kako u nacionalnim prostorima, tako i na međunarodnom planu. Takođe, na osnovu predstavljenih slučajeva i svega onoga što se u vezi njih dešavalo može se izvući zaključak, bez bojazni da će se u tome pogrešiti, da su odbrambeni sistemi od malverzacija u ekonomijama najrazvijenijih zemalja sveta — veoma ranjivi. Oni takođe ne pružaju neophodnu zaštitu od štetnih posledica koje sve suptilniji i agresivniji nasrtaji kriminala nanose privredi, društvu i građanima. Te zemlje, iako imaju veliko iskustvo i saznanja o tome šta sve uzrokuje nastanak pa i bujanje ekonomskog kriminala, i što imaju razvijene pravne sisteme i efikasnu sudsku organizaciju, ne uspevaju da se efikasno suprotstave tim problemima. Naprotiv, kriminal, naročito onaj u privredi, sve više usporava procese razvoja njihovih privreda.

U savremenim uslovima, kada se višedimenzionalne komunikacije u svetskoj privredi umnožavaju, dobijajući sve ubrzaniju dinamiku, neophodna je globalna aktivnost na izgradnji svetskog sistema zaštite od prevara, raznih oblika malverzacija i privrednog kriminala, najpre na ujednačavanju, odnosno standardizaciji propisa o dokumentovanju i evidentiranju ekonomskih aktivnosti, što je prvi uslov efikasne kontrole. U tom smislu, već su učinjeni značajni pomaci: izradom Međunarodnih računovodstvenih standarda revizije i drugih akata, formiranjem raznih međunarodnih organizacija, udruženja i agencija koje se bave problemima koji su u interesu svih zemalja. Međutim, to nije dovoljno da se dobiju kompletni odgovori na brojne probleme koji proističu iz poslovnih procesa privrede i raznih institucija.

Slučajevi koji su predstavljeni samo su deo onoga šta se putem malverzacija i prevara događalo u 20. veku. Međutim, posle 2000. godine dogodili su se i mnogi drugi oblici kriminala u privredi i to prvenstveno u bankama i drugim finansijskim institucijama. Oni za posledicu imaju duboku ekonomsku krizu, dovodeći u pitanje funkcionisanje do sada prosperitetnih privrednih sistema u najrazvijenijim zemljama, a isto tako i postojećeg ekonomskog poretka u svetu. Te prevare ostale su praktično neotkrivene sve dok se nisu manifestovale njihove razorne posledice. Za razliku od nerazvijenih ili zemalja u razvoju, koje su višestruko uključene u međunarodnu podelu rada i procese privređivanja, razvijene zemlje imaju uređen sistem statističkog praćenja i analize događanja i razvoja kriminala, kao i njihovog sudskog procesuiranja. One takođe imaju i razne institucije koje se bave istraživanjem prevara i privrednog kriminala uopšte, njihovih uzroka i mogućnosti sprečavanja.

Kriminal se, u savremenim tokovima privređivanja, preko kompanija koje sve više dobijaju međunarodni karakter i svetsku reputaciju, rapidno širi i preliva u nerazvijene i zemlje u razvoju. Te zemlje gotovo da nemaju sistema odbrane od kriminala, koje su velike kompanije u potrazi za mogućnostima za većim profitom donele sa sobom, očekujući da će one doneti i odgovarajuću zaštitu. Trenutno u zemljama u ekonomskom usponu, koje su i nosioci novih ideja i razvojnih progressa u svetu, Kini, Rusiji, Indiji, Brazilu i drugim, javljaju se nove mogućnosti za raznovrsne oblike kriminala koji poprimaju enormne razmere. Kriminalne aktivnosti u tim

zemljama manifestuju se u raznim skandalima i aferama, koje su sve češće i izraženije, usporavajući polet njihovog ekonomskog rasta. Kriminalci, tzv. tajkuni, raspolažući velikim bogatstvom stečenim na neregularan način, danas snažno utiču ne samo na privredne procese u svojim zemljama, već i na politiku njihovih vlada, jer su i mnogi značajni ljudi u hijerarhiji vlasti umešani u kriminalne radnje, podržavajući ih na različite načine. Radi ilustracije, u nastavku se iznose podaci o najvećim kompanijama koje su zbog malverzacija u svom poslovanju bankrotirale između 2000. i 2009. godine.

U Tabeli br. 1 prezentovani su podaci o kompanijama kojima je uzrokovana nepodnošljiva šteta, koja je dovela do njihovog bankrota, obmanjivanjem, raznim promašajima u odlučivanju i drugim radnjama kojima se rušila njihova poslovna sposobnost, iako su raspolagale ogromnim vrednostima imovine. Isto tako, cilj je bio da se ukaže na razmere negativnih posledica koje uzrokuju ili mogu uzrokovati malverzacije i neodgovorni postupci na: same kompanije, zaposlene, brojne poslovne partnere, veliki broj pojedinaca i na nacionalnu ekonomiju kao celinu. Danas se može govoriti o štetama na širokim međunarodnim ekonomskim prostorima.

Tabela br. 1. Najveće kompanije koje su bankrotirale između 2001. i 2009.⁵³

Redni broj	Naziv kompanije	Vrednost imovine u milijardama dolara	Godina bankrota
1.	<i>Lehman Brothers Holdings</i>	691,0	2008.
2.	<i>Washing Mutual</i>	327,9	2008.
3.	<i>World Com.</i>	101,9	2002.
4.	<i>General Motors</i>	91,0	2009.
5.	<i>Enron</i>	63,4	2001.
6.	<i>Financial Corp. Of America</i>	33,9	2005.
7.	<i>Global Crossing</i>	25,5	2002.
8.	<i>PG&E</i>	29,8	2001.
9.	<i>Calpine</i>	27,2	2005.
10.	<i>United Airlines</i>	25,2	2002.
11.	<i>Adelphia</i>	24,4	2002.
12.	<i>Delta Airlines</i>	21,8	2005.

⁵³ Vinko Belak, *Poslovna forenzika i forenzično računovodstvo — borba protiv prijevare*, Belak Exellens D. O. O., Zagreb 2011, str. 15.

U svim predstavljenim slučajevima u kojima su vođeni sudski procesi, računovodstveni stručnjaci su angažovani kao sudski veštaci. Oni su pregledima finansijske i druge dokumentacije i evidencija koje prate poslovanje kompanija, objektivnim utvrđivanjem činjeničnog stanja i svojim analizama, davali značajan doprinos naporima sudova u traganju za istinom. Stručnjaci o kojima je reč, računovođe-forenzičari, nametnuli su nezaobilaznu potrebu angažovanja u svim onim predmetima u kojima su potrebni precizni podaci i suptilne analize, za utvrđivanje uzroka i posledica koje sa sobom nose prevare. Danas je gotovo nemoguće zamisliti vođenje sudskih procesa, u kojima se traži objektivno rasvetljavanje činjenica iz ekonomsko-finansijske oblasti, bez značajnog angažmana ovlašćenih računovođa-forenzičara. Takođe, pored iznesenog, računovodstveni stručnjaci su u postupcima revizije finansijskih izveštaja, kao ključnih dokumenata o uspešnosti poslovanja kompanija, dokazali da njihov stručan i savestan rad može višestruko doprineti regularnosti rada kompanija i njihovom zakonitom poslovanju, od čega imaju koristi same kompanije, vlasnici kapitala, zaposleni, njihovi poslovni partneri i društvo kao celina.

3. RAZVOJ KRIMINALA U PRIVREDI I DRŽAVNIM INSTITUCIJAMA SRBIJE

3.1. Razvoj privrednog i finansijskog kriminala u Srbiji od 1804. do 1940. godine

Rasprave o privrednom kriminalu i korupciji u Srbiji mogli bismo započeti pitanjem šta je srpsko društvo izgradilo, a šta dobilo iz drugih kultura koje su gospodarile ovim prostorima u pogledu koruptivne prakse, i da li su one doprinosile ili umanjivale sklonost ka stvaranju obrazaca koruptivnog ponašanja koji su danas prisutni u srpskom društvu. U literaturi koja se bavi pitanjem korupcije na Balkanu neretko se mogu sresti ocene o kulturnim preduslovima balkanskih zemalja za postojanje uobičajenog nivoa korupcije, koji se dovodi u vezu sa njihovim kulturno-političkim dodirom sa Vizantijom, „zemljom svakakvih čuda“. Tako postoji mišljenje da su balkanske države kao baštinici vizantijske političke i kulturne tradicije, pored nesumnjivih vrednosti toga carstva, usvojile i ono što nije bilo oličenje dobrog administrativnog uređenja i upravnog vladanja. Prema Ostrogorskom, period propadanja Vizantije od 12. veka do 1453. godine vrvi zloupotrebama u provincijskoj javnoj upravi, ali i upravi crkve.⁵⁴

Za proučavanje ovog fenomena i njegovog kulturno-istorijskog utemeljenja poseban značaj ima položaj Srba nakon uspostavljanja Otomanskog carstva na ovim prostorima, i onoga što je u političkom i kulturnom pogledu sa ovim osvajačem stiglo među balkanske narode. Podaničko vreme je dugo trajalo, što je doprinelo da

⁵⁴ G. Ostrogorski, *Istorija Vizantije*, Narodna knjiga, Beograd str. 376.

naša kultura konvergira ka negativnim životnim stilovima naših osvajača. Podanički status proizveo je svojevrstan mehanizam odnosa između podanika i osvajača, zasnovan na podmićivanju, korupciji i izbegavanju javnih obaveza — često u cilju biološkog i kulturnog opstanka.⁵⁵

Kao krajnja turska pokrajina na zapadu Carstva, ovim prostorima su, neretko arbitrarno, upravljali ostrašćeni carski odmetnici, smatrajući je svojim ličnim bogatstvom. To je dovodilo do toga da se srpski narod u borbi sa samovoljnom turskom upravom često služi podmićivanjem, što je davalo mnogo bolje rezultate nego ratovi i bune. Na taj način su turski velikaši davali do znanja koliko im je stalo do sopstvene carevine, koja je na kraju propala, ne uspevši nikada da uredi svoju javnu upravu.

Period do 1918. godine. Srbija je bila pod turskom vladavinom, praktično, u kolonijalnoj potčinjenosti, pa de fakto nije ni imala nikakve ingerencije u pogledu pravnog regulisanja funkcionisanja državne vlasti i zakonskog regulisanja odgovarajućih institucija. To se, takođe, odnosilo i na normativno uređenje funkcionisanja privrednih aktivnosti u zemlji. Prvi srpski ustanak predstavljao je, s jedne strane, oslobodilačku borbu protiv turskog feudalnog režima i, s druge strane, na određeni način i buržoasku revoluciju. Po završetku rata, nosioci vlasti su zbog ratnih zasluga bili ustanici (seljaci, hajduci i drugi), kao vojvode, kneževi i vojne starešine. Takvom pozicijom u novonastalim uslovima podsticana je njihova želja za sticanjem što veće vlastite imovine, i rađala se pohlepa za bogaćenjem. Zbog toga je u obnovljenoj državi dolazilo do masovnih zloupotreba službenog položaja.

U tom smislu, karakteristično je pismo iz toga vremena (1811), koje je Karađorđe uputio Milenku Stojkoviću, pobedniku sa Ivankovca, a kojim se Stojković proteruje iz zemlje radi toga što je u Poreču iznuđivanjem i silom uzeo 10.000 dukata i taj novac upotrebljavao za lične potrebe. Na taj način je jedan od vođa, kao što su činili i neki drugi pokretači ustanka, uzeo vlast u svoje ruke. U ovakvim slučajevima oni su vlašću gotovo neograničeno raspolagali i koristili je da silom stiču lično bogatstva, praktično pljačkajući narod.⁵⁶ Bogatili su se prisvajanjem velikog dela najvrednijeg plena i nekontrolisanim zauzimanjem nepokretnosti koje su Turci napustili, prisvajanjem njihovih stada i drugog; trgovanjem i zabranom drugima da, u krajevima koji su bili pod njihovom kontrolom, trguju; prisiljavanjem seljaka da kuluče na njihovim posedima, zauzimanjem i korišćenjem skela od kojih je prihode trebala da ubira država, i dr.⁵⁷

⁵⁵ Z. Todorović, „Korupcija u Srbiji — istorijsko-kulturološki aspekt“, u: *Bezbednost*, Beograd 1958, str. 53.

⁵⁶ M. Radovanović, *Zloupotreba službenog položaja ili ovlašćenja*, Beograd 1958, str. 53.

⁵⁷ D. Janković i dr., *Istorija države i prava feudalne Srbije*, Beograd 1958, str. 104—105.

U periodu Prvog srpskog ustanka, iz razumljivih razloga, pisanih zakona nije bilo. Međutim, vršeno je inkriminisanje pojedinih nedela koja su predstavljala zloupotrebu službene dužnosti, u cilju uspostavljanja discipline u državnim službama, čime je omogućavano sprovođenje mera centralne vlasti. Korupcija i protekcionaštvo bili su veliko zlo zaostalo od turske vlasti, jer Turska je otišla, a ostala je psihologija pljačke i podmićivanja, pa je njihovo suzbijanje i iskorenjivanje postalo činilac od najvećeg značaja za učvršćivanje centralnog državnog aparata.⁵⁸

Karađorđev zakonik, donesen pred kraj Prvog srpskog ustanka, nastao je iz nužde, bio je kratak i razumljiv, namenjen prostom narodu i vojnicima. Nije stupio na snagu jer se krivična dela nisu, u praksi, kažnjavala po tom zakoniku.⁵⁹ Zloupotrebe službenog položaja vršene su i posle izbijanja Drugog srpskog ustanka, a najviše su bile raširene u vreme vladavine kneza Miloša, do 1830. godine, i vršene su zahvatanjem zemlje, kulučenjem seljaka kod starešina. Sprovodio ih je i sam knez Miloš. U to vreme, narodom se upravljalo na veoma primitivan način, preko nahijskih, knežinskih i seoskih starešina.⁶⁰

Kada je Srbija hatišerifom iz 1830. dobila samostalnu upravu, za obavljanje činovničkih poslova bili su potrebni školovani ljudi. Ona takve ljude nije imala, pa su za te potrebe angažovani školovani Srbi iz Austrije i Ugarske. Neki od njih i ranije zloupotrebljavali svoje položaje, pa se nisu mogli zaposliti na drugim mestima. U Srbiji, nastavili su sa zloupotrebama i tako se na ubrzan način bogatili.⁶¹

Zbog brojnih zloupotreba od strane činovništva, u narodu je raslo nezadovoljstvo koje je neretko prerastalo u bune. Takva je bila i poznata Đakova buna, 1825, posle koje su porezi smanjeni i izabrane su valjanije starešine. Bune su imale i određene pozitivne efekte, jer je posle njih zloupotrebama poklanjana veća pažnja.⁶² Po mišljenju M.

⁵⁸ D. Papazoglu, *Krivično pravo i pravosuđe u Srbiji (1804—1813)*, Beograd 1954, str. 35—36.

⁵⁹ Tim zakonom utvrđeno je da se u zloupotrebe službenog položaja svrstavaju: 1) Povreda prava. Delo se sastoji u suđenju od strane sudija na nečiju korist ili štetu prema prijateljstvu, kumstvu, mržnji, bogatstvu ili mitu; 2) Otimanje ratnog plena, što ukazuje da su starešine i vojni upravnici često otimali ratni plen od svojih vojnika, a kazna za ovo delo bila je oduzimanje čina i vraćanje otetog; 3) Oslobođanje vojske (rata) od kulučenja. Ovo delo mogao je izvršiti vojni starešina, jer oni nisu imali platu, ali su im pojedina sela davana na raspolaganje, radi obrade njihovog imanja kulukom. Sela su u miru bila oslobođena vojne službe, koju su u ratu morala da vrše (Papazoglu, *isto*, str. 89). Kazna za ovo delo bila je isključenje iz vlasti i naknada; 4) Ugnjetavanje naroda i učešće starešina u pljački. Zakonom je bilo zabranjeno starešinama da ugnjetavaju narod i pljačkaju stoku, što je bila česta pojava. To je izazivalo nezadovoljstvo i čak narodne pobune. Karađorđev zakonik je proglašavao slobodu podnošenja tužbi zbog zloupotrebe službenika.

⁶⁰ D. Papazoglu, *isto*, str. 89.

⁶¹ *Pismo Vuka Stefanovića Karađića knezu Milošu Obrenoviću*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1987.

⁶² M. Gavrilović, *Miloš Obrenović*, I, Beograd 1909, str. 472.

Gavrilovića, uzroci velikog broja zloupotreba službenog položaja u vreme vladavine kneza Miloša leže u odnosima koji su vladali između kneza i njegovih službenika. Knez je zbog svoje prepredenosti tolerisao ponašanje svojih podređenih. Iako je znao za njihove aktivnosti, preduzimao je samo izvesne, blage mere. Na taj način obezbeđivao je njihovu poslušnost i pokornost. Uvek su, naime, mogli iskrsnuti događaji u kojima će mu oni biti potrebni kao pouzdani izvršioci njegovih zapovesti, nego kao dobre sudije. Radi neizvesnog položaja u kojem se nalazio, knez Miloš je imao potrebu da se obogati, kako bi prikupljenim novcem mogao da vodi ličnu i dinastičku politiku. Dobro je poznavao vrednost novca i uspešno se služio podmićivanjem. U skladu sa svojim moćima, najviše što je mogao, sprečavao starešinske zloupotrebe u kuluku, ali je one koje su mu bile u interesu „propuštao“.⁶³

U vreme Drugog srpskog ustanka, i posle njega, nije bilo pisanih zakona već se sudilo na osnovu običaja i savesti. U periodu od 1838. do 1858, u vreme Ustavobraniteljskog režima, glavne narodne starešine bile su u dobrim odnosima sa činovnicima. Oni su se koristeći to savezništvo bogatili, zloupotrebljavajući svoj položaj, što su narodne starešine tolerisale. Činovništvo je, zahvaljujući svojim privilegovanim pozicijama, ugnjetavalo i eksploatisalo narod, prvenstveno za račun svojih gospodara, a zatim i za svoj sopstveni. Zloupotrebe su u ovom periodu najčešće vršene bavljenjem trgovinom, špekulacijama, primanjem mita i sl. Mnoge zloupotrebe vršene su prilikom službenih putovanja, kada je narod ugošćavao činovnike, što je podsećalo na srednjovekovno gošćenje vladara i vlastelina. Žalbe upućivane knezu nisu imale mnogo učinka.

Kao posledica ovakvog stanja, usledila je optužba protiv kneza Aleksandra Karađorđevića, podneta Svetoandrejskoj skupštini 1858. godine. U tom aktu — optužbi, navedeno je da su knez i njegovi činovnici vršili razne zloupotrebe, kao što su: otimanje zemlje, seča šuma, gradnja konaka, kuluk naroda i sl. Nakon toga, knez Aleksandar Karađorđević je zbačen, a činovnici koji su zloupotrebljavali službeni položaj prognani su. U napomeni odluke Sentandrejske skupštine iz 1859. stajalo je „da narod nije radi činovnika i zvaničnika, no da su zvaničnici i činovnici radi naroda“.⁶⁴ Nakon toga, usledile su promene u vladajućem državnom aparatu i masovna kažnjavanja činovnika zbog zloupotreba službenog položaja.

U Krivičnom zakoniku iz 1860. službena krivična dela iscrpno su navedena. Tadašnji društveni odnosi i državni aparat u Srbiji zahtevali su kodifikaciju krivičnog prava, jer su odredbe ovog prava bile rasute unutar različitih i brojnih propisa.⁶⁵ Krivični zakonik, pored ostalog, sadrži i jedan opšti vid zloupotreba. Na

⁶³ M. Gavrilović, *Miloš Obrenović*, II, Beograd 1909, str. 487—490.

⁶⁴ *Zapisi Jermena Grujića*, sveska II, Beograd 1922, str. 277—278.

⁶⁵ D. Janković i dr., *isto*, str. 146.

ovom mestu navodimo samo one odredbe kojima su tretirana pitanja ekonomskih malverzacija, uzrokovanih zloupotrebama službenog položaja:

- 1) Suđenje protiv zakona. Radnja dela sastoji se u donošenju odluke od strane sudije po nečijoj preporuci;
- 2) Iskorišćavanje tuđe radne snage, biće dela sastoji se u upotrebi vlasti od strane činovnika da bi naterao ili prevarom naveo potčinjene ljude da njemu ili nekom drugom izvrše nekakav posao;
- 3) Prinuda zloupotrebom vlasti. Ovo delo se sastoji u prinudi nekog od strane činovnika da zloupotrebom vlasti ovaj nešto trpi, čini ili da ne čini;
- 4) Zloupotreba ovlašćenja od strane administrativnog činovnika. Delo se sastoji u zloupotrebi prava i vlasti za naređivanje od strane administrativnog činovnika, ukoliko isto „ne prelazi u neko drugo imenovano zlodelo“. Ovo delo predstavlja opšti vid zloupotrebe službenog položaja, dok ostali slučajevi predstavljaju posebne zloupotrebe.

Krivični zakonik iz 1860. jasno je i precizno uredio različite oblike zloupotreba službenog položaja, no i pored toga, nakon donošenja ovog zakonika stanje se nije mnogo promenilo. Krajem 19. veka, usled zahuktavanja političkih borbi, rastao je broj zloupotreba službenog položaja. Tada se javljaju pojedinačne krupne afere koje su iz temelja potresale društveni poredak. Najpoznatije među njima bile su Belomarkovićeve afere, sa obligacijama vezanim za ratnu štetu i afere vezana za izgradnju železničkih pruga u Srbiji.

Belomarkovićeva afere iznela je na svetlo dana sve slabosti ministara, narodnih poslanika, a pogotovu kneza Miloša. Ključna ličnost afere bio je ministar vojske Jovan Belomarković, koji je raznim zloupotrebama kroz nabavke za potrebe vojske državi naneo veliku štetu. I pored toga što je bilo očigledno da je ministar primao mito i da je zarad koristoljublja oštetiio državu, ostao je nekažnjen zahvaljujući angažovanju samog kneza Miloša, koji je zastrašivao i podmićivao poslanike koji su o ovom slučaju odlučivali u Skupštini.

O aferi sa obligacijama za ratnu štetu, dr Rudolf Arčibald Rajs je pisao: „Gospodin Stojadinović, inteligentan čovek, koji nije učestvovao u ratu uprkos mladosti i dobrom zdravlju, postao je ministar finansija, kao takav, on odlučuje o sudbini vaših obligacija ratne štete, čija je nominalna vrednost od 1.000 dinara pala na 50 i manje zato što država nije plaćala kamatu. On je po neznatnoj ceni kupovao ogromne količine tog papira i, kad ga je za sebe dosta zgrnuo, on, ministar, objavljuje da će se kamate isplatiti. Istog časa obligacija se penje na 250 dinara i više, gospodin ministar je postao multimilioner.“⁶⁶

⁶⁶ R. A. Rajs, *Čujte Srbi! Čuvajte se sebe*, Cirih—Beograd 2004, str. 39.

U aferu vezanu za izgradnju železnice bili su umešani ministri, narodni poslanici i sam knez Miloš. Izgradnja železnice bila je poverena stranom izvođaču pod uslovima nepovoljnim za državu, iako su se neki ministri i narodni poslanici protivili sklapanju ovakvog ugovora. Na spisku podmićenih direktora izvođača radova, „Bonuta“, našli su se mnogi ministri, narodni poslanici, pa i knez Miloš lično.

Iz nešto kasnijeg perioda, tačnije 1914, poznat je slučaj beogradskog milionera i industrijalca **Popovića**, koji je te godine bio osuđen na četiri godine robije. On je, naime, kao vojni liferant u Nišu, u vreme kada je Srbija grcala u ratnim užasima, mešao pesak i brašno i tu smesu slao za ishranu vojnika na frontu.⁶⁷

O tom slučaju je veliki prijatelj srpskog naroda Rudolf Arčibald Rajs pisao: „Vi, koji pred bogatim i moćnim ugnjetačem niste hteli da ga odbacite, sada gubite ponos pred bogatstvom, pred novcem. Istina, nekadašnji duh još postoji na selu, ali u gradovima caruje novac. Koliko sam puta gledao koliko se vaši najmoćniji ljudi klanjaju bogatstvu? Milioner, koji je za vreme rata mešao pesak i brašno i isporučivao ga vojnicima što su se borili i ginuli na frontu za vašu slobodu i koga je sud za to osudio, danas je još bogatiji i svemoćniji, a vi mu laskate.“⁶⁸ On dalje navodi: „Kada vam je zlato, tokom dugih vekova uskraćivano, najzad postalo dostupno, suviše vas je općinilo i zbog te općinjenosti izgubili ste mnoge plemenite osobine koje ste imali, a koje, uostalom, još srećemo kod ljudi kojima je dalek život vaših 'intelektualnih gradova'. Smatram da je kod pojedinaca neka karakterna osobina, nestala pod tuđim uticajem, samo potisnuta i ona se ponovo može javiti. Ono što se dešava u pojedincu mora se dešavati i u zajednici. Zato sam ubeđen da se vaše dobre osobine, koje ste imali, ponovo mogu iskazati ako to iskreno želite.“⁶⁹

Popović se po oslobođenju zemlje vratio u Srbiju. Kako ne bi išao na izdržavanje zatvorske kazne tražio je da mu se ponovo sudi, pošto je navodno pronašao nove dokaze o svojoj nevinosti. Vojni sud je, prebrodivši mnoge krize, vodio postupak ne obazirući se na prethodno izrečenu kaznu. Određen je novi pretres, iako su novi dokazi na koje se pozivao Popović falsifikat akata o njegovoj krivici, koja su za vreme evakuacije uništena. Na ponovnom suđenju, veštaci koji su 1914. godine veštačili „đubravo i ubuđalo brašno“ liferovano za vojsku, potvrdili su svoj raniji nalaz. Vojni sud u Nišu, na ponovnom suđenju, oslobodio je beogradskog mlinara Konstantina Popovića, proglašavajući ga nevinim i prebacujući krivicu na mlinara Hefta, koji je za Popovića obavljao uslužno mlevenje. U donošenju presude sudsko veće nije bilo jedinstveno: jedan od troje sudija odbio da je potpiše dokument.⁷⁰

⁶⁷ D. Slović, *Finansijske i pravne špekulacije*, Fineks AD, Beograd 2009, str. 71.

⁶⁸ R. A. Rajs, *isto*, str. 24—25.

⁶⁹ *Isto*, str. 25.

⁷⁰ D. Slović, *isto*, str. 72.

Arčibald Rajs, o inteligenciji, ljubomori, zavisti i političkim kadrovima navodi: „Otmeno društvo (misli se na inteligenciju u Srbiji — *prim. Ž. L.*) tako ne dozvoljava nekom svom članu da se izdigne iznad proseka. Svim sredstvima nastoji da prepreči put onome ko se osmeli i poželi da istupi iz njegovih redova. Ako je, pak, nemoćno da ga u tome spreči, progoniće ga spletkama, čak i klevetama. Stoga pravi intelektualci ove zemlje, a ima ih, i to mnogo, ne uspevaju u Srbiji, pa obeshrabreni napuštaju borbu. Zato i najznačajnija mesta u administraciji i drugde najčešće zauzimaju mediokriteti, čak i ljudi bez ikakve vrednosti. Zato vam je i politički kadar kukavan.“⁷¹

Rajs dalje navodi: „Vaš čovek iz naroda, seljak neiskvaren uticajem profesionalnih političara, nije podmitljiv. 'Inteligencija' vam to jeste, i to od najsitnijeg činovnika sa ili bez diplome do ministra. Istina je da imate opravdanje: viševjekovna predstava turske istočnjačke podmitljivosti. To opravdanje, međutim, nije dovoljno da bi se oprostilo preterano rašireno mito, koje često poprima oblike otimačine. Osim nekoliko retkih izuzetaka, gledao sam kako bezbrojne vaše ekscelencije od siromašnih, čak bednih ljudi postaju milioneri.“

U istom poglavlju Rajs navodi brojne primere enormnog bogaćenja i imena istaknutih lica koja su vršila neprimerene pljačke siromašnog naroda i zemlje. Kao najočigledniji primeri navedeni su: g. Vukićević, g. Lazar Marković, g. Boža Maksimović, g. Nikola Pašić, Velizar Janković i drugi. Rajs je dalje pisao i da su ove neprijatne primere sledili svi činovnici, od vrha do dna lestvice. Poslovni ljudi, strani industrijalci i posrednici koji su dolazili u Srbiju kako bi uspostavili poslovne veze i ulagali kapital, znali su za to, pa su, ako bi želeli da nešto urade, bili prinuđeni da daju mito, nakon čega se posao uvek prihvatao. Naveo je da su to ministri, generalni direktori, rukovodioci službi i drugi, da svi oni jedu taj hleb koji ljudi od časti i dostojanstva, kako kaže, ne bi ni probali. U nastavku se navodi da ni vagoni na železničkoj stanici često ne polaze dok ih ne pokrene svežanj novčanica koje se daju šefu stanice ili nekom višem službeniku, kao i da se predmeti na carini kod policijskog komesara odugovlače ako nema podstreka u vidu bakšiša.⁷² O takvom ponašanju Rajs daje sublimiranu ocenu: „Kada se sudi o ponašanju sitnog činovništva, može se naći olakšavajućih okolnosti u činjenici da je tako slabo plaćeno da je, radi preživljavanja, prinuđeno da potraži i dodatne prihode. Za vaše ministre, ljude iz politike, itd., međutim, nema olakšavajućih okolnosti. Oni stižu bogatstvo tim nečasnim putem, a na to ih navodi samo ljubav prema novcu ili taština i oholost kako bi mogli raskošno da žive i time potisnu u zaborav svoje skromno poreklo.“⁷³

⁷¹ R. A. Rajs, *isto*, str. 34.

⁷² *Isto*, str. 39—41.

⁷³ *Isto*, str. 41.

Za inteligenciju, izuzev časnih izuzetaka, Rajs nema lepih reči, pa o njihovoj oskudnoj savesti navodi: „Odmorna, zahvaljujući zabušavanju u toku rata, 'inteligencija' je iskoristila taj umor (misli se na umor ratnika — *prim. Ž. L.*), onih koji su gradili veličinu svoje zemlje. Delila je i spletkarila uz podršku velikog kontingenta sebi sličnih poreklom iz oslobođenih krajeva s one strane Save i Dunava. Tada je nastupilo besramno grabljenje važnih i unosnih položaja i raspojasani ples miliona predvođen inteligencijom.“⁷⁴

Ove dobronamerne kritike velikog prijatelja srpskog naroda najbolje govore o ambijentu u kojem se neposredno posle balkanskih ratova odvijao ekonomski, politički i celokupni društveni život u Srbiji. Rajs, zapravo, piše o inteligenciji i političkom establišmentu, koji su se radi svojih ličnih interesa odvojili od naroda. Pisac na istom mestu navodi da je to hrabar, rodoljubiv narod, spreman da dà život za slobodu i čast svoje zemlje, da je čestit, ambiciozan, plemenit, da nije zavistan i slično.

U svom komentaru o Rajsovoj knjizi, pod nazivom „Rajsova opomena“ književnik i akademik Dobrica Ćosić, polazeći od sličnosti ondašnjih zbivanja i postupaka pojedinih slojeva društva i događaja u našoj novijoj istoriji, navodi: „Takva koristoljubna i strančarska politika, takva koruptivna inteligencija i danas su najodgovornije za stanje u našem društvu u kome je razum obezvređen, znanje obesmišljeno, moral razoren, a opšte dobro zamenjeno ličnom korišću.“

Ono što je trebalo da predstavlja 'demokratsku revoluciju' u raspadu titoizma i Jugoslavije preobrati se u 'kriminalnu revoluciju'. Treba istaći i domaće frazersko rodoljublje, tradiciju unovčavanja rodoljublja i izjednačavanje vlasti i otadžbine kao vida defetizma sa alibijem.“⁷⁵

Iz rečenog se može zaključiti da se istorijski aspekt odnosa vlast—građanin kod nas razlikuje od odnosa izgrađivanog u Evropi u 19. veku. Dok je Srbija grcala u podaničkom položaju, u Zapadnoj Evropi zbili su se događaji koji su trajno trasirali put razvoju modernih evropskih država. Deo Evrope prošao je kroz period reformacije, stvarani su uslovi za sekularizaciju društva, liberalizam i demokratija su se integrisali u političko biće evropskih društava.⁷⁶

Dakle, Otomanska imperija bila je na ovim prostorima kao zavojevač, pljačkala je i otimala, a narod je davao i trpeo. Međutim, kada su Turci oterani, kada su napustili Srbiju, duboko urezana u svest naših ljudi ostala je upravo — njihova psihologija. Sada je srpska vlastela, na jednoj strani, pljačkala i otimala od naroda — raje, a narod je, na drugoj strani, i dalje trpeo pljačku, zulum i poniženja.

Period od 1918. do 1941. godine. Na prostorima na kojima su se južnoslovenski narodi ujedinili 1918. zatečeno je nekoliko pravnih sistema, zavisno

⁷⁴ Isto, str. 52.

⁷⁵ Isto, str. 116.

⁷⁶ Z. Todorović, isto, str. 94.

od toga pod čijim je uticajem određeno područje bilo do tada. Stoga je pravni sistem novostvorene države bio veoma heterogen, što je imalo za posledicu i nesređenost ekonomskih odnosa.⁷⁷ Sva ta područja imala su svoja krivična zakonodavstva koja su primenjivana za razne vrste krivičnih dela. Međutim, u vezi sa zloupotrebom službenog položaja, u Srbiji je u to vreme primenjivan Krivični zakon iz 1860. godine. U Vojvodini je važno mađarsko zakonodavstvo iz 1878. godine. Ostali delovi zemlje primenjivali su odredbe austrijskog Zakona o zloupotrebi službene dužnosti. Taj zakon je predviđao jedan oblik opšte zloupotrebe i nekoliko posebnih. Opšti oblik zloupotrebe predstavljao je zloupotrebu poverene vlasti od strane službenika tj. nanošenje štete iz koristoljublja, strasti ili uzgredne namere. Uz to, isti zakon je sadržavao i odredbe za posebne oblike i vrste zloupotreba.

Takva neujednačenost zakonske regulative, vezane za zloupotrebu službene dužnosti, trajala je sve do 1929. odnosno do 1930, kada je stupio na snagu novi Krivični zakon. Ovaj jugoslovenski krivični zakonik rađen je pod snažnim uticajem nemačkog Krivičnog zakonika iz 1871, zasnovanog na najmodernijim pravnim principima toga vremena.⁷⁸ I posle stupanja na snagu novog, Krivičnog zakona, u Jugoslaviji je nastavljeno sa praksom zloupotrebe od strane državnih službenika, što se može tumačiti brzim prodorom kapitalističkih odnosa u ekonomski nerazvijenu zemlju, ali i viševjekovnom podaničkom prošlošću koja je utemeljila kulturne i društvene obrasce sa koruptivnim elementima.

Iz tog vremena poznata je **Našička afera** u vezi sa sečom šuma u Sloveniji. U nju su bili umešani pojedini ministri i brojni poslanici, i njome je naneta velika šteta državi.

Neposredno nakon stupanja na snagu navedenog Krivičnog zakonika, 1930, donet je specijalni Zakon o suzbijanju zloupotreba u službenoj dužnosti, kojim su pojedine odredbe zloupotrebe službenog položaja iz Krivičnog zakonika dobile obavezujuću snagu. Tim zakonom je propisan i poseban postupak za ispitivanje imovine sumnjivog porekla ili prihoda državnih službenika. Sámó donošenje ovakvih zakona govori o razmerama kriminalnog ponašanja zloupotrebom službenog položaja.

3.2. Privredni i finansijski kriminal u Srbiji od 1941. do 1990. godine

Period od 1941. do 1945. godine. Nakon završetka Drugog svetskog rata donet je zakon o ukidanju pravnih propisa ustanovljenih pre 6. aprila 1941. godine i zakona donetih u vreme neprijateljske okupacije zemlje. Zakon je donet aprila meseca 1946, na osnovu pravnih pravila iz Krivičnog zakonika iz 1929, pošto su prethodno, po odluci AVNOJ-a iz februara 1945, proglašeni nevažećim ranije doneti pravni propisi.

⁷⁷ M. Kulić, *Zloupotreba službenog položaja*, Savez računovođa Srbije, Beograd 1995, str. 41.

⁷⁸ *Isto*, str. 42.

Novoformirana socijalistička vlast imala je ambicije i nameru, pored ostalog, da uspostavi besklasno društvo u kome neće biti eksploatacije i u kome će društvene službe pravilno funkcionisati. Podrazumevalo se da će novi sistem eliminisati sve oblike zloupotrebe vlasti, pa je posvećena puna pažnja krivičnim delima u oblasti vršenja dužnosti u državnim i društvenim službama. Zato je 1948. donet Zakon o krivičnim delima protiv zloupotrebe službene dužnosti. Po mišljenju nove vlasti, pravna pravila Krivičnog zakonika iz 1929. godine nisu se mogla primenjivati u novouspostavljenim odnosima pa je trebalo doneti nove zakone, primerene novim uslovima, u kojima je bilo nužno efikasno suzbijati zloupotrebe službe. Članovima 3, 4, 5. i 11. tog zakona, utvrđeni su oblici zloupotrebe službene dužnosti u ekonomskoj sferi, vezano za koristoljublje, druge lične pobude i štetočinski odnos prema službenoj dužnosti, remećenjem pravilnog funkcionisanja državnog nadležstva, državne ili društvene ustanove, ili preduzeća.

Period od 1951. do 1977. godine. Zbog uočenih slabosti u primeni Zakona iz 1948, donesen je novi Krivični zakonik, 1951. godine. Kao posebna odredba u ekonomskoj sferi, članom 12. tog zakonika utvrđeno je krivično delo „zaključenje ugovora na štetu FNRJ“. Podrazumeva se da su ovim članom obuhvaćena i druga dela pri sklapanju ugovora, osim onih kojima se regulišu ekonomski odnosi sa drugim državama. Članom 314. Zakona utvrđen je opšti oblik zloupotrebe službene dužnosti, dok su ostali oblici regulisani kao posebni vidovi zloupotrebe. Ovo delo, pored regulisanih dela protiv službenog položaja ili ovlašćenja članom 3. Krivičnog zakonika iz 1948. godine, obuhvata još i prekoračenje službenog ovlašćenja i nevršenje službene dužnosti, regulisano 5. članom. Zakon iz 1951. donesen je naporedo sa uvođenjem samoupravljanja u naš društveno-ekonomski život. Nastao je kao izraz potrebe i nastojanja da se obezbede adekvatni instrumenti za efikasnu zaštitu funkcionisanja državnih i društvenih službi, jer je uveden veliki broj posebnih oblika zloupotrebe službenog položaja. Pokazalo se da Zakon iz 1951. ne može da zadovolji očekivanja, pa je već 1959. pretrpeo izmene, tako što je u čl. 314.a izdvojeno posebno krivično delo: „zloupotreba službenog položaja ili ovlašćenja iz koristoljublja“.

Period od 1977. do 1990. godine. Ustavom SFRJ iz 1974. napušten je princip jedinstvenog krivičnog prava, kodifikovanog u Krivičnom zakoniku iz 1951. godine. Ustavom se uvode savezna, republička i pokrajinska krivična zakonodavstva. Podelom nadležnosti federacija je uređivala osnovne principe i uslove za primenu krivičnih sankcija, utvrđujući opšti deo krivičnog zakonodavstva. Federacija je bila ovlašćena da propisuje samo ona službena krivična dela čiji su izvršioci službena lica u saveznim organima i saveznim organizacijama koje su vršile određene upravne, stručne i druge poslove u okviru prava i dužnosti federacije. Republike i pokrajine propisivale su ostala krivična dela, pa je Ustavom iz 1974. umesto jednog uvedeno devet krivičnih zakona: savezni, šest republičkih i dva pokrajinska. Na osnovu Ustava iz 1974. u SFRJ je 1977. stupilo na snagu

krivično zakonodavstvo federacije, republika i pokrajina, koje je više puta modificirano.

Iako je država u prvim posleratnim godinama činila ogromne napore da iskoreni zloupotrebe službenog položaja, broj tih dela i za njih osuđenih lica rastao je kontinuirano, iz godine u godinu. Za zloupotrebu službenog položaja, broj osuđenih lica u SFRJ 1984. bio je 1.402. Stalnim povećavanjem do 1990, taj broj je narastao na 2.455, od čega se preko 50% odnosilo na Srbiju. Postojanje velikog broja zloupotreba službenog položaja u socijalističkoj državi, u kojoj ova pojava nije trebalo ni da postoji, bilo je vrlo teško objasniti. Vršenje kriminalnih dela u socijalizmu smatralo se nasleđem klasnog društva.⁷⁹ Ova pojava objašnjavana je postepenim ukidanjem eksploatacije: „Ne ukidaju se odmah i potpuno uslovi i uzroci pojava krivičnih dela, već se isti u jednom dužem procesu, kroz izmenu ekonomske strukture, kroz jačanje socijalističke svesti i stvaranje socijalističkih odnosa, samo ograničavaju i potiskuju.“⁸⁰ Gledano iz današnje perspektive, može se zaključiti da su vladale zablude o tome kako će novi sistem sam po sebi potisnuti i onemogućiti vršenje krivičnih dela zloupotrebe službene dužnosti. U ovom periodu (1945—1992) dešavalo se mnoštvo zloupotreba službene dužnosti, malverzacija i prevara, ali je za njih karakteristično to što ih je vršio veliki broj pojedinaca, a ređi su bili slučajevi koje su osmislile i izvršavale organizovane grupe. Stoga je visina vrednosti pojedinačnih šteta pričinjenih takvim zloupotrebama, proneverama, prevarama i malverzacijama bila manja u odnosu na takva dela koja vrše organizovane kriminalne grupe.

3.3. Privredni i finansijski kriminal u Srbiji posle 1991. godine

Nestankom SRJ, Ustavom od 27. aprila 1992. formirana je Savezna Republika Jugoslavija, kao zajednička država dveju republika, Srbije i Crne Gore. Članom 77 tačke 1. Ustava, utvrđeno je da SRJ uređuje krivično-pravnu oblast, bez navođenja krivičnih dela koja ona uređuje. Zakonom o izmenama i dopunama zakona od 16. juna 1993. izvršena su osnovna usklađivanja ovog zakona sa Ustavom SRJ. Pojedine odredbe prethodnog Krivičnog zakona, koje su utvrđivale krivična dela nespojiva sa novim državno-pravnim uređenjem, brisane su. Takođe, izvršena su neka poboljšanja tekstova kako bi bili prilagođeni novim ustavnim odredbama. Posle ovog perioda donošeni krivični zakoni stalno su menjani i prilagođavani novonastalim uslovima, a prvi među njima bio je onaj iz 1994. godine. Ipak, ni do danas nisu u potpunosti usaglašeni sa zakonima zemalja Evropske unije.

U Srbiji je zvanično postojala volja i deklarativna odlučnost da se suzbiju ili čak iskorene: zloupotreba službenog položaja, prevare, malverzacije i ekonomski kriminal uopšte. Međutim, zakoni su donošeni, menjani, prilagođavani,

⁷⁹ M. Kulić, *isto*, str. 47.

⁸⁰ R. Radovanović, *isto*, str. 86.

dopunjavani, ali kriminal nije suzbijan niti je iskorenjen. Naprotiv, bio je u stalnom porastu, jer su kriminalci uvek nalazili načina da se, koristeći nedostatke u zakonima a naročito u njihovoj primeni, prilagode novim uslovima i okolnostima koje su im često omogućavale da ostanu neotkriveni. Iz izloženog se može, bez oklevanja, zaključiti da uzrok tome nije bio toliko u nedostatku pravne regulative, koliko u nesprovođenju i neprimenjivanju postojećih zakona. U vreme tranzicije, zloupotrebe, prevare, malverzacije i pljačka državne i društvene imovine — u odsustvu adekvatne, ili bolje reći čak usled nepostojanja bilo kakve kontrole u raspolaganju imovinom u državnom ili društvenom sektoru i u javnim preduzećima — poprimili su nepodnošljive razmere, preteći da zemlju dovedu u poziciju nemoći da izvršava svoje obaveze; takođe, preteći da uđe i u ekonomski bankrot.

U Srbiji, zemlji u tranziciji, korupcija je još uvek prisutna. Može se oceniti da je poprimila odličja sistemske pojave i oblika svakodnevnog života. Opstajući kroz istorijske epohe i razne sisteme, korupcija je metastazirala i postala pojava koja se urezala u mentalni sklop našeg čoveka. Prisutna je u svakoj pori biznisa i društva. Podmićivanje je postalo neophodan uslov i u najmanjem poslovnom poduhvatu. Nesigurne i lako rušive institucije i nepostojanje kontrole rada izvršne i sudske vlasti, glavne su institucionalne prepreke za borbu protiv korupcije koja je zahvatila sve segmenta društva.⁸¹

Stiče se utisak da postoji prećutni sporazum između političke vlasti i jednog broja građana, kojima je, kao počinocima, dopušteno sitno, nesankcionisano kršenje zakona. Zauzvrat, političke i ekonomske elite narušavaju zakonitost na najvišem hijerarhijskom nivou, takođe bez sankcionisanja. Ovaj mehanizam međusobne tolerancije i ravnoteže iznedrio je svojevrstu društvenu patologiju koja stvara privid regularnosti i legitimnosti: svi ubiru neku vrstu koristi. Zar to nije društveni ideal?

Posle 1990, u periodu pravnog vakuuma, nastale su mnoge afere proistekle iz kriminalnih aktivnosti, vezane za slučajeve u kojima su mnoga preduzeća, npr. u osiguranju, građevinarstvu, bankarstvu, namerno dovođene u poziciju prinudnog stečajnog postupka, pri čemu su privredi i društvu nanošene ogromne štete. Tako su banke odobravale kredite kompanijama koje su ih odmah prebacivale drugim povezanim firmama, na ime izmirenja dugova ili zajedničkih ulaganja, a onda su nosioci kreditnih obaveza išli u izazvani stečaj. Osiguravajuće organizacije su prodavale polise, vlasnici tih kompanija su neovlašćeno uzimali novac, nisu izmirivane obaveze prema osiguranicima, a zatim je nad njima sproveden stečaj. Narodna banka, koja je kontrolisala osiguravajuće kompanije, taj posao nije obavljala ni stručno ni korektno, dozvolivši da negativne aktivnosti prouzrokuju nemerljivu štetu. Stečajevi nad osiguravajućim kompanijama, bankama i drugim

⁸¹ Ž. Bjelajac, *Organizovani kriminalitet — Imperija zla*, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, Novi Sad, 1913, str. 358.

subjektima, namerno su odugovlačeni jer su stečajni upravnici i sa njima povezana lica iz sudova imali visoke zarade, a upošljavali su i svoju rodbinu i prijatelje.⁸² Privatne građevinske firme dobijale su kredite od banaka, uzimale podizvođače kojima su isplaćivale navodno završene radove, a zatim išle u stečaj. Takvih slučajeva, nažalost, ima mnogo. Neke besprizorne afere bile su povezane sa trošenjem budžetskih sredstava koja su korišćena za razne subvencije i fondove. Krupnim aferama je, takođe, praćena i privatizaciju javnih preduzeća. Zbog svega toga, obesmišljene su institucije subvencija i raznih fondova. Takođe, uništena je građevinska operativa, industrija i nekada moćne banke, a dozvoljeno je da se putem nekontrolisane privatizacije uništi i industrijska osnova zemlje, koja je bila nosilac i okosnica generisanja razvoja. U tim nespretno vođenim i štetnim procesima praktično se urušilo domaće bankarstvo, industrija, građevinska operativa. Za sve su traženi krediti iz inostranstva; kada bi i bili dobijeni nije postojala spremnost za njihovo korišćenje, jer nije bilo projekata za objekte za koje su krediti traženi i dobijani, a kao očigledan primer može se navesti ruski kredit za železnice, vredan milijardu evra. Strani kreditori za odobrene a neiskorišćene kredite naplaćuju kamatu, pri čemu je država izložena visokim i nepotrebnim troškovima. Umesto da se krediti koriste za razvoj i napredak zemlje, oni produkuju nepotrebne troškove. Dugačak je niz negativnih primera a pozitivnih je vrlo malo. Kada će se stati na put tom bestijalnom upropašćavanju zemlje, još uvek se ne može sa sigurnošću proceniti.

Zbog promene strukture vlasništva nad kapitalom, u najširem značenju tog pojma, njegovim prelaskom iz državnog i društvenog u privatno, takav oblik imovine je, u vreme tranzicije, nezaštićen, jer nova zakonska regulativa nije izgrađena a stara se ne poštuje. Zato se korupcija javlja u mnoštvu oblika i u naročitim prilikama, u kojima se u javnom sektoru najviše „krade“, u privatnom najviše „vara“, a u međusobnom susretu javnog i privatnog podmićuje ili iznudaže. Među uzrocima i okolnostima koji pogoduju korupciji u tranzicionim zemljama navode se:⁸³

- stari odnos prema zajedničkom i društvenom;
- raspad sistema državnog odnosno „društvenog“ vlasništva i stvaranje „atmosfera slobodne grabežljive utakmice“, kod privatizacije i denacionalizacije;
- volja bivših kadrova da zadrže vlast i povlastice;

⁸² Piscu ovog poglavlja poznat je slučaj advokata koji je bio stečajni upravnik u „Ekos osiguranju“ i na platnom spisku tog osiguranja u stečaju vodio je petoro advokata zaposlenih u njegovoj privatnoj advokatskoj kancelariji, a koji u stečajnom postupku tog osiguranja nisu radili baš ništa.

⁸³ Nemanja Štimac, *Protiv korupcije*, UDD, Zagreb, Split, 2004, str. 9.

- neiskustvo i neznanje o demokratskoj vlasti, njenim mehanizmima i institucijama, onih građana koji po prvi put stižu pravo da se bave politikom;
- nejasna, često protivrečna pravna pravila i „rupe“ u zakonu, kao posledica nepoznavanja materije koju treba pravno regulisati, ali i nameštanja za „zemljake“ i „naše drugove“, ili za stranačke prijatelje, klan na vlasti i sl.;
- previše pravnih pravila;
- previše mogućnosti za diskrecionu ocenu od strane političkih službenika i zaposlenih u upravi;
- nepostojanje javnog mnjenja i njegove nadzorne uloge;
- nepostojanje građanskog duha u pogledu poštovanja pravnih normi;
- nepostojanje otvorenog tržišta kao mere i regulatora konkurencije;
- nepostojanje protivmonopolskog zakona;

Precizno rečeno, u principu postoje četiri osnovna izvora korupcije, i to:

- ograničenost resursa;
- loše stanje u javnim službama;
- izbegavanje obaveza prema državi;
- pojava organizovanog kriminala.

Analizom navedenih stavova, može se sa sigurnošću zaključiti da su uzroci korupcije brojni i kreću se od onih koji potiču i podstiču korupciju iz makropodručja, do onih endogenih, odnosno ličnih sklonosti na mikroplanu. Nedostatak odgovornosti, patriotizma, nipodaštavanje i odbacivanje moralnih vrednosti, pohlepa i potreba za brzim i bezobzirnim bogaćenjem, po svaku cenu, uzrokuju prodor i metastaziranje korupcije u svim porama društvenog života.⁸⁴

Korupcija je, na određeni način, odskočna daska za kriminal „belih okovratnika“. Jer, tek sa pojavom korupcije brojni političari zaista postaju „prostitutke“, a državni funkcioneri, umesto da služe narodu, postaju robovi korupcije. Častan čovek nikada neće dozvoliti da ga opeku plamenovi korupcije. Zato, kada vatra učini svoje, ljudska privatnost prestaje da bude nedodirljiva, javljaju se signali kraja uspešne karijere. Jasno je da će onaj ko se jednom proda uvek biti sluga finansijskih moćnika. Kao posledicu, više nema svoj duševni mir, mirnu savest i miran san. Treba uvek imati u vidu činjenicu da korupcija otvara bezbroj mogućnosti vladinim činovnicima i političkim funkcionerima za razne oblike malverzacija i prevara. Uz to, uvek postoje izgledi da korumpirani političar, koji je zagazio u vode kriminala, dugo ostane neotkriven, barem dok je na funkciji, računajući da će uvek biti u zaštićenoj poziciji.

⁸⁴ Ž. Bjelajac, *isto*, str. 352.

U ekonomskoj nauci postoji saglasnost da korupcija ima veoma negativne posledice na razvoj. Ona višestruko uvećava troškove i rizike ulaganja, usmeravajući ih u pravcima suprotnim ekonomskim kriterijumima, smanjujući, pritom, budžetske prihode. Isto tako, povezana je sa sivom ekonomijom, povećavajući rashode poslovanja.

Evropska komisija prepoznala je probleme sa kojima se suočavaju zemlje Zapadnog Balkana i preporučila donošenje antikorupcijskih i zakona o konfliktu interesa, kojima bi se utvrdili postupci postavljanja, unapređivanja i smenjivanja državnih činovnika. Najnovija proučavanja dokumentuju podatke da korupcija postaje globalni fenomen, istovremeno dokazujući da su veze između korupcije i kriminala veoma tesne, o čemu govore ogromne svote novca koje se iz sfere korupcije, i s njom povezanog kriminala, prenose i „peru“ preko banaka i u „ofšor“ rajevima. Radi postizanja što veće finansijske dobiti, korupcija dosta često podrazumeva nasilje ili pretnje nasiljem. Iz navedenih razloga, suzbijanje korupcije i kriminaliteta vezanog za nju, kao globalnog problema, zahteva intenzivnu međunarodnu saradnju, jer su manje-više sve zemlje zahvaćene njenim dejstvom sa razornim posledicama. Samo organizovana aktivnost i saradnja na međunarodnom planu mogu da ublaže štetu koju korupcija nanosi. Takvu saradnju nameće neophodnost uklanjanja uzroka ograničavanju ulaganja, koje korupcija sa sobom nosi, kao i sprečavanja blokada političkih i ekonomskih reformi u zemljama u tranziciji. Analize postojanja i razvoja korupcije u zemljama u tranziciji pokazale su pojavu jednog relativno novog fenomena, proisteklog iz njenih posledica. To je tzv. „zarobljavanje države“. Naime, „tajkuni“ direktno utiču na političare, pravosudne i druge organe, kako bi izdejstvovali donošenje propisa koji bi pomogli i olakšali ostvarivanje njihovih interesa. Tokom proteklih decenija, u zemljama srednje i jugoistočne Evrope rastao je talas organizovanog kriminala, a paralelno sa tim jačale su veze između politike i kriminala.⁸⁵

Za razliku od uobičajenog, konvencionalnog kriminala, koji praktično ima neznatan uticaj na društvene institucije, finansijska šteta koja je posledica korupcije i s njom povezanog kriminala — ogromna je. Međutim, od materijalne štete nastale korupcijom, i u sprezi s njom povezanim kriminalnim aktivnostima, veća je ona koja je naneta društvenim odnosima, a naročito moralu. Ovo se dešava zato što ovaj oblik kriminala jača društvenu dezorganizaciju, a njegovi akteri, kao uvaženi članovi društva, veoma retko su gonjeni, posedujući faktički imunitet koji im kao cenjenim poslovnim ljudima neoficijelno pripada.

Organizovani kriminal je pojava koja predstavlja sistem paralelan s državnim sistemom, jer deluje izvan kontrole javne vlasti. U savremenim društvima na delu je veliki broj kriminalaca, aktivnih u svim slojevima društvene strukture, što im daje karakter preduzetničke organizovanosti. Kriminalci poštuju svoje unutrašnje zakone

⁸⁵ *Isto*, str. 352, 357—358.

koji se, za razliku od zakona legalne vlasti, primenjuju rigidno. Njihovi osnovni ciljevi su kontrola organizacije i sticanje što većeg dobitka. Kod kriminalnih grupa sve više se zapaža borba za unutrašnju vlast i građenje što čvršćih veza sa privrednim i političkim strukturama. U odgovoru na nesrazmerno veliki društveni uticaj i opisano ponašanje organizovanih kriminalnih grupa, sposobnost policije, sudova i legalne vlasti sve je slabija. Zahvaljujući svojoj faktičkoj moći, savremeni kriminal ugrožava temeljne funkcije države, prikupljanje poreza i legitimnu upotrebu sile na teritoriji pod njenom jurisdikcijom. Ostvarivanjem jake ekonomske pozicije, pojedinci iz struktura organizovanog kriminala zadobijaju i ostale oblike moći, što podrazumeva i snažnu političku poziciju. Takva koherentnost ekonomske i političke moći omogućava pojedincima iz kriminalnih organizacija da se infiltriraju u državne organe i postanu i nosioci političke vlasti. U takvim okolnostima, sistem legalne političke vlasti nije sposoban da zaštiti vitalne državne vrednosti, jer je neadekvatno organizovan, nestručan, neodgovoran i neprofesionalan. Tako se ovde radi o nedostacima sistema zaštite i njegovoj nemoći. Otuda potiče i fraza „da sve države imaju svoje kriminalce, a da u nekim zemljama, zbog svoje moći kriminalci imaju svoju državu“.

Svoju finansijsku moć kriminalci koriste za podmićivanje pojedinaca iz legalnih struktura vlasti, i za infiltraciju u izvršnu i sudsku vlast. Položaji koje kriminalci ostvare korupcijom, mogu ih, u stvari, dovesti u poziciju da na određeni način predstavljaju „vladare iz senke“, o čemu javnost, naravno, ništa ne zna. Korupcija predstavlja u pravom smislu reči „rak-ranu“ savremenih društava. U državama suočenim sa ratnom stihijom, neizgrađenim i slabim državnim strukturama i pravnim vakuumom, kriminalne grupe su osetile povoljan ambijent, gotovo idealan za njihovo delovanje. Tako je područje Balkana jedno od važnijih na mapi transnacionalnog organizovanog kriminala.⁸⁶ Primeri su brojni: mehanizmi nameštanja licitacija, privatizacije sa unapred poznatim dobitnicima, uplate sumnjivog novca iz poreskih rajeva. Kako je ukratko ali samo delimično izneseno u prethodnim izlaganjima, Srbija ima veoma dugu i bolnu tradiciju zloupotreba službene dužnosti, prevara, malverzacija i svih oblika kriminala, što je njenoj ekonomiji i narodu tokom dugih perioda nanosilo ogromne štete. Da bi se spasla budućnost srpskog naroda, moraju se neodložno preduzeti najenergичnije mere za suzbijanje i iskorenjivanje tog zla. Iako smo u velikom zakašnjenju, bolje je to učiniti i kasno, nego ne učiniti nikada.

Ova knjiga namenjena je prvenstveno proučavanju prevara, kriminalnih i drugih nezakonitih radnji u Srbiji, koje privredi zemlje i čitavom društvu nanose nemerljive štete. Razlog leži u imperativnoj potrebi da se utemelji shvatanje o neminovnosti uspostavljanja odbrane od takvih pojava, na daleko viši nivo. Cilj je, takođe, da se iniciraju podsticaji za izgradnju što efikasnijeg sistema za uklanjanje

⁸⁶ Isto, str. 367.

uzroka koji emituju kriminalne aktivnosti pojedinaca ili zloupotreba raznih grupa. Kao rezultat toga, potrebno je da nastupi period maksimalnog suzbijanja i sprečavanja takvih pojava i onemogućavanja manifestovanja pratećih štetnih posledica. U zemlji, u novije vreme, zatečeni su ili su nastali mnogi problemi: nasleđen je nedefinisan i gotovo haotičan privredni sistem, u kome je privreda poslovala pre i u toku međunarodnih sankcija. U takvim okolnostima nije se ni mogla graditi regulatorna osnova koja bi privredi i državnim institucijama obezbeđivala normalne uslove za funkcionisanje. U mnogim slučajevima i sama država, preko pojedinih organa vlasti, pribegavala je potezima koji su zasnovani na nezakonitim radnjama. Sve to posledica je stanja u kojem je jedan sistem, koji nije bio dobar, srušen a drugi nije izgrađen pa je bezakonje, praktično, bilo ozakonjeno. Uzmimo kao dokaz primer sa uvozom i dvojnim kursovima, tržišnim i zvaničnim, krajem 20. veka. Tada su neki povlašćeni uvoznici dobijali devize od države tj. od Narodne banke, po zvaničnom kursu i uvozili robu u čije su troškove nabavke ugrađivane tržišne cene deviza, koje su nekada bile veće od zvaničnih i po nekoliko puta. Ili, uzmimo drugi primer, kada su iz budžeta države davane razne subvencije i pokriveni gubici javnih ili nekih drugih preduzeća, a ova su zauzvrat davala donacije strankama, i sl.

Na drugoj strani, vršena je privatizacija preduzeća nazvana tranzicija, iz društvenog u privatni sektor, njihovom prodajom gotovo bez ikakve zakonske osnove i utvrđenih procedura, a ono što je i postojalo izigravano je i nije se primenjivalo, niti je u vezi s tim vršena adekvatna kontrola. Na taj način omogućena je prodaja delova ili čitavih preduzeća, doslovno u bescenje. Sticalo se uverenje da u odnosima u privredi vlada bezakonje, a praktično je manifestovan kaos, što je podsticalo razne oblike prevara, neprimerenog bogaćenja pojedinaca i siromašenja privrede i društva. U to su bili umešani i brojni pojedinci iz određenih organa vlasti, koji su davali značajan doprinos nelegalnim radnjama, pošto su tim putem i sami ostvarivali značajnu ličnu korist.

Autarhična privreda, nepovezana sa svetom, ne samo da je stagnirala već je i zaostajala, beležeći visok stepen pada aktivnosti. Takvom neredu u privredi pogodovalo je istovremeno postojanje privatne i društvene svojine iz čega je nastalo, praktično, besprimerno i nekažnjivo pljačkanje društvenih, odnosno državnih preduzeća. Posledice su jasne: pad društvenog proizvoda, ukupnog bruto nacionalnog dohotka zemlje i pad njegove vrednosti po glavi stanovnika za preko 40%, kao i ogroman broj nezaposlenih (preko 30% aktivno sposobnog stanovništva). Na nerazvijenoj i zaostaloj privredi, u uslovima nedostatka regulatornih instrumenata i adekvatnih mera za njihovu primenu, u uslovima haotičnog stanja u privredi i društvu, nije se mogao stvarati i razvijati odgovarajući sistem odbrane od malverzacija. Naprotiv, prevare su postale gotovo uobičajen način komuniciranja u privredi i društvu. Proučavanje stranih iskustava, naročito onih zemalja čije dobre primere želimo da sledimo, kako bismo postali njihovi

ravnopravni partneri, ima smisla samo ako je to u funkciji izgradnje sopstvenog sistema privređivanja i odbrane od prevara i drugih oblika kriminala. Ako proučavanje stranih iskustava nije u funkciji vlastitog progressa, onda je to uzaludan trud. Naši lopovi i kriminalci ne kradu u Sjedinjenim Državama ili V. Britaniji već u našoj zemlji, pa se protiv toga moramo i boriti na vlastitom terenu, izgradnjom sopstvenog efikasnog sistema, kao instrumenta te borbe. Na stranim iskustvima i na tuđim greškama valja se učiti, jer to je najracionalniji način učenja, međutim, čini se da smo takvu priliku propustili i da smo na tom planu u velikom zaostatku. Izgradnju odgovarajućeg sistema bolje je započeti odmah, makar i po cenu učenja na sopstvenim greškama.

Danas je u svetu veoma raširen i najveću opasnost predstavlja organizovani kriminal, pa se borbi protiv njega poklanja najveća pažnja i ulažu se najveći naponi. Iskustva država koje imaju najveća postignuća u borbi za suzbijanje i sprečavanje kriminalnih aktivnosti potvrđuju da je za efikasnu borbu ove vrste, osim adekvatnog zakonodavstva, neophodno formirati i specijalizovane državne institucije, reorganizovati postojeće i uspostaviti njihovu međusobnu saradnju i koordinaciju. Prvenstveno se moraju obezbediti sposobni kadrovi za takve aktivnosti. Isto tako, polazeći od transnacionalnog karaktera najopasnijih oblika organizovanog kriminala, kao imperativ za uspešnu borbu u suzbijanju i sprečavanju organizovanog kriminala postavlja se saradnja srodnih institucija na međunarodnom planu, kao i saradnja u okviru međunarodnih organizacija i tela.

Nakon 2000. godine i formiranja operativne grupe „Poskok“ u MUP-u Srbije, koja se bavila, pored ostalog, i razotkrivanjem organizovanog ekonomskog kriminala, došlo je do reorganizovanja odgovarajućih službi u resoru MUP-a. Organizovana je stalna jedinica — Uprava za borbu protiv organizovanog kriminala (UBPOK). Primarni zadatak ove uprave bio je sprovođenje operativnih obrada krivičnih dela organizovanog kriminala. Unutar UBPOK-a uspostavljeno je nekoliko odeljenja, među kojima je i Odeljenje za borbu protiv organizovanog finansijskog kriminala. Ova policijska uprava, kao i navedeno odeljenje, postigli su značajne rezultate. Uprava je 2005. promenila status i nazvana je: Služba za borbu protiv organizovanog kriminala (SBPOK). Tokom 2002. donet je zakon o Bezbednosno-informativnoj agenciji,⁸⁷ kojim je utvrđeno da pripadnici BIA obavljaju aktivnosti otkrivanja, praćenja, dokumentovanja, sprečavanja, suzbijanja i presecanja delatnosti organizacija i lica usmerenih na vršenje organizovanog kriminala i krivičnih dela sa elementima inostranosti.

Zakonom o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala (ZONDOSOK),⁸⁸ prvi put se zakonski uređuju formiranje,

⁸⁷ „Sl. glasnik RS“, br. 42/02.

⁸⁸ „Sl. glasnik RS“, br. 42/02, 27/03, 39/03, 67/03, 29/04, 45/05, 61/05 i 72/09.

organizacija, nadležnost i ovlašćenja državnih organa i posebnih organizacionih jedinica državnih organa, radi otkrivanja, krivičnog gonjenja i suđenja za krivična dela organizovanog kriminala. Nakon toga, 2009, naziv ovog zakona menja se u Zakon o organizaciji nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala, korupcije i drugih teških krivičnih dela. Istovremeno, citiranim Zakonom, u odeljku II, utvrđena je organizacija i nadležnost državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala. To podrazumeva sledeće službe i jedinice:

- Tužilaštvo za organizovani kriminal;
- Služba za suzbijanje organizovanog kriminala (SBPOK) u okviru Ministarstva unutrašnjih poslova;
- Posebna jedinica nadležnih sudova, kao i posebna odeljenja u Višem sudu u Beogradu, i posebno odeljenje u Apelacionom sudu, kao drugostepeni organ za postupanje u predmetima krivičnih dela predviđenih ovim zakonom;
- Posebna pritvorska jedinica pri Okružnom zatvoru u Beogradu.

Godine 2009. donesena je i Nacionalna strategija za borbu protiv organizovanog kriminala. Tom strategijom utvrđene su: institucije, kapaciteti i sredstva za borbu protiv organizovanog kriminala.⁸⁹

Nosioci borbe protiv organizovanog kriminala, na osnova zakonodavstva u Republici Srbiji, jesu:

- Ministarstvo unutrašnjih poslova;
- Bezbednosno-informativna agencija (BIA);
- Vojnobezbednosna agencija (VBA);
- Ministarstvo pravde;
- Ministarstvo finansija (Uprava za sprečavanje pranja novca, Poreska uprava, Uprava carina).

U sastav Ministarstva finansija organizaciono je smeštena Uprava za sprečavanje pranja novca, kao oblika organizovanog ekonomskog kriminala, te Poreska uprava i Uprava carina. Uprava za sprečavanje pranja novca analizira i razmenjuje informacije sa nadležnim državnim organima, srodnim službama drugih država i međunarodnim organizacijama. U sastavu Poreske uprave formiran je Sektor poreske policije, nadležan za otkrivanje poreskih krivičnih dela i njihovih počinilaca. U Upravi carina formiran je sektor za kontrolu primene carinskih propisa, koji u svom sastavu ima više odeljenja.⁹⁰

Srbija je pristupila Konvenciji Ujedinjenih Nacija o transnacionalnom organizovanom kriminalu sa dopunskim protokolima, kao prvom međunarodnom obavezujućem dokumentu za borbu protiv organizovanog kriminala. Konvencija je

⁸⁹ Nacionalna strategija za borbu protiv organizovanog kriminala, „Sl. glasnik RS“, br. 23/09.

⁹⁰ Ž. Bjelajac, *isto*, str. 382—383.

postavila okvire konkretnih mehanizama borbe protiv organizovanog kriminala, pa je u cilju njenog doslednog sprovođenja, decembra 2005, Uprava za borbu protiv organizovanog kriminala (UBPOK) preimenovana u Službu za borbu protiv organizovanog kriminala (SBPOK), zadržavši samo operativne istražne jedinice. Ova služba, pored ostalih, ima Odeljenje za suzbijanje organizovanog finansijskog kriminala, u čijem sastavu su: Odsek za suzbijanje pranja novca, Odsek za suzbijanje falsifikovanja novca i drugih sredstava plaćanja, Odsek za suzbijanje korupcije. Pored navedenog, Služba ima i Jedinicu za finansijske istrage u čijem sastavu su: Odeljenje za finansijske istrage organizovanog kriminala i Odeljenje za poslove planiranja i kontrole finansijskih istraga. Ovo Odeljenje u svom sastavu ima odseke za poslove finansijskih istraga u Beogradu, Nišu, Kragujevcu, Kraljevu, Šapcu, Užicu, Boru, Novom Sadu i Zrenjaninu.

Nakon opisanih kriminalnih afera koje su potresale Srbiju u vremenu do Drugog svetskog rata, sve do 90-ih godina prošlog veka kriminal u Jugoslaviji, pa time i u Srbiji kao njenom delu, karakteriše se pojedinačnim, ali veoma čestim slučajevima, koji su uglavnom bili vezani za trgovinu i blagajničko poslovanje. Od 1990, i dalje, sa raspadom SFRJ i nastankom nove države — SRJ, kojoj su uvedene besprimerne sankcije i spoljna ekonomska blokada, nije se mogao ni očekivati nekakav red. Haotičnim stanjem regulative u privrednom sistemu, pravosuđu, aktivnostima policije i drugim oblastima, stvoreni su povoljni uslovi za pojavu kriminala i organizovanih kriminalnih grupa. One su najčešće bile u čvrstoj sprezi interesa i ucena sa državnim, policijskim i sudskim organima, što im je olakšavalo organizovanje i razvijanje daljih aktivnosti. U takvim okolnostima kriminalne grupe često su postajale moćnije od države i prerastale u mafiju u njenom klasičnom obliku. Zato od 1990, pa sve do danas (2017), borba protiv organizovanog kriminala gotovo je simbolična, više deklarativna nego stvarna, što se naročito manifestovalo u predizbornim kampanjama. Vođe političkih stranaka, propagirajući svoje programe, predstavljajući te programe kao bespoštednu borbu protiv kriminala, objavili su mu deklarativno rat do istrebljenja, ali nisu imali ni znanja ni sposobnosti, a često, zbog svoje umešanosti u kriminal, ni volje da taj rat vode. Događalo se da su pojedinci iz političkih krugova, ili iz medija koji su iskreno inicirali i tražili tu borbu, bili likvidirani uz saučesništvo državnih organa, nadležnih upravo za otkrivanje i suzbijanje kriminala. Neosposobljeni policijski organi za otkrivanje i rasvetljavanje kriminalnih krivičnih dela, a često i umešani u takva dela, neosposobljeno sudstvo, tužilaštvo, uz njihovu nedovoljnu koordinaciju i neizgrađeni sistem odbrane, nisu ni mogli postići rezultate neophodne za spas ekonomskog zdravlja privrede i zemlje.

Ratovi, haotično stanje u okruženju i nemogućnost saradnje organa gonjenja na prostorima na kojima su se kriminalci povezivali, bili su gotovo savršeno okruženje za organizovanje većih kriminalnih grupa i njihovo nesmetano delovanje. Tek u toku dve poslednje godine pokazuje se više političke volje da se kriminalu

stane na put. Međutim, treba imati u vidu da nikakva politička volja i obećanja neće sprečiti i efikasno suzbiti kriminalne aktivnosti. Za to je, pored političke volje i odlučnosti, potrebno izgraditi sistem u kome se kriminal ne isplati. To će stvoriti uslove u kojima progon kriminalaca neće zavisiti od volje pojedinaca, već će biti obaveza nepristrasnog i efikasnog sistema. Mi ćemo se na odgovarajućim mestima u knjizi baviti dubinskom analizom konkretnih oblika kriminala i postupaka za njegovo rasvetljavanje, a ovde smo nastojali da ukažemo na tradiciju i razvoj kriminala u Srbiji, kako bi se na osnovu kompletnog poznavanja prošlosti gradili temelji odbrane od kriminala u budućnosti. Jednostavno, moramo se suočiti sa realnošću i graditi sistem u kojem kriminal neće biti naš saputnik.

Postoji jedna nepobitna istina: bez izgrađenog sistema i sveobuhvatne i organizovane kontrole pojedinaca na raznim funkcijama, mestima i poslovima na kojima se donose odluke o upotrebi sredstava, ili onih koji sredstvima raspolažu, bez obzira na njihov kredibilitet i prethodne zasluge, kriminalno ponašanje ih najverovatnije neće zaobići. O tome ubedljivo govore i činjenice iz duge povesti Srbije, iznesene u ovoj knjizi. Mnoge blistave ličnosti njene istorije nisu mogle da se odupru takvim vrstama „iskušenja“.

U Srbiji, zbog zabrinjavajućih razmera organizovanog ekonomskog kriminala i njegovih razornih posledica, na delu je, naročito u poslednjoj deceniji, veoma intenzivna zakonodavna aktivnost usmerena na suzbijanje i sprečavanje tog oblika kriminala. Međutim, stiče se utisak da konkretne aktivnosti na ovom planu, do sada, nisu dale rezultate kojima bi ta vrsta kriminala bila onemogućena. Čini se da nije toliko u pitanju nedostatak zakonodavnih aktivnosti i propisa, koliko nedoslednost u njihovom rigidnom sprovođenju. Pravni pozitivizam, na kome se danas prevashodno zasniva borba protiv privrednog kriminala i korupcije, nije dovoljan ukoliko ne postoji ljudska moralnost u odmeravanju pravde i pravednosti. Mogu se doneti antikorupcijske norme, može se urediti antikorupcijska administracija, ali ako ne postoji društveni konsenzus o tome šta je moralno a šta nije, šta je opšte dobro, možemo doći u stanje koje je rimsko pravo obeležilo sentencom: *Corruptissimus republica plurimae leges* (Najpokvarenija država ima najviše zakona).

Polazeći od izloženog, zaključak je jednostavan: potreba za forenzičkim računovodstvom kao instrumentom otkrivanja i rasvetljavanja krivičnih dela u oblasti ekonomskog kriminala, nezaobilazna je i u stalnom je usponu. Rast domaćeg i međunarodnog ekonomskog kriminala i povezivanja organizovanih kriminalnih grupa, zahteva kontinuirani razvoj i usavršavanje oblika i metoda borbe protiv njega. U toj borbi, svakako, značajnu ulogu ima i forenzičko računovodstvo, pa je stoga nužno njegovo stalno usavršavanje, inoviranje i prilagođavanje njegovih oblika i metoda angažovanja datim okolnostima. Pri tome se naročito moraju imati u vidu mogućnosti korišćenja savremenih informacionih tehnologija. Samo dobro obučeni forenzički računovođa — koji je nezavisan, savršeno poznaje ekonomske procese, računovodstvo koje te procese prati i upotrebu njegovih informacija za istraživanje raznovrsnih pojava

kriminalnog ponašanja i utvrđivanja istinitosti činjenica, uz primenu moderne računarske tehnike i savremenih metoda rada — može biti od koristi svima onima kojima je istina uslov poštenog angažovanja. Zato se usavršavanju forenzičkih računovođa, računovodstvenih tehnika i metoda rada, kao i modernizaciji tehničkih sredstava koja se koriste za ove potrebe, mora posvećivati stalna pažnja.

U nešto drugačijim okolnostima, privredni kriminal i korupcija rastu nakon političkih promena u Srbiji 2000. godine. Ne ulazeći u realne razloge rušenja režima Slobodana Miliševića, u kome su osim opozicionih političkih partija učestvovala i strane obaveštajne službe, nevladine organizacije i razni lobistički krugovi, mora se primetiti da privredni oporavak zemlje ne ide obećanim tokom. Ekonomsko bogaćenje pojedinaca koji pripadaju različitim političkim partijama na vlasti postaje pravilo, a novac investiran u predizborne kampanje vraća se kroz rukovodeća radna mesta u značajnim javnim preduzećima, unapred dobijene tenderske poslove i nerealno povoljne uslove privatizacije. Tim „privilegovanim pojedincima“ omogućeno je da tako stečen prljavi novac ulažu u najprofitabilnije državne poslove: javne radove, građevinarstvo i sl., putem neregularnog otkupa građevinskog zemljišta, prisvajanje građevinskog materijala, postavljanje privremenih objekata na osnovu partijske pripadnosti i dr.

4. DEFINISANJE ULOGE FORENZIČKOG RAČUNOVODSTVA

Savremeni uslovi poslovanja, nastali kao posledica globalizacije svetske privrede, korporativnog organizovanja ekonomskih procesa i diversifikacije privrednih aktivnosti u svetskim razmerama, zahtevaju drugačiji pristup kontroli tih zbivanja od onih ustaljenih, tradicionalnih. Ovaj zahtev utoliko je aktuelniji ukoliko privređivanje i poslovanje neke kompanije prevazilazi područja pojedinačnih nacionalnih ekonomija i ne podleže u celosti jednoj od zakonskih državnih regulativa, na kojima se poslovanje odvija. Imajući to u vidu, otvaraju se nove i šire mogućnosti za najraznovrsnije nelegalne radnje, počev od prebacivanja sredstava ili poslovnih rezultata u ona područja u svetu gde su poreske obaveze i drugi izdaci povoljniji, pa do prebacivanja novca u špekulativne svrhe. Uz to, javljaju se nove mogućnosti za prilagođavanje poslovne dokumentacije i evidencija kojima se prikrivaju neregularno poslovanje i kriminalne radnje.

Kriminalna radnja predstavlja namerno delovanje rukovodilaca, lica ovlašćenih za upravljanje, zaposlenih ili lica sa strane, koje podrazumeva obmanjivanje radi nezakonitog sticanja dobiti ili neke druge lične koristi. U stvari, radi se o aktivnostima službenih ili drugih odgovornih lica koje su zakonski utvrđene kao krivično delo. Ta lica u izvršavanju kriminalne radnje ne koriste silu ili pretnje, već se služe prevaram kao sredstvom za sticanje protivpravne imovinske ili druge lične koristi. Takve aktivnosti za posledicu imaju značajno pogrešne informacije u finansijsko-računovodstvenoj dokumentaciji ili iskaze u finansijskim izveštajima.

Posledice odsustva adekvatne kontrole poslovanja poljuljale su stabilnost i nekih moćnih nacionalnih ekonomija i njihovih finansijskih institucija. U poslovnim neprilikama našle su se i mnoge megakompanije, čije je poslovanje zasnovano na širokim dimenzijama međunarodnog privrednog prostora. Time su uzrokovane ozbiljne posledice po rad tih i drugih kompanija, koje su rezultirale jednom od najvećih kriza brojnih nacionalnih ekonomija razvijenih zemalja i svetske privrede. Razmere te krize dovele su u pitanje opstanak kapitalizma kao privrednog sistema koji je do sada obezbeđivao prosperitetan razvoj i neprikosnoveno dominirao uslovima privređivanja u najmoćnijim nacionalnim ekonomijama.

U cilju efikasne kontrole finansijskih aktivnosti i tokova novca — gde se najčešće javljaju devijacije kojima se nanosi šteta kompanijama, vlasnicima kapitala i raznim državnim i drugim institucijama, uz istovremeno narušavanje njihovog ugleda — moraju se preduzimati efikasnije mere od tradicionalnih. Radi toga, sve se intenzivnije izgrađuju i razvijaju novi sistemi odbrane, čijom primenom se, više ili manje uspešno, sprečavaju neregularne aktivnosti u poslovnim procesima. Ugradnjom u propise kojima se reguliše poslovanje instrumenata utemeljenih na tim sistemima, i njihovom doslednom primenom, postižu se značajni kontrolni rezultati. Na taj način će se obezbediti efikasno suzbijanje ili značajno ublažavanje posledica koje iz toga nastaju. Polazeći od takve potrebe, razvijaju se metode forenzičkog računovodstva i forenzičke revizije, kao njegovog dela, što predstavlja odgovor na nove izazove u oblasti zaštite poslovanja od neregularnih i kriminalnih aktivnosti.

Knjigovodstvo, kao deo računovodstvenog sistema, na osnovu verodostojne dokumentacije i evidencija utemeljenih na toj osnovi, prati kretanje svih ekonomskih procesa i materijalno-vrednosnih promena, kako u privredi tako i u javnom sektoru. Prema tome, forenzičko računovodstvo nije neko posebno računovodstvo, ili njegov oblik nezavisno od zvaničnog računovodstvenog sistema. Ono se, kao metod specifičnog istraživanja i analize, koristi zvaničnom knjigovodstvenom dokumentacijom i evidencijama, uz eventualnu upotrebu i drugih dokumenata, kada je to neophodno.

Forenzičko računovodstvo je deo poslovne forenzike, koja se može definisati kao „skup znanja i metoda u borbi protiv poslovnih prijevara svih vrsta i u borbi protiv korupcije. Osim forenzičnog računovodstva koje je skup poslovne forenzike ona obuhvaća i područja kao što su forenzična revizija, računalna forenzika, osnivanje fiktivnih povezanih pravnih osoba, nepravilno izvedena preuzimanja, spajanja i pripajanja tvrtki, prijave na poslovnim ugovorima, prijave i obmane kupaca, potrošača i dobavljača, prijave u tržišnom natjecanju, pronevjere raznih vrsta pranja novca, prijave na kvaliteti proizvoda i usluga, različite vrste krađa i tome slično. Forenzično računovodstvo (*Forensic accounting*) može se definirati kao primjena istražiteljskih i analitičkih vještina s ciljem otkrivanja manipulacija u finansijskim izvještajima koje odstupaju od računovodstvenih standarda, poreznih

zakona i ostalih zakonskih odredbi.“⁹¹ Prema izloženom, forenzičko računovodstvo je metoda koja se odlikuje specifičnim načinom istraživanja i analize knjigovodstveno-računovodstvene dokumentacije i evidencija, i po potrebi i drugih dokumenata, usmerenim na identifikovanje i otkrivanje kriminalnih i drugih neregularnih radnji u poslovanju.

5. PRIKRIVANJE NEZAKONITIH RADNJI U DOKUMENTACIJI I EVIDENCIJAMA

Kriminalne ili druge nezakonite aktivnosti, zavisno od posledica i aktera koji su umešani u njihovo izvršavanje, prate manje ili više osmišljeni pokušaji da se iste prikriju i ostanu neprimećene od raznih internih ili eksternih kontrolnih organa. „Pogrešan iskaz u finansijskim izveštajima može da se javi usled kriminalne radnje ili greške. Razlika između kriminalne radnje i greške je u tome da li je aktivnost koja je rezultirala pogrešnim iskazivanjem namerna ili nenamerna.“⁹²

Kriminalna radnja predstavlja širok pojam, koji Međunarodni standardi revizije detaljno razrađuju. Za forenzičku analizu značajne su aktivnosti sa obeležjem kriminalne radnje, koje su uzrok materijalno pogrešnog iskaza u finansijskim izveštajima. Dve vrste materijalno pogrešnih iskazivanja bitne su prilikom razmatranja kriminalnih radnji. To su:

- pogrešan iskaz kojim je uzrokovano namerno finansijsko izveštavanje u kriminalne svrhe, i
- pogrešan iskaz koji je posledica zloupotrebe imovine.

Forenzička analiza računovodstvene dokumentacije i evidencija, i drugih dokumenata (ugovori, odluke i slično) vezanih za materijalno-finansijsko poslovanje, i forenzička revizija finansijskih izveštaja zajedno čine celinu forenzičkog računovodstva.

Izrazita potreba za ovakvim oblikom kontrole i analize dokumentacije i evidencija javila se početkom druge polovine 20. veka, i sve više se nametala kao nužnost, da bi u drugoj polovini 20. i početkom 21. veka dobila karakter nezaobilaznog instrumenta istraživanja i kontrole materijalno-finansijskog poslovanja. Uloga forenzičkog računovodstva i revizije u oblasti razotkrivanja i dokazivanja kriminalnih radnji u novčanim tokovima i materijalnim vrednostima, prilikom sudskih procesa ili drugih postupaka, u kojima se zahtevaju kvalitetni i ubedljivi dokazi, postala je nezaobilazna. Dimenzije kriminalnih i drugih neregularnih radnji i postupaka u oblasti materijalno-finansijskog poslovanja u privrednim kompanijama, finansijskim institucijama i u javnom sektoru, poprimile

⁹¹ V. Belak, *isto*, str. 1—2.

⁹² *Međunarodni standardi i saopštenja revizije, kontrole kvaliteta, pregleda i ostalih uveravanja i srodnih usluga*, Udruženje računovođa Srbije, Beograd 2011, I, Standard 240, § 3, str. 160.

su nepodnošljive razmere i raznovrsne načine izvršavanja. Zato one predstavljaju ozbiljnu pretnju regularnom poslovanju i razvoju privrede, finansijskih i javnih institucija, nacionalnih ekonomija i svetskih ekonomskih procesa.

Privredni tokovi u nacionalnim ekonomijama i u svetu povezani su raznovrsnim nitima međusobne zavisnosti visokog intenziteta, i reverzibilnim uticajima na poslovanje jednih kompanija ili ekonomija od strane drugih. Takva zavisnost uslovljena je mnoštvom višedimenzionalnih poslovnih komunikacija i privrednih veza na međunarodnom privrednom prostoru. To zahteva preduzimanje zajedničkih mera i nameće potrebu intenzivnog ujednačavanja i izgradnju univerzalnih instrumenata kontrole, u cilju sužavanja prostora i maksimalnog ograničavanja mogućnosti za nezakonite aktivnosti. Na taj način uvećavaju se izgledi i izvesnost otkrivanja i procesuiranja kriminalnih i drugih nelegalnih aktivnosti. Svaka nacionalna ekonomija i država razvija svoj sistem odbrane od ataka na privredu i ekonomske tokove u zemlji. Međutim, sve više se potvrđuje uverenje da je u takvim nastojanjima nužna intenzivna saradnja na međunarodnom planu i prihvatanje normi koje iz toga proističu.

Za izgradnju zajedničkih kontrolnih sistema koriste se iskustva raznih, uglavnom razvijenih zemalja, izrastaju i razvijaju se međunarodne institucije, propisuju jedinstvene metode kontrole, utvrđuju oblici i obaveze saradnje između država i njihovih organa, i sl. Do sada su, u vezi s tim, postignuti značajni rezultati.

Ističe se da, ukoliko su u privrednom ambijentu neke zemlje, u dubinskim slojevima privrednih procesa i u njenim institucijama, prisutni i rašireni raznovrsni oblici kriminala, prevara i korupcije, takva nacionalna ekonomija nije privlačna stranim investitorima i oni je na različite načine izbegavaju. Radi toga, država koja želi da postane aktivan činilac međunarodne podele rada i privredne saradnje, mora ozbiljno da se suprotstavi raznim devijantnim pojavama u privređivanju i institucijama sistema. U tom smislu, neophodna je izgradnja i razvoj poslovnog ambijenta, u kome će legalno i na zakonskim propisima zasnovano poslovanje biti dominantno, i podržavano različitim sistemskim merama. Država na svom privrednom prostoru mora predano i intenzivno da izgrađuje sveobuhvatni sistem kontrole finansijskih i svih privrednih tokova, koristeći iskustva drugih zemalja i učestvujući u međunarodnoj saradnji. Drugim rečima, ako se i pored aktivnosti u sprečavanju nezakonitih radnji one ipak pojave, moraju se adekvatno sudski ili prekršajno procesuirati. Za to je potreban odgovarajući sistem kontrole kojim je uslovljeno razotkrivanje, kao i sistem efikasnog rada sudskih i drugih organa, koji sankcionišu nezakonite aktivnosti pojedinaca i organizovanih grupa u poslovanju.

Prilikom kontrole i analiziranja finansijsko-računovodstvene dokumentacije i finansijskih izveštaja, stručnjacima je potrebno manje napora za identifikovanje pogrešno iskazanih, značajnih nenamernih materijalnih grešaka, od razotkrivanja pogrešnog iskazivanja značajnih materijalnih i drugih grešaka nastalih usled prevara, drugih oblika kriminalnih aktivnosti, i prekršaja. Naime, dokumentacija

vezana za kriminalne i druge nezakonite radnje najčešće se falsifikuje, a na njoj utemeljene evidencije uključuju sofisticirane i brižljivo pripremljene šeme, kao što su namerni i pažljivo osmišljeni postupci u evidentiranju poslovnih promena. Otkrivanje takvih radnji često je mnogo teže ukoliko su u njihovom izvršavanju bili prisutni zavera i tajni dogovori, koje obično prati brižljivo pripremljen i organizovan način prikrivanja. Otkrivanje značajno pogrešnih iskaza u finansijsko-računovodstvenoj dokumentaciji, poslovnim evidencijama i finansijskim izveštajima, koji su uzrokovani kriminalnim i drugim nezakonitim radnjama, znatno je teže ukoliko je u njihovo iniciranje i realizaciju umešano rukovodstvo, ili pak druge uticajne grupe u kompaniji (ili nekom njenom delu), od sličnih radnji koje izvrše zaposleni čiji su vrednosni efekti obično niži. Naime, oni akteri u izvršavanju kriminalnih i drugih nelegalnih radnji koji potiču iz rukovodstva, i zauzimaju poziciju koja podrazumeva poštenje, imaju mogućnost da izbegnu uspostavljeni sistem kontrole.

Uspešnost u otkrivanju kriminalne radnje zavisi od nekoliko bitnih faktora, a to su: nivo kreatora kriminalne radnje u hijerarhiji organizacione strukture kompanije, banke ili druge institucije; učestalost i obim manipulacije; visina iznosa kojim se manipuliše, i sl. Otkrivanje prevara i drugih kriminalnih radnji znatno je teže ukoliko je takvu radnju osmislio rukovodstvo. Ono je u poziciji koja mu omogućava da, direktno ili indirektno, manipuliše računovodstvenim evidencijama, ili da zaobiđe postupke kontrole koji su osmišljeni da spreče ili otkriju malverzacije.

Pogrešno izveštavanje, u cilju prikrivanja nastalih ili pripremanja terena za buduće prevare, izraz je želje rukovodstva da prikaže rezultat boljim od ostvarenog i da na taj način obmane korisnike finansijskih izveštaja. Rukovodstvo na taj način utiče na njihovo shvatanje uspešnosti poslovanja i profitabilnosti kompanije. Efekti ovakvih aktivnosti u početku su obično slabiji, a promene u shvatanjima onih kojima su namenjene — nedovoljne su i ispod očekivanja rukovodstva koje je krivotvorene finansijske izveštaje lansiralo. Međutim, usled različitih pritisaka ili podsticaja, često dolazi do sve značajnijih grešaka u iskazivanju rezultata u kriminalne svrhe. Ovakve aktivnosti pokreću se sa željom da se ispune tržišna očekivanja, ili da se maksimizuje naknada čija visina zavisi od uspešnosti rukovodstva, a meri se iskazanim rezultatom, pa rukovodstvo zbog toga vrši pogrešno prikazivanje poslovnih rezultata. U drugim prilikama i u drugim kompanijama rukovodstvo može biti motivisano da prikaže značajno lošiji poslovni rezultat kako bi poresku obavezu svelo na minimum, ili da rezultat prikaže boljim kako bi obezbedilo naklonost banke da mu odobri kredit, i sl.

Za sprečavanje grešaka u dokumentaciji, evidencijama i finansijskim izveštajima, radi prikrivanja kriminalnih aktivnosti i otežavanja njihovog otkrivanja, prvenstveno su odgovorna lica ovlašćena za upravljanje kompanijom, ili nekim njenim organizacionim delom, i rukovodstvo datog entiteta. Od izuzetnog je značaja da rukovodstvo, uz nadzor lica ovlašćenih za upravljanje kompanijom, usredsredi

pažnju na preventivne aktivnosti, kojima se sužava prostor za nelegalno ponašanje u poslovanju. To podrazumeva odvrćanje od kriminalnih i drugih nezakonitih radnji i sprečavanje njihovog izvršavanja, čineći izvesnom verovatnoću otkrivanja i kažnjavanja za takva počinjena dela. Lica ovlašćena za upravljanje i rukovođenje, pored adekvatnog nadzora, moraju biti posvećena kreiranju kulture poštenja, etičkog ponašanja i lojalnosti kompaniji ili organu u kojem su zaposlena.

Poslovanje banaka je specifično, u njima su mogućnosti za izvršavanje kriminalnih i drugih nezakonitih radnji veoma velike, kako po raznovrsnosti tako i po njihovim dimenzijama. Najveći broj takvih neregularnih radnji u tom sektoru nastaje i odvija se uz znanje i umešanost rukovodstva ili zaposlenih lica. Takve radnje najčešće su vezane za formiranje dokumentacije, ustrojstvo evidencija i finansijsko izveštavanje sa kriminalnom namerom, bez motiva lične koristi.⁹³ Međutim, postoje i oni poslovi koji su motivisani ličnim interesom, npr. prisvajanje novca, uz falsifikovanje, ili bez krivotvorenja dokumentacije i evidencija banke.

5.1. Oblici kriminala u bankama, kompanijama i javnom sektoru

U bankarskom poslovanju od izuzetnog značaja je praćenje eventualnog angažovanja zaposlenih lica na „pranju novca“, koje je u poslednjih nekoliko decenija dobilo zabrinjavajuće razmere, preteći da ozbiljno poremeti, pa čak i ugrozi, legalne tokove novca i privređivanja. Trgovina drogom, u dugom periodu, raste ubrzanom dinamikom jer se iz tog posla u ruke kriminalaca slivaju ogromne količine novca. Tako stečeni, tzv. „prljavi novac“, prodavci droge pokušavaju da preko banaka, „pranjem“, legalizuju i ubace ga u regularne finansijske tokove. Otuda su banke, i jedan broj u njima zaposlenih lica, izloženi nepodnošljivom pritisku: da omoguće legalizaciju tog novca i da učestvuju u aktivnostima u vezi s tim. Zbog obima novčanih sredstava koja iz kriminalnih aktivnosti nastaju i njihovog nezakonitog legalizovanja, javljaju se nepredvidive posledice štetnog uticaja tako stečenih sredstava na privredne procese. Dalje posledice koje iz toga nastaju manifestuju se na različite načine, izazivajući poremećaje manjeg ili većeg intenziteta u ekonomijama mnogih zemalja. Stoga se u pravnim sistemima brojnih, naročito razvijenih zemalja, donose zakonski propisi kojima se bankama nalaže da izgrade politiku i utvrde instrumente za sprečavanje kriminalnih pojava. U cilju efikasnog izvršavanja navedenih zadataka, banke su dužne da utemelje svoju organizaciju, kreiraju dokumentaciju i ustroje odgovarajuće evidencije, radi blagovremenog uočavanja i što lakšeg prepoznavanja nelegalnih aktivnosti. Na taj način bi se stvorile mogućnosti da se tok kontrole odvija nesmetano, a nezakonite aktivnosti prijavljuju nadležnim organima.

⁹³ Prikrivanje stvarnih rezultata poslovanja banke vrši se radi njene privlačnosti, da bi joj se poverili određeni profitabilni poslovi, ili da bi se kupovale njene akcije po većim cenama od realnih, i sl.

Takve politike, ustrojstvo organizacije i odgovarajući instrumenti kontrole zahtevaju:

- identifikaciju komitenata,
- praćenje ponašanja osoblja,
- saznanje u koje će svrhe račun, koji se otvara, biti korišćen,
- izveštavanje nadležnih organa o sumnjivim transakcijama, i
- edukovanje osoblja banke za identifikaciju sumnjivih poslova.

Zloupotreba imovine kompanija, banaka i raznih institucija u javnom sektoru podrazumeva krađu sredstava koja je često manje vredna ili beznačajna, ako se vrši od strane zaposlenih pojedinaca. Međutim, kada je u kriminalne radnje umešano rukovodstvo, koje je u mogućnosti da prikrije nezakonito prisvajanje, pa se takva aktivnost ili ne može identifikovati ili se teško otkriva, tada se radi o većim vrednostima pronevere.

Najčešće su sledeće zloupotrebe imovine:

1. prisvajanje uplaćenog gotovog novca od nenaplaćenih ili otpisanih potraživanja i njihovo usmeravanje na lične račune;
2. prisvajanje novca iz redovnog poslovanja ili njegovo nenamensko korišćenje za fiktivne isplate obaveza, za koje se koristi gotov novac;
3. upotreba gotovog novca za fiktivne isplate po predmetima u sudskim sporovima, pre okončanja postupka, a zatim isplate po istim predmetima, po sudskim presudama;
4. izdavanje bankarskih garancija bez odgovarajuće provere boniteta korisnika kredita; to je često vezano za zavere između rukovodstva banke i klijenta;
5. izdavanje čekova bez pokrića;
6. odobravanje bankarskih kredita fiktivnim firmama koje nisu imale vlastitu imovinu, a koje su dobijeni novac prenosile na druge kompanije povezane sa rukovodstvom i upravom banke; u tom slučaju poverilac banke, dužnik kredita, nije mogao vratiti dug, pa je išao u stečaj;
7. otuđivanje materijalnih sredstava i drugih oblika imovine (opreme, građevinskih objekata, materijala, intelektualne svojine i sl.), u cilju ostvarenja lične koristi pojedinaca;
8. otkrivanje tehnoloških podataka, rešenja, i drugih informacija konkurentskim kompanijama, uz novčanu naknadu;
9. plaćanje fiktivnih računa za robu koja nije isporučena, ili za neizvršene usluge;
10. isplate plata na ime lica fiktivno unesenih u platne liste;

11. plaćanja po fiktivnim ugovorima, ili za kupovinu robe ili usluga od dobavljača, po cenama većim od onih po kojima se nabavka mogla izvršiti na tržištu, radi ostvarenja provizije;
12. korišćenje imovine kompanije za lične potrebe, kao što je upotreba opreme i druge imovine za rad u sopstvenoj režiji, ili njeno nenamensko korišćenje u svrhu zarade i ostvarenja lične koristi;
13. zloupotreba imovine kompanije njenim korišćenjem u svrhu zaloga za sopstveni ili kredit lica povezanih interesom;
14. odobravanje fiktivnih kredita zaposlenima u kompaniji, u gotovom novcu, a zatim uzimanje tog novca, i na kraju otpisivanje obaveza po takvim kreditima;
15. korišćenje subvencija ili različitih oblika stimulacija koje država daje namenski, koristeći se falsifikovanom ili lažnom dokumentacijom;
16. neregularni tenderi za raznovrsne nabavke i investiciona ulaganja;
17. raznovrsne zloupotrebe carinskih i poreskih organa, i sl.

Navedene i druge malverzacije sa imovinom praćene su lažnom ili prepravljenom tj. falsifikovanom dokumentacijom i evidencijama, u cilju prikri- vanja prisvajanja imovine ili njene upotrebe na nezakonit način.

Kriminalna i druga nezakonita ponašanja u ekonomskim aktivnostima posledica su nedostatka adekvatne odgovornosti rukovodstva, s jedne strane, i propusta da se uspostavi nepristrasan i efikasan sistem kontrole u kompanijama, bankama i raznim institucijama, s druge strane. Kriminalne radnje nastaju kao posledica nedovoljne posvećenosti, nestručnosti, nemarnosti i nepostojanja jasno definisane uloge i odgovornosti rukovodstva za stvaranje efikasnog kontrolnog sistema u entitetu⁹⁴. U takvoj stvarnosti ne postoje neophodni podsticaji za rukovodstvo da vrši odgovarajući nadzor i održavanje zavidnog stepena kontrole u poslovnim aktivnostima.

Nedovoljna opreznost u prepoznavanju mogućnosti za nastanak nezakonitog delovanja u poslovanju kompanija, banaka ili institucija u javnom sektoru, povećava izgleda za raznovrsne malverzacije. Opasnost od potcenjivanja rizika, u entitetima, za pojedinačno manje, ili po obimu i dinamici intenzivnije događanje nezakonitih aktivnosti, naročito je izražena kada je u pitanju uvođenje u program novih proizvoda i usluga. Tada se često događa da se sistemi kontrole, koji su dobri i efikasno funkcionišu u proizvodnji jednostavnih tradicionalnih proizvoda, ne prilagode blagovremeno potrebama nove, složene proizvodnje i aktuelnim uslovima

⁹⁴ Pod entitetom se u ovoj knjizi podrazumeva organizaciona celina: kompanija, banka ili neka institucija u javnom sektoru.

poslovanja. U takvim okolnostima povećava se rizik od štetnih posledica nastalih kriminalnim i drugim nedozvoljenim aktivnostima. Nestanak ili slabljenje kontrolnih struktura i aktivnosti, kao što su npr. razdvajanje dužnosti, odobravanje, verifikacija, usaglašavanje i analiza poslovnih rezultata, uzrokuju značajne štete i gubitke u poslovanju kompanija i u obavljanju funkcija organa u javnom sektoru.

Jedan od najčešćih i najznačajnijih uzroka koji omogućava nezakonito poslovanje jeste neadekvatan protok informacija u datim okolnostima, kao i neprilagođeno komuniciranje između različitih nivoa u hijerarhiji rukovođenja entitetom. Taj problem naročito se ispoljava onda kada se radi o transferu izveštavanja, o problemima nižih nivoa rukovođenja prema višim. Ovaj nedostatak veoma je izražen kada angažovanje i postupci nižih rukovodećih struktura nisu na prikladan način saopšteni svim nadležnima za određene aktivnosti. Na taj način se ispoljavaju slabosti u sistemu komuniciranja između različitih nivoa u hijerarhiji rukovođenja i stvaraju se uslovi koji omogućavaju nelegalne radnje. Kriminalno delo može ostati neotkriveno ako se izveštaji o nezakonitom postupanju ne dostave nadležnim nivoima rukovodstva, pre nego što problemi dobiju ozbiljne razmere. Blagovremeno izveštavanje na svim nivoima nadležnosti neophodno je radi otklanjanja uzroka nezakonitih aktivnosti, a ne samo radi konstatovanja problema onda kada se na štetne posledice prethodnih događanja više ne može uticati.

Neprikladni i neefikasni sistemi i programi interne kontrole i interne revizije, koji čine nadzorne aktivnosti, posebno ako se ne sprovode dosledno — radi otkrivanja slabosti u kontrolama i izveštavanju, zatim izvršena kriminalna radnja, ili više njih, imaju realne izgleda da ostanu neotkriveni. Nezakonite aktivnosti mogu dugo da traju, ukoliko ne postoje mehanizmi za otklanjanje slabosti o kojima postoji saznanje.

III

FORENZIČKO RAČUNOVODSTVO — INSTRUMENT RASVETLJAVANJA KRIMINALNIH RADNJI

1. KONTROLNE AKTIVNOSTI U FUNKCIJI SUZBIJANJA KRIMINALNOG PONAŠANJA

Računovodstvo, bez obzira koliko je dobro organizovano, ne može biti nepremostiva prepreka organizovanju prevara, krađa i drugih nezakonitih ponašanja u poslovnim sistemima. Mnogi teoretičari računovodstvu prilaze nekritički, karakterišući ga kao svemoćno sredstvo odbrane od kriminala. Oni smatraju da — ukoliko je organizacija tih poslova i funkcije postavljena na računovodstvenim principima, zakonskim propisima, Međunarodnim računovodstvenim standardima i drugim propisima i dokumentima, te ukoliko računovodstveni radnici svoj posao obavljaju stručno i u skladu sa etičkim kodeksom — ne postoje uslovi za nastanak prevara i drugih oblika kriminala. Međutim, i pored dobre organizacije računovodstva i efikasnih organa kontrole, neki pojedinci ili organizovane grupe spremni su da se izlože velikom riziku i da počine nezakonito delo. Dobra organizacija računovodstva svakako obeshrabruje lica sklona kriminalnom ponašanju, jer se smanjuje mogućnost prikrivanja takvog delovanja, odnosno povećava se mogućnost njegovog otkrivanja, što logično podrazumeva i njegovo smanjenje.

Kada se govori o sklonosti pojedinaca ka kriminalnom ponašanju, treba imati u vidu činjenicu da brojni izvršioci prevara i drugih oblika kriminalnog delovanja tu svoju sklonost otkriju tek kada im se za nju ukaže prilika. Njihovu odlučnost povećavaju povoljne okolnosti — da na lak način dođu do sredstava, a naročito kada se, uz to, učini izvesnom mogućnost prikrivanja takve radnje. Istovremeno, kod njih se javlja potreba za posedovanjem novca i drugih materijalnih dobara, nagon za zadovoljenjem određenih potreba o čemu, kao realnoj pretpostavci, ranije nisu ni razmišljali. Pukotine u organizaciji formiranja dokumentacije, na putu njenog dostavljanja računovodstvu i u evidentiranju, kojima se prati i kontroliše odvijanje sukcesivnih poslovnih procesa i pojedinih radnji u okviru njih, kriminalci uoče i nastoje da ih iskoriste. Isto tako, oni će uočiti i slabosti u radu pojedinih radnika koji sastavljaju ili kontrolišu dokumentaciju i vode evidencije o poslovanju. Dakle, spoj loše organizacije i nemarnih pojedinaca u izvršavanju svojih zadataka na formiranju dokumentacije i vođenju evidencija, uz neefikasno delovanje kontrolnih organa, stvara kod kriminalaca uverenje da nezakonitu radnju mogu da počine i ostanu neotkriveni. To dalje znači da se na taj način kod aktera kriminalnog delovanja stvara uverenje o realnim pretpostavkama da se mogu izbeći lične negativne posledice, koje bi otkrivanjem takve radnje nastale.

Kada se u kriminal upuštaju pojedinci, bez obzira na kom nivou u organizaciji poslovnog subjekta obavljaju svoje redovne poslove, oni su izloženi visokom stepenu rizika da njihova aktivnost bude otkrivena. U tom slučaju oni ne mogu da utiču na formiranje dokumentacije, na njeno cirkulisanje i evidentiranje u poslovnim knjigama, što im onemogućava da nezakonito delovanje prikrivaju duže vreme, naravno, pod uslovom da računovođe i kontrolni organi korektno obavljaju svoj posao. Svesni ove činjenice, počinioци kriminalnih dela nastoje da nađu saučesnike u takvim aktivnostima, na onim punktovima u organizaciji koji će im pomoći da steknu uverenje o tome da će njihovo ponašanje ostati neotkriveno. Počinioци kriminalnih radnji, jednostavno, čekaju povoljnu priliku, i kada se ona pojavi tada stupaju u akciju. Dakle, pojedinci koji se odluče na kriminalno ponašanje traže i čekaju priliku za izvršavanje takvog dela. Nekada pak prilika za to dolazi sama. Radi manjeg stepena rizika od otkrivanja i većeg stepena sigurnosti da će prikrivanjem kriminalnih radnji ostati nezapaženi, kriminalci se udružuju i organizuju u manje ili veće grupe, nastojeći da u taj posao uključe neophodan broj radnika koji se nalaze na ključnim punktovima na kojima se formiraju dokumenata: na poslovima njihove kontrole i evidentiranja. U tom slučaju radi se o organizovanom kriminalu koji se mnogo teže otkriva a teže se dokazuje i pojedinačna odgovornost aktera. Postupak otkrivanja kriminalnih akata daleko je teži ukoliko je u njihovu kreaciju, organizovanje i realizaciju umešano rukovodstvo kompanije, jer je ono u mogućnosti da organizuje krivotvorenje dokumentacije, njeno evidentiranje u poslovne knjige. Rukovodstvo takođe može da utiče na to da se sačine lažni finansijsko-računovodstveni izveštaji, zahvaljujući tome što na kontrolne funkcije može da postavi ljude „od poverenja“.

Kada je u kriminalne radnje umešan menadžment, onda to podstiče i službenike na nižim nivoima u organizacionoj hijerarhiji da se, „po efektu ugledanja“, organizovano ili pojedinačno upuste u kriminalne aktivnosti. U tom slučaju, u kompaniji nastaje zavera ćutanja jer menadžment — plašeći se otkrivanja sumnjivih aktivnosti — prećutno prelazi preko takvog ponašanja svojih službenika. Jednostavno, nastaje reciprocitet straha od otkrivanja, između kriminalnih grupa ili pojedinaca, što pogoduje i jednoj i drugoj strani. Takvi oblici prevara i drugih nezakonitih akata daleko se teže otkrivaju, a situacija postaje još složenija ako se u kriminalne aktivnosti, pored menadžmenta jednog poslovnog subjekta, uključi i menadžment drugog, odnosno većeg broja poslovnih subjekata, ili u nekim slučajevima, čak i pojedinci iz organa vlasti, policije i sudskih organa. Takve sprege, usled međusobnih podsticaja, najčešće nanose veoma visoke štete široj društvenoj zajednici, sa teškim posledicama po okruženje.

U kompanijama postoje brojne kontrole pojedinih procesa, počev od onih tehničkih u kojima se kontroliše sprovođenje tehnoloških procedura u proizvodnji, kontrole kvaliteta materijala i proizvoda i drugi. S druge strane, kroz posebno organizovan sistem prate se i kontrolišu ekonomski procesi i pretvaranje jednih oblika vrednosti u druge.

Nas interesuje kontrola ekonomskih zbivanja u poslovnom subjektu, a posebno kontrola ekonomsko-finansijskih procesa, koje prati odgovarajuća dokumentacija i evidencije. Dokumentacija se formira, kontroliše i sistematizuje i podaci se unose u poslovne knjige na različitim mestima. Dokumenti se sastavljaju u kompaniji tamo gde se dešavaju određene poslovne radnje i promene. Prema tome, dokumentacija o ekonomskim promenama u poslovanju formira se na mnogim mestima u kompaniji, i u njenom oblikovanju učestvuju manje ili više obučeni ljudi. To podrazumeva da dokumentacija mora biti uredna i tačna, i da realno odslikava okolnosti ili radnju. Na osnovu verodostojne dokumentacije u poslovne knjige se unose tačni podaci, što je uslov da računovodstvene evidencije pruže istinitu sliku o ekonomskim zbivanjima u kompaniji. Sistematizovanjem podataka iz računovodstvenih evidencija sastavljaju se računovodstveno-finansijski izveštaji, kojima se iskazuje vrednost imovine kojom poslovni subjekat raspolaže, njena struktura, kao i vrednost i struktura izvora te imovine, i poslovni rezultat. Može se zaključiti da se realna slika o stanju, poziciji i rezultatu poslovanja kompanije dobija samo ako je tačnost i istinitost svih radnji u praćenju ekonomskih procesa u skladu sa zakonskim propisima i drugim normama koje regulišu rad tog oblika aktivnosti.

Da bi se zadovoljili takvi zahtevi, čije ispunjavanje je od najvećeg značaja kako za kompaniju koja emituje informacije i izveštaje, tako i za njihove korisnike koji se interesuju za njeno poslovanje, neophodan je sistem sveobuhvatne i rigidne kontrole dokumentovanja, evidentiranja i praćenja ekonomskih procesa u kompaniji. U cilju obezbeđenja ispravnosti praćenja ekonomskih zbivanja, u samom poslovnom subjektu organizuje se kontrola dokumentacije. Ona podrazumeva kontrolisanje i overavanje istinitosti podataka koje dokumentacija sadrži, a ista se prosleđuje računovodstvu na evidentiranje. U računovodstvu se, takođe, vrši kontrola računске i formalne ispravnosti dokumenata pre evidentiranja podataka u poslovne knjige. Tu se kontroliše i računska ispravnost priloga kojima se dokazuje istinitost radnji i troškova navedenih u dokumentima. Logička kontrola evidentiranja poslovnih zbivanja vrši se u knjigovodstvu. Pored toga, u poslovnom subjektu, naročito u srednjim i velikim sistemima, kao poseban organizacioni deo formiraju se interna kontrola i interna revizija, koje vrše kontinuiranu i sveobuhvatnu kontrolu svih ekonomskih zbivanja u subjektu, ili bi bar tako trebalo da bude. Osnovni zadatak tih internih organa je kontrola računovodstveno-finansijske dokumentacije, poslovnih evidencija, finansijskih izveštaja i raznih informacija. Na kraju, kontrolu finansijskih izveštaja, i dokumentacije vezane za njih, vrše i eksterni organi: Narodna banka, poreski organi i profesionalne revizorske kuće. Najveći značaj rada tih organa pridaje se reviziji finansijskih izveštaja, koji potvrđuju ili osporavaju njihovu tačnost. Revizorski izveštaji, zbog stručne kompetentnosti lica koja vrše reviziju, predstavljaju dokumente od najvećeg poverenja. Oni često služe kao osnova za donošenje odluka poslovnih partnera

banaka i drugih, koje mogu imati pozitivne ili negativne, kratkoročne ili dalekosežne posledice za poslovni subjekat i njegove partnere.

Uprkos brojnim kontrolama, kriminalci nalaze načina da izvrše nezakonite radnje, a često i da ih duže vreme prikrivaju. Njima je lakše da dođu na ideju o kriminalnom ponašanju i izvršavanju takvih dela, ukoliko u organizaciji postoje slabosti u formiranju i kontroli dokumentacije i evidencija. Kriminalcima, isto tako, pogoduju slabosti u redovnoj finansijskoj kontroli računovodstvene dokumentacije, od njenog sastavljanja do unošenja podataka u poslovne knjige, kao i slabosti u organizaciji, efikasnosti u radu internih kontrola i internih revizija. Takođe, greške i propuste mogu napraviti i eksterne kontrole: Narodna banka, poreski organi i revizori. Kako je ranije konstatovano, kriminalne radnje mogu se izvršiti u svim fazama ekonomskih procesa, od ulaza materijalnih činilaca u poslovne procese, do izlaska gotovih proizvoda na tržište. Zato kontrola ekonomskih zbivanja mora biti kompletna i obuhvatiti sve faze poslovanja. Pošto se kontrolisanje dokumentacije i njenog evidentiranja vrši *post festum*, nakon obavljenih poslova koje dokumentacija prati, zadatak kontrole je da otkrivanjem namernih ili nenamernih grešaka preventivno deluje na buduća zbivanja, jer na prošle događaje ne može da utiče. To znači: što se više sužava krug za moguće prikrivanje nezakonitih postupaka pojedinaca ili grupa, to će se odluke o kriminalnom ponašanju teže donositi, pa će takvih radnji biti manje.

Na osnovu svega rečnog, može se zaključiti da unapređenje kontrolnih aktivnosti i efikasno otkrivanje kriminalnog ponašanja doprinosi uklanjanju uzroka i sužavanju mogućnosti za izvršavanje tih dela, uz izbegavanje ili minimizovanje štetnih posledica koje iz takvog ponašanja nastaju. Zato se danas, u savremenim uslovima poslovanja, razvoju sistema kontrole poslovanja i otkrivanju kriminalnih postupaka u ekonomskim procesima u poslovnim subjektima posvećuje sve veća pažnja.

Na drugoj strani, i kriminalci pokazuju interesovanje za usavršavanje i razvoj sistema odbrane od kriminala, pa i oni svoja umeća i veštine uzdižu na viši nivo, nastojeći da preduhitre i zavaraju kontrolne organe, počev od onih u kompanijama, pa do eksternih nosilaca kontrolnih poslova. Ukoliko kontrolni organi pokazuju ubedljive rezultate u tome da kriminalno ponašanje ne može ostati neotkriveno i da mogu obezbediti nesumnjive dokaze o počinjenom delu, kriminalnih radnji će biti manje. Razni oblici ekonomskog kriminala, koji se događaju u kompanijama i drugim poslovnim sistemima, nesumnjivo dokazuju da sva ona lica koja se nalaze na kontrolnim punktovima, a čiji je posao kontrola dokumentacije, evidencija i poslovnih procesa, moraju biti izuzetno oprezna u obavljanju poslova kontrole. Svoju nemarnost i propuste ne smeju da pravdaju poverenjem — njihov posao nije da veruju nego da proveravaju. Zaključke ne smeju da donose na osnovu pretpostavki već isključivo na osnovu činjenica.

2. FUNKCIJE FORENZIČKOG RAČUNOVODSTVA

2.1. Preventivni značaj kontrolnih aktivnosti u suzbijanju kriminala

U prethodnim izlaganjima, u kratkim crtama dat je opis nastanka i razvoja kriminalnog ponašanja u okviru ekonomskih aktivnosti pojedinaca ili organizovanih grupa. Takođe, istaknuta je ozbiljnost posledica koje iz takvog angažovanja proističu. Ukazano je i na to da se za kriminalne radnje pojedinci odlučuju kada se za to ukažu prilike, kao i da prilike nekada stvaraju i sami počinioci nezakonitih dela. Drugim rečima, prilike često stvaraju kriminalce, ali i kriminalci stvaraju prilike. Postavlja se pitanje: *Kako suzbiti kriminalno ponašanje⁹⁵ i onemogućiti manifestovanje posledica koje iz takvih radnji nastaju?* Za odgovorom na ovo pitanje, kako je i prezentovano, traga se u gotovo čitavoj pisanoj istoriji čovekovih ekonomskih aktivnosti, i međusobne komunikacije u toj oblasti. Jer, prevare i krađe bile su stalni pratilac ljudskih napora u borbi za opstanak i podizanje kvaliteta života. Zavisno od materijalnog napretka i proširenja polja ekonomskih odnosa među ljudima, nastajale su i razvijale se mogućnosti, a uporedo s njima i novi uslovi za nelegalno sticanje sredstava ili bogatstva, bez rada. Zato je uvek bilo prisutno nastojanje i borba da se kriminalne radnje onemoguće ili suzbiju.

Sredstva odbrane od kriminalnih aktivnosti stalno su se menjala i usavršavala, u zavisnosti od oblika ispoljavanja kriminalnog ponašanja, načina na koji su kriminalne radnje vršene i obima posledica koje su iz njih proisticale. Međutim, i pored ogromnih misaonih i materijalnih napora, nikada nije dostignut nivo efikasnosti odbrane koji bi omogućio da se kriminal obesmisli i iskoreni. Sredstvima zaštite od kriminalnog ponašanja samo je manje ili više ograničavano takvo delovanje, a posledice ublažavane. Nikada se, naime, nije u potpunosti uspelo u nastojanjima da se u potpunosti obesnaže i deaktiviraju faktori koji uzrokuju kriminalno ponašanje. To znači da, dokle god postoje faktori koji uzrokuju i podstiču nastanak kriminalnih aktivnosti, kriminal će u manjoj ili većoj meri opstajati.

Upravo usled obima štetnih posledica kriminalnog ponašanja na: vlasnike kapitala, partnere poslovnih subjekata, privredu i funkcionisanje društva kao celinu, na suzbijanju kriminalnog ponašanja angažovani su:

- pojedinci i odgovarajući organizacioni delovi poslovnog subjekta, čija imovina može biti ugrožena;
- vlasti sa svojim specijalizovanim organima i institucijama;
- religija sa svojom propagandom i institucijama; i

⁹⁵ Upotrebljena je sintagma „suzbiti kriminal“ stoga što ga, bar na sadašnjem nivou razvoja ljudskog društva, nije moguće *iskoreniti*.

- drugi organi koji se na različite načine uključuju u aktivnosti suprotstavljanja kriminalu.

Istakli smo koji se organi formiraju i kako se osposobljavaju za kontinuirane aktivnosti na suzbijanju kriminalnog ponašanja u poslovnim subjektima. Ali, analizom delovanja tih organa i posledica koje se, i pored njihovog angažmana, dešavaju može se zaključiti da oni obično kasne u nalaženju i primeni efikasnih sredstava za sprečavanje kriminalnih aktivnosti. Jer, njihovo delovanje se najčešće aktivira tek kada štete već nastanu. Može se bez ustručavanja reći da angažovanje pojedinaca, raznih institucija i organa zaduženih za suzbijanje kriminalnog ponašanja, stiže sa zakašnjenjem. Štaviše, stiče se utisak da je i sam naziv tih institucija i organa pogrešan. Umesto reči *sprečavanje kriminala*, više bi odgovarao naziv: *suzbijanje kriminalnog ponašanja*. Ovakva konstatacija proističe iz činjenica o angažmana tih organa, institucija i pojedinaca, na prethodnoj kontroli dokumentacije i evidencija, internoj kontroli i internoj reviziji. Jer, njihov primarni zadatak je sprečavanje, a suzbijanje kriminala drugostepeni je profesionalni zadatak. Kontrole Narodne banke, eksternih revizorskih institucija, poreskih, policijskih i sudskih organa, takođe zahtevaju veću posvećenost prevenciji. To znači njihovo efikasno angažovanje na sprečavanju, i suzbijanju kriminala njegovim blagovremenim otkrivanjem, a zatim i utvrđivanjem odgovornosti za isti, što predstavlja naknadni posao, čiji se efekti mogu sagledati tek kasnije. To su uglavnom organi koji se bave otkrivanjem i rasvetljavanjem kriminalnih radnji, onih koje su se već dogodile i koje se više ne mogu sprečiti, niti se njihove posledice mogu neutralisati.

Čini se da je pravac borbe potrebno preusmeriti tako da se kroz preventivno delovanje institucija i organa težište njihove aktivnosti usmeri na otklanjanje i dezaktiviranje faktora koji uzrokuju nastanak uslova za kriminalno ponašanje. Drugim rečima, treba se usmeriti na to da se sužavaju mogućnosti za kriminalno ponašanje, da pojedinci ili grupe ne dobiju mogućnost za osmišljavanje i izvođenje kriminalne radnje. Isto tako, potencijalni kriminalci moraju biti svesni da će imati daleko veće štete nego koristi koju očekuju ako se na kriminalnu aktivnost odvaže. Istovremeno, treba maksimalno podići odgovornost institucija i organa koji su profesionalno posvećeni tome da se angažovanjem putem kontrole bore protiv kriminalnih radnji u ekonomskim aktivnostima. Pored iznesenog, nužno je da se istovremeno obezbede i moderna sredstva koja mogu doprineti efikasnosti rada organa gonjenja.

2.2. Forenzičko računovodstvo u funkciji sistema kontrole

U svetlu prethodnih izlaganja, na ovom mestu izlažu se stavovi o funkciji forenzičkog računovodstva i značaja njegovih aktivnosti u procesu sprečavanja i suzbijanja kriminala, u ekonomskim zbivanjima poslovnih subjekata. Kako je istaknuto, forenzičko računovodstvo nije neka posebna celina odvojena od ukupnog računovodstvenog sistema, već je njegov specijalizovani deo, usmeren na

rasvetljavanje kriminalnih ili drugih nezakonitih radnji i spornih događaja, u cilju njihovog pravednog procesuiranja.

„Forenzičko računovodstvo je opšti pojam koji se koristi za opisivanje bilo kog vida finansijske istrage čiji ishod može imati pravne posledice. Revizija kriminalnih radnji je specijalizovana disciplina u okviru forenzičkog računovodstva koja se posebno bavi istraživanjem kriminalne aktivnosti, tj. kriminalnih radnji. Istražiteljske aktivnosti podrazumevaju proveru finansijskih dokumenata (evidencija i drugih dokumenata — *prim. Ž. L.*), za određene svrhe koje mogu da se odnose na podršku u sporovima, potraživanja po osnovu osiguranja kao i krivičnih predmeta.“⁹⁶

To znači da se za forenzičko računovodstvo ne formiraju neka posebna dokumenta i evidencije, već se ono bavi dubinskom analizom postojeće računovodstvene dokumentacije i registrovanih ekonomskih zbivanja u poslovnim knjigama. Ono, po potrebi, koristi i neka druga, neračunovodstvena dokumenta kojima poslovni subjekt, ili neki od njegovih partnera, raspolaže, u cilju potpunog rasvetljavanja uzroka i posledica kriminalne, ili neke druge radnje koja se sudski ili od nekog drugog organa procesuiraju. Zadatak forenzičkog računovodstva usmeren je na utvrđivanje stepena materijalne štete i odgovornosti izvršilaca kriminalne, ili neke druge, radnje kojom je uzrokovan spor. S tim u vezi, forenzičko računovodstvo predstavlja instrument za kompletno razotkrivanje načina izvršenja kriminalne ili sporne radnje i štetnih posledica nastalih takvim delom.

Kada se radi o forenzičkom računovodstvu, treba poći od činjenice da kriminalno ponašanje uvek ostavlja, manje ili više, vidljiv trag i da je zadatak forenzičara da taj trag otkriju, i da na osnovu tog traga istražuju i analiziraju čitav kriminalni ili sporni proces. U takvoj (forenzičkoj) analizi mora se poći od ideje zasnivanja poslovne aktivnosti u kojoj je nastao nezakoniti događaj, pa se ekonomske promene, u vezi s tim, prate u svim fazama, do kraja njihove realizacije. Kada nezakonito delo izvrši neki vešt kriminalac, naročito ukoliko je u svom redovnom radu bliži dogovaranju i ugovaranju posla u vezi s kojim se događa kriminalno ponašanje, takav slučaj se teže otkriva. Isto tako, kreiranje i izvršenje kriminalne radnje utoliko je verovatnije i složenije za otkrivanje, ako je lice koje se odluči na takav postupak u svojim redovnim aktivnostima bliže onim punktovima gde se formiraju dokumenta i registruju ekonomski događaji. U tom slučaju kriminalni događaj će biti veštije prikriven i biće potrebno više znanja i više strpljenja da se rasvetli. Podrazumeva se da će, ukoliko je kreator i izvršilac kriminalnog ponašanja veštiji i oprezniji, za otkrivanje takvog ponašanja biti potrebno više stručnosti i truda. Kada je u pitanju kriminalno ponašanje, situacija postaje složenija za otkrivanje i rasvetljavanje ako je u njeno kreiranje i izvršavanje

⁹⁶ Wiley Corporate F & A, „Revizija kriminalne radnje i forenzičko računovodstvo“, Savez računovođa i revizora Srbije, Beograd 2010, str. 61.

umešano više zaposlenih lica, koja su u mogućnosti da takvo ponašanje prate kroz dokumenta i registrovanje u poslovnim knjigama na čitavom putu gde se o tom zbivanju obavljaju administrativne i druge aktivnosti.

Najsloženija je situacija kada su u kriminalno ponašanje uključeni menadžeri koji zauzimaju visoka mesta u hijerarhiji rukovođenja i upravljanja i koji donose poslovne odluke. Oni mogu da izaberu najpovoljniji posao na kome će zasnovati prevaru, i da svoje ljude „od poverenja“ postave na mesta gde se formira, kontroliše i registruje dokumentacija vezana za kriminalnu radnju, uključujući i falsifikovanje dokumenata i poslovnih evidencija. Rukovodioci umešani u kriminalne radnje u mogućnosti su da na razne načine neutrališu rad internih organa kontrole, ili da ih zaobiđu. Na kraju, menadžeri su u poziciji da falsifikuju finansijske izveštaje na način koji im omogućava da prikuju nezakonito prisvajanje imovine i da pred akcionarima i organima eksternih kontrola lažno prikažu poziciju poslovnog subjekta, povoljnijom od stvarnog stanja, bilo o imovini i njenim izvorima, bilo o poslovnom rezultatu.

Računovođe-forenzičari istražuju i analiziraju poslovnu i drugu dokumentaciju i knjigovodstvene evidencije iz posebnog, specifičnog ugla, polazeći od zakonskih propisa, standarda, raznih pravila i akata, čijom se doslednom primenom obezbeđuje regularnost poslovanja kompanija i drugih subjekata. Njihovo je zaduženje da od početka do kraja rasvetle ekonomske aktivnosti, u kojima je izvršena nezakonita radnja. Takođe, zadatak je forenzičara da na osnovu uvida u poslovnu i drugu dokumentaciju i evidencije utvrde, i nadležnim organima prezentuju, način na koji je neka kriminalna radnja izvršena, i da, po mogućstvu, identifikuju odgovorna lica.

Iz istorijskog prikaza nastanka i razvoja pojedinih oblika prevara i kriminalnog ponašanja u 20. veku i ranije, uočljivo je da su počinioci nezakonitog prisvajanja raznovrsnih oblika imovine za to koristili pogodne metode u datim okolnostima. Oni su stalno prilagođavali način izvršenja takvih dela novim uslovima razvijenije privrede, primenjujući u tome sve suptilnije postupke. Zato forenzičke računovođe moraju stalno da proučavaju sisteme formiranja dokumentacije i njenog evidentiranja u poslovne knjige, oblike nastanka i realizovanja ekonomskih aktivnosti u poslovnim subjektima, i, naravno, način izvršenja kriminalnih ponašanja. Forenzičko računovodstvo u nekim slučajevima nije osposobljeno da do kraja rasvetli nastanak i postupak izvršenja kriminalnih radnji, a razlog verovatno leži i u tome što je ono, praktično, nastalo i razvijalo se tek od polovine 20. veka, a kriminalne radnje vuku svoje korene još iz ranih perioda razvoja ljudskog društva. Forenzičko računovodstvo kao metoda nastalo je u onoj fazi razvoja ekonomskih aktivnosti, kada zbog zastarelosti tradicionalnih metoda više nisu mogli da se, na kvalitetan način, rasvetle postupci izvršenja nezakonitih dela. To znači da je nastanak forenzičkog računovodstva u neku ruku iznuđen. Ono mora kontinuirano i ubrzano da se usavršava, razvijajući i modernizujući svoje

metode istraživanja, primenjujući nova sredstva u borbi protiv kriminala u ekonomskoj sferi, na šta nas upozorava i najnovija kriza svetske privrede.

U svojim stručnim aktivnostima i radu, forenzičari bi uz profesionalnu opreznost trebalo da sarađuju sa internim organima kontrole poslovnog subjekta i da se zalažu za njihov razvoj i usavršavanje. Veoma je korisna i saradnja forenzičara sa menadžmentom i organima upravljanja jer oni donose poslovne odluke u subjektu, pri čemu je za uspešnu saradnju ovog oblika neophodan odgovarajući stepen opreznosti. Naime, i takva saradnja može nositi određeni rizik, jer menadžment i uprava subjekta mogu biti umešani u neki nedozvoljeni oblik aktivnosti. Veoma bitna pretpostavka jeste da forenzičar, radi uspešnog obavljanja posla, treba da u poslovnom subjektu izgradi poverenje i ubeđenje da njegove aktivnosti nisu usmerene protiv kompanije i njenog kolektiva već na razotkrivanje i rasvetljavanje kriminala. Kod kolektiva treba izgrađivati uverenje da će posledice kriminalnog ponašanja nekih njegovih članova imati u budućnosti negativne posledice po njihovu kompaniju, njihove životne prilike i njihovu sigurnost. Drugim rečima, u subjektu u kome obavlja svoj posao, forenzičar u svom radu treba da izgradi ambijent u kome će zaposleni videti i svoj interes. Kada se stvore takve okolnosti, zaposleni u kompaniji će, umesto opstrukcije aktivnosti forenzičara, prihvatiti saradnju, nastojeći da mu pomognu ili da barem ostanu neutralni, što takođe doprinosi uspehu.

2.3. Kriminalne radnje u ekonomskim aktivnostima

U svim poslovnim procesima — proizvodnim, uslužnim, trgovinskim i dr. kompanijama, kao i u raznim državnim institucijama — mogući su razni oblici kriminalnih aktivnosti pojedinaca ili grupa.

„*Kriminalna radnja*, u suštini, predstavlja namerno obmanjivanje, koje se često opisuje kao laganje, varanje ili krađa. Kriminalna radnja može se izvršiti protiv kupca, kreditora, investitora, dobavljača, bankara, osiguravajućih organizacija ili državnih organa (i protiv svoje kompanije ili organizacije — *prim. Ž. L.*). Kriminalne radnje mogu biti vezane za zalihe, umanjenja težine merenja, ili za količinu prilikom brojanja. Krivična kriminalna radnja podrazumeva lažno predstavljanje materijalnih činjenica jedne strane sa namerom obmane i navođenja druge strane da se opravdano pouzda u činjenice koje će joj naneti štetu (povredu ili gubitak).“⁹⁷ Pored toga, kriminalna radnja može se odigrati i u formiranju dokumentacije — njenim krivotvorenjem, umišljajem i netačnim prikazivanjem poslovnih događaja, a takođe i lažnim prikazivanjem činjenica u finansijskim izveštajima tj. neobjektivnim iskazivanjem stanja imovine i njenih izvora subjekta,

⁹⁷ Isto, str. 29.

kao i pogrešnim iskazivanjem rezultata poslovanja, o čemu će kasnije biti više reči.⁹⁸

2.3.1. Klasifikacija kriminalnih radnji u kompanijama

2.3.1.1. Kriminalne radnje za kompaniju i protiv kompanije

S obzirom na to da će u kasnijem izlaganju biti dat opis pojedinih oblika kriminalnih radnji, prvenstveno u poslovnim procesima, na ovom mestu daje se samo njihova neophodna klasifikacija, vezana za kompaniju kao poslovni subjekt, i za njene poslovne jedinice. U odnosu na to ko snosi posledice, kriminalne aktivnosti mogu klasifikovati na:

1) kriminalne radnje, odnosno aktivnosti, usmerene protiv datog poslovnog subjekta, koji trpi štete od takvih dela, a omogućavaju ih svojim učešćem, činjenjem ili nečinjenjem, njegovi zaposleni;

2) kriminalne radnje koje donose korist poslovnom subjektu koji, prevarom ili nekim drugim oblikom nezakonitog ponašanja njegovih radnika, stiče korist, uz prouzrokovanje direktne ili indirektno štete nekom drugom subjektu, čiji su zaposleni učestvovali u izvršenju takvog dela, ili je to učinjeno sa njihovim znanjem. U ovakvim slučajevima nema neposredne lične koristi pojedinaca koji su kreirali i realizovali kriminalnu radnju.

Prevare sračunate na formiranje cena, izbegavanje poreza, izigravanje zakona o zaštiti životne sredine i tržišta, neobjektivno reklamiranje, prevare prilikom brojanja i merenja, sračunate su na to da se putem odgovarajućih nezakonitih radnji stekne nelegalna materijalna korist, i time finansijska pozicija kompanije učini boljom. Manipulisanje računovodstvenom dokumentacijom i evidencijama, precenjivanjem stanja imovine, njenih izvora i poslovnih rezultata, usmereno je na to da se na nerealnoj osnovi finansijska pozicija kompanije prikaže povoljnijom od stvarne, i da se u budućim poslovnim aktivnostima ostvari korist. Neposrednu korist od takvih nelegalnih aktivnosti može imati menadžment, koji nezakonito može ostvariti bonuse ili neka druga materijalna ili nematerijalna priznanja. Kreatori nezakonitih radnji koje se čine na štetu kompanije, za razliku od prethodnih, mogu biti i pojedinci koji od toga imaju ličnu korist. Kako je već izneseno, nelegalne radnje u korist kompanije izvršava najviši nivo menadžmenta, koji želi da prikaže povoljniji ili lošiji rezultat od stvarnog. To se čini tako što se precenjuju prihodi, da bi se prikazao povoljniji rezultat od stvarnog, ili se vrši njihovo potcenjivanje i

⁹⁸ U knjizi smo pažnju usmerili na kriminalne aktivnosti stoga što se one teže razotkrivaju i što su postupci njihovog rasvetljavanja složeniji. Međutim, forenzičko računovodstvo je, takođe, okrenuto i rasvetljavanju sporova i spornih odnosa. Taj zadatak forenzičkog računovodstva, međutim, daleko je jednostavniji jer su forenzičaru dostupna sva računovodstvena i druga dokumenta, potrebna za utvrđivanje činjenica.

prikazuje se manje uspešno poslovanje, radi izbegavanja poreskih obaveza. Na drugi način, povoljniji rezultat kompanije može se prikazati i potcenjivanjem rashoda i obaveza, a lošiji njihovim precenjivanjem. Radi dobijanja povoljnih ocena za jedinicu poslovnog subjekta za čije poslovanje snose odgovornost, niži nivoi menadžmenta pred višim nivoima prikazuju povoljniji rezultat jedinice od stvarnog, služeći se nelegalnim merilima za iskazivanje poslovnog uspeha, koji će biti u skladu sa njihovim očekivanjem. Pribegavanje namernom pogrešnom iskazivanju finansijskih rezultata, bez obzira na razloge, predstavlja kriminalnu radnju. Prevare za kompaniju od strane najvišeg menadžmenta sračunate su na obmanjivanje akcionara, kreditora, poslovnih partnera i organa vlasti. Prevare nižih nivoa menadžmenta čine se na gotovo isti način, s ciljem da se obmanu nadređeni nivoi. Uveravanje viših nivoa menadžmenta da su poslovne jedinice pod kontrolom nižih menadžera, profitabilnije nego što to stvarno jesu, čini se kako bi se ostvarili povoljniji bonusi, premeštanje na bolja mesta i sl. Prikazivanje boljeg rezultata poslovanja od stvarnog, bilo da se radi o kompaniji ili njenoj poslovnoj jedinici, u stvari, samo privremeno prikazuje bolju sliku od stvarne, i predstavlja nelegalnu radnju protiv poslovnog subjekta ili njegovog dela, za koji se takva radnja čini.

U kriminalnoj radnji protiv kompanije uvek je prisutna namera da njenom počinocu donese korist. Takav je slučaj kod krađe nekog oblika imovine poslovnog subjekta ili određenog načina prevare. U kriminalne radnje protiv kompanije mogu se uključiti dobavljači i konkurencija (u slučaju podmićivanja zaposlenih poslovnog subjekta), podizvođači (kada se radi o investicionim aktivnostima). Pri tome često dolazi do prepravljavanja dokumentacije, usmerenog na prikrivanje nezakonitog ponašanja u poslovanju. Ovakve radnje teže se otkrivaju, jer se dogovori i svi postupci u izvršenju nezakonitog dela obavljaju u tajnosti i konspiraciji.

Obaveštenja o kriminalnom ponašanju najčešće se dobijaju od zaposlenih u kompaniji, ili od konkurencije, dobavljača koji ne mogu plasirati svoju robu poslovnom subjektu, iako je ona kvalitetnija ili je njena cena povoljnija od one koju subjekat prihvata. Treba navesti i neke druge oblike kriminala, koji se razlikuju od prethodnih, npr. podmetanje požara da bi se prikrili tragovi kriminala, smišljeni stečaj, odštetni zahtevi prema osiguranju, i sl.

2.3.1.2. Kriminalne radnje eksternih i internih lica

Nezakonite radnje, koje se nazivaju korporativnim ili menadžerskim, mogu se klasifikovati kao kriminalne radnje internih i kriminalne radnje eksternih počinilaca. U ove druge potpadaju nelegalne radnje izvršene od strane kupaca, dobavljača i ugovarača. Dobavljači mogu da falsifikovanjem precenjuju vrednosti dobara koje unose u fakture ili da izdaju njihove duplikate, da robu zamene robom nižeg kvaliteta od ugovorenog i sl. Kupci mogu da izvedu sličnu vrstu prevare, reklamirajući da je roba oštećena ili pokvarena, kako bi dobili ispravku vrednosti. Pored lica iz kompanije i poslovnih partnera, u korupciji i drugim oblicima

kriminalnih aktivnost mogu učestvovati i lica koja nisu zaposlena kod poslovnog subjekta niti njegovih partnera, npr. agenti nabavke, prodaje, kao i razni posrednici u sklapanju poslova. Koruptivne radnje često izvode lica poslovnog subjekta prema kupcima konkurencije, i one su, u cilju prikrivanja njihovih aktera, najčešće praćene manipulisanjem računovodstvenom dokumentacijom i evidencijama.

2.3.1.3. Kriminalne radnje menadžmenta i drugih lica zaposlenih u kompaniji

Pored menadžmenta, u nezakonito ponašanje u kompanijama mogu biti umešana lica na svim nivoima u hijerarhijskoj strukturi organizacije. Međutim, postoje značajne razlike u mogućnostima koje pruža radni ambijent, u motivisanosti i načinu izvršenja kriminalnih dela. Ona se mogu odvijati u svim delovima organizacije u kompaniji, naročito ako imaju podršku ili su prisutni propusti u kontroli rada pojedinaca. Čak i kada su interne kontrole dobro organizovane, po profesionalnim standardima i pravilima, menadžeri na najvišim nivoima u hijerarhiji rukovođenja često uspevaju da izbegnu te kontrole i da njihovo delovanje ostane neotkriveno. Pored toga, treba imati na umu činjenicu da i najbolje organizovane kontrole mogu da zakažu. One, naime, ipak zavise od ljudskog faktora. To se meri „efektivnošću“ internih kontrola, jer nemarnost i neopreznost u radu pojedinih lica, na nekim kontrolnim punktovima zaduženim za određene elemente kontrole, može da umanjí efekat rada drugih savesnih pojedinaca.

Kriminalna radnja može se shvatiti kao namerno obmanjivanje. Ispoljava se u vidu laganja ili varanja, s tim što je element obmanjivanja zajednički za sve kriminalne radnje i podrazumeva lažno predstavljanje i korišćenje lažnih dokumenata. Pošto su kriminalna radnja i obmanjivanje apstraktni pojmovi, oni mogu imati različite nazive i predstavljati različita dela u izvršavanju kriminala.⁹⁹ Udruženje ovlašćenih istražitelja kriminalnih radnji (ACFE)¹⁰⁰ razvilo je model poznatih kriminalnih radnji pod nazivom „stablo kriminalnih radnji“. Ono sadrži 15 različitih pojedinačnih kriminalnih radnji, grupisanih po kategorijama i potkategorijama, a tri najvažnije su:

- 1) lažni izveštaji, kojima uglavnom pribegavaju rukovodeće strukture; one predstavljaju najređe i najskuplje kriminalne radnje;
- 2) prisvajanje sredstava, koje je karakteristično za zaposlene; ovaj oblik kriminalnog ponašanja je najčešći i pojedinačno nanosi najmanju, gotovo beznačajnu, materijalnu štetu i teže su za otkrivanje; i
- 3) korupcija, uključuje više od jedne osobe i vezana je za podmićivanje i iznuđivanje. Postoje i mnoge druge klasifikacije kao što je slučaj sa

⁹⁹ Isto, str. 32—42.

¹⁰⁰ Association of Certified Fraud Examiners — Udruženje istražitelja kriminalnih radnji.

računovodstvenom firmom KPMG koja je dala svoju klasifikaciju vezanu za ovu temu. Dr Stiv Alberht (Steve Albercht) u svojoj knjizi o kriminalnim radnjama koristio je klasifikacije koje se daju u nastavku.

Tabela br. 2. Sažeti prikaz modela/tipologija/klasifikacija¹⁰¹

Izvor	Klasifikacija kriminalnih radnji
Bolonja-Lindkvist (Bologna-Lindquist) (2e)	Kriminalne radnje internih lica protiv kompanije Kriminalne radnje eksternih lica protiv kompanije Kriminalne radnje u korist kompanije
KPMG	Kriminalne radnje zaposlenih Kriminalne radnje kupaca Kriminalne radnje dobavljača Računarski kriminal Neprimereno ponašanje Kriminalne radnje vezane za zdravstveno osiguranje Kriminalne radnje u finansijskom izveštavanju
Stiv Albreht	Pronevere koje izvršavaju zaposleni Kriminalne radnje menadžmenta Prevare u vezi sa investiranjem Kriminalne radnje koje izvršavaju dobavljači Kriminalne radnje koje izvršavaju kupci Ostale kriminalne radnje
ACFE	Kriminalne radnje lažnog izveštavanja Prisvajanje sredstava Korupcija

2.3.1.4. Oblici sprečavanja prikrivenog prisvajanja sredstava kompanije

Kriminalne radnje u ekonomskoj sferi poslovanja kompanija, gotovo uvek su povezane s nezakonitim prisvajanjem, na direktan ili indirektan način, nekog oblika imovine, od strane pojedinaca ili organizovanih grupa. Međutim, kako su različiti oblici imovine koji se nezakonito mogu prisvajati, tako su različiti i načini na koji to čine počinioci kriminalnih dela. Polazeći od toga, prosto je nemoguće opisati sve oblike prisvajanja imovine i sve načine na koje se ona otuđuje od njenog vlasnika. Ovde će biti opisani samo neki, uz pokušaje onemogućavanja otkrivanja takvih radnji, i moguće oblike sprečavanja:

- 1) Prisvajanje novčanih vrednosti, vezano za poslovno komuniciranje s bankom, i prikrivanje kriminalnog dela, onemogućava se tako što se isplata vrši sa žiro-računa iz banke, a novac uplaćuje osobi zaposlenoj u

¹⁰¹ Isto, str. 40.

poslovnom subjektu, koji ne pripada službi zaduženoj za potraživanja i plaćanja, pri čemu to lice vrši proveru izvoda, a nakon te provere i upoznavanja sa sadržajem, izvode dostavlja drugom licu koje vrši usklađivanje promena i stanja sa bankom;

- 2) Rotiranje dužnosti ili uslovljavanje korišćenja odmora od strane zaposlenih lica odgovornih za raspolaganje određenim oblicima imovine;
- 3) Analiziranje i ispitivanje svih oblika transakcija koje se nalaze u fazi provere i odobravanja i izdvajanje onih koje se nalaze ispod propisane granice za posebno odobrenje plaćanja i njihovo klasifikovanje prema zaposlenima, dobavljačima i kupcima;
4. Redovno usklađivanje stanja zaliha, potraživanja (kupaca i drugih) i obaveza (dobavljača i drugih) sa knjigovodstvenim stanjem.

3. KRIMINALNE RADNJE U VEZI SA FINANSIJSKIM IZVEŠTAJIMA

Analizom podataka koje pružaju računovodstvena dokumentacija i evidencije može se doći do tragova kriminalnih radnji i signala upozorenja da je u nekoj ekonomskoj aktivnosti, ili u vezi s njom, učinjena nezakonita radnja kojom je u manjoj ili većoj meri ugrožena imovina kompanije. Takvi signali naročito su prisutni u finansijskim izveštajima čijom analizom se mogu razotkriti mnoge počinjene protivzakonite radnje, kao što su:¹⁰²

1) Veće prikazivanje prihoda poslovnog subjekta od stvarnih, za šta su vezane mnoge nelegalne radnje i prevare. Karakterističan slučaj za to je knjiženje prihoda od prodaje u ranijem tj. obračunskom periodu kome taj prihod ne pripada. Ovakvo ponašanje sračunato je na veštačko povećavanje prihoda poslovnog subjekta, u vremenskom okviru za koji se sastavlja obračun rezultata poslovanja; tako se nastoji da se prikrije gubitak ili rezultat prikaže boljim od ostvarenog. Prikazani prihodi se na taj način, nakon određenog vremena, kada istekne potreba u vezi sa svrhom za koju je korišćen, poništavaju i vraćaju obračunskom periodu u kome su stvarno nastali. Signali upozorenja za takav oblik prevare nalaze se kod pogrešno prikazanih knjigovodstvenih transakcija. Ovaj primer pokazuje kako jedna legitimna radnja — ostvarenje prihoda od prodaje — može biti izmanipulisana za prikazivanje rezultata poslovanja subjekta, u određenom obračunskom periodu.

2) Evidentiranje fiktivnih prihoda, koji se prikazuju knjiženjem prodaje, koji de fakto nisu ostvareni. Znaci upozorenja za ovu vrstu transakcija su: neuobičajeni rast potraživanja za realizovane proizvode i nedostatak podataka za određene kupce, na koje se odnose fiktivne fakture. Pored toga, dešavaju se i nelogične promene

¹⁰² Detaljnije v. u: Wiley Corporate F & A, str. 42—43.

knjigovodstvenih odnosa između potraživanja i prihoda, tako što prihodi rastu, a potraživanja ostaju nepromenjena.

3) Prikrivanje obaveza, radi neregularnog odnosno fiktivnog uvećanja dobiti, tako što se obaveze iz jednog, tekućeg, obračunskog perioda prebacuju u drugi, najčešće naredni, ili se obaveze prenose iz jednih u druge knjige, što je reda manipulacija. Obaveze se, takođe, mogu prikriti jednostavnim sklanjanjem dokumentacije i njihovim neknjiženjem.

Najčešći znaci upozorenja za ovu vrstu prikrivanja nelegalnih radnji su: a) česta i značajna prebacivanja obaveza sa pravnog subjekta na zavisne subjekte; b) angažovanje različitih revizorskih kuća za različite zavisne entitete; c) fakture od dobavljača ili iz drugih transakcija, koje nisu registrovane u poslovnim knjigama i slično.

4) Namerno pogrešna obelodanjivanja, koja su često taktika počinioca da prikrije kriminalno delo. Kod ovakvog oblika kriminalnog ponašanja znaci upozorenja su: a) u napomenama uz finansijske izveštaje (direktorski izveštaji), obelodanjivanja su vešto maskirana, pa je teško odrediti prirodu nekog događaja ili transakcije; b) u tim izveštajima nisu prikazane neobelodanjene obaveze ili bilo koji drugi značajan događaj; c) usled iznesenog, otežane su mogućnosti otkrivanja kriminalnih radnji.

5) Vrednovanje osnovnih sredstava njihovim precenjivanjem (dodavanjem na nabavnu i neke druge vrednosti), ili fiktivnim prikazivanjem *Goodwil-a*¹⁰³, što ima za posledicu nerealno povećanje dobiti kompanije. U vezi s osnovnim sredstvima, nelegalno povećanje dobiti može se postići, pored fiktivnog povećanja njihove vrednosti, još i smanjenjem amortizacije, što u nekim, zakonom propisanim, slučajevima može biti legalno. Pored osnovnih sredstava u poslovnim knjigama moguće je fiktivno povećati vrednost i drugih oblika imovine, i to onih na kojima je to najlakše izvesti.

Znaci upozorenja za ovaj oblik nezakonitog ponašanja u prikazivanju poslovnog rezultata jesu: a) nezakonito povećanje vrednosti dela imovine kompanije, za koje ne postoje valjani argumenti u dokumentaciji na osnovu koje je to izvedeno, odnosno ako dokumentacija nije zasnovana na zakonskim propisima (osnovna sredstva, zalihe potraživanja i dr.); b) znatno poremećeni odnosi u vrednosti između pojedinih oblika imovine u bilansu stanja, kao npr. neuobičajeno povećanje vrednosti osnovnih sredstava u odnosu na druge oblike imovine, produženje rokova naplate potraživanja, promena odnosa između potraživanja i prihoda i slično; c) Narušavanje računovodstvenog principa evidentiranja troškova po nabavnoj vrednosti.

¹⁰³ Gudvil (*Goodwil*) predstavlja nominalno uvećanje vrednosti imovine, u slučaju kada je njena tržišna vrednost, ili vrednost nekog njenog dela, veća od prikazane knjigovodstvene vrednosti, pa se putem *Goodwil-a* knjigovodstvena vrednost svodi na stvarnu tj. tržišnu.

6) Sukob interesa, koji se manifestuje u poslovnim odnosima u kojima učestvuju zaposlena lica određenog pravnog subjekta, koja zasnivaju ekonomske odnose sa trećim licima, pri čemu, najčešće zaposleni oba ili, ređe, samo jednog poslovnog partnera ostvaruju odgovarajuću ekonomsku korist. Počinilac ovakvog oblika kriminalne radnje vrši uticaj u korist treće strane (poslovnog partnera), polazeći isključivo od svog ličnog interesa, koji ostvaruje kod partnera u čiju korist radi. Signali upozorenja su: a) nagli porast vrednosti transakcija sa određenim dobavljačem; b) pojava neuobičajenih odnosa zaposlenog i poslovnog partnera; c) pojava narušavanja procedura u ugovaranju i overi faktura.

Metode za otkrivanje navedenih kriminalnih radnji su: a) klasifikovanje transakcija prema dobavljačima i ispitivanje neuobičajenog prometa koji je iznad očekivanja; b) povremena analiza odnosa sa većim dobavljačima, uključujući značajnije akcionare i njihov odnos sa zaposlenima; c) povremena provera ugovora i odobrenih faktura, bar na osnovu uzorka; d) proveravanje i utvrđivanje autentičnosti dobavljača.

7) Podmićivanje podrazumeva tajno davanje novčane naknade ili neke druge vrednosti zaposlenima koji vrše plaćanje obaveza datog pravnog subjekta, poslovnom partneru, ili radi uticaja na obavljanje određenih nelegalnih aktivnosti koje donose korist partneru, počiniocu podmićivanja. Signali koji ukazuju na ovu vrstu kriminalne aktivnosti su: a) promena načina života i ponašanja zaposlenog i njegov sumnjiv odnos prema određenom partneru; b) naglo intenzivirana bliskost između zaposlenog i dobavljača, jer njihovi odnosi postaju prisniji, pa na njih treba usmeriti pažnju; c) uspostavljanje specifičnog načina odobravanja dobavljača i njegovih faktura.

Metode za otkrivanje ove vrste kriminalni radnji su: a) rotiranje dužnosti kod odobravanja dobavljača i obaveza vezanih za tendere; b) rotiranje dužnosti kod odobravanja dobavljača, dodele posla i odobravanje faktura.¹⁰⁴

8) Ekonomska ucena, koja podrazumeva da zaposleni ucenjuje poslovnog partnera ili, obrnuto, dajući mu određenu naknadu u novcu ili u nekom drugom obliku, da bi ovaj štitio njegove interese u datoj kompaniji. Za ovaj oblik kriminalne aktivnosti signali su isti kao i kod podmićivanja.

9) Prisvajanje gotovog novca i krađa čekova, otuđivanjem od kompanije. Ovaj oblik kriminalnog dela dešava se nakon evidentiranja čekova u poslovne knjige. Signali upozorenja su: a) nagli pad visine uplata u banci; b) neuobičajene razlike između kretanja stanja na žiro-računu i izveštaja o poslovnim aktivnostima; c) promene u načinu života zaposlenog koji radi sa gotovinom i čekovima.

¹⁰⁴ Rotiranje dužnosti podrazumeva da se lica koja obavljaju određenu vrstu ili slične poslove rotiraju, odnosno međusobno zamenjuju u izvršavanju radnih obaveza.

Metode za otkrivanje ovog oblika kriminala su: a) istraživanje manjkova gotovine, depozita i dr.; b) istraživanje i analiza evidencije o prodaji, u vezi s fakturama kupaca koje nedostaju ili su izmenjene; c) rad dvaju lica koja nezavisno jedno od drugog potvrđuju uplate na žiro-račun i upoređuju ih sa knjiženjem u glavnoj knjizi; d) provera dnevnih iznosa raspoložive gotovine; e) uplate na žiro-račun i njihova dvojna kontrola; f) nezavisna provera i sravnjenje dnevnih uplata sa bankom; g) provera izvršioca koji polaže gotovinu na žiro-račun, naročito kada je u pitanju preklapanje uplata; h) sprovođenje nenajavljenog popisa novca; i) provera odnosa gotovine i čekova, kod dnevnih uplata na žiro-račun; j) provera blagovremenosti uplata sa drugih lokacija u centralnu blagajnu; k) praćenje gotovinskog priliva u svim fazama knjiženja.

10) Kriminalne radnje u vezi s fakturisanjem veoma su različite. Od brojnih mogućnosti, najčešće se koristi fakturisanje u korist fiktivne kompanije, koju osniva počinilac kriminalnog dela, ili neko drugi u dogovoru sa njim. Na takvu (fiktivnu) kompaniju, pravni subjekat — poslodavac, u tom slučaju dužnik, u kome je zaposlen počinilac kriminalne radnje, plaćanjem fiktivne obaveze praktično usmerava novac na počinioца nezakonitog dela. Kao adresa fiktivne firme najčešće se koristi poštanski fah. Počinilac takvog dela nekad koristi neko izvedeno ime drugog, stvarnog poslovnog partnera, kako bi doveo u zabludu lica koja overavaju fakture i vrše plaćanja. Signali upozorenja su: a) zvanična adresa fiktivnog dobavljača je obično poštanski fah; b) nedostatak podataka za kontakt; c) redni brojevi faktura dobavljača su u nizu, što znači da je kompanija počinioца kriminalne radnje jedini kupac takve fiktivne firme; d) adresa često odgovara adresi počinioца kriminalnog dela; e) fiktivni dobavljač fakturiše samo usluge; f) na fakturama su iznosi vrednosti izvršenih usluga zaokruženi iznosi; g) predmet fakturisanja su nerazumljivi opisi; h) nazivi stavki koje se fakturišu su neuobičajeni, npr. izvršene građevinske ili druge usluge za nepoznato lice; i) na fakturama obično nedostaju neki uobičajeni bitni podaci; j) različito presavijene fakture istog dobavljača; k) matični broj poslodavca nije upisan ili ne odgovara formatu takvog broja; l) ne postoji poreski identifikacioni broj (PIB), ili ukoliko je upisan on nije odgovarajući; m) neuobičajeno povećanje troškova prodatih proizvoda ili robe; n) pojava nekih iracionalnih pokazatelja; m) dobavljaču — učesniku u kriminalnoj radnji redovno se plaća u kraćim rokovima nego ostalim dobavljačima; n) česte dojave zaposlenih, naročito onih koji mogu da naslute kriminalnu radnju; o) obaveštenja o dodatnim posebnim zaduženjima, i sl.

Metode otkrivanja ovakvog oblika kriminalnog ponašanja su: a) razvrstavanje plaćanja prema dobavljačima, iznosima i brojevima faktura; b) uočavanje troškova koji premašuju plan (budžet), naročito kada su u pitanju dvostruki iznosi, npr. izrada dva naloga, jednog u korist stvarnog dobavljača i drugog u korist počinioца — fiktivnog dobavljača; c) ispitivanje stavki najvećih računa rashoda, s obzirom na to da počinilac kriminalne radnje najčešće zadužuje najveći račun, u pokušaju da prikrije svoje delo; d)

horizontalna analiza dobavljača¹⁰⁵; e) proveravanje i potvrđivanje onih faktura dobavljača koje se tiču isključivo usluga; f) korišćenje softverskih alatki i revizijskih tehnika uz pomoć računara, radi dodatnog uporednog pregleda adresa dobavljača i zaposlenih; g) provera trajanja procesa od prijema fakture do njenog plaćanja; h) potvrđivanje legitimiteta dobavljača, naročito onih koji su neuobičajeni za datu poslovnu jedinicu; pri tome se mogu potražiti podaci preko interneta ili u privrednoj komori; i) takođe, uputno je potražiti kopije o registraciji kompanije za koju se sumnja da je učesnik u kriminalnoj radnji; j) izvršiti kontrolu otkazanih čekova; k) izvršavanje ili neizvršavanje uplata za sumnjive fakture dobavljača i praćenje daljeg toka događaja u vezi s tim; l) preduzimanje posebnih mera opreza prema onim licima koja su u mogućnosti da dodaju dobavljača na odobrenu listu za plaćanje, a po mogućnosti izvršiti zamenu dužnosti pojedinih izvršilaca poslova koji rade na odnosima sa dobavljačima; m) potvrđivanje legitimiteta za svakog dobavljača koji svoje fakture izrađuje na neuobičajen način, i štampanje liste dobavljača po abecedom redu sa približno istim imenima i podacima.

11) Posrednički poslovi, u savremenim uslovima poslovanja, sve više dobijaju na značaju, jer se preko posrednika tj. uz njihovo angažovanje obavljaju brojni i obimni poslovi. Baš tamo gde se obavljaju veliki poslovi, ukazuju se i značajne mogućnosti za kriminalne aktivnosti. Poslovi putem posrednika obavljaju se u kupoprodajnim transakcijama, gde dobavljač stvarno isporučuje kupcu robu u ugovorenoj količini. Međutim, kada se radi o kriminalnim radnjama u ovakvim poslovima, kupcu se od strane dobavljača zaračunava veća cena od uobičajene. U tom slučaju posrednik, počinilac kriminalne radnje, postavlja se kao lažni dobavljač — posrednik, koji navodi kupca — poslodavca da za usluge ili robu plati više nego što bi platio da posrednik savesno obavlja svoj posao. Signali upozorenja za ovaj oblik kriminalnog ponašanja slični su onima gde se radi o fiktivnim dobavljačima, a uz to javljaju se i sledeći: a) dojave zaposlenih da poslovni subjekat za robe ili usluge, koje se nabavljaju preko posrednika, plaća previše; b) dokazi da se za određene proizvode i usluge plaćaju previsoke cene; c) Pad dobiti i povećanje troškova prodate robe; d) negativna odstupanja u izveštajima o poziciji kompanije; e) slabe interne kontrole a naročito slabosti po pitanju zamena dužnosti vezanih za odobravanje ugovora ili faktura dobavljača; f) iznosi faktura su neposredno ispod granice za koju se traži odobravanje, naročito ako je u pitanju veći broj takvih faktura.

¹⁰⁵ *Horizontalna analiza* je oblik analiziranja u kojem se upoređuju određene vrednosti u dva ili više jednakih sukcesivnih perioda (npr. tromesečja, polugodišta ili godina). U ovom slučaju upoređuje se promet dobavljača koji se analizira u više uzastopnih perioda, pa se na taj način utvrđuje od kada datira nastanak i kako je tekao razvoj kriminalne radnje. S druge strane, *vertikalna analiza* predstavlja utvrđivanje odnosa neke bilansne pozicije u poređenju sa nekom drugom veličinom iz bilansa, npr. u odnosu na ukupni prihod, ili učešće prometa jednog dobavljača u odnosu na ukupne obaveze prema dobavljačima. Horizontalne i vertikalne analize biće kasnije opširnije razmatrane.

Za otkrivanje ovakvog oblika kriminalnog ponašanja koriste se neke od metoda koje se primenjuju kod identifikovanja kriminalnih radnji kada su u pitanju fiktivni dobavljači, kao i sledeće: a) ispitivanje svih faktura na kojima su iznosi neposredno ispod granice za koje se traži odobravanje, i njihovo razvrstavanje prema dobavljačima ili zaposlenima u kompaniji koji su odobrili date fakture; b) upoređivanje tržišnih cena sa fakturisanim, i druga istraživanja.

12) Kriminalne radnje uz neobaveštenost dobavljača, u kojima je dobavljač učesnik u neznanju, odnosno učesnik u kriminalnoj radnji a da sa tim nije upoznat. U takvom slučaju počinilac kriminalne radnje navodi legitimnog dobavljača da pošalje ček poslodavcu, najčešće na ime neke refundacije. Počinilac kriminalne radnje zatim presreće taj ček, falsifikuje indosament i unovčava ga u svoju korist.

Kod ovog oblika kriminalnog ponašanja, znaci prepoznavanja su: a) korišćenje broja fakture koji se značajno razlikuje od uobičajenog redosleda brojeva; b) nerealan i neobjašnjiv porast nivoa nabavke od datog dobavljača; c) neuobičajena nabavka određene vrste robe.

Metode za otkrivanje ovog oblika kriminalnog ponašanja su: a) razvrstavanje faktura prema dobavljačima i analiziranje faktura neuobičajenih brojeva; b) razvrstavanje dobavljača po iznosima na fakturama i analiziranje nesvakidašnjih iznosa; c) provera i potvrđivanje faktura na osnovu kojih su izvršene refundacije; d) zahtevi da banka obavesti izdavaoca čeka, u slučaju da neko indosira ček na kome je kompanija primalac, u vezi s tim kompanija bi trebalo da koristi specijalni pečat za indosiranja.

13) Čest oblik kriminalnog ponašanja u vezi je sa nabavkom za lične potrebe. Počinilac kriminalne radnje nabavlja stvari ili usluge za ličnu upotrebu, a plaća ih novcem kompanije.¹⁰⁶ Signali upozorenja za ovaj oblik kriminalnog ponašanja su: a) neobjašnjiva aktivnost korišćenja kreditnih kartica kompanije; b) nabavka neuobičajenih artikala; c) učestala pojava kod zaposlenih koji kontinuirano prekoračuju planirane iznose (budžet) utvrđene za obavljanje njihovog posla; d) vrednost nabavki je neposredno ispod iznosa za proveru.¹⁰⁷

Metode koje se koriste za otkrivanje kriminalnih radnji izvršenih na navedeni način jesu: a) neposredna kontrola rashoda plaćenih kreditnom karticom kompanije;¹⁰⁸ b) nenajavljena provera zaposlenih lica koja imaju ovlašćenja da

¹⁰⁶ Kod nabavki usluga može se raditi o kupovini avionskih karata, korišćenju ugostiteljskih usluga i sl.

¹⁰⁷ U dobro organizovanim kompanijama, troškovi koje pojedini zaposleni mogu da naprave planiraju se, s tim što se utvrđuje gornja granica za svakog od njih pojedinačno, koliko može u pojedinim slučajevima da potroši; kad prekorači tu granicu, odmah se vrši provera troška.

¹⁰⁸ U Srbiji i okruženju najčešće se radi o korišćenju raznih oblika reprezentacije, ili korišćenju službenog automobila ili telefona, ali se ti troškovi ne planiraju pojedinačno, već se njihova provera vrši tek kad postanu upadljivo ili čak nepodnošljivo visoki.

koriste kreditne kartice i da potpisuju čekove; c) ispitivanje negativnih pojava; d) izdvajanje nabavki koje se nalaze neposredno ispod granice za plaćanje.

14) Kriminalno ponašanje u vezi sa obračunom zarada predstavlja prevaru poslovnog subjekta isplata zarada koje nisu ostvarene. Brojni su oblici izvršavanja ovog oblika kriminalnog ponašanja, ali se svi svode na neovlašćeno, zapravo fiktivno povećanje isplata zarada u korist počinilaca kriminalnih dela. Specifični oblici izvršenja ovakvih kriminalnih radnji u vezi su sa fiktivnim unošenjem nepostojećih radnika u platne liste, falsifikovanjem izvršenih radnih sati, radnjama u vezi s provizijom i sl. Na primer, kod fiktivnog unošenja u platne liste upisuju se lica koja ne postoje, ili saučesnici, a zatim počinilac unovčava uplatu odobrenu za takvo lice, presretanjem i unovčavanjem čeka kojim se zarada isplaćuje, ili upućivanjem čeka saučesniku.¹⁰⁹

Kod nas je veoma čest slučaj izvršenje kriminalne radnje u vezi sa zaradom, tako što se na platnim spiskovima zadržavaju radnici koji su penzionisani, umrli su ili su napustili posao. Signali upozorenja za ovaj oblik kriminalnog ponašanja su: a) nagli rast troškova zarada; b) isplata zarada za zaposlene:

- koji ne koriste godišnji odmor;
- koji ne idu na bolovanje;
- koji nemaju umanjenja zarada;
- koji nemaju broj socijalnog osiguranja, ili je taj broj nevažeći;
- kod kojih je naveden poštanski fah umesto prave adrese;
- kojima je adresa duplirana sa adresom nekog drugog zaposlenog ili je navedena adresa nekog rođaka, prijatelja ili poznanika;
- koji nisu naveli broj telefona, ili su naveli broj koji ne postoji;
- kojima je dupliran broj tekućeg računa;
- za koje je kraj perioda za koji je obračunata zarada nakon datuma prestanka rada zaposlenog.

Postupci za otkrivanje kriminalnih radnji vezanih za isplatu zarada su: a) analiziranje zaposlenih prema platnom spisku i upoređivanje sa bazom podataka u kadrovskim službama, u kojima ne bi mogli da postoje radnici koji su fiktivno upisani u platne spiskove; b) pribavljanje kopije datoteke sa brojevima socijalnog osiguranja, koja se upoređuje sa originalnom datotekom zaposlenih, najmanje jedanput godišnje; c) povremeno, bez najavljiivanja, ručno distribuiranje čekova za

¹⁰⁹ U našoj praksi, ovakav oblik izvršenja kriminalne radnje mnogo je jednostavniji, jer se isplate zarada vrše preko platnih listi koje se nose u banku pa se za jedan broj radnika vrši isplata preko tekućeg računa, a za druga lica na platnom spisku podiže se i isplaćuje gotov novac. Među licima kojima se isplaćuje gotovina mogu se nalaziti i radnici fiktivno uneseni u platne liste, nakon čega je put za prisvajanje otvoren.

zarade, a po potrebi i uz ličnu kartu; d) pretraga podataka o obračunu zarada, uz traženje sledećih znakova upozorenja:

- navođenje poštanskog faha umesto prave adrese;
- navođenje adrese koja se podudara sa adresom drugog zaposlenog;
- postojanje broja tekućeg računa za uplatu zarade koji se podudara sa brojem tekućeg računa drugog zaposlenog;
- saznanje o odsustvu telefonskog broja ili se broj telefona podudara sa brojem telefona drugog zaposlenog ili je upisan službeni telefon;
- upoređivanje datuma na čekovima za isplatu zarada, sa datumima prestanka radnog odnosa (zaposlenih koji su isplaćeni nakon datuma prestanka radnog odnosa bivših zaposlenih, čija imena koriste aktuelni zaposleni);
- kontrolisanje zaposlenih koji ne koriste godišnje odmore ili bolovanje, i sticanje saznanja o kriminalnoj radnji u vezi s fiktivnim radnicima koji ne koriste ni odmor ni bolovanje, ukoliko to ne kreira počinilac;
- kontrolisanje zaposlenih koji nemaju odbitke od svojih zarada;
- identifikovanje razloga zbog kojih neki zaposleni nemaju broj socijalnog osiguranja, ili upisani broj nije važeći ili je dupliran.

15) Kriminalne radnje koje se čine falsifikovanjem zarada čest su način nezakonitog ponašanja. Signali upozorenja o ovom obliku nelegalnog prisvajanja imovine kompanije su: a) neuobičajeno visoki iznosi isplata u vezi s prekovremenim radom; b) neuobičajene promene stope rasta zarada; c) neuobičajeno visok broj časova rada za koje je izvršen obračun i isplaćena zarada.

Postupci otkrivanja ovakvog oblika kriminalnog ponašanja su: a) provera podataka u vezi sa svim transakcijama koje su iznad određene granice broja prekovremenih sati; b) analiziranje i izrada izveštaja o odstupanjima za zaposlene čije su zarade u neuobičajenim procentima porasle tokom prethodnog perioda; c) provera stopa zarada po slučajno izabranom uzorku, prema periodu isplate ili po zaposlenom; d) odobrenje nezavisnog zvaničnog lica svih promena zarade; e) održavanje nadzora kartica za evidentiranje vremena.

16) Kriminalne radnje u vezi sa obračunom i isplatom provizije nastaju primenom pogrešnih stopa po kojima se provizija obračunava, ili uzimanjem više vrednosti prodaje koja se uzima kao osnovica za obračun. Za ovaj oblik kriminalnog ponašanja signali upozorenja su: a) visok rast troškova provizije; b) porast stopa za obračun provizije tokom vremena.

Metode za otkrivanje ovako počinjenih kriminalnih radnji su: a) povremena neposredna kontrola svih transakcija koje su povezane sa obračunom i isplatama provizije za izvršenu prodaju, prema periodu isplate ili prema prodavcima; b) analiza u vezi s većim stopama povraćaja ili knjiženih odobrenja za prodavca; c)

provera odnosa između prodaje i isplaćenih provizija po zaposlenima; d) praćenje nenaplaćenih prodaja po zaposlenom; e) izrada periodičnih izveštaja o odstupanjima za one zaposlene čije su provizije obračunate po neuobičajeno visokim procentima značajno porasle; f) odobrenje nezavisnog zvaničnog lica i promena u stopama provizije.

17) Kriminalne radnje vezane za malverzacije s čekovima veoma su složene i skupe, pa je potrebna dodatna pažnja da bi se razumela suština njihovog izvršavanja i metode kontrole u vezi s njihovim otkrivanjem i suzbijanjem. Ova vrsta kriminalne aktivnosti, u suštini, podrazumeva korišćenje čekova pravnog lica, radi uzimanja gotovine sa njegovih novčanih računa. Sa pojavom elektronske obrade čekova, mnoge signale upozorenja, naročito one koji su povezani s indosamentom, teže je uočiti, s obzirom na to da je postupak u bankarskom sistemu sada znatno skraćen. Zato je potrebno izabrati banku koja detaljno proverava indosament i koja korisnicima preko interneta omogućava bezbednost korišćenja čekova. Signali upozorenja za ovu vrstu kriminalnog ponašanja su: a) čekovi koji nedostaju; b) veliki prilivi novca na račun zaposlenog lica koji ne predstavljaju zaradu; c) izmene primaoca ili iznosa na poništene čekove; d) izmenjena ili duplirana izjava o prenosu (indosamentu) na poništenim čekovima; e) sumnjivi primaoci ili sumnjiva adresa primaoca (poštanski fah); f) duplirani ili brojevi čekova koji odstupaju od rednog niza brojeva.

Metode otkrivanja su: a) povremeno rotiranje osoblja koje rukuje čekovima; b) dostavljanje spiska čekova banci pravnog subjekta, radi kontrole i sprečavanja realizacije čekova od strane neovlašćenih lica; c) slanje negotovinskog izvoda banke određenom ovlašćenom licu na odgovarajućem kontrolnom položaju, čiji je rad odvojen u odnosu na račune potraživanja. To lice vrši proveru poništenih čekova pre prosleđivanja izvoda osobi koja će vršiti usklađivanje s bankom.

18) „Skimming“ (*Skimming*) kao kriminalna radnja dešava se pre knjiženja određenih ekonomskih zbivanja i ne može se pratiti kroz poslovne evidencije. Najsigurniji metod za otkrivanje „skimminga“ je stalni nadzor, što podrazumeva stvaranje okruženja koje onemogućava kriminalno ponašanje. Efekat takvog okruženja može se postići sprovođenjem visoko profilisane istrage u kojoj je svima poznato da revizori dolaze da bi utvrdili da li postoje kriminalne radnje. Počinilac u takvom okruženju treba da uoči opasnost da može biti otkriven i da prestane sa kriminalnom radnjom, kako bi revizor-forenzičar mogao da odredi nivo uobičajene prodaje. Kada se ustanovi taj nivo, kao polazna osnova, upoređuje se sa stvarnom prodajom, kako bi se došlo do saznanja da li je i u kojoj meri došlo do „skimminga“. Pojedinačni oblici u vezi sa „skimmingom“ tiču se neevidentiranih prihoda od prodaje tj. umanjениh prihoda, a vezano za potraživanja, otpisivanja, preklapanja, postupci u vezi s refundiranjem i sl. Signali za otkrivanje ove vrste kriminalnog ponašanja su: a) manji prihodi od očekivanih; b) stvarna dobit je manja od planirane; c) bruto dobit je niža od projektovane.

Metode za otkrivanje „skimminga“ su: a) nadzor nad zaposlenima na prodajnim mestima; b) otkrivanje „internih evidencija“ u blizini kasa, jer počinioci vode evidencije o relativno malim iznosima, npr. 1 para na 100 dinara; c) provera u vezi s nedostajućim brojevima u seriji prethodno numerisanih priznanica; d) provera kasa u vezi značajnijih transakcija koje su poništene ili je izvršena refundacija; e) postavljanje znaka na kasi ili u vidnom polju kupca: „Ukoliko ne dobijete račun obratite se menadžeru“; f) angažovanje obučenog lica za tajno praćenje znakova kriminalne radnje; g) vršenje prisмотрe radi utvrđivanja nedostajućih iznosa, ili utvrđivanja da li je došlo do „skimminga“; h) merenje prihoda po zaposlenom po smeni; i) izrada okvirnog bilansa na osnovu podataka o nabavnoj vrednosti prodate robe i standardnih marži, radi utvrđivanja nivoa prodaje koji bi trebalo da bude realizovan, a zatim poređenje dobijenih podataka sa stvarnim stanjem, radi utvrđivanja nedostajućih iznosa; j) sprovođenje revizije ili popisa gotovine bez prethodne najave.

19) „Skimming“ potraživanja: postupci preklapanja. Preklapanje je „skidanje“ određenih iznosa od izvršenih uplata po osnovu potraživanja pre evidentiranja. Za razliku od „skimminga“ gde se radi o manipulisanju gotovim novcem, preklapanje je teže prikriti, s obzirom na to da se uplata kupaca knjiži na potražnoj strani računa kupaca. Signali upozorenja da je izvršena kriminalna radnja su: a) prigovori kupaca da su njihove uplate evidentirane znatno kasnije u odnosu na datum slanja čeka; b) porast broja grešaka kod usklađivanja potraživanja ili stanja određenih kupaca, postepeno povećanje broja dana naplate potraživanja; c) zaposleni koji ostaju na radnom mestu van radnog vremena, što je često neophodno da bi se vodile paralelne knjige u slučaju preklapanja.

Postupci za otkrivanje ovakvog oblika kriminalnih radnji su: a) uslužni telefon za pritužbe kupaca i praćenje prigovora o kašnjenju u evidentiranju uplata i to nezavisno u odnosu na osoblje koje radi sa računima potraživanja; b) korišćenje analize broja dana naplate potraživanja, po poslovnoj jedinici ili službeniku koji radi sa računima potraživanja, naročito onih koji su iznad standarda ili proseka organizacije; c) nezavisna potvrda salda na računima potraživanja a posebno njihove starosne strukture; d) sprovođenje nenajavljene revizije ili popisa gotovine; e) klasifikacija izvršenih otpisa i knjižnih odobrenja po zaposlenima i ispitivanje veza sa eventualnim neispravnostima; f) sprovođenje uzorkovanih, nenajavljenih anketa kupaca — prvenstvenim postavljanjem pitanja u vezi sa dužinom perioda od izvršenja uplate do njihovog evidentiranja u knjigama poslovnog subjekta; g) posmatranje zaposlenih koji često ostaju na poslu van radnog vremena; h) iznenadne provere sadržaja u radnim stolovima u potrazi za paralelnim evidencijama; i) neposredna provera dnevnih uplata evidentiranih na računima potraživanja uz poređenje uplatioca sa izvršenim evidentiranjima; j) poređenje datuma evidentiranja u računima potraživanja sa datumima uplata.

20) Neregularno prebacivanje prihoda ili rashoda sa jednog obračunskog perioda na drugi, u cilju fiktivnog uvećanja ili smanjenja veličine dobiti u određenom obračunskom periodu. Cilj postupaka kojima se efektuira nerealno prikazivanje boljeg

ili lošijeg poslovnog rezultata je — kada je u pitanju nerealno tj. bolje prikazivanje rezultata od strane menadžmenta — obmana akcionara, ostanak na čelu kompanije, ili dobijanje većih bonusa. S druge strane, lošije prikazivanje poslovnih rezultata najčešće je vezano za izbegavanje poreskih ili drugih obaveza, zavisnih od visine ostvarene dobiti. Vremenska razgraničenja su legitiman način raspoređivanja rashoda i prihoda na odgovarajuće obračunske periode, ali moguća je njihova zloupotreba. Signali za nezakonito korišćenje aktivnih i pasivnih vremenskih razgraničenja su neuobičajeno visok promet na ovim računima, a način otkrivanja zloupotrebe je njihovo analiziranje, i proveravanje da li je raspored prihoda i rashoda putem vremenskih razgraničenja izvršen u skladu sa zakonskim propisima.

Napred je opisan jedan broj oblika kriminalnih radnji, a obrađeni su najkarakterističniji; postoje i mnogi drugi, koji zahtevaju od kontrolora, a naročito od revizora koji kontrolišu regularnost poslovanja pravnog subjekta, da uoče i najmanji signal upozorenja o izvršenju kriminalne radnje; nužno je da, sledeći taj signal i primenjujući određenu metodologiju za otkrivanje nezakonitih dela, otkriju i način njenog izvršenja. Obrađeni oblici kriminalnih radnji dati su na osnovu u literaturi opisanih iskustava razvijenih zemalja, pre svega u SAD, i na osnovu ličnog iskustva autora ove knjige. Naime, literatura u kojoj je prezentovana praksa istraživanja kriminalnih radnji u Srbiji i okruženju veoma je skromna. Zato se u analizi dostignuća u ovoj oblasti moramo oslanjati na strane izvore, a u analiziranju i opisivanju naše prakse na domaća iskustva koja su objavljena. Praksa kriminalnih radnji kod nas je, nažalost, veoma bogata, a objavljeni podaci o njihovom otkrivanju i procesuiranju zabrinjavajuće siromašni. U teorijskim istraživanjima o ovim pitanjima iz našeg ekonomskog života, ne možemo se osloniti na novinarske i izveštaje drugih medija, koji obradi kriminalnog ponašanja često pristupaju senzacionalistički, podređujući temu komercijalnim potrebama medijskih kuća. Posebno se ističe činjenica da su u praksi ekonomskih zbivanja kriminalne radnje i ponašanja kod nas vrlo prisutna. Nezakonita dela prisvajanja u privredi i društvenim delatnostima poprimila su takve razmere da izazivaju snažne poremećaje u celom ekonomskom sistemu, a time i razna kolebanja u društvenim kretanjima u širem regionalnom smislu.

Sa teorijom i praksom razvijenih zemalja svakako je nužno upoznavati se. Prema onome što se može zaključiti na osnovu opisa kriminalnih radnji tokom istorije kriminalnih događanja, kao i u savremenim uslovima, mnogi oblici nezakonitih radnji prisvajanja u ekonomskoj sferi kod nas i u okruženju veoma su slični kriminalnim radnjama koje su se događale i koje se događaju u razvijenim ekonomijama. Međutim, zbog stepena razvijenosti naše privrede, neki od oblika kriminalnih ponašanja u našoj ekonomskoj praksi još se nisu manifestovali. Primeri za to mogu se naći u kriminalnim aktivnostima vezanim za razne oblike manipulacija novčanim sredstvima, čekovima i drugim oblicima hartija od vrednosti, i sl. S druge strane, neki oblici kriminalnih radnji prisutni u našem okruženju, i u gotovo svim bivšim socijalističkim zemljama, nastali usled nekih

specifičnih uslova u kojima su se našle te zemlje, poprimili su oblike i razmere — npr. privatizacija društvene ili državne svojine — za posledicu su imali ogromne štete. Njih u razvijenim zemljama nije bilo zato što takvi procesi, u vezi sa vlasništvom nad kapitalom, kod njih nisu ni postojali. Uporedno postojanje državne ili društvene, i privatne svojine u vlasničkoj strukturi privrede zemlje, uz neizgrađen zakonodavni sistem o transformaciji društvene ili državne svojine u privatnu, bilo je pogodno tlo za pojavu novih oblika kriminalnog ponašanja i nezakonitog prisvajanja ogromnih imovinskih vrednosti. Isto tako, kod zemalja koje su se našle usred privatizacije društvene i državne svojine u privatnu, nije postojao izgrađen ni odgovarajući zakonski sistem ni zakonska osnova za regulisanje privrednih zbivanja i tokova, što je pogodovalo pojavi kriminalnog ponašanja u gotovo svim sferama privrede i društva. To upečatljivo dokazuju i činjenice vezane za pojavu i otkrivanje mnogih kriminalnih afera. Pored iznesenog, privreda i društveni sektor u Srbiji i okruženju našli su se u velikim ekonomskim i drugim problemima vezanim za ratna zbivanja, za uspostavljanje novih ekonomskih komunikacija na postojećim i na novim privrednom prostorima. Države, sa neizgrađenim privrednim, političkim, zakonodavnim i drugim sistemima, opterećene dugovima iz ranijih vremena, i uz to zahvaćene talasima svetske ekonomske krize, nisu bile spremne za nove uslove u kojima su se našle privreda i društvo u tim zemljama. Zato je sada potrebno da se pristupi brzom izgradnji privrednog, društvenog, pravnog i drugih podsistema, koji će privredi omogućiti uslove za regularan rad, a ulagačima kapitala sigurnost da na ovim prostorima razvijaju poslove i nove običaje. Uz to, u zemljama ovog područja potrebna je i izgradnja novog moralnog ustrojstva, jer su stari moral i privredni sistemi srušeni, a za nove čak ni temelji nisu postavljeni.

3.1. Sistem za otkrivanje kriminalnih radnji

Na ovom mestu biće obrađen najčešće primenjivan sistem za otkrivanje i rasvetljavanje kriminalnih radnji, koji primenjuju forenzičke računovođe, odnosno revizori prilikom kontrole regularnosti poslovanja pravnog subjekta.¹¹⁰ Potrebno je naglasiti da zadatak revizora, u postupku redovne ugovorene revizije, nije da otkriva

¹¹⁰ U postupcima revizije nameću se dva oblika eksterne revizije: jedan oblik je redovna revizija poslovanja pravnog subjekta, kada pravni subjekt sklapa ugovor sa određenim revizorom da izvrši reviziju finansijskih izveštaja subjekta i o tome sačini izveštaj. Isključivi zadatak ovog revizora nije otkrivanje kriminalne radnje već utvrđivanje eventualne značajne materijalne greške i o tome, putem revizijskog izveštaja, obaveštavanje pravnog subjekta, a u slučaju otkrivanja kriminalnih radnji, obaveštavanje i drugih nadležnih organa. Jedan revizor može biti angažovan da vrši reviziju određenog pravnog subjekta u više poslovnih perioda, zavisno od zakonskih propisa. Međutim, zadatak forenzičkog računovođe, odnosno forenzičkog revizora, jeste da po nalogu nadležnih organa, najčešće sudskih, rasvetli nastanak određene kriminalne radnje i postupak njenog izvršenja. Pod pojmom forenzičkog računovođe i forenzičkog revizora podrazumeva se isto lice. Forenzički revizor rasvetljava samo jednu kriminalnu radnju, o čemu obaveštava, prvenstveno, nadležni organ koji ga je angažovao.

kriminalne radnje, već da uoči i otkrije značajne materijalne greške u finansijskim izveštajima i da o tome obavesti menadžment pravnog subjekta, sa kojim ima ugovor o revizijskom angažmanu. Međutim, etika ponašanja revizora nalaže da, ukoliko otkrije trag da je u pravnom subjektu došlo do kriminalnog ponašanja i kriminalne radnje, sledi uočeni signal koji ukazuje da je u poslovnom subjektu, od strane pojedinaca ili organizovanih grupa počinjeno nezakonito delo, da o tome obavesti subjekat koji ga je angažovao da izvrši reviziju, i po potrebi i nadležne organe koji će sprovesti istragu.

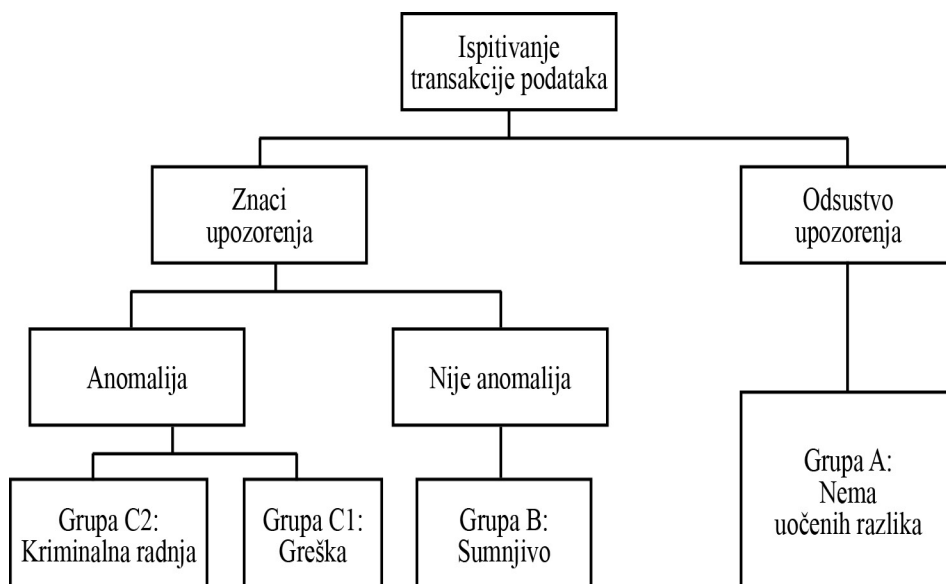
Revizori u obavljanju svojih poslova neretko nailaze na transakcije, evidencije ili podatke u računovodstvu koji nisu ispravni i koji predstavljaju određenu specifičnost i neuobičajen izuzetak. To su, najčešće, manja ili viša odstupanja u odnosu na politike, procedure i interne kontrole pravnog subjekta. Takvi događaji mogu predstavljati samo propuste, odnosno greške u evidentiranju poslovnih događaja, koje mogu nastati iz različitih razloga, najčešće kao posledica propusta u radu zaposlenih. Međutim, oni nekada mogu predstavljati znak da je u poslovnom subjektu došlo do prevare tj. kriminalne radnje. Složenost zadatka prepoznavanja signala kriminalne radnje leži u njihovoj naoko nedovoljno jasnoj prirodi, naročito kada se radi o razmatranju samo jedne transakcije, dokumenta ili događaja. Uzmimo za primer slučaj kada dobavljač sa kojim je ekonomska komunikacija regularna, kao adresu upisuje poštanski fah. Dakle, taj detalj na fakturi sam po sebi nema neko značenje, ali ga ne treba zanemariti, već treba ispitati odnose sa tim dobavljačem.

Kada je u reviziju uključen veći broj revizora, postoji mogućnost da će svaki od njih pojedinačno uočiti neki signal upozorenja o određenoj materijalnoj greški, te da će neke od tih signala odbaciti kao beznačajne. Njihovi razlozi za takvo odbacivanje mogu biti opravdani ukoliko se stanje posmatra pojedinačno. Ali, broj anomalija može biti veći od broja pojedinačno uočenih i odbačenih. Dakle, pitanje koje obavezno iziskuje odgovor glasi: Da li su te anomalije, odnosno ti signali upozorenja, sabrani u ukupnom iznosu, materijalno značajni? To se ne može saznati bez formalnog revizijskog postupka za prikupljanje materijalnih grešaka.

3.2. Modeli klasifikacije računovodstvenih anomalija

Za otkrivanje kriminalnih radnji tokom revizije ili kontrole potreban je oprezan strukturni pristup. To znači da je, u stvari, potreban metod za praćenje određenih pojava i mogućih znakova upozorenja. Najjednostavniji način za to je da se proceni verovatnoća i nivo rizika za određenu otkrivenu materijalnu grešku, koja predstavlja signal upozorenja. Procenjivanje rizika po modelu može se predstaviti sledećom šemom:

Šema br. 3

Model koristi jednu meru koja kombinuje oba faktora procenjivanja rizika. Takve mere su sledeće: I — mala verovatnoća da je u pitanju kriminalna radnja, nizak rizik; II — verovatnoća da postoji mogućnost kriminalne radnje, srednji rizik; III — ozbiljna verovatnoća da je u pitanju kriminalna radnja, visok rizik. Treba istaći da se pod anomalijom ili izuzetkom smatra postojanje neispravnosti u podacima ili transakciji. To može da znači odsustvo podataka, odstupanje od politika ili internih kontrola, ili pak prisustvo signala koji upozoravaju na kriminalnu radnju.¹¹¹

Ukoliko dokument, događaj i podatak ne odstupaju od politika ili kontrola, ili ako kriminalne radnje nisu nesumnjivo potvrđene, onda anomalije treba klasifikovati u nivou stava I, kao nizak rizik da je u pitanju kriminalna radnja. Kao primer za to navođen je poštanski fah označavan kao adresa dobavljača, ukoliko je revizor ili kontrolor u razumnoj meri uveren da kriminalna radnja ne postoji. Takve radnje su i dalje sumnjive, jer sadrže poznat signal upozorenja, ali je stepen rizika nizak.

Kada se dogodi slučaj da podaci ili transakcije narušavaju politike ili kontrole, anomalije se podvode pod nivo II, kao moguća verovatnoća kriminalne radnje, sa srednjim rizikom. Na primer, ako su politike vezane za obračun zarada

¹¹¹ Wiley Corporate F & A, str. 158—159.

takve da se zarade zaposlenima isplaćuju jedanput mesečno, a na osnovu podataka se utvrdi da neki zaposleni ima dva primanja u mesecu, to predstavlja narušavanje politike vezane za obračun zarada, pa je zbog toga nivo rizika veći u odnosu na anomalije koje pripadaju nižem nivou rizika. U tom slučaju revizor ili kontrolor treba da ispolji viši stepen pažnje i opreznosti prilikom ispitivanja ove vrste anomalije, kako bi utvrdio da li se radi o grešci ili kriminalnoj radnji. Kada se u razumnom periodu ne utvrdi da je u pitanju bila greška, onda takva anomalija pripada nivou III, tj. postoji velika verovatnoća da je u pitanju kriminalna radnja.

Revizor kriminalnih radnji treba da prikupi, grupiše i sumira sve vrste pojedinih nivoa anomalija po dobavljačima, zaposlenima i ostalim vrstama grupisanja, radi provere da li će određeni podaci, kada se uzmu kao celina, ukazati na veći broj anomalija, veći broj određenih događanja na utvrđenim nivoima ili na akumulaciju ukupnog nivoa rizika. Da li je akumuliran preveliki rizik? Uzmimo sledeći primer: ukoliko jedan dobavljač ima 10 različitih anomalija koje pripadaju I nivou rizika, a pritom nijedan dobavljač nema ni približno toliko anomalija na bilo kom od nivoa rizika, to pokazuje da sa tim dobavljačem nešto nije u redu. Može i da se pretpostavi da se transakcije tog dobavljača obrađuju na pogrešan način. Bez strukturnog pristupa koji predviđa ovakav model klasifikacije i akumulacije, uočene anomalije mogu se zanemariti u svakom pojedinačnom slučaju. Dakle, tako se može dogoditi da se anomalije sa tim dobavljačem, iako su brojne, mogu zanemariti.

3.3. Klasifikacija promena i analiza rizika

U sledu istraživanja kriminalnih radnji, naredni korak je grupisanje promena u kojima postoji signal rizika, prema nivou rizika za svaku od promena (transakcija). Prva grupa (A) koja podleže analizi podataka i transakcija, jeste ona koja nema očigledne znake upozorenja ili anomalije. Transakcije takve vrste ukazuju da njihovim sprovođenjem nisu nastale nedozvoljene radnje. Međutim, to što za određenu transakciju nema signala upozorenja, ne mora da znači da sigurno nema kriminalne radnje. Poznati su primeri u kojima su baš takve transakcije, u nekima od najvećih finansijskih kriminalnih radnji, realizovali izvršni direktori, a one su izgledale apsolutno uobičajeno, bez signala upozorenja. Zato je u istraživanju potrebno sprovesti sve suštinske postupke, a sa posebnom oprežnošću one koji su u vezi sa opšteprihvaćenim računovodstvenim principima ili kontrolama, kako bi se došlo do uverenja da kod takve transakcije ne postoje sumnje da je izvršena kriminalna radnja. Zato revizori moraju da pruže uveravanje da takve transakcije nisu falsifikovane od strane izvršnih menadžera, koji daju smernice zaposlenima, i to na takav način kojim se do kraja uklanjaju vidljivi signali koji upozoravaju na kriminalnu radnju. Sprovođenje takvih dodatnih procedura neophodno je kada su u pitanju kriminalne radnje u finansijskim izveštajima za koje su odgovorni menadžeri, ali nisu neophodne kod raznih oblika prisvajanja manjih iznosa sredstava, jer to čine zaposleni. U grupi označenoj kao B, prisutni su signali upozorenja, ali oni nisu posledica kršenja politika ili kontrola. Uzmimo sledeći primer: kompanija

nema politiku vezanu za korišćenje poštanskog faha umesto adrese koju koriste dobavljači u komuniciranju sa poslovnim partnerima, i tada navođenje poštanskog faha kao adrese koju koristi dobavljač ne predstavlja kršenje politike. Ovde treba imati u vidu činjenicu da su kontrole u funkciji realizacije politike, i da ni one nisu narušene. I pored toga, ovaj slučaj predstavlja signal upozorenja jer je često u kriminalnim postupcima sa dobavljačima korišćen poštanski fah, umesto prave adrese. Ovakav signal upozorenja, uzet izolovano, ne ukazuje na kriminalnu radnju, ali izaziva sumnju jer primenjuje način i oblik određene vrste podataka karakterističnog oblika vezan za kriminalne radnje, koje su se u mnogim slučajevima događale. Upravo zato, kada je u pitanju pojava takvih slučajeva, odnosno signala, potrebno je da revizori prošire delokrug svoga rada i da ulože više napora u obavljanje revizijskih postupaka, kako bi se u razumnoj meri uverili u činjenice koje su u vezi sa konkretnom transakcijom. To podrazumeva saznanje da se radi o kriminalnoj radnji ili da je u pitanju greška u prikazivanju transakcije. Sumnjive transakcije mogu se na određeni način klasifikovati kao anomalije i u slučaju prisustva oba signala upozorenja tj. u slučaju kada se radi o kršenju politika i kontrola. Tada se transakcija tretira kao anomalija u grupi C. Uzmimo za primer da kompanija koja vrši prodaju preko računa ima politiku klasifikovanja kupaca koji kupuju robu ili usluge korišćenjem računa, uključujući i postavljanje kreditnih ograničenja za svakog kupca. Politike prodaje preko računa obično zabranjuju takvu prodaju koja može dovesti do prekoračenja kreditnog ograničenja. Zato je potrebno da se izgrade politike kontrole koje podstiču i podržavaju politiku kompanije, kroz ekonomske procese, jer se tako obezbeđuje uočavanje njihovog kršenja. Znači, ukoliko se u bazi podataka uoči prekoračenje kreditnog limita kupca, takva transakcija predstavlja kršenje politike kompanije i/ili internih kontrola, odnosno „anomaliju“, budući da se smatra odstupanjem od politika kompanije. Prisutno kršenje politika iz grupe C može imati dva objašnjenja, i to: 1) da je došlo do greške, ili 2) da je u pitanju transakcija izvršena u kriminalne svrhe.

U prezentovanoj klasifikaciji, navedene dve potkategorije nose visok rizik, a uočene anomalije nalažu odgovarajuću akciju. Ukoliko se utvrdi da je došlo do greške, neophodno je sprovesti detaljne izmene u odgovarajućim internim kontrolama, kako se takve greške ne bi ponavljale. Međutim, ako se radi o specifičnoj kriminalnoj radnji, neophodno je pokrenuti intenzivnije specijalizovane akcije. Isto tako, nužno je sprovesti zvaničnu istragu o postojanju kriminalne radnje. Takva istraga treba da potvrdi ili opovrgne pretpostavljenu kriminalnu radnju. U slučaju da se radi o kriminalnoj radnji, predstavnici pravnog subjekta treba da identifikuju počinioca i da prikupe forenzičke dokaze radi sudskog procesuiranja. Uobičajeno je da se u ovakvom slučaju angažuju profesionalci: advokat i računovođa-forenzičar, u svojstvu stručnjaka za identifikovanje kriminalne radnje.

U nastavku će se ilustrovati način rada po modelu prikazanom u Šemi br. 3 (o klasifikaciji podataka — transakcija prema obliku kriminalnih radnji, osmišljenom da bude prva linija ispitivanja). Ovaj model ne predstavlja potpuni sistem za otkrivanje

kriminalnih radnji već način na koji je moguće proceniti kumulativni nivo rizika, na osnovu transakcija pregledanih od strane revizora. Model omogućava revizorima da identifikuju potencijalne transakcije izvršene u kriminalne svrhe ili verodostojna dokumenta. Ovaj model praktičan je i vrlo upotrebljiv i za sprečavanje kriminalnih radnji, za pronalaženje podataka ili ostalih alatki koje se koriste u analizama, a koje su značajne za sprečavanje i otkrivanje kriminalnih radnji. U nastavku se daje opis kriminalnih šema pojedinih oblika transakcija i signala upozorenja.

Tabela br. 3. Šeme kriminalnih radnji¹¹²

Kriminalna šema	Podaci o transakciji	Status
Šeme u vezi dobavljača	Poštanski fah kao fizička adresa	Znak upozorenja (B)
	Dupla plaćanja dobavljaču za istu fakturu	Anomalija (C)
Šeme preklapanja	Neiskorišćen godišnji odmor	Znak upozorenja (B)
	Kupci se žale na stanje/usklađivanje računa	Znak upozorenja (B)
	Kupci imaju prigovor da iznos koji su uplatili nije proknjižen kao uplata na potražnoj strani u knjigama kompanije.	Anomalija (C)
Šeme u vezi sa zaradama	Duplo plaćanje istom radniku za isti vremenski period	Anomalija (C)
	Isti broj socijalnog osiguranja za dva različita radnika u bazi podataka za obračun zarada	Anomalija (C)
	Neiskorišćen godišnji odmor	Znak upozorenja Anomalija (B/C)

Model se kristalizuje kroz transakcije kojima se dodeljuje odgovarajući stepen rizika, počevši od najnižeg u grupi A, preko srednjeg u grupi B, pa do najvišeg u grupi C. Ipak, treba da bude jasno da kriminalna radnja može da postoji i kada nema vidljivih signala upozorenja. Neophodno je, takođe, znati da i kada u transakciji postoji signal upozorenja u vezi finansijske kriminalne radnje (koja je verovatno izvršena od strane glavnog rukovodioca koji usmerava ostale zaposlene da falsifikuju evidencije), svi ovi modeli bitni su samo eksternom finansijskom revizoru koji ih i koriste u svojim aktivnostima. Zato finansijski revizori ovom segmentu moraju posvetiti dužnu pažnju tokom proveravanja mogućih signala upozorenja u evidencijama.

¹¹² Isto, str. 162.

4. KARAKTERISTIČNE FAZE U NASTAJANJU I RASVETLJAVANJU KRIMINALNIH I RADNJI

Najveći broj kriminalnih radnji se u procesu ili redosledu postupaka izvršava na sličan način. Ali, između pojedinih kriminalnih radnji postoje i određene razlike pa će se u cilju njihovog razumevanja u nastavku ovog izlaganja te razlike i razmotriti. Tako, npr., „skimming“ (skidanje malih iznosa) ne unosi se u evidencije u poslovnim knjigama, najčešće zbog zaokruživanja iznosa, pa se zbog toga kod kriminalnih radnji u vezi s tim ne zahteva poseban oprez i prikrivanje. Motivacija za kriminalne radnje vezane za finansijske izveštaje znatno se razlikuje od one vezane za prisvajanje imovine kompanije od strane pojedinaca — službenika. Naime, uslovi za izvršavanje kriminalnih radnji stalno se menjaju, u zavisnosti od promena u privrednim procesima. Imajući to u vidu, naglašava se da se menjaju i motivi i načini na koje su kriminalne radnje osmišljene, organizovane, izvršavane i prikrivane. Stoga u nastavku damo sažeti prikaz tipičnih kriminalnih radnji.

Tabela br. 4. Nastanak i otkrivanje kriminalnih radnji i njihovo procesuiranje¹¹³

1. Motivacija/pritisak	Potreba Pohlepa Osveta
2. Mogućnost (nedostaci u kontroli)	Pristup sredstvima, evidencijama i/ili dokumentima Ne postoji revizijski trag ili razdvajanje dužnosti Ne postoji rotacija dužnosti Ne postoji funkcija interne revizije Ne postoje politike u vezi sa kontrolom Ne postoji etički kodeks
3. Opravdanje (formulisanje namere)	Pravdanje da je ovaj čin pozajmica a ne krađa
4. Izvršenje kriminalne radnje	Izvršenje određene kriminalne šeme: kriminalne radnje, krađe, pronevere itd.
5. Unovčavanje	Ukoliko nije u pitanju krađa gotovine, počinitelac mora da unovči svoj plen (krađa zaliha, unovčavanje hartija od vrednosti ili čekova)
6. Prikrivanje kriminalne radnje	Prepravljanje dokumenata i/ili evidencija, falsifikovanje Uništavanje evidencija (za „skimming“, i druge prevare koje se ne evidentiraju u knjige, prikrivanje nije potrebno)

¹¹³ Isto, str. 41—42.

7. Znaci upozorenja	Otkrivena su odstupanja Postoje pretpostavke Kod počinioca je primećena promena u obrascu ponašanja <i>(Ukoliko se prevara može pratiti kroz poslovne knjige, znaci upozorenja najverovatnije će se pronaći u računovodstvenim evidencijama i podacima. Ukoliko se prevara ne može pratiti kroz poslovne knjige, znaci upozorenja biće vidljivi u ponašanju.)</i>
8. Započinje revizija	Otkrivanje kriminalne radnje ili odstupanja putem određenih metoda (najčešće su to dojave; uobičajene metode su, takođe, interne kontrole, slučajno otkrivanje i interna revizija) Identifikovane i definisane anomalije koriste se u kriminalne svrhe
9. Započinje istraga	Prikupljaju se dokazi Gubitak sredstava je potvrđen i dokumentovan Ispituju se treća lica, zaposleni koji imaju određena saznanja, i osumnjičeni
10a. Preduzimanje mera Počinilac je poznat	Počinitelj je poznat (menadžment često ne želi da pribegava pravnom gonjenju iz različitih razloga) Podnosi se zahtev za naplatu osiguranja
10b. Preduzimanje mera Preporučuje se sudsko gonjenje	Traži se sudsko gonjenje Traži se građanska parnica Podnosi se zahtev za naplatu osiguranja
11. Sudski proces	Predočavanje činjenica i svedočenje

U datom prikazu izložen je presek postupaka toka istraživanja kriminalnih radnji, počev od ispitivanja uzroka njihovog nastanka, do utvrđivanja načina na koji je takva radnja izvršena. Isto tako, dat je pregled istražnih aktivnosti na utvrđivanju činjenica o tome da li je kriminalna radnja stvarno nastala, utvrđen je neophodan redosled faza u kojima se pribavljaju dokazi, sve do podnošenja odštetnog zahteva i procesuiranja kriminalnog dela. Ovakav pregled koristan je forenzičkim računovođama jer ih upućuje na redosled radnji u toku njihovih istraživačkih aktivnosti. U nastavku teksta sledi pojašnjenje pojedinih stavova prezentovanog pregleda.

1) U ranijim izlaganjima, dat je opis faktora koji uzrokuju kriminalno ponašanje kao što su: potreba — koja se iznenadno, ili u određenim okolnostima javlja kod potencijalnog izvršioca kriminalne radnje; pohlepa, koja predstavlja

porok¹¹⁴, odnosno neutoljiva želja za posedovanjem što više novca ili nekih drugih vrednosti; osveta rukovodstvu kompanije ili nekom njenom organizacionom delu, koja nastaje kao izraz nezadovoljstva stavom tog rukovodstva prema potčinjenom.

2) Navedeni faktori istovremeno su i elementi, odnosno podsticaji motivacije da se izvrši kriminalna radnja i dođe do željenih dobara. Kada je prisutna motivacija, potencijalni počinitelj kriminalne radnje upušta se u potragu za mogućnostima da svoju nameru izvrši. Mogućnosti se najčešće pronalaze u nemarnosti ili u slabostima kontrolnih organa pored čijih aktivnosti se, po proceni potencijalnog izvršioca kriminalne radnje, uz korišćenje određenih veština i uz relativno mali rizik može izvršiti nezakonito prisvajanje. Jedna od mogućnosti jeste statičnost u organizaciji cirkulacije dokumentacije i evidencija, što predstavlja povoljne okolnosti da se ne ostavi trag nezakonite radnje. Odsustvo rotacije izvršilaca na pojedinim dužnostima i nepostojanje interne kontrole i revizije, takođe su povoljni uslovi za kriminalno ponašanje. Pored toga, radni ambijent, nepostojanje etičkog kodeksa i nerazvijanje kulture poštenja i lojalnosti kolektivu kome se pripada, kao i eventualni efekti ugledanja, isto tako mogu biti podsticaj za kriminalno ponašanje pojedinaca.

3) Jedan od uticajnih faktora za izvršenje kriminalne radnje jeste neki oblik opravdanja pred samim sobom. Potencijalni počinitelj nastoji da uveri samog sebe da je prisvajanje samo pozajmica i da će novac, ili neko drugo dobro koje je prisvojio, biti samo privremeno u njegovom posedu, i da će on to vratiti čim bude u prilici tj. kad se promene okolnosti koje su ga na to navele. Ovakav vid opravdanja naročito je prisutan kod počinioca kriminalne radnje u početnom periodu takve njegove aktivnosti, jer neki pojedinci teško se mire sa činjenicom da su postali kriminalci.

4) Kada su faktori koji uzrokuju kriminalno ponašanje izvršili svoj uticaj i stvorili kod potencijalnog izvršioca ubedljivu motivaciju da delo izvrši, uz prisutnu mogućnost prisvajanja i uverenje da je rizik od otkrivanja ubedljivo nizak, on po unapred utvrđenom planu stupa u akciju, vodeći računa o prikrivanju radnje na koju se odlučio.

5) Počinitelj kriminalne radnje, ukoliko predmet njegove kriminalne aktivnosti nije bio novac, nastoji da prisvojena dobra unovči, pošto se novcem lako manipuliše. Retki su slučajevi da je cilj kriminalnog dela bio neki predmet ili neko dobro, npr. umetničko delo, nakit i sl., koje počinitelj ima nameru trajno da zadrži.

6) Potencijalni izvršilac kriminalne radnje biće podstaknut na nezakonito ponašanje ukoliko je u mogućnosti da lično, ili preko osobe u koju ima poverenja, izvrši prepravku ili uništavanje dokumentacije i ukoliko u vezi s takvom aktivnošću

¹¹⁴ Poroci mogu, naravno, biti različiti: zloupotreba alkohola, igre na sreću, kladjenje, posedovanje luksuznih predmeta, konzumiranje narkotika, itd.

ne ostavlja trag u poslovnim evidencijama. Najpovoljnija prilika za kriminal jeste ona kada se dokumentacija u vezi sa nezakonitom radnjom uopšte ne formira ili se uništi. Tada prikrivanje nije ni potrebno.

7) Kada se u poslovnim knjigama otkriju odstupanja, tada signali ukazuju na pretpostavku da je počinjeno kriminalno delo, ili da je u toku njegovo izvršavanje. U tom slučaju, kod lica na koje je pala sumnja da je izvršilo protivpravno prisvajanje, prate se uočljive promene koje odstupaju od uobičajenog načina njegovih životnih okolnosti i obrazaca ponašanja.

8) Nakon dobijenih signala, proveravaju se dokumentacija i evidencija i na osnovu činjenica potvrđuje nastanak kriminalne radnje, osnov na kome je nastala, visina nastale štete, njen počinilac i način njenog izvršenja. Kriminalna radnja može se otkriti na osnovu analize činjenica iz dokumentacije ili evidencija, što uglavnom čine interna kontrola i interna revizija. Učinci eksterne revizije u otkrivanju kriminalnog ponašanja u kompaniji veoma su skromni: između 4 i 12 odsto.¹¹⁵ Udruženje ACFE (koje u svojem „Stablu kriminalnih radnji“ klasifikuje približno 51 krim. radnju) bavi se opštim metodama za otkrivanje kriminalnih radnji i u svojim istraživanjima za 2004. utvrdilo je da je: po osnovi dojava i prigovora zaposlenih u toj godini otkriveno 39% kriminalnih radnji, interna revizija otkrila je 23,8%, slučajno je otkriveno 21,3%, internim kontrolama 18,4%, a eksternom revizijom svega 10,9 posto. Dakle, čim se pojavi neka anomalija u evidencijama i finansijskim izveštajima — to je signal za uzbunu i detaljno istraživanje njenog nastanka i posledica.

9) Kada se kontrolom poslovne dokumentacije i evidencija neosporno utvrdi da je kriminalna radnja izvršena, pristupa se sledećoj fazi njenog istraživanja: prikupljaju se argumentovani dokazi putem dokumentacije o počinjenom delu, o visini prouzrokovane štete, o izvršiocu takve radnje, a ispituju se i druge činjenice, putem izjava zaposlenih i sl.

10a) Nakon što se utvrdi nastanak kriminalne radnje, njen počinilac ili počinioци, i visina nastale štete, kompanija u kojoj je kriminalna radnja prouzrokovala negativne materijalne posledice podnosi odštetni zahtev osiguravajućoj kompaniji, ukoliko se radi o osiguranom slučaju u vezi s kojim je nastao gubitak, ili, u protivnom, sudskom organu za naknadu štete. Nakon toga, podnosi se krivična prijava pravosudnim organima za sudsko procesuiranje.

10b) Posle prethodno obavljenih istražnih radnji i prikupljenih činjenica, zahteva se krivično gonjenje i sudsko procesuiranje počinioца kriminalnog dela, i naravno, naknada pretrpljene štete kompaniji kojoj je prouzrokovao gubitak.

¹¹⁵ Prema istraživanjima Globalne računovodstvene firme KPMG (u SAD), revizori su 1998. i 2003. otkrili između 4% i 12%, dok su interne kontrole i interne revizije ustanovile između 66% i 77 odsto. Veliki deo kriminalnih radnji koje nisu razotkrile interne kontrole i revizije, detektovan je putem dojava zaposlenih (63%) ili zahvaljujući slučaju (54%).

11) U toku sudskog postupka predočavaju se činjenice i izvode dokazi u vezi s izvršenim krivičnim delom. Dokaz je, u stvari, sredstvo za utvrđivanje istine. Istovremeno, utvrđuju se i obaveze za naknadu štete.

4.1. Oblici borbe u kompanijama protiv kriminalnog ponašanja

Kako je do sada predočeno, u čitavom procesu istraživanja nastanka kriminalne radnje i utvrđivanja činjenica koje su vezane za takvu radnju, njenog izvršioca i kompaniju u kojoj se nezakoniti slučaj dogodio, nezaobilazna je analiza kompletne finansijske i druge dokumentacije, i evidencija u poslovnim knjigama. To je neophodno učiniti u postupku pribavljanja dokaznih sredstava u utvrđivanju konačne istine i odgovornosti. Polazeći od iznesenih stavova, može se zaključiti „da je kriminalna radnja uglavnom uzrokovana faktorima koji su eksterni za pojedinca. Oni mogu biti: ekonomski, konkurentski, socijalni, politički, kao i nedostatak, odnosno slabosti kontrole. Ali, šta je sa pojedincima? Da li neki pokazuju izraženiju sklonost ka izvršenju kriminalnih radnji od drugih? Ukoliko je odgovor potvrđan, da li postoji ozbiljniji uzrok za izvršenje kriminalne radnje od eksternih ili internih faktora iz okruženja? Kriminološki podaci govore tome u prilog.“¹¹⁶

Ako pođemo od citiranog stava, ocrta se, u stvari, strategija borbe u sprečavanju i suzbijanju kriminalnog ponašanja. Odbrambeni sistemi moraju se graditi na dva koloseka. Jedan pravac je usavršavanje instrumenata borbe u kompanijama, tako što će se proučavanjem nastanka brojnih kriminalnih radnji ustrojiti takav sistem formiranja kontrole, cirkulacije i evidentiranja dokumentacije koji ne dozvoljava improvizacije. Pored toga, neophodno je maksimalno uzdizanje nivoa kvaliteta rada internih kontrola i revizija, uz obezbeđenje potrebnih tehničkih sredstava. Istovremeno, mora se voditi oprezna politika pri zapošljavanju kadrova čiji posao je vezan za rad na najosetljivijim punktovima, na kojima se obezbeđuje regularnost rada kompanije. Kadrovima u internim kontrolama i internim revizijama treba omogućiti i od njih tražiti permanentno dodatno obrazovanje i stručno usavršavanje, kako bi svoje zadatke uspešno izvršavali.

Treba imati u vidu činjenicu da samo mali broj izvršenih kriminalnih radnji u kompanijama nije moguće pratiti kroz poslovne knjige. S druge strane, podaci o transakciji izvršenoj u kriminalne svrhe su, u najvećem broju slučajeva, sadržani u računovodstvenim dokumentima i evidencijama, čak i onda kada ih počinilac kriminalne radnje uništi ili ne ostavi pisani trag. Stoga je razumevanje računovodstvenih procesa i celovitog računovodstvenog informacionog sistema od izuzetnog značaja za suzbijanje, otkrivanje i rasvetljavanje kriminalnih radnji.

U savremenim uslovima poslovanja, samo mali broj računovodstveno-informacionih sistema vodi se isključivo manuelno. Najveći broj sistema je

¹¹⁶ Wiley Corporate F & A, str. 23.

automatizovan, mada se nijedan ne bazira u potpunosti samo na tome. Računovodstveni sistemi organizovani su, moglo bi se reći, između onih potpuno automatizovanih, tamo gde se može postići efikasnost, i manuelnih koji se koriste u onim slučajevima gde to nalažu rizici, prednosti ili ograničenja. Iako je sve više prisutna tendencija ka automatizaciji ovih sistema, ipak kompjuterska tehnologija ne može da zameni sve ljudske aktivnosti.

Treba uvažiti pravilo da lica koja prvi put sklapaju ugovor o zasnivanju radnog odnosa u datoj kompaniji ne treba odmah da počnu s radom na osetljivim poslovima. Pojedinci sa izraženom ili prikrivenom sklonošću ka kriminalnom ponašanju, moraju da prođu ozbiljne testove prilikom raspoređivanja na radna mesta. Naročito se mora voditi računa da takva lica ne dođu na pozicije s kojih se kontroliše regularnost poslovanja ili cirkulišu poverljive informacije, i sa kojih je izvršenje kriminalne radnje izvodljivije.

Dobro organizovan računovodstveni sistem, orijentisan na tačno, blagovremeno, sveobuhvatno i korektno praćenje ekonomskih procesa, predstavlja ozbiljnu branu kriminalnom ponašanju. Rigoroznom i doslednom primenom Međunarodnih računovodstvenih standarda, računovodstvenih principa, raznih pravila i propisa, postiže se maksimalan nivo korektnog prikazivanja lanca povezanih poslovnih ciklusa u kompaniji. Koncept korektnog predstavljanja poslovnih aktivnosti, putem računovodstvene dokumentacije, evidencija i finansijskih izveštaja, temeljan je i preventivan uslov za obeshrabrivanje potencijalnih počinilaca kriminalnog ponašanja. Ukoliko ne bi postojao adekvatan okvir, utemeljen na prihvaćenim načelima, pravilima evidentiranja, procenjivanja i predstavljanja poslovnih zbivanja, kompanije bi imale potpunu slobodu u postupcima i metodama kreiranja poslovne dokumentacije, evidencija i praćenja poslovnih procesa u svojim knjigama. U uslovima nejasno definisanih principa u oblasti praćenja ekonomskih događaja, stanja imovine, izvora iz kojih je pribavljena, prihoda, rashoda, a time i rezultata poslovanja, pružale bi se neograničene mogućnosti za kriminalne aktivnosti, kako službenika i radnika, tako i rukovodećih struktura, a na štetu vlasnika kapitala i zaposlenih u kompaniji. U poslovnim okolnostima koje se karakterišu neizgrađenom, neprecizno definisanom, ili čak haotičnom organizacijom, faktori kriminalnog ponašanja bili bi snažno podstaknuti. U tom slučaju počiniocima kriminalnih radnji ne bi trebalo ni puno veštine ni znanja da prikriju svoje nezakonite aktivnosti, pošto se one na adekvatan način ne sprečavaju. Čak i u savremenim uslovima, kada su računovodstveni sistemi veoma razvijeni i osmišljeni kako za praćenje poslovnih procesa, tako i za sprečavanje i otkrivanje kriminalnih radnji, dobro osmišljena kriminalna radnja je istovremeno i dobro prikrivena, jer iskusni počinioci nezakonitog ponašanja nastoje da ne ostave vidljiv trag o nelegitimno počinjenom delu.

U teoriji postoji dosta rašireno mišljenje da, i pored svih napora, nije pronađen potpuno efikasan sistem za sprečavanje kriminalnog ponašanja i izvršenje kriminalnih radnji, o čemu govori i sledeći stav o njima: „... opšti pojam koji obuhvata sve raznovrsne načine koje ljudska dovitljivost može osmisliti, a iskorišćeni su od strane pojedinaca za sticanje koristi u odnosu na druge, putem

lažnih predstavljanja. Nijedno definitivno i nepromenjivo pravilo ne može biti postavljeno kao opšti predlog u definisanju kriminalne radnje pošto ona uključuje iznenađenje, varanje, lukavstvo i nepošteno načine pomoću kojih je neko prevaren. Jedine granice definisanja jesu one koje ograničavaju ljudski lopovluk.“¹¹⁷ Ohrabrenje za počiniocima kriminalnih radnji pružaju slabosti u organizaciji i radu odgovarajućih službi u kompaniji, pa se zloupotrebe najčešće događaju kad se u potpunosti „zatvori“ vatreni trougao kriminalne radnje tj. kada se pritisak za njeno izvršenje, mogućnost za njeno činenje i opravdanje za nezakonito postupanje, dovedu do određenog stepena međusobne usaglašenosti. Kad interne kontrole one ne postoje, ili su slabe pa se lako izbegavaju, trougao kriminalne radnje je zatvoren, a rizici pojave kriminalnih radnji naglo rastu. Uobičajene slabosti internih kontrola, koje olakšavaju pojavu nezakonitog delovanja, uključuju:

- nedostatak podele dužnosti,
- nedostatak fizičke zaštite materijalne imovine,
- nedostatak nezavisnih provera,
- nedostatak odgovarajućih postupaka odobravanja,
- zaobilaženje postojećih kontrola,
- neodgovarajući računovodstveni sistem.¹¹⁸

Iznesene slabosti u organizaciji i radu kompanije, a posebno njene interne kontrole, signaliziraju da je njena imovina nezaštićena i da potencijalni počinioci kriminalnog dela mogu, bez ustezanja i naročito osmišljenih postupaka za prikrivanje kriminalne radnje, da stupe u akciju i svojim aktivnostima pribave sebi korist a kompaniji prouzrokuju štetu, uz prihvatljiv rizik da će njihova radnja biti otkrivena i da će zbog toga snositi adekvatne posledice.

4.1.1. Zашtita informacija u kompanijama

Kolektiv se mora stalno edukovati, pri čemu se posebna pažnja mora posvetiti razvijanju kulture poštenja i lojalnosti prema kompaniji. S druge strane, poslovni subjekat mora da stimuliše vernost zaposlenih i da kod njih gradi uverenje da oni tu radi sticanja materijalnih uslova i obezbeđivanja svoje egzistencije. Drugim rečima, zaposleni treba da neguju pripadnost kolektivu, osećaj da je to njihov drugi dom, a ne samo mesto gde zarađuju platu. Tu mogu da stiču i šire krug prijatelja itd. Da bi to obezbedila, kompanija mora ispoljiti brigu za uslove života zaposlenih, za njihove probleme i njihove porodice. Takođe, mora da im pruži pomoć ukoliko se nađu u nevoljama, naročito kada je u pitanju školovanje ili lečenje dece. Osim toga, potrebno je da kompanija podstiče stručno usavršavanje svojih kadrova i da im omoguću napredovanje u poslu, ceneći njihove napore da svoje radne zadatke

¹¹⁷ W. Steve Albrecht, Chad O. Albrecht, *Fraud Examination & Prevention*, Thomson/South-Western, Ohio 2004, str. 5.

¹¹⁸ *Isto*, str. 92.

obavljaju savesno. Kompanija na pošten način treba da motiviše savestan rad i korektne odnose zaposlenih prema poslodavcu, i mora u svakom momentu da pokazuje širok odnos, uz očekivanje od zaposlenih da na dobro odgovore dobrim.

To će na radnike delovati tako da ne dozvoljavaju kriminalno ponašanje, da ga osuđuju jer ugrožava njihovu egzistenciju, njihove porodice i kvalitet života. Kriminalne aktivnosti umanjuju mogućnosti kompanije da obavi sve one funkcije o kojima je reč, ili da suzi uslove za takvo delovanje. Na taj način, zaposleni u kompaniji će biti svesni da počinioci kriminalnih ponašanja ne potkradaju samo kompaniju, već i njihovu sopstvenu budućnost.

U dobro organizovanim kompanijama, svi zaposleni uključuju se u sistem bezbednosti za očuvanje poslovnih informacija. Odavanje poslovnih tajni, u stvari, predstavlja štetnu radnju, koja kompaniji pre ili kasnije uzrokuje gubitak. Takvom aktivnošću nanosi se šteta subjektu čija je tajna odata, a pojedinac koji je tako nešto učinio prima za to odgovarajuću, prvenstveno novčanu, naknadu. Zato se zaposlenima u pravnom subjektu, naročito onima koji su u posedu određenih informacija od većeg značaja, jasno mora predočiti da one pripadaju njemu (pravom subjektu). Isto tako, zaposlenima se mora staviti do znanja i to da su informacije i podaci imovina koja ima svoju vrednost. Politikom koju kompanija vodi o zaštiti tog oblika svoje imovine, zaposlenima je nužno predočiti opasnosti, činjenice o rizicima kojima su izloženi u pogledu posledica koje mogu nastati ukoliko se prema njima ne odnose sa pažnjom. To podrazumeva da ta politika podstiče svest i razvija bezbednosnu kulturu zaposlenih o čuvanju informacija. Politika, u tom smislu, kao i njeno sprovođenje u život, neophodna je, imajući u vidu činjenicu da za nju najveći rizik u pogledu narušavanja tajnosti informacija predstavljaju upravo — zaposleni. Odavanju informacija koje predstavljaju dobro kompanije najviše su skloni nezadovoljni radnici, nedavno otpušteni, počinioci kriminalnih radnji, savetnici ili druga lica koja žele osvetu, ili su predmet pažnje partnera ili konkurencije. Pritisku za odavanje poslovnih tajni najviše su izložene kompanije koje raspolazu ili se bave visokotehnološkim poslovima i procesima, pa samim tim i njeni zaposleni, naročito oni koji rade na osetljivim mestima u pogledu primene i razvoja novih tehnoloških dostignuća.

Stanovište je mnogih teoretičara, naročito onih iz oblasti pravnih nauka, da od kriminalnog ponašanja nesumnjivo najviše odvraća sigurno utemeljena pravednost procesuiranja takvih aktivnosti. Ona podrazumeva brzo otkrivanje i privođenje pravdi počinioca kriminalne radnje, nepristrasno i nezavisno suđenje, kaznu koja odgovara izvršenom delu i obeštećenje žrtve. Kriminalna radnja se i događa zato što počinilac daje prioritet koristi koju će imati prisvajanjem tuđe imovine, u odnosu na rizik da bude otkriven i kažnjen. Drugim rečima, to znači da posledice koje prouzrokuje kazna nisu tako teške kao zadovoljstvo koje se postiže kriminalnim ponašanjem, što se veoma često ispostavlja kao tačno, posebno kada se radi o ekonomskom kriminalu.

5. RAČUNOVODSTVENI SIGNALI ZA NASTANAK KRIMINALNE RADNJE

5.1. Poznavanje sistema računovodstva kao uslov za rasvetljavanje kriminalnih radnji

Pre nego što se upusti u analiziranje računovodstvene dokumentacije i njene registracije u poslovnim knjigama, i proveriti sumnje na koju ukazuju signali o eventualno izvršenoj kriminalnoj radnji, forenzički računovođa mora da se upozna sa zadacima i radom interne kontrole i interne revizije na suzbijanju kriminalnog ponašanja u kompaniji. Ukoliko računovođa proceni da su te kontrolne službe dobro organizovane, da su efikasne u svom radu i da su im rezultati ubedljivi, može se pouzdati u njihove informacije, ali ih mora proveriti. Rezultati njihovih aktivnosti mogu se oceniti uspešnim ako su na suzbijanju i sprečavanju kriminalnih radnji, u datim okolnostima, maksimalno suzile polje mogućnosti da ostanu neotkrivene, a potencijalne počiniocce dovele do uverenja da ukoliko počine protivzakonitu radnju, ona neće ostati nezapažena i neotkrivena. Potencijalni počinitelj kriminalne radnje ima dve težnje: 1) da njegove kriminalne aktivnosti, ako se već odluči na njih, ostanu neotkrivene; i 2) da bude zapažen u zadovoljenju želja koje su ga navele na takvo ponašanje. To znači da kod okruženja bude primećeno njegovo lažno samozadovoljstvo i da kod sredine u kojoj živi i radi izazove zavist i divljenje na račun svoje upućenosti u računovodstvene sisteme, način nastanka i formiranja poslovne dokumentacije itd. Forenzički računovođa pak mora detaljno da poznaje način cirkulacije dokumentacije i sistematiku njenog evidentiranja, i, definitivno, načina na koji se ona održava i obuhvata u finansijskim izveštajima. Isto tako, mora prepoznavati karakteristike pojava oblika pojedinih kriminalnih radnji, kako bi mogao da primeni neophodne tehnike istraživanja za njihovo rasvetljavanje. Značaj prepoznavanja oblika, karakteristika i načina izvršenja pojedinih kriminalnih radnji leži u omogućavanju njihovog otkrivanja i potpunog rasvetljavanja, putem analiziranja poslovne dokumentacije i računovodstvenih evidencija.¹¹⁹

Počinioci kriminalnih radnji obično se po svom spoljašnjem izgledu ne razlikuju od većine zaposlenih lica u kompaniji, pojedinaca koji predstavljaju poslovne partnere, kupce i prodavce i dr. Za uspešnost otkrivanja kriminalnih radnji ključni uslov je poznavanje njihovih pojava oblika i načina koji odlikuju njihove postupke.

„Kao što je nemoguće u gomili slagalica pronaći pojedinačne delove koji čine sliku novčanice od 100 dolara, ako pre svega ne znamo kako ta novčanica izgleda, tako je veoma teško otkriti kriminalnu radnju u finansijskim izveštajima

¹¹⁹ A. Petković, *Forenzička revizija — kriminalne radnje u finansijskim izveštajima*, Proleter A. D. Bečej, Novi Sad 2010, str. 22.

(finansijskoj dokumentaciji i evidencijama), ukoliko se ne poseduje znanje o tome koje su karakteristike te kriminalne radnje, kako se ona ispoljava, na kojim područjima poslovanja, koje su kategorije pojedinaca, delova pravnog lica ili ustanove ugrožene, koji se 'alati' upotrebljavaju u njenom izvršenju itd. Kao sastavni deo stalnih napora za ličnim profesionalnim usavršavanjem, a u svetlu ponovnog interesovanja teorije i prakse revizije za pojavu kriminalnih radnji u finansijskim izveštajima, kompetentan revizor treba da ima saznanja o načinu izvršenja njihovih savremenih oblika. Kao izvore saznanja u tom smislu revizor može koristiti zvanične izveštaje državnih organa i vladinih agencija koje se bave suzbijanjem svih oblika nezakonitosti u privrednom poslovanju, časopise i publikacije koji se bave ovom tematikom, kao i članke, izveštaje i saznanja do kojih dolaze renomirane međunarodne organizacije i institucije.¹²⁰

Navedeni stav usmeren je na reviziju finansijskih izveštaja, kao finalnog proizvoda računovodstvenih aktivnosti, i na revizore koji proveravaju ispravnost tih izveštaja i dokumentacije vezane za njih. Očito je da se pored forenzičkih revizora radi i o forenzičkim računovođama. Stav ukazuje na obavezu ovog profila stručnjaka da se stalno usavršava i podiže nivo svog stručnog obrazovanja, obogaćujući ga novim saznanjima i inovacijama u toj oblasti, koristeći pritom relevantne izvore i saznanja. Istovremeno, navedenim stavom ukazano je na dinamičnost pojava oblika privrednog kriminala koje treba da prati dinamičnost saznanja o njima, a time i dinamičnost oblika borbe na suzbijanju, sprečavanju i otkrivanju kriminalnih aktivnosti. Takvu borbu mogu da vode samo stručno osposobljeni ljudi, koji uz adekvatnu osposobljenost za rasvetljavanje takvih aktivnosti, stalno prate inovirana saznanja i nove tehnike suprotstavljanja ovoj ekonomskoj anomaliji.

Cilj organizacionog uspostavljanja interne kontrole i interne revizije jeste podrška regularnosti poslovanja, suzbijanje i sprečavanje kriminalnog ponašanja u poslovnom subjektu. Polazeći od toga, domen njihovog delovanja proteže se na sve aktivnosti u kompaniji gde se obavljaju ekonomski procesi. S obzirom na to da navedene aktivnosti internih organa kontrole na određeni način daju legitimitet zakonitosti poslovanja kompanije, ispravnosti poslovne dokumentacije, evidencija u poslovnim knjigama, i informacija u njihovim izveštajima, te aktivnosti smanjuju rizik od nastajanja pojedinih oblika kriminalnih aktivnosti u njenom poslovanju. Međutim, informacije interne kontrole i interne revizije nisu dostupne eksternim korisnicima finansijskih izveštaja, pa se zato oni mogu jedino, u manjoj ili većoj meri, oslanjati na revizorske izveštaje eksternih revizorskih kuća. Zato se izveštajima eksternih revizora posvećuje veća pažnja, ne samo od strane poslovnih partnera kompanije, već i od strane raznih državnih organa kontrole, pa i same vlasti, koja je zainteresovana za regularnost poslovanja u celom sistemu. Naime, bez

¹²⁰ Isto, str. 98.

zakonitog rada u kompanijama nema ni regularnog funkcionisanja privrednog sistema. Ukratko, zadatak eksterne revizije jeste da otkloni sumnje u istinitost podataka u finansijskim izveštajima, pa njena aktivnost predstavlja, u stvari, proces proveravanja.

U prethodnim izlaganjima, težište za uspešno suzbijanje i sprečavanje kriminalnih radnji stavljeno je na ispravnost poslovne dokumentacije i evidencija, kojima se odvrćaju potencijalni izvršioci protivzakonitih radnji. Ali, i pored preduzimanja svih mera opreza u formiranju poslovne dokumentacije i unošenja u nju izvornih podataka, i iz nje u računovodstvene evidencije, kriminalci nalaze put i način da počine nezakonito delo, koristeći i najmanju priliku. Oni te radnje izvode sa oprežnošću koju smatraju dovoljno bezbednom. No, i pored toga što počinioци kriminalnih radnji nekada vrlo vešto pripreme plan za izvršenje kriminalnog dela, oni uvek moraju, hteli to ili ne, ostaviti neki trag — makar u formiranju dokumenata, kada i mali nedostaci ili nelogičnost postupaka u njenoj izradi, cirkulisanju i evidentiranju ukazuju na nešto neuobičajeno. To upućuje na sumnju da se kriminalna radnja ipak dogodila. Zapravo takva, makar i sitna greška ili nelogičnost, često može uputiti na trag kriminalnog ponašanja i predstavlja signal da se slučaj, praćen takvim dokumentom, od početka do kraja detaljno ispita. Nakon toga može se konstatovati da je počinjena kriminalna radnja ili da se radi o slučajnoj grešci.

Postoje slučajevi izvršenja kriminalne radnje koja nije praćena bilo kakvim dokumentom. Takva radnja ne ostavlja trag u poslovnim evidencijama. Kao primer može se navesti slučaj krađe materijala iz skladišta, i drugih oblika materijalne imovine, ili prisvajanje novca iz blagajne. I u ovim slučajevima dokumentacija i knjigovodstvene evidencije predstavljaju osnov od koga se polazi u utvrđivanju istine. Tako, npr., kod prisvajanja materijala i gotovih proizvoda iz skladišta ili novca iz blagajne, prvo se putem dokumentacije i evidencija utvrđuje koliko je tih oblika dobara trebalo da se nalazi u skladištu, ili u blagajni kada se radi o novcu, u datom trenutku, a zatim se popisom utvrđuju stvarne količine i vrednost te imovine. Zatim se upoređivanjem tako utvrđenih stvarnih stanja sa stanjima vrednosti i količina (prema dokumentaciji i evidencijama, te količine trebalo je da se nalaze u skladištu ili u blagajni), dolazi do zaključka da li je napravljen manjak ili je stanje uredno. Međutim, ako se i utvrdi manjak, to ne znači da je on nastao nezakonitim prisvajanjem, pošto razlozi za nastali manjak mogu biti različiti. Na primer, može se dogoditi greška u dokumentaciji i evidencijama, prilikom zaduženja i razduženja, ili se neki oblici imovine mogu pokvariti, s vremenom kalirati, izgubiti na težini i sl.

Izneseni stavovi ukazuju na nužnost kontrole ekonomskih procesa u poslovnom subjektu, u cilju njegovog uspešnog poslovanja. Isto tako, ističe se i

neophodna potreba regularnog¹²¹ poslovanja subjekta. Uslov za obezbeđenje praćenja regularnosti poslovanja i zakonitosti obavljanja ekonomskih aktivnosti subjekta, nije moguć bez dobro organizovanog formiranja, kontrole cirkulisanja dokumentacije i urednog vođenja poslovnih evidencija. Na taj način mogu se dobiti tačni računovodstveni podaci koji mogu imati višestruku namenu. Da bi se postigla efikasnost u formiranju dokumentacije i ažurnost u vođenju poslovnih evidencija, svaka ekonomska transakcija mora se tačno dokumentovati, blagovremeno zabeležiti i pravilno registrovati, u knjigovodstvu, na odgovarajuće račune (konta). Ispunjavanje ovih zahteva zavisi, u prvom redu, od tačnosti dokumenata koja se formiraju na raznim punktovima u poslovnom subjektu, tamo gde se odvijaju poslovni procesi. Dokumenta, pored sveobuhvatnosti koja odslikava sadržinu datog ekonomskog događaja, moraju imati i odgovarajuću formu. Tako, dnevnik, glavna knjiga, radni nalozi, otpremnice, prodajne fakture i druga dokumenta, moraju biti tako osmišljeni da njihov oblik i sadržina pružaju ubedljivo uverenje da se imovina subjekta adekvatno kontroliše, a ekonomske transakcije pravilno beleže. Dobro oformljena dokumentacija, njeno cirkulisanje i ustrojene evidencije imaju sledeće karakteristike:

- izvršeno je njihovo prethodno obeležavanje serijskim brojevima, zarad obezbeđenja nadzora nad dokumentima koji eventualno nedostaju i koji se ne koriste;
- dostupni su i pripremljeni u vreme kada se transakcija obavlja;
- pregledi su jednostavni, zarad čitanja i razumevanja;
- osmišljeni su na način da se mogu upotrebiti za više namena kako bi se broj obrazaca sveo na najmanju moguću meru;
- pogodni su za kompletiranje.¹²²

Može se zaključiti da je, za aktivnosti kontrole ekonomskih zbivanja, i rasvetljavanja eventualno izvršenih kriminalnih radnji u poslovnom subjektu, od izuzetnog značaja ispravno formiranje, držanje dokumentacije, koja i svojom formom treba da omogućiti da se sa njom lako manipuliše. Polazeći od navedenih zahteva, dokumentacija usklađena sa zakonskim propisima, Međunarodnim računovodstvenim standardima i navedenim potrebama, za praćenje i kontrolu ekonomskih transakcija i zbivanja u poslovnom subjektu, računovodstveni sistem postaje jedini pouzdan temelj i nezaobilazni izvor sveobuhvatne kontrole poslovanja. Taj sistem, istovremeno, obezbeđuje pouzdanu osnovu za izradu raznovrsnih analiza i informacija, za utvrđivanje odgovornosti za poslovni uspeh ili neuspeh, i dokaze o regularnosti poslovanja. Pored ispravne dokumentacije, u

¹²¹ Pod regularnim poslovanjem podrazumeva se odvijanje poslovnih aktivnosti u skladu sa zakonskim propisima.

¹²² A. Petković, *Forenzička revizija — kriminalne radnje u finansijskim izveštajima*, Proleter A. D. Bečej, Novi Sad 2010, str. 133.

napred naznačenom smislu, i vođenje poslovnih evidencija zasnovanih na zakonskim propisima i računovodstvenim standardima ima, takođe, veoma značajnu ulogu u obezbeđivanju kontrole i praćenja regularnosti ekonomskih aktivnosti poslovnog subjekta. Dobro računovodstvo je, isto tako, instrument koji predstavlja osnovu za suzbijanje i sprečavanje kriminalnog ponašanja i utvrđivanje odgovornosti za ukupno poslovanje ili pojedine aktivnosti. Prema tome, samo sadržajno i formalno, sa propisima usklađeno, formiranje poslovne dokumentacije, i na tako obezbeđenoj dokumentacionoj osnovi ispravno i sa zakonima usklađeno ustrojstvo i vođenje poslovnih evidencija, predstavlja celovitu i dobru podlogu za uspešno funkcionisanje računovodstvenog sistema. Ono će, takođe, predstavljati nezaobilazno sredstvo čiji informacioni kapaciteti će se koristiti kao analitičke podloge za ocenjivanje poslovnih aktivnosti polazeći od različitih potreba i aspekata. Jer, računovodstvo, njegovi podaci i informacije predstavljaju osnov od koga se polazi u utvrđivanju rezultata poslovanja poslovnog subjekta, u svim analizama i istraživanjima ekonomskih zbivanja i u utvrđivanju uzroka eventualnih devijacija u poslovanju.

5.2. Provera signala upozorenja u postupku rasvetljavanja kriminalnih radnji

Očekivanja su da se najveći broj kriminalnih radnji otkrije tokom finansijske revizije, međutim, stvarnost je sasvim drugačija, na što jasno ukazuju ranije izneseni podaci. Na izvršeno kriminalno delo ukazuju: 1) sumnje, prigovori ili informacije o kriminalnoj radnji, koje potiču od trećih lica (nezadovoljni dobavljači, kupci ili saradnici), 2) intuicije ili sumnje lica koje se bavi istragom da nešto nije u redu, 3) faktori koji su suprotni očekivanjima osobe koja je pretpostavljena osumnjičenom, ili 4) iznenadno otkriće da nešto nedostaje — novac, drugi oblici imovine, izveštaji, datoteke, dokumenti ili podaci.

Klasifikacije kriminalnih radnji pomažu da se one objasne uz pomoć trougla (pritisak, mogućnost, opravdanje). To je značajno da bi se sprovedi istražni postupci u vezi s kriminalnim radnjama. Istragom najpre treba utvrditi da li krivično delo stvarno postoji. „Jednostavno rečeno, smatra se da je krivično delo izvršeno tek kad se dokaže gubitak nečega što ima vrednost za žrtvu, kada postoji počililac koji je prouzrokovao takav gubitak i kada postoji zakon koji takav gubitak tretira kao krivično delo. U načelu gubitke i krivične radnje lakše je utvrditi i dokazati nego uzrok gubitka.

Neposredne činjenice za utvrđivanje da li je došlo do kriminalne radnje su postojanje: 1) krivičnog zakona; 2) evidentno kršenje takvog zakona; 3) počililac; i 4) žrtva. Šest osnovnih koraka u istraživanju kriminalne radnje su:

1. Pribavljanje svih raspoloživih podataka i dokumenata koji se odnose na sumnju;
2. Procena osnovanosti sumnje u odnosu na raspoložive dokumente;

3. Procena korporativnog okruženja u odnosu na konkretnu osobu;
4. Preispitivanje da li se teorija kriminalne radnje mogla razviti u ovom stadijumu. Postoji li motiv ili mogućnost?
5. Utvrđivanje da li raspoloživi dokazi imaju smisla. Da li mogu da polože test poslovne stvarnosti?
6. Komuniciranje sa relevantnim stranama o detaljima i statusu predmetne kriminalne radnje.¹²³

Posle obavljenih radnji navedenih u citiranom tekstu, nastavak aktivnosti uslovljen je time da li je počinilac otkriven. Ukoliko jeste, prelazi se u drugu fazu postupka, koja dobija karakter sudskog procesuiranja. Međutim, ukoliko počinilac nije identifikovan nastavljaju se dalja istraživanja sve dotle dok on ne bude prepoznat i dostupan za sledeću fazu postupanja. Potrebno je da istraživači kriminalnih radnji znaju koji su sve dokazi potrebni za potvrđivanje krivičnog dela i kako se ti dokazi pribavljaju. To se postiže utvrđivanjem činjenica na osnovu dokumentacije i knjigovodstvenih evidencija, putem svedočenja ili na drugi način. Intervju sa osumnjičenim, odnosno identifikovanim počiniocem obavlja se, pošto se detaljno prouče svi prikupljeni dokazi i analiziraju relevantni podaci. Nakon sprovedenih prethodnih radnji, ulazi se u sudski proces na kome se prezentuju prikupljeni dokazi. Tek na sudu dolazi do izražaja sposobnost veštaka da obrazloženjem dokaza i činjenica utvrđenih u prethodnom postupku, dokaže postojanje kriminalne radnje i da nedvosmisleno potvrdi identifikaciju počinioca. Takođe, on na sudu treba svestrano da osvetli način izvršenja krivičnog dela i visinu nastale štete. Za uspeh u dokazivanju krivičnog dela neophodan je stručnjak, računovođa-forenzičar, koji će stručno, ali razumljivim jezikom objasniti podatke utvrđene na osnovu dokumentacije i evidencija, obrazložiti finansijske informacije i datoteke koje potvrđuju ili opovrgavaju tvrdnje tužioca. Računovođa-forenzičar mora biti potpuno nezavisan i svojom aktivnošću biti posvećen i služiti isključivo istini.

U procesu veštačenja dokumentacije i evidencija mora se, prvenstveno, polaziti od raspoloživih i utvrđenih činjenica. Pored toga, moraju se uzeti u obzir sklop i obrazac ponašanja počinioca kriminalnog dela, način izvršenja nezakonite radnje, tragovi i dokazi koje je ostavio za sobom, a na osnovu kojih je moguće u potpunosti rekonstruisati sliku i proces izvršenja kriminalne aktivnosti. Svaka kriminalna radnja ima svoja specifična obeležja, jer počinioci takvih aktivnosti ne razmišljaju na isti način i nastoje da svoje delo izvedu originalnim metodama i postupcima, smatrajući da će ostati neotkriveni, trudeći se da ne ponove greške drugih, koje su ukazale na počinjenu kriminalnu radnju. Počinioci prilikom izvršenja kriminalne radnje ostavljaju trag, koji, se lakše ili teže otkriva, i upravo zadatak forenzičkog računovođe ili revizora je da otkrije takav trag i da ga iskoristi

¹²³ Wiley Corporate F & A, *op. cit.*, str. 45.

kao putokaz koji će ga dovesti do relevantnih činjenica i dokaza da je nezakonito delo učinjeno. Iako svaka kriminalna radnja ima svoja specifična obeležja, ipak veliki njihov broj ima i određene sličnosti, jer kriminalci koriste iskustva drugih. Onih koji su pre njih učinili takva ili slična dela, sa kojima su upoznati brojni potencijalni akteri takvih i novih radnji.

U stvarnom privrednom životu javljaju sa dve vrste signala upozorenja i to: 1) znaci upozorenja pojedinaca, počinioca kriminalnih radnji; i 2) znaci upozorenja vezani za kriminalne radnje u finansijskim izveštajima. Kada se govori o kriminalnim radnjama pojedinaca protiv poslovnog subjekta, u svoju korist, podrazumeva se prisvajanje novca ili nekog od oblika imovine koja se relativno lako može pretvoriti u novac. Polazeći od stavova Luksa i Fitijanijeve, opšti znaci upozorenja podrazumevaju:

- promene u ponašanju,
- izbegavanje direktnog pogleda,
- povećana razdražljivost,
- radna biografija sa više prekida,
- problematičan karakter,
- stalni bes,
- tendencija da se okrivljuju drugi,
- promene u načinu života.¹²⁴

Manifestovanje uočljivih promena načina života kod počinioca kriminalnog dela verovatno je najubedljiviji i najčešći znak upozorenja od napred navedenih, dok će ostali signali, a pre svega razdražljivost i izbegavanje pogleda, doći do izražaja kod osoba koje možda grize savest, što je relativno redak slučaj. Karakteristično je za pojedinačne počinioce da mnogi od njih nastoje da s vremenom uzimaju sve više i više. Na primer, ako jedne godine uspeju da ostanu neotkriveni, oni druge godine uzimaju više, treće još više i tako redom, sve dok izgube kontrolu nad sopstvenim postupcima. Prisvojene neoporezive vrednosti obično se troše na takav način da svi iz okruženja počinioca mogu da primele nelogičan rast njegovih mogućnosti, pojačano trošenje i njegov izmenjen životni standard. Druge signale upozorenja ispoljavaju zaposleni u poslovnom subjektu:

- nezadovoljni su svojim poslodavcem ili poslovnim rukovodstvom kompanije,
- ne koriste godišnji odmor, jer se plaše da će ih otkriti lice koje ih u vreme odsustva zameni,
- imaju finansijske poteškoće, probleme sa dugovima, ili nedostatak novca za potrebe koje smaraju neophodnim,

¹²⁴ Allen G., Lux & Sandra Fitiani, „Fighting Internal Crime Before It Happens“, *Information Systems Control Journal*, knj. III, 2002, str. 41—50.

- ispoljavaju nervozu, razdražljivost i druge psihotične karakteristike,
- stalno se žale da se njihovi pretpostavljeni ili kompanija loše ophode prema njima,
- ispoljavaju karakteristike u ponašanju koje su uzrokovane egocentrizmom, a često imaju i prenaplašenu potrebu za kontrolom,
- odbijaju premeštanje na druge poslove, unapređenja i druge poslovne ponude.¹²⁵

Izuzetno teške oblike kriminalnog ponašanja, imajući u vidu moguće štetne posledice, predstavljaju nezakonite aktivnosti vezane za finansijske izveštaje. Ovakve kriminalne radnje karakteristične su po tome što ih osmišljava menadžment kompanije i izvršavaju u korist same kompanije ili pak počinioca, a može se dogoditi da korist istovremeno ostvaruju i kompanije i počinioci.

Signali upozorenja za ovu vrstu kriminalnih radnji specifični su i razlikuju se od signala koje ispoljavaju pojedinačna lica. U principu, ovi znaci podrazumevaju:

- raznovrsne oblike računovodstvenih poremećaja,
- iskazivanje visokog rasta poslovnih aktivnosti,
- prikazivanje neuobičajeno visoke i nerealne dobiti,
- ispoljavanje nedopustivih anomalija i nedostataka u aktivnostima interne kontrole,
- ispoljavanje visokog stepena agresivnosti od strane menadžmenta.

Najčešći signali upozorenja koji ukazuju da je izvršena kriminalna radnja, prikrivena u finansijskim izveštajima kompanije, uglavnom su stil i karakter ponašanja izvršnih menadžera. Nizak nivo lične etike se kod izvršnih menadžera na najvišem nivou u hijerarhiji rukovođenja kompanijom teško uočava i otkriva, ali i pored toga kod njih će biti uočljivo prisustvo preterane agresivnosti. Tako izvršni menadžer u komunikaciji s kolektivom stalno postavlja i odobrava nerealno visoke ciljeve. Takav menadžer najčešće dominira zaposlenima, i stalno ih drži u potčinjenom položaju. Takođe, on će neprekidno odvracati pažnju internih i eksternih kontrola i revizora sa onih oblasti u kojima je kriminalna radnja prikrivena i gde bi mogla da se otkrije. Za ovakve izvršne menadžere karakteristično je čuvanje određenih poslovnih informacija u tajnosti.

Na osnovu napred opisanih znakova upozorenja, može se doći do određenih opštih metoda za otkrivanje kriminalnih dela, koje su nezavisne u odnosu na same kriminalne radnje. To su:

- Interna revizija intenzivno je uključena u aktivnosti usmerene na sprečavanje kriminalnih radnji;

¹²⁵ Wiley Corporate F & A, str. 139—140.

- Finansijski revizori dosledno primenjuju standard SAS (Saopštenja o standardima revizije) br. 99;
- Dosledna primena odeljka 404 Sarbejnz—Oksli zakona (Sarbanes—Oxley Act — SOX) omogućava identifikovanje nedostataka u radu internih kontrola čime se može stvoriti utisak nebrige i podsticanje faktora navođenja na nezakonito ponašanje. Sve to će verovatno uzrokovati povećan rizik za nastajanje kriminalne radnje u nekoj oblasti ili fazi poslovnog procesa;
- Sprovodi se horizontalna i vertikalna analiza finansijskih izveštaja, tj. upoređivanjem poslovnih jedinica i njihovih podataka dolazi se do određenih zaključaka i činjenica vezanih za regularnost poslovanja;¹²⁶
- Vrš se analiza pokazatelja o trendovima kretanja određenih poslovnih aktivnosti kompanije ili nekih njenih delova, tokom nekoliko poslednjih godina;
- Vrš se najavljena revizija i/ili popis novca i imovine;
- Primenjuje se jednostavan sistem dojava, koji je anoniman i dostupan svim zainteresovanima;
- Poboljšava se rad interne kontrole, naročito njenog dela osmišljenog za otkrivanje kriminalnih radnji i prepoznavanje znakova upozorenja;
- Proveravaju se podaci i znakovi upozorenja, korišćenjem softverskih alati (CAATs).¹²⁷

6. RAZLIKE IZMEĐU POSLOVNOG I FORENZIČKOG RAČUNOVODSTVA

Imajući u vidu iznesene karakteristike poslovnog računovodstva i korišćenja njegovih podataka i informacija za potrebe poslovnog odlučivanja, na ovom mestu neophodno je izložiti specifičnosti forenzičkog računovodstva i razlike između njega i poslovnog računovodstva. Poslovno računovodstvo započinje svoje aktivnosti formiranjem finansijske i materijalne dokumentacije, nastavlja se kontrolom njene formalne i suštinske ispravnosti, pošto ona predstavlja elemente slike poslovnih događaja, i pojedinačne slike svih poslovnih aktivnosti, sabrane, sređene po utvrđenom redu i sistemu, koje daju celovitu sliku poslovanja pravnog subjekta, putem finansijskih izveštaja. Da li će ta slika biti jasna ili nejasna, zavisi od kvaliteta poslovne dokumentacije, koja se formira na različitim mestima u poslovnom sistemu, svuda gde se događaju ekonomski procesi, na mestima gde aktivnošću ljudi i sredstava dolazi do ekonomskih promena i stvaranja nove

¹²⁶ O vertikalnoj i horizontalnoj analizi finansijskih izveštaja biće reči kasnije u ovoj knjizi.

¹²⁷ Wiley Corporate F & A, str. 141.

vrednosti, bilo da se radi o proizvodnji materijalnih dobara ili o proizvodnji usluga. Izrada poslovne dokumentacije izuzetno je važna faza u poslovima računovodstva. Dobro оформljena dokumentacija predstavlja prvi uslov za njenu laku kontrolu i ispravno evidentiranje, gde započinje formiranje slike o kojoj je bilo reči. Ukoliko se na svim onim mestima u poslovnom sistemu gde se formira poslovna dokumentacija, posao ne obavi kvalitetno i ne sačine formalno i materijalno ispravna dokumenta, to će u kasnijim fazama njene obrade pricinjavati teškoće, kako u kontroli njene ispravnosti, tako i u evidentiranju. To znači: ukoliko je slab temelj na kome se gradi zgrada, ni zgrada na takvima osnovama ne može biti dobra. Imajući u vidu izneseno, formiranju, kontroli i evidentiranju poslovne dokumentacije mora se posvetiti visok stepen pažnje da bi proizvodi računovodstva bili zadovoljavajućeg kvaliteta i da bi služili raznovrsnim svrhama, kojima su i namenjeni.

Na navedenoj prvoj fazi računovodstvenih poslova zasnovane su aktivnosti: finansijskog, upravljačkog, forenzičkog i drugih računovodstvenih metoda. Naglašava se da se za sve ove, i za druge, specifične oblike i metode računovodstvenog angažmana, ne vode neke posebne evidencije niti postoji neko posebno ustrojstvo evidencija, koje bi služilo isključivo samo jednom od tih metoda. Svi ti specifični angažmani, vezani za računovodstvo, nastali su iz različitih potreba, bilo da se radi o kontroli poslovnih procesa i aktivnosti subjekta, bilo o kontroli uspešnosti poslovanja, doslednosti primene zakonskih propisa ili uvažavanja ekonomskih principa u poslovnom subjektu. Zato se za svaku od tih potreba koriste bazni računovodstveni podaci sadržani u poslovnoj dokumentaciji i evidencijama. Dakle, upravljačko, strategijsko, forenzičko i druge metode računovodstava, služe se podacima iz istih baza računovodstvenih podataka, ali se za potrebe svake metode obrađuju na poseban način, prilagođen određenim potrebama. Takođe, računovodstveni podaci služe za obezbeđenje raznovrsnih i kompleksnih informacija i odgovora državnim i drugim kontrolnim organima, recimo za izradu poreskog bilansa, za kontrolne organe koji proveravaju regularnost poslovanja subjekta i dr. Pored računovodstvenih podataka koji se koriste za pojedine potrebe i zadovoljenje zahteva određenih aktivnosti računovodstva, često se u manjoj meri koriste i neki drugi podaci koji nisu računovodstveni proizvod, npr.: ugovori, ponude, razni oblici reklamacija i dr. Takođe, za neke druge potrebe, pored računovodstvenih podataka i izvornih evidencija koriste se i razni prilozi uz računovodstvena dokumenta: otpremnice, prijemnice, trebovanja, razni obrasci izvedeni iz podataka u računovodstvenoj dokumentaciji i sl.

Forenzičko računovodstvo je pojam koji obuhvata istraživanje kriminalnih i spornih radnji koristeći se pritom dokumentacijom i evidencijama poslovnog računovodstva, a po potrebi i drugim neračunovodstvenim dokumentima i informacijama, u cilju što potpunijeg rasvetljavanja uslova za nastanak i izvršenje kriminalne ili sporne radnje, načina njenog izvršenja, utvrđivanjem nastalih

materijalnih posledica, odnosno štete za žrtvu, i na kraju potvrđivanjem ili otkrivanjem odgovornog počinioca ili počinilaca. Da bi se u potpunosti rasvetlili značaj i uloga forenzičkog računovodstva potrebno je dati opis i karakteristike zadataka forenzičkog računovođe, odnosno forenzičkog revizora.¹²⁸ Stručnjaci časopisa *US News and World Report* su 1996. godine među 20 najtraženijih profesionalnih poslova u budućnosti naveli forenzičko, odnosno istraživačko računovodstvo¹²⁹, opisujući forenzičke računovođe kao „pse tragače“, koji u finansijskim izveštajima „njuškaju kriminalne radnje“.¹³⁰

Šta karakteriše forenzičko računovodstvo? Kakva mu je namena? Ova i brojna druga pitanja traže adekvatne odgovore od savremene teorije računovodstva i revizije, kako bi se definisao okvir aktivnosti forenzičkog računovodstva kao računovodstvenog podсистема. Praktično, ova disciplina se, u suštini, bavi pomaganjem sudskim organima u pribavljanju finansijskih činjenica, kao dokaza. Ovo računovodstvo predstavlja praksu korišćenja računovodstvenih, revizijskih i istražnih veština u pravnim stvarima, primenom specifičnih znanja prilikom dokazivanja određenih ekonomskih transakcija u sudskim procesima. Američki institut ovlašćenih javnih računovođa (AICPA)¹³¹ utvrđuje okvir ove nove računovodstvene discipline kao „primenu računovodstvenih principa, teorija i disciplina na činjenice ili pretpostavke u pitanju sudskih sporova i obuhvata svaku granu računovodstvenog znanja“. Prema iznesenom, forenzičko računovodstvo može se okarakterisati kao praktična primena računovodstvenih, revizorskih i drugih finansijskih veština u rasvetljavanju odnosa, činjenica i ekonomskih transakcija koje su predmet sudskog postupka.¹³² Članica AICPA, Dali Grej (Dahli Gray), navodi da forenzičke računovođe „pružaju usluge u parničnim postupcima u vezi različitih situacija uključujući i poslovne nabavke, vrednovanje imovine u brakorazvodnim parnicama, i odštetnim zahtevima, izgubljene dobiti usled pronevera i drugih nezakonitih radnji, poreske utaje i tehnika pranja novca“.¹³³

Kako se vidi, citirani autor aktivnosti forenzičkih računovođa usmerava na veoma široko polje sudskih procesa. Tako, npr., usluge forenzičkog računovođe koriste se kod brakorazvodnih parnica, radi procene vrednosti imovine supružnika koji se razvode, i podele te imovine, zatim u sporu oko imovine, te i prilikom

¹²⁸ Kada se govori o forenzičkom računovođi ili forenzičkom revizoru, pod tim se podrazumeva isti profil stručnjaka.

¹²⁹ K. Beddingfield, D. Hawkins, T. Ito, T. Lenzy, & M. Luftus, „20 Hot Job Tracks When Baby Boomers Retire“, *US News & World Report*, 20. october 2006.

¹³⁰ T. Buckhoff, „Forensic Audit vs. Financial Statement Audits“, u: *Current Accounts*, The Georgia Society of CPAs, september—october 2008.

¹³¹ AICPA — American Institute of Certified Public Accountants.

¹³² A. Petković, *op. cit.*, str. 179.

¹³³ Preuzeto od A. Petkovića, *op. cit.*, str. 181.

utvrđivanja alimentacije jednom od njih. Ovaj autor navodi i druge angažmane forenzičkih računovođa, kao što su: poslovne nabavke, izgubljena dobit usled kriminalne radnje, a tamo gde je kriminalna radnja dokazana i visina štete koja je prouzrokovana takvom radnjom, pa se vodi parnični postupak za utvrđivanje izgubljene dobiti, zbog nekorišćenja sredstava usled nezakonite aktivnosti, u oštećenoj kompaniji, u procesima vezanim za pranje novca i sl. Forenzičke računovođe često su angažovane u bračnom i porodičnom pravu, u cilju analiziranja životnog stila, a u svrhu vrednovanja tužbenih zahteva supružnika u brakorazvodnim parnicama i određivanja ravnomerne raspodele prihoda supružnika zarad obračuna odgovarajuće alimentacije.

Forenzičko računovodstvo, kao pojam, neretko se opisuje kao primena računovodstvenih, revizorskih i finansijskih veština koje se koriste isključivo u otkrivanju kriminalnih radnji. Međutim, kako se vidi iz citiranih stavova, forenzičko računovodstvo obuhvata daleko šire polje aktivnosti i ima neuporedivo veći značaj od navedenog konteksta. S obzirom na širinu poslova koje obuhvata, vrši se podela na: istražno forenzičko računovodstvo i forenzičko računovodstvo za sudsku podršku.

Predmet angažmana istraživačkog forenzičkog računovodstva jeste otklanjanje ili potvrđivanje sumnje o pojavi kriminalne radnje u finansijskim izveštajima. Takvo angažovanje je, isto tako, poželjno i kada se vrše provere koje imaju preventivni karakter u poslovnim aktivnostima date kompanije. Kada je u pitanju angažovanje, koje u principu ima ovakav cilj, upoznavanje i eventualni dokazi o nezakonitostima tek treba da se pribave, sistematizuju i dostave kompaniji u kojoj je angažovan istražitelj, ako je takva obaveza zasnovana na zakonskoj osnovi. Izveštaj forenzičkog računovođe prvenstveno se dostavlja pravosudnim organima, radi otpočinjanja sudskog postupka. Usluge istražnog računovodstva, kao dela forenzičkog računovodstva najčešće se javljaju i kao finansijsko-kriminalistička ispitivanja i istraživanja nezavisne revizije finansijskih izveštaja.

Zabrinjavajući kontinuirani rast nezakonitih radnji i transakcija skrivenih u finansijskim izveštajima imao je za posledicu nastanak i razvoj brojnih agencija i specijalizovanih asocijacija, koje su svoje aktivnosti usmerile na otkrivanje takvih dela u finansijskim izveštajima. Njihova pojava vezana je za razvijene zemlje. Ove specijalizovane institucije po pravilu ne pripadaju revizorskim kućama niti su pak organizacioni delovi državnih kontrolnih organa. Njihove aktivnosti predstavljaju posebnu disciplinu u okviru forenzičkog računovodstva, čija je orijentacija usmerena na istraživanje kriminalnih radnji u finansijskim izveštajima. Finansijsko-kriminalistička istraživanja podrazumevaju pristup i metodologiju koji su usmereni na uočavanje signala i prepoznavanje kriminalnih radnji u finansijskim izveštajima. Vrhunski finansijsko-kriminalistički stručnjaci, u zemljama razvijenih ekonomija, koji se angažuju na ovakvim istraživačkim poslovima, regrutuju se iz državnih kontrolnih organa, istražnih agencija, kriminalističkih službi, računovodstveno-

revizorskih kuća i kao timovi raspolazu interdisciplinarnim znanjima i iskustvima. Takvi kadrovi koriste svoja visoko akumulirana znanja i iskustva u otkrivanju kriminalnih radnji i dokumentovanju dokaza. Velike korporacije često koriste finansijsko-kriminalistička istraživanja kao oblik privatnih detektivskih agencija, koje istražuju finansijski kriminal. U savremenim uslovima privređivanja u stalnom je porastu osnivanje brojnih udruženja, koja se profesionalno bave teorijom i praksom kriminalističke revizije. Među njima, najznačajnija je u svetu priznata Asocijacija ovlašćenih ispitivača kriminalnih radnji (The Association of Certified Fraud Examiners) osnovana 1988, sa sedištem u Ostinu (SAD). Ova asocijacija ima, prema objavljenim podacima, 37.500 članova u 129 zemalja. Njena prevashodna misija jeste borba protiv kriminalnih radnji u finansijskim izveštajima. Navedena asocijacija obučava kadrove za finansijsko-kriminalistička istraživanja. Nakon pohađanja specijalističkih kurseva i polaganja odgovarajućih ispita, polaznici stiču sertifikat o položenom ispitu za zvanje ovlašćenog ispitivača kriminalnih radnji.

Nezavisna forenzička revizija finansijskih izveštaja predstavlja novu vrstu specijalizovane usluge u reviziji ovih dokumenata u kompanijama. Ona podrazumeva sklapanje posebnog aranžmana (ugovora) sa revizorskim kućama i uslovljena je radom revizora sa specijalističkom obukom i iskustvom u sprečavanju i otkrivanju kriminalnih radnji. U smislu uloge nezavisne revizije potrebno je posebno istražiti karakteristike i ciljeve, kao i načine izveštavanja forenzičke revizije.¹³⁴

Sudska podrška predstavlja pomoć forenzičkom računovodstvu u pitanjima vezanim za sadašnje ili očekivane sudske procese. U početku, računovođe su se uključivale u obračun i utvrđivanje šteta nastalih usled kršenja ugovorenih obaveza između poslovnih partnera.¹³⁵ AICPA sudske podrške svrstava u „bilo koju profesionalnu podršku koja se pruža advokatima u sudskim procesima od strane osoba koje po profesiji nisu advokati“. Dosta je prisutno mišljenje da se usluge u sudskim sporovima posmatraju kao utvrđivanje činjeničnog stanja ekonomskih pitanja u sudskim procedurama, koje može sudovima pomoći u rasvetljavanju i rešavanju imovinskih postupaka. Prema tome, podrška forenzičkog računovodstva u sudskim procesima je, u stvari, profesionalna usluga koja se pruža stranama u sporu koji se rešava na sudu. Usluge podrške forenzičkog računovodstva u sudskim imovinskim postupcima mogu se pružati u tri, po sadržini različita, slučaja, i to: kao konsultantske usluge, usluge finansijskog veštačenja, i ostale usluge. Prema tome, veoma je širok krug mogućih usluga forenzičkog računovodstva u raznovrsnim sudskim procesima. Forenzički računovođa angažuje se za pružanje saveta iz oblasti finansijsko-računovodstvenih pitanja i utvrđivanju činjenica značajnih za sudski postupak. Forenzički računovođa-konsultant ne pojavljuje se u bilo kom svojstvu u

¹³⁴ A. Petković, *op. cit.*, str. 183.

¹³⁵ A. Zusman, *Forensic Accounting Demystified*, <http://www.forensicaccounting.com/>

sudskom postupku, već koristi svoja specifična računovodstvena znanja i veštine, pomaže jednoj od strana u postupku. Forenzički računovođa obično utvrđuje ekonomske štete ili gubitke, npr. usled kršenja ili raskida ugovora; sređuje, indeksira i analizira brojne računovodstvene podatke, kako bi bili razumljivi i kao dokazi validni u datom sudskom predmetu.

U predsudskom postupku, u istražnim radnjama, ili u toku samog sudskog procesa, kada je za ocenu ili utvrđivanje neke bitne činjenice neophodno pribaviti nalaz i mišljenje od strane lica koje ima potrebno stručno znanje, nalaže se i vrši veštačenje vezano za dati predmet. Po nalogu suda, veštačenje obavlja sudski veštak, koji nakon završenog postupka daje stručni nalaz i mišljenje. On na sudu svedoči sa pozicije neutralnosti, jer je njegova uloga da na sud utiče putem činjenica. Iskusan forenzički računovođa, koji ima zadovoljavajuće znanje i veštine iz računovodstva, revizije i drugih specijalnosti iz finansijskog poslovanja, može se registrovati kao sudski veštak finansijske struke samostalno, ili u okviru odgovarajuće stručne ustanove. Na zahtev suda, on će biti angažovan da izvrši veštačenje finansijskih i drugih dokumenata i evidencija u poslovnim knjigama, i da nakon toga organu koji ga je angažovao dostavi nalaz i mišljenje.

Forenzički računovođa može davati i neke druge usluge odgovarajuće podrške, ukoliko to od njega zahteva sudski, ili drugi nadležni organ. On se može pojaviti kao medijator jedne od strana u sudskom postupku, ili pak od suda imenovan kao stručnjak za svedočenje. Dok je istražno računovodstvo kao podsistem forenzičkog računovodstva vezano isključivo za kriminalne radnje, celovit sistem forenzičkog računovodstva u sudskim postupcima nije vezan samo za krivične postupke već svoje usluge može pružati i u parnicama između pravnih, i između ovih i privatnih lica.

Prema izloženom, pojam forenzičkog računovodstva podrazumeva sveobuhvatno istraživanje kriminalnih radnji i spornih odnosa. Ono podrazumeva reviziju računovodstvenih evidencija¹³⁶ radi dokazivanja ili osporavanja kriminalnih i drugih radnji. Uloga forenzičkog računovođe je relativno nova u računovodstvenoj profesiji, a u drugim strukama prisutna je duže vreme.¹³⁷ Pod pojmom „forenzika“ u računovodstvenoj profesiji podrazumeva se bavljenje odnosom i primenom finansijskih činjenica u odnosu na pravnu problematiku. Dokazi forenzičkog računovodstva iznose se pred sudom.

Učešće računovođe-forenzičara skoro uvek je naknadno, nakon što je izvršena određena radnja koja je predmet forenzičkog istraživanja; to izdvaja računovođe-forenzičare u odnosu na revizore kriminalnih radnji, čije aktivnosti, pored ostalog,

¹³⁶ Sam izraz „revizija“, kao pojam u sferi finansijskog poslovanja, znači ponovno pregledanje (misli se na dokumentaciju i poslovne evidencije).

¹³⁷ Websterov rečnik daje sledeću definiciju reči *forenzika*: „pripada, koristi se i odgovarajuća je za sudstvo, javne rasprave i debate“.

imaju i preventivni karakter, jer oni nastoje da aktivno učestvuju u sprečavanju i otkrivanju kriminalnih radnji. Računovođe-forenzičari obučeni su da reaguju na žalbe koje ukazuju na kriminalne radnje, na tužbene zahteve, glasine ili na upite u vezi s korporativnim istragama. Računovođa-forenzičar koristi različite resurse kako bi pribavio relevantne finansijske dokaze i kako bi te dokaze protumačio i predočio ih na odgovarajući stručan i nepristrasan način. Zarad racionalnosti, forenzičko računovodstvo treba da omogućiti da se žalbe, tužbe ili upiti reše na efikasan, brz i pravedan način.

6.1. Potrebe za forenzičkim računovodstvom

Kontinuirano usloznjavanje poslovanja na širokim poslovnim prostorima iniciralo je potrebu za pojavom i stalnim razvijanjem forenzičkog računovodstva. U nastavku će se sažeto predstaviti raznovrsnost primene ove računovodstvene discipline u određenim oblastima.

- **Interne korporativne istrage.** Kompanije reaguju na zabrinjavajuće informacije iz raznih izvora, koje signaliziraju moguće greške ili ukazuju na neregularne radnje u poslovanju unutar kompanije i njenog okruženja. Prijave, koje dolaze putem anonimnog telefonskog poziva ili elektronske pošte, upućene od nezadovoljnog službenika ili nekog trećeg lica, treba brzo i efikasno identifikovati i rešavati, kako bi kompanija mogla da se bavi svojim redovnim poslovnim zadacima. Forenzičko računovodstvo ima izuzetno značajnu i, može se reći, nezamenjivu ulogu u rešavanju sumnji koje se povremeno javljaju ili su stalno prisutne, počevši od raspodele nezakonito stečene dobiti, neopravdanog otpuštanja, do internih situacija vezanih za poremećaje u kojima postoje naznake da rukovodstvo, pojedinci ili određene grupe u kompaniji ne postupaju u skladu sa zakonima, internim propisima i u interesu kompanije. U nekim slučajevima, forenzičar-računovođa susreće se sa licima za koja postoje ozbiljne sumnje da ne obavljaju svoj deo posla na regularan način. Računovođa-forenzičar, kao nezavisna i objektivna strana, može da obavlja razgovor sa svima koji su spremni na dijalog sa njim.
- **Pružanje podrške u sporovima.** Ova vrsta usluge forenzičkog računovodstva podrazumeva pomaganje pravnom zastupniku u istraživanju i procenjivanju integriteta imovine, visine gubitka ili dobiti, u dokazivanju činjenica vezanih za osporavanje kvaliteta proizvoda i usluga,¹³⁸ te u sporovima akcionara, stečajnih postupaka i kršenja ugovora. Poznato je da se podrška u sporovima inicira od strane pravnog zastupnika i da predstavlja odgovor na određene pravne akcije.

¹³⁸ U ekonomskom smislu, i usluga je proizvod, ali se od strane velikog broja autora gotovo uvek, kada se radi o proizvodima, pored materijalnih proizvoda usluge posebno ističu.

- **Pružanje stručne pomoći u krivičnim predmetima.** Aktivnosti da se spreče kriminalne radnje podrazumevaju učešće računovođa i revizora. Njihov zadatak je da klasifikuju, procene i izveste nadležne u kompaniji, ili neke druge organe, o finansijskim transakcijama koje su vezane za navode protiv pojedinaca ili kompanije u različitim situacijama. Takve situacije mogu biti: prevare, kriminalne radnje vezane za podelu nelegalno stečene dobiti ili pronevere, kriminalne radnje koje izvršavaju dobavljači, kupci, i drugi. U krivičnim predmetima raste značaj forenzičkih računovođa u svojstvu veštaka.
- **Pomaganje u rasvetljavanju problema vezanih za potraživanja po osnovu osiguranja.** Pripremanje i procena potraživanja po osnovu osiguranja u korist osiguranog lica ili osiguravatelja, može zahtevati pomoć forenzičkog računovođe u proceni opravdanosti zahteva, visine štete i visine potraživanja. Najznačajnije aktivnosti u ovoj oblasti tiču se izračunavanja gubitka po osnovu prekida poslovanja, uzrokovanog nemogućnošću rada kompanije, usled delimičnog ili potpunog onesposobljavanja imovine, a naročito opreme za redovan rad, kao i usled jemstva i povreda. Neki slučajevi zahtevaju finansijske projekcije, dok su za druge potrebne finansijska analiza i revizijske usluge.
- **Državni sektor.** Računovođe-forenzičari često mogu da pruže usluge državnoj upravi u vezi s poštovanjem zakona, tako što će obezbediti da kompanije poštuju odgovarajuće zakonske propise, kao i pomoć u istragama u vezi državnih davanja i dotacija, i u javnim ispitivanjima u različitim slučajevima.

Na kraju, može se konstatovati da situacije koje zahtevaju forenzičko-računovodstvene usluge nastaju onda kada postoje naznake potencijalnog gubitka, stvarni finansijski gubitak ili rizik od nastanka gubitka.

6.2. Postupnost u istraživanju kriminalnih radnji

U istraživanja kriminalnih radnji u pravnim subjektima prvi potez je da se precizira da li se kriminalna radnja već desila ili se događa, i da se utvrdi njen počinilac. U procesu istrage, poslednji logičan korak je pristupanje osumnjičenom licu. To se dešava namerno ili slučajno. Pristup sa namerom počinilac kriminalne radnje lako može da izbegne, ali slučajan pristup zahteva dodatnu opreznost. Kad istražitelj u svom radu naiđe na anomaliju¹³⁹, pre nego što pristupi određenoj osobi u cilju dobijanja objašnjenja, prvo treba da utvrdi da li je moguć razlog takve anomalije kriminalna radnja ili to nije slučaj. Razlog za posebnu opreznost je

¹³⁹ Dokument, računovodstvena transakcija ili drugi dokaz nečega što ne bi trebalo da je tu ili na znak upozorenja koji asocira na kriminalne radnje ili kršenje internih kontrola.

situacija u kojoj revizor slučajno ima dokaz u rukama i obraća se strani koja je odgovorna za kriminalnu radnju i moli tu osobu da dà objašnjenje u vezi s otkrivenom anomalijom. U takvom slučaju istraživanje je verovatno znatno otežano ili u najgorem slučaju kompromitovano.

Na primer, interni revizor je primetio da su u izveštaju o troškovima određene poslovne jedinice stvarni rashodi dvostruko veći od budžeta¹⁴⁰. U revizorskoj terminologiji, to se naziva anomalijom. Regularno bi bilo da se priđe osobi odgovornoj za vođenje troškova te poslovne jedinice i da se zatraži objašnjenje. Međutim, možda baš ta osoba učestvuje u kriminalnoj radnji, i ukoliko takvu radnju kombinuje sa lažnim troškovima, npr., realizuje dvostruka plaćanja za jednu fakturu — po jednom plaćanju novac ide dobavljaču a po drugom počinocu. Ukoliko se neoprezno pristupi toj osobi, ona će izmisliti ili opravdanje koje je održivo u tom trenutku, ili će opravdanje revizor sam nesvesno ponuditi. U realnoj situaciji može se dogoditi da će počinilac ćutati a revizor reći: „Mora da si dobavljaču platio dva puta“, na šta će počinilac kriminalne radnje verovatno dati odgovor: „Da, upravo to sam učinio“. Počinioocu je takvim postupkom revizora omogućeno da vrati ukradena sredstva i da pritom ostane neotkriven. Da je revizor pretpostavio da je u pitanju kriminalna radnja, učinio bi sve što je potrebno da prikupi dokaze kojima bi mogao da se uveri da li je u pitanju greška ili kriminalna radnja. Obraćanjem počinioocu on mu je omogućio izlaz iz takve situacije. U slučajevima u kojima su počinioци slučajno pronađeni, oni su se, iznenađeni, jednostavno povlačili i npr. palili poslovne prostorije, kako bi uništili računovodstvenu dokumentaciju, ili su pribegavali drugim sredstvima za eliminisanje tragova koji ukazuju na kriminalnu radnju.

6.2.1. Redosled postupaka u istraživanju kriminalnih radnji

Istraživanjem kriminalnog ponašanja, u stvari, započinje istraga. Ukoliko se radi o kriminalnim radnjama u kompaniji, istraga započinje dojavom, slučajnim otkrivanjem kriminalnih radnji, ili signala koji na takvo ponašanje ukazuju. Da bi se započela istraga, neophodna je osnovna sumnja da kriminalna radnja postoji ili je u toku njeno izvršenje. Osnovna sumnja predstavlja skup okolnosti koje na razuman način navode profesionalno obučeno lice da veruje da se kriminalna radnja stvarno dogodila, da se događa ili da će se dogoditi. Kod podrške forenzičkog računovođe u sporovima osnovnu sumnju iznosi pravni zastupnik.

Ukoliko kriminalna radnja još nije poznata, ili ako se raspolaže ograničenim informacijama koje se tiču određene kriminalne radnje, sledeći korak bi bio teorijski pristup kriminalnoj radnji. U ovakvom pristupu računovođa bi metodom „brejnstorminga“ (*Brainstorming*)¹⁴¹ predložio najverovatniji scenario izvršenja

¹⁴⁰ Od planiranih troškova.

¹⁴¹ Proces procene rizika ne razlikuje se od ostalih procesa koji se tiču odlučivanja. Jedna od opštih tehnika menadžmenta, koja se može koristiti za grupno odlučivanje, jeste upravo

kriminalne radnje, ukoliko taj način već nije poznat, kao i kako je takva kriminalna radnja mogla biti počinjena u datoj kompaniji. Ovakav podatak je često bitan, čak i kod podrške u sporovima. Računovođa-forenzičar mora poznavati metode izvršenja kriminalnih radnji i znake upozorenja za svaku od njih. Teorija zatim služi kao osnova za razradu plana istrage kriminalne radnje.

Koristeći navedene teorijske postavke, računovođa-forenzičar razvija plan za prikupljanje dokaza. Ovo je faza ili korak u kome revizor kriminalnih radnji dolazi do naročitog izražaja. U ovoj fazi vrši se ispitivanje računovodstvenih evidencija, transakcija, dokumenata i podataka radi prikupljanja ubedljivih dokaza koji treba da ospore ili potvrde izvršenje prethodno identifikovane kriminalne radnje. Nakon prikupljanja računovodstvenih dokaza, računovođa-forenzičar pokušava da putem intervjua pribavi dodatne dokaze očevidaca. Ovaj postupak polazi od ljudi koji su udaljeni od kriminalne radnje, nakon čega se krug sužava sve do onih ljudi koji su se nalazili u neposrednoj blizini mesta izvršenja kriminalne radnje. Tako se aktivnosti odvijaju do poslednjeg koraka, intervjua sa osumnjičenim licem. Na kraju, računovođa-forenzičar svoje nalaze izlaže u izveštaju. Ukoliko predmet dospe na sud ovaj izveštaj će najverovatnije biti potreban za sudski proces.

Računovođa-forenzičar u toku svog istraživanja kriminalne radnje, u svim fazama tog postupanja, mora da ima na umu: 1) uverenje da su kriminalne radnje po svojoj prirodi tajanstvene i prikrivene; 2) da isključi sva druga objašnjenja koja mogu biti vezana za okolnosti i dokaze koji su pribavljeni; 3) izbegavanje mišljenja koja navode na krivicu ili nevinost. Ovo je neophodno jer zadatak forenzičara nije da utvrđuje krivicu ili nevinost, već da nepristrasno iznese činjenice koje su bitne za utvrđivanje istine. Ovo je veoma važno zato što je pitanje utvrđivanja krivice ili opravdanosti zahteva tužioca u nadležnosti suda. To zahtevaju princip nepristrasnosti i princip objektivnosti, kojih računovođa-forenzičar u svojim aktivnostima mora da se pridržava.

6.2.2. *Smisao revizije kriminalnih radnji*

Revizija kriminalnih radnji podrazumeva stvaranje okruženja koje podstiče suzbijanje, sprečavanje i otkrivanje kriminalnog ponašanja, pojedinačnog ili grupnog. U širem smislu, to znači postojanje svesti o brojnim komponentama kriminalnih radnji, među kojima su: ljudski faktor, organizovano ponašanje koje ne pogoduje pojavi takvih aktivnosti u kolektivu, efikasan postupak spoznaje postojanja kriminalnih radnji, sigurni standardi dokazivanja, svest o uslovima za izvršenje kriminalnih radnji i razumevanje signala upozorenja.

brejnstorming. U stvari, standard SAS br. 99 zahteva od finansijskog revizora da u početnoj fazi revizije i tokom faze planiranja koriste *brejnstorming*, koji je ključni faktor za uspešno obavljanje procene rizika.

Ukratko, revizija kriminalnih radnji predstavlja proces otkrivanja, suzbijanja, sprečavanja i korigovanja aktivnosti izvršenih u kriminalne svrhe, pošto apsolutno eliminisanje kriminalnih radnji nije moguće. Revizori koji se bave istraživanjem kriminalnih radnji moraju biti kadri da na razuman način spreče one kriminalne radnje za koje je to realno moguće učiniti.

Kriminalne radnje vezane za računovodstvo uglavnom su praćene određenom modifikacijom, prepravkom, uništavanjem ili falsifikovanjem računovodstvenih dokumenata i evidencija. Međutim, dokumenta i evidencije računovodstva mogu, namerno ili slučajno, da budu modifikovane ili uništene usled ljudske nenamerne greške ili propusta. Dakle, cilj revizora koji se bavi istraživanjem kriminalnih radnji, jeste da utvrdi da li se razlike u računovodstvenim dokumentima i evidencijama mogu pripisati ljudskoj grešci. Ukoliko je to moguće i ukoliko je tako učinjeno, onda nije došlo do kriminalne radnje već je nepravilnost u evidencijama posledica ljudske greške. Ukoliko razlike nastale usled nedostajuće, uništene ili modifikovane dokumentacije i evidencija, falsifikovanja istih, kao i greške i propusti, ne mogu da se pripišu slučajnosti ili ljudskoj nenamernoj radnji, mora se sprovoditi dalje istraživanje.

6.3. Osposobljenost forenzičkog računovođe

Znanja potrebna za uspešan rad forenzičkog računovođe prevazilaze okvire tradicionalnog obrazovanja, obuke i iskustava revizora i računovođe. Ta specifična znanja su:

- **Sposobnost identifikovanja kriminalne radnje uz minimum početnih informacija.** Istraživanje nastanka, načina izvršenja, identifikovanja izvršioca, i utvrđivanja visine štete prouzrokovane kriminalnom radnjom, često započinje uz veoma oskudna znanja o specifičnostima vezanim za takvu radnju. Računovođa-forenzičar treba da bude u stanju da identifikuje oblik potencijalne kriminalne radnje, mogući način njenog razotkrivanja i pretpostavljene postupke koji potvrđuju ili osporavaju eventualnu kriminalnu radnju;
- **Identifikovanje finansijskog aspekta.** Pošto se putem žalbe, dojave, upita ili tužbenih zahteva računovođama-forenzičarima obrazloži konkretna situacija, bitno je da budu u stanju da precizno identifikuju finansijski aspekt koji je od posebnog značaja za predmet. Računovođe-forenzičari svoje odluke baziraju na iskustvu, a svaka preporuka treba da odražava logiku i poslovnu realnost. Tako, npr., ukoliko je u nekim slučajevima teško ili nemoguće doći do nekih dokumenata iz stranog pravnog sistema, neophodno je razmotriti alternativu, naročito ako se radi o značajnoj dokaznoj ispravi;
- **Znanja o tehnikama istrage.** Pošto su identifikovani napred navedeni elementi kriminalne radnje, potrebno je obavezno pribaviti i sve nužne

dodatne dokumente i informacije, radi obezbeđenja dopunskih dokaza, koji treba da potvrde ili ospore navode ili zahteve. To je vezano ne samo za saznanje o tome gde se nalazi relevantna finansijska dokumentacija, već i za pitanja primene opšteprihvaćenih računovodstvenih principa, postupka obelodanjivanja finansijskih izveštaja, organizacije sistema interne kontrole i postojanja svesti o prisustvu ljudskog elementa uključenog u kriminalnu radnju;

- **Znanja o snazi i validnosti dokaza.** Računovođa-forenzičar trebalo bi da zna šta predstavlja dokaz, značenje „najboljeg“ i „primarnog“ dokaza, i da poznaje razne forme različitih sažetih računovodstvenih iskaza, radi sređivanja finansijskih dokaza na način prihvatljiv za sud. Neophodno je, takođe, da računovođa-forenzičar poznaje pravila iznošenja dokaza na sudu i načine vođenja forenzičke istrage za predmet za koji se pretpostavlja da će biti iznet u proceduri sudskog postupka. U suprotnom, dokaz bi mogao biti kompromitovan i proglašen neprihvatljivim od strane suda;
- **Objašnjenje i tumačenje finansijskih informacija.** Transakcija, ili skup događaja, u principu nemaju više od jednog tumačenja. Računovođa-forenzičar trebalo bi da bude svestan prirodne pristrasnosti koja postoji u procesu tumačenja. Transakcije je neophodno sagledati sa svih strana, kako bi konačno tumačenje na osnovu raspoloživih informacija odgovaralo logici i poslovnoj realnosti. Ispravno tumačenje informacija može se obezbediti samo u slučaju kada se informacija i događaj iscrpno i svestrano sagledaju i prezentuju bez ikakvih ograničenja, ograda ili predubedenja. Računovođa-forenzičar, pozvan u svojstvu veštaka, mora naročito imati na umu mogućnost alternativnih računovodstvenih ili finansijskih formula, pravila i tumačenja;
- **Prezentovanje nalaza.** Računovođa-forenzičar trebalo bi da bude sposoban da na jasan, nedvosmislen i razumljiv način iznese nalaz, tj. rezultat svog istraživanja u konkretnom predmetu, tako da mogu da ga shvate i nestručna lica. To predstavljanje može biti izneseno usmeno ili u vidu pisanog izveštaja, a po potrebi mogu se koristiti i odgovarajuća pomagala za demonstriranje dokaza. Zadatak računovođe-forenzičara u svojstvu veštaka jeste da svoj nalaz pred sudom prezentuje ne samo na jasan, već i ubedljiv način, jer to predstavlja konačnu proveru nalaza. Finansijske i računovodstvene informacije su po svojoj prirodi teško razumljive za pojedince koji nisu stručno „potkovani“ u toj oblasti. Zato računovođa-forenzičar mora posedovati iznadprosečne komunikacione veštine, kako bi finansijske informacije mogao da iznese na način koji prosečan građanin može da razume i na osnovu njih izvede pravilan zaključak;

- **Umeće dokazivanja.** Računovođa-forenzičar u određenom trenutku u pribavljanju i prezentovanju dokaza primenjuje neke od specifičnih veština. Na primer, u istraživanju kriminalnih radnji, osnovni zadatak je pronalaženje dokaza koji upućuju na motiv, mogućnosti i korist. Prilikom pribavljanja i utvrđivanju dokaza, računovođa-forenzičar daje podjednak tretman i drugoj strani kako bi se obezbedilo nepristrasno i ispravno tumačenje transakcija. Isto tako, veština pribavljanja i iznošenja dokaza, prilikom veštačenja, potrebna je kod podrške sudu i u sporovima. Računovođa treba da: obezbedi adekvatnu osnovu za izračunavanje dobiti koja će biti izgubljena u narednom periodu; da prepozna i definiše sve pretpostavke iznete u izveštaju; on mora da razume svoja ograničenja u svojstvu stručnog lica; da razmotri pitanja u vezi s umanjnjem štete, i sl.;
- **Istraživački mentalitet.** Pored računovodstvenih znanja, računovođa-forenzičar svojim radom razvija istraživačke sposobnosti i mentalitet koji mu omogućava da izađe izvan okvira koje postavljaju opšteprihvaćeni računovodstveni principi ili standardi revizije. Ovi principi forenzičkog računovodstva inicirani su potrebama da se na sudu dokaže umišljaj, kako bi se dokazala namera u izvršenju kriminalne radnje. Istraživački mentalitet manifestuje se u potrazi za najboljim dokazom, odnosno odgovarajućim dovoljnim dokazom.
- **Delokrug nije ograničen samo na visoke materijalne vrednosti.** Često, naročito u početnoj fazi kriminalnih radnji koje izvršava menadžment i/ili zaposleni, transakcije su relativno male i lakše se mogu predočiti na sudu, kako bi se pokazao obrazac kriminalnog ponašanja. Sa porastom novčane vrednosti, sposobnost prikazivanja suštine transakcija je otežana a tim je teži i zadatak računovođe-forenzičara. U brojnim slučajevima uzorkovanje nije prihvatljivo prilikom utvrđivanja činjenica i dokaza. Bitna činjenica koja utiče na delokrug angažovanja forenzičara je kritičan princip pretpostavke integriteta menadžmenta i dokumenata, naročito u korporativnim istragama.

Istraživački mentalitet najbolje se razvija kroz stalno sticanje iskustva u svojstvu veštaka. Upravo ovaj proces otvara vidike računovođi, jer advokat na drugoj strani otvara pitanja o mogućnostima koje računovođa možda i nije razmatrao do datog trenutka. Ponovljeno iskustvo veštaka-forenzičara rađa veću svest o tome šta je bitno i šta se mora razmotriti u toku veštačenja, kako bi on, kao veštak, na nezavisan i objektivna način predstavio finansijske dokaze koji odražavaju realnost date situacije.

Uloga računovođe-forenzičara prevazilazi finansijske okvire i podrazumeva objektivnost lica koje je angažovano kao stručnjak u parničnom sporu ili krivičnom postupku. On na određeni način predstavlja posrednika između klijenta i suda (u

građanskim parnicama), ili između osumnjičenog lica i tužioca (u krivičnim predmetima). Stoga računovođa-forenzičar treba sebe da vidi kao sastavni deo tima profesionalaca kojima je određen slučaj dodeljen.

Dobro poznavanje računovodstva i finansija predstavlja osnov „stručnosti“; sposobnost brzog postavljanja prioriteta i sastavljanja „plana istraživanja“, dobro rasuđivanje; sposobnost uspostavljanja dobre komunikacije neophodna je za pribavljanje informacija, usmerenje osoblja, predstavljanje nalaza i postizanje zahtevnih rezultata. Najbolje isplanirane i izvršene istraživačke akcije mogu da dožive neuspeh ukoliko angažovani računovođa nije u stanju da na jasan i koncizan način predstavi svoje nalaze. Angažovanje forenzičkog računovodstva, u osnovi, ima dve oblasti u razrešavanju određenog slučaja. Prva oblast je istraživački aspekt, a druga aspekt komuniciranja.¹⁴²

Revizija kriminalnih radnji usmerava se na stvaranje okruženja koje podstiče otkrivanje, suzbijanje i sprečavanje nameravanih ili izvršenih kriminalnih radnji. Cilj uzdizanja stručnog znanja i obrazovanja na viši nivo jeste da revizore, istraživače i ostala lica koja se profesionalno bave ovim poslom, uvede u okruženje u kojem se odvijaju kriminalne radnje, osposobljavajući ih na taj način da utiču na aktivnosti koje su efikasne u sprečavanju pokušaja vršenja kriminalne radnje. Takve sposobnosti ispoljavaju se u uočavanju, saznavanju, iskustvu i posmatranju kriminalne radnje kao ekonomskog, socijalnog i organizacionog fenomena. Veoma bitno je da revizori kriminalnih radnji demonstriraju najviše standarde etičkog ponašanja. Oni moraju poznavati najbolje prakse korporativnog upravljanja, jer su one direktan odgovor na kriminalne radnje. Takođe, treba da pomognu u ujednačavanju politike koja dolazi s vrha, kako bi pravno lice u razumnoj meri bilo na oprezu po pitanju otkrivanja, suzbijanja i sprečavanja kriminalnih radnji.

7. FORENZIČKA REVIZIJA

Revizija kriminalnih radnji podrazumeva specijalizovan pristup i metodologiju u otkrivanju i rasvetljavanju počinjenih kriminalnih dela. Osnovni cilj angažmana forenzičke revizije jeste dokazivanje ili osporavanje postojanja kriminalne radnje. U prošlosti, forenzičke računovođe bile su pozivane nakon što su sumnje ili dokazi vezani za kriminalnu radnju izbijali na videlo, usled njihovog otkrivanja, optužbi ili žalbi.

Uslov da neko bude računovođa-forenzičar jeste da lice koje dobija takav status mora da bude obrazovano/obučeno za različite procese istraživanja kriminalnih radnji u finansijsko-računovodstvenoj dokumentaciji i evidencijama. Takođe, mora da bude sposobno za vođenje intervjua sa različitim ljudima. Veština komuniciranja mora doći do izražaja, naročito sa onim licima na koje je pala sumnja

¹⁴² Ovaj deo u knjizi obrađen je po uzoru na: Wiley, str. 44—63.

da su saučesnici u kriminalnom delu. Nužna je, dalje, i veština u pripremanja izveštaja, kao i veštačenju na sudu. Američko Udruženje ovlašćenih istražitelja kriminalnih radnji (ACFE) definiše forenzičko računovodstvo kao „istraživanje kriminalnih radnji“. U savremenim uslovima, najsveobuhvatnije značenje u profesiji čiji je predmet aktivnosti suzbijanje i sprečavanje kriminalnih radnji ima pojam *forenzičko računovodstvo*. U tom nazivu su, uglavnom, sadržani svi pojmovi kriminalnih radnji koji se odnose na istraživanje, naravno, uključujući i reviziju. Drugim rečima, to znači da reviziju kriminalnih radnji predstavlja forenzičko računovodstvo. Finansijska revizija¹⁴³ je sasvim drugačiji pojam, koji se po predmetu svoje aktivnosti razlikuje od forenzičke revizije kriminalnih radnji. Finansijska revizija se odnosi na procese koji se tiču procene usklađenosti finansijskih informacija sa važećim standardima, koju obavlja eksterno nezavisno lice — revizor. Pažnja finansijske revizije i finansijskog izveštavanja je u prvom redu usmerena na pružanje razumnog uveravanja o postojanju ili nepostojanju materijalno značajne greške u finansijskim izveštajima, bez obzira na razloge.

Revizori kriminalnih radnji su iskusni stručnjaci za dokumentovano praćenje kriminalnih radnji u poslovnim knjigama pravnog subjekta. Polazeći od toga da svi poslovni subjekti nastoje da osujete kriminalne radnje u svojim poslovnim procesima, revizori uvek moraju da gaje određenu dozu razumnog opreza, odnosno skepticizma. Razlozi za skepticizam zasnivaju se na brojnim događajima koje je praksa ubedljivo iznela na videlo, kao što su:

- 1) kriminalne radnje moguće su i kod računovodstvenih sistema koji su poznati po jakim internim kontrolama;
- 2) deo kriminalne transakcije koji signalizira kriminalnu radnju može da predstavlja mali iznos novca, ili druge vrednosti, ali delovi koji nisu vidljivi mogu biti materijalno mnogo značajniji;
- 3) signali koji upozoravaju na kriminalnu radnju nekada postaju приметni tek nakon dužeg analiziranja i razmatranja;
- 4) počinioci kriminalnih radnji mogu pripadati svim nivoima menadžmenta ili slojevima društva.

Revizori kriminalnih radnji moraju da poseduju specifične osobine. Misli se prvenstveno na: samopouzdanje, istrajnost, odanost istini i pravdi, nezavisnost, objektivnost. Oni dalje moraju biti kreativni, znatiželjni, mora ih odlikovati instinkt za pronalaženje nepravilnosti, dobar stav i vaspitanje, jasna komunikacija, senzitivnost na ponašanje ljudi, logika i sposobnost sklapanja potpune i jasne slike

¹⁴³ Kada se govori o finansijskoj reviziji na ovom mestu, pod tim se podrazumeva redovna revizija poslovanja i finansijskih izveštaja, koja ima za zadatak da vrši kontrolu da li kompanija ili drugi poslovni subjekat posluje u skladu sa zakonskim propisima, tj. da li propise striktno primenjuje.

predmeta u kome se vrši istraživanje. Takav revizor treba da poznaje i poseduje sve one veštine koje su potrebne finansijskom revizoru, ali i druga specifična znanja o načinu prikupljanja dokaza i dokumenata, o gubicima nastalim kao posledica kriminalne radnje, načinu svedočenja u svojstvu veštaka, kao i druge prepoznatljive visokomoralne osobine o kojima je napred bilo reči.

Revizori kriminalnih radnji moraju jasno znati šta se pod kriminalnim radnjama podrazumeva sa pravnog i revizijskog stanovišta, imajući u vidu okruženje, počinioica kriminalne radnje i perspektivu okruženja. Ovim revizorima je potrebno ne samo opšte već i specifično revizorsko iskustvo i znanje. Takođe, oni treba da poseduju respektabilan nivo iskustva u opštoj i reviziji kriminalnih radnji, ali i u specifičnim granama privrede, kao što su, na primer: kriminalne radnje u bankama; kriminalne radnje u oblasti osiguranja; kriminalne radnje u građevinarstvu; kriminalne radnje u proizvodnji, distribuciji, maloprodaji, itd.

Finansijski revizori se u izvesnom smislu smatraju licima koja se bave brojkama, koja su usmerena na revizijski trag. Finansijska revizija se, na određeni način, shvata kao popunjavanje kontrolnih listi. Revizori moraju razumeti procese koji su značajni za finansijsko izveštavanje i proceniti kontrole koje menadžment uspostavlja nad tim procesima. Pored toga, oni moraju da razmatraju i okruženje i da u svoju reviziju uključe i nematerijalne faktore. Pojam *finansijski revizor*, u širem smislu, odnosi se na sve profesionalne računovođe koje se bave revizijom finansijskih informacija ili procesa finansijskog izveštavanja. Najveća pažnja pridaje se onima koji su zaposleni u javnim računovodstvenim firmama i vrše reviziju finansijskih izveštaja.

Većina kriminalnih radnji u istoriji otkrivena je na osnovu dojava doušnika ili nakon finansijskog kraha kompanije. U nekim slučajevima, brojni pojedinci, uključujući i revizore i zaposlene u kompaniji, imali su saznanja o izvršenoj kriminalnoj radnji, ali nisu ta saznanja prijavljivali nadležnim organima ili nadređenim licima, sve dok neko nije pokazao dovoljno hrabrosti za takav čin. Revizija kriminalnih radnji, forenzičko računovodstvo i/ili istraživanje kriminalnih radnji (istraživačko forenzičko računovodstvo) nisu razdvojeni već sjedinjeni elementi, za razliku od klasične finansijske revizije ili savremene metode analize sistema. Proces aktivnosti forenzičkog računovodstva nekada je više intuitivan nego deduktivan, iako i intuicija i dedukcija imaju značajne uloge. Finansijsko računovodstvo insistira na poštovanju procedura i ono ne mora davati rezultate u detekciji i otkrivanju kriminalnih radnji, kao što to moraju revizija kriminalnih radnji i forenzičko računovodstvo.

Brojni teoretičari polaze od toga da je način razmišljanja revizora (a ne metodologija) najbolji način za otkrivanje kriminalnih radnji. O tome govore brojni slučajevi, među kojima i oni opisani u ovoj knjizi. Revizor ne bi trebalo da pristupa istraživanju kriminalnih radnji u okolnostima kada se nikom ne veruje i kada u okruženju vidi samo nepoštene pojedince, već to treba da bude način razmišljanja

lica koje je obučeno i iskusno u identifikovanju signala i efikasnom načinu otkrivanja kriminalne radnje. Takvo lice trebalo bi da je sklonu ispitivanju suštine onoga što pružaju podaci, dokumentacija i poslovne evidencije. Zato se pojam profesionalnog skepticizma uglavnom koristi u ovom smislu i može se primeniti i na finansijsko računovodstvo, računovodstvo vezano za kriminalne radnje, odnosno forenzičko računovodstvo.

Pored skepticizma, uspešni revizori kriminalnih radnji moraju na umu imati i sledeće:

- 1) Kriminalne radnje mogu se otkriti sistematskim putem isto kao što se mogu pronaći slučajno ili dojavom;¹⁴⁴
- 2) Metodologija i tehnike finansijske revizije u načelu nisu osmišljene za otkrivanje kriminalne radnje, već za otkrivanje finansijskih materijalnih pogrešnih prikazivanja;
- 3) Otkrivanje kriminalnih radnji više je veština nego nauka. Pored naučnog i sistematskog pristupa, ono zahteva inovativno i kreativno razmišljanje;
- 4) Rešenost, upornost i samopouzdanje karakteristične su osobine koje su za revizora kriminalnih radnji važnije od inteligencije. Logika i rešavanje problema, kao i veština za otkrivanje kriminalnih radnji, presudni su faktori za uspešnost revizora kriminalnih radnji i računovodstvenog forenzičara.¹⁴⁵

7.1. Potrebna znanja i veštine revizora forenzičara

Revizori, čiji je profesionalni zadatak istraživanje kriminalnih radnji, trebalo bi da poseduju opšta i specifična profesionalna znanja iz te oblasti. Ona podrazumevaju: poznavanje načina na koji se izvršava kriminalna radnja, prepoznavanje signala upozorenja i drugih naznaka koje mogu biti putokaz za otkrivanje kriminalnih radnji, poznavanje trougla kriminalnih radnji.¹⁴⁶ Pored toga, istraživanje kriminalnih radnji zahteva od revizora: upoznavanje s novim teorijskim i praktičnim saznanjima u vezi s kriminalnim ponašanjem, poznavanje redosleda tj. faza (koraka) u istrazi kriminalnih radnji, dobro poznavanje pravnih aspekata kriminalnih radnji, poznavanje načina pribavljanja valjanih dokaza, poznavanje profesionalnih organizacija koje se bave aktivnostima iz ove oblasti, poznavanje načina sticanja sertifikata iz oblasti istraživanja kriminalnih radnji, saznanja o karakteristikama koje se tiču socijalnog aspekta i načina ponašanja počinitelaca kriminala.

¹⁴⁴ Prema izveštaju američkog Udruženja ovlašćenih istražitelja kriminalnih radnji (ACFE), metoda koja je na prvom mestu za otkrivanje jeste dojava, a na trećem mestu je slučajno otkrivanje.

¹⁴⁵ Wiley, str. 55.

¹⁴⁶ Pritisak, mogućnost, opravdanje.

Okolnosti od kojih manje-više zavise pogodnosti za izvršenja kriminalnih radnji jesu: 1) uslovi utemeljeni u okruženju (društvene vrednosti, dominantne moralne vrednosti i etički standardi, ekonomske, konkurentske, političke i socijalne prilike); i 2) motivi koji su ugrađeni u mentalni sklop pojedinaca sklonih izvršenju krivičnih dela. To je momenat u kome dolazi do spajanja uslova u trouglu kriminalne radnje.

Sam motiv za kriminalno delo nije neophodan dokazni element koji podrazumeva osudu. Motivacija je od izuzetnog značaja za istražitelja, jer on nastoji da shvati motive i identifikuje moguća osumnjičena lica u trenutku kada pravi krivac još nije poznat. Motiv kod predmetnog dela pomaže u određivanju *ko, šta, kada, gde i kako*. Zbog navedenih razloga, motivaciju ne treba odbacivati, jer ona može suziti potragu za krivcem i u dobroj meri pomoći u rekonstrukciji kriminalnog dela koje je predmet istrage.

Motivi se mogu svrstati na osnovu nekoliko kriterijuma:

- 1) psihotični (mentalno oštećenje);
- 2) ekonomski (potreba koja se ne može podeliti sa drugima, lični finansijski pritisci i sl.);
- 3) egocentrični (moć, ego);
- 4) ideološki (ispunjenje socijalnih potreba);
- 5) emotivni (izazov, osveta pohlepa itd.).

Od navedenih, najčešće se javlja ekonomska motivacija. Pojedinci imaju želju za posedovanjem novca ili im je on potreban. Psihologija koja se bavi istraživanjem kriminalnog ponašanja zasebna je disciplina i dobar revizor bi trebalo da iz ove oblasti ima određena neophodna znanja. Psihotična motivacija može značajno, ili čak i potpuno, da naruši uspešan ishod krivične optužbe, ukoliko se počinilac pozove na neuračunljivost i, naravno, ukoliko se proverom utvrdi tačnost tako iznesene odbrane. Egocentrična motivacija u osnovi znači da počinilac kriminalne radnje na nerealnim osnovama želi da sebi pribavi prestižan položaj u društvu, veća priznanja, viši politički ili društveni status, ili napredovanje na poslu. Ideološka motivacija znači da pojedinac smatra da su njegovi ciljevi ili vrednosti moralno superiorniji u odnosu na ciljeve koje ima žrtva, nad čijom se imovinom čini i odvija kriminalna radnja, ili pak da počinilac ima osećaj da je iskorišćen, da se sa njim loše postupa i da je bio diskriminisan od strane žrtve.

Motive, isto tako, treba posmatrati iz drugog ugla. Različite nekontrolisane emocije, koje se često graniče s nemoralom, mogu poslužiti kao motivi (npr. zloba, osveta, ljutnja, pohlepa, fanatizam, mržnja, ponos, lakomislenost halapljivost, lenjost); neki pojedinci pak osećaju strah od ismevanja, siromaštva, bolesti, bola, smrti, neuspeha, gubitka i neizvesnosti. Neophodno je, dakle, da stručan istražitelj poznaje ljude i njihovu motivaciju tj. njihove probleme, potrebe, htenja i želje, njihove vrednosti, uverenja i stavove, kao i lične odlike.

Računovodstvene i istražiteljske veštine prepliću se i neraskidivo su povezane u kontekstu forenzičke revizije. Revizori i istražitelji na određen način vladaju

sličnim veštinama, a kada su razdvojeni — tada demonstriraju različite sposobnosti. Kada su u pitanju računovodstvene veštine, uspešan revizor koji se bavi kriminalnim radnjama mora biti stručan za:

- uspostavljanje računovodstvene interne kontrole, tj. mora biti kadar da utvrdi: vreme (kada), mesto (gde) i način (kako) manifestovanja kriminalne radnje u poslovnim knjigama i finansijskim izveštajima;
- proveravanje internih kontrola;
- procenjivanje prednosti i nedostataka takvih kontrola;
- konstruisanje pretpostavljenog scenarija mogućih gubitaka nastalih kao posledica kriminalne radnje; taj scenario zasnovan je na nedostacima koji su ustanovljeni u internim kontrolama;
- identifikovanje sporne i nesvakidašnje transakcije, kao što su: neuobičajeno visoki iznosi, retke i neuobičajene transakcije (transakcije obavljene u neuobičajenom trenutku, na nesvakidašnjem mestu ili od strane lica kojima to nije redovan posao);
- identifikovanje spornih i retkih stanja na računima;
- razlikovanje uobičajene ljudske greške i propusta prilikom unosa u poslovne evidencije od unosa izvršenog u kriminalne svrhe (namerne pogreške, npr. male greške koje se ponavljaju, nasuprot nenamernoj slučajnoj grešci ili neupućenosti);
- praćenje toka kretanja dokumentacije u transakcijama;
- praćenje toka priliva i odliva novčanih sredstava;
- traženje dokumentacije koja ima veze sa spornim transakcijama;
- provera specifičnosti određene dokumentacije (npr. lažna fakturisanja, uništavanje podataka, neispravna klasifikacija računa, nepravilnosti u finansijskim podacima, zamena originalnih dokumenata kopijama i dr.).¹⁴⁷

Pored navedenih veština, postoje i druga pitanja, odnosno metode, koje revizor mora imati na umu. Jedna od metoda za identifikovanje moguće kriminalne transakcije jeste pronalaženje prenaplašenih elemenata. Transakcije su sumnjive ukoliko su iznosi neuobičajeno visoki ili niski, ukoliko su transakcije previše česte ili previše retke, previše blizu ustanovljenih granica, ukoliko su izvršene u neobično vreme, na neobičnom mestu, ili od strane lica koja to inače ne rade. Transakcije koje su previše blizu ustanovljenih granica mogu se ilustrovati primerom česte kriminalne radnje sa plaćanjem dobavljačima. Ovakva radnja podrazumeva isplate većih iznosa, pri čemu se zaobilaze neophodna odobrenja za veći broj isplata čiji su

¹⁴⁷ Wiley, str. 69.

iznosi neposredno ispod granice za obavezno odobrenje.¹⁴⁸ Tako, ako je neki nivo u službeničkoj hijerarhiji ovlašćen da izvrši isplatu do 1.000 evra, bez odobrenja, on za isplatu preko tog iznosa mora tražiti odobrenje od višeg nivoa u hijerarhiji rukovođenja, od svog rukovodioca, ali zato može putem nekoliko isplata od 990 evra zaobići postupak kontrole odobravanja isplate.

Pored navedenih veština i znanja koja treba da poseduju revizori kriminalnih radnji, odnosno revizori-forenzičari, potrebno je još da: 1) proveravaju usklađenost kod regulatornih, pravnih i dokaznih pitanja, tj. da razaznaju, pronadu i dokumentuju kriminalnu radnju; 2) prikupljaju i sačuvaju dokaze koji potvrđuju gubitak sredstava, transakcije izvršene u kriminalne svrhe, provedene i prikrivene u finansijskim izveštajima; 3) dokumentuju i utvrde gubitke po osnovu kriminalnih radnji, građanska ili potraživanja po osnovu osiguranja; 4) poznaju politike, procedure i prakse menadžmenta i administracije, 5) proveravaju dokumente koji se tiču pravnih i opštih poslovnih funkcija; 6) ispituju motivaciju i etičku klimu u organizaciji.

Veštine istražitelja kriminalnih radnji su u određenom smislu slične veštinama revizora. Jer, revizor i istražitelj tragaju za istinom: revizor u odnosu na ispravni računovodstveni postupak poslovnih transakcija, a istražitelj kriminalnih radnji u odnosu na zakonom regulisano ponašanje građana. Nužno je da i jedne i druge odlikuje istraživački um i da preispituju one aspekte koji im deluju „pogrešno“, znajući da često treba početi upravo od detalja koji su protivni logici.

S jedne strane, revizija je intuitivni proces i formalno-analička metodologija, s druge strane, ona zato i predstavlja i umeće i nauku u isto vreme. Zato je tu oblast teško podučavati i još teže naučiti. Revizorske veštine zavise od pravilnog načina razmišljanja (radi se o razmišljanju iz pozicije počinioaca kriminalnih radnji) i prakse. To nije tehnika koju treba uvežbavati; to je prvenstveno mentalna predispozicija: istrajnost i upornost. Pojedini revizori mogu da traže relevantne informacije bez pretpostavki, da ih organizuju na racionalan način a zatim da uvide tako stvoren obrazac. Drugi idu još dalje u vezi s transakcijama, rekonstruišući šta je moglo da dovede do njih i šta je nakon njih sledilo.

Intuicija je dar koji brojni teoretičari nazivaju istraživačkom intuicijom, dok ga istražitelji nazivaju „profesionalnim rasuđivanjem“ koje proističe iz znanja, obrazovanja, obuke, stečenih veština i iskustva. Intuicija se uglavnom stiče kroz ponavljanja i greške. Predosećaj amatera ne vredi mnogo jer se zasniva na instinktu,

¹⁴⁸ U organizaciono uređenim kompanijama utvrđuju se granice iznosa do kojeg neki nivo u organizacionoj strukturi može da vrši uplate bez odobrenja. Tako, na primer, neki nivo službenika može da izvrši plaćanje do određenog iznosa a da ne traži odobrenje od nekog višeg nivoa u hijerarhiji, a za sve isplate iznad toga mora tražiti odobrenje. Polazeći od takvog ustrojstva ovlašćenja za isplate, za više nivoe povećavaju se utvrđene granice iznosa, sve do najvišeg nivoa u kompaniji.

dok predosećaj obučenog istraživača vredi daleko više, jer je zasnovan na iskustvu, znanju i obuci. Čak i onda kada istražitelji i revizori smatraju da su slučajno otkrili kriminalnu radnju u računovodstvenim evidencijama, to verovatno nije baš tako; njihov istrenirani osećaj u stanju je da razazna istinu. Policijski istražitelji delimično pripisuju svoju istraživačku pronicljivost slučaju, šansi ili dobroj sreći. Njihova otkrića nisu samo slučajni događaji. Njih je, u stvari, iznenadila usredsređenost na pitanja koja istražuju.

Za istraživački mentalitet potrebne su godine, obuka, samodisciplina, iskustvo i način razmišljanja koji prihvata da su krivična dela i kriminalne radnje moguće u bilo kom okruženju, u bilo kom trenutku, i da ih može izvršiti bilo ko, ukoliko za to postoje pogodne okolnosti.

Revizori koji se bave istraživanjem kriminalnih radnji trebalo bi da su upoznati sa važećim zakonskim propisima, standardima, principima i ostalim zahtevima za regularno poslovanje. To podrazumeva poznavanje krivične i zakonske procedure koja se tiče poslovanja. Povećanje broja zakona i propisa, uz istovremeni porast kriminalnih radnji putem pronevera budžetskih sredstava i zloupotreba državnih ugovora, povećavaju potrebu za daljim razvojem revizije kriminalnih radnji.

U privatnom sektoru, znanja i veštine vezane za reviziju kriminalnih radnji takođe su korisne, kao i u većini slučajeva gde su u raznim pitanjima neophodne tačne finansijske činjenice; podmetanja požara radi prikrivanja kriminalnih radnji; stečajne kriminalne radnje; razni oblici investicionih kriminalnih radnji; kriminalne radnje prema bankama; raspodela nelegalno stečene dobiti i komercijalni mito; kriminalne radnje izvršene pomoću računara; sistematske kriminalne radnje kod elektronskog transfera sredstava; kriminalne radnje s elektronskim karticama; prevare i obmane od strane prodavaca, dobavljača, ugovarača i kupaca. Iz navedenog proističe da je u današnjem okruženju teško i zamisliti kompaniju kojoj nije potreban revizor za istraživanje kriminalnih radnji.

7.1.1. Standardni principi revizije kriminalnih radnji

Principi revizije kriminalnih radnji treba da budu poznati i razumljivi svim revizorima. Pod time se podrazumeva:

- Revizija koja se bavi istraživanjem kriminalnih radnji razlikuje se od finansijske revizije, prvenstveno kao način razmišljanja, a ne kao metodologija;
- U odnosu na finansijske revizore, revizori kriminalnih radnji imaju drugačiji pristup. Revizori kriminalnih radnji su, u principu, usmereni na izuzetke, odstupanja, neobičnosti, računovodstvene neispravnosti i obrasce ponašanja. Finansijski revizori su, po pravilu, usmereni na revizijski trag i materijalne greške;

- Revizija kriminalnih radnji se ne uči nego se znanja stiču u prvom redu iz iskustva, a ne iz revizijskih priručnika i druge literature, ili raznovrsnih radnih papira iz ranijih godina;
- Osposobljavati se za revizora kriminalnih radnji znači shvatiti način razmišljanja počinitelja kriminalnih radnji. Koje su najslabije karike u lancu internih kontrola? Kako se može izvršiti krađa na poslu, kako ostati neotkriven i proći nekažnjeno?
- Sa stanovišta finansijske revizije, kriminalna radnja je namerno pogrešno prikazivanje finansijskih činjenica materijalne prirode. Sa stanovišta revizije kriminalnih radnji, kriminalna radnja predstavlja namerno pogrešno prikazivanje materijalnih finansijskih činjenica, u cilju prikrivanja kriminalnih aktivnosti;
- Kriminalne radnje se izvršavaju iz ekonomskih, egocentričnih, ideoloških, emotivnih i psihotičkih razloga; ekonomski razlozi su najčešći;
- Proučavanje kriminalnih radnji podrazumeva teorijski pristup koji je strukturisan vezano za motive, mogućnosti i opravdanja;
- U kompjuterizovanom računovodstvenom sistemu kriminalne radnje mogu biti izvršene u svakoj fazi procesa: prilikom unosa podataka, obrade podataka i kod izlaznih podataka. Najbrojnije su kriminalne radnje vezane za unos podataka, npr. lažnih i pogrešnih;
- Najčešći načini izvršenja kriminalnih radnji od strane zaposlenih na nižim nivoima u organizacionoj strukturi vezni su za nadoknade: obaveze, zarade i troškove;
- Najbrojnije kriminalne radnje kojima pribegavaju menadžeri višeg nivoa u hijerarhiji rukovođenja vezane su, uglavnom, za „doterivanje profita“, kao što su: odlaganje evidentiranja rashoda ili njihovo preuranjeno knjiženje, preuranjeno knjiženje prihoda ili odlaganje njihovog knjiženja i njihovo prenošenje u naredne obračunske periode, i precenjivanje ili potcenjivanje zaliha;¹⁴⁹
- Karakteristične kriminalne radnje vezane za računovodstvene aktivnosti uslovljene su odsustvom kontrola;
- Kriminalne radnje koje nastaju u računovodstvenim aktivnostima najčešće se otkrivaju dojavama i slučajnim otkrićima; prema statističkim podacima

¹⁴⁹ Knjiženje prihoda i rashoda koji su nastali u jednom obračunskom periodu a evidentiraju se u poslovnim knjigama u drugom obrač. periodu, obavlja se obično preko vremenskih razgraničenja, u cilju popravljavanja tj. fiktivnog povećanja ili smanjenja dobitka i profita u datom periodu, a umetnog smanjenja ili povećanja u drugom.

iz zemalja koje vode takve statistike, oko 60% svih kriminalnih radnji otkriveno je na ova dva načina;

- Suzbijanje i sprečavanje kriminalnih radnji uslovljeno je odgovarajućim kontrolama i radnim okruženjem koje visoko vrednuje lično poštenje i fer poslovanje.

7.1.2. Forenzička revizija i rasvetljavanje kriminalnih radnji

Od finansijskog revizora se očekuje da će otkriti kriminalnu radnju ukoliko je bila izvršena pre i u toku samog vremena obavljanja revizije. Međutim, postupci i procesi finansijske revizije su osmišljeni tako da otkrivaju materijalne greške a ne kriminalne radnje. Nesumnjivo je da su mnoge kriminalne radnje u finansijskim izveštajima mogli i trebalo je da ih otkriju finansijski revizori. Ipak, veliki broj kriminalnih radnji nije mogao biti otkriven primenom opšteprihvaćenih standarda finansijske revizije. Naime, revizori se oslanjaju na ispitivanje revizijskog traga, nasuprot ispitivanju događaja i aktivnosti koje se nalaze u „pozadini“. Sve do pojave nekih kriminalnih skandala (najpoznatiji je slučaj Enron), nakon kojih je u SAD donesen Sarbejnz—Oksli zakon (Sarbanes—Oxley Act — SOX) i usvojen standard SAS br. 99, otkrivanje, kriminalnih transakcija u finansijskoj reviziji bilo je slučajno. Revizijski postupci bazirali su se na otkrivanje materijalnih odstupanja u finansijskim podacima i značajnijim odstupanjima u odnosu na računovodstvene i revizijske standarde. Međutim, nakon donošenja navedenog zakona i standarda SAS br. 99, stvari su se promenile. Revizori su nakon toga u većem stepenu uključeni u otkrivanje kriminalnih radnji.

U savremenim uslovima, prisutne su određene razlike u postupanju revizora kriminalnih radnji i postupanju finansijskih revizora. Revizori kriminalnih radnji ispituju radnje koje su prethodile i slede nakon transakcije, dok se revizijski trag usmerava na suštinu transakcije. Pitanja koja su od najvećeg značaja za revizora kriminalnih radnji ne podrazumevaju odmeravanje računovodstvenog sistema i internih kontrola u odnosu na važeće standarde, već na sledeće:

- Koje su najslabije karike u lancu sistemskih kontrola i gde se nalaze?
- Koja su odstupanja od opšteprihvaćenih računovodstvenih praksi moguća u datom sistemu?
- Na koji način i kojim se procedurama obrađuju transakcije i ko za to daje ovlašćenje?
- Koji bi bio najjednostavniji način za narušavanje postojećeg sistema?
- Koje karakteristike kontrole u postojećem sistemu mogu da budu zaobiđene i premošćene od strane viših autoriteta?
- Koje su dominantne karakteristike radnog okruženja?

Kriminalne radnje moguće je podeliti u tri osnovne kategorije:

- 1) finansijske kriminalne radnje;
- 2) prisvajanje sredstava; i
- 3) korupcija (Stablo kriminalnih radnji ACFE-a).

Finansijske kriminalne radnje karakteristične su, između ostalog, po tome što ih čini izvršni menadžment, a gubici po osnovu ovako izvršenih kriminalnih radnji su po visini prisvojenih iznosa najveći. Po pravilu, finansijske kriminalne radnje su obično materijalno značajne pa su zato i postupci finansijske revizije za njihovo otkrivanje uglavnom poznati, jer se prikazuju kao materijalne greške usled njihove materijalne prirode. I pored toga, može se desiti da interna lica u kompaniji, koja su odgovorna za obavljanje kontrole i reviziju kriminalnih radnji, budu ometena ili dovedena u nezavistan položaj, jer su rukovodioci u poziciji da prikriju svoje kriminalne radnje ili da rad revizora kriminalnih radnji usmere u pogrešnom pravcu.

Dva tipa kriminalnih radnji zaslužuju da im se posveti posebna pažnja. Zaobilaženje kontrola, tajni dogovori menadžmenta i koordinisane aktivnosti većeg broja lica prema istom cilju jesu kriminalne radnje koje su uvek moguće, ali one se ubrajaju u ona nezakonita ponašanja koja je najteže sprečiti. Taj oblik kriminalnih radnji teško je otkriti, naročito kada se radi o tajnom dogovoru. Revizori kriminalnih radnji i finansijski revizori trebalo bi da su toga svesni i da to u svojim aktivnostima imaju uvek na umu. U cilju suzbijanja i sprečavanja takvih kriminalnih događanja, kontrolno okruženje treba da:

- 1) promovise primerenu zamenu dužnosti, tako što će se u određenim terminima vršiti pomeranje kadrova sa jednih na druga mesta;
- 2) definiše i ograniči sukob interesa;
- 3) primenjuje jaku etičku kulturu;
- 4) vrši stalni nadzor i provere.

Pojedinci koji imaju pristup sredstvima kompanija, kao i znanja vezana za interne računovodstvene kontrole, ili lica koja obavljaju menadžerske dužnosti čijom zloupotrebom mogu da zaobiđu takve kontrole, nalaze se u povoljnoj poziciji da izvrše kriminalnu radnju protiv svoje kompanije. Mogućnost za izvršenje kriminalnih radnji najizraženija je na višim nivoima menadžmenta, zbog lakoće njihovog pristupa sredstvima. Pored toga, njihova pozicija im pruža mogućnost zbližavanja sa kontrolom. Finansijske kriminalne aktivnosti su, isto tako, moguće tajnim dogovorom i saradnjom između osoblja koje obavlja računovodstvene i finansijske poslove, koje se bavi obradom podataka i njihovim evidentiranjem. U poziciji za kriminalne aktivnosti je i osoblje koje upravlja imovinom kompanije, prvenstveno novčanim sredstvima. Ono, takođe, može imati pristup računovodstvenim evidencijama i koristiti svoja znanja i autoritet za narušavanje kontrola u kompaniji.

Otuđivanje sredstava, a naročito materijalne imovine, po svojim karakteristikama i mogućnostima manipulacije, suprotno je uobičajenoj kriminalnoj aktivnosti. To prisvajanje je često pojedinačno i manje je vrednosti, kao što je slučaj

u građevinarstvu, gde je krađa materijala uobičajena. Kada se tajnovita priroda kriminalnih radnji kombinuje sa postupcima finansijske revizije, nije izvesno da će se takve kriminalne radnje otkriti tokom obavljanja revizije. Revizorima koji se bave rasvetljavanjem kriminalnih radnji na raspolaganju su određeni postupci i tehnike, osmišljeni za razotkrivanje ovog tipa kriminalnih aktivnosti, pod uslovom da postoje mogućnosti za njihovu primenu.

Sa stanovišta računovodstva i revizije, pod kriminalnim radnjama u računovodstvu podrazumeva se namerno fiktivno prikazivanje materijalnih činjenica u dokumentaciji, poslovnim knjigama i u krajnjoj instanci u finansijskim izveštajima. Pogrešno prikazivanje činjenica u dokumentaciji i poslovnim knjigama može biti usmereno protiv lica van kompanije, kao što su akcionari ili kreditori, i protiv same kompanije — putem prikrivanja ili maskiranja pronevere. Takvo prikazivanje može, isto tako, biti i posledica nestručnosti, zloupotrebe novca, krađe i nedozvoljene upotrebe sredstava od strane funkcionera, zaposlenih i agenata. Pored navedenih, i lica van kompanije mogu vršiti kriminalne radnje protiv date kompanije, kroz „naduvavanje“ faktura, dupliranje faktura, zamenu robe višeg robom nižeg kvaliteta, odnosno lažnim prikazivanjem kvaliteta i vrednosti kupljene robe, kao i prikazivanjem lažnog boniteta kupca. Takva spoljna lica mogu biti odgovorna za podmićivanje lica koja rade u kompaniji. Kriminalne radnje ovog tipa česte su kad postoje sledeći uslovi: 1) interne kontrole u kompaniji ne postoje ili su slabe; 2) kadrovi se zapošljavaju bez adekvatnog razmatranja njihove stručne osposobljenosti i drugih kvaliteta; 3) zaposlenima se upravlja na loš načina, iskorišćavaju se, sa njima se loše postupa ili se izlažu stresu; 4) menadžment je takav da je i sam podmitljiv, neefikasan ili nestručan; 5) pouzdan službenik suočen je sa ličnim problemima koji su najčešće finansijske prirode i koji mogu biti izazvani medicinskim potrebama, alkoholizmom, upotrebom narkotika, kockanjem ili sklonošću luksuznom stilu života; 6) privredna grana kojoj pripada kompanija obično je podložna ili tradicionalno sklona korupciji; 7) kompanija prolazi kroz težak period — gubi prihode, jer njena ponuda ne spada više u traženi deo roba ili proizvoda.

7.1.3. Način razmišljanja forenzičara

Revizori kriminalnih radnji pripadaju onom tipu „mislilaca“ koji situacije rešavaju logički, jer upravo takve prilike zahtevaju njihovu objektivnost. Oni se ne smeju voditi ličnim osećanjima i pristrasnošću, jer je to smetnja za donošenje ispravnih neutralnih odluka i izvođenje logičnih zaključaka i sudova. Revizori kriminalnih radnji skloni su razmišljanju i učenju. Oni ispoljavaju zadovoljstvo u rešavanju problema, naročito onih zahtevnih.

Intuicija je od izuzetnog i suštinskog značaja za proces revizije kriminalnih radnji. Računovođe-istražitelji neretko izjednačavaju intuiciju sa profesionalnim rasuđivanjem, što se ne može prihvatiti, jer rasuđivanje proističe iz znanja, obuke,

stečenih veština i iskustva. To ne znači znati odgovore, već znati postaviti prava pitanja.

Sposobnost intuitivnog razmišljanja veća je ukoliko je osoba otvorenija, objektivnija i ako poseduje znatiželjan um, sposoban da sintetizuje podatke i da od njih sklopi neku vrstu scenarija mogućeg događaja. Dobra intuicija katkada se pripisuje slučajnosti, šansi i dobroj sreći, što je pogrešno jer otkrića nisu nasumični događaji. Do otkrića se dolazi zahvaljujući tome što se intuicija revizora kretala u dobrom smeru.

Kada su u pitanju kriminalne radnje, moć rasuđivanja počiva u primeni induktivne logike, dok je deduktivno istraživanje za to manje podobno, a u nekim slučajevima čak i neprimenjivo. Jer, nekada neka sasvim beznačajna ili neobična pojava (koja se odigrala, koja je pronađena ili uočena) može dovesti do rešenja kriminalne radnje. Proces koji se naziva dedukcijom predstavlja sintezu. Nije nedostajući deo slagalice rešio kriminalnu radnju već je nedostajuća karika u lancu dokaza dovela do rešenja. To se može definisati kao istovremeno sagledavanje detalja i celine. Ova sposobnost sagledavanja celine i svih njenih delova zasniva se na iskustvu i pravilnom načinu razmišljanja. Način razmišljanja je sklonost da se veruje u činjenice koje se vide, osećaju, probaju i iskuse i da se veruje i sopstvenu kompetentnost.

Dobri istražitelji otvoreni su za sugestije i za pojavu neobičnih slučajeva. Oni su u stanju da od svojih čula stvore sinergiju, sagledavajući ukupne slike. Kadri su da uoče sličnosti i razlike koje su od značaja za rešavanje predmetne radnje.

Kriminalne radnje uključuju brojne varijable u smislu oblika i vrsta samih radnji, prevara, žrtava, metoda, tehnika, pomagala, načina i instrumenata, pa svaki pokušaj njihovog objedinjavanja pod određenu teoriju zasnovanu na uzorcima nije moguć. Ovaj stav govori u prilog značaju intuicije, iskustva i obuke u reviziji kriminalnih radnji. Razmišljati kao revizor znači ispoljiti moć zapažanja, koristiti induktivnu logiku zasnovanu na percepciji i znati kako se kriminalna radnja odvija.

IV

KRIMINALNE AKTIVNOSTI U EKONOMSKIM PROCESIMA PRIVREDNIH SUBJEKATA

1. RAČUNOVODSTVENO PRAĆENJE I KONTROLA POSLOVANJA U PRIVREDNIM SUBJEKTIMA

Kontinuirano i sistematsko praćenje ekonomskih aktivnosti u pravnim subjektima, moguće je uz korišćenje metoda računovodstva. Ono, sa svojim informacijama i podacima, predstavlja instrument koji obezbeđuje neophodne uslove za organizovano i sveobuhvatno kontrolisanje svih ekonomskih zbivanja u kompanijama i drugim poslovnim sistemima. Zato je neophodno da računovodstvena dokumentacija, koja predstavlja neiscrpan izvor podataka o ekonomskim procesima, bude verodostojna, a evidencije koje se na osnovu nje registruju — utemeljene u skladu sa računovodstvenim principima, standardima i zakonskim propisima. Pošto računovodstveni podaci imaju višenamensku upotrebu i širok spektar korišćenja, organizaciji računovodstvene funkcije i procesa njenih aktivnosti mora se pristupati sa velikom pažnjom i stručnim respektom. Uslov za dobijanje relevantnih podloga, na kojima se zasniva donošenje poslovnih odluka, jesu adekvatne informacije koje se temelje na proizvodima računovodstva. U računovodstvenoj funkciji obavljaju se poslovi kojima se: prikupljaju, sređuju, sistematizuju, obrađuju i čuvaju podaci, i oblikuju i distribuiraju informacije koje su problemski usmerene na donošenje raznih ekonomskih odluka. Zbog raznovrsnosti upotrebe i višenamenskog korišćenja, dobijanje proizvoda računovodstva, kao jedine sistematski uređene aktivnosti višedimenzionalnog karaktera u praćenju ekonomskih procesa u pravnim subjektima je, zbog svog značaja, zakonski uređeno i zasnovano na opšteprihvaćenim principima i standardima.

Širina i raznovrsnost korišćenja informacija računovodstva uslovile su da su njegove aktivnosti na određeni način usmerene na sledeće oblasti:

- knjigovodstvo,
- finansijsko računovodstvo,
- finansijsko planiranje poslovanja (budžetiranje),
- kontrola poslovanja,
- analize poslovanja,
- upravljačko računovodstvo,
- forenzičko računovodstvo, i dr.

Zbog raznovrsnosti upotrebe i složenosti proizvoda koje nudi računovodstvena funkcija, veoma je zahtevan i odgovoran posao dati definiciju koja bi obuhvatila sve aspekte njene aktivnosti. To je utoliko teže zato što se sama suština računovodstva i njegovih informacija značajno ne menja, ali su veoma dinamične promene potreba za koje se koristi. Jednu takvu definiciju dao je Komitet za terminologiju Američkog instituta javnih računovođa, po kojoj je računovodstvo „nauka o beleženju, klasifikovanju poslovnih transakcija i događaja, primarno finansijskog karaktera, i veština sastavljanja značajnih izveštaja, analiza i interpretiranja ovih transakcija i događaja i prenošenje raznim licima (korisnicima — *prim. Ž. L., B. O.*) koja moraju doneti odluku ili dati ocenu.“¹⁵⁰

Za potrebe predmeta koji se obrađuje u ovoj knjizi, najznačajnija oblast jeste kontrola regularnosti poslovanja pravnog subjekta. To ne podrazumeva sveobuhvatno kontrolisanje svih aspekata njegovih poslovnih procesa, nego samo osvetljavanje jedne njihove specifične strane, kojom se bavimo, a to je kontrola regularnosti angažovanja pojedinaca ili organizovanih grupa u pravnom subjektu. Najbitnije u tome je utvrđivanje onih aktivnosti koje su rezultat svesnih postupaka koji nisu u skladu sa zakonskom regulativom, već izazivaju njeno kršenje. U vezi s tim, veoma je značajno i utvrđivanje direktnih i indirektnih štetnih posledica koje su uzrokovane nezakonitim delovanjem bilo kojeg aktera. Vezano za računovodstvenu kontrolu, na ovom mestu iznosi se jedno od brojnih stanovišta: „Računovodstvena kontrola ispituje ispravnost izvođenja propisanih radnih i metodoloških postupaka, počev od prijema računovodstvene dokumentacije i njihove obrade, do oblikovanja finalnih informacija. Računovodstvena kontrola, kao oblik internih računovodstvenih nadzora, treba stalno da bude prisutna i uglavnom je preventivnog karaktera“.¹⁵¹ Predstavljena definicija odnosi se samo na računovodstvenu kontrolu u okviru računovodstvene funkcije i njenih aktivnosti. Međutim, računovodstvena dokumenta, evidencije i informacije se, prvenstveno, koriste za kontrolu celokupnog procesa svih ekonomskih aktivnosti pravnog subjekta: 1) za kontrolu kretanja vrednosti sredstava i obaveza, 2) za kontrolu upotrebe i korišćenja sredstava, 3) za kontrolu prihoda, troškova i rezultata poslovanja i 4) za kontrolu usklađenosti praćenja poslovnih procesa sa zakonskim propisima, koja ima veoma naglašen značaj za svaki oblik poslovnih aktivnosti.¹⁵²

¹⁵⁰ Citirano prema: Grupa autora, *Računovodstvo I*, Viša poslovna škola, Beograd 1995, str. 12.

¹⁵¹ V. Tadić, M. Medojević, *Finansijsko knjigovodstvo*, Institut za ekonomiku i finansije, Beograd 2006, str. 18.

¹⁵² Treba istaći da — pored računovodstvene kontrole kao kontrole u okviru same računovodstvene funkcije i kontrolisanja njenih aktivnosti, i kontrola ekonomskih aktivnosti koje se vrše putem ili uz pomoć računovodstvene dokumentacije i evidencija u pravnim subjektima — postoje i mnoge druge kontrole, koje se nekad koriste podacima računovodstva (kao obračun i plaćanje poreskih i drugih dažbina državi), ili su potpuno nezavisne od te funkcije, kao što je, recimo, kontrola tehnoloških procesa, zatim kontrola kadrovskih fluktuacija, meteorološka kontrola, itd.

1.1. Zakonsko regulisanje računovodstvenih aktivnosti

Polazeći od navedenih potreba, svaka država zakonskim propisima reguliše način na koji su pravni subjekti obavezni da organizuju i vode poslovne evidencije. U Srbiji je članom 2. Zakona o računovodstvu utvrđeno koji subjekti su obavezni da u skladu sa zakonom vode poslovne knjige:

„1) Pravna lica obuhvataju privredna društva, Narodnu banku Srbije, banke i druge finansijske institucije nad kojima, saglasno zakonu, nadzor vrši Narodna banka Srbije, društva za osiguranje, davaoce finansijskog lizinga, penzijske fondove i društva za upravljanje dobrovoljnim penzijskim fondovima, investicione fondove i društva za upravljanje investicionim fondovima, berze i brokersko-dilerska društva, faktoring društva, zadruge, ustanove koje obavljaju delatnost radi sticanja dobiti, pravna lica koja u skladu sa posebnim propisima primenjuju odredbe ovog zakona, kao i druga pravna lica utvrđena ovim zakonom;

2) Drugim pravnim licima smatraju se pravna lica čije se poslovanje delom finansira iz javnih prihoda ili drugih namenskih izvora, a delom ili u celini po osnovu učlanjenja i koja se ne osnivaju radi sticanja dobiti (političke organizacije, sindikalne organizacije sa svojstvom pravnog lica, fondacije i zadužbine, udruženja, komore, crkve i verske zajednice, u delu obavljanja privredne ili druge delatnosti u skladu sa propisima kojima je uređeno obavljanje tih delatnosti, kao i druge organizacije organizovane na osnovu učlanjenja;

3) Preduzetnici i fizička lica koja samostalno obavljaju privrednu delatnost radi sticanja dobiti, a koja poslovne knjige vode po sistemu dvojnog knjigovodstva, ako propisima nije drukčije uređeno.“¹⁵³

Može se zaključiti da se u privredne subjekte, u smislu Zakona o računovodstvu, svrstavaju sva pravna lica koja na bilo koji način obavljaju neku ekonomsku aktivnost, ili se u obavljanju svoje delatnosti služe ekonomskim vrednostima. Na tako zakonom utvrđenim osnovama, za pravna lica i preduzetnike su članom 5. citiranog Zakona utvrđene obaveze vođenja poslovnih evidencija, kako sledi: „Pravna lica i preduzetnici dužni su da vođenje poslovnih knjiga, priznavanje i vrednovanje imovine i obaveza, prihoda i rashoda, sastavljanje, prikazivanje, dostavljanje i obelodanjivanje informacija u finansijskim izveštajima vrše u skladu sa ovim zakonom.“ Dakle, zakonom je utvrđena obaveza da su sva pravna lica, bez obzira na način njihovog organizovanja, vlasnički status imovine kojom raspolažu i koriste je u svojim poslovnim procesima, dužna da vode poslovne knjige. Takođe, pravna lica su dužna da u poslovnim knjigama, tačno, na osnovu verodostojne dokumentacije, evidentiraju i prate sve ekonomske aktivnosti, uvažavajući pri tome i vremenski sklad između nastajanja poslovnih zbivanja i njihovog evidentiranja. Na taj način se kroz poslovnu dokumentaciju i evidencije obezbeđuju podaci o tome:

¹⁵³ Zakon o računovodstvu, „Sl. glasnik RS“, br. 62/2013.

kada je neka poslovna operacija nastala, kada je registrovan njen nastanak, kolika je vrednost date transakcije i gde u kom delu poslovnog sistema se to dogodilo. Pored toga, iz dokumentacije i evidencija o ekonomskim transakcijama u poslovno-ekonomskim sistemima može se precizno saznati ko je inicirao poslovnu transakciju, koja dokumenta je prate, da li je u njoj učestvovao samo jedan deo sistema, ili je u to uključen i neki eksterni partner, ko je za izvršenu transakciju odgovoran, i sl. Da bi sve to bilo obezbeđeno potrebna je dobra organizacija i uređen sistem formiranja dokumentacije i računovodstvenih evidencija. To znači, potrebna je moderna organizacija računovodstvene funkcije, koja će obezbediti izradu verodostojne dokumentacije i efikasan sistem evidentiranja ekonomskih aktivnosti u poslovnim knjigama, kao i sistem dosledne i nezavisne interne finansijske kontrole.

Zbog značaja koji organizacija računovodstva ima u praćenju i kontroli poslovnih procesa, ona je predmet zakonskog uređivanja i obaveza pravnih subjekata, vezano za sadržaj i način organizovanja te funkcije. Tome je posvećen član 7. u II poglavlju Zakona o računovodstvu, koji glasi:

„Pravna lica, odnosno preduzetnici opštim aktom, u skladu sa ovim zakonom, uređuju organizaciju računovodstva na način koji omogućava sveobuhvatno evidentiranje, kao i sprečavanje i otkrivanje pogrešno evidentiranih poslovnih promena, uređuju interne kontrolne postupke, utvrđuju računovodstvene politike, određuju lica odgovorna za zakonitost i ispravnost nastanka neke konkretne poslovne promene, sastavljanje i kontrolu računovodstvenih isprava, uređuju kretanje tih isprava i utvrđuju rokove za njihovo dostavljanje na dalju obradu i knjiženje u poslovnim knjigama.

Unos podataka u poslovne knjige organizuje se tako da omogući:

- 1) kontrolu ulaznih podataka;
- 2) kontrolu ispravnosti unetih podataka;
- 3) uvid u promet i stanje računa glavne knjige;
- 4) uvid u hronologiju obavljenog unosa poslovnih promena;
- 5) čuvanje i korišćenje podataka.

Pravno lice i preduzetnik koji vrši obradu podataka na računaru dužan je da koristi standardni računovodstveni softver koji omogućava funkcionisanje sistema internih računovodstvenih kontrola i onemogućava brisanje proknjiženih poslovnih promena.“¹⁵⁴

Kako se iz teksta citiranih zakonskih odredbi vidi, pitanje ispravnosti i tačnosti unosa podataka u dokumentaciju, njenog blagovremenog dostavljanja računovodstvu i evidentiranja, posvećena je izuzetna pažnja. Istovremeno, utvrđena

¹⁵⁴ Isto, čl. 7.

je obavezna procedura postupanja u izradi kontrola i evidentiranju dokumentacije u pravnom subjektu, odnosno njegovim odgovarajućim funkcijama. Jednoobraznost postupanja sa dokumentacijom i procedurama njenog kontrolisanja i evidentiranja neophodna je, s obzirom na to da proizvodi računovodstva služe za raznovrsne namene širokom krugu korisnika: za upoznavanje sa poslovnim zbivanjima u datom pravnom licu, u kontrolne svrhe, ili za donošenje raznovrsnih odluka i sl.

1.2. Greške u računovodstvenim dokumentima i evidencijama

Ispravna dokumentacija i pravilan unos podataka iz nje u poslovne knjige, kao što zakonski propisi nalažu, omogućava laku, efikasnu i sveobuhvatnu kontrolu određenih zbivanja u pravnom subjektu. Međutim, neispravna dokumentacija i u vezi s tim netačne i neuredne evidencije ne obezbeđuju takvu mogućnost, pa je potrebno daleko više napora da bi se utvrdile tačne i istinite činjenice u vezi sa nekom ekonomskom aktivnošću, koje su često veoma bitne, bilo za donošenje određenih poslovnih odluka, ili zaključaka u procesima upravljanja, odnosno u sudskim parnicama i krivičnim postupcima. Greške u poslovnoj dokumentaciji i evidencijama mogu biti slučajne, posledica neznanja ili nepažnje, ali mogu biti i rezultat namere da se neka nelegalna radnja prikrije i kontrolni organi zavaraju.

Slučajne i nenamerne greške lakše se otkrivaju, jer nisu učinjene s umišljajem da se neka ekonomska aktivnost prikrije ili prikaže drugačijom od stvarno nastale. Kod takvih grešaka u formiranju dokumentacije, kojom se pogrešno prikazuje neki ekonomski događaj, ili greška prilikom unosa podataka iz dokumenata u poslovne evidencije, kojima se prati tok ekonomskih aktivnosti, nije zastupljena računovodstvena logika, greške obično prave pojedinci, pa ih je relativno lako otkriti. Takve (nenamerne) greške ne uzrokuju štetne ekonomske posledice. Međutim, kada se radi o namernim greškama u dokumentima kojima se netačno prikazuje i prikriva neki stvarni ekonomski događaj, ili greškama u poslovnim evidencijama kojima se neistinito prikazuje neka ekonomska aktivnost, greške se teže otkrivaju. Naime, u njih je obično umešano i zainteresovano više lica, organizovanih grupa, ili i sam menadžment pravnog lica. U takvim slučajevima greške u dokumentaciji se vešto prikrivaju maskiranjem, pri čemu se maksimalno koriste računovodstvena logika i veština pri sastavljanju dokumenata i unosa podataka iz njih u poslovne evidencije. Greške koje se temelje na namerama određenih počinilaca da prikriju svoju nelegalnu aktivnost, i njihovi pokušaji da se nezakonite ekonomske transakcije prikažu kao regularne, teško je prozreti pa je njihovo otkrivanje veoma složeno. U tom slučaju se pri sastavljanju dokumenata, i unosa podataka iz njih u poslovne evidencije, postupa kao i sa regularnim ispravama, pri čemu se nastoji da se ne ostavi nikakav trag koji bi, kao signal, uputio neka druga lica ili kontrolore da se prikriva učinjena nedozvoljena radnja. Upravo ta pozornost počinilaca nelegalnih aktivnosti i njihovih pomagača, čini greške u računovodstvu težim za otkrivanje ili čak nevidljivim. Da bi se otkrila

namerna greška u dokumentaciji i evidencijama potrebna je velika opreznost i iskustvo kontrolora, iako se radi o greškama kojima se često prikrivaju značajne štetne materijalne posledice.

Pored navedenih propisanih odredbi, Zakonom o računovodstvu utvrđene su i neke druge obaveze, koje imaju određeni značaj za uredno formiranje dokumentacije i evidentiranje poslovnih aktivnosti u knjigovodstvu pravnih lica, pa se na ovom mestu navode neke od njih:

„1) Član 10. Lica koja sastavljaju i vrše prijem računovodstvenih isprava dužna su da računovodstvenu ispravu i drugu dokumentaciju u vezi s nastalom promenom dostave na knjiženje najkasnije u roku od tri radna dana od kada je poslovna promena nastala, odnosno u roku od tri dana od datuma prijema; 2) Član 11. Poslovne knjige predstavljaju jednoobrazne evidencije o stanju i promenama na imovini, obavezama i kapitalu, prihodima i rashodima pravnih lica i preduzetnika; 3) Član 14. Pravno lice, odnosno preduzetnik, opštim aktom uređuje školsku spremu, radno iskustvo i ostale uslove za lice koje je odgovorno za vođenje poslovnih knjiga i sastavljanje finansijskih izveštaja; 4) Član 15. Vođenje poslovnih knjiga i sastavljanje finansijskih izveštaja pravno lice, odnosno preduzetnik, može poveriti ugovorom u pisanoj formi, u skladu sa zakonom, privrednom društvu ili preduzetniku, koji imaju registrovanu pretežnu delatnost za pružanje računovodstvenih usluga; 5) Član 18. Pravna lica i preduzetnici dužni su da, pre sastavljanja finansijskih izveštaja, usaglaise međusobna potraživanja i obaveze, što se dokazuje odgovarajućom ispravom.

Poverilac je dužan da, pre sastavljanja finansijskih izveštaja, dostavi dužniku spisak neizmirenih obaveza.

Lica iz stava 1. ovog člana dužna su da odgovore na zahtev ovlašćenog revizora za nezavisnu potvrdu stanja potraživanja i obaveza.“

Zakonom o računovodstvu regulisana su i sva druga pitanja u vezi s izradom i sastavljanjem računovodstvenih isprava, vođenjem poslovnih evidencija i izradom finansijskih izveštaja koji imaju raznovrsnu upotrebu, kako bi se moglo obezbediti zadovoljavanje tih zahteva. Zakonsko regulisanje računovodstvenih aktivnosti uslovljeno je činjenicom da je to jedina sveobuhvatna i sistematizovana evidencija o ekonomskim zbivanjima u pravnom licu, čime se omogućava njihova svestrana kontrola.¹⁵⁵

¹⁵⁵ U pravnim licima postoji i brojna druga dokumentacija i evidencije (kadrovska dokumentacija i evidencije, razne evidencije tehnoloških procesa i dr., ali one su samo segmentarne).

2. KRIMINALNE AKTIVNOSTI U POJEDINIM FAZAMA EKONOMSKIH PROCESA U PRAVNIM LICIMA

2.1. Obim i struktura sredstava za obavljanje delatnosti

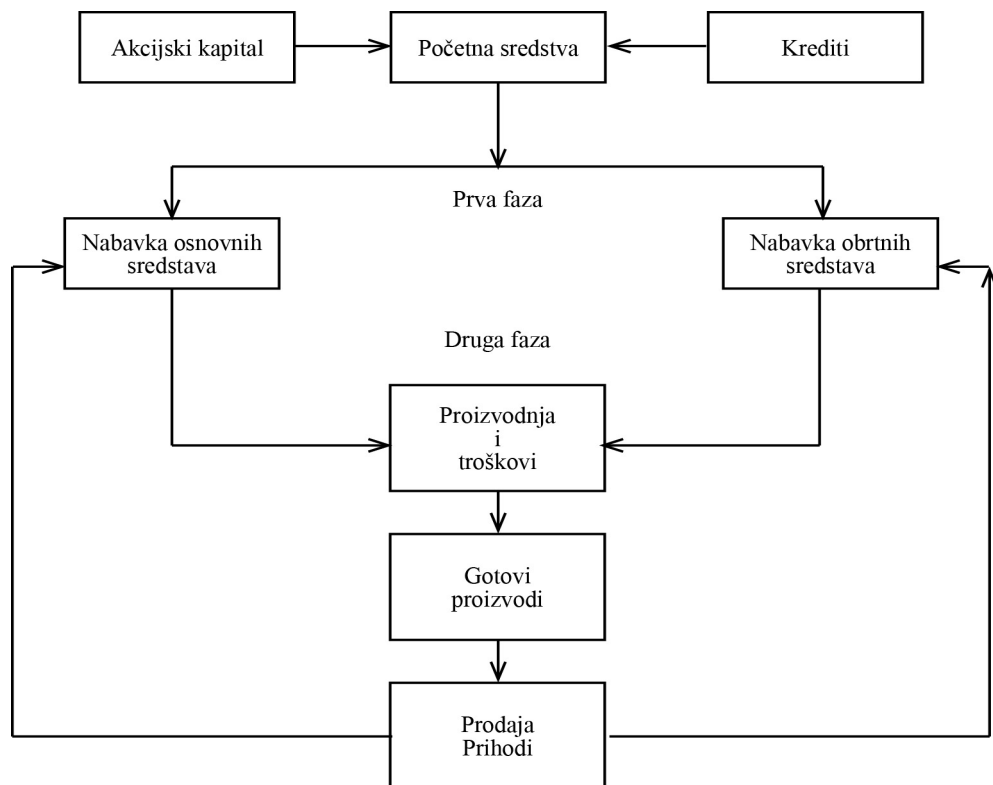
Da bi pravno lice moglo da obavlja redovno poslovanje, potrebno je da obezbedi početna sredstva, u vrednosti i po strukturi koja odgovara potrebama uspešnog rada u datoj delatnosti, radi koje je osnovano. Visina vrednosti početnih sredstava zavisi od vrste i obima zadataka koji su predmet poslovanja datog pravnog lica, a njihova struktura zavisi od specifičnosti delatnosti kojom se bavi. Osnovna razlika, kako u visini vrednosti potrebnih sredstava, tako i u pogledu njihove strukture, javlja se, prvenstveno, između pravnih lica iz oblasti privređivanja i pravnih lica iz oblasti obavljanja raznih oblika društvenih aktivnosti. Međutim, veoma značajne razlike, u pogledu visine i strukture potrebnih sredstava, javljaju se između kompanija koje obavljaju privredne aktivnosti, kao i između pojedinih pravnih lica iz sektora društvenih delatnosti. Tako, npr., različite su potrebe za visinom i raznovršnošću sredstava, za kompanije iz industrijske i poljoprivredne proizvodnje ili uslužnih delatnosti, s jedne, i finansijskih institucija, kao što su banke, organizacije osiguranja, s druge strane. Isto tako, nejednakosti i raznovrsnosti su specifične ne samo u okviru pojedinih od navedenih delatnosti, već i za potrebe obavljanja aktivnosti pravnih lica iz oblasti društvenih delatnosti i između pojedinih od njih. No, u ovoj knjizi nećemo se detaljnije baviti ovim pitanjima, ona su predmet drugih naučnih disciplina.

2.2. Ekonomski procesi u pravnim licima u privredi

Drugo pitanje o kojem treba voditi računa jeste raznolikost faza poslovnih procesa u određenim grupacijama, ili pojedinim pravnim licima u okviru njih. Tako kod pojedinih pravnih lica iz oblasti privrednih aktivnosti, vrste i broj poslovnih procesa, u okviru jednog proizvodnog ciklusa,¹⁵⁶ veoma su različiti, kao i dužina njihovog obavljanja. Kod pojedinih privrednih subjekata u okviru poslovnog ciklusa postoje najmanje tri faze i to: 1) faza pribavljanja faktora poslovanja; 2) faza proizvodnje proizvoda ili usluga; i 3) faza njihove realizacije. Zavisno od uslova poslovanja, to se može predstaviti sledećom šemom:

¹⁵⁶ Pod jednim poslovnim ciklusom podrazumeva se jedan kružni tok sredstava, od nabavke faktora poslovanja, preko njihovog transformisanja u procesu proizvodnje materijalnih proizvoda ili usluga, pa do njihovog izlaska iz poslovnog sistema, tj. do prodaje proizvoda i usluga i njihove naplate, čime se kružni tok zatvara.

Šema br. 4

Pojedine poslovne faze nekada traju vrlo kratko (takav je slučaj u saobraćajnim kompanijama, u proizvodnji hidroelektrične energije i sl.), dok neke faze poslovnih procesa traju mnogo duže (npr. u građevinskim kompanijama koje se bave izgradnjom mostova, aerodroma, u brodogradilištima, itd.). Kada su u pitanju pravna lica iz oblasti društvenih delatnosti, pod jednim ciklusom najčešće se podrazumeva celovitost njihovih aktivnosti u toku jedne poslovne, odnosno budžetske godine. Njihovi radni procesi uglavnom su usitnjeni, obavljaju se na isti način, gotovo svakodnevno u toku čitave budžetske godine, a prihode koje im doznačuje nadležna budžetska institucija, prema budžetskom planu, ostvaruju mesečno.

Svi ekonomski procesi u poslovanju privrednih pravnih lica imaju jedan zajednički imenitelj: novac, pomoću koga se sva imovina, ekonomske transakcije i transformacije u poslovanju izražavaju vrednosno tj. u novčanim jedinicama. Time je obezbeđena mogućnost da se ekonomska zbivanja u privrednim društvima i drugim pravnim licima predstavljaju u dokumentaciji i registruju u računovodstvenim evidencijama u vrednosnim pokazateljima. Dakle, tokovi ekonomskih vrednosti u poslovnim procesima pravnih lica predstavljaju se, u stvari, tokovima vrednosti, odnosno novčanim tokovima. Redosled tih tokova u privrednim delatnostima može se predstaviti onako kako se navodi u nastavku teksta.

Za otpočinjanje poslovnih procesa, u pravnim licima uopšte, potreban je početni kapital, koji se najčešće obezbeđuje u novčanom obliku, putem akcijskog kapitala i kredita, ili, delimično, obezbeđenjem nekih materijalnih dobara potrebnih za poslovne aktivnosti datog subjekta, kao što su: zemljište, zgrade, razni oblici mikroinfrastrukturnih objekata i dr.

Sa obezbeđenim novčanim sredstvima privredna društva pribavljaju faktore za osnovnu proizvodnju, pomoćne i uslužne delatnosti, i obezbeđuju druge uslove za obavljanje celine poslovnih aktivnosti.¹⁵⁷

Nakon pribavljenih potrebnih faktora za poslovne aktivnosti privrednog društva, osnovnu, pomoćne i uslužne delatnosti, u njemu se odvija proces proizvodnje, odnosno proces transformacije ekonomskih vrednosti iz jednih materijalnih, odnosno vrednosnih, oblika u druge.

Posle završenog procesa proizvodnje i dobijanja gotovih proizvoda ili usluga, proizvedene ekonomske, materijalne ili druge vrednosti napuštaju privredno društvo i izlaze na tržište. Na tržištu se potvrđuje opravdanost svih prethodnih postupaka i aktivnosti, vrednosti proizvoda i usluga, što se iskazuje kroz izražavanje potrebe za konkretnim proizvedenim dobrima i vrednostima, odnosno iskazanom potražnjom za njima.

Kada proizvodi i usluge nađu svoje mesto u zadovoljavanju potreba tržišta, oni se prodaju, a njihov proizvođač dobija za njih, od kupaca, odgovarajuću naknadu koja predstavlja cenu za kupca, a prihod za prodavca-proizvođača što, u stvari, znači dobijanje određenog prihoda u novcu.

Nakon obavljenih funkcija u procesima nabavke, proizvodnje i prodaje, prvobitno uloženi novac se vraća uvećan na početnu poziciju, spreman da uđe u novi krug, u novi proces transformisanja, tj. u sledeći ciklus u procesu stvaranja nove vrednosti i profita, kao cilja celokupne aktivnosti.¹⁵⁸

Može se zaključiti da se — posle pribavljanja početnog kapitala potrebnog za otpočinjanje poslovanja, redovno i trajno obavljanje delatnosti u privrednim subjektima — radi o nekoliko faza u kojima se vrši transformacija oblika vrednosti kapitala. To su:

- faza pretvaranja novca u materijalne i druge faktore privređivanja iz početnog — novčanog kapitala u materijalne i druge uslove proizvodnje.
- faza pretvaranja pribavljenih faktora u poluproizvode i proizvode — pretvaranje jednih oblika materijalnih vrednosti u druge, u tzv. više ili

¹⁵⁷ Pod drugim uslovima podrazumeva se obezbeđenje potrebnih kadrova, izrada određenih studija ili programa za odgovarajuća tehnološka rešenja, tržišta i dr.

¹⁵⁸ Još je K. Marks utvrdio šemu transformacije kapitala u poslovnim procesima u robnoj proizvodnji koja je predstavljena kao: novac—roba—proizvodnja—novac1. Ili skraćeno: novac—roba—novac, simbolički predstavljeno kao: N—R—N1. U procesu nabavke i proizvodnje, vrednost kapitala se nalazi u materijalnom ili robnom obliku.

delimično kompatibilne faze obrade, sve do gotovih proizvoda — faza procesa proizvodnje; i

- faza pretvaranja robe (proizvoda i usluga) u novac — faza prelaska proizvoda i usluga, njihovom prodajom, u novac tj. faza transformacije robnih oblika kapitala u novčani oblik.

Svaka od navedenih faza uključuje u sebe više sukcesivnih, pojedinačnih aktivnosti. Na primer, faza nabavke faktora za proizvodnju podrazumeva različita angažovanja, kao što su: ispitivanje tržišta nabavke, ugovaranje, dopremanje materijalnih vrednosti, stavljanje nabavljenih vrednosti na raspolaganje u procesu proizvodnje. Faza proizvodnje, takođe, može imati više sukcesivnih ili uporednih aktivnosti, kao što su: istraživanje i projektovanje, priprema proizvodnje, proizvodnja i pakovanje. Faza prodaje najčešće podrazumeva aktivnosti istraživanja tržišta, na kome je moguće prodati proizvode i usluge datog privrednog subjekta, ugovaranje, isporuku i na kraju naplatu prihoda za prodane proizvode i usluge.

Pored navedenih uobičajenih osnovnih angažmana, u pojedinim fazama aktivnosti privrednih društava, koje su direktno vezana za određene poslovne procese u pripremi, realizaciji proizvodnje i prodaje dobara i usluga, a predmet su poslovanja poslovnog subjekta čija delatnost ima karakter privrednog društva, u njemu se obavlja i niz drugih neophodnih poslova, koji nisu direktno vezani za procese proizvodnje i prodaje, ali su u njihovoj funkciji. Radi se o finansijskoj, računovodstvenoj, funkciji kadrovskih i opštih poslova i drugih manje značajnih, ali neophodnih aktivnosti. Za obavljanje poslova i u ovim funkcijama neophodno je obezbediti odgovarajuća sredstva i uslove za njihovo zadovoljavajuće angažovanje.

Osim navedenih privrednih društava, koja se bave proizvodnjom materijalnih dobara ili usluga, postoje i društva čiji predmet poslovanja su, takođe, privredne aktivnosti, ali kao rezultat svog poslovanja nemaju proizvodnju materijalnih dobara i proizvodnih usluga već samo pružaju usluge. Ovde se misli na bankarska, trgovinska i osiguravajuća privredna društva. Ova pravna lica u svom angažmanu, isto tako, koriste odgovarajuća sredstva i imaju svoje faze aktivnosti i u okviru njih poslovne procese, baš kao i proizvodna privredna društva, ali se razlikuju od njih po predmetu rada, po načinu angažovanja sredstava, po proizvodima svoje delatnosti i sl. Tako trgovinske organizacije za predmet svog poslovanja imaju preuzimanje robe od proizvođača i njeno dostavljanje potrošačima. Bankarske institucije prikupljaju slobodna novčana sredstva od njihovih vlasnika, koja im trenutno ili u određenom kraćem ili dužem periodu nisu potrebna, pa ih po određenoj proceduri i uz odgovarajuće obezbeđenje za vraćanje, stavljaju na raspolaganje onim subjektima koji za to imaju potrebe. Osiguravajuće organizacije preuzimaju rizike od pravnih i fizičkih lica, uz naknadu, premiju, i nadoknađuju štete ukoliko se dogodi slučaj koji podleže osiguranju. Pored ovih, postoje i druge značajne delatnosti u privredi. Za sve navedene poslovne aktivnosti, odnosno privredna društva koja te aktivnosti obavljaju, bilo da se radi o društvima koja proizvode materijalna dobra ili proizvodne usluge, bilo da se radi o

drugim društvima koja samo pružaju usluge, za započinjanje njihovog poslovanja potrebno je obezbediti početni kapital, odnosno neophodna početna sredstva koja se nakon toga angažuju u njihovim poslovnim procesima, ostvarujući profit i obezbeđujući svoju reprodukciju.

2.3. Ekonomske aktivnosti u pravnim licima društvenih delatnosti

U privredi, delatnost obavljaju pravna lica — privredna društva. S druge strane, za poslovanje u društvenom sektoru formiraju se specijalizovana pravna lica, koja se angažuju na izvršavanju zadataka u pojedinim oblastima. Te delatnosti su od opšteg interesa i njihov zadatak je da obezbede uslove za uobičajeno funkcionisanje društva u svim njegovim segmentima. Ovde se, prvenstveno, misli na samu državu, njene specijalizovane organe, institucije i organizacije, te na razne nivoe vlasti nižih teritorijalnih jedinica. To su pravna lica koja prihode za svoju delatnost ne stiču na tržištu prodajom svojih usluga, već se sredstva za finansiranje njihovih aktivnosti pribavljaju preko budžeta države, iz budžeta nižih društveno-političkih zajednica ili kombinovano — iz budžeta i jednih i drugih. Dakle, za obavljanje poslovnih procesa ovim pravnim licima neophodno je na odgovarajući, zakonom regulisan, način obezbediti adekvatna sredstva. Za obavljanje njihovih redovnih aktivnosti, kao i kod onih prvih pravnih lica, potrebna su sredstva odgovarajuće strukture i u određenoj vrednosnoj tj. novčanoj visini. Tako, npr., za aktivnosti opštine i njenih organa potrebna su određena materijalna sredstva, kao što su: poslovni prostor, raznovrsna oprema, kancelarijski nameštaj i elektronski uređaji, a, isto tako, potrebno je pribaviti i odgovarajuće oblike potrošnog materijala, i obezbediti neophodne kadrove. Ovi organi i institucije u načelu ne prodaju svoje usluge, iako deo vrednosti usluga koje pružaju naplaćuju preko raznih oblika taksi, a sve nabavke materijala i drugih oblika vrednosti plaćaju direktno dobavljačima.

Najveći deo budžetskih prihoda država ostvaruje putem poreza, akciza i sličnih dažbina, dok niže društveno-političke zajednice obezbeđuju jedan deo prihoda u svoje budžete direktnom naplatom dela poreza namenjenog za obavljanje njihove delatnosti, a delimično od dotacija iz državnog budžeta, namenjenih za te svrhe, koje se dodeljuju u skladu sa odgovarajućim, zakonom utvrđenim, kriterijumima. Za najveći broj pravnih lica iz ovog sektora (obrazovne, zdravstvene i druge slične institucije) sredstva za poslovanje obezbeđuju se iz državnog ili budžeta nižih nivoa društveno-političkih zajednica, a samo manjim delom iz sopstvenih prihoda koje ta pravna lica ostvare prodajom svojih usluga.¹⁵⁹ Može se zaključiti da nekada postoji tanka linija razlike između pravnih lica u privredi tj. privrednih društava i pravnih lica iz oblasti društvenih delatnosti, bar kada je u pitanju ostvarivanje prihoda.

¹⁵⁹ Na primer, danas postoje brojne privatne srednje škole, fakulteti i zdravstvene institucije koje pružaju razne oblike usluga i za to naplaćuju odgovarajući cenu, ostvarujući tako prihod.

3. EKONOMSKI KRIMINAL U SRBIJI

U prethodnim izlaganjima, u kratkim crtama, upoznali smo se sa poslovnim fazama i procesima aktivnosti u pravnim licima iz oblasti privređivanja i društvenih delatnosti. Takođe, u ranijim razmatranjima upoznali smo se sa istorijatom kriminalnih aktivnosti, kao i sa opštim činiocima kojima je, u osnovi, uzrokovana pojava kriminalnih aktivnosti. Na ovom mestu naše interesovanje usmeravamo na analizu uslova i mogućnosti za nastanak i razvoj kriminalnih aktivnosti u ekonomskim procesima, u pravnim licima. To je problem koji gotovo nepodnošljivo opterećuje srpsku privredu i društvo, još od sticanja nezavisnosti od Turaka, i naglašeno je prisutan na njenoj privrednoj i društvenoj sceni.

Pitanje kriminalnog ponašanja u Srbiji, u nekoliko poslednjih decenija kulminiralo je usled zapuštenosti, pa predstavlja gotovo nesavladiv problem, ugrožavajući ne samo razvoj privrede već i progres društva u celini, uzrokujući njegovu stagnaciju, tehnološko i kulturno zaostajanje. Činjenica da kriminal dobija vetar u leđa širom sveta, ugrožavajući i svetske razvojne i privredne procese, ne daje za pravo našoj zemlji da na kriminal gleda kao na svetski proces ili propratnu pojavu globalizacije svetske privrede. Zato je dužnost svih nadležnih državnih organa da odmah i bez odlaganja preduzimaju najrigoroznije mere kako bi se kriminalizacija društva zaustavila. To ne sme biti kratkoročni zadatak na otkrivanju i procesuiranju nekoliko „velikih“ kriminalaca, što bi se koristilo u propagandne svrhe. Cilj mora biti da se izgradi sistem kojim će se prostor za nastajanje i opstanak kriminalnog ponašanja u privredi i društvu maksimalno suziti i svesti u granice u kojima takve pojave ne ograničavaju neophodne privredne i razvojne tokove. Sistem odbrane od kriminala mora obezbediti da se na suzbijanju i sprečavanju kriminala angažuju nadležne institucije i organi, a ne da svi segmenti društva time budu opterećeni. Oni kojima je dužnost da se time bave, treba da na adekvatan način reaguju, a ne da na to, u brojnim slučajevima, gledaju sa blagonaklonošću, ili čak da kriminalu daju logistički podršku i često u tome i sami aktivno učestvuju.

Na ovom mestu ističemo da su neki kvazistručnjaci istupali s neutemeljenim objašnjenjima: da je ta pojava prolaznog karaktera i da kao takva prati procese tranzicije, i da će sama od sebe nestati nakon protoka određenog vremena tj. kada se novi sistem privređivanja stabilizuje a vlasnička struktura sredstava izmeni. Umesto da ukazuju na neophodnost izgradnje efikasnog sistema odbrane, oni su propagirali pasivnost i čekanje da se problem sam od sebe reši.

Na taj način privredni kriminal, i nepodnošljive štetne posledice koje je uzrokovao, prikazivani su kao efemerna propratna pojava, koja će spontano nestati. Time su obeshrabrivana nastojanja i naponi društva da se ovoj nedaći efikasno suprotstavi. Život je takva shvatanja demantovao, a kriminal je postao nepremostiva

prepreka i kočnica razvoja privrede i društva, praktično uzrok nazadovanja i izvorište siromaštva i socijalne nepravde.

Potreba za svođenjem kriminala u privredi i društvu na podnošljive razmere, i zaustavljanjem trenda njegovog širenja, zahteva urgentnu izgradnju efikasnog sistema odbrane od te nedaće. Isto tako, neophodno je ubrzano organizovanje svih funkcija neophodnih za adekvatno suprotstavljanje kriminalnim aktivnostima i sprečavanje njihovih posledica od kojih se koristi manifestuju individualno, a štete nadoknađuju solidarno. Stoga se ukazuje na činjenicu da je računovodstvo, kao sistem sveobuhvatnog i sistematskog praćenja ekonomskih zbivanja u pravnim subjektima, nezamenljiv instrument rasvetljavanja spornih događaja i kriminalnih aktivnosti pojedinaca i organizovanih grupa. Računovodstveni podaci i informacije omogućavaju dubinski uvid u svaku pojedinačnu i ukupne ekonomske aktivnosti pravnog subjekta, a utvrđene činjenice — ukoliko se adekvatno upotrebe i znalački koriste — pružaju vernu sliku zbivanja, na osnovu koje se mogu donositi adekvatne odluke u sudskim i drugim procesima. Stoga je poznavanje sistema računovodstva i mogućnosti koje on pruža u predočavanju relevantnih činjenica za rešavanje sporova i rasvetljavanje nezakonitih radnji od neprocenjivog značaja.

V

KRIMINALNE RADNJE U PRIVREDNIM DRUŠTVIMA

Faze poslovanja i poslovni procesi u privrednim društvima međusobno se ne odvijaju nezavisno, ili sukcesivno jedni iza drugih, već u kontinuitetu, tako što u svakom momentu neke poslovne faze jedni procesi započinju, drugi su u toku a treći se završavaju, stvarajući uslove za nastavak aktivnosti.

1. PRIBAVLJANJE POČETNIH SREDSTAVA U PRIVREDNIM DRUŠTVIMA

Obezbeđenje početnog, odnosno osnivačkog kapitala, prvi je korak u obezbeđenju sredstava i uslova za početak obavljanja poslovnih aktivnosti, radi čega se privredno društvo osniva. Osnivački kapital može se obezbediti na nekoliko načina:

- 1) emitovanjem i prodajom akcija — akcijski kapital;
- 2) pribavljanjem sredstava putem kredita od banaka ili budućih poslovnih partnera — kreditni kapital; i
- 3) ulozima raznih materijalnih oblika imovine potrebne u procesima poslovanja ili prenosom odgovarajućih prava — osnivački ulog (kao akcijski kapital).

U praksi, najčešći i najznačajniji oblik obezbeđenja sredstava za početak aktivnosti privrednog društva jeste emitovanje i plasman akcija, dok se druga dva navedena načina koriste kao dopunski oblici pribavljanja sredstava. Emitovanjem i prodajom akcija pribavljaju se novčana sredstva kao najmobilniji i najpoželjniji oblik osnivačkog kapitala. Jer, novčani kapital se lako i brzo može pretvoriti u sve druge oblike potrebnih sredstava. Kupovinom akcija od emitenta, akcionar za odgovarajući novčani iznos, koji uplaćuje na određeni račun, kojeg emitent otvara, otkupljuje odgovarajući broj akcija, postajući na taj način akcionar. Akcionar u stvari postaje suvlasnik u akcionarskom društvu, čime istovremeno dobija pravo odlučivanja, srazmerno broju otkupljenih akcija u odnosu na ukupno emitovane i otkupljene od strane svih akcionara. Tako, npr., ako je neki akcionar otkupio 100 akcija, a ukupno ih je emitovano 1.000, on dobija pravo na 10% glasova pri donošenju upravljačkih odluka u akcionarskom društvu, kao i na 10% dividende od ukupno opredeljenog iznosa dobiti društva za isplatu zarada na akcijama, pošto svaka akcija nosi podjednako pravo na dividendu. Vrednost drugih oblika imovine, koja se ulaže kao osnivački ulog, preračunava se u akcije, pa njeni vlasnici za tako uložene vrednosti dobijaju odgovarajući broj akcija i, naravno, i sva prava koja po akcionarima tom osnovu pripadaju. Za kreditna sredstva koja se pribavljaju za

početak poslovanja društva ne dobijaju se akcije, već se kredit vraća kasnije iz njegovog poslovanja, u ugovorenom roku i uz odgovarajuću kamatu.¹⁶⁰ Prema tome, kreditna sredstva kao početni kapital koriste se privremeno, dok se ne steknu uslovi da društvo za svoje redovno poslovanje obezbeđuje sredstva iz svojih poslovnih aktivnosti.

Kapital uložen za otkup akcija ostaje kao trajni ulog akcionara u društvo dok god ono postoji i posluje. Sredstva se vraćaju akcionarima samo ukoliko dođe do stečaja ili likvidacije akcionarskog društva, iz imovine koja na kraju predstavlja stečajnu ili likvidacionu masu, u skladu sa zakonskim propisima. Shodno aktuelnim propisima, akcionarsko društvo mogu osnovati najmanje dva lica, s tim što nije propisan neki mogući odnos učešća između njih u osnivačkom akcijskom kapitalu.

1.1. Kriminalne radnje u toku pribavljanja početnog kapitala u privrednim društvima

Ono što se najčešće događalo u procesu osnivanja akcionarskih društava posle prestanka socijalističkog načina privređivanja u Srbiji, jeste da se kao većinski akcionar javljao jedan dominantni vlasnik akcija, ili — kako su se obično nazivali — „većinski vlasnik“. Pored toga, uz „većinskog vlasnika“ javljalo se još nekoliko manje značajnih ili praktično beznačajnih akcionara — osnivača, koji nisu ispunjavali uslove da bitno utiču na odlučivanje. Upravo zahvaljujući toj činjenici ukazale su se i značajne mogućnosti za zloupotrebe, velike prevare, pljačkanje društva i brojnih građana. Takvo ponašanje bilo je omogućeno zato što, praktično, nije postojala gotovo nikakva kontrola za osnivanje i, nakon toga, za poslovanje takvih društava od strane države ili njenih ovlašćenih organa. To je sumorna slika decenija s kraja 20. i početka 21. veka.

Najočigledniji primeri pribavljanja sredstava za osnivačke uloge na neregularan način javljaju se 80-ih i 90-ih godina 20. veka, prilikom osnivanja banaka i osiguravajućih društava.¹⁶¹ Za banke i osiguravajuće organizacije, zakonom je bila utvrđena obaveza obezbeđenja određene visine iznosa osnivačkog uloga u dinarskoj protivvrednosti od jednog miliona (najmanje), do pet miliona dolara, zavisno od specifičnosti i vrste posla kojim će se buduće društvo baviti, u okviru date delatnosti. Sredstva su osnivači bili dužni da polože na osnivački račun, koji je otvaran kod banke. Time je bila uslovljena njihova registracija i dobijanje dozvole za rad i za početak obavljanja redovnih poslovnih aktivnosti. Polaganjem

¹⁶⁰ Naglašava se da i banke, pored toga što su kreditori, mogu biti i akcionari: ukoliko otkupe određeni broj akcija one stiču sva prava kao i drugi akcionari. Pored pojedinaca koji poseduju novčana sredstva, i privredna društva mogu biti akcionari ili kreditori.

¹⁶¹ Poznati su slučajevi tzv. „piramidalnih“ banaka (Dafiment banka, Control banka, zatim Jugoskandik Jezdimira Vasiljevića i dr.), i osiguravajućih društava („Ekos“, „Jadran“ i mnoga druga).

novca na osnivački račun, vlasnici — obično je postojao jedan, većinski, ili eventualno dva, iz iste porodice¹⁶² — obezbeđivali su najvažniji neophodan uslov za registraciju. Uz to, takvi osnivači prepisivali su normativna akta od drugih takvih ili sličnih društava i formirali zakonom utvrđene organe upravljanja. Nakon ispunjavanja tih, formalnih, uslova dobijana je dozvola za rad, pa su takve kompanije mogle nesmetano da obavljaju poslovne aktivnosti za koje su registrovane. Sa registracijom i dobijanjem dozvole za obavljanje delatnosti, većinski vlasnici su mogli, bez ikakvih ograničenja i kontrole, da prenose novac sa osnivačkog na žiro-račun, namenjen redovnom poslovanju. Sa tim novcem slobodno su raspolagali, prema svom nahođenju, a mogli su, bez ikakve kontrole, da ga upotrebe za svrhe koje nemaju nikakve veze sa redovnim poslovanjem. To su tada takvi vlasnici u brojnim slučajevima i činili. Obično je akcionar, koji je označavan kao „većinski vlasnik“, prilikom osnivanja akcionarskog društva obezbeđivao još nekoliko akcionara sa manjim ulozima, čime je ispunjavan i uslov da je akcionarsko društvo osnovalo više akcionara. Ti drugi akcionari mogli su biti i članovi porodice „većinskog vlasnika“. Tako se često u okviru jedne porodice zatvarao krug osnivača privrednih društava.

Izloženi način registrovanja akcionarskih društava i raspolaganja osnivačkim ulozima, odnosno sredstvima na redovnim poslovnim novčanim računima, omogućavao je „većinskim vlasnicima“ da se bave raznovrsnim nezakonitim radnjama. Tako, „većinski vlasnik“ je mogao u jednom trenutku da pozajmi novac od poznanika, prijatelja ili bilo koga ko je raspolagao gotovim novcem, da taj novac upotrebi za uplatu na račun osnivačkog uloga, i da istovremeno pozajmljeni novac dâ drugim akcionarima (koji su se javljali kao osnivači društva) da ga uplate na račun osnivačkog uloga, i da se nakon toga društvo registruje. Posle registracije, novac sa osnivačkog računa prebacivan je na redovni žiro-račun i njime je moglo nekontrolisano da se raspolaže, što je često i činjeno. Dakle, sa pozajmljenim novcem „većinski vlasnik“ je mogao da registruje akcionarsko društvo, da nakon registracije taj novac prebaci na redovni poslovni račun društva i da ga odatle podigne i vrati onima koji su mu novac pozajmili za registraciju. Sve to moglo je, praktično, da se uradi za svega nekoliko dana, da novac pođe od stvarnog, preko „većinskog vlasnika“, osnivača društva, da se uplati na račun osnivačkog uloga, zatim prenese na redovni poslovni novčani račun novoosnovanog društva, i na kraju, da se odatle podigne i vrati stvarnom vlasniku. Iz navedenog se može zaključiti da su, u stvari, takva društva osnivana, praktično, bez ikakvog realnog početnog kapitala, jer je bilo dovoljno, kako to kažu računovođe, „da se novac prošeta“ nekoliko dana preko nekoliko novčanih računa i da se vrati stvarnom

¹⁶² Nekada je novac za osnivački kapital „većinski vlasnik“ polagao na nečije ime za otkup akcija, a da akcionar, fizičko ili pravno lice, za to nije ni znao; zapravo, nije znao da je akcionar i da su u njegovo ime otkupljene akcije, kako bi se obezbedilo više od jednog akcionara. Takvi slučajevi poznati su autorima knjige.

vlasniku, a da novoosnovano društvo započne svoju delatnost bez neophodnog početnog kapitala.

Za brojna druga akcionarska društva, koja se bave proizvodnjom i prometom raznih oblika materijalnih dobara i usluga, zakonskim propisima o osnivanju nije utvrđena bilo kakva obaveza za obezbeđenje početnog tj. osnivačkog kapitala, ili nečeg drugog što je neophodno za obavljanje delatnosti. O tome govore sledeće odredbe Zakona o privrednim društvima:

„Za osnivanje privrednih subjekata (KD; OD; DOO; AD; zadruge) potrebno je:

- zahtev za registraciju (obrazac APR),
- dokaz o identitetu osnivača (L. K., fotokopija lične karte ili pasoša fizičkog lica i/ili izvod iz registra u kome je registrovano pravno lice),
- akt o osnivanju društva (odluka ili ugovor), overen u sudu sa overenim potpisima osnivača,
- potvrda banke o uplati novčanog uloga (protivvrednost od 250 ili 500 evra) na privremeni račun ili overena izjava osnivača o tome da je obezbeđen novčani ulog,
- odluka o imenovanju zastupnika društva, ako zastupnik nije određen osnivačkim aktom, i OP-obrazac,
- overeni potpis zastupnika koji predaje i podiže dokumentaciju,
- potvrda o uplati naknade od 4.000,00 din. na žiro-račun agencije (840-969627-83) korisnik — A. P. R. Svrha uplate — registracija osnivanja D. O. O. Model 97 Šifra namene 950.“¹⁶³

Kao što se vidi, privredni subjekat u nekim oblastima delatnosti mogao je da bude osnovan bez pribavljanja novčanih ili drugih sredstava potrebnih za obavljanje delatnosti za koju se osniva i registruje.

Proističe da su privredna društva mogla da se osnuju i registruju bez obaveze da prethodno obezbede bar minimum neophodnih sredstava ili pak neke druge uslove koji bi pružali barem najmanju sigurnost da će uspešno obavljati svoju delatnosti. Ovako osnovana akcionarska društva, ili neki drugi oblici privrednih subjekata, mogli su neograničeno da stupaju u pravni promet i da stvaraju obaveze bez uslova i mogućnosti da ih na regularan način izmiruju. Prilikom registracije pravnih subjekata o kojima je reč, oni su plaćali samo neki beznačajan iznos takse, a za obaveze stvorene poslovanjem bili su obavezani klauzulom da odgovaraju celokupnom svojom imovinom, koju, u stvari, nisu ni imali. Nakon registrovanja,

¹⁶³ J. Lazić, *Priručnik o primeni kontnog okvira u skladu sa MRS/MSFI, sa primerima knjiženja i sastavljanja finansijskih izveštaja*, Visoka poslovna škola strukovnih studija, Novi Sad 2011, str. 20.

takvo pravno lice dobijalo je legitimitet da može ravnopravno da učestvuje u pravnom prometu sa ostalim pravnim subjektima i da obavlja delatnost iz oblasti za koju je registrovano. Nakon registrovanja, dakle, privredni subjekat je na opisani način otvarao žiro-račun i mogao je nesmetano da stvara i plaća obaveze, naravno, ukoliko je raspolagao sredstvima.

To je period u kome je u Srbiji formirano i registrovano na desetine hiljada privrednih subjekata, koji su nekontrolisano ulazili u obaveze, a nisu imali mogućnosti ni volje da ih izmiruju. Pri tome, pravni sistem bio je nemoćan jer su presude za plaćanje stvorenih obaveza donošene, ali nisu mogle da se izvrše, jer su računi dužnika bili blokirani sredstvima za obezbeđenje plaćanja, akceptnim nalogima i menicama. Neprekidni lanac neizvršavanja obaveza proširio se na čitavu privredu pa i na budžetske institucije tako da je nastupala paraliza gotovo čitavog ekonomskog sistema, a naročito privrednih aktivnosti.

1.2. Poslovanje privrednih društava osnovanih bez kapitala

Privredna društva koja su osnivana bez odgovarajućih poslovnih sredstava, osnivala su kasnije jedno ili više drugih društava-ćerki.¹⁶⁴ Na starije društvo „većinski vlasnici“ usmeravali su sve obaveze u koje se nekontrolisano ulazilo i koje nisu plaćane, a na novoosnovana društva usmeravane su uplate, od kojih je novac podizan čim bi uplata prispela. Međutim, nekada je primenjivan i obrnuti princip, tako što su na staro društvo osnivača društava-ćerki, uplaćivani i podizani novčani prihodi, a na novoosnovana društva-ćerke, na čije žiro-račune nije pristizao novac, usmeravane su obaveze. Bitno je naglasiti da su se privredna društva koja su osnivana bez obezbeđenih sredstava za regularno poslovanje, na način kako je izneseno, bavila uglavnom posredničkim poslovima i to najviše trgovinom, pa su zato i mogla da obavljaju poslovanje, tako što bi kupila robu, polažući pritom instrumente obezbeđenja plaćanja (akceptne naloge, menice ili garancije), koji su izdavani na račune sa kojih, iz navedenih razloga, nije moglo biti vršeno plaćanje. Robu, uglavnom deficitarnu, koja je kupovana na izneseni način, društva koja su se bavila takvim poslovima odmah bi prodavala uz avansno plaćanje od kupaca, na račune koji su bili slobodni za podizanje tako ostvarenog prihoda. Nakon 1990, a i u nekoliko godina posle 2000, bio je veoma izražen problem prodaje robe, čak i deficitarne, koja je uz posredovanje „veštih“ trgovaca lako prodavana i preprodavana. Svemu tome na ruku je išlo uporedno postojanje preduzeća u državnom i društvenom vlasništvu, s jedne strane, i privatnih privrednih društava, s druge strane. Pored toga, za takve uslove privređivanja nije postojala izgrađena

¹⁶⁴ I privredna društva-ćerke osnivana su kao akcionarska društva, tako što je jedan akcionar otkupljivao nešto više akcija, a drugi akcionari samo simbolične vrednosti i broj, pa je „većinski vlasnik“ praktično svuda bio većinski vlasnik i donosio je odluke i u korporacijama, tzv. „majkama“, kao i u zavisnim društvima.

zakonska regulativa, a nije bilo ni adekvatne kontrole poslovanja. Uz sve navedeno, devedesetih godina došlo je do raspada zajedničke države Jugoslavije i razbijanja jedinstvenog tržišnog prostora, prema kome je privreda Republike Srbije bila snažno orijentisana. Na sve to, tada su Srbiji uvedene i rigorozne međunarodne ekonomske sankcije. Neuređenom sistemu, i zakonski neuređenom poslovanju, snažno su doprinela ratna događanja u okruženju, pa i u samoj Srbiji, naročito bombardovanje njene teritorije. Dakle, u Srbiji je, usled navedenih razloga, u proteklim decenijama uspostavljen ambijent koji je pružao izvanredne uslove za prevare i druge oblike kriminalnih radnji.

2. RAČUNOVODSTVENO PRAĆENJE PRIBAVLJANJA POČETNIH POSLOVNIH SREDSTAVA¹⁶⁵

U prethodnim poglavljima opisan je način pribavljanja početnih sredstava za ulazak u poslovanje i obavljanje redovnih aktivnosti pravnog subjekta, koji se osniva. U tome smo svoju pažnju usmerili na osnivanje akcionarskih društava, kao najbrojnijeg oblika privrednih društava — privrednih pravnih lica. Navedeno je da se sredstva za početak rada (osnivanje) i redovno obavljanje poslovnih aktivnosti privrednog društva, u celosti ili najvećim delom, obezbeđuju u novčanom obliku. Sredstva za početak poslovnih aktivnosti novoosnovanog akcionarskog društva, ili dodatna sredstva za dokapitalizaciju, mogu se delimično, i to većim delom, obezbediti u novcu, a u manjem obimu i u obliku materijalne imovine ili prava. Pored toga, prezentovan je i način na koji se to radi. Takođe, opisani su slučajevi nenamenskog usmeravanja i zloupotrebe novčanih sredstava koja se pribavljaju kao početni kapital, ili za dokapitalizaciju, o čemu će kasnije još biti reči. Pribavljanje tih sredstava na prvi pogled izgleda legalno, jer emitovanje i otkup akcija od strane akcionara jeste legalna aktivnost. Takođe, legalna je i radnja registrovanja društva kada se prikupi dovoljan obim sredstava, i nakon toga prenošenje prikupljenih sredstava sa posebnog osnivačkog računa na žiro-račun novoosnovanog poslovnog subjekta.

Upis akcija za dokapitalizaciju registruje se u računovodstvenim evidencijama, tako što se zaduži konto (račun) *001 Neuplaćeni upisani udeli*, u okviru grupe računa *00 Neuplaćeni upisani kapital*, a odobrava se konto (račun) *311*

¹⁶⁵ Može se postaviti pitanje da li je ispravno upotrebiti izraz *računovodstveno praćenje* nekih ekonomskih pojava, u ovom slučaju pribavljanja početnih sredstava za obavljanje redovnih poslovnih aktivnosti pravnog subjekta, i načina prikrivanja nelegalnih radnji u tome. Pošto se sve aktivnosti u vezi s tim praćenjem obavljaju u knjigovodstvu, smatramo da je takav pristup ispravan, s obzirom na to da je knjigovodstvo deo računovodstva, pa se pod računovodstvom kao širim pojmom podrazumeva i knjigovodstvo.

Neuplaćeni upisani udeli, u okviru grupe računa *31 Neuplaćeni upisani kapital*, (001/311).¹⁶⁶

Kada se dokapitalizacija završi, proglasi uspešnom i potrebni podaci unesu u odgovarajući registar, vrši se otkup emitovanih akcija tako što novi i stari akcionari, koji su se obavezali na otkup nove emisije akcija, uplaćuju odgovarajuća sredstva na žiro-račun društva, čije akcije otkupljuju. Knjiženje se vrši zaduživanjem konta *241 Žiro-račun*, u okviru grupe računa *24 Gotovinski ekvivalenti i gotovina*, a odobrava se (potražuje) konto *300 Akcijski kapital*, u okviru grupa računa *30 Osnovni kapital*, (241/300). Istovremeno, zatvaraju se konta *311 Neuplaćeni upisani udeli*, u okviru grupe računa *31 Neuplaćeni upisani kapital*, koje duguje i konta *001 Neuplaćeni upisani udeli*, u okviru grupe računa *00 Neuplaćeni upisani kapital*, koje potražuje, (001/311).

Nakon na izneseni način sprovedenih radnji i odgovarajućih knjiženja, novčana sredstva od dokapitalizacije mogu da se koriste u redovnim poslovnim procesima, za namene za koje je vršena dokapitalizacija. Međutim, ukoliko je dokapitalizacija vršena u svrhu obavljanja nekih nelegalnih aktivnosti, tada se postupa drugačije. To se čini tako što „novi akcionari“, po dogovoru sa „većinskim vlasnikom“, nakon izvršenih uplata za otkup akcija, upućuju fiktivne fakture na privredno društvo čije su akcije otkupili, obično za neke neproizvodne usluge, koje to društvo prihvata.

Proces registrovanja u poslovne knjige odvija se tako što se vrednost tih faktura knjiži kao zaduženje na kontu *015 Nematerijalna ulaganja u pripremi*, u okviru grupe računa *01 Nematerijalna ulaganja*, uz odobrenje konta *433 Dobavljači u zemlji*, u okviru grupe računa *43 Obaveze iz poslovanja*, (015/433).

Na taj način završen je krug pribavljanja i nelegalnog korišćenja sredstava iz osnova dokapitalizacije. Nakon svega, pošto se novčana sredstva nalaze na žiro-računu društva, ono njima slobodno raspolaže i plaća svoje obaveze, u ovom slučaju dobavljačima po fiktivnim fakturama za usluge. Novac sa žiro-računa može se

¹⁶⁶ Pošto se na ovom mestu prvi put konkretno prikazuje knjiženje neke ekonomske pojave, upotrebljeni su nazivi kao *konto* (račun). Međutim, radi racionalnosti teksta, u nastavku će se koristiti samo analitički nazivi konta sa trocifrenom šifrom, podrazumevajući pod tim da konto pripada odgovarajućoj grupi računa šifriranoj početnim dvocifrenim brojevima. *Račun* i *konto* su dva naziva koja se uobičajeno ravnopravno koriste u knjigovodstvenom žargonu. Kao šifre konta upotrebljeni su određeni brojevi (šifre) iz kontnog okvira. Takođe, pored šifre iz kontnog okvira naveden je i puni naziv konta, iz kontnog okvira, tako kako se on u kontnom okviru naziva. Pošto se u praksi, u kontnom okviru, povremeno šifre konta menjaju, a ređe i njihovi nazivi, puni nazivi konta biće navedeni u svim primerima koji će biti prikazani u knjizi. Takvim pristupom poznavaoči računovodstva lako će moći da prepoznaju o kojim se kontima radi i nakon eventualnih promena njihovih naziva ili šifara. **Kada govorimo o šiframa konta, koristimo samo prve dve, tri, ili više prvih šifara, iza kojih za pune šifre konta stoje nule, jer svaka klasa, kategorija, grupa, analitički i subanalitički konto za puno šifriranje ima šest cifara.**

koristiti i za plasmane bankama ili matičnim, zavisnim ili nezavisnim pravnim licima.

Tom prilikom se takva poslovna operacija knjiži tako što se zadužuje konto 230 *Kratkoročni krediti u zemlji*, iz grupe računa 23 *Kratkoročni finansijski plasmani i potraživanja*, i odobrava konto 241 *Žiro-račun*, u okviru grupe računa 24 *Gotovinski ekvivalenti i gotovina*, (230/241).¹⁶⁷

Međutim, kod društava koja se tek osnivaju, procedura i postupci prikupljanja sredstava za početni kapital su drugačiji, jer takvo društvo još nije registrovano, pa nema otvoren žiro-račun i poslovne knjige. Zato osnivači — akcionari otvaraju kod poslovne banke poseban račun na kome se registruju uplate za otkup akcija i vodi propisana vanknjigovodstvena evidencija o akcionarima koji su upisali akcije, i uplatili odgovarajući iznos za njihov otkup, ili su samo upisali akcije i prihvatili obavezu da će ih otkupiti. Kada se upisom i otkupom akcija prikupe potrebna sredstva za registraciju društva, ono se, uz potvrdu banke o obezbeđenim sredstvima, i uz prilaganje druge, zakonom propisane dokumentacije, registruje u odgovarajući registar privrednih društava.

Nakon okončanja procedure i postupaka osnivanja, akcionarsko društvo otvara i registruje žiro-račun kod poslovne banke i istovremeno organizuje sistematsko ustrojstvo poslovnih knjiga. Ono u tim knjigama otvara konta sredstava i izvora sredstava, pa može da započne sa delatnošću za koju je registrovano i da vodi zakonom propisane poslovne evidencije. Novčana sredstva sa računa osnivačkih uloga društvo prenosi na svoj novootvoreni žiro-račun, posle čega slede sledeća knjiženja: na kontu 241 *Žiro-račun*, koji se zadužuje, pošto je na njemu uplaćen novac sa posebnog (osnivačkog) računa, a odobrava se konto 300 *Osnovni kapital*, (241/300). Na taj način, završava se krug manipulisanja novcem u toku

¹⁶⁷ U navedenim primerima, radi pojašnjavanja, korišćeni su nazivi konta i njihove trocifrene šifre i dvocifrene šifre grupa računa kojima pripadaju konta. Zapravo, šifre grupa računa korišćene su radi prikazivanja kojoj grupi računa pripada određen konto. Na primer, precizno određenje bilo bi da se umesto grupe računa 24 *Gotovinski ekvivalenti i gotovina*, koristi analitički konto 241 *Žiro-račun*. Iz navedenog razloga u knjizi ćemo se, kod prikazivanja primera knjiženja, koristiti trocifrenim tj. šiframa konta, a prepoznavanje grupa računa šifriranih dvocifreno lako će prepoznati edukovane i iskusne računovođe, koje će se lako snaći prilikom korišćenja knjige i na osnovu trocifreno šifriranih konta, i lako će utvrditi grupu računa kojoj određen analitički konto pripada. Šifre grupa računa nedovoljno su precizno analitički određene, jer se u jednoj grupi nalazi veći broj analitičkih konta, pa će se u nastavku koristiti samo trocifrene šifre konta. Na primer, u grupi računa 24 *Gotovinski ekvivalenti i gotovina*, nalaze se, pored žiro-računa, i drugi analitički računi gotovine i gotovinskih ekvivalenata (na primer, blagajna), pa je u prethodnim primerima upotrebljena trocifrena šifra konta, koja se i dalje mogu raščlanjivati na četvorocifrene, petocifrene šifre i slično, zavisno od potrebe.

U knjizi ćemo se, zarad racionalnosti, u primerima knjiženja služiti trocifrenim šiframa konta, a samo izuzetno koristićemo više cifara.

osnivanja, odnosno do početka redovnog poslovanja društva. Kada je novac prispeo na žiro-račun društva, ono njime slobodno raspolaže i koristi ga u poslovne svrhe, prema potrebama koje nalažu poslovni procesi i aktivnosti društva. Međutim, ukoliko je društvo osnovano s ciljem da se bavi i nelegalnim aktivnostima, onda se prikupljeni novac koji je u vlasništvu društva koristi u interesu pojedinaca — „većinskih vlasnika“, koji manipulišu tim novcem, iako on pripada svim akcionarima i trebalo bi da se koristi na način koji odgovara poslovnim interesima društva, a samim tim i interesima akcionara. U takvom slučaju, s novcem društva moguće su brojne nelegalne aktivnosti.

Kao u navedenom primeru, kada se radi o dokapitalizaciji, novac sa žiro-računa društva može se prenositi na račune akcionara — osnivača. To se čini tako što akcionari — osnivači upućuju akcionarskom društvu koje je osnovano fiktivne fakture koje se plaćaju kao izmirenje obaveza prema dobavljačima.

U tom slučaju, prilikom prijema fakture sprovodi se knjiženje tako što se zadužuje konto *015 Nematerijalna ulaganja*, a odobrava konto *433 Dobavljači u zemlji*, (015/433). Nakon stvorene obaveze, u računovodstvu sledi plaćanje, pri čemu se vrši knjiženje zaduženjem konta *433 Dobavljači u zemlji*, a odobrava se konto *241 Žiro-račun*, (433/241).

Novčana sredstva prikupljena otkupom akcija, koja su prenesena na žiro-račun društva, često se koriste nenamenski, tako što se po fiktivnim fakturama plaćaju razni troškovi koji nisu izazvani poslovanjem akcionarskog pravnog subjekta, već se finansiraju i plaćaju razni računi za nabavke u privatne svrhe. Pri tome se koristi mogućnost da se za fakturu koja se prihvata kao legitimna, formira obaveza prema dobavljačima, a terete troškovi poslovanja društva, pa se sprovodi knjiženje na sledeći način: za primljenu fakturu duži se konto *532 Troškovi održavanja*, ili neki drugi konto u okviru grupe računa troškova, koji najviše odgovara potrebi da ne izazove sumnju o nelegalnoj radnji, a odobrava se konto *433 Dobavljači u zemlji*, (532/433). Nakon toga, vrši se plaćanje obaveze dobavljaču, što se proprati knjiženjem, zaduženjem konta *433 Dobavljači u zemlji*, a odobrava se konto *241 Žiro-račun*, (433/241).

Novac sa žiro-računa društva, isto tako, može se upotrebiti za plasmane bankama i drugim pravnim licima, što se prati sledećim knjiženjem: zaduženjem konta *232 Kratkoročni krediti u zemlji* i odobravanjem konta *241 Žiro-račun*, (232/241). Novac prikupljen kao osnivački kapital često se koristi i za osnivanje drugih akcionarskih društava, tako što se za tako upotrebljena novčana sredstva duži kontom *032 Učešće u kapitalu ostalih pravnih lica*, a odobrava se konto *241 Žiro-račun*, (032/241).

Da bi se prikrilo nelegalno manipulisanje novcem prikupljenim prodajom emitovanih akcija za dokapitalizaciju, ili pak osnivanje novog akcionarskog društva, često se koriste ubedljivi i suptilni postupci. To se čini tako što se ne vraćaju odmah uplaćene vrednosti za otkup akcija akcionarima, kako je izneseno, već se novac od

akcija plasira bankama i drugim pravnim licima, ili se koristi za redovno poslovanje, a vraćanje sredstava akcionarima vrši se preko fiktivnih faktura, iz redovnih prihoda na opisani način. To se čini tako, što se iz novčanih sredstava čiji priliv na žiro-račun se obezbeđuje iz redovnih prihoda i koristi za plaćanje fiktivnih faktura, kako je to napred opisano.¹⁶⁸ Činjenicom da se novac, prikupljen od akcionara za dokapitalizaciju ili osnivanje, stavlja društvu na raspolaganje, na njegov žiro-račun za redovno poslovanje, i da ne postoji obaveza društva da održava tu vrednost, kroz razne oblike realne imovine, uz odsustvo bilo kakve kontrole poslovanja i trošenja sredstava, omogućeno je da se novac, kao najmobilniji deo imovine, nekontrolisano i nenamenski troši.¹⁶⁹ Zapravo, odsustvom adekvatne kontrole celokupnog poslovanja privrednih društava omogućeno je da se pojedinci u njima ponašaju na nezakonit, odnosno na kriminalan način. Oni, usmeravajući poslovanje društava tako da svoje aktivnosti potčine interesima tzv. „većinskih vlasnika“, bez obzira na štetnost posledica takvog ponašanja na poslovanje akcionarskog društva, veoma često dovode u pitanje i njihov opstanak. U periodu o kojem je već bilo reči, bilo je bitno da se ostvare interesi „većinskih vlasnika“, a posledice su snosili građani koji su koristili usluge takvih pravnih lica, i država, koja je teret štetnih posledica, proisteklih iz takvih ponašanja, prenosila na građane zemlje, preko poreza i budžeta.

Najkarakterističniji primeri nezakonitog poslovanja, vezanog za pribavljanje osnivačkog kapitala i dokapitalizaciju, odnose se na brojna osiguravajuća društva, banke, štedionice i druga akcionarska društva, za koja je postojala zakonom utvrđena obaveza da pre započinjanja bilo kakvih aktivnosti moraju prvenstveno da obezbede osnovni kapital u utvrđenoj novčanoj visini, bez čega se nisu mogla ni registrovati.

Na ovom mestu potrebno je objasniti i mogućnost obezbeđenja osnivačkog kapitala, ili kapitala za dokapitalizaciju, korišćenjem odgovarajućih oblika materijalne imovine kao akcionarskih uloga, odnosno za otkup akcija od strane

¹⁶⁸ Pored toga što se može koristiti za nelegalne aktivnosti vezane za osnivanje, tj. za vraćanje akcionarima sredstava kojima su otkupili akcije, kako je to izneseno, novac ostvaren prihodima iz redovnog poslovanja može se i na druge načine koristiti za razne vrste nezakonitih aktivnosti, o čemu će biti prezentovani odgovarajući oblici postupanja i u kasnijim izlaganjima dati primeri.

¹⁶⁹ Treba napomenuti da je novac, prikupljen putem otkupa akcija od strane akcionara, tj. akcionarski kapital, namenjen je obavljanju redovnih poslovnih aktivnosti, pa je legalno njegovo korišćenje za redovne troškove, odnosno za nabavku materijalnih sredstava i drugih pretpostavki koje služe za redovne poslovne aktivnosti, ali njegovo korišćenje za nelegalne aktivnosti predstavlja prevaru akcionara, prevaru društvene zajednice, prevaru budućih poslovnih partnera i dr. Dakle, potpuno je legalno korišćenje tog novca za nabavku raznih oblika materijalnih sredstava i usluga namenjenih redovnim aktivnostima društva. Legalno je i plasiranje tog novca bankama i drugim pravnim licima, ako se neki njegov deo trenutno ne može koristiti za redovno poslovanje, ali nije dozvoljeno njegovo nenamensko korišćenje i zloupotreba.

akcionara. To se vršilo tako što bi akcionar upotrebio odgovarajuću materijalnu imovinu potrebnu za obavljanje aktivnosti društva, kojem se ta imovina odgovarajuće vrednosti, izražene u novcu, stavlja na raspolaganje. Vrednost imovine izražena u novcu, deljena je sa pojedinačnom cenom akcija, pa se dobijao broj otkupljenih akcija od strane ulagača takve imovine. Vrednost takve imovine, nakon registracije društva, unošena je u poslovne knjige, kao imovina društva, na odgovarajuća konta uz odobrenje konta *Osnovni kapital*. Uknjižavanje te imovine u poslovne knjige vršeno je zavisno od njene vrste. Na primer, ako su akcije novoosnovanog društva otkupljene sa određenim postrojenjima, knjiženje se sprovodilo na sledeći način: za vrednost postrojenja i opreme dužen je konto *023 Postrojenja i oprema*, a odobran račun *Osnovni kapital*, konto *300 Akcijski kapital*, (023/300), nakon čega oprema može da se stavi u funkciju. Nezakonite manipulacije ovim oblikom imovine, kao osnivačkim kapitalom, nešto su složenije, ali takva mogućnost ne može se isključiti. Na primer, mašina se, kao osnovno sredstvo društva, može ustupiti nekom poslovnom partneru ili prijatelju, ili dati u zakup i sl., a ta radnja i eventualne koristi koje iz toga nastaju ne registruju se u poslovnim knjigama. Nelegalna radnja mogla bi se utvrditi samo popisom na licu mesta, kada bi se utvrdilo da postrojenje nije tamo gde je trebalo da bude. Na ovom mestu treba konstatovati da kod nas nije uobičajeno da kontrolori prisustvuju popisu, već samo kontrolišu popise upoređenjem, kontrolišući popisne liste.

3. FAZA NABAVKE MATERIJALNIH I DRUGIH USLOVA POSLOVANJA U PRIVREDNIM DRUŠTVIMA

Da bi procesi transformacije ekonomskih vrednosti u privrednim društvima započeli, prva faza u tim procesima jeste nabavka materijalnih sredstava i drugih uslova, potrebnih za obavljanje aktivnosti iz delatnosti za koju je društvo registrovano.

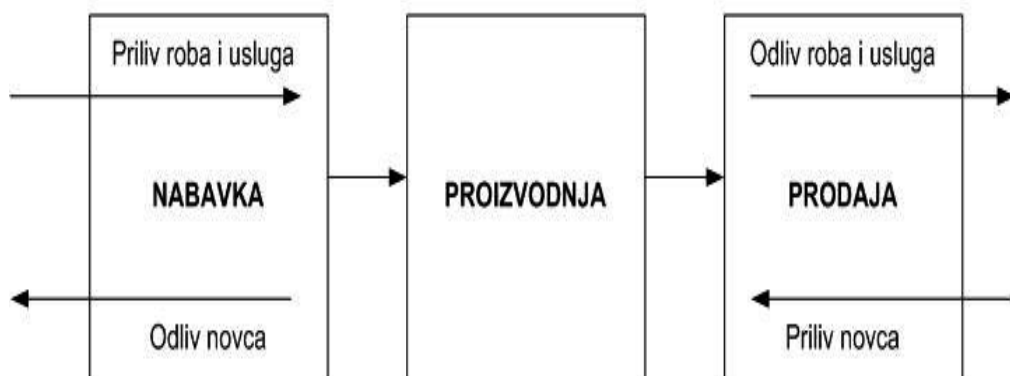
Privredno društvo, kao sistem, organizovan je skup ljudi odgovarajuće kvalifikacione strukture, čiji se specifični komplementarni radovi integrišu u kolektivni rad sposoban za proizvodnju ekonomskih dobara potrebnih tržištu. Uz to, privredno društvo čine materijalne i druge ekonomske vrednosti usklađene raznovrsnosti, pribavljene iz okruženja, između kojih se u dinamici racionalno povezanih ljudskih aktivnosti, njihovim delovanjem na te vrednosti, u kontinuiranim tokovima reprodukcije, uspostavljaju i razrešavaju brojni odnosi. Delovanjem kolektiva, na prikladan način, odvijaju se procesi čiji je cilj proizvodnja materijalnih dobara ili usluga, kojima se mogu zadovoljiti konkretne društvene potrebe. Na tržištu se zahtevima potrošača potvrđuje opravdanost za proizvodima ili uslugama privrednog društva, koji služe zadovoljenju određenih potreba.¹⁷⁰

¹⁷⁰ Ž. Lekić, *Upravljačko računovodstvo — temelj poslovnog odlučivanja*, Delta Pres, Beograd 2009, str. 1.

U odnosima privrednog društva i okruženja postoji dvostruka veza. Prva se uspostavlja pribavljanjem potrebnih dobara sa tržišta i vrši odliv novca iz društva za njihovo plaćanje. Drugom se uspostavlja komunikacija sa okruženjem kada se, isporučivanjem proizvoda i usluga poslovnim partnerima — kupcima i prilivom novca od naplate tih isporuka, zatvara jedan poslovni ciklus. Tu dvostruku vezu ilustruje sledeća šema.

Šema br. 5

Tok sedstava u preduzeću i prema okruženju

Resursi koje privredno društvo, kao pravno lice, angažuje u poslovnim aktivnostima su: ljudski (kolektiv), prirodni (zemljište, rude, šume, voda i dr.), građevinski i infrastrukturni objekti, mašine, transportna sredstva, inventar, materijal, nedovršena proizvodnja, gotovi proizvodi i dr., razni oblici prava iz poslovnih odnosa (potraživanja od kupaca, iz plasmana novčanih sredstava i sl.) i raznovrsni oblici nematerijalnih ulaganja (patenti, licence, razvojni programi i dr.). Za navedene oblike dobara se u tržišnoj privredi, inicijalno, najčešće angažuje novac, koji se pribavlja od ulagača — investitora (vlasničkih uloga i uloga poslovnih partnera), ili iz kredita i drugih izvora. Za obavljanje određene proizvodnje, odnosno poslovnih aktivnosti društva, pomenuti i drugi resursi, koji se koriste u njegovim aktivnostima, moraju svojom veličinom i raznovrсноšću odgovarati ciljevima i zadacima koji se njihovom upotrebom mogu ostvariti. U dinamici poslovnih aktivnosti društva, resursi korišćenjem menjaju svoje oblike: pribavljanjem novih dobara iz okruženja, transformacijom u privrednom društvu i isporukama tržištu, gde se proverava svrsishodnost proizvodnje, uspešnost poslovanja, mogućnost realizacije poslovnih ciljeva društva i gde se otkrivaju buduće razvojne šanse.

4. POSLOVANJE PRIVREDE U VREME TRANZICIJE I NELEGALNE AKTIVNOSTI U FAZI NABAVKE DOBARA ZA POSLOVANJE

U ovom delu knjige naša pažnja biće usmerena na prvu fazu ekonomskih procesa, na aktivnosti nabavke onih ekonomskih dobara kojima je uslovljeno obavljanje delatnosti privrednih društava u kojima su nelegalne aktivnosti česta pojava.¹⁷¹ Kada se govori o nabavkama, pod njima se podrazumevaju nabavke raznih oblika nekretnina, postrojenjske opreme, nematerijalnih ulaganja, investicionih usluga, brojnih vrsta i oblika materijala, inventara i dr. Raznovrsni oblici kriminalnog ponašanja, vezano za nekretnine i razne druge oblike osnovnih sredstava, karakteristični su za period kada je vršena privatizacija društvenih preduzeća i njihovo prevođenje u privatna privredna društva, kao i za poslovne odnose između preduzeća sa društvenim i državnim vlasništvom nad kapitalom kojim obavljaju poslovne aktivnosti, i privatna privredna društva u vreme tzv. tranzicije. S obzirom na to da je najveći deo društvenih i državnih preduzeća sada preveden u privatno vlasništvo, u privatnom sektoru sužen je prostor za takve aktivnost. Međutim, još uvek preostaju široke mogućnosti za kriminalno ponašanje u poslovnim odnosima između privatnih kompanija i državnog sektora, u kome je najveći broj budžetskih institucija, i u poslovnim odnosima između privatnog sektora i javnih preduzeća, kao i onih preduzeća kod kojih proces privatizacije još nije završen.

Naglašava se da je u privatnom sektoru nekontrolisano konstituisan i registrovan najveći broj privrednih društava bez početne imovine, bez odgovarajućih kadrova, u državi u kojoj je jedan tip poslovnog morala uklonjen a drugi nije izgrađen. Takođe, srušen je stari privredni sistem, obesnaženi su stari zakoni koji su regulisali poslovno ponašanje, a novi nisu doneseni. Tako su privredni sistem i ponašanje unutar njega više ličili na haotično stanje nego na uređen privredni prostor. Globalizaciju svetske privrede prati smanjenje uloge pojedinih država u regulisanju privređivanja na njihovim privrednim prostorima.

¹⁷¹ Na ovom mestu pažnja se usmerava samo na najkarakterističnije aktivnosti prilikom kojih se javlja učestalo kriminalno ponašanje od strane jednog ili više povezanih lica; takođe, stavljamo akcenat i na način izvršenja pojedinih oblika nezakonitog delovanja, te na načine njihovog prikrivanja. Jer, kada smo u posedu saznanja o tome, tada se takve radnje efikasnije otkrivaju i rasvetljavaju od strane stručnih ljudi. Upravo to i jeste osnovni cilj ove knjige, a ne upoznavanje sa kompletnim procesima knjigovodstvenog praćenja poslovanja privrednih društava. U ovoj knjizi nemoguće je obraditi sve slučajeve i pojedinosti kriminalnih aktivnosti u poslovnim procesima, jer ih ima veoma mnogo, a uz to, oblici kriminalnog delovanja svakodnevno se menjaju, prilagođavajući se konkretnim okolnostima. S druge strane, forenzičkom računovođi biće lakše da na osnovu analogije rasvetli i one slučajeve koji ovde nisu pojedinačno obrađeni.

Međutim, deregulacija ne znači vladavinu nereda i bezakonja, već uspostavljanje novog poretka i reda, prihvatanjem međunarodnih standarda ponašanja, kojih će se pridržavati svi učesnici na svetskom tržištu. Ti deregulacioni tokovi razlikuju se od države do države, zbog različitih zatečenih uslova privređivanja, pa im je, u zavisnosti od toga, trebalo pristupati sa izuzetnom pažnjom i oprežnošću, jer neregulisana, a time i nekontrolisana ponašanja u privredi, mogu da izazovu krupne ekonomske i socijalne a samim tim i političke potrese. O tome govore brojne haotične pojave u mnogim zemljama koje su novi poredak u privrednim i finansijskim tokovima dočekale nespremne. Iako su se deregulacioni tokovi razlikovali od države do države, svi oni imali su jednu zajedničku karakteristiku a to je smanjenje uloge države u regulisanju privređivanja. U cilju obezbeđenja sigurnosti, država je zadržavala nadležnosti u oblasti donošenja propisa kojima se regulišu privređivanje i odgovarajući nivo konkurencije. Međutim, u svetu sve više dolazi do formiranja i razvoja raznih regulatornih tela u okviru pojedinih oblasti privređivanja.

U savremenim uslovima, sve više privrednih tokova na svetskom ili proširenom regionalnom nivou reguliše se međunarodnim normama a sve manje državnim uplivom. U takvim uslovima moraju da jačaju kontrola i revizija, da se pojačava disciplina i odgovornost svih učesnika u privrednim zbivanjima, jer deregulacija ne znači odsustvo regulacije, već samo promenu značaja pojedinih regulatornih organa i tela.

„U suštini, deregulativni tokovi obuhvatili su sledeće tendencije:

- smanjenje uloge države i državnih organa,
- osnivanje samoregulacionih tela,
- kombinovanje zakonskog regulisanja i jačanje samoregulative,
- povećanje stepena konkurencije,
- povećanje javnosti rada, preduzimanje niza mera ka povećanju poverenja,
- otvaranje domaćih finansijskih tržišta (i tržišta uopšte — *prim. Ž. L.*) prema subjektima iz inostranstva,
- povećanje vlasničke strukture privrede u smislu privatizacije itd.“¹⁷²

Na globalnom tržištu, dobro izvršene procene rizika brzo postaju neadekvatne i neubedljive. Pošto je Srbija dugo bila pod sankcijama, izolovana i usamljena, rastrzana ratnim zbivanjima u okruženju, pa i u samoj državi, nije mogla da prati svetske privredne tokove, niti da obezbedi zakonsku regulativu za uspešno funkcionisanje privrede u takvim okolnostima. Otvoren je prostor za najraznovrsnije oblike prevara, malverzacija i drugih oblika kriminalnog ponašanja pojedinaca, ali i grupa koje su se namnožile do nepodnošljivih razmera. U nedefinisanom privrednom prostoru zemlje bilo je moguće formiranje, konstituisanje i registrovanje neograničenog broja privrednih subjekata, koji nisu imali ni sredstava,

¹⁷² D. Erić, *Finansijska tržišta i instrumenti*, Čigoja, Beograd 2003, str. 110—111.

ni znanja, niti pak spremnosti da prihvate bilo kakve, makar običajne, norme ponašanja u međusobnim odnosima. U takvim okolnostima kupovalo se sve što je moglo da se pribavi a da se odmah ne plati, zapravo, ono što nije moralo da se plati nikada, u pravom smislu te reči. Izdavani su razni instrumenti za obezbeđenje plaćanja takvih nabavki, koji nisu mogli da se aktiviraju jer na žiro-računima kupaca nije bilo novca, bilo da su oni bili blokirani ranije izdatim instrumentima za plaćanje obaveza, bilo sudskim presudama koje, takođe, nisu mogle da se izvrše. Unutrašnje blokade jednih od strane drugih privrednih subjekata bile su uobičajena pojava i dominantan oblik odnosa među partnerima. Svemu tome značajno je doprinosila i sama država, ne izvršavajući svoje obaveze prema onim subjektima prema kojima je stvarala obaveze za raznovrsne nabavke, kao i po raznim drugim osnovama. Kako je ranije istaknuto, jedno privredno društvo moglo je bez ikakve kontrole da formira i registruje dva ili više drugih društava, pa je tako i rađeno. Na taj način obezbeđivani su uslovi, i još uvek se tako radi, da se obaveze usmeravaju na jedno društvo i njegov žiro-račun, a da se ostvareni novčani prihodi usmeravaju na drugi, sa kojeg je novac podizan i trošen prema nahođenju tzv. „većinskih vlasnika“.

Takva poslovna logika zasnivala se na lažnim pretpostavkama da kapitalizam sam po sebi donosi progres i blagostanje, zanemarujući pri tome činjenicu da je to, bar u razvijenim zemljama, uređen sistem u kome mora da se radi da bi se zaradilo. Nastala je trka za bogaćenjem po svaku cenu i neutoljiva pohlepa kod velikog broja „biznismena“, pri čemu nisu birana sredstva, a beskrupuloznost je postala dominantan manir u ponašanju, naročito između tzv. „kontroverznih biznismena“ koji nisu prezali od ucena, pa ni od najsurovijih oblika otimačine i pljačke.

5. PRAĆENJE NABAVKE U POSLOVNIM KNJIGAMA PRIVREDNIH DRUŠTAVA I NELEGALNE RADNJE U TOJ POSLOVNOJ FAZI

5.1. Nelegalne aktivnosti u postupku nabavke osnovnih sredstava

Nabavka raznih oblika nematerijalnih ulaganja, nekretnina, postrojenjske opreme i bioloških sredstava u proizvodnim privrednim društvima vrši se, u uobičajenim okolnostima, tako što se pribavljanje sredstava najpre ugovara, a zatim isporučuje i preuzima, u skladu sa sklopljenim ugovorima.¹⁷³ Takve nabavke plaćaju se iz obezbeđenih finansijskih sredstava subjekta, iz bankarskih kredita, ili kredita od dobavljača koji takva dobra isporučuju. Da ne bi postupak nabavke ovakve imovine opterećivali određenim složenim računovodstvenim operacijama, u primeru ćemo poći od toga da je osnovno sredstvo nabavljeno od određenog

¹⁷³ Kada je u pitanju nabavka osnovnih sredstava, poslovna radnja se obavezno ugovara, jer se najčešće radi o visokim vrednostima takve imovine, a i stoga što nabavka takvih dobara podrazumeva određene garancije, kako za kapacitet tih sredstava, tako i za njihov kvalitet.

dobavljača i da je plaćeno novcem sa žiro-računa društva ili iz kredita. Pošto se obično radi o nabavkama od velike vrednosti, koje se isporučuju u periodu od nekoliko meseci, ili čak i nekoliko godina, i koje se plaćaju u više rata, prilikom ugovaranja polažu se odgovarajuća sredstva obezbeđenja plaćanja, a to su najčešće garancije poslovne banke. Isto tako, i isporučilac opreme — dobavljač — daje kupcu određene garancije da će isporuku (koja u celosti odgovara ugovorenim kvalitetu) izvršiti u skladu sa ugovorenim rokovima.

Za potrebe našeg izlaganja, poći ćemo od pretpostavke da su nabavke u kompanijama sa privatnim vlasništvom kapitala, u kojima je bilo kriminalnih aktivnosti, vršene odstrane pravnih lica čiji kapital je u vlasništvu državnih ili društvenih kompanija, ili da su te kompanije kupovale određena osnovna sredstva posredstvom privatnih privrednih društava.¹⁷⁴ Upravo pri takvim poslovnim odnosima dolazilo je do nezakonitog delovanja, tako što su osnovna sredstva koja su kupovala privatna privredna društva, od preduzeća sa kapitalom u državnoj ili društvenoj svojini, kupovana odnosno prodavana po ceni nižoj od tržišne, čime su privatna privredna društva dolazila do nelegalno stečene dobiti, a državna ili društvena preduzeća beležila su gubitak na vrednosnoj supstanci imovine.

Takva poslovna transakcija knjiži se u poslovnim knjigama privatnih privrednih društava tako što se npr. zadužuje konto *023 Postrojenjska oprema*, a odobrava konto *433 Dobavljači u zemlji*, (023/433). U slučaju da se dogodi obrnut proces, tj. da je preduzeće sa kapitalom u društvenoj ili državnoj svojini kupilo osnovno sredstvo od privrednog društva sa kapitalom u privatnom vlasništvu, tada se sprovodi sledeće knjiženje poslovne transakcije kod privatnog privrednog društva: zadužuje se konto *202 Kupci u zemlji*, a odobrava konto *023 Postrojenjska oprema*, (202/023). Međutim, ako bi se desio obrnut slučaj, da preduzeće sa vlasničkim kapitalom u državnoj ili društvenoj svojini kupuje osnovno sredstvo od privrednog društva sa privatnim vlasničkim kapitalom, ili im osnovno sredstvo prodaje, izvršila bi se ista knjiženja kao što je učinjeno u takvim transakcijama kod privatnog privrednog društva: (023/433), odnosno za prodaju (202/023). Prilikom plaćanja kupljenog osnovnog sredstva, privatno privredno društvo to knjiži tako što zadužuje konto *423 Dobavljači u zemlji*, a odobrava konto *241 Žiro-račun*, (423/241).

Kod preduzeća sa vlasničkim kapitalom u društvenoj ili državnoj svojini, izvršeno plaćanje za kupljeno osnovno sredstvo knjižilo bi se na isti način kao i kod privatnog privrednog društva, upotrebom tj. zaduženjem i odobrenjem istih konta.¹⁷⁵

¹⁷⁴ Treba naglasiti da je i u poslovnim odnosima između kompanija sa privatnim vlasništvom nad kapitalom i kompanija sa društvenim ili državnim vlasništvom, verovatno bilo i korektnih međusobnih relacija, pri kojima su poštovane zakonske norme i dobri poslovni običaji.

¹⁷⁵ Isti postupak knjiženja i korišćenje istih konta za zaduženja i odobrenja, kod privrednih društava sa privatnim vlasništvom kapitala i preduzeća sa društvenim i državnim vlasništvom,

Razlog za identične postupke i procedure knjiženja u državnim ili društvenim preduzećima, i privatnim društvima, proističe iz činjenice da i za jedna i za druga preduzeća važi isti zakon o računovodstvu i isti kontni okvir koji se primenjuje prilikom evidentiranja poslovnih promena u poslovnim knjigama.

Prema izloženom, kod računovodstvene dokumentacije i evidencija ne postoji razlika između knjiženja kada su u pitanju legalne transakcije kod nabavke osnovnih sredstava, od onih kada su prilikom nabavke u pitanju i nezakonite radnje. Jer, u dokumentima o isporuci osnovnih sredstava od dobavljača kupcu, u fakturama za isporučena sredstva, stoji njihova količina u odgovarajućim jedinicama, njihova cena i vrednost isporuke. U takvoj situaciji, što se tiče računovodstvene dokumentacije i evidencija koje prate nabavku, ne postoji neki signal koji bi upozorio da je u pitanju nezakonita radnja. Na primer, da je preduzeće sa kapitalom u društvenom ili državnom vlasništvu nabavilo osnovno sredstvo za 100.000 dinara od privatnog privrednog društva, te ako je njegova stvarna tržišna vrednost 90.000 dinara, odnosno ako se u momentu nabavke moglo na tržištu kupiti konkretno sredstvo po toj ceni, učinjena je nezakonita radnja, štetna po preduzeće sa društvenim ili državnim vlasničkim kapitalom. Dakle, prevara, odnosno kriminalna radnja je izvršena ali se to ne može utvrditi i rasvetliti samo na osnovu računovodstvene dokumentacije i evidencija. Zato se, u cilju dokaza, utvrđuju činjenice iz ugovora, računovodstvene dokumentacije i evidencija, i pribavljaju se dokazi o cenama na tržištu, za sredstvo koje je predmet pažnje. Nakon toga se upoređenjem tih cena i ugovorenih, fakturisanih i plaćenih vrednosti, utvrđuje da li je bilo nelegalne radnje i, ako jeste, kolika je šteta takvom radnjom nanescena, u ovom slučaju preduzeću sa društvenim ili državnim vlasničkim kapitalom.

Očito je da je prilikom rasvetljavanja relevantnih činjenica o izvršenoj nezakonitoj radnji, pored adekvatnog znanja forenzičkog računovođe ili kontrolora, potrebno i umeće prepoznavanja određenih činjenica iz drugih, neračunovodstvenih, dokumenata, kako bi se sklopio kompletan mozaik odnosno slika o izvršenoj nezakonitoj aktivnosti i utvrdilo ko je, kada i kako tome doprineo. Forenzičar, takođe, mora biti sposoban da uvidi, kada je u pitanju jedna ili više poslovnih transakcija, kome može biti od interesa da prihvati rizik nezakonitog postupanja, kakve su mogućnosti u datoj situaciji da se takva radnja učini i kakve su mogućnosti njenog prikrivanja. Kada raspolaze takvim sposobnostima i znanjima, forenzičar može da započne i uspešno završi odgovarajuće istraživanje, da potvrdi ili ospori postojanje kriminalne radnje.

Iz datih primera zaključuje se da je postupak formiranja dokumentacije i vođenja poslovnih evidencija, vezanih za nabavku osnovnih sredstava, kod privrednih društava u kojima vlasništvo nad kapitalom ima privatni karakter i kod

preduzeća u kojima je vlasništvo nad kapitalom u društvenom ili državnom vlasništvu, potpuno isti i da u tome između njih nema razlike. To je i razumljivo ako se ima u vidu činjenica da i jedna i druga pravna lica obavljaju poslovanje pod istim zakonskim uslovima i da poslovnu dokumentaciju formiraju i računovodstvene evidencije vode po istim zakonskim propisima, usklađenim sa Međunarodnim računovodstvenim standardima. Međutim, kada su u pitanju kriminalne radnje, njima su podložnija preduzeća čiji je kapital u državnom ili društvenom vlasništvu. Razlog za to je što privredno društvo sa kapitalom u privatnom vlasništvu nema interes da dozvoli prevare i malverzacije sa imovinom na svoju štetu. Nasuprot tome, kod preduzeća nad čijim kapitalom je državno ili društveno vlasništvo, zastupnici koji u ime tih preduzeća sklapaju poslovne aranžmane, često imaju interes da poslovne aktivnosti usmeravaju na štetu preduzeća kojima rukovode, ili koje zastupaju, a u interesu privrednih društava u privatnom sektoru. Na taj način se kod preduzeća sa privatnim vlasništvom nad kapitalom stvara određeni višak sredstava tj. nezarađeni dobitak, koji oni sa licima koja su im to omogućila međusobno dele. Ne treba izgubiti iz vida činjenicu da su mogući i slučajevi da i između privrednih društava sa privatnim vlasništvom nad kapitalom dođe do aranžmana u kojima nastaju nezakonite radnje, na štetu jednog od njih. To se događa onda kada određene poslove u takvim privrednim društvima vode pojedina stručna lica koja nemaju akcije u tim društvima, ili ih imaju ali korist koju mogu izvući dogovorenim međusobnom malverzacijom nadmašuje korist koju donose akcije.

U prethodnim izlaganjima obradili smo jedan primer mogućih nezakonitih radnji u poslovnim odnosima između privrednih pravnih lica, prilikom nabavke osnovnih sredstava. Međutim, u privrednim društvima, bez obzira na karakter vlasništva nad njihovom imovinom, postoji veoma veliki broj raznovrsnih osnovnih sredstava, koja se vode na različitim subanalitičkim kontima, počev od konta *0000 Neuplaćene upisane obične akcije* (analitički po akcionarima), preko konta nematerijalnih ulaganja *0100 Ulaganja za razvoj materijala*, konta nekretnine *0200 Poljoprivredna zemljišta*, konta *0220 Građevinski objekti — vrednost poslovnih objekata* (analitički po objektima), konta *03030 Dugoročni krediti matičnim zavisnim i ostalim povezanim pravnim licima*, pa sve do ispravki vrednosti, zbog amortizovanja pojedinih osnovnih sredstava i brojna druga. Prilikom nabavke gotovo svih osnovnih sredstava mogući su raznovrsni oblici nezakonitih radnji, ali je način knjiženja nabavke svih njihovih oblika isti i sprovodi se na način kako je u navedenim primerima opisano. Takođe, isti je način i analize nabavke i rasvetljavanja eventualno počinjenih nezakonitih radnji na svim drugim sredstvima, pa nije potrebno ići u detalje i posebno objašnjavati nabavku i eventualne malverzacije za svaku vrstu tog oblika sredstava.

5.2. Nematerijalna ulaganja i nezakonite radnje vezane za njih

Kada su u pitanju osnovna sredstva, prisutne su brojne neregularne radnje, pored onih u vezi s njihovom nabavkom. To se prvenstveno odnosi na razne troškove vezane za nematerijalna ulaganja i *Goodwill*¹⁷⁶, preko kojih se obavljaju mnoge neregularne aktivnosti. Prilikom analize pribavljanja novčanih sredstava za početni kapital, naveden je slučaj kojim se na nezakonit način, preko fiktivnih faktura, odliva deo novčanih sredstava, sa žiro-računa društva, tako što se za priznate fiktivne fakture duže nematerijalna ulaganja a odobravaju dobavljači, a zatim se prilikom isplate takvih faktura duže dobavljači, a odobrava žiro-račun privrednog subjekta.

Međutim, u vezi sa nematerijalnim ulaganjima mogući su i drugi oblici neregularnih ponašanja, npr. duženje konta *010 Ulaganja u razvoj*, i odobrenje konta *241 Žiro-računa, (010/241)*, umesto da se duži konto *511 Troškovi materijala za izradu*, a odobri konto *241 Žiro-račun, (511/241)*, ili se duži neki drugi adekvatan konto na nekom drugom obliku troškova, u okviru grupe računa *51 Troškovi materijala*.¹⁷⁷

Na ovom mestu obradićemo moguće neregularne radnje vezane za *Goodwill* koji se koristi za prikrivanje određenih aktivnosti u promenama vrednosti imovine društva. Da bi se knjiženjem suprotno zakonskim propisima prikrila neregularna radnja i zadržala neumanjena vrednost kapitala, *Goodwill* se koristi tako što se internim aktom privrednog društva uvećava vrednost imovine — osnovnih sredstava. Ta nezakonita radnja knjiži se tako što se duži konto *012 Goodwill*, a odobrava konto *309 Ostali kapital, (012/309)*.

Kada se do kraja, namerno ili nenamerno, ne shvati pojam *Goodwill*-a koji nije bio potpuno jasno definisan i zakonski regulisan, njegovim prikazivanjem sticanja u brojnim slučajevima vršila se, u stvari, zloupotreba. Prihvatanjem Međunarodnih računovodstvenih standarda ta dilema je razrešena. „U računovodstvenoj praksi u Srbiji prilikom vršenja procene vrednosti kapitala preduzeća, kao i pri svojinskim promenama i transformacijama preduzeća, dolazilo je do priznavanja interno ostvarenog *Goodwill*-a.“¹⁷⁸ Međunarodnim računovodstvenim

¹⁷⁶ *Goodwill*, u stvari, predstavlja uvećanje tržišne vrednosti imovine društva, u odnosu na vrednost koja se vodi u poslovnim knjigama. *Goodwill* nastaje sticanjem (kupovinom preduzeća koje se spaja s kupcem), ili poslovnom kombinacijom spajanja dva i više preduzeća u jedno. Razlika između evidentirane knjigovodstvene i novoutvrđene tržišne vrednosti unosi se u poslovne knjige kao uvećanje vrednosti imovine — pozitivni *Goodwill*, a odobrava se odgovarajući konto kapitala. Ukoliko se dogodi da je *Goodwill* negativan tj. da je tržišna vrednost imovine niža od one koja se vodi u poslovnim knjigama, onda se za vrednost negativnog *Goodwill*-a umanjuje vrednost imovine i kapitala.

¹⁷⁷ O troškovima kojima su nezakonito duženi računi nematerijalnih ulaganja, biće još reči kasnije, kada se budu obrađivale neregularne radnje u fazi obuhvatanja troškova poslovanja privrednog subjekta.

¹⁷⁸ Z. Petrović, Đ. Rakočević, *Priručnik za primenu Međunarodnih računovodstvenih standarda*, Žuta knjiga, Beograd, str. 880 (fusnota).

Standardom 38, paragrafom 36, utvrđeno je: „*Interno stečeni Goodwill je obračunska kategorija i predstavljao bi razliku između tržišne vrednosti preduzeća i knjigovodstvenog iznosa njegove neto imovine (kapitala). Ova razlika posledica je brojnih faktora. Ovako izračunati Goodwill ne ispunjava uslove da bude priznat kao nematerijalno ulaganje.*“¹⁷⁹ (podvukao Ž. L.)

Istim Standardom, paragrafima 38—41 utvrđeno je da:

„1) Preduzeće može samo stvoriti pojedina nematerijalna ulaganja. Na primer, računarski softver za svoje knjigovodstvo.

2) Standard daje smernice da li sredstva koja nastanu aktivnostima preduzeća priznati kao nematerijalno ulaganje ili kao rashod. Zbog toga priznavanje ovih vrednosti kao sredstava Standard prati kroz: fazu istraživanja i fazu razvoja.

3) Ako preduzeće ne može da razlikuje fazu istraživanja od faze razvoja projekta na kojem radi, a pri kojem se dobijaju određeni rezultati, ti rezultati se ne mogu priznati kao sredstvo, već se svi izdaci u vezi s projektom priznaju kao rashodi u periodu u kome su nastali.“¹⁸⁰

Prema izloženom, svaki pristup utvrđivanja *Goodwill*-a u internoj režiji privrednog društva predstavlja izbegavanje primene zakonskih normi u vezi s određenim izdacima, odnosno nenamensko usmeravanje određenih sredstava na tu kategoriju imovine. Međunarodnim računovodstvenim Standardom 38 utvrđeno je, kako je izneseno, koji se rashodi mogu prihvatiti kao nematerijalno ulaganje i tretirati kao troškovi istraživanja ili razvoja, a koji ne mogu imati takav status, pa se moraju smatrati troškovima koji terete redovno poslovanje privrednog subjekta. Dakle, Međunarodni računovodstveni standardi ne ostavljaju prostora za dileme, oni su u potpunosti jasni, pa svaki pokušaj da se određeni troškovi poslovanja u računovodstvenim evidencijama prebacuju direktno na nematerijalna ulaganja, umesto da se terete redovni troškovi poslovanja, predstavlja, najblaže rečeno, pokušaj prikrivanja lošeg poslovnog rezultata ili, u goroj varijanti, i kriminalnu radnju. Na taj način se neki nelegalni izdaci knjiže na teret nematerijalnih ulaganja, a kasnije se otpisuju putem amortizovanja ili jednokratnog otpisa, u nekom trenutku kada se za to stvore prihvatljivi uslovi sa stanovišta poslovnog rezultata društva. Kvalifikacija same radnje prebacivanja troškova sa redovnog poslovanja na nematerijalna ulaganja zavisi od toga o kakvim se rashodima radi, da li imaju veze sa redovnim poslovanjem ili predstavljaju pokušaj prikrivanja neke radnje u manipulisanju sredstvima privrednog društva. *Goodwill* je legalna vrednost imovine, stečena na zakonskim osnovama, kako je to utvrđeno Međunarodnim računovodstvenim standardom 38, i može se uneti u poslovne knjige kao regularna vrednost imovine privrednog društva, naravno, kao uvećanje njegovog kapitala.

¹⁷⁹ Isto, str. 880.

¹⁸⁰ Isto, str. 881.

6. NELEGALNE AKTIVNOSTI U VEZI S TROŠKOVIMA OSNOVNIH SREDSTAVA

6.1. Nezakonita postupanja u vezi s obračunom troškova amortizacije

U vezi s osnovnim sredstvima, moguća su nezakonita postupanja sa obračunom i knjiženjem troškova amortizacije. Otpis vrednosti osnovnih sredstava, koja se amortizuju¹⁸¹, vrši se tako što se godišnje umanjuje njihova vrednosti, uzrokovana trošenjem usled upotrebe, za iznos amortizacije, na teret redovnih troškova poslovanja. To se čini u skladu sa zakonskim propisima i utvrđenim računovodstvenim politikama privrednog društva koje se u njemu (društvu) utvrđuju, u skladu sa propisanim normama. Otpis vrednosti osnovnih sredstava u navedenom smislu jeste legalan, jer se tako obezbeđuje naknada za njihov deo koji se utroši u poslovnim procesima u toku godine, odnosno vrednost koja se prenese na proizvode koji su predmet poslovanja društva. Međutim, sa stanovišta menadžmenta društva nekada postoje razlozi da se u vezi s obračunom amortizacije, i terećenjem troškova poslovanja sa njom, ne postupa na izneseni način. Naime, u određenim okolnostima menadžment ima interes da prikrije realno ostvareni rezultat poslovanja i da ga prikaže boljim od stvarnog. U tom slučaju često se koristi obračun amortizacije kao sredstvo za prikrivanje, odnosno za nerealno prikazivanje rezultata, boljeg od ostvarenog. To se čini tako što se amortizacija obračunava i troškovi terete realno manjim iznosom amortizacije od stvarnog, utvrđenog zakonskim propisima i računovodstvenim politikama društva.

U računovodstvenim evidencijama trošak amortizacije osnovnih sredstava knjiži se tako što se zadužuje konto *540 Troškovi amortizacije*, a odobrava se jedan od analitičkih konta u okviru sintetičkih konta *014, 015*¹⁸², *020, 021, 022—026 Ispravka vrednosti pojedinih oblika imovine, (540/014—026)*, samo na osnovu dokumentacije, na bazi koje se obračunava, formira i knjiži određeni iznos amortizacije kojim se terete redovni troškovi poslovanja, a u poslovnim knjigama se evidentira ispravka vrednosti pojedinih oblika osnovnih sredstava.

¹⁸¹ U tekstu je upotrebljen izraz „sredstva koja se amortizuju“, zato što postoji i imovina društva čija se vrednost, u smislu zakonskih propisa, ne otpisuje, npr. zemljišta koja se knjiže u okviru sintetičkih konta *020*.

¹⁸² Napominje se da nematerijalno ulaganje prestaje da se vodi u poslovnim evidencijama kada se otuđi, ili kada se utvrdi da se od njegove upotrebe ne očekuju nikakve koristi, što znači: kada se oceni da takvo ulaganje ne donosi koristi, shodno MRS-u 36 i 38, otpisuje se i isključuje iz bilansirane imovine. Inače, u poslovnim knjigama nematerijalno ulaganje se na početku vrednuje po nabavnoj vrednosti, a nakon toga, u kasnijim periodima, po revalorizovanoj fer vrednosti.

Na osnovu dokumenata za knjiženje i evidencija amortizacije u knjigovodstvu, nije moguće utvrditi da li je iznos utvrđene i knjižene amortizacije ispravan, u smislu zakonskih propisa i računovodstvenih politika privrednog društva. Zato se u kontroli izvršenog obračuna amortizacije mora početi od proučavanja zakonskih propisa i usklađenosti računovodstvenih politika društva sa zakonskom regulativom i sa Međunarodnim računovodstvenim standardima. Ovo je nužno stoga što je u Srbiji, putem zakona, prihvaćena obaveza dosledne primene Međunarodnih računovodstvenih standarda od strane svih pravnih subjekata, počev od 2004. godine. Prema tome, ukoliko se jedan pravni subjekat ne pridržava zakonskih propisa prilikom obračuna amortizacije, i u poslovnim evidencijama knjiži manji iznos od onog na koji ga obavezuju zakonski propisi i Međunarodni računovodstveni standardi, onda taj subjekat falsifikuje dokumentaciju i evidencije o poslovanju i u poslovnim knjigama, a s tim u vezi i u finansijskim izveštajima, prikazuje rezultat poslovanja povoljnijim od ostvarenog, a takođe ne obezbeđuje dovoljna sredstva za zamenu osnovnih sredstava tj. za prenesenu vrednost na ostvarene proizvode jednostavno troši sredstva na teret svoje budućnosti. Podsticaj za ovakvo postupanje menadžmenta može biti motivisan različitim razlozima, počev od toga da se želi prikazati bolji rezultat kako bi se steklo poverenje akcionara, i donela odluka da isti menadžment nastavi da vodi društvo i u budućnosti, pa do želje da se obezbede veće nagrade i sl.

Drugi oblik nezakonitog postupanja sa obračunom amortizacije i terećenjem poslovnih rashoda ovim oblikom troška, jeste slučaj kada se želi prikriti i prikazati manjim ostvareni rezultat poslovanja. Kao najčešći razlog za takav postupak navodi se namera menadžmenta privrednog subjekta da rezultat prikaže nepovoljnijim u cilju izbegavanja poreskih ili nekih drugih obaveza. Knjiženje obračunate amortizacije i u ovom slučaju vrši se zaduženjem troškova na sintetičkom kontu 540 *Troškovi amortizacije* i odobrenjem jednog od analitičkih konta, u okviru sintetičkih konta 014—026 *Isppravke vrednosti odgovarajućeg oblika osnovnih sredstava*. Prema tome, različiti interesi menadžmenta privrednog društva mogu da motivišu i iniciraju nerealno prikazivanje rezultata poslovanja, iza čega se pored navedenih razloga mogu kriti i neki drugi, vezani za otuđenje sredstava, ili kako to računovođe kažu, „peglanje troškova“ preko neadekvatnog obračuna amortizacije i terećenja troškova poslovanja.

Bez obzira na to koja je metoda amortizovanja i otpisa osnovnih sredstava i terećenja troškova poslovanja perioda u skladu sa MRS-om, zakonom i računovodstvenim politikama utvrđena za obračun amortizacije u pravnom subjektu: proporcionalna, progresivna, degresivna, funkcionalna, za utvrđivanje poreske osnovice za koju se uzima dobit privrednog subjekta ne koristi se računovodstvena amortizacija. Za potrebe obračuna poreza na dobit preduzeća, odnosno na neto prihod preduzetnika, kao rashod se ne priznaje amortizacija obračunata po MRS-u koja je iskazana u finansijskim izveštajima, već se kao rashod

u poreskom bilansu priznaje amortizacija obračunata po zakonu o porezu na dobit preduzeća i pravilnikom o razvrstavanju stalnih sredstava po granama i načinu utvrđivanja amortizacije za poreske svrhe.

Razlika između iznosa amortizacije po računovodstvenim propisima i amortizacije po poreskim propisima (izuzev amortizacije koja proističe iz procene sredstava po fer vrednosti), predstavlja privremenu poresku razliku koja se u skladu sa MRS-om 12 — porezi iz dobitka u poslovnim knjigama pravnog lica iskazuju se kao odložena poreska sredstva, ili kao odložene poreske obaveze.

Znači, radi se o dva potpuno odvojena obračuna amortizacije i nije moguće računovodstvenom politikom urediti da se za potrebe sastavljanja finansijskih izveštaja amortizacija obračunava po poreskim propisima, zato što: po MRS-u, amortizacija bi trebalo realno da izrazi način trošenja osnovnog sredstva u procenjenom veku korisnog trajanja, a to poreski propisi ne uvažavaju, jer za sva osnovna sredstva, izuzev nekretnina, propisuju degresivnu metodu. U smislu MRS-a, teško je za većinu stalnih sredstava pretpostaviti degresivni metod koji najrealnije prikazuje način trošenja osnovnih sredstava.

MRS je propisan pojedinačni obračun amortizacije za svako osnovno sredstvo, dok je poreska amortizacija grupna, tako da se, čak i kada se primeni isti metod i ista stopa amortizacije po poreskim propisima i po računovodstvenim propisima, dobija različit iznos amortizacije.

Po definiciji MRS-a 16, stav (paragraf — *prim. Ž. L.*) 6, amortizacija je sistematsko otpisivanje osnovice za amortizaciju jednog sredstva tokom njegovog korisnog veka trajanja. Drugim rečima, nabavna odnosno neotpisana vrednost nekog sredstva, iskazana u poslovnim knjigama, putem obračuna amortizacije, prenosi se na troškove u veku upotrebe tog sredstva.

Za sredstva otuđena ili rashodovana u toku godine vrši se konačan obračun amortizacije zaključno sa mesecom, odnosno danom u kojem je sredstvo otuđeno, odnosno rashodovano.

Pri utvrđivanju osnovice poreza na dobit, polazi se od dobitka iz bilansa uspeha. Ta dobit utvrđena je na osnovu rashoda u kojima su sadržani i rashodi računovodstvene amortizacije.

Kako se oni ne priznaju, treba ih zameniti rashodima poreske amortizacije. Drugim rečima, da bi se dobila osnovica poreza na dobit, dobit se uvećava za računovodstvenu amortizaciju i umanjuje za poresku amortizaciju, odnosno: *poreska osnovica za obračun poreza na dobit preduzeća = dobit + računovodstvena amortizacija – poreska amortizacija.*¹⁸³

¹⁸³ J. Lazić, *isto*, str. 23 i 26.

6.2. Nezakonite radnje u postupcima održavanja osnovnih sredstava

Kada su u pitanju osnovna sredstva, javlja se još jedan oblik aktivnosti u privrednim društvima, za koje se vezuju raznovrsne nelegalne radnje, a u koje se ubrajaju poslovi uslovljeni njihovim investicionim i tekućim održavanjem.¹⁸⁴ Osnovna sredstva se u brojnim ciklusima proizvodnje ekonomski i fizički troše, kontinuirano prenoseći svoju vrednost na nove proizvode. Trošenje vrednosti osnovnih sredstava nadoknađuje se, u određenom obračunskom periodu, iz prihoda koje privredno društvo ostvari u istom vremenu, prodajom svojih proizvoda i usluga, u čijoj proizvodnji je bio angažovan ovaj oblik imovine. To se postiže tako što se obračunata amortizacija knjiži kao redovni trošak poslovanja, kao i ostali troškovi, i nadoknađuje iz ukupnog prihoda. Istovremeno, preko knjiženja ispravki vrednosti osnovnih sredstava ona u visini obračunate amortizacije postepeno smanjuju svoju knjigovodstvenu vrednost, dok je u brojnim privrednim ciklusima ne prenesu na nove proizvode.

Međutim, pored navedenog načina trošenja i nadoknađivanja njihove utrošene vrednosti, osnovna sredstva imaju još dva oblika troškova, kako sledi u nastavku.

1. Investiciono održavanje za fizičko habanje, trošenjem pojedinih vitalnih delova osnovnih sredstava, čije vreme upotrebe je kraće od sredstva kao celine, pa je potrebna njihova zamena, ugradnjom novih, istih, modernijih, ili odgovarajućom dogradnjom. Pod ovom vrstom ulaganja podrazumeva se i modernizacija nekih sredstava koja su već bila u funkciji, a kod kojih se stari delovi zamenjuju novim, funkcionalnijim. Za takve opravke često su potrebni značajni finansijski izdaci. Oni su uslovljeni nabavkom i ugradnjom delova koji se zamenjuju ili ugrađuju kao dodatni delovi za podizanje efikasnosti osnovnih sredstava. To nekada mogu biti i ozbiljne rekonstrukcije i značajno povećanje vrednosti sredstava u odnosu na onu prvobitnu, koja je registrovana u računovodstvenim evidencijama. Takva ulaganja nekada traju kratko, jedan ili nekoliko dana, zavisno od vrste opravke, a mogu se odvijati i tokom više meseci. Zato je postupak knjiženja ovakvih ulaganja približen postupcima vezanim za nabavku i izgradnju osnovnih sredstava.

Za ovu vrstu ulaganja sredstava sprovodi se sledeći postupak knjiženja: za iznos uloženih sredstava zadužuje se konto *027 Nekretnine, postrojenjska oprema i biološka sredstva u pripremi*,¹⁸⁵ a odobrava se konto *433 Dobavljači u zemlji*, ili

¹⁸⁴ Tekuće održavanje odnosi se na redovno održavanje osnovnih sredstava, pa rashodi za ovaj oblik trošenja sredstava spadaju u redovne troškove poslovanja. Ali, pošto su ovi izdaci vezani za osnovna sredstva, biće obrađeni na ovom mestu, iako po svom karakteru pripadaju redovnim troškovima poslovanja. Tako ćemo olakšati uočavanje razlike između njih.

¹⁸⁵ Nekada je postojala posebna grupa konta za investiciono održavanje, međutim, u novije vreme knjiženje investicionog održavanja prevodi se preko konta određene vrste osnovnih sredstava u pripremi.

konto 241 *Tekući (poslovni) račun*,¹⁸⁶ ako je ulaganje odmah plaćeno, (027/ 433 ili 241). Kada se izvrši plaćanje dobavljaču, duži se konto 433 *Dobavljači u zemlji*, a odobrava konto 241 *Tekući račun*. Nakon završenog investicionog održavanja za uložena sredstva, uvećava se vrednost osnovnih sredstava, pri čemu se sprovede knjigovodstvene operacije, tako što se za uloženi iznos zadužuje konto, npr. 023 *Postrojenja i oprema*, a odobrava konto 027 *Nekretnine, postrojenjska oprema i biološka sredstva u pripremi*, koji se na taj način zatvara, (023/027). Ovde je za primer uzet konto *Postrojenja i oprema*, ali to može biti i neki drugi konto na koga se vode osnovna sredstva na kojima se vrši investiciono održavanje.

Kada je u pitanju investiciono održavanje i rekonstruisanje osnovnih sredstava, u aktivnostima vezanim za to moguće su iste nezakonite radnje kao i kada se radi o nabavci osnovnih sredstava, naročito ako je u pitanju angažovanje velikih svota novca. S obzirom na to, primenjuju se iste metode istraživanja da bi se proverila legalnost sprovedenih procedura nabavke i otklonila, ili potvrdila, sumnja u eventualno postojanje nezakonite radnje.

Smatramo potrebnim da na ovom mestu prikazemo način rezervisanja sredstava za investiciono održavanje, pošto je to vezano za osnovna sredstva, a istovremeno su i u tim aktivnostima mogući neki oblici nezakonitih radnji sa značajnim posledicama. Naime, rezervisanje sredstava za investiciono održavanje jeste poslovna nužnost privrednih subjekata, a u određenim slučajevima je, istovremeno, i zakonska obaveza.

Sredstva za ovu vrstu izdataka rezervišu se tako što se duži konto 549 *Troškovi ostalih dugoročnih rezervisanja*,¹⁸⁷ a odobrava konto 321 *Zakonske rezerve*, (549/321). Kada se izvrši investiciono održavanje, duži se konto 027 *Nekretnine, postrojenja, oprema i biološka sredstva u pripremi*, a odobrava se konto

¹⁸⁶ Ovde je upotrebljen termin *tekući (poslovni) račun*. Iako taj naziv teorijski nije u potpunosti usaglašen, mi ćemo ga u knjizi ravnopravno upotrebljavati sa pojmom *žiro-račun*, koji je adekvatan. Žiro-račun koji otvaraju privredni subjekti odgovara nazivu novčanog računa kod banke, koji uvek ima pozitivan saldo, ili je saldo = 0, kada je saldo na 0, žiro-račun je blokiran i ne mogu se vršiti isplate, a blokada traje sve dok se saldo prilivom novca ne učini pozitivnim. S druge strane, tekući račun može imati otvoren kredit i može ići u minus do iznosa odobrenog kredita. Dakle, žiro-račun može imati samo pozitivan saldo u knjigama privrednog subjekta, ili pak 0. Normalno je da i tekući račun ima pozitivan saldo, međutim, povremeno saldo može biti i negativan, ali samo do iznosa odobrenog kredite, odnosno dozvoljenog minusa. Upravo u tome je razlika između žiro-računa i tekućeg računa i u ovoj knjizi ta se dva termina upotrebljavaju ravnopravno. U kontnom okviru stoji samo naziv *tekući (poslovni) račun*.

¹⁸⁷ Kada su u pitanju sredstva za investiciono održavanje, treba imati u vidu činjenicu da je polje manipulacije ovim oblikom sredstava dosta široko, počev od rezervisanja, kada se višim iznosom rezervisanja tih sredstava od potrebnih može prikrivati dobar rezultat, odnosno nižim rezervisanjem od potrebnog obima može se prikrivati loš rezultat poslovanja privrednog društva. Sredstva investicionog ulaganja inače su manje na udaru kontrola, jer se kontrolori obično koncentrišu na glavne tokove ekonomskih zbivanja.

433 *Dobavljači u zemlji* ili 241 *Tekući račun*, (027/433 ili 241). Kada se završi odgovarajuće investiciono održavanje vrednost takvog ulaganja prenosi se na vrednost osnovnog sredstva na kome je bilo investicionih ulaganja, kako je to napred objašnjeno. Istovremeno se duži konto 549 *Troškovi ostalih dugoročnih rezervisanja*, a odobrava konto ukupnog prihoda 621 *Prihodi od aktiviranja ili potrošnje proizvoda i usluga za sopstvene potrebe*.

Kada je u pitanju investiciono održavanje, moguće su one nezakonite radnje koje se javljaju i pri nabavci osnovnih sredstava, a rezervisanje sredstava za investiciono održavanje, pored objektivne potrebe, može biti i priprema za neke buduće nezakonite aktivnosti.

2. Tekuće održavanje potrebno je kako bi se sprečilo preterano habanje u redovnim tehnološkim procesima, ili da bi se održala funkcionalna sposobnost osnovnih sredstava, kako bi njima, bez zastoja, mogao da se obavlja posao kojem su namenjena, pa se za to moraju ulagati odgovarajuća sredstva. Pošto se radi o redovnim poslovima koji se obavljaju po utvrđenom planu, npr., podmazivanje mašina na svakih deset dana, odnosno zamena određenih sitnijih delova nakon isteka određenog vremena, ova sredstva se posebno ne rezervišu već se knjiže kao redovni trošak, onda kada do njega dođe. U tom slučaju za vrednost učinjenih troškova duži se konto 523 *Troškovi usluga održavanja*, a odobrava se konto sa koga su angažovana sredstva za taj posao, npr. konto 241 *Tekući račun*, za izvršeno plaćanje, ili konto 101 *Materijal*, ako je za tekuće održavanje korišćen materijal sa zaliha, (523/241 ili 101).

U prethodnim izlaganjima razmatrali smo postupke pribavljanja osnovnih sredstava, načine na koje se u toj fazi poslovnih aktivnosti javljaju nelegalne radnje, i ukazali na štetne posledice takvog ponašanja. Ekonomske promene u poslovnim procesima zahtevaju brižljiv pristup i dobro osmišljene postupke formiranju dokumenata i unošenja podataka iz njih u knjigovodstvene evidencije. Ispravnost tih procedura i postupaka, zasnovanih na zakonu i računovodstvenim principima, od izuzetnog je značaja. Ako su ti poslovi dobro obavljeni, obezbeđuju se uslovi da se putem računovodstvenih evidencija uredno, tačno i ažurno odslikavaju i prate poslovni procesi i transformacije jednih oblika ekonomskih vrednosti u druge. Ispravna dokumentacija je uslov za uredne i pouzdane računovodstvene evidencije. Ako se kvalitetno i ažurno vode, one predstavljaju dragocen izvor podataka za izradu najraznovrsnijih, informacija, izveštaja (uključujući i finansijske), i odgovarajućih analiza. Tačni podaci u dokumentima i poslovnim evidencijama služe za dobijanje objektivnih slika i informacija o ekonomskim procesima, o stanju imovine i poslovanju privrednih društava, koje služe kao podloga za donošenje upravljačkih odluka i usmeravanje njihovih aktivnosti u pravcima na kojima se može očekivati ostvarenje zadovoljavajućih, ili bar prihvatljivih, poslovnih rezultata. U poslovnim fazama u kojima se pribavljaju početna sredstva za poslovne aktivnosti i materijalni uslovi za obavljanje delatnosti privrednih društava, odvijaju

se mnogi događaji koji imaju značajan a nekada i presudan uticaj na ostvarivanje poslovnih rezultata, pa i za budućnost društva.¹⁸⁸

Zbog značaja navedenih aktivnosti u kojima se obrću velike finansijske vrednosti, ukoliko se rigorozno ne poštuju procedure pribavljanja sredstava, postoje mogućnosti za pojavu čestih i značajnih nezakonitih radnji, sa manjim ili pak veoma krupnim posledicama na poslovanje privrednih društava. Takve radnje moguće su u svakoj poslovnoj operaciji bilo koje faze pribavljanja poslovnih sredstava. Zato se aktivnostima kontrole računovodstvene dokumentacije i evidencija mora prilaziti sa punom oprežnošću. Imajući to na umu, kontroli se pristupa tako kao da se iza svake poslovne operacije krije neka nelegalna radnja. Kako je navedeno, sam proces formiranja dokumentacije i njenog unosa u poslovne evidencije isti je za one poslovne operacije u kojima su sve aktivnosti usklađene sa zakonskom regulativom, kao i za one u kojima su prikrivene određene nezakonite radnje. Zbog toga se, da bi se neka radnja rasvetlila u celosti, najčešće moraju uzeti u obzir i određene činjenice koje računovodstvena dokumentacija i evidencije ne sadrže, npr. ugovori, izveštaji komercijalne službe o kretanju cena na tržištu nekih proizvoda i usluga koji su, u konkretnom slučaju, predmet pažnje i sl. Dakle, nužno je poznavati i druge oblasti, zapravo neophodno je znati, kada ustreba, kome se može obratiti za dodatna saznanja o određenim činjenicama, bitnim za istraživanje nekog poslovnog procesa.

7. MANIPULACIJE FINANSIJSKIM SREDSTVIMA

Dugoročni finansijski plasmani po svom karakteru i kao celina nisu deo nijednog pojedinačnog procesa poslovanja, već su podjednako vezani za sve njegove faze. Međutim, za novčani kapital kompanija, naročito onaj njegov deo koji potiče od početnih novčanih sredstava pribavljenih osnivačkim ulozima, vezane su mnoge malverzacije i nezakonite radnje. Takođe, najveće prevare i druge nezakonite aktivnosti u poslovanju privrednih subjekata povezane su sa nabavkama materijalnih i drugih uslova proizvodnje, koje zahtevaju visoke novčane izdatke i koje su podložne, kako je objašnjeno, čestim nezakonitim ponašanjima skopčanim sa visokim vrednostima, izraženim u novcu, od strane pojedinaca i organizovanih grupa. Zato će u nastavku teksta biti obrađene manipulacije novčanim sredstvima za koje su vezana najčešća, a po štetnim posledicama i najteža, kriminalna dela.

¹⁸⁸ Tako, na primer, ukoliko se u početnoj fazi pribavi zadovoljavajući obim osnivačkog kapitala, a u pribavljanju početnih materijalnih sredstava za rad i dobra struktura i kvalitet osnovnih i dr. sredstava, obezbeđuju se dobri početni uslovi za otpočinjanje delatnosti privrednog društva.

7.1. Dugoročni finansijski plasmani

Značajne mogućnosti nezakonitih radnji vezane su za dugoročne finansijske plasmane, koje su, u prošlosti, pratile mnoge malverzacije i prevare. U računovodstvenim evidencijama ova sredstva vode se na kontima grupe 03 *Dugoročni finansijski plasmani*. Uobičajeno je da privredni subjekti u toku poslovanja, u nekim dužim periodima, raspolazu viškom novčanih sredstava koja ne mogu uposliti u svojim redovnim aktivnostima. Da bi privredni subjekti ta sredstva korisno upotrebili i ujedno osnažili svoju poslovnu poziciju, oni ih ulažu u druga pravna lica ili ih plasiraju bankama, s ciljem da ostvare određeni prihod. Dugoročni plasmani novčanih sredstava knjiže se tako što se zadužuje neki od konta u okviru grupe računa 03, npr. sintetički konto 030 *Učešće u kapitalu zavisnih pravnih lica*, konto 034 *Dugoročni krediti u zemlji*, 035 *Dugoročni krediti u inostranstvu* i sl.

Za potrebna objašnjenja na ovom mestu uzećemo kao primer situaciju kada je privredno društvo uplatilo sredstva kao učešće u zajedničko poslovanje. U tom slučaju zadužuje se konto 038 *Ostali dugoročni plasmani*, a odobrava se konto 241 *Tekući (poslovni) račun*, (038/241). Sredstva se mogu dugoročno (preko jedne godine) plasirati kao učešće u kapitalu zavisnih pravnih lica, kada se zadužuje konto 030 *Učešće u kapitalu ostalih povezanih pravnih lica*, zaduženjem konta 031 kao *Dugoročni krediti matičnim, zavisnim i ostalim povezanim pravnim licima*, duženjem konta 034 *Dugoročni krediti u zemlji* ili duženjem konta 035 *Dugoročni krediti u inostranstvu*, duženjem konta 036 *Hartije od vrednosti, koje se drže do dospeća*. U prethodnom slučaju radi se o otkupljenim terminskim hartijama od vrednosti, od drugih pravnih lica, koje se realizuju kad im dospe rok za naplatu, i dr. slični slučajevi.

Prilikom razmatranja postupaka pribavljanja početnih sredstava, potrebnih za osnivanje novih privrednih društava, ili za dokapitalizaciju postojećih, naveli smo kao primer slučaj da se prilikom osnivanja takvih privrednih subjekata, od strane drugih pravnih ili fizičkih lica, sredstva nakratko pozajmljuju i uplaćuju na račun osnivačkog uloga. Zatim, kada se novoosnovano društvo registruje i sredstva sa osnivačkog prebace na tekući račun, zadužuje se konto 241 *Tekući račun*, a odobrava konto 300 *Akcijski kapital* (analitički po akcionarima), (241/300). Pošto sredstva, privremeno pozajmljena, praktično ne služe za otkup akcija već da „većinski vlasnik“ obmane organe nadležne za registraciju, primenjuje se specifičan postupak. Tada se novoosnovanom društvu od strane zajmodavca ispostavljaju fiktivne fakture, npr. za izvršene usluge na održavanju. To društvo vrednost navedenu u fiktivnim fakturama knjiži kao zaduženje na kontu 532 *Troškovi usluga održavanja*, a odobrava konto 433 *Dobavljači u zemlji*, (532/433), ili se zadužuje konto 530 *Troškovi usluga na izradi učinaka*, a odobrava konto 433 *Dobavljači u zemlji*, ako se radi o proizvodnim uslugama, (530/433). Kada se takva faktura, u ovom slučaju dobavljaču, plati od strane dužnika — korisnika fiktivnih usluga, zadužuje se konto 433 *Dobavljači u zemlji*, a odobrava se konto 241 *Tekući račun*,

(433/241). Kako se vidi, konto 300 *Akcijski kapital* ostao je otvoren — nepromenjen, sa potražnim saldonom, iako stvarnog kapitala, u visini ukupno izvršene transakcije, nema. Društvo koje je pozajmilo novac a formalno ga uplatilo na ime otkupa akcija, u svom računovodstvu će tu uplatu knjižiti tako što će zadužiti konto 032 *Učešće u kapitalu ostalih pravnih lica*, a odobriti konto 241 *Tekući račun*, (032/241). Kada ovo društvo ispostavi fiktivne fakture društvu kojem je uplatilo novac na ime otkupa akcija, ono će u svojim poslovnim knjigama tu transakciju knjižiti tako što će zadužiti konto 202 *Kupci u zemlji*, a odobriti konto 612 *Prihod od prodaje proizvoda i usluga na domaćem tržištu*, (202/612). Kada kupac plati fiktivne fakture, ovo društvo će u svojim poslovnim knjigama zadužiti konto 241 *Tekući račun*, a odobriti konto 202 *Kupci u zemlji*, (241/202). Pažljivom analizom potvrđuje se da je konto 032 *Učešće u kapitalu ostalih pravnih lica* ostao otvoren, sa dugovnim saldonom, kao da je to društvo vlasnik akcija, iako je novac kojim je otkupilo akcije dobilo nazad. Fiktivne fakture njihov emitent ne knjiži, a kupac tj. primalac takve fakture uplaćuje novac na neki od žiro-računa „ćerki“, koji služi samo za prijem novca, odakle se isti podiže.

Kada se sredstva daju na ime otkupa akcija privrednog subjekta, koji se osniva ili dokapitalizuje, data sredstva kod kupca akcija predstavljaju dugoročne plasmane i knjiže se tako što se zadužuje konto 032 *Učešće u kapitalu ostalih pravnih lica i druge hartije od vrednosti raspoložive za prodaju*, a odobrava se (razdužuje) konto 241 *Tekući račun*, (032/241). Ako je plasman poslužio za spekulativne svrhe, sredstva se vraćaju tako što vlasnik plasiranih sredstava uzima kredit od banke kojim mu se, u stvari, vraća pozajmljeni novac, uplaćen na ime otkupa akcija. Zajmodavac (društvo koje je izvršilo otkup akcija) kredit od banke dobija uz garanciju subjekta koji je prvobitno dobio novac za osnivački ulog ili dokapitalizaciju. U tom slučaju operacija se izvodi tako što poslovni subjekat, koji je uzeo kredit od banke, taj kredit ne vrati na vreme, već banka realizuje garanciju i naplati potraživanje po kreditu od izdavaoca garancije. Kasnije će banka, uz saglasnost subjekta na čiji teret je realizovala garanciju, otpisati dug subjektu koji je uzeo kredit. Vlasnik prvobitno plasiranih sredstava, dobijeni kredit od banke knjiži kao zaduženje konta 241 *Tekući račun*, a odobrava računa 414 *Dugoročni krediti u zemlji*, (241/414).

Kasnije će po dogovoru između subjekta koji je otkupio akcije i podigao kredit od banke, i privrednog društva čije su akcije otkupljene, a na čiji teret je banka realizovala garanciju, likvidirati svoje međusobne obaveze. To će se učiniti tako što će subjektu koji je podigao kredit banka otpisati obavezu po kreditu. S druge strane, subjekat čija je garancija realizovana otpisaće potraživanje od banke, koja je na njegov teret realizovala garanciju, pošto ju je prethodno zadužio, prilikom realizacije garancije, i tako se krug zatvara. Napominjemo da će subjekat na čiji je teret realizovana garancija, kada to banka uradi, zadužiti subjekat čiji je kredit naplaćen garancijom, a subjekat koji je dužnik po kreditu, likvidiraće obavezu

prema banci i odobriti kao poverioca subjekat čija garancija je upotrebljena za izmirenje kredita. Kasnije se dva privredna subjekta dogovore, i realizuju otpis potraživanja i obaveza. Kako se iz navedenog primera vidi, kod privrednog društva koje je dalo inicijalnu uplatu za otkup akcija, ostaje dugovni saldo na kontu 032 *Učešće u kapitalu ostalih pravnih lica i druge hartije od vrednosti raspoložive za prodaju*, kao realna imovina, iako se radi o fiktivnoj vrednosti. Kod novoosnovanog društva ostaće neumanjen prvobitni iznos vrednosti kapitala, na kontu 300 *Osnivački kapital*, što je objašnjeno kada je bilo reči o osnivanju privrednog društva i fiktivnom otkupu akcija.

U praksi se, vezano za dugoročne plasmane, dešavaju i drugi slični slučajevi, ali je način njihovog prikrivanja isti kao i u navedenim primerima. Pored toga, ističe se da, kada su u pitanju i kratkoročni plasmani, i kod njih su moguće brojne malverzacije, o čemu će biti reči kasnije.

Pošto je dugoročno ulaganje u druga pravna lica veoma interesantno područje, sa stanovišta mogućnosti događanja i prikrivanja raznovrsnih nelegalnih radnji, smatrali smo potrebnim da ukratko obrazložimo interes privrednih društava da ulažu sredstva u druga, naročito zavisna i povezana pravna lica. To privlači pažnju, zato što se unutar tih odnosa stvaraju najpovoljniji uslovi za nezakonito ponašanje i njegovo prikrivanje. Karakteristično je da jedno (matično) privredno društvo, zbog relativno lakih i gotovo beznačajnih uslova za osnivanje dva ili više zavisnih privrednih subjekata, tako i postupi, pa onda to matično i zavisna društva kao akcionari formiraju druge privredne subjekte, u špekulativne svrhe. Tako se otvara mogućnost da se na račun jednog društva stvaraju obaveze i daju instrumenti za obezbeđenje plaćanja koji se ne mogu realizovati, a na račun drugog vrši se priliv novca koji se odmah podiže i troši po nahođenju „većinskog vlasnika“. Takav, „većinski vlasnik“ je, u stvari, osnivač drugih zavisnih privrednih društava i nad njima ima neograničenu vlast raspolaganja sredstvima. Dakle, kada neko od njegovih zavisnih društava ode u stečaj zbog neizmirenih obaveza, „većinski vlasnik“ osniva drugo društvo (ili društva).

U nastavku ćemo izložiti međusobna prava i obaveze matičnih i zavisnih privrednih društava, koja se najčešće udružuju u korporacije. Otkupom akcija akcionar stiče pravo na učešće u upravljanju privrednim društvom, srazmerno uložnim sredstvima u odnosu na vrednost ukupnog akcionarskog kapitala. Na taj način akcionar, kroz upravljanje, stiče mogućnost da utiče na usmeravanje poslovanja privrednog društva u pravcu u kome se očekuje ostvarivanje najboljih finansijskih rezultata. Matično privredno društvo, u smislu zakona, osnivač je jednog ili više zavisnih privrednih subjekata, koja sa svojim osnivačem čine neku vrstu zajednice, a koja se naziva grupom. Matično privredno društvo dužno je da, u skladu sa zakonom, za sebe i zavisna privredna društva sastavlja konsolidovane finansijske izveštaje, koje dostavlja organu nadležnom za vođenje Registra boniteta pravnih lica. Pod konsolidovanim finansijskim izveštajem podrazumeva se izveštaj

o ekonomskoj celini koju čine matični pravni subjekat i sva druga zavisna privredna društva. Konsolidovane finansijske izveštaje sastavlja matično pravno lice, na osnovu svog finansijskog izveštaja i odgovarajućih finansijskih izveštaja zavisnih privrednih subjekata. Sredstvima uloženim u otkup akcija drugog privrednog subjekta ulagaču se obezbeđuje pravo da učestvuje u upravljanju društvom u koje je uložio kapital, srazmerno uloženom u ukupan kapital društva. Takođe, društvo koje je otkupilo akcije drugog pravnog lica stiče pravo da učestvuje u dobiti tog subjekta tj. pravo na odgovarajuću dividendu. S druge strane, ono ima i obavezu da snosi rizik za poslovanje tog subjekta, a ta obaveza ogleda se u sanaciji eventualnog poslovnog gubitka. Klasifikacija sredstava po ročnosti, pod čim se podrazumevaju i finansijski plasmani, kao posebne pozicije u bilansu stanja, uređena je MRS-om 1, dok se priznavanje i vrednovanje vrši u skladu sa MRS-om 27, MRS-om 28 i MRS-om 32, a obezvređivanje je regulisano MRS-om 36 i 39. Dakle, u pitanju je obaveza primene nekolicine MRS-a.

Zbog mogućih nezakonitih aktivnosti u prometu hartijama od vrednosti i pokušaja brojnih privrednih subjekata da takvim poslovima ostvare enormne zarade, pojave koje se u tome manifestuju nameću potrebu da se na to ukaže. S tim u vezi, naša pažnja posvećena je kupovini i prodaji akcija, udela u imovini i drugih hartija od vrednosti, koje, u smislu zakona, mogu biti predmet direktne, ili kupoprodaje putem tržišta na kome se trguje hartijama od vrednosti. Kada se prodajom hartija od vrednosti ostvari veća prodajna cena od nominalne, po kojoj se one vode u poslovnim knjigama, saglasno Zakonu o porezu na dobit preduzeća, ostvaruju se dobiti od prodaje hartija od vrednosti, koji se u skladu sa članom 27. tog Zakona smatraju kapitalnim dobitcima. Pravna lica koja ostvare takvu dobit nemaju direktnu obavezu njenog oporezivanja već se ona, u skladu sa Zakonom, uključuje u dobit koja se oporezuje, prilikom izrade poreskog bilansa. Poreska obaveza u poreskom bilansu čini zbir dobiti koja se oporezuje i ostatka kapitalnog dobitka, koji se utvrđuju na način propisan Zakonom i Pravilnikom o sadržaju poreskog bilansa. Obveznik poreza na kapitalnu dobit je i fizičko lice koje ostvari takav dobitak. Prihod koji fizičko lice ostvari prodajom podleže obavezi plaćanja poreza na dohodak građana na kapitalni dobitak, a poreska stopa iznosi 20 odsto. Prihod po ovom osnovu nije predmet oporezivanja godišnjim porezom na dohodak građana, shodno čl. 87. Zakona o porezu na dohodak građana.

Kada privredno društvo kupuje akcije na tržištu hartija od vrednosti, u poslovnim knjigama kupovinu registruje tako što zadužuje konto *032 Učešće u kapitalu ostalih pravnih lica*, a odobrava konto *241 Tekući račun, (032/241)*. Ukoliko na tržištu hartija od vrednosti dođe do skoka cene akcija, u tom slučaju pozitivna razlika, u vrednosti između nominalne (nabavne) i stvarne vrednosti akcija, knjiži se tako što se zadužuje konto *032 Učešće u kapitalu ostalih pravnih lica*, a odobrava se konto *332 Nerealizovani dobiti po osnovu hartija od vrednosti raspoloživih za prodaju, (032/332)*. Međutim, ukoliko na tržištu dođe do pada

vrednosti akcija (na primer, nabavna vrednost akcija je 200.000 dinara, u knjigama se vode, zbog ranijih oscilacija u cenama na tržištu, kao vrednost od 210.000 dinara, trenutno je smanjena njihova vrednost na 195.000 dinara), u tom slučaju promena vrednosti akcija registrovaće se u knjigovodstvu tako što će se za razliku između nabavne i vrednosti po kojoj se akcije trenutno vode u poslovnim knjigama, od 10.000 dinara, dužiti konto 332 *Nerealizovani dobici po osnovu hartija od vrednosti raspoloživih za prodaju*, a odobriće se konto 032 *Učešće u kapitalu ostalih pravnih lica*, (332/032). Za razliku između nabavne i trenutne vrednosti od 5.000 dinara tj. do visine nabavne vrednosti (200.000 – 195.000), dužiće se konto 333 *Nerealizovani gubici po osnovu hartija od vrednosti raspoloživih za prodaju*, a odobriti konto 032 *Učešće u kapitalu ostalih pravnih lica*. Naplata dividende knjiži se zaduženjem konta 241 *Tekući račun*, a odobrava se konto 669 *Ostali finansijski prihodi*, (333/241). Kada je u pitanju prodaja hartija od vrednosti, prvenstveno akcija, ti postupci u knjiženju suprotni su postupcima prilikom njihove kupovine. Zato smatramo da postupke knjiženja prodaje akcija, na ovom mestu, nije potrebno objašnjavati. Onaj ko poznaje postupke knjiženja kupovine hartija od vrednosti, poznaje i postupke knjiženja prodaje, pošto se radi o sličnim operacijama.

7.2. Ispravka vrednosti dugoročnih finansijskih plasmana

U izlaganjima vezanim za manifestovanje kriminala u Srbiji, predstavljeni su, pored ostalog, neki slučajevi kriminala vezani za hartije od vrednosti, u čemu su najistaknutiju ulogu imali rukovodioci zemlje. Kao najkarakterističniji istaknut je primer ministra finansija Stojadinovića, koji je u vreme vladavine kneza Miloša Obrenovića uspeo da manipulacijama spusti cenu obligacija za ratne štete sa 1.000 na 50 dinara, a kada je otkupio ogroman broj tih obligacija njihova cena ponovo je, zahvaljujući prevarama i smislenom manipulisanju, skočila na 250 dinara. Tada je Stojadinović rasprodao obligacije i zgrnuo veliko bogatstvo. Takođe, poznate su i manipulacije izgradnjom železnica i sl. U savremenom svetu, vrše se velike malverzacije akcijama, kada se raznim lažnim obećanjima i prevarama dolazi do većinskog paketa akcija, o čemu je značajnu studiju napisao prof. dr D. Slović.¹⁸⁹

Unazad nekoliko godina u Srbiji je poznat sledeći slučaj prevare građana: pred izbore je obećano da ukoliko na njima pobedi određena politička opcija, svaki građanin iznad 16 godina starosti dobiće državne obveznice čija će akcijska vrednost iznositi 1.000 evra, u dinarskoj protivvrednosti. Dogodilo se da je pobedila opcija koja je takvo obećanje dala, građani su nakon toga dobili državne obveznice, ali njihova realna vrednost iznosila je oko 50 evra dinarske protivvrednosti. Kasnije, kada se koalicija razišla, kreator ove ideje priznao je da je svesno dao lažno obećanje, kako bi na predsedničkim izborima pobedio „lider“ stranke sa kojim je bio u koaliciji, a on dobio važno ministarsko mesto. Primeri navedeni u ovoj knjizi

¹⁸⁹ D. Slović, *Finansijske i pravne špekulacije*, Fineks AD, Beograd 2009.

nameću potrebu da se u vezi s dugoročnim finansijskim plasmanima razjasni pitanje ispravke vrednosti ovog oblika imovine privrednih društava. Ta radnja, koja je inače legalna, usled nezakonitih delovanja koja se događaju u vezi sa dugoročnim plasmanima i ispravkama njihove vrednosti, često se koristi za njihovo prikrivanje. Pod ispravkama vrednosti dugoročnih finansijskih plasmana podrazumeva se, u ovom slučaju, njihovo smanjenje. To je, u stvari, postupak kojim se vrši usklađivanje knjigovodstvene više vrednosti plasmana, sa njihovom nižom tržišnom vrednošću, shodno Međunarodnom računovodstvenom standardu 36, paragrafi 6—36. Umanjenje vrednosti dugoročnih finansijskih plasmana, kada je njihova knjigovodstvena vrednost manja od vrednosti koja može da se povrati, obuhvata se na kontu *039 Ispravka vrednosti dugoročnih finansijskih plasmana*. Negativna razlika između vrednosti koja može da se naplati i knjigovodstvene, registruje se u knjigovodstvenim evidencijama tako što se zadužuje konto *583 Obezvredenje dugoročnih finansijskih plasmana i drugih hartija od vrednosti raspoloživih za prodaju*, a odobrava (razdužuje) konto *039 Ispravka vrednosti dugoročnih finansijskih plasmana*, (583/039). Nakon toga, ukoliko privredno društvo raspolaže odgovarajućim rezervama, za iznos obezvredjenja dugoročnih finansijskih plasmana zadužuje se konto *330 Revalorizazione rezerve*, a odobrava se konto *583 Obezvredenje dugoročnih finansijskih plasmana i drugih hartija od vrednosti raspoloživih za prodaju*, (330/583). Ako privredno društvo nema obezbeđene rezerve iz kojih bi moglo da pokrije negativne razlike dugoročnih finansijskih plasmana, one se pokrivaju na teret prihoda perioda ili umanjenjem kapitala, tako što se te razlike tretiraju kao rashodi i za njihov iznos umanjuje pozitivni finansijski rezultat perioda ili povećava gubitak. Nakon toga se, eventualno, za deo koji se ne može pokriti iz redovnog poslovanja umanjuje kapital.

U prethodnom izlaganju prezentovan je opis radnji kojima se objašnjava normalni postupak knjigovodstvenog praćenja umanjenja vrednosti dugoročnih finansijskih plasmana. Međutim, kako je navedeno, ti plasmani i njihove ispravke često se zloupotrebljavaju radi prikrivanja nezakonitih radnji koje se događaju u tom segmentu poslovnih aktivnosti.

Poznati su slučajevi da se na sintetičkom kontu *039 Ispravke vrednosti dugoročnih finansijskih plasmana*, proknjiži odobrenje tog konta za iznos obezvredjenja plasmana, ali se ne zadužuje konto *583 Obezvredenje dugoročnih finansijskih plasmana i drugih hartija od vrednosti raspoloživih za prodaju*, već se za iznos ispravke duži konto *014 Ostala nematerijalna ulaganja*, (014/039).

Nekada se postupa tako što se obezvredenje dugoročnih finansijskih plasmana uopšte ne knjiže ili se, na izneseni način, proknjiži samo jedan njihov deo, kako bi se izbeglo umanjenje rezervisanih sredstava, poslovnog rezultata ili kapitala društva.

Takvim postupanjem u knjigovodstvu društva imovina se prikazuje nerealno tj. u većoj vrednosti od stvarne. Ako se ispravke vrednosti ne knjiže, ako se njihov iznos knjiži samo delimično ili se za vrednost obezvredjenja plasmana duži konto

nematerijalnih ulaganja, kao imovinski konto, za vrednost obezvređenja dugoročnih finansijskih plasmana, koja predstavlja umanjeње realne imovine društva, ta se vrednost ne umanjuje. Naprotiv, fiktivnim knjigovodstvenim operacijama, ispravka vrednosti se prenosi na druga imovinska konta, na kojima su nerealno iskazane vrednosti određenih oblika imovine društva. Pored navedenog, moguće su i brojne druge manipulacije dugoročnim finansijskim plasmanima, vezane za prikrivanje negativnih poslovnih rezultata, za prikrivanje dela pozitivnih rezultata u cilju izbegavanja poreskih i drugih obaveza, koje se odnose na rezultat poslovanja društva. Čak postoji, u određenim okolnostima, i mogućnost prikazivanja obezvređenja hartija od vrednosti, naročito akcija, kako bi ih po niskoj ceni otkupilo drugo pravno lice i tako jedno društvo prenelo svoju energiju i poslovni kapacitet na drugo, pri čemu se najverovatnije ostvaruje interes nekih grupa ili pojedinaca.

8. NABAVKA DOBARA ZA OBAVLJANJE REDOVNE DELATNOSTI U PRIVREDNIM DRUŠTVIMA

U vezi s fazom pribavljanja materijalnih i drugih uslova za obavljanje poslovne delatnosti privrednog društva, ostaje nam da razmotrimo još nabavku osnovnog materijala i drugih vrednosti, neophodnih za obavljanje poslovnih procesa. U ovu vrstu vrednosti ubrajaju se: osnovni ili materijal za izradu, pomoćni materijal, gorivo i mazivo, rezervni delovi, alat i inventar, usluge i dr. u proizvodnim privrednim društvima, a roba, nekretnine i građevinski objekti nabavljeni radi prodaje u trgovačkim društvima. Na ovom mestu bavićemo se samo procedurom nabavke osnovnog materijala kod proizvodnih, a nešto kasnije i robe koja je predmet poslovanja trgovačkih, društava. Smatrali smo da je objašnjenje nabavke samo osnovnog materijala kod proizvodnih i trgovačke robe kod trgovinskih privrednih društava dovoljno za sticanje saznanja o vršenju nabavki za te oblike sredstava, pošto se nabavke svih drugih sredstava ovog oblika ekonomskih dobara obavljaju na isti ili sličan način.

Materijal za izradu, koji u najvećoj meri čini supstancu proizvoda, predstavlja ključni faktor kod privrednih društava, čija je osnovna delatnost proizvodnja materijalnih dobara i usluga. Zato bez osnovnog, a nekada i bez nekih drugih materijala, nije moguće ni započeti proces proizvodnje, a time ni obavljanje delatnosti privrednog društva. Materijal za izradu može se nabavljati tako što se sa dobavljačem ugovori cena franko¹⁹⁰ skladište kupca. Tada kupac, izuzev fakturne cene pojedinačnog i ukupne fakturne vrednosti nabavljenog materijala, dobijene od dobavljača, praktično nema nikakvih dodatnih troškova vezanih za nabavku. Zato on nema ni neophodnih izdataka za dodatne troškove, pa ni za knjiženje u vezi takve nabavke, da bi formirao nabavnu cenu i nabavnu vrednost kupljenog materijala, pošto se svi troškovi nabavke već nalaze u fakturi. Kao primer za knjiženje nabavke

¹⁹⁰ Ital. *franco*.

materijala uzećemo nešto složeniji postupak, sa zavisnim troškovima nabavke tj. da je isporuka kupcu sa dobavljačem ugovorena franko skladište dobavljača.¹⁹¹

Tako će se fakturna vrednost izvršene nabavke materijala knjižiti tako što se za neto nabavnu vrednost (bez PDV-a) zadužuje sintetički konto *100 Obračun nabavke zaliha materijala, rezervnih delova, alata i inventara*¹⁹² i konto *270 Porez na dodatnu vrednost u primljenim fakturama*, a za ukupni iznos odobrava se sintetički konto *433 Dobavljači u zemlji*, (*100 i 270/433*). Za zavisne troškove (istovara i utovara, transporta, osiguranja, pakovanja i dr.) zadužuje se analitički konto *1001 Zavisni troškovi nabavke*, a odobravaju se konto ili konta sredstava sa kojih se vrše izdaci za te troškove, kao što su konto *241 Tekući račun*, *243 Blagajna*, *240 Hartije od vrednosti — gotovinski ekvivalenti* (npr. subanalitički konto *2400 Čekovi pravnih lica i preduzetnika i dr.*), kako sledi: (*1001/241*, ili *243, 240*, i sl.). Kada se proknjiži fakturna vrednost materijala, kao zaduženje na kontu *100 Obračun nabavke*, i zavisni troškovi na subanalitičkim kontima, u okviru analitičkog konta *1001 Zavisni troškovi nabavke*, tada su u računovodstvu obuhvaćeni svi troškovi vezani za konkretnu nabavku materijala. Zatim se, za formiranje ukupne nabavne vrednosti date kupovine, vrši prenos troškova vezanih za datu nabavku materijala, tako što se zadužuje odgovarajući analitički konto u okviru sintetičkog konta *101 Materijal*, a odobravaju se sintetički konto *100 Obračun nabavke zaliha materijala, rezervnih delova, alata i inventara*, i subanalitička konta u okviru sintetičkog konta *1001 Zavisni troškovi nabavke*, (*101/100 + 1001*).

Na izneseni način, u okviru sintetičkog konta *101 Materijal*, odnosno analitičkih konta *1010 Materijal za izradu (repromaterijal)*, na subanalitičkim kontima za pojedine vrste materijala kao, na primer konto *10100 Materijal za izradu u sopstvenom skladištu*, u računovodstvu se dobija ukupna vrednost izvršene nabavke, jer su na tom kontu preneseni svi troškovi uzrokovani kupovinom konkretne vrste i količine materijala. Na isti način, u računovodstvu se prati svaka pojedinačna nabavka tako da se za svaku od njih dobijaju ukupni troškovi, koji su nabavkom uzrokovani. Kada se dobiju ukupni troškovi za određenu količinu nabavljenog materijala, onda je lako utvrditi cenu po jedinici, deljenjem ukupnih troškova konkretne nabavke sa količinom nabavljenih jedinica. Na potpuno isti

¹⁹¹ Da bi se utvrdila nabavna vrednost i pojedinačna cena nabavljenog materijala, neophodno je na nabavnu cenu, odnosno fakturnu vrednost, dodati i zavisne troškove nabavke, kao što su: troškovi transporta od dobavljača do kupca, troškovi osiguranja, troškovi utovara i istovara, troškovi pakovanja i ambalaže, troškovi atesta i kontrole, ostali zavisni troškovi i sl.

¹⁹² Kako se iz naziva sintetičkog konta vidi, isti je postupak knjiženja kako za osnovni materijal, tako i za rezervne delove, alat i inventar tj. za sva ona materijalna dobra kojima je uslovljena proizvodnja, a koja pripadaju obrtnim sredstvima. Međutim, za nabavku svake pojedinačne vrste tih materijalnih dobara postoje subanalitička konta na kojima se prati i evidentira njihova nabavka i formiraju njihove nabavne cene i vrednosti.

način vode se računovodstvene evidencije za sve vrste osnovnog i drugih materijala, rezervnih delova koji služe za tekuće održavanje, alata i inventara, ali se za takvo računovodstveno obuhvatanje troškova nabavke, za svaku vrstu navedenih sredstava, koriste različita subanalitička konta, čiji nazivi odgovaraju njihovom konkretnom obliku. Za neke vrste pomoćnog materijala, koji se nabavlja u manjim količinama i u malim vrednostima, ne vrši se tako detaljno računovodstveno praćenje svake pojedinačne nabavke, već se otvara jedan ili nekoliko zbirnih računa preko kojih se takve nabavke prate.

U fazi nabavke materijalnih i drugih uslova za otpočinjanje i kontinuirani tok procesa proizvodnje, u privrednim društvima mogući su razni oblici kriminalnih aktivnosti. Najčešće pojave nezakonitog ponašanja vezane su za nabavne cene osnovnog i pomoćnih materijala, naročito kada se radi o nabavkama velikih vrednosti. Naime, kupac i prodavac — dobavljač mogu da ugovore da se materijal nabavlja, odnosno prodaje, po većoj ceni od tržišne, kada štetne posledice takve radnje snosi kupac, jer plaća materijal po većoj ceni od one po kojoj ga je mogao nabaviti na tržištu. S druge strane, dobavljač i kupac mogu ugovoriti prodaju, odnosno kupovinu materijala po nižoj ceni od one po kojoj se materijal može prodati na tržištu, i tada štetne posledice takvog aranžmana snosi dobavljač, jer je materijal mogao prodati po većoj ceni i ostvariti veći prihod. Takve nagodbe između kupca i prodavca moguće su i kada su u pitanju nabavke rezervnih delova, alata, inventara, pomoćnog materijala itd. U odnosima između prodavca — dobavljača i kupca, pored viših ili nižih cena materijala, koji je predmet nabavke, odnosno kupovine, moguće je da se isporuči veća ili manja količina materijala, rezervnih delova, alata i inventara od ugovorene, a da se u dokumentaciji prikaže da je isporučena ugovorena količina, pri čemu za manje isporučene količine štetne posledice snosi kupac a za veće isporučene količine prodavac — dobavljač. Pored navedenih smišljenih nezakonitih radnji, za nelegalne aktivnosti postoji i mogućnost da se između kupca i prodavca — dobavljača ugovori isporuka određenog kvaliteta materijala, a izvrši isporuka lošijeg kvaliteta, pri čemu štetne posledice takve aktivnosti snosi kupac. Pored toga postoji i mogućnost isporuke boljeg kvaliteta materijalnih činilaca proizvodnje od ugovorenih, kada dobavljač snosi štetne posledice takvog aranžmana, koji se ređe koristi. Navedene kriminalne radnje nije moguće utvrditi samo na osnovu računovodstvene dokumentacije i evidencija. Na osnovu njih se mogu dobiti samo indicije o radnjama sumnjivog karaktera, a za potpuno rasvetljavanje počinjenih nezakonitih dela, mora se koristiti i dodatna — neknjigovodstvena dokumentacija. Tu se ubrajaju: ugovori, informacije komercijalnih službi o kretanju cena, izveštaji proizvodnje o tome koliko je određenih materijalnih činilaca primljeno iz skladišta ili direktno od dobavljača, informacije službi o kvalitetu materijala i dr.

O tome koja će se sve dokumentacija koristiti prilikom ispitivanja zakonitosti određenih aktivnosti u pojedinim fazama poslovnih procesa, odlučuje sam

kontrolor. On takve odluke donosi na osnovu poznavanja toka poslovnih procesa, načina formiranja dokumentacije i njihovog praćenja putem evidencija računovodstva. Na kraju, ističe se da je procedura računovodstvenog praćenja nabavke i skladištenja rezervnih delova, alata i inventara, ista kao kada je u pitanju nabavka osnovnog materijala. Razlika je u tome što se za nabavku ovih materijalnih dobara koriste druga analitička i subanalitička konta na kojima se aktivnosti nabavke prate, a koja su, u kontnom okviru, propisana za registrovanje tih oblika materijalnih vrednosti. Kada se proknjiže i saberu svi troškovi vezani za nabavku materijala i drugih dobara te kategorije (rezervni delovi, alat, inventar, pomoćni materijal i dr.), sprovodi se završno knjiženje nabavke, tako što se zadužuje konto *101 Materijal* (u stvari, zalihe materijala), a odobrava se konto *100 Obračun nabavke zaliha materijala, rezervnih delova, alata i inventara, (101/100)*. Ističe se da je procedura računovodstvenog praćenja nabavke i skladištenja rezervnih delova, alata i inventara ista, kao kada je u pitanju i nabavka osnovnog materijala. Razlika je u tome što se za nabavku ovih materijalnih dobara koriste druga analitička i subanalitička konta, koja su, u kontnom okviru, propisana za registrovanje promena tih oblika materijalnih vrednosti.

9. PRAĆENJE PRENOŠENJA MATERIJALA IZ SKLADIŠTA U PROIZVODNJU

U delu izlaganja o nabavci osnovnog materijala i drugih dobara, potrebnih u procesima proizvodnje privrednog subjekta, opisan je postupak nabavke i način formiranja njihovih nabavnih cena, po kojima se vode na zalihama i zadužuje proizvodnja. Istovremeno, dat je opis računovodstvenih aktivnosti vezanih za formiranje dokumentacije i odgovarajućih evidencija nabavke navedenih dobara, u poslovnim knjigama. Time je proces praćenja nabavke i skladištenja materijala i drugih dobara iz te kategorije imovine, sa dokumentacijom i poslovnim evidencijama privrednog subjekta, zaokružen.

Materijal, rezervni delovi, alat i inventar mogu se, prilikom nabavke, davati direktno u proizvodnju, ili se nakon izvršene nabavke skladištiti u magacine, a odatle se po potrebi izdaju za upotrebu.

Ukoliko se nabavljeni materijal primljen od dobavljača ne skladišti, već se daje direktno u proizvodnju, može se knjižiti na dva načina. Ako je materijal nabavljen franko sedište kupca, odnosno njegov proizvodni pogon, knjiženje će se u tom slučaju obaviti tako što se zadužuje konto *511 Troškovi materijala za izradu*, za neto vrednost i konto *270 Porez na dodatnu vrednost po primljenim fakturama*, a odobrava se konto *433 Dobavljači u zemlji*, za ukupan iznos, (*511 i 270/433*). Ako se materijal plati gotovinski, odmah nakon prijema, u tom slučaju se umesto konta *433 Dobavljači u zemlji*, odobrava konto *241 Tekući račun*, ili neki drugi konto iz grupe računa *24 Gotovinski ekvivalenti i gotovina*, ukoliko je materijal plaćen nekom vrstom hartija od vrednosti, (*511/240 ili 242, 243 i sl.*).

Međutim, ako se desi da uz materijal ne stigne faktura dobavljača, ili ako ima zavisnih troškova nabavke, bez obzira na to što materijal ide direktno u proizvodnju, knjiženje se odvija po proceduri za nabavku materijala koji se skladišti.

Dakle, zadužuje se konto *100 Obračun nabavke zaliha materijala, rezervnih delova, alata i inventara*, za neto iznos i konto *270 Porez na dodatnu vrednost u primljenim fakturama*, a odobrava se konto *433 Dobavljači u zemlji* za puni iznos, sa porezima, (*100 i 270/433*). Kao zaduženje konta *100 Obračun zaliha materijala, rezervnih delova, alata i inventara*, knjiže se i svi zavisni troškovi nabavke, tako da se na kontu *100* grupišu svi troškovi nabavke datog materijala. Na taj način u knjigovodstvu se dobija nabavna cena kupljenog materijala. Nakon sprovedene procedure knjiženja, na izneseni način, za punu nabavnu vrednost materijala zadužuje se analitički konto *1010 Materijal za izradu u sopstvenom skladištu*, a odobrava konto *100 Obračun nabavke zaliha materijala, rezervnih delova, alata i inventara*, (*1010/100*). Ili, kada se radi o drugom slučaju, vrednost nabavljenog materijala ne prevodi se preko konta *1010 Zalihe materijala za izradu u sopstvenom skladištu*, već se sa konta *Obračun nabavke zaliha materijala* direktno zadužuje konto *511 Troškovi materijala za izradu*, (*511/1010*).

Kada se materijal za izradu, i drugi oblici iz te kategorije imovine, nabavljaju i smeštaju u skladište, ta ekonomska dobra se u računovodstvenim evidencijama, kako je to objašnjeno u izlaganjima o nabavci materijala, vode na analitičkom kontu *1010 Materijal za izradu (u skladištu)*. Za prenošenje materijala i drugih vrednosti te vrste imovine, sa skladišta materijala, gde je već formirana njihova nabavna cena, u proizvodnju, sprovode se odgovarajuća knjiženja.

Za vrednost izdatog materijala zadužuje se konto *511 Troškovi materijala izrade*, ili neki odgovarajući analitički konto u okviru tog sintetičkog konta, na primer konto *5120 Utrošeni materijal za tekuće i investiciono održavanje osnovnih sredstava*, ili konto *5112 Troškovi ambalaže* i slično, a odobrava se konto *1010 Materijal za izradu (sa skladišta)*, *1013 Pomoćni materijal*, ili *1015 Kancelarijski materijal* i slično, (*511/1010*). Ako se radi o izdavanju nekog drugog materijalnog oblika obrtnih sredstava, koristi se konkretni analitički konto iz grupe računa *51 Troškovi materijala* za određenu vrstu troška koji se duži, a odobrava se odgovarajući analitički konto iz sintetičke grupe *10 Zalihe materijala i drugih materijalnih dobara*.

Za primer izlaza materijala i drugih ekonomskih dobara iz skladišta u proizvodnju, koji ovde razmatramo, uzeli smo najjednostavniji način koji se u tom postupku primenjuje. Zapravo, pošli smo od pretpostavke da se nabavna cena materijala u celosti formira na kontu *100 Obračun nabavke zaliha materijala, rezervnih delova, alata i inventara*, i da se materijal i druga dobra, o kojima je reč, po tako formiranoj ceni prenose kao zaduženje skladišta na kontu *1010 Materijal za izradu u sopstvenom skladištu*. Kada se materijal sa tako formiranom nabavnom cenom izda u proizvodne procese, onda se za obračun zaduženja proizvodnje i

odobrenja skladišta uzima tako formirana cena. Međutim, u praksi se, zavisno od potreba ažurnosti i realnosti obračuna troškova proizvodnje, primenjuju drugačiji postupci. Te procedure se razlikuju po načinu formiranja cena po kojima će se te materijalne vrednosti, koje se nalaze na zalihama u skladištu, voditi u knjigovodstvu, a isto tako, po kojim će se cenama zaduživati proizvodnja za ta ekonomska dobra. Naime, nekada se radi ažurnosti knjigovodstvenih evidencija i njihovog operativnog korišćenja za blagovremeni obračun troškova proizvodnje koriste izvedene ili obračunske cene, po kojima se materijal i druga dobra ove vrste vode na zalihama i vrši odobrenje tih zaliha i zaduženje troškova proizvodnje. Najčešće se primenjuju planske cene po kojima se skladišta duže za vrednosti dobara koje se nalaze u njima i odobravaju za njihovo izdavanje u proizvodne procese, kojima se proizvodnja duži.

Sušтина planskih cena je u tome što se one utvrđuju planom, obično na osnovu višegodišnjeg iskustva. Kada se koristi ova metoda u vođenju zaliha materijala, za sve nabavljene količine tog dobra skladišta se duže za vrednosti obračunate po planskim cenama. Isto tako, skladišta se i odobravaju za vrednost izdatih količina obračunatih po tim cenama. Ali, kako se pune nabavne cene ove vrste materijalnih dobara uglavnom razlikuju od planskih, a proizvodnja se za utrošena ekonomska dobra, u krajnjem slučaju, mora dužiti za njihovu vrednost obračunatu po njihovim punim nabavnim cenama, u tom slučaju kao korektivne stavke služe ispravke vrednosti zaliha materijala.

Zapravo, konto *101 Materijal* se za primljene količine materijala duži za njegovu vrednost obračunatu po planskim cenama, a sve razlike vrednosti između pune nabavne cene, odnosno vrednosti obračunatih po toj ceni i njegove vrednosti obračunate po planskoj ceni, vode se na sintetičkim kontima *109 Ispravke vrednosti zaliha materijala*. Kasnije, kada se materijal izda u proizvodnju i izvrše odgovarajuća knjiženja, vezana za skladišta i proizvodnju, sa konta *109 Ispravka vrednosti materijala*, prenosi se odgovarajuća razlika između obračunate vrednosti po planskim i obračunate vrednosti po punim nabavnim cenama, pa se na taj način koriguju troškovi proizvodnje, preko analitičkog konta *5119 Odstupanje od cena materijala*. Na kontu *109 Ispravke vrednosti materijala*, saldo je pozitivan — potražni, ukoliko su pune nabavne cene materijala niže od planskih, i obrnuto, ukoliko je saldo tog konta negativan — dugovni, pune nabavne cene materijala više su od planskih cena. Pozitivna ili negativna razlika u ceni, sa konta *109*, radi korigovanja troškova proizvodnje prenosi se na konto *5119 Odstupanje od cena materijala*. Taj računovodstveni proces obavlja se tako što se konto *109* zadužuje ako je razlika na njemu pozitivna i saldo potražni, a odobrava se konto *5119*, (*109/5119*). Ako je razlika u ceni negativna tj. saldo na kontu *109*, dugovni, onda se odgovarajući deo razlike u ceni sa tog konta prenosi na konto *5119 Odstupanja od cena materijala*, tako što se odobrava — potražuje konto *109*, a zadužuje se konto *5119*, (*5119/109*).

U prethodnim izlaganjima konkretno su razmatrana samo pitanja vezana za izdavanje osnovnog materijala sa skladišta privrednog subjekta u proizvodnju, kada se on vodi po planskim cenama. Međutim, pitanje utvrđivanja cena po kojima se u računovodstvu, prilikom nabavke i skladištenja, obračunavaju i vode zalihe rezervnih delova, alata i inventara, nije detaljno razmatrano, zato što su postupci nabavke, utvrđivanja cena i knjigovodstvenog evidentiranja u skladištima ovih oblika imovine isti kao i kada su u pitanju nabavka, skladištenje i izdavanje u proizvodnju osnovnog materijala. Razlika je u tome što se u nabavkama ovih dobara obično radi o manjim količinama i vrednostima, pa se pri obračunu njihovih vrednosti, kojima se duže i odobravaju zalihe u skladištima i tereti proizvodnja, koristi puna nabavna cena. Dakle, postupanje u svim slučajevima nabavke ekonomskih dobara namenjenih proizvodnji, na način kako se to radi kada je u pitanju osnovni materijal za proizvodnju, bilo bi neracionalno, pa se računovodstveni postupci, radi racionalnosti, prilagođavaju konkretnim okolnostima.

Pored planskih cena, za vođenje računovodstvenih evidencija koriste se i drugi modeli cena. Tako, kada to zahtevaju interesi realnog praćenja troškova poslovanja, koristi se cenovni model: prva ulazna cena jednaka je prvoj izlaznoj. Primena ovog modela utvrđivanja vrednosti materijala i drugih dobara na skladištu podrazumeva da se zalihe materijalnih dobara u skladištima vode po punoj nabavnoj ceni i to svaka nabavka pojedinačno. Kada se tako evidentirane materijalne vrednosti sa skladišta izdaju u proizvodnju, tada se prati koja je najstarija nabavka, pa se skladište razdužuje a proizvodnja zadužuje za izdata materijalna dobra tako što se isporuka obračunava po ceni najstarije nabavke, sve dok u skladištu postoje zalihe, za koje je ono duženo po toj ceni. Kada se iz skladišta izdaju sve količine za koje je ono duženo po ceni najstarije nabavke, prelazi se na razduženje skladišta i duženje proizvodnje za vrednosti obračunate po ceni sledeće najstarije nabavke koja je ostala u skladištu.

U praksi proizvodnih privrednih subjekata, za odobrenje skladišta i zaduženje proizvodnje koristi se i model cena: prva izlazna jednaka je poslednjoj ulaznoj. Ovde se, u stvari, radi o tome da se vrednosti zaliha u skladištima, kao i u prethodnom slučaju, vode po punim nabavnim cenama. Međutim, pri izdavanju materijalnih vrednosti iz skladišta u proizvodnju, obračun vrednosti po kojima se odobrava skladište a duži proizvodnja, vrši se tako što se koriste cene poslednje nabavke. Naime, sve količine materijalnih dobara koje se izdaju u proizvodnju obračunavaju se po ceni izvršene poslednje nabavke. Ovakav obračun cena dobara koja se izdaju u proizvodnju, obezbeđuje nadoknadu pune reproduktivne vrednosti utrošaka, pod uslovom da se materijal koji se izdaje iz skladišta završava onakvom dinamikom kakvom se isporučuje proizvodnji.

Pored navedenih, privredna društva ponekad koriste i model prosečne nabavne cene, za razduživanje skladišta za osnovni materijal izrade i druga dobra iz te kategorije imovine i zaduženje proizvodnje. Kada se u vođenju skladišnih

evidencija koristi ovaj model cena, tada se skladišta duže za vrednost nabavljenog materijala po prosečnoj nabavnoj ceni, uključujući i novonabavljenu količinu i vrednost. Da bi se dobila prosečna cena materijala po kojoj su dužena skladišta, ili jedno skladište, treba odbiti izdate količine i vrednosti određene vrste materijala, pa se onda saldo vrednosti koji ostaje na kontu *101 Materijal* deli sa preostalim količinama te vrste materijala u skladištu. Tako se dobija prosečna cena po kojoj se razdužuje skladište, a duži proizvodnja. Nedostatak primene ovog modela cena u duženju proizvodnje i odobravanju skladišta je u tome što se prosečna cena materijala koji se izdaje u proizvodnju mora obračunavati posle svake nabavljene količine materijala, po stvarnim nabavnim cenama drugačijim od prosečne nabavne cene materijala koji je do te nove nabavke bio na skladištu. Kada su u pitanju rezervni delovi, alat i inventar, obično se koristi model obračunskih cena: poslednja ulazna jednaka je prvoj izlaznoj ceni. Pri tome se, naravno, koriste odgovarajuća analitička i subanalitička konta za svaki od tih oblika ekonomskih dobara. Na ovom mestu treba naglasiti da u nabavnu cenu odnosno vrednost materijala i drugih dobara iz ove grupe ulaze i carine, ako se radi o nabavkama iz uvoza, osiguranje materijala na putu, kao i PDV, ukoliko se u smislu Zakona o PDV-u obračunava na određene vrste materijala.

Naša pažnja u prethodnim izlaganjima bila je usmerena na računovodstveno praćenje prenošenja vrednosti osnovnog materijala i drugih oblika te kategorije imovine iz skladišta ili direktno iz nabavke na proizvodnju, odnosno na terećenje troškova proizvodnje.

U obračunu troškova učinaka, privredni subjekat može odlučiti da stanje, nabavku i trošenje materijala, rezervnih delova, alata i inventara vodi na sintetičkom računu *910 Materijal*, u okviru klase *9 Računi obračuna troškova i učinaka*. Kada se evidencije o stanju, nabavci i trošenju materijala vode na sintetičkom računu *910 Materijal*, u tom slučaju nabavka materijala knjiži se tako što se zadužuje konto *510 Nabavka materijala*, za neto vrednost na fakturama i konto *270 Porez na dodatnu vrednost*, u primljenim fakturama, a odobrava se za ukupnu nabavnu vrednost konto *433 Dobavljači*, (*510 i 270/433*). U postupku evidentiranja materijala, kada se dobije izveštaj iz obračuna troškova učinaka o promeni stanja zaliha na dan bilansiranja, u finansijskom knjigovodstvu se ta promena knjiži na kontu *101 Materijal — zalihe*, u korist konta *510 Nabavka materijala*. Ova knjiženja sprovode se po principu kako je to objašnjeno za nabavku materijala, rezervnih delova, alata i inventara.

Vezano za zavisne troškove, koji ulaze u nabavnu cenu materijala, oni se mogu uključiti u nabavnu vrednost ukoliko se mogu dokumentovati odgovarajućim ispravama o njihovom nastanku i visini. Kada prilikom prijema materijala u skladište nisu poznati svi zavisni troškovi, tada pravni subjekat može za troškove, za koje nije dobio dokument o njihovom nastanku, da u nabavnu vrednost ukalkuliše iznos u visinu očekivanih troškova ove vrste.

Tako proračunati ukalkulisani zavisni troškovi knjiže se zaduženjem odgovarajućeg analitičkog konta materijala, npr. duži se konto *1010 Materijal za izradu*, a odobrava konto *494 Razgraničeni troškovi nabavke*, (1010/494). Kada se prime računi o stvarnim zavisnim troškovima, u slučaju da su ti troškovi viši od ukalkuliranih, razlika se knjiži zaduženjem konta *579 Ostali nepomenuti rashodi*, a odobrava se konto *494 Razgraničeni troškovi nabavke*. U ovom slučaju, stvarni iznos troškova knjiži se zaduženjem konta *579*, i odobrenjem konta *433 Dobavljači u zemlji*. Dakle, konto *579 Ostali nepomenuti rashodi* se, u slučaju većih stvarnih od ukalkuliranih troškova, duži prvo za stvarnu nabavnu vrednost zavisnih troškova, a potom i za razliku između stvarne nabavne i ukalkulirane vrednosti zavisnih troškova, koji se vode na kontu *494 Razgraničeni troškovi nabavke*, (579/433 i 494). Međutim, ako su stvarni zavisni troškovi nabavke niži od prethodno ukalkuliranih, u tom slučaju razlika se knjiži tako što se za istu duži konto *494 Razvrstavanje troškova nabavke*, a odobrava se konto *679 Ostali nepomenuti prihodi*, (494/679). Za stvarni iznos zavisnih troškova, po fakturama dobavljača, zadužuje se konto *494 Razgraničeni troškovi nabavke*, a odobrava konto *433 Dobavljači*, (494/433). Iz navedenog proističe da se konto *494* duži dva puta i to jedanput za razliku između stvarne nabavne i vrednosti ukalkuliranih troškova, i drugi put za stvarnu nabavnu vrednost, u korist dobavljača, (494/679 i 433).

Što se tiče računovodstvenih operacija i knjiženja prenošenja materijalnih vrednosti iz skladišta u proizvodnju, nema razlike između postupaka kojima se prate regularni procesi, i postupaka u kojima se eventualno kriju neke nelegalne radnje.

Ali, i u ovoj fazi poslovnih aktivnosti mogu nastati i nastaju kriminalne radnje, čije štetne posledice nekada mogu biti značajne, kako po svojoj učestalosti, tako i po visini vrednosti štete koju uzrokuju. Prilikom razmatranja nezakonitih radnji u fazi nabavke materijala, navedeno je da se nezakonite aktivnosti manifestuju: u prihvatanju većih ili manjih cena od onih po kojima se materijal mogao nabaviti na tržištu u datom momentu, isporukom manje ili veće količine materijala od ugovorenih, isporukom boljeg ili lošijeg kvaliteta od uobičajenog ili standardnog, ugovaranjem boljih ili lošijih terminima isporuke ili plaćanja materijala, ili davanjem i prihvatanjem neopravdane reklamacije u vezi sa kvalitetom, količinom i dr.

Kada se radi o isporukama materijalnih vrednosti iz skladišta u proizvodnju, takođe, moguće su nezakonita ponašanja pojedinaca ili grupa. Pri tome se najčešće pokušava, a često i uspeva, da se nezakonita radnja prikrije falsifikovanjem dokumenata koja prate isporuke materijala i drugih dobara. Događa se da se isporučuje određena količina materijala sa skladišta u proizvodnju, a da se u dokumentima, skladišnicama i otpremnicama upisuje veća količina, kako bi se skladište razdužilo za veću količinu materijala od stvarno izdate. Ovakvi postupci mogu biti posledica nastojanja da se skladište razduži i za one količine datog materijala koje je prihvatilo kao primljene od dobavljača i za koje je zaduženo, a u stvari nije ih primilo, već je prijem prihvaćen u

dogovoru sa dobavljačem, te se nastoji da se prikrije nezakonita radnja izvršena u prethodnoj fazi tj. u postupku nabavke. Postupak upisa u dokumenta, otpremnice ili skladišnice veće količine materijala od stvarno isporučene, motivisan je pokušajima prikrivanja nezakonitih radnji koje se čine u samom skladištu. Postoji mogućnost da se i u skladištu odvijaju nezakonite radnje, manipulacijom materijalom i drugim dobrima koja su na skladištenju, a koja radnici skladišta otuđuju prodajući ih. To se naročito događa ako se radi o materijalnim dobrima za koja je karakteristična nestašica na tržištu, za čijom upotrebom postoji velika potražnja. To znači da se radi o deficitarnim dobrima koja se teško nabavljaju i lako se mogu prodati za gotov novac. Da bi se prikrilo manjak proneverenih dobara, preko dokumenata koja prate njihovo izdavanje iz skladišta u proizvodnju, pribegava se falsifikovanju tih isprava, tako što se u njih unose neistiniti podaci o količini onih izdatih materijalnih dobara kojima se nelegalno manipuliše. To podrazumeva da se u ta dokumenta unose veće količine od stvarno izdatih. Ukoliko takva dokumenta prihvati proizvodnja, odnosno odgovorna lica za prijem tih materijalnih dobara, praktično se zaokružuje postupak prikrivanja učinjene nezakonite radnje. Iz navedenog je jasno da u tom postupku učestvuju najmanje dva lica: jedno iz skladišta koje isporučuje materijal i unosi podatke o isporukama, i dr., koje u proizvodnji radi na kontroli prijema materijala. Može se desiti, što je ređi slučaj, da je lice koje radi u proizvodnji nemarno, da praktično ne kontroliše isporučene količine i da svojim potpisom potvrđuje i lažno unete podatke kao istinite.

Ukoliko je grupa lica koja učestvuju u nezakonitim radnjama, vezanim za isporuke materijala iz skladišta u proizvodnju, organizovana — tada je raznovrsnost postupaka pronevere i falsifikovanja dokumentacije po dubini poslovnih procesa prožeta suptilnijim postupcima. Tako, ako se dogodi da su odgovorna lica iz skladišta prihvatila da priznaju i potpisima potvrde da su primila veću količinu materijalnih dobara od stvarno isporučenih, tada dobavljač, odnosno njegovi predstavnici koji sastavljaju dokumentaciju o isporuci, falsifikuju otpremnicu i fakturu, kao dokumenta koja prate isporuku odgovarajućih materijalnih dobara, skladištu kupca, i ako to odgovorna lica iz skladišta kupca potvrde, onda je prvi korak nezakonite radnje „uspešno“ završen. Skladište će u tom slučaju, na osnovu falsifikovane dokumentacije, biti zaduženo za veću količinu i vrednosti materijalnih dobara od stvarno primljenih. Na taj način, u računovodstvenim evidencijama je falsifikovana dokumentacija prihvaćena kao uredna i ispravna. Iza toga sledi drugi korak, čini se i najvažniji: da odgovorni radnici skladišta isporuče proizvodnji manje količine materijalnih dobara od onih koje unesu u dokumentaciju, koja prati te isporuke. U dokumentima stoji da su isporučene veće količine materijalnih dobara od onih koje su stvarno izdate i to tačno za onoliko više (u odnosu na stvarne količine) za koliko su radnici skladišta potvrdili da su od dobavljača primili. Kada takva falsifikovana dokumenta o isporuci materijalnih dobara proizvodnji potvrde lica odgovorna za prijem i kontrolu količina i vrednosti materijalnih dobara, „uspešno“ je savladan i drugi korak. U procesima same proizvodnje vrlo je teško utvrditi nerealnost primljenih količina materijalnih vrednosti,

jer su prijem potvrdili njeni ovlašćeni radnici. Međutim, ukoliko su za troškove materijala i drugih ekonomskih dobara utvrđeni precizni standardi, onda je i u procesu proizvodnje moguće otkriti da, prema standardima, nedostaju određene količine materijalnih količina i vrednosti. To je samo ubedljiv signal da sa količinama materijalnih dobara koja se u proizvodnji troše nešto nije u redu, pa se tek detaljnom analizom može utvrditi o čemu se radi. Razlog za analizu i proveru je u tome što se dešava da se, i kada su isporuke materijalnih dobara tačno praćene dokumentacijom, zbog nekog poremećaja u tehnološkim procesima ili zbog smanjene discipline u proizvodnji, troši više materijalnih dobara od onih koje su utvrđene standardima. Ukoliko se nezakonite aktivnosti obavljaju na izneseni način, radi se o grupi povezanih lica, u lancu od nekoliko procesa, koja međusobno sarađuju u izvršavanju nezakonitih dela i koja smišljeno falsifikuju dokumentaciju i koordinišu posao, i koja nekada mogu imati i logističku podršku računovodstvenih radnika. Zato je u tako organizovanom izvršenju nezakonitih radnji potrebno veliko stručno znanje i napor lica koja na rasvetljavanju takvih aktivnosti i utvrđivanju njihovih posledica rade, jer je neophodno pregledati i analizirati brojna računovodstvena i neračunovodstvena dokumenta, a nekada kao pomoć angažovati i neračunovodstvene stručnjake.

Pored iznesenih prevara, u manipulacijama materijalnim dobrima u skladištima javljaju se i druge nelegalne radnje. Najkarakterističniji primer za to jeste nezakonito postupanje vezano za kvalitet materijala i drugih dobara koja se skladište. Kako je u prethodnim izlaganjima opisano, kada su u pitanju nezakonite radnje sa isporukama količina prilikom nabavki i skladištenja materijalnih dobara, javljaju se i slučajevi dogovora između predstavnika kupaca i dobavljača, da se isporuči lošiji kvalitet tih dobara od ugovorenih, a e fakturiše se i vrši plaćanje kao da je isporučen bolji tj. ugovoreni kvalitet. Takvi se slučajevi događaju ako ne postoji kontrola kvaliteta kod prijema materijala u skladištima, kada je takva kontrola slaba, nesavesna i površna, ili kada lica koja kontrolišu prijem materijalnih dobara prihvate da učestvuju u prevari. Takođe, mogu postojati slabosti i u kontroli kvalitativnog prijema materijalnih dobara u proizvodnju, kada se pod boljim primi lošiji kvalitet od uobičajenog i ugovorenog, na kome su zasnovani tehnoloških procesi. Dakle, može se raditi o slabostima u obavljanju posla onih radnika koji vrše kontrolu prijema materijalnih dobara u proizvodnji, ili, pak ti radnici mogu biti uključeni u sam lanac kriminala. Kada su u pitanju prevare vezane za kvalitet materijalnih dobara koja se upotrebljavaju i troše u procesu proizvodnje, obično se radi o organizovanim i povezanim kriminalnim grupama i pojedincima, o licima koja rade na određenim poslovima i vrše prevare, na isti način kako je to opisano u delu o nezakonitim radnjama vezanim za postupke kada se radi o količinama materijalnih dobara koje se isporučuju skladištu i proizvodnji. Postoji visok stepen verovatnoće da se radi o istim grupama i počinocima nezakonitih radnji i u jednom i drugom slučaju. Stoga se privrednim društvima preporučuje da na svim onim mestima na kojima se manipuliše materijalnim vrednostima, koje mogu biti predmet nezakonitih radnji, u što kraćim intervalima vrše promenu sastava izvršilaca pojedinih poslova.

10. TROŠKOVI GORIVA, ENERGIJE I USLUGA

Ukoliko se gorivo i energija nabavljaju kao materijalne vrednosti i zaprimaju u skladišta¹⁹³, tada su postupci nabavke i procedure evidentiranja u poslovne knjige isti kao i kada je u pitanju nabavka osnovnog materijala. Procedura knjiženja, u tom slučaju, izgleda ovako:

- a) kada se gorivo ili energija nabavljaju, duži se konto *104 Gorivo i mazivo* (u skladištu), za neto vrednost na fakturi (neto vrednost podrazumeva vrednost energenata u fakturi bez PDV-a), i konto *270 Porez na dodatnu vrednost u primljenim fakturama* po opštoj stopi, a odobrava se konto *433 Dobavljači u zemlji*, (*104 i 270/433*);
- b) ako se gorivo ili energija odmah plati, duži se konto *104 Gorivo i mazivo*, za neto vrednost na fakturi dobavljača (bez PDV-a) i konto *270 Porez na dodatnu vrednost u primljenim fakturama*, a odobrava konto *433 Dobavljači u zemlji*, za ukupnu bruto vrednost, (*104 i 270/433*). Zatim, kada se faktura plati, duži se konto *433 Dobavljači u zemlji*, a odobrava konto *241 Tekući (poslovni) račun*, (*433/241*). Prilikom izdavanja goriva i energije iz skladišta, duži se konto *513 Troškovi goriva i energije*, a odobrava se konto *104 Gorivo i mazivo*;
- c) u slučaju kada se nabavljaju gorivo i energija koji se ne mogu skladištiti, za tako nabavljena ekonomska dobra direktno se zadužuje proizvodnja, konto *513 Troškovi goriva i energije*, za neto vrednost i konto *270 Porez na dodatnu vrednost u primljenim fakturama*, a odobravaju se dobavljači, konto *433* za ukupnu bruto vrednost, (*513 i 270/433*). Plaćanje fakture knjiži se tako što se zadužuje konto *433 Dobavljači u zemlji*, za ukupnu vrednost na fakturi (neto vrednost + PDV), a odobrava se konto *241 Tekući (poslovni) račun*, (*433/241*).

Trebalo bi naglasiti da se u većim proizvodnim kompanijama, za nabavku goriva i energije koji se mogu skladištiti, u principu mogu primenjivati sve one procedure i varijante nabavke i modeli cena, kao i kada je u pitanju nabavka i skladištenje osnovnog materijala, ali se to ređe čini.

Značajna stavka na strani rashoda gotovo svakog proizvodnog privrednog subjekta jesu troškovi usluga na izradi učinaka. Naime, većina kompanija nije u mogućnosti da u sopstvenoj režiji obezbedi raznovrsne zanatske i druge usluge, neophodne u održavanju opreme građevinskih objekata i druge imovine. Takvi poslovi ustupaju se specijalizovanim firmama, koje ih obavljaju kvalitetnije,

¹⁹³ Za skladišta se mogu nabavljati, npr., ugalj, nafta, gas i sl., dok se neki oblici ekonomskih vrednosti, kao što je električna energija, ne mogu skladištiti pa se nabavljenim vrednostima direktno terete troškovi poslovanja.

efikasnije i jeftinije. Te su usluge uglavnom nematerijalnog karaktera, pa se za njihovu vrednost najčešće direktno terete troškovi proizvodnje.¹⁹⁴ Kada dođe do toga da se usluga koristi, za njenu vrednost subjekat koji ju je realizovao, izvršilac — dobavljač, u skladu sa ugovorom, ispostavlja fakturu u kojoj navodi sledeće elemente cene usluge: količinu i vrednost utrošenog materijala i eventualno nekih drugih dobara, količinu i strukturu izvršenih časova, angažovanih radnika na učinjenoj usluzi, cene po svakoj vrsti utrošenih časova, vrednost obračunatu po pojedinim utrošenim elementima i ukupnu neto vrednost usluge. Na kraju dobavljač za uslugu obračunava i porez na dodatnu vrednost, koji sa vrednošću napred navedenih elemenata čini ukupnu vrednost, odnosno cenu izvršene usluge. Kada se ispostavi faktura, u poslovnim knjigama izvršiće se odgovarajuća knjiženja, i to: za neto vrednost fakture (vrednost bez PDV-a) zadužiće se konto 530 *Troškovi usluga na izradi učinaka* i konto 270 *Porez na dodatnu vrednost u primljenim fakturama*, a odobriće se konto 433 *Dobavljači u zemlji*, (530 i 270/433). Kada se faktura plati, zadužuje se konto 433 *Dobavljači u zemlji*, a odobrava konto 241 *Tekući (poslovni) račun*, (433/241). Radi potpunijeg sagledavanja računovodstvenog praćenja troškova usluga, poslužićemo se primerom da je tekuće održavanje izvršeno i da vrednost usluge, prema računu dobavljača koji je izvršio uslugu, bez PDV-a iznosi 10.000 dinara, a obračunati PDV, po stopi od 18%, iznosi 1.800 dinara. Ovaj primer bi se knjižio tako što bi se za neto vrednost u fakturi dužio konto 532 *Troškovi usluga održavanja*, a za obračunati porez konto 270 *Porez na dodatnu vrednost u primljenim fakturama*, dok bi se za ukupnu (bruto) vrednost fakture odobrio konto 433 *Dobavljači u zemlji*, (532 i 270/433). Za izvršeno plaćanje dužio bi se konto dobavljača 433, a odobrio konto tekućeg (poslovnog) računa 241, (433/241).

U prethodnim izlaganjima, u najkraćim crtama, upoznali smo se sa procedurama praćenja nabavke u računovodstvu i trošenja goriva, energije i proizvodnih usluga. Mada su postupci nabavke i trošenja ovih ekonomskih dobara, neophodnih proizvodnji, različiti, obradili smo ih zajedno zbog sličnosti u mogućnostima nezakonitih radnji, koje se mogu javiti prilikom njihove nabavke i trošenja. U nabavkama kako goriva i energije, tako i proizvodnih usluga, u odsustvu ili nedovoljnom angažovanju kontrole, kako postupka ugovaranja, isporuke i skladištenja dobara koja se mogu skladištiti i čuvati, tako i vezano za njihovo manipulisanje u skladištu prilikom isporuka, u proizvodnji i u tehnološkim procesima moguće su raznovrsne nezakonite radnje. Zavisno od okolnosti na tržištu i obima energenata koji se nabavljaju u nekoj kompaniji, nezakonite radnje se iniciraju još u toku pregovaranja i ugovaranja nabavke. Tako, ako je za nekom vrstom goriva potražnja na tržištu velika, a količine za isporuku nedovoljne da

¹⁹⁴ Nekada se u cenu usluga uračunavaju i određeni delovi i materijal, koji se koriste prilikom pružanja usluge od strane poslovnog partnera. To znači da vrednost usluga često čine i određene materijalne vrednosti, koje ulaze u cenu usluge.

podmire sve zahteve, predstavnici kompanije koja raspolaže takvim dobrima u poziciji su da ucenjuju kupce, kako u pogledu količina i dinamike isporuke, tako i u pogledu cena takvog artikla i rokova plaćanja onih količina koje se isporučuju kupcu. U tom slučaju kupac je u podređenom položaju i u nepovoljnoj je poziciji prilikom ugovaranja, u postizanju odgovarajućih uslova, kako u pogledu količina, tako i u pogledu uslova za isporuke datog energenta. Dalje, kupac je često prinuđen da prihvata nepovoljne uslove za dobijanje i isporuku datog dobra, pa čak i da prihvati ucene vezane za podmićivanje ili neke druge nelegalne uslove, da bi dobio energent neophodan proizvodnji, pod uslovima koji mogu zadovoljiti neophodne potrebe za održavanje kontinuiteta proizvodnje.

U neravnopravnim okolnostima pregovaranja za kupca, njegovi predstavnici koji ugovaraju nabavku energenata mogu, vođeni i ličnim interesom, prihvatiti dogovor o nezakonitom stvaranju, da ga uslovno nazovemo fonda, u čijoj raspodeli će solidarno učestvovati i predstavnici kupca i dobavljača, a štetne posledice će snositi kupac, jer njegovi predstavnici imaju dobar izgovor za prihvatanje nepovoljnih uslova nabavke. Međutim, kada se stvore uslovi za takav lični odnos predstavnika dobavljača i kupca, nije isključena mogućnost da štetne posledice nezakonitih aktivnosti njihovih predstavnika snose i kupac i prodavac. Razlog za takve radnje i ponašanje treba tražiti u tome što često lični interes izbija u prvi plan, a zanemaruju se štetne posledice koje iz toga nastaju za njihova preduzeća.

Napred je bilo reći o tome da je dobavljač, zbog deficitarnosti njegovih proizvoda na tržištu, u poziciji da diktira uslove prodaje kupcu prinuđenom da postavljene uslove ispunjava, bez obzira na to što su ti uslovi nekad na samoj granici ili van okvira zakonske regulative. S druge strane, praksa poznaje i obrnute slučajeve tj. da je dobavljač u podređenom položaju i da je njegova pregovaračka pozicija nepovoljna. To se događa onda kada je tržište određenih energenata prezasićeno, pa je vlasnik takvih proizvoda — dobavljač — prinuđen da svoje proizvode daje i pod lošijim uslovima od onih koji se smatraju poželjnim i regularnim, i da ga kupac ucenjuje kako u pogledu cene, tako i u pogledu ostalih uslova isporuke. Takođe, i u ovakvim okolnostima dobavljač je prinuđen, kao u prethodnom primeru kupac, da prihvata i one uslove koji se kose sa poslovnim moralom i interesima jedne ili obeju firme, kada štetne posledice trpi jedna od njih ili pak obe.

Kada su u pitanju usluge, postoje isti razlozi i mogućnosti da se dogode nezakonite radnje, kako u pogledu njihovih cena, tako i u pogledu ostalih uslova, kao i kada je u pitanju nabavka odnosno prodaja energenata. Dakle, moguće je da se na tržištu pojavi veća potražnja za određenom vrstom usluga od kapaciteta kojima raspolažu privredni subjekti koji određenu vrstu usluga pružaju. S druge strane, česta je pojava da privredni subjekti koji pružaju specifične vrste usluga u određenom, kraćem ili dužem vremenu, ne raspolažu određenim delovima ili materijalima neophodnim za kvalitetno pružanje određenih usluga. Oni tada, bez obzira na to što raspolažu kadrovskim potencijalom, kapacitetima opreme i drugim

uslovima za zadovoljenje potreba korisnika njihovih usluga, nisu u mogućnosti da ih pruže, ili ne mogu zadovoljiti potrebe svih onih koji za takvim uslugama imaju potrebu. Drugim rečima, na tržištu postoji deficit određene vrste usluga, pa su njihovi prodavci u mogućnosti da ucenjuju svoje kupce, u pogledu njihovih cena, uslova izvršenja i plaćanja, i korisnici su često u poziciji da moraju to da prihvate, kako bi obezbedili uslove za normalno odvijanje procesa proizvodnje, odnosno poslovnih aktivnosti u celosti. U takvim okolnostima moguće su nagodbe između predstavnika kupca i dobavljača konkretnih usluga, na način kako je to opisano i u slučaju deficita na tržištu energetske proizvoda. Naravno, i u tom slučaju nagodba ima štetne posledice po jednu, ili obe kompanije.

Kada je u pitanju nabavka i prodaja usluga, moguće su i drugačije okolnosti, što podrazumeva da se na tržištu nudi više usluga nego što to zahtevaju potrebe njihovih korisnika. U tom slučaju u pregovorima oko nabavke, kupci su u povoljnijem položaju od prodavaca usluga, koji ne mogu uposliti svoje kapacitete. Tada se može javiti obrnut slučaj tj. da kupac ucenjuje prodavca i da mu iznuđuje povoljne uslove ili neke ustupke vezane za ličnu korist predstavnika kupca. U praksi su poznati slučajevi da preduzeća koja pružaju usluge uređuju stanove ili vrše druge zanatske usluge predstavnicima kupaca, što svakako izlazi iz okvira legalnog poslovnog odnosa. Takođe, u ovakvim okolnostima mogući su slučajevi formiranja nelegalnih „fondova“ iz kojih se sredstva solidarno dele između predstavnika kupaca i prodavaca usluga.

Jasno je da se kontroli kupoprodaje goriva, energenata i proizvodnih usluga, mora pristupiti sistematski i sveobuhvatno, uključujući i korišćenje neračunovodstvene dokumentacije.

11. RAČUNOVODSTVENO PRAĆENJE NEDOVRŠENE PROIZVODNJE

Na grupi računa — konta *11* evidentira se i prati nedovršena proizvodnja. Uobičajeno je da se na kraju obračunskog perioda (kod nas je to kraj poslovne godine) u procesu proizvodnje nađu i neke vrednosti čiji je proces finalizacije još uvek u toku, pa se u knjigovodstvu registruju kao nedovršena proizvodnja. Takve vrednosti, istovremeno, predstavljaju početno stanje na toj grupi računa za sledeći obračunski period tj. za sledeću godinu. Iskazivanje zaliha nedovršena proizvodnje, poluproizvoda, delova, i nedovršenih usluga, regulisano je članom 9. stava 1. Pravilnika o kontnom okviru. Ova vrsta zaliha vodi se po ceni koštanja, odnosno po neto prodajnoj ceni, ukoliko je ona niža od cene koštanja. Postupak izračunavanja stvarne cene koštanja nedovršene proizvodnje prilično je složen i može se obračunati tek na kraju obračunskog perioda.¹⁹⁵ S obzirom na moguće nezakonite

¹⁹⁵ Kod nas se, zakonski, pod obračunskim periodom podrazumeva poslovna godina. Međutim, radi kontrole uspešnosti poslovanja, privredni subjekti nekada utvrđivanje poslovnog rezultata vrše i za kraće vremenske intervale: polugodišnje, tromesečno, mesečno.

radnje, vezane za iskazivanje rezultata poslovanja u finansijskim izveštajima, nedovršena proizvodnja posebno je regulisana Međunarodnim računovodstvenim standardima 2, 11 i 41, kako se ne bi dogodilo da se vrednostima ovih zaliha prikriva finansijski rezultat poslovanja.

Obračun troškova i učinaka, odnosno troškova proizvodnje, vrši se na računima klase 9 tj. u knjigovodstvu za obračun troškova i učinaka. Dakle, u finansijskom knjigovodstvu na sintetičkim računima *110 Nedovršena proizvodnja i 111 Nedovršene usluge*, knjiži se stanje početnih zaliha na početku godine i smanjenje ili povećanje na kraju obračunskog perioda, odnosno na kraju poslovne godine. Troškovi proizvodnje po vrstama knjiže se u finansijskom knjigovodstvu u toku obračunskog perioda na računima klase 5 *Rashodi*, a knjigovodstvo za obračun troškova i učinaka preuzima troškove od finansijskog knjigovodstva:

1) početno stanje zaliha nedovršene proizvodnje i gotovih proizvoda, sa računa *110 Nedovršena proizvodnja i 111 Nedovršene usluge*, na konto 950—957 *Nosioci troškova*, njegovim zaduženjem i odobrenjem konta 900 *Račun za preuzimanje zaliha*, (850—957/900), i

2) troškove proizvodnje materijala i druge direktne i indirektne troškove sa klase 5 *Rashodi* na sintetička konta 950—957 *Nosioci troškova* i konta 902 *Račun za preuzimanje troškova*, (950—957/902).

Nakon knjiženog početnog stanja nezavršene proizvodnje i preuzetih troškova, u računovodstvu troškova i učinaka utvrđuje se cena koštanja nezavršene materijalne proizvodnje i nezavršenih usluga, a novi saldo na računima grupe 11 predstavlja završne zalihe ovog oblika imovine. U cilju tačnog utvrđivanja poslovnog rezultata perioda, taj saldo, ukoliko je pozitivan, uključuje se u prihode, a ukoliko je negativan prihod perioda se umanjuju. To praktično znači da se koriguje rezultat poslovanja za troškove sadržane u krajnjim zalihama nedovršene proizvodnje, pošto se njihova vrednost utvrđuje po stvarnoj ceni koštanja, ili tržišnoj ceni, ako je ona niža od cene koštanja. Na isti način postupa se i sa povećanjem ili smanjenjem zaliha delova, poluproizvoda i nedovršenih usluga, s tim što se te vrednosti vode na posebnim subanalitičkim računima u okviru *sintetičkih računa 110 i 111* na kojima se vode vrednosti ovih oblika imovine.

Na računima klase 9 u okviru sintetičkog konta 980 *Troškovi prodatih proizvoda i usluga*, utvrđuje se cena koštanja i troškovi prodatih proizvoda i usluga, što takođe služi obračunu i utvrđivanju rezultata perioda. Samo vrednost zaliha nedovršene proizvodnje, nedovršenih usluga, poluproizvoda i delova vraća se finansijskom knjigovodstvu. Stanje zaliha nedovršene proizvodnje i nedovršenih usluga na kraju obračunskog perioda utvrđuje se na analitičkim računima sintetičkog konta 950 *Nosioci troškova*, zapravo na tom kontu utvrđuje se povećanje ili smanjenje zaliha nedovršene proizvodnje i nedovršenih usluga.

U slučaju da su zalihe nedovršene proizvodnje i nedovršenih usluga koje se registruju na računu *950 Proizvodnja proizvoda osnovne delatnosti*, u odnosu na početno stanje povećane, pozitivna razlika se knjiži tako što se zadužuje konto *110 Nedovršena proizvodnja*, ili konto *111 Nedovršene usluge*, a odobrava se konto *630 Povećanje vrednosti zaliha nedovršenih gotovih proizvoda i nedovršenih usluga*, (*110 ili 111/630*). Međutim, ako je saldo vrednosti zaliha nedovršene proizvodnje gotovih proizvoda i nedovršenih usluga niži, u odnosu na početne zalihe tih oblika imovine, razlika — smanjenje knjiži se tako što se zadužuje konto *631 Smanjenje vrednosti zaliha nedovršene proizvodnje, gotovih proizvoda i nedovršenih usluga*, a odobrava konto *110 Nedovršena proizvodnja proizvoda*, ili *111 Nedovršena proizvodnja usluga*, (*631/110 ili 111*).

Iz navedenog jasno proističe da je knjigovodstvo obračuna troškova i učinaka neophodan proces računovodstvenih operacija, kojima je uslovljen obračun periodičnog rezultata poslovanja i izrada finansijskih izveštaja u proizvodnim privrednim društvima.

Iako se ovi poslovni procesi odvijaju unutar proizvodnog poslovnog subjekta, i u njima se mogu događati razne nelegalne radnje, usmerene na prikrivanje nezakonitog ponašanja u drugim oblastima poslovnih aktivnosti. U stvari, radi se o prikrivanju pravog poslovnog rezultata, odnosno prikrivanju ostvarenog poslovnog gubitka ili dobitka. Prikazivanjem veće vrednosti zaliha nedovršene proizvodnje proizvoda ili nedovršenih usluga od stvarnih, direktno se utiče na visinu iskazanog dobitka, odnosno na taj način se često prikriva gubitak. Na primer, ako je privredni subjekat poslovao sa gubitkom, preko obračuna zaliha, korišćenjem većih cena od stvarnih, ili nerealno visokih količina nedovršenih proizvoda, uvećava se njihova vrednost na kraju obračunskog perioda. Na taj način uvećava se i pozitivna razliku između početne i krajnje vrednosti takve imovine, u obračunskom periodu, uvećavajući tom razlikom prihode poslovnog subjekta, što ima za posledicu prikazivanje uvećane dobiti od ostvarene, ili prikrivanje poslovnog gubitka. Motiv za to može biti da se pokaže kako je kompanija uspešno poslovala, pa se radnicima dele veće zarade, akcionarima veće dividende i sl., a menadžmentu se ukazuje poverenje da i dalje rukovodi subjektom.

Nekada menadžment, odnosno većinski vlasnik, može biti motivisan da se u poslovnim knjigama tj. računovodstvenim evidencijama prikaže niži ostvareni dobitak, odnosno lošiji poslovni rezultat od postignutog u obračunskom periodu. Taj motiv je najčešće podstaknut željom odnosno nastojanjem da se izbegne plaćanje poreza tj. umanjeње obaveze vezane za porez i njeno svođenje na najmanju meru, koju vlasnici i menadžeri smatraju prihvatljivom. Ako se nastojanju da se poslovni rezultat i prikaže lošijim od ostvarenog, podrede aktivnosti usmerene na realizovanje tog nastojanja, u računovodstvu se tada konstruiše manja ili negativna razlika između početnih i krajnjih vrednosti zaliha nezavršene proizvodnje proizvoda i usluga. Ako je razlika između početnih i krajnjih zaliha umanjena, a

rezultat poslovanja je bez tog umanjivanja pozitivan, umanjivanjem te razlike umanjuju se prihodi za iznos neiskazanog dela razlike, umanjuje se dobitak ili se čak iskazuje gubitak. Na izneseni način je cilj — koji je motivisan manjim poreskim i drugim obavezama — postignut.

U ovakve manipulacije poslovnim rezultatom najčešće su uključeni menadžment poslovnog subjekta i većinski vlasnik, dok ostali akcionari nisu s tim upoznati. Oni će to saznati kasno, tek onda kada istina izbije na videlo i kada više ne bude mogla da se prikriva.

12. TROŠKOVI ZARADA, NAKNADA ZARADA I OSTALI LIČNI RASHODI

U mnogim privrednim društvima, naročito onima sa intenzivnom radnom snagom, zarade i izdaci vezani za njih predstavljaju najveći izdatak. Zato se ovoj vrsti rashoda posvećuje posebna pažnja, polazeći od činjenice da visina zarada može imati značajan uticaj na poslovanje i iskazivanje poslovnog rezultata. Pored toga, zarade su bitan instrument u izgradnji sistema motivacije radnika, a isto tako, za zarade su vezane mnoge mogućnosti nelegalnih radnji, praćenih veoma štetnim posledicama.

Iz navedenih razloga, posvetićemo odgovarajuću pažnju pitanju obračuna i isplate zarada, a naročito brojnim nezakonitim radnjama koje su prisutne u ovoj oblasti poslovnih zbivanja. Zarade se u Srbiji obračunavaju jedanput mesečno a obično se isplaćuju dva puta po jedna polovina, svakih 15 dana. U proizvodnim privrednim društvima najčešće postoje dva različita osnova za isplatu zarada i to: jedan za proizvodne radnike, za koje se obračun i isplata zarada vrši na osnovu pojedinačnih ili grupnih normi radnika, i drugi za službenike zaposlene u privrednom društvu, kojima se obračun i isplata zarada najčešće vrše na osnovu vremena provedenog na poslu. Zarade radnika u neposrednoj proizvodnji i radnika u stručnim službama društva, koje se obračunavaju na osnovu učinaka ili vremena provedenog na poslu, svrstavaju se u kategoriju čistih zarada. Na te zarade obračunavaju se i plaćaju odgovarajući porezi i doprinosi na teret poslodavca, ili na teret zaposlenog lica kome se zarada obračunava i isplaćuje.

Zarade i naknade zarada koje se ne refundiraju, kada se obračunaju, knjiže se tako što se neto iznos tih zarada¹⁹⁶ knjiži na dugovnoj strani sintetičkog konta 520 *Troškovi zarada i naknada zarada* (bruto), i na potražnoj strani analitičkih računa u okviru sintetičkog konta 450 *Obaveze za neto zarade i naknade zarada*, osim

¹⁹⁶ Pod neto iznosom zarada podrazumeva se čist iznos zarada koji se radnicima isplaćuje. Pod bruto zaradama podrazumeva se iznos neto zarada, uvećan za sve poreze i doprinose koje društvo plaća, ili bi trebalo da plaća, prilikom njihovog obračuna i isplate. Ovde je upotrebljen izraz „ili bi trebalo da plaća“, zato što je u Srbiji veoma česta praksa da se neto zarade isplaćuju, a porezi i doprinosi se odlažu, ili ne isplaćuju.

naknade zarada koje se refundiraju¹⁹⁷ i to: na analitičkim kontima 4500 *Obaveze za neto zarade i naknade zarada koje terete troškove poslovanja*, 4501 *Obaveze za zarade i naknade zarada (osim naknada koje se refundiraju) iz prethodne godine* i 4502 *Obaveze za ostale zarade i naknade zarada osim naknada koje se refundiraju*, (520/450). Na analitičkim računima sintetičkog konta 521 *Troškovi poreza i doprinosa na zarade i naknade zarada, na teret poslodavca*, knjiže se na dugovnoj strani tog konta, i na potražnoj strani konta 453 *Obaveze za poreze i doprinose na zarade i naknade zarada*, (521/453).

Obračunom zarada, poreza i doprinosa koji se na njih plaćaju, na teret poslodavca, samo se utvrđuju iznosi kojima se terete troškovi poslovanja, s jedne strane, i visina obaveze za isplatu zarada, kao i poreza i doprinosa koji se na njih obračunavaju, s druge strane. Prilikom isplate zarada, poreza i doprinosa sprovodi se knjiženje tako što se za isplaćene iznose za neto zarade zadužuje konto 450 *Obaveze za neto zarade i naknade zarada*, osim naknade zarada koje se refundiraju, a odobrava konto 241 *Tekući (poslovni) račun*, (450/ 241). Kada su u pitanju porezi i doprinosi, za iznos koji se na ime njih isplati, zadužuju se analitički računi u okviru sintetičkog konta 453 *Obaveze za poreze i doprinose na zarade i naknade zarada, na teret poslodavca*, a odobrava se konto 241 *Tekući (poslovni) račun*, (453/241).

Mi se na ovom mestu nećemo detaljnije baviti obračunom neto naknada i zarada koje se refundiraju, kao ni obračunom poreza i doprinosa na njih, koje je dužan da obračuna i isplati poslodavac a zatim da ih refundira od nadležnog organa. Ovim naknadama ne tereti se proizvodnja, već se njihovi obračunati iznosi knjiže tako što se zadužuje konto 228 *Ostala potraživanja*, a odobravaju se konta 454 *Obaveze za neto naknade zarada koje se refundiraju*, konto 455 *Obaveze za poreze i doprinose na zarade i naknade zarada na teret zaposlenog koji se refundiraju*,¹⁹⁸ i konto 456 *Obaveze za poreze i doprinose na naknade zarada na teret poslodavca, koji se refundiraju*, (228/454, 455 i 456). Kada se isplate navedene naknade zarada, poreza i doprinosa, duže se konta 454, 455 i 456, a odobrava konto 241 *Tekući račun*, (454, 455 i 456/241). Kada se izvrši refundacija navedenih naknada zarada, poreza i doprinosa na njih, sprovode se adekvatna knjiženja, tako što se zadužuje konto 241 *Tekući (poslovni) račun*, a odobrava se konto 228 *Ostala potraživanja*, (241/228), čime se zatvara krug obračuna i isplate, u vezi s ovim oblikom naknada na zarade.

¹⁹⁷ Naknade zarada koje se refundiraju i obaveze koje se obračunavaju i isplaćuju po tom osnovu iskazuju se na računima 454, 455 i 456, u šta se svrstavaju naknade za bolovanje koje se refundiraju od zavoda, naknade porodiljama, naknade invalidima rada i dr. naknade.

¹⁹⁸ Izdatke na teret zaposlenog obračunava i isplaćuje poslodavac, a zatim ih refundira od zaposlenih.

U nastavku će se prikazati dva improvizovana primera obračuna zarade radnika i to: prvi, kada se radi o obračunu zagarantovanog ličnog dohotka, sa svim naknadama koje se na takvu zaradu zaračunavaju i plaćaju, kako na teret poslodavca tako i na teret zaposlenog. Istovremeno, prikazaće se i olakšice koje su vezane za garantovani lični dohodak. Drugi primer se zasniva na obračunu zarade poreza i doprinosa za jednog zaposlenog, čiji obračun se ubraja u kategoriju uobičajenih redovnih zarada. Cilj prikazivanja ova dva oblika obračuna je da korisnika ove knjige podseti na vrste obračuna zarada u privrednim subjektima i, da ga uputi na složenost postupaka prilikom njihovog obračuna i isplate. Poznavanje procedure obračuna i postupka isplate ovih primanja, i naknada na njih od strane kontrolora, neophodno je, bilo da se radi o internim kontrolorima ili revizorima, bilo o licima koja obavljaju eksterne kontrole i reviziju. Takav stav podstaknut je saznanjem da se u obračunima i isplatama zarada javljaju brojne malverzacije i prevare koje, najčešće, vrše pojedinci čiji posao je vezan za obračun i isplatu ovih izdataka, mada nekada to čine i organizovane grupe. Ovu vrstu nezakonitih radnji je, zbog složenosti postupaka obračuna i isplata zarada, veoma teško otkriti. To je utoliko teže, jer to najčešće rade stručne osobe, vešte i dobro uvežbane u tom poslu.

DOO „Avala“

Beograd

Rudarska 22

PIB100456324

Matični broj: 150326190007

OBRAČUN ZARADE ZA MESEC JANUAR 2017. GODINE

Radnik: Jovanović Petar

Ugovorena bruto naknada zarade U visini bruto nominalne zarade propisane osnovice za obračun socijalnih doprinosa 20046,80 (propisana zarada plus uvećana zarada za topli obrok, regres i minuli rad 0,4%).

Napomena: Kada je najniža mesečna propisana osnovica za obračun socijalnih doprinosa manja od bruto minimalne zarade, onda se doprinosi obračunavaju na bruto minimalnu zaradu.

Elementi:

1. Mogući časovi rada	180
a) Časovi provedeni na poslu	170
b) Državni i verski praznici	10
2.Minimalna neto zarada po času	97,87
3.Minimalna osnovna neto zarada (redni broj 1 x redni broj 2)	15.660,00
4.Minimalna osnovna bruto zarada (redni broj 3 – 884,72 : 0701)	21.076,88

5. Ukupna povećanja osnovne nominalne bruto zarade	4.780,60
a) Uvećanje po osnovu minulog rada (redni broj 4 x 0,45 x 10)	
10 godina radnog staža = minuli rad 10 x 0,45 = 4,50	843,10
b) Naknada za topli obrok (bruto)	2.250,00
c) Naknade za regres (bruto)	1.687,50
6. Bruto minimalna zarada (redni broj 4 + redni broj 5)	25.857,93
7. Najniža propisana osnovica (bruto iznos) niža je od BMZ	18.246,38
8. Osnovica za socijalne doprinose	25.857,93
9. Socijalni doprinosi na teret zaposlenog (redni broj 8 x 17,90)	4.628,57
<u>10. Osnovica za porez na zarade (redni broj 6 – 7.373,25)</u>	<u>18.484,68</u>
11. Porez na zarade (redni broj 10 x 12,00)	2.218,16
12. Neto za isplatu (redni broj 6 – 9 – 11)	19.011,21
13. Socijalni doprinosi na teret poslodavca (redni broj 8 x 17,90)	4.628,57
Napomena: Doprinos za PIO 11,00%, doprinos za zdravstveno osiguranje 6,15% i doprinos za zapošljavanje 0,75%, što ukupno iznosi 17,90%. Porez na zarade 12,00%, a olakšica od 01. 02. 2010. do 01. 02. 2011. godine 7.373,25 dinara.	
REKAPITULACIJA:	
1) ZARADA ZA ISPLATU	19.011,21
2) POREZ	2.271,63
3) DOPRINOS NA TERET RADNIKA	4.628,57
4) DOPRINOSI NA TERET POSLODAVCA	4.628,57
<u>UKUPNO POTREBNA SREDSTVA ZA ISPLATU</u>	<u>30.486,51</u>
Beograd, 01. 02. 2017. Obračunao	

U nastavku će biti prezentovan improvizovani primer obračuna zarade, sa posebno istaknutim obračunom doprinosa i poreza, kako sledi:

DOO „Avala“

Beograd

Rudarska br. 22

PIB 100456324

Matični broj 150326190007

OBRAČUN ZA MESEC JANUAR 2017. GODINE

Radnik: Jovan Petrović

Ugovorena neto naknada zarade 56.250,00

Bruto naknada zarade (zarada, topli obrok, regres i minuli rad 04% za godinu) 78.750,00

Elementi:

1) Mogući časovi rada 180

2) Sati provedeni na radu 170

3) Državni praznici 10

4) Osnovna bruto zarada (neto: $56.250 - 884,79 = 55.365,21$) = 78.980,33

5) Minuli rad 9 godina radnog staža = $9 \times 04 = 3,60\%$ = 2.843,29

6) Naknada za ishranu (bruto) 1.687,50

7) Naknada za regres (bruto) 1.250,00

UKUPNO 84.761,12

I OBRAČUN NA TERET RADNIKA

OSNOVICA ZA OBRAČUN: 84.761,12

1) Doprinos za PIO 11,00% 9.323,72

2) Doprinos za zdravstveno osiguranje 6,15% 5.205,12

3) Doprinos za zapošljavanje 0,75% 635,71

4) Porez (bruto – 7.373,25) x 12% ($84.761,12 - 7.373,25 = 77.387,87$) x 12% = 9.286,54

UKUPNO POREZI I DOPRINOSI 24.451,09

II OBRAČUN NA TERET POSLODAVCA

OSNOVICA ZA OBRAČUN 84.761,12

1) Doprinos za PIO 11,00% 9.323,72

2) Doprinosi za zdravstvo 5,15%	5.205,12
3) Doprinosi za nezaposlenost 0,75	<u>635,71</u>
<u>UKUPNO DOPRINOSI</u>	<u>15.164,55</u>

REKAPITULACIJA

1) Neto za isplatu	60.214,73
2) Porez	9.271,54
3) Doprinosi na teret radnika	15.149,86
4) Doprinosi na teret poslodavca	<u>15.149,86</u>
<u>UKUPNO POTREBNA SREDSTVA ZA ISPLATU</u>	<u>99.785,98</u>

Beograd, 01. 02. 2017.

Obračunao

Nezakonite radnje u obračunu i isplatama zarada zaposlenih javljaju se i manifestuju na nekoliko načina, što zavisi od kreativne sposobnosti i procene izvršioca malverzacije da bezbedno otuđi novac kompanije i da, pritom, ostane neotkriven, jer bi u protivnom morao da snosi posledice svojih aktivnosti. U nastavku ćemo se upoznati sa nekolicinom primera koji se najčešće javljaju u privrednim društvima.

1) Obračunom su obuhvaćeni i radnici koji nisu radili pa se i za njih vrši uobičajen obračun zarada kao da su bili na poslu i redovno obavljali radne zadatke. U ovom obliku nezakonitih aktivnosti pojedinaca ili organizovanih grupa, najčešće se javljaju slučajevi da se u platne spiskove unose lica koja više nisu u radnom odnosu, već su to bivši radnici koji su otišli u penziju, koji su umrli, koji su raskinuli radni odnos i uzeli otpremnine, pa više ne postoji osnov za njihova lična primanja. Isto tako, može se raditi i o licima koja su raskinula radni odnos radi odlaska na rad u drugo privredno društvo ili u inostranstvo, i sl. Nekada se u platne liste unose i lica koja nikada nisu bila u radnom odnosu u datom privrednom društvu, ili lica koja su za njega navodno obavljala neke poslove. Kada se izvrši obračun za takva lica i obezbedi novac za isplatu zarade svih radnika, pa i zarada koje su obračunate na ovakav način, pristupa se njihovoj isplati i to može biti učinjeno na nekoliko načina:

a) ako se isplata vrši u gotovom novcu, što je kod nas još uvek čest slučaj, tada se podiže novac i za ova lica koja su nelegalno unesena u platne liste; kada se isplate zarade svim radnicima, novac podignut za fiktivno unesena lica u platne liste ostaje licu, ili licima koja su falsifikovala obračune;

b) drugi slučaj vezan je za isplate ličnih primanja radnika, preko njihovih ličnih žiro-računa koje otvaraju u bankama i na koje se uplaćuju njihove zarade. Kada se isplate zarade svim radnicima, vrši se isplata i fiktivno obračunatih zarada. To se najčešće radi tako što lice koje je organizator nelegalnog posla otvori žiro-račune na svoje ime u više banaka, pa na te račune uplaćuje novac obezbeđen za fiktivno obračunate zarade. Čest je slučaj da se isplate fiktivno obračunatih zarada vrše i na otvorene žiro-račune više lica koja učestvuju u malverzaciji, ili na žiro-račune njihovih prijatelja i poznanika.

2) Drugi način koji se, takođe, često koristi u izvršenju nezakonitih aktivnosti vezanih za zarade, jeste fiktivno uvećavanje zbirova neto isplata zarada u pojedinim platnim listama, ili — ako postoji veći broj platnih lista — fiktivno uvećanje iznosa njihovih zbirova koji se odnose na neto isplate tj. fiktivno uvećanje zbirova u rekapitulaciji. Kada se učini taj prvi korak, i kada prođu odgovarajuće kontrole, naravno, ako ih ima u privrednom subjektu, platne liste se overavaju (potpisuju) i ispunjavaju se nalozi za isplatu zarada, poreza i doprinosa, kojima se sa tekućeg računa privrednog subjekta vrši uplata na žiro-račune pojedinih radnika kojima oni dalje raspolažu. Istovremeno, vrši se uplata poreza i doprinosa njihovim korisnicima. Razliku — višak novca koji po rekapitulaciji ostaje nakon redovnih isplata zarada i naknada, odnosno obezbeđeni višak novca za isplatu, lice (ili lica ako se radi o organizovanoj grupi) uplaćuju na svoje unapred pripremljene žiro-račune u bankama, ili na žiro-račune svojih prijatelja, kako je konstatovano pod tačkom (1).

3) U praksi, brojna privredna društava koja su raspolagala gotovim novcem koji potiče iz dnevnih pazara, npr. koja su prodavala svoje proizvode ili usluge za gotov novac, imala su i koristila mogućnost da deo tog novca ne zaprimaju u redovnu blagajnu, nego da to čine u posebnu, priručnu blagajnu. U priručnoj blagajni prikupljao se novac koji nije registrovan u računovodstvenim dokumentima. Za takav prijem novca vođene su vanknjigovodstvene evidencije, kako bi menadžment i većinski vlasnik kontrolisali poslovanje zaposlenih lica koja su u prilici da privremeno raspolažu takvim gotovim novcem, a koji je u vlasništvu privrednog subjekta. Tako je na nezakonit način stvarana jedna količina gotovog novca koja je izbačena iz legalnih novčanih tokova, i kojom se moglo raspolagati a da se pri tome ne poštuju zakonski propisi koji regulišu način korišćenja i manipulacije s gotovim novcem. Tako obezbeđenim novčanim sredstvima u privrednom subjektu isplaćivan je deo zarada u gotovom novcu, iznad minimalnog ličnog dohotka, svim radnicima. Zarade isplaćene na opisani način nisu registrovane u zvaničnim računovodstvenim evidencijama, već samo u vanknjigovodstvenoj evidenciji, nelegalnim priručnim blagajnama, radi kontrolisanja osoblja koje je radilo sa gotovim novcem, obezbeđenim na izneseni način. Na tako isplaćene zarade nisu se plaćali porezi i doprinosi, čija uplata je obavezna. Novčana sredstva prikupljana na način kako je opisano nisu se koristila samo za isplate ličnih dohodaka, bez poreza i doprinosa, već i za razne druge nelegalne svrhe o čemu je

odlučivao većinski vlasnik ili menadžment. Zbog izbacivanja dela novca iz legalnih tokova, i mogućnosti njegovog nezakonitog korišćenja za isplatu zarada, lica koja su bila u posedu novca u tako koncipiranoj priručnoj blagajni imala su mogućnost da deo takvog novca otuđe, utoliko pre što i kada bi se otkrila pronevera, većinski vlasnik, ili menadžment nisu takvu proneveru, zbog bojazni za sebe, prijavljivali nadležnim organima.¹⁹⁹ Drugi deo zarada zaposlenim radnicima isplaćivan je u visini garantovanog (minimalnog) ličnog dohotka, svim radnicima. Ovaj deo isplata obračunavan je u skladu sa zakonskim propisima za tu vrstu primanja, i isplaćivan najčešće putem žiro-računa radnika, pa je u žargonu zaposlenih taj deo zarade i nazivan „platom preko žiro-računa“, a prvi deo „platom u gotovom“. Obračunom i isplatom zarada na opisani način, kada se jedan njihov deo isplaćivao u gotovu, bez obračunatih poreza i doprinosa, pružao je i brojne mogućnosti za nezakonit rad lica koja su radila na tim poslovima. O takvim primanjima, potom, u kolektivima nije smelo da se govori, jer su to većinski vlasnik i menadžment radili nelegalno, „na svoju odgovornost, da bi pomogli radnicima da prime veće zarade od onih koje bi mogli imati da se na njih obračunavaju i plaćaju propisani porezi i doprinosi“. Međutim, u pitanju je bio čist interes „većinskog vlasnika“ i verovatno menadžmenta, jer je iznos neisplaćenih poreza i doprinosa, praktično, ostajao njima na raspolaganju, a uz to, u vezi s obračunom i isplatama garantovanih zarada bile su propisane i neke olakšice, jer su se na njih plaćali neki porezi i doprinosi u manjem iznosu od takvih obaveza ako su zarade veće od garantovanih.

Postupci kontrole obračuna i isplate zarada veoma su složeni, i zahtevaju stručnost, velike napore i strpljenje kontrolora u obavljanju tog posla. Da bi se utvrdila ispravnost obračuna zarada, mora se poći od svakog pojedinačnog obračuna, najpre od toga da li su u programe uneseni tačni podaci o broju radnika, zatim upoređenjem broja radnika unesenih u platne liste sa evidencijama u kadrovskim službama, proverom vremena provedenog na radu, kontrolom izvršenih normi, upoređenjem unesenih normi u dokumenta za obračun zarada sa odgovarajućom evidencijom u proizvodnji, i dr. Naposljetku, kada se izvrše sve prethodne provere vezane za unos podataka u programe, proverava se tačnost zbirova platnih lista i rekapitulacija, i na kraju, proverava se da li obračunati zbrovi

¹⁹⁹ Autorima knjige poznato je da je jedno vreme u Srbiji masovno vršena isplata dela ličnih primanja na izneseni način i da su i organi nadležni za kontrolu zakonitosti poslovanja privrednih subjekata to dugo prećutno tolerisali. Pored štete koju je od takvog manipulisanja novcem imalo društvo, jer nisu uplaćivani porezi i doprinosi na zarade, od čega su direktnu štetu trpeli odgovarajući društveni fondovi kojima je trebalo uplatiti ta sredstva, štetu od takvih isplata zarađenih i ličnih primanja trpeli su i zaposleni radnici kojima nisu uplaćivani doprinosi za penziona i zdravstveno osiguranje, pa im tako isplaćeni deo zarade nije ulazio u osnovicu za obračun visine penzije i nisu im overavane zdravstvene knjižice i sl. Radnici su o tome mogli imati saznanja tek odlaskom u penziju ili kod lekara, ili ako bi eventualno kontrolisali da li im poslodavac uplaćuje penzione i zdravstvene doprinose na zaradu, ali takvo saznanje kasno je stizalo.

i platnim listama i rekapitulacijama obračunatih poreza, doprinosa i naknada odgovaraju visini zbirnog neto iznosa zarade za isplatu.

Napred su prezentovani problemi u vezi s obračunom zarada i naknada zarada, obračuna i plaćanja doprinosa i poreza na iste, kao i moguće prevare i malverzacije koje se u obračunima i isplatama ličnih primanja, i u vezi s njima, javljaju. Međutim, zbog izuzetne inventivnosti lica koja rade na ovim poslovima i odluče se na nezakonita ponašanja u ovom segmentu poslovanja, veoma je otežena kontrola ispravnosti obračuna ove vrste izdataka. Dakle, kontrolor, pored toga što je stručan za rasvetljavanje nezakonitih radnji u obračunu zarada, poreza i doprinosa, mora da obrati pažnju i na svaki detalj u proceduri aktivnosti vezanih za te obračune. U tome, posebna opreznost se mora pokazati prilikom provere onih aktivnosti u kojima lica koja su sklona nezakonitim radnjama koriste svaku otvorenu mogućnost i priliku za malverzacije. Pri tome je najvažnija provera unosa podataka u kompjuterske programe za obračun o broju radnika, o njihovim matičnim brojevima, unosa brojeva PIB-a za svakog radnika, zatim kontrola unosa podataka koji čine elemente pojedinačnog obračuna zarada, kao što su: podaci o provedenom vremenu na poslu, o izvršenim normama, o slaganju obračunatih poreza i doprinosa sa obračunom pojedinih vrsta zarada za neto isplatu i, na kraju, provera zbirova, neto zarada, poreza, doprinosa i naknada u platnim listama i njihovim rekapitulacijama, provera brojeva žiro-računa radnika u bankama, njihovih adresa i sl. Kontrolori, isto tako, moraju obratiti pažnju i na same programe, koji takođe mogu biti iskorišćeni za nezakonite aktivnosti. U obračune i isplate zarada, naknada zarada, poreza i doprinosa u vezi sa nezakonitim radnjama mogu biti uključeni pojedinci, organizovane grupe, ili čak menadžment i većinski vlasnik.

13. VREMENSKA RAZGRANIČENJA

U svakodnevnom poslovnom životu privrednih kompanija često se, pored ostalih, događaju i takvi slučajevi da se neki troškovi unapred plate, a da u celosti ne pripadaju obračunskom periodu u kojem su plaćeni. Periodu u kojem je izvršeno plaćanje ti troškovi mogu pripadati samo delimično, a ostatak, do punog plaćenog iznosa, nekom ili nekim budućim obračunskim periodima, što je karakteristično za slučajeve kada se radi o obračunskim periodima kraćim od jedne godine.²⁰⁰

Zato se takvi troškovi odgovarajućim računovodstvenim tehnikama vremenski smeštaju u obračunske periode kojima stvarno pripadaju, vezano za

²⁰⁰ Brojne proizvodne kompanije — u cilju kontrole uspešnosti poslovanja i blagovremenog preduzimanja upravljačkih mera za usmeravanje poslovanja u željenom pravcu, na kome se mogu ostvariti poželjni poslovni rezultati — u datim okolnostima vrše periodične obračune poslovnog rezultata (polugodišnje, tromesečne ili mesečne) i tako stiču potpunija saznanja o tome kako se poslovanje odvija i kakve se mere upravljačkim odlukama mogu preduzeti, kako bi se uklonile eventualne smetnje u poslovanju i kako bi se postigli što bolji poslovni rezultati.

poslovanje koje ih je uzrokovalo. S druge strane, postoje i prihodi koji se unapred naplate, a ne pripadaju, u celokupnom iznosu, periodu za koji se vrši obračun, kada su i naplaćeni, pa se i oni vremenski raspoređuju i situiraju u periode na koje se odnose. Prenošanjem troškova i prihoda na periode u kojima su troškovi uzrokovani, a prihodi nastali, postiže se realno iskazivanje poslovnog rezultata za svaki obračunski period, bez obzira na to kada su, u kom obračunskom vremenu, troškovi efektivno isplaćeni, ili prihodi naplaćeni.

13.1. Aktivna vremenska razgraničenja

Kako je opisano, neki izdaci se plaćaju unapred, u jednom obračunskom periodu na koji se odnose samo delimično, dok se ostatak, zapravo razlika između iznosa koji pripada periodu u kome su izdaci plaćeni, i punog plaćenog iznosa, odnosi na jedan ili više budućih obračunskih perioda. Tako plaćeni troškovi nekada se odnose na obračunske periode koji se završavaju u toku jedne godine, npr., troškovi se plate u prvom kvartalu, a odnose se na sve obračunske kvartale u toku čitave godine. Prema tome, obračun prvog kvartala teretiće se samo jednom četvrtinom unapred plaćenih troškova, dok će se svaki naredni obračunski period (kvartal) teretiti troškovima koji mu stvarno pripadaju. U skladu sa MRS-om 18 troškovi koji su nastali ili će nastati u vezi s poslovanjem u okviru pravnog lica, mogu se razgraničavati najduže na 12 meseci, od dana nastanka poslovne promene. Ova odredba MRS-a 18 podrazumeva da se troškovi, koji su nastali u jednoj godini, mogu putem aktivnih vremenskih razgraničenja prenositi, u odgovarajućem iznosu, i na narednu poslovnu godinu ali ne u vremenu dužem od 12 meseci. Tako, npr., ako se neki troškovi plate u julu jedne godine, oni jednom polovinom treba da budu obuhvaćeni obračunom te godine, kada su plaćeni, a jedna polovina će preko aktivnih vremenskih razgraničenja biti prenesena na narednu godinu i teretiti poslovanje te godine, ali se taj prenos mora izvršiti početkom naredne godine a najkasnije do jula.

Putem aktivnih vremenskih razgraničenja na obračunske periode kojima pripadaju mogu se raspoređivati:

- unapred plaćeni troškovi,
- razgraničeni troškovi po osnovu obaveza,
- potraživanja za nefakturisani prihod,
- odložena poreska sredstva,
- odloženi PDV,
- ostala vremenska razgraničenja.

Kada se dogodi da se unapred plate troškovi, npr., unapred plaćena zakupnina, duži se subanalitički konto *2801 Unapred plaćena zakupnina*, a odobrava konto *241 Tekući (poslovni) račun*, i to za ukupan iznos plaćene zakupnine, (*2801/241*). Ali, kada se obračuna odgovarajući deo zakupnine kojim se

terete troškovi konkretnog obračunskog perioda, za taj deo duži se konto 533 *Troškovi zakupnina*, a za isti iznos odobrava se konto 2801 *Unapred plaćena zakupnina*, (533/2801).

Ovakvo knjiženje vrši se za svaki obračunski period sve dok se konto 2801 ne zatvori tj. dok se unapred plaćeni troškovi zakupnine u celosti ne prenesu na troškove poslovanja odgovarajućih obračunskih perioda. Ili, uzmimo u razmatranje drugi primer, kao da je privredni subjekat primio fakture za stručnu literaturu na 100.000 dinara, i da je PDV prema fakturama dobavljača obračunat po posebnoj stopi od 8% te da iznosi 8.000 dinara.

U ovom slučaju knjiženje će se sprovesti tako što će se zadužiti konto 2802 *Unapred plaćena pretplata za stručne časopise i publikacije*, za neto iznos fakture bez poreza (100.000), a za iznos poreza (8.000), konto 271 *Porez na dodatnu vrednost u primljenim fakturama po posebnoj stopi*, a odobriće se konto 433 *Dobavljači u zemlji*, (2802 i 271/ 433). Nakon ovakvog knjiženja, za troškove poreza duži se konto 5559 *Ostali porezi koji terete troškove poslovanja* a odobrava se konto 271 *Porez na dodatnu vrednost u primljenim fakturama po posebnoj stopi*, (5559/171). Kada se za tekući period obračuna odgovarajući deo troškova knjiženih na kontu 2802 *Unapred plaćena pretplata za stručne časopise i publikacije*, tada se za taj deo troška duži konto 5599 *Ostali nematerijalni troškovi*, a za isti iznos se odobrava konto 2802 *Unapred plaćena pretplata za stručne časopise i publikacije*, za deo koji se prenosi na troškove, (5599/2802).

Ovakvo knjiženje sprovodi se sve dotle dok se svi troškovi koji su knjiženi na kontu 2802, ne prenesu na troškove odgovarajućih obračunskih perioda, kojima pripadaju, i dok se taj konto (2802) ne zatvori.²⁰¹

Kada se plati iznos fakture koji se odnosi na vrednost pretplate za stručne časopise i publikacije duži se konto dobavljača 433, jer je po dobijanju fakture odobren, a odobrava se konto 241 *Tekući (poslovni) račun*, (433/241).

U vezi s aktivnim vremenskim razgraničenjima, navešćemo primer prihoda koji su ostvareni, ali još nije izvršeno njihovo fakturisanje i naplata, pa se u nedostatku odgovarajuće dokumentacije, putem aktivnih vremenskih razgraničenja obezbeđuje da se i ti prihodi obuhvate obračunom za period kome pripadaju. Ovde se, u stvari, radi o potraživanju za ostvareni nefakturisani prihod u vezi s kojim su nastali određeni troškovi, u datom periodu. Pretpostavimo da je za izvršeni izvoz podnet zahtev nadležnom organu, za odgovarajuću stimulaciju, na koju u skladu sa zakonskim propisima privredni subjekat ima pravo, te da je iznos potraživanja po tom osnovu 100.000 dinara.

²⁰¹ Napred je upotrebljavan izraz „unapred plaćeni troškovi“, međutim, u ovom konkretnom slučaju ne radi se o unapred plaćenim troškovima već o dobijenoj fakturi od dobavljača za troškove koji će se brzo platiti, ali se u knjigovodstvu, što se tiče troškova, sprovodi procedura kao da su ti troškovi plaćeni, a njihov obračun i terećenje troškova vrše se na uobičajeni način.

Ovaj prihod knjiži se tako, što se za navedeni iznos duži konto 2811 *Obračunati prihodi po osnovu premija, regresa i kompenzacija po osnovu prodatih proizvoda i usluga*, a odobrava konto 640 *Prihodi od premija, subvencija dotacija, regresa, kompenzacija i slično*, (2811/640). Kada se stimulacija naplati duži se konto 241 *Tekući račun*, a odobrava konto 2811 *Obračunati prihodi po osnovu premija*, koji je prethodno bio dužen, tako da se sa naplatom takvog potraživanja taj konto zatvara.

Preko aktivnih vremenskih razgraničenja konta 2890 *Obračunati prihodi od kamata* koja se odnose na tekući obračunski period, a dospevaju za naplatu posle tog obračunskog perioda, situiraju se na odgovarajuće obračunske periode troškovi po osnovu određenih obaveza, kao što su kamate na srednjoročne i dugoročne kredite, odloženi porezi i dr., konta 288 *Odložena poreska sredstva*, i dr.

Aktivna vremenska razgraničenja služe i za razgraničenja poreza na dodatnu vrednost, na teret troškova koji se evidentiraju u tekućem periodu, u skladu sa MRS-om, a pravo na odbitak prethodnog poreza nastaje u narednom obračunskom periodu, u skladu sa zakonom kojim se utvrđuje porez na dodatnu vrednost. Na primer: stigla je faktura na početku tekuće kalendarske godine, za izvršene usluge tekućeg održavanja opreme, u vrednosti od 20.000 dinara. Porez na dodatnu vrednost obračunat je po stopi od 18% i iznosi 3.600 dinara ($20.000 \times 18\% = 3.600$).

Ova poslovna promena knjižila bi se tako što se duži konto 532 *Troškovi usluga održavanja*, za vrednost usluge (20.000) i konto 288 *Odložena poreska sredstva*, za iznos odloženog poreza na dodatnu vrednost, a odobrava se konto 433 *Dobavljači u zemlji*, (532 i 288/433). Kada se vrednost fakture plati, duži se konto 433 *Dobavljači u zemlji*, za neto vrednost fakture dobavljača (20.000), i konto 288 *Odložena poreska sredstva*, a odobrava se konto 241 *Tekući poslovni račun*, za odloženi porez (3.600), (433 i 288/241), pa se na taj način konto 288 zatvara.²⁰²

13.2. Pasivna vremenska razgraničenja

Pasivnim vremenskim razgraničenjima obuhvataju se i razgraničavaju unapred naplaćeni, odnosno obračunati prihodi i troškovi tekućeg obračunskog perioda za koje nije primljena odgovarajuća dokumentacija, ili kada obaveza za plaćanje nastaje u nekom budućem obračunskom periodu. Unapred obračunati troškovi predstavljaju rashode kojima se tereti tekući obračunski period, a za koje još nije dobijena faktura. U takve troškove ubrajaju se obračunati troškovi zakupnine, troškovi grejanja, osiguranja, obračunate kamate i dr. Dakle, radi se o troškovima koji pripadaju određenom obračunskom periodu, ali o njihovom

²⁰² Porez na dodatnu vrednost obračunava se na samoj fakturi dobavljača, to čini dobavljač, a kupac je dužan da izvrši obavezu plaćanja i, naravno, da knjiži porez u svojim poslovnim knjigama.

nastanku nije dobijena odgovarajuća dokumentacija tj. faktura, pa se oni obračunavaju pre njenog prispeća, kako bi se isti obuhvatili obračunom perioda kojem pripadaju, da bi se obezbedilo realno iskazivanje rezultata vremena koje se obuhvata obračunom.

Radi realnog iskazivanja poslovnog rezultata za tekući obračunski period, privredno društvo je unapred obračunalo troškove zakupnine za tekući obračun, po osnovu zakupa poslovnog prostora u skladu sa sklopljenim ugovorom o zakupu, na osnovu kojeg će od zakupodavca naknadno biti dostavljene odgovarajuće fakture. Na primer, iznos zakupnine je 50.000 dinara, a porez na dodatnu vrednost, obračunat po zakonskoj poreskoj stopi od 18%, iznosi 9.000 dinara.

Evidentiranje ove poslovne promene u računovodstvenoj evidenciji društva izvršiće se na sledeći način: za neto iznos zakupnine zadužuje se konto 533 *Troškovi zakupnina* i konto 288 *Odložena poreska sredstva*, a odobrava se konto 490 *Unapred obračunati troškovi*, (533 i 288/490). Kada se primi faktura od zakupodavca izvršiće se knjiženja: duži se konto 490 *Unapred obračunati troškovi*, za čitav iznos na fakturi (59.000), a odobrava konto 433 *Dobavljači u zemlji*, (490/433). Takođe, duži se konto 270 *Porez na dodatnu vrednost u primljenim fakturama*, po opštoj stopi, a odobrava se konto 288 *Odložena poreska sredstva*, (270/288). Kada se izvrši plaćanje obaveze po primljenoj fakturi od dobavljača, u računovodstvu se duži konto 433 *Dobavljači u zemlji*, a odobrava konto 241 *Tekući (poslovni) račun*, (433/241).

Iz istih razloga zbog kojih se unapred vrši obračun troškova za koje nije dobijena faktura, tj. radi realnog iskazivanja poslovnog rezultata, vrši se i obračun unapred naplaćenih prihoda, kao obračun prihoda budućeg perioda, pri čemu se iskazuju naplaćeni ili obračunati prihodi u tekućem obračunskom periodu koji se odnose na buduće vreme, u kome se vrši obračun poslovnog rezultata. Na primer, društvo je unapred naplatilo zakupninu u iznosu od 59.000 dinara, u čemu je 50.000 dinara čista zakupnina, a 9.000 dinara PDV (obračunat po stopi od 18%). Knjiženje ove poslovne promene u poslovnim knjigama izvršiće se tako što će se zadužiti konto 241 *Tekući (poslovni) račun*, a odobriti konto 491 *Obračunati prihod budućeg perioda*, za neto iznos zakupnine, i konto 472 *Obaveza poreza na dodatnu vrednost*, po primljenim avansima, po opštoj stopi, (241/491 i 472). U vremenu na koje se prihod odnosi i kada se ispostavi faktura za taj prihod, sa svim elementima koje ona treba da sadrži, izvršiće se knjiženje kako sledi: za neto iznos prihoda (50.000) duži se konto 491 *Obračunati prihodi budućeg perioda*, a odobrava se konto 650 *Prihodi od zakupnina*, (491/650). Na taj način, po osnovu ovih knjiženja, zatvara se konto 491 *Obračunati prihodi budućeg perioda*.

Brojni privredni subjekti dobijaju razne oblike donacija i subvencija od države, koja na taj način stimuliše određenu aktivnost za koju je zainteresovana. Država to čini zato što, u datim tržišnim okolnostima, privredna društva koja se bave takvom značajnom aktivnošću rade sa gubitkom ili posluju sa teškoćama. Međutim, u nekim

slučajevima država donacijama stimulise nabavku određene opreme ili drugih sredstava, kako bi privredni subjekti organizovali novu ili povećali postojeću proizvodnju koja je od šireg društvenog interesa. U nastavku ćemo poći od slučaja u kome je država dala donaciju za nabavku određene opreme. Dakle, radi se o primeru usmerene donacije, o situaciji u kojoj država daje donaciju koja je namenjena nabavci određene opreme za koju se donacija mora i upotrebiti. Takve donacije dobijaju se u skladu sa MRS-om 20 i drugim Međunarodnim računovodstvenim standardima, kojima je regulisana ta materija. U vezi s ovakvom donacijom, princip računovodstvenog obuhvatanja je da se one priznaju kao prihod perioda u kome nastaju troškovi koje treba naknaditi iz donacija. Ali, ako se radi o davanju bez budućih povezanih troškova, odnosno o bezuslovnoj donaciji, ona se iskazuje kao prihod perioda u kome je naplaćena, u skladu sa MRS-om 8, kao vanredna stavka.

Pretpostavimo da je privredno društvo na osnovu doznačenih sredstava donacije u iznosu od 200.000 dinara izvršilo nabavku mašine, čiji je procenjeni vek upotrebe 10 godina tj. da se amortizacija obračunava po stopi od 10% godišnje. Knjiženje računovodstvenih promena vezanih za ovu poslovnu transakciju izvršilo bi se na način koji iznosimo u nastavku. U prvom potezu zadužio bi se konto *241 Tekući (poslovni) račun*, a odobrio bi se konto *495 Odloženi prihodi i primljene donacije*, (241/495). Za plaćenu mašinu dobavljaču, zadužuje se konto *433 Dobavljači u zemlji*, a odobrava konto *241 Tekući (poslovni) račun*, (433/241). Za obračunatu amortizaciju (20.000) zadužuje se konto *540 Troškovi amortizacije*, a odobrava konto *023 Postrojenja i oprema*, (540/023). Na kraju, knjiži se prihod za prvu godinu mašine, tako što se duži konto *495 Odloženi prihodi i primljene donacije* a odobrava konto *641 Prihodi po osnovu uslovljenih donacija*. Tako se konto *495* samo delimično zatvara za 1/5 amortizacije koja pripada prvom obračunskom periodu, a ostatak na tom kontu će se zatvoriti u naredne četiri godine.²⁰³

U vezi s pasivnim vremenskim razgraničenjima, interesantno je i pitanje u vezi sa odloženim poreskim obavezama, koje nastaju prilikom obračuna razlike između sadašnje vrednosti osnovnih sredstava, po računovodstvenim propisima, u odnosu na njihovu sadašnju vrednost obračunatu po poreskim propisima, pošto se ta razlika u praksi često javlja.²⁰⁴ Odložene poreske obaveze koje nastaju iz obračuna poreza na navedene razlike u vrednosti osnovnih sredstava, knjiže se tako što se duži konto *7212 Odložene poreske obaveze*, a odobrava se konto *498 Odložene poreske obaveze*, (7212/498).

²⁰³ Kako se vidi, za kupljenu mašinu koja je plaćena iz donacije nije obračunat porez. Pored toga, prihod za godinu korišćenja mašine obračunat je u visini amortizacije, čime je trošak amortizacije praktično pokriven prihodom koji se priznaje.

²⁰⁴ Ova obaveza nastaje primenom MRS-a 12, za obveznike privrednih društava koja su razvrstana u srednja i velika preduzeća.

Aktivna i pasivna vremenska razgraničenja gotovo uvek se koriste za razgraničavanje plaćenih ili obračunatih troškova osiguranja. Čest je slučaj da se troškovi osiguranja plate unapred, recimo za godinu dana, a u toku godine raspoređuju se na pojedine obračunske periode, uglavnom po 1/12, za svaki mesec. Ta operacija plaćanja troškova osiguranja evidentira se u poslovnim knjigama tako što se duži konto *2800 Unapred plaćena premija osiguranja*, a odobrava se konto *241 Tekući (poslovni) račun, (2800/241)*. Kada se izvrši kalkulisanje troškova osiguranja za dati period, na primer za jedan mesec, za 1/12 ukupno plaćenog iznosa, duži se konto *552 Troškovi premije osiguranja*, a za adekvatan deo 1/12 odobrava se konto *2800 Unapred plaćena premija osiguranja, (552/2800)*. Tako se konto *2800* svakog meseca odobrava za po jednu dvanaestinu i do kraja godine, kada se zatvori, a za iste iznose duži se konto troškova (*552*), pa se na taj način obezbeđuje da se svaki mesec tereti adekvatnim iznosom troškova osiguranja. Ovakvom procedurom plaćanja i obuhvatanja obračunom troškova osiguranja, obezbeđuje se uslov da se po tom osnovu troškovi poslovanja prikazuju realno, za svaki obračunski period, npr. ako se obračun rezultata vrši mesečno ili tromesečno.

Pasivna vremenska razgraničenja se retko i samo izuzetno koriste za knjiženje obračunatih a neplaćenih troškova osiguranja, jer za to mora postojati poseban ugovor između organizacije osiguranja i osiguranika, pošto bez takvog ugovora, ako nije plaćena premija osiguranja, imovina nije ni osigurana, pa privredno društvo koje nije osiguralo imovinu samo snosi rizik za eventualno nastale štete. Ali, ako je privredni subjekat postigao dogovor o odloženom plaćanju premije osiguranja, u tom slučaju se odgovarajući deo troška osiguranja imovine, za određeni obračunski period, knjiži tako što se duži konto *552 Troškovi premije osiguranja*, a odobrava se konto *4992 Ostala pasivna vremenska razgraničenja*. Kada se premija plati, za dati period, po računovodstvenoj logici, duži se konto *4992 Ostala vremenska razgraničenja*, a odobrava konto *241 Tekući (poslovni) račun, (4992/241)*. Ovakve poslovne transakcije su retke, ali su navedene kao mogućnost.²⁰⁵

U izlaganjima o vremenskim razgraničenjima ukazano je na značaj tog računovodstvenog instrumenta za situiranje određenih oblika troškova i prihoda u obračunske periode kojima pripadaju. Na taj način obezbeđuje se mogućnost prikazivanja realnih finansijskih rezultata za svaki obračunski period, što doprinosi boljoj kontroli poslovanja i njegovom usmeravanju u pravcu koji pruža šanse za postizanje dobrih poslovnih rezultata. Međutim, na ovom mestu nama nije namera da ukazujemo na dobre strane koje se mogu obezbediti korišćenjem vremenskih razgraničenja, samim tim što se omogućuje realno prikazivanje poslovnih rezultata.

²⁰⁵ Naglašava se da se premije osiguranja najčešće plaćaju unapred za godinu dana, ali to ne mora da se poklapa sa kalendarskom godinom, već se, npr., premija može platiti u junu za godinu unapred, pa je tako plaćenom premijom pokriveno osiguranje imovine datog privrednog subjekta, do juna naredne godine.

Naprotiv, težimo da ukažemo na mogućnosti zloupotrebe tog instrumenta za prikazivanje iskrivljene slike o ostvarenim poslovnim rezultatima.

Dakle, vremenska razgraničenja, s jedne strane, stvaraju uslove da se obezbedi mogućnost iskazivanja realnog finansijskog rezultata poslovanja u svakom vremenskom obračunskom okviru i, s druge strane, pružaju mogućnost prikazivanja iskrivljenog rezultata poslovanja. Te mogućnosti uglavnom se zasnivaju na tome da se preko vremenskih razgraničenja razgraničavaju troškovi i prihodi za koje nije predviđen takav računovodstveni tretman, ili se vremenska razgraničenja na neki drugi način zloupotrebljavaju. To znači da se troškovi razgraničavaju i prenose na buduće periode, kojima ne pripadaju, pa se rezultat u tekućem periodu prikazuje povoljnijim od ostvarenog, a rezultat budućih perioda lošijim. Postoji i druga, manje učestala mogućnost, a to je da se troškovi koji bi trebalo da se razgraničavaju — ne razgraničavaju, pa se u tekućem obračunskom periodu prikazuje lošiji rezultat od stvarno postignutog. Isti efekat postiže se i razgraničavanjem ili nerazgraničavanjem prihoda. Tako, može da se desi da se unapred naplate prihodi koji u celosti ili delimično ne pripadaju obračunskom periodu u kome su naplaćeni, pa ih preko vremenskih razgraničenja treba dislocirati na periode kojima pripadaju. Ako se namerno, ili nenamerno, propusti da se to učini, u tekućem obračunskom periodu rezultat se nerealno prikazuje boljim od ostvarenog, na štetu budućih obračuna. S druge strane, ako se želi prikriti povoljan poslovni rezultat tekućeg perioda i prikazati lošijim, onda se prihodi, odnosno jedan njihov deo, preko vremenskih razgraničenja prenose na buduće periode. Slično se događa i sa prihodima koji su ostvareni, a za koje nisu ispostavljene fakture kupcima, niti su putem vremenskih razgraničenja uzeti u obračun, iako u celosti ili delimično pripadaju tekućem obračunskom periodu, pa se na taj način prikriva povoljan rezultat tekućeg obračunskog perioda. Međutim, mnogo je češći slučaj da se, npr., krajem poslovne godine, po dogovoru sa poslovnim partnerom, ispostavljaju fiktivne fakture kupcima, kako bi se uvećao prihod. Takve (fiktivne) fakture se kod kupca ne knjiže, pa se tako kod kreatora takvih faktura prikriva gubitak. Događa se i to da se primaju fiktivne fakture od dobavljača za isporučeni materijal ili usluge, kako bi se uvećali troškovi poslovanja i prikrivio dobitak radi izbegavanja poreskih obaveza.

Sve ono što je prezentovano u prethodnim izlaganjima ukazuje na složenost računovodstvenih operacija vezanih za vremenska razgraničenja. Ako se vremenska razgraničenja smisleno i u dobroj nameri koriste, ona otvaraju značajne mogućnosti da se u regularnim uslovima poslovanja, u skladu sa zakonom i računovodstvenim principima, može značajno doprineti istinitom prikazivanju poslovnih rezultata, što stvara uslove za donošenje dobrih upravljačkih odluka. Na drugoj strani, vremenska razgraničenja mogu biti zloupotrebljena i iskorišćena za nerealno prikazivanje poslovnog rezultata i prikrivanje stvarnog stanja u poslovanju privrednog subjekta. To dalje ima za posledicu donošenje neoptimalnih, ili čak i kontraproduktivnih

upravljačkih odluka, kojima se poslovanje privrednog subjekta usmerava u pogrešnom pravcu ostvarivanja lošijeg poslovanja od realnih mogućnosti, koje su u datim okolnostima na raspolaganju. Može se izvući jasan zaključak da kontrolni organi, prilikom ispitivanja i analiziranja računovodstvene dokumentacije i evidencija vezanih za korišćenje vremenskih razgraničenja, kao instrumenta raspoređivanja određenih troškova i prihoda na pojedine obračunske periode, moraju pokazati maksimalnu opreznost i rezervisanost prema onome što računovodstveni radnici nude; naime, nužno je znati da su u prikriivanje rezultata poslovanja uvek umešane menadžerske i upravljačke strukture.

14. RAČUNOVODSTVENO PRAĆENJE GOTOVIH PROIZVODA I PRODAJE

Završavanje procesa proizvodnje predstavlja finalnu fazu u tehnološkim procesima privrednog društva. Zalihe gotovih proizvoda u finansijskom knjigovodstvu vode se na sintetičkom kontu *120 Gotovi proizvodi*. Za proizvodna privredna društva karakteristično je da proizvodnju gotovih proizvoda evidentiraju na računima klase 9 *Obračun troškova i učinaka*, odnosno na sintetičkim kontima *960 do 986 Gotovi proizvodi*, dok se na kontu *960 Gotovi proizvodi* osnovne delatnosti vode završeni proizvodi, koji predstavljaju ključne artikle koje proizvodi privredno društvo. Na posebnim analitičkim računima sintetičkog konta *120 Gotovi proizvodi*, vodi se početno stanje, a na kraju obračunskog perioda dodaje se razlika između početnog i stanja na kraju tog perioda, ukoliko je došlo do povećanja zaliha u odnosu na početno stanje, odnosno oduzima se razlika između početnog i krajnjeg stanja, ako je došlo do smanjenja zaliha gotovih proizvoda. Vrednovanje zaliha gotovih proizvoda mora biti usaglašeno sa MRS-om 2, 11, 41 i drugim.

Ukoliko dođe do povećanja vrednosti gotovih proizvoda na zalihama, za ukupnu povećanu vrednost zaliha duži se konto *120 Gotovi proizvodi*, a odobrava konto *630 Povećanje vrednosti zaliha nedovršenih gotovih proizvoda i nedovršenih usluga*, (*120/630*). Međutim, u slučaju da se dogodi smanjenje cena gotovih proizvoda na zalihama, a time i smanjenje njihove vrednosti, negativna razlika u vrednosti zaliha knjiži se zaduženjem konta *631 Smanjenje vrednosti zaliha nedovršene proizvodnje, gotovih proizvoda i nedovršenih usluga*, a odobrava se konto *120 Gotovi proizvodi*, (*631/120*). Vrednost zaliha gotovih proizvoda i nedovršene proizvodnje obračunava se (procenjuje) po ceni koštanja ili po neto prodajnoj ceni²⁰⁶, ako je ona niža od cene koštanja i iskazuje se na kontima grupe *11 Nedovršena proizvodnja* i to na sintetičkom kontu *110 Nedovršena proizvodnja*, ili *111 Nedovršene usluge*, i na kontu *120 Gotovi proizvodi*.

Na drugoj strani, troškovi proizvodnje, koji čine cenu koštanja, knjiže se na računima grupa *51—55* i računima grupe *56* kada se i troškovi finansiranja

²⁰⁶ Pod neto prodajnom cenom podrazumeva se prodajna cena bez PDV-a.

uračunavaju u cenu koštanja, u skladu sa MRS-om 23 i u skladu s aktom privrednog društva o računovodstvenim politikama. Na taj način obuhvataju se svi troškovi koji čine cenu proizvoda.

Cena koštanja proizvoda, vrednost zaliha i visina troškova prodatih proizvoda, utvrđuje se na osnovu podataka iz računovodstvenih evidencija, koje se vode u posebnom knjigovodstvu, u kome se vrši obračun troškova i učinaka. To posebno knjigovodstvo vodi se na računima klase 9 *Obračun troškova i učinaka*. U tom knjigovodstvu preuzima se od finansijskog knjigovodstva početno stanje vrednosti zaliha gotovih proizvoda i nedovršene proizvodnje, i troškovi koji se prate u finansijskom knjigovodstvu na računima grupa troškova 51—55 i grupe 56 (u skladu sa MRS-om 23). Na taj način, na osnovu tih troškova, utvrđuje se visina troškova po mestima troškova i cena koštanja po nosiocima troškova.²⁰⁷ Istovremeno, tim postupkom obračuna troškova utvrđuje se i cena koštanja, odnosno visina direktnih troškova prodatih proizvoda. U cenu koštanja nedovršene proizvodnje i gotovih proizvoda uračunavaju se troškovi materijala, troškovi izrade, troškovi zarada u proizvodnji i opšti troškovi proizvodnje, opšti troškovi nabavke i tehničkog upravljanja, u iznosima neophodnim za dovođenje zaliha u stanje i na mesto u kojem se nalaze na dan procene.

Neophodnim troškovima koji čine cenu koštanja ne mogu se smatrati troškovi izazvani neekonomičnim trošenjem materijala, neefikasnim radom, ispodoptimalnim korišćenjem kapaciteta i sl.²⁰⁸, kao ni troškovi uprave u koje se ubrajaju troškovi opštih poslova, pravnih poslova, poslovi knjigovodstva i finansija, komercijalni poslovi, poslovi plana i analize, poslovi prodaje i troškovi finansiranja (kamate, kursne razlike, otpis dugoročnih finansijskih plasmana i dr.), u delu u kojem se, u smislu MRS-a 23, ne mogu uključiti u cenu koštanja. Neto prodajna cena proizvoda utvrđuje se umanjjenjem prodajne cene koja se fakturiše, na dan kada se vrši procena, za neophodne troškove prodaje, a u slučaju nedovršene proizvodnje za troškove neophodne za dovršenje. Pravno lice može da donese odluku, ako reši da gotove proizvode vodi po prodajnim cenama, da neto prodajnu cenu umanjji za prosečan iznos dobitka. Cena koštanja, odnosno neto prodajna cena po kojoj je procenjena vrednost zaliha, dokazuje se kalkulacijom. Obračun izlaza gotovih proizvoda i nedovršene proizvodnje vrši se po ceni koštanja ili po planskoj ceni. Pravni subjekat svojim aktom utvrđuje način procenjivanja zaliha i način utvrđivanja cene koštanja pojedinih vrsta zaliha. Isto tako, pravni subjekat može da gotove proizvode prima u skladište na kontu 960 *Gotovi proizvodi osnovne*

²⁰⁷ Nosioi troškova su, u stvari, pojedini proizvodi koji uzrokuju i nose troškove proizvodnje, koji ulaze u obračun cene koštanja proizvoda.

²⁰⁸ Pitanje neekonomičnog trošenja i nepotpunog korišćenja kapaciteta razrešava se sistemom obračuna po standardnim troškovima i sistemom obračuna po standardnim varijabilnim troškovima.

delatnosti, po planskim cenama i da po tim cenama razdužuje skladište, na kontu 980 Troškovi prodatih proizvoda u usluga.

Do sada smo se upoznali sa načinom obuhvatanja troškova u finansijskom knjigovodstvu i delimično sa prenošenjem određenih troškova u posebno računovodstvo klase 9 *Obračun troškova i učinaka*, u okviru koga se utvrđuje cena koštanja gotovih proizvoda, po vrstama, i cena koštanja nedovršene proizvodnje, što je neophodan uslov za obračun rezultata poslovanja i izradu finansijskih izveštaja. Bez obračuna troškova i učinaka u proizvodnim privrednim subjektima, bilo bi gotovo nemoguće utvrditi tačan finansijski rezultat poslovanja. I ne samo to: ovo knjigovodstvo pruža mogućnost i uslove za obračun ostvarenog rezultata po pojedinim proizvodima, ukoliko privredni subjekat u svom asortimanu proizvodnje ima više artikala. Obračun troškova, učinaka i rezultata po pojedinim proizvodima za ekonomiju na internom planu ima višestruki značaj, jer se putem utvrđivanja ekonomičnosti proizvodnje pojedinih učinaka dolazi do informacija o tome koji proizvod, sa stanovišta ukupne ekonomije, daje veći doprinos ukupnom poslovnom rezultatu datog subjekta. To znači da se dobijaju podaci o tome koji je to proizvod čiju proizvodnju treba podsticati i davati joj prednost u usmeravanju sredstava na pojedine aktivnosti u subjektu. S druge strane, dobijaju se pouzdane informacije koji artikal daje manji doprinos poslovnom angažmanu subjekta, tj. kojeg u krajnjem slučaju treba izbaciti iz programa redovne proizvodnje. Navedeni razlozi upućuju nas na to da ovom računovodstvu i njegovim dostignućima posvetimo nešto više pažnje, jer i u primeni, ili u krajnjem slučaju zloupotrebi, mogućnostima koje pruža ovo računovodstvo mogu se prikrivati nezakonite radnje vezane za obračun rezultata poslovanja koji se iskazuju u finansijskim izveštajima.

Radi što potpunijeg upoznavanja s knjiženjem troškova proizvodnje u finansijskom i knjigovodstvu obračuna troškova i učinaka, u nastavku ćemo, radi izbegavanja pojedinačnog knjiženja i racionalizacije prostora, dati tabelarni pregled kojim se ilustruje: postupak preuzimanja zaliha i troškova iz finansijskog u knjigovodstvo obračuna troškova i učinaka, postupak knjiženja povećanja ili smanjenja zaliha gotovih proizvoda i nedovršene proizvodnje. Primer koji će se prezentovati u nastavku improvizovan je i daje se iza spiska konta koja će se koristiti.

Kako bi se tabelarni pregled zaduženja i razduženje, koji se daje u nastavku, u okviru klase 9 *Obračun troškova i učinaka*, mogao potpunije razumeti, bez dodatnih napora za traženjem naziva upotrebljenih konta u kontnom planu, u nastavku se daju njihovi puni nazivi:

1) konto 110 *Nedovršena proizvodnja*; 2) konto 202 *Kupci u zemlji*; 3) grupa 51 *Troškovi materijala*; grupa 52 *Troškovi zarada, naknada zarada i ostali lični rashodi*; 4) grupa 53 *Troškovi proizvodnih usluga*; 5) grupa 54 *Troškovi amortizacije i rezervisanja*; 6) grupa 55 *Nematerijalni troškovi*; 7) konto 612 *Prihodi od prodaje proizvoda i usluga na domaćem tržištu*; 8) konto 900 *Račun za*

preuzimanje zaliha; 9) konto 902 Račun za preuzimanje troškova; 10) konto 950 Proizvodnja proizvoda osnovne delatnosti; 11) konto 9509 Troškovi proizvodnje završenih gotovih proizvoda (analitički konto); 12) konto 960 Gotovi proizvodi osnovne delatnosti; konto 969 Odstupanja u troškovima gotovih proizvoda; 13) konto 9690 Odstupanja u troškovima gotovih proizvoda osnovne delatnosti; 14) konto 980 Troškovi prodatih proizvoda i usluga.

Tabela br. 5. Primer knjiženja na kontima klase 9

Red. broj	Opis	Iznos	Račun — konto	Knjiženje
1.	Stanje zaliha nedovršene proizvodnje na početku perioda	30.000	110	950/900
2.	Troškovi tekućeg perioda (grupa računa 51—55)	375	51—55	950/902
3.	Ukupni troškovi proizvodnje (dugovna strana računa 950)	405.000	950	-
4.	Nedovršena proizvodnja na kraju perioda (popis)	45.000	950	-
5.	Troškovi proizvodnje završenih gotovih proizvoda	360.000	9509	9509/950
6.	Stanje zaliha gotovih proizvoda na početku godine	-	960	960/900
7.	Gotovi proizvodi po planskim cenama	450.000	960	960/9509
8.	Odstupanje od planskih cena	90.000	969	9509/969
9.	Prodati proizvodi (po fakturama)	480.000	612	202/612
10.	Troškovi prodatih gotovih proizvoda po planskim cenama	315.000	980	980/960
11.	Odstupanje od planskih cena	63.000	9690	9690/980

Polazeći od navedene pretpostavke u računovodstvenim evidencijama, sprovede se sledeća knjiženja:

1. Početno stanje nedovršene proizvodnje i gotovih proizvoda na kontima 110 i 120, preuzima posebno knjigovodstvo na početku nastupajuće poslovne godine i to:

- zalihe nedovršene proizvodnje — konto 110 30.000 dinara i
- zalihe gotovih proizvoda — konto 120 30.000 dinara.

2. Iz prezentovanih podataka vidi se da je stanje vrednosti zaliha nezavršene proizvodnje, koje je registrovano na kontu *110 Nedovršena proizvodnja*, na početku prethodne poslovne godine iznosilo 30.000 dinara i da na kraju te i na početku tekuće godine nije bilo zaliha nedovršene proizvodnje. To znači da su sve zalihe nedovršene proizvodnje koje su bile na stanju na početku godine završene, a nove na kraju te godine nisu formirane, jer je sva proizvodnja završena. Prema tome, pošto na početku tekuće godine nema nezavršenih zaliha, u vezi sa tim oblikom imovine nema nikakvih knjiženja.

3. S druge strane, na početku prethodne godine na stanju nije bilo zaliha gotovih proizvoda, dok je na kraju te godine popisom utvrđeno da je stanje zaliha gotovih proizvoda na kontu *120 Stanje zaliha gotovih proizvoda* 30.000 dinara. To znači da se stanje zaliha u toku poslovne godine formiralo u vrednosti od 30.000 dinara. U vezi s tim, u knjigovodstvu će se izvršiti sledeće knjiženje: zadužiće se konto *950 Proizvodnja proizvoda osnovne delatnosti* (u okviru grupe računa *95 Nosioći troškova*), a odobriće se konto *900 Račun za preuzimanje zaliha, (950/900)*.

Troškovi proizvodnje koji su u skladu sa MRS-om 2 čine cenu koštanja proizvodnje i registruju se u računovodstvu obračuna troškova i učinaka po mestima troškova, kako bi se kasnije preneli na nosioce troškova tj. na gotove proizvode, koji su ih izazvali i uračunali u njihovu cenu koštanja. Međutim, troškovi koji se ne mogu rasporediti po mestima troškova, ne ulaze u cenu koštanja gotovih proizvoda i predstavljaju troškove perioda. Mi na ovom mestu nećemo razmatrati računovodstvenu tehniku prenosa troškova sa grupa računa *51—55*, o kojima je ranije bilo reči, na mesta troškova i pojedine nosioce troškova — gotove proizvode, ukoliko privredni subjekat u svom programu ima više proizvoda, jer to ne sadržaj ove knjige ne zahteva. Poslužićemo se samo primerom knjiženja preuzimanja gotovih proizvoda iz proizvodnje u skladište gotovih proizvoda, što prati knjiženje, tako što se zadužuje konto *960 Gotovi proizvodi osnovne delatnosti*, a odobrava se konto *950 Obračun troškova gotovih proizvoda, (960/950)*.

U ovakvom primeru knjiženja pošlo se od pretpostavke da se gotovi proizvodi vode po stvarnoj ceni koštanja, i da nema odstupanja od te cene, kao u slučaju kada se nabavka materijala, troškovi proizvodnje i cene gotovih proizvoda vode po planskim cenama. Nakon upoznavanja s postupkom knjiženja prilikom preuzimanja gotovih proizvoda iz procesa proizvodnje u skladište, ostaje nam da obradimo i analiziramo postupak prodaje gotovih proizvoda i njihove otpreme iz skladišta proizvođača kupcu.

Isporuci gotovih proizvoda kupcu prethodi sklapanje ugovora u kome se, između kupca i prodavca — proizvođača gotovih proizvoda, utvrđuju svi detalji isporuke. Od tih detalja navodimo samo neke: količine proizvoda koje će se isporučivati, dinamika isporuke, cene po kojima se proizvodi obračunavaju kupcu, uslovi i dinamika plaćanja, postupak primopredaje i kontrole kvaliteta, postupak eventualnih reklamacija, uslovi u slučaju raskidanja ili promena ugovorenih odredbi

i dr. Dakle, ugovorom se regulišu svi uslovi izvršavanja ugovorenih obaveza jedne i druge strane, kupca i prodavca. Po sklapanju ugovora sledi njegova realizacija, koju prati odgovarajuća dokumentacija knjiženja i evidentiranje nastalih promena.

Isporuku proizvoda dobavljača kupcu prati knjiženje, tako što se zadužuje konto *202 Kupci u zemlji*, za isporučenu vrednost proizvoda obračunatih po neto prodajnoj ceni, koja je ugovorena, i za porez na dodatnu vrednost, obračunatu po odgovarajućoj zakonskoj poreskoj stopi, a odobrava se konto *612 Prihodi od prodaje proizvoda i usluga na domaćem tržištu*, za vrednost isporuke obračunate po neto prodajnoj ceni, i konto *470 Obaveze za porez na dodatnu vrednost*, po izdatim fakturama po opštoj stopi, (*202/612* i *470*). Kada se isporučeni proizvodi od strane kupca plate, tada se sprovede sledeća knjiženja: zadužuje se konto *241 Tekući (poslovni) račun*, a odobrava se konto *202 Kupci u zemlji*, (*241/202*). Za plaćeni obračunati porez, zadužuje se konto *470 Obaveze za porez na dodatnu vrednost*, po izdatim fakturama po opštoj stopi, čime se taj konto zatvara. Radi svođenja gotovih proizvoda na zalihamu na stvarno stanje, posle izvršene prodaje ili izvršenih prodaja, zadužuje se konto *980 Troškovi prodatih proizvoda i usluga*, a odobrava konto *960 Gotovi proizvodi osnovne delatnosti*, (*980/960*). Na kraju, na kontu *960 Troškovi prodatih proizvoda i usluga*, kao saldo, ostaje knjigovodstveno stanje vrednosti gotovih proizvoda i usluga, po njihovoj ceni koštanja proizvodnje. Prenosanje troškova sa konta grupa *51—55*, preko konta *950*, na konto *960*, obično se ne vrši posle svakog pojedinačnog prenosa proizvoda iz proizvodnje u skladište, već se to čini zbirno, za određeni obračunski period, kraći od godine. Isto tako, prenos troškova proizvodnje gotovih proizvoda sa računa *960 Gotovi proizvodi osnovne delatnosti*, na račun *980 Troškovi prodatih proizvoda i usluga osnovne delatnosti*, vrši se na kraju pojedinih obračunskih perioda u toku poslovne godine.

Na kraju datog obračunskog perioda, sučeljava se potražna strana konta *612 Prihodi od prodaje proizvoda i usluga na domaćem tržištu* i dugovna strane konta *980 Troškovi prodatih proizvoda i usluga*. Razlika između stanja na tim kontima, ako nema korekcija na kontu *612*, predstavlja dobitak ostvaren na prodatim proizvodima i uslugama, ako je razlika pozitivna tj. ako je potražna strana na kontu *612* veća od dugovne strane na kontu *680 Dobitak*, kao rezultat, u stvari, predstavlja ta pozitivna razlika.

Međutim, ako je razlika negativna, onda je u poslovanju ostvaren gubitak na datom proizvodu. Tako dobijen rezultat koriguje se za razliku između početnog i završnog stanja zaliha gotovih proizvoda i nezavršene proizvodnje, tako što se za povećanje tih zaliha u odnosu na početak obračunskog perioda duži konto *110 Nedovršena proizvodnja*, ili konto *120 Gotovi proizvodi*, a odobrava se za isti iznos konto *630 Povećanje vrednosti zaliha nedovršenih proizvoda i gotovih proizvoda*, (*110* ili *120/630*). Ali, ukoliko je ta razlika negativna, tada se odobrava konto *110 Nedovršena proizvodnja* i konto *120 Gotovi proizvodi*, a duži konto *631 Smanjenje*

*vrednosti zaliha nedovršene proizvodnje i gotovih proizvoda (631/110 ili 120).*²⁰⁹ Nakon korekcije knjigovodstvenog stanja na potražnoj strani konta *612 Prihodi od prodaje proizvoda i usluga na domaćem tržištu*, povećanjem tog salda sa potražnim stanjem na kontu *630 Povećanje vrednosti zaliha nedovršenih i gotovih proizvoda i usluga*, i smanjenjem stanja na potražnoj strani konta *612*, i za dugovno stanje na kontu *631 Smanjenje vrednosti zaliha nedovršene proizvodnje i gotovih proizvoda i nedovršenih usluga*, dobija se čist podatak o prihodima ostvarenim prodajom proizvoda i usluga.²¹⁰ Ako pretpostavimo da je privredni subjekat proizvodio samo jedan proizvod, od ostvarenog rezultata proizvoda, koji se utvrđuje na izneseni način, da bi se dobio konačni rezultat, potrebno je da se oduzmu i troškovi perioda.²¹¹ To znači da kada se od korigovanih prihoda na kontu *612* sa stanjima na kontima *630 i 631*, oduzmu troškovi na kontu *980*, i od tako dobijene razlike između potražne strane konta *612*, i dugovne strane konta *980*, oduzmu i troškovi perioda, dobija se konačni poslovni rezultat subjekta za dati obračunski period.

Na ovom mestu nismo detaljnije ulazili u sistem obračuna troškova i učinaka i u utvrđivanje rezultata po proizvodima, kada privredni subjekat u svom programu ima više proizvoda, jer smo smatrali da pokazani primeri na dovoljno jasan način prikazuju kako se vrši obračun troškova i učinaka i utvrđuje rezultat koji se ostvari prodajom proizvoda i usluga. Takođe, prikazano je i kako na rezultat proizvoda utiče povećanje ili smanjenje zaliha gotovih proizvoda i nezavršene proizvodnje u toku obračunskog perioda, uz napomenu da se te zalihe na kraju perioda utvrđuju popisom. U prethodnim izlaganjima, smatrali smo dovoljnim da za potrebe predmeta kojim se bavi ova knjiga kao primer uzmemo da privredni subjekat proizvodi samo jedan proizvod i troškove proizvodnje prati po stvarnoj ceni koštanja, pa zato nismo imali ispravke cene koštanja proizvodnje, i u vezi s tim ispravku cene gotovih proizvoda. Međutim, u praksi se veoma često koristi sistem vođenja vrednosti materijala, troškova i gotovih proizvoda po planskim cenama, što podrazumeva i odgovarajuće vođenje evidencija o razlikama između stvarne i planske cene. To dalje podrazumeva korigovanje planskih cena proizvodnje za

²⁰⁹ Ističe se da pozitivna razlika može biti na oba konta zaliha, nedovršene proizvodnje i gotovih proizvoda, ili ta razlika može biti na jednom kontu pozitivna a na drugom bez promena ili negativna, i može biti na oba konta negativna. Dakle, na tim kontima moguće su sve varijante kretanja vrednosti.

²¹⁰ Korekcije na kontu *612*, koje su predstavljene u tekstu, mogu se izvršiti utvrđenim stanjima na kontima *630 i 631*, pre sučeljavanja prihoda od prodaje proizvoda i usluga, a da se zatim izvrši to sučeljavanje.

²¹¹ Pod troškovima perioda podrazumevaju se oni rashodi koji se ne mogu razvrstati na troškove proizvoda, kao što su troškovi uprave i administracije, troškovi finansiranja i dr. Koji će sve troškovi biti obuhvaćeni kao rashodi perioda zavisi i od sistema obračuna troškova i učinaka. Detaljnije o tome v. u: Ž. Lekić, *Upravljačko računovodstvo — temelj poslovnog odlučivanja*, Delta Pres, Beograd 2009, str. 215—251.

odgovarajuće ispravke, radi njihovog svođenja na stvarne cene, a zatim i svođenje vrednosti proizvodnje i gotovih proizvoda na stvarnu cenu koštanja. Pored planskih cena, kako je u ranijim izlaganjima prezentovano, u praksi se koriste još prosečne cene, prva ulazna jednaka prvoj izlaznoj, prva izlazna jednaka poslednjoj ulaznoj i sl. Motiv za primenu jednog ili drugog sistema cena u vođenju knjigovodstvenih evidencija, polazi od racionalnosti evidentiranja i konkretnih praktičnih potreba određenog privrednog subjekta. Bilo koji sistem cena da se prihvati za vođenje knjigovodstvenih evidencija o nabavkama, proizvodnji i gotovim proizvodima, na kraju se te cene svode na stvarne cene koštanja, koje smo u prethodnim izlaganjima koristili.

Kada se govori o manipulacijama gotovim proizvodima, i u fazi prodaje, u izlaganjima smo pošli od uprošćenih primera kojima je prikazan proces preuzimanja troškova sa klase 5 *Rashodi*, i njihov prenos na klasu 9 *Obračun troškova i učinaka*. Isto tako, razmotrili smo i način formiranja cena, gotovih proizvoda i knjigovodstveno obuhvatanje prihoda i obračuna rezultata prodatih gotovih proizvoda. Polazeći od prikazanih primera, jasno je da samo nestandardne i neuobičajene pojave u troškovima, proizvodnji, manipulaciji gotovim proizvodima i u procesu prodaje mogu biti signal o nekoj nelegalnoj aktivnosti. Tako, u ostvarivanju troškova u proizvodnji mogu se javiti neke neuobičajene količine i vrednosti trošenja materijala ili nekih drugih oblika imovine, kod gotovih proizvoda neuobičajeno visoke cene koštanja i nizak ostvareni prihod od prodaje. Međutim, to su samo signali, pa čitav proces troškova i formiranja cene mora biti podvrgnut dubinskoj analizi u cilju rasvetljavanja uzroka određenog stanja koje ukazuje na verovatne neregularnosti, bilo u raspolaganju i trošenju materijalnih dobara, bilo u formiranju cena i dr. Najčešće se radi o organizovanoj grupi koja se bavi nelegalnim radnjama, a nastoji da prikrije svoje nezakonite aktivnosti, počev od nabavke, preko prijema i skladištenja materijalnih vrednosti, te putem troškova proizvodnje, prijema i manipulacije s gotovim proizvodima.

Kada je u pitanju prodaja proizvoda i usluga, u prikazanim primerima pošlo se od toga da se radi o regularnim radnjama tj. da se proizvodi privrednog subjekta prodaju na tržištu po uobičajenim cenama, te da nema odstupanja od ustaljene forme i procedura u prodaji proizvoda i usluga. Sva knjiženja su izvršena u skladu s napred iznesenim pretpostavkama, pa se u njima ne mogu prepoznati bilo kakve nelegalne aktivnosti, ili signali da takve aktivnosti postoje. Ranije smo objasnili da se radnje koje su praćene nelegalnim ponašanjem, u računovodstvenim evidencijama, tretiraju kao i one aktivnosti koje su u celosti zasnovane na zakonskim propisima i računovodstvenim principima. Ali, govorili smo i o različitim pozicijama na tržištu, kako kupaca, tako i prodavaca — dobavljača, s tim što smo tada analizirali poziciju privrednog subjekta kao kupca. Istaknuto je da se kupac može naći u nepovoljnim okolnostima te da mora da prihvata lošije uslove nabavke od uobičajenih. Kupac se, takođe, može naći i u povoljnijem položaju od dobavljača, kada može izdejstvovati

bolje uslove nabavke, kako u pogledu isporuke, tako i u pogledu cene, rokova plaćanja, kvaliteta proizvoda koje kupuje i sl. Na ovom mestu analiziramo poziciju prodavca — dobavljača. U toj situaciji privredni subjekat koga pratimo nalazi se kao dobavljač, kada su od njega kupovani materijalni uslovi proizvodnje. Naime, na tržištu može da vlada nestašica proizvoda koji su predmet poslovanja datog privrednog subjekta i koje on na takvom tržištu prodaje. U tom slučaju on može da zahteva povoljnije uslove prodaje svog proizvoda, u pogledu visine cena, komotnijih uslova i dinamike isporuka koja mu više odgovara, kraće rokove plaćanja i sl. S druge strane, uslovi na tržištu mogu biti nepovoljni, u smislu da postoji prezasićenost tržišta proizvodima kojima raspolaže dati privredni subjekat. Taj subjekat kao dobavljač mora biti svestan da ne može postići optimalne uslove prodaje, kako u pogledu visine cene, tako i u pogledu rokova isporuke, jer ih mora maksimalno prilagođavati potrebama svog kupca, rokova naplate i dr. U situacijama kada su pozicije bilo kupca, bilo prodavca, nepovoljne, može da dođe i do raznih oblika učenjivanja od strane subjekta koji je u povoljnijoj poziciji, pa čak i do prihvatanja nezakonitih radnji, bilo na jednoj, bilo na drugoj strani, ili obostranom željom, kada prevagu nose lični interesi pojedinaca.

15. RAČUNOVODSTVENO PRAĆENJE UVOZA I IZVOZA

U uslovima razvijene svetske podele rada i širenja svetskog tržišta, u okolnostima globalizacije privređivanja, danas su privrede razvijenih i zemalja u razvoju upućene na intenzivnu međusobnu saradnju. To podrazumeva uspostavljanje brojnih i složenih privrednih veza između poslovnih subjekata različitih država. Takva saradnja potrebija je manjim zemljama i onima koje se nalaze, kako se to obično kaže, u razvoju. Takva je i privreda Srbije, koja ulaže napore da izađe iz relativne zaostalosti i da se u svojim privrednim aktivnostima približi razvijenim zemljama. U takvim okolnostima i privredni subjekti iz Srbije upućeni su na uspostavljanje sve intenzivnijih privrednih veza sa inostranim poslovnim partnerima. To znači da sarađuju na zajedničkoj proizvodnji brojnih proizvoda široke potrošnje, a takođe i u proizvodnji razne opreme i drugih dobara, primenjujući pritom visoku tehnologiju. Sve to nameće potrebu da domaće kompanije budu upućene na uvoz mnogih ekonomskih dobara, kako onih koja služe procesu proizvodnje (reprodukcioni materijali), ili onih proizvoda koji predstavljaju opremu. To znači da privredni subjekti iz Srbije uvoze sva ona imovinska dobra koja se u Srbiji ne proizvode ili je njihova proizvodnja skupa i nedovoljno kvalitetna. S druge strane, u Srbiji može da se proizvede veliki broj proizvoda za kojima domaće tržište nema potrebe, a koji su traženi na inostranom tržištu, pa su te kompanije upućene na izvoz takvih proizvoda

U privredi Srbije postoje brojne kompanije koje za potrebe svoje proizvodnje ili za potrebe ovdašnjeg tržišta uvoze razne vrste dobara. Imajući u vidu činjenicu da ekonomska dobra koja se uvoze prelaze granicu zemlje, zakonskim propisima

utvrđeni su uslovi koji se moraju poštovati i ispuniti prilikom takvih transakcija. Razlog za to je što uvoz i izvoz imaju značajan uticaj na platni bilans i privredu zemlje. Zato država, da bi zaštitila svoju proizvodnju, uvodi razne barijere uvozu strane robe i usluga, počev od zabrana uvoza određenih vrsta proizvoda, putem carina i preko raznih dozvola i taksi. Visina tih dažbina zavisi od stepena zaštite domaćeg tržišta, koji se na taj način želi postići. Tako, za neke vrste proizvoda carina je izuzetno visoka, onda kada postoji procena da domaće tržište može da se zadovolji u celosti, ili najvećim delom, iz domaće proizvodnje, dok za neke proizvode može biti i simbolična. Dešava se čak da uvoz određenih ekonomskih dobara bude oslobođen carine, ukoliko domaća proizvodnja nije osposobljena u tolikoj meri da može u celosti zadovoljiti vitalne potrebe domaće privrede i tržišta. Carinama država obezbeđuje značajne budžetske prihode, ali nekada se na uvezenu robu plaćaju i razne takse ili druge dažbine, pri čemu cilj nije samo ostvarivanje prihoda države već i zaštita domaće proizvodnje ili tržišta. Zato svaki uvoz podleže veoma strogoj proceduri postupaka. S obzirom na to da uvoz roba znači istovremeno i odliv deviznih sredstava iz zemlje, prilikom plaćanja uvoza primenjuju se stroge kontrole i procedure, jer su u međunarodnim novčanim transakcijama česti slučajevi zloupotrebe i nezakonitih radnji.

Izvoz je drugi oblik ekonomskih odnosa sa inostranstvom. To podrazumeva da jedna zemlja, ili bolje reći — jedna kompanija, izvozi svoje proizvode poslovnim partnerima u drugim zemljama. Izvoz roba i usluga na inostrano tržište predstavlja dobar stimulans za jednu kompaniju i privredu zemlje, jer se na inostranom tržištu, uglavnom, plasiraju proizvodi koji u celosti ili delimično ne mogu da nađu kupce u zemlji, ili bar ne u dovoljnoj meri kako bi proizvođač — izvoznik mogao optimalno da koristi svoje kapacitete. On te kapacitete prilagođava ukupnom, a ne samo domaćem tržištu. Izvoz je višestruko značajan kako za kompaniju koja izvozi svoje proizvode, tako i za zemlju iz koje se izvoze određena dobra. Izvozom svojih proizvoda kompanija obezbeđuje uslove za potpunije korišćenje sopstvenih kapaciteta i drugih resursa koji su joj na raspolaganju, za ostvarivanje većeg prihoda, a time i ukupnih rezultata poslovanja, što znači da poboljšava svoju ekonomiju, uslove za bolji standard svojih radnika, veći profit vlasnicima kapitala i, konačno, bolje uslove za svoj razvoj. Kompanija koja izvozi, takođe, obezbeđuje da prilivom deviznih sredstava iz inostranstva može da uvozi reprodukcioni materijal, opremu i druge uslove za proizvodnju, naročito kada je propisima zemlje izvoznika uvoz dobara iz inostranstva uslovljen vlastitim izvozom. Uz to, kompanija na stranom tržištu može da nabavi opremu koja ima visoke tehnološke standarde i da na taj način modernizuje svoju proizvodnju i svoju ukupnu ekonomiju podigne na viši nivo. Izvoz proizvoda najčešće znači da se bolji uslovi prodaje postižu na inostranom nego na domaćem tržištu, kako u pogledu cena, tako i u pogledu uslova naplate potraživanja i sl.

Za izvoz roba i usluga — pored kompanija koje nalaze interes da izvoze na strano tržište i da na taj način obezbede potpunije korišćenje svojih kapaciteta, povoljnije uslove svog razvoja, uslove boljeg standarda radnika i socijalnu sigurnost njihovih porodica — zainteresovana je i država. Naime, izvozom kompanije obezbeđuju postojaniju i stabilniju proizvodnju i potpunije korišćenje kapaciteta, sigurnost posla postojećih i zapošljavanje novih radnika, što svaka država podržava. Uz to, prilivom deviznih sredstava iz inostranstva, od izvoza roba, obezbeđuju se povoljniji ekonomski odnosi sa inostranstvom tj. bolji platni bilans zemlje. Iz navedenih razloga država svojim sistemskim merama i propisima pruža kompanijama izvoznicama brojne stimulacije i olakšice. Tako, npr., propisima se obezbeđuju razne stimulacije pri izvozu, a kreditnom i deviznom politikom umnogome se olakšava da izvoznici dođu do kreditnih sredstava pod povoljnim uslovima, pa se često subvencionišu kamate na izvozne kredite, daju se povoljni rokovi za njihovo vraćanje, a često se i premiraju izvozni poslovi. Dakle, za izvoz su zainteresovane i kompanije koje na taj način obezbeđuju tržište za svoje proizvode, i država odnosno društvo kao celina. Pored toga, država stimuliše i izgradnju pogona i kompanija koje će se baviti proizvodnjom namenjenom izvoznim poslovima, naročito ako se radi o pogonima koji imaju perspektivu da dugoročno proizvode za strano tržište.

U savremenim uslovima, kada globalizacija svetskog tržišta postaje sve dominantnija, u pojedinim državama na unutrašnjem planu dolazi sve više do deregulacije propisa o poslovanju, naročito onih vezanih za izvozno-uvozne poslove. To znači da država ima sve manje upliva u regulisanje poslovanja na svom ekonomskom prostoru i da sve više jača prisustvo međunarodnih regulatornih mera i standarda poslovanja. U takvim okolnostima konkurencija je sve jača i izraženija, pa su kompanije primorane da se na tom tržištu same bore za opstanak i to kvalitetom svog poslovanja, što praktično znači kvalitetom i cenom svojih proizvoda i uslovima njihovog plasmana. Poslovni moto u takvim uslovima glasi: biti bolji od drugih ili im barem biti ravan. U novonastalim okolnostima kompanije iz malih, nerazvijenih ili zemalja u razvoju, najčešće su u nemogućnosti da se samostalno izbore za opstanak i postojanje na svetskom globalnom tržištu, i prinuđene su da tesno sarađuju sa velikim svetskim kompanijama, ili da im se prisajedinjuju, integrišući se sa njima. I u takvim okolnostima država ima mogućnosti da stimuliše izvoz, tako što će povoljnim uslovima za izgradnju i poslovanje pogona, koji će proizvoditi za strano tržište, privlačiti strane investitore da ulažu u izgradnju proizvodnih kapaciteta.

Praćenje uvoza i izvoza u računovodstvenim evidencijama privrednog subjekta obavlja se na sličan način kao nabavka materijalnih dobara ili usluga namenjenih proizvodnji sa domaćeg tržišta, kada se radi o uvozu. Isto tako, slično se evidentiraju prodaje proizvoda i usluga na domaćem tržištu, a takođe i poslovi izvoza. U poslovnim knjigama privrednih subjekata, u zemlji, obaveze iz osnova

uvoza i potraživanja po osnovu izvoza, vode se u dinarskoj protivvrednosti deviznih obaveza, odnosno potraživanja, jer je to uslov da se sve imovinske vrednosti date kompanije svedu na zajednički imenitelj, koji kod nas predstavlja dinar. Devizna prava i obaveze vode se u posebnim, pomoćnim, evidencijama.

Za uvoz robe treba obezbediti devizna sredstva, kojima će se nabavka uvoznih dobara platiti. Obaveza pribavljanja potrebnih finansijskih sredstava pada na uvoznika, odnosno na privredni subjekat za koga se uvoz obavlja. Mi ćemo početi od pretpostavke da je uvoznik i krajnji korisnik uvezenih ekonomskih dobara. Pre aktivnosti za obavljanje uvoza, moraju se obaviti sve pripremne radnje, kao što je pribavljanje raznih dozvola za uvoz i obavljanje potrebnih administrativnih poslova, koje je eventualno potrebno završiti pre pokretanja procedure samog uvoza. Kada se obave te prethodne radnje, stupa se u kontakt sa isporučiocem dobara koja se tim putem nabavljaju. Pošto se kupac konkretno upozna sa mogućnostima i uslovima uvoza, sa isporučiocem dobara sklapa se ugovor u kome se utvrđuju međusobna prava i obaveze između isporučioca i primaoca dobara koja su predmet uvoznog posla. Tu se svrstavaju: količina i cena datih dobara, njihov kvalitet i način na koji se on kontroliše, rokovi i dinamika isporuke, način prijema, mesto prijema, ko snosi troškove prevoza i osiguranja isporuke u putu, i sl. Posebnim delom ugovora regulišu se uslovi plaćanja obaveze od strane kupca, rokovi i dinamika plaćanja, sredstva obezbeđenja plaćanja, valuta kojom će se plaćanje izvršiti i dr.

Kada dođe do uvoza, pristižu odgovarajuća dokumenta o uvozu i dobija se faktura dobavljača, u računovodstvenim evidencijama sprovodi se knjiženje tako što se za fakturnu vrednost zadužuje analitički konto *1000 Vrednost po obračunu dobavljača*, a odobrava se konto *434 Dobavljači u inostranstvu, (1000/434)*. Za carinske i druge uvozne troškove duži se konto *1002 Carine i druge uvozne dažbine*, a odobrava konto *4829 Obaveze za ostale poreze carine i druge dažbine iz nabavke na teret troškova, (1002/4829)*. Za sve ostale zavisne troškove nabavke u zemlji, duže se subanalitički računi u okviru analitičkog konta *1001 Zavisni troškovi nabavke*, a odobravaju se analitička konta dobavljača, ako je prevoznik ispostavio fakturu, tekući račun, ako je plaćanje izvršeno bezgotovinski, ili blagajna za plaćanje u gotovu i dr. Kada se na analitičkim i subanalitičkim kontima sintetičkog konta *100 Obračun nabavke zaliha materijala*, skupe svi troškovi nabavke uvezenih dobara, tada se duži subanalitički konto *10090 Obračun nabavke materijala, rezervnih delova, alata i inventara koji se skladišti*, a odobravaju se sva prethodno dužena analitička i subanalitička konta u okviru sintetičkog konta *100 Obračun nabavke materijala, rezervnih delova, alata i inventara, (1090/100)*. Nakon tako izvedene knjigovodstvene operacije i prikupljanja svih troškova nabavke, na subanalitičkom kontu *10090* zadužuje se konto *101 Materijal*, a odobrava konto *10090 Obračun nabavke materijala, rezervnih delova, alata i inventara, koji se skladišti, (101/10090)*. Na taj način zatvaraju se sva analitička i subanalitička konta

u okviru sintetičkog računa 100, a saldo ostaje samo na sintetičkom računu 101, gde je vrednost uvezenog materijala proknjižena, kao materijal u skladištu.

Mi smo u ovom primeru pošli od toga da je uvezen osnovni materijal za izradu. Međutim, ako se uvozi oprema onda je postupak uvoza gotovo isti, samo se umesto računa iz okvira grupe 10 *Zalihe materijala*, koriste računi grupe 02 *Nekretnine, postrojenja, oprema i biološka sredstva*. Ostaje nam još da u vezi sa uvozom objasnimo način plaćanja stranom dobavljaču. Kada se potvrdi prijem ugovorenog uvoza i pristignu sva potrebna dokumenta, potvrda o prijemu i ispravnosti uvezenih dobara, vrši se plaćanje dobavljaču, tako što se duži konto 434 *Dobavljači u inostranstvu*, a odobrava konto 244 *Devizni račun*, odnosno neki od analitičkih računa u okviru tog sintetičkog, (434/244). Plaćanje carine i drugih dažbina knjiži se tako što se duži konto 4829 *Obaveze za ostale poreze carine i druge dažbine iz nabavke*, ili na teret troškova, a odobrava se konto 241 *Tekući (poslovni) račun*, (4829/241).

Kada je u pitanju izvoz onda je pozicija dobavljača, domaćeg privrednog subjekta, i kupca, inostranog poslovnog partnera, obrnuta u poređenju sa prethodno opisanim odnosom, kada se radi o uvozu. Kada dođe do dogovora o tome da je kupac iz inostranstva spreman da kupi određenu količinu proizvoda domaćeg proizvođača, pristupa se sklapanju ugovora. Kako je napred opisano, kada je u pitanju uvoz, i u slučaju izvoza između dobavljača i kupca, sklapa se ugovor kojim se regulišu sva bitna pitanja vezana za prava i obaveze dva partnera koji stupaju u poslovni odnos. Ugovorom se utvrđuju količine proizvoda koje će se isporučiti stranom kupcu, cena po kojoj će se isporučeni proizvodi obračunati, kvalitet proizvoda, rokovi i dinamika isporuke, kao i eventualne kazne ukoliko se neki od elemenata ugovora ne ispuni. Pored uslova vezanih za isporuku proizvoda, ugovorom se precizno utvrđuju i uslovi plaćanja, kao što su: iznos novca u valuti koju je kupac dužan da plati, rokovi i dinamika plaćanja, rešavanje eventualnih kursnih kolebanja do momenta naplate, sredstva obezbeđenja za naplatu i dr., kako je to već uobičajeno u međunarodnim poslovnim odnosima. Na kraju, utvrđuje se i nadležnost suda u slučaju spora.

Čitav tok izvoznog posla praćen je odgovarajućom dokumentacijom i računovodstvenim evidencijama. Za isporučene proizvode, po prispeću dokumentacije kojom se potvrđuje da je strani kupac primio ugovorenu količinu i kvalitet proizvoda od dobavljača tj. od domaćeg privrednog subjekta, izvoznik će u skladu sa propisima izvršiti odgovarajuća evidentiranja u poslovne knjige.

Knjiženje u računovodstvu izvoznika sprovodi se tako što se za fakturnu vrednost izvezenih proizvoda duži konto 203 *Kupci u inostranstvu*, a odobrava konto 613 *Prihodi od prodaje proizvoda i usluga na inostranom tržištu*, (203/613). Kada se naplati potraživanje od kupca iz inostranstva, duži se konto 244 *Devizni račun*, ili 241 *Tekući (poslovni) račun*, ako postoji zakonska obaveza da se priliv deviza iz inostranstva prodaje državi, ali da se zadržava pravo otkupa određenog

procenta od tog priliva, za eventualne potrebe izvoznika, a na drugoj strani odobrava se konto 203 *Kupci u inostranstvu*, (244/203). Ukoliko se na izvoz proizvoda dobijaju subvencije, premije, donacije ili regresi, za iznos prava po tom osnovu duži se konto 222 *Potraživanja od državnih organa i organizacija*, a odobrava se konto 640 *Prihodi od premija, subvencija, dotacija, regresa, kompenzacija i povraćaja poreskih dažbina*. Kada se naplate takva potraživanja duži se konto 241 *Tekući poslovni račun*, a odobrava konto 222 *Potraživanja od državnih organa i organizacija*, (241/222).

Napominjemo da su ranije izvoznici bili dužni da sav devizni priliv iz inostranstva prodaju Narodnoj banci i za to su dobijali dinarsku protivvrednost, ali su zadržavali pravo da određeni procentualni deo od tog priliva mogu za svoje potrebe da otkupe od Narodne banke, po zvaničnom deviznom kursu. Međutim, u savremenim uslovima, sav devizni priliv od izvoza pristiže na devizni račun izvoznika i on njime slobodno raspolaže, a sve kupovine i prodaje deviza obavljaju se preko deviznog tržišta.

U prethodnim izlaganjima ukratko smo izneli postupke računovodstvenog praćenja uvoznih i izvoznih poslova, način plaćanja uvoza i naplate deviznih sredstava za izvezeno proizvode. Međutim, pored ovih osnovnih, direktnih i najprostijih oblika uvoza i izvoza, plaćanja i naplate, u praksi postoje i mnogi drugi oblici vezani za operacije uvoza i izvoza, kao što su uvoz ili izvoz preko posrednika, spoljnotrgovinskog preduzeća, kada takav privredni subjekat praktično sklapa ugovore sa inostranim partnerima u ime i za račun domaćeg privrednog subjekta, u svoje ime a za račun uvoznika ili izvoznika, ili u svoje ime i za svoj račun, dok sa domaćim krajnjim korisnikom uvoza ili izvoza sklapa obični trgovinski ugovor. U izlaganjima smo imali nameru da čitaoca upoznamo sa osnovnim radnjama, što može biti korisno u istraživanju i rasvetljavanju eventualnih nezakonitih radnji i ponašanja u spoljnotrgovinskim poslovima.

Na osnovu pokazanih primera i postupaka knjiženja uvoznih i izvoznih aktivnosti, može se zaključiti da samo knjiženje, ukoliko je stručno obavljeno, najčešće ne daje neke ubedljive signale na osnovu kojih bi se posumnjalo u regularnost obavljenih radnji u ovom segmentu poslovanja privrednog subjekta. S druge strane, praksa je pokazala da se u spoljnotrgovinskom poslovanju brojnih kompanija kriju izuzetno teška krivična dela sa višemilionskim štetnim posledicama po privredne i druge subjekte, u ime kojih su se angažovali akteri takvih radnji. To se u najvećem broju slučajeva ogleda u prihvatanju nepovoljnih uslova nabavke ili prodaje, u pogledu postignutih cena, kvaliteta proizvoda koji se uvoze ili izvoze, rokova i dinamike isporuke, rokova i dinamike plaćanja ili naplate, naročito kada su u te poslove umešani razni posrednici. U takvim slučajevima najčešće se radi o tome da su predstavnici naših kompanija koji ugovaraju uvozno-izvozne poslove nedovoljno stručni i nedorasli stranim stručnjacima u definisanju svih detalja ugovora, vezanih za uslove uvoza, odnosno izvoza. Postoje slučajevi ugovaranja uvoza određenih proizvoda ili opreme,

koji krajnjem korisniku nisu ni bili potrebni, ili bar ne u onim količinama koje su uvezene i po prihvaćenim cenama, a sve to moralo je biti plaćeno. Isto tako, našoj praksi poznati su i slučajevi, naročito kada se radi o nabavkama za državne institucije, da su, pored povoljnijih ponuda, odabrane one kojima su nudene veće cene, a brojni takvi slučajevi završili su u sudskim postupcima.²¹² Dosadašnja praksa je pokazala da su nezakonitim radnjama, naročito kada je u pitanju uvoz, bile najpodložnije državne institucije i javna preduzeća, u kojima se radilo o uvozu velikih vrednosti. U državnim institucijama nije bilo kontrole, ili ukoliko je i bilo ona nije imala karakter sistematskog preventivnog delovanja u sprečavanju nezakonitih aktivnosti, već je vršena kasno, tek onda kada su mogle da se konstatuju samo negativne posledice, koje se više nisu mogle nadoknaditi.

16. KRATKOROČNI FINANSIJSKI PLASMANI

Kratkoročni finansijski plasmani, kao oblik imovine i aktivnosti u vezi s tim, pripadaju onom delu knjige u kojem je obrađeno raspolaganje novčanim sredstvima.

Kratkoročni finansijski plasmani, kao i dugoročni, uslovljeni su svim poslovnim fazama, jer se u svakoj fazi stvaraju manje ili više povoljni uslovi da se deo finansijskih sredstva kojima kompanija raspolaze privremeno oslobodi iz poslovnih procesa i plasira, kako bi se njihovom upotrebom ostvarila neka korist. Kada se govori o stvaranju uslova za kratkoročne plasmane u određenim poslovnim fazama, misli se na angažovanje finansijskih potencijala ili drugih sredstava, čija upotreba i dužina korišćenja u pojedinim poslovnim procesima zavise od efikasnosti aktivnosti koje se, pritom, u njima odvijaju. Tako, ukoliko je za neki proces ili fazu poslovanja potrebno angažovati više novčanih sredstava na duže vreme, manje su mogućnosti da se neki deo finansijskih oblika imovine plasira van pravnog subjekta u vidu davanja kratkoročnih kredita poslovnim partnerima ili plasmana bankama. Mogućnost da se na finansijskim sredstvima ostvare određene zarade zahteva od menadžmenta kompanije da vodi računa o unapređenju efikasnosti u svim procesima i fazama poslovanja i da raspoloživa sredstva usmerava u one poslovne aktivnosti gde će imati najveće koristi i najpovoljniji efekat angažovanja.

Rentabilnost — kao najvažniji ekonomski princip, i racionalnost — kao uslov efikasnog poslovanja, pretpostavljaju njihovo maksimalno uvažavanje i zajedno

²¹² Poznat je slučaj kada su za preventivne potrebe zaštite stanovništva od tzv. „svinjskog gripa“ uvedene zaštitne vakcine. S jedne strane, uvezene su enormno velike količine (3.000.000 komada, a potrošeno je otprilike 200.000). S druge strane, i cene su bile veće od onih koje su nudili neki drugi uvoznici, sve je plaćeno iz državnog budžeta, i tako je oštećen i budžet i, naravno, stanovništvo, koje preko poreza puni budžet sredstvima. Pored ovog, postoje i brojni drugi primeri vezani za javne radove, kao što je slučaj sklopljenog ugovora s austrijskim preduzećem „Alfa“, za izgradnju autoputa od granice sa Mađarskom do Požege, kada su zbog neukosti naših predstavnika u sklapanju ugovora plaćeni višemilionski „penali“ u evrima; poznat je i slučaj kupovine satelita od izraelske kompanije i sl.

čine najbitniji uslov uspeha. Njime se zahteva da se poslovanje kao celina, i pojedini njegovi procesi, obavljaju uz što manje angažovanih sredstava. Privredni subjekat raspolaže nekim obimom svojih stalnih sredstava za obavljanje poslovanja. Neki organizatori poslovnih procesa, pa i pojedini menadžeri na višim nivoima u upravljačkoj strukturi poslovnog subjekta, koriste ta sredstva kao da su besplatna, tj. da ništa ne koštaju, jer se za njihovo korišćenje ne plaća kamata, ili neki drugi trošak. Ali, kada se koriste krediti, na njih se plaća kamata, pa je trošak njihovog angažovanja vidljiv. Kako je već konstatovano, za svaku poslovnu fazu i segment u poslovnim aktivnostima privrednog subjekta angažuju se određena sredstva, bez kojih se poslovanje ne bi moglo odvijati. Uzmimo u razmatranje bilo koji proces i videćemo kako se sredstva angažuju da bi taj proces bio uspešno obavljen. Za primer, pretpostavimo nabavku materijala i videćemo da se novčana sredstva uložena za kupovinu zadržavaju u tom imovinskom obliku, sve dok se materijal iz skladišta ne prenese u proces proizvodnje. Ista sredstva zatim se angažuju u proizvodnom procesu sve dok se on ne završi, a posle toga se gotovi proizvodi prenose u skladište i tamo drže do isporuke kupcima, pa se angažovanje sredstava prenosi na taj oblik imovine. Na kraju, ukoliko se proizvodi isporučeni kupcima ne naplate odmah i na taj oblik imovine (potraživanje) prenosi se angažovanje sredstava. Svaka faza u kojoj se sredstva angažuju, i mnoge međufaze u okviru njih, mogu biti skraćene i angažovanje sredstava u njima smanjeno. To, drugim rečima, znači da u svakoj fazi može biti oslobođen deo sredstava koja se angažuju, pa bi tako oslobođena sredstva mogla biti plasirana uz odgovarajuću zaradu.

Te faze poslovanja se ne prekidaju, već se u kontinuitetu, istovremeno i uporedo odvijaju, pošto jedna drugu ne smenjuju. Naime, dok su neki poslovni procesi u početnim oblicima angažovanja, u pribavljanju materijalnih i drugih uslova proizvodnje, drugi su u fazi proizvodnje, treći u fazi gotovih proizvoda u skladištu, četvrti u fazi prometa, nakon čega se te aktivnosti iznova ponavljaju. Polazi se od toga da se svaka poslovna faza mora analizirati sa stanovišta visine i dužine angažovanja finansijskih sredstava, i mogućnosti odgovarajuće racionalizacije — kako bi se u svakoj od njih pojedinačno i u svima zajedno angažovalo što manje sredstava. Tako bi se njihovi eventualni viškovi mogli koristiti na drugim mestima, gde mogu ostvariti određeni prihod i dati veći doprinos uspehu poslovanja privrednog subjekta. Uzmimo za primer da se za obavljanje poslovanja koriste krediti na koje se plaća kamata — u tom slučaju trošak kamate biće prisutan tokom celokupnog vremena angažovanja kreditnih sredstava, u svim procesima rada, i taj trošak biće utoliko veći ukoliko se sredstva duže angažuju i ukoliko je njihov iznos veći. Pođimo od pretpostavke da se za poslovne aktivnosti koriste vlastita sredstva privrednog subjekta, obezbeđena iz vlasničkih uloga — akcijskog kapitala, ili iz poslovanja na koja se ne plaćaju nikakve naknade za njihovo korišćenje. Dakle, u ovom slučaju ne postoji bilo kakav vidljivi trošak, ali ako utvrdimo da se u poslovanje angažuje previše sredstava, zapravo da bi se poslovni procesi mogli obaviti sa mnogo manje sredstava, na videlo izlazi

neracionalnost u korišćenju vlastitih finansijskih sredstava, jer se sav taj višak sredstava angažovanih u sopstvenom poslovanju mogao plasirati i doneti odgovarajuću korist; dakle, govorimo o propuštenoj zaradi, a to predstavlja, u stvari, štetu.

U cilju racionalizacije angažovanja raspoloživih finansijskih sredstava, postoji mogućnost koja se u praksi retko koristi, a koja može doneti značajne dobitke. Ako privredni subjekat može da plasira vlastita sredstva pod povoljnim uslovima — ako bi ona bila oslobođena iz sopstvenih poslovnih aktivnosti i ako bi se plasirala ili upotrebila u određene poslove koji donose veću zaradu nego što su kamate na kredite koji se mogu u datom vremenu obezbediti — u tom slučaju privredni subjekat može za svoje poslovanje da koristi kredit, a vlastita sredstva da plasira tamo gde su koristi veće od kamata na angažovani kredit. Pri svemu tome, kontrolni organi moraju biti veoma oprezni, jer se iza takvih transakcija mogu kriti i nezakonite radnje.

Kratkoročno plasiranje sredstava privrednog subjekta u zemlji knjiži se tako što se duži konto 232 *Kratkoročni krediti u zemlji*, a odobrava konto 241 *Tekući (poslovni) račun*, (232/241). Kada se obračuna kamata na plasirana sredstva, duži se konto 2203 *Potraživanja za ugovorenu kamatu od kupaca — ostala lica*, a odobrava se konto 662 *Prihodi od kamata*, (2203/662). Nakon toga, kada se izvrši naplata plasmana i kamata, zadužuje se konto 241 *Tekući (poslovni) račun*, a odobravaju se konta 232 *Kratkoročni krediti u zemlji* i 2203 *Potraživanja za ugovorenu kamatu od kupaca — ostala lica*, (241/232 i 2203). Za sredstva dobijenih i uplaćenih kredita duži se konto 241 *Tekući (poslovni) račun*, a odobrava konto 422 *Kratkoročni krediti u zemlji*, (241/422). Za obračunate kamate na kredite duži se konto 562 *Rashodi kamata*, a odobrava konto 460 *Obaveze po osnovu kamata i troškova finansiranja*, (562/460). Kada se izvrši otpлата kredita i plaćanje kamata, duže se konta 422 i 460 a odobrava konto 241, (422 i 460/241).

U savremenim uslovima čest je slučaj da se odobravaju kratkoročni krediti stranim poslovnim partnerima, mada naše kompanije to veoma retko čine, jer ne poseduju finansijski potencijal, zbog loših ekonomskih prilika u privredi zemlje. Za slučaj da domaća kompanija plasira svoja sredstva stranoj firmi, duži se konto 233 *Kratkoročni krediti u inostranstvu*, a odobrava konto 244 *Devizni račun*, (233/241). Nekada se kredit stranom partneru može odobriti i u dinarskim sredstvima i tada se duži račun 233 *Kratkoročni krediti u inostranstvu*, a odobrava konto 241 *Tekući (poslovni) račun*, (233/241). Za obračunate kamate stranom partneru duži se konto 233 *Kratkoročni krediti u inostranstvu*, a odobrava konto 6625 *Prihodi od kamata po kupoprodajnim odnosima sa inostranstvom*²¹³, (233/6625). Kada strani partner plati svoju obavezu po osnovu glavnice i kamate, sprovodi se sledeće knjiženje: zadužuje se konto 244 *Devizni račun*, ili konto 241 *Tekući (poslovni) račun*, a odobrava konto 233 *Kratkoročni krediti u inostranstvu*, (244 ili 241/233). Veoma

²¹³ U kontnom okviru ne postoji propisan konto za prihode od kamata na plasirana sredstva u inostranstvu, pa je u primeru iskorišćen konto sa navedenim nazivom u tekstu.

često se u našoj praksi događaja da strana firma odobrava domaćoj kompaniji kratkoročni kredit. Za odobrena i uplaćena sredstva kredita duži se konto 244 *Devizni račun*, a odobrava konto 423 *Kratkoročni krediti u inostranstvu*. Za obračunate kamate na strane kredite duži se konto 56201 *Rashodi kamata po kreditima u inostranstvu*, a odobrava konto 460 *Obaveze po osnovu kamata i troškova finansiranja*. Kada se obaveza po stranom kratkoročnom kreditu za glavicu i kamatu plati, duži se konto 423 *Kratkoročni krediti u inostranstvu* i konto 460 *Obaveze po osnovu kamata i troškova finansiranja*, a odobrava se konto 244 *Devizni račun*, (423 i 460/244).

U prethodnim izlaganjima, u osnovi, prikazali smo u praksi najčešće oblike finansijskih odnosa i mogućih transakcija između domaćih i stranih kompanija. Svakako, u uobičajenim okolnostima sve se odvija na način kako je napred predstavljeno. Međutim, u finansijskim transakcijama sa inostranim partnerima često dolazi i do nezakonitih radnji. Razlozi počivaju u činjenici da strani partneri, naročito iz razvijenih zemalja, imaju više slobode u raspolaganju novčanim sredstvima, s jedne strane, i u tome što je kontrola tih odnosa vrlo otežana ili gotovo nemoguća. U tim odnosima štetne posledice najčešće snose domaće kompanije, u čemu su veoma izraženi slučajevi onih privrednih subjekata kao što su javna preduzeća i domaće banke.

U unutrašnjim finansijskim odnosima, u zemlji, takođe, postoje velike mogućnosti za nelegalne radnje, jer se deo posla obavlja legalno, po pravno utemeljenim ugovorima i u skladu sa zakonskim procedurama, a deo posla radi se nelegalno i, naravno, nezakonito, naročito kada su u to uključene i banke, svojim kreditnim poslovima, odobravanjem kredita koji se ne obezbeđuju dovoljno sigurnim sredstvima za njihovo vraćanje i naplatu kamate.

Najveće zloupotrebe u vezi s kratkoročnim plasmanima javljaju se u sprezi privrednih subjekata i poslovnih banaka. Nelegalne aktivnosti uglavnom se dešavaju u kompanijama koje imaju svoju organizovanu maloprodajnu mrežu, i gde se dosta radi sa gotovim novcem. To su prvenstveno trgovačke firme koje imaju svoje prodavnice, proizvođačke kompanije koje delom rade preko svojih maloprodajnih objekata, osiguravajuće organizacije koje prodaju polise osiguranja za gotov novac, kao i ugostiteljske i turističke firme u kojima se dosta radi sa efektivnim novcem. Na ovom mestu obradićemo samo zloupotrebe kratkoročnih plasmana proizvodnih kompanija, vezano za njihovu maloprodajnu aktivnost, za čije poslovanje su zadužena odgovarajuća lica — poslovođe prodavnica na malo i trgovačkih kompanija koje imaju svoje prodavnice u kojima se robu prodaje pretežno za gotov novac, pošto je način zloupotreba u ovim dvema vrstama privrednih aktivnosti veoma sličan. Zloupotrebe u osiguravajućim kompanijama, vezano za kratkoročne plasmane, biće obrađene u posebnom delu knjige, a što se tiče ugostiteljskih i turističkih organizacija, postupak zloupotreba u vezi s kratkoročnim plasmanima

gotovo je isti kao kod proizvođačkih i trgovačkih kompanija. Stoga bi bilo suvišno da se taj segment posebno obrađuje, jer bi se opisi postupaka zloupotreba ponavljali.

Što se tiče zaduživanja za robu koja se stavlja u promet preko prodajnih objekata, i odgovornog lica u njemu, kod trgovačkih i proizvodnih kompanija postupak je isti. Materijalno odgovorno lice zadužuje se za prodajnu vrednost robe, koja mu se stavlja na raspolaganje za prodaju. Tako se pojedini objekat i odgovorno lice u njima, na početku obračunskog perioda najpre zadužuju za vrednost početnog stanja robe koja se nalazi na zalihama, u prodajnom objektu, a koja se utvrđuje popisom. Nakon toga, odgovorno lice se, na osnovu otpremnica u kojima se unose vrste, količine i vrednost robe koja se objektu isporučuje za prodaju, zadužuje za njenu vrednost, i to za svu robu isporučenu prodajnom objektu u toku obračunskog perioda. Prema tome, ukupno zaduženje prodajnog objekta, za jedan obračunski period, predstavlja zbir vrednosti početnih zaliha i primljene robe, u toku obračunskog perioda.²¹⁴ Prodajni objekat se u toku obračunskog perioda razdužuje za predate dnevne pazare: u gotovom novcu, čekovima, ili po platnim karticama. Čekove i uplate po platnim karticama to lice — poslovođa ili rukovodilac prodajnog objekta — predaje službi računovodstva radi razduženja, a gotov novac putem naloga za uplatu uplaćuje u poslovnu banku, ili u poštu, na tekući račun privrednog subjekta, ili ga predaje u njegovu blagajnu. Za dnevne pazare, bilo da se radi o čekovima, uplatama po platnim karticama ili o gotovom novcu, objekat se razdužuje za sve vrednosti, pa ukupno razduženje predstavlja zbir svih, tako definisanih, dnevnih pazara u toku obračunskog perioda. Na kraju obračunskog ili kontrolnog perioda utvrđuju se ukupna zaduženja koja predstavljaju zbir vrednosti početnih zaliha i zaduženja za primljenu robu. S druge strane, objekat se razdužuje za zbir svih razduženja za predate dnevne pazare, koja se mogu uvećati i za robu eventualno vraćenu skladištu firme ili predisponiranu robu, drugim prodajnim objektima. U prodajnu vrednost robe za koje se objekat zadužuje ulazi i PDV.²¹⁵ Kada se sprovedu sva knjiženja zaduženja i razduženja i sravni dokumentacija računovodstva sa dokumentacijom odgovornog lica, razlika u vrednosti između zaduženja i razduženja predstavlja knjigovodstvenu vrednost stanja robe, koje treba

²¹⁴ U tekstu smo se služili pojmom *obračunskog perioda*. Taj period može se poklapati sa vremenom zvaničnog računovodstvenog obračunskog perioda, ali može biti i kraći ili duži, naročito ako se u privrednom subjektu vrše periodični obračuni, u intervalima kraćim od poslovne godine. Međutim, postoji obaveza da privredni subjekat mora najmanje jedanput godišnje da vrši kontrolni popis i da usaglašava knjigovodstveno stanje sa stvarnim, da izvrši sravnjene poslovne dokumentacije sa odgovornim licem, i na kraju da utvrdi da li je objekat, odnosno odgovorno lice, ostvarilo manjak ili višak u poslovanju.

²¹⁵ U toku godine, odnosno obračunskog perioda, može doći do povećanja ili sniženja cene robe, što se utvrđuje popisom robe kojoj se povećava ili snižava cena, odnosno vrednost, pa se objekat zadužuje za povećanje, a razdužuje tj. odobrava za sniženje cena, što se utvrđuje popisom. Isto tako, u toku perioda može doći do kvara ili oštećenja robe što se, takođe, utvrđuje popisom, pa se za gubitak vrednosti robe po tom osnovu prodajni objekat razdužuje.

biti na zalihama u objektu, na kraju perioda, za koji se vrši kontrola poslovanja. Na kraju obračunskog, ili kontrolnog perioda, vrši se popis i utvrđuje stvarna vrednost krajnjih zaliha robe u objektu. Ako vrednost stvarno utvrđenih zaliha u objektu odgovara knjigovodstvenom stanju, onda je objekat dobro i uredno poslovao. Međutim, ako se utvrdi da je vrednost krajnjih zaliha, dobijena popisom, manja od vrednosti koju pokazuje knjigovodstveno stanje, objekat je poslovao sa gubitkom — manjkom, tačno za razliku vrednosti između knjigovodstvenog stanja koje je veće i stvarnog stanja utvrđenog popisom, koje je manje. I obrnuto, ukoliko je stvarno stanje vrednosti zaliha, utvrđeno popisom, na kraju perioda veće od knjigovodstvenog, u objektu je ostvaren višak u visini razlike između stvarnog stanja koje je veće i knjigovodstvenog stanja vrednosti krajnjih zaliha, koje je manje.

Napred je opisan način zaduživanja i razduživanja prodajnih objekata u proizvodnim i trgovačkim privrednim subjektima i način utvrđivanja njihovog rezultata poslovanja za dati obračunski period. Prezentovan opis pretpostavlja regularno poslovanje, koje ne prate nezakonite radnje. Međutim, u praktičnom životu često se poslovne aktivnosti, vezane za prodajne objekte o kojima je reč, vođene ličnim interesima pojedinaca ili organizovanih grupa, odvijaju na drugačiji način, neusklađen sa zakonskom regulativom. To se ogleda, pre svega, u manipulacijama gotovim novcem koji potiče iz dnevnih pazara prodajnih objekata. U nelegalne radnje najčešće je umešano rukovodstvo privrednog subjekta ili organizovana grupa bliska upravi kompanije. Ovde se zapravo radi o tome da rukovodstvo firme napravi dogovor sa poslovnim bankom, o tome da će joj se svakodnevno obezbeđivati određeni depoziti novčanih sredstva, odnosno da će se za potrebe određenih maloprodajnih objekata uplaćivati sa tekućeg računa kompanije na odgovarajući račun depozita određeni ili dogovoreni iznosi novca, za koje su materijalno odgovorna lica iz prodajnih objekata, ovlašćena da raspolazu i da novčana sredstva sa tog računa koriste i usmeravaju za uplate dnevnih pazara. Kada se takav dogovor postigne, sa odgovarajućom bankom ili bankama, čijem sedištu gravitiraju određeni prodajni objekti, operacija otuđivanja dnevnih pazara može da počne.

Posao vezan za otuđivanje gotovog novca iz dnevnih pazara odvija se tako što kompanija sa svog tekućeg računa svakodnevno vrši uplate određenih iznosa novčanih sredstava na odgovarajući depozitni račun u banci. U računovodstvu se ta novčana transakcija knjiži tako što se u okviru grupe računa *23 Kratkoročni finansijski plasmani*, duži konto *2383 Drugi kratkoročni finansijski plasmani u zemlji*, a odobrava konto *241 Tekući (poslovni) račun*, (2383/241).

Na računu depozita, ili računima depozita, ako su otvoreni kod većeg broja banaka, uvek postoji odgovarajuća količina novca, dovoljna da posluži za namenu za koju su takvi računi i otvoreni. Kada zaduženo lice, materijalno odgovorno za rad prodajnog objekta, prikupi određeni iznos gotovog novca iz dnevnih pazara, ono taj

novac donosi u upravu kompanije i predaje ga u tzv. „internu blagajnu“, praktično u tajnu blagajnu, za šta su data sredstva banci da izvrši uplatu na ime dnevnih pazara prodajnog objekta, na tekući račun firme.

Pošto novac sa depozitnog računa, kao uplaćeni dnevni pazar, stigne na tekući račun kompanije, u računovodstvu se duži konto *241 Tekući (poslovni) račun*, a odobrava konto *6020 Prihodi od prodaje roba na malo u zemlji*, ako se radi o trgovačkoj kompaniji, ili konto *6120 Prihodi od prodaje proizvoda na malo u zemlji*, za iznos jednak predatom gotovom novcu u „internu blagajnu“.

Na taj način postiže se da se primljeni novac u „internoj blagajni“, koji se inače ne sprovodi kroz računovodstvene evidencije, izbaci iz kanala legalnih novčanih tokova, zadrži i koristi prema nahodjenju, najčešće „većinskog vlasnika“. Materijalno odgovorno lice razdužuje se tačno za iznos predatog pazara u „internoj blagajni“. Međutim, ostaje fiktivno potraživanje kompanije od banke za uplaćeni novac na depozitni račun, kao potraživanje za kratkoročne plasmane od banaka, iako je takvo potraživanje poništeno kada je novac sa depozitnih računa vraćen kompaniji, ali kao uplaćeni pazar prodajnog objekta. Iz navedenog je jasno da kompanija koja ima ovakvu organizaciju otuđivanja novca iz svojih prodajnih objekata, zadužuje banku kada uplati odgovarajući depozit, ali kada banka vraća novac kompaniji, njegova namena se menja i predstavlja tako da je novac uplatilo materijalno odgovorno lice objekta, a ne banka. Kontrole i revizori ne uočavaju ovakve transakcije, i pored toga što postoji jasan signal, koji se manifestuje kroz svakodnevne uplate malih iznosa depozita bankama, ali nema njihovog povraćaja.

Takvi fiktivni, kratkoročni plasmani kod banaka poprimaju enormne razmere, ali se uopšte ne vrši njihovo smanjenje na tim računima, jer se u računovodstvu ne evidentira da se novac sa tih računa vraća, već da se preko njih uplaćuju dnevni pazari prodajnih objekata. Praktično, ispada da takve kompanije imaju kod banaka značajna finansijska sredstva, a u stvari radi se o čistim fiktivnim potraživanjima, koja opterećuju poslovanje privrednih subjekata, zapravo, koja su isključena iz njihovog poslovanja. Teško je objašnjivo kako je kontrolama promicalo da primete da kompanije, s jedne strane, imaju ogromna potraživanja od banaka, a da na drugoj strani od njih koriste visoke iznose kratkoročnih kredita. Bitno je napomenuti i sledeće: i pored zakonske obaveze da kompanije moraju imati usaglašeno stanje svojih potraživanja sa svim poslovnim partnerima — dužnicima, pa i sa bankama, takva usaglašavanja nisu vršena niti je tražena saglasnost od banaka na iznos salda, pa samim tim te saglasnosti nisu ni dobijane, iako je postojala zakonska obaveza poverilaca da takve saglasnosti traže, a obaveza dužnika da ih daju. U izveštajima kontrolnih organa o takvim, zakonom utvrđenim obavezama nije bilo nikakvih zapažanja. Banke su prihvatale takvu „saradnju“ jer su ostvarivale prihod od prometa novca na depozitnim računima. Na drugoj strani, iako su iznosi depozita, o kojima je reč, bili relativno mali oni su ulazili u finansijski potencijal banaka.

Nije jasno kako je moglo da se desi — iako su vršene redovne kontrole poslovanja privrednih subjekata — da niko od kontrolora koji su vršili preglede dokumentacije i računovodstvenih evidencija, nije tražio na uvid saglasnosti salda koja je trebalo da potvrde banke. Isto tako, kontrole su vršene i u bankama, a kontrolorima nije padala u oči velika frekvencija prometa na depozitnim računima privrednih subjekata, tim pre što je opisana pojava bila prisutna u poslovanju gotovo svih banaka.

Kako je ranije objašnjeno, u delu o isplatama zarada od kojih se jedan, legalni deo, u visini zagarantovanog ličnog dohotka, sa svim doprinosima, porezima, i drugim dažbinama, isplaćuje sa tekućeg (poslovnog) računa kompanije. Drugi, nelegalni, deo isplaćuje se zaposlenima u gotovom novcu, iz „interne blagajne“, ali bez uplate doprinosa, poreza i drugih obaveza koje se u skladu sa zakonom plaćaju skupa sa ličnim primanjima. Takve isplate ličnih primanja nisu registrovane u računovodstvu, jer nije registrovan ni priliv novca u „internu blagajnu“, iz koga su isplaćivane. Iz te blagajne vršene su isplate i raznih bonusa i sl., a značajan deo uzimao je većinski vlasnik. Napominje se i to, da je novac u „internu blagajnu“ priticao i iz drugih izvora, a ne samo iz primljenih neevidentiranih dnevnih pazara iz prodajnih objekata.²¹⁶ „Interne blagajne“ su i smišljene tako da se preko njih vrši nelegalan promet dela novčanih sredstava pravnog subjekta, izvučen iz legalnih novčanih tokova. Takođe, većinski vlasnici, odnosno njihovi poverenici mogli su preko interne dokumentacije u „internoj blagajni“ da kontrolišu nezakonite i ilegalne tokove gotovog novca. Nakon određenog vremena, kada većinski vlasnici odrede, uništavala se interna dokumentacija vezana za poslovanje „interne blagajne“, tako da se o tim poslovima i aktivnostima gubi trag.

Pošto su kratkoročni finansijski plasmani u bilansnim pozicijama, zbog svojih enormnih iznosa, bili lako uočljivi i mogli su, bez naročitih istraživačkih napora kontrolora, da kod njih izazovu sumnju u realnost takvih pokazatelja, praktično se pristupalo otpisu određenih delova vrednosti takvih bilansnih pozicija. Da se ne bi umanjio vlasnički kapital, što bi izazvalo sumnju i zahtevalo kontrolu čitavog postupka formiranja kratkoročnih plasmana, s jedne strane, i izazvalo nepoverenje poslovnih partnera u sigurnost poslovanja takvih kompanija, ili čak uverenje da njeno poslovanje klizi u bankrot, s druge strane — pristupalo se drugim metodama prikrivanja stvarnog poslovnog stanja kompanije. S obzirom na to da su kompanije, koje su se bavile takvim aktivnostima, sve više zapadale u nelikvidnost i nisu mogle

²¹⁶ Na primer, neka preduzeća su praktikovala da daju pomoć za izbeglice, preko humanitarnih organizacija ili udruženja izbeglica, uplaćujući odgovarajuće iznose novca na njihove tekuće račune. Uslov za takve isplate bio je da te organizacije ili udruženja donesu spiskove onih kojima su isplatili humanitarnu pomoć; oni su na te liste stavljali i fiktivna imena lica, koja nisu dobijala nikakvu pomoć, pa su te organizacije jedan deo tako dobijenog novca zadržavale, drugi deo isplaćivale kao pomoć, a veći deo uplaćenog novca je u gotovom vraćan davaocu pomoći, u „internu blagajnu“. Ovakvi postupci bili su ustaljeni jer na pomoć datu humanitarnim organizacijama i udruženjima nisu plaćane nikakve dažbine.

blagovremeno da odgovaraju svojim obavezama, one su sve više zakidale svoje poverioce, ne isplaćujući im obaveze za kupljenu robu i usluge, ili su to činile sa velikim zakašnjenjem. Tako su enormno rasle i gomilale se njihove obaveze, a tekući račun im je sve duže bio blokiran. Pošto ovakve kompanije nisu imale vidljivog realnog priliva novčanih sredstava, jer je mogući priliv odlazio u nelegalne tokove, pristupalo se drugim oblicima nelegalnih aktivnosti, da bi se prikilo realno stanje stvari i poslovna pozicija prikazala urednom.

Da bi prikrili realno stanje poslovne pozicije, „većinski vlasnici“ i menadžeri kompanija, o kojima je reč, angažuju „stručnjake“ koji predlažu i sprovode raznovrsne postupke knjigovodstvenih operacija, npr. izradu studija o većoj vrednosti imovine kompanije, od one koja se vodi u poslovnim knjigama. Na način, suprotan zakonu i Međunarodnim računovodstvenim standardima²¹⁷, ustanovljava se *Goodwill* (povećanje vrednosti), tačno u iznosu za koji je trebalo otpisati fiktivne kratkoročne plasmane, pa su u aktivni bilansa otpisivani ti plasmani kod pojedinih banaka, a za isti iznos uknjižavan je *Goodwill*.

U tom slučaju sprovedeno je sledeće knjiženje: zaduživan je konto 012 *Goodwill*, a odobran konto 232 *Kratkoročni krediti u zemlji*, (012/232). Tako se u bilansu stanja jedna pozicija aktive (kratkoročni plasmani) otpisom smanjuje, a druga pozicija (*Goodwill*) uknjižavanjem odgovarajućeg iznosa, povećava. Bilansna pozicija, kapital u pasivi bilansa, ostaje nepromenjena. Isto tako, uz prethodno opisani način, primenjuje se i drugi pristup otpisivanja kratkoročnih plasmana. To se sprovodi tako što se za iznos za koji se otpisuju kratkoročni plasmani uknjižava odgovarajući iznos na nematerijalnim ulaganjima. Knjiženje se sprovodi tako što se zadužuje konto 0101 *Ulaganja u razvoj*, a odobrava konto 232 *Kratkoročni krediti u zemlji*. To se čini tako što se sklapaju fiktivni ugovori o izradi studija o stratejskom razvoju ili proširivanju tržišnih kapaciteta, pa se navodna vrednost takvih studija knjiži kao nematerijalno ulaganje, a otpisuje se vrednost kratkoročnih plasmana.

Postupak, napred navedenih dveju mogućnosti, je isti, efekat je takođe isti, a različite su bilansne pozicije u aktivni na kojima se premeštaju fiktivna potraživanja za kratkoročne plasmane na druga dva oblika, u ovom slučaju, fiktivne imovine, koji se putem amortizovanja mogu otpisivati u brojnim narednim obračunskim periodima, u kojima će tako konstruisani fiktivni oblici imovine, navodno, donositi kompaniji poslovne koristi. Međutim, najčešće se tako ustanovljena vrednost *Goodwill*-a i nematerijalnih ulaganja ne otpisuje, pa te pozicije bilansa ostaju nepromenjene do narednih istih ili sličnih knjiženja. Tako su se fiktivne vrednosti na tim pozicijama bilansa stanja stalno uvećavale, a kapital ostajao nepromenjen, što je

²¹⁷ *Goodwill*, u skladu sa Međunarodnim računovodstvenim standardima i zakonom, nastaje sticanjem kupovinom preduzeća koje se spaja sa preduzećem kupcem, ili poslovnom kombinacijom, spajanja dvaju ili više preduzeća u jedno.

jasno ukazivalo na trag nelegalnih radnji, a to kontrolni organi najčešće nisu primećivali, ili nisu hteli da primete.

„Većinski vlasnici“ akcionarskih privrednih društava, odnosno vlasnici, kako su oni sebe nazivali, ili pak „kontroverzni biznismeni“, kako su oslovljavani u medijima u našoj zemlji, nedovoljno su obrazovani iz oblasti ekonomike poslovanja i stručnog vođenja, organizovanja i kontrole poslovanja. Oni su zato nasledali na priče „stručnjaka“ i zanosili se time da je sve moguće pokriti i prikriti raznim knjigovodstvenim operacijama i mahinacijama, i da sa teretom fiktivnog prikazivanja imovine mogu neograničeno da posluju. Vođeni ličnim interesima i pohlepom koja nikada nije mogla biti zadovoljena, trudili su se da stvore utisak o tome kako veruju u magičnu mogućnost knjigovodstva. Zaposleni su bili prinuđeni da takav način poslovanja prihvate; u protivnom, mogli su da ostanu bez posla. Sve to se odvijalo tako dok su se fiktivnim prikazivanjem mogle prikrivati nezakonite radnje. Na kraju, istina mora izaći na videlo, u svoj svojoj surovosti, jer su se ovakve kompanije urušavale pod težinom neizmirenih obaveza i nemogućnosti ekonomske komunikacije sa okruženjem. Tome je naročito doprinomio nepodnošljivi teret visokih iznosa dugotrajne blokade tekućih računa kompanija, zbog sudskih izvršenja ili aktiviranja sredstava obezbeđenja za izmirenje dugova. U takvim slučajevima poverioci su ostajali bez mogućnosti da naplate svoja potraživanja, iako su imali pravosnažne sudske presude i formalno valjana sredstva obezbeđenja za naplatu svojih potraživanja. Zaposleni su ostajali bez posla i sa brojnim neisplaćenim zaradama i svim onim što se tiče njihovog interesa, a što uz zarade ide. U jednom momentu reagovala je država, preko Narodne banke Srbije i drugih kontrolnih organa, pa je veliki broj poslovnih banaka i osiguravajućih organizacija jednostavno nestao odnosno otišao u stečaj. Nažalost, iz svega ovoga nije izvučena odgovarajuća pouka pa se sa takvim poslovanjem i dalje nastavlja.

17. ZLOUPOTREBA SUDSKIH SPOROVA PREKO RAČUNOVODSTVA

U privredi svake zemlje, između privrednih subjekata, iz različitih razloga, dolazi do nesporazuma u vezi s nekim imovinskim potraživanjima ili obavezama, koji često svoj epilog imaju na sudu. Sudski sporovi su legalan način rešavanja brojnih nesporazuma između privrednih subjekata, koji ne mogu na drugi način tj. međusobnim dogovorom da razreše pitanja koja su predmet nesporazuma. Vođenje sporova podrazumeva i nastajanje određenih troškova vezanih za samo vođenje spora, koje na kraju snosi strana koja spor izgubi. Kada se podnese tužba za naplatu potraživanja, u čemu su najčešće kao predmet spora potraživanja od kupaca, tada se redovno potraživanje prenosi na sporna potraživanja što se u računovodstvu prati na dole opisani način.

Za tuženi iznos potraživanja od kupaca duži se konto *2018 Sporna potraživanja od kupaca u zemlji*, a odobrava se konto *202 Kupci u zemlji*, (2018/202). Za

eventualne uplate za sudske troškove za vođenje spora duži se konto 5790 *Troškovi sporova*, a odobrava konto 241 *Tekući (poslovni) račun*, (5790 /241). Za plaćene troškove spora može se dužiti i konto 2018 *Sporna potraživanja od kupaca u zemlji*, a odobriti konto 241 *Tekući (poslovni) račun* ili 243 *Blagajna*, (2018/241 ili 243). Kada su u pitanju sudski sporovi vezani za potraživanja, moguća su dva izlaza: jedan je da se spor dobije, i drugi: da se spor izgubi.

Kada se spor dobije ponovo se duži konto 202 *Kupci u zemlji*, ali za čitav iznos utvrđen sudskom presudom, a odobrava se konto 2018 *Sporna potraživanja od kupaca u zemlji*, (202/2018). Ako se dogodi da se sporno potraživanje odmah naplati po presudi, može se dužiti konto 241 *Tekući (poslovni) račun*, a odobriti konto 2018 *Sporna potraživanja od kupaca u zemlji*, (241/2018). U slučaju kada se dogodi obrnuta situacija, tj. kada se spor izgubi, sprovode se sledeća knjiženja: najpre se duži konto 2018 *Sporna potraživanje od kupaca u zemlji*, a odobrava se konto 202 *Kupci u zemlji*, (2018/202). Kada se dobije presuda da je spor izgubljen, duži se konto 5761 *Rashodi po osnovu direktnog otpisa potraživanja po sudskoj odluci*, a odobrava konto 2018 *Sporna potraživanja od kupaca u zemlji*, (5761/2018). Kada se obaveza po sudskoj presudi plati, duži se konto 202 *Kupci u zemlji*, pošto je konto kupaca odobren (razdužen) prilikom prenosa utuženog iznosa na konto 2018, pa se uplatom to potraživanje, praktično, poništava, a odobrava se konto 241 *Tekući poslovni račun*, (202/241).

U iznesenim stavovima razmatrani su sporni slučajevi, kada se radi o sudskim sporovima vezanim za potraživanja od kupaca, pri čemu je objašnjeno računovodstveno praćenje situacije kada se spor dobije, i drugog slučaja: kada se spor izgubi. Navedene okolnosti su legalne jer se brojni sporovi u stvarnosti između privrednih subjekata vode, dobijaju ili gube, pri čemu se primenjuju pozitivni zakonski propisi. Međutim, tokom takvih sporova događaju se i razne vrste nezakonitih aktivnosti, pa pokretanje sudskog spora može biti dogovoreno između aktera, odnosno predstavnika većinskih vlasnika ili menadžera dvaju subjekata koji ulaze u spor. Tada obično inicijativu pokreće poverilac, pa ako to prihvati i dužnik, u ovom slučaju kupac, sprovodi se dogovoreni scenario. Kada se spor vodi u vezi s potraživanjima, radi se u stvari o imovini poverioca, jer on u krajnjem slučaju i snosi štetne posledice nezakonitih radnji. Zato poverilac i može da pokrene inicijativu, jer se radi o sredstvima njegove kompanije. Koje konkretno lice ispred poverioca može inicirati nelegalno postupanje u vezi s imovinom, zavisi od rasporeda uticajnih mogućnosti pojedinaca u privrednom subjektu. To je najčešće neko iz menadžmenta, „većinski vlasnik“, ili drugo lice koje je moćno i u prilici da bitno utiče na odgovarajuće odluke o imovini subjekta, i naravno, lice koje ima interesa da radi u svoju korist, a na štetu kompanije. Ovde se, u suštini, radi o tome da se, kada se spor pokrene, putem suda naplati potraživanje ili eventualno i šteta, u vezi s neblagovremenim izmirenjem duga kupca, sa njim se postigne dogovor da se sporno potraživanje u celosti ili delimično otpiše, a da se preostali osporeni deo

plati, kako bi se odustalo od tužbe; ili da se pak postigne vansudsko poravnanje o naplati samo dela duga i sl. Deo potraživanja, koje se otpisuje ili se dogovorom o vansudskom poravnanju ne naplaćuje, pretvara se u deo koji se u celosti ili delimično raspoređuje između učesnika dogovora. U tome je uloga dužnika — da za iznos otpisanog dela u celosti ili delimično, što zavisi od dogovora, obezbedi gotov novac, koji će biti predmet raspodele. Otpis celokupnog ili dela duga, odnosno prihvatanje delimične naplate potraživanja obrazlaže se pred organima koji donose odluke o imovini odnosno o otpisu, koji utvrđuju da je kupac dobar poslovni partner, da je trenutno zapao u probleme, ne svojom krivicom, a koje ne može sam razrešiti, da ga i drugi poverioci koji imaju manje interesa podržavaju i odriču se svojih potraživanja, da je to perspektivan partner od kojeg zavisi mnogo toga u budućnosti i sl. Pored dogovora između dužnika i poverioca u toku sudskog spora, moguć je i dogovor nakon donošenja presude, mada je to ređi slučaj. Radi se o tome da se donosi odluka o otpisu dela potraživanja koje je u sporu dobijeno, jer tradicionalni poslovni partner ne može u celosti da izmiri dug, da bi ga dugotrajna blokada računa za naplatu presuđenog iznosa paralisala, dovela u stanje bankrotstva i slično, pa se predlaže i donosi odluka o oprostaju dela duga, kako bi se bivši, sadašnji i budući poslovni partner spasao i pomoglo mu se da prevaziđe teškoće. Naravno, i u ovom slučaju preovladavaju lični interesi onih pojedinaca koji sklapaju takav aranžman.

Kada se aranžman dogovori i sprovede na način kako je izneseno, u računovodstvu se sprovode sledeće računovodstvene operacije: prvo se, kada se pokrene sudski spor, potraživanje prenosi sa redovnog konta *202 Potraživanje od kupaca*, koji potražuje, na konto *2018 Sporna potraživanja od kupaca u zemlji*, koji duguje, (*2018/202*). Nakon toga, kada se donese odluka o delimičnom otpisu potraživanja u sporu, za deo koji je neotpisan i koji će se naplatiti, duži se konto *202 Kupci u zemlji*, a za deo koji se otpisuje duži se konto *5761 Rashodi po osnovu direktnog otpisa potraživanja u drugim slučajevima*, dok se za čitav iznos odobrava konto *2018 Sporna potraživanja od kupaca*.

U poslovnom životu, privredni subjekat se može naći i u drugačijoj poziciji: da bude tužen od strane svoga kupca jer, u celosti ili delimično, nije izvršio svoju obavezu kao dobavljač. Može se desiti da poverilac kao dobavljač nije isporučio robu ili uslugu u skladu sa sklopljenim ugovorom. Radi toga kupac takvu isporuku nije ni platio u redovnom poslovnom postupku, na način kako je ugovoreno, ili u skladu sa važećim zakonskim uzansama, jer plaćanje, odnosno naplata podrazumeva urednu isporuku ugovorenih proizvoda i usluga. Takvu obavezu privredni subjekat — kupac ne izvršava, zapravo osporava je, jer roba koja je isporučena ne odgovara kvalitetu definisanom ugovorom, isporuka nije izvršena u ugovorenom roku ili po ugovorenoj dinamici, pa je privredni subjekat — kupac, robu morao da nabavi od drugog dobavljača. Može se dogoditi da je kupac zbog mana na isporuci, ili njenog kašnjenja, robu vratio dobavljaču, ili nosilac obaveze — kupac, jednostavno, zbog

svoje ekonomske situacije, ili zbog blokiranog tekućeg računa nije mogao blagovremeno da izvrši svoju obavezu. Takođe, događa se da je kupac, zbog isporuke lošeg ili neodgovarajućeg kvaliteta kupovine, ili zbog neblagovremene isporuke, pretrpeo štetu pa je normalno da za to od dobavljača traži nadoknadu. Do spora će doći naročito onda kada je dobavljač aktivirao instrumente za obezbeđenje plaćanja i naplatio svoje potraživanje, bez obzira na to što je kupac imao reklamacije na isporuku, ili ju je čak vratio dobavljaču. Kupac nakon toga pokušava da povрати svoja sredstva, a ako nije moguće drugačije (dogovorom), on to čini putem sudskog postupka. To su, uglavnom, razlozi koji mogu da dovedu do spora i on se pokreće onda kada kupac stekne uverenje da poverilac neće da povрати sredstva koja je naplatio preko instrumenata za obezbeđenje plaćanja, pa jednostavno izbegava da postupi po zahtevu kupca. Sudski spor najčešće pokušava da se izbegne, radi održavanja dobrih poslovnih odnosa, ili zato što je kompanija koju treba tužiti značajan dobavljač i isporučilac proizvoda privrednom subjektu — kupcu, pa on sa njim želi da nastavi saradnju i u budućnosti. U nekim slučajevima kupac nastoji da što duže finansira svoje poslovanje odugovlačenjem izvršenja obaveza, pa čak i pokretanjem spora prema dobavljaču, pa se takva tužba u toku sudskog procesa povlači, i sl. Pokretanje spora predstavlja situaciju u kojoj je tužilac smatrao da je to najbolje rešenje u datoj situaciji, i pored svih napora da se spor izbegne. Uobičajeno je da se pre pokretanja spora od strane tužioca upućuju predlozi za razrešenje problema, opomene i pretnje tužbom; ako sve to ne dovede do pozitivnog rezultata, ako dobavljač ne pokaže dovoljan interes i ne pokuša da nastojanju kupca izađe u susret, tek tada se dužnik — kupac odlučuje da na sudski spor, svestan da će time i sam trpeti neke štetne posledice. Te posledice tužilac mora biti spreman da podnese, jer svaki spor, pored neizvesnosti, uzrokuje određenu štetu. Ona se ne može izbeći, jer se sporenjem, bez obzira kakva presuda bila donesena, ne može sve nadoknaditi, stoga što svaki sudski spor i proces zasigurno štete poslovnom ugledu i jednog i drugog učesnika. Nikakvom sudskom presudom ne može se nadomestiti takva vrsta štete.

Kada dobavljač dobije tužbu kojom kupac zahteva da mu vrati prinudno naplaćena sredstva, ili da mu nadoknadi štetu uzrokovanu isporukom koja nije u skladu sa ugovorom, on će ili pokušati da sa kupcem postigne dogovor, kako bi se izbegao sudski postupak, ili će jednostavno čekati da se sudski proces odvija svojim uobičajenim tokom.

Na ovom mestu ćemo poći od toga da se čeka sudski proces i da se pre njegovog otpočinjanja nisu stekli uslovi da se taj proces izbegne. Ranije smo objasnili kako se dobavljač ponaša u sporu sa kupcem, zapravo koje računovodstvene operacije u tom slučaju sprovodi, pa to nećemo na ovom mestu ponavljati. Privredni subjekat — kupac, kada podigne optužnicu, ili neće reagovati određenim računovodstvenim operacijama, smatrajući da će presuda biti donesena u njegovu korist, tj. da će biti prihvaćen njegov zahtev kao tužioca, ili će preduzeti

određene aktivnosti kojima će ispoljiti određenu poslovnu opreznost. Ako se u ovom slučaju kupac odluči da u svom računovodstvu na obazriv način pokaže ozbiljnost prema sporu koji je pokrenuo i izbegne iznenađenje, tada će sprovesti određene, za ovu situaciju prikladne, računovodstvene operacije.

U svom knjigovodstvu tužilac će zadužiti konto 433 *Dobavljači u zemlji*, a odobriti konto 4092 *Dugoročna rezervisanja po osnovu sudskih sporova*, ako je verovatno da će spor biti izgubljen, (433/4092). Ako tužilac dobije spor, dužice konto 4092 *Dugoročna rezervisanja po osnovu sudskih sporova*, a odobriti konto 433 *Dobavljači u zemlji*, (4092/433). Na taj način zatvara se konto 4092. Međutim, ako tužilac izgubi spor, dužice konto 549 *Troškovi ostalih dugoročnih rezervisanja*, a odobriti konto 4092 *Dugoročna rezervisanja po osnovu sudskih sporova*. Na taj način i u ovakvom slučaju konto 4092 se zatvara.

U izlaganjima o poslovnim odnosima kupaca i dobavljača, i o mogućim nezakonitim aktivnostima u njihovim odnosima u koje su umešani predstavnici jednih i drugih, prilično je precizno objašnjen taj odnos i moguće posledice za jednu i drugu stranu. Ukazano je da je inicijator nelegalnih radnji najčešće poverilac — dobavljač, koji je pokrenuo tužbeni zahtev. U ovom slučaju, kada tužbeni zahtev pokreće kupac, obično je kupac inicijator za eventualne dogovore o nezakonitim aktivnostima, kao pokretač tužbenog zahteva, mada nije isključena i druga mogućnost. Bitno je da akteri nezakonite aktivnosti imaju zajednički materijalni interes a time i zajednički cilj.

18. NEZAKONITE AKTIVNOSTI U STEČAJNOM POSTUPKU

Do sada su, u najkraćim crtama, obrađene sve karakteristične poslovne faze u proizvodnim privrednim društvima i moguće nezakonite aktivnosti u pojedinim fazama i procesima njihovog poslovanja. Bogatstvo privrednih aktivnosti i raznovrsnost procesa poslovanja ne dozvoljavaju da se na jednom mestu sagledaju sve mogućnosti nezakonitih postupaka u privrednim subjektima, a još manje u privredi kao celini. Raznovrsnost privrednih aktivnosti gotovo je beskonačna, a neograničene su i inventivne mogućnosti aktivnih ili potencijalnih počinilaca nezakonitih radnji, pa sve potencijalne nelegalne aktivnosti nije moguće ni sagledati ni obuhvatiti u jednoj knjizi. Brojnost i novi oblici ispoljavanja nezakonitih radnji u privredi i drugim delatnostima svakodnevno se umnožavaju, i pored visokog tehnološkog nivoa koji se primenjuje u evidencijama i praćenju poslovnih tokova i procesa. Zato smo se odlučili da obradimo i objasnimo najkarakterističnije slučajeve iz kojih se analogijom mogu izvući pouke i saznanja i o drugim oblicima nezakonitih aktivnosti i njihovom rasvetljavanju. Za to je potrebno izuzetno stručno poznavanje računovodstvenih operacija u privrednom subjektu i nadasve besprekorna inventivnost istraživača, jer svaki slučaj zahteva, pored uobičajenog pristupa i metoda rasvetljavanja, i neke specifične postupke koji se ne mogu naučiti, već se razrešavaju dugogodišnjim iskustvom, razvojem i inventivnošću istraživača.

Treba imati na umu da, iako nezakonite aktivnosti mogu biti iste ili slične, njihovi izvršioci su različiti pa je potreban i različit pristup u njihovom istraživanju. Zato se znanja iz ove oblasti moraju stalno usavršavati i inovirati, proučavati novi postupci u tehnologijama i metodama računovodstvenog praćenja poslovanja i pojedinih procesa u okviru toga, kao i novi uslovi i mogućnosti za manifestovanje nelegalnog ponašanja pojedinaca ili organizovanih grupa.

Napred učinjena digresija, na određeni način, predstavlja uvod u izlaganje o stečaju koji je u poslovanju privrednih subjekata legalna pojava. Kada se, naime, kompanija nađe u takvim teškoćama da ne može da ih sanira daljim poslovanjem, normalno je da svoje poslovne aktivnosti privede kraju. Kada do toga dođe, kompanija to mora učiniti u skladu sa zakonskim propisima i po odgovarajućoj proceduri. Nije nam namera da na ovom mestu opisujemo i analiziramo postupke stečaja, već da ukažemo na brojne nezakonite radnje koje se u aktivnostima vezanim za stečaj javljaju. To je naročito prisutno u vreme tranzicije i prevođenja vlasništva državne i društvene imovine u privatnu. Namerno ili nenamerno, gotovo sve kompanije čija je imovina bila u državnom i društvenom vlasništvu, praktično su obezvređene do besmisla i ponuđene na prodaju. To je podrazumevalo njihovu privatizaciju, jer je prodaja i značila kupovinu tih kompanija od strane drugih domaćih ili stranih kompanija sa privatnim vlasništvom nad imovinom, ili prodaju fizičkim licima koja su raspolagala dovoljnim novčanim sredstvima za takve kupovine. Na taj način su gotovo sve domaće kompanije, koje su uglavnom bile u državnom ili društvenom vlasništvu, izložene prodaji. Princip je bio da kompaniju kupuje onaj ko dâ više, a nije se uopšte, ili bar ne dovoljno, vodilo računa (pored visine cene koja je prihvatana) i o tome ko nudi bolju perspektivu da razvije poslove i da obezbedi posao za radnike koji su već radili u tim firmama. Jedan broj kompanija od posebnog društvenog interesa zadržan je u državnom vlasništvu, jer se radilo o zadovoljavanju vitalnih potreba društva.

Ono što je imalo karakter izuzetno loše prakse jeste to da se posle takvih privatizacija nije vodilo računa o tome šta se dešava sa prodatim kompanijama. Polazilo se od stanovišta da je, kada su već prodate, njihova sudbina briga novih vlasnika, koji raspolažu pravom odlučivanja o kupljenim privrednim subjektima, ali i o radnicima koji su se prilikom kupoprodaje u njima zatekli. Brojni novi vlasnici su, kupivši firme koje su se privatizovale po izuzetno niskim cenama, uzeli iz njih svu upotrebljivu opremu, preselili je u druge pogone ili je prodali, a radnike ostavili bez posla i bez ikakvih izgleda da se proizvodnja obnovi, eventualno modernizuje i učini perspektivnom. Na račun tih kompanija, novi vlasnici uzimali su od banaka visoke iznose kredita, koje nisu upotrebljavali za njihovo poslovanje, već za druge poslove, u skladu sa svojim interesima. Sve to na, jednoj strani, imalo je za posledicu enormno bogaćenje malog broja tzv. „biznismena“, nazivanih „kontroverznim“ iako se, u stvari, radilo o kriminalcima, javnosti poznatim i kao „tajkuni“. Na drugoj strani, takvi oblici i procesi privatizacije imali su za posledicu

masovno siromašenje naroda i radnika. Tako privatizovane kompanije opljačkane su od strane novih vlasnika i prezadužene bankarskim kreditima. Na taj način došlo je do dodatnog pljačkanja društva, pošto krediti nisu vraćani. Opterećene i raznim drugim obavezama, kompanije su išle u stečaj. Tada je država — preko sudova i stečajnih upravnika, advokata ili penzionera MUP-a, koji nisu bili stručno osposobljeni da vode takve poslove na kvalitetan način — pokretala stečajne postupke. Novokomponovani stečajni upravnici radili su to bez ikakve kontrole i minimuma odgovornosti. Iz stečajne mase, koja je predstavljala vrednost za koji se imovina subjekta u stečaju mogla prodati, trebalo je da se izmire obaveze koje je imao subjekat u stečaju, a ako bi nešto ostalo to se, u skladu sa zakonom, vraćalo vlasnicima. Vrednost imovine u svim takvim slučajevima bila je simbolično mala, a obaveze kompanije enormno velike, te se nisu, čak ni u malim procentima, mogle izmiriti iz stečajne mase. Stoga su gotovo svi poverioci, a među njima i banke koje nisu imale valjane i blagovremeno aktivirane instrumente obezbeđenja za naplatu, ostali nepodmireni. Takvo stanje imalo je za posledicu povlačenje i drugih kompanija — poverilaca u stečaj. To je bila masovna pojava, jer su kompanije koje su bile u stečaju povlačile za sobom i druge. Taj je lanac bio gotovo neprekidan, dok su nedužni radnici ostajali bez posla, bez uknjiženog radnog staža i bez zdravstvenog osiguranja.

U vođenju postupaka stečaja, stečajni upravnici pokazivali su nestručnost, nesposobnost i nadasve pohlepnost. Naime, oni su od suda koji je vodio stečajne aktivnosti dobijali rešenja o vođenju postupaka stečaja i u nekoliko takvih preduzeća istovremeno. Za svoj rad primali su veoma visoke naknade, i to za svaki stečajni postupak pojedinačno. Uz to, bili su ovlašćeni da prime svoje zamenike koji su, praktično, vodili postupke i bili stalno prisutni i angažovani u subjektu u stečaju. Pored toga, primali su i jedan broj službenika za obavljanje stručnih računovodstvenih i administrativnih poslova. Stečajnim upravicima, i sudijama koji su ih angažovali, naročito su bila interesantna ona preduzeća u stečaju koja su na svom tekućem računu imala gotov novac, a koji su upravnici nemilice trošili za putovanja, čak i u inostranstvo, za reprezentaciju i sl., zapošljavajući pritom svoje prijatelje i rođake. Poznat je slučaj jednog advokata — predsednika Advokatske komore Beograda, koji je bio stečajni upravnik u jednoj organizaciji osiguranja, gde je na platni spisak stavio petoricu advokata inače zaposlenih u njegovoj advokatskoj kancelariji. Oni su tu mesecima primali platu, a uopšte nisu dolazili u tu organizaciju, niti su za nju obavljali bilo kakav posao. To se događalo sve dok advokat nije smenjen. Pokrenut je krivični postupak protiv sudije koji ga je postavio za stečajnog upravnika, ali ne zbog tog postavljanja nego zbog drugih razloga. Plate njegovih prijatelja advokata, koji su bili samo na platnom spisku, bile su veoma visoke. Taj advokat je u isto vreme vodio još tri stečajna postupka gde je takođe primao odgovarajuću platu. Kada je kao stečajni upravnik napokon smenjen, na njegovo mesto došao je bivši radnik MUP-a, nestručan za takve poslove. Kao i

njegov prethodnik, odugovlačio je stečajni postupak i vodio ga godinama, primajući visoku platu, i istovremeno vodeći još nekoliko takvih postupaka.

Pored kompanija koje su iz državnog i društvenog prevođene u privatno vlasništvo, u periodu tranzicije veliki problemi javljali su se, i javljaju se, sa preduzećima u osnivanju. Naime, firme se osnivaju bez ikakvog početnog kapitala; uz to, osnivači su nestručni, praktično nemaju ništa osim volje da se brzo i po svaku cenu obogate, ne birajući pritom sredstva. Takvi osnivači, „biznismeni“, otvaraju po nekoliko privrednih subjekata, pa na tekuće račune jednih usmeravaju priliv novca, za prodatu robu koju „kupuju“ od drugih kompanija i ne plaćaju je. Takvi „poslovni ljudi“, pri „kupovini“ robe izdaju instrumente obezbeđenja plaćanja, na tekuće račune firmi na kojima nema priliva novca, pa su im tekući računi na koje su izdati takvi instrumenti u stalnoj blokadi, bilo po tako izdatim instrumentima, menicama, akceptnim nalogima, garancijama od drugih preduzeća (čiji su, takođe, bili osnivači), bilo po sudskim presudama. Za takva preduzeća, koja imaju samo obaveze bez ikakve realne imovine, pokreću se stečajni postupci. Njih takođe vode nestručni stečajni upravnici koji za taj posao dobijaju platu, ali ne iz stečajne mase jer je jednostavno nema, već sredstva obezbeđuje sud. I dok jedna preduzeća idu u stečaj, a njihovi poverioci ostaju bez mogućnosti da naplate svoje potraživanje, „biznismeni“ na isti način, i za iste svrhe, osnivaju nove firme i nesmetano nastavljaju sa svojom praksom prevara. U cilju sprečavanja takvog ponašanja do sada, kao ni sada, ne preduzimaju se gotovo nikakve mere, a posebno ne one adekvatne, koje bi efikasno sprečavale ovakvo postupanje. Na ovaj način privreda zemlje srlja u stanje koje se jednostavno može opisati kao „haos“. Osnivanje privrednih subjekata i njihovo poslovanje na izneseni način, bez bilo kakvih posledica po aktere takvih postupaka, daje povoda i drugim licima da krenu tim putem. Kako kažu, „isplati se“, „rizik je mali a korist velika“, i sl. Stoga se ustalila izreka: „robu je lako prodati, ali ju je nemoguće naplatiti“. Danas se u Srbiji vode stečajni postupci u nekoliko desetina hiljada „privrednih subjekata“, koji su ili putem tranzicije i nezakonitog rada vlasnika koji su ih kupili, ili osnivanjem firmi u špekulativne svrhe, doveli privredu na ivicu ponora, a država — umesto da stane na put takvom ponašanju — iz inostranih izvora uzima kredite za pokriće budžetskog deficita, predstavljajući da se radi o kreditima pod vrlo povoljnim uslovima. Pri tome se zaboravlja da nema kredita koji se dobijaju pod povoljnim uslovima, ako se ne koriste za razvoj i modernizaciju privrede odnosno realnog sektora, kako se to u novije vreme naziva. Drugim rečima: nema povoljnih kredita ako se sredstva iz njih neracionalno troše. Jednostavno, kao da ne postoji težnja za odricanjem. Na, potrošnji utemeljene su navike koje se, na određeni način, smatraju stečenim pravom. Takođe, izgleda da niko ne teži da stane na put nezakonitom ponašanju brojnih pojedinaca, niti ukidanju „poretka nereda“ i haosa kojeg karakteriše uzimanje stranih kredita, kako bi se nedostatak sredstava za ovako bahato

uspostavljen način potrošnje namirio. Kao da se ne zna, ili se pak zaboravlja, da se strani krediti moraju vratiti i da se zajmovima troši budućnost naraštaja koji dolaze.

U nastavku ćemo se poslužiti primerom koji se nedavno dogodio, a koji slikovito ilustruje napred izneto. U jednom manjem mestu u Srbiji, jedan „biznismen“ kupio je za 2.000.000 dinara lokalno, nekada uspešno preduzeće. Knjigovodstvena vrednost imovine, koja je počela da korodira, iznosila je 6.500.000 dinara. Kupac je prihvatio da izmiri sve zatečene obaveze kupljenog preduzeća, koje su iznosile 500.000 dinara, i da primi u stalni radni odnos 26 radnika, koji su od ranije tu bili zaposleni a još nisu bili raskinuli radni odnos. Kupac je takođe prihvatio da u roku od šest meseci zaposli još 10 radnika. Ugovor o kupovini sklopljen je sa utvrđenim obavezama „biznismena“, koji je od banke tražio i dobio kredit za obnavljanje proizvodnje u iznosu od 13.000.000 dinara. „Biznismen“ je nakon toga razmontirao svu opremu (mašine), radi remonta, relaksiranja i dovođenja u stanje funkcionalne sposobnosti. Demontažu i utovar opreme na kamione izvršili su radnici firme, kako bi što pre počeli s radom. Za dobijeni kredit „biznismen“ je upisao hipoteku na imovinu firme, čime se banka obezbedila da će joj kredit biti vraćen. „Biznismen“ je kredit odmah utrošio za plaćanje obaveza drugog svog preduzeća, u iznosu od 5.600.000 dinara, a ostatak od 7.400.000 dinara podigao je sa tekućeg računa firme koju je kupio. Nakon toga, pošto mašine sa remonta nisu stizale, radnici su posumnjali i zatražili intervenciju nadležnih organa. Epilog čitavog poduhvata izgledao je ovako: nad firmom je poveljen stečajni postupak u kojem je utvrđeno da više ne postoji imovina firme iz koje bi se formirala stečajna masa, da su iz firme odnesene mašine i da se njihova sudbina ne zna, da su ostale neizmirene obaveze od ranije, u iznosu od 500.000 dinara, da nije vraćen kredit banci od 13.000.000 dinara, te da je odnesena sva oprema na koju je bila stavljena hipoteka, da radnici kojima je obećan posao nisu isti dobili i da je preduzeće jednostavno nestalo. „Biznismen“ nije pronađen ni 13 meseci nakon pokretanja stečajnog postupka, a možda ga niko nije ni tražio.

Karakteristično je da je država zadržala većinsko vlasništvo nad nekim veoma rentabilnim preduzećima, npr. nad Srbijagasom, Elektroprivredom i dr. Tim preduzećima država je za njihove proizvode utvrđivala ispodoptimalne cene, čime je pokrivano, ili bolje reći prikrivano, loše poslovanje drugih nerentabilnih javnih preduzeća i institucija, čiji su gubici pokriveni niskim cenama energenata. Kao primer mogu se navesti železnice, te neke državne institucije, koje prihodima iz budžeta nisu mogle da pokrivaju svoje troškove (zdravstvo, prosveta i dr.). Pored toga, gubici zbog niskih cena i rasipničkog ponašanja, odnosno neodgovornosti u poslovanju, nastajali su i u samim energetske kompanijama, i pokriveni su, takođe, iz budžeta Republike. Sada kada je Evropska unija usloвила Srbiji privatizaciju onih preduzeća kojima su gubici pokriveni iz budžeta i prevođenje istih na samostalno ekonomsko poslovanje tj. pokrivanje svojih rashoda vlastitim prihodima,

razotkriven je celokupan besmisao poslovanja brojnih javnih preduzeća na teret državnog budžeta.

Nakon svega što se dešavalo sa stečajnim postupcima, država je ispoljila izvesne, mada nedovoljno efikasne, znake da će u ovu oblast uvesti određeni red. Donesen je novi zakon kojim je ograničeno trajanje postupka stečaja na jednu godinu, uvedena je obaveza sertifikacije stečajnih upravnika (nakon polaganja određenog ispita i sl.), ali napredak u tom pogledu veoma je skroman, a skromni su i rezultati. Kako je već izneseno, velika vrednost imovine brojnih i velikih državnih i društvenih kompanija prepuštena je nebrizi i nemaru, i praktično je poslužila (i služi i dalje) bogaćenju nesavesnih i pohlepnih pojedinaca. Praksa se, dobrim delom, kontinuirano nastavlja, pa su i danas u toku brojne kriminalne afere. Tako su mnoge organizovane kriminalne grupe nazvane mafijom, a među njima istaknuto mesto ima i stečajna mafija.

VI

RAČUNOVODSTVENO PRAĆENJE POSLOVANJA U TRGOVAČKIM KOMPANIJAMA

Trgovačka društva, kompanije osiguranja i poslovne banke, po karakteru delatnosti koju obavljaju ubrajaju se u privredne subjekte, ali zbog specifičnosti njihovih poslovnih aktivnosti, i njihove orijentacije na pružanje odgovarajućih usluga, posebno ćemo ih obraditi. Naime, ova akcionarska društva, za razliku od proizvodnih, nemaju za predmet svoga rada proizvodnju materijalnih dobara ili proizvodnih usluga. Njihov angažman usmeren je na zadovoljavanje određenih potreba građana i privrede. Proizvodi njihove aktivnosti nisu materijalna dobra. Stoga ta privredna društva, u stvari, predstavljaju posrednike između određenih grupacija građana ili privrednih delatnosti. Tako su trgovačka privredna društva posrednici između proizvođača materijalnih dobara i njihovih potrošača, osiguravajuća društva posreduju u snošenju rizika između udruženih osiguranika i pojedinih osiguranih fizičkih ili pravnih lica, koja su na društva za osiguranje prenela svoj rizik, za slučaj njegove realizacije, kada se isplaćuje šteta kao posledica štetnog događaja. Na kraju, bankarske organizacije posreduju između građana, pojedinaca, ili pravnih subjekata, koji raspolažu viškom novca u određenom periodu, i onih lica i pravnih subjekata kojima je novac potreban a trenutno ga nemaju. Banke svojim kanalima prikupljaju i mobilišu slobodan novac, kako bi ga ustupile onima kojima je u datom vremenu neophodan. Iz navedenih razloga, kod ovih privrednih društava različita je struktura sredstava koja su im potrebna za obavljanje njihove delatnosti, različita je struktura njihovih troškova i prihoda, kvalifikaciona struktura njihovih kolektiva i dr. Pored toga, za privredna društva iz ovih delatnosti vezane su, po svom obimu, najveće prevare i malverzacije novčanim sredstvima, pa je i to razlog da se ovakva društva posebno tretiraju.

1. PRAĆENJE NABAVKE ROBE I DRUGIH DOBARA U TRGOVAČKIM DRUŠTVIMA I KRIMINALNE RADNJE U TIM AKTIVNOSTIMA

U trgovačkim društvima, osnovna aktivnost usmerena je na posredovanje između proizvođača određenih ekonomskih dobara i njihovih potrošača. Njihovi procesi rada umnogome se razlikuju od proizvodnih društava, a razlikuju se, isto tako, i obim i struktura sredstava koja su im potrebna za obavljanje delatnosti. Dok proizvodna društva za rezultat svojih poslovnih procesa imaju određena materijalna, ili druga ekonomska dobra, te stvaraju novu vrednost, trgovačke organizacije pribavljanjem prikupljaju raznovrsna dobra od različitih proizvođača i stavljaju ih na raspolaganje onima kojima su ta dobra potrebna. To znači da trgovačka društva

ne stvaraju novu vrednost (niti je to njihov zadatak), već stvorenu vrednost u proizvodnim društvima stavljaju na upotrebu potrošačima kojima su te vrednosti, kao određena dobra, potrebne. Proizvodna preduzeća na tržištu nabavljaju materijalna dobra neophodna za proizvodnju novih dobara, trgovačka društva nabavljaju dobra potrebna za potrošnju, tako što proizvedena dobra proizvodnih preduzeća kupuju od ovih i stavljaju na raspolaganje potrošačima koji imaju potrebu za takvim proizvodima i mogućnost njihovog kupovanja.

Specifičnost strukture sredstava, potrebnih za obavljanje poslovnih aktivnosti trgovačkih privrednih društava, ogleda se u tome što ta društva ne raspolažu postrojenjima za preradu materijala i sirovina, kao što je slučaj kod proizvodnih društava. Ona u principu raspolažu, ili bi trebalo da raspolažu, magacinskim prostorima, prostorima u kojima se smeštaju prodajni objekti i oprema za čuvanje robe, kako ne bi izgubila na kvalitetu i upotrebnoj vrednosti. Prema tome, trgovačka privredna društva nabavljaju robu od proizvodnih ili drugih trgovačkih društava, koja posreduju između proizvođača i maloprodajnih trgovačkih društava. Maloprodajna trgovačka društva nabavljaju robu od veleprodajnih, koja posreduju između proizvođača i maloprodajnih društava, koja nabavljenu robu čuvaju, i preko svojih trgovačkih kanala dopremaju je potrošačima. Veličina trgovačkih privrednih društava zavisi od obima njihovog poslovanja, odnosno od obima nabavki i prodaje robe tj. od veličine tržišta sa koga se snabdevaju i tržišta koga snabdevaju.

Visina potrebnih sredstava za obavljanje delatnosti trgovačkih društava, pored obima i vrste aktivnosti kojom se bave, zavisi, u prvom redu, od uslova na tržištu pod kojima se mogu nabaviti robe s kojima trgovačko društvo radi. Tako, na primer, ako se robe mogu nabaviti uz produženi rok plaćanja onda će biti potrebno da društvo angažuje manje vlastitih sredstava u fazi nabavke roba čijim prometom se bavi.²¹⁸ Međutim, ako su rokovi za plaćanje prilikom nabavke određenih roba kraći, trgovačko preduzeće angažovaće više vlastitih ili pozajmljenih sredstava u fazi nabavke. S druge strane, u fazi prodaje robe trgovačkog društva, ukoliko su rokovi za naplatu prodate robe duži, angažovaće se više sredstava za pokrivanje te poslovne faze, i obrnuto: ukoliko su rokovi naplate za prodatu robu kraći, angažovaće se manje sredstava za taj deo aktivnosti. U krajnjem slučaju, koliko će biti potrebno da se angažuje sredstava u fazi nabavke i fazi prodaje roba kojima trgovačka kompanija posluje, zavisi od uslova ponude na tržištu na kome se robe nabavljaju i tržišta na kome se one prodaju. S obzirom na to da trgovačka društva obično rade sa velikim asortimanom roba, prilikom nabavke i prodaje, za jedne robe

²¹⁸ U tekstu je upotrebljen izraz „robe s kojom radi“, što znači da trgovačko preduzeće posluje, odnosno *obavlja promet roba određenog asortimana*. Čak je, na određeni način, uobičajena specijalizacija trgovačkih kompanija da se bave prometom roba samo određenog asortimana, ili se u okviru jednog društva pojedini njegovi delovi bave prometom jednog asortimana, a drugi drugog, itd.

će biti povoljniji uslovi u pogledu rokova plaćanja, odnosno naplate, pa se iz toga mogu izvlačiti zaključci o potrebnim obrtnim sredstvima za ove dve poslovne faze. Uz to, za visinu potrebnih obrtnih sredstava veoma su bitne količine, a time i vrednosti roba koje trgovačka preduzeća drže na zalihama radi sigurnosti kontinuiranog poslovanja, što je opet uslovljeno mogućnostima nabavke i prodaje. Naposljetku, važno je imati na umu da se upravo u fazama nabavke, skladištenja i prodaje roba u trgovačkim društvima kriju široke mogućnosti za razne oblike nelegalnih radnji i malverzacija.

1.1. Obezbeđenje akcijskog kapitala u trgovačkim kompanijama

Trgovačka privredna društva posluju po zakonskim propisima, a evidencije vode po Međunarodnim računovodstvenim standardima, kao i drugi privredni subjekti, pa u tom pogledu nema razlike u pribavljanju početnih uloga potrebnih za registrovanje i redovno obavljanje poslovnih aktivnosti ovih kompanija, u odnosu na druge subjekte iz privrede. U računovodstvenom praćenju poslovanja trgovačkih privrednih subjekata primenjuju se isti propisi i isti kontni okvir, kao i za druge kompanije iz privrede. Međutim, pošto su faze poslovnih procesa u trgovačkim kompanijama drugačije u odnosu na privredne subjekte koji se bave proizvodnjom dobara i usluga, u računovodstvu je praćenje tih procesa prilagođeno specifičnostima poslovnih aktivnosti te delatnosti.

Priprema za osnivanje i registraciju trgovačkih privrednih društava je ista kao i kada je u pitanju osnivanje drugih privrednih društava, kojima je predmet poslovanja proizvodnja materijalnih dobara i usluga. Dakle, početni poslovni kapital prikuplja se emisijom i prodajom akcija, otvaranjem posebnog računa za uplatu akcijskih uloga kod banke, a zatim se, posle registracije društva, prikupljena novčana sredstava prebacuju na redovni tekući račun i njima se raspolaže prema potrebama poslovnih procesa, pod uslovom da se radi o osnivanju čiji je cilj regularno poslovanje. Međutim, ako se pri osnivanju ovakvih kompanija računa na neregularne aktivnosti i nezakonito sticanje bogatstva, onda su mogući razni oblici prevara u manipulisanju početnim novčanim kapitalom. U obezbeđivanju početnog novčanog kapitala moguće su iste manipulacije kao i kada je u pitanju pribavljanje početnog kapitala za proizvodne i druge privredne subjekte.

Prema izloženom, vezano za obezbeđivanje početnog kapitala i manipulisanje novcem pribavljenim u tom postupku, moguće su sve one nezakonite radnje koje su opisane kod proizvodnih privrednih društava. Sledi zaključak da su i računovodstvene operacije koje prate kretanje novčanih sredstava početnog kapitala u trgovačkim kompanijama — iste. Stoga ovde nije potrebno opisivati pojedine oblike nezakonitih radnji sa početnim novčanim kapitalom u trgovačkim kompanijama, kao ni računovodstveno tretiranje takvih postupaka.

2. PRAĆENJE NABAVKE TRGOVAČKE ROBE

Poslovanje trgovačkih privrednih društava zasniva se na nabavci robe radi prodaje, bez obzira da li se radi o veletrgovinskim organizacijama, ili trgovačkim društvima čiji se predmet poslovanja zasniva na maloprodaji. Razlika između ovih dvaju oblika trgovačke delatnosti, u suštini, jeste u tome što se veleprodajni subjekti uglavnom ili pretežno bave nabavkom robe od proizvođača i prodaju je maloprodajnim kompanijama, dok se trgovačka društva, čiji je osnovni predmet delatnosti maloprodaja, pretežno²¹⁹ bave nabavkom robe od veleprodajnih kompanija ili proizvođača i preko svoje prodajne mreže dostavljaju je i prodaju krajnjim potrošačima. U savremenim uslovima nije redak slučaj da neke trgovačke kompanije kupuju ili izgrađuju proizvodne pogone, pa se tako bave i proizvodnom aktivnošću, ili pak proizvodne kompanije osnivaju svoje trgovinske organizacije.

Pošto smo, kod formiranja proizvodnih privrednih društava, obradili pitanja vezana za obezbeđenje početnog kapitala za formiranje proizvodnih akcionarskih društava, na ovom mestu nećemo se baviti aktivnostima vezanim za nabavku akcionarskog kapitala za organizovanje i konstituisanje trgovačkih akcionarskih društava. Taj je postupak, naime, isti kao i kada su u pitanju proizvodna privredna društva, te se nećemo baviti tim procedurama u trgovačkim privrednim društvima. Zato ćemo poći od početne faze u redovnim aktivnostima trgovačkih društava, a to je faza nabavke robe koja predstavlja predmet njihovog poslovanja. Nabavka robe s kojom jedna trgovačka kompanija posluje predstavlja, u stvari, prvu fazu u njenim redovnim poslovnim aktivnostima. Zatim slede druge dve: čuvanje i skladištenje robe, ukoliko se ona direktno od proizvođača ili veletrgovačke mreže ne isporučuje kupcu, što su česti i poželjni slučajevi, jer se ne angažuju sredstva u fazi nabavke robe. Isto tako, ukoliko su okolnosti takve da se prodata roba od kupca može odmah naplatiti, to je veoma racionalna poslovna aktivnost, jer se ne angažuju sredstva kompanije u fazi prodaje, a nema ni troškova skladištenja, istovara, pretovara, prijema, otpreme i sl., što sve racionalizuje fazu prodaje.

U toj, prvoj fazi poslovnih aktivnosti trgovačkih kompanija, osnovni zadatak njihovih komercijalnih službi jeste da robu kupe što jeftinije, sa što dužim rokovima plaćanja i drugim uslovima, kao što su: kvalitet robe, vreme i dinamika isporuke i dr. Pored toga, moraju se razjasniti pitanja obaveza u vezi sa zavisnim troškovima

²¹⁹ U tekstu su upotrebljeni izrazi „uglavnom“ i „pretežno“, u smislu da trgovačke kompanije koje se bave veleprodajom *uglavnom* nabavljaju robu od proizvođača i da je prodaju maloprodajnim kompanijama koje se *pretežno* bave nabavkom robe od veleprodaje i preko svoje maloprodajne mreže dostavljaju je i prodaju krajnjim potrošačima. Takvi izrazi upotrebljeni su jer se kompanije veleprodaje nekada bave i maloprodajom, a kompanije maloprodaje i veleprodajom. Nekada se događa i da veleprodajni privredni subjekti osnivaju svoje maloprodajne firme i obrnuto. Takođe, u praksi postoje i slučajevi šire ili uže specijalizacije veletrgovačkih ili maloprodajnih kompanija.

nabavke²²⁰, i voditi računa o načinu kontrole kvaliteta i dr. Sve se mora precizirati kupoprodajnim ugovorom između kupca i prodavca, uvažavajući, pritom, i trgovačke uzanse i običaje. Sklapanju ugovora prethodi tržišno istraživanje, ili se — ukoliko kupac i prodavac dugo sarađuju — sklapa dogovor o uslovima kupoprodaje, nakon čega se sklapa ugovor o konkretnoj isporuci robe i uslovima prodaje, odnosno kupovine.²²¹ Pošto se kupac i prodavac dogovore o kupoprodajnoj transakciji i o tome sklope ugovor, posao se realizuje. Zavisno od toga kako je isporuka robe ugovorena, ako je to franko skladište dobavljača ili skladište proizvođača, onda je kupac u obavezi da obezbedi utovar, prevoz i da snosi troškove transporta, osiguranja robe u prevozu i druge zavisne troškove nabavke. Međutim, ako je isporuka ugovorena franko skladište kupca, dobavljač snosi sve troškove dopreme robe do kupca i, naravno, uračunava ih u cenu robe. Kao primer za nabavku robe uzećemo preduzeće čije su trgovačke aktivnosti vezane za maloprodaju.

Kada roba pristigne na odredište kupca, npr. u njegov magacin, i ukoliko je sve vezano za isporuku u skladu sa ugovorom, kupac će takvu nabavku propratiti u svom knjigovodstvu tako što će za fakturnu vrednost robe dužiti konto *1301 Vrednost robe po obračunu dobavljača*, a za troškove koji su uzrokovani nabavkom konto *1302 Zavisni (direktni) troškovi nabavke robe*, i to odgovarajući subanalitički konto. Tu se ubrajaju troškovi kao što su: izdaci utovara i transporta, izdaci za osiguranje i drugi, koji se knjiže u okviru analitičkog konta *Zavisni troškovi nabavke*, a odobrava se konto *433 Dobavljači u zemlji*, za vrednost fakturisane nabavljene robe. Takođe, odobravaju se dobavljači na analitičkim kontima u okviru sintetičkog konta *433*, za zavisne troškove, (*1301 i 1302/433 i 433*). Zatim, kada se u celosti prikupe troškovi nabavke, uključujući i njenu fakturnu vrednost, što znači kada se formira nabavna cena za svaki pojedinačni nabavljeni artikal, i nabavna vrednost, sprovodi se sledeće knjiženje: za ukupnu vrednost nabavljene robe, odnosno za vrednost odgovarajuće nabavke, duži se konto *131 Roba u magacinu*, a odobravaju konta *1301 Vrednost robe po obračunu dobavljača*, i subanalitička konta sintetičkog konta *1302 Zavisni (direktni) troškovi nabavke*, (*131/1301 i 1302*). Ali, kada se radi o nabavci robe sa ugovorenom klauzulom franko skladište kupca, tada nije neophodno knjiženje vezano za formiranje cene kupljene robe zbog

²²⁰ U zavisne troškove nabavke ubrajaju se: troškovi transporta, troškovi utovara i istovara, troškovi posebnog pakovanja — ambalaže, troškovi sopstvenog transporta, troškovi čuvanja i rukovanja u fazi nabavke, špeditorske usluge i bankarski poslovi, ostali troškovi (pregledi, atesti i dr. troškovi u vezi sa dovođenjem robe na zalihe, carine i dr. uvozne dažbine, porez na promet i sl.).

²²¹ Kada se radi o manjim isporukama, odnosno o isporukama manje vrednosti, i ako su kupcu poznate sve relevantne činjenice vezane za robu koju želi da nabavi, ne sastavlja se ugovor već kupac dobavljaču dostavlja samo narudžbenicu po kojoj dobavljač postupa i kupcu isporučuje traženu robu sa fakturom i ostalim dokumentima koji uz to idu.

zavisnih troškova, jer su oni sadržani u fakturi dobavljača koji snosi te troškove do magacina kupca, pa se vrednost robe knjiži direktnim duženjem magacina tj. konta *131 Roba u magacinu*, za fakturnu vrednost, a odobrava se konto *433 Dobavljači u zemlji*, (*131/433*). Kada se nabavljena roba plati dobavljaču, duži se konto *433 Dobavljači u zemlji*, a odobrava se konto *241 Tekući (poslovni) račun*, (*433/241*). Trgovačka preduzeća čiji predmet poslovanja je veletrgovina imaju gotovo identična knjiženja kao i maloprodajna privredna društva, s razlikom: za robu čija je nabavna vrednost i cena formirana, umesto duženja konta *131 Roba u magacinu* koristi se konto *132 Roba u prometu na veliko*. U poslovanju trgovačkih privrednih društava, bilo da se radi o veleprodajnim ili maloprodajnim, umesto svog skladišta mogu da koriste javna skladišta, stovarišta ili skladišne prostore drugih privrednih subjekata, pa će u tom slučaju umesto konta *131* i *132*, za smeštaj svoje robe dužiti konto *133 Roba u skladištu, stovarištu ili prodajnim objektima drugih pravnih lica*. Kada trgovačko društvo ima obaveze za porez na promet po osnovu nabavke duži konto *1304 Porez na promet i druge dažbine*, ili se duži konto *1344 Ukalkulisani porez na promet, u prometu na malo*, a odobrava konto *4829 Obaveze za ostale poreze, carine i druge dažbine iz nabavke ili na teret troškova*, (*1304* ili *1344/4829*).

Na ovom mestu ukazuje se na specifičnu situaciju u kojoj se dešava da pristigne faktura za nabavljenu robu, a da roba koja je ugovorena i otpremljena od dobavljača još nije stigla u odredište kupca, već se nalazi na putu ili je prispela u magacin trgovačkog društva, a nije dobijena faktura dobavljača i ostala dokumentacija koja prati nabavku.

U tom slučaju u računovodstvu se ta transakcija evidentira tako što se duži konto *137 Roba na putu*, a odobrava se konto *433 Dobavljači u zemlji*. Kada roba i uz nju odgovarajuća dokumentacija pristignu, duži se konto *131 Roba u magacinu*, ili konto *132 Roba u prometu na veliko*, a odobrava se konto *137 Roba na putu*, (*131* ili *132/137*).

Vezano za nabavku i pripremu robe za prodaju u prvoj poslovnoj fazi, u aktivnostima nabavke, postoji još jedna specifična situacija u kojoj se roba priprema za potrebe komercijalne prikladnosti tj. da može da kompletno da odgovori zahtevima kupca, adekvatnim kvalitetom i tehničkim karakteristikama. To je slučaj kada kupac zahteva od svog dobavljača — trgovačkog privrednog društva, da izvrši na robu određeno prilagođavanje kako bi u potpunosti odgovarala njegovim potrebama, radi kojih datu robu i kupuje. Radi se, u stvari, o robu u obradi i doradi, koja se ustupa firmi koja je osposobljena da takve intervencije na robu izvrši. Za takav posao sklapa se ugovor sa firmom koja će obaviti uslugu i obrađenu robu vratiti vlasniku.

U računovodstvenim evidencijama duži se konto *1350 Roba na obradi i doradi*, a odobrava se konto *131 Roba u magacinu*, ili konto *132 Roba u prometu na veliko*, (*1350/131* ili *132*). Za sve dodatne troškove, za doradu, transport, utovar, osiguranje i slično, duži se analitički konto *1352 Troškovi obrade i dorade*, a

odobravaju odgovarajuća konta, kao tekući račun, blagajna ili dobavljači. Kada se završi posao dorade i roba dobije odgovarajući kvalitet i funkcionalne karakteristike, ona se vraća u magacin pa se duži konto *131 Roba u magacinu* ili *132 Roba u prometu na veliko*, a odobravaju se računi *1350 Roba na doradi i obradi*, i konto *1352 Troškovi obrade i dorade robe*.

Sa nabavkom robe u trgovačkim kompanijama praktično se završava prva poslovna faza: proces nabavke robe koja je u predmetu poslovanja trgovačkih kompanija. Faza nabavke robe predstavlja najznačajnije poslovne poduhvate u aktivnostima trgovačkih privrednih društava. Jer, kada trgovačko društvo nabavi kvalitetnu robu za kojom na tržištu postoji potreba i tražnja, i ako tu nabavku izvrši pod povoljnim uslovima u pogledu cene, kvaliteta, rokova isporuke, potrebnih količina robe koja se može dobro prodati, rokova plaćanja i sl., onda je uz kvalitetno vođenje ostalih, narednih poslovnih poduhvata, utaban put ka uspehu. U toj poslovnoj fazi, postavlja se, praktično, temelj uspeha ili stvaraju uslovi koji uzrokuju neuspeh, a koji se kasnijim poslovnim aktivnostima ne mogu u potpunosti ispraviti. Ako se u toj poslovnoj fazi ne obezbedi dobar kvalitet robe, povoljne cene, uslovi isporuke koji su prilagođeni zahtevima tržišta i slično, tada je neuspeh izgledan, jer su nastali uzroci čije posledice se naknadnim aktivnostima samo mogu eventualno ublažiti, ali ne i izbeći. Stoga se poslovima nabavke posvećuje najveća pažnja, kako u njenoj organizacionoj strukturi, tako i kontroli njenih aktivnosti.

Procesi i aktivnosti u ovoj poslovnoj fazi prilično su složeni pa se greške u poslu mogu događati i najstručnijim i najsavesnijim radnicima — komercijalistima. Takve greške mogu za posledicu imati manje ili veće štetne uticaje na sve naredne faze poslovanja ovih kompanija. Nenamjerne greške sastavni su deo svih poslovnih aktivnosti, i nekada se ne mogu izbeći ni uz najveću pažnju i savestan rad pojedinaca. Nama na ovom mestu nije cilj da istražujemo tu vrstu grešaka i eventualnih propusta. Zadatak je da istražimo mogućnosti i pojave nezakonitih aktivnosti.

Komercijalisti koji obavljaju poslove nabavke za potrebe trgovačkih društava, na tržištima na kojima nabavljaju robu svakodnevno nailaze na različite objektivne i druge smetnje i situacije, sa kojima moraju, u interesu uspešnog obavljanja posla, da se uhvate u koštac. Oni se nekada nalaze u povoljnoj poziciji — kada na tržištu ima dovoljno robe koju nabavljaju za kompaniju čiji su predstavnici, odnosno za koju rade. Interes prodavaca robe, u tim okolnostima, jeste da robu što pre prodaju, pa komercijalisti koji nabavljaju robu mogu izdejstvovati povoljne uslove za njenu kupovinu u pogledu cena, rokova isporuke, rokova plaćanja i dr. Takve povoljne, ili izuzetno povoljne, prilike na tržištu sa koga se roba nabavlja, nisu najpovoljnije za snabdevača robom, odnosno dobavljača trgovačkih kompanija. Na drugoj strani, može da se dogodi da je roba koju komercijalista, predstavnik trgovačke kompanije, treba da nabavi na tržištu retka, da je nema u dovoljnim količinama, i sl. U tom slučaju predstavnik kupca robe je u nepovoljnoj poziciji i njegove pregovaračke

moгуćnosti su sužene, počev od toga da uopšte može da dobije traženu robu, a isto tako, i u pogledu svih uslova koji prate nabavku, pa čak i u pogledu kvaliteta robe. U takvoj situaciji komercijalista nabavljač često je prinuđen da prihvata i nepovoljne uslove nabavke. To su okolnosti koje od predstavnika kupca zahtevaju izuzetnu umešnost i opreznost u pregovaranju. Prema tome, na tržištu rôba neki poslovni partneri uvek su u povoljnoj ili boljoj poslovnoj prilici, a drugi u nepovoljnijem ili lošijem položaju. Pored toga, kao što se iz prethodnih izlaganja može zaključiti, u fazi ili, bolje rečeno, u procesima nabavke angažovan je veliki broj učesnika, od čijeg manje ili više uspešnog pojedinačnog rada i efikasnosti zavisi uspeh realizacije ukupnog posla nabavke. Uz sve to, poslovi nabavke uslovljeni su manipulacijama i angažovanjem velikih vrednosti robe i novca, što umnogome utiče na zainteresovanost brojnih pojedinaca i organizovanih grupa za nezakonite radnje u ovoj poslovnoj fazi, jer se za to otvaraju značajne mogućnosti. Naposljetku, s obzirom na sve izneseno, poslove nabavke teško je pratiti i kontrolisati i dovoljno je da u velikom lancu poslovnih aktivnosti oko nabavke zakaže jedan manji poslovni segment, ili da se prekine beočug u izvršavanju tih poslova, pa da oni ne budu efikasno i na najbolji način završeni, ili da se na duže vreme obustavi ili uspori tok aktivnosti u tom poslu.

Od pozicije poslovnih partnera zavisi i njihova pregovaračka pozicija. Ona se manifestuje kao nadređena ili podređena, a vrlo retko je ravnopravna, jer bi to podrazumevalo idealne uslove ponude i tražnje na tržištu. Dakle, jedan od partnera koji učestvuju u pregovorima, koji treba da dovedu do ugovora, u poziciji je da diktira uslove kupoprodaje, ili da presudno utiče na njih. Kako je napred prezentovano, to može biti kupac ili prodavac, zavisno od njihove konkretne pozicije na tržištu. S obzirom na to da se situacija na tržištu menja, u jednom periodu tržišna kretanja idu naruku jednom partneru, a u nekom drugom periodu onom drugom. Ozbiljni poslovni partneri morali bi da imaju razrađenu strategiju dugoročne poslovne saradnje. Tako bi uspešnije, i u obostranom interesu, prevazilazili povremene oscilacije na tržištu. To podrazumeva izgradnju odnosa zasnovanih na stabilnoj dugoročnoj saradnji, a ne na povremenim ucenama koje mogu doneti trenutnu korist, a na duži rok samo nesigurnost i, naravno, štetu. Pošto se dugoročni dogovori o saradnji između poslovnih partnera retko sklapaju, događa se da pojedinci, ili grupe u jednoj i drugoj kompaniji, koriste povremene promene u odnosima i pozicijama poslovnih partnera koje zastupaju, za isticanje u prvi plan svojih ličnih interesa i da predlažu ili prihvataju saradnju u nezakonitim radnjama na štetu jedne ili druge kompanije, a najčešće na štetu oba poslovna partnera. Takve aktivnosti mogu da traju godinama, naročito ako ista lica na strani oba partnera obavljaju poslove prodaje, odnosno nabavke.

Nezakonite radnje ugovaraju se i začinju još prilikom sklapanja ugovora o kupoprodaji, kada kupac ili prodavac koji je u inferiornom položaju, pod pritiskom

druge, superiorne strane, prihvata nametnute nepovoljne uslove, a prvenstveno saradnju u učestvovanju u nezakonitim aktivnostima, koje će predstavnicima jedne i druge kompanije doneti ličnu korist, naravno, na štetu partnera koji je prinuđen na prihvatanje takvog odnosa. Kod ugovaranja to može biti: prihvatanje veće cene za kupca ili manje za prodavca — od onih koje se mogu postići na tržištu, zatim prihvatanje nepovoljnih uslova u pogledu robe koja se isporučuje (npr., kupac prihvata lošiji kvalitet robe od onog koji se objektivno može dobiti, ili prodavac isporučuje bolji kvalitet robe pod lošijim), prihvatanje nepovoljnih rokova isporuke sa jedne ili druge strane, odnosno prihvatanje snošenja troškova dopreme robe od dobavljača do kupca i sl.

Do nezakonitih aktivnosti dolazi dogovorom između predstavnika kupca i prodavca i nakon sklapanja ugovora, u toku ili nakon njegove realizacije, kada se mogu prihvatati reklamacije, koje se zasnivaju na dostavljanju neistinitih informacija o kvaru robe, o lošijem kvalitetu od ugovorenog i dr. Moguće je i da se naknadno koriguju ugovorene cene, preuzimaju zavisni troškovi nabavke ili jedan njihov deo, naknadno prihvata drugačija dinamika isporuke koja odstupa od ugovorene itd. To prihvatanje izmenjenih uslova isporuke od ugovorenih, u toku ili nakon realizacije isporuke u nekim slučajevima može biti i opravdano. Međutim, naknadne izmene ugovorenih uslova, u toku ili neposredno posle realizacije ugovorenih isporuka, često predstavljaju pokušaj prikrivanja nezakonitih radnji, jer se izmene ugovorenih uslova teže kontrolišu i teže se otkrivaju namere kojima su inicirane. Zato one mogu, u stvari, predstavljati smišljenu radnju usmerenu na prikrivanje nezakonitih dela. To se obično čini raznim reklamacijama, tumačenja i objašnjenja nejasnih i nepreciznih formulacija iz ugovora, zatim odobravanjem ili zaduživanjem knjižnim obavezima i dr. Isto tako, poznato je da se u toku ili nakon sklopljenog kupoprodajnog ugovora, mogu inscenirati odstupanja u realizaciji od ugovorenih uslova i dogovoriti da se uđe u sudski spor u kome će se poravnanjem ili na drugi način postići cilj.

3. PRAĆENJE SKLADIŠTENJA ROBE I MOGUĆNOSTI ZA NELEGALNE AKTIVNOSTI U TOJ FAZI POSLOVANJA

U prethodnom potpoglavlju bavili smo se nabavkom robe i njenim dopremanjem do skladišta. Nabavka robe od dobavljača i njeno skladištenje dve su povezane faze, uslovljene jedna drugom. Jer, nabavka robe u potrebnim količinama i po odgovarajućem asortimanu, kojim je uslovljeno normalno poslovanje trgovačkih kompanija, ne može se kvalitetno obavljati ukoliko te kompanije ne raspolažu adekvatnim skladišnim kapacitetima, ili ukoliko takav prostor ne mogu, u datom vremenu, obezbediti kod drugih kompanija. Skladišni kapaciteti moraju odgovarati potrebama očuvanja fizičkih karakteristika robe, s jedne strane, i očuvanju njenog hemijskog sastava kojim je uslovljen njen kvalitet. Nekada trgovačko društvo ne raspolaže smeštajnim prostorom za sve vrste asortimana robe

sa kojima radi, pa je prinuđeno da koristi takve prostore kod javnih skladišta, stovarišta i skladišta, drugih trgovačkih kompanija ili u prostorima kod dobavljača. Najbolja poslovna situacija jeste kada trgovačko privredno društvo robu uopšte ne mora da skladišti i čuva, već je od dobavljača direktno isporučuje kupcu. U tom slučaju se pored skladištenja izbegavaju i neki drugi troškovi: troškovi istovara u sopstveno skladište, troškovi utovara i otpreme robe kupcu i drugi. U takvoj nabavci i prodaji mogu se izbeći ili značajno umanjiti troškovi vezani za angažovanje sredstava u fazi prometa. U samom skladištu postoje troškovi obezbeđenja prostora od krađa, požara, poplava i sl. situacija. Zatim, često je potrebno da se robom u skladištu na određeni način manipuliše, da se roba u odgovarajućim vremenskim intervalima preslaže, da se obezbedi adekvatna zaštita odgovarajućim hemijskim sredstvima i sl. Prema tome, u procesu skladištenja robe cilj je da se, pored zaštite fizičkih svojstava robe, očuva nepromenjenim i njen kvalitet. Iz iznesenih pretpostavki može se zaključiti da faza skladištenja u poslovnim procesima trgovačkih kompanija, zbog svog značaja, zahteva veoma pažljiv pristup i stručno vođenje poslova, inače štetne posledice nebrige ili nedovoljne brige u skladištenju robe, mogu biti izuzetno teške i često se ne mogu nadoknaditi drugim poslovnim operacijama. Istovremeno, nekvalitetno obavljenim poslom u ovoj poslovnoj fazi mogu se bitno narušiti rezultati dobro obavljenih poslova prethodne faze tj. nabavke. Isto tako, značajno se mogu otežati i naredne faze prodaje, jer, ako roba u toku čuvanja u skladištu izgubi na kvalitetu to se ne može nadoknaditi nikakvim prodajnim veštinama, a pored ekonomske štete gubi se i poslovni ugled kod kupaca.

O računovodstvenim evidencijama u praćenju skladištenja robe već je, na određeni način, bilo reči prilikom razmatranja računovodstvenih operacija vezanih za nabavku robe od dobavljača. Naime, kada se roba nabavi od dobavljača duži se konto *1301 Vrednost robe po obračunu (fakturi) dobavljača*, a odobrava se konto *433 Dobavljači u zemlji*. Za sve zavisne troškove koji prate nabavku²²² duže se subanalitička konta, u okviru analitičkog konta *1302 Zavisni (direktni) troškovi nabavke robe*, i analitička konta: *1303 Carine i druge uvozne dažbine*, *1304 Porez na promet i druge dažbine*, a odobravaju se odgovarajuća konta sa kojih su izvršene isplate (tekući račun, blagajna, ili druga konta koja potražuju po osnovu troškova nabavke — dobavljači, špediteri, prevoznici i drugi). Kada se proknjiže svi troškovi vezani za nabavku robe, vrednost robe po fakturi, zavisni i ostali troškovi, zadužuje se konto *1309 Obračun nabavke*, a odobravaju sva napred navedena konta (*1309/1301; 1302; 1303 i 1304*). Nakon toga sledi zaduženje skladišta i to konta: *131 Roba u magacinu*, za kompanije koje se bave maloprodajnim aktivnostima,

²²² Troškovi transporta (*13021*), troškovi utovara i istovara (*13021*), troškovi osiguranja (*13022*), troškovi posebnog pakovanja i ambalaže (*13023*), troškovi sopstvenog transporta (*13024*), troškovi čuvanja i rukovanja u fazi nabavke (*13025*), špediterski i bankarski troškovi (*13026*), ostali troškovi nabavke (pregledi, atesti i dr. troškovi u vezi sa dovođenjem robe na zalihe — *13027*).

konta 132 *Roba u prometu na veliko*, 133 *Roba u skladištu, stovarištu i prodavnicama kod drugih pravnih lica*, a odobrava se konto 1309 *Obračun nabavke robe*, (131; 132 ili 133/1309). Tako se zatvaraju sva konta u vezi s nabavkom, a duže se skladišta ili objekti u kojima je roba smeštena. Na taj način skladišta se u računovodstvu zadužuju tek kada se formira potpuna nabavne vrednost, odnosno nabavna cena robe. Svi troškovi vezani za skladištenje robe u toku poslovnog perioda, knjiže se tako što se zadužuju odgovarajuća konta rashoda u okviru klase 5 *Rashodi*, a odobravaju određena konta obaveza, u okviru klase 4 *Dugoročna rezervisanja i obaveze*.

U fazi skladištenja robe u trgovačkim kompanijama, kao i u prethodnoj fazi (nabavke), događaju se razne zloupotrebe i nezakonite radnje. Takve aktivnosti mogu biti nastavak dogovorenih i učinjenih nezakonitih radnji u prethodnoj fazi tj. u postupcima nabavke, kada se potvrđuje prijem većih količina robe od stvarno primljenih, jer su se pre toga komercijalisti dogovorili da se tako postupi, a onda se vrši otpis robe u skladištu zbog njenog kvara, loma i slično, kako bi se knjigovodstveno stanje robe svelo na stvarno. Takođe, kod prijema robe događa se osporavanje isporuke količina robe, navedene u dokumentima koja robu prate prilikom njene nabavke i dopreme, pa se dobavljaču ispostavljaju reklamacije koje se prihvataju, i sl. Međutim, najčešće nezakonite aktivnosti u vezi s magacinskim smeštajem robe događaju se u samom skladištu, od strane radnika koji u njemu rade, kada se roba koja je kurentna na tržištu krađe iz magacina i preprodaje, ili služi za izvođenje raznih zanatskih radova i privatnoj režiji. Tada se ukradena roba ugrađuje pri izvođenju takvih radova. Krađu robe iz magacina može organizovati lice zaduženo za fizičko obezbeđenje magacina, a ređe lice koje je materijalno odgovorno za njegov rad, u sprezi sa drugim licima iz kompanije ili pak sa strane. Nakon takvih krađa, naročito kada se radi o velikim količinama ukradene robe, česti su slučajevi da se magacin iz koga je roba ukradena zapali, kako se ne bi otkrile nezakonite aktivnosti i uništili tragovi krađe. Takođe, moguće su nezakonite aktivnosti sa robom smeštenom u magacinima, tako što se na razne načine manipuliše, prilikom njene isporuke; npr. pošiljke manjih količina ili isporuka robe lošijeg kvaliteta, kada se radi o dogovoru između predstavnika prodajne službe isporučioca robe i predstavnika nabavne službe kupca, itd.

4. PRAĆENJE PRODAJE ROBE U TRGOVAČKIM KOMPANIJAMA I MOGUĆE NELEGALNE AKTIVNOSTI U TOJ POSLOVNOJ FAZI

Prodaja robe sa naplatom potraživanja za njene prodate vrednosti predstavlja završnu poslovnu fazu u trgovačkim kompanijama. To je faza u kojoj se finaliziraju sve prethodne poslovne aktivnosti, i od njihovog rezultata zavisi kompletan uspeh trgovačkog privrednog društva. Pošto poslovne faze predstavljaju povezane procese pojedinačnih aktivnosti u trgovačkim kompanijama, teško ih je u potpunosti razgraničiti, jer se u toku jedne nabavke robe, skladištenja i prodaje istovremeno

odvija više pojedinačnih procesa. Isto tako, u trgovačkim kompanijama u svakom momentu odvijaju se, u isto vreme, aktivnosti nabavke, skladištenja i prodaje, pa su poslovni procesi u trgovini povezani lanac poslovnih aktivnosti koje se ne prekidaju već se stalno ponavljaju; jedna faza prelazi u drugu, prethodni proces u sledeći i tako redom. Pošto se ti procesi u kontinuitetu prate računovodstvenim evidencijama, svaki od njih mora biti zasebno registrovan i pokriven odgovarajućom dokumentacijom. Ukoliko se u prethodnim procesima poslovnih aktivnosti trgovačkih kompanija — znači, u procesu nabavke i skladištenja robe — posao ne obavi kvalitetno, imajući u vidu sve aspekte tih procesa, faza prodaje ne može da ispravi propuste prethodnih zbivanja. Međutim, ona nestručnim ili neadekvatnim radom, ispoljenim u aktivnostima prodaje, može mnogo toga što je pre kvalitetno obavljeno, da pokvari i doprinese lošijem poslovnom rezultatu od mogućeg. Prema tome, u trgovačkim kompanijama mora da postoji savršena sinhronizacija i koordinacija rada svih službi, poslovnih sektora i procesa, jer samo svi zajedno mogu da ostvare prihvatljiv poslovni rezultat i postignu zadovoljavajući uspeh u datim okolnostima.

Maloprodajne trgovačke kompanije imaju svoju mrežu prodajnih objekata, preko kojih robu stavljaju na raspolaganje kupcima u širokoj potrošnji, ili je prodaju na veliko proizvodnim privrednim subjektima, naročito ako određenu robu nabavljaju i u svojim magacinima drže u većim količinama, kojima mogu da podmire potrebe takvih kupaca.

Kada su u pitanju trgovačke kompanije, u čijem su predmetu poslovanja maloprodajne aktivnosti, roba se distribuira njihovim prodajnim objektima — prodavnicama, i u tom slučaju se za vrednost robe po maloprodajnim cenama, uključujući i PDV, ti objekti duže putem konta *134 Roba u prometu na malo*, pri čemu se zadužuju pojedini maloprodajni objekti, prodavnice ili drugi prodajni punktovi, na analitičkim ili subanalitičkim kontima u okviru sintetičkog konta *134*, a odobrava se konto *131 Roba u magacinu, (134/131)*. Nakon prodaje robe iz prodajnih objekata duži se konto *5010 Nabavna vrednost prodate robe na malo*, a odobrava se konto *6020 Prihodi od prodaje robe na malo u zemlji*, što se ređe prati analitički i subanalitički po prodajnim objektima. To se uglavnom čini zbirno za sve prodajne objekte, ili za grupe srodnih poslovnih jedinica odnosno prodajnih objekata, i to najčešće mesečno ili tromesečno. Za poreze na dodatnu vrednost za prodatu robu odobrava se konto *476 Obaveze za porez na dodatnu vrednost po osnovu prodaje za gotovinu, (5010/6020 i 476)*. Za pazare predate u gotovom novcu duži se konto *243 Blagajna* ili *241 Tekući (poslovni) račun*, ako su pazari uplaćeni preko banke ili pošte, na tekući račun privrednog subjekta, a odobrava se analitički ili subanalitički konto, na kome se vodi poslovanje datog prodajnog objekta, u okviru sintetičkog konta *134 Roba u prometu na malo, (243 ili 241/134)*.

Poslovanje veleprodajnih trgovačkih kompanija prati se u računovodstvenim evidencijama nešto drugačije. Za robu prodatu iz magacina duži se konto *2020*

Potraživanja od kupaca — preduzeća u zemlji, za vrednost prodate robe, ne računajući i PDV, a odobrava se konto 6021 Prihodi od prodaje robe na veliko u zemlji i konto 470 Obaveze za porez na dodatnu vrednost po izdatim fakturama po opštoj stopi (osim primljenih avansa), (2020/6021 i 470). Istovremeno, duži se konto 5011 Nabavna vrednost prodate robe na veliko, a odobrava konto 132 Roba u prometu na veliko, (5011/132).²²³

U prethodnim izlaganjima, u najjednostavnijim crtama prikazani su procesi računovodstvenog praćenja prometa robe na malo i na veliko, što je, po našoj oceni, dovoljno da se sagledaju osnovne aktivnosti trgovačkih privrednih društava posmatrane iz ugla poslovnih evidencija. Da bismo pojednostavili postupak sagledavanja poslovanja trgovačkih kompanija, polazili smo od pretpostavke da se radi o trgovačkoj kompaniji kao jednom privrednom entitetu, koji obavlja svoje aktivnosti na ekonomskom prostoru jedne zemlje. S tim u vezi, pošli smo od toga da u okviru date zemlje postoji apsolutna nadležnost njenih organa da kontrolišu i prate regularnost poslovanja trgovačkih kompanija. U savremenim uslovima poslovanja, umnožavaju se i sve dinamičnije intenziviraju poslovne veze između privreda raznih zemalja tj. između njihovih kompanija, uzdižući te veze na svetski nivo. U svemu tome trgovačke kompanije su nosioci procesa, imaju u njima ključni značaj i ulogu predvodnika. Kompanije su, sa finansijskim institucijama, nosioci procesa međunarodne ekonomske saradnje, ekonomskog povezivanja i globalizacije svetske privrede, jer svojim aktivnostima presudno utiču na povezivanje, saradnju i objedinjavanje proizvodnih i finansijskih kompanija koje slede njihove aktivnosti. Pošto se u savremenim uslovima glavna bitka za ekonomski progres kompanija i privreda pojedinih zemalja, u stvari, vodi za osvajanje tržišta na onim ekonomskim prostorima koji obećavaju stabilan i dinamičan rast, tamo se prenosi poprište sučeljavanje ponude i tražnje, i vode međusobne konkurentske borbe velikih svetskih kompanija. Cilj je da se postigne trajna dominacija ili, u najmanju ruku, da se ne bude u podređenom položaju na novim poljima aktivnosti. Takođe, konkurentska borba vodi se i na starim, već osvojenim tržištima, kako se na njima ne bi izgubile osvojene pozicije. Upravo sada, pred našim očima odvijaju se ti savremeni oblici borbe velikih kompanija da osvoje ekonomski prostor i tržište Srbije, iako je ona relativno mala i nerazvijena zemlja. Velike kompanije, međutim, vuče interes budućnosti.

²²³ Kako se vidi, u računovodstvu se za prodatu robu sprovode dve operacije: jedna je kada se duže kupci za ukupnu vrednost prodate robe, računajući u nju nabavnu vrednost date robe, razliku u ceni, koja predstavlja zaradu kompanije a koja se takođe vodi u okviru sintetičke grupe konta 132, na analitičkom kontu 1329 *Ukalkulisana razlika u ceni*, i porez na dodatnu vrednost koji se, isto tako fakturiše kupcu. Konto 5011 duži se samo za nabavnu cenu robe, bez poreza na dodatnu vrednost i razlike u ceni. Za prodajnu vrednost robe u koju je uključena i razlika u ceni odobrava se konto 6021, koji se kasnije sučeljava preko konta 710 *Račun rashoda i prihoda sa nabavnom cenom*, pa razlika ostaje kao rezultat.

Naša trgovačka akcionarska društva, onako kako su sada konstituisana, biće kupljena od stranih velikih trgovačkih kompanija, ili će jednostavno nestati sa ovih prostora, ne mogavši da izdrže konkurenciju sa stranim, ekonomski jačim preduzećima. Baš zbog takvog upliva stranih kompanija na naše nacionalno tržište, veoma je teško kontrolisati poslovanje trgovačkih privrednih društava jer se njihova poslovna politika kreira iz inostranstva, a otuda se diriguje i realizacija poslovnih poduhvata. Mi se na ovom mestu bavimo poslovnom fazom prodaje u trgovačkim kompanijama, pa treba ukazati na nelegalne radnje koje se javljaju u tim poslovnim aktivnostima.

Prodaja predstavlja posebnu poslovnu fazu u trgovačkim kompanijama, ali istovremeno i nastavak prethodnih, odnosno završnu fazu aktivnosti u njima. Kada smo govorili o nelegalnim aktivnostima u fazi nabavke, upoznali smo se sa pozicijom snabdevača robom — dobavljača i sa pozicijom kupca, koje zavise od položaja na tržištu jednog i drugog privrednog subjekta. Međutim, kada se radi o prodaji robe trgovačkog privrednog društva, tu su uloge izmenjene, jer se radi o firmi koja je pre tretirana kao kupac, razmatrana je pozicija dobavljača i njegovog odnosa prema kupcu, i obrnuto, odnos kupca prema dobavljaču. Kada se data kompanija posmatra kao dobavljač, moguće su sve kombinacije nezakonitih aktivnosti, napred opisane. Naime, moguće je da je u jednom momentu ili periodu potražnja za robom kojom posluje trgovačko društvo velika, a da ponuda ne odgovara, odnosno da je niža od potreba tržišta, pa se predstavnici trgovačkog društva — prodavca, mogu pojaviti u nekoj vrsti monopolskog položaja i diktirati uslove prodaje, bez obzira na potrebe kupaca. U tom slučaju predstavnici trgovačke kompanije — prodavca, pored diktata u poslovnim odnosima, mogu nametati i druge uslove predstavnicima kupaca, sve do prinude na saradnju u nezakonitim aktivnostima. Kada se uslovi prodavca robe prihvate, obično su u takvim okolnostima one na štetu kupca (nepovoljne cene, nepovoljna dinamika isporuke, nepovoljna dinamika plaćanja, isporuka robe franko skladište dobavljača i dr.). Sasvim je druga situacija kada je kupac u povoljnoj poziciji i kada on dobavljaču diktira uslove nabavke robe, povoljne za svoju kompaniju, kao i druge uslove vezane za cene, rokove i dinamiku isporuke, rokove plaćanja i dr., pa i uslovljava prodavca nezakonitim aktivnostima, naravno na njegovu štetu. Takve aktivnosti mogu se otkriti i rasvetliti pregledom celokupne računovodstvene i druge dokumentacije, vezane za obavljanje određenih poslovnih aktivnosti, kao i upoznavanjem sa konkretnim okolnostima i uslovima na tržištu određene robe, koja je predmet kupoprodaje između dva poslovna partnera.

Trgovačke kompanije u poslovnim aktivnostima najčešće rade tako da povezuju poslove nabavke i prodaje robe, tako što pre nabavke robe dogovore ili čak i ugovore prodaju, čime u stvari upravljaju rizikom u svom poslovanju, svodeći ga na najmanju meru. One nastoje da najveći deo prometa obave tako što će robu direktno od prodavca isporučiti kupcu, pa se najčešće trgovačka društva nalaze u povoljnijem tržišnom položaju od svojih kupaca i prodavaca. Upravo zato su unutar njih i moguće brojne

prilike za nezakoniti rad i najveći izgledi da takve aktivnosti ostanu neotkrivene. Zbog toga su i najprivlačnije za potencijalne izvršiocje takvih dela.

U izlaganjima o trgovačkim kompanijama i njihovim poslovnim aktivnostima, nismo posebno obrađivali spoljnotrgovinske poslove tj. poslove izvoza i uvoza. Kompanije koje se bave tim aktivnostima, usled složenosti poslova koje obavljaju, najčešće se osnivaju i rade kao mešovita izvozno-uvozna društva, mada se nekada konstituišu i kao specijalizovane izvozne ili uvozne firme. U Srbiji, kao i u svim državama na prostorima bivše Jugoslavije, posebno je izražen problem vezan za obezbeđenje deviznih sredstava za plaćanje kupovine u inostranstvu. Upravo u tom poslovnom segmentu, vezanom za nabavku potrebnih deviznih sredstava, javljaju se krupne malverzacije, jer naše devizno tržište još nije razvijeno. Stoga se dogovori o kupoprodaji deviznih sredstava, iako se poslovi zvanično obavljaju preko tržišta novca, unapred dogovaraju, a preko tog tržišta se samo formalno prevode. Inače, spoljnotrgovinski poslovi ne razlikuju se bitno od poslova nabavke i prodaje na unutrašnjem tržištu, pa su i za spoljnotrgovinske aktivnosti vezane sve one mogućnosti nezakonitih radnji kao i u obavljanju trgovačkih aktivnosti u zemlji. Ali, kontrolne aktivnosti su, usled umešanosti domaćih i stranih carinskih službi, veoma otežane.²²⁴ Razlozi za to su veliki odlivi novca iz zemlje, koji se neretko i zadržava u inostranstvu, navodno radi obavljanja „važnih“ poslova, ili vezano za potraživanja od kojih se novac ne unosi u zemlju, takođe zarad „važnih“ poslovnih aktivnosti.

U savremenim uslovima, posebna pažnja posvećuje se sprezi poslovnih aktivnosti proizvodnog, trgovačkog i finansijskog sektora, povezanih mnoštvom interesa i poslovnih niti, u nastupanju na svetskom tržištu, a posebno u osvajanju novih, izglednih ekonomskih prostora. Razlog za to počiva pre svega u povezanosti interesa jednih, drugih i trećih. Jer, kad zajednički nastupaju mnogo je lakše ostvariti i pojedinačne i zajedničke poslovne ciljeve. Stoga proizvodne ili trgovačke kompanije kupuju ili formiraju svoje finansijske institucije, ili obrnuto. One se, najčešće, jednostavno integrišu, što im obezbeđuje bolje poslovne mogućnosti za prebacivanje kapitala iz jedne poslovne oblasti u drugu, upravo tamo gde će ostvariti najveći profit. Uz tako povezane poslovne aktivnosti, kompanije su u mogućnosti da ulažu velika sredstva u nove tehnologije, kao uslov uspešne konkurencije na globalnom tržištu.

²²⁴ Kontrolori ovih aktivnosti, pored domaćih trgovačkih zakona moraju dobro poznavati i zakone o spoljnotrgovinskom i deviznom poslovanju, a naročito poslove vezane za nabavku deviznih sredstava i uslove plaćanja stranim partnerima, odnosno naplate potraživanja od stranih dužnika.

VII

NEZAKONITE AKTIVNOSTI U TOKOVIMA NOVCA U OSIGURAVAJUĆIM KOMPANIJAMA

Najbolji putokaz za otkrivanje nelegalnih aktivnosti i osvetljavanje dimenzija njihovih štetnih posledica, kada su u pitanju organizacije osiguranja, leži u prikazu nelegalnih radnji koje su u tim privrednim subjektima dominirale krajem 20. i početkom 21. veka. U tom periodu akteri nezakonitih aktivnosti ispoljili su izuzetnu inventivnost i sposobnost kreiranja i realizacije kriminalnog delovanja, na štetu tih organizacija, osiguranika i društva. Zato je, po našem mišljenju, najbolje da takve postupke prikažemo na ilustrativnim primerima iz prošlosti. S druge strane, pomenuti period karakteriše odsustvo kontrolnih aktivnosti, kako u samim organizacijama osiguranja, tako i od strane eksternih organa kontrole. U nastavku ćemo ukazati na štetne posledice uzrokovane dugotrajnom praksom nezakonitih aktivnosti u organizacijama osiguranja. S tim u vezi, obim i način manifestovanja štetnih posledica predstavljali su signal nadležnim eksternim kontrolnim organima i državi da moraju ispuniti svoje, zakonom utvrđene, obaveze i prekinuti kontinuitet nesmetanih nelegalnih aktivnosti u kompanijama koje su bile u vlasništvu gramzivih pojedinaca. Takve organizacije formirane su na način nesaglasan sa zakonskim propisima, što je činjeno i u drugim oblastima privrede. Takva neregularna praksa, koja ni na koji način nije sprečavana, generisana je uticajima iz okruženja, iz drugih segmenata privrede, kao i iz samih osiguravajućih kuća.²²⁵

Organizacije osiguranja i banke, posle 2000. godine, u vreme velike novčane oskudice raspolagale su značajnim količinama novca, pa su zbog toga bile predmet interesovanja pojedinaca i grupa koje nisu prezale od toga da na lak i brz način steknu veliku ličnu korist. Polazeći od toga, a imajući u vidu okolnosti i odlike privrednih i društvenih zbivanja toga vremena, u organizacijama osiguranja otvoren je širok prostor za razne oblike manipulacija novcem i za „laku zaradu“. Interesovanje za špekulativne radnje bilo je utoliko veće što je sistem, kako unutrašnje tako i eksterne kontrole, i pored brojnih kontrolnih organa, bio izuzetno slab. Za to postoje dva osnovna razloga:

1. Kontrolu primene zakonskih propisa u poslovanju organizacija osiguranja, počev od ispunjavanja uslova za njihovo osnivanje, do praćenja zakonitosti

²²⁵ U obradi ovih tema, iako je praksa nudila obilje materijala, izostale su teorijska i naučna analiza problema koji su opterećivali privredni život. U opticaju su bili samo novinski članci, čiji je cilj bio povećanje tiraža, a ne rasvetljivanja ustaljene prakse. Mediji nisu ni mogli da se posvete ovoj problematici na objektivan način. Uostalom, većina članaka temeljila se na neproveranim informacijama i na njima izgrađenim konstatacijama.

poslovanja u celosti, vršilo je Savezno ministarstvo za finansije, odnosno njegova posebno organizovana služba.²²⁶ Odnosi u tadašnjoj saveznoj državi uslovili su da ta služba faktički izgubi nadležnost nad organizacijama osiguranja u Crnoj Gori i na Kosovu. S druge strane, razvojni tok odnosa u saveznoj državi činio je gotovo izvesnim slabljenje svih njenih funkcija. To je imalo za posledicu opadanje interesovanja službe za nadzor, koja je kontrolisala rad organizacija osiguranja, i slabljenje njenog angažovanja u obezbeđivanju dosledne primene zakonskih propisa u poslovanju tih organizacija. Pored toga, nezakonit rad bio je dominantan u poslovanju gotovo čitave privrede, pa i u društvenim delatnostima koje su svoje poslovne aktivnosti finansirale iz budžeta. Pored iznesenog, služba za nadzor nije bila ni kadrovski osposobljena za poslove koji su joj stavljeni u nadležnost. Moglo bi se uopšteno reći da su poslovne aktivnosti u privredi, bankama i u društvenim delatnostima inklinirale haotičnom stanju pre nego uređenom poslovnom ambijentu. Uzrok takvog stanja bio je u postojanju malobrojnih zakona nasleđenih iz prethodnog perioda, primerenih privredi pod sankcijama koji nisu ni primenjivani, niti se na tome insistiralo. Tada su mnogi kritikovali te zakone, a tek mali broj pojedinaca bavio se kreiranjem zakonskih rešenja čija bi primena vodila uređenju poslovanja privrednih i drugih subjekata. Haotično stanje u zakonodavstvu, kojim je regulisano poslovanje privrede i društvenih delatnosti, nasleđeno iz perioda kada je zemlja bila pod sankcijama, veoma sporo se menjalo. Mnoge oblasti poslovanja nisu bile ni regulisane niti je za to pokazivana volja od strane zakonodavnih organa. Oni nisu hteli, ili nisu umeli, da menjaju stvarnost u kojoj je veliki broj funkcionera bio umešan u kriminalne aktivnosti i pod uticajem tajkunskih lobija. Nered je bio logična posledica ovakve situacije.

2. Republički organi kontrole proveravali su samo neke segmente poslovanja u kompanijama osiguranja. U prvom redu kontrolisano je utvrđivanje i izvršavanje poreskih obaveza. Neadekvatan rad kontrolnih organa omogućio je ovim kompanijama da prilagođavaju svoje poslovne aktivnosti kratkoročnim kolebanjima na tržištu i da svoje aktivnosti podređuju ostvarivanju dobitaka u kratkom roku, a naročito sticanju nezakonite koristi i bogaćenju pojedinaca — „većinskih vlasnika“, koji su imali neograničenu vlast u odlučivanju. Takvu neprikosnovenu moć odlučivanja „većinski vlasnici“ koristili su da svojim odlukama usmere poslovanje i aktivnosti čitavog kolektiva, sve u cilju sticanja što većeg ličnog bogatstva. Ako bi im se neko na bilo koji način suprotstavio ili izrazio neslaganje sa takvim ponašanjem, bio bi otpušten. Na njegovo mesto primani su oni koji će prihvatiti bespogovornu poslušnost. U kompanijama osiguranja donošeni su odgovarajući, zakonom propisani akti, i birani organi upravljanja (upravni odbori, skupštine, nadzorni odbori, interne kontrole, interni revizori i dr.). Na taj način pokrivena je formalna zakonska normativna uređenost, a akti su uglavnom prepisivani od drugih

²²⁶ Zakon o osiguranju imovine i lica, čl. o nadzoru 109—120 („Sl. list SRJ“, br. 30/96).

organizacija; sprovođenje akata niko nije kontrolisao. To je doprinelo izbegavanju i ignorisanju primene i onih nedovršenih propisa koji su postojali. Na takvoj praksi utemeljeno je shvatanje o dobrovoljnosti primene zakonske i druge regulative u poslovanju ovih kompanija. Išlo se toliko daleko da su brojne organizacije osiguranja, preko sredstava javnog informisanja, upućivale pozive i obećanja, npr.: ukoliko se vozilo²²⁷, kao najmasovniji i najznačajniji oblik imovine koji se osigurava (ili eventualno neki drugi oblici imovine) osigura kod njih, steći će se određeni privlačni popusti i pokloni. Iako su ovakvi slučajevi bili u suprotnosti sa aktuelnim propisima, kojima je bio regulisan rad organizacija osiguranja, nadzorni i kontrolni organi nisu reagovali. Takav odnos kontrolnih organa davao je snažan podsticaj utrkivanju u nedoslednostima primene i nepoštovanju zakonskih propisa, koji su imali imperativan karakter, a podsticao je i nelojalnu konkurenciju. U uslovima u kojima su sve uticajne grupacije, koje su davale ton privrednim i društvenim zbivanjima, svojim nemarnim odnosom ili neznanjem i nesposobnošću omogućile jačanje neregularnog rada, osiguranje nije moglo biti van tih događanja. Naprotiv, u osiguranju je sve više stvarano pogodno tlo za poslovanje koje nije utemeljeno na zakonima, jer su takve aktivnosti, pored unutrašnje, podsticane i energijom spolja. Neregularno poslovanje dobilo je takve razmere da je pretilo da uzrokuje kolaps ne samo većeg broja organizacija, već i osiguranja kao delatnosti. U preduzimanju energičnih mera za zaustavljanje haotičnog poslovanja dugo se oklevalo. Tako se desilo da je u jednom danu dozvola za rad oduzeta od 13 organizacija osiguranja — akcionarskih društava, i kontrolu nad njima preuzela je Narodna banka.

Poslovne trendove u organizacijama osiguranja zahvatili su talasi haosa. Kompanije i društva bili su nemoćni da spreče devastaciju vrednosti sopstvene imovine i fondova. Istovremeno, time je uzrokovana nesposobnost osiguravajućih kompanija da uredno izvršavaju obaveze prema osiguranicima. Takvo stanje dovelo je do dugih i nepotrebnih sudskih sporova, praćenih štetnim materijalnim posledicama (visokim sudskim troškovima, redovnim i zateznim kamatama i drugim izdacima). Koristi su imali samo advokati koji su vodili takve postupke, a štetu su trpele osiguravajuće kompanije, osiguranici i društvo.

Zastupnici koji su prodavali polise osiguranja, a bili povezani sa uticajnim grupama i pojedincima u organizacijama osiguranja, na neregularnom tržištu kreirali su ambijent u kome je regularan rad bilo koje takve organizacije bio nemoguć. U takvim okolnostima, izbegavanje primene zakonskih propisa i zloupotreba njihovih odredbi nije bila izuzetak već pravilo. Neregularnim aktivnostima kompanija osiguranja veoma značajan doprinos dale su i neke banke.

²²⁷ Država je zakonom obavezivala vlasnike motornih vozila da ih osiguraju, jer u protivnom nisu mogli da učestvuju u javnom saobraćaju.

1. NEREGULARNE AKTIVNOSTI PRILIKOM OSNIVANJA ORGANIZACIJA OSIGURANJA

Nedoslednostima u primeni zakonskih propisa odlikovao se proces osnivanja organizacija osiguranja posle 1990. godine. To se manifestovalo u postupcima obezbeđivanja početnog akcijskog kapitala. Buduća kompanija osiguranja, da bi započela proces osnivanja, morala je da raspolaže odgovarajućim nivoom akcijskog kapitala, a zatim je, uz obezbeđenje ostalih uslova, mogla da se registruje. Morala je imati valjane dokaze da je u celosti obezbedila početni kapital, nazivan i *fondom sigurnosti*. Brojne organizacije u osnivanju su obezbeđenje početnog kapitala dokazivale neverodostojnim dokumentima, kojima se potvrđivalo ispunjenje zakonskog uslova za osnivanje društva i početak njegovog rada. Dokazi, čija je suštinska sadržina bila neistinita, prezentovani su nadležnim organima. Oni su isprave prihvatili kao uredne, i na osnovu njih vršena je registracija kompanija i izdavana im dozvola za rad. To znači da u fond nisu ni vršena ulaganja niti su obezbeđivana realna sredstva, a bez toga se nije mogla ni dobiti dozvola za rad niti započeti poslovanje. U bilansima kompanija konstruisane su fiktivne pozicije imovine, prava i potraživanja kojima je prikazivano da su izvršena ulaganja u osnovna sredstva ili druge oblike imovine, iako to za te namene nije činjeno. Najviše tako registrovanih ulaganja iskazivano je na pozicijama nematerijalnih ulaganja. Visoki iznosi nenamenskog odliva novčanih sredstava prikazivani su, takođe, u potraživanjima po osnovu plasmana novca bankama i štedno-kreditnim organizacijama, putem depozita koji nisu postojali, i u fiktivnim potraživanjima iz internih odnosa, jer je novac korišćen za druge namene. To je, pored navedenog, činjeno i registrovanjem fiktivnih potraživanja od kupaca, za prodane polise, čime je predstavljano ostvarenje nepostojećih prihoda.

Na opisani način prikazivano je da iza nepostojećeg, fiktivno iskazanog kapitala, stoje realne vrednosti imovine i prava, koje su bile pokazatelj nestvarno iskazanih vrednosti i nezakonitog rada kompanija. Na drugoj strani, preko faktura za usluge koje nisu izvršene, naročito od agencija koje su, praktično, osnivale kompanije osiguranja kao pravna lica, krivotvorenjem isplata za humanitarne izdatke i slično, registrovani su rashodi koji nisu postojali, jer plaćanja za te namene nisu vršena. Na taj način frizirani su podaci o vrednosti imovine, potraživanja kao njenog dela, kapitala, kao i pokazatelji koji su imali direktan uticaj na iskazivanje rezultata poslovanja. Dokumentaciju o poslovanju kompanija osiguranja, njihove poslovne knjige²²⁸, bilanse stanja i ostale finansijske izveštaje, proveravali su i analizirali kontrolni organi, državne institucije, finansijska policija, ovlašćene revizorske kuće i ovlašćeni aktuari. Oni nisu primetili nedostatke u prikazivanju

²²⁸ Kada se govori o poslovnim knjigama, misli se na računovodstvenu dokumentaciju i evidencije.

imovine, u poslovanju, u nerealno iskazanim rezultatima poslovanja, niti pak kršenje zakonskih propisa.

1.1. Nelegalne aktivnosti prilikom obezbeđivanja osnivačkog kapitala u osiguranju

Zakonom o osiguranju imovine i lica²²⁹, članom 14, utvrđen je minimalni iznos novčanog nivoa početnog fonda sigurnosti (osnivačkog kapitala), koji je predstavljao cenzus za osnivanje akcionarskih osiguravajućih društava. Tim zakonom utvrđena je obaveza akcionarskih društava da fond sigurnosti, formiran prilikom osnivanja, održavaju i da ga ne mogu smanjivati u toku poslovanja, već da se sredstva početnog akcijskog kapitala stalno moraju nalaziti u nekom od oblika imovine tih društava.

Visina kapitala koja je bila utvrđena zakonom kao minimalni iznos za početni fond sigurnosti iznosila je od 250.000 dolara u dinarskoj protivvrednosti za neke oblike osiguranja, a do 2.500.000 dolara za druge. Zakonom o osiguranju Republike Srbije²³⁰, članom 28, za osnivanje akcionarskog društva za osiguranje utvrđen je iznos obaveznog dela novčanog kapitala, čija visina ne može biti manja od dinarske protivvrednosti od 1.000.000 evra za neke oblike, do 4.500.000 evra za obavljanje svih vrsta neimovinskih osiguranja. Istim zakonom je propisano da se organizacije koje su registrovane za obavljanje životnog, ne mogu baviti imovinskim osiguranjem i obrnuto. Za kompanije čija je osnovna delatnost životno osiguranje, osnivački deo novčanog kapitala (početni fond sigurnosti) utvrđen je na iznose dinarske protivvrednosti od 1.000.000 evra za određene oblike, do 4.500.000 evra za sve oblike životnog osiguranja. Zakonom je, isto tako, utvrđeno da akcionarska društva tokom poslovanja moraju da obezbede da osnivački deo novčanog kapitala ne padne ispod dinarske protivvrednosti utvrđene za njihovo osnivanje.

Zbog postojanja velikih količina gotovog novca u organizacijama osiguranja, vladalo je uverenje da su poslovi u toj delatnosti veoma unosni, i da se za relativno kratko vreme može ostvariti velika zarada. To je brojne pohlepne pojedince navelo da se upuste u osnivanje organizacija osiguranja — akcionarskih društava, iako nisu imali uslove da obezbede neophodan novac za početni fond sigurnosti, niti su raspolagali znanjima potrebnim za organizovanje i vođenje poslova u takvim društvima. Iz napred navedenih razloga osnivanju akcionarskih društava osiguranja pristupalo se olako: improvizovanim finansijskim operacijama dokazivano je da su u određenom momentu obezbeđene potrebne svote novca za početni kapital. Novac kojim je dokazivano da su obezbeđena sredstva za osnivački kapital, samo je prevođen preko odgovarajućih računa, nakon čega je vraćan tamo odakle je inicijalno pokrenut.

²²⁹ „Sl. list SRJ“, br. 30/96, 57/98 i 59/99.

²³⁰ „Sl. glasnik RS“, br. 55/2004.

U procesu osnivanja osiguravajućih organizacija, prethodno su osnivana različita preduzeća za čije registrovanje i obavljanje poslovnih aktivnosti (za koje su registrovana) nije bilo neophodno obezbediti neka značajnija novčana sredstva ili određene materijalne uslove (npr. fond sigurnosti za kompanije osiguranja). Jedno lice moglo je osnovati više takvih organizacija, koje su registrovane za obavljanje različitih poslova i bile povezivane u korporacije, kao oblik poslovnog udruživanja. „Većinski vlasnik“ — osnivač takvih, namenski oformljenih preduzeća, najčešće je bilo jedno lice sa članovima svoje porodice. Tako osnovana i u korporacije poslovno povezana preduzeća, bila su najčešće registrovana za obavljanje uslužnih poslova, zanatskih i građevinskih radova, trgovačke delatnosti i sl. Nekontrolisanim osnivanjem privrednih organizacija, koje nisu bile kadrovski osposobljene, materijalno obezbeđene i poslovno definisane, u smislu utvrđenih zakonskih uslova i kriterijuma za obavljanje poslovnih aktivnosti za koje su registrovane, otvoren je prostor za povezivanje takvih preduzeća u korporacije u čijim delovima i celini je jedno lice neprikosnoveno odlučivalo o svemu. U režiji tih lica i pod njihovom kontrolom, na izneseni način, poslovno povezani privredni subjekti, kao akcionari, osnivali su banke i akcionarska društva osiguranja, koja su ovde predmet naše analize.

Procedura za osnivanje akcionarskih društava osiguranja zasnivala se na nelegitimnim radnjama: izbegavanju primene zakonskih propisa tj. na njihovom izigravanju, na neistinitim dokazima o obezbeđenju neophodnih uslova za njihovo osnivanje i dobijanje dozvole za rad. Nakon prividnog stvaranja prethodnih uslova, oglašavani su javni pozivi za upis i otkup akcija prve emisije, za osnivanje akcionarskih društava osiguranja. Neophodno je ukazati da osnivanje akcionarskih društava podrazumeva obezbeđenje odgovarajućih realnih sredstava i drugih uslova za uspešan rad i profitabilno poslovanje.

„Suština akcionarstva ne može se razumeti ukoliko se u razmatranje ne uzmu dva osnovna aspekta akcija. Jedan je da akcije odražavaju vlasničke odnose a drugi da predstavljaju finansijski instrument kojim se prikuplja kapital za finansiranje poslovne aktivnosti emitenta. Akcije su upravo na taj način i nastale, kao alternativan izvor finansiranja putem duga, koji je pak mnogo stariji izvor. Otuda, kada se govori o dugoročnim izvorima finansiranja privrednih organizacija, u obzir se uzimaju dva — akcijski kapital (koji odražava sopstvena sredstva) i dug (koji odražava pozajmljena sredstva).“²³¹ Prema važećem Zakonu o hartijama od vrednosti, akcije se definišu kao „hartije od vrednosti koje glase na deo osnivačkog kapitala akcionarskog društva“.²³² Može se zaključiti da akcije, kao vrednosni papiri, predstavljaju pokazatelj vrednosti vlasničkog udela svakog pojedinačnog akcionara u akcionarskom društvu, na osnovu realno uložених sredstava. Takvim angažovanjem kapitala stiže se pravo na raspodelu — dividendu, koja je rezultat oplodnje uložених vrednosti.

²³¹ D. Erić, *Finansijska tržišta i instrumenti*, Čigoja, Beograd 2003, str. 324.

²³² Zakon o hartijama od vrednosti, čl. 12 („Sl. list SRJ“, br. 26/95).

Kada je u pitanju prikazivanje prividnog obezbeđenja akcionarskog kapitala, putem fingiranog otkupa akcija, nisu pribavljana realna finansijska sredstva za osnivački fond sigurnosti. Nakon javnog poziva za upis akcija, povezana pravna lica udružena u korporacije ili druge oblike poslovnog povezivanja, dostavljala su ponude za njihov upis i otkupljivala ih uplatama novca na račun, za te svrhe namenski otvaran za novo društvo, ili za staro ako se radilo o dokapitalizaciji. Posle obezbeđenja osnivačkog kapitala, na takav način i drugim zakonom utvrđenim uslovima, vršeno je registrovanje društva, konstituisanje organa upravljanja i donošenje odgovarajućih akata. Registracija je obavljana po proceduri utvrđenoj zakonom, bez suštinske provere kontrolnih organa da li su uslovi za osnivanje i konstituisanje organizacije osiguranja ispunjeni. Nakon toga, novac za otkup akcija prenošen je sa posebnog, namenskog računa, koji je služio za prikupljanje osnivačkog kapitala, na žiro-račun novog, ili ranije osnovanog društva, kada se radilo o dokapitalizaciji.

U računovodstvu je registrovanje upisanih i otkupljenih akcija vršeno tako što je dužen konto *241 Tekući (poslovni) račun*, a odobran odgovarajući analitički konto u okviru sintetičke grupe *310 Redovne akcije fonda sigurnosti*, odnosno račun kapitala, kako se on uobičajeno naziva. Ukoliko upisane akcije nisu odmah otkupljivane uplatama novca, što je bio ređi slučaj, već je ostavljan određen rok za uplate i otkup jednog njihovog dela, nakon upisa, dužen je odgovarajući analitički račun u okviru sintetičke grupe konta *000 Neuplaćeni upisani kapital — obične akcije*, a odobran određen analitički račun — konto u okviru sintetičke grupe računa *310 Redovne akcije fonda sigurnosti*. Kasnije, kada se izvrši uplata upisanih akcija, dužen je žiro-račun društva a odobran račun upisanih neuplaćenih akcija. Posle sprovedene procedure osnivanja, izbora organa upravljanja društva, donošenja opštih akata, drugih postupaka i registracije, društvo je moglo da obavlja aktivnosti iz delatnosti za koju je registrovano.

Novčana sredstva za otkup akcija obezbeđivana su tako što su određena pravna ili fizička lica, koja su raspolagala novcem, isti pozajmljivala osnivačima akcionarskih društava za osiguranje. Ta lica su sredstva, koja su pozajmljivala, uplaćivala na račune pravnih subjekata koji su vršili otkup akcija, kao pozajmice, ili za plaćanje određenih usluga, po njihovim fiktivnim fakturama. Akcionari koji su otkupljivali akcije uplaćivali su sredstva, pribavljena na opisani način, na posebno otvoreni račun za otkup akcija, za osnivanje novog akcionarskog društva, ili akcija za dokapitalizaciju akcionarskog društva za osiguranje, koje je već poslovalo. Na taj način je vršen prvi krug manipulacije sredstvima novčanog kapitala. Akcionarsko društvo za osiguranje, nakon pribavljanja novca od otkupa akcija, prebacivalo je ta sredstva na žiro-račun, čime su bila na raspolaganju za vraćanje „duga“ vlasnicima koji su novac inicijalno, kao pozajmicu ili na drugi način, ustupili akcionarima.

Put stvarnog toka novca u osiguranju odvijao se tako što su novoosnovane ili dokapitalizovane kompanije ove delatnosti sa svog žiro-računa uplaćivale sredstva

bankama, kao oročene depozite, iz kojih su one odobravale kredite i uplaćivale novac po osnovu takvih kredita na račune pravnih ili fizičkih lica, koja su dala inicijalni novac akcionarima za otkup akcija. To je rađeno u dogovoru sa organizacijama osiguranja, koje su novac oročavale i plasirale bankama. Kasnije su organizacije osiguranja te namenske depozite bankama, iz kojih su one odobravale kredite tačno određenim pravnim i fizičkim licima, otpisivale. Banke su, zatim, otpisivale kredite koje su odobravale, na napred izneseni način, pravnim i fizičkim licima koja su pozajmljivala novac za otkup akcija. Ovakve manipulacije su bile najčešći oblik prevare o obezbeđenju novca za osnivački kapital organizacija osiguranja, koje su se osnivale ili dokapitalizovale. Dug je fizičkim licima, koja su posuđivala akcionarima novac za otkup akcija, vraćan i gotovim novcem organizacija osiguranja, od prodatih polisa, koji nije uplaćivan na žiro-račun tih organizacija, već je upotrebljen za vraćanje neevidentiranog duga.²³³ Uplata premije za polise, od kojih je novac zadržavan, vršena je na žiro-račun osiguranja nakon određenog vremena, najčešće 30—90 dana od momenta njihove prodaje. Novac od polisa, koje su kasnije prodavane, korišćen je za uplate premija po ranije prodatim polisama, od kojih je premija zadržavana. Kontinuirano je za polise sa starijim datumima prodaje za uplatu premije korišćen novac od premija prodatih polisa sa novijim datumima realizacije, a za njih je uplata odlagana. Zbog takvog načina rada rastao je broj polisa u poslovnim evidencijama osiguranja, za koje nisu razduživana lica ili organizacioni delovi koji su za njih prethodno duženi (zastupnici, filijale i agencije), jer su zadržavane sve veće količine novca od njihove prodaje.

Poseban vid manipulacije i način prikrivanja nelegalnih aktivnosti prilikom obezbeđenja početnog fonda sigurnosti ogleda se u tome što su akcionari, koji su otkupili akcije kao osnivači, na način kako je prezentovano, o izvršenim uslugama ispostavljali fiktivne fakture novoosnovanim ili dokapitalizovanim organizacijama osiguranja, najčešće u vidu konsaltinga. Registrovanje takvih faktura u poslovnim knjigama kompanija osiguranja vršeno je tako što su duženi računi *Nematerijalna ulaganja* (u okviru grupe računa 01), a odobravani prodavci usluga — akcionari, kao dobavljači (u okviru sintetičkog konta 464). Isplata vrednosti po takvim fakturama vršena je sa žiro-računa osiguranja (konto 241), odobravanjem tog računa i duženjem konta 416 *Dobavljača za usluge*. Za nematerijalna ulaganja karakteristično je „da su izdaci unapred učinjeni da se eksploatišu u preduzeću koje ih koristi. Principijelno posmatrajući, ovde se u praksi javlja problem validnosti, pa

²³³ Na taj način, od zajmodavaca, novac je najčešće iz nelegalnih tokova preko otkupa akcija prevođen u legalne, a zatim ponovo vraćan u nelegalne kanale. Ono što je najinteresantnije, pravna i druga lica koja su otkupila akcije (akcionari), iako su njihove uplate za akcije, zbog načina na koji je otkup izvršen, bile fiktivne, učestvovala su u raspodeli rezultata — dividendi, ako je istih bilo. Dakle, isplaćivala se zarada na fiktivni kapital, kao najperfidniji oblik prevare osiguranika jer je, praktično, otkup akcija izvršen njihovim novcem od premija. Taj novac su, u stvari, dobijali vlasnici — osnivači preduzeća (akcionari).

se može dogoditi da se određeni izdaci, a s obzirom na različita istraživanja, nekada ne upotrebe“.²³⁴ Za nematerijalna ulaganja koja su unapred plaćena, a nastala su na pokazani način, znalo se još prilikom isplate da neće biti efektivirana i da su praktično bezvredna, pa su ona stvarno predstavljala fiktivnu aktivu.

Pored konsaltinga, kao najčešćeg oblika obaveza koje su, na izneseni način, formirane prema osnivačima tj. akcionarima — dobavljačima, iz organizacija osiguranja vršena su plaćanja i po drugim osnovama. Preko akcionara, koji su se bavili prometom, nabavljao se kancelarijski i drugi materijal, oprema, nameštaj, ili su vršene razne usluge za koje su akcionari bili registrovani. Novac uplaćen na njihove račune akcionari su isplaćivali zajmodavcima za vraćanje pozajmica koje su im služile za otkup akcija, ili je podizan gotov novac i isplaćivan fizičkim licima kojima se dugovalo po raznim osnovama. Tako je završavan posao oko „obezbeđenja“ akcionarskog kapitala za osnivanje i dokapitalizaciju organizacija osiguranja. Naglašava se da se i u drugim zemljama u tranziciji javljaju ozbiljni problemi prilikom obezbeđenja sredstava putem emitovanja i prodaje akcija. Pri tome možemo reći, da se mnoge zemlje suočavaju sa određenim „dečjim bolestima“ u razvoju akcionarstva. One su posledica nepostojanja tradicije i prakse poslovanja korporativnih vlasničkih oblika preduzeća. Slična situacija je i u našoj zemlji, u kojoj, nažalost, u ovoj oblasti još uvek postoji dosta neznanja i improvizacija.

Gotovo sva novoosnovana, kao i veći broj akcionarskih društva u osiguranju, čija imovina je bila u društvenom vlasništvu pa su transformisana, radila su praktično bez realnih izvora finansijskih sredstava tj. bez obezbeđenog fonda sigurnosti za obavljanje svojih aktivnosti.²³⁵ Radi toga, osiguravajuće kompanije su svoje poslovanje finansirale iz prihoda od tekuće prodaje polisa osiguranja. U bilansima tih kompanija figurirale su fiktivne pozicije na kojima je registrovana imovina koje, u stvari, nije bilo, ili je ona postojala ali je iskazivana po daleko većoj vrednosti od realne. U tome su, pored nematerijalnih ulaganja, najveće vrednosti iskazivane na pozicijama kupaca, investicija i na depozitnim pozajmicama — plasmanima kod banaka. Osiguravajuće kompanije su kao deo svoje imovine iskazivale potraživanja po osnovu hartija od vrednosti za akcije otkupljene od drugih pravnih lica. Te kompanije su se preko otkupljenih akcija javljale kao akcionari kod drugih akcionarskih društava, ali su njima sredstva koja su uplaćivale za taj otkup vraćana preko akcionara osiguravajućih organizacija. Cilj tih manipulacija novcem i aktivnosti vezanih za fiktivno prikazivanje obezbeđenja osnivačkog kapitala (početnog fonda sigurnosti), nije bio da se osnuju organizacije

²³⁴ D. Slović, *Dinamička analiza bilansa*, Fineks AD, Beograd 2003, str. 109.

²³⁵ Organizacije osiguranja čija imovina je prethodno bila u društvenom ili državnom vlasništvu imale su na početku procesa imovinske transformacije značajnu realnu vrednost imovine. Međutim, zbog razarajuće i dugotrajne inflacije, vrednost te imovine gotovo potpuno je obezvređena.

osiguranja koje će raditi na zdravim materijalnim osnovama, već da se nakon njihovog konstituisanja, raznim nezakonitim radnjama, nelegalno prisvaja novac od prodatih polisa.²³⁶ Tako su akcionarska društva osiguranja osnovana bez kapitala i gotovo bez elementarnih uslova za rad. O odnosu društva, odnosno države, prema takvom načinu rada svedoči i činjenica da brojne i raznovrsne kontrole, često oličene u „eminentnim stručnjacima“, verovatno nisu htele, ili nisu umele, da otkriju brojne nezakonite radnje i postupke.

Nezakonite aktivnosti prilikom osnivanja akcionarskih društava, i u toku njihovog poslovanja, nisu bile karakteristične samo za delatnost osiguranja, već su se masovno manifestovale i u drugim oblastima privrede.

„Prema važećim zakonskim propisima, banke u SR Jugoslaviji su početkom 90-ih godina pretvorene u formu akcionarskih društava. One su počele da emituju svoje akcije, ali vrlo brzo se ispostavilo da postoji slab interes i gotovo nikakva tražnja investitora za njima. Kako bi povećale atraktivnost svojih emisija, neke banke su počele da uslovljavaju svoje klijente — deponente, po principu — ‘prvo vi kupite naše akcije — kako bismo mi vama odobrili kredit, dali garanciju, otvorili akreditiv ili izvršili neku drugu bankarsku uslugu’.

Koliko su stvari postale ozbiljne najbolje svedoči podatak da su odlukama o emisiji nove serije akcija, banke uključivale pravo na kredit, garanciju i akreditiv kao sastavna prava, zajedno sa pravom glasa, pravo na dividendu i ostalim pravima. Da bi dobile kredit, firme su morale da kupuju akcije svojih banaka.“²³⁷ Prema tome, neregularan rad nije bio vezan samo za delatnost osiguranja, već je bio ukomponovan u gotovo sve segmente privrednih i društvenih delatnosti.

1.2. Neregularni novčani tokovi u organizacijama osiguranja

Nakon neuobičajeno dugog iščekivanja i odlaganja, u Republici Srbiji donesen je Zakon o osiguranju, koji je stupio na snagu u maju 2004. godine.²³⁸ Iste godine, 20. jula, stupio je na snagu i Sporazum o jedinstvenoj primeni tarife premija osiguranja, koji su potpisale gotovo sve kompanije osiguranja u Republici i tako se dobrovoljno obavezale za primenu Sporazuma. Iako je Zakon donet u maju,

²³⁶ Da bi se obezbedila zaštita od odgovornosti, osiguravajuća društva su, kako je propisima regulisano, svojim pravilnicima o računovodstvu, koji su formalno donošeni, utvrđivala da su šefovi računovodstva odgovorni za ispravnost dokumentacije, formirane na raznim punktovima u organizacijama osiguranja. Tako ta lica nisu imala nikakvog uticaja na unošenje podataka u dokumentaciju i njihovu ispravnost, naročito kada se ima u vidu činjenica da su prodavci polisa i rukovodioci filijala imali neprikosnovenu vlast, jer su bili pod direktnom kontrolom većinskih vlasnika kompanija i doprinosili njihovom bogaćenju. Često šefovi računovodstva nisu ni postavljani, već su te poslove obavljala lica po ugovoru o delu.

²³⁷ D. Erić, *isto*, str. 346.

²³⁸ „Sl. glasnik RS“, br. 55/2004.

Sporazum iz jula prihvaćen je i potpisan zato što je Narodna banka Srbije, u čiju je nadležnost prenesena obaveza nadzora nad obavljanjem delatnosti osiguranja i kontrola primene Zakona, trebala da donese brojna akta kako bi Zakon u celosti mogao da se primeni.²³⁹ Prihvatanje i potpisivanje Sporazuma, usklađenog sa Zakonom, bilo je neophodno, zato što su organizacije osiguranja u Republici bile opterećene enormno visokim isplatama zastupnicima (prodavcima polisa). Visine isplata koje su vršene na ime provizije zastupnicima dostigle su nepodnošljive razmere, tako da te organizacije nisu više mogle da ih podnesu i da iz prihoda od premija izmiruju svoje obaveze. Udruženje organizacija osiguranja Srbije i Crne gore iniciralo je potpisivanje Sporazuma pod pritiskom Vlade, pošto za primenu Zakona još nisu bili stvoreni uslovi. Pritisak je vršen i od strane većeg broja organizacija osiguranja kojima je, zbog iscrpljenosti finansijskih potencijala, višegodišnjih neumereno visokih izdataka provizije zastupnicima i stalnog odlaganja isplate šteta, pretio kolaps. Cilj prihvatanja Sporazuma bio je ograničavanje visine isplata provizije za prodaju polisa osiguranja. Dospеле obaveze nisu se mogle više odlagati, jer su dostigle takve razmere da organizacije osiguranja nisu mogle da ih izmiruju niti su za to imale mogućnosti. Takve posledice, uzrokovane dugim akumuliranjem obaveza i odlaganjem isplate šteta, nisu mogle da se odlažu niti da se podnose.

U skladu sa odgovarajućim propisima i aktima organizacija osiguranja, te organizacije su mogle zastupnicima, kod osiguranja od autoodgovornosti, npr., na ime provizije za pribavljanje osiguranja isplaćivati maksimalno do 50,00% od režijskog dodatka, ili 11,45% od bruto premije, dok je drugih 50,00% od režijskog dodatka, ili 11,45% od bruto premije, bilo namenjeno za finansiranje ostalih troškova sprovođenja osiguranja. Prema uredbi i odlukama Udruženja organizacija osiguranja SCG, za sprovođenje osiguranja moglo se, međutim, upotrebiti maksimalno 22,90% od bruto premije. S druge strane, obaveza organizacija osiguranja (u autoodgovornosti) bila je da se na ime funkcionalne premije i fonda za preventivu, koji je iznosio do 1,00%, opredeli 77,10% od bruto premije i da se ta sredstva koriste strogo namenski — za isplatu šteta i za ulaganja u preventivu.²⁴⁰

Pošto je namenska struktura bruto premije bila precizno definisana u navedenoj srazmeri, isplata provizije zastupnicima od 20, 30, ili 50% od te premije, pored drugih negativnih posledica, bila je najteži oblik kršenja propisa i odluka o

²³⁹ Čl. 142 i 143 citiranog zakona.

²⁴⁰ Uredbu o premijskim stopama u osiguranju od autoodgovornosti donosila je Savezna vlada SRJ do 2002, a kasnije je to pitanje regulisano odlukama Upravnog odbora Udruženja organizacija osiguranja SCG. Taj organ utvrdio je maksimalne stope dodatka za sprovođenje osiguranja i za isplatu provizija zastupnicima (član 15 Uredbe). Na osnovu Uredbe i odluka Udruženja, organizacije osiguranja su, u okviru maksimalno utvrđenih iznosa, donosile svoje konkretne odluke, koje su bile dužne da primenjuju.

njenoj namenskoj upotrebi. Iz navedenih činjenica jasno proističe zaključak da je dobar deo sredstava, namenjenih za funkcionalnu premiju i isplatu šteta, nenamenski trošen za isplatu provizija zastupnicima, što nije bilo zasnovano na propisima. Uvidom u poslovne knjige brojnih organizacija osiguranja došlo se do saznanja o navedenim i drugim neregularnim aktivnostima u tim kompanijama. Ova pitanja biće analizirana u nastavku, polazeći od zakonskih normi, bilansnih i računovodstvenih principa, kao kriterijuma.

Intervencija države u regulisanju poslovanja organizacija osiguranja, naročito u delu vezanom za obavezno osiguranje, ogleda se u usmeravanju trošenja prihoda od premije. Ta uloga države podrazumeva zaštitu interesa osiguranika, kojima je zakonski utvrđena obaveza osiguranja dela njihove imovine. Zbog toga je država bila dužna da zaštititi interese osiguranika, što je ona u principu činila (i čini), obavezujući organizacije osiguranja da deo premije (funkcionalnu premiju) koriste isključivo za izvršavanje obaveza prema osiguranicima, za blagovremenu isplatu šteta. Precizno su utvrđeni termini u kojima su te organizacije bile obavezne da obave proceduru procene, likvidacije i isplate šteta. Tako utvrđene norme postupanja nisu, međutim, poštovane, niti je kontrolisano njihovo sprovođenje, u čemu država nije na prikladan način vršila svoju dužnost. Organizacije osiguranja su ispunjavanje tih obaveza odugovlačile, i na razne načine izbegavale. Takvo ponašanje uzrokovano je nenamenskim trošenjem značajnog dela funkcionalne premije i njenim korišćenjem za svrhe koje nisu bile u skladu sa utvrđenim proporcijama u pogledu njenog udela u bruto premiji. Zbog nenamenskog raspolaganja sredstvima, organizacije osiguranja nisu imale materijalnih mogućnosti da blagovremeno izvršavaju svoje obaveze za naknadu šteta. One su na razne načine usporavale njihovu procenu, likvidaciju, a naročito isplate, pa je veliki broj odštetnih zahteva rešavan putem suda. Pošto su sporovi gubljeni, zbog odugovlačenja izvršavanja obaveza prema osiguranicima, povećavani su iznosi naknada za štete zbog sudskih troškova, redovnih i zateznih kamata i sl. Stoga su umesto regularnih obaveza prema osiguranicima, pored zakasnelih isplata šteta, po presudama, plaćani sudski i drugi troškovi na teret funkcionalne premije namenjene za redovnu isplatu šteta.

Ostvarivanje prava za naplatu šteta putem suda postalo je praksa, a često i jedini način da se šteta naplati i ostvari pravo osiguranika. Takav način ostvarivanja elementarnog prava za naknadu štete uzrokovane je time što je za funkcionalne izdatke, iz kojih su isplaćivane štete, usmeravano znatno manje sredstava od iznosa utvrđenih propisima i znatno manje od neophodnih potreba. Na drugoj strani, za sprovođenje osiguranja korišćeno je mnogo više novca od nivoa koji se mogao upotrebiti za takve namene.

Pošto nije postojala obaveza da se sredstva izdvajaju na poseban račun, u visini koja je utvrđena kao funkcionalna premija (namenjena za isplatu šteta), da bi se mogla kontrolisati njihova upotreba i trošenje, ona su, prvenstveno, korišćena za

razne režijske izdatke. Pored toga, novac namenjen za isplatu šteta često je korišćen za plaćanje izdataka za investicije, čak i za one kojih nije bilo, već su isplaćivane ispostavljene, formalno ispravne, fiktivne fakture. To je rađeno samovoljno, nezavisno od toga što se za svaki oblik investicionog ulaganja moralo prethodno pribaviti odgovarajuće odobrenje, ranije od Saveznog a kasnije od Republičkog ministarstva finansija. Međutim, značajan broj organizacija osiguranja, naročito one koje su se karakterisale nezakonitim aktivnostima, nisu tražile takva odobrenja, niti su za to snosile bilo kakvu odgovornost. Najveći deo sredstava koja su, u suštini, predstavljala funkcionalnu premiju trošen je za isplate visokih provizija zastupnicima, a koje nisu registrovane, niti su bile utemeljene na propisima. Način na koji je to vršeno predmet je nastavka analize, bazirane na činjenicama iz prakse. Odsustvo kontrole i neobuzdana pohlepa brojnih kadrova koji su kreirali politiku i davali ton radu u organizacijama osiguranja, uticaji iz okruženja, kao i opšte nepoštovanje zakona u zemlji, imali su presudan uticaj na nezakonito poslovanje u tim organizacijama. Njihovi kadrovi se, svojim postupcima u radu, nisu zadržavali na granici dozvoljenog, već su je veoma često i vrlo grubo prelazili. Posledice toga dugo će biti prisutne, kao recidiv prošlosti kojim će naša budućnost biti teško opterećena. Neumereni zahtevi, kao posledica nekontrolisanih poslovnih postupaka od strane nadležnih organa društvene, odnosno državne kontrole, poslovna inercija koja je vladala kod najvećeg broja zaposlenih, i navike stečene dugogodišnjim neregularnim radom, karakteristike su poslovanja u velikom delu privrede i društvenih delatnosti. Organizacije osiguranja bile su očigledan primer tog haotičnog stanja. Takvo poslovanje moguće je svesti u podnošljive razmere — smislenim ograničenjem uslova za njihovo dalje postojanje, a valjanim propisima i energičnim delovanjem nadležnih kontrolnih i drugih organa sprečiti nastajanje novih i sličnih pojava.²⁴¹

2. TROŠENJE SREDSTAVA ZA SPROVOĐENJE OSIGURANJA

Za sprovođenje osiguranja, u skladu s propisima, mogla su se koristiti sredstva režijskog dodatka, koja su uračunata u bruto premiju, kao deo namenjen za te izdatke. Izuzev proporcije kojom je utvrđeno da se od bruto premije 77,10% usmerava za namirenje šteta i obezbeđenje fonda prevencije, a za troškove sprovođenja osiguranja 22,90%, drugih zakonskih ograničenja za trošenje prihoda od premije, kod obaveznog osiguranja, nije bilo. Dozvoljavano je da se troškovi sprovođenja osiguranja mogu finansirati iz viška prihoda nad rashodima iz poslovanja finansijskim sredstvima i iz viška prihoda nad rashodima iz neposlovnih odnosa, vanrednih i neposlovnih prihoda i rashoda. Za finansiranje ovih troškova

²⁴¹ Nadzor nad radom organizacija osiguranja i kontrola njihovog rada regulisani su članovima: 109, 111, 116, 123. i 127. Zakona o osiguranju imovine i lica (iz 1996) i čl. 141 i 148—154. Zakona o osiguranju (iz 2004).

mogla su se koristiti i sredstva rezultata iz drugih oblika imovinskog osiguranja, izuzev obaveznog, i prihodi ostvareni od regresnog potraživanja. Tako široko otvoren prostor pružao je mogućnost organizacijama osiguranja da troše, skoro bez ograničenja, sredstva prihoda ostvarenog od premije, pogotovo što njena namenska upotreba nije kontrolisana, niti su prekršaji sankcionisani. Drugi prihodi organizacija osiguranja koje su se bavile obaveznim osiguranjem imali su manji značaj, izuzev kod nekoliko najvećih. Stoga je posebna pažnja posvećena analiziranju poslovanja organizacija koje su se bavile tom vrstom osiguranja, jer je u njima ispoljen najveći stepen neregularnosti u radu. Utvrđena, namenska upotreba premije za funkcionalne izdatke, namirenje šteta i fond prevencije, te za finansiranje troškova sprovođenja osiguranja, morala se respektovati pri trošenju sredstava od prihoda. Narušavanje odnosa u trošenju sredstava premije započinjalo je praktično činom preuzimanja obaveze od strane organizacija osiguranja da one, iz konkurentskih razloga, plaćaju porez na dodatnu vrednost umesto osiguranika, iako je to bila njihova zakonom utvrđena obaveza, kao korisnika usluga osiguranja. Porez je iznosio 20,00% na režijski dodatak ($22,90 \times 20\% = 4,58$), što čini 4,58% od bruto premije.²⁴² Na taj način režijski dodatak je u organizacijama osiguranja sveden sa 22,90 na 18,32% od bruto premije ($22,90 - 4,58 = 18,32$). Toliko su, nakon preuzimanja obaveze plaćanja poreza, organizacije osiguranja mogle koristiti prihoda od bruto premije za finansiranje režijskih troškova. Pri tome je mogućnost za isplatu provizija zastupnicima ostala nepromenjena (11,45%) pa su svi ostali troškovi sprovođenja osiguranja mogli iznositi svega 6,78% od bruto premije. Kompanije osiguranja su, takođe, davale osiguranicima i razne popuste, bonifikacije i sl., u visini 5,00—15,00% od bruto premije. Na taj način je ceo, ili skoro ceo, režijski dodatak unapred trošen. Organizacije osiguranja su, po utvrđenom pravu, zastupnicima mogle isplaćivati maksimalno do 50,00% od režijskog dodatka, odnosno 11,45% od bruto premije, ali se u konkretnim okolnostima, iz navedenih razloga, to nije poštovalo. Neobuzdana konkurencija među zastupnicima imala je za posledicu da oni, u sprezi sa rukovodiocima filijala, delom rukovodstva organizacija osiguranja, i terenskim službama za prodaju, kreiraju politiku prodaje polisa i nametnu je tim organizacijama.

Zastupnici su birani neselektivno, bez ikakvih kriterijuma, jer je bilo dovoljno da su, po proceni vlasnika kompanije ili rukovodioca filijale umešni, agresivni i prodorni. S obzirom na to da nisu bili obavezni da prodaju polise samo jedne organizacije osiguranja, istovremeno su zastupali više kompanija. Zastupnici su često bili povezani sa servisima za tehničke preglede vozila, pa su, pored tehničkih usluga, vršili prodaju polisa, kao zastupnici, tako što je jedno lice u servisu zaduživano da radi te poslove. Sve to vršeno je u saradnji sa predstavnicima

²⁴² Porez od 20% na režijski dodatak bio je sadržan u bruto premiji i trebalo je da se naplaćuje od osiguranika.

organizacija osiguranja, koji su sa zastupnicima i tehničkim servisima bili povezani materijalnim interesom. Zastupnici su na terenu prodavali polise onog osiguranja koje je u datom momentu davalo najveću nezvaničnu proviziju. Kod organizacija sa kojima su pregovarali o prodaji polisa ostavljali su utisak da im druge osiguravajuće kompanije daju više, i da dalje neće prodavati polise te organizacije, pošto za to nemaju interesa, odnosno da je njihov interes na drugoj strani i sl. Takvim argumentima nije bilo teško ubediti „ubeđene“ predstavnike osiguravajućih kuća sa kojima su zastupnici bili povezani, pa su imali iste interese kao i zastupnici: što više novca zadržati za sebe, a što manje uplatiti na račun kompanije. Na „ubedljiv“ način prezentovali su argumente i prenosili ih upravama kompanija, koje su to tolerisale, jer nisu raspolagale sredstvima, niti mogućnostima da to spreče. Suzbijanje takvih pojava bilo je utoliko teže što su neki ljudi na kontrolnim funkcijama, i u upravama tih organizacija, bili posredno ili neposredno uključeni u sve te nelegalne poslove. Za nezvanično primljenu proviziju zastupnici nisu potpisivali nikakvu priznanicu ili dokument kojim bi potvrdili njen prijem. Oni su zapravo taj deo provizije, koji je iznosio 30, 40, pa čak i 50% od bruto iznosa, sami uzimali iz pazara, a razliku su predavali rukovodiocima filijala ili drugim predstavnicima organizacija osiguranja, uz čiju saglasnost je to i rađeno.

Karakteristično je da organizacije osiguranja, koje su imale filijale ili predstavništva na terenu, nisu preko njih nego isključivo preko zastupnika prodavale polise. Moguće je da je prodaja polisa vršena i u tim isturenim organizacionim delovima osiguranja, ali je predstavljano da su to činili zastupnici, kako bi se njima ili u ime predstavnika tih organizacionih delova isplatila provizija koja se mogla deliti.

Za registraciju vozila bilo je potrebno, u skladu sa propisima, pokazati nadležnim službama MUP-a potvrđene primerke uplatnica o izvršenom plaćanju premije i odgovarajućih dažbina, kao i primerak polise osiguranja. S obzirom na to, organizacije osiguranja snalazile su se na razne načine da obezbede te dokaze i „uspešno“ su to činile koristeći neverodostojna dokumenta. Jedan od postupaka, gotovo nekontrolisano korišćen, karakterističan je po tome što su organizacije osiguranja obezbedile od banaka, ili svojih kreditno-štednih organizacija, blanko overene uplatnice o navodno izvršenoj uplati novca primljenog od osiguranika, a od tog iznosa su u odgovarajućoj srazmeri zastupnici zadržavali deo novca za sebe, a ostalo predavali za uplatu. Datumi na uplatnicama odgovarali su datumima prodaje polisa, a ne i datumima kada je novac stvarno uplaćen na žiro-račun osiguranja, što se moglo utvrditi upoređivanjem datuma na polisama i uplatnicama vezanim za njih. Tako je predstavljano da je uplata izvršena preko banke istog dana kada je polisa prodana, a novac je, u stvari, uplaćivan mnogo kasnije ili uopšte nije uplaćen. Radilo se, praktično, o svojevrsnim falsifikatima o uplatama premija i raznih dažbina koje ih prate, a predstavljale su od banke overene uplatnice. Deo gotovog novca naplaćenog od premija, čiji je iznos bio nezvanično dogovoren, zastupnici su

zadržavali kao svoju proviziju. Drugi, manji deo gotovog novca, skupa sa čekovima, administrativnim zabranama, primercima polisa koje ostaju osiguranju, ispunjenim uplatnicama, specifikacijama o prodanim polisama i njihovoj vrednosti, zastupnici su predavali rukovodiocima filijala ili drugim predstavnicima osiguranja na terenu, koji su ih interno razduživali. Čekova je bilo mnogo, jer su njima pokrivanе rate za naplatu premija, pošto su polise masovno prodavane na odloženo plaćanje, iako to nije bilo dozvoljeno, dok su administrativne zabrane predstavljale dokumentaciju o prodanim polisama na kredit. Overene uplatnice davane su osiguranicima za primljene čekove koji su služili kao pokriće za odloženo plaćanje i kredite, kao da je uplata izvršena u gotovom novcu. Osiguranik je raspolagao odgovarajućim primerkom polise i dokazima (primercima overenih uplatnica) da je uplatio novac za kupovinu polise i obaveze krajnjim korisnicima sredstava za osiguranje vozila, i bio je ubeđen da je to stvarno i učinio.²⁴³

Predstavnici osiguranja, rukovodioci filijala i drugi, predavali su finansijskim službama u upravama organizacija: sertifikate o broju i vrednosti prodatih polisa, novac, čekove i administrativne zabrane. Od strane uprava osiguranja, operativno od finansijskih službi, uplaćivani su bankama tzv. „premijski depoziti“ u visini razlike između gotovog novca primljenog od zastupnika i vrednosti prodatih polisa iskazanih u specifikacijama, kao i za iznos taksi, ako su one pokrivanе putem čekova ili administrativnih zabrana.²⁴⁴ Nekada su predstavnici osiguranja, koji su primali novac i dokumentaciju od zastupnika, gotov novac direktno nosili i uplaćivali ga u banku, na račun na koji je od strane finansijske službe uplaćivan „premijski depozit“, kao razliku do punog iznosa na koji su glasili primerci uplatnica primljenih od zastupnika i prevođeni preko banke. „Premijski depoziti“ uplaćivani su sa žiro-računa organizacija osiguranja, na odgovarajući račun depozita banaka koje su predstavnicima osiguranja prethodno izdale blanko overene uplatnice.

Za sredstva uplaćena bankama, organizacije osiguranja dužile su odgovarajući analitički račun banke, u okviru sintetičke grupe računa 208 *Potraživanja po osnovu depozitne premije osiguranja, saosiguranja i reosiguranja*, a odobravale žiro-račun osiguranja (241). Za čekove predaje finansijskoj službi, dužena je blagajna (243), a odobravani depoziti bankama, iako ta predaja čekova u blagajnu osiguranja u tom momentu, a ni kasnije, nije imala nikakve veze sa bankama koje su zaduživanе, niti su one o tome imale saznanje. Na drugoj strani, za predatu dokumentaciju za administrativne zabrane, dužena su ostala potraživanja u okviru sintetičke grupe 228 *Ostala potraživanja*, a odobran račun depozita banaka (208).

²⁴³ S obzirom na to da je organima MUP-a trebalo predložiti dokument o izvršenoj uplati premije, i dažbina koje se uz premiju plaćaju, praktično nije postojala mogućnost za odloženo plaćanje ili prodaju polisa na kredit.

²⁴⁴ Preko „premijskih depozita“ organizacije osiguranja su, praktično, vršile uplatu premija same sebi, predstavljajući da su to izvršili zastupnici, preko uplata koje su dolazile od banaka.

Ova, kao ni prethodna operacija, nije imala nikakve veze sa depozitima bankama.²⁴⁵ U toj knjigovodstvenoj operaciji javljala se povezanost za koju nije bilo logičnog objašnjenja, osim da je tako rađeno da bi se u knjigovodstvu zatvorili računi, odnosno obaveze zastupnika. Ne može se drugačije objasniti činjenica da su za položene čekove blagajni osiguranja dužene blagajne, a za predatu vrednost po dokumentima o administrativnim zabranama, finansijskoj službi, kupci — zastupnici, pa su za jedno i za drugo odobravani „premijski depoziti“ bankama.²⁴⁶ Iz uprave su bankama uplaćivani „premijski depoziti“, preko kojih su naplaćivane uplatnice koje su bile pokrivene čekovima i administrativnim zabranama, pa je predstavljano kao da su jedne i druge vrednosti naplaćene odmah iako se sa njihovom stvarnom realizacijom čekalo do isteka njihovog roka. Za ukupnu vrednost prodatih polisa, koja je iskazivana u specifikacijama (obrasima Z-4), duženi su zastupnici, po njihovoj šifri, na računima potraživanja od kupaca, a odobran je račun *Prihodi od prodatih polisa 602 Prihodi od premija, osiguranja, reosiguranja i retrocesija životnih osiguranja*.

Rukovodioci filijala, ili drugi predstavnici osiguranja, su novac premija primljen od zastupnika, zapravo njegov ostatak, uz primerke overenih uplatnica nakon dobijanja obaveštenja od finansijske službe o uplati „premijskog depozita“, nosili u banke. One su vršile prenos novca za premiju, iz prethodno uplaćenih „premijskih depozita“ i predatog gotovog novca, donesenog sa uplatnicama, na žiro-račun osiguranja i na račune drugih korisnika, ako je bilo takvih uplatnica (razne takse). Iznos novca uplaćivanog na žiro-račun osiguranja odgovarao je iznosima na donesenim uplatnicama, odnosno iznosima uplaćenih „premijskih depozita“, uvećanih za uplaćeni gotov novac koji je prethodno primljen od zastupnika. Kada bi obezbedile novac u depozit, banke su, na izneseni način, vršile uplate na žiro-račun osiguranja, realizujući svoje, prethodno date, blanko overene uplatnice. Nakon toga banke su zatvarale depozite u svojim knjigama, za koje su se prethodno dužile u korist osiguranja, pošto su se činom uplate po uplatnicama, iz tih depozita, zaduženja i razduženja na njima izjednačavala. Organizacije osiguranja su, praktično, odmah zatvarale deo iznosa depozita datih bankama, zadužujući ih za

²⁴⁵ Prilikom predaje čekova blagajni, trebalo je dužiti blagajnu a odobriti zastupnika, koji je predao čekove kao svoju realizaciju. Kada se čekovi naplate, dužio bi se žiro-račun osiguranja a odobrila blagajna. Isto tako, za primljenu dokumentaciju o administrativnim zabranama, trebalo je odobriti zastupnika a zadužiti dužnika, korisnika kredita. U konkretnim slučajevima odobravana je banka, kako bi se smanjio njen dug po osnovu „premijskih depozita“, pa je praktično ostajao dug banke po osnovu tog depozita za realizovane uplatnice, za koje nisu predate nikakve vrednosti kao pokriće za njihovu realizaciju. Saldo za „premijske depozite“, uz manje korekcije, bio je pokazatelj zadržanog novca od strane zastupnika.

²⁴⁶ U ovom delu knjige se pod „bankama“ podrazumevaju i štedno-kreditne organizacije, čiji su osnivači bile organizacije osiguranja, a koje su kao banke bile ovlašćene za obavljanje platnog prometa nakon što je na njih taj posao prenesen sa ZOP-a, krajem 2003. godine.

uplate depozita i odobravajući ih za vrednost primljenih čekova i administrativnih zabrana. „Premijski depoziti“ su bili zatvarani samo za vrednost predatih čekova i administrativnih zabrana. Kada bi novac iz banaka sa „premijskog depozita“ bio uplaćen na žiro-račun organizacije osiguranja, realizovanjem bančinih uplatnica, to je registrovano tako što je dužen žiro-račun osiguranja (241), a odobravani su odgovarajući računi kupaca 202 *Potraživanja po osnovu premije osiguranja u zemlji — zastupnika*, prethodno duženih po specifikacijama o prodatim polisama.

Za novac naplaćen po čekovima odobran je račun (konto) blagajne, a za potraživanja od administrativnih zabrana, račun ostalih potraživanja. Ovi računi su prethodno bili duženi, prilikom prijema navedenih novčanih vrednosti i dokumenata (kredit i administrativne zabrane). Na drugoj strani, dužen je žiro-račun osiguranja na koji je novac pristigao od realizacije čekova i administrativnih zabrana. U organizacijama osiguranja, u poslovnim knjigama su, tako, nelogično sa stanovišta računovodstvene tehnike, bez doslednosti u primeni zakona o platnom prometu, delimično zatvarani računi depozita kod banaka, računi kupaca (zastupnika) i računi blagajne. U svojim poslovnim knjigama banke su zatvarale račune depozita organizacija osiguranja, tako što su te račune dužile kada bi primile novac za čekove i ostala potraživanja u vezi s administrativnim zabranama²⁴⁷, od organizacija osiguranja, a odobravale ih za realizovane uplatnice, putem kojih je novac prenošen na žiro-račun osiguranja.

U organizacijama osiguranja račun „premijskog depozita“ kod banaka ostajao je nezatvoren za onaj deo vrednosti koji su te organizacije uplatile bankama, a koji nije bio pokriven vrednostima čekova i administrativnih zabrana. „Premijski depozit“ je ostajao nezatvoren i za iznos novca koji su zadržali zastupnici. Računi za uplaćene depozite bankama nisu se mogli zatvoriti za nepokrivene upisane iznose na blanko izdatim uplatnicama banaka, koji nisu bili pokriveni odgovarajućim vrednostima (čekova, gotovog novca, administrativnih zabrana). Za vrednost na tim uplatnicama, iz osiguranja je novac uplaćivan u depozit bankama, iz kojeg su one realizovale svoje ranije date overene uplatnice plaćajući putem njih premiju organizacijama osiguranja. Te organizacije su, u stvari, bile uskraćene za deo vrednosti premije, jer su one za prodane polise, od kojih je novac zadržavan, preko „premijskih depozita“, praktično same sebi uplaćivale premiju, umesto da su to činili zastupnici koji su primali novac od osiguranika. Da se poslužimo žargonom bankara, novac je samo „prošetan“ sa žiro-računa osiguranja u „premijski depozit“, pa sa tog depozita ponovo vraćen na žiro-račun osiguranja, što je praćeno odgovarajućim knjiženjima: odobravanjem žiro-računa osiguranja za uplaćeni depozit i zaduživan „premijski depozit“. Zatim, kad bi novac bio vraćen iz depozita,

²⁴⁷ Prilikom predaje čekova blagajni, trebalo je dužiti blagajnu, a odobravati zastupnika koji je predao čekove kao svoju realizaciju. Kada se čekovi naplate, dužio bi se žiro-račun a odobraval blagajna.

dužen je žiro-račun, a odobravani kupci — zastupnici. Dakle, novac je pristizao sa računa „premijskog depozita“, a odobravani su zastupnici, pa je račun depozita ostajao nezatvoren, kao potraživanje osiguranja od banke.

U nekim slučajevima za uplaćene depozite bankama nisu dužene banke, iako je novac bio upućen njima, već računi internih odnosa, zapravo dužene su filijale ili neki drugi oblik organizovanja na terenu, koji su i koristili depozite za pravdanje dokumentacije. Postupak je bio isti kao i kada su za depozite dužene banke, jer nije menjana suština. Ovakav način evidentiranja depozita karakterističan je po tome što se uvek lako moglo utvrditi koliko je koja organizaciona jedinica koristila sredstava sa žiro-računa organizacije osiguranja za realizaciju svojih dokumenata i koliko su zastupnici sa terena zadržali novca od premija iz rada sa određenim organizacionim delom. To se u slučaju duženja banaka za „premijske depozite“ nije moglo utvrditi, pošto su pojedine banke davale overene uplatnice većem broju organizacionih jedinica jedne organizacije osiguranja.

Navedenim postupcima, koji se sastoje od niza nedostataka, propusta i kršenja zakona, neistinito su prikazivane pojedine operacije, što je menjalo sliku poslovanja kao celine, jer se lažno predstavljalo da su sve vrednosti od prodatih polisa predavane osiguranju. Međutim, pošto je u procesu formiranja dokumentacije i registrovanja pojedinih radnji, u poslovnim knjigama bilo ozbiljnih propusta i nedoslednosti, takav sistem nije davao elemente za efikasnu kontrolu niti signale o događanju neregularnih aktivnosti, mada poslovanje organizacija osiguranja niko nije ni kontrolisao, niti se bilo ko interesovao za njihov rad. Kontrolni organi koji su pregledali poslovne knjige osiguranja to su činili formalno, ne ulazeći u suštinu poslovanja i „ne primećujući“ da u tim organizacijama ima isuviše nezakonitih aktivnosti, pa i kriminalnih, a posledice takvog poslovanja u velikom broju organizacija osiguranja snosila je država, jer je ona, u krajnjem slučaju, bila jemac za isplatu nastalih šteta.

2.1. Postupak pravljanja zadržanog novca neverodostojnom dokumentacijom

Raspolaganje naplaćenim premijama na izneseni način, trebalo je pravdati dokumentacijom i predstaviti da je sve rađeno u skladu s propisima i na regularan način. Zadržavanje novca od naplaćenih premija i drugi neregularni postupci prikrivani su dokumentacijom i evidencijama u poslovnim knjigama. Organizacije osiguranja imale su obavezu da u vremenu od 48 časova registruju izvršenu prodaju polisa, kao i svoje obaveze prema osiguranicima, po osnovu osiguranja. S druge strane, osiguranik je imao dokumenta kojima je mogao dokazati da je izvršio uplatu premije osiguranja i propisane dažbine — takse. Ti dokazi, overene uplatnice, prezentovani su nadležnim službama Ministarstva unutrašnjih poslova i na osnovu njih je izvršena registracija vozila. Činjenično stranje bilo je takvo da organizacije osiguranja nisu imale čitav novac od naplaćenih premija, jer su jedan deo zadržali i

uzeli zastupnici. One, zbog toga, nisu mogle blagovremeno da evidentiraju svoje obaveza, iako im je uplata premije i registrovanje polisa u relativno kratkom roku (48 sati), bila imperativna zakonska obaveza. U vremenu za koje se uplata premija i registrovanje polisa odlagalo, mogao se dogoditi osiguran slučaj, nastati šteta i obaveza osiguranja za njenu naknadu. S obzirom na to da polisa i obaveza nisu registrovane u poslovnim evidencijama organizacije osiguranja, moglo bi biti osporeno pravo osiguranika na naknadu štete. S druge strane, osiguranici su raspolagali polisom i drugim dokazima da su izvršili uplatu premije i drugih obaveza. Oni su dokaze o tome, prilikom registracije vozila, morali prezentovati nadležnim službama Ministarstva unutrašnjih poslova. Ako se dogodio osiguran slučaj i nastala šteta, obaveza osiguranja mogla se utvrditi pažljivom kontrolom. Kada obaveza osiguranja nije registrovana, tj. kada nije evidentirana uplata premije, osiguranik bi morao naknadno da dokazuje da je svoje obaveze prema osiguranju i drugim korisnicima izmirio. On je imao dokaz o uplati novca na žiro-račun organizacije osiguranja i drugih korisnika, iako su novac koji su od njega primili zadržali zastupnici, pa on na te račune nije ni prispeo.²⁴⁸ U tom slučaju posledice po organizaciju osiguranja i odgovorna lica mogle bi biti veoma teške. Doslednom kontrolom o primeni propisanih procedura u evidencijama osiguranja, otkrilo bi se da je vozilo registrovano na osnovu falsifikovane dokumentacije o uplati premije i ostalih obaveza, a osiguranik bi saznao da je prevaren.²⁴⁹

Da se nezakonite radnje, učinjene na izneseni način, ne bi otkrile, smišljeni su postupci i procedure neregularnog pravljanja poslovnih aktivnosti fiktivnom dokumentacijom, nelegalnim registrovanjem polisa i uplata premija. U tome se uspevalo i kad nije izvršena uplata dela novca od premije, koji je zadržan, kao i dažbina u vezi s njom, a koji su osiguranici platili zastupnicima prilikom kupovine polisa. Rađeno je tako što su zastupnici iznos dogovorene provizije zadržavali, od ukupnog prometa, a dokumentaciju — polise, blanko overene uplatnice za premije i takse, koje su oni ispunjavali, kao i specifikacije polisa, predavali terenskim organizacionim jedinicama osiguranja ili ovlašćenim predstavnicima, koji su im izdavali potvrde da su se oni na taj način razdužili. Predstavnici osiguranja sa terena nosili su dokumentaciju, polise i specifikacije, u upravu društva i predavali ih finansijskoj službi, a blanko overene uplatnice od banaka, koje su popunjavali zastupnici, su zadržavali. Polise su preko specifikacija (obrasca Z-4) registrovane u računovodstvu tako što su duženi zastupnici, kao kupci, na analitičkim računima sintetičke grupe 202 *Potraživanja po osnovu premije osiguranja u zemlji*, a odobran je odgovarajući račun prihoda 602 *Prihodi od premija osiguranja, reosiguranja i retrocesija životnog osiguranja*. Nakon

²⁴⁸ Zastupnici su, posedovanjem overenih uplatnica od banaka, praktično nezakonito stekli mogućnost da obavljaju deo platnog prometa, što su masovno zloupotrebljavali.

²⁴⁹ Takav događaj imao bi veoma štetne posledice, pored direktnih materijalnih, zbog propisanih sankcija, i po ugled i poverenje u organizaciju osiguranja, kojoj bi se takav slučaj dogodio.

toga uplaćivan je „premijski depozit“ sa žiro-računa organizacije osiguranja 241 *Žiro (poslovni) račun*, na račun kratkoročnih premijskih depozita 208 *Potraživanja po osnovu depozitne premije osiguranja, saosiguranja i reosiguranja, kod banaka*.

„Premijski depozit“ uplaćivan je u visini naplaćenih prihoda po specifikacijama, na koje su glasile uplatnice za premije i takse, a kojima su predstavnici osiguranja na terenu raspolagali. Taj „depozit“ je uplaćivan u visini potrebnoj za realizaciju svih uplatnica koje su zastupnici predavali uz dokumentaciju za svoje razduženje, umanjen za predati gotov novac, koji je takođe predavan u depozit, na isti račun kao i „premijski depozit“. Kada bi se kod banke obezbedio potreban depozit, uključujući i primljeni novac od zastupnika, predstavnici osiguranja, kod kojih su bile popunjene i overene uplatnice, nosili su ih u banke koje su uplatnice izdale. One su takve uplatnice realizovale tako što su iz primljenog novca u „premijski depozit“ vršile uplatu na žiro-račun osiguranja, a za ostale korisnike, za razne takse, na njihove žiro-račune, jer su uplatnice donete na realizaciju tako bile popunjene. Kada bi novac iz depozita banke, koji joj je prethodno bio uplaćen, prispeo na račun osiguranja, u računovodstvu je uplata registrovana tako što je dužen žiro-račun osiguranja, a razduživani kupci 202 *Potraživanja po osnovu premije osiguranja u zemlji tj. zastupnici*. U kompanijama osiguranja je na taj način registrovan prihod koji nije postojao, u visini depozita koje su one uplatile bankama, a banke ga samo vratile. To podrazumeva da je fiktivni prihod registrovan u visini novca koji su, uz saglasnost predstavnika osiguranja, zastupnici zadržali za sebe, a oni su za isti iznos, na osnovu neverodostojne dokumentacije, razduženi. O nelegalnim postupcima uzimanja novca svedoči i činjenica da zastupnici nisu potpisivali nikakav dokument kojim bi potvrdili njegov prijem.

Organizacije osiguranja su za uplaćene „premijske depozite“ dužile banke kod kojih je novac uplaćivan, ali ih nisu razduživale kada je novac sa tih računa uplaćivan na njihove žiro-račune. Iz toga proističe, prema računovodstvenim evidencijama u kompanijama osiguranja, da je ostala obaveza banaka da one i dalje duguju celokupan uplaćeni novac u „premijske depozite“, bez obzira što je isti iskorišćen i vraćen osiguranju, na izneseni način. Na drugoj strani, banke su u svojim poslovnim knjigama sebe zaduživale za primljeni novac u „premijske depozite“ od organizacija osiguranja, ali su se za tako primljeni novac razduživale nakon realizacije uplatnica koje su, overene davale predstavnicima osiguranja, jer su ti depoziti za to i bili namenjeni. Na kraju godine, prilikom sastavljanja godišnjeg računa, organizacije osiguranja od banaka, sa kojima su radile na izneseni način, nisu tražile konfirmacije za svoja potraživanja, jer ih nisu mogle ni dobiti, pošto ona nisu ni postojala iako su u evidencijama osiguranja figurirala.²⁵⁰ Takvim

²⁵⁰ Zakonska je obaveza svih privrednih subjekata da na kraju poslovne godine, prilikom sastavljanja godišnjeg računa, dobiju potvrdu od svojih dužnika, konfirmaciju o saglasnosti na stanje međusobnih finansijskih obaveza i potraživanja (Zakon o računovodstvu, čl. 24, stav 3, „Sl. list SRJ“, br. 456/96 i 60/96).

postupcima praktično je „ozakonjeno“ bezakonje, a posledice toga su bile da su organizacije osiguranja prikazivale prihod koji nije postojao na koji je plaćan porez, pa čak i zvanična provizija zastupnicima (11,45% od premije). Organizacije osiguranja su imale fiktivna potraživanja za depozite, što praktično znači da su u njihovim finansijskim izveštajima, pored fiktivnog prihoda, formirane i fiktivne pozicije aktive u bilansu stanja. Provizije koje su zastupnici za prodaju polisa „uzimali“ predstavljale su, u stvari, neregistrovane troškove sprovođenja osiguranja — režijske troškove.

U prethodnim izlaganjima analizirani su „čisti“ slučajevi, kada su zastupnici predavali polise, popunjene uplatnice i specifikacije, bez dela novca od njih, koji su zadržavali. U tim slučajevima, vrednost premija od prodatih polisa i vrednost taksi po uplatnicama pravdane su fiktivnom dokumentacijom, preko depozita. Takav depozit je u organizacijama osiguranja trajno ostajao, u celom iznosu, kao dug banke prema tim organizacijama. Treba naglasiti da je od osiguranika primano veoma malo gotovog novca, pošto je najveći deo polisa prodavan putem čekova i kredita, koji su registrovani kao administrativne zabrane. Polise su veoma retko prodavane za gotov novac, koji su skoro u celosti zadržavali zastupnici. Oni su, zapravo, predavali vrlo malo gotovog novca, pa su postojale indicije da su i unovčavali čekove, naravno uz određenu proviziju, što nije kontrolisano. Kontrola gotovo da i nije bila moguća, pošto je sve rađeno u zatvorenom krugu proverenih poverljivih lica, unutar organizacije, a zastupnici su često objašnjavali da je za osiguranika premiju čekovima uplatio dužnik ili njegov prijatelj. Potrebno je još istaći da su banke za eskont čekova naplaćivale i do 5% provizije, pored kamate na kredite za čekove sa kasnijim rokovima dospeća. Međutim, bilo je i mešovitih slučajeva, kada su zastupnici za jedan deo od vrednosti dokumentacije predavali i novac i čekove, ili administrativne zabrane.²⁵¹ Tada se registrovanju dokumentacije pristupalo na oba iznesena načina. Dug banaka u računovodstvenim evidencijama osiguranja, po osnovu „premijskih depozita“, ostajao je samo u visini prikazanih vrednosti za koje nije priloženo nikakvo materijalno pravdanje (čekovi ili administrativne zabrane). S obzirom na to da se radilo o izuzetno visokim sumama neregularnih provizija, da je zbog načina na koji su zastupnici razduživani prikazivan nerealan prihod i troškovi, bilansi uspeha organizacija osiguranja bili su netačni.²⁵² Isto tako, zbog fiktivnih depozita, koji su u poslovnim knjigama prikazivani kao potraživanje tj. kao imovina, bio je, zbog „dubioza“ na toj poziciji, netačan i njihov bilans stanja. Takođe, nisu bili tačni ni drugi pokazatelji u finansijskim izveštajima, koji prate te izveštaje. „Da bi se razjasnila ova problematika, pre svega valja definisati pojmove koji se odnose na dubioze, a koje se često pominju u 'teoriji bilansa'. Pod tim pojmom u literaturi koja se bavi analizom bilansa

²⁵¹ Administrativne zabrane predstavljaju, u stvari, odobrene kredite za premije i takse.

²⁵² Tako je utvrđivan nerealan dohodak, koji je predmet raspodele i osnova za isplatu dividende na fiktivni akcijski kapital.

podrazumevaju se one bilansne pozicije koje nerealno iskazuju vrednosti koje predstavljaju. Da bi se ovaj pojam jasnije precizirao, kao dubioze u praksi se smatraju sve one pozicije kojima se nerealno visoko iskazuje bilansna aktiva ili prenisko bilansiraju obaveze. Dakle, dubioze su one bilansne pozicije u kojima se krije budući gubitak, i to tačno za onoliko koliko iznosi vrednost tog gubitka. Dubioze su jasan pojam, a visina dubioznog stanja meri se skrivenim gubitkom koji se u njima već nalazi. One stoga izražavaju efektivno skriveni gubitak.²⁵³

Depoziti kod banaka predstavljali su, za finansijske stručnjake koji su kontrolisali rad organizacija osiguranja, sigurno potraživanje i zdravu aktivu. Međutim, to su u stvari bili pokazatelji iznosa novca koji su zastupnici zadržali na ime svoje „dogovorene“ provizije. U dokumentaciji se ne mogu naći dokazi da su, pored zastupnika, u takvim neregularnim radnjama i prisvajanju novca od premije učestvovala i neka druga lica, ali je u svakoj organizaciji osiguranja bilo poznato ko direktno dogovara takve uslove. Informacije o takvim poslovima imali su rukovodeći kadrovi u kompanijama, koji su odobravali i davali depozite za fiktivno pravdanje dokumentacije.

Videli smo da su u nekim organizacijama osiguranja, umesto banaka kojima su uplaćivani „premijski depoziti“, dužene terenske organizacione jedinice, za čije pravdanje dokumentacije su uplaćivani „premijski depoziti“, koji su registrovani u poslovnim knjigama kao zaduženja za interne odnose. U takvim slučajevima sproveden je isti postupak kao i kod davanja depozita bankama, samo što su umesto banaka duženi interni odnosi, a ne štedno-kreditne organizacije. Novac je, u takvim slučajevima, uplaćivan bankama a duženi su interni odnosi. U procedurama pokrivanja i razduživanja novca zadržanog od strane zastupnika, pored samih zastupnika učestvovali su i rukovodioci terenskih organizacionih jedinica, odnosno pojedini predstavnici organizacija osiguranja. Oni su neposredno sarađivali sa zastupnicima, uz saglasnost uprava tih organizacija i banaka, bez čije saradnje takvo delovanje nije bilo moguće. Zapravo, može se zaključiti da je takvo poslovanje bilo nezvanično ugrađeno u politiku većeg broja organizacija osiguranja, pri čemu gotovo da nisu birana sredstva da se konkurencija izbaci iz „igre“ i da se proširi poslovanje. Naime, na malom, neizgrađenom tržišnom prostoru svi su hteli da budu „veliki“, da zarade mnogo novca. Pohlepa je dominirala postupcima „većinskih vlasnika“, na ograničenom tržištu razvili su neograničene apetite.²⁵⁴

²⁵³ D. Slović, *isto*, str. 177.

²⁵⁴ Neke korporacije, ili drugi oblici organizovanja u složene sisteme, osnivali su pored organizacija osiguranja i banke ili kreditno-štedne zadruge, ovlašćene za obavljanje platnog prometa. Te institucije davale su „svojim“ organizacijama osiguranja blanko overene uplatnice za premije i dažbine. Nakon obrade i popune uplatnica na terenu, od strane zastupnika, iste su donošene u te institucije i njima predavane na realizaciju; zatim je sproveden postupak na način koji je opisan za banke, ali je razlika bila u tome što su premije za polise uplaćivane organizacijama osiguranja, a razne dažbine i takse drugim korisnicima naknada nikada nisu ni uplaćene, tako da su ti korisnici ostali uskraćeni za svoj deo prihoda od ovih poslova.

Shvatanja o brznoj i lakoj zaradi u osiguranju potvrđivana su u svim fazama poslovanja organizacija koje su se bavile ovom delatnošću. To je zaista bilo moguće ostvariti, jer su otvoreni široki prostori neregularnom radu, koji nije kontrolisan ni sprečavan. Pored toga, masovno je zadržavan i novac od raznih dažbina koji su zastupnici naplaćivali od osiguranika prilikom prodaje polisa osiguranja. Zastupnici su osiguranicima davali uplatnice overene od banaka, kao da je novac uplaćen odgovarajućim korisnicima, i onda kada takvih uplata nije bilo. To je naročito vršeno kod onih kompanija osiguranja koje su imale štedno-kreditne organizacije, pa su tako bile u mogućnosti da sklanjaju novac koji je pripadao raznim korisnicima, a koji su štedno-kreditnim organizacijama predavali zastupnici, ili agencije kompanija koje su primale novac od zastupnika, a koji je trebalo uplaćivati osiguranju ili tim drugim korisnicima.

2.2. Procedura zaduživanja i razduživanja za polise osiguranja

Polisama osiguranja regulišu se prava osiguranika koja oni stiču kupovinom, i obaveze osiguranja koje nastaju njihovom prodajom. Činom prodaje, polise na određeni način dobijaju karakter vrednosnog papira, ali tim aktom prvenstveno dobijaju snagu ugovora iz koga proističu obaveze osiguranika da plati premiju, a pravo osiguravača da premiju naplati. Kupoprodajom polise nastupaju, takođe, prava osiguranika za obeštećenje, ukoliko nastane osigurani slučaj i obaveza osiguravača da štetu nadoknadi isplatom ili na neki drugi način. Polise su tako, sve do njihovog potpisivanja od strane osiguranika i osiguravača tj. do njihove kupoprodaje, samo obrasci, pošto materijalna prava i obaveze nastaju tek njihovom prodajom. Do prodaje, po osnovu polisa ne mogu nastati nikakve materijalne posledice, niti ih one, kao neovereni obrasci, mogu proizvesti. Zato obrasci polisa nisu predmet evidentiranja u poslovnim knjigama u smislu materijalno-finansijskog zaduživanja i razduživanja. Međutim, pošto se radi o obrascima koji mogu biti zloupotrebljeni, te mogu izazvati i određene materijalne posledice, mora se voditi računa da one ne dođu u ruke neovlašćenih lica, a o njihovom kretanju i manipulaciji mora se voditi adekvatna vanknjigovodstvena evidencija.

Imajući u vidu moguće razmere negativnih posledica zloupotrebe polisa, organizacije osiguranja preduzimaju organizacione i druge mere u vezi s njihovim manipulisanjem, kako do toga ne bi došlo. To se postiže odgovarajućim postupcima prilikom davanja naloga za emitovanje polisa, prilikom njihovog zaduživanja i razduživanja, načinom njihovog izdavanja i prijema, postupcima evidentiranja, njihovim raspolaganjem, registrovanjem i specijalnim evidencijama u organizacijama osiguranja. U računovodstvu se vrše zaduženja i razduženja za vrednost premija od prodatih polisa i primljenog novca od njihove naplate. Zbog toga je bilo neophodno organizovati i sprovesti posebne postupke zaduživanja i razduživanja za obrasce polisa. U organizacijama osiguranja to je vršeno tako što su one upućivale zahtev, sa potpisom ovlašćenog lica koje je odobravalo zahtev za emitovanje i nabavku određenog

broja obrazaca polisa. Zahtev za emitovanje polisa upućivan je organizacijama koje su bile tehnički osposobljene da obave taj posao. U vezi s tim, organizacije osiguranja nisu imale obavezu da emitovanje obrazaca polisa povere nekoj ovlašćenoj specijalizovanoj organizaciji. Takođe, nije postojala bilo kakva kontrola njihovog emitovanja, pa su one, u tom pogledu, imale potpunu slobodu. Polise su iz organizacija u kojima su štampane donošene u centralni magacin²⁵⁵, gde je vođena stroga evidencija o njihovom zaduživanju i razduživanju. Centralni magacin, kako je nazivan organizacioni deo u kome su polise čuvane, dužen je za primljene obrasce, na osnovu otpremnica i faktura dobavljača (štampara), u koje su unošeni podaci o broju štampanih i isporučenih obrazaca polisa i njihovi serijski brojevi.

Na zahtev teritorijalnih organizacionih jedinica filijala, agencija ili ovlašćenih lica koja su kontaktirala i održavala službenu vezu sa zastupnicima, a uz odobrenje ovlašćenih lica u upravi osiguranja, izdavan je određeni broj obrazaca polisa. Izdavanje je vršeno na osnovu reversa, u koje su unošeni podaci o količini i serijskim brojevima isporučenih obrazaca. Reverse o izdatim obrascima potpisivalo je ovlašćeno lice iz centralnog magacina, kao isporučilac, koji je ranije bio dužen za obrasce, a prijem je potpisivalo lice koje ih je preuzelo. Na osnovu tih reversa, kao verodostojnih dokumenata, zaduživano je lice koje je obrasce primilo, a razduživan je centralni magacin, odnosno lice koje je u centralnoj evidenciji za njih bilo duženo. Osobe koje su podizale obrasce polisa iz centralnog magacina, vršile su njihovu distribuciju zastupnicima prereversiranjem, kako je to nazivano. To je vršeno putem reversa, koje su izdavala prvobitno dužena lica, i u koje su unošeni isti podaci kao i u onima po kojima su ta lica bila dužena u strogoj evidenciji. Primerci tih reversa vođeni su u strogoj evidenciji, na osnovu koje su razduživana lica koja su izdala polise, a koja su za njih ranije bila dužena, dok su zaduživani zastupnici ili predstavnici terenskih organizacionih jedinica, filijala i agencija, koji su ih primili. Zaduzivanje i razduzivanje zastupnika za novčane vrednosti premija od prodatih polisa rađeno je na osnovu specifikacija (obrasca Z-4). U te obrasce unošeni su podaci o količini, serijskim brojevima polisa i novčanim vrednostima premija od njihove prodaje.²⁵⁶ S obzirom na to da je pitanje finansijskog zaduženja i razduženja zastupnika, kao kupaca, razjašnjeno, sada je predmet pažnje materijalno i brojčano razduženje zastupnika za polise. Zastupnici su za realizovane polise razduživani u strogoj evidenciji količinski, po njihovim serijskim brojevima, na način kako su duženi, a na osnovu podataka unetih u obrasce Z-4. Dakle, zaduzivanje zastupnika za primljene polise vršeno je u strogoj evidenciji, na osnovu podataka iz reversa, a razduženja iz Z-4 obrazaca.

²⁵⁵ Centralnim magacinom nazivano je mesto gde su smeštane emitovane polise. U stvari, radilo se o jednoj prostoriji kojoj su pristup imala samo ovlašćena lica.

²⁵⁶ Zastupnici su za primljene obrasce polisa uredno zaduživani, za količinu po serijskim brojevima, ali je problem nastao kada ih je trebalo dužiti i razduživati za njihove finansijske vrednosti.

2.3. Zaduživanje zastupnika za polise od kojih je zadržavan novac

Razduživanje zastupnika za naplaćene premije od prodatih polisa, od kojih je zadržavan novac, a za šta su obezbeđivani depoziti za finansijsko razduženje, već je razjašnjeno. Konstatovano je da su zastupnici, kao kupci, razduživani za broj prodatih polisa na osnovu podataka iz obrasca Z-4. Oni su, takođe, finansijski razduživani tako što su bankama uplaćivani „premijski depoziti“, iz kojih su realizovane uplatnice za polise koje su prodate, a naplaćeni novac od njihove premije nije uplaćivan na račun osiguranja. Zastupnici su za te polise razduživani brojačano i finansijski. Ostajali su otvoreni depoziti, kao potraživanja od banaka, iz kojih je vršena uplata u visini premije prodatih polisa, od kojih je zadržan novac. Ti depoziti, koji su uplaćivani banci od strane osiguranja, pokazivali su iznos novca koji su nelegalno zadržali zastupnici.

Pošto su zastupnici zadržavali sve veće količine novca, „premijski depoziti“, kojima je to pokrivano, vrtoglavo su rasli, pa su po svojoj vrednosti postali lako uočljivi i sumnjivi. Zbog toga je rast tih depozita trebalo zaustaviti i koristiti druga, manje uočljiva rešenja. Izlaz je pronađen tako što su polise, od kojih su zastupnici zadržavali novac, zajedno sa uplatnicama koje su vezane za njih, predavane rukovodiocima terenskih organizacionih jedinica, ili drugim predstavnicima organizacija osiguranja na terenu. Po predaji primeraka prodatih polisa i prateće dokumentacije, ali ne i novca, zastupnici su interno razduživani, ali ta razduženja nisu registrovana u zvaničnim poslovnim evidencijama.

Predstavnici osiguranja kojima su predavane polise i uplatnice sastavljali su obrasce Z-4 i u njih unosili podatke o količini, serijskim brojevima polisa i visini realizovane odnosno naplaćene premije. Popunjeni obrasci, zajedno sa primercima polisa koji ostaju osiguranju, predavani su upravi osiguranja (finansijskoj službi), a uplatnice su zadržavane kod predstavnika osiguranja koji su održavali vezu sa zastupnicima. U računovodstvu su, za vrednost prodatih polisa iskazanu u navedenim obrascima, finansijski zaduživani zastupnici, kao kupci, a odobran je račun prihoda u okviru sintetičkog konta *602 Prihodi od premija osiguranja, reosiguranja i retencionih životnih osiguranja*. Za realizovane polise, unesene u obrasce Z-4 po serijskim brojevima, zastupnici su razduživani u strogoj evidenciji. Može se zaključiti da su zastupnici razduživani u strogoj evidenciji za prodate polise, od kojih su zadržavali naplaćenu premiju, a one su registrovane, kao prodate, tako da je ostvarenje prava osiguranika po tom osnovu bilo samo formalno zasnovano. Zastupnici su, međutim, za premiju od prodatih polisa, od kojih su novac zadržavali, na ime dogovorene provizije, finansijski duženi, kao neimenovani kupci, i taj dug je ostajao otvoren, kao potraživanje od kupaca, a od njih niko nije tražio da taj dug izmire.²⁵⁷ Oni su čak, po tako prikazanoj i pravdanoj prodaji polisa,

²⁵⁷ Kao kupci su tretirane i agencije za prodaju polisa i vršenje drugih usluga u osiguranju, registrovane kao samostalna pravna lica iako su ih, praktično, osnivale kompanije osiguranja.

dobijali regularnu proviziju (11,45%)²⁵⁸, a na registrovani prihod organizacije osiguranja su plaćale porez. Imajući u vidu navedene radnje i način njihovog regulisanja, može se zaključiti da je nezatvoreni račun potraživanja od kupaca, pored nezatvorenog računa za „premijske depozite“ kod banaka, bio drugi pokazatelj nelegalno zadržanog novca od premija prodatih polisa, prvenstveno od strane zastupnika i agencija. Izraz *prvenstveno* upotrebljen je s razlogom, pošto je analiziranim načinom rada bila stvorena mogućnost da u podeli zadržanog novca učestvuju i druga lica, a zastupnici su, svakako, bili najznačajniji korisnici i eksponenti takvog rada. Ovakvi postupci, pored njima sličnih, kojima je cilj bio nenamensko korišćenje sredstava, praktikovani su i za druge potrebe, za koje je novac zadržavan i trošen.²⁵⁹ O tome će se dati potrebna razjašnjenja u nastavku.

2.4. Prodaja i pravdanje polisa preko agencije za vršenje usluga u osiguranju

Veći broj lica, u dogovoru sa kompanijama osiguranja, osnovao je agencije za prodaju polisa i vršenje drugih usluga u osiguranju, na svoje ime. Te su agencije registrovane kao samostalni pravni subjekti i od organizacija osiguranja dobijale su velike količine obrazaca polisa, koje su prodavale preko svojih mreža registrovanih i neregistrovanih zastupnika. Za tako izdate polise kompanije osiguranja dužile su agencije putem reversa, na način kako je to opisano za filijale. Agencije su polise predavale svojim zastupnicima, radi prodaje, i dužile ih putem prereversiranja.

Nakon prodaje, zastupnici su u agencije donosili kopije polisa, novac, vrednosnu i drugu dokumentaciju (čekove i administrativne zabrane — kreditnu dokumentaciju). Tamo su sastavljani dokumenti o realizaciji polisa (kao obrazac Z-4), na osnovu kojih su duženi zastupnici, kao kupci agencija.

U agencijama je ta prodaja registrovana na kontu *218 Ostala potraživanja iz specifičnih odnosa*. Na drugoj strani, odobravane su kompanije osiguranja na računima obaveza prema dobavljačima iz specifičnih odnosa, konto *449 Ostale obaveze za premiju i ostale specifične obaveze*. Vrednost prodatih polisa je u kompanijama osiguranja fakturisana agencijama, na osnovu dokumentacije o prodaji polisa koje su agencije dostavljale, pa su one dužene kao kupci na kontu *202 Potraživanja po osnovu premije osiguranja*, a odobran konto *602 Prihodi od premija osiguranja, reosiguranja i retrocesija životnih osiguranja*.

²⁵⁸ Dakle, zastupnici su primali redovnu naknadu — proviziju, odnosno nagradu, i za novac koji nisu ni predali osiguranju!

²⁵⁹ Iznesena odstupanja, kojima je prikrivana neregularnost u radu organizacija osiguranja, konstatovana su poređenjem sa regularnom procedurom utvrđenom Zakonom o računovodstvu, Zakonom o osiguranju imovine, i poređenjem sa redovnim procedurama knjiženja koja se u osiguranju, u normalnim okolnostima, primenjuju.

Za svoje usluge u vezi sa prodajom polisa, agencije su organizacijama osiguranja ispostavljale fakture za obračunatu proviziju, u visini utvrđenoj propisima i drugim aktima. One su za vrednost provizije dužile te kompanije kao kupca 207 *Ostali kupci i ostala potraživanja*, a odobravale prihod u okviru sintetičke grupe 606 *Prihodi od posredovanja i zastupanja u osiguranju*. Kompanije osiguranja su tu svoju obavezu registrovale u poslovnim knjigama u okviru sintetičke grupe računa 549 *Ostali nematerijalni troškovi poslovanja* i odobravanjem dobavljača za usluge, u okviru sintetičke grupe konta 464 *Obaveze prema dobavljačima*. Za iznos tako obračunate i fakturisane provizije od strane agencija, vršena je kompenzacija između organizacija osiguranja, koje su agencije odobravale na računima kupaca, na kojima su ih ranije dužile za prodate polise (202), a odobravale kao dobavljače za usluge (464).

Kod kompanija osiguranja ostajao je otvoren račun kupaca za deo nenaplaćene premije od agencije umanjen za kompenzovanu fakturisanu proviziju i druge usluge. Naime, agencije su radi pokrivanja zadržanog novca, kompanijama osiguranja, pored regularnih faktura za proviziju, ispostavljale i fiktivne fakture za razne, najčešće, marketinške usluge, na izuzetno visoke iznose. To su kompanije osiguranja registrovale u knjigovodstvu dužeći svoje troškove, a odobravajući agencije kao svoje dobavljače, na isti način kao i za proviziju. Agencije su takve fakture registrovale kao svoj prihod, odobravajući odgovarajuće račune u okviru sintetičke grupe 600 i dužeći kupca usluga — kompanije osiguranja. Te vrednosti su kompenzovane interno, pošto njihovo međusobno izmirenje obaveza i potraživanja nije prevođeno preko službi platnog prometa, što je shodno zakonskim propisima bila njihova imperativna obaveza.

Iz navedenog proističe da su putem kompenzacija između agencija i kompanija osiguranja delimično zatvarane međusobno fakturisane obaveze i potraživanja, nastale iz regularnih i neregularnih odnosa. Neregularni odnosi bili su, u stvari, fiktivne fakture za marketinške usluge.

Priliv gotovog novca od prodatih polisa i novca koji je poticao od naplate čekova i administrativnih zabrana po kreditima, vršen je na žiro-račun agencija. One su sa svog žiro-računa vršile delimične uplate kompanijama osiguranja i tako prema njima izmirivale manji deo obaveza, iz osnova prodatih polisa. U kompanijama osiguranja za primljeni novac na žiro-račun dužen je taj račun a odobran račun kupaca — agencija. U agencijama su duženi dobavljači za fiktivnu premiju a odobran je žiro-račun.

Pošto na izneseni način nisu u celosti mogle da se pokriju i zatvore potraživanja kompanija osiguranja za fakturisanu premiju agencijama, rešenje je nađeno tako što su agencije ispostavljale dodatne fiktivne fakture za usluge kompanijama osiguranja. Nakon toga su sa tim kompanijama vršene kompenzacije ili su kompenzovani dugovi s kompanijama potraživanjima od zastupnika, pa je na taj način u agencijama fiktivno zatvarana obaveza prema organizacijama osiguranja

i potraživanja od zastupnika. Tako su veštački dovođeni u vezu organizacije osiguranja i zastupnici angažovani od strane agencija, iako nisu imali neposredan poslovni odnos. Postupak je sproveden tako što bi se prethodno stvorila fiktivna obaveza kompanija osiguranja prema zastupnicima agencija na računima specifičnih odnosa dugovanja i potraživanja. Na taj način je fiktivno, neregularnom dokumentacijom, pokrivan nelegalan odliv novca iz legalnih tokova za koji nije postojala nikakva kontrola trošenja. Prave dimenzije neregularnog odliva novca iz i putem osiguranja, mogle bi se sagledati tek kada bi se neregularnom odlivu, vršenom na izneseni način, dodali i neuplaćeni iznosi dažbina, za koje je novac uzet od osiguranika, ali nije uplaćen korisnicima kojima je pripadao.

2.5. Izdvajanje duplih polisa kao oblik nezakonitog rada

Nekontrolisanim pravom da mogu same emitovati polise, organizacijama osiguranja ukazana je prilika da izdaju duple obrasce polisa. Tako je stvorena mogućnost za izvlačenje dela novca osiguranja iz regularnih tokova i njegovo nenamensko trošenje, što nije propušteno, pa su u jednom broju organizacija osiguranja polise emitovane u dva istovetna primerka. Jedan primerak — duplikat — iznosio se i prodavao na tržištu, bez sprovođenja uobičajene procedure zaduživanja i razduživanja, što je za posledicu imalo da se duplikati i dokumentacija koja ih prati trajno uklone, a novac zadrži.

Izdavanje duplih polisa sprovedeno je tako što je jedan njihov broj emitovan (štampan) u dva primerka, sa istim fiksnim podacima. Za prvi primerak štampanih obrazaca polisa (prvi primerak je uslovno tako nazvan, jer su oba bila ista), postupalo se na uobičajeni način, kao i sa ostalim obrascima koji su unikatno štampani. Za njih je u strogoj evidenciji dužen centralni magacin, odnosno odgovorno lice u njemu. Drugi primerak obrasca (duplikat) nije registrovan kroz evidenciju zaduživanjem i azduživanjem, već je donošen u upravu osiguranja i tu zadržavan. Duplikati, neevidentirani obrasci polisa, nisu distribuirani dok se ne izdaju prvi primerci, koji su registrovani u evidencijama i za koje su radnici osiguranja na terenu i zastupnici duženi. S prvim primerkom izdavani su radnicima na terenu i zastupnicima i duplikati, koji su bili bez zaduženja u strogoj evidenciji i o njima nisu postojali službeni podaci. Prvi primerci obrazaca polisa, koji su registrovani u poslovnim evidencijama, prolazili su kroz čitavu proceduru kao i svi drugi regularni, unikatni obrasci. Sa duplikatima se postupalo vrlo oprezno, u smislu ažurnosti u manipulisanju njima i njihovom evidentiranju. Drugi primerak, duplikat, istog serijskog broja kao i prvi, prodavan je istovremeno, ili nešto kasnije od prvog, koji je prošao kroz redovnu proceduru. Pošto su oba primerka nosila iste odštampane fiksne oznake, uvek je primerak koji je prodavan prvi smatran regularnim, a primerak prodavan kasnije nije evidentiran, a od premije naplaćene njegovom prodajom novac je zadržavan, iako je zapravo svejedno od kojeg primerka je to činjeno. Pored premije od prodatog duplikata polise, zadržavan je i novac od taksa (dažbina koja se plaća uz premiju). Zastupnici su novac od premije i taksi

duplikata predavali predstavnicima osiguranja, skupa sa prvim primercima polise, koji ostaju osiguranju, i sa uplatnicama koje ih prate, a ovi nadležnim službama u upravi. Prijem novca od duplikata nije registrovan u poslovnim knjigama, niti je provoden kroz zvanične evidencije. Za taj novac nije formirana službena dokumentacija, pa registrovanje zbog toga nije moglo biti predmetom nikakve kontrole. Dakle, prvi primerak polise prolazio je kroz proceduru zaduživanja, razduživanja i registrovanja, kako je to bilo uobičajeno u organizacijama osiguranja za unikatne primerke polisa. Drugi primerak, od čije naplaćene premije i taksi je novac u celosti zadržavan, uopšte nije registrovan. Duplikat je u upravi čuvan odvojeno. Ukoliko se dogodio osigurani slučaj i nastala šteta na vozilu čija polisa, kao duplikat, nije registrovana, taj primerak se odmah po prijavi štete uzimao sa mesta gde je čuvan. Iz stroge evidencije uziman je prvi primerak i umesto njega ubacivan je duplikat istog serijskog broja, u koga su već prilikom prodaje polise bili uneseni podaci oštećenog osiguranika. Šteta nastala realizacijom rizika pokrivenog tom polisom rešavana je brzo, jer su procena, likvidacija i isplata vršene po hitnom postupku, bez uobičajene procedure. Stranka kojoj se šteta dogodila nije imala razloga za prigovor ili eventualno pokretanje sudskog postupka za naknadu. Štete po takvim polisama obično su isplaćivane u gotovom novcu iz tzv. interne (nelegalne) blagajne, u koju je novac ulazio i iz nje vršene isplate bez zvanične dokumentacije i evidentiranja u poslovnim knjigama.²⁶⁰ Prvi primerak polise posle toga ponovo je vraćan na svoje mesto i čekalo se da njemu i duplikatu istekne rok pokrića na koji je polisa glasila.

2.6. Preusmeravanje namene novca preko humanitarnih organizacija

Znatan deo novčanih sredstava preusmeravan je prevođenjem u novac koji se može nekontrolisano trošiti, preko humanitarnih organizacija. Sredstva organizacija osiguranja uplaćivana su na žiro-račun tih organizacija, sa koga su one mogle podizati gotov novac bez ograničenja i kontrole. Humanitarne organizacije, sa kojima se tako radilo, podizale su novac, i nakon odbitka svoje dogovorene provizije za „uslugu“, predavale ga organizacijama osiguranja. Gotov novac, dobijen od humanitarnih organizacija, nije predavan blagajni, niti je registrovan u poslovnim knjigama, pa su njegova upotreba i trošenje bili van domašaja organa kontrole. Ukoliko su humanitarne organizacije zvanično podizale i zaprimale u svoju blagajnu novac uplaćen sa žiro-računa kompanija osiguranja na njihov žiro-račun, obezbeđivan je potreban broj blanko potpisanih priznanica o isplati, kao pokriće da su potpisnici primili pomoć u novcu, čime je novac izdat organizacijama

²⁶⁰ Ovakav način neregularnog uzimanja novca, iako je omogućavao zadržavanje cele naplaćene premije i dažbina koje je prate, i bio „najunosniji“ sa stanovišta onih koji su novac na taj način prisvajali, ređe je korišćen zbog relativno lakog otkrivanja u slučaju greške u smišljenoj proceduri prikrivanja, i posledica koje bi mogle nastati u slučaju otkrivanja takvih postupaka.

osiguranja pravdan neverodostojnom dokumentacijom. Ovaj, kao i neki drugi oblici preusmeravanja novca iz legalnih u nelegalne tokove, bili su dopunski način zadržavanja novca od prodatih polisa.

2.7. Isplata dela zarada bez doprinosa

Navedeni i drugi oblici neregularnih aktivnosti u organizacijama osiguranja predstavljani su kao nevoljna nužnost, koja je u datim okolnostima bila uslov opstanka tih organizacija. Talasi nelegalnog rada, poslovnog nemoralu, korupcije i kriminala, širili su se iz drugih oblasti privrede i društva, obuhvaćenih tim nedaćama, zahvatajući osnovu kadrovske baze i poslovanje u osiguranjima. Organizacije osiguranja postale su deo šireg negativnog poslovnog ambijenta i plodno tlo na kojem su se sve moguće deformacije dobro „primale“ i „uspevale“. Poslovanje tih organizacija sve više je poprimalo karakteristike okruženja, pa su i one same emitovale negativne signale, generišući svoje i neregularnosti u poslovanju okruženja.

Snažan doprinos tome davale su stalno isticane tvrdnje vlasnika kompanija i menadžmenta, o da zakoni nisu dobri, te da nisu savremeni i usaglašeni sa zakonima razvijenih zemalja, prema kojima su usmeravana naša nastojanja za pridruživanje. Sistematski je, takođe, plasirano uveravanje da se aktuelni zakoni, kojima je uređivano poslovanje pojedinih segmenata privrede i društva, ne mogu primenjivati, jer bi time bila uzrokovana propast mnogih privrednih subjekata.²⁶¹ Stručno znanje, poznavanje zakona i traženja rešenja za njihovu primenu, proglašavano je neznanjem, demagogijom, recidivom prošlosti i sl. To je kontinuirano i snažno isticano u onim krugovima čiji bi trenutni interes bio ugrožen doslednom primenom zakona u poslovanju, a čiji je uticaj bio veoma prisutan i izuzetno jak. Cenjeni su kadrovi koji su agresivno zastupali izbegavanje primene zakona u poslovanju. Oni su proglašavani za eksperte i vrhunske poznavaoce načina primene pojedinih zakona, odnosno njihovog izbegavanja, bez posledica, tvrdeći da su „upoznati“ sa stranim iskustvima. Takvi kadrovi bili su spremni da učine sve u potrazi za „spasonosnim rešenjima“ za izbegavanje bankrotstva i obezbeđenje uspešnog razvoja kompanija, kada za to dođe vreme. Osnivali su svoje specijalizovane firme, znali su i bili spremni da rešenja za izbegavanje primene zakona, bez negativnih posledica, ponude i plasiraju, za šta su dobijali neprimereno visoke nagrade. „Izumitelji i kreatori spasonosnih rešenja“ javljali su se u ime svojih „konsalting“ organizacija ili kao samostalni savetnici.

²⁶¹ Snažan doprinos prihvatanju takvih stavova i mišljenja davali su zvanični državni organi ili pojedini njihovi predstavnici, koji su svakodnevno davali izjave i intervjue o neusaglašenosti naših zakona sa zakonima razvijenih zemalja. U tome su zapaženo učešće imala i sredstva javnog informisanja, pa su zaposleni u organizacijama osiguranja to prihvatili kao realnost. To je bilo utoliko ubedljivije pošto ni brojne kontrole nisu razotkrivale nelegalne i nezakonite radnje, iako je kontrola poslovanja tih organizacija redovno vršena.

Zastupanje prevaziđenog poslovnog morala i primene zastarelih, sa prosperitetnim svetom neusklađenih zakona, proglašavano je nedopustivom manom u savremenim uslovima poslovanja, nesposobnošću oslobađanja od starih navika i izbegavanjem suočavanja sa savremenim izazovima. Cilj nametanja takvih i sličnih stavova bio je da zaposleni radnici prihvate stavove i način razmišljanja da su neregularne radnje privremeno nužne, kao jedini spas u datom vremenu. Propagirano je da će mnoge neregularne radnje biti u doglednoj budućnosti ozakonjene modernim propisima, po ugledu na razvijene zemlje. Tako je stvarana osnova za razvoj psihološke klime u kojoj je u poslovanju privrednih organizacija dozvoljeno sve, osim propadanja, što su uočljivo propagirali i pomenuti „stručnjaci“.²⁶² Kod radnika su takvi postupci pravdani pretpostavkom da će, navodno, sa bankrotstvom organizacije, svi zaposleni koji su inače bili nezaštićeni, ostati bez zaposlenja, a nalaženje novog posla bilo je veoma neizvesno, ili gotovo nemoguće. Kako je i kod drugih poslodavaca rađeno na istim ili sličnim principima, postojao je dobar razlog za ćutanje kolektiva.

Koristeći takve okolnosti, poslodavci u organizacijama osiguranja, rukovođeni ličnim interesima i gonjeni snažnom energijom svoje bezgranične pohlepe, činili su sve da zahvate što veći deo sredstava iz premija. Oni su bili glavni kreatori neregularnog manipulisanja novcem i to su činili bez nastojanja da takve aktivnosti prikriju pred učutkanim kolektivima.

Polazeći od proklamovanih nadzora, sami poslodavci i uprave u organizacijama osiguranja ponašali su se neodgovorno prema osiguranicima, zanemarujući elementarne obaveze prema njima, kao da zakoni i ne postoje i da su oni iznad njih.²⁶³

U skladu s navedenim, novac primljen od zastupnika ili drugih lica sa terena koja su komunicirala sa zastupnicima nije predavan u blagajnu, niti je priman na propisima uređen način. Tako preuzimani novac mogao je biti zadržan, jer njegov prijem nije pratila odgovarajuća dokumentacija i registrovanje u poslovnim knjigama. Polise i uplatnice koje ih prate preuzimane su i odlagane, a primljeni novac od premija korišćen je nenamenski. Sa dokumentima koji su preuzimani kada i novac, postupalo se na isti način kao i sa polisama i uplatnicama preuzimanim od zastupnika, koji su takođe zadržavali novac na ime dogovorene provizije. Ta je

²⁶² Za osnivanje i konstituisanje raznovrsnih firmi koje su pružale intelektualne usluge, gotovo da nisu postojali nikakvi kriterijumi. To je podsticalo njihovo masovno osnivanje, pa se od njih nije mogao ni očekivati ozbiljan rad ni doprinos stabilnosti privrede. Naprotiv, one su doprinosile širenju bezakonja i haotičnog stanja.

²⁶³ Osiguranike nije štitila država, što je oličeno u slabom radu ili neradu kontrolnih organa, formiranih od strane države ili njenih organa. Za to postoje dokazi u načinu rada i ponašanja organizacija osiguranja.

dokumentacija pravdana putem depozita ili duženjem kupaca, odnosno zastupnika, na objašnjeni način.

Od primljenog novca u internu (nelegalnu) blagajnu, isplaćivan je deo ličnog dohotka u gotovom novcu, bez doprinosa, nazvan „varijabilnim delom zarade“. Taj deo ličnog primanja nije registrovan u poslovnim evidencijama osiguranja, jer je isplaćivan iz zadržanog novca, koji takođe nije evidentiran u poslovnim knjigama, niti je o tome ostavljan bilo kakav pisani trag. Takav način isplata zarada zahtevao je da se osmisli način njegovog prikrivanja, koji je dobijao sve šire razmere kako u organizacijama osiguranja tako i u okruženju. Tako ili slično postupali su brojni drugi privredni subjekti; na kraju to je postala gotovo opšta pojava, a mere da se ona zaustavi nisu preduzimane. Uprave organizacija osiguranja isplaćivale su zaposlenima, zvanično, najniže propisane zarade za svaku kategoriju radnika, prema njihovoj stručnoj spremi.²⁶⁴ Te su zarade radnicima isplaćivane, najčešće, na njihove tekuće račune i na njih su uredno plaćani doprinosi i druge obaveze. Drugi, „varijabilni deo zarada“ isplaćivan je iz interne blagajne, od novca pribavljenog zadržavanjem novca od premija i njegovim držanjem u toj blagajni, kako je napred objašnjeno. Visina tog dela zarade zavisila je od uspešnosti u izvršavanju radnih obaveza zaposlenih. Ocenjivanje uspešnosti radnika vršili su njihovi rukovodioci, a visina zarade po tom osnovu — „oceni“, mogla se kretati i do 50,00% od regularno isplaćene zarade. Dvojak način isplaćivanja zarada dobio je, kako je izneseno, široke razmere i nije bio specifičan samo za organizacije osiguranja.

Može se izvući zaključak da je takav sistem isplata zarada imao višestruke negativne posledice:

a) Najpre po radnike, jer je u tom delu visina zarade zavisila isključivo od subjektivnog stava rukovodioca — ocenjivača, pa po tom osnovu radnik nije mogao tražiti niti dobiti bilo kakvu pravnu zaštitu, pošto sa stanovišta zakona takva zarada nije ni postojala. S druge strane, neuplaćivanjem doprinosa radnik je bio višestruko zakinut u ostvarivanju svojih prava, po osnovu bolovanja, ostvarivanja naknade zarade za vreme korišćenja godišnjeg odmora i po osnovu penzijskog prava, čije posledice će radnik trpeti u budućnosti, kada ostvari pravo na penziju.

b) Po penzione, zdravstvene i druge fondove, jer nisu uplaćivani porezi i doprinosi po osnovu tako isplaćenih zarada.

²⁶⁴ Za poslodavce je propisima bila utvrđena obaveza najnižeg ličnog dohotka, koje su morali isplaćivati za radnike pojedinih kategorija stručnosti. Morali su da poštuju tu obavezu, ali za deo zarade koji su isplaćivali iznad tog nivoa, nisu plaćali doprinose i druge obaveze vezane za isplatu ličnih primanja. Takvom isplatom bili su oštećeni radnici, jer nisu mogli da ostvare prava koja su vezana za visinu ličnih primanja, već samo za osnovu regularno isplaćenog nivoa ličnih primanja. S druge strane, oštećeni su bili i razni fondovi koji nisu dobijali sredstva iz doprinosa.

2.8. Preusmeravanje sredstava osiguranja putem fiktivnih faktura

Čest oblik neregularnih aktivnosti, koje imaju za cilj izvlačenje novca od premija prodatih polisa iz funkcije utvrđene propisima i njegovo nenamensko trošenje, vezano je za ispostavljanje i plaćanje fiktivnih računa. Fakture su ispostavljane i plaćane za opremu, najčešće računarsku, nameštaj ili za raznovrsne građevinske radove i usluge. Kontrolisanje takvih radnji, u smislu utvrđivanja tačnosti podataka, činjenica i verodostojnosti dokumentacije koja je pratila fakture, bilo je, zbog opreznosti u njihovom sastavljanju, izuzetno složeno.

Oprema i nameštaj često nisu ni kupovani, već su samo ispostavljane fakture koje su odmah plaćane, a isporučilac je „kupcu“ isplaćivao gotov novac, uz određenu proviziju za „učinjenu uslugu“. Zapravo, u takvom aranžmanu isplaćivana je samo provizija dobavljaču u gotovu, a ostatak do punog iznosa fakture zadržavao je kupac. Ponekad su kupovani oprema i nameštaj i poklanjani raznim licima, najčešće zastupnicima. Zastupnici za svoju „dogovorenu“ proviziju nisu zadržavali novac od prodatih polisa, ali im je kao poklon davana računarska oprema i nameštaj, u njenoj protivvrednosti. Ta se imovina kasnije, na popisima, javljala kao manjak, koji je otpisivan.

Na sličan način finansirana su i ulaganja u servise za tehničke preglede, a njihovi vlasnici imali su, praktično, status zastupnika osiguranja za prodaju polisa. Organizacije osiguranja nisu imale pravo da poseduju svoje tehničke servise, jer im je to bilo zakonom zabranjeno. Međutim, kako je u servisima prodavan veliki broj polisa, nađeno je rešenje da se novac iz organizacija osiguranja servisima daje zvanično, umesto dogovorene provizije, ali kao kredit za finansiranje njihove modernizacije. To je rađeno ulaganjem sredstava preventive iz osiguranja u objekte i opremu servisa, kako bi ovi kontrolisali sigurnosne uređaje na kolima osiguranika datog osiguranja. Finansiranje je vršeno i preko depozita koji su dogovarani sa bankama i njima uplaćivani. U vezi s tim, organizacije osiguranja uplaćivale su bankama određena sredstva u vidu depozita, a one su vlasnicima servisa odobravale kredite za njihovu modernizaciju i adaptaciju. Banke su u tim aranžmanima imale obavezu da deponentu (organizaciji osiguranja) vrate novac, kada korisnik kredita iz deponovanih sredstava vrati banci kredit. Nakon određenog vremena, depoziti su u organizacijama osiguranja, kao dubiozna potraživanja od banaka, otpisivani. Istovremeno, vršen je otpis obaveza korisnika kredita prema banci, uz saglasnost svih učesnika u poslu.

Fakture iza kojih nije stajala izvršena usluga ili radovi, prispevale su organizacijama osiguranja od privatnih firmi ili povezanih pravnih lica, najčešće od građevinskih organizacija koje su pružale raznovrsne usluge, naravno uz saglasnost osiguravajućih kompanija. One su po takvim fakturama isplaćivale novac, a građevinske organizacije su radove izvodile uglavnom na privatnim objektima ili u stanovima. U najvećem broju takvih slučajeva radilo se o investicionim ulaganjima, za koje finansiranje nije moglo da se vrši bez odobrenja Ministarstva za finansije, do 2003. Saveznog, a potom Republičkog. Međutim, takva odobrenja nisu tražena, ulaganja su

vršena a od strane nadležnih organa nije bilo kontrole, niti su preduzimane mere da se to spreči. Po fakturama za građevinske radove, povećavana je vrednost određenih objekata u organizacijama osiguranja, na koje su računi glasili, sa punom formalnom, ali ne i zakonskom osnovom.²⁶⁵ Na taj način je knjigovodstvena (nabavna) vrednost tih objekata enormno uvećavana za iznos vrednosti iz faktura, iako na njima faktički nije bilo nikakvih radova, pa ni promena vrednosti.

2.9. Isplate na ime šteta od kojih je zadržavan novac

Pored iznesenih oblika nenamenskog trošenja sredstava osiguranja, jedan od instrumenata korišćen za preusmeravanje sredstava iz legalnih u nelegalne tokove bile su štete za koje je kreirano više oblika manipulisanja. Početak takvih radnji vezan je za 1999. godinu, kada najveći broj komitenata osiguranja u zemlji zbog rata nije osiguravao svoju imovinu, ili je osiguranje pojedinih njenih oblika, koji su dotada osiguravani, bilo značajno smanjeno. U tim okolnostima žiro-računi organizacija osiguranja, i subjekata u drugim oblastima privrede, bili su veoma često blokirani, a premije naplaćene u gotovom novcu nisu na njih uplaćivane. Isplate šteta osiguranicima vršene su u gotovom novcu, koji su organizacije osiguranja držale van tokova platnog prometa. Priznanice za takve isplate, bez datuma, potpisivao je primalac novca, ali one nisu registrovane u poslovnim knjigama, već su čuvane i tek naknadno aktivirane, onda kada se stanje normalizovalo tj. kada je profunkcionisao platni promet i kada su deblokirani žiro-računi organizacija osiguranja. Tada je novac podizan sa žiro-računa i kao legalan isplaćivan (zapravo, na ime ranije izdatih priznanica podizan je novac sa žiro-računa i samo je predstavljeno da je isplaćivan), po priznanicama po kojima je, u stvari, već jedanput bila izvršena isplata. Priznanice, po kojima su prvobitno stvarno isplaćene štete, zbog nelegalnih izvora iz kojih su one vršene, nisu bile registrovane, kao ni isplaćeni novac. Naknadno su priznanice aktivirane, za njih je novac legalno podizan sa žiro-računa, a isplate su, kao i priznanice, sa novim datumima, prilagođenim vremenu podizanja novca sa žiro-računa, uredno registrovane, ali sada novac nije isplaćen već je zadržan i trošen bez mogućnosti da se to kontroliše.

Dakle, iz nelegalnog izvora isplaćivan je novac za štete po regularnom osnovu i po priznanicama koje su bile kao verodostojan dokument, jer su svi podaci u njima bili tačni, izuzev datuma koji je naknadno upisivan. To što nije vršena registracija tih isplata u poslovne knjige, moglo se objasniti neregularnošću izvora iz koga je isplata vršena. Međutim, događaji koji su usledili pokazali su da je u

²⁶⁵ Fiktivno uvećanje vrednosti bilo koje pozicije imovine predstavlja nerealno iskazivanje aktive bilansa i skriveni gubitak, kao što je slučaj i sa dubioznim potraživanjima, o čemu je bilo reči. Prikazivanje vrednosti na taj način predstavlja neki oblik samoobmane; prof. Slović kaže: „... I pred najsuptilnijom prevarom ljudi se kad-tad otrezne. A šta onda? Svaka zabluda se pre ili kasnije otkrije“, *isto*, str. 168.

organizacijama, u kojima je tako rađeno, razmišljano o budućim produženim vremenskim rokovima. O tome govori činjenica da na tim priznanicama, prilikom isplate, nisu upisivani datumi kada je to urađeno, što je bitan elemenat verodostojnosti poslovne isprave, nakon određenog vremena, kada se poslovna pozicija organizacija stabilizovala, na bazi istih priznanica podizan je novac sa žiro-računa, izvlačen iz legalnih tokova tako što je predstavljano da je isplaćen osiguranicima, ali sada ponovo i po istim priznanicama, koje su zloupotrebijene. One su, s obzirom na namenu za koju su poslužile, bile neregularne.

Isplate koje su na ime šteta vršene po odštetnim zahtevima, koji su bili u sudskim sporovima, bile su takođe neregularne. To je činjeno na taj način što je za predmete koji su bili u sporu podizan novac za isplatu tih šteta, sa žiro-računa organizacija osiguranja. Nakon toga je, preko priznanica sa falsifikovanim potpisima, prikazivano da su štete isplaćene, i isplate su registrovane kroz poslovne knjige. Novac, koji je podizan i čija isplata je predstavljana na izneseni način, nenamenski je trošen. Kasnije su te iste štete isplaćivane po sudskim presudama, sa žiro-računa organizacija osiguranja. U ovim slučajevima radi se o prevari, koja „potkopava društvo stavljanjem poverenja u rizik“.²⁶⁶

2.10. Prikazivanje poklona i popusta iz premija

U poremećenim odnosima na tržištu osiguranja, pribegavalo se raznovrsnim nelegalnim radnjama i metodama za pridobijanje osiguranika, a naročito zastupnika. Nastalo je nerazumno takmičenje u tome koja će organizacija zastupnicima ponuditi više, kako bi ih privolela da rade za nju, odnosno osiguranicima da bi kupili njenu polisu kod njenog zastupnika. Osim što su sve organizacije osiguranja preuzele obavezu da umesto osiguranika plaćaju porez, iz konkurentskih razloga pristupale su i drugim oblicima njihovog stimulisanja. Kao pokloni deljeni su bonovi za kupovinu goriva, ili bonovi za kupovinu robe, a njihova visina zavisila je od visine premije. Roba se mogla kupiti u prodavnicama preduzeća sa kojima su organizacije osiguranja sklopile ugovore, ili u prodavnicama povezanih pravnih lica i sl. Pokloni davani osiguranicima, ili na ime osiguranika, registrovani su u poslovnim knjigama osiguranja kao troškovi reklame. Pored toga, osiguranicima su davani i popusti, koji su se kretali od 5 do 20% od vrednosti premije. Popusti su u poslovnim knjigama registrovani tako što su premije u punom iznosu prvo evidentirane kao prihod i obaveze kupaca, a zatim je za iznos popusta i poklona vršeno storniranje prihoda i obaveza.

Kreatori i darodavci poklona i popusta, pored visokih provizija koje su imali, bili su zastupnici. Sve su to činili uz obrazloženje da su drugi izdašniji, pa osiguranici zbog toga kod njih neće da kupuju polise. Izdaci za poklone, popuste i

²⁶⁶ Z. Radojević, Ž. Aleksić, Z. Petrović, T. Petrović, *Prevare u osiguranju*, Glosarijum, Beograd 2003, str. 78.

dr. nisu uticali na smanjenje njihove zastupničke „dogovorene provizije“, jer su izdatke snosile organizacije osiguranja. Davanje popusta i poklona nije moglo biti kontrolisano, pa je postojala mogućnost njihove dalje zloupotrebe²⁶⁷, jer su o tome odluku donosili zastupnici, potpuno samostalno i nezavisno, u odobrenim okvirima, od strane organizacija osiguranja. Registrovani i neregistrovani zastupnici, sa ugovorima ili bez ugovora o zastupanju određenih organizacija, bili su dobro povezani i praktično su oni, kao neformalne grupe, kreirali odnose na tržištu. Zastupnici su ucenjivali vlasnike, jer ovi nisu smeli da ih tuže, pa je u tim odnosima bilo previše njihove samovolje. Zastupnici su uglavnom radili uz blagonaklonost i odobravanje određenih uticajnih grupa i pojedinaca u organizacijama osiguranja, a iza svega je stajao interes. Uprave u kompanijama osiguranja postupale su na isti način kao i zastupnici, što su oni znali, pa nije postojala mogućnost da, na osnovu izgrađenog međusobnog poverenja, informacije o tome izađu iz kruga poverljivih lica. Za poklone u organizacijama osiguranja, kako je navedeno, terećeni su troškovi reklame, koji pripadaju grupi režijskih troškova, a popusti su prvo registrovani kao prihodi, preko punih naplaćenih premija, pa storniranjem poništeni.

Pored analiziranih deformacija u poslovanju organizacija osiguranja, kao najizrazitijih oblika nelegalnog preusmeravanja i nenamenskog trošenja prihoda, bilo je i mnoštvo drugih, po posledicama manje izraženih, negativnih postupaka.²⁶⁸ Često su zloupotrebljavani krediti koje su organizacije osiguranja odobravale pojedinim licima, koja su tako nagrađivana. Zatim je uziman neprijavljeni novac od prodatih polisa, iz nelegalne blagajne, i davan korisnicima kredita za izmirenje njihovih obaveza po tom osnovu. Novac je na ovaj način uziman i onda kada su bile urgentno potrebne visoke svote novca, a trenutno ga nije bilo u „internoj blagajni“ od neprijavljenih pazara, pa je za kredite isplaćivan novac iz redovne blagajne, a vraćan je kasnije, kada se obezbede sredstva u nelegalnoj blagajni, na način kako je napred prikazano. Eksploatisano je, takođe, i uzimanje poslovnog prostora u zakup, po izuzetno visokim cenama. Zakupodavcima su isplaćivane visoke zakupnine, a zatim je od njih uziman deo novca. U ovom slučaju radilo se o tome da je hitno bio potreban novac, pa je korišćen zakupodavac koji je novac imao i bio voljan da ga pozajmi, a kasnije je dug izmirivan preko visoke zakupnine.²⁶⁹

²⁶⁷ Sam čin davanja poklona i popusta osiguranicima bio je nezakonit i predstavljao je zloupotrebu. Međutim, zastupnici su mogli poklone da uzimaju za sebe, pa i da prisvajaju popuste, pošto to nije kontrolisano.

²⁶⁸ Nekada se u tome išlo toliko daleko da su većinski vlasnici u korporacijama, a preko njih i u osiguravajućim društvima, uzimali novac od zastupnika ili nelegalne blagajne i pozajmljivali ga „svojim organizacijama“, a nakon toga novac je njima vraćan iz legalnih izvora.

²⁶⁹ Sve navedene aktivnosti obavljane su naočigled nadzornih organa u organizacijama osiguranja, bez čije saglasnosti i overe o usklađenosti isplate sa zakonom nije mogla da se izvrši nijedna isplata, niti obavi bilo koja novčana transakcija.

3. PROMENE NAMENE PRIHODA OD UTVRĐENIH PROPORCIJA

Nekontrolisane promene namene u korišćenju prihoda od premije, koje su dugo trajale i bile veoma intenzivne, imale su za posledicu izvlačenje velikih količina novca iz legalnih poslovnih tokova osiguranja. To je uzrokovalo nemogućnost adekvatne upotrebe novca, za izvršavanje obaveza i obavljanje osnovnih funkcija u osiguranju, i njegovo nenamensko trošenje. Time su narušavani elementarni odnosi trošenja pojedinih delova premije u odnosu na utvrđenu namenu, koji su bili regulisani propisima ili drugim aktima, i te norme su organizacije osiguranja morale da poštuju. To je bio interes društva, osiguranika i samih organizacija osiguranja.

Nepoštovanjem namenske upotrebe sredstava prihodovanih naplatom premije, organizacije osiguranja zanemarile su svoju osnovnu funkciju i obavezu blagovremenog obeštećenja osiguranika. Većina tih organizacija izbegavala je izmirenje obaveza prema osiguranicima, gubeći njihovo poverenje, kršeći osnovne norme koje se uvažavaju u toj delatnosti, trošeći novac osiguranika prema interesima određenih grupa u osiguranju.²⁷⁰

Obavezujući vlasnike određenih oblika imovine da je moraju osigurati, država je bila dužna da kontroliše izvršavanje svog, zakonskim propisima utvrđenog naloga, što je i činila kada su u pitanju bili osiguranici. Međutim, izostala je obaveza države da kontroliše izvršavanje obaveza organizacija osiguranja prema osiguranicima. Država se prema obezbeđenju uslova za doslednu primenu zakonskih normi u toj oblasti ponašala kao da nije njena obaveza da zaštiti osiguranike od nemarnosti i nekorektnosti organizacija osiguranja. U neregularnim okolnostima i uslovima poslovanja, koji su podignuti na nivo uobičajenih dozvoljenih normi, praktično je ustanovljen neformalni kodeks ponašanja, po kojem je izgledalo da organizacije osiguranja postoje radi sebe i zadovoljenja potreba interesom povezanih grupa. Na drugoj strani, zanemareno je da one treba da obave svoju funkciju u skladu sa preuzetim obavezama, i sa zakonskim i drugim propisima, kojima je tim organizacijama imperativno naloženo da se u svom radu ponašaju onako kako se to radi u moderno organizovanim zemljama. Na ovom mestu navodi se jedan, po mišljenju autora ove knjige, izuzetno koristan stav, koji se odnosi na finansijske institucije, ali je u potpunosti prikladan i za organizacije

²⁷⁰ Članom 17, tačkom 3 Zakona o osiguranju imovine i lica iz 1996. godine, utvrđeno je „... da savezni organ nadležan za poslove finansija može oduzeti dozvolu za rad organizaciji osiguranja kad utvrdi da organizacija za osiguranje povređuje prava osiguranika i trećih oštećenih lica, odnosno korisnika osiguranja...“, a članom 147, tačkom 5 istog Zakona, utvrđena je kazna za organizacije osiguranja, „ako sredstva tehničke premije ili sredstva preventive (deo premije namenjen za naknadu šteta i preventivu, *podvukao* Ž. L.), koristi suprotno njihovoj nameni, propisanoj članom 47, st. 4 i 5 ovog Zakona (član 50, st. 3 i 4)“, kojim je regulisan način upotrebe tehničke premije, preventive i režijskog dodatka.

osiguranja, posebno u našim okolnostima: „Suština involviranja državnih organa na ovom polju je zaštita investitora (osiguranika — *prim. Ž. L.*) obezbeđenjem međusobnog poverenja i povećanje efikasnosti funkcionisanja celog finansijskog sistema. Orijentacija zakonskog regulisanja većine zemalja usmerena je na smanjenju i eliminisanju mnogih prevara i malverzacija. Do takvih nedozvoljenih radnji najčešće dolazi usled nedostatka informacija pojedinim kategorijama učesnika. Reč je o pojavi tzv. informacione asimetrije, gde jedna grupa učesnika ima više informacija i znanja od drugih. U 20. veku smatralo se da tržišni mehanizam može sam po sebi da reši te probleme. Međutim, do toga nije dolazilo, već obrnuto, u istoriji je bilo mnogo prevara koje su pogubno delovale na poverenje i dalji razvoj. Rešenje problema nedovoljne informisanosti u savremenim uslovima se traži u relaciji veće jasnosti rada, potrebi za javnim objavljivanjem svih relevantnih informacija i strožoj kontroli svih učesnika na finansijskim tržištima.“²⁷¹

U postojećim uslovima i utemeljenim običajima poslovanja kod nas, kako je izneseno, organizacije osiguranja su najveći deo sredstava od naplaćene premije izvlačile iz legalnih tokova i nenamenski ih trošile. One su na ime provizija zastupnicima isplaćivale enormno visoke svote novac. Za takav način rada davano je sledeće objašnjenje: organizacije moraju pribegavati navedenim postupcima zbog neidentifikovanih visokih ciljeva u nedefinisanoj budućnosti, što govori o haotičnom stanju u toj delatnosti, zapravo na tržištu osiguranja. Novac je izvlačen iz legalnih kanala, na analizirane i njima slične načine i nenamenski trošen. Načini trošenja novca nisu predmet analize ove knjige, ali analizirane pojave mogu biti putokaz za usmeravanje pažnje organima za kontrolu i nadzor osiguranja. Iz navedenog proističe da se, pošto je veliki deo sredstava od premije izvlačen iz redovnog poslovanja i nekontrolisano trošen, nisu ni mogle poštovati propisane proporcije u njihovoj upotrebi. Nenamensko odlivanje sredstava, iznad podnošljive mere, uzrokovalo je stalno odlaganje isplata šteta, kao osnovne obaveze organizacija osiguranja prema osiguranicima. Sudski sporovi, na drugoj strani, dostigli su takve razmere da je ozbiljno ugrožavan opstanak brojnih organizacija osiguranja. Za troškove sprovođenja osiguranja, legalno ili nelegalno, angažovana su sredstva bez ikakvog ograničenja. Najveće štete i negativne posledice takvog rada u poslovanju osiguranja trpeli su osiguranici, zbog neblagovremenih naplata šteta i njihovog odlaganja, onda kada ništa nije bilo sporno, osim što je nedostajao novac za te namene, i zbog vođenja dugotrajnih sporova. Najveći propusti događali su se kod onih organizacija osiguranja koje su u predmetu svoje delatnosti imale autoosiguranje, kao obavezno osiguranje tog oblika imovine građana i pravnih subjekata. Kod nas je taj oblik osiguranja bio praktično najmasovniji i u poslovanju po tom osnovu obrtalo se najviše gotovog novca. Kod drugih vrsta osiguranja mogućnosti za neregularan rad bile su manje. S druge strane, organizacije

²⁷¹ D. Erić, *isto*, str. 115.

osiguranja koje su u svom portfelju, pored obaveznog, imale i druge vrste, prvenstveno dobrovoljnih imovinskih osiguranja, prilikom sastavljanja zbirnih završnih računa²⁷² mogle su da pokriju, svojim ukupnim pozitivnim poslovnim rezultatom, gubitak u autoosiguranju, ili veće izdatke za režijske troškove od propisanih za taj oblik delatnosti. Zbog načina rada, povezanosti gotovo svih uticajnih kadrova u organizacijama osiguranja i zastupnika, zbog ispoljenih oblika deformacija u njihovom poslovanju, svim akterima u formiranju dokumentacije i njenom registrovanju u poslovne knjige postavljan je zahtev da se tome prilagode. Drugim rečima, nadležne službe su obavezne da za formiranje dokumentacije i vođenje evidencija u poslovnim knjigama nalaze rešenja kojima će se prikrivati neregularan rad i prikazivati ga kao uredan.

Nalaženjem jednog „rešenja“ u službama računovodstva i finansiranja, podgrevani su apetiti za druge neregularne radnje, pa su postavljeni novi zahtevi za pokrivanje dokumentacijom i drugih oblika nelegalnih aktivnosti. Tako su otvoreni kanali reverzibilnog uticaja kreatora neregularnih radnji na kreatora dokumentacije i poslovnih evidencija i obrnuto.²⁷³

Ako se pođe od pretpostavke da su utvrđeni zdravi dugoročni ciljevi, odnos prema njima se manifestuje kroz zdrave kratkoročne srednjoročne i dugoročne zadatke, i kroz zdrava sredstva kojima se oni realizuju. „Maksimiranje poslovnog rezultata preduzeća u dugom vremenu obezbeđuje, pre svega, održavanje sredstava, a onda i njihovo uvećanje i unapređenje, te stoga može biti prihvaćeno kao vrhovni cilj dobitno orijentisane organizacije ili jedan od njegovih glavnih ciljeva. Usmeravanje svih njegovih aktivnosti u tom pravcu predstavlja vrlo pažljivo upravljanje.“²⁷⁴ Postavlja se pitanje kako su u analiziranim postupcima i aktivnostima zastupljeni citirani ciljevi, kao i pitanje koliko su kreatori takve politike bili daleko od puteva usmerenih ka zdravim poslovnim ciljevima, zapravo koliko su bili na stranputici. Čini se da su na njoj bili u potpunosti.

4. REALNOST FINANSIJSKIH IZVEŠTAJA U OSIGURANJU

Kada se imaju u vidu uslovi u kojima su organizacije osiguranja poslovale u našoj zemlji, kada se zna da su iz okruženja dobijale snažne impulse negativne energije za nezakonit rad, da su i same podsticale nelegalan poslovni odnos prema okruženju, jasno je kolike su bile dimenzije neregularnog rada. Uzme li se u obzir i način kreiranja

²⁷² Organizacije osiguranja koje su u svom portfelju imale više vrsta osiguranja bile su obavezne da za svaku vrstu sastavljaju poseban završni račun, i na kraju zbirni završni račun.

²⁷³ Računovođe su praktično učestvovala u kreiranju dokumentacije i dale svoj doprinos iznesenom načinu rada, a da li su i koliko učestvovala u kreiranju takve politike, ostaje otvoreno pitanje. Najverovatnije je njihov udeo bio mali.

²⁷⁴ N. Stevanović, D. Malinić, V. Milićević, *Upravljačko računovodstvo*, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu, Beograd 2006, str. 330—334.

dokumentacije i poslovne evidencije, može se zaključiti da su poslovne knjige organizacija osiguranja obilovale netačnim i nepouzdanim pokazateljima njihovog poslovanja. Sastavljanjem formalno ispravnih, a suštinski neverodostojnih dokumenata i poslovnih evidencija, koje nisu formirane niti kontrolisane u skladu sa pravilima struke, omogućene su mnoge deformacije u poslovanju ovih organizacija. S obzirom na to da je u njima ova praksa trajala dugo i intenzivno, njihovi kadrovi izgubili su osećaj i potrebu za regularnim načinom rada.

Nakon svega što je izneseno može se, s pravom, postaviti pitanje: „Šta su pokazivali i pokazuju finansijski izveštaji organizacija osiguranja, kao ključni sintetički pokazatelji njihovog poslovanja, ako su temeljeni na netačnim podacima, neverodostojnoj dokumentaciji, na evidencijama neusklađenim s propisima, koji su sastavljeni suprotno zahtevima istinitog registrovanja poslovnih događaja?“

Diskutabilno je i šta može da pokaže bilans stanja u kojem su prikazane visoke vrednosti kapitala, koje ne postoje, i u kojem nisu iskazane znatne neregistrovane vrednosti obaveza, koje postoje. Možemo se zapitati i: „Šta pokazuje bilans uspeha u kojem su prikazani visoki prihodi, koji nisu ostvareni, odnosno u kojem nisu iskazani visoki troškovi koji su ostvareni?“

Radi se, jednostavno rečeno, o lažnim bilansima u koje je ugrađen cilj obmane kontrolnih organa i dovođenje kolektiva u zabludu da je, i pored svega, poslovanje dobro. Takav bilans nije teško sačiniti, ali su teški uzroci koji su izazvali potrebu za njim i posledice sa kojima se jednog dana te organizacije moraju suočiti.

„Nikakva mudrost nije da se napravi lažni bilans, kao što nije preterano velika mudrost da se konstituiše bilo koja ili kakva laž. Problem je da se ona odbrani i sačuva u dugom roku. Pitanje, dakle, nije u tome možemo li napraviti lažni bilans, već zašto se to čini? Kao i svaka laž, lažni bilans je sredstvo samoobmane ili prevare drugog lica, a samo i u izuzetno kratkom roku može da dà željene efekte i da postigne cilj. Lažni bilans uvek ima za cilj da nekog dovede u zabludu ili da ga obmane.

Treba praviti razliku između lažnog i neregularnog bilansa. Svaki lažni bilans je po definiciji neregularan, a svaki neregularan nije u isti mah lažan. Da bi bio lažan, on treba da ima za cilj da se neko van preduzeća (investitor, država ili partner) dovede u zabludu. Svi lažni bilansi se sačinjavaju radi ostvarenja neke koristi onoga ko ima motiv da takav bilans sačini i plasira u javnost.“²⁷⁵

Ovi navodi jasno ukazuju na motiv sastavljanja lažnih bilansa i formiranja neverodostojne dokumentacije, a to je — prikrivanje ružne istine.

²⁷⁵ D. Slović, *isto*, str. 571.

VIII

ANALIZE FINANSIJSKIH IZVEŠTAJA KOJE SIGNALIZIRAJU DEFORMACIJE U POSLOVANJU

1. POTREBA ZA PREVENTIVNOM KONTROLOM POSLOVANJA PREDUZEĆA

U cilju obezbeđenja uspešnog, regularnog i sa zakonima usaglašenog poslovanja, privrednih i drugih pravnih subjekta, utemeljene su brojne i raznovrsne kontrole, kao što su: kontrola regularnosti i sa zakonima usklađenog poslovanja, kontrola izvršenja planiranih zadataka, kontrola kvaliteta proizvoda, kontrola ispravnosti tehnoloških procesa, kontrola materijala, kontrola prisutnosti radnika na poslu, kontrola novčanih tokova i mnoge druge. Međutim, specifična vrsta kontrole je utvrđivanje činjenica u vezi s određenim poslovnim zbivanjima, odnosno aktivnostima koje je neophodno rasvetliti kako bi se objektivno predstavili konkretni neuobičajeni događaji i utvrdio obim eventualnih štetnih posledica koje su oni uzrokovali. To je forenzička kontrola i vezana je uglavnom za rasvetljavanje postupaka i toka određenih nezakonitih radnji u poslovanju privrednih subjekata, ili utvrđivanje i predstavljanje odgovarajućih činjenica vezanih za nastanak konkretnih spornih događanja, te razjašnjenje uzroka i posledica koje iz njih nastaju. Radnje koje su izazvane nezakonitim, namernim ili nenamernim postupcima pojedinaca, povezanih grupa ili pravnih subjekata, a kojima su ugroženi interesi drugih subjekata, fizičkih lica ili društvene zajednice, najčešći su predmet sporenja ili službenog sudskog procesuiranja. Forenzičko računovodstvo je instrument rasvetljavanja takvih događanja i utvrđivanja obima štetnih posledica koje su izazvali. Korišćenjem tehnika ovog računovodstva moguće je razotkrivanje relevantnih činjenica, njihovo dubinsko, objektivno i svestrano sagledavanje i analiziranje, razotkrivanje i predstavljanje suštine događaja koji se ispituje i posledica koje je on uzrokovao. U tom smislu, uloga forenzičkog računovodstva je nezamenljiva.

Forenzičko računovodstvo, shvaćeno u užem smislu, smatra se instrumentom u rasvetljavanju događaja koji su u nekoj vrsti spora pred sudskim organima ili se u vezi s njima vode sudski procesi vezani za krivična ili prekršajna dela, po službenoj dužnosti. Dakle, kada se radi o sudskim sporovima, u pitanju su događaji koji su već nastali u prošlosti, i u vezi s kojima se pribavljaju dokazi kako bi se spor ili proces koji se vodi okončao u skladu sa zakonom. Međutim, kada se radi o privrednim subjektima — preduzećima, treba imati u vidu činjenicu da je svako preduzeće brojnim nitima ekonomske komunikacije povezano sa velikim brojem drugih subjekata iz okruženja ili šireg privrednog ambijenta, i da njegovo uspešno ili neuspešno poslovanje često ima manji ili veći uticaj na to okruženje, odnosno ambijent. Razlog za to je što se svaki privredni subjekat javlja kao kupac ili

dobavljač brojnim drugim privrednim subjektima sa kojima sarađuje. S druge strane, on svojim poslovanjem obezbeđuje odgovarajuće prihode raznim državnim organima i brojnim institucijama, uz istovremeno stvaranje uslova za posao svojim radnicima. Stoga su za uspešnost poslovanja svakog privrednog subjekta, i njegovo regularno poslovanje, zainteresovani i drugi privredni subjekti koji su sa njim poslovno povezani, a kojima on, kao kupcima, obezbeđuje uslove za uspešan rad, ili od njih, kao dobavljača, kupuje određene proizvode obezbeđujući tako plasman njihovih proizvoda. Takođe, za uspešno poslovanje zainteresovani su akcionari koji su uložili sredstva u dati privredni subjekt, društvena zajednica koja od poslovanja privrednih subjekata obezbeđuje odgovarajuće prihode, a zainteresovana je i za socijalnu sigurnost građana preko njihovog zapošljavanja. U prvom redu zainteresovani su zaposleni radnici, radi svoje sigurnosti i sigurnosti svojih porodica, te brojne institucije koje iz poslovanja privrednih subjekata ostvaruju svoje prihode, sindikati i drugi.

Imajući u vidu dosadašnje iskustvo u korišćenju forenzičkog računovodstva, kao instrumenta kontrole i utvrđivanja činjenica, može se, bez bojazni od pogrešnog zaključka, naglasiti da je to računovodstvo u daljoj i bližoj prošlosti korišćeno u rasvetljavanju raznih krivičnih dela u sudskim procesima, u razotkrivanju činjenica vezanih za nezakonite radnje i dela, i nešto manje za razne imovinske i druge sporove. Dakle, forenzičko računovodstvo korišćeno je za rasvetljavanje prošlih događaja, što znači da se bavilo prošlošću i posledicama koje su uzrokovane u prošlosti, bez mogućnosti da na tu prošlost utiče, jer se prošlost ne može popravljati. To jasno pokazuje da forenzičko računovodstvo nije korišćeno kao instrument preventive tj. za onemogućavanje pojave nedozvoljenih aktivnosti i sprečavanje ili ublažavanje njihovih posledica. Činjenica je da se od strane odgovarajućih državnih i drugih organa, i kontrolnih organa unutar samih privrednih subjekata, sprovode raznovrsne kontrole ali sve one pokazale su se neefikasnim i inertnim u zaštiti brojnih i raznovrsnih interesa onih koji su, pre svega, ekonomski zainteresovani da se poslovanje u privrednim subjektima odvija na zakonit način. Ispunjavanje tog zahteva podrazumeva da se preventivnim aktivnostima blagovremeno uoče pojave devijantnog ponašanja u poslovanju privrednih subjekata i da se, s tim u vezi, prilagode zakoni i zakonodavna aktivnost, kako bi se društvo, privredni sistem, i svi oni koji su zainteresovani za legalan rad privrednih subjekata, zaštitili od neželjenih posledica koje sa sobom nosi nemarno ili nezakonito poslovanje subjekata koji se bave privrednim aktivnostima. Vezano za to, ukazuje se na mogućnost da se dubinskim analizama finansijskih izveštaja, kao instrumentom rasvetljavanja ekonomskih i drugih pojava, blagovremeno uoče nastanak ili tendencije usmerene u pravcu poslovanja koje vodi ka lošem ili nezakonitom radu, kako bi se pravovremeno preduzele adekvatne mere i izbegle ili ublažile štetne posledice, koje takvo poslovanje neminovno uzrokuje.

Država ima obavezu da zaštiti svoje građane ne samo od uličnog i njemu sličnog nasilja u kome stradaju pojedinci ili grupe ljudi, već i od ekonomskog nasilja, koje ugrožava egzistenciju ljudi i njihov normalan život. Signali nelegalnog, neuobičajenog ili nezakonitog rada tih pojedinaca ili grupa u privrednim subjektima, vođenih ličnim interesima kojima se podriva ekonomska osnova društva uz sve štetne posledice koje iz toga mogu proizaći, mogu se otkriti svestranom analizom finansijskih izveštaja privrednih subjekata. U tom smislu, u nastavku ovog poglavlja odgovarajuća pažnja biće posvećena analizi finansijskih izveštaja; takođe, biće ukazano na mogućnosti koje pruža njeno korišćenje u preventivnom delovanju državnih i drugih organa da se nelegalne i ekonomski neopravdane pojave spreče ili njihove štetne posledice bar ublaže i svedu na meru koja neće bitno ugroziti privredne tokove i stabilnost ekonomskog sistema zemlje. Treba istaći da se i sada u moderno organizovanim preduzećima, ili onima koja su na putu da to postanu, vrše veoma suptilne analize finansijskih izveštaja, ali one su uglavnom usmerene na doprinos internim upravljačkim potrebama, dok je nezakonit i devijantan rad privrednih subjekata za njih od sporednog interesa. U nastavku će naša pažnja biti posvećena upravo ovoj dimenziji analize, jer osposobljeni forenzičar mora da poznaje sve mogućnosti koje pruža svestrana analiza finansijskih izveštaja; bez toga on ne može imati legitimitet kompletnog forenzičara.

Podaci koje sadrže finansijski izveštaji i računovodstvene evidencije, iskorišćeni za razne analize ekonomskih pojava i zbivanja u privrednim subjektima, i upotrebljeni na pravi način, mogu predstavljati dragocenu pomoć u rasvetljavanju mnogih nezakonitih aktivnosti. Utvrđivanje činjenica vezanih za dokazivanje raznih zloupotreba, krivičnih i prekršajnih dela, često je vezano za razjašnjavanje mnogih prethodnih aktivnosti pojedinaca ili grupa, koje su pripremale uslove za izvršenje nezakonitih aktivnosti, kao i u prikrivanju traga njihovog izvršenja. Signale za to mogu dati upravo analize finansijskih izveštaja, analize putem racio brojeva, koristeći pritom i druga dokumenta i informacije koje finansijski izveštaji ne sadrže²⁷⁶. Takve analize mogu pružiti veoma korisne informacije raznim eksternim i internim kontrolnim organima, sudskim i organima gonjenja, u predstavljanju prave slike događaja, pripremanju za izvršenje nezakonitih radnji. Iz same analize finansijskih izveštaja najčešće se ne može otkriti i kompletno rasvetliti neka ekonomska pojava ili nezakonita aktivnost. Takođe, ni samim činjenicama vezanim za nelegalnu aktivnost, bez obzira na to što one rasvetljavaju i dokazuju konkretnu nezakonitu radnju, ne dobija se potpuna slika celokupnog događanja u privrednom subjektu, pre, za vreme, i nakon vršenja protivzakonite radnje. Zato se potpuno razjašnjenje može dobiti tek rasvetljavanjem konkretnih aktivnosti, činjenicama neposredno vezanim za takve događaje i analizom svih okolnosti u kojima je ona nastala. Tek takvim pristupom određene aktivnosti — koje su predmet ispitivanja od strane forenzičara na osnovu konkretnih činjenica,

²⁷⁶ Ugovori, narudžbenice, reklamacije, razni dopisi i drugi neračunovodstveni dokumenti.

gledanih iz šireg ugla posmatranja, dubinskom analizom okolnosti u kojima je data pojava nastala — može se dati svestrana i kompletna slika date pojave za koju postoji interesovanje određenih organa. Na primer, manipulisanje vrednošću imovine i poslovnim rezultatom najčešće je motivisano izbegavanjem plaćanja poreza, ili prikrivanjem gubitka, kako bi menadžment obezbedio uslove da i dalje vodi privredni subjekat s ciljem sticanja odgovarajućih nagrada. Stav je autora ove knjige da se odgovornost za poslovanje subjekta privređivanja ne može posmatrati jednostrano, sa stanovišta umešanosti menadžmenta u neke nedozvoljene aktivnosti koje se zakonski sankcionišu kao krivična ili prekršajna dela, već se odgovornost mora postaviti u širem kontekstu, u smislu (ne)dovoljne aktivnosti menadžmenta u ispitivanju svih okolnosti kojima je uslovljena uspešnost poslovanja i sa čime je povezana nemarnost ili, mnogo češće, nestručnost. Smišljeno analiziranje finansijskih izveštaja može, isto tako, dati značajne pokazatelje o tome da li su odgovorni u preduzeću, pre svih njegov menadžment, pokazali dovoljno pozornosti u smislu vođenja poslovanja u smeru ostvarivanja prihvatljivih rezultata, i u smislu iskorišćenosti svih mogućnosti u adekvatnom vođenju preduzeća. To podrazumeva da analize mogu i treba da ukažu na neiskorišćene prilike, u datim okolnostima. Dokumentacija može biti ispravna, poslovne promene tačno evidentirane i prikazane, a poslovanje preduzeća ipak može biti neuspešno. Zato analize finansijskih izveštaja i računovodstvene dokumentacije predstavljaju nezaobilaznu fazu istraživanja u rasvetljavanju brojnih ekonomskih i nezakonitih pojava u poslovanju preduzeća.

Prema izloženom, analize finansijskih izveštaja ne služe prvenstveno rasvetljavanju neke konkretne nezakonite ili druge štetne aktivnosti ili događaja, mada mogu i tome dati dragocen doprinos, već za otkrivanje signala i ukazivanje na to da li se poslovanje konkretnog privrednog subjekta odvija u neželjenom pravcu, iz čega nastaju uslovi za nezakonite radnje i značajne štetne ekonomske posledice, kako za privredni subjekat na koga se analize odnose, tako i za sve one koji su zainteresovani za njegovo poslovanje. Gledano sa tog aspekta, u daljim izlaganjima biće ukazano na mogućnosti koje u tom pogledu analize finansijskih izveštaja pružaju.

2. KARAKTERISTIKE ORGANIZOVANJA POSLOVANJA PREDUZEĆA

Kao sistem, preduzeće je organizovani skup ljudi odgovarajuće kvalifikacione strukture, čiji se specifični komplementarni radovi integrišu u kolektivni rad za proizvodnju ekonomskih dobara. Uz to, preduzeće čine određene, ograničene materijalne i druge ekonomske vrednosti usklađene raznovrsnosti, pribavljene iz okruženja, između kojih se u dinamici racionalno povezanih aktivnosti ljudi, njihovim delovanjem na te vrednosti, u kontinuiranim tokovima reprodukcije, uspostavljaju, i razrešavaju brojni odnosi. Racionalnim delovanjem kolektiva na sredstva, odvijaju se procesi čiji je cilj transformacija vrednosti proizvodnjom materijalnih dobra ili usluga, kojima se, posredstvom tržišta, zadovoljavaju konkretne društvene potrebe. Na tržištu

se potvrđuju potrebe za proizvodima ili uslugama preduzeća, proverava svrsishodnost njihove proizvodnje, uspešnost poslovanja, mogućnost realizacije njegovih poslovnih ciljeva i otkrivaju šanse razvoja.

Polazeći od toga, može se reći da „prerađivačka (ekonomska) misija preduzeća proističe iz zahteva pažljivog korišćenja ograničenih resursa u cilju što boljeg zadovoljavanja stalno rastućih potreba, što je opšti ekonomski cilj, razlog privređivanja uopšte. U skladu s tim, preduzeće je skup radnih, materijalnih, imaterijalnih i novčanih resursa pribavljenih iz okruženja sa namenom angažovanja i trošenja u procesu transformacije vrednosti u preduzeću. Iz tog procesa rezultuju i u okruženje odlaze proizvodi i usluge koji služe neposrednom ili posrednom zadovoljenju potreba“.²⁷⁷ Navedenim stavovima istaknuta je dvojaka veza preduzeća sa okruženjem, u njegovim aktivnostima, i to: prva kojom se pribavljaju potrebna dobra i vrši odliv novca za njihovo plaćanje, i druga, kojom se uspostavlja odgovarajuća komunikacija isporučivanjem proizvoda i usluga poslovnim partnerima i prilivom novca od naplate tih isporuka. Tu vezu ilustruje šema broj 5 koja se nalazi na strani 191.

Resursi koje preduzeće angažuje u poslovnim aktivnostima su: ljudski (kolektiv), prirodni (zemljište, rude, šume, vode i dr.), građevinski i infrastrukturni objekti, mašine, transportna sredstva, inventar, zalihe (materijal, nedovršena proizvodnja, gotovi proizvodi i dr.), razni oblici prava iz poslovnih odnosa (potraživanja od kupaca, iz plasmana novčanih sredstava i sl.) i raznovrsni oblici nematerijalnih ulaganja (patenti, licence, razvojni programi i dr.). Navedeni oblici dobara se u tržišnoj privredi inicijalno najčešće javljaju u obliku novca, koji se pribavlja od ulagača-investitora (vlasničkih uloga i uloga poslovnih partnera), ili iz kredita i drugih izvora. Za obavljanje određenih poslovnih aktivnosti preduzeća, pomenuti i drugi resursi, koji se koriste, svojom veličinom i raznovršnošću moraju odgovarati ciljevima i zadacima koji se njihovom upotrebom mogu ostvariti. U dinamici poslovnih aktivnosti preduzeća, resursi smišljenom upotrebom menjaju svoje oblike: pribavljanjem novih dobara iz okruženja, transformacijom u preduzeću, isporukama proizvoda i usluga poslovnim partnerima, kao i plaćanjem obaveza i naplatom potraživanja. Prema tome, određena ekonomska dobra su stalno prisutna u preduzeću, ali se njihov obim, sastav i međusobni kvalitativni i kvantitativni odnosi, u lancu dinamičkih, neprekidnih i povezanih poslovnih procesa stalno menjaju. Razlog je u tome što se u svakom procesu angažuje adekvatan obim komplementarne strukture sredstava, koja tom procesu ili nekoj njegovoj fazi odgovara. Prema tome, preduzeće je organizaciona i ekonomska celina i ima svojstvo poslovnog, finansijskog i pravnog entiteta u odnosu na okruženje i ono je bilansno-računovodstvena celina.

²⁷⁷ N. Stevanović, D. Malinić, V. Milićević, *Upravljačko računovodstvo*, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu, Beograd 2006, str. 1.

U Zakonu o preduzećima, kao vrhovni cilj kojim se preduzeće, odnosno privredno društvo, rukovodi prilikom osnivanja i u toku poslovanja, jeste sticanje dobiti.

Determinante preduzeća u savremenim uslovima su: 1) da je ono privredni subjekt; 2) da je ono pravna ličnost; 3) da je ono ekonomska ličnost i 4) da je ono upućeno samo sebi, tj. da ostvarivanjem sopstvenih ciljeva ispunjava svoje i ukupne društvene interese. Preduzeće je, prema tome, organizovani sistem sa istaknutim individualnim, grupnim, društvenim i materijalnim ciljevima, u proizvodnji i prometu proizvoda i usluga namenjenih podmiranju ekonomskih i drugih potreba, putem tržišta. Polazeći od te uloge preduzeća u procesima društvene reprodukcije, društvo je zainteresovano za njegovo poslovanje. Taj interes je involviran činjenicom da preduzeće svojim angažmanom razrešava brojne probleme društvene zajednice u sferi zapošljavanja njenih članova. Ono, takođe, obezbeđuje određene prihode državi, od poreza i drugih dažbina. Zato država, kao organizovani veliki sistem, propisima reguliše uslove poslovanja preduzeća, u kojima ona obavljaju delatnost i ostvaruju poslovne ciljeve. Propisima se štite interesi društva i interesi preduzeća, čime se obezbeđuju regularni uslovi za njihov rad. Normama ekonomskog ponašanja preduzeća uvodi se poslovni red u čitav proces društvene reprodukcije, što je uslov i pretpostavka ne samo za ostvarivanje njihovih ekonomskih ciljeva, već i za njihov opstanak. Ekonomske aktivnosti su, u suštini, organizovano ponašanje kojim se obezbeđuje ostvarivanje poslovnih ciljeva preduzeća. Step en poslovne efikasnosti preduzeća ogleda se u uspešnosti ostvarivanja, odnosno u nivou maksimalizacije ekonomske koristi uz što manja ulaganja. Samostalnost akcija i sloboda odlučivanja osnovna su obeležja proizvodno-prometne aktivnosti preduzeća, bez kojih bi ono, u izboru ciljeva i metoda poslovanja, gubilo bitne elemente privredne i pravne ličnosti. Imajući to u vidu, dolazi se do zaključka da preduzeće, izvršavajući poslovnu funkciju u privrednom sistemu, preuzima na sebe rizik. Neizvesnost proističe iz složenosti poslovnih aktivnosti i slobode odlučivanja, kao bitnih atributa proizvodne i prometne funkcije preduzeća.

U tržišnoj privredi, proizvodnja roba radi ostvarivanja dobiti predstavlja osnovni cilj privređivanja preduzeća. Po Zakonu o preduzećima, trajno i kontinuirano sticanje dobiti motiv je za njegovo osnivanje i rad. U savremenim uslovima, cilj se ističe u posebnom vidu, kao maksimiranje profita. Na taj način prekinuta je direktna veza između poslovnih aktivnosti preduzeća i procesa zadovoljavanja društvenih potreba. Međutim, posredstvom ostvarenja osnovnog cilja, sticanja dobiti, odnosno profita, kome su podređene sve aktivnosti, kako angažovanje i upotreba sredstava i drugih resursa, tako i organizovanje delatnosti, na posredan način ostvaruju se, ili se stiču mogućnosti ispunjavanja i drugih zahteva privređivanja. To znači da je trajni zadatak preduzeća da kratkoročno i u proširenoj vremenskoj dimenziji, maksimira pozitivnu razliku između prihoda i troškova. Iz toga logično proističe i maksimiranje dobiti, odnosno profita i svih drugih pokazatelja rezultata poslovanja.

Formulisanje ciljeva je izbor između alternativnih mogućnosti akcija, čijom realizacijom se maksimiraju učinci. Planiranje ima smisla ako je njime moguće formulirati akcije čija realizacija vodi postizanju utvrđenih ciljeva. Na taj način otvara se mogućnost kontrolisanja rezultata pojedinih akcija i ostvarenja njihovih učinaka u etapama, koje vode izvršavanju projektovanih planiranih zadataka.

Ciljevi preduzeća predstavljaju, u određenom smislu, kriterijum racionalnosti odluka, pre nego što počne njihova realizacija. Istovremeno, oni čine standarde kontrole poslovanja. Stoga definisani ciljevi presudno utiču na izbor načina i metoda poslovanja preduzeća i merilo su za kontrolu njegove efikasnosti. Zato se realizaciji ciljeva podređuju sve odluke poslovne politike, te pojedinačni, etapni i dugoročni planovi preduzeća i njegovih delova. Imajući to u vidu, delovi preduzeća čije se poslovanje, delimično ili u celosti, može konstituisati kao objekat računovodstvenog obuhvatanja, u centru su pažnje menadžmenta i drugih organa preduzeća, pa dobijaju status objekta kontrole. Delovi preduzeća treba da generišu takve potrebe čije će uvažavanje da proističe iz zajedničkih ciljeva celine, i da usmeravaju svoju aktivnost ka efektivnijim područjima delatnosti i efikasnom privređivanju. Preduzeće će poslovati uspešnije ako svoje poslovne ciljeve usaglašava sa ciljevima privređivanja ambijenta, odnosno okruženja odakle dobrim delom dobija impulse, kao putokaz i podršku za ostvarivanje svojih poslovnih programa. U konkretnim okolnostima, u postupku definisanja ciljeva mogu postojati značajne razlike između interesa vlasnika kapitala — akcionara i drugih koalicionih grupa povezanih interesima, što će imati uticaja i na formulisanje ciljeva

Polazeći od strukture preduzeća i različitih interesa u njegovom okviru od interesa okruženja, u savremenim uslovima, može se govoriti o potrebi definisanja više ciljeva. Na taj način preduzeće treba da dokaže potrebu za svojim postojanjem u određenom velikom sistemu. U okviru tih ciljeva, dominantan zahtev jeste kontinuirano etapno i dugoročno ostvarivanje zadovoljavajućeg dobitka. Taj zahtev proističe iz sledećih dveju premisa:

1. dobitak predstavlja uslov opstanka i razvoja preduzeća, i
2. neostvarivanje respektivnog dobitka predstavlja razlog da se preduzeće reorganizuje, promeni menadžment, ili da se likvidira.

Kada se govori o dugoročnim razvojnim ciljevima, koji predstavljaju planiranje budućnosti u velikim tj. složenim preduzećima, onda se utvrđuje njihova hijerarhija. To podrazumeva njihovo rangiranje na ciljeve višeg i razne nivoe nižih rangova. Sposobnost preduzeća da održi relativnu nezavisnost ciljeva svojih delova, u granicama dinamički racionalne usklađenosti, predstavlja osnovu njegovog stabilnog razvoja. Uslove za to generiše dinamizam složenog preduzeća tako što zajedništvo drži vezama koje proističu iz kohezivne snage nesmetanog razvoja delova u okviru sistema kao celine. Zajedništvo delova u celini jača povezanost, međusobnu uslovljenost, komplementarnost ciljeva poslovanja, ali i relativnu nezavisnost njihovog razvoja.

Pored maksimalizacije dobitka, kao osnovnog, često se nameću i drugi ciljevi, kao što su: razvoj preduzeća, rast zarada zaposlenih, osvajanje određenih tržišta i drugi. Maksimiranje dobiti omogućava obezbeđenje uslova za realizaciju tih i drugih, u hijerarhiji različito rangiranih ciljeva. Poslovanje sa gubitkom to ne omogućava i može se tolerisati samo kao kratkoročna prolazna pojava između uspešnih poslovnih perioda.

Ciljevi preduzeća realizuju se putem usvajanja i realizacije određene poslovne politike. Procesi koncipiranja ciljeva i definisanja poslovne politike često se u preduzećima odvijaju istovremeno, pa je nekada teško razgraničiti kada prestaju aktivnosti na formulisanju ciljeva, a počinje uobličavanje poslovne politike. Logično je da se u tome prvo utvrđuju ciljevi, kojima se kreiraju dometi poslovanja i postavljaju osnove planiranja. Naime, pre otpočinjanja bilo kakve ekonomske aktivnosti, neophodno je formulisati ciljeve koje treba ostvariti. Zbog toga odluka o ciljevima, kao stanju u definisanoj budućnosti prema kojoj se poslovne aktivnosti usmeravaju, predstavlja bazičnu odluku na kojoj se temelji buduće poslovanje preduzeća u određenom vremenskom okviru.

Ciljevi su situacije i stanja prema kojima se poslovna aktivnost preduzeća orijentiše. S druge strane, politika usmerava odlučivanje u organizacionoj strukturi preduzeća, kako bi svaka odluka bila usaglašena sa utvrđenim ciljevima. Na taj način se olakšava koordinacija i kontrola poslovanja i u njega se unose elementi neophodne opreznosti. Prema tome, osnovna svrha poslovne politike jeste da trasira pravce i način realizacije ciljeva na najefikasniji način. Jedan od bitnih zahteva, koji se poštuje i koji predstavlja uslov za dobro definisanje i delotvornost poslovne politike, jeste da u njenoj izgradnji i formulisanju aktivno učestvuju subjekti koji će je sprovesti. To omogućava organima i pojedincima da tu politiku i način njene realizacije shvate, i da je prihvate kao obavezu koju su sami kreirali. U proceduri definisanja poslovne politike to se čini na različitim nivoima, pri čemu se mora postići saglasnost između tih nivoa, kao i usaglašenost između različitih, udaljenih, delova preduzeća.

2.1. Principi organizovanja i upravljanja preduzećem

Predmet organizovanja preduzeća prvenstveno su ljudi, koji čine preduzeće skupa sa sredstvima, kojima se obezbeđuje ostvarivanje poslovnih ciljeva. Otuda se u preduzeću organizuju oni elementi koji ga čine sistemom, tj. ljudi i sredstva kojima ono raspolaže za realizaciju svojih zadataka.

Između ljudi u preduzeću postoje određeni odnosi koji su predmet i rezultat organizovanja. Takođe, postoje određeni kvantitativni i kvalitativni odnosi između sredstava, koji se u dinamici poslovnih aktivnosti stalno menjaju. Često određeni oblici sredstava nestaju ili se menjaju a drugi se pojavljuju, pa su i ti odnosi predmet organizovanja. U procesima rada, ljudi imaju određeni odnos prema sredstvima, a sredstva, s druge strane, deluju na ljude i uslovljavaju povratne efekte ljudskog

delovanja na njih. Ti odnosi, usklađeni na način kojim se obezbeđuje ostvarivanje programa poslovanja, čine strukturu preduzeća kao subjekta privređivanja. Pojave koje utiču na zasnivanje tih odnosa i izgradnju odgovarajuće njihove strukture u preduzeću, predmet su organizovanja. Naime, nameće se potreba da se između ljudi i sredstava u preduzeću organizacijom uspostave skladni odnosi i obezbedi njihovo harmonično funkcionisanje. Oblici organizacije tih odnosa čine funkcije preduzeća, koje u organizacionom smislu predstavljaju elemente preduzeća kao poslovne celine, pa su one rezultat organizovanja.

Struktura preduzeća kao organizovanog sistema, oblik je u kome preduzeće postoji i svoju egzistenciju potvrđuje akcijama usmerenim prema određenim poslovnim ciljevima. Procesi organizovanja svakog privrednog subjekta imaju nešto što je zajedničko svima, što proističe iz opštih principa, ali imaju i nešto što je specifično za svaki oblik organizovanja, svako preduzeće, što je uslovljeno posebnim karakterom predmeta organizovanja.

Organizovanje preduzeća uslovljeno je principima na kojima se organizacija zasniva, metodama koje se primenjuju i instrumentima koji se pri tome koriste. Ove osnove organizovanja su različite; neke od njih važe za sve procese harmonizacije svih preduzeća, a druge samo za organizovanje određenih preduzeća. Konkretna organizaciona rešenja zasnivaju se na opštim principima, metodama, korišćenju odgovarajućih instrumenata, ali imaju i svoju specifičnu komponentu, uslovljenu karakteristikama preduzeća koje je predmet organizovanja.

Principi organizovanja moraju biti u funkciji osnovnih zahteva reprodukcije, koji praktično znače postizanje maksimalnih efekata poslovanja sa minimalnim ulaganjima. Ovaj princip, u konkretnoj realizaciji, javlja se u vidu tri potprincipa. To su: a) princip produktivnosti, čijim se dometima u primeni može obezbediti optimalna upotreba radnih potencijala, što podrazumeva ostvarivanje maksimalnih efekata rada uz minimalna ulaganja za njegovo angažovanje; b) princip ekonomičnosti, čijom se doslednom primenom u poslovanju postiže optimalno trošenje materijalnih i drugih elemenata proizvodnje za realizaciju planiranih rezultata, što znači ostvarivanje maksimalnih prihoda sa minimalnim troškovima i c) princip rentabilnosti koji predstavlja zahtev za ostvarivanjem maksimalne dobiti uz minimalno angažovanje sredstava. Organizovanje preduzeća mora biti podređeno suštinskoj potrebi obezbeđenja neophodne dinamike poslovanja i razvoja sopstvenog sistema. Mogućnosti da se to postigne su u potrebnoj adaptaciji privređivanja i prilagođavanja poslovanja uslovima u kojima preduzeće funkcioniše.

Preduzeća se organizuju na funkcionalnom principu, u čemu funkcije čine grupe racionalno povezanih srodnih poslova. One se međusobno razlikuju zavisno od vertikalne ili horizontalne podele rada. Njihovo organizovanje uslovljeno je potrebama realizacije ciljeva, koje preduzeće nastoji da ostvari. Pojedinačno, funkcije se organizuju tako da pokrivaju deo poslovnih aktivnosti kojima se pored svojih, obezbeđuju i uslovi za izvršavanje zadataka drugih funkcija u preduzeću,

doprinoseći realizaciji njegovih globalnih ciljeva. Funkcije u principu obuhvataju tri područja i to: upravljanje, rukovođenje i izvršavanje.

Sistem rukovođenja može se po vertikalnoj liniji postaviti na tri ili više nivoa:

- Glavni menadžment preduzeća, čiji je zadatak strateško upravljanje. Pored toga, u njegovoj nadležnosti su: poslovni ambijent, ciljevi poslovanja i razvoja, i globalna organizaciona struktura preduzeća;
- Srednji nivo menadžmenta, čije su aktivnosti usmerene na taktičko upravljanje i koordinaciju poslova;
- Niži menadžment koji se bavi nadziranjem procesa i izvršioca koji poslove obavljaju.

U izvršavanju zadataka preduzeća postoje bitne razlike u karakteristikama aktivnosti svake funkcije. Tako, funkcija upravljanja konkretizuje ciljeve preduzeća, kojima se utvrđuju zadaci poslovanja i razvoja. Funkcija rukovođenja operacionalizuje zadatke koje funkcija upravljanja definiše. Prema tome, funkcija upravljanja utvrđuje zadatke za preduzeće, a funkcija rukovođenja postavlja zadatke za ljude, za izvršioca na radnim mestima. Na kraju, izvršna funkcija realizuje tako formulisane zadatke. Suština rukovođenja je, s obzirom na njegovu ulogu u odnosu na aktivnosti preduzeća, pokretanje procesa rada i usklađivanje brojnih raznovrsnih operacija, kako bi one bile sinhronizovane i tako dovele do izvršavanja zadataka.

Dinamika aktivnosti preduzeća prilagođava se promenama okolnosti u kojima se odvija poslovanje, što uslovljava intenzitet i dubinu promena organizacije, kojom je izvršavanje zadataka uslovljeno. Promene u organizaciji koje proističu iz potrebe prilagođavanja novim okolnostima, izazvanim menjanjem internih ili eksternih uslova privređivanja, zasnivaju se na određenim principima, na kojima se uspostavlja delotvorna organizacija. Sistem organizovanja poslovanja je, prvenstveno, zadatak funkcije rukovođenja, koja organizuje, koordiniše i usmerava realizaciju upravljačkih namera. Funkcija rukovođenja je, prema tome, integralni deo svakog sistema dobre organizacije, koji izvire iz ciljeva poslovanja.

U neposrednoj vezi s upravljanjem i rukovođenjem je kontrola poslovanja, kojom se proverava, podstiče i obezbeđuje izvršavanje zadataka na predviđeni način. Kontrola je usmerena na podizanje kvaliteta privređivanja preduzeća, tj. podizanje ekonomičnosti, produktivnosti i rentabilnosti, kao merila kvaliteta rada sistema, na nivo koji omogućava uspešno poslovanje i razvoj. Izdvajanjem kontrole u posebnu grupu poslova ili funkciju, stvaraju se uslovi da ona kvalitetno i efikasno obavlja svoje aktivnosti, na zavidnom stručnom nivou, na potrebnom stepenu samostalnosti, bržem i jednostavnijem kontrolisanju predmeta iz njene nadležnosti. Na taj način smanjuje se opterećenje organizatora poslovanja i povećava njihov uvid u tokove procesa rada, koristeći se rezultatima delovanja organa kontrole. Kontrolom se obuhvataju dva područja i to: poslovi tehničke i poslovi ekonomske kontrole. Predmet aktivnosti

tehničke kontrole je praćenje kvaliteta i količine materijala koji se troši, funkcionalne sposobnosti sredstava za rad, te proveravanje kvaliteta sopstvenih proizvoda. Ekonomska kontrola usmerena je na proveru knjigovodstvenih i operativnih evidencija. Pored toga, u delokrug zadataka ekonomske kontrole ubrajaju se analize, kojima se procenjuju dejstva instrumenata organizacije i dejstva eksternih faktora na ostvarivanje poslovnog rezultata preduzeća.

Postoje dva bitna razloga koji zahtevaju sažeto izlaganje o organizovanju i upravljanju preduzećem. Prvi je činjenica da propusti u organizovanju i upravljanju privrednim subjektom izazivaju deformacije u njihovom poslovanju sa značajnim štetnim ekonomskim posledicama.

Drugi je da se u privrednom subjektu koji nije optimalno organizovan, čije funkcije nisu dobro povezane i koordinisane, otvaraju mogućnosti za pojavu kriminalnih i drugih neželenih aktivnosti.

Uz to, posebno se ističe i važnost kadrova i kadrovske strukture u privrednom subjektu, jer su kadrovi predmet organizovanja, ali su i nosioci sprovođenja organizacije i njene operacionalizacije.

Usmeravanje aktivnosti preduzeća ka ostvarivanju poslovnih ciljeva, uslovljeno je raspolaganjem kvalitetnim informacijama. Za utvrđivanje pravaca poslovnih aktivnosti preduzeća neophodno je da funkcije upravljanja i rukovođenja raspolazu odgovarajućim informacijama o ciljevima, stvarnim i programiranim stanjima preduzeća u definisanoj budućnosti. Preduzeće obično ne funkcioniše optimalno, zbog ograničenih mogućnosti pravovremenog obezbeđivanja informacija o brojnim pojavama koje utiču na njegovo poslovanje i o posledicama koje te pojave uzrokuju. Saznanja o stvarnim stanjima su potrebna jer ne postoje razrađeni postupci identifikovanja, registrovanja i obrade informacija o pojavama bitnim za poslovanje; kasni se sa njihovim prikupljanjem, obradom i dostavljanjem na upravljačke punktove. Posledice toga su da se blagovremeno ne preduzimaju mere intervencije, pre manifestovanja nedostataka i problema u poslovanju.

2.2. Registrovanje i praćenje ekonomskih zbivanja u privrednom subjektu

Aktivnosti finansijske funkcije, po svojim karakteristikama, u tesnoj su vezi sa računovodstvenim poslovima. Radi toga, uobičajeno je da se te dve srodne i komplementarne aktivnosti objedinjuju i organizuju kao jedna funkcija. One su često pod ingerencijom i rukovođenjem jednog menadžera.

Sadržaj ovog poglavlja posvećen je analizi finansijskih izveštaja, kao bitnoj osnovi kontrole poslovanja preduzeća putem rezultata. Aktivnosti računovodstva i njihovi rezultati daju značajan doprinos uspešnom radu svih drugih funkcionalnih područja u preduzeću. Računovodstvo je objektivni hroničar finansijskih transakcija i obezbeđuje podloge za donošenje odluka, čijom realizacijom je uslovljeno uspešno

izvršavanje poslovnih zadataka ostalih funkcija. Ova funkcija svojim angažmanom ukazuje na put i način kako da druga funkcionalna područja doprinesu dostizanju zadovoljavajućeg, ili bar neophodnog nivoa rentabilnosti i finansijske stabilnosti preduzeća. Dobro organizovano računovodstvo uslov je za objektivnu kontrolu poslovnih događaja i njihovu usklađenost sa planiranim tokovima poslovanja. Podaci računovodstva, a naročito njihove analize signaliziraju pojavu devijantnih događanja u poslovnim procesima ili u njihovim pojedinim fazama, kao i o nelegalnim ili nezakonitim aktivnostima pojedinaca ili organizovanih grupa u privrednom subjektu.

Utemeljeno na verodostojnoj dokumentaciji, u svojim aktivnostima računovodstvo, sa knjigovodstvom, predstavlja pouzdanu logističku osnovu za zadovoljenje brojnih informacionih potreba: izveštajnih, nadzornih, analitičkih, kontrolnih i drugih, kao i za donošenje kvalitetnih poslovnih odluka. Kontrolna funkcija modernog organizovanog računovodstva, čiji rad je postavljen na zdravim osnovama, može dati ubedljive rezultate. Ono pravovremeno signalizira donošenje odluka, kojima se aktivnosti preduzeća usmeravaju u pravcima, utvrđenim planovima poslovanja i programima razvoja. Istovremeno, računovodstvo daje kontrolnim organima informacije za uspostavljanje odgovornosti po različitim linijama organizovanja.

Ova funkcija — iako su joj propisima utvrđeni zadaci, način rada i obaveza da svoje aktivnosti zasniva na principima, kojima se njen posao uzdiže na najviši nivo pouzdanosti — može biti zloupotrebljena. Mihajlo Pupin je rekao: „Čovek ništa nije izmislio tako dobro da ne može biti zloupotrebljeno.“

Jedna funkcija, u bilo kom poslovnom sistemu, ne može biti organizovana tako da je zaštićena od zloupotreba, ili da može svoje zadatke da obavi uspešno, nezavisno od drugih funkcija organizacije kao celine. Uspeh u radu računovodstva uslovljen je ispravnošću dokumentacije. Ono kontrolom i svojim aktivnostima, može dati značajan doprinos tome da dokumentacija i evidencije daju objektivnu sliku o poslovnim zbivanjima, što je i njegov zadatak. Poslovni procesi se odvijaju u brojnim delovima i funkcijama kompanija. Zato je na njima odgovornost za ispravnost dokumenata, unošenje podataka u ista i njihovu verodostojnost. Ukoliko se na tim mestima posao ne obavlja kvalitetno, računovodstvu ostaje da na takvim osnovama ustroji evidencije i izrađuje dokumenta u okviru svoje nadležnosti. Za iskazivanje realnih rezultata i utvrđivanje odgovornosti, ocenjivanje uspešnosti poslovanja, za odluke o racionalnoj upotrebi i alokaciji sredstava, i za izradu valjanih računovodstvenih dokumenata, potrebni su pouzdani podaci. Računovodstvo može svojim uticajem dati značajan doprinos regularnom radu, ali ako nema podršku kontrolnih organa i menadžmenta, računovođama ne ostaje ništa drugo već da prihvate „saradnju“, ili da napuste takvu organizaciju, na što upućuju i stavovi „Etičkog kodeksa za računovođe“²⁷⁸. Ova digresija imala je za cilj da skrene pažnju na to da računovodstvena funkcija nije

²⁷⁸ Ž. Lekić, *Osiguranje — Finansijsko-računovodstvena funkcija*, Glosarijum, Beograd 2006, uvodni deo, str. VI—VII.

svemoćna, da su njene aktivnosti uslovljene brojnim međusobnim vezama i odnosima sa drugim funkcijama i da su sa njima u međusobnoj zavisnosti. Može se zaključiti da je izvršavanje zadataka u ovoj funkciji dobrim delom uslovljeno kvalitetom obavljenih poslova u drugim segmentima organizacije preduzeća i da računovodstvo, ukoliko od upravljačkih i rukovodećih struktura nema podršku za svoje delovanje, ne može kvalitetno obaviti svoj deo posla, pa rezultati njegovog rada ne daju optimalan doprinos poslovnom uspehu preduzeća.

2.3. Upravljanje i rukovođenje privrednim subjektom

Proizvođači ekonomska dobra za tržište, privredni subjekti upotrebljavaju i troše odgovarajuće materijalne i druge, nabavljene i vlastite ekonomske vrednosti. Utrošena dobra za proizvodnju moraju se nadoknaditi vlasnicima, a angažovanje drugih sredstava mora se adekvatno valorizovati. To se postiže kada proizvođač poslovanjem ostvaruje dovoljne prihode, i kada iz njih može da plati cenu dobara nabavljenih iz okruženja i da nadomesti vrednost utrošenih sopstvenih sredstava; kada može da izmiri obaveze prema radnicima i državi, i da ostvari odgovarajuću zaradu na angažovane vlastite ekonomske potencijale. Mogućnosti da se takvi zahtevi ostvare leže u kvalitetnom upravljanju, u racionalnom angažovanju svojih i pribavljenih sredstava iz okruženja, i drugih činilaca poslovanja, te u adekvatnom kombinovanju njihove upotrebe u poslovnim procesima. U tome je od najveće važnosti usmeravanje korišćenja raspoloživih resursa i područja u kojima se postižu optimalni poslovni učinci.²⁷⁹ Korišćenje datih mogućnosti uslovljeno je kvalitetom upravljačkih aktivnosti u predviđanju, pribavljanju, kombinovanju i angažovanju raspoloživih potencijala.

Odluke o poslovanju najčešće se odnose na poslovno-finansijsko područje. Zato se „u donošenju poslovno-finansijskih odluka polazi od prethodno utvrđenih ciljeva preduzeća kojima odluke ne smeju protivrečiti. Međutim, mi ovde pod poslovno-finansijskim odlukama podrazumevamo one odluke koje pokreću resurse i donose vrednosne efekte, te je otuda ishodišna uloga ciljeva u odnosu na donošenje pojedinačnih poslovno-finansijskih odluka. Utvrđeni ciljevi preduzeća i skup donesenih poslovno-finansijskih odluka su ishodište za sistematsku upravljačku kontrolu“.²⁸⁰

Upravljanje poslovanjem preduzeća je, prema tome, umeće racionalnog angažovanja raspoloživih resursa, u konkretnim okolnostima, njihovim korišćenjem, kombinovanjem i usmeravanjem upotrebe, na način kojim se postižu optimalni ekonomski efekti u kratkom vremenu i razvojni učinci u širem vremenskom okviru.

²⁷⁹ Kada su u pitanju drugi činioци poslovanja, misli se, pre svega, na kvalitetne kadrove kao najvažnije, i ukupne radne potencijale koji se angažuju u poslovnim aktivnostima. Smatra se da je racionalno angažovanje tog resursa od presudnog značaja za postizanje poslovnog uspeha.

²⁸⁰ N. Stevanović, i dr., *isto*, str. 19.

Uslovi poslovanja svakog privrednog subjekta stalno se menjaju. Zato je neophodno da se njegove poslovne aktivnosti neprekidno prilagođavaju tim procesima, koji su u savremenim okolnostima veoma dinamični. Promenljive situacije zahtevaju moderno organizovano preduzeće. „Pod tim pojmom obično se podrazumeva preduzeće koje posluje u dinamičnom okruženju, preduzeće čiji menadžment, uz stalnu pažnju o internim odnosima i performansama, mora biti prvenstveno okrenut okruženju i stratezijskom razmišljanju, preduzeće koje raste, razvija se programski i prostorno razuđuje, preduzeće u kome znanja i veštine menadžera, eksperata i drugih izvršilaca rastu i razvijaju se, preduzeće u kome su sposobnosti uviđanja šansi i pretnji iz okruženja i mobilisanja raspoloživih resursa razvijeni po njegovoj vertikali i horizontali itd. U takvim preduzećima upravljačke aktivnosti donošenja pojedinačnih odluka i sistematske kontrole će po pravilu podbaciti ako ostaju zasnovane na sistemu kontrole zadataka, znatno veću efikasnost u takvim uslovima ispoljiće sistem upravljačke kontrole pomoću rezultata.“²⁸¹

U savremenim uslovima, najveći broj preduzeća konstituiše se na privatnoj vlasničkoj osnovi, kao akcionarska društva. Pored toga, propisima su utemeljeni i drugi oblici nosilaca privrednih aktivnosti, kao što su ortačka društva, komanditna društva i drugi, koji su ređi. U ovom poglavlju, pod pojmom *preduzeća* (privrednog subjekta) podrazumevaju se prvenstveno akcionarska društva. Osobnosti kojima se karakteriše analiza finansijskih izveštaja, koja čini sadržaj poglavlja, mogu se primeniti i na druge oblike preduzeća, koja su konstituisana na drugačijim osnovama, imaju raznovrsnu proizvodnju, razuđenu organizacionu strukturu i potrebu korišćenja dostignuća računovodstva.

Poslovne odluke, kojima se utvrđuju ciljevi, stratezijski pravci poslovanja i razvoja preduzeća, donosi skupština akcionara, kao najviši organ upravljanja društvom. Skupština akcionara je za te odluke i vođenje poslovne politike odgovorna akcionarima. Odluke skupštine u hijerarhiji odlučivanja imaju karakter vrhovnih upravljačkih akata. Njih može menjati samo skupština, a na drugim, nižim, upravljačkim strukturama je da te odluke sprovode. Skupština ne može neposredno da upravlja preduzećem, njegovim poslovnim procesima, pa bira upravni odbor, kao njen izvršni organ. Na njega se prenosi pravo odlučivanja o delu upravljačkih aktivnosti iz nadležnosti skupštine. Istovremeno, skupština na upravni odbor prenosi i ovlašćenja za operacionalizaciju odluka koje ona donosi, kao i za donošenje nekih akata iz svoje nadležnosti. Upravni odbor za svoj rad, za poslovanje preduzeća i stanje u njemu, odgovora skupštini akcionara. Na taj organ mogu se prenositi prava i ovlašćenja u skladu sa zakonom i statutom preduzeća, ali ne i ona koja su u isključivoj nadležnosti skupštine. Uobičajeno je da to bude utvrđivanje predloga ili donošenje odluka:

²⁸¹ A. Atkinson, R. Banker, R. Kaplan, S. Jong, *Management Accounting*, Prentice-Hall Inc., NJ 1997, str. 524.

- o ciljevima poslovanja preduzeća,
- o finansijskom poslovanju,
- o planovima razvoja,
- o utvrđivanju osnova za godišnje planiranje,
- o donošenju kratkoročnih planova,
- o usvajanju izveštaja o poslovanju,
- o izboru i razrešavanju direktora i drugo.

Statutom akcionarskog društva utvrđuju se upravljačke nadležnosti, odgovornost i ovlašćenja direktora preduzeća, kao glavnog izvršnog menadžera, koja se zasnivaju na odgovornostima i ovlašćenjima upravnog odbora. Direktor društva, kao inicijator i kreator predloga odluka i planova, sa upravnim odborom čini njegovu upravu, koja predstavlja osnovni upravljački nivo preduzeća.

Uzdizanje odgovornosti i aktivnog odnosa prema izvršavanju zadataka na svim nivoima odlučivanja i mestima operativne realizacije poslova, obezbeđuje se funkcionalnim sistemom upravljačke kontrole. Predmet pažnje i aktivnosti kontrole su radni procesi, sve faze u kojima se posao zasniva i realizuje, od donošenja odluka, planiranja, organizovanja i izvršavanja zadataka, do motivisanja.

Menadžment preduzeća svojim aktivnostima pokriva: strategijsko planiranje, organizaciono strukturisanje preduzeća, uspostavljanje sistema komunikacija sa podređenim menadžerima i okruženjem, kao i uspostavljanje motivacionog sistema.

Srednji menadžment razrađuje taktiku realizacije odluka menadžmenta preduzeća i realizuje njegove i svoje odluke. On informiše viši nivo menadžmenta o realizaciji njegovih i odluka iz delokruga svoje nadležnosti i pruža mu podršku u njegovim aktivnostima.

Menadžeri na nižim lestvicama rukovođenja informišu srednje nivoe menadžmenta o aktivnostima na sprovođenju odluka koje oni donose i daju im podršku u poslovima iz njihove nadležnosti. Oni se bave operativnim planiranjem, organizovanjem izvršavanja zadataka iz svoje nadležnosti, kontrolišu izvršenja i uspostavljaju komunikaciju sa drugim područjima odgovornosti u preduzeću, sa kojima su u odnosu međuzavisnosti prilikom izvršavanja operativnih zadataka. Iz analize se da zaključiti da je u sistemu odlučivanja, kontrole i odgovornosti neophodno uspostavljanje određenih oblika hijerarhije.

2.4. Polaganje računa za poslovanje privrednog subjekta

Polaganje računa o rezultatima poslovanja i o stanju preduzeća, obaveza je menadžmenta koja je utvrđena zakonom i statutom, kao najvišim aktom privrednog subjekta. Instrumenti za polaganje računa su godišnji finansijsko-računovodstveni izveštaji. Direktor polaže račun o rezultatima poslovanja i stanju preduzeća upravnom odboru, a upravni odbor i direktor, skupštini akcionara, poveriocima i drugim korisnicima informacija finansijsko-računovodstvenih izveštaja.

Pod polaganjem računa o stanju i uspehu preduzeća podrazumeva se računovodstveno izveštavanje u određenim vremenskim intervalima. Zakonom o računovodstvu i reviziji, kod nas, utvrđena je obaveza da se finansijski izveštaji sastavljaju i obelodanjuju jedanput godišnje, na kraju poslovne godine, sa 31. decembrom. Zakonska obaveza za sastavljanje finansijskih izveštaja u kraćim rokovima, utvrđena je samo za slučaj statusnih promena pravnog lica, kao što su spajanje, pripajanje, izdvajanje i drugo.²⁸² U smislu citiranog Zakona (član 25) finansijski izveštaji su:

- 1) bilans stanja;
- 2) bilans uspeha;
- 3) izveštaj o tokovima gotovine;
- 4) izveštaj o promenama na kapitalu;
- 5) napomene uz finansijski izveštaj;
- 6) statistički izveštaj.

Istim članom tog Zakona utvrđeno je da:

„Bilans stanja predstavlja pregled imovine, obaveza i kapitala na određeni dan.

Bilans uspeha predstavlja pregled prihoda, rashoda i rezultata ostvarenih u određenom vremenskom periodu.

Izveštaj o tokovima gotovine pruža informacije o primanjima i izdavanjima gotovine i gotovinskih ekvivalenata tokom određenog obračunskog perioda.

Izveštaj o promenama na kapitalu pruža informacije o promenama na kapitalu pravnih lica tokom određenog obračunskog perioda.

Pored imovine i njenih izvora, preduzeće je skup organizovanih radnih potencijala koje čini njegov kolektiv. To je najznačajniji resurs, ali se njegova vrednost ne iskazuje u novcu, osim dela iskorišćenog u proizvodnim procesima, plaćenog i uključenog u vrednost gotovih proizvoda.

Kako je u prethodnim izlaganjima izneseno za uspešno i stabilno poslovanje zainteresovani su mnogi korisnici informacija: banke, kupci, dobavljači, kreditori, državne institucije, radnici, sindikati i drugi.

Periodični (godišnji) finansijski izveštaji, odnosno informacije koje se tim izveštajima obezbeđuju, bitne su za eksterne korisnike, za vođenje njihove poslovne politike, ili drugih aktivnosti. Radi toga je neophodno da ti izveštaji budu istiniti i da su sačinjeni na bazi verodostojnih dokumenata. Napomene uz finansijske izveštaje sadrže osnovu za prikazivanje finansijskih izveštaja i usvojene računovodstvene politike, kao i druga obelodanjivanja u skladu sa MRS-om, odnosno MSFI-jem.²⁸³

²⁸² Zakon o računovodstvu i reviziji, čl. 25, „Sl. glasnik RS“, br. 46/2006.

²⁸³ *Isto*.

Finansijski izveštaji treba da daju sliku o poslovanju i stanju preduzeća. Oni sadrže i pružaju odgovore na sledeća pitanja:

- Da li su u vremenu koje pokrivaju ostvareni finansijski ciljevi?
- Da li je sačuvana imovina i njena realna vrednost?
- Da li je došlo do povećanja vrednosti imovine?
- Da li je očuvana i ojačana platežna sposobnost preduzeća za vraćanje sredstava izvorima?
- Da li to podrazumeva uredno izvršavanje obaveza?, i sl.

Na taj način prezentuje se uspešnost realizacije finansijske politike. Tako se relevantnim podacima, argumentovanim analizama i ocenama, podnosi izveštaj o izvršenju planiranih poslovnih rezultata. To je slika o postignutom stepenu optimalnosti, kada je u pitanju obezbeđenje i održavanje strukture sredstava i njihovih izvora, slika racionalnosti finansijskih ulaganja i usklađenosti priliva i odliva novca, uz prikaz stepena osiguranja od mogućih rizika. Dobro finansijsko poslovanje obezbeđuje se pozitivnim finansijskim rezultatima i njihovom adekvatnom raspodelom. Time se stvaraju uslovi za bolje finansijske tokove, očuvanje i rast vrednosti imovine.

Materijalnu osnovu preduzeća čini imovina kojom ono raspolaže i garantuje izvršavanje svojih poslovnih obaveza. Imovinu čini skup materijalnih i finansijskih sredstava, i raznovrsnih prava, kao njenih nematerijalnih oblika. Materijalna sredstva i usluge preduzeće pribavlja finansiranjem iz sopstvenih izvora, ili putem stvaranja raznih obaveza, tako što nabavi sredstva u jednom trenutku, a kasnije se poverioci plaćanjem izmiruju.

Imovina i njeni izvori mogu se prikazati na brojne načine, u zavisnosti od cilja koji se prikazivanjem slike o njima želi predstaviti, odnosno kojim se iskazuju određeni odnosi u njihovoj strukturi. Tako, može se prikazati struktura imovine i izvora iz kojih je pribavljena, kao i odnos između određenih oblika imovine i odgovarajućih izvora. Oni bi mogli da navedu korisnike njihovih informacija na pogrešne zaključke i neadekvatne poteze u poslovnim aktivnostima, uz značajne štetne posledice. Iako često postoje suprotni interesi između menadžmenta, koji oblikuje i daje informacije o poslovanju preduzeća i o svojim aktivnostima, na jednoj strani, i korisnika tih informacija na drugoj, informacije moraju biti pouzdane. Na to obavezuju zakonski propisi i MRS. Standarde u pripremi i izradi finansijskih izveštaja, od 1. januara 2004. primenjuju i preduzeća u Srbiji.²⁸⁴

²⁸⁴ Zakon o računovodstvu i reviziji, čl. 19 i 40 („Sl. list SRJ“, br. 7/22). Podrobnije informacije o Međunarodnim računovodstvenim standardima v. u: *Međunarodni računovodstveni standardi*, Institut računovođa i revizora Crne Gore, Podgorica 2002; *Analiza i uputstva o primeni Međunarodnih računovodstvenih standarda*; *Priručnik za primenu Međunarodnih računovodstvenih standarda — MRS*; Okvir, IPC — Informativni poslovni centar, Beograd 2004.

Bez obzira na moguće razlike i interese korisnika informacija, ili potreba nekih od njih, da se one prilagođavaju određenim zahtevima, računovođe kao nosioci stručnih poslova vezanih za informativne aktivnosti i radnici koji sastavljaju računovodstvene izveštaje, dužni su da taj posao obave korektno i da istinito iznesu činjenice o poslovanju. Pored zakonskih propisa i Međunarodnih računovodstvenih standarda, na to ih obavezuju računovodstvena načela i principi, kao i „Etički kodeks za profesionalne knjigovođe“. U privrednim subjektima stalno se vrše razni oblici kontrole, kako kontrola ispravnosti dokumentacije kojom se prate i kontrolišu poslovni događaji, tako i kontrola racionalnosti pojedinih poslovnih poteza i njihove usklađenosti sa zakonskim propisima. Sve kontrole imaju za cilj da ukažu na eventualne pogrešne poteze u poslovnim procesima, na racionalnost poslovnih aktivnosti i njihovu zakonitost. Najsveobuhvatniji oblik kontrolisanja koji se sprovodi u privrednim subjektima jeste upravljačka kontrola. Pod njom se podrazumevaju aktivnosti sračunate na praćenje izvršavanja poslovnih zadataka i ciljeva. Realizacija pojedinih odluka, programa i planova, poslovne su aktivnosti preduzeća koje se moraju odvijati u skladu s utvrđenim ciljevima. Zato su te aktivnosti predmet interesovanja i stalne upravljačke kontrole. To je, pored obezbeđenja uslova i podsticajnih mera za ostvarivanje utvrđenih zadataka, od posebnog značaja za zaštitu prava zainteresovanih subjektivnih činilaca u vezi s poslovanjem preduzeća, koji su okarakterisani kao korisnici informacija računovodstveno-finansijskih izveštaja.

U poslovanju preduzeća, manje ili više uspešno, kontrolišu se sve poslovne operacije i procesi. Upravljačkom kontrolom ne smatra se čitav sistem tehničkog kontrolisanja procesa rada svih funkcija, kao što su: kvantitativna i kvalitativna kontrola pojedinih faza u proizvodnji, kontrola režima rada, održavanja mašina i alata, kontrola ulaza i kvaliteta materijala, kontrola kvaliteta proizvoda. U upravljačku kontrolu, takođe, ne ubraja se ni kontrola određene knjigovodstvene dokumentacije i evidencija, kao što su sravnjenje glavne knjige sa analitičkim evidencijama materijala, kupaca, dobavljača i drugih.

Upravljačku kontrolu čine brojne aktivnosti, usmerene na racionalno korišćenje raspoloživih resursa, za realizaciju poslovnih ciljeva preduzeća. Zadatak upravljačke kontrole je da motiviše menadžere na nivou preduzeća i u njegovim delovima, da svoje aktivnosti usmere na obezbeđivanje uslova za maksimalno ostvarenje poslovnih interesa i programiranih zadataka. Ova kontrola za svoj predmet ima praćenje i ocenjivanje vrednosnih kategorija, kojima se iskazuje ili meri poslovni uspeh. Upravljačkoj kontroli podležu i neki oblici upravljačkih aktivnosti čija je realizacija bitna za položaj i poslovanje preduzeća, a koji se ne mogu vrednosno iskazati. Sistem upravljačke kontrole je sveobuhvatan, jer pokriva delove i celinu preduzeća. On je sinhronizovan i kontinuiran proces, pa je od izuzetne važnosti za izvršavanje zadataka svih nivoa menadžmenta u preduzeću i njegovim delovima. U ostvarivanju navedenih upravljačkih aktivnosti, računovodstvo ima izuzetan značaj, u čemu su od najviše važnosti aktivnosti planiranja i kontrole izvršenja utvrđenih zadataka. Ono, takođe, ima

respektivan značaj i u drugim segmentima kontrole. Računovodstvo, takođe, daje dragocene podatke za kontrolu izvršenja poslovnih planova preduzeća, koji predstavljaju instrument kontrole ostvarenja kratkoročnih i razvojnih ciljeva.

Plan preduzeća je kvantitativno i kvalitativno, numeričkim i vrednosnim merilima izražen zadatak preduzeća, koji se namerava postići u određenom vremenu. On je konkretna planska odluka o tome: *ko, šta, kako i kada* treba u preduzeću da uradi. Kada su definisane poslovne politike: stavovi, principi, načela i kriterijumi, tada su planovi razrada i instrument njihove realizacije. Planiranje je kontinuirani proces donošenja odluka o zadacima poslovanja, u vezi s realizacijom ciljeva, politika, strategija i programa. Zato planovi predstavljaju osnovne instrumente upravljanja poslovanjem, pošto se njima obezbeđuju kriterijumi za kontrolu poslovnih rezultata. Planovima se preciziraju odgovornosti za preuzimanje akcija. Tim upravljačkim dokumentom formulišu se međusobni odnosi, prava, uzajamne obaveze i odgovornosti subjekata čija se međuzavisnost definiše planom, kao aktom kojim se utvrđuje povezanost zadataka svih delova u preduzeću. Ističe se da postoji razlika između planiranja i plana. Jer, *planiranje je proces* koji se neprekidno odvija, iz kojeg nastaju planske odluke, dok je *plan rezultat tog procesa*, njime se utvrđuju obaveze i usmeravaju akcije. Programiranim rezultatima pokriva se prostorna i vremenska dimenzija poslovanja. Pored plana kompanije, kao celine, postoje i planovi organizacionih delova, a prema vremenskom dometu dele se na: *kratkoročne* (kojima se obuhvataju periodi do jedne godine), *srednjoročne* (od jedne do pet godina), i *dugoročne* (preko pet, a najčešće do deset godina).

Računovodstvo je bogat izvor sistematizovanih podataka i informacija pa predstavlja osnovu upravljačkih aktivnosti planiranja i kontrole poslovanja pomoću rezultata. Suštinska dimenzija navedenih stavova o značaju računovodstva jasno je osvetljena sledećim stanovištima:

„Pre svega, računovodstvo predstavlja naučni metod kojim se obuhvataju i kvantitativno izražavaju sve poslovne (ekonomske) promene pravnog lica.

Predmet računovodstvenog obuhvatanja i posmatranja (kontrolisanja i analiziranja) je imovina pravnog lica i poslovni rezultat pravnog lica. Računovodstvo sadrži najbitnije informacije o poslovanju preduzeća, njegovom razvoju i uspehu, ili stagnaciji i neuspehu. Prema tome, računovodstvo se, posmatrajući određena načela, principe i metodologiju, koristi za poslove upravljanja poslovima pravnog lica. Ono u suštini predstavlja podršku funkciji upravljanja, jer su njegove informacije naročito važne prilikom poslovnih odluka i kontrole poslovanja. Informacije koje računovodstvo proizvodi i pruža raznim korisnicima treba da budu tačne, objektivne, pravovremene, kako bi se dobila što istinitija slika o ostvarenom poslovanju i rezultatima tog poslovanja.“²⁸⁵

²⁸⁵ V. Leko, *Metodologija budžetskog računovodstva*, Ekonomski institut, Beograd 2004, str. 3.

3. INSTRUMENTI FINANSIJSKOG IZVEŠTAVANJA

Na kraju obračunskog perioda, preduzeća su dužna da, kao instrumente periodičnog polaganja računa o svom stanju i uspehu, po proceduri utvrđenoj zakonskim propisima, sastave i obelodane periodične finansijske izveštaje. Kod nas je aktuelnim Zakonom o računovodstvu i reviziji (čl. 24—28), za sve privredne subjekte i preduzetnike utvrđena obaveza sastavljanja finansijskih izveštaja na kraju godine, sa 31. decembrom, za tekuću godinu.²⁸⁶ Za komplet instrumenata periodičnog izveštavanja uobičajeni su nazivi: *godišnji račun*, *završni račun*, *godišnji zaključak* i sl., pri čemu se podrazumevaju godišnji instrumenti polaganja računa o stanju i uspehu preduzeća, bez obzira na to što neki od tih ili drugih naziva koji su u upotrebi ne održavaju njihovu suštinu.

Na kraju godine, menadžment, pred vlasnicima kapitala, zaposlenima, poveriocima, državom i drugim korisnicima informacija, polaže račun o poslovanju preduzeća i o svojim aktivnostima, putem godišnjih finansijskih izveštaja. Na osnovu informacija sadržanih u tim izveštajima, donose se ocene o uspešnosti preduzeća i procene da li je isti menadžment sposoban da ga i dalje vodi.

3.1. Finansijsko-računovodstveni izveštaji

Zavisno od narastanja informacionih potreba, sadržaj godišnjih finansijskih izveštaja stalno se menjao i razvijao, tako da su prepoznatljive pojedine faze tog procesa. Dugo vremena, osnovni instrumenti finansijskog izveštavanja bili su:

- bilans stanja, i
- račun dobitka i gubitka, odnosno bilans uspeha.

Sa razvojem privrednih aktivnosti u pojedinim zemljama, kao i sa razvojem svetske privrede, te uspostavljanjem sve raznovrsnijih i intenzivnijih privrednih veza, unutar neke zemlje, kao užeg privrednog ambijenta, a tako i na međunarodnom planu, raslo je zanimanje za informacije o stanju i uspehu preduzeća. Stalno su narastale i razvijale se informacione potrebe, čime je uloga bilansa i računa dobitka i gubitka dobijala na značaju. Istovremeno, isticana je potreba za analitički preciznijim identifikovanjem vrednosti sadržanih u tim izveštajima, kao i za povećanjem njihovog informacionog kapaciteta.

Pošto su zbog dinamičnog razvoja privrednih tokova informacioni interesi rasli brzo, oni su zahtevali da finansijski izveštaji pokrivaju sve šire polje podataka o stanju, uspehu i aktivnostima preduzeća. Naša zemlja nastojala je da se finansijski izveštaji njenih preduzeća svojim informacionim sadržajem izjednače sa takvim dokumentima razvijenih zemalja, što se postizalo stalnim inoviranjem propisa koji regulišu odnose u toj oblasti. U tome se u dobroj meri uspelo, pa je sadržaj finansijskih izveštaja naših

²⁸⁶ „Sl. glasnik RS“, br. 46/2006.

kompanija gotovo identičan izveštajima preduzeća razvijenih tržišnih ekonomija. O tome govore i naša aktuelna zakonska rešenja, vezana za vođenje poslovnih knjiga, sastavljanje i obelodanjivanje finansijskih izveštaja.

Finansijski izveštaji emituju se i obelodanjuju godišnje, uz prethodnu proveru i ocenu od strane nezavisne revizorske organizacije. Ti izveštaji, pored zadovoljavanja brojnih informacionih potreba na internom planu, eksternim korisnicima obezbeđuju neophodna obaveštenja i to:

- *o finansijskom položaju preduzeća na bilansni dan*, što podrazumeva informacije o stanju imovine, kapitala i obaveza; ta su stanja posledica brojnih proteklih poslovnih aktivnosti: ulaganja, finansiranja i zarađivanja, kao rezultata poslovanja koji se iskazuje bilansom stanja;
- *o zarađivačkoj sposobnosti preduzeća* koja je pokazatelj tokova transformacije vrednosti u poslovnim procesima i njihovog neto rezultata, dobitka ili gubitka, za prethodni obračunski period, što se iskazuje bilansom uspeha;
- *o finansijskim tokovima za protekli obračunski period*, koji su rezultat poslovnih aktivnosti, angažovanja u investiranju i aktivnostima finansiranja preduzeća, što se iskazuje izveštajem o promenama finansijskog položaja preduzeća, odnosno izveštajem o tokovima gotovine.

3.1.1. Bilans stanja

Bilans je, po svom sadržaju, finansijski izveštaj koji predstavlja dvostrani vrednosni račun uravnoteženih podataka o vrednosti sredstava po nameni i njihovom poreklu. Istovremeno, bilans je i pokazatelj slike o finansijskom položaju poslovnog subjekta na određeni dan. Međutim, bilans ne daje informacije o tome koliko preduzeće trenutno, na dan bilansiranja, stvarno vredi.

Prema tradicionalnom shvatanju, bilans je statička slika stanja ekonomskog subjekta određenog dana, obično poslednjeg dana kalendarske godine. Na levoj strani bilansa prikazana je aktiva preduzeća, kao vrednosni iskaz imovine koju koristi i kojim raspolaže u obavljanju određene ekonomske aktivnosti, kao i sva potraživanja. Desna strana bilansa prikazuje pasivu koja sadrži skup pokazatelja o vlasničkom kapitalu i obavezama, pa je ona vrednosni izraz izvora imovine privrednog subjekta, iskazane u aktivu. Pošto se radi o istim veličinama a različitom kvalitativnom iskazivanju vrednosti imovine i izvora, između aktive i pasive uvek postoji nominalna jednakost. Sredstva iskazana u aktivu po nameni predstavljaju oblike materijalnih, nematerijalnih i finansijskih ulaganja, čije su veličine u pojedinim procesima poslovanja preduzeća uslovljene njegovim poslovnim aktivnostima. To znači da se radi o raznovrsnim oblicima sredstava koja preduzeće angažuje, bez obzira na poreklo izvora iz kojih su pribavljena. Vrednosti iskazane u pasivi pokazatelj su porekla izvora iz kojih je finansirana nabavka sredstava koja su preduzeću na raspolaganju. Vrednosti iskazane u pasivi su pokazatelji potraživanja

pravnih i fizičkih lica koja su preduzeće snabdeli sredstvima, za poslovanje, njihovih prava na deo vrednosti ukupne imovine preduzeća a ne na pojedine konkretne oblike u kojima se imovina u subjekta nalazi.

Osnovni smisao bilansiranja je da se iskažu sredstva i obaveze preduzeća i omogućiti analiza svih pozicija koje bilans sadrži, u cilju razmatranja njihovog uzajamnog odnosa, ocene ekonomskog stanja i poslovanja preduzeća, kao i radi određivanja pravaca njegovog budućeg razvoja poslovanja.

Suštinsko razlikovanje aktive od pasive tj. razdvajanje prava raspolaganja od vlasničkih prava onih koji su finansirali nabavku sredstava preduzeća, ne znači da se oblicima sredstava u poslovnim procesima upravlja nezavisno od kvaliteta izvora finansiranja, niti se kombinovanje izvora finansiranja vrši ne uzimajući u obzir postojeću strukturu i svrhu u koju će se sredstva iz novih izvora angažovati. Ovo iz razloga što je odgovarajući odnos između pojedinih delova aktive i pasive od izuzetnog značaja za funkcionisanje preduzeća, održavanje njegove prinodne sposobnosti i razvojnih potencijala. Za označavanje pasive uobičajena je upotreba naziva „obaveze“, iako između dela kojim je iskazana vrednost vlasničkih uloga i dela u kojem su iskazane obaveze preduzeća postoji suštinska razlika, kako u pogledu prava koja se ostvaruju u vezi s angažovanjem tih sredstava, tako i u pogledu mogućnosti njihovog dezangažovanja, odnosno vraćanja vlasnicima.

Bilans predstavlja dvostrani pregled imovine i kapitala, kako je to u praksi uobičajeno da se kaže. U tome razlika između ukupne, bruto vrednosti imovine i tuđeg kapitala tj. kratkoročnih i dugoročnih efektivnih obaveza, predstavlja neto imovinu, što se izjednačava sa sopstvenim — vlasničkim kapitalom. Faktički, radi se o dva različita vrednosna fenomena, čiji se grafički prikaz daje na sledećoj strani.

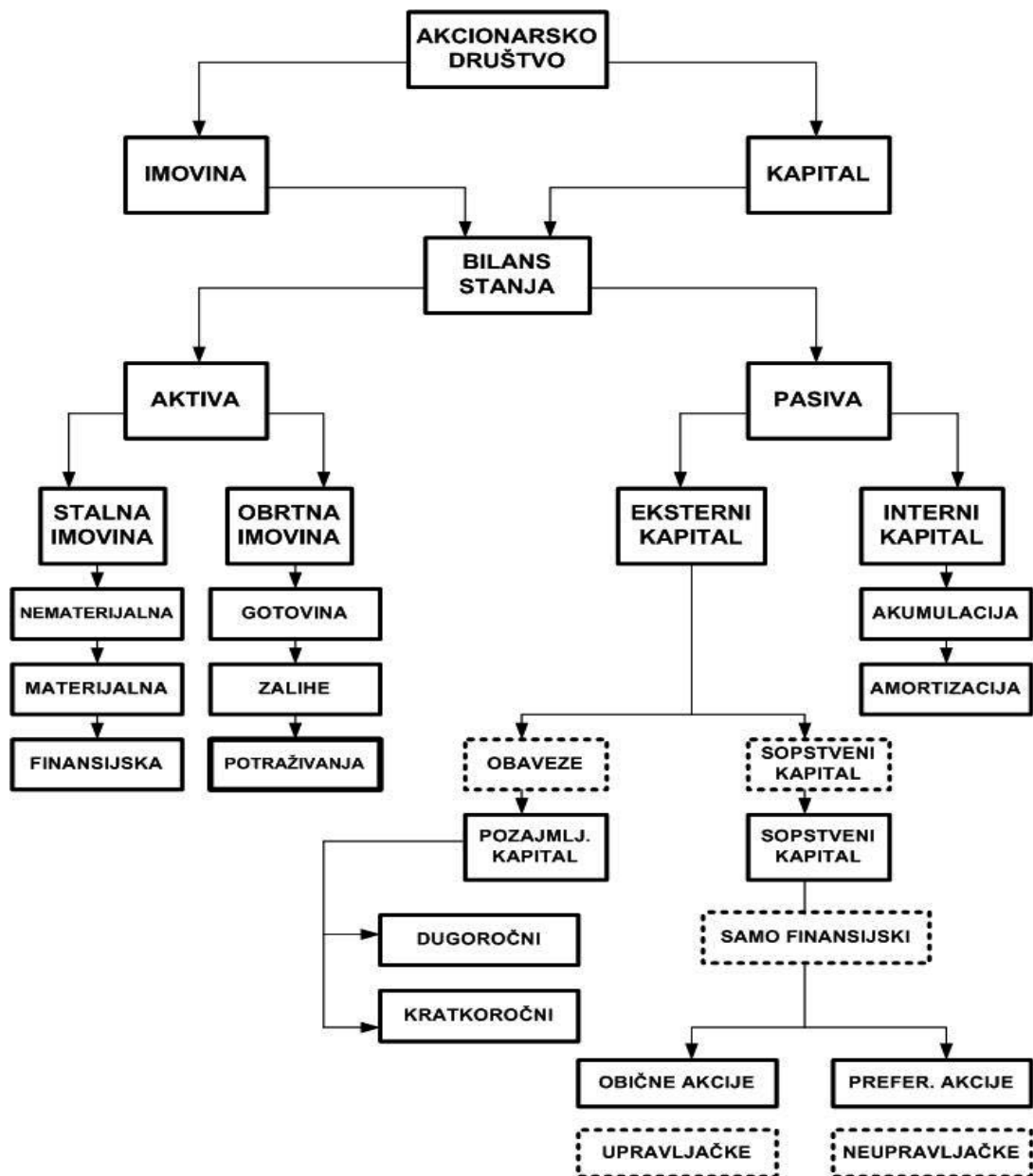
Međutim, zbog načina iskazivanja nekih ekonomskih kategorija u bilansu, pojam aktive ne može se izjednačiti sa bruto vrednošću imovine. Iz navedenih razloga pod *bruto bilansom* podrazumeva se ukupnost na levoj strani bilansa (aktiva) iskazanih imovinskih vrednosti. Kao takva, ona može da bude manja od zbira aktive bilansa, za zbir pozicija aktive koje predstavljaju korekturu kapitala (pasive) i za zbir pozicija pasive koje predstavljaju korekturu imovine (aktiva).

U prvom slučaju, ukupni iznos aktive može da bude veći od bruto imovine za iznos pozicije gubitaka koji se, u izvesnim slučajevima, unosi u aktivu, kao vrednost imovine iako je on, u stvari, pokazatelj smanjenja kapitala i imovine kojom je kapital pokriven, bruto imovina je manja od zbira aktive za iznos gubitka unetog na strani aktive.

„Bruto imovina može da bude manja od zbira aktive i zbog čestog običaja u nekim zemljama da se otpisivanje (amortizacija) postrojenjske imovine ne vrši direktno smanjenjem njihove nabavne vrednosti, nego indirektno, unošenjem iznosa otpisa na stranu pasive kao ispravke vrednosti. Takav postupak ostavlja nepromenjenu nabavnu vrednost imobilizacija na strani aktive, čime je zbir aktive

veštački uvećan za iznos ispravke vrednosti u pasivi, koja ne predstavlja kapital niti obaveze, nego je samo korektura vrednosti postrojenjske imovine i, prema tome, imovine i njenih izvora bruto imovine.²⁸⁷ Radi jasnijeg prikaza izmene imovine i njenih izvora, u nastavku se daje prikaz u Šemi br. 7.

Šema br. 6. Izmena imovine i njenih izvora

²⁸⁷ J. Ranković, *Teorija bilansa*, Ekonomski fakultet, Beograd 1992, str. 25 i 27.

U cilju otklanjanja mogućih pogrešnih shvatanja vezanih za realno iskazivanje vrednosti imovine u aktivi i izbegavanja njenog veštačkog uvećavanja, kao i radi održavanja visoke iskazne moći bilansa, neophodno je da se ispravke vrednosti postrojenjske opreme i građevinskih objekata unose direktno u aktivu, kao korektivne stavke vrednosti imovine na koju se ispravke odnose. Isto tako, gubitak treba unositi u pasivu kao korektivnu stavku vlasničkog kapitala. Ta obaveza proističe i iz Međunarodnih računovodstvenih standarda, koji su kod nas prihvaćeni kroz zakonska rešenja za izradu bilansa. Na koje načine prikazivanje u bilansu utiče na iskazanu veličinu vrednosti aktive i pasive, može se videti iz bilansnih stanja, predstavljenih u dinarima, u Tabeli br. 6.

Tabela br. 6.

**BILANS SA ISKAZANIM GUBITKOM U AKTIVI I ISPRAVKAMA VREDNOSTI
OSNOVNIH SREDSTAVA U PASIVI**

Naziv pozicije	I Z N O S		Naziv pozicije	I Z N O S
	predkolona	glavna kolona		
I. Imobilizacije		150.000	I. Sopstveni kapital	70.000
1. Građevinski obj.	100.000		II. Dugoročni zajmovi	55.000
2. Postrojenja	50.000		III. Kratkoročni zajmovi	50.000
II. Obrtna sredstva		40.000	IV. Ispravke vrednosti osn. sred.	20.000
1. Zalihe	20.000			
2. Potraživanja	15.000			
3. Gotovina	5.000			
III. Gubitak		5.000		
SVEGA I+ II+ III		195.000	SVEGA I+ II+ III + IV	195.000

U prikazanom bilansu uočljivo je da je zbir aktive, a time i bilansa, uvećan za 25.000 dinara. U aktivi je prikazan gubitak u iznosu od 5.000 dinara, kao pozicija aktive, umesto da se koriguje i umanjí vlasnički kapital, za koju vrednost bi bio manji zbir i aktive i pasive. U pasivi su iskazane ispravke vrednosti osnovnih sredstava u iznosu od 20.000 dinara, umesto da se za taj iznos umanjí vrednost imobilizacija (građevinskih objekata i postrojenja), u aktivi, čija vrednost je manja od iskazane za te ispravke, pa bi se i za tu vrednost smanjio zbir iznosa aktive i pasive.

Kada se izvrše ispravke i navedene vrednosti iskažu na drugačiji, pravi način, tako što će se umanjiti vrednost građevinskih objekata i postrojenja za 20.000 dinara, u aktivi, a gubitak umesto dodatne pozicije u aktivi iskaže kao korektivna tj. odbitna stavka od kapitala, u pasivi, dobija se direktna slika o vrednosnim veličinama pojedinih pozicija u bilansu. Ovako ispravljene veličine daju se u bilansu stanja, kao što se vidi u Tabeli br. 7.

Tabela br. 7.

BILANS SA IZVRŠENIM KOREKCIJAMA AKTIVE TAKO ŠTO NIJE PRIKAZAN GUBITAK
U NJOJ VEĆ JE U PASIVI IZVRŠENA KOREKCIJA KAPITALA ZA IZNOS GUBITKA
I UMANJENA AKTIVA ZA ISPRAVKE VREDNOSTI OSNOVNIH SREDSTAVA

Naziv pozicije	I Z N O S		Naziv pozicije	I Z N O S	
	predkolona	glavna kolona		predkolona	glavna kolona
I. Imobilizacije		130.000	I. Sopstveni kapital		65.000
1. Građevinski obj.	100.000		1. Vlasnički kapital	70.000	
ispravke	-10.000	90.000	2. Gubitak	-5.000	65.000
2. Postrojenja	50.000		II. Dugoročne obaveze		55.000
ispravke	-10.000	40.000	III. Kratkoročne obaveze		50.000
II. Obrtna sredstva		40.000			
1. Zalihe	20.000				
2. Potraživanja	15.000				
3. Gotovina	5.000				
III. Gubitak					
SVEGA I+ II+ III		170.000			170.000

Upoređenjem dva navedena bilansa vidi se da drugi bilans ima zbir manji za 25.000 dinara, iako se jednim i drugim iskazuju iste vrednosti.²⁸⁸

Mnoštvo je mogućnosti i kriterijuma za podelu bilansa na vrste; to su: redovnost sastavljanja, povezanost sa knjigovodstvom, svrha iskazivanja i druge. Na osnovu njih utemeljeni su: a) bilansi pre početka rada preduzeća — bilans osnivanja ili otvaranja; b) bilansi koji se sastavljaju redovno, u određenim intervalima, kao što su: godišnji bilans, trgovački, poreski i dr.; c) bilansi koji se sastavljaju posebnim povodima: bilans promene pravne forme, bilans razdvajanja, bilans fuzije i sl.; d) bilansi prestanka postojanja preduzeća: likvidacioni bilans, stečajni bilans.

Prema izloženom, sve što se događa u preduzeću, počev od njegovog osnivanja, u toku redovnog poslovanja, u prilikama koje izlaze iz okvira redovnih angažmana i stanja, praćeno je bilansom. Za vreme u kome preduzeće redovno i normalno obavlja svoju misiju sastavljaju se redovni bilansi u određenim vremenskim intervalima i prezentuju internim i eksternim korisnicima njihovih informacija. Međutim, u slučajevima koji se ne mogu smatrati redovnim, i kada postoje posebni razlozi, sastavljaju se specijalni bilansi, kao npr. prilikom osnivanja,

²⁸⁸ Imovina, prava i obaveze iskazane su u bilansu stanja po nabavnoj tj. po ceni koštanja ne predstavljaju pravu, tj. tržišnu vrednost imovine pravnog subjekta, što ima za posledicu da i sve vrednosti iskazane u pasivi bilansa nose isti pečat. U protivnom, ne bi bilo bilansne ravnoteže aktive i pasive. Vrednost imovine u aktivi i obaveza u pasivi zavise i od prinosne sposobnosti privrednog subjekta, što se prati bilansom uspeha.

u slučaju prestanka rada, ili u okolnostima koje nameću drugačije postupanje od uobičajenog.

Bez obzira na to o kojoj se vrsti radi, sve bilanse prate odgovarajuća objašnjenja, na osnovu kojih se daju ocene i karakteristike njihovih pozicija i vrednosti koje su u njima iskazane, analiziraju se odnosi između pojedinih kategorija koje su u bilansu situirane, interpretiraju se prethodni događaji koji su uzrokovali bilansom iskazana stanja, ukazuje se na moguće posledice koje protekla zbivanja mogu izazvati u budućnosti i slično.

Može se zaključiti da su redovni bilans i račun dobitka i gubitka, nezamenljivi instrumenti praćenja prošlih dostignuća i ostvarenja preduzeća, ali su, na određeni način, i osnova za izradu instrumenata kojima će se upravljati poslovnim zbivanjima u budućnosti.

Raspoređivanje pozicija aktive i pasive u bilansu stanja uslovljeno je svrhom za koju se raspored vrši. Polazeći od sadržaja bilansa, na njegovoj levoj strani je aktiva koja prikazuje sistematizovane pokazatelje, na određeni dan, o angažovanim sredstvima u svim oblicima kojima privredni subjekat raspolaže u datom vremenu, i, praktično predstavlja inventar imovine preduzeća. Na drugoj, desnoj strani je pasiva koja sadrži srede podatkke o tome iz kojih su izvora pribavljena sredstva u aktivu. Pasiva, s druge strane, daje odgovor na pitanje koliko je sredstava angažovano za finansiranje imovine u aktivu iz vlasničkog kapitala, a koliko iz obaveza prema poslovnim partnerima i kreditorima.

Bilans stanja je osnovni dokument koji sadrži informacije o finansijskoj situaciji preduzeća na bilansni dan, u čemu su solventnost kao dugoročna, i likvidnost kao kratkoročna finansijska sigurnost, ključni pokazatelji, čija se suština tim bilansom osvetljava. Imajući to u vidu, u rasporedu bilansnih pozicija aktive primarno je načelo likvidnosti. Primena tog načela podrazumeva da se raspored bilansnih pozicija vrši prema stepenu mogućnosti njihovog pretvaranja u novac. Na strani pasive, odnosno izvora finansiranja, to znači razvrstavanje bilansnih pozicija prema dospeću.

Bilans stanja je, prema tome, finansijski instrument na osnovu kojeg se utvrđuje finansijska, odnosno imovinska pozicija preduzeća. To proističe iz dominantnog značaja principa zaštite poverilaca, koji zahteva punu odgovornost dužnika tj. jemstvo imovinom da će poveriocima biti isplaćeni dugovi. Kriterijum za sigurnost ili za pokriće dugova (obaveza) jeste čista imovina koja, sa stanovišta bilansa, predstavlja razliku između ukupne aktive i obaveza, koja kao čista imovina, odnosno sopstveni kapital, predstavlja sigurnosnu ili garantnu supstancu za poverioce, čijem održavanju preduzeće stalno teži. Ocena finansijskog stanja i položaja preduzeća zasniva se na poznavanju pravila finansiranja, čije uvažavanje obezbeđuje normalan finansijski položaj preduzeća, „a koja se izražavaju u određenim relacijama delova aktive i pasive, s jedne i relacijama dugoročnog i kratkoročnog, odnosno sopstvenog i tuđeg kapitala, s druge strane. Uspešna analiza

bilansa i projektovanje zdrave finansijske strukture pretpostavlja grupisanje bilansnih pozicija aktive i pasive na način koji obezbeđuje uspostavljanje i kontrolu pomenutih bilansnih relacija, koje su uvek izraz finansijske politike preduzeća.²⁸⁹ Pozicije aktive koje se mogu brže pretvoriti u novac imaju veći stepen likvidnosti i obrnuto. Na drugoj strani, pozicije pasive koje imaju kraći rok za izmirenje imaju veći stepen dospelosti, dok pozicije čiji rok za izmirenje dospeva kasnije imaju manji stepen dospelosti.

Finansijska snaga preduzeća ne utvrđuje se samo na osnovu pokazatelja likvidnosti, već i na osnovu drugih kriterijuma, od kojih se najviše koriste indikatori rentabilnosti, sigurnosti i sl. Grupisanje bilansnih pozicija, pored iznesenog, ima za cilj isticanje svih karakterističnih grupa koje predstavljaju osnovu za postavljanje bilansnih relacija u skladu s pravilima finansiranja.

3.1.2. Bilans uspeha

Bilansom uspeha — računom dobitka i gubitka — obuhvataju se svi prihodi i rashodi privrednog subjekta u određenom periodu, najčešće u jednoj godini. Na kraju godine, prihodi i rashodi se, računom dobitka i gubitka, sumiraju i izravnavaju unošenjem razlike u bilans stanja. To se čini tako što se dobitak kao povećanje sopstvenog kapitala unosi u pasivu, čime se ona povećava, dok se za gubitak, koji predstavlja smanjenje kapitala, koriguje (umanjuje) vrednost vlasničkog kapitala. Prema tome, dobitak i gubitak predstavljaju povećanje ili smanjenje vlasničkog kapitala proisteklo iz poslovnih aktivnosti preduzeća u toku obračunskog perioda. Od iznesenog, razlikuje se smanjenje kapitala zbog odliva usled njegovog povlačenja od strane vlasnika, ili povećanje nastalo dodatnim ulaganjem, jer takve promene nisu nastale obavljanjem redovnog poslovanja.

Polazeći od rečenog, sa knjigovodstveno-tehničkog stanovišta može se konstatovati da je račun dobitka i gubitka u funkciji sastavljanja bilansa. To proističe iz činjenice da se računi svih aktivnih i pasivnih konta izravnavaju tek nakon ugradnje viška prihoda ili viška rashoda.

Dobitak predstavlja cilj poslovanja preduzeća, meru njegovog uspeha i rezultat u okviru koga učesnici vrše raspodelu između: preduzeća, menadžmenta i zaposlenih, države, akcionara i drugih. Dobitak je, istovremeno, izvor akumulacije sredstava za diversifikaciju aktivnosti, rast preduzeća i kriterijum za odlučivanje o usmeravanju resursa.

Bilans uspeha predstavlja, u određenom smislu, izdvojeni i osamostaljeni deo bilansa stanja (sopstvenog kapitala), u kome se iskazuju svi prihodi i rashodi i ostvareni rezultat u obračunskom periodu. Nastao je razvojem ranijeg statičkog shvatanja sadržine bilansa, prema kome se rezultat pojavljuje kao promena čiste

²⁸⁹ J. Ranković, *Upravljanje finansijama preduzeća*, Ekonomski fakultet, Beograd 1990, str. 191.

imovine ili kapitala, koja se utvrđuje upoređenjem stanja imovine u dva različita trenutka, na početku i na kraju obračunskog perioda, uz korekcije za povučeni ili dodati kapital od strane vlasnika.

Potrebe eksternih korisnika i upravljačke strukture preduzeća zahtevaju da bilans uspeha pokaže tokove poslovnih procesa preduzeća, u obliku rashoda, koji čine potrošnju, odnosno smanjenje supstance, i prihoda, na drugoj strani, koji pokazuju naknadu ili porast supstance preduzeća. Razlika između prihoda i rashoda je, u stvari, neto prirast ili smanjenje kapitala, odnosno dobitak ili gubitak. Ovakvi zahtevi usmereni su na raščlanjivanje globalnog računa uspeha, kako bi se sagledali izvori rezultata, rashodi i prihodi. Prema tome, bilans uspeha je, na određeni način, potkonto sopstvenog kapitala na kome su, na prikladan način, obuhvaćeni i međusobno suprotstavljeni prihodi i rashodi preduzeća u obračunskom periodu, raščlanjeni prema odgovarajućim načelima. Utvrđena razlika iz tog sučeljavanja predstavlja uspeh, odnosno rezultat koji se ugrađuje u bilans stanja, kao smanjenje kapitala ako je gubitak, ili kao njegovo povećanje za deo dobitka koji ostaje neraspoređen u preduzeću. Bilans uspeha proističe iz zaključka poslovnih knjiga, iz njih potiče i svoju ulogu završava prenosom neto rezultata bilansu stanja, radi njegovog kompletiranja.

Sadržina bilansa uspeha određena je prihodima, rashodima i razlikom između njih, koja predstavlja neto rezultat ostvaren u toku obračunskog perioda. Taj bilans je, praktično razvijeni potkonto vlastitog kapitala, na kome su, u formi konta ili štafelno, obuhvaćeni i međusobno suprotstavljeni svi prihodi i rashodi. Prihode čine prilivi vrednosti u preduzeće u toku obračunskog perioda, raščlanjeni u skladu sa odgovarajućim načelima, po osnovu prodatih učinaka, proizvoda, robe ili usluga, drugih prihoda iz poslovanja, ili, ostvarenih iz neposlovnih i vanrednih osnova. Na drugoj strani su rashodi, razvrstani kao i prihodi po odgovarajućim načelima. Oni čine odlive sredstava iz preduzeća koji su uzrokovani proizvodnjom i prometom prodatih učinaka, proizvoda ili usluga, odnosno robe kod trgovačkih organizacija, kao i po drugim redovnim, neposlovnim ili vanrednim osnovama. Razlika između rashoda i prihoda predstavlja ostvareni rezultat. Račun dobitka i gubitka prikazuje neto promene kapitala, prikazanog u pasivi bilansa, pa se u bilans ugrađuje kao povećanje, ili smanjenje.

U računu dobitka i gubitka sadržani su vrednosni tokovi, kao prilivi iz okruženja u preduzeće, vrednosti koje su mu priznate, i trošenja vrednosti koje je preduzeće priznalo okruženju. Bilans uspeha je dokument od značaja za ocenu finansijske situacije, posmatrano dinamički. Jer, sagledavan tako, u povezanom lancu proteklih obračunskih perioda, bilans uspeha otkriva liniju kretanja rezultata, koja može imati oblik prave, krive u progresiji ili krive u regresiji. Ako se projektovanjem bilansa uspeha linija rezultata produži i na buduće vreme, dobijaju se informacije koje predstavljaju osnovu za sagledavanje mogućnosti održavanja finansijske ravnoteže i zarađivačke sposobnosti preduzeća u budućnosti. Organska

povezanost bilansa uspeha sa bilansom stanja, uslovljena je i postojanjem nedovršenih poslovnih transakcija na dan bilansiranja, iz čega proističe raspoređivanje i anticipiranje troškova, s jedne strane, i anticipiranje prihoda, s druge strane, što prati problem obrazovanja i likvidiranja latentnih rezervi. U periodu obrazovanja latentnih rezervi iskazuje se manji rezultat, a u vreme njihove likvidacije veći, od ostvarenog u datom obračunskom periodu, dok je sa formiranjem latentnih gubitaka obrnut slučaj. Iz organske povezanosti bilansa i računa uspeha, praćene obrazovanjem i likvidacijom latentnih rezervi i latentnih gubitaka, proističe njihova međusobna zavisnost. Svi rashodi u računu uspeha nastaju potrošnjom aktive ili povećanjem obaveza, a svi prihodi prouzrokuju povećanje aktive ili smanjenje obaveza, pa iz toga proističe neraskidiva veza između bilansa stanja i bilansa uspeha. Vladajuća mišljenja u bilansnoj teoriji, a pod njenim uticajem i zakonodavstvo, stoje na pozicijama dinamičkog shvatanja bilansa.

Informacioni kapacitet bilansa uspeha, iako je on uz bilans stanja najznačajniji finansijski izveštaj, kojim se iskazuju rezultati poslovanja i zarađivačka sposobnost preduzeća, nije takav da može dati potpune odgovore o svim aspektima kvaliteta poslovanja. Potpunija slika o poslovanju u prošlosti, proceni ambicija i mogućih dometa aktivnosti preduzeća u budućnosti, može se dobiti samo dovođenjem bilansa uspeha i njegovih informacija sa komponentama bilansa stanja i analitičkih podataka koji se na osnovu njih mogu dobiti, te sa bilansom novčanih tokova i drugih dokumenata, koja predstavljaju finansijske izveštaje ili ih prate. Bez obzira na to što je bilans uspeha izveštaj o tokovima vrednosti, zbog vremenske nepodudarnosti tokova materijalnih i drugih vrednosti koje se angažuju u poslovnim procesima, sa tokovima isplata i naplata, ne može biti osnova za upravljanje likvidnošću preduzeća. Takvu ulogu ne može imati ni bilans stanja, jer je on statički izveštaj. Zato je skupa sa njima u kompletu i bilans novčanih tokova, koji je proizvod potreba dinamičke analize bilansa stanja i bilansa uspeha.

Osnovni kriterijum za razvrstavanje bilansa uspeha jeste dužina vremenskog perioda koji taj finansijski izveštaj pokriva, pa se razlikuju: a) totalni bilans uspeha, koji obuhvata poslovne procese od osnivanja do prestanka rada preduzeća; b) godišnji bilans uspeha, koji je instrument obračuna i iskazivanja rezultata za poslovnu godinu, koja se obično poklapa sa kalendarskom godinom.

Sadržinu bilansa uspeha čine sučeljeni prihodi i rashodi i razlika koja se između njih javlja, kao dobitak ili gubitak. Prema tome, godišnji račun dobitka i gubitka je finansijski izveštaj koji sumira profitabilnost poslovnog subjekta u razdoblju od jedne godine. Prihod čini prodajna vrednosti isporučenih proizvoda i pruženih usluga okruženju, u toku godine, ili po nekom drugom osnovu. Te vrednosti su prihodi preduzeća, bez obzira na to kada je došlo do njihove naplate. Prihodima su suprotstavljeni troškovi, kao od preduzeća priznate vrednosti faktora proizvodnje dobijenih iz okruženja, a uzrokovani su proizvodnjom prodatih učinaka, nezavisno od toga da li su utrošene vrednosti plaćene. Kad preduzeće proda proizvode ili usluge, ono

prima novac ili evidentira potraživanje od kupaca. Priticanjem novca i rastom potraživanja uvećava se imovina preduzeća. Na drugoj strani, računovodstvene ravnoteže bilansa, obaveze se ne menjaju, ali se povećava vlasnički kapital kao odgovor na povećanje imovine. Tako prihodi predstavljaju bruto povećanje vlasničkog kapitala, koje rezultira iz aktivnosti preduzeća. Dobit, kako je izneseno, jeste razlika između prihoda i rashoda preduzeća, ostvarenih u toku poslovne godine.

Prihodi koji se u toku godine priznaju preduzeću od okruženja, ne naplate se u celosti, ali sa druge strane, naplati se deo prihoda koji pripada prošloj, sledećoj ili narednim godinama. Zato se u vezi sa bilansiranjem godišnjeg rezultata postavlja zahtev razgraničenja prihoda od naplata, radi njegovog objektiviziranja. Takođe, utrošeni činioци proizvodnje u toku godine nisu svi nabavljeni u godini kada su utrošeni, a oni koji su nabavljeni u toku godine nisu u celosti u njoj plaćeni. Dešava se i to da su, u godini za koju se utvrđuje poslovni rezultat, isplaćene neke buduće nabavke (dati avansi). Zbog toga obračun godišnjeg, ili rezultata nekog drugog kratkoročnog perioda, zahteva razgraničavanje prodatih od proizvedenih učinaka, utrošenih činilaca od nabavljenih i nabavki od isplata u toku godine

Prilikom obračuna rezultata, problem se javlja u tome što se ne može unapred tačno odrediti koliko će godina trajna imovina služiti. Ipak, kod merenja neto dobiti preduzeća za razdoblje od jedne godine ili za kraće periode, računovodstvo mora proceniti koji se deo troškova trajne imovine može uračunati u rashode tekuće godine, ili perioda. Pošto je utvrđivanje tih troškova češće procena nego tačna mera, znači da vrednosti iskazane u računu dobitka i gubitka treba smatrati više za približne vrednosti, nego za tačna merila rezultata poslovanja. Postoje i brojni drugi rashodi čija visina se određuje različitim pristupima u njihovom procenjivanju tj. kojim njihovim delom će se opteretiti neki obračunski period. Takav je slučaj, npr., sa troškovima reklame, ako se radi o većim iznosima. U tim procenama polazi se od principa objektivnosti i opreznosti, kako bi se troškovi u periodičnom obračunu obuhvatili što tačnije i kako se zbog njihovog nerealnog iskazivanja ne bi prikazala neobjektivna slika poslovanja preduzeća.

Kratkoročnim bilansima uspeha obuhvataju se periodi kraći od godine (mesečni, tromesečni, polugodišnji), i karakterišu se manjom informacionom pouzdanošću jer se za izradu ovih obračuna ne vrši popis, složenije je razgraničenje prihoda i rashoda po pojedinim periodima obračuna. Kratkoročni obračuni, zbog različite dužine pojedinih meseci, državnih i verskih praznika, obuhvataju vremenske periode različite dužine trajanja po broju radnih dana, i njihov rezultat nije predmet raspodele. Dakle, kod ovih obračuna tačnost informacija koje oni pružaju na daleko je nižem stepenu pouzdanosti od onih koje prikazuju godišnji obračuni, iako i sami imaju taj nedostatak, izražen u blažoj formi. Međutim, pitanje tačnosti, pa i pitanje potpunosti, kada su u pitanju kratkoročni računi dobitka i gubitka, tolerišu se zbog važnosti informacija koje pružaju i koristi koje takve informacije mogu imati, kao i zbog ekonomičnosti postupka njihove izrade.

Osnovna svrha kratkoročnih obračuna dobitka i gubitka jeste da posluže potrebama menadžmenta za redovnu, operativnu upravljačku kontrolu uspešnosti poslovanja preduzeća. Razlog za izradu kratkoročnih obračuna je u tome što se informacije koje pruža redovni godišnji obračun dobitka i gubitka, čak i kada bi bile savršeno tačne, kasno dobijaju. Tada se na protekle poslovne procese ne može uticati, jer se prošlost ne može menjati, bez obzira na to koliko bila neugodna, ali može biti pouka za budućnost. Menadžment tada može uticati samo na raspodelu rezultata proteklog vremena i planirati poslovne aktivnosti za narednu godinu. Prema vladajućoj dinamičkoj koncepciji, cilj obračunavanja rashoda i prihoda, u kratkim vremenskim intervalima, nije utvrđivanje apsolutno tačnog rezultata, već onog koji se može uporediti sa uspehom preduzeća u ranijim periodima. Na taj način omogućava se komparacija sukcesivnih kratkoročnih obračuna dobitka i gubitka. Zato se smatra da su mesečni obračuni dobitka i gubitka najprikladniji za zadovoljavanje operativnih upravljačkih potreba menadžmenta u toku godine. Razlog za to je što mesečni obračuni omogućavaju često, kontinuirano sagledavanje kratkoročnih rezultata, njihovo međusobno upoređivanje i blagovremeno uočavanje trenda razvoja poslovanja. Pojedini mesečni obračuni mogu dati samo nagoveštaj pravca u kojem se poslovni procesi odvijaju, a niz uporedivih pokazatelja ocrta trend kretanja poslovanja.

Posmatrani u nizu sukcesivnih perioda, bilansi uspeha pružaju informacije o tome kuda ide preduzeće: kreće li se u pravcu ekspanzije i jačanja dobrih izgleda u budućnosti, snaženja i napretka, ili se poslovni procesi odvijaju u smeru koji vodi disperziji kapitala i slabljenju poslovnih prilika, što zavisi od razvoja njegove zarađivačke sposobnosti.

Svrha izrade kratkoročnog bilansa uspeha nije da pokaže kako se ostvaruju pojedine faze godišnjeg bilansa uspeha, već da odgovara nameni kojom je izazvana potreba za njegovim sastavljanjem. On predstavlja kontrolni instrument ostvarivanja poslovnih zadataka, s jedne strane, i sredstvo otkrivanja uzroka eventualnih deformacija u tekućim poslovnim procesima, s druge strane. Zato kratkoročni račun dobitka i gubitka po svojoj formi i sadržini ne mora odgovarati godišnjem računu uspeha, jer je njegova izrada i potreba za informacijama inicirana drugačijim potrebama od onih kojima je podređen godišnji bilans uspeha. Smisao njegove izrade jeste da otkrije da li se zarađivačka sposobnost preduzeća i pojedinih njegovih delova uvećava ili smanjuje i da li su u cilju uvećanja te sposobnosti iskorišćene sve mogućnosti.

Na ovom mestu bitno je ukazati i na postojanje različitih formi i metoda periodičnog obračuna rezultata poslovanja, ali to neće biti predmet dalje analize. Bez obzira na formu i metod obračuna, u suštini se dobijaju potrebni podaci za analiziranje uspešnosti poslovanja, pa bavljenje tim pitanjima ne bi dalo kompletnija saznanja u toj oblasti. Bitno je naglasiti da promene formi, ili metoda, obračuna ne omogućavaju uporedivost podataka između pojedinih obračunskih perioda.

3.1.3. Godišnji račun preduzeća

Zakonom o računovodstvu i reviziji, za pravna lica i preduzetnike utvrđena je obaveza sastavljanja finansijskih izveštaja, zaključno sa 31. decembrom tekuće godine, i njihovo dostavljanje Narodnoj banci Srbije, Službi platnog prometa, do kraja februara naredne godine. To podrazumeva obavezu utvrđivanja stanja imovine, kapitala i obaveza, na dan 31. decembra za tekuću godinu, kao i prihode, rashode i rezultat od početka poslovne godine do dana utvrđivanja stanja i iskazivanje bilansom stanja i bilansom uspeha. Isto tako, pravna lica su dužna da sastavljaju i dostavljaju (uz bilans stanja i bilans uspeha) i statistički aneks. Srednja i velika preduzeća, uz navedene izveštaje, dužna su da dostavljaju Narodnoj banci još i: izveštaj o tokovima gotovine, izveštaj o promenama na kapitalu i napomene uz finansijske izveštaje. Preduzeća koja imaju kontrolu nad jednim ili više pravnih lica, dužna su da, u skladu sa Zakonom i zahtevima MRS/MSFI, pored svojih završnih računa, sastavljaju, podnose Narodnoj banci i obelodanjuju konsolidovane finansijske izveštaje, kojima se iskazuje ekonomičnost i zarađivačka sposobnost celine, matičnog i zavisnih pravnih lica do 30. juna naredne godine. Set finansijskih izveštaja je završni račun.

Bilans stanja, koji sa bilansom uspeha predstavlja osnovni finansijski izveštaj, sastavlja se na propisanom obrascu i sa utvrđenom sadržinom pozicija u njemu.²⁹⁰ U nastavku se navode specifičnosti koje proizlaze iz odredbi definisanih aktuelnim propisima:

- u njemu se daju uporedni podaci za tekuću i prethodnu godinu, što mu podiže informacioni i analitički kvalitet;
- sastavlja se u formi konta, što doprinosi njegovoj preglednosti i lakšem upoređivanju pojedinih pozicija aktive i pasive;
- pozicije aktive su raspoređene po načelu rastuće likvidnosti, a pozicije pasive po rastućoj dospelosti;
- u aktivu je iskazan i neuplaćeni deo upisanog kapitala, a u pasivi celokupni kapital (uplaćeni i neuplaćeni), što je sa stanovišta informacionih potreba korisnije;
- odvojeno se iskazuje ukupni kapital, koji se sastoji od osnovnog kapitala, neuplaćenog upisanog kapitala, rezervi, revalorizacionih rezervi, neraspoređenog dobitka ili gubitka (gubitak predstavlja smanjenje kapitala) i otkupljenih sopstvenih akcija; na drugom mestu su dugoročna rezervisanja i obaveze (dugoročni krediti i druge obaveze, razni oblici kratkoročnih obaveza i odložene poreske obaveze);

²⁹⁰ Pravilnik o sadržini i formi obrazaca finansijskih izveštaja za privredna društva, zadruge i druga pravna lica i preduzetnike, „Sl. glasnik RS“, br. 114/2006.

- gubitak se iskazuje, kako je navedeno, u pasivi, kao korektivna stavka kapitala, za razliku od ranijeg načina iskazivanja, kada je gubitak unošen u aktivu. U aktivu se iskazuje samo onaj deo gubitka koji je iznad visine kapitala, ako takav gubitak eventualno postoji;
- imovinski delovi u aktivu se iskazuju u posebnim kolonama, i to njihovi neto iznosi (bruto iznosi umanjeni za ispravke).

Bilans uspeha, sa bilansom stanja, sastavlja se i podnosi na propisanom obrascu, čiji je sadržaj utvrđen Pravilnikom o sadržini i formi obrazaca finansijskih izveštaja, što govori o njegovom značaju. U nastavku se ističu specifičnosti propisa, vezane za bilans uspeha:

- u bilansima se daju uporedni podaci za tekuću i prethodnu godinu;
- bilans se sastavlja u obliku liste (štafelne forme), pa se vrši raščlanjivanje ukupnog rezultata preduzeća po oblicima aktivnosti;
- sastavljanje bilansa uspeha zasnovano je na metodi ukupnih troškova, klasiranih po vrstama za obračunski period, kojima su suprotstavljeni ukupni efekti aktivnosti preduzeća, nezavisno od toga da li jesu ili nisu realizovani, pa je korekcija za promene stanja učinaka na strani prihoda;
- u bilansu uspeha istaknuta su dva podbilansa prihoda i rashoda i to: podbilans iz redovnog poslovanja, i podbilans iz odnosa finansijskih i ostalih prihoda i finansijskih i ostalih rashoda. Takođe, posebno su iskazane pozicije dobitka i gubitka iz redovnog poslovanja pre oporezivanja, neto dobitka i gubitka koji se obustavlja, dobitak i gubitak pre oporezivanja, porez na dobitak, poreski rashodi perioda, odloženi poreski rashodi i prihodi; isplaćena lična primanja poslodavcu, neto dobitak ili gubitak, neto dobitak koji pripada manjinskim ulagačima i neto dobitak koji pripada vlasnicima matičnog preduzeća, osnovna i umanjena (razvodnjena) zarada po akciji.

Izveštaj o novčanim tokovima sažima sve novčane transakcije (primitke i izdatke) iz poslovnih, investicionih i finansijskih aktivnosti preduzeća, tokom obračunskog razdoblja. Za period koji pokriva on pruža informacije o primanjima i izdavanjima gotovine i gotovinskih ekvivalenta. Zbog informacionog potencijala kojim se karakteriše, izveštaj o tokovima gotovine koristan je za procenu solventnosti preduzeća i njegove sposobnosti da generiše buduće pozitivne novčane tokove. Na ovom mestu se predočava zakonska regulativa koja predstavlja osnov za njegovu izradu i osnovne karakteristike tog izveštaja, bez dubljeg kvalitativnog ulaženja u njegov sadržaj.

Zakonom o računovodstvu i reviziji, utvrđena je obaveza preduzeća da sastavlja i dostavlja nadležnim organima, uz bilans stanja i bilans uspeha, i izveštaj

o tokovima gotovine.²⁹¹ Istim Zakonom utvrđeno je da ministar finansija propisuje sadržinu i formu obrazaca finansijskih izveštaja za potrebe jedinstvenog informisanja i statističke obrade, i to za:

1. privredna društva, zadruge, preduzetnike i druga pravna lica;
2. berze i brokersko-dilerska društva.

Guverner Narodne banke Srbije propisuje sadržaj i formu obrazaca finansijskih izveštaja za Narodnu banku Srbije, banke i druge finansijske organizacije, društva za osiguranje, davaoce finansijskih lizinga, dobrovoljne penzijske fondove i društva za upravljanje dobrovoljnim penzijskim fondovima. Pravilnikom o sadržini i formi obrazaca finansijskih izveštaja za privredna društva, zadruge, druga pravna lica i preduzetnike, u delu izveštaja o tokovima gotovine, u stavu 7, utvrđeno je sledeće: „Mala pravna lica i preduzetnici sastavljaju samo bilans stanja, bilans uspeha i statistički aneks. Članom 7. Zakona o računovodstvu i reviziji izvršeno je razvrstavanje pravnih lica na velika srednja i mala, a obaveza sastavljanja izveštaja o tokovima gotovine u smislu citiranog Pravilnika, postoji samo za velika i srednja preduzeća.“²⁹²

Prema tome, navedenim Pravilnikom koga donosi ministar za finansije, na osnovu Zakona o računovodstvu i reviziji, utvrđuje se forma i sadržina izveštaja o tokovima gotovine, što govori o značaju tog finansijskog dokumenta.

Izveštaj o promenama na kapitalu pruža informacije o kretanju vrednosti kapitala pravnih lica tokom obračunskog perioda.²⁹³ Kapital vlasnika, u suštini, predstavlja višak vrednosti imovine iznad vrednosti obaveza. Drugim rečima, pod tim pojmom se podrazumeva iznos vlasničkog neto ulaganja u preduzeće, uvećanog za profite iz uspešnog poslovanja, koji su zadržani u preduzeću.²⁹⁴ Podaci o

²⁹¹ „Sl. glasnik RS“, br. 46/2006.

²⁹² „Pravna lica, u smislu ovog zakona, razvrstavaju se na mala, srednja i velika, u zavisnosti od prosečnog broja zaposlenih, godišnjeg prihoda i vrednosti imovine utvrđene na dan sastavljanja finansijskih izveštaja u poslovnoj godini. U srednja pravna lica razvrstavaju se ona koja na dan sastavljanja finansijskih izveštaja ispunjavaju najmanje dva od sledećih kriterijuma: 1) da je prosečan broj zaposlenih u godini za koju se podnosi godišnji izveštaj 50 do 250; 2) da je godišnji prihod od 2.500.000 do 10.000.000 EUR, u dinarskoj protivvrednosti; 3) da je prosečna vrednost poslovne imovine (na početku i na kraju poslovne godine) 1.000.000—5.000.000 EUR, u dinarskoj protivvrednosti. Pravna lica koja imaju niže od najnižih iznosa u pokazateljima kod najmanje dva od navedenih kriterijuma iz stava 2. ovog člana, razvrstavaju se u mala pravna lica, a pravna lica koja imaju veće iznose od najvećih u pokazateljima iz stava 2. ovog člana, razvrstavaju se u velika pravna lica. U srednja pravna lica razvrstavaju se i pravna lica koja imaju veće iznose od najvećih pokazatelja kod jednog od kriterijuma navedenih u stavu 2. ovog člana...“

²⁹³ Član 25 Zakona o računovodstvu i reviziji.

²⁹⁴ To, u stvari, znači profit koji je ostvaren a nije bio predmet raspodele, već je zadržan u preduzeću za jačanje njegove poslovne stabilnosti i zarađivačke moći.

vrednosti neto vlasničkog kapitala evidentiraju se na odgovarajućim računima u pasivi bilansa, pa se u njegovu veličinu može izvršiti direktan uvid. Dodatna vlasnička ulaganja, kao i povlačenje sredstava vlasničkog kapitala, evidentiraju se na računu vlasničkog kapitala, čime se uvećava ili smanjuje saldo tog računa, jer se uvećava ili smanjuje vlasnički kapital.

Skup finansijskih izveštaja bolje će se razumeti ako se shvati da su bilans stanja, račun dobitka i gubitka, izveštaj o tokovima gotovine i izveštaj o vlasničkom kapitalu međusobno povezani. Bilans sastavljen na kraju proteklog perioda i na kraju tekućeg razdoblja, prikazuju iznos vlasničkog kapitala na datume sastavljanja bilansa. Izveštaj o vlasničkom kapitalu sumira promene koje su se u njemu dogodile između dva datuma bilansiranja. Račun dobitka i gubitka daje podatke i objašnjenje o najvažnijoj promeni u vlasničkom kapitalu, o iznosu neto dobitka ili neto gubitka za određeni obračunski period. Kao što je rečeno, prihodi povećavaju vlasnički kapital, a rashodi i povlačenje sredstava od strane vlasnika ga smanjuju. Kada bi bilans bio jedini finansijski izveštaj, promene na vlasničkom kapitalu mogle bi biti direktno evidentirane na računu vlasničkog kapitala. Međutim, vlasnici, menadžeri, investitori i drugi korisnici finansijskih izveštaja, imaju potrebu da saznaju, pored iznosa određenih prihoda i rashoda, neto iznosa dobiti, i neke druge informacije o poslovnom rezultatu u određenom obračunskom periodu.

Shodno aktuelnim zakonskim propisima, obavezu za izradu izveštaja o promenama na kapitalu imaju samo velika i srednja preduzeća, razvrstana u te kategorije po utvrđenim kriterijumima, koji su predočeni. Polazeći od važeće zakonske regulative, utvrđen je citirani Pravilnik o sadržini i formi obrazaca finansijskih izveštaj za privredna društva, zadruge, druga pravna lica i preduzetnike.²⁹⁵

Napomene uz finansijske izveštaje sadrže opise ili detaljnije raščlanjivanje iznosa prikazanih u bilansu stanja, bilansu uspeha, izveštaju o novčanim tokovima i izveštaju o promenama na kapitalu. One pružaju dodatne informacije koje nisu prikazane u tim izveštajima, shodno zahtevima pojedinih MRS-a i MSFI-ja, u vezi sa njihovim obelodanjivanjem.²⁹⁶

Informacioni kapacitet bilansa i bilansa uspeha ograničen je, bez obzira u kojoj formi se ti izveštaji prikazuju i koja metoda je korišćena prilikom njihove izrade. Oni ne pokazuju direktno brojne značajne informacije, kao što su buduće finansijske i druge obaveze ili prava, koja nisu iskazana u bilansu, kadrovsku strukturu kolektiva i druge. Dubljim raščlanjivanjem i objašnjavanjem pozicija finansijskih izveštaja ta dokumenta se detaljnije i bliže objašnjavaju. Tako priređene informacije omogućavaju dobijanje

²⁹⁵ *Privredni savetnik*, decembar 2006, str. 30.

²⁹⁶ MRS — Međunarodni računovodstveni standardi; MSFI — Međunarodni standardi finansijskog izveštavanja.

potpunije slike o finansijskom položaju i zarađivačkoj sposobnosti preduzeća, što je od značaja za investitore, poverioce i druge subjekte koji ih koriste.

Napomene su usmerene na davanje objašnjenja o korišćenim metodama procenjivanja, na iznošenje razloga i efekata odstupanja od njih, na kvalitativno preciziranje podataka koji dublje i potpunije prikazuju pojedine elemente promena finansijskog stanja i uspeha, na upoznavanje sa obavezama koje proističu iz datih garancija, a koje se ne vide iz drugih finansijskih izveštaja. One se koriste sa finansijskim izveštajima, a njihov sadržaj prilagođava se potrebama objašnjavanja pojedinih pozicija tih izveštaja i bližem definisanju njihovih karakteristika, koje se iz njih direktno ne mogu sagledati. Dok prva četiri izveštaja daju kvantitativne informacije, napomene, pored takvih obaveštenja daju i kvalitativne ocene koje doprinose boljem razumevanju i tumačenju njihove sadržine pa su, imajući to u vidu, u funkciji zaštite interesa vlasnika kapitala preduzeća, poverilaca i drugih. Napomenama se otklanjaju informaciona ograničenja finansijskih izveštaja, pa je njihova osnovna namena da interpretira informacije tih dokumenata, koje sa napomenama dobijaju potpunu pouzdanost.

Posebno važan deo napomena uz finansijske izveštaje jeste onaj segment koji govori o poslovanju preduzeća tokom protekle godine, i odeljak koji interpretira dobit, analitički prikazujući vrste i veličine ostvarenih prihoda i rashoda, iznose neto i bruto dobiti i sl. Uobičajeno je da se u tom delu daju i procene očekivanja o tome da li će poslovanje i u narednoj godini dati iste rezultate kao u tekućoj. Najveća pažnja u tom delu posvećuje se efektima neuobičajenih transakcija, koje se ne ponavljaju, a trebalo bi da budu prikazane u posebnom odeljku napomena, i to iza uobičajenih aktivnosti, čiji predmet interpretacije je dobit. Takvi postupci od koristi su za predviđanja budućih kretanja poslovanja i dobiti, iako je složen posao predvideti događaje za koje se veruje da se ne ponavljaju.

Računovodstveno načelo doslednosti zahteva da preduzeće koristi ista računovodstvena načela i metode u kontinuitetu obračunskih razdoblja. To ne znači da ono ne sme da menja računovodstvene metode. Promena je moguća ako je potreba za njom opravdana i ako su učinci promena prikladno objavljeni u finansijskim izveštajima. Kod izveštavanja o većim promenama korišćenih računovodstvenih načela, kumulativni učinak na dobit prethodnih godina prikazuje se u dobiti godine u kojoj je promena učinjena.

Promena računovodstvenog načela odnosi se na promenu korišćene metode pri izračunavanju iznosa u finansijskim izveštajima, a ne na promenu sadržine u procenama. Na primer, prelaz sa linearne na neku drugu metodu obračuna amortizacije jeste promena računovodstvenog načela.

Statistički aneks sadrži 88 AOP-a²⁹⁷, umesto 42 koliko je sadržao raniji aneks, i sastoji se od devet tabela u koje se unose podaci utvrđeni Pravilnikom. Radi se o sledećim obrascima:

- opšti podaci o pravnom licu, odnosno preduzetniku;
- bruto promene nematerijalnih ulaganja i nekretnina, postrojenja, opreme i bioloških sredstava;
- struktura zaliha;
- struktura osnovnog kapitala;
- struktura akcijskog kapitala;
- potraživanja i obaveze;
- drugi troškovi i rashodi;
- drugi prihodi i ostali podaci.

U prethodnim izlaganjima obrađene su osnovne karakteristike svih finansijskih izveštaja, za koje je utvrđena obaveza pravnih lica i preduzetnika da ih sastavljaju i dostavljaju Narodnoj banci. Kompletirani, oni čine završni račun pravnog lica. Za napomene nije propisan obrazac, tako da se ovaj finansijski izveštaj daje u slobodnoj formi, ali mora sadržati podatke i elemente utvrđene propisima, MRS-om i MSFI-ijem.

4. VRSTE I CILJEVI FINANSIJSKE ANALIZE

4.1. Potreba analiziranja finansijskih izveštaja

Tumačenje informacija koje daje komplet finansijskih izveštaja zahteva poznavanje instrumenata izveštavanja i njihovo prilagođavanje, kako bi se dobijeni podaci razumeli. Analogno tome, potrebno je razumeti unutrašnja računovodstvena zbivanja i značenje različitih pokazatelja sadržanih u finansijskim izveštajima, kako bi se oni mogli pravilno interpretirati. Korisniku s računovodstvenim znanjem sadržaj finansijskih izveštaja dosta govori o poslovanju preduzeća.

Analiza finansijskih izveštaja može se okarakterisati kao postupak pribavljanja dopunskih informacija, putem kojih se, na osnovu podataka iz bilansa, računa dobitka i gubitka i drugih, stiče potpunija slika o finansijskom i prinosnom položaju preduzeća. Za njenu izradu je karakteristično korišćenje takvih metoda i postupaka kojima se preciznije daje slika o stanju i uspehu preduzeća od one koja se dobija direktno putem njegovih finansijskih izveštaja. Analiza godišnjeg računa preduzeća, namenjena eksternim korisnicima skromnije je sadržine, a za interne potrebe praktikuje se šira dimenzija produbljenog analiziranja. Razlog je u tome što interna analiza u sebe

²⁹⁷ AOP je oznaka za automatsku obradu podataka. Pojedine pozicije u finansijskim izveštajima označene su šiframa AOP i svaka pozicija ima svoju šifru; njihovom upotrebom olakšava se izrada i analiza finansijskih dokumenata. U obrascima finansijskih izveštaja koji su dati u primerima ugrađene su i šifre AOP-a.

uključuje i međubilanse, kojima se iskazuju podaci o poslovanju u kratkim periodima, obično tromesečnim, za preduzeće i njegove delove, dobitne ili investicione centre. Poslovanje se analizira na onim nivoima na kojima se rezultati prate i kontrolišu. Prema tome, za razliku od eksterne analize čiji predmet analitičke obrade su samo godišnji finansijski izveštaji preduzeća kao celine, interna analiza, pored godišnjeg, usmerena je i na analizu poslovanja u kraćim periodima, kako celine preduzeća, tako i njegovih delova ili pojedinih segmenata poslovanja.

Za analizu je od presudnog značaja pouzdanost informacija koje pružaju finansijski izveštaji. Jer, analiza zasnovana na netačnim podacima upućuje na pogrešne zaključke. Zato je bitno da su izveštaji koji se analiziraju revidirani od ovlašćenih institucija, što garantuje da su obelodanjeni podaci u njima pouzdani. Rentabilnost u dugom vremenu tj. dugoročni zadovoljavajući stabilan prinos na kapital, kao izvor profita, trajna solventnost i likvidnost, osnovni su ciljevi poslovanja kompanije. Za realizaciju tih ciljeva zainteresovani su svi učesnici koji imaju svoje razloge za prosperitetno poslovanje subjekta privređivanja.

Akcent na optimizaciju je na odnosima pojedinih oblika sredstava i njihovih izvora, tj. na strukturi i kvalitetu ekonomskih kategorija, kojima je uslovljena uspešnost poslovanja privrednog subjekta. Struktura oblika sredstava, izvora iz kojih su ona pribavljena, njihovi međusobni odnosi, nisu unapred zadate veličine, kojima bi bile ograničene raznovrsne kombinacije između njih. Zato analiza treba da pokaže ili da sugeriše koji su to najpovoljniji odnosi u njihovom kombinovanju u obavljanju poslovnih procesa koji će dati najbolje rezultate u konkretnim uslovima. Da bi se do toga došlo, potrebno je prikazati strukturu informacija koje pružaju finansijski izveštaji detaljnije raščlaniti i analizirati. Nakon raščlanjivanja celine na delove, u nauci je uobičajeno detaljno istraživanje radi identifikovanja odnosa između konstitutivnih elemenata celine. Otuda šire tumačenje termina *analiza* upućuje na isticanje dvaju postupaka ili metoda, i to: *postupka raščlanjivanja* (čiji je cilj identifikovanje konstitutivnih delova analiziranog objekta — kvalitativni aspekt analize) i *postupka komparacije ili upoređivanja* (čiji je cilj utvrđivanje odnosa ili relacija između identifikovanih konstitutivnih delova analiziranog objekta — kvantitativni aspekt analize).

Osnovni smisao analize je da na bazi utvrđenog kvaliteta i kvantiteta analiziranog objekta pruži informacije o njegovom bonitetu ili trendu razvoja, i one su polazna osnova za preduzimanje akcija usmerenih na popravljivanje tih karakteristika u datom objektu analize.²⁹⁸ Potrebne podatke za analizu sadrži set finansijskih izveštaja, koji su dostupni svim korisnicima njihovih informacija. Finansijski izveštaji, sa stanovišta menadžmenta, nisu samo instrumenti polaganja računa o poslovanju preduzeća, već i pružanje informacija eksternim korisnicima, koji na osnovu tih izveštaja donose ekonomske odluke. Oni, s druge strane,

predstavljaju dokumente na osnovu kojih menadžment ocenjuje rezultate sopstvenih aktivnosti. Ocene, utvrđene na osnovu analiza, služe kreditorima kao osnova za odobravanje dugoročnih kredita, kupovinu hartija od vrednosti (akcija i obveznica). Isto tako, eksterni korisnici informacija finansijskih izveštaja prilagođavaju svoje poslovne aktivnosti i razvojne planove planovima i aktivnostima analiziranog preduzeća, naravno ukoliko je to moguće i ukoliko im to sugeriše njihov interes.

Finansijska analiza prvenstveno se zasniva na analizi bilansa stanja i bilansa uspeha, i njihovoj projekciji na budućnost. Ona je sračunata na ispitivanje sadašnjeg i budućeg finansijskog položaja i zarađivačke poslovnosti preduzeća. Finansijski izveštaji nisu dovoljni za potpuno osvetljavanje svih aspekata finansijskih pozicija i zarađivačke sposobnosti preduzeća, koji interesuju korisnike njihovih informacija. Radi toga su potrebna dodatna i suptilnija saznanja o poslovanju, koja se mogu obezbediti dubinskim analitičkim istraživanjem pozicija bilansa stanja, bilansa uspeha, te po potrebi i drugih finansijskih izveštaja. Predmet analize su sredstava i izvori sredstava, vrednosno iskazani u bilansu stanja i poslovni rezultat, odnosno poslovni prihodi i rashodi, iskazani u bilansu uspeha. Struktura ulaganja za pribavljanje imovine, odnosno sredstava potrebnih reprodukciji, trebalo bi da po svojim izvorima odgovara zahtevu uravnoteženja rentabilnosti i solventnosti u dugom vremenu, kao i rentabilnosti i likvidnosti preduzeća, u lancu povezanih kraćih poslovnih procesa.

Za dobijanje podataka koji upućuju na donošenje racionalnih odluka i utvrđivanje pravaca redovnih i razvojnih aktivnosti, važni analitički podaci dobije se ako se koristi statička i dinamička analiza, stvarnog ili planiranog bilansa stanja. *Statička analiza* podrazumeva stavljanje u odnos apsolutnih iznosa iskazanih u bilansu i utvrđivanje procentualne strukture sredstava i njihovih izvora. *Dinamička analiza* predstavlja iskazivanje strukture bilansa stanja indeksnim brojevima tekućeg, u odnosu na prethodne periode. Postoji mogućnost da se stave u odnos određeni oblici ulaganja i izvora sredstava i taj odnos izrazi *raciom*.²⁹⁹

Racio brojevima mogu se iskazivati sva ekonomska zbivanja, čije vrednosti su izražene apsolutnim brojevima, između kojih postoji uzročno-posledična veza, kao što su: odnosi veličine prodaje i prihoda, koji se dovode u vezi s ukupnim ulaganjima, odnos zaliha proizvoda i potraživanja od kupaca i sl. Takođe, o rentabilnosti preduzeća i faktorima koji na nju utiču, mogu se dobiti korisni podaci ako se prinos, odnosno odgovarajući koncept dobitka stavi u odnos s prihodom, s ukupnim ulaganjima, s ukupno angažovanim sredstvima, s vlasničkim kapitalom, i ti odnosi izraze odgovarajućim stopama, kao što su: stopa dobitka u prihodu, stopa prinosa ukupnih ulaganja, stopa prinosa na vlasnički kapital i druge.

Može se zaključiti da između vrednosnih veličina ekonomskih zbivanja u preduzeću, obuhvaćenih finansijskim izveštajima, a prvenstveno bilansom stanja i

²⁹⁹ Racio je broj koji iskazuje odnos povezanih vrednosti u finansijskim izveštajima.

računom dobitka i gubitka, postoje složene uzročne veze i odnosi. Predmet finansijske analize je upravo u tome da pronikne u te odnose i otkrije njihovu povezanost, njihov sistem uzročno-posledičnih tokova i zbivanja i da ih na prikladan način saopšti korisnicima. Analiza koja dublje razotkrije te odnose, jasnije osvetli njihovu suštinu i dođe do najkompetentnijih zaključaka, daće svoj puni doprinos poslovnom uspehu preduzeća i opravdati napore koji su u to uloženi.

Osnovna uloga analize je da iz mnoštva podataka koje sadrže finansijski izveštaji i druga dokumenta, obezbedi potrebne informacije. Jer, njena svrha je ispitivanje kvaliteta privređivanja na osnovu elemenata iskazanih u bilansu stanja i bilansu uspeha, kao i ispitivanje kvaliteta očekivanog poslovanja na osnovu elemenata iskazanih u planskom bilansu stanja i računu dobitka i gubitka.

Interesi za rezultate analize finansijskih izveštaja razlikuju se prema tome ko je njen korisnik, samo preduzeće ili treća lica. Analizom se dobijaju sadržajne informacije i ocene o suštinskim pitanjima sadašnjeg i budućeg poslovanja. One su rezultat upoređivanja određenih pojava u preduzeću i njihovih vrednosnih veličina u vremenu, ili komparacije njegovih poslovnih rezultata sa planiranim vrednostima. Značajni pokazatelji mogu se dobiti i upoređivanjem određenih vrednosti iskazanih u finansijskim izveštajima privrednog subjekta, sa podacima srodnih preduzeća u određenom ekonomskom prostoru. Analiza godišnjih finansijskih izveštaja preduzeća služi za izradu preliminaranih, tzv. *pro forma* finansijskih izveštaja, kojima se predviđaju rezultati budućih poslovnih aktivnosti, a namenjeni su za značajne finansijske i druge aranžmane, kao što su: odobravanje ili reprogramiranje kredita, kupovina akcija i dr. Zahtevi za izradu finansijskih analiza usmereni su na zadovoljavanje informacionih očekivanja njihovih korisnika i odgovaranje na njihove zahteve.

Za rezultate finansijskih analiza zainteresovani su: 1) deoničari i drugi vlasnici hartija od vrednosti; oni prvi zanimaju se za dugoročnu i stabilnu zaradu na uloženi deoničarski kapital, a drugi za visinu zarade na kupljene hartije od vrednosti i sigurnost vraćanja uložених sredstava za njihovu kupovinu; 2) poverioci za dugoročne obaveze — vlasnici obveznica i kreditori, koji su zainteresovani za dugoročno uspešno poslovanje privrednog subjekta, odnosno za sigurnost isplate zarade na plasirana sredstva i za njihovo vraćanje o dospeću; 3) poverioci za kratkoročne obaveze, bankari, dobavljači i ostali kreditori, čije interesovanje je usmereno na tekuće stanje preduzeća, na njegovu sposobnost da generiše dovoljno sredstava za tekuće poslovanje i za promptnu isplatu kratkoročnih obaveza; ovi poverioci zainteresovani su za stanje mobilnosti radnog kapitala, koji predstavlja višak obrtne imovine iznad obaveza, dok njegova mobilnost zavisi od strukture te imovine; 4) drugi korisnici, među kojima je država i njene institucije, zainteresovane za visinu i izmirenje poreskih i drugih obaveza i socijalnu sigurnost radnika, kao i za razvoj preduzeća i njegov uticaj na okruženje; sindikat je zainteresovan za sigurnost poslovanja i visinu zarada radnika; 5) interni korisnici rezultata analiza od kojih su najznačajniji radnici koje interesuje sigurnost i

stabilnost zaposlenja, visina zarada i slično, i menadžment, jer od uspešnosti poslovanja preduzeća zavisi i njegov status u pogledu visine zarade i pitanje ostanka na njegovom čelu.

4.2. Vrste analize finansijskih izveštaja

Različiti su korisnici analiza finansijskih izveštaja. Razlike koje proističu iz prilagođavanja određenih analiza zahtevima pojedinih korisnika nisu jedini kriterijum za njihovo razvrstavanje. Klasifikacija analiza uslovljena je: 1) korisnicima kojima su namenjene; 2) predmetom analiziranja; 3) vremenom koje se analizama obuhvata; 4) načinom pripremanja; i 5) instrumentima koji se prilikom analiziranja koriste.

1) Polazeći od kriterijuma **korisnika**, utemeljene su interne i eksterne analize finansijskih izveštaja. Za obe vrste analize, polazi se od istih pretpostavki, jednim i drugim analiziraju se finansijski izveštaji i ispituje stanje i uspeh preduzeća u jednom trenutku, kojim je obuhvaćen određeni vremenski period. Takođe, svi ili najveći broj poznatih analitičkih instrumenata mogu biti korišćeni za obe analize. Ono po čemu se one razlikuju jeste svrha namene. Time je uslovljen obim materijala koji se koristi, vrste i brojnost problema kojima se analize bave. Zbog ciljeva kojima služe i ograničenosti materijala koji se koristi za njihovu izradu, domet obuhvatanja eksternih analiza je manji, a informacije koje pružaju su oskudnije.

Za interne analize, kao osnova koriste se, pored godišnjih, finansijski izveštaji za više godina i izveštaji za kraće periode. Širi izbor i veći obim raznovrsnih dokumenata i materijala, kao što su godišnji finansijski izveštaji drugih preduzeća, sa kojima se upoređuju podaci konkretnog subjekta, zbirni izveštaji grupacije, grane i slično, obezbeđuju veću vrednost internim analizama. Jer, informacije analiza namenjene internim korisnicima sveobuhvatnije su, obimnije i raznovrsnije, a njihovi informacioni dometi veći. Menadžment i drugi organi u preduzeću, pored informacija internih analiza, istovremeno koriste i informacije analiza namenjene eksternim korisnicima.

2) Prema **predmetu** — objektu analize — razlikuju se: analize bilansa stanja, kojima se dobijaju informacije o finansijskom položaju i poziciji preduzeća, strukturi njegovih sredstava i njihovih izvora, i analize bilansa uspeh. Analize bilansa stanja usmerene su na ispitivanje opšte slike o poslovnoj poziciji preduzeća, na ocenu stanja i razvoja solventnosti i likvidnosti, koje predstavljaju osnovu finansijske stabilnosti privrednog subjekta. Vertikalna analiza strukture ulaganja, odnosno pojedinih oblika imovine, imajući u vidu odnose između delova u aktivu, pokazatelj je njihove zaposlenosti. Tako se dobija slika o odnosima između obrtnih i osnovnih sredstava, ili o odnosima između pojedinih drugih kvaliteta imovine, koji su važan pokazatelj tokova angažovanja sredstava. Analizom izvora sredstava, kao što su odnosi između akcijskog — stalnog kapitala i obaveza, odnosi između dugoročnih i kratkoročnih obaveza, dobijaju se informacije o finansijskoj sigurnosti, o likvidnosti, finansijskoj ravnoteži i

drugim pokazateljima bitnim za stabilno poslovanje. Horizontalnom analizom bilansa stanja obezbeđuju se informacije o angažovanju i kretanju ulaganja u pojedine oblike imovine, o promenama izvora finansiranja u nizu povezanih obračunskih perioda, i o pokrivenosti obaveza kvalitetnim oblicima imovine.

Cilj analiziranja bilansa uspeha, je dobijanje informacija o efikasnosti upotrebe materijalnih i drugih resursa u poslovnim procesima preduzeća. Ovim analizama se ispituju tokovi vrednosti, njihovo kretanje u prihodima, rashodima i uticaju na rezultat poslovanja preduzeća, a za interne potrebe analizira se i poslovanje delova preduzeća. Vertikalna analiza bilansa uspeha usmerena je na dobijanje informacija o učešću pojedinih troškova ili grupa troškova u prihodu, ili o učešću pojedinih nivoa rezultata u prihodu. Tako, analizom se dobijaju informacije o marži sigurnosti, koja predstavlja razliku nakon pokrića direktnih materijalnih troškova ostvarenim prihodima, o kontribucionom dobitku, kao pozitivnom ostatku prihoda nakon pokrića varijabilnih troškova, o neto rezultatu po pokriću ukupnih troškova poslovanja. Cilj izrade analize je dobijanje podataka o rentabilitetu, o prinosnoj sposobnosti preduzeća i sl. Horizontalnom analizom dolazi se do informacija o odnosima, kretanju i razvoju pojedinih komponenata prihoda i rashoda u vremenu.

Kombinovana analiza bilansa stanja i bilansa uspeha rezultat je racionalnog povezivanja podataka bilansa stanja i bilansa uspeha, kao i obezbeđenja pouzdanih i kompletnih informacija o finansijskoj poziciji i zarađivačkoj sposobnosti preduzeća. Predmet ove vrste analiziranja su:

- analiza obrta tj. efikasnosti upravljanja ulaganjima i izvorima finansiranja i
- analiza rentabilnosti preduzeća, odnosno prinosa na ukupna ulaganja i na vlasnički kapital.

Predmet obrade analize obrta su odnosi godišnjih vrednosti iz bilansa uspeha i prosečnih vrednosti pojedinih oblika imovine iz bilansa stanja. Tako se dolazi do racija obrta, odnosno efikasnosti ulaganja sredstava obezbeđenih iz određenih izvora finansiranja. Nastojanje je svake kompanije da sa što manje angažovanih pozajmljenih sredstava i vlasničkog kapitala ostvari što veći obrt, odnosno što veći prihod, a prvenstveno što veću zaradu, kao krajnji cilj.

Logika prethodne konstatacije je u tome što se postizanjem većeg prihoda s angažovanim sredstvima ostvaruje veća zarada, jer je, isto tako, logično da je u većem prihodu i veća zarada; istovremeno, sa manje angažovanih sredstva manji su troškovi koje nosi njihovo korišćenje, za određeni obim poslovanja. To podrazumeva da se jedan deo sredstava nepotrebnih preduzeću, u datom vremenu, može usmeriti u druge poslove i doneti odgovarajuću zaradu.

Pošto se na ovom mestu izlažu vrste analize finansijskih izveštaja, treba skrenuti pažnju da nije analiziran izveštaj o tokovima gotovine i izveštaj o promenama na kapitalu, pošto ti izveštaji sami po sebi predstavljaju analizu i rezultat su analize zasnovane na bilansu stanja i bilansu uspeha.

3) Sa stanovišta **vremena** posmatranja, razlikuju se analiza stanja ili statička analiza, i analiza razvoja ili dinamička analiza. Statička analiza bavi se bilansom stanja na određen dan ili bilansom uspeha za određen period, koji — kada je u pitanju eksterna analiza — predstavlja jednu godinu. Međutim, kada je u pitanju interna analiza, vreme koje ona obuhvata u saglasnosti je sa rokovima redovnih finansijskih izveštaja i internog bilansiranja, koji mogu biti kraći, tromesečni ili mesečni. Analiza bilansa stanja usmerena je na utvrđivanje strukture imovine i kapitala, na ispitivanje usklađenosti te strukture, računa pokrića, odnosno solventnosti, stepena likvidnosti i rentabilnosti. S druge strane, analizom bilansa uspeha vrši se provera efikasnosti upravljanja sredstvima i izvorima sredstava, ispitivanje strukture rashoda i prihoda, stope dobitka, prinosa vrednosti na angažovana sredstva, na vlastiti kapital i sl.

Dinamička analiza ispituje razvoj finansijskog kapaciteta u nizu povezanih prethodnih perioda. To se postiže komparacijom vrednosno izraženih ekonomskih kategorija sadržanih u bilansima radi dobijanja predstave o usmerenosti razvoja finansijske strukture i prinosa sposobnosti u nizu perioda. Karakteristika dinamičke analize je u tome što ona otkriva liniju razvoja finansijske strukture i rezultata. Ona ocrtava pravac i intenzitet razvoja, progressa preduzeća, ili silaznu liniju trenda poslovnih aktivnosti. Informacije dinamičke analize finansijskih izveštaja biće potpunije i jasnije će iskazivati razvojne smerove i njihov intenzitet ako različite odnose koji su predmet njenog ispitivanja iskaže baznim ili lančanim indeksima. Indeksi se iskazuju za ukupne vrednosti bilansa i vrednosti njegovih delova, odnosno bilansnih pozicija, kojima su iskazane pojedine kategorije sredstava i izvora sredstava, rashoda i prihoda sadržane u bilansima.

4.3. Opšta analiza

Kao postupak raščlanjivanja finansijskih izveštaja na jednostavnije, međusobno povezane, specifično uslovljene pozicije i delove, u cilju otkrivanja strukture složene ekonomske celine iskazane tim izveštajima, utvrđivanja načina uzajamnog uticaja i uloge pojedinih elemenata u njoj, pod opštom analizom finansijskih izveštaja podrazumeva se:

- vertikalna analiza, odnosno analiza strukture bilansa stanja i bilansa uspeha;
- horizontalna tj. analiza trenda razvoja pozicija bilansa stanja i bilansa uspeha; i
- grafička analiza strukture i razvoja bilansa stanja i bilansa uspeha.

Proučavanje ovih pitanja nametnuto je usled potrebe za potpunijim razumevanjem sadržine i odnosa unutar i između ova dva osnovna finansijska izveštaja, što predstavlja bitan uslov njihovog dubljeg sagledavanja, složenijim postupcima analize.

4.3.1. Vertikalna analiza finansijskih izveštaja

1. Predmet istraživanja vertikalne analize je struktura bilansa stanja i računa dobitka i gubitka. Cilj ovog oblika analize je da se precizno pokaže učešće grupa, podgrupa i pojedinih pozicija u karakterističnim delovima ili u ukupnoj vrednosti iskazanoj finansijskim izveštajem. U bilansu je to zbir aktive i pasive ili pojedinih celina koje taj bilans čine, a u bilansu uspeha to je poslovni prihod.³⁰⁰ Rezultat analize iskazuje se u vidu procenata u pripremljenim izveštajima ili u apsolutnim iznosima grupa, podgrupa i pozicija.

U finansijskim izveštajima, u apsolutnim iznosima, iskazuju se ekonomske vrednosti imovine, njenih izvora, prihoda, rashoda i rezultata kompanije, pa se na taj način predstavlja i struktura njihovog sadržaja. Tako je bilans, u stvari, izveštaj o imovini, njenoj strukturi i o ukupnim izvorima i njihovoj strukturi, a bilans uspeha izveštaj o prihodima, rashodima i poslovnom rezultatu preduzeća i njihovoj strukturi.

Vertikalna analiza dva uzastopna perioda omogućava uvid u kretanje vrednosti pojedinih ekonomskih kategorija u vremenu obuhvaćenom analizom i daje nagoveštaj nekih tendencija razvoja odnosa, između pojedinih ekonomskih vrednosti, uzrokovanih poslovnim procesima. Analizom samo nekih veličina bilansa stanja, ukazuje se na one pozicije čije su promene od najvećeg značaja za poslovni život preduzeća. Prilikom sveobuhvatne obrade podataka i produbljene analize finansijskih izveštaja, nekada i oni pokazatelji koji na prvi pogled imaju manji uticaj mogu, u određenim okolnostima, dati signal ili nagoveštaj da se dešavaju ili da predstoje snažnije promene u dubljim slojevima značajnih sfera poslovanja preduzeća. Vertikalna analiza i poređenje podataka koji predstavljaju rezultat osvetljavanja ekonomskih pojava, daje dobre rezultate za relativno kratke periode, dve do tri godine, dok je za duže vreme informaciona vrednost horizontalne analize veća.

Vertikalnom analizom ova dva finansijska izveštaja, prikazivanjem procentualnog učešća pojedinih pozicija, u finansijskim izveštajima tj. vrednosti imovine u aktivni, izvora finansiranja u pasivi, kao i pojedinih oblika prihoda i rashoda koji predstavljaju komponente finansijskog rezultata, u ukupnom poslovnom prihodu, izbegavaju se nedovoljno precizne formulacije. Tim kazivanjem daju se podaci o odnosu vrednosti ili učešću pojedinih delova celine, bilansa stanja ili računa dobitka i gubitka u baznoj vrednosti, sa kojom se stavljaju u odnos sve ostale vrednosti.

Vertikalna analiza finansijskih izveštaja predstavlja ispitivanje celine ili elemenata bilansa stanja na određeni dan, a bilansa uspeha za određeni period. Radi jasne predstave o iskaznoj moći vertikalne, a zatim i horizontalne analize, na stranicama koje slede daje se tabelarni prikaz bilansa stanja a zatim i bilans uspeha preduzeća „X“.

³⁰⁰ U bilansu uspeha, prihod se uzima kao veličina od prodatih proizvoda ili usluga, ako se radi o bilansu uspeha rađenom po metodi troškova prodatih učinaka, odnosno korigovan prihod od prodaje za vrednost promene zaliha učinaka u toku perioda.

2. Za ilustraciju vertikalne analize bilansa stanja predstavljena je vrednosna struktura aktive i pasive, koja je istovetna sa propisanom strukturom finansijskih izveštaja. Analiza strukture bilansa stanja predstavlja precizno prikazivanje te strukture. Na primer, formulacija da osnovana sredstva predstavljaju oko polovine ili nešto iznad ili ispod polovine vrednosti ukupne imovine kojom preduzeće raspolaže, zamenjuje se precizno iskazanim odnosom, kako je to u primeru učinjeno. U obrascu datog bilansa stanja, stalna imovina u prvoj godini čini 52,3%, a u drugoj 47,3%, nekretnine i postrojenjska oprema je 37,4% u prvoj (2015), odnosno 36,1% u drugoj godini. Obrtna imovina je 47,7% u prvoj (2015), a 52,7% u drugoj (2016) godini, od vrednosti ukupne imovine kojom preduzeće raspolaže. Preciznost je očigledna ako se operiše podatkom da zalihe, kao deo obrtno imovine, čine 18,8% od vrednosti imovine u prvoj i 18,1% u drugoj godini, da su kratkoročna potraživanja 23,8% od vrednosti aktive, u prvoj, a 28,5% u drugoj godini, na bilansni dan. U pasivi bilansa dobija se potpunija slika iskazivanjem procentualnih vrednosti pojedinih pozicija u odnosu na iskazanu vrednost ukupnih izvora finansiranja u pasivi. U navedenom bilansu, osnovni kapital u prvoj (2015) godini čini 56,1%, a u drugoj (2016) 68,2% od vrednosti ukupnih izvora. Dugoročne obaveze su 11,7% u prvoj godini, a 9% u drugoj, kratkoročne obaveze 13,1% u prvoj, i 6,5% u drugoj godini, obaveze po dugoročnim kreditima čine 9,3% u prvoj godini, a 7,2% u drugoj, od iskazane vrednosti izvora. Iz ovih pokazatelja moguće je zaključiti da se finansijska situacija preduzeća u 2016. godini poboljšala, jer je poraslo učešće osnovnog kapitala, a opalo je učešće obaveza u ukupnim izvorima.

Analiza bilansa za jednu godinu ima ograničenu informacionu vrednost. Jer, tom se analizom pokazuje struktura i učešće pojedinih pozicija, iskazanih u bilansu stanja, u odnosu na njegovu baznu vrednost, na određeni dan (ukupna aktiva ili pasiva). Bilans stanja i bilans uspeha, u zvaničnim obrascima, iskazuju se podacima za prethodnu i tekuću godinu. Podaci, kako su prikazani u datom primeru bilansa stanja, identični su sa strukturom podataka zvaničnih finansijskih izveštaja, pa postoje uslovi za njegovu istovremenu vertikalnu analizu za oba perioda. Na taj način moguće je periode međusobno upoređivati. Dakle, može se uporediti svaka vrednosna pozicija pojedinačno. Tako se dolazi do informacija kakve su se promene dogodile, koliko se neka pozicija, kao sintetički pokazatelj određenih vrednosti, povećala ili smanjila u odnosu na prethodni period.

Analiza strukture bilansa stanja kao celine, pri čemu zbir aktive ili pasive ima ulogu bazične vrednosne veličine, sa kojom se upoređuju i mere sve druge pozicije, iskazane u aktivni ili pasivi bilansa, najčešće se dopunjava vertikalnom analizom određenih sintetizovanih vrednosti pojedinih oblika imovine ili izvora. Na taj način se jasnije ističe struktura grupe ili podgrupe neke bilansne pozicije. To se može očigledno pokazati vertikalnom analizom obrtnih sredstava, i potraživanja kao subpozicije obrtnih sredstava, sa podacima iskazanim u datom primeru bilansa stanja.

Tabela br. 9. Struktura obrtnih sredstava i potraživanja (vrednost u dinarima)

Bilansne pozicije	2016.		2015.	
	Iznos	%	Iznos	%
I Obrtna imovina	14.600	100,0	10.200	100,0
1. Zalihe	5.000	34,2	4.000	39,2
2. Stalna sredstva namenjena prodaji	1.500	10,3	1.000	9,8
3. Kratkoročna potraživanja	7.900	54,1	5.100	50
4. Odložena poreska sredstva	200	1,4	100	1
II Kratkoročna potraživanja	7.900	100	5.100	100
1. Potraživanja od kupaca	6.000	76	4.000	78,4
2. Potraživanja za više plaćen porez	500	6,3	500	9,8
3. Kratkoročni finansijski plasmani	1.000	12,7	400	7,8
4. Gotovinski ekvivalenti	200	2,5	100	2
5. Porez na dodatu vrednost	200	2,5	100	2

Pokazano je koliko vrednost zaliha, kao jedan od značajnijih pokazatelja ekonomisanja raspoloživim sredstvima, učestvuje u ukupnoj vrednosti obrtnih sredstava. Prikazan je odnos koliko je učešće potraživanja, kao pokazatelja u delu obrtnih sredstava kojima preduzeće raspolaže, a koja se nalaze na korišćenju kod poslovnih partnera. Vertikalnom analizom potraživanja predložena je slika u kojim se oblicima ona nalaze i kakvo je učešće tih pojedinačnih oblika u vrednosti sredstava angažovanih u ukupnim potraživanjima. U prethodnim izlaganjima prikazan je uprošćeni primer vertikalne analize vrednosnih pokazatelja subbilansnih struktura, podbilansa obrtnih sredstava.

Uvidom u strukturu bilansa, koja je utvrđena i ozvaničena Zakonom o računovodstvu i reviziji, i Pravilnikom o sadržini i formi obrazaca finansijskih izveštaja za privredne subjekte, u koje se unose podaci o vrednostima pojedinih pozicija, grupa i podgrupa bilansa stanja, može se zaključiti da je analitičnost te strukture siromašna. Ona ne daje dovoljno široku lepezu sintetizovanih i analitičkih podataka, koji se direktno mogu koristiti za potrebe analize.

U nastavku sledi analiza bilansa uspeha.

Tabela br. 10. Bilans uspeha na dan 31. 12. 2016 (vrednost u dinarima)

POZICIJA	AOP	31. 12. 2016.		31. 12. 2015.	
		IZNOS	%	IZNOS	%
1	2	3	4	5	6
PRIHODI I RASHODI IZ REDOV- NOG POSL. I POSLOVNI PRIHODI (202+203+204+205+20)	201	46.500	100,0	40.000	100,0
1. Prihodi od prodaje	202	42.000	90,3	35.500	88,8
2. Prihodi od aktiviranja učinaka robe	203	3.000	6,5	2.000	5
3. Povećanje vrednosti zaliha učinaka	204	500	1,1	1.000	2,5
4. Smanjenje vrednosti zaliha učinaka	205	-	-	-	-
5. Ostali poslovni prihodi	206	1.000	2,2	1.500	3,8
II POSLOVNI RASHODI (208 do 212)	207	35.500	76,3	31.000	77,5
1. Nabavna vrednost prodate robe	208	-	-	-	-
2. Troškovi materijala	209	12.000	25,8	11.000	27,5
3. Troškovi zarada, naknada zarada i ostali lični rashodi	210	15.000	32,3	14.000	35,0
4. Troškovi amortizacije	211	7.000	15,1	5.000	12,5
5. Ostali poslovni rashodi	212	1.500	3,2	1.000	2,5
POSLOVNI DOBITAK (201 do 207)	213	11.000	23,7	9.000	22,5
IV POSLOVNI GUBITAK (207 do 201)	214	-	-	-	-
V FINANSIJSKI PRIHODI	215	1.500		2.000	
VI FINANSIJSKI RASHODI	216	500		1.000	
VII OSTALI PRIHODI	217	-		-	
VIII OSTALI RASHODI	218	500	1,1	100	0,3

IX DOBITAK IZ REDOVNOG POSLOVANJA PRE OPOREZIV. (213 – 214 + 215 – 216 + 217 – 218)	219	11.500	24,7	9.900	24,8
X GUBITAK IZ REDOVNOG POSLOVANJA PRE OPOREZIV. (214 – 213 – 215 + 216 – 217 + 218)	220	-	-	-	-
XI NETO DOBITAK POSLOVANJA KOJI SE OBUSTAVLJA	221	500	1,1	500	1,3
XII NETO GUBITAK POSLOVANJA KOJI SE OBUSTAVLJA	222	-	-	-	-
B. DOBITAK PRE OPOREZIV. (219 – 220 + 221 – 222)	223	12.000	25,8	10.400	26,0
C. GUBITAK PRE OPOREZ. (220 – 219 + 222 – 221)	224	-	-	-	-
D. POREZ NA DOBITAK		-	-	-	-
1. Poreski rashodi perioda	225	4.500	9,7	4.000	10,4
2. Odloženi poreski rashodi perioda	226	500	1,1	1.000	2,5
3. Odloženi poreski prihodi perioda	227	500	1,1	500	1,3
E. Isplaćena lična primanja poslodavcu	228	1.000	2,2	1.000	2,5
F. NETO DOBITAK (223 – 224 – 225 – 226 + 227 – 228)	229	6.500	14,0	4.900	12,3
G. NETO GUBITAK (224 – 223 + 225 + 226 – 227 + 228)	230	-	-	-	-
Z. NETO DOBITAK KOJI PRIPADA MANJINSKIM ULAGAČIMA	231	1.000	2,2	1.000	2,5
M. NETO DOBITAK KOJI PRIPADA VLASNICIMA MATIČNOG PRAVNOG LICA	232	5.500	11,8	3.900	9,8
N. ZARADA PO AKCIJI					
1. Osnovna zarada po akciji	233	12,58		12,46	
2. Umanjena (razvodnjena) zarada po akciji	234				

3. Predmet vertikalne analize računa dobitka i gubitka je ispitivanje strukture tog finansijskog izveštaja, odnosno učešća iskazanih vrednosti na odgovarajućim sintetičkim grupama računa i pozicijama, kojima se iskazuje njihov odnos prema zajedničkoj bazičnoj vrednosnoj veličini. Prikazani račun dobitka i gubitka, koji svojom strukturom odgovara zvaničnom bilansu uspeha, sastavljen je u štafelnoj formi, po metodi ukupnih troškova. Taj bilans, po kvalitetu informacija, mada analitički nedovoljno razuđen, bogatiji je u odnosu na bilans stanja. On prikazuje strukturu ostvarenih prihoda i troškova u vezi proizvedenih učinaka perioda. O tome su podaci za analiziranje tog bilansa najbitniji, jer se u vrednosnim iznosima prihoda i rashoda, i njihovom odnosu, ocrtavaju najvažniji elementi kvaliteta i karakteristike ekonomije preduzeća. U takvom računu dobitka i gubitka, prihod korigovan za promenu vrednosti zaliha učinaka u toku godine predstavlja baznu vrednost bilansa s kojom se stavljaju u odnos pojedine pozicije.

Do pouzdanih ocena o uzrocima pozitivnih ili negativnih rezultata poslovanja, koji mogu biti veoma različiti, može se doći preciznom analizom poslovnih procesa. Razlozi mogu biti, npr., u padu nabavnih cena materijala, u promeni načina obračuna troškova materijala prelaskom sa jednog sistema cena na drugi: primenom Fifo, Lifo ili metode obračuna troškova materijala po prosečnim cenama, u promeni propisa u vezi s obavezama koje se plaćaju na zarade i sl. Na rezultat mogu uticati i: izmena načina obračuna amortizacije, primena nove tehnologije u proizvodnji, smanjenje troškova, povećanje prihoda plasmanom asortimana proizvoda koji donose veću zaradu i sl. U tome može biti presudan samo jedan faktor kojim su izazvane promene, ali istovremeno mogu delovati i dva ili više različitih uticaja, a oni analizom treba da se identifikuju i da se utvrde njihovi efekti. Istraživanje uticaja na odvijanje procesa poslovanja, u pozitivnom ili negativnom smeru, složen je posao i zahteva angažovanje stručno osposobljenih kadrova, koji su u stanju da proniknu u one uzroke poslovnih zbivanja koji su bitno uticali na ostvarenje određenog nivoa rezultata. Ocene tih istraživanja moraju se saopštiti u napomenama uz finansijske izveštaje, ukoliko ih nije moguće direktno sagledati iz samih izveštaja, sa jasno definisanim efektima svakog pojedinačnog uzroka.

Informacije koje nije moguće dobiti direktno iz bilansa uspeha, potrebne za njegovu sveobuhvatnu vertikalnu analizu, mogu se naći u izveštaju o tokovima gotovine, u statističkom aneksu, u napomenama uz finansijske izveštaje, ili u pomoćnoj računovodstvenoj dokumentaciji preduzeća. Takođe, korisne podatke za analizu bilansa uspeha može dati obračun troškova i učinaka, čijim ispitivanjem se može doći do važnih informacija i indikatora u objašnjavanju finansijske situacije preduzeća i njegove prinosne sposobnosti.

Vertikalna analiza finansijskih izveštaja ne služi samo sagledavanju prošlosti i sadašnjeg trenutka, već se njeni rezultati koriste i za projektovanje budućnosti, kao podloge za donošenje odluka koje se tiču poslovanja u vremenu koje dolazi. Tako,

npr., krediti koji se mogu dobiti uz kamatnu stopu od 10% godišnje, a sredstva iz njih angažovati tako da se može na njih ostvariti zarada u visini koja odgovara prinornoj stopi izraženoj u neto dobitku iz drugih angažovanih sredstava, predstavljaju isplativ posao. Preduzeće za kamatu na kreditna sredstva može platiti i 10%, ako može ostvariti preko 20% zarade, kao na ostala angažovana sredstva, neto prinos iz tog osnova iznosio bi preko 10%, što bi doprinelo poboljšanju kvaliteta ekonomije preduzeća. Taj kvalitet, a posebno rentabilnost poslovanja i rast zarađivačke sposobnosti preduzeća, ogleda se u tome što sva zarada, odnosno ostatak zarade nakon podmirenja troškova kamate na pozajmljena sredstva, uvećava prinos na angažovani vlasnički kapital. Ostvarena zarada može se deliti kao dividenda na obične akcije, ili se zadržati kao neraspoređeni dobitak i upotrebiti za ulaganja u razvojne programe. Na sličan način mogu se praviti kalkulacije i za dugoročno zaduživanje preduzeća. Jer, krediti su isplativ izvor finansiranja poslova, sve dok angažovana sredstva pribavljena na taj način donose veću zaradu od troškova kamata.

Pozajmljena sredstva posebno su interesantna ako se njihovim angažovanjem stvaraju uslovi za racionalno aktiviranje sopstvenih ili raspoloživih resursa. Ona mogu poslužiti za pokretanje proizvodnje, kada se relativno malim pozajmljenim sredstvima može intenzivirati angažovanje značajnih vlastitih materijalnih i kadrovskih potencijala, koji su bili nedovoljno zaposleni, ili van funkcije. To je veoma značajno u slučaju kada se bez dodatnih sredstava iz kredita, ili sličnih izvora, inicijalno pokretanje poslovnih procesa nije moglo obaviti.

Prema tome, kada se analiziraju finansijski izveštaji moraju se pod lupu staviti svi nivoi poslovnih zbivanja i svi slojevi procesa, kako bi se dobile relevantne informacije za donošenje racionalnih odluka koje će u datim okolnostima dati najbolje rezultate. Prethodna izlaganja imala su za cilj da ukažu na informacione mogućnosti koje pruža vertikalna analiza finansijskih izveštaja.

4.3.2. Horizontalna analiza finansijskih izveštaja

1. Horizontalna analiza godišnjeg računa predstavlja analizu razvoja, odnosno promena na pozicijama bilansa između dva ili više uzastopnih bilansa stanja na dane bilansiranja, i periodičnih promena pozicija računa dobitka i gubitka za dva ili više uzastopnih perioda. Ona je u osnovi dinamička analiza. Promene pozicija navedena dva finansijska izveštaja, u periodima koje pokrivaju, iskazuju se u apsolutnim vrednostima povećanja ili smanjenja, i indeksnim brojevima. Koji će se od ta dva oblika iskazivanja promena koristiti, zavisi od cilja analize.

Analiza promena pozicija bilansa stanja, informiše o razlikama nastalim između dana bilansiranja, na kraju prethodnog i na kraju tekućeg obračunskog perioda, u apsolutnim iznosima. Ona ima za cilj da prikaže vrednosne razlike, koje su se, uticajem poslovnih procesa, dogodile na pojedinim oblicima imovine i izvora sredstava, koje su registrovane u knjigovodstvu i iskazane u određenim bilansnim

pozicijama, u vremenu između dva datuma bilansiranja. Na taj način, pored bilansa na kraju prethodnog i tekućeg perioda, dobija se i bilans promena, što se kao primer daje u nastavku.

U sledećem pregledu uočljiva su povećanja ili smanjenja, odnosno promene na svakoj poziciji aktive i pasive, i ukupne promene koje su se dogodile u obračunskom periodu na imovini preduzeća i u izvorima iz kojih je ona finansirana.³⁰¹ Podaci potvrđuju da je došlo do značajnog povećanja vrednosti ukupne imovine, kojom je preduzeće raspolagalo poslednjeg dana tekuće godine, u odnosu na kraj prethodne. To povećanje vrednosti imovine iznosi ukupno 6.300 dinara, uz istovremeno povećanje vrednosti izvora iz kojih je imovina finansirana, za isti iznos.

Tabela br. 11. Bilans stanja (vrednosti u dinarima)

Aktiva	31. 12. 2016.	Povećanje (smanjenje)	31. 12. 2015.	Pasiva	31. 12. 2016.	Povećanje (smanjenje)	31. 12. 2015.
<i>A. Stalna imovina</i>	3.100	1.900	11.200	<i>A. Kapital</i>	22.200	7.200	15.000
<i>I Neuplaćeni kapital</i>	100	(400)	500	<i>I Osnovni kapital</i>	18.900	6.900	12.000
<i>II Goodwill</i>	500	(500)	1.000	<i>II Neuplaćeni kapital</i>	100	(400)	500
<i>III Nematerijalna ulaganja</i>	1.000	500	500	<i>III Rezerve</i>	1.000	-	1.000
<i>IV Nekretnine i postrojenjska oprema</i>	10.000	2.000	8.000	<i>IV Neraspoređeni dobitak</i>	700	200	500
1. Nekretnine i oprema	9.500	2.000	7.500	<i>V Otkupljene sopstvene akcije</i>	1.500	500	1.000
2. Ostale nekretnine	500	-	500	<i>B. Dugoročna rezervisanja i obaveze</i>	5.500	(900)	6.400
<i>V Dugoročni plasmani</i>	1.500	300	1.200	<i>I Dugoroč. rezervacije</i>	1.100	100	1.000
1. Učešće u kapitalu	300	(200)	500	<i>II Dugoročne obaveze</i>	2.500	-	2.500
2. Ostali finansijski plasmani	1.200	500	700	1. Dugoročni krediti	2.000	-	2.000

³⁰¹ U analizi se zanemaruje efekat eventualne inflacije, koja je u našim uslovima uobičajena pojava, što može iskriviti sliku realnih kretanja vrednosnih veličina.

<i>B. Obrtna imovina</i>	14.600	4.400	10.200	2. Ostale dugoročne ob.	500	-	500
<i>I Zalihe</i>	5.000	1.000	4.000	<i>III Kratkoročne obav.</i>	1.800	-1.000	2800
<i>II Sredstva za prod.</i>	150	500	1.000	Kratkoročni krediti	500	-200	700
<i>III Kratkoročna potraživanja i gotovina</i>	7.900	2.800	5.100	2. Obaveze iz poslovanja	600	(600)	1.20
1. Potraživanja	6.000	2.000	4.000	3. Ostale obaveze	300	(300)	600
2. Kratkoročni plasmani	1.000	600	400	4. Poreske obaveze	500	100	400
3. Gotovinski efekti	200	100	100				
4. Potraživanja po osnovu poreza	900	200	700				
<i>Poslovna aktiva</i>	27.700	6.300	21.400	<i>Poslovna pasiva</i>	27.700	6.300	21.400

Vrednost stalne imovine povećana je za 1.900 dinara, a vrednost obrtne imovine za 4.400, što ukupno iznosi 6.300 dinara. U tako iskazanim zbirnim vrednostima dva osnovna oblika imovine, dogodile su se raznovrsne varijacije kretanja vrednosti, tako da je u okviru nekih subpozicija došlo do značajnog povećanja a kod drugih do smanjenja. Može se desiti i to da u okviru iste pozicije u nekim subpozicijama dođe do povećanja, a u drugim do smanjenja.

Porasla je vrednost i svih oblika obrtnih sredstava, ali je do najvećih promena došlo na poziciji potraživanja koja su povećana za 2.000 dinara, kratkoročnih plasmani povećani su za 600, zalihe za 1.000 dinara itd. U pasivi, u izvorima finansiranja, najkvalitetnija promena nastala je u kapitalu i to u njegovom osnovnom delu, povećanom na kraju tekućeg u odnosu na kraj prethodnog perioda za 6.900 dinara, emitovanjem i prodajom novih akcija u vrednosti od 6.500, i uplatom ranije upisanih akcija od 400 dinara. Povećanje vlastitih izvora ostvareno je zbog porasta neraspoređenog dobitka za 200 dinara i otkupom sopstvenih akcija za 500 dinara. Do značajnog povećanja i pozitivnog kretanja došlo je u vrednostima kvalitetnih izvora finansiranja, prvenstveno u osnovnom kapitalu. Na drugoj strani, u pasivi, smanjeni su izvori: dugoročna rezervisanja i obaveze za 900 dinara.

2. Horizontalna analiza bilansa uspeha daje sliku kretanja pojedinih ekonomskih kategorija u vremenu, iz kojih rezultira uspeh preduzeća, što dokazuju sledeći podaci datog bilansa, dati u Tabeli br. 12.

Tabela br. 12. Bilans uspeha (vrednost u dinarima)

A. Pozicija prihoda rashoda i rezultata	31. 12. 2016.	Povećanje (smanjenje)	31. 12. 2015.
<i>I Poslovni prihodi</i>	46.500	6.500	40.000
1. Prihodi od prodaje	42.000	6.500	35.500
2. Prihodi od aktiviranja učinaka robe	3.000	1.000	2.000
3. Povećanje vrednosti zaliha učinaka	500	(500)	1.000
4. Ostali poslovni prihodi	1.000	(500)	1.500
<i>II Poslovni rashodi</i>	35.500	4.500	31.000
1. Troškovi materijala	12.000	1.000	11.000
2. Troškovi zarada, naknada i ostali lični rashodi	15.000	1.000	14.000
3. Troškovi amortizacije rezervisanja	7.000	2.000	5.000
4. Ostali poslovni rashodi	1.500	500	1.000
<i>III Poslovni dobitak</i>	11.000	2.000	9.000
<i>IV Finansijski prihodi</i>	1.500	500	2.000
<i>V Finansijski rashodi</i>	500	(500)	1.000
<i>VI Ostali prihodi</i>	-	-	-
<i>VII Ostali rashodi</i>	500	400	100
<i>VIII Dobitak iz redovnog poslovanja pre oporezivanja</i>	11.500	1.600	9.900
<i>IX Neto dobitak poslovanja koji se obustavlja</i>	500	-	500
B. Dobitak pre oporezivanja	12.000	1.600	10.400
1. Poreski rashodi perioda	4.500	500	4.000
2. Ostali poreski rashodi	1.000	(500)	1.500
3. Isplaćena lična primanja poslodavcu	1.000	-	1.000
<i>Neto dobitak</i>	6.500	1.600	4.900

Ovakvim oblikom analize promena bilansa uspeha, dobijene su informacije o varijacijama vrednosti pozicija tog bilansa, koje su se dogodile u toku tekućeg obračunskog perioda, i o odnosu tih promena u poređenju sa prethodnim obračunskim periodom. Vrednosti prihoda i rashoda u bilansu uspeha iskazuju se u apsolutnim iznosima i ilustrovaće se u nešto skraćenom, pripremljenom pregledu za potrebe ove analize. Pregled prikazanih promena vrednosti pojedinih pozicija računa dobitka i gubitka, odgovara strukturi zvaničnog obrasca za iskazivanje vrednosti bilansa uspeha i gotovo je identičan sa njim. U analizi promena računa dobitka i gubitka u tekućem u odnosu na prethodni obračunski period, razlike su iskazane u apsolutnim iznosima, pa je i u ovom primeru dobijen međubilans, odnosno bilans promena. Kako podaci u pregledu bilansa uspeha pokazuju, pozitivne promene dogodile su se u prihodima od prodaje i u prihodima od aktiviranja učinaka, za vlastite investicione potrebe (što je iskazano u delu A, alineja I, stav 1 i 2). Takođe, pozitivna kretanja registrovana su i kada su u pitanju zalihe učinaka, koje su u tekućem periodu smanjene u odnosu na prethodni za 500 dinara (stav 3, alineja I). Negativno kretanje nastalo je u ostalim poslovnim prihodima, koji su u tekućem periodu smanjeni za 500 dinara (što je iskazano u stavu 4 alineje I). S druge strane, svi rashodi, izuzev finansijskih i ostalih poreskih rashoda, imali su rast.

Najveća povećanja vrednosti rashoda prikazanih u bilansu uspeha ostvarena su u poslovnim rashodima, za 4.500 dinara. U tome su: troškovi materijala izrade veći za 1.000; troškovi zarada naknada i ostalih ličnih rashoda za 1.000; troškovi amortizacije i rezervisanja za 2.000; i ostali poslovni rashodi za 500 dinara. Poslovni dobitak iskazan u alineji III, veći je za 2.000 dinara u odnosu na prethodni period. Finansijski prihodi smanjeni su za 500 dinara, za koliko su smanjeni i finansijski rashodi (alineja V i VI pregleda promena bilansa uspeha). Dobitak iz redovnog poslovanja pre oporezivanja (iskazan u alineji IX pregleda), veći je za 1.600 dinara, u odnosu na prethodni period, za koliko je veći i dobitak pre oporezivanja (iskazan u delu B pregleda). Na kraju, ostvareni neto dobitak u 2013. veći je u odnosu na 2012. godinu za 1.600 dinara.

Ovakve pozitivne promene u neto dobitku, kao krajnjem rezultatu, logična su posledica pozitivnih promena koje su nastale u vrednosti imovine i njenih izvora, a iskazane su u horizontalnoj analizi promena vrednosti horizontalne analize bilansa stanja. Istovremeno, došlo je do pozitivnih promena u toku perioda i u strukturi prihoda i rashoda, koje su registrovane u analizi promena vrednosti bilansa uspeha. U nastavku se daje prikaz horizontalne analize bilansa stanja.

Tabela br. 13. Bilans stanja (vrednost u dinarima)

Aktiva	31. 12. 2016.	31. 12. 2015.	Indeks 2016/2015	Pasiva	31. 12. 2016.	31. 12. 2015.	Indeks 2016/2015.
A. Stalna imovina	13.100	11.200	117,0	A. Kapital	22200	15.000	148,0
I Neuplaćeni kapital	100	500	20,0	I Osnovni kapital	18900	12.000	157,5
II <i>Goodwill</i>	500	1.000	50,0	II Neuplaćeni kapital	100	500	20,0
III Nematerijalna ulaganja	1.000	500	200,0	III Rezerve	1000	1.000	100,0
IV Nekretnine i postrojenjska oprema	10.000	8.000	125,0	I V Neraspoređeni dobitak	700	500	140,0
1. Nekretnine i oprema	9.500	7.500	126,7	V Otkupljene sopstvene akcije	1.500	1.000	150,0
2. Ostale nekretnine	500	500	100,0	B. Dugoročna rezervisanja i obaveze	5.500	6.400	86,0
V Dugoročni plasmani	1.500	300	1.500	I Dugoročna rezervisanja	1.100	1.000	110,0
1. Učešće u kapitalu	300	500	60,0	II Dugoročne obaveze	2.500	2.500	100,0
2. Ostali finansijski plasmani	1.200	700	171,4	1. Dugoročni krediti	2.000	2.000	100,0
B. Obrtna imovina	14.600	10.200	143,1	2. Ostale dugoroč. obav.	500	500	100,0
I Zalihe	5.000	4.000	125,0	III Kratkoročne obaveze	1.800	2.800	64,3
II Sredstva za prodaju	1.500	1.000	150,0	1. Kratkoročni krediti	500	700	71,4
III Kratkoroč. potraživanja i gotovina	7.900	5.100	155,0	2. Obaveze iz poslovanja	600	1.200	50,00
1. Potraživanja	6.000	4.000	150,0	3. Ostale obaveze	300	600	50,0
2. Kratkoročni plasmani	1.000	400	250,0	4. Poreske obaveze	500	400	125,0
3. Gotovina	200	100	200,0				
4. Potraživanja po osnovu poreza	900	700	129,0				
Poslovna aktiva	27.700	21.400	129,4	Poslovna pasiva	27.700	21.400	129,4

3. Horizontalnom analizom, tj. analizom razvoja bilansa stanja pomoću indeksnih brojeva, dolazi se do kvalitetnih informacija o promenama strukture imovine preduzeća i izvora iz kojih je ta imovina finansirana, u odnosu na bazni period. Tom analizom otkrivaju se tendencije razvoja pojedinih oblika imovine i njenih izvora, što daje korisne pokazatelje ako je predmet njenog istraživanja dinamika promena u kontinuitetu za više uzastopnih perioda. Bez obzira na to da li se analizom obuhvataju dva ili više povezanih obračuna, jedan vremenski obračunski okvir, obično prvi, uzima se kao bazni. Vrednosti bilansnih pozicija baznog perioda uzimaju se kao bazni indeks, koji iznosi 100 odsto. Sa tim indeksom se stavljaju u odnos podaci o imovini i njenim izvorima, svih drugih, narednih perioda, u koje su uključena povećanja ili smanjenja njihovih vrednosti, pa se tako utvrđuju indeksi njihovog povećanja ili smanjenja u odnosu na bazni period.

Napred je predstavljen bilans stanja kojim je prikazan razvoj pojedinih pozicija kojima su iskazane promene imovine preduzeća. Takođe, postoji i mogućnost da se, kada je reč o horizontalnoj analizi, za veći broj uzastopnih perioda, koriste lančani indeksi za iskazivanje promena. To se postiže na taj način što se svaki prethodni period uzima kao bazni, pa se povećanja ili smanjenja određenih bilansnih pozicija uvek računaju u odnosu na prethodni period, odnosno godinu. Na taj način dobija se lančani indeks godišnjih promena vrednosti imovine i njenih izvora, tako što se one stalno iskazuju u odnosu na prethodnu godinu. Praćenjem kretanja vrednosti pojedinih oblika imovine i izvora sredstava na taj način, lakše se uočavaju oscilacije u intenzitetu promena svake pozicije, što može ukazati na pravac razvoja neke pojave i usmeravanje istraživanja uzroka takvog kretanja. Istovremeno, sagledava se prednost korišćenja više analitičkih metoda u ispitivanju uzroka razvoja određenih ekonomskih pojava u poslovnim procesima preduzeća. Naime, jedan oblik analize daje kvalitetnije informacije o nekim pojavama, dok drugi oblik bolje osvetljava neke druge.

Iz podataka predstavljenih u pregledu, može se izvući nekoliko globalnih ocena o promenama finansijske pozicije preduzeća, a naročito o jačanju njegove solventnosti, izražene kroz veću pokrivenost obaveza sigurnijim, dugoročnim izvorima. Zabeležen je rast aktive bilansa u 2016. u odnosu na 2015. godinu za 29,4 indeksnih poena (indeks 129,49), u čemu je rast ulaganja u osnovna sredstava i stalnu imovinu 17 indeksnih poena, a za nekretnine i postrojenjsku opremu 25 indeksnih poena. Rast vrednosti opreme iznosio je 26,7 indeksnih poena. To je pokazatelj koji govori o tome da je preduzeće veća ulaganja vršilo u postrojenja, za svoj tehnološki napredak i jačanje proizvodne moći. Rast vrednosti obrtnih sredstava iznosio je 43,1 indeksnih poena, u odnosu na prethodnu godinu. U tome, najveći rast imala su potraživanja i gotovina 55 indeksnih poena, u čemu je rast potraživanja 50 indeksnih poena. Napominje se da su neke druge pozicije obrtnih

sredstava imale i veće indekse rasta. To su kratkoročni plasmani i gotovinski efektivni, ali se radi o pozicijama sa relativno malim vrednostima i zanemarljivim uticajem na ukupno kretanje potraživanja. Jer, kratkoročni plasmani i gotovina su promenljive veličine sa velikom dinamikom fluktuiranja i samo trenutno su sa relativno malim vrednostima.

S druge strane, interesantne su promene nastale u pasivi, u izvorima sredstava. Logično, i pasiva je imala isti rast kao i aktiva: od 29,4 indeksnih poena.

Najznačajnije povećanje zabeleženo je kod kapitala, 48 indeksnih poena, u čemu je rast osnovnog kapitala 57,5 poena. Takav rast kapitala, naročito osnovnog, kao trajnog izvora sredstava, pokazatelj je značajnih kvalitativnih promena u finansijskom položaju preduzeća. Pozitivno kretanje najkvalitetnijeg izvora sredstava, koje nadmašuje rast ulaganja u stalnu imovinu i opremu, kako u nominalnom iznosu, tako i u relativnom odnosu, pokazatelj je snažnog jačanja finansijske i uopšte poslovne pozicije preduzeća. Pored toga, indeks rasta, kako ukupnog tako i osnovnog kapitala, nadmašuje indeks nominalnog povećanja vrednosti obrtnih sredstava, koja su u 2016. godini pokrivena značajnijim sredstvima iz trajnih izvora. Sve to govori o jačanju buduće finansijske sigurnosti preduzeća. U izvorima sredstava zabeležene su i druge kvalitetne promene. Smanjile su se ukupne obaveze na 86 indeksnih poena, u odnosu na prethodnu godinu, pri čemu su dugoročne obaveze, u okviru kojih su dugoročni krediti, kao kvalitetni izvori ostali na istom nivou. Kratkoročne obaveze su smanjene na 64,3 indeksna poena u odnosu na prethodnu godinu. Neke obaveze su imale čak i rast, ali je njihov uticaj na ukupne promene od manjeg značaja. Iz navedenih informacija može se oceniti da je preduzeće, tretirano analizom, imalo uspešnu poslovnu godinu i znatno ojačalo zarađivačku sposobnost. U nastavku se daje horizontalna analiza bilansa uspeha.

Tabela br. 14. Bilans uspeha (vrednost u dinarima)

A. Pozicije prihoda, rashoda i rezultata	31. 12. 2016.	31. 12. 2015.	Indeks 2016/2015.
I Poslovni prihodi	46.5	40.000	116,6
1. Prihodi od prodaje	42.000	35.000	118,3
2. Prihodi od aktiviranja učinaka	3.000	2.000	150,0
3. Povećanje vrednosti zaliha učinaka	500	1.000	50,0
4. Ostali poslovni prihodi	1.000	1.500	66,7
II Poslovni rashodi	35.500	31.000	114,5
1. Troškovi materijala	12.000	11.000	109,1
2. Troškovi zarada, naknada i ostali lični izdaci	15.000	14.000	107,1

3. Troškovi amortizacije i revalorizacije	7.000	5.000	140,0
4. Ostali poslovni rashodi	1.500	1.000	150,0
III Poslovni dobitak	11.000	9.000	122,2
IV Finansijski prihodi	1.500	2.000	75,0
V Finansijski rashodi	500	1.000	50,0
VI Ostali prihodi	-	-	-
VII Ostali rashodi	500	100	500
VIII Dobitak iz poslovanja pre oporezivanja	11.500	9.900	116,2
IX Neto dobitak poslovanja koji se obustavlja	500	500	100,0
B. Dobitak pre oporezivanja	12.000	10.400	115,4
1. Poreski rashodi perioda	4.500	4.000	112,5
2. Ostali poreski rashodi	1.000	1.500	66,7
3. Isplata ličnih primanja poslodavca	1.000	1.000	100,0
NETO DOBITAK	6.500	4.900	132,6

Analiza razvoja, odnosno horizontalna analiza bilansa uspeha pomoću indeksnih brojeva, daje značajne informacije o razvoju vrednosnih kategorija iskazanih u pozicijama i sintetičkim računima tog finansijskog izveštaja, u odnosu na bazni period. Tim oblikom analize računa dobitka i gubitka, vrše se poređenja i sagledava razvoj pojedinih pozicija kojima se iskazuju prihodi, rashodi i finalni finansijski rezultat, obuhvatanjem najmanje dva obračunska perioda, odnosno godišnjih računa dobitka i gubitka. I u ovom slučaju poslužili smo se pripremljenim pregledom bilansa uspeha, sa već korišćenim podacima.

Prezentovani podaci bilansa uspeha pokazuju novu dimenziju kretanja promena vrednosti iskazanih kategorija u pozicijama bilansa uspeha u tekućem u odnosu na prethodni period. Poslovni prihodi imali su rast u 2016. u odnosu na prethodnu 2015, za 16,6 indeksnih poena, dok je rast prihoda od prodaje iznosio 18,3 indeksnih poena. Na prihodima od aktiviranja učinaka zabeležen je rast od 50 indeksnih poena, što govori o intenzivnoj investicionoj aktivnosti, u koju su bili uključeni sopstveni kapaciteti. Vrednost zaliha učinaka smanjena je na 50 indeksnih poena, u odnosu na prethodnu godinu, što znači da je u tekućoj godini prodato više učinaka nego što je proizvedeno jer je vrednost zaliha na kraju prethodne godine iznosila 1.000 dinara, a na kraju tekuće 2013. godine 500 dinara. Ostali poslovni prihodi smanjeni su na 66,8 indeksnih poena.

Ukupni rashodi su povećani za 14,5 indeksnih poena u odnosu na prethodnu godinu, ali je povećanje poslovnih prihoda iznosilo 16,6 indeksnih poena, što je

pozitivno kretanje odnosa rasta između te dve kategorije. Kako se vidi, rast prihoda bio je intenzivniji od rasta rashoda. Povećanje najznačajnijih pozicija rashoda, koje je posledica intenziviranja poslovnih aktivnosti u toku perioda, troškova materijala za 9,1 indeksnih poena i troškova zarada, naknada i ostalih ličnih izdataka za 7,1 indeksnih poena, bilo je manje od rasta ukupnih rashoda. Kod rashoda, najznačajnije promene imali su troškovi amortizacije i rezervisanja — 4 indeksna poena i ostali poslovni rashodi — 50 indeksnih poena. Nakon iznesenih podataka o ostvarenom kretanju poslovnih prihoda i poslovnih rashoda, logičan je i rast poslovnog dobitka od 22,2 indeksnih poena (koji je iskazan u delu A, alineji III pregleda). Zbog bržeg rasta prihoda od intenziteta povećanja rashoda, u poslovnom dobitku zabeležen je veći skok od ukupnog rasta prihoda i rashoda. Finansijski prihodi u tekućem periodu smanjeni su na 75 a finansijski rashodi na 50 indeksnih poena, u odnosu na prethodnu 2015. godinu. Ostali rashodi povećani su za 400 indeksnih poena. Sve to imalo je pozitivan uticaj na krajnji rezultat. Nakon uvećanja za deo neto dobitka koji se obustavlja i umanjenja za poreske obaveze, od dobitka iz redovnog poslovanja, pre oporezivanja, dobija se ostvareni neto dobitak čije povećanje u odnosu na prethodnu godinu iznosi 32,7 indeksnih poena. Ova analiza pokazuje da je preduzeće u 2016. godini uspešno poslovalo i da su svi pokazatelji kvaliteta poslovanja pozitivni.

4.3.3. Grafička analiza strukture i razvoja bilansa stanja i bilansa uspeha

Grafičko predstavljanje rezultata opšte analize osnovnih finansijskih izveštaja dosta je čest način saopštavanja analitičkih proizvoda dobijenih tim oblikom istraživanja ekonomskih pojava. Značaj ove analize rastao je sa razvojem mogućnosti pojednostavljenja iskazivanja i olakšavanja uvida u strukturu imovine, njenih izvora, i u razvoj finansijskog položaja preduzeća i njegovih prinosnih sposobnosti, koje ta analiza pruža.

1. Za shvatanje grafičke analize bilansa stanja najbolje je poslužiti se primerom, pa će se zato u nastavku dati prikaz rezultata analize tog bilansa u nastavku, sa podacima iz ranije prezentovanog primera.

U predstavljanju bilansa stanja, data je njegova globalna struktura, prikazom najznačajnijih pozicija imovine i njenih izvora, za dve uzastopne godine, što je dovoljno da se pokaže informacioni kapacitet ovog oblika analize. To govori da je grafička analiza pogodna samo za iskazivanje globalnih, odnosno značajnijih vrednosti imovine i njenih izvora, pošto bi situiranje pozicija manje vrednosti i detalja ovu analizu učinilo prenatrpanom i nepreglednom. Preglednost grafičkih prikaza rezultata analize omogućava da se uvidom u njih brzo dolazi do sagledavanja globalne finansijske pozicije preduzeća i njenog razvoja. Na jednostavan način može se videti u kojim osnovnim oblicima se nalazi imovina preduzeća, na dan bilansiranja, iz kojih izvora je finansirana i kakve su se promene, kao posledica i rezultat poslovnih aktivnosti, u njima dogodile.

BILANS STANJA

31.12.2016 . Godine

Aktiva	
A=	27.700.-
B=	100,00%
C=	129,4

Pasiva	
A=	27.000.-
B=	100,0%
C=	129,4

31.12.2015 . Godine

Neplaćeni upisani kapital	
A=	100.-
B=	0,4%
C=	20,0

Aktiva	
A=	21.400.-
B=	100,0%
C=	100,0

Pasiva	
A=	21.400.-
B=	100,0%
C=	100,0

Nekretnine A= 13.000.- B= 46,9% C= 121,5	Kapital A= 22.000.- B= 79,4% C= 146,7	Neplaćeni upisani kapital A= 500.- B= 2,3% C= 100,0		
Zalihe A= 5.000.- B= 18,1% C= 125,0		Nekretnine A= 10.700.- B= 50,0% C= 100,0	Kapital A= 15.000.- B= 70,1% C= 100,0	
		Zalihe A= 4.000.- B= 17,7%% C= 100,0		
Potraživanja A= 9.600.- B= 34,7% C= 152,4	Dugoročne obaveze A= 3.600.- B= 13,0% C= 80,0	Potraživanja A= 6.300.- B= 29,4% C= 100,0	Dugoročne obaveze A= 4.500.- B= 21,0% C= 100,0	
	Kratkoročne obaveze A= 2.100.- B= 7,6% C= 100,5			Kratkoročne obaveze A= 1.900.- B= 8,9% C= 100,0

U grafikone, kojima su te promene predstavljene, unesene su apsolutne vrednosti pojedinih globalnih oblika sredstava i izvora iz kojih su ta sredstva finansirana. Pored toga, dati su pokazatelji procentualnog učešća prikazane imovine i izvora, kao i indeksni brojevi njihovog razvoja.

Unošenjem podataka u grafikone, o apsolutnim vrednostima pojedinih oblika imovine i izvora iz kojih je ona finansirana, o njihovom procentualnom učešću u ukupnoj vrednosti aktive ili pasive, prikazan je njihov unutrašnji vertikalni odnos. Na kraju, unošenjem indeksnih brojeva kojima se iskazuju promene predstavljenih oblika imovine i njenih izvora, u odnosu na prethodni period, podaci ove analize dobijaju visok nivo kvaliteta i informacione raznovrsnosti.

Iako grafička analiza bilansa, čiji se improvizovani primer prikazuje, daje informacije na globalnom nivou, njena osnovna mana je u nemogućnosti iskazivanja detaljnije strukture bilansnih pozicija i subpozicija. Međutim, taj nedostatak se nadoknađuje racio analizom bilansa stanja.

Grafičko predstavljanje bilansa uspeha zasnovano je na podacima tog finansijskog izveštaja, iznošenjem samo globalne strukture njegovih elemenata i neto dobitka kao krajnjeg rezultata, što se dâ videti iz sledećeg grafičkog prikaza.

2. Strukturu ovog bilansa moguće je grafički detaljno razraditi, ali to bi imalo za posledicu, kao i kod bilansa stanja, njenu nepreglednost; bio bi potreban veliki misaoni napor da se shvate one veličine koje su globalnim načinom prikazivanja lako uočljive.

Uz napred predstavljen grafički prikaz bilansa uspeha, daje se objašnjenje koje se tiče unošenja finansijskih prihoda u ukupni poslovni prihod, koji je u grafičkom prikazu uzet kao korigovani ukupni prihod perioda iz redovnog poslovanja. Na drugoj strani, uneseni su finansijski rashodi u ostale poslovne rashode. Na kraju, iskazan je zbirni rezultat poslovnih prihoda iz redovnog poslovanja i finansijskih prihoda, od čega su oduzeti zbirni poslovni rashodi iz redovnog poslovanja, uvećani za finansijske rashode. Tako je u grafičkom prikazu tretiran ukupni rezultat, kao da je ostvaren iz redovnog poslovanja. Ovo je učinjeno radi toga što se smatralo da se rezultat iz finansijskog poslovanja ne može izostaviti iz ukupnog poslovnog rezultata, zbog određenih tehničkih teškoća u njegovom grafičkom prikazivanju. Jer, ukoliko bi se finansijski rezultat iz poslovanja iskazao posebno, onda bi se ukupni prihod i ukupni poslovni rashodi morali predstaviti u dva nivoa i to: 1) prvi rezultat bi bio iz redovnog poslovanja i u odnosu na njega bi se iskazali svi elementi tog poslovanja; 2) rezultat iz razlike finansijskih prihoda i rashoda iskazao bi se posebno. Nakon toga, izvršilo bi se spajanje ta dva rezultata i iskazali bi se ukupni prihodi i rashod, sa obuhvaćenim svim prihodima i rashodima, uključujući i finansijske, čime bi se rezultat iskazao u dva nivoa.

BILANS USPEHA

2016 . Godina

Neto dobitak A= 6.500.- B= 13,5% C= 141,0		2015 . Godina	
Varijabilni troškovi 1.Troškovi mater. 12.000 2. Troškovi zarada 15.000 A= 27.000.- B= 56,3% C= 108,0	Poslovni prihodi 1. Korigovani prihod = 46.500 2. Finansijski prihod = 1.500 A= 48.000.- B= 100,0% C= 114,3	Neto dobitak A= 4.900.- B= 11,7% C= 100,0	Poslovni prihodi 1. Korigovani prihod = 40.000.- 2. Finansijski prihod = 2.000.- A= 42.000.- B= 100,0% C= 100,0
Ostali poslovni rashodi A= 9.500.- B= 19,8% C= 133,8		Varijabilni troškovi 1. Troškovi mater. = 11.000.- 2. Troškovi zarade = 14.000.- A= 25.000.- B= 59,5% C= 100,0	
Poreske i druge obaveze A= 6.000.- B= 12,5% C= 100,0		Ostali poslovni rashodi A= 7.100.- B= 16,9% C= 100,0	
		Poreske i druge obaveze A= 6.000.- B= 14,3% C= 100,0	

Prihod iz redovnog poslovanja, u grafičkom prikazu, u baznoj godini, uvećan je za 2.000 dinara, koliko iznose finansijski prihodi. Za 1.000 dinara uvećani su finansijski rashodi, u grupi ostalih poslovnih rashoda. U 2016. godini, prihodi iz redovnog poslovanja uvećani su za 1.500 dinara, a ostali poslovni rashodi za 500 dinara. U grafičkom stubu u kome su iskazani poslovni prihodi u jednoj i drugoj godini, dati su podaci o korigovanom prihodu iz redovnog poslovanja, koji u prvoj, 2015. godini, iznosi 40.000 dinara, a u drugoj, 2016. godini, 46.500 dinara. Kao i grafički prikaz analize bilansa stanja, tako i grafički prikaz analize bilansa uspeha

ima određene nedostatke. Oni se manifestuju u iskazivanju globalne strukture bilansa uspeha, pa izostaje detaljniji prikaz raznovrsnosti strukture prihoda, rashoda i međurezultata. Zato, ukoliko se želi doći do nekih podataka koji predstavljaju niže nivoe strukture bilansa uspeha, do njih se dolazi naknadnim izračunavanjem.

3. Pored grafičkog prikazivanja bilansa uspeha putem stubova, zbog brojnih prednosti, često se koristi mogućnost davanja grafičke slike finansijskog rezultata poslovanja preduzeća i putem kružnog prikaza. Ali, osnovna slabost ovog načina grafičkog prikaza poslovanja jeste u tome što je nemoguće u jednom krugu predstaviti ostvarenu strukturu poslovanja za dva ili više obračunskih perioda, odnosno za dve ili više godina. Zbog toga se na ovom mestu nećemo baviti ovom vrstom analize (naveli smo je samo kao jednu od mogućnosti).

IX

RACIJA ANALIZE FINANSIJSKIH IZVEŠTAJA

Pod ratio analizom podrazumeva se istraživanje čiji je cilj utvrđivanje odnosa između odgovarajućih vrednosti u finansijskim izveštajima, radi informisanja korisnika, za potrebe ocenjivanja i predviđanja stanja, prinosa i novčanih tokova. Racija su brojevi koji pokazuju relacije između karakterističnih delova bilansa, računa dobitka i gubitka i drugih finansijskih izveštaja. Ti odnosi se najčešće iskazuju u vidu procenata ili razlomaka. Proističe sledeće: „Ratio analiza bazira se na određenim komponentama bilansa stanja i bilansa uspeha i sračunata je na identifikovanje i ocenu finansijskog položaja (likvidnosti i sigurnosti) i rentabiliteta poslovanja preduzeća.“³⁰² Po kriterijumu informacionih ciljeva, razlikuju se ratio analiza likvidnosti, solventnosti, ratio analiza obrta i rentabiliteta privrednog subjekta. Ako se pretpostavi da za svaku privrednu granu postoji neka optimalna struktura kojoj se teži, onda su pokazatelji racija sredstvo za ocenu konkretne situacije privrednog subjekta i za analizu eventualnih odstupanja od optimuma. Trendovi tih relacija u nizu sukcesivnih perioda daju dopunske informacije o razlozima narušavanja ili popravljavanja finansijske strukture datog subjekta.

Struktura finansijskih izveštaja pruža mnoštvo raznovrsnih pokazatelja, što omogućava uspostavljanje brojnih specifičnih, logično povezanih relacija između pojedinih delova u toj strukturi i dobijanje značajnih pokazatelja, kojima se otkriva stanje, položaj i kvalitet poslovanja preduzeća.

Predstavljeni odnosi, prezentovani u vertikalnoj i horizontalnoj analizi, ne mogu biti zamena za ratio analizu. Jer, predmet vertikalne analize su odnosi između delova i bilansne celine, aktive ili pasive, odnosno rashoda i pojedinih nivoa rezultata prema prihodima, u računu dobitka i gubitka. Horizontalnom analizom uspostavlja se odnos između delova ili celine jednog, sa delovima ili celinom drugog perioda. Ratio predstavlja svaki broj koji pokazuje odnos između vrednosti dve pozicije, koje, kao delovi, imaju karakteristike parcijalnih celina u finansijskim izveštajima. On je proizvod uspostavljanja odnosa između delimičnih vrednosti u finansijskim izveštajima, koje iako su delimične imaju neke karakteristike celina, na nivou iskazivanja određenih kategorija, ili agregata, obuhvaćenih bilansom stanja ili računom dobitka i gubitka. Da bi se korisno upotrebili u ocenama stanja i poslovnih ostvarenja preduzeća i za projekcije budućnosti, neophodno je da ratio brojevi budu proizvod povezivanja onih delova vrednosti u finansijskim izveštajima, koji imaju

³⁰² R. Radovanović, *Analiza poslovanja preduzeća*, Savremena administracija, Beograd 1993, str. 177.

racionalnu vezu i koji su logično povezani. Racio analiza obuhvata: obračun karakterističnih racija i njihovo tumačenje.

U postupku racio analize od izuzetnog značaja je interpretacija racija tj. tumačenje toga šta oni, u stvari, pokazuju, kakva je njihova informaciona vrednost, kao i za šta se mogu koristiti. Polazeći od kriterijuma informacionih ciljeva, najbitnije su sledeće vrste racio analize finansijskih izveštaja:

- racio analiza likvidnosti,
- racio analiza solventnosti,
- racio analiza obrta, i
- racio analiza rentabiliteta.

Prve dve predstavljaju racio analize stanja, a druge dve racio analize ostvarenja. Interpretacija navedenih racio analiza godišnjih računa biće ilustrovane rezultatima analize prikazanog bilansa stanja i bilansa uspeha.

1. RACIJA ANALIZE LIKVIDNOSTI

Pod likvidnošću se podrazumeva sposobnost kompanije da kratkoročne obaveze podmiruje u rokovima njihovog dospeća. Takva sposobnost privrednog subjekta, koji u obavljanju svoje aktivnosti ulazi u imovinsko-pravne odnose sa drugim privrednim subjektima, uslovljena je brojnim faktorima koji deluju pojedinačno i uzajamno, zbog čega su postupci njihovog izolovanog analiziranja složeni. Naime, ti faktori utiču na rentabilnost preduzeća kao njegov primarni dugoročni cilj. Odatle potiče osnovna dilema finansijskog upravljanja: kako zahtev za maksimiranjem rentabilnosti uskladiti s neophodnošću održavanja likvidnosti. Likvidnost, kao sposobnost preduzeća da svoje obaveze izmiruje o rokovima dospeća, razlikuje se od likvidnosti imovine preduzeća. Likvidnost imovine, odnosno pojedinih imovinskih delova, vezana je za mogućnost njihovog pretvaranja u novčani oblik. Gledano iz ugla pod kojim se podrazumeva određeni trenutak tj. statički, likvidnom imovinom mogu se smatrati samo gotovina i gotovinski ekvivalenti.³⁰³ Polazeći od dinamičkog stanovišta, i svi drugi delovi imovine mogu se transformisati u novac, ali vreme u kojem se to može učiniti i rizik od smanjenja vrednosti različiti su za svaki njen oblik. U zavisnosti od toga da li se u redovnim poslovno-finansijskim procesima pojedini delovi imovine mogu pretvoriti iz svog oblika u gotovinu u toku samo jedne, ili u nizu od više godina, vrši se podela ukupne imovine na obrtnu — tekuću, i stalnu — fiksnu. Zbog dugoročne vezanosti

³⁰³ Pod gotovinskim ekvivalentima smatraju se depoziti po viđenju, žiro-račun i računi kod banaka, promptno unovčive hartije od vrednosti, prenosivi instrumenti bezgotovinskog plaćanja i sl.

stalne imovine preduzeća u materijalnim, ili nekada i u nematerijalnim oblicima³⁰⁴, i dugog vremena u kome se ona može pretvoriti u novčani oblik, ona se često naziva nelikvidnom, ili imobiliziranom imovinom. S druge strane, tekuća, obrtna imovina zbog svog brzog obrta naziva se likvidnom imovinom, što govori o njenom dinamičkom karakteru. Ali, kada se radi o bilo kom obliku imovine, u pitanju su nehomogeni imovinski delovi, odnosno grupe. Oblici materijalnih i drugih vrednosti, koji se nazivaju likvidnom imovinom, sa stanovišta mogućnosti obrta njihove vrednosti u gotovinu, nemaju isti stepen brzine pretvaranja u taj imovinski oblik. Tako, npr., uobičajeno je da se potraživanja brže pretvaraju u gotovinu od zaliha gotovih proizvoda, gotovi proizvodi na zalihama od nedovršene proizvodnje, a pogotovo od zaliha materijala, koji još nije ušao u proces proizvodnje i sl. Isto tako, postoje razlike u stepenu obrta stalne imovine u gotovinu, radi toga što pojedini njeni oblici duže, a neki kraće vreme, prenose svoju vrednost na proizvode u čijoj produkciji učestvuju.

Polazeći od statičkog gledišta, likvidnost preduzeća proističe iz odnosa likvidne imovine i kratkoročnih obaveza na bilansni dan. Kako je navedeno, likvidnom imovinom smatra se tekuća imovina, ili polazeći od strožeg kriterijuma, tekuća imovina umanjena za vrednost zaliha. Ocena stepena likvidnosti bilo kojeg od tih odnosa zavisi od strukture tekuće imovine i ročnosti kratkoročnih obaveza na bilansni dan. Jer, likvidnost preduzeća je dinamički fenomen, pa dinamika obrta unutar tekuće imovine sa zalihama ili bez njih, kao i dinamika unutar kratkoročnih obaveza, određuju nivo likvidnosti preduzeća. Sa dinamičkog gledišta, likvidnost preduzeća se postiže stalnom usklađenošću novčanih priliva u preduzeće i novčanih odliva za isplatu njegovih dospelih obaveza.

Likvidnost se obezbeđuje uspostavljanjem dinamičke ravnoteže horizontalnih odnosa između dugoročnih i kratkoročnih izvora finansiranja u pasivi bilansa stanja i stalnih i povremenih poslovnih sredstava u aktivni. Sigurnost prema ročnosti vezivanja sredstava zahteva da se stalna imovina, kao i stalno potrebna, odnosno fiksna obrtna sredstva³⁰⁵, finansiraju iz dugoročnih izvora, sopstvenih i pozajmljenih, a da se ukupne povremene potrebe za obrtnim sredstvima podmiruju iz kratkoročnih izvora. To zahteva da učešće neto obrtnih sredstava³⁰⁶ u ukupnim obrtnim sredstvima treba da bude takvo da se samo urgentne, odnosno nepredviđene potrebe za obrtnim sredstvima finansiraju iz kratkoročnih izvora. Sklonost ka širenju aktivnosti preduzeća često je skopčana sa rizikom od prezaduženosti, koja se ogleda u srazmerno većem učešću dugova u strukturi finansijskih izvora. Takva

³⁰⁴ Nematerijalni oblici imovine, koji dugo zadržavaju svoju vrednost i pretvaraju je u gotovinu tokom niza godina, jesu razni oblici nematerijalnih ulaganja, kao što su patenti, licence i sl.

³⁰⁵ Obrtna sredstva koja u odgovarajućoj vrednosti stalno moraju da se nalaze u preduzeću.

³⁰⁶ Pod neto obrtnim sredstvima, u smislu ovih izlaganja, podrazumeva se razlika u obrtnim sredstvima između ukupno potrebnih i fiksnih, odnosno stalno potrebnih obrtnih sredstava.

sklonost je prihvatljiva sve dotle dok je preduzeće sposobno da korišćenjem pribavljenih sredstava na taj način ostvaruje dovoljan poslovni prihod, dohodak i dobitak. Realna opasnost od takve orijentacije je u tome što neočekivane promene u privređivanju ili iznenadni pad poslovne aktivnosti mogu da dovedu preduzeće u zonu gubitka, kada ono dospele obaveze nije u stanju da izmiruje iz sopstvenog novčanog priliva, već novim zaduženjima. Igranje na sigurno pretpostavlja finansiranje poslovnih sredstava iz sopstvenih izvora, što može da bude ograničavajući faktor rasta poslovne aktivnosti i rentabilnosti.

Kada su jednom pribavljena, raspoloživim poslovnim sredstvima treba obaviti što veći obim aktivnosti i ostvariti što veći prihod od realizacije, uz što niže troškove. Efikasnost upotrebe povećava koeficijent obrta sredstava, kako trajnih tako i obrtnih, što dovodi do skraćivanja gotovinskog ciklusa, odnosno perioda konverzije materijalnih sredstava i potraživanja u gotovinu za izmirenje dospelih obaveza. Ekonomičnost oslobađa preduzeće nepotrebnih novčanih izdataka.

Likvidnost zavisi od sinhronizovanosti novčanih tokova, primanja i izdavanja gotovine. Što je dinamika primanja gotovine iz poslovanja usklađenija sa dinamikom izdataka na ime izmirenja dospelih obaveza, utoliko je problem održavanja likvidnosti manji. Rizik se pokušava otkloniti putem stalnog održavanja određenog salda gotovine, koji služi u iste svrhe kao i svaka druga zaliha. Utvrđivanje i držanje tog salda predstavlja specifičan problem finansijskog upravljanja, s obzirom na to da se u njemu sukobljavaju načela likvidnosti i rentabilnosti. Potcenjivanje potrebnog salda gotovine ugrožava kontinuitet izmirenja obaveza o rokovima dospeća, što čini samu suštinu načela likvidnosti. Nasuprot tome, precenjivanje tog salda direktno ugrožava rentabilnost, budući da gotovina na računu kod banke ne donosi nikakav, ili sasvim mali prihod. Propušteni prinosi od alternativne upotrebe nezaposlene gotovine predstavljaju oportunitetne troškove njenog držanja koji sa stanovišta rentabilnosti nisu manje uticajni od drugih troškova. Preduzeće koje svoja sredstva haotično finansira iz bilo kojih izvora, ne vodeći računa o njihovom racionalnom korišćenju³⁰⁷, koje je sklono neumerenom optimizmu prilikom komponovanja finansijske strukture (kada obično dolazi u prezaduženost), koje neefikasno koristi poslovna sredstva i koje nebrižljivo kontroliše i pritom ne usklađuje svoje novčane tokove ima, lošu finansijsku situaciju. Pošto likvidnost predstavlja dinamičnu kategoriju, ona treba da bude predmet planiranja. U tu svrhu koristi se tekući finansijski plan, planirani bilans stanja i uspeha, sa svim svojim analitičkim komponentama koje se odnose na projekciju prihoda i rashoda, ulaganja u poslovna sredstva i izbor izvora njihovog finansiranja.

³⁰⁷ Opširnije o neto obrtnom fondu v. u: J. Ranković, *Upravljanje finansijama preduzeća*, Ekonomski fakultet, Beograd 1990, str. 147.

1.1. Racio likvidnosti

Racio analiza likvidnosti je rezultat obrade podataka iz bilansa stanja koji su okrenuti utvrđivanju pokazatelja za ocenjivanje sposobnosti preduzeća da izmiruje kratkoročne obaveze. Analizom se prikazuju relacije između delova bilansa stanja koje predstavljaju pokazatelje koji služe za merenje likvidnosti, sigurnosti, imobilizacija i zaduženosti. Analiza je usmerena na dobijanje ocena finansijskog položaja preduzeća u kratkom vremenu. U literaturi i praksi najprihvatljivije je mišljenje da se iz raščlanjivanja bilansa mogu izvući dva racija kao pokazatelji likvidnosti i to:

- racio tekuće ili opšte likvidnosti, koji predstavlja test likvidnosti na bazi tekuće (obrtne ili cirkulirajuće) imovine preduzeća; i
- racio redukovane likvidnosti, kao test likvidnosti na bazi tekuće imovine umanjene za zalihe;
- pored navedena dva, kao racio likvidnost navodi se i treći: racio novčane likvidnosti.³⁰⁸

1. Racio tekuće likvidnosti³⁰⁹ dobija se iz odnosa ukupnih obrtnih sredstava i ukupnih kratkoročnih obaveza na bilansni dan, i utvrđuje se na sledeći način:

$$\text{Racio tekuće likvidnosti} = \frac{\text{Obrtna sredstva}}{\text{Kratkoročne obaveze}}$$

Situiranjem podataka iz bilansa stanja, koji je predmet dosadašnjih razmatranja, dobijaju se sledeća dva racija za 2016. i 2015:

$$\text{RTL 2016} = \frac{14.600}{1.800} = 8,11 : 1 \quad \text{RTL 2015} = \frac{10.200}{2.800} = 3,64 : 1$$

Racija pokazuju da je testirana likvidnost preduzeća izvanredna, naročito u 2016. godini, jer je odnos obrtne imovine prema kratkoročnim obavezama 8,11 prema 1. Zadovoljavajućom likvidnošću smatra se ako je taj odnos iznad 1:1. To znači da pokrivenost svakog dinara kratkoročnih obaveza iznosom iznad jednog dinara obrtne imovine, u principu obezbeđuje prihvatljivu likvidnost. Banke kao racio koji može zadovoljiti kriterijume za pozitivne ocene o likvidnosti smatraju odnos 2:1, obrtne imovine prema kratkoročnim obavezama, pa se on naziva „bankarski racio“. Kada je u pitanju pouzdanost ocena zasnovanih na ovom raciju, neophodno je voditi računa ne

³⁰⁸ R. Radovanović, *isto*, str. 177; i K. Škarić Jovanović, *Finansijsko računovodstvo*, str. 445.

³⁰⁹ U izlaganju, upotrebljen je termin „racio tekuće likvidnosti“. Tim terminom služi se prof. dr N. Stevanović i dr. u citiranom delu *Upravljačko računovodstvo*. U delu je korišćen naziv za obrtna sredstva: „tekuća (obrtne) imovina“, v. str. 179; prof. dr J. Ranković u *Upravljanju finansijama* koristi naziv „racio opšte likvidnosti“, a za obrtna sredstva „cirkulirajuća aktiva“, str. 174; prof. dr R. Radovanović koristio se nazivom „opšti racio likvidnosti“, str. 177 citiranog dela.

samo o visini obrtnog imovine u odnosu na kratkoročne obaveze, već i o strukturi obrtnih sredstava. Jer, ako je srazmerno veća vrednost obrtnih sredstava u likvidnijim oblicima obrtnog imovine, kao što su kratkoročna potraživanja, onda je pozicija tog preduzeća povoljnija. Ona je bolja od slučaja kada se veći deo vrednosti obrtnog imovine nalazi u zalihama materijala, nedovršene proizvodnje ili u zalihama proizvoda čija prodaja je usporena. Pri tome se moraju uvažavati i određene specifičnosti. Ovaj racio se zbog iznesenog, na određeni način smatra pokazateljem finansijskog zdravlja preduzeća i često se koristi za procenu njegove kreditne sposobnosti, ali zbog ograničenja na koja je ukazano prihvata se sa oprežnošću. O tome koji se odnos može smatrati prihvatljivim, u literaturi postoje oprečna mišljenja. Preovlađuje stav da odnos manji od 1 : 1 pokazuje da je likvidnost preduzeća na niskom nivou i da ono deo sredstava namenjenih za obrtnu potrebu koristi za finansiranje aktive iskazane u podbilansu stalne imovine, odnosno za investicije.

U savremenoj literaturi ne postavljaju se opštevažeće norme tog odnosa. Jer, ovim raciom se, u stvari, meri finansijski kapacitet preduzeća u pokrivanju kratkoročnih obaveza imovinom većeg stepena likvidnosti. „On može korisno da posluži ako se tretira kao mera za posmatranje razvoja odnosa koji izražava, ili za komparaciju između preduzeća iste grane. Zajedno sa ostalim pokazateljima doprinosi sagledavanju finansijske strukture iz koje se položaj likvidnosti samo naslućuje, a koja se finansijskim planom utvrđuje.“³¹⁰ Prema tome, racija likvidnosti nisu apsolutno precizno merilo likvidnosti preduzeća, već indikatori koji omogućavaju donošenje orijentacionih ocena o trenutnoj finansijskoj poziciji preduzeća i o nagoveštaju njegovih izgleda za manje ili više uredno izmirivanje kratkoročnih obaveza u neposrednoj budućnosti. To nalaže opreznost u korišćenju ovih racija u ocenjivanju kako trenutnog finansijskog stanja preduzeća, tako i njegove upotrebe za ocene u proširenom vremenskom okviru. Kada se govori o većoj ili manjoj likvidnosti nekog oblika obrtnog imovine, pod tim se podrazumeva brzina njegovog obrta. U izlaganju se pošlo od nekih opšteprihvaćenih ocena o likvidnosti imovine, pa se, opravdano smatra da redovna kratkoročna potraživanja iz poslovnih odnosa imaju veći stepen likvidnosti, što je logično zaključivanje. Međutim, događa se da je naplata nekih od tih potraživanja usporena ili nemoguća, zbog nelikvidnosti poslovnih partnera od kojih se potražuje.

Racio redukovane likvidnosti predstavlja stroži kriterijum za ocenu likvidnosti preduzeća i nastao je iz pravila finansiranja 1 : 1, odnosa obrtnih sredstava i obaveza. To pravilo se zasniva na zahtevu da se osnovna sredstva i zalihe finansiraju iz dugoročnih izvora, a potraživanja, hartije od vrednosti, gotovina i gotovinski ekvivalenti kratkoročnim izvorima finansiranja. Racio redukovane likvidnosti nastao je s ciljem da iskaže pravu sliku likvidnosti preduzeća. Ovaj racio se utvrđuje tako što se iz brojioca koji predstavlja obrtnu imovinu u racio opšte

³¹⁰ J. Ranković, *Upravljanje finansijama preduzeća*, Ekonomski fakultet, Beograd 1990, str. 135.

likvidnosti isključi vrednost zaliha. Naime, ročnost vezivanja zaliha za poslovne procese preduzeća je nedefinisana, odnosno smatra se da jedan deo zaliha mora biti stalno prisutan u preduzeću. Tako, stalno moraju postojati tzv. „gvozdene zalihe“, koje predstavljaju najmanju vrednost, ispod koje one ne smeju da padnu. Ovakva obaveza stoji zato što se tim zalihama obezbeđuje sigurnost za održavanje kontinuiteta proizvodnje, u protivnom često bi se događalo da se taj proces prekida. Polazeći od iznesenog, ratio redukovane likvidnosti utvrđuje se po obrascu:

$$\text{Ratio tekuće likvidnosti} = \frac{\text{Kratkoročna potraživanja i plasmani} + \text{gotovina i gotovinski ekvivalenti}}{(\text{Kratkoročne obaveze})}$$

Koristeći se podacima iz prezentovanog primera bilansa stanja, racija redukovane likvidnosti za 2016. i 2015. bila bi:

$$\text{RRL 2016} = \frac{7.700 + 200}{1.800} = 4,39:1 \quad \text{RRL 2015} = \frac{5.000 + 100}{2.800} = 1,82:1$$

Kada ratio redukovane likvidnosti pokazuje odnos 1 ili iznad 1, smatra se da je likvidnost tog preduzeća zadovoljavajuća. Dati primer pokazuje da se radi o preduzeću čiji je stepen likvidnosti, imajući u vidu vrednost ovog indikatora, izvanredan, naročito u 2016. godini. Da li je to dovoljno za održavanje likvidnosti preduzeća, zavisi od brojnih drugih faktora: brzine naplate i strukture potraživanja, rokova dospelosti, strukture kratkoročnih obaveza, delatnosti preduzeća, njegove pozicije na tržištu, odnosno konkurentne sposobnost i sl. Kada je reč o oceni finansijskog položaja preduzeća na kratak rok, na bazi racija redukovane likvidnosti, u principu stoji konstatacija da iznos ovog racija iznad 1 pokazuje poželjnu finansijsku strukturu preduzeća. „Ovaj ratio jedan je od pokazatelja finansijske strukture: da je odnos 1 : 1, ili veći od 1, indikator dobre finansijske strukture, ali to ne znači sigurnu likvidnost; obrnuto, ratio manji od 1 je opomena da je finansijsko zdravlje preduzeća nežno, krhko, ali to ne znači da je ono finansijski bolesno, još manje nelikvidno. Likvidnost predstavlja sposobnost plaćanja obaveza koje dospevaju, što evocira na budućnost, ratio likvidnosti pokazuje, u najboljem slučaju, stanje likvidnosti na dan bilansiranja, što je sa gledišta zahteva plaćanja obaveza koje dospevaju beznačajno. Jer, i najbolja struktura i najveća likvidnost danas ne predstavljaju nikakvu garanciju da će preduzeće ostati likvidno sutra i 'svih dolazećih sutra'. Jedan prekid prodaje ili usporavanje naplate potraživanja može preko noći da ugrozi ravnotežu novčanih tokova i pored toga što 'ratio gotovine' pokazuje likvidnost visokog stepena. Ponekad se u literaturi ratio opšte likvidnosti smatra pokazateljem likvidnosti III stepena, ratio reducirane likvidnosti pokazateljem II stepena, a kao pokazatelj likvidnosti I stepena smatra se odnos između gotovine i dospelih obaveza.“³¹¹ Za izračunavanje racija I stepena, koji

³¹¹ J. Ranković, *Upravljanje finansijama preduzeća*, Ekonomski fakultet, Beograd 1990, str. 136.

predstavlja statički racio, neophodno je raspolagati podacima o dospelim obavezama, što se iz bilansa direktno ne može utvrditi.

U primeru, pored slike o relativno dobrom stanju koju pružaju pokazatelji racija opšte likvidnost ($8,1 : 1$ u 2016, i $3,6 : 1$ u 2015) i racija redukovane likvidnosti ($3,49 : 1$ u 2016, i $1,82 : 1$ u 2015) zapaža se jedno, može se reći, negativno kretanje. Naime, kratkoročna potraživanja u 2016. godini porasla su u odnosu na 2015. za 54,94% ($7.900 : 5.100 \times 100 = 154,94 - 100,00 = \text{rast } 54,94\%$), ili samo potraživanja od kupaca za 50% ($6.000 : 4.000 \times 100 = 150 - 100 = \text{rast } 50\%$), dok je ukupni prihod iz redovnog poslovanja u 2016. u odnosu na 2015. godinu porastao za svega 16,25% ($46.500 : 40.000 \times 100 = 116,25 - 100 = \text{rast } 16,25\%$). Ovi podaci govore da je u 2016. godini, koja je po gotovo svim pokazateljima bila uspešnija od 2015, došlo do usporavanja naplate potraživanja, odnosno do usporavanja obrta potraživanja i ukupne tekuće imovine. Da li se radi o trenutnoj situaciji, izazvanoj dovoljnim volumenom obrtnih sredstava, pa je naplata usporena u cilju povećanja poslovnih aktivnosti, ili o nagoveštaju trenda dužeg zadržavanja sredstava preduzeća u potraživanjima, kao posledici opadanja interesovanja za njegove proizvode, ostaje da se to utvrdi drugim analizama. Ovakva analiza signalizira da je i u uspešnom poslovanju potrebno pažljivo praćenje njegovog kretanja, da mora postojati prisustvo opreznosti u poslovnim potezima, jer budućnost može da donese i neprijatna iznenađenja uspešnim preduzećima, ali i nedovoljno opreznim menadžerima. Racija redukovane likvidnosti imaće veću iskaznu vrednost, ako se prikažu u seriji od nekoliko godina.

3. Racio novčane likvidnosti je rigorozniji test likvidnosti preduzeća od prethodna dva. On se dobija iz odnosa zbira gotovine i gotovinskih ekvivalenata, s jedne strane, i kratkoročnih ili dospelih obaveza, s druge strane, po obrascu:

$$\text{Racio novčane likvidnosti} = \frac{\text{Gotovina} + \text{gotovinski ekvivalenti}}{\text{Kratkoročne ili dospеле obaveze}}$$

Koristeći se podacima iz bilansa stanja koji je predmet naše analiza, ovaj racio bio bi:

$$\text{RNL } 2016 = \frac{200}{1.800} = 0,11 : 1 \quad \text{RNL } 2015 = \frac{100}{2.800} = 0,36 : 1$$

Racija su, kako se vidi, veoma niska, iako se radi o preduzeću čiji su svi drugi parametri, kojima se meri uspešnost poslovanja, izuzetno dobri. Radi se o improvizovanom primeru, kojim se htelo pokazati da se nijedno preduzeće ne može zadovoljiti analizom čiji je rezultat iskazan jednim pokazateljem koji govori o njegovoj manjoj ili većoj poslovnoj uspešnosti. Poslovanje se mora analizirati u kontinuitetu, sa svih aspekata, da bi se dobile pouzdane informacije za donošenje ocena.

Pored navedenih racija likvidnosti, u novije vreme dosta se koriste i racija na bazi tokova gotovine iz poslovanja, budući da u kompletu finansijskih izveštaja

postoji i izveštaj o tokovima gotovine. Racija su izraz potrebe da se na određeni način likvidnost posmatra u svetlu dinamičkih kretanja na bazi odnosa tokova gotovine i obaveza. Dobijaju se stavljanjem u odnos tokova gotovine iz poslovanja i prosečnih kratkoročnih obaveza, njihovim sabiranjem iz bilansa stanja, i to početnog i krajnjeg stanja obaveza, i deljenjem tako dobijenog zbira sa dva.

Kako se radi o relativno novim racijama, na ovom mestu samo su naznačena kao mogućnost. Racija likvidnosti na bazi tokova gotovine dobijaju se uspostavljanjem sledećeg odnosa:

$$RLNT = \frac{\text{Tokovi gotovine iz poslovanja}}{\text{Prosečne kratkoročne obaveze}}$$

$$RLNT\ 2016 = \frac{7.700}{2.300} = 3,35 : 1 \quad RLNT\ 2015 = \frac{7.300}{2.800} = 2,6 : 1$$

Racija likvidnosti na bazi tokova gotovine iz poslovanja, za obe godine imaju visok nivo. Tok gotovine iz poslovanja je priliv iz poslovnih aktivnosti preduzeća. Oni su u našem primeru iznad neophodnih potreba finansiranja obrtne imovine i podmirenja obaveza.

Zbog značaja izveštaja o tokovima gotovine, postoji poseban MRS 7 „Izveštaj o tokovima gotovine“. Tim MRS-om je u stavu 10. propisano da se u izveštaju o tokovima gotovine posebno iskazuju i tokovi gotovine iz poslovnih aktivnosti, a posebno iz aktivnosti investiranja i iz aktivnosti finansiranja. Na ovom mestu mora se izraziti rezerva i prema izračunavanju imenioca, jer smatrati prosekom obaveza, deljenjem zbira stanja obaveza sa početka i kraja godine sa dva, u najmanju ruku ne odražava pravo stanje stvari.³¹²

2. RACIJA ANALIZE SOLVENTNOSTI

Pod solventnošću preduzeća podrazumeva se njegova sposobnost da izmiruje dugoročne obaveze po kreditima i kamate po tom osnovu, kao i obaveze prema poslovnim partnerima, u skladu s ugovorenim ili propisima utvrđenim rokovima. Solventnost se drugačije naziva dugoročnom finansijskom sigurnošću ili stanjem dugoročnih rizika ulaganja u preduzeće. Osnovni činioci solventnosti su vrednost, kvalitet i struktura imovine preduzeća, struktura izvora finansiranja i zarađivačka sposobnost tj. rentabilnost poslovanja preduzeća. Informacije o tome sadržane su u finansijskim izveštajima, kao delovima godišnjeg računa preduzeća. Jer, ako preduzeće nije sposobno da izmiruje svoje dugove, onda ide u stečaj, zbog čega kreditori i drugi poverioci trpe štete. Menadžment se ne zadovoljava time da preduzeće ostvari visok profit i da bude solventno, već i da dugoročno ostvaruje

³¹² Autori knjige smatraju da bi realniji pokazatelj o proseku bio ako bi se računao na bazi zbira krajnjih mesečnih stanja.

visok ugled kod kreditora, jer mu to omogućava da lakše i pod boljim uslovima pribavlja novac ili investiciona dobra.

Poverioci za dugoročne kredite manje se interesuju za trenutnu vrednost likvidne imovine od poverilaca kratkoročnih kredita. Umesto toga, oni usmeravaju pažnju na kapacitet zajmoprimca da tokom godine izvršava obaveze plaćanja kamata, i da otplaćuje ili refinansira velike obaveze u dugom vremenskom periodu. Poverioce za dugoročne obaveze, takođe, interesuje verovatnoća pojave nepredviđenih gubitaka, čiji je uzrok događaj u prošlosti, a koji će se pojaviti u punoj vrednosti i sa posledicama zbog nekog događaja u budućnosti. Osnovni element u definisanju nepredviđenog gubitka je neizvesnost vezana za veličinu gubitka, a u nekim slučajevima neizvesnost i da li će gubitak uopšte nastati. Primer nepredviđenog gubitka je slučaj kada je preduzeće tuženo sudu. Tužba se temelji na događajima u prošlosti, ali sve dok se spor ne reši, iznos i veličina obaveza preduzeća su neizvesni. Pored navedenog, nepredviđeni gubitak ne odnosi se samo na moguće obaveze, već i na moguće smanjenje vrednosti imovine, naročito u uslovima monetarnih poremećaja i nestabilnih uslova privređivanja, koji su često vezani za političke događaje. Prema tome, nepredviđeni gubici mogu se javiti kako iz osnova obaveza, tako i iz osnova gubitka vrednosti imovine. Pored gubitaka koji se ne mogu predvideti, snažan uticaj na solventnost preduzeća mogu imati i nerealne procene postojećih obaveza ili rizici vezani za buduće obaveze, za koje su sklopljeni ugovori, a one će nastati u budućnosti, pa nisu registrovane u računovodstvu. Takvi slučajevi, odnosno moguće neočekivane pojave, ističu se radi toga što mogu imati značajan uticaj na sigurnost preduzeća da izmiruje obaveze u budućnosti. O njima ne postoje podaci registrovani u računovodstvu, a često ni u dokumentima u setu godišnjeg računa preduzeća. Bilo bi korektno, sa stanovišta korisnika informacija godišnjih računa, da se takvi podaci, ukoliko su poznati, navedu u napomenama uz finansijske izveštaje. Navođenje ovih slučajeva motivisano je namerom da se istakne koliko je opreznosti potrebno pri ocenjivanju i donošenju zaključaka na osnovu podataka sadržanih u finansijskim izveštajima.

Kod solventnosti se javlja samo taj naziv, kao jedinstven izraz sposobnosti preduzeća da izmiruje obaveze u dugom vremenu. Poverilac — kreditor u prvi plan ističe solventnost, pored rentabilnosti, jer za njega je značajna procena da li je dužnik solventan tj. da li je sposoban da svoje obaveze izmiruje? Za njega je manje važna, ali ne i zanemarljiva, činjenica da li će obaveza biti izmirena o roku, već da li će svoje potraživanje uopšte naplatiti. U ocenjivanju solventnosti polazi se od logike likvidacionih pravila, jer se utvrđuje vrednost imovine dužnika sa stanovišta: koliko bi ona vredela u slučaju likvidacije. U tim uslovima utvrđuje se onaj deo supstance imovine koji ima karakter vlasničkog kapitala, pa se u odnosu na njega meri solventnost dužnika.

Na ovom mestu će se analizirati osnovni činioci dugoročne finansijske sigurnosti preduzeća, a kako je napred izneseno to su:

- vrednost i struktura imovine kojom preduzeće raspolaže,
- struktura izvora finansiranja, i
- rentabilnost preduzeća, odnosno njegova zarađivačka sposobnost.

Vrednost i struktura imovine kojom preduzeće raspolaže objekat je interesovanja investitora koji svoja sredstva ulažu u njega na duže vreme, pa se u tom smislu javljaju kao dugoročni poverioci preduzeća. Taj interes motivisan je: 1) time što sredstva generišu dobitak i prihode iz kojih se izmiruju obaveze poveriocima, kao i zarade na uloženi kapital; 2) zbog postojanja različitog stepena rizika, uslovljenog rokovima vezivanja kapitala za ukupna sredstva i pojedine njihove oblike; 3) zato što sredstva, a naročito neki njihovi oblici, mogu poslužiti kao obezbeđenje obaveza preduzeća. U vezi s vrednošću i strukturom imovine, kojima preduzeće raspolaže, poverioci su zainteresovani da sredstva budu takva da ono može da posluje uspešno. Vezano za to, oni imaju interes da preduzeće koje je njihov dužnik bude snabdeveno dovoljnom količinom sredstava adekvatne raznovrsnosti koja će mu, njihovim efikasnim korišćenjem, obezbediti uslove za normalan rad i ostvarenje zadovoljavajućih rezultata. Zato se u ugovorima o pribavljanju dugoročnih finansijskih sredstava, prodajom obveznica ili putem dugoročnih kredita, od strane poverilaca zahtevaju klauzule, kojima se pokušava obezbediti što veći stepen sigurnosti za njihovo vraćanje. Da bi se rizik poverilaca sveo na što manju meru, od značaja je zahtev da se stalna imovina, za koju se vežu sredstva na duže vreme, finansira u celosti ili najvećim delom iz vlastitog kapitala. Jedan od najsigurnijih, i istovremeno jedan od najčešćih oblika obezbeđenja poverilaca, jeste hipoteka na određene oblike imovine. U savremenim uslovima sve je prisutnije osiguranje potraživanja poverilaca kod osiguravajućih kompanija.

Na osnovu prethodnih izlaganja može se definisati stav da je zadovoljavajuća zarađivačka sposobnost preduzeća najpouzdaniji pokazatelj njegove sigurnosti da dugoročno izmiruje obaveze. Međutim, bitan je sastav imovine, njeno stanje i likvidnost, odnos između tekućih obaveza i tekuće imovine i ukupan iznos duga. Preduzeće može biti profitabilno, a da nije u mogućnosti da plaća obaveze na vreme; prihodi i prinosi mogu biti zadovoljavajući, međutim, oprema može biti nedovoljno funkcionalna ili neispravna, zbog lošeg održavanja, ili zastarelosti; skupim patentima može da istekne vreme. Prema tome, uz pokazatelje o vrednosti imovine, za sigurnost ocena veoma je bitno da se podrobnije poznaju i karakteristike kvaliteta te imovine.³¹³

Struktura izvora finansiranja je pitanje od izuzetnog značaja za procenu rizika ulaganja od strane dugoročnih poverilaca. U tome su najvažniji pokazatelji o pokrivenosti imovine preduzeća vlasničkim kapitalom, odnosno o učešću tog kapitala u ukupnim izvorima finansiranja. Razlog za takav stav o kapitalu je u tome

³¹³ R. Meigs & W. Meigs, *isto*, str. 931.

što je on trajno vezan za preduzeće i ne može se povući u slučaju pojave poslovne nestabilnosti ili gubitka, već snosi negativne posledice takvih zbivanja. Taj kapital donosi plodove u slučaju kada preduzeće posluje dobro. Naime, on predstavlja sigurnost da će poverioci biti namireni iz imovine preduzeća, u slučaju velikih poremećaja i njegovog eventualnog stečaja. Dok obveznički i kreditni kapital donose preduzeću fiksne troškove u vidu kamata, vlasnički kapital nema za posledicu takve rashode, ali u slučaju ostvarivanja dobiti i ekstradobiti on učestvuje u njenoj raspodeli.

U literaturi se sigurnost vezuje za rentabilnost, a pokazatelji sigurnosti za informacije o rentabilnosti. „Ako firma koja se u datom trenutku oceni kao solventna ostvari gubitak, ili ga ostvaruje u nekom narednom periodu, onda će se njena solventnost dovesti u pitanje, jer se povećavaju obaveze, a smanjuje trajni kapital. Na taj način smanjuje se ona vrednost imovine koja je čini solventnom. To je onaj deo trajnog kapitala kojim preduzeće raspolaže u najnepovoljnijem slučaju, što znači da će vrednost koeficijenta solventnosti opadati. Rentabilnost je stoga značajan podatak o solventnosti. Ona pojmu 'solventnosti' daje dinamički kvalitet. Kod rentabilnih preduzeća raste vrednost firme, pa se otvara prostor za jačanje materijalne podloge solventnosti.“³¹⁴

Rentabilnost preduzeća, prinosna, ili zarađivačka sposobnost u dugom vremenu, predstavlja najpouzdaniji pokazatelj njegove solventnosti, kao sposobnosti da blagovremeno izmiruje fiksne troškove (kamate) i otplaćuje dugoročne obaveze. Solventnost je određena imovinskom pozicijom preduzeća, posedovanjem obima sopstvenog kapitala, dovoljno ubedljivog da ga poverioci smatraju zadovoljavajućim, i s respektabilnom zarađivačkom sposobnošću. Tim redosledom će se i testirati solventnost, tehnikom ratio analize godišnjih računa.

Dosadašnja izlaganja upućuju na zaključak da se likvidnost može smatrati trenutnom tj. kratkoročnom solventnošću a solventnost dugoročnom likvidnošću, i u tome je u krajnjoj liniji razlika između ova dva pojma. Rentabilnije preduzeće, pod ostalim jednakim uslovima, uvek je i solventnije, jer rentabilnost generiše uslove da se solventnost poboljšava u budućnosti. To podrazumeva stvaranje uslova za ulaganja u modernizaciju tehničko-tehnološke osnove u obavljanju poslovnih procesa preduzeća i stvaranje osnove za proširenje njegovih poslovnih aktivnosti.

2.1. Racija pokrića imovine

Zahtevi ekonomije prosperitetnog preduzeća usmereni su na to da se imovina koju koristi u poslovnim procesima finansira iz kvalitetnih izvora. Time je uslovljeno dugoročno stabilno poslovanje preduzeća, koje generiše uslove za uredno

³¹⁴ D. Slović, *Dinamička analiza bilansa*, Fineks AD, Beograd 2003, str. 363.

izmirivanje obaveza i ostvarivanje zadovoljavajućih poslovnih rezultata. Napred je u prvi plan bila istaknuta dimenzija imovinske pozicije preduzeća, kojom je uslovljena njegova poslovna sposobnost i stabilnost, pa će se solventnost, kao značajan pokazatelj tih kvaliteta poslovanja, ispitivati preko te pozicije.

Postoji veliki broj racija vezanih za testiranje solventnosti preduzeća putem imovinskih odnosa. Na ovom mestu koristiće se oni za koje se veruje da daju najpouzdanije rezultate, a to su: 1) racio pokrića stalne imovine kapitalom i dugoročnim izvorima; 2) racio pokrića stalne imovine i zaliha kapitalom i dugoročnim obavezama; 3) racio pokrića zaliha neto obrtnim kapitalom; i 4) racio pokrića obrtne imovine neto obrtnim kapitalom.

1. Racio pokrića stalne imovine kapitalom i drugim trajnim izvorima daje se u nastavku, a dobija se kao odnos kapitala i stalne imovine iz obrasca:

$$\text{Racio pokrića stalne imovine} = \frac{\text{Kapital} - \text{Neuplaćeni upisani kapital}}{\text{Stalna imovina}}$$

Korišćenjem podataka iz prikazanih finansijskih izveštaja, dobiće se vrednosti ovog racija:

$$\text{Racio pokrića stalne imovine za 2016} = \frac{22.200 - 100}{13.100} = 1,69 : 1, \text{ ili } 168,70\%$$

$$\text{Racio pokrića stalne imovine za 2015} = \frac{15.200 - 500}{11.200} = 1,29 : 1, \text{ ili } 129,46\%$$

Raciom je uspostavljena veza između sopstvenog kapitala i stalne imovine, kojom se meri ravnoteža između elemenata pasive i elemenata aktive, koji prvim odgovaraju po stepenu likvidnosti. Dugoročna vezanost ulaganja u razne oblike stalne imovine (zemljište, građevinske objekte, opremu, nematerijalna ulaganja i sl.), povećava rizike ulaganja u njih. Otuda i zahtevi da ta imovina bude finansirana sopstvenim kapitalom. Ukoliko je vrednost ovog racija 1 i iznad 1, smatra se da se radi o dobroj poziciji preduzeća i da se njegova solventnost može oceniti pozitivno. Ali, ako je u tome najveći deo te imovine pokriven vlastitim kapitalom, npr. 90 ili 80%, i ako je ostali deo do pune njene vrednosti pokriven drugim kvalitetnim izvorima, ocena ne mora biti nepovoljna. Takvim izvorima se smatraju obveznički kapital ili dugoročni krediti, sa dovoljno dugim rokovima za vraćanje, pa oni u normalnim okolnostima pružaju mogućnost redovnog izmirivanja budućih obaveza. Drugi, racio pokrića stalne imovine dugoročnim izvorima, dobija se iz odnosa:

$$\text{Racio pokrića imobilizacija} = \frac{(\text{Kapital} - \text{Neuplaćeni kapital}) + \text{dugoročni krediti}}{\text{Imobilizacije}}$$

Koristeći se podacima datog bilansa stanja, dobija se vrednost ovog racija, značajnog instrumenta za ocenu solventnosti preduzeća, koja je, na ovom mestu, predmet analize:

$$\text{RPIDI 2016} = \frac{(22.200 - 100) + 2.000}{13.100} = 1,84 : 1, \text{ ili } 183,97\%$$

$$\text{RPIDI 2015} = \frac{(15.000 - 500) + 2.000}{11.200} = 1,47 : 1, \text{ ili } 147,32\%$$

U obe godine, kao dugoročni izvori, pored kapitala uzeti su samo dugoročni krediti.

Polazeći od navedenih kriterijuma može se oceniti da je, imajući u vidu vrednost utvrđenih racija pokrića stalne imovine sopstvenim kapitalom, odnosno dugoročnim izvorima, pozicija preduzeća koje je predmet analize dobra. Vrednosti racija pokazuju da preduzeće celokupnu stalnu i dobar deo obrtne imovine finansira vlastitim kapitalom, s tim što se taj odnos popravlja kada se uzmu u obzir i drugi trajni izvori. O pokriću obrtne imovine trajnim izvorima biće kasnije još reči, kao i kada su u pitanju druga razmatrana racija, kojima se ističu karakteristike određenih ekonomskih stanja i očekivanih poslovnih kretanja, i pokazatelji ovih racija imaju veću pouzdanost i vrednost, kao podloga za procenjivanje i prognoziranje mogućih pravaca razvoja poslovnih procesa, ako se iskazuju za više uzastopnih godina.

Racio pokrića stalne imovine i zaliha kapitalom i dugoročnim obavezama, ima za cilj da ukaže da zalihe ostaju, na određeni, način stalno vezane za ulaganja u poslovne procese. Jer, i delovi obrtne imovine u neophodnoj, tj. „gvozdenoj“, vrednosti moraju biti stalno prisutne u preduzeću, zato što su takve zalihe uslov za održavanje kontinuiteta poslovanja. One su zato bile isključene iz brojioca prilikom testiranja likvidnosti putem racija redukovane likvidnosti. U ove zalihe, s obzirom na dužinu vezivanja izvora sredstava za njihovo finansiranje, uračunavaju se dati avansi za buduće isporuke materijala i usluga, aktivna vremenska razgraničenja, kada se radi o kratkoročnom razgraničavanju troškova i sl. Dakle, za testiranje solventnosti ovim raciom u brojilac se uzima ukupna stalna imovina i onaj deo obrtne imovine koji ima relativno duže vreme vezivanja za poslovanje. Na drugoj strani, u imenilac se uračunavaju svi trajni izvori, vlastiti kapital i dugoročne obaveze. Obrazac za utvrđivanje ovog racija solventnosti je:

$$\text{Racio pokrića stalne imovine i zaliha} = \frac{\text{Kapital umanjen za neuplaćeni kapital} + \text{Dugoročna rezervisanja} + \text{Dugoročne obaveze}}{\text{Stalna imovina} + \text{zalihe} + \text{AVR}}$$

Korišćenjem podataka iz bilansa stanja dobijaju se:

$$\text{Racio pokrića stalne imovine i zaliha}_{2016} = \frac{(22.200 - 100) + 1.000 + 2.500}{13.100 + 5.000 + 200} = 1,40 : 1, \text{ ili } 140,44\%$$

$$\text{Racio pokrića stalne imovine i zaliha}_{2015} = \frac{(25.000 - 500) + 1.100 + 2.500}{11.200 + 4.000 + 100} = 1,18 : 1, \text{ ili } 117,65\%$$

Racio pokrića stalne imovine kapitalom i dugoročnim obavezama od 1,40 i 1,18 prema 1, govori o visokom stepenu pokrića tih oblika imovine kvalitetnim dugoročnim izvorima. Taj kvalitet je utoliko ubedljiviji što je veći deo pokrića obezbeđen iz vlastitih trajnih izvora tj. vlasničkog kapitala. Uverenje o dobroj finansijskoj poziciji preduzeća temelji se i na činjenici da je evidentan rast ovog racija u 2016. u odnosu na 2015. godinu.

3. Racio pokrića zaliha neto obrtnim kapitalom³¹⁵ predstavlja odnos između neto obrtnog kapitala (dela vlastitog kapitala i dugoročnih obaveza koji se koriste za finansiranje obrtne imovine) i neto obrtne imovine. Zahtev racionalnog poslovanja je da visina vrednosti neto obrtnog kapitala bude usklađena sa potrebama dugoročnog finansiranja stalno potrebnog dela obrtnih sredstava. To je onaj njihov deo koji se drži u cilju održavanja kontinuiteta poslovanja i poslovne sigurnosti preduzeća, i mora biti stalno vezan za procese njegovih poslovnih aktivnosti. To se odnosi na tzv. „gvozdene zalihe“. Smatra se da poslovanje preduzeća, ukoliko ne raspolaže takvim zalihama, može biti ozbiljno ugroženo i da ne može izdržati ni najmanja kolebanja na tržištu osnovnih materijala.

Racio pokrića zaliha neto obrtnim kapitalom utvrđuje se na sledeći način:

$$\text{Racio pokrića zaliha NOK-om} = \frac{\text{Kapital – upisani neuplaćeni kapital} + \text{Dugoročna rezervisanja} + \text{Dugoročne obaveze} - \text{Stalna imovina}}{\text{Zalihe} + \text{AVR}}$$

Polazeći od podataka bilansa stanja, koji je do sad služio za analizu, racio pokrića zaliha neto obrtnim kapitalom može se dobiti na sledeći način:

$$\text{Racio pokrića zaliha NOK-om}_{2016} = \frac{(22.200 - 100 + 1.100 + 2.500) - 13.100}{5.000 + 200} = 2,42 : 1, \text{ ili } 242,31\%$$

$$\text{Racio pokrića zaliha NOK-om}_{2015} = \frac{(15.000 - 500 + 1.000 + 2.500) - 11.200}{4.000 + 100} = 1,66 : 1, \text{ ili } 165,85\%$$

³¹⁵ Neto obrtni kapital predstavlja deo sopstvenog i dugoročnog pozajmljenog kapitala, čija je namena finansiranje obrtnih sredstava (obrtne imovine). Zapravo, on predstavlja višak kapitala i dugoročnih obaveza iznad vrednosti stalne imovine.

Pošto je racio pokrića zaliha neto obrtnim kapitalom jedan od ključnih pokazatelja solventnosti, može se oceniti da preduzeće čija se finansijska pozicija analizira stoji dobro. Ovaj racio pokazuje da je značajan rast njegove vrednosti u drugoj godini i da ima pozitivno kretanje zavidnog intenziteta. Bez obzira na ovakve pozitivne ocene, koje se mogu dati na osnovu dobijenih racija, informacije koje bi se dobile iz serije racija pokrića zaliha neto obrtnim kapitalom u nekoliko godina mogle bi da učvrste uverenje u te ocene, ili da se eventualno u njih unese određena sumnja.

Za očigledno pokazivanje rezultata pojedinih oblika analize u izlaganjima je korišćen primer preduzeća koje dobro posluje, čiji su svi pokazatelji o imovini i njenoj strukturi, o izvorima i njihovoj strukturi i o poslovnom uspehu, nestandardno dobri. Ali, postoje i preduzeća čiji pokazatelji o navedenim ekonomskim kategorijama nisu dobri, pa se na osnovu njih izvlače drugačiji zaključci i ocene.

Racio pokrića obrtnih sredstava neto obrtnim kapitalom temelji se na shvatanju da između zaliha i potraživanja, praktično, ne postoji značajna razlika u pogledu trajnosti vezivanja sredstava za te oblike ulaganja. To je naročito karakteristično za preduzeća koja su upućena na toleranciju u pogledu rokova naplate potraživanja. Preduzeća koja imaju deficitarne proizvode mogu svojim kupcima da diktiraju uslove plaćanja. Za takve poslovne poteze odluke se donose zbog održavanja prednosti na tržištu, a nekada i zbog uvođenja novih proizvoda i osvajanja tržišta. Pri testiranju solventnosti putem racija pokrića obrtne imovine odgovarajućim izvorima finansiranja koristi se sledeći obrazac racija:

$$\text{Racio pokrića obrtne imovine NOK-om} = \frac{\text{Kapital - upisani neuplaćeni kapital} + \text{Dugoročna rezervisanja} + \text{Dugoročne obaveze} - \text{Stalna imovina}}{\text{Obrtna imovina} + \text{AVR}}$$

Izračunavanjem racija pokrića obrtne imovine neto obrtnim kapitalom, stavljanjem u imenilac, umesto zaliha, ukupnu obrtnu imovinu, upotrebom podataka iz ranije prezentovanog bilansa stanja, dobijaju se sledeće vrednosti racija:³¹⁶

$$\text{Racio pokrića obrtne imovine NOK-om}_{2016} = \frac{(22.200 - 100 + 1.100 + 2.500) - 13.100}{14.600} = 0,86 : 1, \text{ ili } 86,30\%$$

$$\text{Racio pokrića obrtne imovine NOK-om}_{2015} = \frac{(15.000 - 500 + 1.000 + 2.500) - 11.200}{10.200} = 0,67 : 1, \text{ ili } 66,67\%$$

³¹⁶ Ranije se u obrascu kao odbitak od kapitala, pored neuplaćenog iznosa upisanog kapitala, unosio i gubitak. Međutim, novim propisima, stavka gubitka u bilansu stanja se ne unosi, nego se kapital za gubitak direktno koriguje. U prikazanom obrascu, obrtnoj imovini dodaju se i aktivna vremenska razgraničenja. Time se htelo ukazati na izraz obrasca. Aktivna vremenska razgraničenja su već sadržana u obrtnoj imovini, preko kratkoročnih potraživanja, plasmana i gotovine (v. alineju III podbilansa B, pod AOP 021).

Može se konstatovati da preduzeće ima respektabilan nivo pokrića obrtno imovine neto obrtnim kapitalom $0,86 : 1$, u 2016, a $0,67 : 1$ u 2015. godini. Dakle, zabeležen je rast ovog racija, što je u skladu s kretanjima svih ostalih pokazatelja o finansijskoj poziciji tog preduzeća i uspešnosti njegovog poslovanja. Za ovaj racio važe isti kriterijumi u vezi njihove informacione vrednosti, vezano za serije od nekoliko godina u kontinuitetu.

U ovom delu izlaganja bavili smo se racijama pokrića imovine odgovarajućim izvorima iz kojih se ona finansira. Kako je istaknuto, za stabilno poslovanje preduzeća i sigurnost njegovih partnera za ulaganja svojih sredstava u njegove poslovne aktivnosti, od najvećeg je značaja njihova sigurnost. To podrazumeva da su oni dovoljno bezbedni da će vrednost njihove imovine koju su u te poslovne aktivnosti uložili biti blagovremeno vraćena, u skladu sa ugovorima, i da će im za to biti isplaćena ugovorena zarada.

Sada ostaje da se bavimo kvalitetom izvora finansiranja imovine. Treba imati u vidu činjenicu da su pozajmljena sredstva samo neophodni dodatak raspoloživim vlastitim resursima. Zato poverioci imaju više poverenja u ona preduzeća koja imaju značajnije finansiranje poslovnih aktivnosti iz vlastitih izvora.

2.2. Racija izvora finansiranja

Struktura izvora finansiranja, ili odnosi između vrednosti pojedinih delova u pasivi bilansa, instrument su merenja solventnosti preduzeća. U stvari, struktura pasive izražava se relativnim odnosima između vrednosti pojedinih homogenih delova, ili grupa izvora sredstava, kojima se finansiraju imovina i poslovne aktivnosti preduzeća. Radi se o odnosima koji se mogu dovesti u vezu zbog svojih međusobnih ili uticaja na druge kategorije vrednosti, od značaja za finansijsku poziciju preduzeća. U analiziranju dugoročne finansijske sigurnosti preduzeća, u vezi s finansijskim rizicima njegovog snabdevanja, vlasničkim i drugim oblicima kapitala, koristićemo nekoliko racija. To su ona racija za koje se smatra da u neophodnoj meri, sa prihvatljivom pouzdanošću, ocrtavaju solventnost i finansijsku poziciju preduzeća u dovoljno dugom vremenu. Poznavanje njihovih rezultata smanjuje neizvesnost ulagača sredstava — poverilaca, ili je svede u prihvatljive okvire. U nastavku se ta racija i predstavljaju, uz napomenu da postoji i niz drugih, koja mogu dati korisne informacije za ocenjivanje finansijskog zdravlja preduzeća.

1. Racio sigurnosti dugoročnih poverilaca rezultat je odnosa kapitala preduzeća, kao trajnog izvora, i njegovih dugoročnih obaveza. Racio se temelji na zahtevu poverilaca za dugoročno angažovana sredstva, u konkretno preduzeće, vlasnika obveznica i davalaca dugoročnih kredita, da njihova sredstva budu uložena sa što manjim rizikom od eventualnog gubitka, ili nemogućnosti ostvarenja ugovorene zarade. Oni nastoje da taj rizik umanje i svedu ga na minimum, tako što će sredstva ulagati u ona preduzeća koja poslovne aktivnosti finansiraju većim

delom iz vlastitih izvora. To podrazumeva da što je učešće vlastitog kapitala značajnije u finansiranju poslovnih aktivnosti preduzeća, to će sigurnost poverilaca za sredstva, koja u njega ulažu, biti veća. Imajući to u vidu, poverioci se odlučuju da svoja sredstva ulažu tamo gde će taj rizik biti minimalan a zarada maksimalna.

Testiranje dugoročne sigurnosti sa ovog stanovišta vrši se raciom koji se dobija iz odnosa:

$$\text{Racio dugoročne zaduženosti} = \frac{\text{Dugoročna rezervisanja} + \text{Dugoročne obaveze}}{\text{Kapital} - \text{Neuplaćeni upisani kapital}}$$

Dugoročna rezervisanja, koja su tretirana sa istim značajem kao i dugoročne obaveze, razlikuju se od ovih po tome što je za dugoročne obaveze poznato na koga se odnose, kao i njihov tačan iznos po poveriocima ili korisnicima sredstava, kojim će se isplaćivati. Dugoročna rezervisanja namenjena su za izdatke i rizike uslovljene proteklom poslovanjem, ali će se isplate, u vezi s njima, izvršiti u budućnosti. Tako obezbeđenim sredstvima izmirivaće se obaveze ako se dogode slučajevi koji će izazvati troškove, za koje su takvi izdaci predviđeni. Ovakve obaveze karakterišu se time što se sredstva, najčešće, rezervišu za one događaje koji će sigurno nastati, ali i za one čiji je nastanak neizvestan. To su oni događaji čiji nastanak je izvestan, kao što su remont i opreme, velike rekonstrukcije i sl. Događajima druge vrste mogu se smatrati oni koji će se verovatno dogoditi, kao što su izdaci za reklamacije proizvoda u garantnom roku. Na kraju, postoje i oni slučajevi za koje se sredstva rezervišu, ali za koje postoji veliki stepen neizvesnosti da li će se uopšte dogoditi. Takvi događaji vezani su za rezervisanje sredstava za izvršenje garancija banaka, koje su one dale preduzeću ili nekom drugom, za koga je preduzeće garantovalo izmirenje obaveza. Za obaveze po tom osnovu nije izvesno da li će biti izvršene, ili će se njihovo izmirenje realizovati preko garancija. Rezervisanja za neizvesne događaje karakteristična su naročito za osiguravajuće kompanije, kod kojih je rizik od nastanka velikih šteta, koje mogu ugroziti njihovo poslovanje, u određenim vremenskim intervalima, dosta veliki. Zbog visokog stepena rizika da se takvi slučajevi mogu dogoditi i ugroziti stabilnost kompanije, obezbeđuju se sredstva koja se aktiviraju u momentu nastanka nezgode, odnosno kada ona proizvede negativne posledice. Bitno je u tome da rezervisanja budu realno procenjena, jer ukoliko u vezi s tim ne postoji dovoljna opreznost, događaji za koje se sredstva rezervišu mogu da iznenade. Koristeći se podacima iz bilansa stanja koji je do sada analiziran, racio dugoročne zaduženosti je:

$$\text{Racio dugoročne zaduženosti}_{2016} = \frac{1.100 + 2500}{22.200 - 100} = 0,16 : 1, \text{ ili } 16,29\%$$

$$\text{Racio dugoročne zaduženosti}_{2015} = \frac{1.000 + 2.500}{15.000 - 500} = 0,24 : 1, \text{ ili } 24,14\%$$

Dobijena racija dugoročne zaduženosti pokazuju da je vrednost dugoročnih obaveza, uključujući i rezervisanja kojima je finansirano poslovanje preduzeća, smanjena u odnosu na raspoloživi kapital u drugoj, prema prvoj godini. U 2016, vrednost tog racija iznosila je 0,16 : 1. Ovaj racio pokazuje da su angažovana sredstva iz dugoročnih obaveza za finansiranje poslovanja preduzeća, u odnosu na svaki dinar vlastitog kapitala kojim je ono raspolagalo, iznosila 0,16 dinara. Ili, za finansiranje poslovnih aktivnosti preduzeća, bilo je angažovano putem dugoročnih obaveza 16,29% sredstava, u odnosu na vrednost kapitala kojim je ono raspolagalo. U prethodnoj, 2015. godini, taj odnos bio je nepovoljniji, jer vrednost racija iznosi 0,24 : 1. Zapravo bilo je angažovano 24,14% sredstava putem dugoročnih obaveza, u odnosu na raspoloživi vlasnički kapital, za finansiranje poslovnih aktivnosti preduzeća. Takav razvoj odnosa između kapitala i dugoročnih obaveza u analizirane dve poslovne godine izuzetno je povoljan, zato što je smanjeno učešće eksternih obaveza preduzeća a povećano učešće vlastitih sredstava, za finansiranje poslovanja. Ova racija govore da poverioci mogu sa visokim stepenom sigurnosti ulagati sredstva u datu kompaniju, jer ona svoje poslovanje većim delom finansira iz vlasničkog kapitala. Takve se ocene potvrđuju i time što preduzeće, čije poslovanje je predmet ovih analiza, ima visok nivo prinorne sposobnosti. Pokazatelji i ovog racija za veći broj poslovnih perioda, odnosno serija podataka od nekoliko godina, dali bi pouzdane informacije o trendu razvoja uspešnosti poslovanja preduzeća, merenog datim instrumentom analize. Recipročnim odnosom prethodnog racija dobija se sledeće:

$$\text{Racio sigurnosti dugoročnih poverilaca} = \frac{\text{Kapital} - \text{Neuplaćeni upisani kapital}}{\text{Dugoročna rezervisanja} + \text{Dugoročne obaveze}}$$

Koristeći se podacima iz datog bilansa stanja dobijaju se sledeće vrednosti racija:

$$\text{Racio sigurnosti dugoročnih poverilaca}^{2016} = \frac{22.200 - 100}{1.100 + 2.500} = 6,14 : 1, \text{ ili } 613,89\%$$

$$\text{Racio sigurnosti dugoročnih poverilaca}^{2015} = \frac{15.000 - 500}{1.000 + 2.500} = 4,14 : 1, \text{ ili } 414,29\%$$

Dobijena racija pokazuju da je u 2016. godini odnos vlasničkog kapitala prema ukupnim obavezama iznosio 6,41 prema 1. To znači da je uz svaki dinar obaveza iz kojih su finansirane aktivnosti preduzeća, bilo angažovano 6,41 dinara vlastitog kapitala. Ili, finansiranje poslovanja preduzeća kapitalom, u odnosu na angažovanje sredstava iz dugoročnih obaveza, iznosilo je 613,89% u drugoj godini.

U prvoj, 2015. godini, taj odnos bio je manje dobar, jer je prema dinaru angažovanih sredstava za finansiranje poslovanja preduzeća iz obaveza bilo angažovano 4,41 dinara kapitala, što u procentima iznosi 414,29 odsto. Ovaj racio, kao i prethodni, pokazuje povoljniji razvoj poslovanja preduzeća u drugoj, 2016. godini. Racio istovremeno pokazuje da dugoročni poverioci nemaju razloga za zabrinutost o sudbini sredstava angažovanih u poslovanje ovog preduzeća.

2. Napred je analizirana sigurnost dugoročnih poverilaca na osnovu rezultata racija dobijenih iz odnosa vlastitog kapitala i dugoročnih obaveza. Za poslovanje preduzeća od značaja je i poverenje partnera sa kojima ono ima kratkoročne poslovne aranžmane. Prema tome, mora se voditi računa o sigurnosti svih poverilaca, jer je stepen njihovog poverenja bitan za pribavljanje dodatnih sredstava za finansiranje poslovanja preduzeća. To je značajno ne samo kod preduzeća koja su relativno oskudevaju u vlastitim izvorima sredstava, već i kod onih koja raspolazu respektabilnim vlastitim kapitalom. Naime, ne postoji gotovo nijedno preduzeće koje posluje isključivo sredstvima obezbeđenim iz vlastitih izvora. Racio sigurnosti svih poverilaca pokazatelj je ukupne zaduženosti preduzeća i dobija se iz odnosa ukupnih obaveza i kapitala na sledeći način:

$$\text{Racio ukupne zaduženosti} = \frac{\text{Dugoročna rezervisanja} + \text{Dugoročne obaveze} + \text{Kratkoročne obaveze}}{\text{Kapital} - \text{Neuplaćeni upisani kapital}}$$

Ovaj racio zasniva se na tome da za poverioce za kratkoročne obaveze likvidnost, kao trenutna sposobnost plaćanja obaveza od strane preduzeća u koje ulažu sredstva, nije pouzdan indikator sigurnosti, već oni svoje poverenje za ulazak u poslovne aranžmane zasnivaju i na solventnosti. Razloge za to treba tražiti u činjenici da većina poslovnih partnera koji sredstva ulažu na kratak rok u neko preduzeće nastoje da odnose sa njim grade na trajnijim osnovama. Prema tome, iako u jednom trenutku poverilac ima kratkoročno potraživanje od preduzeća, koje će biti izmireno, on je zainteresovan da nastavi saradnju sa njim u brojnim budućim poslovnim aranžmanima. Takav odnos zasniva se na nizu povezanih kratkoročnih poslova, koji prerastaju u dugoročnu saradnju. Iz iznesenih razloga, poverioci za kratkoročne obaveze zainteresovani su za dugoročno stabilno poslovanje preduzeća, za koga ih pored kratkoročnih poslova vezuje i dugoročna saradnja. Pored navedenog, treba imati u vidu činjenicu da za dugoročne obaveze postoji veliki broj poverilaca i da one ne dospevaju istovremeno posle nekog vremena, već neke od njih dospevaju odmah, čak pre nekih kratkoročnih obaveza. Radi toga, može se dogoditi da zbog isplate dugoročnih, ne mogu biti na vreme izmirene kratkoročne obaveze. Postoji još jedan valjan razlog da se poverioci za kratkoročne obaveze interesuju za solventnost preduzeća i njegovu zarađivačku sposobnost. Radi se o tome da preduzeće na dugoročne obaveze isplaćuje ugovorene kamate i dospele rate, čije isplate dospevaju u relativno kratkim razmacima. Takav sled izmirenja dugoročnih obaveza može biti od uticaja i na isplate onih kratkoročnih. To znači da dugoročne obaveze gotovo stalno vrše pritisak na likvidnost preduzeća.

Iz izloženog se može zaključiti da postoji povezanost interesa poverilaca za kratkoročne i dugoročne obaveze i njihova zainteresovanost za uspešno poslovanje preduzeća, kojim je uslovljeno njegovo redovno izmirivanje dugovanja.

Ako u napred postavljene odnose u obrascu za racio ukupne zaduženosti unesemo podatke iz bilansa stanja, koji je predmet naše analize, dobiće se sledeće vrednosti racija:

$$\text{Racio ukupne zaduženosti}_{2016} = \frac{1.100 + 2500 + 1.800}{22.200 - 100} = 0,24 : 1, \text{ ili } 24,43\%$$

$$\text{Racio ukupne zaduženosti}_{2015} = \frac{1.000 + 2500 + 2.800}{15.000 - 500} = 0,43 : 1, \text{ ili } 43,45\%$$

Ukoliko je manji, ovako prikazani racio ukupne zaduženosti u odnosu na vlasnički kapital to je, ceneći taj pokazatelj, bolja solventnost preduzeća, pa je time veća i sigurnost poverilaca za njihova potraživanja. Ovaj odnos je bitan i za vlasnike kapitala i za menadžere, jer oni uvek nastoje da maksimalno prošire svoje poslovne aktivnosti. Ako je vlasnički kapital u potpunosti zaposlen, onda oni nastoje da sa finansijskog tržišta privremeno pribave što više jeftinog kapitala, kojeg mogu zaposliti u svojim poslovnim procesima, i da na taj način iskoriste mogućnost za maksimiranje zarade. Za ovaj racio vlada uverenje, pod ostalim jednakim uslovima, da je do odnosa 1 : 1 vlasničkog kapitala i dugova, odnosno 100% pokrivenosti dugova kapitalom, zaduženost preduzeća tolerantna.³¹⁷ Svaki odnos iznad toga smatra se nepovoljnim. Imajući u vidu ove ocene, može se konstatovati da su racija preduzeća, čije poslovanje je predmet analize, u ovom slučaju veoma povoljna.

Racio dugoročne sigurnosti svih poverilaca može se prikazati i kao recipročna vrednost prethodno razmatranog racija ukupne zaduženosti, i izraziti kao:

$$\text{Racio sigurnosti svih poverilaca} = \frac{\text{Kapital} - \text{Neuplaćeni upisani kapital}}{\text{Dugoročna rezervisanja} + \text{Dugoročne obaveze} + \text{Kratkoročne obaveze}}$$

Na osnovu podataka bilansa stanja, koji je predmet analize, racija sigurnosti svih poverilaca su:

$$\text{Racio sigurnosti svih poverilaca}_{2016} = \frac{22.200 - 100}{1.100 + 2500 + 1.800} = 4,09 : 1, \text{ ili } 409,26\%$$

$$\text{Racio sigurnosti svih poverilaca}_{2015} = \frac{15.000 - 500}{1.000 + 2500 + 2.800} = 2,30 : 1, \text{ ili } 230,16\%$$

³¹⁷ O „zlatnom pravilu izravnjanja rizika“ v. P. Genstner, *Analiza bilansa*, Beograd 1933, str. 394.

Ova racija predstavljaju recipročnu vrednost u odnosu na racije ukupne zaduženosti. Kod prethodnih racija, smanjivanje njihove vrednosti ocenjeno je kao pozitivan odnos. S druge strane, za kretanje ovih racija zahtev je obrnut, pa njegovo povećanje vrednosti predstavlja znak bolje solventnosti. Racija u našem primeru pokazuju da je, prema svakom dinaru angažovanih sredstava putem obaveza u poslovne aktivnosti preduzeća, angažovano 4,09 dinara sredstava iz vlasničkog kapitala, u drugoj, 2016, a na svaki dinar angažovanih sredstava putem obaveza u 2015. godini angažovana sredstva iz vlastitog kapitala bila su 2,30 dinara. Stopa pokrivenosti finansiranja poslovanja vlastitim kapitalom u odnosu na obaveze iznosila je 409,26% u 2016, a 230,16% u 2012. godini. Ovaj racio je još jedna potvrda dobrog poslovanja preduzeća koje se prati analizom.

Racia pokrića obaveza tokom gotovine iz poslovanja test su solventnosti preduzeća visoke pouzdanosti, čija se vrednost dobija iz sledećeg odnosa:

$$\text{Racio pokrića obaveza tokom gotovine iz poslovanja} = \frac{\text{Tok gotovine iz poslovanja}}{\text{Dugoročna rezervisanja} + \text{Dugoročne obaveze} + \text{Kratkoročne obaveze}}$$

Novčani tok gotovine iz poslovanja dobija se iz izveštaja o tokovima gotovine i predstavlja, kako je konstatovano, neto novčani priliv iz poslovnih aktivnosti preduzeća, po pokriću potreba finansiranja obrtno imovine i podmirjenja poslovnih obaveza, u toku godine. Na osnovu odgovarajućih vrednosti iz finansijskih izveštaja, koji su predmet ovih analiza, i izveštaja o tokovima gotovine, koga ćemo kasnije prikazati i koji će biti predmet posebnog razmatranja, racio solventnosti na bazi pokrića tokom gotovine iz poslovanja bio bi:

$$\text{Racio pokrića obaveza tokom gotovine iz poslovanja}^{2016} = \frac{7.700}{1.100 + 2500 + 1.800} = 1,43 : 1, \text{ ili } 142,69\%$$

$$\text{Racio pokrića obaveza tokom gotovine iz poslovanja}^{2015} = \frac{7.300}{1.100 + 2500 + 2.800} = 1,16 : 1, \text{ ili } 116,87\%$$

Pokazatelji racija pokrića obaveza tokovima gotovine iz poslovanja preduzeća, prikazuju njegov rast u 2016. u odnosu na 2015. godinu. To ukazuje da se finansijska situacija preduzeća značajno poboljšala u 2016. u odnosu na prethodnu.

Racio pokrića obaveza tokovima gotovine iz poslovanja u 2016. godini, pokazuje visoku vrednost. Takvim raciom iskazana je sposobnost preduzeća da, nakon podmirjenja potreba za ulaganjima u obrtna sredstva i izmirjenja poslovnih obaveza u toku godine, iz priliva gotovine može uredno da izmiruje obaveze. Iako je racio pokrića obaveza tokovima gotovine iz poslovanja u 2015. godini manji, na osnovu njega može se dati ocena o stabilnoj finansijskoj situaciji preduzeća, posebno imajući u vidu razvoj tog pokazatelja.

Pored racija kojim je analizirana solventnost preduzeća iz improvizovanog primera, postoji i velik broj drugih racija koji se koriste kod ocenjivanja solventnosti preduzeća, kao što su: racio pokrića kamata zaradom preduzeća, kao odnosa neto dobitka uvećanog za rashode kamata i poreza na dobitak i rashoda kamata, kao imenioca; racio zaduženosti, kao odnos ukupnih obaveza i zbira aktive ili pasive ili kao odnos dugoročnih obaveza i stalnog kapitala.³¹⁸

3. RACIJA OBRTA

Kružno kretanje kapitala je periodični poslovni proces, u kome angažovana sredstva prolaze kroz oblast proizvodnje i prometa. U njima, naizmenično dobijaju različite oblike: novčani, proizvodni, robni, i ponovo se preko prihoda vraćaju na svoju početnu poziciju, kao novac. Taj segment neprekidnog kružnog kretanja sredstava, samo je jedan njegov kružni tok. Neprestani tok otpočinjanja, razvoja i završavanja pojedinih faza poslovanja između dve tačke, kroz koje se odvija kontinuirani proces periodičnog transformisanja i obnavljanja sredstava, predstavlja njihov obrt. Sa stanovišta efikasnosti upotrebe raspoloživih ekonomskih dobara, najvažnije je kojom brzinom će, u transformaciji kroz poslovne procese pojedini oblici imovine u koje su uložena sredstva, nadoknaditi svoju vrednost, doneti odgovarajuću zaradu i vratiti se kao uvećani novac. Razlog za to je što svaki obrt kapitala, odnosno raznovrsnih oblika imovine koji se periodično angažuju, započinje svoje kretanje u poslovnim aktivnostima u obliku novčanih sredstava. Uslovi za proizvodne procese obezbeđuju se tako što se na tržištu za novac nabavljaju: radna snaga, razne vrste dobara koja služe kao materijal, sirovine, energija ili usluge i sredstva za proizvodnju (stalna imovina). Potom se vrši njihovo povezivanje i adekvatno kombinovanje u procesu proizvodnje, radi oplodnje njihove vrednosti. Polazeći od brzine kružnog toka vrednosti sredstava koja se angažuju u poslovnim procesima, imovina preduzeća deli se na stalnu i obrtnu. Podela je zasnovana na kriterijumu brzine kružnog toka pojedinih oblika imovine, jer se neki njeni oblici transformišu iz početnog do završnog toka u jednom procesu i u kratkom vremenu, pa se takva imovina naziva obrtnom. Kod drugih oblika imovine taj proces se odvija postepeno, u većem broju povezanih kružnih poslovnih ciklusa, te se oni nazivaju stalnom imovinom.

Imovina koja se angažuje u aktivnostima preduzeća sastoji se od kombinacije koherentnih, međusobno uslovljenih i povezanih delova. Ona se ulaže s ciljem ostvarivanja odgovarajućeg prihoda od prodaje proizvoda i usluga, kao rezultata obrta imovine, iz kojeg se nadoknađuju uložena sredstva i ostvaruje određena zarada. Stoga se značaj obrta vrednosti imovine sagledava sa stanovišta njene sposobnosti da donosi prihod, i putem njega odgovarajuću zaradu. Zato racio obrta

³¹⁸ J. Ranković, *Upravljanje finansijama*, Ekonomski fakultet, Beograd 1990, str. 137; R. Radovanović, *isto*, str. 179—180; K. Škarić Jovanović i R. Radovanović, *isto*, str. 445—452.

imovine treba da izrazi njenu sposobnost u ostvarivanju prihoda. Neki oblici poslovno angažovane imovine vraćaju se u početno stanje brže, po nekoliko puta u toku godine. Kod drugih oblika taj proces je sporiji, često čak toliko spor da godišnje ne naprave nijedan obrt i ne vrate svoju vrednost u početno stanje već se dugo zadržavaju u funkciji, u nepromenjenom materijalnom ili drugom obliku.

Uzmimo za primer da jedno preduzeće ima odnos vrednosti obrtne i stalne imovine 50% : 50%, i da je njegova ukupna imovina imala dva puta obrt vrednosti u toku godine. Pored toga, pretpostavimo da prenos vrednosti stalne imovine na nove proizvode u toku godine iznosi 10 odsto. Da bi se ostvario koeficijent obrta od 2 za čitavu imovinu, obrtna imovina mora napraviti obrt od 3,95 puta, a stalna svega 0,10 puta. Ukupni prihod od 200 jedinica ostvario bi se iz obrta tekuće imovine $50 \times 3,95 = 195$ jedinica i stalne imovine $50 \times 0,10 = 5$ jedinica, pa zbir iznosi 200 jedinica prihoda. Iz tako ostvarenog prihoda proističe da je ostvaren obrt ukupne imovine dva puta, jer je prihod dva puta veći od vrednosti celokupno angažovane imovine. Prema izloženom, što je veće učešće stalne u ukupnoj imovini preduzeća, i što je proporcionalno manji deo vrednosti koji ona prenosi na nove proizvode u jednom poslovnom ciklusu, da bi se ostvarila određena brzina obrta ukupne imovine, tekuća imovina mora brže da pravi obrte i da se više puta, preko prihoda, vraća u početno stanje.

Procesi periodičnog obnavljanja uložene vrednosti sredstava nužno pretpostavljaju određeno vremensko trajanje. To trajanje obrta imovine sastoji se iz vremena prometa i vremena proizvodnje. Zbir te dve vremenske komponente predstavlja vreme obrta imovine. Godišnji broj obrta vrednosti imovine određuje se odnosom između jedne godine i vremena jednog obrta. Ako se, npr., kao vremenska jedinica uzme godina, a vreme jednog obrta vrednosti imovine 4 meseca, onda se broj obrta utvrđuje deljenjem ukupnog broja meseci u godini sa dužinom vremena jednog obrta. Tako se dobije broj obrta ukupne vrednosti imovine u toku godine, kao: $12 : 4 = 3$. To znači da je imovina preduzeća u toku godine napravila 3 obrta.

Stalna i obrtna imovina nisu sastavljene iz homogenih oblika, zato njihovi pojedini oblici imaju brži obrt od drugih. Tako, npr., u okviru stalne imovine neki njeni delovi vrednost prenesu na nove proizvode u toku 5 godina, što znači da u toku jedne godine na nove proizvode transformišu 20% vrednosti. Drugi oblici, ili delovi te imovine svoju vrednost prenesu na nove proizvode u vremenu od 10 godina, ili u toku jedne godine svega 10 odsto. Razlike u brzini obrta postoje i kod tekuće (cirkulirajuće) imovine. Tako ulaganja u električnu energiju svu vrednost preliju na novi proizvod odjedanput, pa se kružni tok takvog ulaganja završi u jednom ciklusu, u jednom krugu. Razne vrste materijala, naročito ako se jedan njihov deo mora držati na zalihama, radi neophodne sigurnosti, obrt vrednosti ostvaruju sporije.

Obrt vrednosti imovine u poslovnim procesima i njeno vraćanje na početnu poziciju, za novo angažovanje, zavisi od njene strukture, od uticaja pojedinih njenih delova na taj obrt, a time i na vreme njene oplodnje. Jer, što je kraće vreme obrta

uloženih sredstava, to je brži proces njihove oplodnje. Dužina trajanja obrta vrednosti sredstava zavisi od mase proizvedenog dobitka, obima oplodnje pojedinih delova u proizvodnju uložених sredstava.

Brzina obrta vrednosti imovine bitno utiče na kvalitet ekonomije preduzeća, tj. na sve one činioce kojima se taj kvalitet ispoljava: rentabilnost, solventnost, likvidnost i druge. Na ovom mestu pokazaćemo jedan očigledan primer tog uticaja. Pretpostavimo da ukupni prihod iz jednog obrta od 200 jedinica donosi zaradu od 5 odsto. U tom slučaju zarada bi iznosila 10 jedinica ($200 \times 5 : 100 = 10$). Ako bi se obrt povećao na 3 puta, onda bi zarada iznosila 15 jedinica i sl. Preduzeće u cilju povećanja obrta svog kapitala i zarade može da smanjuje cene radi većeg plasmana. Ono uz manju zaradu po svakoj jedinici proizvoda, pa i po jednom obrtu vrednosti imovine, odnosno manjem ukupnom prihodu iz jednog poslovnog ciklusa, može da ostvari veći plasman proizvoda i usluga i brži obrt vrednosti imovine, pa da tako nadoknadi smanjenu zaradu, zbog manjih cena. Tako, ako bi ukupan prihod iz jednog ciklusa obrta imovine, u datom primeru, zbog smanjenja cena proizvoda i usluga iznosio 99 jedinica, a obrt se povećao sa 2 na 4 puta, te kada bi zarada po jednom obrtu bila manja za 10% u odnosu na prethodnu, odnosno 4,5% od ukupnog prihoda, ukupna zarada iz 4 obrta iznosila bi 17,82 jedinice ($99 \times 4 = 396$ jedinica ukupnog prihoda $\times 4,5 : 100 = 17,82$ jedinice).

Postoji mogućnost dobijanja velikog broja racija obrta, zapravo, gotovo za svaku poziciju obrtnih sredstava u bilansu stanja moguće je doći do vrednosti racija. Svaki od mnoštva mogućih racija davao bi korisne informacije, na osnovu kojih bi se mogli donositi odgovarajući zaključci o poslovanju ili poziciji preduzeća. Na ovom mestu, razmotrićemo informacione potencijale samo nekoliko njih, za koje se smatra da pružaju najubedljivije podloge za ocene. Radi se o racijama na osnovu kojih se može oceniti efikasnost upravljanja sredstvima i izvorima njihovog finansiranja. U tom smislu, kao najvažniji, mogu se smatrati:

- racio obrta ukupne poslovne imovine,
- racio obrta kapitala,
- racio obrta tekuće imovine,
- racio obrta zaliha,
- racio obrta potraživanja od kupaca i
- racio obrta obaveza prema dobavljačima.³¹⁹

1. Racio obrta ukupne poslovne imovine predstavlja odnos između prihoda od prodaje proizvoda, robe i usluga i prosečnog stanja ukupne poslovne imovine korišćene u toku godine, koja je angažovana u ostvarenju tog prihoda. Dakle, radi se

³¹⁹ N. Stevanović i dr., *isto*, str. 202.

o celokupnoj poslovnoj imovini, o svim njenim delovima, bez obzira da li je neki od njih davao veći ili manji doprinos obrtu.

Racio obrta ukupne imovine dobija se kao odnos:

$$\text{Racio obrta ukupne imovine} = \frac{\text{Godišnji prihod od prodaje proizvoda robe i usluga}}{(\text{Ukupna imovina na početku godine} + \text{Ukupna imovina na kraju godine})/2}$$

Za izračunavanje ovog racija koriste se podaci iz godišnjih finansijskih izveštaja, iz bilansa uspeha u brojiocu i bilansa stanja u imeniocu. To znači da se obračun ovog racija ne vrši za kraće periode od poslovne godine, i ako bi to bilo moguće učiniti odgovarajućim konstrukcijama podataka u brojiocu i imeniocu, koji bi bili dosta nepouzdati.

Prihod od prodaje proizvoda, robe i usluga, kao veličine označene u brojiocu, podrazumeva vrednost prodane robe i usluga preduzeća u poslovnoj godini. To znači da se prihod ne koriguje za vrednosti povećanja ili smanjenja zaliha učinaka, u bilansu uspeha, koji se radi po metodi ukupnih troškova. Iskazanoj vrednosti ukupnog prihoda od prodaje treba dodati i vrednost prihoda iz osnova aktiviranja učinaka i robe, koje predstavlja internu realizaciju, za koju je uvećana vrednost osnovnih sredstava. To je neophodno učiniti, jer da vrednost aktiviranih učinaka nije uložena u osnovna sredstva, ti učinci bi bili prodati na tržištu. S druge strane, za vrednost aktiviranih (interno realizovanih) učinaka odgovarajuća sredstva bi se nabavila na tržištu i platila, što bi prouzrokovalo određeni odliv novca iz preduzeća. Pored uključivanja vrednosti učinaka u ukupni prihod, kad se radi o brojiocu ovog racija, treba uračunati i razne premije, subvencije i kompenzacije, koje daje država.

Kada se radi o elementima imenioca, u datom obrascu, stvar je jasna, jer se u imenilac uračunava prosečna poslovna imovina preduzeća, koja je angažovana za stvaranje prihoda. Prosečna imovina uzima se zato što je ostvareni prihod pricao u preduzeće tokom čitave godine, u čijem stvaranju je učestvovala celokupna imovina preduzeća, zapravo prosečno angažovana imovina. Taj prosek se, u odsustvu nekog boljeg načina njegovog utvrđivanja, računa sabiranjem početnog i krajnjeg godišnjeg stanja vrednosti imovine i deljenjem tako dobijenog zbira sa dva.

U pogledu aktive bilansa može se izraziti rezerva samo prema upisanom a neuplaćenom kapitalu. Ovaj kapital ne predstavlja imovinu, već je pokazatelj potencijalne imovine, koja će verovatno tek biti pribavljena uplatama akcionara i stavljena u funkciju. Zato taj kapital nije ni mogao dati doprinos ostvarenju prihoda, pa aktivu, odnosno imovinu preduzeća, treba korigovati za tu vrednost.

Nekada je u aktivu unošen i gubitak, iako nije predstavljao imovinu, već naprotiv, bio je pokazatelj njenog gubitka. Time je, zapravo, pokazivana obaveza preduzeća da tu izgublenu vrednost imovine, čiji titular vlasništva je bilo društvo, nadoknadi iz budućeg poslovanja. Sada se za vrednost gubitka koriguje vlasnički kapital, kao njegovo umanjeње, sve dok je visina ostvarenog gubitka manja od

visine tog kapitala. Koristeći podatke iz bilansa uspeha i bilansa stanja, koji su do sada bili predmet proučavanja i unošenjem tih podataka u dati obrazac dobijaju se sledeća racija obrta:

$$\text{Racio obrta ukupne imovine}_{2016} = \frac{(42.000 + 3.000 + 1.000)}{[(27.700 - 100) + (21.400 - 500)]/2} = 1,90$$

Sa podacima za početno stanje vrednosti imovine na početku 2015, poslužićemo se pretpostavkom o njenoj vrednosti, kako bi izračunali racio obrta i za tu godinu. On služi isključivo, kao uostalom i kompletna ova analiza, za upoznavanje s načinom dobijanja racija i njihovim analitičkim značajem. Pretpostavku treba prilagoditi tako da odgovara upotrebljenim podacima u finansijskim izveštajima za 2015. i 2016. godinu, zapravo da ne odudara od njih. Uzmimo da je vrednost imovine, na početku 2015. iznosila: aktiva 20.500. dinara, a da je upisani neuplaćeni kapital bio 300 dinara, pa bi vrednost ovog racija bila:

$$\text{Racio obrta ukupne imovine}_{2015} = \frac{(35.500 + 2.000 + 1.500)}{[(21.400 - 500) + (20.500 - 300)]/2} = 1,87$$

U brojiocu su sabrani prihodi od prodaje proizvoda i usluga, prihodi od aktiviranih učinaka i ostali poslovni prihodi, a u imeniocu imovina s početka i kraja godine, umanjena za upisani neuplaćeni kapital. U brojilac nisu uračunati finansijski prihodi, jer oni nisu rezultat angažovanja celokupne imovine već, eventualno samo finansijskih sredstava

Dobijena racija pokazuju da je u 2016. svaki dinar prosečno angažovane imovine proizvodio 1,90 dinara prihoda, a u 2015. 1,87 dinara. Ili, prosečno angažovana imovina obrnula se kroz prihod u 2016. godini 1,90 puta, a u 2015. godini 1,87 puta. Na osnovu ovih informacija, može se oceniti da se efikasnost upravljanja imovinom preduzeća, koje je predmet analize, u 2016. u odnosu na 2015. godinu, povećala.

Koristeći se raciom obrta ukupne imovine lako je izračunati vreme obrta imovine, zapravo vreme koje je potrebno da imovina napravi jedan poslovni ciklus. Tako bi se sa dobijenim raciom obrta imovine, vreme obrta imovine dobilo kada bi se broj dana u godini podelio sa raciom obrta za tu godinu, pa bi ono iznosilo:

$$\text{Vreme obrta imovine}_{2016} = \frac{365}{1,90} = 192 \text{ dana}; \quad \text{Vreme obrta imovine}_{2015} = \frac{365}{1,87} = 196 \text{ dana};$$

2. Racio obrta kapitala predstavlja pokazatelj efikasnosti upotrebe vlasničkog kapitala u ostvarivanju poslovnih prihoda. Ovaj racio rezultat je odnosa između ostvarenog prihoda od prodaje robe, proizvoda i usluga, s jedne strane, i prosečno angažovanog kapitala u toku godine u poslovne aktivnosti preduzeća, za

ostvarenje prihoda, kao rezultata tih aktivnosti, s druge strane. Odnosi iz kojih se dobija racio obrta kapitala uspostavljaju se na sledeći način:

$$\text{Racio obrta kapitala} = \frac{\text{Godišnji prihod od prodaje proizvoda robe, proizvoda i usluga}}{(\text{Kapital na početku godine} + \text{Kapital na kraju godine})/2}$$

Vezano za prihod od prodaje koji se u brojiocu ovog racija pojavljuje kao i u prethodnom, o kome su data potrebna objašnjenja, iz istih razloga ta objašnjenja važe i za brojilac ovog racija. Međutim, u imeniocu se pojavljuju druge, pasivne pozicije, odnosno osnovni kapital, u koji se uključuju pozicije rezerve i neraspoređeni dobitak. U objašnjenju prethodnog, racija obrta ukupne imovine, naglašeno je da se vrednost imovine koriguje za vrednost upisanog neuplaćenog kapitala iskazanog u aktivu, što je učinjeno i u ovom slučaju.

Za izračunavanje ovog racija koristiće se podaci iz analiziranih finansijskih izveštaja. U ovom slučaju, kao i pre, poslužićemo se pretpostavkom o visini početnog i upisanog neuplaćenog kapitala za 2015. godinu. Pretpostavimo da ukupni kapital na početku te godine iznosi 14.500 dinara, da osnovni kapital iznosi 11.700 dinara, da upisani neuplaćeni kapital iznosi 300 dinara, da rezerve iznose 1.000 dinara, neraspoređeni dobitak 500 dinara i otkupljene sopstvene akcije 1.000 dinara. Ove pretpostavke je nužno učiniti, radi pojašnjavanja primera obračuna racija.

$$\text{Racio obrta kapitala}_{2016} = \frac{(42.000 + 3.000 + 1.000)}{[(12.000 + 1.000 + 500) + (18.900 + 1.000 + 700)]/2} = 2,70$$

U brojiocu nije uračunata vrednost zaliha učinaka, odnosno promene te vrednosti u toku godine, a u imeniocu upisani neuplaćeni kapital, koji iznosi 100 dinara i otkupljene sopstvene akcije, čija je vrednost na kraju godine bila 1.000 dinara, a uračunate su rezerve (1.000 dinara) i neraspoređeni dobitak (700 dinara). Koristeći se podacima iz bilansa uspeha i bilansa stanja na kraju 2015. godine i pretpostavljenim veličinama koje su navedene, sa početka te godine, racio obrta kapitala bio bi:

$$\text{Racio obrta kapitala}_{2015} = \frac{(35.500 + 2.000 + 1.500)}{[(11.700 + 1.000 + 500) + (12.000 + 1.000 + 500)]/2} = 2,92$$

Ovaj racio pokazuje pad efikasnosti upravljanja kapitalom u 2016. koja je smanjena u odnosu na 2015, i pored toga što su ostali pokazatelji poslovne efikasnosti za 2016. bili bolji. Razlog za pad efikasnosti upravljanja je u tome što je ukupni prihod perioda kao brojilac porastao za 17,95 indeksnih poena, pošto iznosi 117,95% ($46.000 : 39.000 \times 100 = 117,95\%$), dok je rast prosečno angažovanog kapitala kao imenilac bio veći, i iznosio 27,7 indeksnih poena, odnosno 127,72% ($17.050 : 13.350 = 127,72\%$).

Racio obrta kapitala je veći u odnosu na racio obrta ukupne imovine, što je logično, jer je ostvareni prihod kao brojilac isti za oba racija, dok je imenilac kod racija obrta kapitala manji za vrednost dugoročnih i kratkoročnih obaveza, kao izvora pozajmljenih sredstava, koji se uračunavaju u imenilac u prvom slučaju. Ali ta razlika nije tako velika, jer racio obrta ukupne imovine za 2016. godinu iznosi 1,90 obrta, a racio obrta kapitala 2,70, dok je za 2015. godinu racio obrta ukupne imovine 1,87 obrta, a racio obrta kapitala 2,92. Na osnovu ovih racija može se oceniti da preduzeće svoje poslovanje finansira većim delom iz vlasničkog kapitala. Do ovakvog zaključka dolazi se jer je odnos između racija obrta ukupne imovine i racija obrta kapitala manji od 1 : 1.

3. Racio obrta tekuće imovine predstavlja jedan od značajnijih pokazatelja efikasnosti upravljanja raspoloživim sredstvima preduzeća, preciznije rečeno, pokazatelj je kvaliteta njihove produktivne upotrebe. Taj značaj proističe iz odnosa ukupnog prihoda preduzeća, za kojeg se vezuje poslovni rezultat, s jedne, i angažovanih obrtnih sredstava za njegovo ostvarenje, s druge strane. Ovaj racio je pokazatelj efikasnosti upravljanja dinamičnijim delom imovine preduzeća, obrtnim sredstvima, koja ne samo što utiču na generisanje obrta celokupne imovine, kao njen deo, već je prihod, koji predstavlja brojilac za izračunavanje ovog racija, najneposrednije vezan za obrtna sredstva iz čijeg obrta nastaje. Kao cilj, u prvi plan se ističe obrt ukupne imovine preduzeća pošto su ta racija multiplikatori rentabiliteta, odnosno oplodnje ukupne poslovne aktive, a prvenstveno vlasničkog kapitala, uloženog u nju.

Značaj ovog oblika imovine ogleda se u tome što iz njega proističe novčani tok, koji je vezan ne samo striktno za obrtna sredstva, za koja se kao logični procesi podrazumevaju novčani odlivi za nabavku i prilivi iz prihoda. Novčani tok je, isto tako, vezan i za one troškove za koje se ne zahtevaju izdaci u novcu, kao što su troškovi ukalkulisane amortizacije, troškovi rezervisanja i sl. Može se oceniti da je obrt tekuće imovine u neposrednoj vezi sa likvidnošću preduzeća. Jer, po pravilu, što je brži obrt te imovine, to se, zbog dinamičnijeg priliva i odliva sredstava, lakše može uspostavljati kratkoročna finansijska ravnoteža.

Racio obrta tekuće imovine obračunava se uspostavljanjem odnosa između vrednosti koje su napred navedene, na sledeći način:

$$\text{Racio obrta tekuće imovine} = \frac{\text{Godišnji prihod od prodaje proizvoda robe, proizvoda i usluga}}{(\text{Obrtna imovina na početku godine} + \text{Obrtna imovina na kraju godine})/2}$$

Brojilac pri izračunavanja ovog racija ostaje isti kao i u prethodna dva slučaja tj. kod izračunavanja racija obrta ukupne imovine i racija obrta ukupnog kapitala. U imeniocu se uzima prosek obrtne imovine, koji se utvrđuje sabiranjem stanja obrtne imovine sa početka i kraja godine, pa se taj zbir podeli sa dva, što u našim analizama simbolizuje vrednosti svih veličina za koje se zahtevaju podaci o proseku. Kada je u pitanju imenilac, treba naglasiti da se pri izračunavanju proseka obrtne imovine, njenoj početnoj i završnoj vrednosti dodaju i aktivna vremenska razgraničenja, ako je u pitanju

kratkoročni vremenski raspored troškova. Radi se, naime, o unapred plaćenim troškovima, koji će kao rashod teretiti prihode u budućnosti.

U nastavku se prikazuje obračun vrednosti racija za 2016. i 2015. godinu, na bazi podataka iz bilansa stanja i bilansa uspeha za te dve godine. U ovom slučaju, kao i ranije, poslužićemo se pretpostavkom da obrtna imovina na početku 2015. iznosi 9.700 dinara. Pošto su u bilansu stanja prikazani kao jedna pozicija porez na dodatnu vrednost i aktivna vremenska razgraničenja (podbilans B, alineja III, tačka 4), i u ovom slučaju koristićemo pretpostavku da aktivna vremenska razgraničenja predstavljaju 50% od tako prikazane vrednosti, da na kraju 2016. iznose 100, na kraju 2015 — 50, i na kraju 2011 — 50 dinara. Uzimajući u obzir podatke iz finansijskih izveštaja i ove pretpostavljene, vrednosti racija bi iznosile:

$$\text{Racio obrta tekuće imovine } 2016 = \frac{(42.000 + 3.000 + 1.000)}{[(14.600 + 100) + (10.200 + 50)]/2} = 3,69$$

$$\text{Racio obrta tekuće imovine } 2015 = \frac{(35.500 + 2.000 + 1.500)}{[(10.200 + 50) + (9.700 + 50)]/2} = 3,90$$

Vrednost racija tekuće imovine u 2016. smanjena je, ali ne značajno, u odnosu na vrednost tog racija za 2015. godinu. Razlog ovakvog razvoja racija obrta tekuće imovine je u tome što je vrednost obrtna imovine, koja je u imeniocu, u 2016. brže rasla od rasta prihoda. Tako rast ukupnog prihoda, koji je u brojiocu za izračunavanje racija u 2016. u odnosu na 2015. godinu, iznosi 17,95 indeksnih poena, odnosno 117,95 odsto. S druge strane, rast prosečno angažovane tekuće imovine za ostvarenje prihoda u 2016. u odnosu na 2015. godinu, koja je u imeniocu za izračunavanje racija, veća je za 24,13 indeksnih poena, odnosno 124,13 odsto.

Racio obrta tekuće imovine, pored iznesenog, pokazuje da je svaki dinar prosečno angažovanih obrtnih sredstava u 2016. produkovao 3,69 dinara prihoda, a u 2015. godini 3,90 dinara. To znači da su se prosečna obrtna sredstva obrnula, odnosno vratila vrednost u početno stanje i ponovo započinjala nove cikluse obrta, u 2016. godini 3,69, a u 2015 — 3,90 puta. Pad vrednosti racija obrta tekuće imovine u 2016. može biti privremenog karaktera i rezultat prilagođavanja tržištu, povećane proizvodnje, a može biti i signal trajnijeg pravca razvoja.

Ovaj racio omogućava dobijanje informacije o vremenu obrta tekuće imovine (VOTI) koje je:

$$\text{VOTI } 2016 = \frac{365}{3,69} = 99 \text{ dana;} \quad \text{VOTI } 2015 = \frac{365}{3,90} = 94 \text{ dana;}$$

Racio obrta tekuće imovine, kao pokazatelj prinosne sposobnosti te imovine preduzeća, u svom recipročnom izrazu pokazuje koliko jedan dinar angažovanih obrtnih sredstava donosi prihoda u jednom obrtu. On ima veliki značaj za projektovanje budućeg angažovanja obrtnih sredstava.

U objašnjavanju prethodnih konstatacija uzmimo za primer racio obrta tekuće imovine iz 2016, čija vrednost je 3,69 obrta. Primer bi se izveo na sledeći način: $1 : 3,69 = 0,27$ dinara. To znači da za svaki dinar dodatnog prihoda treba angažovati 0,27 dinara dodatnih obrtnih sredstava. Ovo bi mogao biti kriterijum za angažovanje novih sredstava za cirkulirajuću imovinu, pod pretpostavkom da se ona mogu zaposliti pod istim uslovima kao i ona sredstva kojima je preduzeće raspolagalo u 2016. godini. Na isti način može se doći i do projekcije povećanja dobitka ili neto dobitka, dodatnim angažovanjima tekuće imovine, kada bi se utvrdilo koliko jedan dinar angažovanih obrtnih sredstva donosi dobitka u jednom obrtu. Tako, ako bi u dinaru ukupnog prihoda bilo sadržano 0,20 dinara dobitka, onda bi jedan obrt dinara prosečno angažovanih obrtnih sredstava donosio dobitak: $0,20 : 3,69 = 0,054$ dinara. Ili, moguće je doći do podatka koliko treba angažovati dodatnih sredstava u obrtna sredstva, da bi se dobio dinar dobitka. To je moguće učiniti angažovanjem dodatnih obrtnih sredstava: 1) pošto svaki dinar prihoda donosi 0,20 dinara dobitka, podelom 1 dinara prihoda sa 0,20, koliko se ostvari dobitka iz dinara prihoda, dobija se podatak koliko treba ostvariti dinara prihoda da bi se dobio dinar dobitka, što će se učiniti na sledeći način: $1,00 : 0,20 = 5$, što znači da je za 1 dinar dobitka potrebno ostvariti 5 dinara prihoda; 2) kada se 5 dinara prihoda podeli sa raciom obrta tekuće imovine dobija se sledeći rezultat: $5 : 3,69 = 1,36$ dinara. Tako bi se, angažovanjem 1,36 dinara sredstava za finansiranje obrtne imovine uz obrt od 3,69, za godinu ostvario jedan dinar dobitka u poslovanju preduzeća.

Racio obrta zaliha predstavlja značajan pokazatelj efikasnosti upravljanja tim delom imovine, jer se najveći deo obrtnih sredstava, kod velikog broja preduzeća, nalazi u zalihama.³²⁰ Ulaganja u zalihe u najtešnjoj su vezi sa prihodom, jer njihov brži obrt donosi veći prihod ili rezultira manjim angažovanjem sredstava u vidu zaliha. Nasuprot tome, usporavanje obrta sredstava u zalihamima ima za posledicu manji prihod, ali i više angažovanih sredstava u zalihamima. U tom slučaju vezuju se veća novčana sredstava za finansiranje zaliha, što za posledicu ima smanjenje likvidnosti preduzeća.

4. Racio obrta zaliha dobija se stavljanjem u odnos godišnjeg prihoda od prodaje roba i usluga sa prosekom zaliha u toku godine. Taj prosek se izračunava iz zbira početnih i završnih zaliha deljenog sa 2. U ranijim pristupima izračunavanju proseka zaliha, početnim i završnim zalihamima dodavani su i avansi uplaćeni za nabavku materijala. U novim bilansnim šemama dati avansi se iskazuju kao sastavni deo potraživanja. Za izračunavanje ovog racija, pored podataka sadržanih u finansijskim izveštajima, kojima se u analizama služimo, potreban je i podatak o vrednosti zaliha na kraju 2014, odnosno na početku 2015. godine, pa ćemo se poslužiti pretpostavljenom veličinom njihove vrednosti, koja iznosi 4.500 dinara.

Racio obrta zaliha dobija se iz odnosa:

³²⁰ Postoje zalihe materijala, poluproizvoda i gotovih proizvoda.

$$\text{Racio obrta zaliha} = \frac{\text{Godišnji prihod od prodaje proizvoda robe, proizvoda i usluga}}{(\text{Vrednost zaliha na početku godine} + \text{Vrednost zaliha na kraju godine})/2}$$

Služeći se podacima iz finansijskih izveštaja koji su predmet analiza, i pretpostavljenom veličinom vrednosti zaliha na početku 2015. godine, dobijaju se sledeće vrednosti racija:

$$\text{Racio obrta zaliha}_{2016} = \frac{42.000 + 3.000 + 1.000}{(5.000 + 4.000)/2} = 10,22$$

$$\text{Racio obrta zaliha}_{2015} = \frac{35.500 + 2.000 + 1.500}{(4.000 + 4.500)/2} = 9,18$$

Dobijena racija pokazuju da je svaki dinar ulaganja u prosečnu vrednost zaliha u 2016. godini doneo 10,22 din. prihoda. Toliko puta se vrednost prosečnih zaliha u toku godine obrnula kroz prihod, vratila se u početno stanje i nastavljala da ponovo obavlja svoju funkciju u poslovnim aktivnostima preduzeća. U prvoj, 2015. godini, taj obrt bio je sporiji i iznosio je 9,18 puta, što znači da je svaki dinar uložen u finansiranje prosečne vrednosti zaliha donosio 9,18 dinara prihoda u toj godini.

Koristeći se ovim raciom može se, za projektovanje i utvrđivanje potrebe angažovanja novih sredstava za finansiranje zaliha, izračunati koliko je potrebno dodatno angažovati vrednosti tekuće imovine u zalihe, da bi se dobio dinar ukupnog prihoda. To se može utvrditi na način kako je urađeno i u prethodnom slučaju, sa upotrebom racija obrta tekuće imovine, ako 1 dinar prihoda podelimo sa dobijenim raciom obrta zaliha. Projekcija se izvodi na sledeći način: za 2016. godinu $1 : 10,22 = 0,098$ dinara, što znači da je za jedan dinar prihoda pri obrtu zaliha od 10,22 puta, potrebno angažovati 0,10 dinara sredstava za njihovo finansiranje. Za 2015. godinu, ta projekcija prihoda angažovanjem sredstva za finansiranje zaliha dobila se kako se to prikazuje u nastavku: $1 : 9,18 = 0,11$ dinara, angažovanih sredstava za finansiranje prosečnih zaliha za proizvodnju dinara prihoda. Ovaj racio može se koristiti i za proračun i projektovanje dobiti, upotrebom racija obrta tekuće imovine. Ako bi jedan dinar prihoda sadržao 0,10 dinara neto dobitka, za postizanje dinara neto dobitka trebalo bi ostvariti prihod $1,00 : 0,10 = 10$ dinara.

Treba imati u vidu da su strukture ukupne imovine, tekuće imovine i zaliha dosta precizno definisane određenim kvantitativnim odnosima u okviru tih struktura, pa nije moguće, npr., angažovati sredstva samo za finansiranje zaliha a da druga sredstva iz ukupne ili tekuće imovine ostanu nepromenjena. Moguće je dodatno angažovanje sredstava samo za jedan oblik imovine, ako su neophodne odgovarajuće korekcije, radi njegovog prilagođavanja funkcionisanju ostalih delova, što bi stvorilo uslove za nesmetano ostvarivanje njihovih funkcija.

Dobijeni racio obrta zaliha pokazuje da se, ceneći ovaj pokazatelj, efikasnost upravljanja zalihama u 2016. popravila u odnosu na 2015. godinu. Upoređujući ovaj

ratio i ratio obrta ukupne tekuće imovine za te dve godine, dolazi se do zaključka da je u pitanju struktura obrtne imovine, pa se tako mogu objasniti različita kretanja ovih racija. Racio za 2015. godinu pokazuje bolju efikasnost upravljanja ukupnim obrtnim sredstvima u toj godini. Na drugoj strani, ratio obrta zaliha, kao dela obrtne imovine, pokazuje bolju efikasnost upravljanja tim njenim oblikom u 2016. godini. Iz ovakvog različitog smera razvoja ova dva racija dolazi se do zaključka da se veći deo obrtne imovine preduzeća u 2016. godini nije nalazio u zalihama, već u drugim oblicima, čiji obrt je usporen u toj, u odnosu na 2015. godinu.

Na osnovi poznavanja racija obrta zaliha, jednostavno se dolazi do vremena vezivanja sredstava u tom obliku imovine (VVSZ), koje iznosi:

$$\text{VVSZ 2016} = \frac{365}{10,22} = 35,7 \text{ dana}; \quad \text{VVSZ 2015} = \frac{365}{9,18} = 39,8 \text{ dana};$$

Skraćivanje vremena vezivanja sredstava za zalihe, pošto nije smanjen obim aktivnosti, pokazatelj je veće efikasnosti u njihovom upravljanju. To znači da se smanjila potreba za angažovanjem ulaganja u zalihe, što pozitivno utiče na likvidnost preduzeća, jer se novčana sredstva, umesto finansiranja zaliha, mogu upotrebiti za druge potrebe.

U produbljivanju analize obrta, postavlja se zahtev obračuna i interpretacije posebnih racija za pojedine oblike zaliha, za šta se koristi izložena tehnika, ali sa nešto drugačijim pristupom podacima u brojiocu i imeniocu. Za izračunavanje racija obrta zaliha materijala u brojiocu se uzima godišnja vrednost troškova materijala, a u imeniocu prosečna vrednost zaliha materijala. Za ratio obrta gotovih proizvoda u brojiocu koristi se cena koštanja ili troškovi realizovanih proizvoda, a za imenilac prosečna vrednost zaliha i slično.³²¹

5. Racio obrta potraživanja od kupaca dobija se uspostavljanjem odnosa između godišnjeg prihoda od prodaje robe proizvoda i usluga, i vrednosti prosečnih potraživanja od kupaca u toku godine. Prosečna vrednost potraživanja od kupaca dobija se po već prikazanoj tehnici, tako što se sabere zatečeno stanje potraživanja od kupaca na početku godine sa stanjem potraživanja na kraju godine, pa se taj zbir podeli sa 2. Racio obrta potraživanja od kupaca dobija se po obrascu:

$$\text{Racio obrta potraživanja} = \frac{\text{Godišnji prihod od prodaje proizvoda robe, proizvoda i usluga}}{(\text{Potraživanja od kupaca na početku godine} + \text{Potraživanja od kupaca na kraju godine})/2}$$

U brojilac za izračunavanje racija obrta potraživanja od kupaca uračunavaju se samo prihodi od prodaje robe i usluga na odloženo plaćanje, za koje se prilikom isporuke zadužuju kupci, pa taj dug stoji kao potraživanje preduzeća, sve dok kupci

³²¹ Detaljnije o drugim vrstama racija v. u: N. Stevanović i dr., *op. cit.*, str. 211; J. Ranković, *Upravljanje finansijama*, str. 144; R. Radovanović, *op. cit.*, str. 180; K. Škarić Jovanović, R. Radovanović, *op. cit.*, str. 448, i dalje.

obavezu ne plate. To znači da se u prihod koji se uzima u brojilac ne uračunava ona vrednost prodaje proizvoda i usluga koja je izvršena za gotov novac. Razlog je u tome što se za prodate proizvode kupcima za gotov novac ne angažuju nikakva sredstva za finansiranje potraživanja, za razliku od prodaje robe koja se plaća kasnije, u ugovorenim ili propisanim rokovima. U primeru koji se sledi analizom u ovoj knjizi, polazi se od toga da je kompletna prodaja izvršena na odloženo plaćanje. Kod nas je propisima utvrđeno da se roba plaća u roku od 8 dana, nakon njene isporuke kupcu, ukoliko plaćanje nije ugovoreno drugačije.

Podaci za izračunavanje ovog racija dobijaju se iz finansijskih izveštaja koji su predmet naših analiza, izuzev onih o potraživanjima od kupaca sa kraja 2014, odnosno sa početka 2015. godine. Zbog toga ćemo se i u ovom slučaju poslužiti pretpostavkom da ta potraživanja iznose 3.300 dinara. Proračun vrednosti racija obrta potraživanja od kupaca izvršio bi se:

$$\text{Racio obrta potraživanja}_{2016} = \frac{42.000 + 3.000 + 1.000}{(6.000 + 4.000)/2} = 9,20$$

$$\text{Racio obrta potraživanja}_{2015} = \frac{35.500 + 2.000 + 1.500}{(4.000 + 3.300)/2} = 10,68$$

Racio obrta potraživanja od kupaca bio je nešto bolji u prvoj godini, ali ne značajno.

Korišćenjem ovog racija lako se dolazi do vremena obrta ulaganja u potraživanja od kupaca (VOPK), koristeći se ranije prikazanom tehnikom:

$$\text{VOPK}_{2016} = \frac{365}{9,20} = 39,7 \text{ dana}; \quad \text{VOPK}_{2015} = \frac{365}{10,68} = 34,2 \text{ dana};$$

Kako se vidi, vreme jednog obrta potraživanja od kupaca kraće je u prvoj godini za 5,5 dana.

Često se koristi mogućnost neposrednog izračunavanja vremena, odnosno broja dana obrta potraživanja od kupaca i posrednog dobijanja racija obrta tog imovinskog oblika. Vreme obrta potraživanja od kupaca dobija se deljenjem prosečne vrednosti potraživanja od kupaca sa prosečnim dnevnim prilivom vrednosti prihoda u toku godine. Ova vrednost (prosečni prihod), dobija se tako što se ukupni prihod ostvaren u toku godine, koji je do sada služio kao brojilac, podeli sa brojem dana u godini. Polazeći od opisanog načina dobijanja vremena obrta potraživanja od kupaca (VOPK), njegov obračun vrši se na sledeći način:

$$\text{VOPK}_{2016} = \frac{(6.000 + 4.000)/2}{(42.000 + 3.000 + 1.000)/365} = 39,7 \text{ dana}$$

$$\text{VOPK}_{2015} = \frac{(4.000 + 3.300)/2}{(35.500 + 2.000 + 1.500)/365} = 34,2 \text{ dana}$$

Na osnovu podataka o vremenu obrta potraživanja, racio obrta potraživanja od kupaca dobija se računskom operacijom:

$$\text{Racio obrta potraživanja}_{2016} = \frac{365}{39,7} = 9,20$$

$$\text{Racio obrta potraživanja}_{2015} = \frac{365}{34,2} = 10,68$$

Kako primer pokazuje, dobijeni su isti podaci kao i u prethodnom načinu obračuna racija i vremena obrta potraživanja od kupaca.

Dobijena racija pokazuju da su potraživanja od kupaca u 2016. godini imala obrt 9,20 puta, što znači da se svaki dinar sredstava angažovanih u ovom obliku imovine 9,20 puta vraćao u poslovne procese, da bi ponovo obavio svoju funkciju i da je za svaki taj obrt bilo potrebno 39,7 dana. Za dobijanje jednog dinara dodatnog prihoda, u potraživanjima od kupaca trebalo je angažovati dodatna sredstva u vrednosti koja se dobije deljenjem jednog dinara sa brojem obrta, po sledećem obrascu: $1 : 9,20 = 0,11$ dinara angažovanih sredstava u potraživanjima od kupaca, za ostvarenje jednog dinara prihoda. U 2015, taj odnos rezultira iz sledeće računске operacije: $1 : 10,68 = 0,09$ dinara dodatnih angažovanih sredstava u potraživanjima od kupaca, za dodatni dinar prihoda.³²²

U vezi s pokazateljima koji su ovde predmet pažnje, treba napomenuti da bi serija racija i drugih pokazatelja u vezi s obrtom potraživanja od kupaca, za više uzastopnih perioda, imala izuzetan informacioni značaj za vođenje poslovne politike i donošenje poslovnih odluka. Treba imati u vidu da se ovakvi, pojedinačni, pokazatelji u vezi s određenim oblicima imovine ne mogu izolovano posmatrati i na osnovu njih donositi odluke o usmeravanju aktivnosti preduzeća, nezavisno od pokazatelja u vezi s drugim delovima imovine. Imovina preduzeća ima odgovarajuću strukturu, kojom je uslovljeno njeno funkcionisanje pa se pre preduzimanja koraka za njeno eventualno menjanje moraju dobro proučiti posledice koje promene donose.

U vođenju politike potraživanja, zapravo u vođenju politike naplate potraživanja od kupaca, treba imati u vidu činjenicu da se u odnosima sa kupcima, između njih i preduzeća, javljaju suprotstavljeni interesi. Jer, preduzeće nastoji da potraživanja naplati što pre u čitavom iznosu, a kupci da plaćanje izvrše što kasnije i da, eventualno, ostvare određene beneficije, u vidu popusta i sl. Pored toga, u vezi s politikom potraživanja, postoje često suprotstavljeni stavovi i u samom preduzeću.

³²² U računu je dobijen gotovo isti rezultat za 2015. i 2016. godinu u pogledu potrebe angažovanja dodatnih sredstava, za ostvarenje dodatnog prihoda od 0,11 dinara. To je rezultat zaokruživanja na dve decimale, jer u prvom slučaju, za 2016, deljenjem cifre 1 sa 9,20 dobije se rezultat od 0,108695, a u drugom, za 2015, deljenjem sa 9,17 dobija se rezultat 0,10905, pa je ta razlika neznatna, ali ipak postoji.

Tako finansijska funkcija, zbog problema u obezbeđenju finansijskih sredstava, nastoji da ubrza naplatu potraživanja i da ima što veće količine novca na raspolaganju. Na drugoj strani, prodajna funkcija nastoji da se rokovi naplate što više produže, kako bi se omogućila veća prodaja proizvoda i ostvarila prednost nad konkurentima. Ti stavovi u preduzeću su nepomirljivi, naročito ako ne postoji normiranje sredstava za pojedine funkcije. U takvim okolnostima stvara se utisak da su sredstva koja se angažuju za obavljanje zadataka pojedinih funkcija besplatna. Razlog je u tome što funkcije, direktno, ne snose posledice neracionalnog angažovanja pojedinih oblika imovine za obavljanje svojih aktivnosti. Za korišćene kredite plaća se kamata, a kada se angažuju vlastita sredstva, njihova neracionalna upotreba onemogućava da se ona upotrebe na drugom mestu, gde bi mogla doneti zaradu. Kada se govori o politici prodaje, polazi se od činjenice da je angažovanje sredstava za te potrebe faktor realizacije proizvoda. Neobazriva štednja u tom pogledu može imati za posledicu veće štete od koristi, kako za prodaju, tako i za korišćenje kapaciteta preduzeća.

Kada se govori o poslovnoj politici i korišćenju racija obrta za kreiranje te politike, treba znati da svaki rast racija ne donosi korist, jer ubrzanje racija obrta potraživanja, čak i pod pretpostavkom povećanja obima prodaje, ne donosi obavezno koristi. To nekada može biti izazvano dodatnim troškovima i smanjenjem učešća dobitka u prihodu, pa i smanjenjem samog prihoda, što navodi na zaključak o opreznom korišćenju ovog i drugih racija u vođenju poslovne politike. Pored iznesenog, u vezi s ovim raciom treba ukazati na specifičnost: kada se radi o izračunavanju proseka potraživanja, njihovim uzimanjem sa početka i sa kraja godine, sabiranjem tih veličina i deljenjem sa dva, u skladu sa propisima, jedan deo potraživanja koja nisu naplaćena u odgovarajućem roku otpisuje se i prikazuje kao ispravka njihove vrednosti. Taj otpisani deo ne treba uzimati u obračun, u vrednost potraživanja na početku i na kraju godine, već samo njihovu zakonom priznatu vrednost, bez obzira na to što će deo tih potraživanja biti naplaćen. Praksa pokazuje da su prisutni brojni slučajevi u kojima se putem neregularnog otpisa potraživanja prikriva dobitak preduzeća, radi izbegavanja poreza, pa sve podatke iz bilansa u tom pogledu treba koristiti sa oprezom.

6. Racio obrta obaveza prema dobavljačima dobija se uspostavljanjem odnosa između nabavki, u toku godine, korigovanih za povećanje ili smanjenje zaliha materijala, na jednoj, i prosečnih obaveza prema dobavljačima, na drugoj strani. Prosečna vrednost obaveza prema dobavljačima dobija se iz zbira vrednosti tih obaveza sa početka i sa kraja godine i podelom takvog zbira sa dva. Kada je u pitanju utvrđivanje brojioca, u koji se uračunavaju nabavljene količine materijala i drugih vrednosti koje su utrošene u toku godine, uzima se zbir troškova materijala za izradu i ostalog materijala, troškova goriva i energije i troškova proizvodnih usluga.

U imenilac za izračunavanje prosečnih obaveza će se uzimati podaci sa pozicije obaveze iz poslovanja, jer ta pozicija odgovara obavezama prema dobavljačima. Pre prelaska na konstrukciju obrasca i utvrđivanje ovog racija, napominje se da će se i pri utvrđivanju ovog racija služiti pretpostavkom za pozicije iz bilansa stanja za 2015. godinu, i to za povećanje ili smanjenje zaliha materijala koje bi moglo da iznosi, kao smanjenje 500 dinara (zalihe na kraju 2015. godine 4.500 dinara, na kraju 2016. godine 4.000 dinara).

Vrednost racija obrta obaveza prema dobavljačima dobija se po obrascu:

$$\text{Racio obrta obaveza prema dobavljačima} = \frac{(\text{Troškovi materijala} + \text{ostali poslovni troškovi}) \pm \text{povećanje ili smanjenje zaliha materijala}}{(\text{Obaveze iz poslovanja na početku godine} + \text{Obaveze iz poslovanja na kraju godine})/2}$$

Zbiru utrošenih sredstava u brojiocu dodaje se povećanje vrednosti zaliha materijala na kraju, u odnosu na početak godine. Jer, ako su zalihe materijala na kraju godine veće u odnosu na njen početak, znači da je u toku godine nabavljeno više materijala nego što je utrošeno. U slučaju da su te zalihe manje na kraju u odnosu na početak godine, zbir utrošenih sredstava u brojiocu smanjuje se za iznos razlike.

Koristeći se napred prikazanim obrascem i podacima iz datih finansijskih izveštaja, dobijaju se sledeća racija obrta obaveza prema dobavljačima:

$$\text{Racio obrta obaveza prema dobavljačima}_{2016} = \frac{(12.000 + 1.500) - 500}{(600 + 1.200)/2} = 16,11$$

$$\text{Racio obrta obaveza prema dobavljačima}_{2015} = \frac{(11.000 + 1.000) + 1.000}{(1.200 + 1.000)/2} = 10,45$$

Vreme obrta obaveza prema dobavljačima dobija se iz odnosa broja dana u godini u brojiocu, i racija obrta obaveza prema dobavljačima u imeniocu (VOD):

$$\text{VOD}_{2016} = \frac{365}{16,11} = 22,7 \text{ dana}; \quad \text{VOD}_{2015} = \frac{365}{10,45} = 34,9 \text{ dana};$$

Broj dana obrta dobija se direktno iz odnosa proseka obaveza prema dobavljačima, sa zbirom troškova materijala i ostalih troškova korigovanih za povećanje ili smanjen vrednosti zaliha u toku godine, podeljenim sa brojem dana u godini, kako sledi:

$$\text{VOD}_{2016} = \frac{900}{14.500/365} = 22,7 \text{ dana}; \quad \text{VOD}_{2015} = \frac{1.100}{11.500/365} = 34,9 \text{ dana};$$

Na osnovu podataka o vremenu obrta obaveza prema dobavljačima, dolazi se do racija obrta obaveza prema njima, podelom broja dana u godini sa vremenom obrta obaveza:

$$\text{Racio obrta obaveza prema dobavljačima}_{2016} = \frac{365}{22,7} = 16,08$$

$$\text{Racio obrta obaveza prema dobavljačima}_{2015} = \frac{365}{34,9} = 10,46$$

U vrednosti racija javlja se neznatna razlika između ovog i prethodnog načina njegovog utvrđivanja, što je rezultat zaokruživanja rezultata na dve decimale. Kad su u pitanju mogući uticaji na ovaj racio, ukazuje se na činjenicu koja je istaknuta u obradi potraživanja od kupaca. Naime, i u odnosu između dobavljača i konkretnog preduzeća postoje, na određeni način, suprotstavljeni interesi u pogledu rokova plaćanja. To se ispoljava sa strane preduzeća kupaca, tako što oni nastoje da ti rokovi budu što duži, da što duže koriste sredstva dobavljača za finansiranje svog poslovanja. S druge strane, dobavljač nastoji da rokovi naplate njegovih potraživanja budu što kraći i da mu se sredstva vrate što pre.

U preduzeću postoje različiti stavovi o izmirenju obaveza prema dobavljačima, jer finansijska funkcija nastoji da ti rokovi budu što duži, kako bi se poslovi preduzeća finansirali tuđim, besplatnim sredstvima, i nabavne službe, za razliku od druge strane, koja nastoji da se skrate rokovi izmirenja obaveza prema dobavljačima, radi održavanja dobrih odnosa sa njima. U svakom slučaju, i preduzeće dobavljač i preduzeće kupac moraju voditi računa o interesima svog poslovnog partnera i o njegovoj stabilnosti.

4. RACIJA RENTABILNOSTI

Rentabilnost je sposobnost preduzeća da u dugom vremenu kontinuirano uvećava vlasnički kapital. Izlaganje o rentabilnosti započeto je ovakvim definisanjem njegove suštine. Rentabilnost se, u najopštijem smislu, izražava kao odnos između dobitka i prosečne vrednosti angažovanih sredstava za njegovo ostvarenje. Maksimalizacijom dobitka u proširenoj vremenskoj dimenziji, i postizanje njegovog što povoljnijeg odnosa prema imovini i kapitalu, postiže se, u datim okolnostima, optimalna rentabilnost. Zato upravljanje rentabilnošću zahteva merenje njenog ostvarenja na periodičnoj (godišnjoj) osnovi, putem stope prinosa na imovinu, stope prinosa na kapital, ekonomskom dodatnom vrednošću, tržišnom dodatnom vrednošću i novčanim prinosom na uloženi kapital.

Na ovom mestu neophodno je razjasniti pitanje brojioca, pošto rentabilnost predstavlja odnos između dobitka, kao izvora stalnog uvećavanja kapitala preduzeća i angažovanih sredstava. Postavlja se pitanje o tome koje se ostvarenje rezultata uzima kao dobitak, koji predstavlja brojilac u obrascu za izračunavanje rentabilnosti preduzeća. Ova dilema postoji s razlogom, jer u šemi bilansa uspeha, u alineji III, iskazuje se poslovni dobitak kao razlika između poslovnih prihoda i rashoda. U alineji IX iskazuje se dobitak iz redovnog poslovanja pre oporezivanja, u koga su uključeni, pored poslovnih prihoda i rashoda, ostali i finansijski prihodi i rashodi.

Na tako utvrđeni dobitak dodaje se neto dobitak koji se obustavlja, da bi se u delu B bilansa uspeha utvrdio dobitak, pre oporezivanja. Na kraju, od tako utvrđenog dobitka oduzimaju se poreske obaveze, pa se definitivno u delu F bilansa uspeha dobija neto dobitak koji predstavlja izvor i osnovu za uvećavanje vlasničkog kapitala. Upravo taj dobitak je pravi pokazatelj rentabilnosti preduzeća i njegove zarađivačke sposobnosti, pa će ta kategorija (neto dobitak) biti u funkciji analiza rentabilnosti. Jer, porezi, iako čine novostvorenu vrednost, nisu cilj ulaganja preduzeća, niti predstavljaju osnovu za rast njegovog kapitala.

Pored brojioca, postoje određene dileme i u vezi s imeniocem, odnosno vezano za neke pozicije angažovanih sredstava u poslovnim aktivnostima, za ostvarenje neto dobitka. U našim uslovima najaktuelnije pitanje je realnost vrednosti aktive. Razlog za takvu dilemu je u tome što je u velikom broju preduzeća prisutna manipulacija iskazivanjem vrednosti pojedinih pozicija imovine. Zapravo, čest je slučaj iskazivanja fiktivnih vrednosti u aktivi, što je motivisano raznovrsnim interesima osnivača preduzeća, odnosno većinskih vlasnika kapitala. Podsetimo na ovom mestu još jedanput na stavove prof. Slovića vezane za dubioze u bilansima: „Da bi se razjasnila ova problematika, pre svega valja definisati pojmove koji se odnose na dubioze, a koje se često pominju u 'teoriji bilansa'. Pod tim pojmom, u literaturi čiji je predmet analiza bilansa, podrazumevaju se one bilansne pozicije koje nerealno iskazuju vrednosti koje predstavljaju. Da bi se ovaj pojam jasnije prezentovao, kao dubioze u praksi se smatraju sve one pozicije u kojima se neregularno visoko iskazuje bilansna aktiva ili prenisko bilansiraju obaveze. Dakle, dubioze su one bilansne pozicije u kojima se krije budući gubitak, i to tačno za onoliko koliko iznosi vrednost tog gubitka. Dubioze su jasan pojam, a visina dubioznog stanja meri se skrivenim gubitkom koji se u njima nalazi. One stoga izražavaju efektivno skriveni gubitak.“³²³ Treba naglasiti da ta nerealna, odnosno fiktivna aktiva, u analizama ima tretman regularno angažovanih, realnih vrednosti sredstava.³²⁴ Pored iznesenog, na određeni način, može se postaviti pitanje angažovanih sredstava u aktivi, koja se finansiraju obavezama dobavljača, kao izvorom sredstava. Angažovanje tih sredstava, ne nosi troškove, ali bez obzira na to sredstva su stvarno angažovana, pa ta dilema samo zahteva razjašnjenje. Kada je u pitanju merenje rentabilnosti, treba imati u vidu i problem inflacije, koji se javlja i pri izračunavanju drugih pokazatelja kojima se meri uspešnost poslovanja preduzeća. Previše bismo opteretili ovu i druge analize, kada bismo u njih uključili i problem inflacije. Zato ga na ovom mestu iznosimo samo kao napomenu i naglašavamo potrebu da se u konkretnim analizama poslovanja mora i o tome voditi računa.

³²³ D. Slović, *isto*, str. 177.

³²⁴ Detaljnije o fiktivnoj imovini, načinu njenog formiranja i prikazivanja, v. u: Ž. Lekić, *op. cit.*, pogl. VII: „Neregularni tokovi novca u osiguranju“, str. 187—247.

Sa računovodstvenog aspekta, rentabilnost preduzeća predstavlja konačni izraz definitivnog finansijskog rezultata, koji je indikator ukupnog poslovanja preduzeća. Ona je najreprezentativnije merilo efikasnosti korišćenja poslovnih sredstava, merilo uspeha privredne aktivnosti i poslovnosti preduzeća. Prema tome, rentabilnost je najpouzdaniji indikator egzistencije i rasta preduzeća. „Dok ekonomičnost pokazuje stvarnu snagu preduzeća, rentabilnost odražava potvrđenu, verifikovanu vrednost poslovnih efekata. Ekonomičnost pokazuje sposobnost preduzeća da ostvari određene rezultate, a rentabilnost ostvarene rezultate. Rentabilnost sintetizuje sve ekonomske principe i sve druge ekonomske činioce, kako one internog, tako i one eksternog karaktera. Može se dogoditi da je produktivnost relativno visoka, ekonomičnost takođe, a da rentabilnost nije potvrdila pomenute vrednosti. Takvi pozitivni efekti gube smisao ako nisu potvrđeni u rentabilnosti.“³²⁵

Ekonomisti u zemljama razvijenih privreda, u merenju uspešnosti poslovanja preduzeća i efikasnosti korišćenja sredstava, koja se angažuju u poslovnim aktivnostima, uzimaju profit koji je vrhovni cilj poslovnih aktivnosti uopšte, kao polaznu osnovu u tom merenju.

„Profitabilnost ulaganja (*Return on investment*) pokazatelj je koji govori o sposobnosti menadžmenta da učinkovito koristi raspoložive resurse. Bez obzira na veličinu organizacije, kapital je oskudan resurs i mora se koristiti učinkovito. Kod ocjene rada menadžera, racionalno je postaviti pitanje: koju ste stopu profitabilnosti ostvarili na resursima koji su pod vašom kontrolom. Koncept profitabilnosti ulaganja može se primijeniti na brojne situacije: na primjer, ocjena podružnice (dela preduzeća — *prim. Ž. L.*), cijelog poduzeća, proizvodne linije ili pojedinog ulaganja. Velik broj raznih pokazatelja razvio se iz ROI koncepta (ROI profitabilnost ulaganja — *prim. Ž. L.*), i svaki odgovara pojedinoj situaciji.

Profitabilnost imovine. Važno je merilo sposobnosti menadžmenta da ostvari povrat na sredstva pribavljena iz svih izvora, stopa je profitabilnosti ukupne imovine.

Dobit koja se koristi u izračunavanju ovog pokazatelja jest *poslovna dobit*, budući da troškovi kamata i poreza nijesu povezani s učinkovitim korišćenjem resursa

Profitabilnost glavnice redovnih dioničara. Budući da su kamate i dividende koje se plaćaju kreditorima i povlašćenim dioničarima fiksne, kompanija će ostvariti veću ili manju profitabilnost glavnice redovnih dioničara nego što je profitabilnost ukupne imovine.“³²⁶

³²⁵ D. Slović, *isto*, str. 373.

³²⁶ R. Meigs & W. Meigs, *isto*, str. 937.

Rentabilnost izražava prinosnu snagu preduzeća na ukupna ulaganja, na celokupnu aktivu — na neto imovinu vlasnika, u dugom vremenu. Pošto se radi o prinosnoj sposobnosti preduzeća izraženoj kroz rentabilnost, njome treba obazrivo upravljati. Obazrivost se mora pokazivati kako kroz kratko oročene poslovne aktivnosti, tako i u poslovnim angažmanima u produženoj vremenskoj dimenziji. Jer, rentabilnost je, kao vrhovni instrument merenja i kontrole globalne uspešnosti poslovanja, usmerena na dugoročne ciljeve. Oni se mogu realizovati neprekidnim usklađenim, međusobno povezanim ostvarivanjima kratkoročnih rezultata poslovanja u dugim lančanim vremenskim vezama.

4.1. Racio rentabilnosti prihoda poslovanja

1. Racio rentabilnosti prihoda je kvantitativni pokazatelj prinosne sposobnosti tj. stvaranja prihoda preduzeća, stope učešća bruto dobitka po pokriću troškova materijala izrade, kontribucionog dobitka, dobitka i neto dobitka posle poreza, u prihodu od prodaje proizvoda i usluga. Ova racija, pomnožena sa odgovarajućim raciom obrta imovine ili kapitala, daju odgovarajuće stope prinosa na imovinu ili kapital. Ona su neposredni činilac stope prinosa, kao najrepresentativnijeg pokazatelja rentabiliteta preduzeća, na čemu počiva njihova visoka analitička vrednost. „Procjena postotnih prihoda od prodaje i zarada, izračunavanje postotnih promjena prihoda od prodaje, bruto dobiti i neto dobiti od jedne do druge godine, daje uvid u stopu rasta kompanije. Ako ekonomske aktivnosti kompanije rastu, povećanje prihoda od prodaje i zarada (misli se na zarade kompanije tj. na profit — *prim. Ž. L.*), trebalo bi biti veće od stope inflacije. Pretpostavimo da prihod od prodaje kompanije raste po stopi od 6%, dok se opća razina cijena povećava po stopi od 10 odsto. Vjerojatno da se ukupno dolarsko povećanje može objasniti inflacijom, a ne povećanim opsegom prodaje (brojem prodatih proizvoda). Moguće je, zapravo da je kompanija prodala manje proizvoda nego u prethodnoj godini.“³²⁷

U vertikalnoj analizi bilansa uspeha, na kojoj se temelje objašnjenja u ranijim izlaganjima, jasno su naznačene stope učešća svih nivoa dobitka: 1) poslovnog dobitka, 2) dobitka iz redovnog poslovanja pre oporezivanja, 3) dobitka pre oporezivanja i neto dobitka, u ukupnom prihodu, u kome su sadržani i iskazani: prihodi od prodaje, prihodi od aktiviranja učinaka, prihodi od povećanja vrednosti zaliha učinaka i ostali poslovni prihodi. Prema tome, raspoloživi su svi podaci za izračunavanje racija rentabiliteta prihoda, za godine koje se prate analizom.

Na osnovu podataka iz pomenutog bilansa uspeha o čistom prihodu od prodaje i podataka o pojedinim oblicima dobitka, tehnički je lako doći do učešća tih oblika dobitka u nekorigovanom (čistom) prihodu od prodaje. Razlog za izračunavanje takvih podataka temelji se na potrebi za analizom, jer su stope

³²⁷ Isto, str. 926.

dobitnosti čistog prihoda od prodaje, zajedno s efikasnošću upravljanja sredstvima i njihovim izvorima izraženog obrtom, osnovni činioci rentabiliteta merenog stopom prinosa na ulaganja i na sopstveni kapital preduzeća. Zbog upotrebe u analizama koje slede, u nastavku će se predstaviti izračunati podaci o učešću pojedinih oblika dobitka u čistom prihodu od prodaje, uz napomenu da je prihod u našem bilansu uspeha iznosio u 2016. godini 42.000, a u 2015. bio je 35.500 dinara.

*Tabela br. 15. Stopa prinosa u čistom prihodu od prodaje
(stope u procentima)*

Oblici stope rentabilnosti prihoda od čistog prihoda	2016.	2015.
1. Stopa poslovnog dobitka iz prihoda od prodaje	26,19	25,35
2. Stopa dobitka iz redovnog poslovanja pre oporezivanja	27,38	27,87
3. Stopa dobitka pre oporezivanja	28,57	29,29
4. Stopa neto dobitka u prihodu od prodaje	15,47	13,80

Prikazani podaci upućuju na to da stopa poslovnog dobitka, dobitka iz redovnog poslovanja pre oporezivanja i dobitka pre oporezivanja, imaju visoke vrednosti učešća u prihodu od prodaje. Takođe, raspon između tih vrednosti stopa, i visine stopa učešća neto dobitka u prihodu od čiste prodaje veoma je veliki, za razliku od ranijih vremena kada su te razlike, zbog načina obračuna i plaćanja poreskih obaveza, bile daleko manje.³²⁸ Takve vrednosti učešća ovih kategorija dobitka u prihodu od prodaje, uzrokovane su relativno visokim učešćem poreskih obaveza u poslovnom dobitku, dobitku iz redovnog poslovanja pre oporezivanja i dobitku pre oporezivanja. Na taj način, praktično, svi poreski izdaci u bilansnoj šemi skoncentrisani su kao obaveze iz dobitka, što čini relativno značajnim i njihovo učešće u prihodu od prodaje. Neto dobitak je, u stvari, ona vrednost kojom se iskazuje ciljni rezultat poslovanja. To je deo prihoda koji ostaje na raspolaganju preduzeću, odnosno vlasnicima kapitala. Prema tome, neto dobitak iskazuje onu vrednosnu kategoriju koja predstavlja izvor rasta kapitala i vrednosti imovine preduzeća, vrednost kojom se predstavlja prinosa sposobnost preduzeća. To je veličina koja je izvor profita, izvor za isplatu dividendi na redovne akcije i dr.

2. Stopa poslovnog dobitka u prihodu od prodaje, proizvod je odnosa poslovnog dobitka i nekorigovanog prihoda od prodaje ($11.000 \times 100 : 42.000 = 26,19\%$, u 2016, i $9.000 \times 100 : 35.500 = 25,35\%$, u 2015). Ova stopa pokazuje prinos poslovnog dobitka u prihodu od prodaje, ostvarenog iz poslovanja preduzeća u toku godine, bez obzira na to iz kojih su izvora finansirane njegove aktivnosti. Dobijeni podaci, predstavljeni u napred datom pregledu, pokazuju da je ostvareni

³²⁸ N. Stevanović i dr., *isto*, v. prikazane razlike iz 1977. i 1978, str. 220.

poslovni prihod preduzeća u jednom obrtu na svakih 100 dinara donosio 26,19 dinara dobitka u 2016. i 25,35 dinara u 2015. godini. Stopa poslovnog dobitka u prihodu od prodaje koristi se kao informaciona podloga pri formiranju predloga prodajnih cena, po metodi „troškovi plus“, što znači da se u prodajnu cenu uračunavaju poslovni rashodi uvećani za stopu dobitka na troškove ($26,19 \times 100 : 73,81 = 35,48\%$ za 2016, i $25,35 \times 100 : 74,65 = 33,96\%$ za 2015). To znači da je na poslovne rashode po jedinici proizvoda u 2016. trebalo dodati još 35,48% na ime učešća dobitka u poslovnom prihodu, a u 2015 — 33,96 odsto.

3. Stopa dobitka iz redovnog poslovanja pre oporezivanja u prihodu od prodaje rezultat je odnosa između dobitka, nakon uključivanja finansijskih prihoda i ostalih prihoda i rashoda u obračun konačnog rezultata preduzeća. Dakle, u obračun su uključeni finansijski i ostali prihodi i rashodi koji su uticali na konačni rezultat. U primeru, uticaj finansijskih i ostalih rashoda i prihoda od malog je značaja, po svom uticaju na ukupni finansijski rezultat preduzeća. I pored toga, analizu ovog oblika iskazivanja dobitka i njegovog odnosa prema prihodu od prodaje, izvršićemo do kraja ($11.500 \times 100 : 42.000 = 27,38\%$ u 2016, i $9.900 \times 100 : 35.500 = 27,89\%$ u 2015). Ova stopa pokazuje odnos dobitka prema prihodu od prodaje, pre iskazivanja poreskih obaveza, koje se moraju izmiriti iz tog dobitka. Ova stopa rezultat je procesa redovnog poslovanja, finansiranja i ostalih sporadičnih i slučajnih aktivnosti. Relativno mala razlika između ove i stope poslovnog dobitka u prihodima od prodaje, pokazuje da preduzeće svoje poslovne ciljeve ostvaruje aktivnostima iz redovnog poslovanja i da drugi uticaji nisu takvog intenziteta da bitno utiču na njegov osnovni smer u ostvarivanju finansijskog rezultata.

4. Stopa dobitka pre oporezivanja predstavlja odnos između dobitka pre oporezivanja i prihoda od čiste prodaje proizvoda i usluga preduzeća, ostvarenih u toku godine. Polazeći od činjenice da između ove stope i stope dobitka iz redovnog poslovanja pre oporezivanja postoji neznatna razlika, zbog male vrednosti neto dobitka poslovanja koji se obustavlja, ovu stopu nema potrebe detaljno analizirati, jer bismo ponovili ono što je rečeno o prethodnoj stopi.

5. Stopa neto dobitka u prihodu od prodaje dobija se iz odnosa dobitka posle umanjavanja za poreske rashode, i čistog prihoda od prodaje proizvoda i usluga. Neto dobitak predstavlja krajnju razliku vrednosti, nastalu kao rezultat svih aktivnosti iz kojih proizlaze prihodi i rashodi. On čini onaj iznos koji ostaje na raspolaganje vlasnicima kapitala i upravi preduzeća i predstavlja izvor: za učešće zaposlenih, za isplatu dividendi, za rezerve i dr. Neto dobitak je konačni finansijski rezultat, predstavlja izraz prinosne sposobnosti preduzeća, finansijsko-materijalnu podlogu njegovog razvoja i rasta. U njemu je sintetizovan vrhovni interes vlasnika kapitala, pa radi toga predstavlja krajnji cilj i smisao poslovanja. Upravo zato, učešće neto dobitka u čistom prihodu od realizacije predstavlja tako značajan pokazatelj poslovnosti, jer on izražava neto prinosnu snagu prihoda od prodaje.

Upravljačke strukture u preduzeću, polazeći od ocena očekivane stope neto dobitka u čistom prihodu od prodaje, donose odluke o angažovanju kreditnih sredstava za proširenje aktivnosti. Ukoliko je kamatna stopa na kredite, koji se mogu angažovati, manja od učešća stope neto dobitka u prodaji, oni se prihvataju. Naime, od takvog angažovanja sredstava očekuje se određeni nivo neto zarade, što predstavlja isplativ posao.

Svako novo angažovanje sredstava koje rezultira većom zaradom od troškova, tj. bilo kojim nivoom neto dobitka, bez obzira na to iz kojih izvora su sredstva za njegovo ostvarenje pribavljena, uvećava stopu neto dobitka na angažovani vlasnički kapital. Istovremeno, time se uvećava prinosa sposobnost preduzeća. Iz navedenih razloga, stopu neto dobitka u vrednosti prihoda od prodaje ne treba dovoditi u vezu sa ukupnim ulaganjima, sa aktivom bilansa, već samo sa vlasničkim kapitalom.

4.2. Racija rentabilnosti poslovanja

Merenje rentabilnosti je instrument kontrole realizacije poslovnih ciljeva preduzeća. Naime, kompariranje apsolutnog iznosa poslovnog rezultata sa prethodnim periodima ili sa planiranim rezultatom nije pouzdan način kontrole, jer ne uzima u obzir visinu kapitala ili sredstava kojima je rezultat ostvaren. Zato kao mera kontrole služe vrednosti racija rentabilnosti. Za ovu svrhu koristi se više racija, koji su po svojim informacionim vrednostima međusobno povezani, jer kao samostalni pokazatelj nijedan od njih ne zadovoljava sve zahteve.

Za racije rentabiliteta koriste se podaci iz bilansa stanja i bilansa uspeha, s ciljem da se identifikuje efikasnost poslovanja preduzeća, odnosno da se utvrdi njegova zarađivačka sposobnost u određenom vremenu. Rentabilnost se po pravilu ne shvata kao apsolutna veličina i ne meri se samo visinom ostvarenog periodičnog rezultata, koji predstavlja razliku između prihoda i rashoda. Kao adekvatno merilo uspešnosti poslovanja preduzeća uzima se relativni odnos periodičnog rezultata i angažovanih sredstava za njegovo ostvarenje.³²⁹ Testiranje rentabiliteta najčešće se vrši putem:

- stope prinosa na čistu poslovnu imovinu,
- stope prinosa na ukupnu imovinu, i
- stope prinosa na sopstveni kapital preduzeća.

1. Stopa prinosa na čistu poslovnu imovinu dobija se iz odnosa neto dobitka i prosečno angažovane čiste imovine u toku poslovne godine i obračunava se po obrascu:

³²⁹ R. Radovanović, *op. cit.*, str. 182.

$$\text{Stopa prinosa na poslovnu imovinu} = \frac{\text{Neto dobitak} \times 100}{(\text{Poslovna imovina na poč. godine} + \text{Poslovna imovina na kraju godine})/2}$$

Kao brojilac za izračunavanje prinodne stope na čistu imovinu uzet je neto ostvareni dobitak, jer je neto dobitak sintetički pokazatelj prinodne sposobnosti preduzeća. Za imenilac se uzima čista poslovna imovina, tj. stvarno angažovana sredstva u poslovnim procesima preduzeća, iz čijeg angažmana nastaje poslovni prihod i neto dobitak. Da bi se dobila vrednost čiste poslovne imovine, aktivu bilansa, koju razmatramo, treba umanjiti za: neuplaćeni upisani kapital, dugoročne finansijske plasmane, potraživanja od kupaca, potraživanja za više plaćeni porez na dobitak, kratkoročne finansijske plasmane, plaćeni porez na dodatnu vrednost i aktivna vremenska razgraničenja. Iz imenioca se isključuju sve vrednosti aktive, koje ne predstavljaju sredstva koja su angažovana za ostvarenje prihoda i neto dobitka preduzeća. Može se zaključiti da je poslovna aktiva širi pojam od pojma angažovanih sredstava u poslovnim procesima. Osnovni cilj je doći do stope oplodnje imovine koja je angažovana u čistom poslovnom procesu. S obzirom na to da imovinu preduzeća na početku i na kraju godine treba umanjiti za šest stavki iz bilansa stanja, u pripremi ćemo izvršiti sabiranje pozicija koje se oduzimaju od vrednosti imovine.

Tabela br. 16. Pozicije za koje se umanjuje vrednost imovine (u 000 dinara)

Pozicija	2016.	2015.	2014.
1. Neuplaćeni upisani kapital	100	500	300
2. Dugoročni finansijski plasmani	1.500	1.200	1.000
3. Potraživanja od kupaca	6.000	4.000	3.300
4. Potraživanja za više plaćeni porez na dobitak	500	500	500
5. Kratkoročni finansijski plasmani	1.000	400	400
6. Porez na dodatnu vrednost i aktiv. vremen. razgr.	200	100	100
Ukupno	9.300	6.700	5.600

Nakon sređivanja podataka za koje se umanjuje vrednost imovine na početku i na kraju godine, iskazane u bilansu, stopa prinosa na poslovna ulaganja, bila bi:

$$\text{Stopa prinosa na poslovna ulaganja}_{2016} = \frac{6.500 \times 100}{[(21.40 - 6.700) + (27.700 - 9300)]/2} = 39,27\%$$

$$\text{Stopa prinosa na poslovna ulaganja}^{2015} = \frac{4.900 \times 100}{[(20.500 - 5.600) + (21.400 - 6.700)]/2} = 33,11\%$$

Rast stope prinosa na prosečno angažovanu čistu imovinu, u drugoj godini je ubedljiv i u skladu je sa svim ostalim pokazateljima poslovne uspešnosti preduzeća, koji su prezentovani.

Stopa prinosa na poslovnu imovinu može se raščlaniti na sledeći način:

$$\text{Stopa prinosa na poslovnu imovinu} = \text{Stopa poslovnog dobitka} \times \text{Racio obrta poslovne imovine} = \frac{\text{Neto dobit} \times 100}{\text{Prihod od prodaje}} \times \frac{\text{Prihod od prodaje}}{\text{Prosečna poslovna imovina}}$$

Stopa prinosa na imovinu, raščlanjena i iskazana na ovakav način, čini očiglednim činioce racija rentabiliteta. Podaci iz finansijskih izveštaja uneseni u dati obrazac daju sledeće rezultate:

$$\text{Stopa prinosa na poslovna ulaganja}^{2016} = \frac{6.500 \times 100}{46.500} \times \frac{46.500}{16.550} = 13,98 \times 2,81 = 39,28\%$$

$$\text{Stopa prinosa na poslovna ulaganja}^{2015} = \frac{4.900 \times 100}{40.000} \times \frac{40.000}{14.800} = 12,25 \times 2,70 = 33,08\%$$

Nakon ovakvog raščlanjivanja, jasno je da je porast stope prinosa, u drugoj godini, rezultat istovremenog rasta stope poslovnog dobitka i vrednosti racija obrta poslovnih sredstava. Ovakvo prikazivanje je očiglednije u odnosu na ono prethodno, jer daje sliku činilaca koji su uticali na kretanje stope prinosa na poslovna ulaganja.

Stopa prinosa na poslovnu imovinu preduzeća predstavlja kompletan pokazatelj poslovne sposobnosti preduzeća i koristi se za operativno odlučivanje i za plansko-kontrolne potrebe. Ova stopa je bitan instrument za odlučivanje u vođenju politike cena preduzeća, jer ukazuje na prostor u kome se može manipulirati cenama, a da se ne ugrozi stabilnost njegovog poslovanja. To je neophodno da bi se dao puni doprinos poslovnom uspehu preduzeća, odnosno da bi proizvod koji se namerava proizvoditi imao zaradu koja će mu omogućiti opstanak u konkurenciji sa drugim proizvodima u sistemu. Naime, kada se odlučuje šta će proizvoditi, preduzeće nastoji da zaposli kapacitete proizvodnjom onih dobara koja donose najveću zaradu.

2. Stopa prinosa na ukupna ulaganja, kao i stopa prinosa na poslovna ulaganja, mera je rentabiliteta preduzeća. Stopa prinosa na ukupna ulaganja računa se na bazi neto dobitka uvećanog za rashode finansiranja, umanjene za stopu na odložene poreske prihode perioda u odnosu na poreske obaveze. Jer, odloženi poreski prihodi predstavljaju poreske uštede oporezivog dobitka. Pošto je na određeni način razjašnjeno pitanje brojioca, ističe se da se prilikom utvrđivanja imenioca za obračun stope prinosa na ukupnu imovinu ne vrši korekcija vrednosti imovine na početku i na kraju perioda, kakav je bio slučaj kod utvrđivanja

prethodne stope prinosa, na čista poslovna ulaganja. Naime, polazi se od toga da je sva imovina preduzeća jedinstvena celina.

$$\text{Stopa prinosa na ukupnu imovinu} = \frac{\text{Neto dobit} + \text{Troškovi kamata} \times (1 - \text{Stopa odloženih poreskih prohoda})}{(\text{Ukupna imovina na poč. godine} + \text{Ukupna imovina na kraju godine})/2} \times 100$$

Iz vrednosti imovine koja se uračunava u imenilac, isključuje se pozicija *upisani neuplaćeni kapital*, a objašnjenja vezana za to data su ranije. Koristeći se podacima iz finansijskih izveštaja, prema datom obrascu stopa prinosa na ukupnu imovinu bila bi:

$$\text{Stopa prinosa na ukupnu imovinu}_{2016} = \frac{6.500 + 500 \times (1 - 1 \times 8,33\%)}{[(27.700 - 100) + (21.400 - 500)]/2} \times 100 = 28,70\%$$

$$\text{Stopa prinosa na ukupnu imovinu}_{2015} = \frac{4.900 + 1.000 \times (1 - 1 \times 8,33\%)}{[(21.400 - 500) + (20.500 - 300)]/2} \times 100 = 28,30\%$$

U brojiocu obrasca je kompletna finalna zarada preduzeća, izražena neto dobitkom, kao i zarada njegovih snabdevača kapitalom. U tako iskazanu zaradu uključeni su interesi vlasničkog kapitala, kao i interesi drugih finansijera poslovnih aktivnosti preduzeća: vlasnika obveznica, poverilaca za kredite, i eventualno nekih drugih, za dato preduzeće. Zarada kreditora i drugih ulagača sredstava, izuzev vlasnika akcija, uzeta je u neto iznosu.

Potrebno je da se objasni zašto se vrši korekcija za kamate, koje za preduzeće predstavljaju finansijske rashode, za poresku uštedu prilikom njihovog uključivanja u prinos ukupne imovine. Ovim racionom iskazuje se prinosa sposobnost ukupne imovine tj. ukupnih ulaganja, nezavisno od toga kako su ona finansirana. To znači da je cilj da se utvrdi dobitnost, koja je rezultat svih poslovnih procesa u preduzeću, nezavisno od oblika angažovanih izvora finansiranja. Troškovi kamata su rashodi za izvore finansiranja, a ne za način njihove upotrebe, pa se dodaju neto dobitku radi izračunavanja stope prinosa na ukupna ulaganja. Troškovi kamata ne dodaju se u čitavom iznosu, već se umanjuju za poresku uštedu po njihovom osnovu. Razlog je u tome što te uštede predstavljaju troškove iskazane poreskim bilansom.

Dekomponovanjem stope prinosa na činioce koji su u njoj predstavljeni, dobijaju se dodatne informacije. To se može izvesti po sledećem obrascu:

$$\begin{aligned} \text{Stopa prinosa na ukupnu imovinu} &= \frac{\text{Stopa učešća dobitka na ukupnu imovinu u prihodu od prodaje}}{\text{Racio obrta ukupne imovinu}} = \\ &= \frac{\text{Neto dobitak na poslovnu aktivu} \times 100}{\text{Prihod od prodaje}} \times \frac{\text{Prihod od prodaje}}{\text{Prosečna vrednost imovine}} \end{aligned}$$

Unošenjem podataka iz finansijskih izveštaja, dobijaju se vrednosti stope prinosa na imovinu:

$$\text{Stopa prinosa na ukupnu imovinu}_{2016} = \frac{6.959 \times 100}{42.000} \times \frac{42.000}{24.250} = 16,569 \times 1,732 = 28,70\%$$

$$\text{Stopa prinosa na ukupnu imovinu}_{2015} = \frac{5.817 \times 100}{35.500} \times \frac{35.500}{20.550} = 16,386 \times 1,727 = 28,30\%$$

Stopa prinosa na čista poslovna ulaganja u 2016. godini iznosila je 39,27%, a stopa prinosa na ukupna ulaganja 28,70%, dok je u 2015. stopa prinosa na čista poslovna ulaganja bila 33,11%, a stopa prinosa na ukupna ulaganja 28,30 odsto. Ova stopa na čista poslovna ulaganja veća je u odnosu na stopu prinosa na ukupna ulaganja iz dva razloga, i to: 1) u brojiocu za stopu prinosa na čista poslovna ulaganja uzeta je vrednost ostvarenog neto dobitka bez ikakvih korekcija, dok se za izračunavanje stope prinosa na ukupna ulaganja neto dobitak uvećava za troškove kamata, korigovane za poresku uštedu; 2) u imeniocu, za izračunavanje stope prinosa na čista poslovna ulaganja izvršena je korekcija, umanjnjem, za veći broj pozicija, odnosno za one oblike imovine koji ne učestvuju u aktivnostima za ostvarenje neto dobitka. Pri izračunavanju stope prinosa na ukupna ulagana korekcija se vrši samo za upisani neuplaćeni kapital. Stopa prinosa na sopstveni kapital preduzeća predstavlja oplodnju vlasničkog kapitala, iskazanu neto dobitkom. Na osnovu vrednosti stopa prinosa u preduzeću kombinuju se odnosi angažovanja tuđih i vlastitih sredstava za finansiranje poslovnih aktivnosti.

Stopa prinosa na vlasnički kapital rezultira iz odnosa ostvarenog neto dobitka i proseka angažovanog vlasničkog kapitala u toku godine. Ova stopa dobija se po sledećem obrascu:

$$\text{Stopa prinosa na sopstveni kapital} = \frac{\text{Neto dobitak} \times 100}{(\text{Kapital na početku godine} + \text{Kapital na kraju godine})/2}$$

Za izračunavanje ove stope, za brojilac se koristi neto dobitak kao krajnji rezultat. Logično je da se neto dobitak stavlja u odnosu na vlasnički kapital, jer je on krajnji proizvod vlasničkog kapitala i njemu pripada. Unošenjem podataka iz finansijskih izveštaja dobijaju se stope prinosa na sopstveni kapital:

$$\text{Stopa prinosa na sopstveni kapital}_{2016} = \frac{6.500 \times 100}{[(22.200 - 100 - 1.500) + (15.000 - 500 - 1.000)]/2} = 38,12\%$$

$$\text{Stopa prinosa na sopstveni kapital}_{2015} = \frac{4.900 \times 100}{[(15.000 - 500 - 1.000) + (14.500 - 300 - 1.000)]/2} = 36,70\%$$

Stopa prinosa na vlasnički kapital je izuzetno visoka u oba perioda, a u drugoj, 2016. godini, zabeležen je njen rast za 1,42 procentna poena.

Dekomponovanjem stope prinosa na vlasnički kapital, na njene činioce, dobijaju se dopunske informacije. To se vrši pomoću obrasca:

$$\begin{aligned} \text{Stopa prinosa na sopstveni kapital} &= \frac{\text{Stopa neto dobitka u prihodu od prodaje}}{\text{Racio obrta sopstvenog kapitala}} = \frac{\text{Neto dobit x 100}}{\text{Prihod od prodaje}} = \\ &= \frac{\text{Prihod od prodaje}}{(\text{Sopstveni kapital na početku godine} + \text{Sopstveni kapital na kraju godine})/2} \end{aligned}$$

Stopa prinosa na sopstveni kapital sa podacima iz analiziranih finansijskih izveštaja bila bi:

$$\text{Stopa prinosa na sopstveni kapital}_{2016} = \frac{6.500 \times 100}{42.000} \times \frac{42.000}{17.050} = 15,48 \times 2,46 = 38,10\%$$

$$\text{Stopa prinosa na sopstveni kapital}_{2015} = \frac{4.900 \times 100}{35.500} \times \frac{35.500}{13.350} = 13,80 \times 2,66 = 36,70\%$$

Dobijena vrednost stope prinosa na sopstveni kapital ista je kao i ona prethodna. Raščlanjena stopa pokazuje da je učešće neto dobitka u prihodu od prodaje u drugoj, 2016. godini, bilo veće, a u prvoj, 2015, racio obrta sopstvenog kapitala je veći. Presudan uticaj imalo je srazmerno veće učešće neto dobitka u prihodu od prodaje u 2016. godini.

U dosadašnjim analizama prikazana su brojna racija koja signaliziraju trendove pravaca razvoja određenih ekonomskih pojava i na osnovu kojih se mogu doneti adekvatne ocene o podržavanju ili preusmeravanju toka poslovnih aktivnosti. Pored iznesenih racija postoji i mnoštvo drugih, koji mogu dati korisne dopunske informacije za pouzdanije ocene o ekonomskim pojavama koje, više ili manje, mogu osvetliti određenu pojavu i uputiti na pravac akcija preduzeće u cilju sprečavanja ili ublažavanja posledica eventualnih deformacija u poslovanju za njihovo blagovremeno otklanjanje. U ovom poglavlju izneli smo one racije za koje smo smatrali da su od najveće koristi analitičarima i drugim korisnicima informacija iz finansijskih izveštaja. Kako je više puta konstatovano, svaki racio pojedinačno ima ograničenu vrednost i donošenje ocena i sudova na osnovu bilo kog pojedinačnog racija nepouzđano je, ali u kombinaciji većeg broja racija može se doći do pouzdanijih zaključaka.

5. OGRANIČENE INFORMACIONE VREDNOSTI RACIJA

Da bi racio brojevima bile iskazivane realne vrednosti za donošenje sudova o pojavama koje predstavljaju, one se moraju zasnivati na informacijama koje nisu degradirane friziranjem pozicija na osnovu čijih se racionalno povezanih vrednosti utvrđuju pojedina racija. Korektno sačinjen bilans osnovna je pretpostavka za analizu finansijske situacije, što je uslovljeno doslednim pridržavanjem načela urednog knjigovodstva i bilansiranja. Često je, i pored brižljivog procenjivanja, iskazna moć bilansa ugrožena uticajem monetarnih fluktuacija. U takvim slučajevima rešenje se nalazi u prethodnom popravljanju ili homogenizaciji svih

bilansnih pozicija aktive i pasive, njihovim dovođenjem na novčanu jedinicu iste vrednosti ili naknadnim preračunom elemenata kapitala i rezultata, za što se koriste: indeksi troškova života, indeksi cena na veliko i reprodukcioni troškovi. Za izračunavanje racio brojeva bilansne pozicije aktive i pasive grupišu se prema kriterijumima međusobne racionalne povezanosti. Finansijska situacija i prinosna sposobnost preduzeća procenjuje se pomoću racio brojeva, iz odnosa odgovarajućih delova aktive i pasive, koji upućuju na ravnotežu između stepena likvidnosti s jedne, i rokova dospeća obaveza, s druge strane. Pozicije aktive grupišu se pritom prema principu likvidnosti, a pozicije pasive prema rokovima dospelosti. U prethodnim izlaganjima analizirani su odnosi između određenih pozicija u okviru bilansa stanja i bilansa uspeha i odnosi između pojedinih pozicija iz jednog i drugog bilansa, kojima se karakteriše poslovna pozicija preduzeća i njegova zarađivačka sposobnost. To su informacije od značaja za odlučivanje i eventualno rasvetljavanje nekih ekonomskih pojava i zbivanja.

Racio brojevi pokazuju: odnos između racionalno povezanih vrednosti na bilansni dan, odnos između racionalno povezanih tokova vrednosti u godini i odgovarajućih pozicija stanja na dan bilansiranja. Osnovni nedostaci koji se upućuju racio brojevima jesu njihova nepotpunost i statičnost. Nijedan pojedinačni racio likvidnosti ne osvetljava neku pojavu u celosti, pošto svaki od njih samo delimično ukazuje na njene pojedine karakteristike. Tokovi gotovine, kao dinamična pojava, i njeni ključni elementi ostaju van racija kojim se meri likvidnost. Na sličan način mogu se okarakterisati i racija solventnosti, jer ona ne pokrivaju tokove neto obrtnog kapitala i ukupnih ulaganja kojima se može predstaviti dinamička strana solventnosti. Racija obrta, iako iskazuju obrt ukupnih ulaganja i obrt sopstvenog kapitala, samo delimično iskazuju potencijal imovine i kapitala da generišu prihode. Racija, odnosno stope prinosa na ukupna ulaganja i sopstveni kapital, potpunije bacaju svetlo na rentabilnost preduzeća, ali ne mogu iskazati solventnost i likvidnost, čime je ograničen njihov informacioni kapacitet.

Statičnost je karakterističan nedostatak racija, naročito onih koji su rezultat odnosa između pozicija stanja na dan bilansiranja, kakvi su racio solventnosti i likvidnosti, zasnovani na bilansnom stanju. Isto tako, i racija koja sadrže tokove gotovine u izveštajnoj godini su statična, jer pokrivaju samo jednu godinu i mogu se saznati tek na njenom kraju (takvi su racio likvidnosti i solventnosti zasnovani na tokovima gotovine iz poslovanja, racio dobitnosti prihoda i racio prinosa na sopstveni kapital). Ovaj nedostatak ublažava se njihovim međuperiodičnim poređenjima, pogotovo ako se to čini za više uzastopnih godina. Isto tako, značaj iskazne moći racija može se kompletirati upoređenjem racija jednog sa drugim sličnim preduzećima iz iste grane ili poslovne oblasti. Dakle, na osnovu jednog racija, bez obzira na njegovu informacionu vrednost, ne mogu se donositi konačne ocene o finansijskom i prinosnom položaju preduzeća. To se čini, uz punu opreznost, na osnovu više komplementarnih racija, koji maksimalno osvetljavaju

karakteristike određene ekonomske pojave, praćenjem njenog razvoja u vremenu i poređenjem sa drugima u odgovarajućem prostoru. O tome naš poznati autor piše:

Ako bi se o vrednosti racio brojeva sudilo na osnovu njihove raširene upotrebe u praksi, ocene kreditne sposobnosti ili na osnovu brojne literature, koja ih i dalje favorizuje, njima bi se mogla priznati vrednost apsolutne mere za kontrolu upravljanja finansijama preduzeća.

„Racio brojevi svakako nisu bez značaja niti bez upotrebne vrednosti. Ali, vrednost apsolutne mere nemaju, bez obzira na uložene napore da se to dokaže. Njih treba smatrati zajedničkim imeniteljima za analizu razvoja finansijske strukture i rezultata u prošlosti poslovnog života jednog preduzeća i upoređenje između preduzeća, na osnovu kojih se mogu izvući pouke za predviđanja i orijentaciju u budućnosti. Pri tome, definitivne ocene treba da budu zasnovane na individualnim prilikama preduzeća. Opštevažeća pravila treba izbegavati. Analitičaru treba uvek da lebdi pred očima da njegov zadatak nije da utvrdi da li je jedna finansijska struktura dobra ili ne, polazeći od ovih ili onih pravila, nego koja finansijska struktura obezbeđuje najuspešnije poslovanje. Ona nije nikada fiksirana niti se može fiksirati; ona se stalno oblikuje kroz proces planskog usklađivanja novčanih tokova respektovanje principa poslovne politike.“³³⁰

³³⁰ J. Ranković, *Upravljanje finansijama preduzeća*, Ekonomski fakultet, Beograd 1990, str. 146.

X

NELEGALNE RADNJE U AKTIVNOSTIMA BANAKA

1. POSLOVANJE BANAKA

Zbog ogromnih količina novca koje cirkulišu kroz bankarski sistem, banke su uvek bile interesantne za sticanje bogatstva na nezakonit način. U okviru njih za to se pružaju i velike mogućnosti, jer tamo gde je mnogo novca i apetiti su veliki, pa se stalno traže prilike i mogućnosti za prisvajanje novca. U izlaganjima ćemo poći od poslova kojima se banke bave, odnosno od aktivnosti bankarskog računovodstva koje svojim evidencijama prati njihovo poslovanje. „Za bankarsko računovodstvo je karakteristično da obuhvata evidentiranje poslovnih transakcija u vezi s pribavljanjem i snabdevanjem privrede i stanovništva potrebnim novcem, izvršenjem međusobnih plaćanja između učesnika u platnom prometu po raznim osnovama, trgovinom devizama i efektima i sl.“³³¹ Bankarske transakcije karakteristične su po tome što se javljaju kao: 1) pasivni poslovi, u kojima se banka javlja u ulozi dužnika, kao što su transakcioni depoziti; 2) aktivni bankarski poslovi, u kojima banke imaju ulogu poverioca, gde se ubrajaju držanje depozita banke kod drugih finansijskih institucija, i kreditni poslovi; 3) neutralni bankarski poslovi u kojima banke imaju ulogu posrednika, kao što su komisioni poslovi, izvršenje platnog prometa u zemlji i inostranstvu; 4) sopstveni bankarski poslovi, kada banka obavlja određene aktivnosti u svoje ime i za svoj račun, bez učešća komitenata; 5) ostale bankarske transakcije, koje su vezane za unutrašnje bankarsko poslovanje, kao što su nabavka potrebnih materijala za rad i sl. U skladu sa Zakonom o bankama³³², one mogu obavljati sledeće poslove:

- 1) depozitne poslove (primanje i polaganje depozita);
- 2) kreditne poslove (davanje i uzimanje kredita);
- 3) devizne, devizno-valutne i menjačke poslove;
- 4) poslove platnog prometa;
- 5) izdavanje platnih kartica;
- 6) poslove s hartijama od vrednosti (izdavanje hartija od vrednosti i dr.);
- 7) brokersko-dilerske poslove;
- 8) izdavanje garancija, avala i drugih oblika jemstva (garancijski posao);
- 9) kupovinu, prodaju i naplatu potraživanja (faktoring, forfeting i dr.);
- 10) poslove zastupanja u osiguranju;

³³¹ R. Lukić, *Bankarsko računovodstvo*, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta, Beograd, 2009, str. 19.

³³² „Sl. glasnik RS“, br. 107/2005 i 91/2010, ili sredstva iz doprinosa.

- 11) poslove za koje je ovlašćena zakonom;
- 12) druge poslove čija je priroda srodna ili povezana sa poslovima iz tač. 1 do 11 ovog stava a u skladu sa osnivačkim aktom i statutom banke.

Poslove iz stava 1. tačka 10) ovog člana banka može obavljati uz prethodnu saglasnost Narodne banke Srbije. Bliže uslove i način davanja i oduzimanja saglasnosti iz stava 2. ovog člana propisuje Narodna banka Srbije.³³³

Kako se iz navedenog prikaza vidi, poslovi koji su u predmetu aktivnosti banaka veoma su raznovrsni. Međutim, banka se ne mora baviti svim navedenim aktivnostima, već može da se specijalizuje samo za određeni krug povezanih poslova. Oni pak moraju jasno odražavati suštinu bankarskih aktivnosti. Jer, kako stoji u stavu 1. ovog člana, „banka može u skladu sa zakonom, obavljati sledeće poslove“ — a zatim se nabrajaju poslovi kojima banka može da se bavi. U našim izlaganjima poći ćemo od uobičajenih poslova, koje većina banaka u Srbiji obavlja, a koji su navedeni u stavu 1. do 8, člana 4. Zakona o bankama. Specifičnost bankarskih transakcija ogleda se u tome što je **račun** koji banka vodi za komitenta kao njegov **žiro-račun**, na kome se evidentira priliv i odliv njegovih novčanih sredstava, za banku pasivni račun, on ima u banci potražni saldo i pripada njenoj bilansnoj pasivi. Na drugoj strani, banka ima svoj **žiro-račun**, kao komitent, kod Narodne banke Srbije ili kod neke druge banke, na kome se evidentiraju njeni prilivi i odlivi novca; taj račun ima dugovni saldo i pripada njenoj aktivi. Inače, osnovni principi bankarskog računovodstva su isti kao i principi računovodstva drugih privrednih subjekata, a određene razlike zasnivaju se na specifičnosti poslova koji se u bankama obavljaju.

Uloga računovodstva u bankarskim kompanijama od izuzetnog je značaja, jer tačne i blagovremene informacije predstavljaju podlogu na koju se menadžment oslanja prilikom donošenja upravljačkih odluka. Pored toga, računovodstveni podaci predstavljaju informacionu osnovu za izradu raznih analiza i izveštaja, potrebnih za vođenje poslovne politike, za planiranje, kontrolu izvršenja planiranih zadataka i kontrolu regularnosti poslovanja.

Osnovni principi kojima se banke rukovode u svom poslovanju jesu profitabilnost — koja se iskazuje odnosom ostvarenog profita i angažovanog kapitala za njegovo ostvarenje — i solventnost pod kojom se podrazumeva i likvidnost kao uži pojam, a koja je pokazatelj sposobnosti banke da blagovremeno izvršava svoje obaveze, što se uspešno ostvaruje ročnom usklađenošću obaveza i priliva novca na računima banke, kojima će ona izmirivati obaveze.

Uspešnim ispunjavanjem zadatka pribavljanja i snabdevanja privrede i stanovništva potrebnim novcem, banke su istovremeno i nosioci platnog prometa. U Srbiji, nosioci platnog prometa su: Narodna banka Srbije, Zavod za obračun i

³³³ Čl. 4 Zakona o bankama.

plaćanje, banke i druge finansijske institucije i preduzeća PTT saobraćaja. Na drugoj strani, učesnici platnog prometa su sva pravna i fizička lica, koja vrše plaćanje preko žiro-računa u domaćoj valuti. U zemljama razvijenih privreda, *centralne banke*, „kao primarni nosioci platnog prometa, obavljaju sledeće poslove: kontrolišu nosioce platnog prometa³³⁴, vrše emisiju novca i snabdevanje gotovim novcem nosioce platnog prometa, vode račune nosilaca platnog prometa i račune budžeta, izvršavaju platne naloge učesnika u platnom prometu, vrše kontrolu poslovanja banaka, vrše obradu čekova u poslovnim jedinicama i prenose sredstva po čekovnom plaćanju, vode kreditno-monetarnu politiku, odgovaraju za njeno ostvarivanje, i odgovaraju za likvidnost svih subjekata u privredi“.³³⁵ Osnovni instrumenti platnog prometa su virmanski (platni) nalozi, čekovi i druge hartije od vrednosti, a plaćanje se obavlja podnošenjem instrumenta platnog prometa kod nosilaca platnog prometa ili putem pošte. U platnom prometu se primenjuje obračunski način plaćanja koji primenjuju nosioci platnog prometa za svoje komitente koji učestvuju u platnom prometu. U pogledu nosilaca platnog prometa, u Srbiji postoje dva dosta različita polazišta. Tako se po jednom stavu zastupa mišljenje da nosioci platnog prometa treba da budu banke, kako se to radi u razvijenim zemljama, dok po drugima to treba da obavlja služba za platni promet pri Narodnoj banci Srbije.³³⁶

Osnovni instrumenti preko kojih se obavlja platni promet jesu konta koja se vode kod banaka po knjigovodstvenom principu *duguje*, za odobrenje na levoj strani, i *potražuje* za zaduženje na desnoj strani, na kojima se plaćanje obavlja virmanskim putem.³³⁷ Privredni subjekti se od strane nosioca platnog prometa — banke — svakodnevno, putem izvoda, obaveštavaju o promenama i stanju na njihovom žiro-računu. Dva poslovna računa preko kojih se obavlja platni promet poslovnih subjekata su: žiro-račun, koji uvek mora (kod subjekta) imati pozitivan dugovni ili saldo ravan nuli, kada nastaje blokada računa, jer se preko njega više ne može vršiti plaćanje pošto na njemu nema novca; i tekući račun, koji u suštini ima istu funkciju kao i žiro-račun. Razlika je u tome što ovaj poslovni (tekući) račun može imati pozitivan i negativan saldo, zapravo, može biti i u minusu, za iznos koji

³³⁴ Ovde se misli prvenstveno na banke kao nosioce platnog prometa.

³³⁵ R. Lukić, *isto*, str. 26.

³³⁶ *Isto*, str. 28.

³³⁷ Ovakav karakter knjiženja — *duguje* i *potražuje* — odnosi se na banke koje vode novčane račune — konta, odnosno žiro-račune privrednih subjekata, u kojima se priliv sredstava knjiži na strani *duguje* a odliv na strani *potražuje*, jer priliv sredstava predstavlja, u stvari, obavezu banke prema subjektu, a odliv smanjenje obaveze. Banka priliv i odliv novca na račune subjekata knjiži suprotno od vlasnika računa, jer ono što za subjekat predstavlja dugovni saldo, za banku predstavlja potražni i obrnuto. Poslovanje sa žiro-računima je za banku pasivan posao, a poslovanje sa tekućim računima, zbog karaktera njihovog salda, može biti i aktivno i pasivno.

na osnovu ugovora sa bankom ona dozvoljava svom klijentu za vršenje plaćanja i onda kada na njegovom tekućem računu nema novca. Banka u tom slučaju preuzima obavezu da nedostatak novca, čim on nastane, pokrije kreditom. To je, u stvari, dozvoljeni minus koji se ne sme prekoračiti, i to je, u osnovi, razlika između žiro-računa i tekućeg računa. Prema aktuelnim zakonskim propisima, privredni subjekat može otvoriti samo jedan žiro-račun ili tekući (poslovni) račun, kod odgovarajućeg nosioca platnog prometa.

2. OBEZBEĐENJE USLOVA ZA OBAVLJANJE BANKARSKIH AKTIVNOSTI

Već prilikom osnivanja poslovne banke neophodno je, pre svega, da joj se obezbede odgovarajuće materijalne i druge pretpostavke za početak rada i obavljanje redovnih aktivnosti, kojima je uslovljeno njeno angažovanje na izvršavanju zadataka sadržanih u njenom predmetu poslovanja, i za koje je registrovana. Upravo zato, ovaj deo izlaganja ćemo započeti zakonskim i drugim postupcima za obezbeđenje materijalnih i drugih uslova potrebnih za registraciju banke i dobijanje dozvole za njen rad. Članom 10. citiranog Zakona utvrđeno je da se banka osniva kao akcionarsko društvo. To podrazumeva da se akcionari — osnivači³³⁸ organizuju na odgovarajući način, da obezbede potreban akcionarski kapital u novcu i stvarima, u vrednosnoj veličini i adekvatnoj strukturi, koja omogućava normalno obavljanje poslovnih aktivnosti banke. Članom 12. Zakona o bankama utvrđeno je:

„Osnivači banke obezbeđuju sredstva za osnivački kapital banke.

Sredstva iz stava 1. ovog člana mogu biti u novčanom i nenovčanom obliku (stvari i prava koji su u funkciji poslovanja banke).

Novčani deo osnivačkog kapitala ne može biti manji od 10.000.000 evra u dinarskoj protivvrednosti, prema zvaničnom srednjem kursu na dan uplate.

Izuzetno od stava 3. ovog člana, novčani deo osnivačkog kapitala banke za posebne namene ne može biti manji od 5.000.000 evra u dinarskoj protivvrednosti, prema zvaničnom srednjem kursu na dan uplate.

Osnivači banke ne mogu povlačiti sredstva uložena u osnivački kapital banke.

Na procenu uloga u stvarima i pravima koji su u funkciji poslovanja banke primenjuju se odredbe zakona kojim se uređuju privredna društva, koje se odnose na akcionarsko društvo.

³³⁸ U članu 11. citiranog Zakona stoji: „Banku mogu osnovati domaća i strana pravna i fizička lica (osnivači)“.

Narodna banka Srbije može propisati bliže uslove i način obezbeđivanja sredstava iz stava 1. ovog člana.³³⁹

Kako se vidi iz citiranog teksta Zakona o bankama, za osnivanje banke potrebno je da akcionari obezbede najmanje 10.000.000 evra u dinarskoj protivvrednosti, prema zvaničnom srednjem kursu na dan uplate, odnosno za banke za posebne namene iznos novčanog dela osnivačkog kapitala ne može biti manji od 5.000.000 evra, takođe u dinarskoj protivvrednosti, prema zvaničnom kursu na dan uplate. Dakle, osnivači — akcionari moraju obezbediti najmanje navedeni iznos osnivačkog uloga — kapitala, u novčanom obliku, dok za ostala sredstva koja se eventualno obezbeđuju u stvarima ili pravima nije utvrđen iznos vrednosti koji se mora obezbediti kao minimum uz novčana sredstva kojima novoosnovana banka treba da raspolaže.

Članom 22. Zakona o bankama utvrđeno je da je „banka dužna da u svom poslovanju obezbedi da kapital banke uvek bude u visini koja nije manja od dinarske protivvrednosti 10.000.000 evra, prema zvaničnom srednjem kursu“.

Izuzetno od stava 1. ovog člana, banka za posebne namene je dužna da nakon proteka roka za usklađivanje poslovanja iz člana 18, stava 8. ovog zakona³⁴⁰, obezbedi da kapital banke uvek bude u visini koja nije manja od dinarske protivvrednosti od 5.000.000 evra, prema zvaničnom srednjem kursu na dan uplate.

Kada se radi o visini osnivačkog — akcionarskog kapitala, koji je banka dužna da obezbedi a koji predstavlja bitan uslov za registraciju i početak rada banke, članom 21, stavom 1 Zakona o bankama utvrđeno je da je „banka dužna da održava propisani iznos kapitala radi stabilnog i sigurnog poslovanja, odnosno radi ispunjenja obaveza prema poveriocima“.³⁴¹

³³⁹ „Sl. glasnik RS“, br. 107/205 i 91/2010.

³⁴⁰ Stav 8. čl. 18. Zakona glasi: „Banka za posebne namene je dužna da uskladi svoje poslovanje sa odredbama ovog zakona, koje se odnose na kapital banke za posebne namene i pokazatelje poslovanja, u roku od šest meseci od dana donošenja rešenja o izdavanju dozvole za rad banke za posebne namene.“

³⁴¹ Na ovom mestu potrebno je objasniti šta se podrazumeva pod pojmom kapitala, jer bi se u protivnom moglo shvatiti da je banka dužna da stalno drži na svom žiro-računu ili nekom drugom novčanom računu 10.000.000, odnosno 5.000.000 evra u dinarskoj protivvrednosti, u novčanom obliku, što bi bilo neracionalno, pošto bi taj novac, čuvan na takav način, praktično bio umrtvljen. Kapital, u stvari, predstavlja razliku u vrednosti između ukupne vrednosti imovine — aktive banke, i njenih ukupnih obaveza. Dakle, kada se od ukupne vrednosti aktive oduzmu obaveze koje banka ima u datom trenutku, preostali deo vrednosti aktive predstavlja kapital. Naravno, pod realnom vrednošću aktive podrazumeva se da su pozicije aktive vrednovane po fer vrednosti, što znači da u aktivni nema fiktivnih ili precenjenih bilansnih pozicija.

Da bi banka dobila dozvolu za rad, koju izdaje Narodna banka Srbije. Posle preliminarog odobrenja³⁴² i podnošenja zahteva za davanje dozvole, uz zahtev, osnivači Narodnoj banci Srbije dostavljaju:

„1) dokaz o uplati novčanog dela osnivačkog kapitala, kao i dokaz o prenosu novčanih sredstava u osnivački kapital banke i izjavu o poreklu tih sredstava;

2) dokaze o tome da su obezbedili: odgovarajući poslovni prostor i nabavili i pripremili opremu za nesmetano poslovanje banke, da taj prostor ispunjava zakonom utvrđene uslove što se tiče tehničke opremljenosti, zaštite na radu i zaštite i unapređenja životne sredine, kao i da taj prostor i ta oprema omogućavaju pristup svim relevantnim podacima i informacijama potrebnim za vršenje kontrolne funkcije Narodne banke Srbije;

3) dokaz o tome da su angažovali spoljnog revizora banke sa liste iz člana 52. stav 3. ovog zakona;³⁴³

4) podatke o organizacionoj strukturi i kadrovskoj osposobljenosti banke;

O zahtevu banke za davanje dozvole Narodna banka Srbije odlučuje u roku od 30 dana od dana prijema zahteva. Rešenje o izdavanju dozvole objavljuje se u 'Službenom glasniku Republike Srbije'.³⁴⁴

Kako se vidi, za osnivanje banke potrebno je ispuniti i brojne druge uslove, pored zakonom utvrđenog obaveznog iznosa novčanog dela kapitala. To podrazumeva da je neophodno obezbediti i adekvatan poslovni prostor za normalno obavljanje delatnosti i odgovarajuću tehničku opremljenost za obavljanje aktivnosti banke, te stvoriti pretpostavke i dokazati mogućnosti za nabavku potrebne opreme, vezane za odgovarajući nivo zaštite na radu, zaštite životne okoline i dr., te o svemu tome Narodnoj banci Srbije prezentovati valjane dokaze. Takođe, za osnivanje banke moraju se Narodnoj banci Srbije podneti i dokazi o realnoj mogućnosti za uspostavljanje odgovarajuće organizacione strukture, neophodne za uspešan rad banke, kao i o njenoj kadrovskoj osposobljenosti, tj. mogućnosti da uspešno da obavlja poslove za koje joj je potrebna dozvola. O svemu tome Narodna banka Srbije daje mišljenje i ocene i konačno donosi odluku da li se može udovoljiti zahtevu za izdavanje rešenja o registraciji i izdavanju dozvole za rad banke.

Ako Narodna banka Srbije odbaci ili odbije zahtev za izdavanje dozvole, lice koje je podnelo taj zahtev (misli se na osnivače — akcionare) ne može podneti zahtev za preliminarno odobrenje u roku od godinu dana od dana odbacivanja ili

³⁴² Izdavanje preliminarog odobrenja za osnivanje banke regulisano je čl. 15. Zakona o bankama.

³⁴³ Stav 3. člana 52. glasi: „Narodna banka Srbije utvrđuje i objavljuje listu spoljnih revizora koji mogu vršiti reviziju iz stava 1. ovog člana, na osnovu kriterijuma koje propiše.“ Stav 1. ovog člana glasi: „Radi obavljanja godišnje revizije svojih finansijskih izveštaja, banka, bankarska grupa i bankarski holding godišnje angažuju spoljnog revizora (preduzeće za reviziju)“.

³⁴⁴ Član 18. Zakona o bankama.

odbijanja zahteva za izdavanje dozvole. Narodna banka Srbije može bliže utvrditi sadržinu napred navedenih dokaza i podataka koji se podnose uz zahtev za davanje dozvole.

Iz iznesenog može se zaključiti da je postupak registracije banke i izdavanja dozvole za njen rad, s jedne strane, strogo formalizovan, a s druge strane, suštinski je jasno definisan u pogledu uslova koje banka mora da ispuni da bi bila registrovana i da bi dobila dozvolu za rad. Formalni uslov koji banka mora da ispuni jeste donošenje osnivačkog akta koji mora da sadrži:

- 1) poslovno ime i sedište pravnog lica osnivača banke, odnosno ime i prebivalište fizičkog lica osnivača banke;
- 2) poslovno ime i sedište banke;
- 3) iznos ukupnog osnivačkog kapitala banke u novčanom i nenovčanom obliku, kao i udeo svakog osnivača u tom kapitalu;
- 4) rok do koga su osnivači banke dužni da uplate novčana sredstva, odnosno da nenovčana sredstva prenesu u osnivački kapital banke;
- 5) prava, obaveze i odgovornosti osnivača banke;
- 6) broj akcija banke i o njihovoj nominalnoj vrednost kod prvog izdavanja, vrste u klase akcija koje je banka ovlašćena da izda, kao i prava iz akcija iz svake klase;
- 7) poslove koje banka obavlja;
- 8) način pokrića gubitka banke;
- 9) način rešavanja sporova među osnivačima banke;
- 10) prava osnivača banke u slučaju statusnih promena banke;
- 11) ukupan ili procenjeni iznos troškova u vezi sa osnivanjem banke;
- 12) druge elemente, odnosno podatke banke.
- 13) Narodna banka Srbije može propisati da osnivački akt banke sadrži i druge obavezne elemente, odnosno podatke.³⁴⁵

Osnivačkim aktom se definišu i prezentuju brojni uslovi, kojima banka pored nekih formalnih pokazatelja, kao što su ime i sedište banke, prikazuje mogućnosti za ispunjavanje drugih bitnih uslova potrebnih za registraciju i dobijanje dozvole za rad. U te, druge, uslove ubraja se argumentovano iznošenje podataka o iznosu i strukturi ukupnog osnivačkog kapitala tj. podataka o oblicima u kojima se kapital obezbeđuje. Isto tako, navode se podaci o roku do koga će osnivači uplatiti novčani deo uloga, i preneti banci u kapital njegov nenovčani deo, podaci o pravima, obavezama i odgovornostima osnivača, o broju akcija i njihovoj nominalnoj vrednosti, o poslovima koje će banka obavljati, načinu pokrića eventualnog gubitka i druge, koji su relevantni

³⁴⁵ Član 13. Zakona o bankama.

za ocenu Narodne banke o opravdanosti zahteva za izdavanje rešenja o dozvoli za rad banci. Kako se dá zaključiti, osnivački akt sadrži sve potrebne osnovne podatke na osnovu kojih se može dobiti saznanje o tome kakvi su se uslovi stekli za osnivanje i rad banke. Takav pristup u vezi sa sadržajem osnivačkog akta uveliko olakšava obradu zahteva za dobijanje dozvole za rad banke u osnivanju.

Pored osnivačkog akta, za normalno obavljanje poslovnih aktivnosti neophodno je da banka donese i statut, koji kao najvažniji interni akt sadrži:

1. organizaciju i način poslovanja banke;
2. pitanja o kojima odlučuje skupština banke;
3. pitanja o kojima odlučuju drugi organi banke, sastav i postupak odlučivanja ovih organa, kao i mandat članova tih organa;
4. mere i odgovornosti organa banke za obezbeđenje likvidnosti i solventnosti banke;
5. prava, obaveze i odgovornosti članova upravnog i izvršnog odbora banke i drugih lica s posebnim ovlašćenjima i odgovornostima utvrđenim statutom banke;
6. ovlašćenje za poslovanje i zastupanje banke;
7. način vršenja unutrašnje kontrole i unutrašnje revizije banke;
8. podatke i isprave koji se smatraju poslovnom tajnom banke i način postupanja s tim postupcima i ispravama;
9. druge elemente, odnosno podatke.

Narodna banka Srbije može propisati da statut banke sadrži i druge obavezne elemente, odnosno podatke.³⁴⁶

Statut je osnovni interni akt banke, kojim se utvrđuju prava i obaveze pojedinih organa banke, njihove nadležnosti i ovlašćenja pojedinih lica u pogledu zastupanja banke i u operativnom raspolaganju i usmeravanju sredstava, koja su banci na raspolaganju, a koja ona koristi za izvršavanje poslovnih planova. Statut mora biti usaglašen sa Zakonom o bankama, pa predstavlja akt koji se apsolutno mora poštovati, njegove odredbe moraju se primenjivati u svim aktivnostima banke, kako od strane njenih organa, tako i od strane pojedinaca na svim nivoima njene organizacione strukture. Ovim, najvišim aktom banke regulišu se pitanja: organizacije banke, pitanja čije odlučivanje je u isključivoj nadležnosti skupštine banke, o kojima se nadležnost za donošenje odluka ne može preneti u nadležnost nekog drugog organa, pitanja o čijem odlučivanju su nadležni drugi organi banke. Statutom banke regulišu se sastav i postupak odlučivanja tih drugih organa, njihove obaveze i odgovornosti, te način unutrašnje kontrole i unutrašnje (interne) revizije. Sve navedeno o pitanjima koja se

³⁴⁶ Član 14. Zakona o bankama.

regulišu statutom, kao osnovnim aktom banke, ima izuzetan značaj sa poslovanje banke i regularnost njenog rada kao celine, njenih organa i pojedinaca koji, na osnovu tog akta, imaju značajna ovlašćenja u pogledu raspolaganja sredstvima banke i njihovim usmeravanjem u aktivnostima vezanim za ostvarivanje poslovnih i razvojnih ciljeva banke, kako u pogledu izvršavanja operativnih poslovnih zadataka, tako i u pogledu realizacije srednjoročnih i razvojnih ciljeva.

O zahtevu za donošenje rešenja i davanju saglasnosti, odnosno dozvole za rad banke, odlučuje Narodna banka Srbije, koja će „odbiti zahtev za preliminarno odobrenje za osnivanje banke, ako:

1. osnivački akt i predloženi statut nisu u skladu sa zakonom i drugim propisom;
2. predloženi član upravnog ili izvršnog odbora banke nema odgovarajuće kvalifikacije ili iskustvo, odnosno dobru poslovnu reputaciju;
3. lice koje je steklo učešće u banci ne ispunjava uslove za to sticanje;
4. predloženi program aktivnosti banke, plan poslovne politike i procedura za upravljanje rizicima i za unutrašnju kontrolu nisu odgovarajući;
5. vlasnička i upravljačka struktura banke ne omogućava efektivnu kontrolu boniteta i zakonitosti poslovanja, ili odgovarajuću spoljnu, odnosno unutrašnju reviziju u banci;
6. struktura bankarske grupe čiji bi član postala banka nije transparentna ili ne omogućava nesmetano vršenje kontrole na konsolidovanoj osnovi ove grupe ili odgovarajuću spoljnu, odnosno unutrašnju reviziju.“³⁴⁷

Prema izloženom, Narodna banka Srbije neće izdati preliminarno odobrenje za osnivanje banke, ako osnivački akt i statut nisu u saglasnosti sa zakonom, te ako nisu u celosti ispunjeni materijalni, organizacioni, kadrovski i drugi uslovi, propisani za osnivanje banke, za izdavanje rešenja i davanje dozvole za njen rad. Narodna banka može, ukoliko ustanovi da su osnivači uslove, predložene uz zahtev za osnivanje, menjali u postupku sprovođenju procedure osnivanja, da povuče preliminarno odobrenje za osnivanje banke i da zaustavi proces njenog osnivanja.

U svom radu, radi stabilnog i sigurnog poslovanja, odnosno radi ispunjenja obaveza prema poveriocima, banka je dužna da održava na odgovarajućem nivou pokazatelj adekvatnosti kapitala. Taj pokazatelj predstavlja odnos između kapitala i rizične aktive.³⁴⁸ Rizičnu aktivu banke predstavlja zbir knjigovodstvenih vrednosti pozicija bilansne aktive i vanbilansnih stavki pomnoženih ponderima kreditnog i tržišnog rizika i drugih rizika. Pondere rizika propisuje Narodna banka Srbije, prema rizičnosti pozicija koje čine rizičnu aktivu banke.³⁴⁹

³⁴⁷ Član 16. Zakona o bankama.

³⁴⁸ Član 23, stav 1 i 2 Zakona o bankama.

³⁴⁹ Isto, čl. 24.

Sve što je izloženo o uslovima za osnivanje banaka i osnovama za kontrolu njihovog rada od strane Narodne banke Srbije, ne bi bilo razložno ako to ne bi bilo od značaja za pojavu i dosta dugo trajanje brojnih nezakonitih aktivnosti koje su se u bankama događale i događaju, a vezane su upravo za proces osnivanja i kontrolisanja njihovog rada. U našoj stvarnosti postojale su banke od kojih neke i danas posluju, osnivane po zakonskim propisima važećim u našoj zemlji do 1990. pa i do 2000. godine, čiji rad je kontrolisala Narodna banka SRJ, kasnije Narodna banka SRCG i Služba društvenog knjigovodstva (SDK), i na kraju Narodna banka Srbije. Bankarski sistem SRJ i SRCG praktično se raspao tokom 90-ih godina prošlog veka, ali su mnoge banke i veliki bankarski sistemi nastavili sa poslovanjem, praktično bez elementarnih uslova potrebnih za obavljanje poslovnih aktivnosti. S obzirom na činjenicu da je tada u gotovo svim oblastima ekonomskih aktivnosti vladajuća ideologija bio voluntarizam, banke nisu mogle izbeći posledice uzrokovane takvom ekonomskom ideologijom. Razorna inflacija obezvređila je materijalnu osnovu na kojoj se zasnivalo poslovanje banaka, pa su one odobravale kredite bez ikakvih kriterijuma, krediti nisu vraćani, a istovremeno je i čitavu privredu zahvatila duboka kriza, kako zbog raspada tržišta na kome je ona zasnivala svoje aktivnosti, tako i zbog ekonomske blokade uvedene našoj zemlji. Pokidanim vezama unutar nekadašnje zemlje, kao i sa inostranim tržištem, praktično je uzrokovan raspad privrednog sistema, u kome više nije bilo gotovo nikakvih zakonitosti. Jednostavno rečeno, nastalo je jedno haotično stanje koje u nedostatku energičnih mera dugo nije radikalno izmenjeno. U takvoj situaciji ni banke nisu mogle da izbegnu sudbinu čitave privrede.

3. OSNIVANJE I POSLOVANJE BANAKA

Najveći broj ranije osnovanih banaka (pre 1990) nastavio je sa radom sve do 2000, pa čak i nekoliko godina posle toga, sa lošom ili gotovo nikakvom materijalnom osnovom. S druge strane, nove, tzv. „piramidalne“ banke, osnivane su praktično bez ikakvog kapitala. Iako je i 90-ih godina postojao zakon o osnivanju i poslovanju banaka i kontroli njihovog rada, njihovo poslovanje je bilo zasnovano na neznatnim ili nedovoljnim materijalnim osnovama i, uglavnom, na nezakonitom radu. Već početkom prve decenije 21. veka najveći broj banaka i velikih bankarski sistema uveden je u stečajne postupke, od kojih mnogi ni do danas nisu završeni (govorimo o 2017), a samo manji broj banaka, koje i danas postoje, nastavio je sa radom.³⁵⁰

U poslednjoj deceniji prošlog veka, osnovan je veliki broj banaka koje, u suštini, nisu imale obezbeđenu materijalnu osnovu za rad, već se njihovo osnivanje zasnivalo na fiktivnoj dokumentaciji o postojanju novčanog dela osnivačkog kapitala. Na osnovu te fiktivne dokumentacije koja je formalno bila ispravna, ali je suštinski prikivala stvarno stanje, banke su bile osnivane i dobijale dozvolu za rad. Nakon osnivanja, takve banke su radile, prometale velike količine novca, a njihovo

³⁵⁰ Komercijalna banka, AIK Banka, Vojvođanska banka.

poslovanje bilo je usmereno na to da tzv. „većinski vlasnici“ prigrabe što više novca. Te banke davale su enormno visoke kamate na uložena devizna sredstva, jer su se takvom štednjom uglavnom i bavile. One su obaveze za kamate najčešće pripisivale glavnici, naravno uz saglasnost štediša, a ako su kamate isplaćivale, to se činilo iz novih priliva štednje, i na taj način se radilo sve dok se tako osnovane banke nisu urušile, ne mogavši da odgovore enormnim obavezama u kamatama po deviznim štednim ulozima.³⁵¹ Vlasnici takvih banaka prikazivani su u javnosti kao finansijski čudotvorci, što je imalo za posledicu privlačenje građana da u njih ulažu sredstva. Pošto je država, preko Narodne banke, davala dozvolu za osnivanje i rad takvih banaka, ona se javljala i kao garant za štedne uloge u njima. Zato su Srbija i druge države u kojima se tako radilo iz budžeta isplaćivale tzv. staru deviznu štednju. Takvo osnivanje i poslovanje banaka nije bilo vezano samo za Srbiju već i za gotovo sve države nastale raspadom SRJ; te druge države još uvek izmiruju obaveze banaka prema građanima, po osnovu stare devizne štednje, što predstavlja veliki teret za budžete tih zemalja. Država je garant i za obaveze po osnovu devizne štednje i za ranije osnovane banke (do 1990), po zakonima važećim u vreme njihovog osnivanja, pa se iz budžeta izmiruju i te obaveze prema građanima.

Iz prikazanog dela zakonskih propisa o osnivanju, poslovanju i kontroli poslovnih aktivnosti banaka, jasno je da, ukoliko se svi subjekti u tom lancu aktivnosti vezanih za bankarsko poslovanje ponašaju u skladu sa propisima, nije moguće da se u tome pojave i dogode nezakonite radnje. Međutim, u stvarnosti nije tako. To pokazuju mnogi primeri u ranijim periodima, a neki su otkriveni i u novije vreme. Imajući u vidu činjenicu da su se zakonski propisi o poslovanju banaka značajno promenili u poslednjih 30 godina, smatrali smo da ne bi bilo uputno da na primerima zakonskih propisa i primene kontnog okvira iz ranijih perioda prikazujemo mogući način događanja i prikrivanja nezakonitih radnji u bankama. Zato ćemo predstaviti evidentiranje dela poslovnih aktivnosti nelegalnih radnji u poslovnim knjigama banaka, korišćenjem aktuelnog kontnog okvira, polazeći od toga da se jasno predstave mogućnosti i suština nezakonitih radnji. Koja će se, pri tome, konta koristiti za evidentiranje ekonomskih događaja u bankama ne menja suštinu stvarnosti i čitaocu će biti jasno o čemu se zapravo radi. Naime, ako bi se koristili stari kontni okviri ostalo bi nejasno da li su takve radnje moguće i danas, posle inoviranih propisa i kontnih okvira, i prihvatanja u celosti Međunarodnih računovodstvenih standarda (MRS) i Međunarodnih standarda finansijskog izveštavanja (MSFI). Uostalom, nezakonite aktivnosti u ranijim vremenima već su se dogodile, pa njihova prezentacija ima smisla ako se sagleda iz sadašnje pozicije. Jer, kontrolori bankarskog poslovanja bave se događajima iz bliže prošlosti, sadašnjim i budućim nezakonitim aktivnostima, pa je potrebno vremenski im približiti način nekih nezakonitih zbivanja, način njihovog računovodstvenog praćenja i način na koji su ti događaji prikrivani i rasvetljavani.

³⁵¹ Dafiment banka, Jezdina banka i druge.

3.1. Osnivanje banaka bez osnivačkog kapitala

Kako je iz izvoda dela zakonskih propisa predočeno, osnivanje banaka je, prvenstveno, uslovljeno pribavljanjem ukupnog osnivačkog kapitala, u čemu je neophodno obezbediti odgovarajući deo novčanog kapitala, bez čega nije moguće osnovati banku. Dakle, taj novčani deo kapitala morao je, i danas mora biti u celosti obezbeđen od strane akcionara — osnivača banke. Takva odredba postojala je i ranije, uz nešto manju obavezu obezbeđenja visine novčanog iznosa kapitala.³⁵² Međutim, slabost ranijih i sadašnjih propisa, kojima se regulišu pitanja osnivanja i poslovanja banaka, jeste u tome što nije ograničen maksimalni paket akcija kojim može raspolagati jedno lice, kao osnivač banke, iako je članom 94. stavom 1. pokušano da se to pitanje reguliše, ali nedovoljno jasno.³⁵³ Narodna banka Srbije, u određenim okolnostima, može dati saglasnost da jedno lice može imati paket čak i preko 50% akcija, a to znači više od 50% vlasništva u banci, čime se stiče i apsolutno većinsko pravo odlučivanja. Takva mogućnost je veoma često i gotovo isključivo korišćena prilikom osnivanja banaka u Srbiji, pa su ih praktično osnivali pojedinci koji su na razne načine dokazivali da raspolazu potrebnim osnivačkim kapitalom i drugim uslovima za osnivanje banke, a normativna akta, počev od osnivačkog akta i statuta banke, prepisivali su od banaka koje su već radile. U tim okolnostima javljali su se i „stručnjaci“ koji su obezbeđivali sva akta potrebna za osnivanje banke. Tako je u poslednjoj deceniji 20. veka osnovan veliki broj banaka (kasnije nazvanih „piramidalnim bankama“), koje praktično nisu imale obezbeđene gotovo nikakve neophodne uslove za obavljanje bankarskih aktivnosti.

U nastavku se predočava način na koji su banke osnivane u smislu prethodnih izlaganja i zakonskih propisa. Da bi se banka osnovala neophodno je da akcionari izvrše emisiju akcija, čiji će otkup (prodaja) omogućiti prikupljanje dovoljne količine sredstava za obezbeđenje novčanog dela kapitala. Kada se potencijalni akcionari izjasne o otkupu akcija i kada se utvrdi da se radi o otkupu dovoljnog broja akcija za obezbeđenje novčanog dela kapitala, otvara se poseban — osnivački račun kod Narodne banke, koja kontroliše ispunjenje uslova za osnivanje banke. Na taj račun uplaćivana su sredstva od strane akcionara koji su prethodno upisali i na određeni način se obavezali da će upisani iznos i uplatiti. Kada nakon toga akcionari uplate svoje uloge i kada se na otvorenom računu prikupi dovoljno novčanog kapitala, osnivači — akcionari obezbeđuju i druge neophodne uslove za dobijanje preliminarne odobrenja za osnivanje banke, registraciju, i konačno za dobijanje rešenja o izdavanju dozvole za rad. Dakle, kada se steknu zakonski uslovi za

³⁵² Istovremeno, bilo je potrebno da se obezbede i drugi materijalni uslovi za rad banke, kao što su: adekvatne poslovne prostorije, tehnička opremljenost, kadrovska osnova i drugo.

³⁵³ Stav 1. člana 94. Zakona o bankama glasi: „Nijedno lice ne može bez prethodne saglasnosti Narodne banke Srbije steći direktno ili indirektno vlasništvo u banci koje mu omogućava od 5% do 20%, više od 20% do 33%, više od 33% do 50% i više od 50% glasačkih prava.“

osnivanje banke i kada Narodna banka Srbije dobije o tome adekvatna uveravanja i dokaze da su se takvi uslovi stekli, ona izdaje rešenje o osnivanju banke i odobrenje za njen rad. Nakon toga, novoosnovana banka počinje sa redovnim radom, a njeno poslovanje kontroliše Narodna banka Srbije. Posle dobijanja rešenja za osnivanje i redovno odvijanje poslovnih aktivnosti, akcionari sa osnivačkog računa kod Narodne banke prebacuju novčana sredstva osnivačkog kapitala, na redovni račun banke. Operacija prebacivanja novca na redovni račun banke se u računovodstvu banke evidentira na sledeći način: za uplaćeni iznos zadužuje se konto *000 Žiro-račun*, a odobrava se konto *800 Akcijski kapital, (000/800)*.³⁵⁴

O pojedinačnoj — nominalnoj vrednosti akcija i o akcionarima banka je dužna da vodi evidenciju u posebnoj knjizi. Evidencija mora biti usklađena sa zakonskim propisima, iako predstavlja vanknjigovodstvenu, obaveznu evidenciju.

Napred smo izložili regularan način osnivanja poslovnih banaka, usklađen sa aktuelnim zakonskim propisima. Međutim, u praksi se radilo drugačije: za osnivanje banaka nije obezbeđivan realni novčani kapital, već se obezbeđenje njegovog novčanog dela fingiralo, tako što je banku praktično osnivalo jedno lice, tzv. „većinski vlasnik“, najčešće sa privremeno pozajmljenim novcem. „Većinski vlasnici“ novoosnovanih banaka prethodno su osnivali više raznovrsnih preduzeća u kojima su se kao većinski vlasnici javljali članovi njihovih porodica. Za osnivanje takvih preduzeća nije se, kao zakonski imperativ, nametao zahtev za obezbeđenje nekog značajnog kapitala, niti je pak zahtevana neka komplikovana zakonska procedura za osnivanje preduzeća koja su se javljala kao akcionari — osnivači banaka. Ukoliko preduzeća koja su bila pod kontrolom „osnivača“ banke nisu imala novac za akcijske uloge, odnosno otkup akcija za obezbeđenje novčanog kapitala potrebnog za osnivanje banke, što je bio veoma čest slučaj jer su i ta preduzeća osnivana bez materijalne osnove, tada su uglavnom radila sa obrtnim sredstvima proisteklim iz odugovlačenja izmirenja obaveza ili jednostavno njihovim neizmirenjem. To znači da su i ta preduzeća osnivana sa namerom vlasnika da se bave špekulativnim, ili u najmanju ruku nelegalnim, odnosno poslovima na samoj ivici zakonskih propisa. Uz svu opreznost da se ne izrekne pogrešan sud, bila su to preduzeća čije se poslovanje zasnivalo pretežno na prevarama.

Polazeći od toga, a s obzirom na to da su se u banke slivale i preko njih prometale velike količine novca, „većinski vlasnici“ su, iz istih razloga iz kojih su osnivali preduzeća koja nisu imala obezbeđenu materijalnu osnovu za rad, imali za cilj da osnuju banku putem koje bi na nelegalan način zgrtali velike količine novca. Zato su pozajmljivali novac od svojih poznanika i prijatelja, uplaćivali ga u ime akcionara za otkup akcija, zapravo u svoje ime i u ime svojih preduzeća, koja su se javljala kao

³⁵⁴ Na računu (kontu) *000* iskazuju se novčana sredstva na žiro-računu kod Narodne banke Srbije i tekućim računima koje banka otvara kod drugih poslovnih banaka, kao i promet na tim novčanim računima.

akcionari — osnivači banaka. Na taj način „većinski vlasnik“ preduzeća osnivača banke, dobijao je status „većinskog vlasnika“ u novoosnovanoj banci. Tako je Narodnoj banci prikazivano da je u celosti obezbeđen zakonski obavezni deo novčanog kapitala, što je, uz dokaze da su navodno obezbeđeni i drugi uslovi za osnivanje banke, navodilo Narodnu banku Srbije da izda rešenje i dozvolu za rad. Iako je obaveza Narodne banke bila da proveri poreklo novca kojim se uplaćuju akcionarski ulози, ona to nije činila. Takođe, nisu na adekvatan način proveravani ni ostali zakonski uslovi, o kojima je bilo reči, a kojima je uslovljeno osnivanje banaka, pa su takve banke, kasnije nazvane „piramidalnim“, dobijale dozvole za rad čak i bez obezbeđenih elementarnih uslova za normalno obavljanje aktivnosti za koje su registrovane. Upravo je tako došlo do masovnog osnivanja banaka, preko kojih su izvlačene iz privrede i od stanovništva, za naše prilike, ogromne količine novca. To je, pored ostalog, dovelo do još većeg osiromašjenja ionako ekonomski iscrpljene privrede i naroda.

Tako je, dakle, nova banka osnivana a zatim ostajala bez novčanog dela osnivačkog kapitala kao trajnog izvora, pa je poslovala samo novčanim sredstvima koja su pritala u banku od depozita tj. iz priliva na žiro-račune privrednih i drugih subjekata i od štednih uloga građana, koji su uglavnom predstavljali polaganje deviznih sredstava na štednju. Ta sredstva, uz kredite koje su novoosnovane banke dobijale od drugih banaka, predstavljala su materijalnu osnovu za rad banaka. Osnova je bila kratkoročna, jer dugoročnih izvora nije bilo.

S obzirom na to da banke za odliv sredstava novčanog kapitala, kako je izneseno, nisu umanjivale vrednost kapitala koji se vodi na sintetičkom kontu 800 *Akcijski kapital*, jer bi na taj način pokazale da više ne raspolažu odgovarajućim delom kapitala u skladu sa zakonom, one su, radi prikrivanja stvarnog stanja, pribegavale prikazivanju različitih fiktivnih vrednosti u aktivni bilansa stanja. Za to su im služila konta na kojima se vode odgovarajuće imovinske vrednosti nematerijalnih ulaganja, kao što su: 331 *Ulaganja u razvoj*, 332 *Patenti, licence i softver*, 333 *Goodwill* i druga. Da bi imale vrednosti koje su dokumentovane, na navedenim računima, banke o kojima je reč sklapale su ugovore sa raznim projektantskim kućama, odnosno sa zajmodavcima novca za osnivački kapital, koji su im ispostavljali fiktivne fakture, koje su knjižene kao ulaganja u razvoj. Naime, bankama su po osnivanju zajmodavci ispostavljali fakture za izvršene usluge, npr. za neko projektovanje ili izradu raznih planova, programa ili razvojnih studija, što je knjiženo kao zaduženje na kontu 331 *Ulaganje u razvoj*³⁵⁵, a odobran je konto 430 *Obaveze prema dobavljačima*, (331/430). Nakon toga izvršila bi se isplata

³⁵⁵ „Na računu 331 (*Ulaganja u razvoj* — prim. Ž. L.) iskazuju se ulaganja u razvoj čiji se efekti očekuju u periodu dužem od jedne godine, pri čemu se pod razvojem podrazumevaju istraživanja čiji je rezultat stvaranje novih ili poboljšanje postojećih bankarskih usluga, pre pristupanja komercijalnom korišćenju. Ulaganja u razvoj smatraju se nematerijalnim ulaganjima pod uslovom da zadovoljavaju uslove koje utvrđuje MRS 38“, član 28. stav 2. Pravilnika o kontnom okviru i sadržini računa u kontnom okviru za banke.

takvom dobavljaču sa žiro-računa, pa bi se dužio konto 430 *Obaveze prema dobavljačima*, a odobravao bi se konto 000 *Žiro-račun*, (430/000). Ovakvim operacijama, u knjigovodstvenim evidencijama prikazivalo bi se da su isplatama sa žiro-računa izmirene obaveze prema dobavljačima, u stvari prema zajmodavcima, kojima se više nije dugovalo, pa bi konto 430 *Obaveze prema dobavljačima* bio zatvoren, a novčana sredstva kao deo osnivačkog kapitala ne bi više bila u funkciji poslovanja banke. Praktično, novčani deo osnivačkog kapitala bio bi poništen.

Posle sprovedenih navedenih poslovnih i knjigovodstvenih operacija, banke bi u svojoj aktivi imale fiktivnu vrednost imovine kao razvojne programe ili ređe i delimično vrednosti patenata licenci i softvera a kapital na kontu 800 *Akcijski kapital ostajao bi nepromenjen*. U računovodstvenim evidencijama, u aktivi bilansa stanja praktično su fiktivne bile sve one pozicije koje su knjižene na osnovu prihvaćenih fiktivnih faktura i prikazane kao imovina banke koja stvarno nije postojala, a to su nerealni iznosi predstavljeni kao ulaganja u razvoj, patente licence i druge. U pasivi bilansa stanja, bila je, u stvari, fiktivna vrednost iskazanog kapitala i to tačno za onoliko za koliko je prikazana fiktivna vrednost pozicije razvoja na kontu 331 *Ulaganja u razvoj*, u aktivi bilans. Jer, kapital je pokazatelj izvora realne vrednosti imovine a ne vrednosti koje ne postoje.

Specifičan način prikrivanja odliva novčanog dela kapitala banke bilo je prikazivanje vrednosti imovine banke veće od knjigovodstvene i stvarne vrednosti, putem *Goodwill*-a. Naime, banka bi angažovala revizora koji bi navodno utvrdio da vrednost imovine banke vredi više od one vrednosti koja se vodi u računovodstvenim evidencijama banke, pa bi se tako utvrđena viša vrednost od knjigovodstvene, knjižila kao zaduženje *Goodwill*-a na kontu 333 *Goodwill*, i to za svaku stavku odnosno poziciju imovine analitički. Naravno, kada bi to bilo realno, *Goodwill* bi se iskazivao analitički za svaku pojedinačnu poziciju aktive, čime bi se uvećala vrednost ukupne aktive bilansa stanja. Na drugoj strani, za istu vrednost uvećao bi se i kapital i to za ukupnu vrednost *Goodwill*-a, čime je uspostavljana bilansna ravnoteža između aktive i pasive. Međutim, ukoliko bi se *Goodwill*-om prikrivao nelegalni odliv novca banke, iz napred navedenih razloga, onda je iskazana vrednost kapitala ostajala nepromenjena. Navedena prva mogućnost predstavljena je samo kao jedan način koji se mogao koristiti i koji se koristio, da se prikaže uvećanje vrednosti imovine i kapitala. Međutim, u stvarnosti je gotovo isključivo korišćena ova druga mogućnost, koja je u stvari predstavljala nelegalni čin kojim se htelo prikriti nezakonito odlivanje novca iz banke. „Na računu 333 (*Goodwill* — *prim. Ž. L.*) iskazuje se poslovna vrednost imovine — koja predstavlja razliku između plaćene i knjigovodstvene vrednosti neto imovine (kapital), kao i razliku proisteklu iz obaveze procenjivanja u slučajevima predviđenim zakonom (spajanje, pripajanje, promena oblika organizovanja i dr.), u skladu sa MSFI-jem 3.“³⁵⁶

³⁵⁶ Član 28. stav 3. Pravilnika o kontnom okviru i sadržini računa u kontnom okviru za banke.

Kako se vidi, *Goodwill* se može ostvariti smo uz strogo poštovanje zakonskih propisa usklađenih sa MRS-om i MSFI-jem, tj. samo u slučaju obaveze procenjivanja utvrđenih zakonom tj. prilikom spajanja, pripajanja, promene oblika organizovanja i sl. Može se zaključiti da je za priznavanje bilo kog oblika nematerijalnog ulaganja, kao realne vrednosti imovine, potrebno do kraja poštovati zakonske propise kojima je regulisano to pitanje. U stvari, sve do 2003. godine kod nas nije postojala obaveza primene Međunarodnih računovodstvenih standarda i odredbi Međunarodnih standarda finansijskog izveštavanja, pa su nematerijalna ulaganja nekritički korišćena i zloupotrebljavana za prikrivanje brojnih i različitih nezakonitih radnji i prevara. Međutim, u to vreme³⁵⁷ ni kontrolni orani Narodne banke SCG i Službe društvenog knjigovodstva, koji su proveravali regularnost poslovanja bankarskog sistema, ili nisu obraćali pažnju ili nisu hteli da taj problem suštinski i do kraja sagledaju, pa su te nelegalne radnje bile van domašaja i interesovanja organa kontrole. Takav rad domaćih banaka i odnos kontrolnih organa uzrokovao je teške posledice po bankarski sistem.

Posle 2004, kada je utvrđena zakonska obaveza da se u računovodstvenim evidencijama primenjuju Međunarodni računovodstveni standardi i Međunarodni standardi finansijskog izveštavanja, i kada je kontrola poslovanja banaka poverena osposobljenim kadrovima Narodne banke, došlo je do toga da je, praktično u jednom danu, oduzeta dozvola za rad od 15 poslovnih banaka, sa većinskim privatnim akcionarskim kapitalom. U istom periodu dozvole za rad oduzete su i jednom broju banaka sa većinskim društvenim, odnosno državnim vlasništvom nad kapitalom, opterećenim visokim vrednostima obaveza, naročito prema građanima koji su imali deviznu štednju, visokim vrednostima izdatih garancija po međunarodnim obavezama privrede, koje ona nije mogla da izvršava, i raznim drugim obavezama koje su proisticale iz poslovanja tih banaka. Posledica takvog rada banaka dovela je do obustave njihovog rada, sprovođenja stečajnih postupaka i likvidacija nad njima, a država je preuzela obaveze prema građanima za izmirenje obaveza po tzv. staroj deviznoj štednji. Veći deo obaveza po kreditima i garancijama prema inostranstvu država je preuzela na sebe, pošto je ona bila garant za rad i obaveze banaka. Dobar deo obaveza prema inostranstvu, koje je bila obavezna da izmiri država posle 2000. godine, nakon političkih promena u zemlji, otpisan je od strane inostranih poverilaca. To je, u stvari, predstavljalo podršku izvršenim promenama i oživljavanju privrednih aktivnosti u zemlji čija privreda je u prethodnom periodu devastirana međunarodnim ekonomskim sankcijama. Deo obaveza, kako prema stanovništvu tako i prema inostranstvu, uz velike napore, država još uvek redovno izmiruje iz budžetskih sredstava, što ima za posledicu budžetski deficit i značajno usporavanje privrednih aktivnosti i razvoja društva.

³⁵⁷ Do 2003, odnosno 2004, kada je zakonom utvrđena obaveza primene Međunarodnih računovodstvenih standarda u računovodstvenim evidencijama imovine i njenih izvora u privrednim subjektima, kao i primena Međunarodnih standarda finansijskog izveštavanja.

Utvrđivanjem zakonske obaveze privrednih subjekata i banaka da primenjuju Međunarodne računovodstvene standarde i Međunarodne standarde finansijskog izveštavanja, posle 2003, odnosno 2004. godine, u računovodstvenim evidencijama, značajno je uticalo na uvođenje određenog reda, ne samo u vođenju poslovnih evidencija već i u samom poslovanju, i boljim uslovima i mogućnostima kvalitetne kontrole poslovnih aktivnosti. Ali i pored toga, još uvek postoje banke i neki drugi privredni subjekti kod kojih je prisutno shvatanje da se može poslovati bez odgovarajućih vlastitih sredstava, kako u pogledu njihove visine tako i u pogledu potrebne strukture, o čemu će, kada su u pitanju banke i njihovo angažovanje, nešto kasnije biti reči. Još uvek je kod velikog broja poslovnih subjekata prisutno shvatanje da se uz podršku pojedinih „moćnih“ političara ili političkih stranaka, naročito onih na vlasti, može poslovati na način da se zaobilaze zakonski propisi u poslovnim aktivnostima i da se novac kojim banke raspolažu može usmeravati prema nastojanju pojedinaca ili grupacija, suprotno ekonomskim interesima i logici poslovanja banaka. Upravo takvo shvatanje i postupanje je neke banke dovelo do poslovnog kolapsa, do toga da im se oduzmu dozvole za rad i do njihove likvidacije.³⁵⁸ Treba naglasiti da su u svemu bili veoma prisutni i lični interesi menadžmenta banaka, ili nekih menadžera, preko porodičnih firmi bile su umešane njihove porodice, a prijateljski odnosi zasnivani su na ličnim interesima.

3.2. Obezbeđenje sredstava u bankama iz poslovnih odnosa sa privredom

Novčana sredstva početnog kapitala, obezbeđena prilikom osnivanja banke otkupom akcija od strane osnivača, predstavljaju element sigurnosti da će banka moći da odgovori svojim kratkoročnim i dugoročnim obavezama. To su početni uslovi koji joj omogućavaju da poslovanjem uvećava poslovna sredstva i obezbeđuje uslove za obogaćivanje i razvijanje svoje poslovne aktivnosti, te da posluje u skladu sa principima likvidnosti i solventnosti. Ali, sredstva početnog kapitala predstavljaju minimum i bitan su element sigurnosti banke i stabilnosti u obavljanju njenih poslovnih aktivnosti. Međutim, u normalnim uslovima poslovanja to nije dovoljno da banka ostvari svoje poslovne ciljeve, a u prvom redu da kontinuirano u povezanom lancu poslovnih procesa ostvaruje prihvatljiv nivo profita i stalnu vremensku usklađenost priliva i odliva novčanih sredstava, što bi joj omogućilo redovno izmirivanje obaveza. Upravo zato, u cilju ostvarivanja što većeg profita i stabilnog poslovanja, banka je u stalnoj potrazi za privlačenjem što većeg obima sredstava koja će moći da plasira i da na njima, pored ostalih poslovnih aktivnosti, ostvaruje određenu zaradu. Zato svaka banka nastoji da, reklamirajući se solidnim poslovanjem, privuče u svoje kanale što više novca od svojih komitenata. Značajan izvor sredstava koja predstavljaju kreditni potencijal banke jeste novac na

³⁵⁸ Agro banka i Univerzal banka, u novije vreme.

žiro-računima i tekućim računim privrednih subjekata i sredstva na njihovim deviznim računima.

Priliv novčanih sredstava na transakcione (žiro) račune klijenata banke, automatski se odražava na potencijal banke, tako što se svaka uplata na račun klijenta banke knjiži u bančinom računovodstvu zaduživanjem žiro-račun banke na kontu *000 Žiro-račun*³⁵⁹ (radi se o žiro-računu banke otvorenom kod Narodne banke Srbije), a odobrava se konto *400 Transakcioni depoziti, (000/400)*. Konto *400 Transakcioni depoziti* predstavlja, u stvari, žiro-račune komitenata kod banke. U okviru tog računa, na analitičkim i subanalitičkim računima klijenata evidentiraju se svi prilivi i odlivi novca komitenata banke, pri čemu se prilivi u banci knjiže na potražnoj strani tog konta, jer komitent potražuje ta sredstva koja se nalaze u banci tj. na njenom žiro-računu kod Narodne banke. U okviru sintetičkog računa 400, vode se analitički ili subanalitički (zavisno od broja klijenata) transakcioni depoziti, za svakog klijenta pojedinačno, tako da se u svakom momentu zna koliko koji klijent ima raspoloživih sredstava kod banke na svom transakcionom depozitu (žiro-računu). Kako je objašnjeno, žiro-račun bilo kojeg klijenta u svakom momentu mora biti pozitivan ili ravan nuli. Kada klijent banke izvrši neko plaćanje sa transakcionog depozita (žiro-račun), tada se vrši odliv sredstava sa njegovog transakcionog depozita i istovremeno odliv istog iznosa sredstava sa žiro-računa banke kod Narodne banke.³⁶⁰

U banci se sprovodi knjiženje tako što se zadužuje konto *400 Transakcioni depoziti* (knjiženje se vrši na analitičkom računu konkreditnog komitenta — *prim. Ž. L.*), a odobrava se konto *000 Žiro-račun banke, (400/000)* (radi se o žiro-računu banke kod Narodne banke Srbije — *prim. Ž. L.*).³⁶¹

Ovaj automatizam prilikom evidentiranja priliva i odliva novčanih sredstava na depozitnom (žiro) računu komitenata, preko kojeg on obavlja svoje novčano poslovanje, i žiro-računu banke, omogućava Narodnoj banci Srbije da celovito kontroliše sve novčane tokove, a poslovnoj banci da kontroliše tokove novca svojih klijenata i stanje na svom žiro-računu kod Narodne banke Srbije. Takvo evidentiranje tokova novca omogućava banci da blokira depozitni račun, ukoliko

³⁵⁹ Žiro-računi klijenata banke predstavljaju subanalitičke račune u okviru sintetičkog žiro-računa banke.

³⁶⁰ U slučaju kada se vrši plaćanje sa žiro-računa jednog na žiro-račun drugog klijenta, koji takođe ima otvoren žiro-račun kod te iste banke, onda ne dolazi do odliva sa žiro-računa banke kod Narodne banke.

³⁶¹ Kako se vidi, kada dođe do priliva sredstava na žiro-račun komitenta banke, otvorenog u banci, istovremeno dolazi i do priliva istog iznosa novca na žiro-račun banke otvorenog kod Narodne banke Srbije. S druge strane, kada se izvrši odliv sredstava sa žiro-računa, odnosno depozitnog računa klijenta kod banke, istovremeno dolazi i do odliva novčanih sredstava sa žiro-računa banke otvorenog u Narodnoj banci Srbije.

neki komitent svede svoje stanje novca na depozitnom računu na 0 i nema novca za nova redovna plaćanja ili za izvršenje naloga po sredstvima za obezbeđenje plaćanja i sudskim izvršenjima. Isti slučaj događa se i sa poslovnom bankom ako njeni komitenti potroše sav novac koji se nalazi na njihovim depozitnim računima; ako se desi da je i banka u celosti angažovala sva svoja novčana sredstva, koja su joj na raspolaganju, tada ni ona nema novčanih sredstava na svom žiro-računu kod Narodne banke Srbije, pa u tom slučaju Narodna banka blokira žiro-račun banke. Kada se desi takav slučaj, ni klijenti banke ne mogu vršiti plaćanje sa svojih depozitnih računa, iako neki od njih na tim računima imaju novčana sredstva. U tim okolnostima nastaje, na određeni način, prinudna solidarnost klijenata banke jer niko od njih ne može koristiti svoja sredstva na depozitnom računu, sve dok žiro-račun banke ne postane pozitivan i ne odblokira se. Poslovanje sa deviznim sredstvima klijenata i same banke slično je iznesenim transakcijama vezanim za dinarske prilive i odlive sredstava, na njihovim računima. Banka otvara svoj devizni račun kod Narodne banke Srbije, ili to može učiniti i kod neke druge poslovne banke, registrovane za obavljanje međunarodnog platnog prometa.

Kada je banka otvorila devizni račun kod neke druge poslovne banke, ta druga banka ima otvoren devizni račun kod Narodne banke. Na ovom mestu ćemo poći od toga da banka ima otvoren devizni račun kod Narodne banke, a da njeni klijenti imaju otvorene devizne račune kod te, svoje, poslovne banke.

Proces priliva sredstava na devizni račun klijenta knjiži se u banci tako što se zadužuje konto *050 Devizni račun (banke)*,³⁶² a odobrava se konto *500 Transakcioni depoziti u stranoj valuti*, koji se vode analitički ili subanalitički po klijentima, (050/500). Odliv sredstava sa računa klijenta knjiži se u banci tako što se zaduži konto *500 Transakcioni depoziti u stranoj valuti*, a odobri se konto *050 Devizni račun banke*, (500 /050).

Kada su u pitanju devizna sredstva postupak je sledeći: kada se iskoriste sva devizna sredstva na računu komitenta banke, komitent više ne može vršiti plaćanje preko tog računa, dok se na njemu ne ostvari neki priliv deviznih sredstava ili dok komitent ne obezbedi devizni kredit. Isti je slučaj i sa bankom, kada se iscrpe sredstva na njenom deviznom računu, ona više ne može da vrši plaćanja prema inostranstvu. Na ovom mestu treba objasniti i neke postupke vezane za raspolaganje deviznim sredstvima klijenata koji ostvare prihod u devizama iz inostranstva. Ranije, sve do

³⁶² „Na računu 050 iskazuju se novčana sredstva na redovnim i posebnim deviznim računima banke, kao i promet preko tih računa. Sredstva iskazana na ovim računima jednaka su stanjima na deviznim računima kod banaka (prema izvodu banke, potvrdi salda banke ili drugom sličnom dokumentu o sravnjivanju stanja). Potražni saldo na deviznom računu kod banke (poslednjeg dana u mesecu i na dan bilansa) iskazuje se na računu 508 Primljeni krediti u stranoj valuti. Iznosi koji se ne mogu evidentirati na odgovarajućim računima evidentiraju se na prolaznim ili privremenim računima u stranoj valuti“, član 8. Pravilnika o kontnom okviru i sadržini računa u kontnom okviru za banke.

2000, privredni subjekti koji su ostvarivali devizni prihod i priliv deviznih sredstava iz inostranstva, bili su obavezni da sav taj priliv deviza prodaju Narodnoj banci, s tim što su imali određena prava: ako su im potrebna devizna sredstva za plaćanje obaveza prema inostranim poslovnim partnerima, mogli su da otkupe deo deviza, na primer 50%, od prethodno ostvarenog priliva, prodalog Narodnoj banci. Međutim, sada izvoznici devize dobijaju na svoje transakcione depozite u stranoj valuti, pa njima slobodno raspolažu, izuzev nekih manjih obaveza da deo deviza prodaju Narodnoj banci. Komitenti koji su ostvarili prihod u devizama sa njima trguju na deviznom tržištu, a cena deviza (kurs), zavisi od ponude i tražnje na tom tržištu.

Privredni subjekat koji u datom trenutku, ili u određenom vremenu, raspolaže viškom dinarskih ili deviznih sredstava može taj višak deponovati, praktično oročiti na određeno vreme, kao depozite sa određenim vremenom oročenja tj. kao opozive depozite, koje u svakom momentu, zavisno od potreba, može opozvati i sredstva koristiti. Praktični razlog za oročavanje sredstava u vidu opozivih depozita je u tome što se na ta sredstva dobijaju određene kamate, za razliku od redovnih sredstava koja se nalaze na žiro-računu i deviznom računu kod banke, na koja se ne obračunava i ne naplaćuje kamata. U slučaju da se obračunava i plaća kamata na sredstva po viđenju, na žiro-računu i deviznom računu, ta kamata je daleko niža od one koja se dobija na opozive depozite.

Oročenje dela sredstava privrednog subjekta na opozive depozite knjiži se u računovodstvu banke zaduženjem konta *011 Opozivi depoziti*, i odobravanjem konta *401 Opozivi depoziti*, (*011/401*).

Kada se privredni subjekat odluči da deo sredstava sa svog žiro-računa oroči kao opozivi depozit, u banci sredstva deponenta ostaju nepromenjena, na njegovom žiro-računu, a samo se na određeni način obeleži da je korišćenje dela sredstava na žiro-računu deponenta ograničeno za iznos opozivog depozita, dok ugovor o opozivom depozitu ne istekne, ili se ne raskine. Kada vreme opozivog depozita istekne, ili se ugovor raskine, oznaka o ograničenju se skida i tada deponent bez ograničenja raspolaže sredstvima na svom žiro-računu.

Isto tako, sa istekom roka o opozivom depozitu ili u slučaju da se ugovor između banke i deponenta raskine, u računovodstvu banke sprovodi se knjiženje suprotno knjiženju o zasnivanju opozivog depozita, tako što se duži konto *401 Opozivi depoziti (deponenta)*, a odobrava se konto *011 Opozivi depoziti (banke)*, (*401/011*).

Dakle, i prilikom isteka roka ili opoziva depozita, ne menja se stanje na žiro-računu banke i deponenta, što je i normalno jer na žiro-računima i nema nikakvih promena, samo se na žiro-računu deponenta skida oznaka o ograničenju korišćenja dela sredstava na njegovom žiro-računu.

Kao i kada su u pitanju dinarska sredstva, na žiro-računu privrednog subjekta, isto tako, može se putem opozivih depozita ograničiti i korišćenje deviznih

sredstava na deviznom računu deponenta. Procedura oko zasnivanja opozivog depozita u deviznim sredstvima, na deviznom računu deponenta, gotovo je identična proceduri vezanoj za opozive depozite u dinarskim sredstvima. O opozivom depozitu sklapa se ugovor između banke i deponenta, o opozivom depozitu za određeni iznos deviznih sredstava, kojim se deponent praktično odriče korišćenja dela svojih deviznih sredstava u određenom vremenu. U tom vremenu banka može iznosom sredstava depozita raspolagati bez ograničenja, što proširuje manevarski prostor njenih poslovnih operacija. Nakon sklapanja ugovora o opozivom depozitu, banka stavlja ograničenje na račun deponenta, da ugovoreni deo sredstava na svom deviznom računu ne može koristiti sve dok je ugovor o opozivom depozitu na snazi, dok ne istekne rok, ili se depozit opozove. I u slučaju opozivog depozita u deviznim sredstvima banka obračunava i plaća određenu kamatu koja je, u svakom slučaju, veća od eventualne kamate koja se obračunava i plaća na devizna sredstva po viđenju.

U računovodstvu banke, nakon sklapanja ugovora o opozivom depozitu, sprovodi se knjiženje, tako što se zadužuje konto *061 Opozivi depoziti u stranoj valuti*, a odobrava se konto *501 Opozivi depoziti u stranoj valuti, (061/501)*.³⁶³ Kada istekne rok opozivom depozitu, ili kada se o tome raskine ugovor, u računovodstvu se sprovodi knjiženje suprotno od prethodnog, tako što se zadužuje konto *501 Opozivi depoziti u stranoj valuti*, a odobrava se konto *061 Opozivi depoziti u stranoj valuti*,³⁶⁴ (*501/061*).

Kako se vidi, kada su u pitanju opozivi depoziti u stranoj valuti, prilikom sklapanja ugovora o opozivom depozitu, sa istekom roka ugovoru ili njegovog raskidanja, ne dolazi do promena na deviznim računima banke i deponenta, već se samo ograničava deponentu korišćenje njegovih deviznih sredstava do isteka roka ugovora ili do njegovog raskidanja, što je, u stvari, identičan postupak kao i kada su u pitanju dinarski opozivi depoziti.

Zbog toga što opozivi depoziti banci otvaraju mogućnost većeg manevarskog prostora u operativnom sprovođenju svoje poslovne politike, ona na razne načine stimuliše privredne subjekte, da vode računa o tome da kada u određenom vremenu raspoložu viškom dinarskih ili deviznih sredstava da za to vreme sredstva oročavaju putem opozivih depozita i na taj način na njih ostvare određenu korist u vidu prihoda od kamata.

³⁶³ Kada su u pitanju opozivi depoziti u stranoj valuti koji se evidentiraju u okviru sintetičkog konta *501 Opozivi depoziti u stranoj valuti*, za svakog deponenta opozivih depozita vodi se poseban analitički račun — konto, tako da banka u svakom momentu raspoložbe podacima o tome koliko koji deponent ima opozivih depozita na svom kontu opozivih depozita.

³⁶⁴ Kako se vidi, konta *501* i *061* imaju u kontnom okviru banke potpuno isti naziv, iako predstavljaju kategorije koje su po svojoj suštini različite, jer označavaju iste vrednosti čija se suština bitno razlikuje, pa zato na određeni način predstavljaju propust tvoraca kontnog okvira.

3.2.1. Nelegalne radnje u bankama vezane za sredstva na računima komitenata

Kako se vidi, za poslovanje banke od izuzetnog je značaja da ima što više deponenata koji će kod nje otvarati žiro-račune i devizne račune. S druge strane, poslovni interes banke je da njeni komitenti imaju što više novca na svojim dinarskim i deviznim računima. Isto tako, interes je klijenata banke da svoja novčana sredstva drže u banci koja ima sigurno poslovanje i koja, na određeni način, stimuliše to držanje računa i novca. Pošto se u savremenim uslovima radi o bankama i privrednim subjektima u kojima je većinski vlasnički kapital u privatnoj svojini, pojedinci, ili određene grupe zaposlenih u banci ili privrednom subjektu, nalaze interes da uz određenu naknadu, koja nije zasnovana na zakonu, prave određene kompromise koji su u interesu klijenta ili banke, a na štetu onog drugog. Naravno, oni to čine ilegalno, uz određenu naknadu. O tim kompromisima ne odlučuju „većinski vlasnici“ kapitala banke ili privrednog subjekta, kada je u pitanju prihvatanje lošijih uslova, ali s druge strane, u nuđenju povoljnijih ili neuobičajenih uslova i davanje naknade za to, može biti uključen i „većinski vlasnik“ kapitala, strane kojoj je kompromis u interesu. Ovo je karakteristično zato što većinski vlasnici u bankama i kompanijama donose odluke o poslovnoj strategiji i politici, ili značajno utiču na to donošenje, ali operativne odluke o upotrebi i usmeravanju sredstava donose menadžeri, pa su oni vrlo često uključeni u razne oblike nezakonitih radnji, jer praktično odlučuju o tuđim sredstvima. Svesni toga, „većinski vlasnici“, u savremenim uslovima, daju menadžerima određeni broj vlasničkih akcija, kako bi oni imovinu banke (a kada se radi o privrednim subjektima tada imovinu subjekata) na određeni način smatrali svojom, što nije slučaj i sa zaposlenima na nižim nivoima u organizacionoj strukturi. Oni koji su nekada između sebe povezani unutar banke, ili sa sličnim grupama kod privrednog subjekta, međusobno kontaktiraju i sarađuju u redovnom obavljanju operativnih poslova, i mogu da nađu put za bavljenje nelegalnim aktivnostima, naročito ako postoje slabosti u aktivnostima interne kontrole.

Nezakonite aktivnosti javljaju se kada predstavnici banke koji rade na otvaranju žiro-računa i deviznih računa ponude predstavnicima komitenta „novčanu nagradu“ za otvaranje žiro-računa, tekućeg ili deviznog računa kod banke, a zatim i za uzdržavanje od odliva sredstava sa novčanih računa. Postoje i obrnuti slučajevi, kada predstavnici komitenta nude bančnim službenicima da „novčanu naknadu“, koju dobiju za otvaranje novčanih računa i za uzdržavanje od trošenja novca sa njih, međusobno dele sa radnicima banke. Međutim, tako sklopljeni dogovori samo su uvod u dalje nezakonito postupanje. To se događa kada predstavnici banke, poznajući situaciju svojih komitenata koji dobro stoje, nude drugima koji imaju potrebu za dodatnim sredstvima, kredite ili prodaju njihovih hartija od vrednosti koje će kupiti dobrostojeći komitenti, uz uslov da obezbede određena sredstva da se predstavnici komitenta koji raspolaže novcem „nagrade“. Predstavnici banke su

uvek u povoljnijoj situaciji jer raspolažu informacijama o tome kojem su komitentu potrebna dodatna sredstva i ko u datom vremenu raspolaže viškom sredstava, koja bi mogao uposliti mimo kriterijuma banke, zapravo zaobilaženjem tih kriterijuma, u poslove koji su u interesu određene nelegalne grupe a ispred interesa kompanije koju zastupaju. U tim odnosima moguće su brojne kombinacije koje, na osnovu informacija kojima raspolažu, kreiraju određeni pojedinci ili organizovane grupe u banci, a istovremeno dobro poznaju i rad internih kontrola u privrednim subjektima, o čemu dobijaju informacije od svojih „saradnika“ i, naravno, poznaju i organizaciju i rad interne kontrole u banci, što je za njih od izuzetnog značaja. Pored toga, predstavnicima „dobrih“ komitenata nude se dugoročni ili potrošački krediti pod vrlo povoljnim uslovima, a koji se pod određenim okolnostima i delimično ili u celosti otpisuju, i sl.

Ono što je u savremenim uslovima veoma „unosan“ posao jeste tzv. „pranje prljavog novca“. U stvarnosti, danas se promeću ogromne količine novca koje potiču iz kriminalnih aktivnosti (promet droge, promet oružja, promet raznih oblika deficitarne robe i dr.). Vlasnici takvog novca, kada se radi o malim količinama, nemaju problem da se sa tim novcem pojave u trgovinskim objektima i da ga utroše za kupovinu raznih artikala potrebnih u svakodnevnoj potrošnji. Takvi (sitni) vlasnici, takođe, ne suočavaju se sa problemima ako se sa malim količinama novca pojave u menjačnicama ili u bankama, ulažući tako stečeni novac na štednju. Međutim, problem za vlasnike „prljavog novca“³⁶⁵ javlja se u slučaju većih količina novca. Dolazi do problema u njegovoj upotrebi tokom vršenja bilo kakvog plaćanja u legalnim novčanim tokovima, jer se postavlja pitanje njegovog porekla i ukazuje na nelegalne kanale iz kojih potiče. Zato vlasnici takvog novca nastoje da u banci polože taj novac, da ostanu neotkriveni i da njime legalno posluju. Vlasnici takvog novca, za prihvatanje saradnje od strane službenika banke, nude privlačne nagrade. Takođe, nastoje da, preko privrednih subjekata koji se bave uvozno-izvoznim poslovima, takav novac „uvuku“ u legalne tokove, ili da kupovinom nekretnina novac daju u ruke pojedinaca koji će moći bezbedno da ga koriste. U svim ovim slučajevima banka ima značajnu ulogu — da svojim namernim aktivnostima ili nenamernim propustima omogući unošenje takvog novca u legalne novčane kanale.

Kada se u banci pojave velike ili neuobičajene količine stranog novca od pojedinih komitenata, banka ima obavezu da izvrši proveru načina na koji je takav novac stečen, odnosno da proveri njegovo poreklo. Najosetljiviji je upravo trenutak kada se takav novac pojavi u banci; ako službenici banke reaguju na pravi način, dobar deo nelegalno stečenog novca biće otkriven i zakonske radnje vezane za njegovo procesuiranje biće blagovremeno sprovedene, a kanali kriminalnih aktivnosti presečeni. Iz navedenih razloga, a u interesu sprečavanja kriminala,

³⁶⁵ Prljavi novac nije falsifikovani novac, to je sasvim ispravan novac koji je stečen na nezakonit način, na primer prodajom droge ili putem drugih nelegalnih aktivnosti.

odgovornost banaka izuzetno je velika. Treba naglasiti da službenici banke moraju biti veoma obazrivi prema svojim komitentima i klijentima — štedišama; za unošenje sumnje u legalnost sticanja određenog novca u stranoj valuti, koji pristiže u banku, trebalo bi da postoje ubedljivi razlozi, koji neće dovesti u pitanje ispravnost postupaka službenika banke, jer poverenje je manir kojim se privlače ulagači novca i komitenti.

3.3. Pribavljanje sredstava u bankama iz poslovanja sa stanovništvom

Pored sredstava koja se na žiro-račun banke slivaju preko žiro-računa privrednih subjekata u bankama tj. žiro-računa njenih klijenata, kao najobimnijeg promenljivog³⁶⁶ izvora bankarskog potencijala, banke veliki deo sredstava kojima posluju obezbeđuju iz odnosa sa stanovništvom, prvenstveno iz dinarskih i deviznih uloga građana na štednju. Naime, građani koji u nekom trenutku imaju višak dinarskih ili deviznih sredstava, koja im na kraće ili duže vreme nisu neophodna, ta sredstva ulažu u banku kako bi na njih ostvarili zaradu u vidu kamate. Banka ta sredstva koristi za plasiranje kao kredite drugim građanima ili privrednim subjektima, ostvarujući na njima zaradu na kamati, koja je veća od one kamate koju ona plaća licima koja su uložila novac na štednju. Zapravo, zaradu banke u ovom slučaju predstavlja razlika između aktivne kamate koju ona naplaćuje od dužnika kojima je odobrila kredit i predstavlja njene prihode, i pasivne kamate koju plaća štedišama a koja čini njene rashode.

Pored akcijskog kapitala, novca dinarskih i deviznih depozita bančinih komitenata, dinarski i devizni štedni ulozi predstavljaju najznačajniji izvor likvidnih sredstava kojima banka posluje i ostvaruje svoju zaradu. Stoga banka čini ogromne napore da privuče što više klijenata da kod nje otvaraju novčane račune, preko kojih će obavljati svoje poslovanje, i što više štediša da kod nje drže svoja slobodna novčana sredstva, kao devizne ili dinarske štedne uloge, kako bi tim novcem, koristeći ga, ostvarivala što veću zaradu — profit. Pored toga što je zadatak poslovne politike banke da obezbedi što veći volumen novčanih sredstava koja se promiseću preko žiro-računa i deviznih računa komitenata i dinarskih i deviznih štednih uloga, cilj njene poslovne politike je, isto tako, da obezbedi i odgovarajuću ročnost kako depozita komitenata, tako i štednih uloga građana. Naime, kada se novčana sredstva komitenta i štediša duže zadržavaju na računima kod banke, ona ima mogućnost da veći deo tih sredstava plasira na duže rokove i da na njih

³⁶⁶ Depoziti privrednih subjekata na njihovim žiro-računima kod banke svakodnevno se menjaju, i redak je slučaj da žiro-račun nekog subjekta miruje makar i jedan dan a da se na njemu ne izvrši neka promena, bilo povećanjem salda iz priliva, odnosno od uplata njegovih poslovnih partnera, bilo odlivom novca zbog isplata kojima klijenti izmiruju obaveze prema poslovnim partnerima, pa su ta sredstva na žiro-računima i nazvana promenljivim izvorom, čija dinamika promena zavisi od svakodневnih plaćanja i naplata na svim žiro-računima klijenata banke.

ostvaruje veću i stabilniju zaradu, a da time ne ugrozi svoju likvidnost i solventnost. To, drugačije rečeno, znači da ostvari veću zaradu i da obezbedi viši stepen sigurnosti komitenata i štediša, da će im njihova sredstva biti na raspolaganju u momentu kada im budu potrebna za njihove poslovne operacije. Sigurnost komitenata i štediša najbolja je reklama za banku i uslov privlačenja novih komitenata i ulagača.

Promene na računima uloga dinarskih i deviznih sredstava štednje banka ažurno evidentira u svom računovodstvu, kako bi u svakom momentu imala precizne podatke o tome koliko koji štediša ima sredstava na svom računu štednje i kolikom količinom sredstava iz osnova tih uloga banka može raspolagati. Ažurna evidencija omogućava banci da na osnovu pouzdanih informacija vodi politiku plasmana, na jednoj strani, i politiku sigurnosti, tj. da ima usaglašenu politiku ročnosti raspoloživih sredstava i obaveza koje proističu iz poslovanja. Za dinarske štedne uloge za svakog klijenta banka otvara poseban analitički račun, prilikom prvog uloga, i na tom računu ažurno evidentira sve promene, svaki priliv i odliv novca na njemu, tako da u svakom momentu može imati uvid u stanje na datom računu. Naglašava se da banka posebno otvara analitički štedni račun, za neoročena a poseban račun za oročena dinarska ili devizna sredstva za svakog klijenta, čime obezbeđuje ažurnu evidenciju o štednim ulozima po ročnosti, kao i informacije o ročnoj raspoloživosti sredstava štednih uloga, kako za dinarsku, tako i za deviznu štednju.

Evidentiranje štednih uloga dinarskih sredstava, po viđenju u knjigovodstvu banke, vrši se tako što se, kada se uloži novac na štednju, duži konto *001 Gotovina u blagajni*, a potražuje konto *402 Štedni depoziti (u dinarima)*, (001/402). Ovde je potrebno istaći da se u okviru sintetičkog konta *402 Štedni depoziti*, otvara analitički ili subanalitički konto — račun, pojedinačno za svakog ulagača — štedišu. Kada se dinarska sredstva podižu sa računa štednje zadužuje se odgovarajući analitički konto konkretnog štediša u okviru sintetičkog konta *402 Štedni depoziti*, a odobrava se konto *001 Gotovina u blagajni* banke, (001/402). Uloženi iznosi u blagajni se u toku dana uplaćuju na konto *000 Žiro-račun* banke, a odobrava se konto *001 Gotovina u blagajni*, (000/001). Podizanje novca sa žiro-računa u blagajnu knjiži se zaduženjem konta *001 Gotovina u blagajni*, i odobravanjem konta *000 Žiro-račun*, (000/001). Kada su u pitanju devizni štedni ulozi, prilikom ulaganja novca od strane štediša, za devizni ulog u banci tj. u njenom računovodstvu zadužuje se konto *051 Gotovina u blagajni u stranoj valuti*, a odobrava se konto u okviru sintetičkog konta *502 Štedni depoziti u stranoj valuti*, (051/502). Pri tome, u okviru sintetičkog konta *502 Štedni depoziti u stranoj valuti* otvara se analitički konto za svakog štedišu pojedinačno. U banci se na kraju ili u toku dana devizna novčana sredstva, dobijena ulaganjem, uplaćuju na devizni račun i knjiže kao zaduženje na konto *050 Devizni račun*, a odobrava se konto *051 Gotovina u blagajni u stranoj valuti*, (050/051). Isplate novca štedišama, iz devizne blagajne banke, knjiže se tako što se zadužuje

odgovarajući analitički konto konkretnog štediša, koji je podigao novac u okviru sintetičkog konta *502 Štedni depoziti u stranoj valuti*, a odobrava se konto *051 Gotovina u blagajni u stranoj valuti*. Podizanje deviznih novčanih sredstava u deviznu blagajnu, sa deviznog računa, knjiži se tako što se zadužuje konto *051 Gotovina u blagajni u stranoj valuti*, a odobrava se konto *050 Devizni račun banke, (051/050)*.

Na dinarska sredstva štednje obračunava se kamata u skladu sa utvrđenom kamatnom politikom banke, kojom se utvrđuje visina godišnje kamatne stope, po kojoj se vrši obračun kamate. Obračunata kamata pripisuje se glavnici štednog uloga, obračun i pripis se vrši najčešće na kraju svakog meseca. Nakon toga i na pripisanu kamatu, koja predstavlja deo nove glavnice, obračunava se kamata i na pripisane iznose, kao i na ranije uložena sredstva glavnice.

Obračun i pripis kamate na dinarska sredstva knjiži se tako što se zadužuje konto *601 Rashodi kamata po osnovu depozita*, a odobrava se odgovarajući analitički račun konkretnog štediša u okviru sintetičkog konta *402 Štedni depoziti, (601/402)*.

Na uložena devizna sredstva na štednju kod banke, takođe, obračunava se kamata u valuti u kojoj su sredstva štednje uložena, i pripisuje se glavnici štednog uloga. Visina kamatne stope, koja se primenjuje prilikom obračuna kamate na štedne uloge, usklađuje se sa utvrđenom poslovnom politikom banke, za vreme u kojem se ulog nalazio u banci.

Obračun i pripis kamate na devizne štedne uloge knjiži se u računovodstvenim evidencijama banke, tako što se za obračunati iznos kamate nakon odbitka odgovarajućeg iznosa poreza³⁶⁷ duži konto *601 Rashodi kamata po osnovu depozita*, a odobrava se konto *502 Štedni depoziti u stranoj valuti, (601/502)*. Važno je napomenuti da se kamate kao rashod na dinarska i na devizna sredstva štednje knjiže kao zaduženje na istom kontu *601 Rashodi kamata po osnovu depozita*, iako se kamate na deviznu štednju obračunavaju i pripisuju deviznim štednim ulozima u stranoj valuti. Razlog za to je što kamate na štedne uloge predstavljaju trošak banke koji se iskazuje u nacionalnoj valuti — dinarima. Pošto u brojnim slučajevima štediše podižu kamatu odmah nakon njenog obračuna, u tom slučaju duži se konto *601 Rashodi kamata po osnovu depozita*, a odobrava se konto *001 Gotovina u blagajni* za isplaćena dinarska sredstva, odnosno konto *051 Gotovina u blagajni u stranoj valuti*, za isplaćena devizna sredstva, po osnovu

³⁶⁷ Na kamatu, koja predstavlja prihod štediša, obračunava se određeni, zakonom propisani iznos poreza, kako na kamatu na dinarske štedne uloge, tako i na kamatu na deviznu štednju, pa se štedišama pripisuje čist iznos kamate, po odbitku poreza, a banka ima obavezu da obračunati deo poreza na štedne uloge uplati budžetu.

obračunatih i isplaćenih deviznih kamata. Naravno, u slučaju isplate nema pripisa kamata glavnici štednog uloga.

Depoziti po viđenju, kako dinarskih štednih uloga tako i uloga devizne štednje, neizvesni su i teško predvidiva promenljiva veličina. Stanje štednih uloga po viđenju u banci dosta se često i intenzivno menja, pa banka na osnovu iskustva iz ranijih perioda može procenjivati koliki deo depozita će se u kom periodu (sezoni) nalaziti na računima štediša u banci, odnosno kojim delom štednje može raspolagati i upotrebljavati ga u svojim poslovnim operacijama. Banka veoma teško, odnosno sa velikim stepenom rizika od nerealne procene, može ocenjivati i procenjivati ročnu strukturu depozita po viđenju, tj. koji deo štednih uloga će se podići relativno brzo u kratkom vremenu, a koji kasnije, u nekoj produženoj vremenskoj dimenziji. Procene se mogu kretati od ekstremnih krajnosti, npr. da će sve štediše podići svoje štedne uloge odmah ili u kratkom roku, ili pak da će se štediše maksimalno uzdržavati od podizanja i trošenja sredstava koja su uložile na štednju. Pored procena o ulozima, koji se već nalaze na štednji, banka procenjuje i očekivano povećanje ili smanjenje štednih uloga u narednom periodu, što je takođe predviđanje s mnogo neizvesnosti. Međutim, koristeći se iskustvom u određenim sezonskim promenama koje su prilično izvesne³⁶⁸, banka uz odgovarajuću dozu opreznosti daje procene kretanja štednih uloga, kako dinarskih tako i deviznih, pa na osnovu tih procena donosi odgovarajuće poslovne odluke o mogućem angažovanju sredstava štednje za svoje poslovanje. Kamate koje banke daju na dinarsku i deviznu štednju mogu biti privlačne ako su veće od stopa inflatornih kretanja, veće od koristi koja se može ostvariti raznim oblicima stimulativnih podsticaja koje trgovačke kompanije daju za kupovinu robe kod njih i za uredno ili prevremeno plaćanje obaveza potrošača po robnim kreditima, a privrednim subjektima za uredno ili prevremeno plaćanje kao što su, npr., kasa-skonta i dr. S obzirom na izuzetno veliki značaj štednih dinarskih i deviznih uloga za poslovanje banke, ona nastoji da raznim stimulativnim merama privuče što više štediša da kod nje drže svoja slobodna sredstva. Te mere odnose se, prvenstveno, na sigurnost da će štediše u svakom momentu, ili u skladu sa ugovorom o oročenju, moći da koriste svoja sredstva uložena na štednju, u stimulativnoj visini kamate koju banka plaća na uloge na štednju, na pružanje drugih raznovrsnih usluga kao što su plaćanje putem platne kartice, otvaranjem tekućeg računa štedišama, putem kojih će moći automatski da koriste kredite do određene visine o kojoj se dogovore sa bankom, kada se stanje njihovog novca na tekućem računu svede na nulu, i sl. Treba imati u vidu i činjenicu

³⁶⁸ Na primer, u sezoni poljoprivrednih radova zemljoradnici će podizati svoje štedne uloge, a u sezoni ubiranja i prodaje plodova štedni ulozi će se povećavati. Takođe, u sezoni kada se koriste godišnji odmori novac sa štednih uloga će se podizati, kao i u sezoni pripreme zimnice i polaska đaka u školu, a u međuvremenu štedni ulozi će rasti, naročito ako dođe do povećanja primanja zaposlenih i sl.

da na određenom području posluju dve ili više poslovnih banaka, pa između njih postoji i određeni stepen konkurencije u pogledu visine kamatne stope koju plaćaju na štedne uloge, kao i u pogledu drugih uslova, o kojima je bilo reči, i dr. Zbog situacije u našoj privredi i uvek prisutnog rizika od visoke stope inflacije, koja je često veća od visine kamate koju banka plaća na dinarsku štednju, kada štedni ulozi praktično gube deo svoje realne vrednosti, gotovo da ne postoji interesovanje građana za dinarsku štednju. Stoga su i građani i banke u Srbiji više zainteresovani za deviznu štednju. S jedne strane, građani tako pretvaranjem dinara u devize čuvaju realnu vrednost svog novca, a devize uvek mogu pretvoriti u dinare, kad im je to potrebno, a s druge strane, banke tako raspolažu čvrstom valutom za koju uvek postoji potražnja, mogu ostvariti određenu zaradu na kursnim razlikama, ili na bazi deviznih sredstava dobiti povoljne kredite ili sklopiti druge korisne aranžmane i tako doprineti boljem poslovanju.

U vođenju i realizaciji politike usklađenosti priliva i odliva novčanih sredstava, banka posebnu pažnju posvećuje ročnoj strukturi štednih uloga koje štedište drže u banci. Takođe, veliku pažnju posvećuje i vremenskom toku dospeća obaveza. Takva usaglašenost pruža banci sigurnost da će blagovremeno izmirivati svoje finansijske obaveze: ulagačima sredstava na štednju, deponentima koji drže svoja sredstva na žiro-računima i tekućim računima kod nje, i drugim poveriocima, i da će blagovremeno izvršavati svoje obaveze, koje proističu iz njenih poslovnih odnosa sa okruženjem. Da bi banka svojim klijentima i drugim poslovnim partnerima mogla da pruži što povoljnije i kompletnije usluge, ona nastoji da sredstva kojima posluje pribavi pod što povoljnijim uslovima, u čemu je od posebnog značaja ročna struktura štednih uloga, kao jednog od bitnih izvora njenog poslovnog potencijala.

Kako je već istaknuto, banka prihvata dinarske i devizne štedne uloge građana, stimulišući tu štednju raznim podsticajnim merama, u čemu su sigurnost i kamata najuticajniji instrumenti podsticaja. Isto tako, navedeno je da štedni ulozi po viđenju nose sa sobom niz neizvesnosti i rizika u poslovanju banke, kako u pogledu fluktuacije njihove visine, tako i u pogledu stabilnosti njihovog zadržavanja u bankarskoj organizaciji, što predstavlja značajan problem u kreiranju i operativnom sprovođenju poslovnih aranžmana, u kojima se banka angažuje. Radi toga banka nastoji da što više štednih uloga koje štedište drže kod nje bude oročeno na što duži rok, kako bi imala šire polje manevrisanja i veći izbor poslovnih mogućnosti da sa tim sredstvima napravi što povoljnije poslovne angažmane, kako u interesu svojih poslovnih partnera, tako i u interesu njenog povoljnijeg i efikasnijeg poslovanja. Kada su u pitanju dinarski štedni ulozi, oni su, kako je napred izneseno, u sadašnjim okolnostima u bankama u Srbiji gotovo zanemarljivi. Međutim, bez obzira na to, banke posvećuju značajnu pažnju i tom obliku štednje stimulišući ga visokim

kamatama i obećavajućom sigurnošću da će štedni ulozi biti blagovremeno isplaćeni, u čemu odgovarajuće garancije daje i država.³⁶⁹

U svom knjigovodstvu banka vodi odgovarajuću evidenciju o oročenim dinarskim štednim ulozima građana u okviru sintetičkog konta *402 Štedni depoziti*, a na analitičkim i subanalitičkim kontima tog sintetičkog konta, na primer na analitičkom kontu *4020* mogu se voditi dinarski štedni ulozi po viđenju a na analitičkom računu *4021 Oročeni štedni ulozi*, s tim što bi se štedni ulozi za svakog ulagača pojedinačno vodili na subanalitičkim kontima analitičkog konta *4021*.

Kada ulagač položi svoj dinarski ulog na oročenu štednju, u računovodstvu banke se taj događaj registruje zaduženjem konta *001 Gotovina u blagajni*, a odobrava se konto *402 Štedni depoziti*, (*001/402*), s tim što će se to, u smislu napred datog objašnjenja, knjižiti na analitički konto *4021*, odnosno na subanalitičkom kontu konkretnog ulagača, na primer *40210*, tako da se u svakom momentu zna koje je konkretno lice uložilo novac na oročenu dinarsku štednju. Kada su u pitanju dinarski polozi novca u blagajnu, ona taj novac u toku ili na kraju dana polaže na žiro-račun banke, što se u računovodstvenim evidencijama prati sledećim postupkom knjiženja: za položeni novac zadužuje se konto *000 Žiro-račun*, a odobrava se konto *001 Gotovina u blagajni*, (*000/001*). Podizanje novca sa žiro-računa u blagajnu knjiži se zaduženjem konta *001 Gotovina u blagajni*, i odobravanjem konta *000 Žiro-račun*, (*001/000*). Isplata dinarskih sredstava iz blagajne konkretnom štediši, po isteku vremena na koji je štedni ulog oročen, knjiži se tako što se zaduži konto *402 Štedni depoziti*, odnosno analitički i subanalitički konto konkretnog štediše, u okviru tog sintetičkog konta, a odobri konto *001 Gotovina u blagajni*, (*402/001*). Ukoliko u toku perioda na koji je novac oročen dođe do razročavanja štednog uloga, duži se analitički odnosno subanalitički konto u okviru sintetičkog računa *402 Štedni depoziti*, i to npr. na subanalitičkom kontu konkretnog štediše *40200*, a odobrava se, takođe, konto u okviru sintetičkog konta *402 Štedni depoziti*, odnosno subanalitički konto oročenih štednih uloga, konkretnog ulagača *40210*, (*402/402*), odnosno (*40200/40210*). Što se tiče kamate

³⁶⁹ Pod *obećavajućom sigurnošću* podrazumeva se što potpunije sticanje uverenja kod građana da će štedni ulozi biti blagovremeno, na zahtev štediša, isplaćeni i da će biti očuvana njihova realna vrednost. Takva uveravanja u Srbiji su neophodna, imajući u vidu našu blisku prošlost (kada su dinarski štedni ulozi inflacijom bili toliko obezvređeni, da građani nisu bili ni zainteresovani da ih podižu, a u tom pogledu nije postojala nikakva garancija niti zaštita od strane države). Međutim, kada su u pitanju devizni štedni ulozi, država se pojavila kao garant preuzimajući na sebe obavezu da preko budžeta isplaćuje građanima tzv. staru deviznu štednju, vršeći tu isplatu putem višegodišnjih rata, koja je vezana za štedne uloge kod većeg broja ranijih velikih državnih i privatnih, tzv. „piramidalnih“ banaka, nad kojima je, zbog poslovne nesposobnosti, pokrenut stečajni postupak. Treba naglasiti da su i štedni devizni ulozi nominalno zadržali, ali su realno izgubili svoju vrednost, tako da su štediše, naročito one sa većim ulozima, značajno oštećene.

na oročene dinarske štedne depozite, ona se knjiži na način kako je to objašnjeno i za štedne depozite po viđenju.³⁷⁰ Kamate na oročene, kao i na neoročene štedne uloge, predstavljaju rashod banke i knjiže se na dugovnoj strani konta *601 Rashodi kamata po osnovu depozita*, uz odobrenje subanalitičkog konta, na primer *40200*, u okviru sintetičkog konta *402 Štedni depoziti*.³⁷¹

Kada je u pitanju kretanje oročenih deviznih štednih depozita, oni se u računovodstvenim evidencijama banke prate slično, štednim deviznim ulozima po viđenju, o čemu je napred bilo reči. Za to evidentiranje koriste se druga analitička konta. Tako, kada štediša položi devizna sredstva u banku kao oročeni devizni štedni ulog, tada se u banci sprovodi sledeće knjiženje: zadužuje se konto *051 Gotovina u blagajni u stranoj valuti*, a odobrava se konto *502 Štedni depoziti u stranoj valuti*, (*051/502*). Pošto u kontnom okviru za banke ne postoji poseban sintetički konto za devizne štedne uloge po viđenju i za oročene devizne štedne uloge, onda se u okviru sintetičkog konta *502 Štedni depoziti u stranoj valuti* i štedni depoziti po viđenju vode u okviru analitičkog konta *5020*, a oročeni štedni ulozi u okviru analitičkog konta *5021*, dok se na subanalitičkim kontima u okviru analitičkog konta *5021* vodi pojedinačna evidencija o kretanju oročenih štednih uloga za svakog konkretnog ulagača. Tako, kada štediša uloži devizna sredstva na svoj devizni račun po viđenju, u bančinom knjigovodstvu zadužuje se konto *051 Gotovina u blagajni u stranoj valuti*, a odobrava se konto *502 Štedni depoziti u stranoj valuti*, ali to se odmah knjiži na analitičkom kontu *5020*, odnosno na subanalitičkom kontu *50200* na kome se evidentira štedni ulog za konkretnog štedišu.³⁷²

Kada su u pitanju oročeni devizni štedni ulozi, u banci se uplate novca evidentiraju tako da se zadužuje konto *051 Gotovina u blagajni u stranoj valuti*, a odobrava se konto *502 Štedni depoziti u stranoj valuti*, (*051/502*). Knjiženje se, u stvari, sprovodi tako što se odobrava analitički konto *5021*, na kome se evidentiraju oročeni štedni ulozi, odnosno na subanalitičkom računu, za konkretnog ulagača. Tako banka, putem sistematizovanih računovodstvenih evidencija, uvek ima tačnu informaciju kolika je visina ukupnih deviznih štednih uloga, kako po viđenju, što pokazuje analitički devizni konto *5020*, tako i za oročene devizne štedne uloge, što

³⁷⁰ Kamata se pripisuje glavnici štednog uloga, tako što se zadužuje konto *601 Rashodi kamata po osnovu depozita*, a odobrava se konkretan subanalitički konto u okviru sintetičkog konta *402 Štedni depoziti* (*601/40200*).

³⁷¹ Nekada se kamata na štedne oročene i neoročene depozite može pripisati oročenom ili neoročenom depozitu, pa u tom slučaju nema isplate, a kamate se u računovodstvu prenesu na oročeni ili neoročeni depozit u okviru sintetičkog konta *402*, na njegovu potražnu stranu, uz zaduženja konta troškova.

³⁷² Subanalitički konto *5020* račun je za samo jednog štedišu. Za sledećeg štedišu otvara se novi konto, na primer *5021*, za sledećeg *5022*, i tako redom, sve dok ima štediša.

pokazuje analitički konto 5021. Kako je u izlaganjima izneseno, banka uvek čini maksimalne napore kako bi štedišama, naročito onima koji drže oročene štedne uloge, ponudila što povoljnije uslove, da bi što više oročenih sredstava držali na svojim računima, i da ih držali što duže. Što se tiče kamata na štedne uloge, bilo da se radi o ulozima po viđenju ili oročenim ulozima, one predstavljaju trošak banke, pa se knjiže tako što se duži konto 601 *Rashodi kamata po osnovu depozita*, a odobrava se konto 502 *Štedni depoziti u stranoj valuti (601/502)*.³⁷³ Knjiženje se zapravo sprovodi preko analitičkog konta 5021, na subanalitičkom kontu konkretnog štediše, npr. 50210. Tako banka tereti svoje troškove i za kamate koje isplaćuje na štedne uloge po viđenju i na oročene dinarske štedne uloge, a, isto tako, i za kamate koje isplaćuje ili dopisuje glavnica na štednih uloga po viđenju i oročenih štednih uloga.

3.3.1. Nelegalne radnje i manipulacije štednim ulozima građana u bankama

Štedni ulozi, oročeni i neoročeni, dinarski i devizni, kako je to napred rečeno, predstavljaju jedan od značajnijih izvora sredstava u bankama, pa im one zato i posvećuju posebnu pažnju, s ciljem njihovog stalnog uvećavanja, kreiranjem najrazličitijih oblika podsticaja za privlačenje ulagača. Međutim, štedni ulozi, a naročito oni devizni, predstavljaju veoma jak mamac za lica sklona zloupotrebama. Štedne uloge, njihovo polaganje, visinu i kretanje, kontrolišu ulagači, proveravajući da li su evidentirane uplate na njihovim računima, kao i da li je podizanje novca ispravno registrovano, što čini i interna kontrola u banci. I pored toga, ipak se dosta često događa da se štedni ulozi zloupotrebe i da se u vezi s njima dešavaju razne kriminalne aktivnosti od strane pojedinih bančinih službenika. U vezi sa štednim ulozima, dinarskim ili deviznim, postoje brojne mogućnosti nelegalne manipulacije, od strane službenika. U tom pogledu prezentovaćemo samo neke od najčešćih i najkarakterističnijih.

³⁷³ Kada su u pitanju kamate, odnosno obračun kamata na štedne depozite, postoji mogućnost drugačijeg računovodstvenog evidentiranja i za obračunate kamate na štedne dinarske i devizne uloge. Ta mogućnost sastoji se u tome da se duži konto 601 *Rashodi kamata po osnovu depozita*, a da se odobri konto 420 *Obaveze po osnovu kamata*, uz prikazano knjiženje kamata na troškove. Ovakvo knjiženje za obračunate kamate sprovodi se u okviru sintetičkog konta 420, odnosno u okviru analitičkog konta 4200 za dinarske kamate i 4201 za obračunate devizne kamate, zapravo na subanalitička konta u okviru navedenih analitičkih konta 42001 za dinarske, odnosno 42010 za devizne kamate. Kasnije se sa tih konta kamate prenose na štedne uloge, dinarske ili devizne, kojima već pripadaju, ili ako se isplaćuju, onda se duže napred navedena konta u okviru sintetičkog konta 420 *Obaveze po osnovu kamata*, a odobrava se konto 001 *Gotovina u blagajni*, ili konto 051 *Gotovina u blagajni u stranoj valuti*. Ovakva procedura knjiženja prilikom obračuna i isplate kamata veoma retko se koristi i složenija je u odnosu na pokazana knjiženja u tekstu.

1) Prilikom polaganja štednih uloga, kad štediša preda novac blagajniku i za to dobije odgovarajuću potvrdu, on je time završio posao ulaganja i sasvim je normalno da očekuje da će službenici banke, poštujući proceduru prijema i evidentiranja novca, odgovorno završiti svoj deo posla. Međutim, postoji mogućnost da se primljeni novac, koji je uredno predat i za koga je izdata uredna priznanica o prijemu u blagajni banke, prisvoji od strane službenika banke, koji je novac primio. Duplikat priznanice koji je ostao blagajniku, i koji je trebalo da se prosledi računovodstvu na knjiženje štednog uloga, uništi se, pa položeni novac ostane neregistrovan. Zloupotreba, kada se radi o ovakvom slučaju, otkrije se tek kad se štediša interesuje za stanje svog štednog uloga, naravno ako ima sačuvanu priznanicu o ulogu. Kod ovakvog vida zloupotreba, lice koje je spremno da izvrši nelegalno delo oprezno je i vodi računa o tome od kog ulagača će prisvojiti novac. Ono to čini prvenstveno od onih ulagača koji retko podižu novac sa svojih štednih uloga, od starijih osoba koje su rasejane, od bolesnih osoba za koje proceni da njihov životni vek neće biti dug i sl. U slučaju da se štediša pojavi i traži svoj novac, tada je na raspolaganju mogućnost da se novac prebaci sa nekog drugog štednog uloga i trenutno nadomesti manjak na konkretnom štednom ulogu.

2) Službenici banke koji se bave nezakonitim radnjama često pribegavaju prebacivanju novca sa računa jednih štednih uloga, na druge. To čine tako što prenose novac sa drugih računa štednih uloga na račune štednih uloga sa kojih su prisvojili novac i to onda kada postoji opasnost da se pronevera otkrije. Takva operacija se izvodi tako što se novac prebacuje sa računa štediša za koje se očekuje da se neće skoro pojaviti za podizanje novca sa svojih štednih uloga. Ovakvi slučajevi teže se otkrivaju, a kada se otkriju ustanovi se da su delo organizovane grupe koja je kreirala i izvršila nezakonito prisvajanje novca štediša. Posledice po banku veoma su teške.

3) U nekim slučajevima, službenici banke, kojima se pruža takva mogućnost, obično oni koji rade na obračunu kamata, prilikom zaokruživanja iznosa obračunatih kamata sitne iznose prebacuju na poseban račun, koji otvaraju kao račun štednog uloga na svoje ime ili na ime nekog svog prijatelja; potom, kada se prikupi određena količina novca, podižu ga. Proneveru izvedenu na ovaj način štediše ne mogu da otkriju jer se radi, za njih, o zanemarljivim iznosima. To mogu da otkriju samo dobro uvežbane i stručne interne kontrole. Pronevere koje su rezultat grupisanja sitnih iznosa, na izneseni način, veoma se teško i retko otkrivaju, zato što čitavu operaciju izvodi jedan službenik banke, ili eventualno dvoje, koji rade na programskom obračunu kamata i koji su u banci ljudi od poverenja.

4) Pojedini službenici banke koriste priliku da, kad neki štediša umre, podižu novac sa njegovog štednog uloga. To se naročito dešava onda kada vlasnik štednog uloga nema porodicu koja bi se zainteresovala za nasleđe i koja nema saznanja o tome da li je umrlo lice imalo štedni ulog i koliki je iznos novca na njemu. Sve to

pruža mogućnost da počinilac pronevere ima osećaj da neće biti otkriven, što je jedan od bitnih povoda da se upusti u radnju ove vrste.

5) Porezi na kamate od štednih uloga često su korišćen način da pojedini službenici banke izvrše proneveru. Naime, prilikom obračuna kamata i poreza na njih, štediša nema jasnu predstavu o tome koliko je poreza obračunato na njegov štedni ulog, pa službenici banke, pored poreza koji se legalno obračunava i uplaćuje na ime poreza njegovim korisnicima, posebno zahvate jedan manji deo kamate na štedne uloge koji ostaje neotkriven, to uplaćuju na poseban, svoj račun, a zatim ga podižu. I ovaj način pronevere teško se otkriva, jer poreski korisnici dobijaju u celosti svoj deo novca, štediše, koji su zakinuti, ubeđeni su da su i oni dobili svoj deo kamate, pa ne reaguju, a za interne kontrole je otkrivanje ovakvih pronevera veoma teško, jer zahteva vrlo strpljiv rad i krajnje analitičan pristup.

6) Štedni ulozi, a naročito oni vezani za štednju u stranoj valuti, privlače pažnju lica koja se bave nezakonitim radnjama da se odluče na pranje tzv. „prljavog novca“. Lica koja raspolazu takvim novcem nastoje da ga ulože na štednju, čime ga uvlače u legalne kanale novčanih tokova; kada se novac nađe na računima štednih uloga u banci, on sasvim legalno može da obavlja svoju funkciju. U ovakvim slučajevima, prvi problem koji se javlja jeste sam čin polaganja novca na štedni ulog. Naime, službenici banke dužni su da, prilikom polaganja većih količina novca u stranoj valuti od strane štediše, provere njegovo poreklo, odnosno da, ukoliko za to postoji bilo kakav razlog, izraze sumnju da se radi o „prljavom novcu“ i da o tome obaveste nadležne organe. Ovo je naročito karakteristično zato što sama pojava velikih količina novca izaziva sumnju u regularnost njegovog sticanja. Zato se novac stečen na nezakonit način uzlaže na štednju u većem broju pojedinačnih uloga i na većem broju štednih računa. Imajući u vidu napred izneseno, vlasnici novca stečenog kriminalom nastoje da sa službenicima jedne ili više banaka ostvare odgovarajuću „saradnju“, što ovi čine uz primamljivu naknadu. Kada dođe do ovakve sprege, veoma je teško otkriti ovakve postupke. To je veoma složeno, pošto organi za otkrivanje nezakonitih poslova gube glavne saradnike koji iniciraju njihovo otkrivanje, a to su službenici banaka. Navedimo i to da se nekada i službenici banaka koji nisu uključeni u saradnju sa kriminalcima ne usuđuju da otkriju neuobičajene uloge novca na štednju ili da izraze sumnju u legalnost sticanja nekog iznosa, pošto su kriminalci veoma agresivni, pa to može imati štetne posledice po život lica koja takve sumnje izraze, ili po uslove života njihovih porodica. Naime, u brojnim slučajevima ispostavilo se da i u organima za otkrivanje nezakonitih poslova postoje ljudi koji su u sprezi sa kriminalcima.

7) Pored drugih nezakonitih radnji vezanih za raspolaganje novcem stanovništva na računima štednih uloga, postoji mogućnost da se od strane službenika banke zloupotrebi i poslovanje građana i da službenici svojim postupcima prikriju tragove tih aktivnosti, i eventualne signale koji mogu ukazati na postojanje nezakonite radnje, novcem na žiro-računima, tekućim i deviznim računima. To su već poznati slučajevi u

kojima pojedini službenici u bankama, koji rade sa žiro-računima, tekućim i deviznim računima građana, zloupotrebljavajući svoju službenu poziciju, podižu i prisvajaju novca sa žiro-računa odnosno tekućih i deviznih računa građana. Oni računaju da je to samo privremena pozajmica, dok prođe trenutna finansijska kriza, i da će taj novac vratiti kad im materijalne mogućnosti to dozvole. Službenici koji dolaze do novca na ovakav način, ako se pojavi vlasnik žiro-računa, tekućeg ili deviznog računa sa zahtevom da podigne svoj novac, vrše prebacivanje potrebnih količina novca za trenutnu isplatu sa računa drugih vlasnika računa, na račun konkretnog štediše, kako bi trenutno izvršili isplatu sa računa sa koga su prethodno podigli novac. Naročito je, u dosadašnjoj praksi, bilo izraženo često podizanje novca sa deviznih računa građana koji su dobijali novac od nekog člana porodice koji radi u inostranstvu, a koji retko dolazi, ili koji u inostranstvu izgubi život, pa njegove poslednje pošiljke novca službenik banke prisvoji. U tom slučaju, mogućnost provere da li je novac poslat, kada i u kojem iznosu, gotovo je nemoguća. U slučajevima pošiljki novca iz inostranstva, kao i u drugim slučajevima o kojima je napred bilo reči, službenici banke koji se bave kriminalnim aktivnostima vode računa o svim detaljima koji mogu voditi otkrivanju njihovog delovanja, maksimalno se trudeći da takvu aktivnost na ubedljiv način prikriju.

3.4. Drugi izvori sredstava banaka iz poslovnih odnosa

U poslovnim aktivnostima banke stalno nastoje da u svoje kanale privuku što više novčanih sredstava iz raznovrsnih izvora koja, na kraće ili duže vreme, mogu koristiti za svoje poslovanje i ostvarivanje svojih kratkoročnih i dugoročnih razvojnih ciljeva. Takva nastojanja banaka praćena su raznovrsnim kreacijama načina privlačenja privrednih subjekata ili građana koji u datom vremenu raspolažu viškom novca, kako bi ga banci stavili na raspolaganje, i kako bi ga ona produktivno uposlila, od čega bi koristi imali i vlasnici novca i banke. Angažovanje bankarskih organizacija na dopunskom obezbeđenju izvora sredstava za poslovanje stalno traje, i one u tom pogledu moraju da koriste svaku priliku kako bi pribavile slobodna novčana sredstva, ma gde se ona pojavila. U cilju stalnog obogaćivanja novih izvora novca za svoje poslovne aktivnosti, banke moraju neprekidno da kreiraju nove oblike stimulansa, kako bi vlasnici slobodnih sredstava bili zainteresovani da privremeno ili na duže vreme stave svoja sredstva bankama na raspolaganje.

Do sada smo se upoznali sa osnovnim, ili izvorima finansiranja poslovanja banaka koji predstavljaju dominantne oblike pribavljanja novčanih sredstava, kojima se banke koriste u svojim poslovnim misijama, a to su: 1) sredstva akcionara, prikupljena njihovim otkupom akcija; 2) sredstva na žiro-računima i tekućim računima privrednih subjekata — klijenata banaka; i 3) sredstva stanovništva koje građani ulažu kod banaka na štednju, kao dinarske ili devizne novčane uloge. Međutim, pored osnovnih izvora, banke koriste i mnoge druge dopunske oblike pribavljanja sredstava: razne kreditne aranžmane (o čemu će nešto kasnije opširnije biti reči). Na ovom mestu ćemo se baviti pitanjem nekih dopunskih

izvora finansiranja bankarskog poslovanja, koji nekada mogu biti i značajni, ali se u najmanju ruku ne smeju zanemariti, jer u nekim slučajevima i okolnostima i mala količina sredstava može mnogo da znači, naročito kada se sa relativno malim iznosom novčanih sredstava mogu pokrenuti ranije angažovana, po obimu velika sredstva, čime se ostvaruju i značajne poslovne koristi. Nećemo se detaljno baviti načinom računovodstvenog evidentiranja tih dopunskih sredstava, jer su postupci njihovog knjigovodstvenog obuhvatanja veoma slični već opisanom načinu pribavljanja sredstava iz opisanih izvora iz kojih banke finansiraju svoje poslovanje. Evidentiranje dopunskih izvora iskusne računovođe će u konkretnim slučajevima dobro razumeti, i neće im biti teško da se snađu u praćenju i kontroli tih evidencija u poslovnim knjigama banaka.

Pored navedenih, na imovinskim računima banke vode se i razni drugi oblici sredstava ili prava koja se mogu pretvoriti u novčana sredstva raspoloživa za angažovanje u njenim poslovnim aktivnostima. To su, prvenstveno, razni oblici imovine koji predstavljaju značajan deo operativnog dinarskog potencijala banke, kao što su:

1) Gotovinski ekvivalenti koji se evidentiraju u računovodstvu banke na nekom od analitičkih konta u okviru sintetičke grupe konta *002 Gotovinski ekvivalenti*. U stvari, radi se o raznim oblicima hartija od vrednosti, koje je banka otkupila od njihovih emitenata da bi zaradila na kamati koju nose, od dana kupovine, do roka dospeća. Te hartije od vrednosti mogu se brzo pretvoriti u gotovinska novčana sredstva, bez rizika, odnosno sa izuzetno niskim rizikom, da će do roka dospeća izgubiti od vrednosti na koju glase. To su: obveznice, blagajnički zapisi, državni zapisi, sertifikati o depozitu i druge hartije od vrednosti, koje je banka otkupila i drži ih u svom trezoru;³⁷⁴

2) Posebnu vrstu vrednosnih papira čine ostala novčana sredstva koja se vode na sintetičkom kontu *003*. U ovaj oblik novčanih sredstava ubrajaju se izdvojena sredstva na namenskim računima, menice, čekovi i drugi;

3) Depoziti viškova likvidnih sredstava, koji se u računovodstvu registruju u okviru sintetičkog konta *010*, na kome se iskazuju deponovani viškovi likvidnih sredstava, kojima je banka u datom trenutku raspolagala, a deponovala ih kod Narodne banke;

4) Opozivi depoziti, koji se vode na sintetičkom kontu *011*, koji predstavljaju realna novčana sredstva, deponovana kod drugih banaka ili Narodne banke, u skladu sa sklopljenim ugovorom o depozitu, za koja do momenta opoziva i povlačenja ne postoji rizik od gubitka vrednosti, ili je takav rizik zanemarljiv;

³⁷⁴ Neke hartije od vrednosti mogu se prodati drugim pravnim subjektima, s tim što banka zadržava pravo naplate kamate od dana kada ih je kupila do dana kada ih je prodala. Novi kupac takvih hartija od vrednosti, pored glavnice, stiče pravo i na naplatu kamate od momenta kada je hartiju od vrednosti kupio, do roka njenog dospeća.

5) Opozivi krediti koji se u poslovnim knjigama banke registruju na sintetičkom kontu 012, dati su krediti drugim bankama ili poslovnim partnerima. Oni se mogu opozvati u svakom momentu, u skladu s ugovorom, i pretvoriti se u gotovinu spremnu za plaćanje obaveza, ili za razna druga poslovna ulaganja;

6) Krediti po reprotransakcijama iskazuju se na sintetičkom kontu 013, u domaćoj valuti, po reprotransakcijama, u skladu sa reprougovorom o kupovini hartija od vrednosti, koji sadrži i obavezu o njihovom reotkupu;

7) Potraživanja za kamatu vode se u poslovnim knjigama na kontu 020, na kojem se vodi ovaj oblik potraživanja. Radi se o kamatama koje su obračunate a nisu naplaćene, i odnose se na tekući ili naredni obračunski period;³⁷⁵

8) Potraživanja za naknadu koja se iskazuju na kontu 021, a koja se odnose na tekući obračunski period, kao potraživanja za izvršene usluge, koje je banka obračunala i fakturisala poslovnim partnerima, za usluge koje im je izvršila, koje dospevaju za naplatu u tekućem ili narednom obračunskom periodu;

9) Potraživanja po osnovu prodaje koja se registruju u računovodstvu banke na kontu 022, a na kojem se iskazuju potraživanja od kupaca po osnovu prodaje materijalnih dobara ili usluga u domaćoj valuti. Banka često u svom poslovanju koristi i neka materijalna dobra; kada joj više nisu potrebna, ili su neke njene funkcije osposobljene da vrše razne vrste usluga, banka ta materijalna dobra fakturiše, pa se potraživanja, po tim osnovama, vode na ovom kontu;

10) U toku pojedinih obračunskih perioda dolazi do pozitivne promene fer vrednosti pojedinih derivata (izvedeni vrednosni papiri), pa se pozitivni efekti tih promena registruju na kontu 023 *Potraživanja po osnovu promene fer vrednosti derivata*;

11) Banka, kao i drugi poslovni subjekti, često je u prilici da daje avanse dobavljačima, kao i razne depozite i kaucije, i da po tom osnovu ima potraživanja koja predstavljaju deo njene imovine. Ova potraživanja banka registruje duženjem konta 030 *Potraživanja po osnovu avansa datih za obrtna sredstva*;

12) Napred navedenim, značajnijim imovinskim oblicima dinarskih sredstava, koji se nalaze u raznovrsnim potraživanjima banke, ne iscrpljuju se u celosti dinarski izvori sredstava banke, jer postoje i drugi oblici imovine, koji čine potencijal banke za obavljanje njenih poslovnih aktivnosti, tako što joj omogućavaju da odobrava kredite i vrši raznovrsne usluge svojim poslovnim partnerima iz privrede, stanovništvu i svojim

³⁷⁵ Kada se potraživanja za kamate suspenduju (privremeno ili trajno otpišu), to se knjiži na teret konta 029 *Ispravka vrednosti potraživanja za kamatu i za naknadu...*, ako je izvršena ispravka tih potraživanja u korist (odobranjem) konta 020 *Potraživanja za kamatu*, odnosno na teret konta 700 *Prihodi kamata po osnovu kredita*, i ako je kamata već oprihodovana, u toku obračunskog perioda, i na kraju na teret konta 600 *Rashodi kamata po osnovu kredita* ili u okviru nekog drugog sintetičkog, odnosno analitičkog i subanalitičkog, konta u okviru grupe konta 60 *Rashodi kamata*.

radnicima. U te druge izvore svrstavaju se: a) potraživanja po osnovu avansa datih za trajna ulaganja, koja se vode na kontu 031; b) potraživanja od zaposlenih, registrovana na kontu 032; c) potraživanja po osnovu preplaćenih poreza i doprinosa, koja se registruju na kontu 033; d) potraživanja za više plaćeni porez na dobit, koja se evidentiraju na kontu 034; e) potraživanja po sredstvima datim za obavljanje poslova u ime i za račun banke, koja se evidentiraju na kontu 035; f) ostala potraživanja iz operativnog poslovanja, koja se registruju u računovodstvu na kontu 036; g) potraživanja na prelaznim i privremenim računima, koja se evidentiraju na kontu 037; h) potraživanja u obračunu, koja se registruju na kontu 038, i druga.³⁷⁶

3.4.1. Neregularne radnje u bankama vezane za druge izvore sredstava

U poslovanju banaka gotovo da ne postoji posao u kome ne može biti zloupotrebe, i u vezi s kojim se ne mogu kreirati i izvršiti nezakonite aktivnosti, pa je takav slučaj i sa poslovima i aktivnostima na obezbeđenju dopunskih izvora sredstava banaka, o kojima je napred bilo reči. Doduše, predloženi dopunski izvori ređe su predmet izvršenja kriminalnih radnji, jer se u vezi s njima manje manipuliše gotovim novcem. Oni utoliko nisu privlačni za kriminalce, jer je teže izvesti operacije da bi se došlo do gotovog novca, koji se najčešće prisvaja. Zato ćemo ukratko predstaviti mogućnosti izvršenja kriminalnih aktivnosti u navedenom oblicima dopunskog pribavljanja sredstava u bankama.

- Polazeći od toga da banka svakodnevno svoje angažovanje usmerava na nove oblike aktivnosti za pribavljanje dodatnih izvora novčanih sredstava, to angažovanje je najintenzivnije u oblasti trgovine hartijama od vrednosti. Na ovom mestu naša pažnja biće posvećena kupovini vrednosnih papira i mogućnostima da se u vezi s tim načinom pribavljanja novca u banci pojave i ostanu, određeno vreme, neprimećene aktivnosti inspirisane nezakonitim aktivnostima. To automatski znači da predstavnici prodavaca i kupaca hartija od vrednosti, kao i na svakom tržištu, dolaze u poziciju da hartije, u dogovoru između kupaca i prodavaca, kupuju po većoj ili nižoj ceni od neke koja se, na neki način, smatra realnom. Pored ponude i tražnje, cena hartija od vrednosti dobrim delom zavisi i od umešnosti pregovarača koji predstavljaju suprotne strane u toj trgovini. Međutim, nekada može doći do toga da se pregovarači dogovore da visinom cene hartije od vrednosti ostvare za sebe ličnu korist na štetu jedne ili čak i obeju strana, kupca i prodavca. Pošto se hartije od vrednosti najčešće ne kupuju da bi se držale u trezoru banke, već da bi se

³⁷⁶ Kao što se vidi u dosad iznesenom, nisu navedena neka potraživanja, kao što su krediti, zato što upravo navedena potraživanja predstavljaju potencijal banke za odobravanje kredita. Krediti jesu potencijal banke, ali onaj koji je trenutno iskorišćen.

njima trgovalo, može se dogoditi da raniji prodavac kupi svoje hartije od vrednosti pre isteka njihovog roka dospeća, ali sada po nižoj ceni od one po kojoj ih je prodao i sl. Da bi se nelegalna aktivnost prikrila, u trgovinu se može uključiti i treći subjekat, koji može pretrpeti manipulaciju ili i sam biti uključen, samo da bi manipulisao ranijim prodavcem i kupcem, naravno, uz trojni dogovor, i sl. Mogućnosti za nezakonite radnje u trgovini hartijama od vrednosti brojne su, a kombinacije prevara još brojnije. Pri tome treba imati u vidu i činjenicu da se može manipulirati i rokovima dospeća, zamenom tj. prihvatanjem drugih hartija od vrednosti, koje praktično znače odlaganje naplate onih prethodnih, te izmene visine kamate novim hartijama i dr. Kod kontrole manipulisanja hartijama od vrednosti, moraju se proučiti svi detalji i postupci manipulacije, počev od inicijative za emitovanje, na jednoj, i inicijative za kupovinu hartija od vrednosti, na drugoj strani, pa do krajnjih poslova u vezi sa njihovom kupovinom i prodajom.

- Banka emituje svoje menice, čekove i druge instrumente obezbeđenja za plaćanje obaveza, čija se sigurnost plaćanja, na taj način, povećava, ili bolje reći garantuje. Naime, za tako obezbeđenu obavezu gotovo da nema rizika da neće biti plaćena, jer poverilac dobija svoja sredstva bez procedura vezanih za privolu dužnika da izvrši obavezu i bez eventualnog sudskog spora. Zato banka koja solidno posluje i kojoj je stalo do poslovnog ugleda izdvaja sredstva na poseban depozitni račun; ta sredstva služe za isplatu po datim instrumentima obezbeđenja plaćanja. U ovakvim slučajevima, kada postoji i ugovor vezan za izvršenje obaveze, moguća je određena manipulacija, uz dogovor između poverioca i dužnika, tako što lice koje je zaduženo da vodi računa o naplati potraživanja putem instrumenata obezbeđenja naplate, kod poverioca to ne učini blagovremeno, a dužnik povuče depozit sa posebnog računa i na taj način oslobodi rezervisana sredstva za plaćanje po instrumentima obezbeđenja i koristi ih za druge potrebe, koje preferira u datom trenutku. Isto tako, postoji i druga mogućnost: da dužnik na zahtev poverioca prihvati prevremeno plaćanje obaveze, odnosno realizaciju instrumenata obezbeđenja plaćanja. Naravno da se za takve radnje podrazumevaju i odgovarajuće stimulacije na jednoj ili drugoj strani, predstavnika poverioca ili dužnika, a nekada i obeju strana.
- Kada banka raspolaže viškom likvidnih sredstava, ona može, pored brojnih drugih mogućnosti za plasiranje takvih sredstava, da ih deponuje kod Narodne banke, ili da to učini kod neke druge banke, naravno, ukoliko ne podleže obavezi da sredstva deponuje Narodnoj banci. Moguć je i dogovor između lica iz one banke koja raspolaže viškom likvidnih sredstava i banke kojoj su sredstva u datom trenutku potrebna, o

usmeravanju tih sredstava zainteresovanoj drugoj banci, a da lica koja su aranžman pravila nelegalno steknu određenu ličnu dobit.

- Kada banka raspolaže nekim novčanim sredstvima koja joj u nekom trenutku, odnosno u nekom vremenskom periodu, nisu neophodna za njene poslovne aktivnosti, ona ih deponuje kod drugih banaka ili kod Narodne banke, kao opozive depozite. Ta sredstva, u slučaju potrebe, mogu u svakom trenutku da se opozovu i koriste od strane banke u njenim poslovnim procesima. Dakle, ovakav vid privremenog deponovanja sredstava, naročito kada se radi o opozivim depozitima kod drugih banaka, pruža mogućnost regularnog ili neregularnog dogovaranja između predstavnika banke deponenta i banke depozitara, u vezi sa uslovima deponovanja. Radi se o uslovima o kojima se pregovara, što je u normalnim i uobičajenim okolnostima sasvim legalno. Zapravo, to su uslovi u kojima se posao završava na regularan način, uz uvažavanje zakonskih propisa i dobrih običaja. Međutim, u tim dogovaranjima nekada se ispolje mogućnosti i za zloupotrebe, onda kada se koristi povoljnija pozicija jedne ili druge strane u pregovorima, deponenta ili depozitara. To su one okolnosti u kojima se dogovaraju uslovi polaganja sredstava opozivog depozita. Pod tim se podrazumeva mogućnost dogovaranja visine naknade za takav depozit koja je iznad ili ispod realne visine naknade u datom trenutku, što zahteva da se radi na štetu deponenta ili depozitara. Takođe, moguće je produžavati ili skraćivati rokove povlačenja, odnosno opoziva depozita, ili zamene jednog depozita drugim, uz povoljnije ili nepovoljnije uslove za jednu od strana u takvom poslu.
- Trenutni višak novca, kojim banka nekada raspolaže, ona upošljava, onda kada joj to interes nalaže, tako što odobrava opozive kredite drugim bankama, svojim komitentima ili nekim drugim subjektima. Banka je zainteresovana za angažovanje svog novca u ovakav oblik kredita jer joj to odgovara, zato što ih može povući u svakom momentu kada konkretne okolnosti njenog poslovanja to zahtevaju i kada se ugovorom tako utvrdi, što se obično i čini. Uslovi ovakvih kredita se između partnera regulišu ugovorima, pa se tom prilikom mogu ugovoriti bolji ili lošiji uslovi od realnih, u datim okolnostima, za jednu od ugovornih strana, a na štetu one druge. To se odnosi na uslove pod kojima se kredit stavlja na raspolaganje i pod kojima se koristi. Uslovi kredita vezani su za vreme stavljanja sredstava na raspolaganje korisniku, na način opoziva i na cenu kredita, koja predstavlja naknadu, koja se plaća za njegovo korišćenje. Kada su u pitanju ovakvi krediti, mogući su dogovori između predstavnika strana koje ugovaraju uslove puštanja kredita u opticaj i njegovog korišćenja, eventualnog odlaganja izvršenja obaveza i dr., slično kao i u prethodnom

slučaju. Zato su i štetne posledice koje iz tih dogovora proizlaze iste ili slične, kao i koristi ugovarača, dok su mogućnosti otkrivanja dosta složene; zato su nelegalne radnje njihovim počinocima i privlačne.

- Krediti po reprotransakcijama vezani su za poslove u kojima se najveći deo nekog posla pokreće i odvija iz sredstava koja se obezbeđuju kreditima za čije se vraćanje banci, kao obezbeđenje, daju odgovarajuće hartije od vrednosti. Te hartije banka prihvata kao pokriće za kredit koji odobrava i stavlja na raspolaganje partneru. Reprougovorom između banke i korisnika kredita regulišu se sva prava i obaveze ugovarača. U njih se obično ugrađuje i klauzula o retrootkupu hartija od vrednosti, što praktično znači obavezu o odlaganju vraćanja kredita. I u ovom slučaju, kao i u prethodna dva, postoji mogućnost da se ugovaraju lošiji ili bolji uslovi za odobrenje i korišćenje ovakvih kredita od realnih, koji su prisutni na tržištu, u datom vremenu, uz posledice koje snosi oštećena strana i koristi koje imaju akteri nelegalne aktivnosti.
- U svojim poslovnim knjigama banka registruje potraživanja za obračunate kamate, koja predstavljaju njen prihod koji nije naplaćen. Ta potraživanja se odnose na tekući ili naredni obračunski period. Potraživanja su vezana za kreditne poslove banke, zapravo za kredite koje je banka odobrila drugim bankama ili svojim komitentima, a nije ih naplatila. Kada se radi o ovim potraživanjima, iako je njihova naplata precizirana ugovorom o kreditu, ipak se otvara mogućnost dogovora između predstavnika kreditora i dužnika o rokovima, odnosno o vremenu naplate. U stvari, radi o odlaganju plaćanja tj. o produženju roka naplate u odnosu na utvrđene termine plaćanja, ugovorom o kreditu. Te produžene rokove naplate kamate, mogu prihvatiti službenici banke, koji su u ovakvim slučajevima u nadređenom položaju, jer odlaganje plaćanja zavisi od njih. Pored toga, dogovor se može kretati i u pravcu prevremene naplate, odnosno skraćivanja rokova za naplatu. Tada predstavnici dužnika imaju bolju pregovaračku poziciju. I u jednom i u drugom slučaju dogovor između ugovornih strana može ići u pravcu veće koristi za jednog ili drugog partnera, uz odgovarajuću nelegalnu korist pojedinaca. Otkrivanje ovakvog oblika nelegalnih aktivnosti pojedinih lica veoma je složeno, zato što postoje brojni razlozi da se partneru izađe u susret i pomogne, i pored privremene štete koju trpe banka ili poslovni partner, zavisno od toga ko je prihvatio pomeranje rokova naplate utvrđenih ugovorom o kreditnom poslu.
- Pored potraživanja za kamate i prihoda koje banka ostvaruje po tom osnovu, veoma značajne prihode ona realizuje i po osnovu naknada za usluge. Rok naplate tih naknada definisan je ugovorom između banke i partnera kome je usluga pružena, ili samim pravilima banke. Međutim, i

naplata ovakvih potraživanja može biti predmet dogovaranja o prevremenoj naplati ili njenom odlaganju, iz čega proizlaze i mogućnosti da onaj partner, odnosno njegovi predstavnici, za prihvatanje odlaganja ili prevremene naplate potraživanja za naknadu ostvare određene lične koristi.

- Kako je ranije naznačeno, banka u svom poslovanju ima potrebu da izvrši prodaju nekih materijalnih dobara kojima raspolaže, a koja joj više nisu potrebna, ili da vrši određene usluge za koje su neki njeni organizacioni segmenti osposobljeni, pa u vezi s tim dolazi u takav poslovni odnos u kojem ima potraživanja od kupaca. Uslovi naplate tih potraživanja, naročito ako se radi o značajnijim iznosima, regulišu se kupoprodajnim ugovorom, pa ti uslovi predstavljaju pravo poverioca i obavezu dužnika, koje treba poštovati. Međutim, prilikom samog ugovaranja kupoprodaje, i naknadno, javlja se mogućnost da jedna strana, odnosno jedan partner, ima veći interes od drugog da se posao uspešno završi, pa takvu poziciju koristi za postizanje boljih uslova prodaje, odnosno kupovine. Takva pozicija pregovarača pruža mogućnost za poslovno nekorektne dogovore između predstavnika partnera. Kada se posao ugovaranja završi i regulišu uslovi kupoprodaje, ostaje mogućnost da se u vezi s naplatom potraživanja odstupi u odnosu na ugovorene rokove za plaćanje obaveze, odnosno naplatu potraživanja. Ta mogućnost takođe može biti povod za nezakonite aktivnosti, kako bi se ostvarila nezakonita lična korist jednih ili drugih pregovarača — partnera. Otkrivanje takvog dela veoma je složeno.
- Banka, takođe, može imati dodatna potraživanja po osnovu promene fer vrednosti derivata. Pošto se radi o potvrdi promene fer vrednosti čije kretanje nije zavisno od ponašanja pojedinaca, mogućnosti za nezakonite radnje u vezi s tom promenom minimalne su. Ali, dešava se da se, koristeći se rastom te vrednosti, pojedini derivati iznose i prodaju ilegalno³⁷⁷, a njihov nedostatak se pokriva i prikriva u računovodstvenim evidencijama, povećanom vrednošću onih derivata koji ostaju u trezorima banke.
- Potraživanja po datim avansima, kaucijama i depozitima banke mogu biti zloupotrebljena od strane njenih službenika, neregularnim odlaganjem njihove naplate. Nekada zanemarivanjem rokova naplate ovakvih potraživanja može doći čak i do njihove zastarelosti, što podrazumeva i otpisivanje istih.

³⁷⁷ Ovde se misli na prodaju bez znanja legalnih organa banke. To, u stvari, čine pojedinci unovčavajući derivate preko svojih poznanika kod poslovnih partnera, za ličnu korist.

- Banka, takođe, može imati štete od neredovnog, pa i neregularnog naplaćivanja potraživanja od zaposlenih. Neredovno izmirivanje obaveza, odnosno neredovna naplata potraživanja od zaposlenih, može biti uzrokovana nepažnjom službenika banke, ili nemarnošću dužnika da izvrši svoje obaveze. S druge strane, naplata potraživanja od zaposlenih može biti i zloupotrebljena. To se događa kada zaposleni plaćaju svoje obaveze u gotovom novcu, kada se tako primljeni novac ne uplaćuje na račun banke već se prisvaja, a nadležni u banci nemaju informaciju o tome da se obaveze zaposlenih ne izvršavaju, jer lice koje je i proneverilo novac to prikriva. Isto tako, predmet pronevere može biti i naplata potraživanja od zaposlenih putem odbitaka preko platnih listi, kada lice koje vrši obračun plata i odbija od njih obaveze zaposlenih, te odbitke ne uplaćuje u skladu sa njihovom namenom već ih ili podiže u gotovom novcu, ili ih uplaćuje na svoj račun pa ih odatle naknadno podiže.
- Pored navedenih oblika retkih potraživanja banke, postoji i niz drugih, koja zbog svoje visine nemaju veći značaj na bančino poslovanje, a, isto tako, ređe su i predmet zloupotreba (npr. preplaćeni porezi i doprinosi, potraživanja za sredstva deponovana za izvršenje posla u ime i za račun banke, potraživanja na prelaznim i privremenim računima i druga).

U vezi sa blagovremenom naplatom dinarskih potraživanja banke, bitno je istaći stalno prisutan faktor inflacije u Srbiji. S jedne strane, to uzrokuje sledeću posledicu: što su duži rokovi naplate to sredstva u potraživanju gube od svoje vrednosti, pa svako odlaganje znači i gubitak realne vrednosti ovog oblika imovine. S druge strane, šteta se ogleda u tome što sredstva u potraživanju nisu u funkciji poslovnih procesa u banci.

3.5. Sredstava banaka iz deviznog poslovanja

U savremenim uslovima, prateći privredne tokove, banke se u svom poslovanju sve više okreću međunarodnim poslovnim aktivnostima, pa se pored gotovinskih i bezgotovinskih deviznih transakcija, sve više bave i drugim bankarskim poslovima vezanim za promet deviznih sredstava. U tom smislu, u dopunske izvore sredstava u bankama iz deviznog poslovanja svrstavaju se:

1) Kratkoročne hartije od vrednosti u stranoj valuti, koje se registruju na kontu 052 *Gotovinski ekvivalenti u stranoj valuti*, na kome se iskazuju neposredno unovčive hartije od vrednosti, koje se mogu unovčiti, uz zanemarljiv rizik od smanjenja vrednosti, čiji rok dospeća je do tri meseca;

2) Novčana sredstva u stranoj valuti koja imaju specifičan status, a vode se na kontu 053 *Ostala sredstva u stranoj valuti*, kao: izdvojena sredstva na namenskim računima, menice, čekovi i slično;

3) Devizna sredstva poslovnih banaka, koje imaju devizni priliv, pa ga delimično izdvajaju i uplaćuju kod Narodne banke Srbije, kod koje se vode na posebnom računu. U poslovnoj banci se ta sredstva registruju na kontu *060 Rezerva kod Narodne banke Srbije u stranoj valuti*. Taj vid sredstava obavezno se izdvaja u skladu sa zakonskim propisima i odlukom Narodne banke;

4) Devizni depoziti koje je banka položila u stranoj valuti, i vode se na kontu *061 Opozivi depoziti u stranoj valuti*, koje banka, u skladu sa ugovorom može da unovči uz zanemarljiv rizik od smanjenja njihove vrednosti;

5) Krediti koje je banka dala u deviznim sredstvima vode se na kontu *063 Opozivi krediti u stranoj valuti*, koje banka, u skladu sa ugovorom o dodeli, može unovčiti uz beznačajan rizik od gubitka njihove vrednosti;

6) Na kontu *063 Krediti po reprotransakcijama u stranoj valuti*, banka vodi date kredite za reprotransakcije, koje na osnovu reprougovora o kupovini hartija od vrednosti, koji sadrži klauzulu o obaveznom reotkupu, može bez smetnji ponovo otkupiti;

7) Banka je često u prilici da odobrava i daje kredite u stranoj valuti, na koje obračunava i prihoduje kamatu, koju joj dužnici po kreditu odmah ne isplaćuju, pa ih knjiži kao potraživanje za kamatu u stranoj valuti, na kontu *080 Potraživanja za kamatu u stranoj valuti*, koja se odnosi na tekući obračunski period i dospeva za naplatu u tom, ili narednom, obračunskom periodu;

8) U svom poslovanju banka u sklopu svojih aktivnosti vrši raznovrsne usluge vezane za poslovne transakcije sa stranim sredstvima plaćanja, pa te usluge fakturiše i naplaćuje u stranoj valuti. Takva potraživanja, koja se odnose na tekući obračunski period, a dospevaju za naplatu u tom ili narednom obračunskom periodu, banka u računovodstvu registruje na kontu *081 Potraživanja za naknadu u stranoj valuti*;

9) Banka je nekada u mogućnosti da neka dobra³⁷⁸ kojima raspolaže prodaje stranim poslovnim partnerima, pa po tom osnovu stiče potraživanja od kupaca iz inostranstva, koja registruje na kontu *082 Potraživanja po osnovu prodaje u stranoj valuti*;

10) Svojim poslovanjem banka dolazi u posed, odnosno stiče određene derivate u stranoj valuti³⁷⁹, koji zbog promena kurseva na deviznom tržištu banci donose neke pozitivne efekte, a ona ih registruje kao svoje potraživanje na kontu *083 Potraživanja po osnovu promene fer vrednosti derivata u stranoj valuti*;

³⁷⁸ Ta dobra mogu biti neka sredstva ili druge materijalne vrednosti koje je banka kupila za svoje potrebe, pa joj u datom trenutku nisu potrebna i prodaje ih; ili, banka može kupiti na domaćem tržištu neka dobra i prodati ih stranom kupcu, na osnovu čega stiče potraživanja u stranoj valuti.

³⁷⁹ Pod derivatima se podrazumevaju određene hartije od vrednosti.

11) Pored navedenih, banka može imati i neka druga potraživanja u stranoj valuti, koja registruje na kontu *084 Druga potraživanja u stranoj valuti*;

12) U svojim poslovnim aktivnostima banka nekada ima potrebu da, u cilju dobrog izvršenja određenog posla, daje avanse koje kao potraživanje registruje u svojim poslovnim knjigama na kontu *090 Potraživanja po osnovu avansa datih za obrtna sredstva u stranoj valuti*. U takva potraživanja ubrajaju se i dati depoziti i kaucije i neka druga, slična potraživanja od dobavljača, u stranoj valuti;

13) Isto tako, banka često dolazi u poslovnu poziciju da daje avanse dobavljačima za trajna ulaganja (u koja se ubrajaju nematerijalna ulaganja i ulaganja u osnovna sredstva), koja registruje na kontu *091 Potraživanja po osnovu avansa datih za trajna ulaganja u stranoj valuti*;

14) Zaposleni u bankama često za razne potrebe, kao što su službena putovanja ili neki drugi poslovi, podižu akontacije sa bančine blagajne, koje se tretiraju kao potraživanja banke od zaposlenih i registruju se na kontu *092 Potraživanja od zaposlenih u stranoj valuti*, sve dok se podignuta sredstva ne pravdaju i prebace sa ovog konta na troškove;

15) Banka, u cilju efikasnog izvršenja nekih specifičnih poslova, iste poverava nekom poslovnom partneru (privrednom subjektu ili banci), da ih obave u njeno ime i za njen račun. Naime, banka smatra da će drugi to učiniti efikasnije i jeftinije, nego kad bi se sama u tome angažovala, posebno ako u takvim poslovima nema iskustva ili nema stručnih kadrova da te poslove obavi. Zato banka za obavljanje specifičnih poslova daje unapred određena sredstva, kako bi partner mogao nesmetano da ih izvrši. Tako isplaćena sredstva banka kao svoje potraživanje evidentira u računovodstvu na kontu *095 Potraživanja po sredstvima datim za obavljanje poslova u njeno ime i za njen račun u stranoj valuti*. Kada se posao izvrši, sprovode se odgovarajuća knjiženja kojima se ovaj konto odobrava a duže se druga odgovarajuća konta vezana za konkretan posao;

16) Banka često obavlja i neke sporadične i povremene operativne poslove iz kojih nastaju određena potraživanja, za čije evidentiranje i praćenje nije predviđen poseban sintetički račun, pa se takva potraživanja evidentiraju na kontu *096 Ostala potraživanja iz operativnog poslovanja u stranoj valuti*. Kada se ta potraživanja naplate ili pravdaju ovaj konto se odobrava i tako zatvara;

17) Nekada se, u datoj situaciji, za nastala potraživanja banke ne može precizno utvrditi osnov iz kog su nastala, pa se u računovodstvenim evidencijama registruju na kontu *097 Prolazni i privremeni račun u stranoj valuti*. Kada se utvrdi osnov potraživanja, ovaj konto se odobrava i tako zatvara, a duži se odgovarajući konto na kome se knjiži potraživanje čiji je osnov definisan;

18) Neka potraživanja banke utvrđuju se odgovarajućim obračunom sa poslovnim partnerima, jer se u trenutku knjiženja dokumenta o nastalom potraživanju nije mogao precizno utvrditi osnov nastanka potraživanja tj. sa čim u

vezi je ono nastalo, pa se u računovodstvu registruje na kontu *098 Potraživanja u obračunu u stranoj valuti*;

19) U svom poslovanju banke su često u prilici da mogu otkupiti zlato ili druge plemenite metale, pa ih drže u svom trezoru, i prodaju ih u momentu kada se steknu povoljni uslovi za njihovu prodaju, ili kad to nalažu poslovni interesi. Ovaj vid imovine u posedu banaka karakterističan je po tome što je rizik od gubitka njene vrednosti zanemarljiv. Zlato se u računovodstvenim evidencijama banke vodi na kontu *070 Zlato*, a ostali plemeniti metali na kontu *071*. U slučaju prodaje duže se kupci, ili neki od novčanih računa, ako je prodaja plemenitih metala odmah naplaćena, što je najčešći slučaj.

Na izneseni način, dosta su iscrpno prikazana najznačajnija potraživanja u stranoj valuti, koja na raznovrsne načine predstavljaju izvore potencijala banke, odnosno određene imovinske oblike u stranoj valuti koje banka, pod odgovarajućim okolnostima, može relativno brzo pretvoriti u novčana sredstva, uz zanemarljiv rizik od gubitka njihove vrednosti, te sa njima može obavljati određene bankarske aktivnosti.

Na ovom mestu nisu prikazani kratkoročni i dugoročni krediti, koje banka odobrava svojim poslovnim partnerima u stranoj valuti. Naime, devizni krediti odobreni u stranoj valuti dati su iz sredstava banke, pa u evidencijama banke oni u suštini predstavljaju njen potencijal; oni zaista to i jesu, ali dok su u korišćenju taj potencijal je izmešten i koriste ga poslovni partneri kojima je kredit odobren tj. kojima su sredstva stavljena na raspolaganje. No, kako dati krediti predstavljaju jedan od najznačajnijih osnova po kome banka obezbeđuje i stiče svoje prihode, oni će biti posebno obrađeni. Treba na ovom mestu istaknuti sledeće: kada se radi o kreditima koje banka odobrava, oni nekada predstavljaju i brzo naplativ izvor gotovih novčanih sredstava, pa se neki od plasiranih kredita čak mogu naplatiti u kraćem roku od nekih kratkoročnih hartija od vrednosti. Ovde se, naravno, radi o kratkoročnim kreditima koje banka odobrava na rokove do tri meseca.

3.5.1. Nelegalne radnje u bankama vezane za devizno poslovanje

Sa rastućim intenzitetom komunikacije između privreda raznih zemalja, sa sve snažnijim povezivanjem svetske ekonomije, ubrzaniji, kompleksniji i obimniji su i međunarodni novčani tokovi, pa poslovanje stranim valutama postaje sve prisutnije u bankarskim poslovima. Sa rastom učešća aktivnosti sa stranim valutama u bankama, u toj oblasti rastu i mogućnosti kreiranja i realizacije nezakonitih aktivnosti. Pitanja vezana za izvršenje i otkrivanje kriminalnih radnji u bankama u vezi s deviznim sredstvima složenija su od otkrivanja izvršenja takvih radnji, kada je u pitanju poslovanje domaćim sredstvima plaćanja. Ta složenost se ogleda u tome što rad sa stranim sredstvima plaćanja zahteva specifična stručna znanja, s jedne strane, i što se službenici domaće banke mogu povezati sa službenicima novčanih institucija u inostranstvu, pa tako povezani kreirati specifične oblike nezakonitih

radnji. U nastavku ćemo ukratko dati opise nekih oblika nezakonitih poslova, koji se u bankama javljaju, vezano za napred izložene aktivnosti na pribavljanju sredstava u stranim valutama.

- Kupovina kratkoročnih hartija od vrednosti, kao čin upošljavanja efektivnih novčanih sredstava, predstavlja momenat kojim se otvaraju mogućnosti za nelegalne radnje u manipulisanju novčanim sredstvima banke. Naime, pošto su i kratkoročne hartije od vrednosti predmet prometa na novčanom tržištu, i njihova tržišna cena, odnosno vrednost, varira u zavisnosti od ponude i tražnje za njima, pa se iz toga javlja mogućnost da se iste kupuju ili prodaju po većoj ili manjoj ceni od one koja se u datim okolnostima može postići na tržištu, u konkretnom vremenu. Upravo takve okolnosti, što podrazumeva da se kratkoročne hartije od vrednosti mogu kupiti po realnoj ceni koja se u datom trenutku mogla postići, omogućavaju akterima koji se javljaju kao predstavnici kupca ili prodavca takvih vrednosnih papira, da iste kupuju ili prodaju po ceni koja je veća ili manja od aktuelne tržišne cene. Takva mogućnost može biti povod za dogovaranje predstavnika kupca i prodavca kratkoročnih vrednosnih papira o kupovini, odnosno prodaji kratkoročnih hartija od vrednosti po većoj ili nižoj ceni od tržišne, naravno na štetu kupca ili prodavca takvih hartija, odnosno u korist jednog ili drugog.³⁸⁰ Naime, da bi jedan partner imao koristi drugi mora trpeti štetu. Iza takvih dogovora kriju se i dogovori o nezakonitoj zaradi predstavnika kupca ili prodavca, ili najčešće i jednog i drugog.
- Novčana sredstva na izdvojenim računima, menice, čekovi i slično, mogu biti predmet zloupotrebe, tako što se sredstva na izdvojenim računima preusmeravaju za druge svrhe u odnosu na one kojima su namenjena, što znači da se nenamenski koriste, iza čega gotovo uvek stoji i korist koja nije zasnovana na zakonskim osnovama. Čekovi i menice, takođe, mogu biti predmet zloupotrebe, kada se koriste za nelegalne radnje i sticanje nezakonite koristi. Međutim, ovakvi novčani instrumenti ređe su predmet zloupotreba jer ih je teško realizovati pretvaranjem u efektivni novac.
- Devizna sredstva, koja se izdvajaju kao obavezna rezerva na posebnom deviznom računu kod Narodne banke Srbije, ne zloupotrebljavaju se u svrhu nezakonitih radnji radi sticanja protivzakonite koristi pojedinaca. Ta transakcija ne pruža mogućnost za neke dogovore između predstavnika

³⁸⁰ Kada se kratkoročne hartije od vrednosti prodaju po ceni većoj od tržišne, prodavac ima korist a kupac štetu, tačno u visini razlike u ceni (odnosno vrednosti) između prodajne i tržišne cene, odnosno tržišne vrednosti. Međutim, kada se takve hartije od vrednosti prodaju po ceni nižoj od tržišne, tada prodavac trpi štetu a kupac ima korist, tačno u visini razlike u ceni između tržišne i ostvarene cene po kojoj su hartije od vrednosti prodate, odnosno kupljene.

Narodne banke i poslovne banke, izuzev u slučaju da u nekom momentu uz saglasnost službenika Narodne banke poslovna banka ne izdvoji odgovarajući, propisom utvrđeni, iznos deviza u obaveznu rezervu.

- Opozivi depoziti u stranoj valuti mogu biti predmet nelegalnog raspolaganja deviznim sredstvima. Poslovna banka polaže svoja devizna sredstva kao opozivi depozit kod Narodne banke, ili kod neke druge banke, i može ih, u skladu sa ugovorom, povući iz depozita. Zahvaljujući činjenici da novac u depozit ostavlja banka koja u datom trenutku raspolaže viškom likvidnih sredstva i na taj način ih produktivno upošljava, a da novac u depozit prima banka kojoj su takva sredstva potrebna, javlja se mogućnost dogovora između predstavnika dveju banaka da se sporazumeju o ceni takvog depozita, koja je ispod ili iznad cene koja se na opozive depozite postiže, ili da se produži ili skрати rok opozivog depozita. Iza tih dogovora podrazumeva se lična korist predstavnika jedne, druge ili obeju banaka, zavisno od toga koja je strana u aranžiranju takvog posla u povoljnijoj poziciji.
- Opozivi krediti u stranoj valuti, isto tako, mogu biti predmet nelegalnih dogovora i nezakonitih aktivnosti. Predmet dogovora iz koga, kao posledica, nastaju nezakonite radnje može biti cena takvog kredita i rok opoziva, u kome jedna ili druga banka trpi štetu, a njihovi predstavnici, koji pregovaraju i dogovaraju se, imaju ličnu korist. Ta se radnja ne može otkriti bez detaljnog upoznavanja sa takvim aranžmanom i bez dubinske analize čitave procedure odobravanja kredita i povlačenja sredstava, jer se signali o nelegalnim postupcima mogu pokazati u najsitnijim detaljima navedene procedure.
- Kredite po reprotransakcijama, u stranoj valuti, banka odobrava u skladu sa reprougovorom, u kome se utvrđuju uslovi kredita. U ugovore se najčešće ugrađuje i klauzula o reotkupu hartija od vrednosti, na osnovu kojih je reprokredit odobren. Kod ovakvih kredita, kao i kod drugih, postoji mogućnost ugovaranja boljih ili lošijih uslova od regularnih, u čemu štetu trpi korisnik kredita ili banka, a ličnu korist imaju predstavnici jedne, druge ili obeju strana, koji su dogovarali uslove kredita i utvrđivali prava i obaveze jedne i druge strane.
- Odobravajući kredite u stranoj valuti banka, pored ostalog, otvara mogućnost svojim predstavnicima, koji ugovaraju uslove takvih kredita, da u kontaktu sa predstavnicima korisnika kredita dogovore i ugovore uslove koji odstupaju od regularnih i uobičajenih, na štetu banke kao kreditora, ili korisnika kredita, a za ostvarivanje lične koristi jednih, drugih ili predstavnika obeju strana, zavisno od pozicije pregovarača.

- Za transakcije vezane za strana sredstva plaćanja, kao i za druge poslove koji se odnose na devizno poslovanje, banka, u skladu sa svojim pravilima, fakturiše raznovrsne usluge, iz čega nastaju i njena potraživanja u stranoj valuti. Ta potraživanja banka od korisnika usluga naplaćuje odmah ili u nekom odloženom roku, zavisno od utvrđenih termina za naplatu takvih potraživanja, ili u skladu sa dogovorom. Mada su cene usluga banke utvrđene njenim pravilima, odnosno unutrašnjim aktima, u nekim slučajevima, naročito kada se radi o većoj vrednosti i većem valutnom iznosu, cena i vreme plaćanja usluge mogu se i ugovarati. Tada, naročito ako se radi o učestalom vršenju vrednih usluga, predstavnici banke i korisnika usluge mogu se dogovoriti o povoljnijim ili nepovoljnijim uslovima vezanim za cenu i rokove naplate usluge koju banka vrši korisniku, u korist banke ili korisnika, a na štetu onog drugog. To podrazumeva i ličnu korist predstavnika jedne, druge ili obeju strana koje učestvuju u ugovaranju datih poslova. Pri tome se obično radi o ljudima od „poverenja“, koji kreiraju i realizuju takve nezakonite radnje. Signali o nezakonitim aktivnostima mogu se zapaziti samo detaljnim proučavanjem i analizom svih elemenata vezanih za izvršenu uslugu, njenu cenu i rokove utvrđene za naplatu, kao i analizom realizacije same usluge i njene naplate.
- Prodajom materijalnih dobara, ili vršenjem nekih značajnih usluga stranim partnerima, banke dolaze u poziciju da svoja potraživanja od kupaca naplate pre ili kasnije od ugovorenog roka, naravno, uz saglasnost obeju partnerskih strana, banke kao prodavca i stranog kupca. U dogovorima oko cene prodaje i rokova naplate, i u ugovorima kojima se finaliziraju dogovori, mogući su različiti nastupi jedne i druge strane čiji su interesi prilikom ugovaranja suprotstavljeni, jer i jedna i druga strana, u normalnim okolnostima, nastoji da stekne pregovaračku prednost i postigne što povoljnije uslove za stranu koju zastupa, bilo u pogledu cene, bilo u pogledu rokova plaćanja.³⁸¹ Takva nastojanja pružaju mogućnost za dogovore koji idu na štetu kupca ili prodavca, a u korist onog drugog. U tom slučaju predstavnici kupca, prodavca ili oba partnera stiču nezakonitu korist. Signali nezakonite radnje mogu se uočiti u ceni koja ne odgovara realnoj, ili neuobičajeno kratkim ili dugim rokovima plaćanja kupovine.

³⁸¹ Kada je u pitanju cena, jasno je da svako njeno sniženje znači korist za kupca i nepovoljniju situaciju za prodavca, i obrnuto. Međutim, kada su u pitanju rokovi plaćanja, u tome su, na određeni način, interesi kupca i prodavca, takođe suprotstavljeni, jer kupac nastoji da rokovi budu što duži kako bi besplatno koristio tuđa sredstva za svoje poslovanje, a prodavac nastoji da rokovi budu što kraći kako bi mogao racionalno da koristi sopstvena sredstva.

- Kod kupovine, ili na drugi način pribavljenih derivata (određenih izvedenih hartija od vrednosti, iz originalnih), lica koja derivate pribavljaju dolaze u kontakt i aranžiraju poslove sa predstavnicima emitenata hartija od vrednosti ili njihovih posjednika, pri čemu su mogući dogovori o ceni derivata i eventualnom reprogramiranju rokova dospeća za njihov otkup. Pri tome su mogući dogovori o nezakonitim radnjama, čiji signali se javljaju u neobično niskoj ili visokoj ceni derivata, odnosno kratkim ili previše dugim rokovima za njihov otkup, a time štetu trpi posjednik ili emitent derivata.
- Vezano za neka druga potraživanja, predstavnici banke mogu, u kontaktu sa poslovnim partnerima od kojih su potraživanja nastala, sklopiti nekorektne dogovore i ostvariti za sebe, za predstavnike partnera, ili za jedne i druge, nelegalnu korist. Takve radnje se otkrivaju tek ako se aranžmani u vezi s kojima nastaju takve aktivnosti često ponavljaju, jer tada postoji veća verovatnoća da se ispolje signali kriminalne radnje, kroz neuobičajene potrebe za takvim poslovima i kroz neobične uslove kojima se regulišu prava i obaveze partnera.
- Pravdanje avansa datih za dobro izvršenje posla vezano je, kako i sam naziv takve transakcije govori, za uspešno izvršenje posla, kako po njegovom obimu, tako i po kvalitetu istog. Upravo zato što urađeni posao podleže određenoj kontroli i oceni uspešnosti i kvalitetnog izvršenja, otvara se mogućnost za različite nelegalne dogovore između predstavnika banke i izvršioca posla. Dogovor se može odnositi kako na obim izvršenja ugovorenog zadatka, tako i na njegov kvalitet. To se čini tako što će predstavnici banke prihvatiti da je posao završen u celosti, iako je isti samo delimično, odnosno nekompletno obavljen, te iako nije postignut kvalitet izvršenja u skladu sa ugovorom. U vezi s ovom vrstom avansa moguće je i da se pre započinjanja posla za čije se dobro izvršenje daje avans, dà previsok ili prenizak avans što je, takođe, predmet dogovaranja i ugovaranja. Ugovor o dobrom izvršenju posla, za koji se daje odgovarajući avans, sastavljen je iz više pojedinačnih segmenata celine, koja predstavlja ukupan posao. S obzirom na to da se radi o različitim fazama pripreme i realizacije posla, počev od ugovara, obima i kvaliteta, davanja avansa za njegovo dobro izvršenje, pa do načina i procedure prijema posla od strane banke, koja je naručilac, otvara se prostor mogućnostima da se u pojedinim delovima ugovorenog zadatka naprave određene korekcije i odstupanja, naročito u realizaciji i oceni izvršenja. Radi se o odstupanjima koja nisu u skladu sa realizacijom kompletnog posla, a kojima se narušava cilj usmeren na postizanje određenog obima i kvaliteta konačnog proizvoda koji je predmet ugovora i za čije uspešno izvršenje je i dat avans. Nekorektan dogovor između predstavnika banke i

partnera, kome je posao poveren, može ići u pravcu prihvatanja nepotpunog obima izvršene narudžbe, lošijeg kvaliteta, rokova izvršenja, davanja većeg ili manjeg iznosa avansa od realnog i sl. Signali nezakonitih radnji u poslu za koji je dat avans za dobro izvršenje, mogu se javiti u bilo kojoj fazi realizacije posla, pa se samo dubinskom analizom svih faza mogu uočiti signali nezakonitih aktivnosti; njih može da detektuje samo iskusan i dobro edukovan računovođa. Ne treba ispustiti iz vida ni činjenicu da i samo ugovaranje obima i kvaliteta posla može biti predmetom zloupotrebe, tako što se za određenu cenu ugovara manji obim ili lošiji kvalitet posla od uobičajenog ili normalnog.

- Kako je ranije prezentovano, banka je nekada u poziciji da daje avanse dobavljačima, vezano za neke nabavke materijalnih dobara ili za neke programe, studije, za kupovinu intelektualne svojine, intelektualnih usluga i slično, pa u vezi s tim i stiže potraživanja za date avanse. Kada se radi o avansima, oni mogu biti u manjem ili većem iznosu u odnosu na vrednost posla za koji se daju, a isto tako, interesantno je i vreme u kome je utvrđena obaveza za uplatu avansa. Kakav će dogovor predstavnici banke postići sa predstavnicima dobavljača zavisi od konkretnih uslova, odnosno od pozicije pregovarača. U tome predstavnici banaka nastoje da iznos avansa, u odnosu na vrednost posla, bude što manji a rok za uplatu što duži. S druge strane, predstavnici dobavljača nastoje da iznos avansa u odnosu na ukupan posao bude što veći a rok uplate što kraći. Takvi suprotstavljeni interesi su na određeni način uobičajeni i legitimni, ali oni daju povod i otvaraju mogućnost da predstavnici banke i dobavljača stupe i u druge odnose i postignu dogovore na štetu banke ili dobavljača, a u korist jednih i drugih predstavnika. Signali da se radi o nezakonitim radnjama uočavaju se u pre niskom ili previsokom iznosu avansa u odnosu na vrednost ukupnog posla i u kratkom ili predugom roku za njegovu uplatu.
- Rad blagajne vezan za razne vrste izdataka novca, koji za razne svrhe podižu zaposleni, čest je predmet zloupotreba, bilo da zaposleni podignuti novac ne pravdaju odgovarajućom, na zakonu zasnovanom, dokumentacijom, bilo da blagajnici prepravljaju tj. falsifikuju dokumenta kojima su zaposleni pravdali podignuti novac. Tu se uglavnom radi o akontacijama za službena putovanja, akontacijama zarada, o potraživanjima i uplatama radnika za razne vrste kredita, koje poslodavci daju zaposlenima i sl. Oblici prevara po ovom osnovu mogu biti raznovrsni i brojni, pa se mogu uočiti samo pažljivom kontrolom i analizom dokumentacije kojom se takva potraživanja od zaposlenih pravdaju. Dobra kontrola podrazumeva poznavanje akata poslovnog

subjekta, kojima su regulisani izdaci za zaposlene, vezani za lična i druga primanja, kao i poznavanje zakonskih propisa vezanih za tu oblast.

- Poveravanje nekih specifičnih poslova drugim subjektima, da ih u ime i za račun banke obave, najčešće je, kako je to ranije izneseno, vezano za davanje određenih sredstava unapred na ime avansa, kako bi partner kome je posao poveren isti nesmetano mogao da obavi, bez angažovanja vlastitih sredstava. Za tako data sredstva partneru, kome je posao poveren, banka ima potraživanje koje se gasi tek po završenom poslu, jer se tako data sredstva uračunavaju u iznos koji se partneru konačno plaća za izvršenu uslugu. S obzirom na to da se radi o specifičnom poslu, dogovaranje o njegovoj realizaciji dosta je složeno, jer banka u takvim poslovima nema iskustva pa ih zato i poverava drugom subjektu. Predstavnici banke kupca usluge i predstavnici poslovnog partnera kome se posao poverava prave dogovore i ugovaraju visinu naknade za izvršeni posao, vrstu i obim posla, kvalitet, rokove tog izvršenja, način plaćanja i visinu sredstava koja će se poslovnom partneru dati pre započinjanja posla. Sve te aktivnosti koje su predmet ugovora otvaraju mogućnost da se u pojedine delove ugovora unesu odredbe koje nisu u saglasnosti sa korektnošću i poslovnim moralom. U okolnostima u kojima nastanu povoljni uslovi za nelegalne i prikrivene aktivnosti, predstavnici banke i poslovnog partnera, kome je posao poveren, stupaju u dogovore koji idu na štetu banke ili njenog poslovnog partnera, a u korist pojedinih grupa i predstavnika koji su učestvovali u pregovaranju. Signali neregularnih radnji otkrivaju se tako što se, prvenstveno, proverava da li je posao koji se poverava drugom subjektu banci uopšte bio potreban, da li je banka mogla sama da ga obavi i da li raspolaže kadrovima koji su taj posao mogli sami da realizuju i sl. Nakon toga, proveravaju se uslovi pod kojim je posao ugovoren, da li je banka drugom partneru mogla da poveri posao pod povoljnijim uslovima i uz manje angažovanje vlastitih sredstava, i na kraju, da li je posao u svim pojedinostima izvršen u skladu sa ugovorom i dr. Takođe, neophodno je proveriti i učestalost međusobnih transakcija banke i poslovnog partnera, kao i da li je banka takve ili slične poslove poveravala i drugim partnerima.
- Pošto je banka povremeno u prilici da obavlja, pored redovnih, i neke sporadične, manje značajne poslove, za svoje komitente ili neke druge poslovne subjekte, iz njih nastaju potraživanja koja mogu biti predmetom zloupotrebe i dogovora između lica koja su angažovana u banci na realizaciji takvih poslova i predstavnika partnera za koga se poslovi obavljaju. Moguće zloupotrebe vezane su za visinu naknade, za rok izvršenja usluge, vreme plaćanja iste i sl. Signali eventualnih zloupotreba mogu se ispoljiti kroz učestalost takvih usluga jednom partneru, kroz

nerealno visoku ili nisku cenu usluge, kroz preterano dug ili kratak rok plaćanja i dr. Dakle, uvek se javlja nešto neobično, kako u pogledu učestalosti ugovaranja određenih usluga, tako i u pogledu visine cene ili rokova plaćanja.

- Potraživanja za koja se u datom trenutku ne može tačno utvrditi osnov nastanka, mogu biti predmet zloupotrebe prilikom utvrđivanja osnova iz koga su ista nastala. Jer, tek tada se definišu uslovi vezani za rokove plaćanja i preciziraju drugi uslovi, kao što su obim i kvalitet usluge i dr. Kroz te uslove manifestuju se i signali nezakonitih radnji, čije prepoznavanje je složeno i zahteva visok kvalitet rada lica koja se bave istraživanjem ovakvih zloupotreba.
- Pored navedenih, u ekonomskoj komunikaciji sa stranim partnerima često nastaju i potraživanja koja se mogu jasno definisati i precizirati tek na osnovu obračuna elemenata koji su sa stranim partnerom ugovoreni. Nakon takvog obračuna, a posle potpunog utvrđivanja osnova i drugih bitnih činjenica vezanih za izvršenu uslugu, potraživanje ulazi u uobičajene tokove i procedure likvidacije. Upravo u tom preciziranju činjenica vezanih za obračun potraživanja mogu nastati i zloupotrebe od strane predstavnika banke i poslovnog partnera, u vezi s kojim je potraživanje nastalo. Signali nezakonitih radnji manifestuju se kroz visinu naknade, primenjeni sistem obračuna i način korišćenja određenih činjenica prilikom obračuna ekonomskog odnosa sa poslovnim partnerom.
- Među značajnijim poslovima kojima se banka bavi, kako je ranije izneseno, jesu kupovina i prodaja plemenitih metala; banka ih kupuje kada su na tržištu najpovoljniji uslovi za kupca, a prodaje kada su ti uslovi na tržištu najpovoljniji za prodavca, kada joj to neki poslovni interesi nalažu. Plemeniti metali se ne kupuju da bi se držali i čuvali u trezoru banke, već da bi se zaštitila određena vrednost imovine, koja se koristi za kupovinu plemenitih metala i tako se njena vrednost čuva od inflatornih kretanja, ili od gubitka njene vrednosti na drugi način. Plemeniti metali su roba čija je unutrašnja vrednost najstabilnija i u vezi kojih je rizik od gubitka vrednosti najmanji, mada se u nekim periodima i cene plemenitih metala značajno kolebaju. Mogućnost zloupotreba u poslovnim fazama nabavke i prodaje plemenitih metala veoma su velike. Zloupotrebe su najizraženije prilikom ugovaranja cena plemenitih metala, bilo da se radi o njihovoj nabavci, bilo o prodaji. Kada se radi o zloupotrebama u dogovaranju cene između kupca i prodavca, dogovaraju se previsoke ili preniske cene nabavke, odnosno prodaje, na štetu prodavca ili kupca ili u korist jednog ili drugog, u cilju sticanja lične koristi predstavnika kupca ili prodavca, ili obeju strana. Emitovani signali nezakonitih radnji najbolje se uočavaju upoređivanjem konkretno ostvarenih cena kupovine, odnosno prodaje

plemenitih metala sa cenama na berzi u trenutku kada je izvršena prodaja, odnosno njihova kupovina, nakon čega sledi provera celokupne dokumentacije vezane za kupoprodaju.

Na izneseni način smo, u kratkim crtama, dali opis najčešćih zloupotreba u vezi s potraživanjima u bankarskim aktivnostima. Takođe, dat je opis načina prepoznavanja signala, koji upućuju na otkrivanje zloupotreba u tom delu bankarskog poslovanja. Zloupotrebe u ovoj oblasti najčešće čine pojedini službenici banke, kojima je povereno obavljanje poslova pogodnih za vršenje zloupotreba i sticanje lične koristi.

4. PRIBAVLJANJE SREDSTAVA U BANKAMA IZ KREDITA

Najveći deo sredstava za obavljanje poslovnih aktivnosti banke pribavljaju otkupom akcija od strane akcionara, iz novčanih sredstava koja se zadržavaju u tokovima prometa na žiro-računima i tekućim računima od strane klijenata banke, od prometa na deviznim računima klijenata, od prometa na računima štednje po viđenju i na računima oročenih dinarskih i deviznih štednih uloga. Međutim, ta sredstva često nisu dovoljna za efikasno obavljanje poslovanja banaka, pa su one prinuđene da privremeno ili dugoročno koriste i druge izvore sredstava, kao što su krediti od Narodne banke Srbije, od drugih banaka iz zemlje i inostranstva³⁸², ili pak od svojih klijenata, domaćih poslovnih partnera, i iz drugih zemalja.

Da bi banka dobila kredit — bilo kratkoročni, za prevazilaženje neke privremene situacije za čije razrešenje nema dovoljno sopstvenih likvidnih sredstava u datom trenutku, bilo za rešavanje nekih dugoročnih poslovnih potreba, koje ne bi mogla da prati iz vlastitih izvora, bez dodatnih sredstava sa strane iz kredita — mora kreditorima da dokaže da solidno posluje i da će do isteka vremena kada treba da vrati kredit uredno izvršiti obavezu i da će, u vezi s tim, biti i sposobna da to uradi. Kada banka dokaže da ispunjava kriterijume za dobijanje kredita, koje postavlja kreditor, ona može dobiti kredit. Kredit će banka dobiti pod povoljnijim uslovima ukoliko obezbedi dokaze da ispunjava sve uslove, u vezi sa sigurnošću za njegovo vraćanje i ispunjenje drugih uslova, koje zahtevaju kreditori. Pored toga, za kreditore je od posebnog značaja i to kakva se sredstva obezbeđenja za vraćanje kredita nude od strane zajmoprimca, u ovom slučaju banke. Jer, ako se nude dobra sredstva kojima se dokazuje maksimalna sigurnost da će kredit i obaveze koje iz kreditnog posla proizlaziti biti na vreme izmirivani, i u vezi s tim, da je rizik od

³⁸² Kada se radi o kreditima iz inostranstva, oni mogu biti korišćeni kao devizni krediti za plaćanje obaveza banke po kreditima koje je ranije dobila iz inostranstva, ili za izmirenje obaveza klijenata banke po kojima je izdala garancije da će uredno biti plaćene. U nekim slučajevima banka može sredstva deviznog kredita pretvoriti u dinare, bilo prodajom deviza na deviznom tržištu, bilo prodajom Narodnoj banci u zamenu za kredit za likvidnost, iako se nekada ti krediti mogu dobiti i direktno od Narodne banke Srbije.

neželjenih posledica smanjen, banka će moći da dobije veći iznos kredita i pod povoljnijim uslovima što se tiče rokova otplate i visina kamata koje će plaćati na korišćena kreditna sredstva. Međutim, kada su u pitanju poslovi, pri čemu se podrazumevaju i kreditni odnosi između banaka, one se međusobno uglavnom dobro poznaju, pa se često pri odobravanju kredita od strane jedne banke drugoj procedura značajno skraćuje, a provere poslovne sposobnosti često svode samo na formalnost. Kada su, međutim, u pitanju odnosi između stranih i domaćih banaka tj. kada se naše banke pojavljuju sa zahtevima za kredite kod inostranih banaka, onda je procedura za dobijanje kredita daleko složenija, pa se često, ako je iznos kredita koji se zahteva od strane banke ili poslovnog partnera veliki, traži i garancija Narodne banke ili i garancija države da će kredit biti uredno izmiren.

Kada se kredit, u dinarskim sredstvima, banci odobri i kada sredstva kredita dobije na svoj žiro-račun, u računovodstvu banke sprovode se sledeća knjiženja: zadužuje se konto *000 Žiro-račun*, a odobrava se konto *408 Primljeni krediti*, (000/408). Za obračunate obaveze po kamatama na korišćeni kredit zadužuje se konto *600 Rashodi kamata po osnovu kredita*, a odobrava se konto *420 Obaveze po osnovu kamata*, (600/420). Za vraćeni kredit, ili možda za plaćenu ratu kredita, kada se radi o dugoročnom kreditu, duži se konto *408 Primljeni krediti*, a odobrava se konto *000 Žiro-račun*, (408/000). Za plaćene kamate po kreditu duži se konto *420 Obaveze po osnovu kamata*, a odobrava konto *000 Žiro-račun*.³⁸³

Kada se radi o inostranim, odnosno o kreditima u stranoj valuti, procedura knjiženja koja se sprovodi u računovodstvenim evidencijama banke, slična je postupcima knjiženja vezanim za knjiženja dinarskih kredita, s tim što se tom prilikom koriste druga konta.

Tako, kad strana banka ili poslovni partner odobri i uplati banci kredit u stranoj valuti (a to može učiniti i domaća banka ili poslovni partner), banka će u svojim poslovnim knjigama dužiti konto *050 Devizni račun*, a odobriće konto *508 Primljeni krediti u stranoj valuti*, (050/508). Za obračunate kamate na devizne kredite duži se konto *605 Rashodi kamata po osnovu kredita u stranoj valuti*, a odobrava se sintetički konto *509 Ostale finansijske obaveze u stranoj valuti*. Sintetički konto *509 Ostale obaveze u stranoj valuti*, koristi se za obračunate kamate u stranoj valuti i to neki analitički ili subanalitički konto u okviru tog sintetičkog, jer u kontnom okviru za banke nije predviđen poseban sintetički konto za obaveze po obračunatim kamatama u stranoj valuti.

Kada dođe vreme za otplatu kredita u stranoj valuti, moguća su dva scenarija. Prvi scenario vezan je za dobijanje i korišćenje kratkoročnog kredita koji se vraća odjedanput, naravno, u stranoj valuti u kojoj je kredit odobren i korišćen, skupa sa

³⁸³ Napominje se da banka vodi analitičku evidenciju po svakom pojedinačnom kreditoru, bilo da se radi o kratkoročnim ili dugoročnim kreditima, ili o kreditima u stranoj valuti.

kamatom obračunatom po ugovorenoj kamatnoj stopi za vreme korišćenja. Drugi scenario vezan je za dugoročne kredite koji se vraćaju u odgovarajućim ugovorenim ratama i, pored toga, uz svaku ratu obračunava se i plaća kamata za period korišćenja neotplaćenog dela kredita, do dana plaćanja rate.

Dobijeni kratkoročni kredit i obračunata kamata isplaćuju se odjedanput, što se u evidencijama računovodstva banke prati odgovarajućim knjiženjima kako sledi.

Za izvršenu isplatu glavnice duži se konto *508 Primljeni krediti u stranoj valuti*, a odobrava se konto *050 Devizni račun, (508/050)*. Kako je izneseno, obaveze u stranoj valuti, pa tako i njihovo izmirenje, knjiže se u okviru analitičkih i subanalitičkih konta *5081* i *50810*, za svakog kreditora pojedinačno. Za obračunatu kamatu u stranoj valuti duži se konto *605 Rashodi kamata po osnovu kredita u stranoj valuti*, a odobrava se konto *520 Obaveze po osnovu kamata u stranoj valuti, (605/520)*. Za isplaćene kamate po osnovu kredita u stranoj valuti duži se konto *520 Obaveze po osnovu kamata u stranoj valuti*, a odobrava konto *050 Devizni račun, (520/050)*. Na izneseni način zatvaraju se oba konta na kojima su registrovane obaveze banke u stranoj valuti i to konto *508 Primljeni krediti u stranoj valuti* i konto *520 obaveze po osnovu kredita u stranoj valuti*, jer su ta konta odobrena prilikom dobijanja i uplate kredita na račun banke i prilikom obračuna kamata na kredit, a zadužena su prilikom isplate kredita i obaveze po kamatama.

Na drugoj strani, kada su u pitanju dugoročni krediti koji se isplaćuju u više polugodišnjih ili godišnjih rata, postupak knjiženja u računovodstvu banke vrši se na sledeći način: za isplaćenu ratu duži se konto *508 Primljeni krediti u stranoj valuti*, a odobrava se konto *050 Devizni račun, (508/050)*. Na sintetičkom kontu *508 Primljeni krediti u stranoj valuti*, prilikom isplate kredita vrše se knjiženja na taj način što se zadužuju ista ona analitička, odnosno subanalitička konta koja su odobrena prilikom dobijanja kredita, na kojima su registrovane obaveze banke po stranim kreditima.

Takva knjiženja vrše se svaki put kada dospe i isplati se rata kredita, sve dok se otplata ne završi, odnosno dok se ne isplati i poslednja rata kredita.³⁸⁴ Kamate po dugoročnim kreditima, kako je izneseno, obračunavaju se u skladu sa ugovorom i

³⁸⁴ Rate kredita često se utvrde unapred, putem amortizacionog plana kredita, tako što se: 1) u prvim otplatama rata zahvata manje glavnice kredita a obračunava se i plaća više kamate, jer su kamate najviše na početku otplate kredita, a kasnije se glavnica kredita smanjuje pa su i kamate sve niže; 2) u početku su otplate glavnice niže a kamate više, pa se u početnim fazama otplate korišćenog kredita otplaćuju niže rate, jer kredit još ne daje pune efekte; 3) obračunaju se, na početku otplate kredita, ukupne kamate za čitav period korišćenja kredita, saberu se sa kreditom i podele sa ukupnim brojem rata koje su jednake za čitav period otplate kredita. Na ovom mestu nije nam cilj izučavanje metoda obračuna kamata i rata kredita, već skretanje pažnje na postojanje različitih metoda obračuna obaveza po kreditima u stranoj valuti, kao i dinarskim.

isplaćuju svaki put kada se isplaćuje i dospelata rata kredita. Obračunata kamata po kreditu, na neotplaćeni deo deviznog kredita, u računovodstvenim evidencijama registruje se tako što se za iznos obračunate kamate zaduži konto *605 Rashodi kamata po osnovu kredita u stranoj valuti*, a odobrava se konto *520 Obaveze po osnovu kamata u stranoj valuti*, (605/520). Isplata dospele rate kredita, koja se odnosi na glavnice, knjiži se tako što se zadužuje konto *508 Primljeni krediti u stranoj valuti*, a odobrava se konto *050 Devizni račun*, (508/520). Kada se radi o registrovanju obaveza po kreditima u stranoj valuti i o registrovanju isplata tih obaveza, koriste se analitički i subanalitički računi u okviru sintetičkih konta *508 Primljeni krediti u stranoj valuti* i *520 Obaveze po osnovu kamata u stranoj valuti*.

Pored ostalih izvora, banke povremeno i privremeno značajna sredstva pribavljaju i iz kredita od Narodne banke, od drugih banaka ili, nešto ređe, od raznih poslovnih partnera, privrednih subjekata, koji u datom trenutku raspolazu viškom likvidnih sredstava. Mada je pribavljanje dodatnih sredstava iz kredita povremen bankarski posao, banke ipak na taj način pribavljaju značajan deo sredstava koja privremeno koriste za svoje poslovanje. Kako je u prethodnim izlaganjima naznačeno, banke kreditna sredstva pribavljaju iz domaćih izvora, kada se radi o dinarskim sredstvima. Međutim, pošto su domaće banke sve više upućene na međunarodnu bankarsku saradnju, jer to diktiraju savremeni privredni procesi i međunarodne ekonomske komunikacije, značajna sredstava putem kredita banke pribavljaju i u stranoj valuti iz inostranih izvora, uglavnom od stranih banaka. Procedura za pribavljanje domaćih i kredita iz inostranstva gotovo je identična, zapravo trebala bi da bude identična, jer se i u domaćem bankarskom poslovanju sve više, gotovo u celosti, primenjuju odgovarajući standardi koji se koriste u bankarskom poslovanju razvijenih zemalja. Strane banke i drugi partneri, pri odobravanju kredita našim bankama, radi povećanog rizika kojem su izloženi u takvim poslovnim odnosima, zbog stanja u našoj celokupnoj privredi pa i u bankarskom sektoru, praktikuju znatno rigoroznije procedure.

4.1. Nelegalne radnje u bankama vezane za pribavljanje sredstava iz kredita

Pored svih propisanih i uobičajenih procedura i načina garantovanja u kreditnim odnosima, između domaćih, ili domaćih i stranih banaka, u međubankarskom kreditiranju javljaju se raznovrsne zloupotrebe. Nezakonite aktivnosti posledica su sprege između predstavnika banke kreditora i banke zajmoprimca, a vezane su za utvrđivanje uslova kreditiranja, koje u okvirima bankarskih poslovnih pravila ipak ugovorom preciznije utvrđuju ovlašćeni predstavnici kreditora i zajmoprimca. U tom smislu, moguće je da se kredit ugovara pod povoljnijim ili nepovoljnijim uslovima od onih koji u datom vremenskom okviru važe na finansijskom tržištu. Prvenstveno, radi se o odobrenju određene visine kredita, o rokovima njegovog vraćanja, o visini kamate koja će se na kredit plaćati, o načinu plaćanja kamate (odjedanput sa vraćanjem glavnice, plaćanje kamate sa ratama glavnice kredita, ako se radi o dugoročnom ili

srednjoročnom kreditu, o grejs periodu, kada kredit miruje, o sredstvima obezbeđenja vraćanja kredita i slično). Uslovi pod kojima se kredit odobrava predmet su dogovora i ugovaranja, pa svaki pojedinačni uslov može biti predmetom zloupotrebe. Naime, uslovi se mogu ugovoriti na štetu jednog, a u korist drugog partnera, zavisno od pozicije pregovarača. Pregovarač u podređenoj poziciji može nekad prihvatiti i neke druge uslove koji predstavnicima jedne ili obeju strana obezbeđuju ličnu korist. Signali o nezakonitim aktivnostima u međubankarskim kreditnim poslovima, odnosno u poslovima kreditiranja između banke i poslovnog partnera koji banku kreditira, mogu se uočiti upoređivanjem normalnih uslova međubankarskog kreditiranja u datom vremenu i uslova pod kojima je konkretna banka neki kredit uspjela da obezbedi. Isto tako, potrebno je proveriti učestalost kreditnih odnosa između dveju banaka, eventualno menjanje uslova kreditiranja u toku korišćenja i otplate kredita, davanja odgovarajućih olakšica i stimulacija vezanih za visinu kredita, uslove njegovog vraćanja i dr.

5. PRIBAVLJANJE DINARSKIH SREDSTAVA U BANKAMA PRODAJOM HARTIJA OD VREDNOSTI

Sredstava za obavljanje poslovnih aktivnosti banke pribavljaju na više načina, opisanih u prethodnim izlaganjima. Međutim, pored toga, banke su u stalnoj potrazi za novim oblicima aktivnosti i za pronalaženjem novih izvora sredstava, prilagođavajući svoje poslovanje novim potrebama, koje se neprekidno javljaju i menjaju. To zahteva kreaciju inoviranih ili originalnih pristupa u razrešavanju brojnih finansijskih problema klijenata banke. U tom smislu, banke vrše prodaju svojih hartija od vrednosti³⁸⁵, koje im donose određene monetarne koristi u vidu kamata, a banka na taj način obezbeđuje dodatna sredstva za efikasnije obavljanje svog poslovanja, i dodatnu zaradu. Izdavanje i prodaja hartija od vrednosti imaju smisla samo ako na taj način banka nabavlja sredstva po nižoj ceni od njihovog obezbeđivanja na neki od drugih načina koje banka može koristiti u tu svrhu. Za pribavljanje dinarskih sredstava putem prodaje hartija od vrednosti, bankama stoji na raspolaganju nekoliko mogućnosti, odnosno nekoliko oblika kreiranja takvih hartija:

1) Prodajom sopstvenih hartija od vrednosti u koje se ubrajaju: obveznice, blagajnički zapisi, sertifikati, depoziti i slično; one se u računovodstvu banke registruju tako što se duži konto *000 Žiro-račun*, a odobrava se konto *410 Obaveze*

³⁸⁵ „Prema čl. 965 švajcarskog Zakonika o obligacijama, 'hartija od vrednosti je svaka isprava, s kojom je neko pravo tako spojeno, da se bez te isprave ne može ni ostvariti ni na drugog preneti'. Razume se da su u pitanju imovinska prava (ne npr. pravo koje daje diploma doktora medicine). Ili kao što se veli, pravo iz hartije od vrednosti sledi pravo nad hartijama. U principu su određene da služe prometu imovinskih prava i najvećim delom taj je promet olakšan načinom kako se prenose. U tom pogledu razlikujemo: hartije koje glase na donosioca, hartije po naredbi, hartije na ime.“, v.: *Ekonomski leksikon*, Savremena administracija, Beograd 1975, str. 414.

za *sopstvene hartije od vrednosti*, (000/410). Po isteku rokova za naplatu prodatih hartija od vrednosti i njihove isplate (otkupa sopstvenih hartija od vrednosti od strane banke), u računovodstvu se duži konto *410 Obaveze za sopstvene hartije od vrednosti*, a odobrava konto *000 Žiro-račun*, sa koga je izvršena isplata, (410/000).

2) Prodaja derivata, putem kojih se obezbeđuju sredstva u banci za inicijalna i druga ulaganja od strane kupaca. Zapravo, finansijski derivati su instrumenti finansiranja čija je vrednost izvedena iz vrednosti druge aktive (na primer, akcije, obveznice ili roba) ili u odnosu na tržišno uređene indikatore. Ovi derivati se u finansijskim izveštajima prikazuju kao aktiva i kao obaveze, jer je za njih banka dobila novac i stvorila određene obaveze, a procenjuju se po fer vrednosti. Finansijski derivati se koriste za špekulativne svrhe i za zaštitu od rizika.³⁸⁶

Ova sredstva registruju se na kontu *000 Žiro-račun*, koji duguje, uz odobravanje konta *411 Obaveze po osnovu prodatih derivata*, (000/411). Kada se plate obaveze po osnovu ovih hartija od vrednosti duži se konto *411 Obaveze po osnovu prodatih derivata*, a odobrava se konto *000 Žiro-račun*, (411/000), čime se konto *411* zatvara.

3) Banke nekad pribavljaju novčana sredstva putem hibridnih hartija od vrednosti pod kojima se podrazumevaju takve hartije od vrednosti koje se, u skladu sa ugovorom, mogu pretvoriti u akcije banke. To su, u stvari, takve hartije od vrednosti „koje poseduju karakteristike dužničkih i vlasničkih hartija od vrednosti, ili vlasničkih hartija od vrednosti i finansijskih derivata To su: preferencijalne akcije, konverzije obveznice, opcione akcije, kao tipični finansijski instrumenti. Kod njih se primenjuju kombinovani principi računovodstva dužničkih i vlasničkih hartija od vrednosti“.³⁸⁷ U evidencijama banke, hibridne hartije od vrednosti se prilikom kupovine od strane kupaca knjiže duženjem konta *000 Žiro-račun*, i odobravanjem konta *412 Obaveze po osnovu hibridnih hartija od vrednosti*, (000/412). Otkupom ovakvih hartija od vrednosti duži se konto *412*, a odobrava konto *000*, (412/000). Međutim, ako se desi da se hibridne hartije od vrednosti pretvore u neki drugi oblik potraživanja, odnosno obaveza, npr. u akcijski kapital, tada se duži konto *412 Obaveze po osnovu hibridnih hartija od vrednosti*, a odobrava se konto *800 Akcijski kapital*, (412/800).

4) Banka može koristiti i kreiranje nekih drugih oblika vlastitih hartija od vrednosti, putem čijeg unovčavanja će doći do određenih gotovinskih sredstava, koja će se namenski koristiti ili će njihova upotreba biti usmerena na poslovanje uopšte i upotrebiće se za rešavanje nekih aktuelnih poslovnih problema. Takve obaveze banka će u računovodstvu registrovati na sledeći način: dužiće konto *000*

³⁸⁶ V. u: R. Lukić, *Bankarsko računovodstvo*, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog Fakulteta u Beogradu, Beograd 2009, str. 319—325.

³⁸⁷ *Isto*, str. 325—326.

Žiro-račun, a odobriće konto 413 *Obaveze po osnovu ostalih hartija od vrednosti*, (000/413). Kada se takve hartije od vrednosti otkupe od strane banke, sprovodi se knjiženje suprotno prethodnom, tako što će se dužiti konto 413, a odobriće se konto 000, (413/000), čime se konto 413 *Obaveze po osnovu ostalih hartija od vrednosti* zatvara.

5.1. Nezakonite radnje u bankama vezane za pribavljanje dinarskih sredstava prodajom hartija od vrednosti

Banke za svoje poslovanje pribavljaju značajna dinarska novčana sredstva, prodajom svojih hartija od vrednosti na finansijskom tržištu. Pošto se u tom poslu prometu velike količine domaćeg novca, otvaraju se i značajne mogućnosti za raznovrsne zloupotrebe, kojima se pribavlja nezakonita korist pojedincima ili grupama, a na štetu kupca ili prodavca hartija. U nastavku ćemo izneti najkarakterističnije slučajeve zloupotreba.

- Kada banka prodaje svoje hartije od vrednosti³⁸⁸, ona sa njima izlazi na finansijsko tržište, gde se takve hartije susreću sa konkurencijom hartija od vrednosti koje prodaju drugi poslovni subjekti. Tada kupac ove vrste vrednosnih papira nastoji ih da kupi pod što povoljnijim uslovima, što znači da bi u datim tržišnim uslovima njihova cena trebalo da bude što privlačnija tj. što niža, a da prinos na njih što veći, kako bi kupac mogao na toj novčanoj transakciji da ostvari što veći zaradu. Polazeći od toga, kupac hartija od vrednosti nastoji da kupi one hartije od vrednosti koje mu, po njegovoj oceni, nude najveću zaradu. S druge strane, prodavac ima suprotan interes od kupca, pa nastoji da svoje hartije od vrednosti proda pod što povoljnijim uslovima, kako bi novcem od takve prodaje hartija mogao da ostvari zaradu veću od vrednosti za koju je prodao svoje hartije od vrednosti. U tako suprotstavljenim interesima, predstavnici kupca i prodavca, u ovom slučaju banke kao prodavca, nekada se dogovaraju i o nezakonitim aktivnostima na štetu kupca ili prodavca hartija od vrednosti, radi ostvarenja lične koristi jednih ili drugih, odnosno jednih i drugih kreatora i realizatora posla. Signali nelegalnih aktivnosti uočljivi su u neobičnoj ceni konkretnih hartija od vrednosti, u drugim neuobičajenim uslovima vezanim za tu kupoprodaju, u učestaloj prodaji određenih hartija od vrednosti jednom kupcu, kome se stalno nude i pružaju sve povoljniji uslovi i sl.
- Kupci namenski kupuju derivate, kako bi se obezbedila sredstva za inicijalna ulaganja za projekte, za koje su zainteresovani, gde su derivati finansijski instrumenti čija je vrednost izvedena iz aktive banke, pre svega

³⁸⁸ Obveznice, blagajnički zapisi, sertifikati, depoziti i dr.

iz vrednosti hartija od vrednosti kojima ona raspolaže (akcije, obveznice i sl.). Imajući u vidu činjenicu da se radi o utvrđivanju vrednosti derivata, na osnovu određenih oblika imovine banke, prvenstveno hartija od vrednosti, cena derivata je predmet dogovora između predstavnika banke i kupca, što znači da njihova cena u normalnim okolnostima zavisi, u dobroj meri, od veštine pregovarača, pa zahvaljujući tome u datom vremenskom okviru može biti manja ili veća. Sama ta činjenica pruža mogućnost da se dogovori niža ili viša cena derivata a time i mogućnost zloupotrebe u takvim kupoprodajnim odnosima. Zloupotrebe, kao posledica nelegalnih dogovora, nastaju u momentu definisanja cene i drugih elemenata bitnih za konačnu vrednost derivata, na štetu kupca, a u korist prodavca, ili obrnuto. Na taj način se stvara prostor za nezakonito sticanje koristi za račun predstavnika jednog ili drugog partnera, ili i jednog i drugog, što je najčešći slučaj. Signali se manifestuju u ugovaranju neuobičajeno visoke ili niske cene derivata, ili u neuobičajeno povoljnim ili nepovoljnim ostalim uslovima vezanim za njihovu kupoprodaju, zatim u učestalim prodajama, odnosno kupovinama derivata između banke i istog kupca i sl. Kako su derivati sve češći oblik trgovine u oblasti vrednosnih papira, to su sve šire i raznovrsnije mogućnosti za njihovu zloupotrebu i njeno prikrivanje, utoliko pre što su nijanse između legalnih i nelegalnih oblika kupoprodaje veoma male i teško uočljive, pa je time i rizik od otkrivanja manji.

- Jedan od načina za pribavljanje novčanih sredstava u bankama jeste prodaja hibridnih hartija od vrednosti³⁸⁹, koje se, u skladu sa kupoprodajnim ugovorom, mogu konvertovati u akcije banke. Cena ovakvih hartija od vrednosti utvrđuje se ugovorom između banke i kupca. Pored toga, ugovorom između banke i kupca takvih hartija od vrednosti definišu se i ostali uslovi kupoprodaje, odnosno prava i obaveze prodavca i kupca. Pošto su predmet ugovaranja cena, te prava i obaveze banke i kupca hibridnih hartija od vrednosti, to podrazumeva da se mogu, u datim okolnostima, ugovoriti manje ili više povoljni ili nepovoljni uslovi za jednog ili drugog učesnika u poslu. Ali, isto tako, sam proces ugovaranja i definisanja uslova prodaje, odnosno kupovine ovakvog oblika hartija od vrednosti, može biti zloupotrebljen, tako što će se uslovi ugovoriti u korist jedne ugovorne strane, a na štetu druge. Iz toga proizlazi mogućnost da se stvore uslovi za sticanje lične koristi predstavnika kupca ili prodavca u tom poslu, ili obeju ugovornih strana. Stvorena rezerva, na izneseni način, može se isplatiti preko ugovora o delu, ili preko putnih naloga i sl. Signali

³⁸⁹ U hibridne hartije od vrednosti ubrajaju se: preferencijalne akcije, konverzije obveznice, opcije akcije itd.

za nelegalne aktivnosti prilikom kupoprodaje hibridnih hartija od vrednosti mogu se uočiti na sledećem: visina cene i ostali uslovi, regulisani ugovorom, nisu jasno precizirani već ostavljaju prostor za naknadna dogovaranja i eventualna sporenja; predstavnici kupca i prodavca vrednosnih papira imaju i nekakve druge odnose, koje regulišu ugovorima o delu, putnim naložima ili na neki drugi način, a ti odnosi rezultiraju materijalnim, odnosno neuobičajenim novčanim prinadležnostima ili naknadama.

- Pored navedenih, banka često koristi i neke druge vrste hartija od vrednosti za pribavljanje nedostajućih novčanih sredstava. Takve hartije od vrednosti banka iznosi na tržište hartija od vrednosti, koje se tamo prodaju u skladu sa zakonom ponude i tražnje ili direktnim dogovorom i pogodbom između banke, kao prodavca, i kupaca. Kod aktivnosti prodaje i kupovine svih drugih oblika hartija od vrednosti, mogući su raznovrsni nelegalni dogovori i nezakonito prisvajanje novca, na sličan način kako je to opisano u prethodnim izlaganjima.

5.2. Drugi izvori dinarskih sredstava u bankama

Banka u svojim poslovnim aktivnostima čini raznovrsne napore da dođe i do drugih dodatnih izvora novčanih sredstava, kako u domaćoj, tako i u stranoj valuti. U nastavku, naša pažnja biće usmerena na korišćenje drugih načina pribavljanja sredstava, koje pored navedenih bankama stoje na raspolaganju. Na taj način banka održava određeni nivo i kvalitet poslovanja, ili ga obogaćuje kreacijama savremenijih mogućnosti i novim poslovnim šansama.

U prethodnim izlaganjima opisali smo osnovne načine na koje banka pribavlja dinarska i devizna sredstva, tako što određenim poslovnim aktivnostima dobija gotov novac na novčanim računima. Banka osnivačkim ulozima, putem deponovanja novčanih sredstava na žiro-račune, tekuće i devizne račune od strane klijenata, deponovanjem dinarskih i deviznih štednih uloga, pribavljanjem sredstava putem kredita, prodajom raznovrsnih hartija od vrednosti, i na slične načine, dobija gotova novčana sredstva pomoću kojih obavlja, odnosno kojima finansira svoje poslovne aktivnosti. Logično je zaključiti da visina tih sredstava, bez obzira na to iz kojih su izvora pribavljena, stalno fluktuiira, pa se u jednom vremenskom razdoblju, usled naglog priliva, novac brzo i intenzivno povećava, da bi posle toga nastupila faza izmirenja obaveza i odliva novčanih sredstava. U vremenskom periodu intenzivnog priliva, banka često ima višak raspoloživih sredstava pa nastoji da ih plasiranjem uposli, dok se u vremenu intenzivnog odliva sredstava u banci često oseća nedostatak novca za obavljanje redovnih aktivnosti. U takvoj situaciji banka pribavlja nova sredstva na neki od iznesenih, ili drugih, načina.

Kada banka ne raspolaže dovoljnom količinom likvidnih sredstava za obavljanje redovnih poslovnih aktivnosti, odnosno za blagovremeno izmirivanje

svojih obaveza, i kada ne može na regularan način pribaviti odgovarajuća novčana sredstva, ona može privremeno nadoknaditi taj nedostatak selektivnim neizmirivanjem svojih obaveza prema poveriocima. Radi se o sledećim obavezama:

1) Obaveze prema dobavljačima u zemlji, koje se iskazuju kao njihova potraživanja na kontu 430;

2) Obaveze po osnovi primljenih avansa, registrovane na kontu 431, na kojem se evidentiraju i obaveze za primljene kaucije, depozite i slično;

3) Obaveze po osnovu finansijskog lizinga, koje se iskazuju na kontu 432, koje banka ima prema poslovnim partnerima na osnovu finansijskog lizinga;

4) Obaveze po osnovu aktiviranih garancija i avala, koje se registruju kao obaveze banke na kontu 433. Naime, banka često svojim poslovnim partnerima, odnosno klijentima, garantuje izvršavanje njihovih konkretnih obaveza prema poveriocima, tako što im izdaje garancije ili im avalira menice, koje oni izdaju svojim poslovnim partnerima. Na taj način banka preuzima obavezu da će ona, kao garant, izvršiti obavezu prema poveriocima njenih poslovnih partnera, ukoliko oni to uredno ne učine; za te obaveze je banka dala garanciju ili avalirala instrument obezbeđenja plaćanja — menicu. Kada subjekt, kome je banka garantovala da će u ime njega izvršiti plaćanje date obaveze njegovom poveriocu, to ne učini i ne izvrši svoju obavezu o roku dospeća, i, kada banci postane sasvim izvesno da on to neće učiniti u razumnom vremenu, odnosno u skladu sa sklopljenim ugovorom, tj. kada poverilac bančinog poslovnog partnera aktivira garanciju ili avaliranu menicu, ona bez odlaganja preuzima tu obavezu, odobravajući konto 433 *Obaveze po osnovu aktiviranih garancija i avala*, zadužujući konto 024 *Druga potraživanja*, ili konto 036 *Ostala potraživanja iz operativnog poslovanja*, (024 ili 036/433). Kada banka obavezu plati, zadužuje konto 433 *Obaveze po osnovu aktiviranih garancija i avala*, a odobrava konto 000 *Žiro-račun*, (433/000). I, na kraju, kada banka naplati iznos isplaćen po garanciji ili avalu, od poslovnog partnera umesto koga je platila obavezu u tom slučaju banka će dužiti konto 000 *Žiro-račun*, a odobriti konto 024 *Druga potraživanja*, ili konto 036 *Ostala potraživanja iz operativnog poslovanja*, (000/024 ili 036). Na izneseni način, konta 433, 024 i 036 se zatvaraju;

5) Banka ima mogućnost da odlaže, odnosno da usporava izvršavanje obaveza, koje se utvrđuju raspodelom dobitka i usmeravaju se za isplatu dividendi akcionarima, što predstavlja njihovo pravo po osnovu otkupljenih akcija. Kada se odlukama o rasporedu dobitka izvrši njegova raspodela i sredstva usmere za određene namene, kao što su obaveze za isplatu dividendi, za isplatu drugih učešća i ostalih obaveza po osnovu raspodele dobitka, u skladu sa osnivačkim aktom banke, u njenom računovodstvu se te obaveze registruju u okviru sintetičkog konta 434 *Obaveze iz dobitka*, njegovim odobravanjem, i duženjem računa 830 *Dobitak tekuće godine*, (830/434). Kada banka izvrši isplatu tako nastalih obaveza, zadužuje se konto 434 *Obaveze iz dobitka*, a odobrava se konto 000 *Žiro-račun*, (434/000), čime se konto 434 zatvara.

Dakle, kako se iz ovog primera vidi, banka zadržavanjem, odnosno odlaganjem isplate obaveza iz dohotka, novčana sredstva privremeno može usmeravati za isplatu drugih potreba, sve dok se ne steknu uslovi i ne obezbedi prostor za isplatu i ovih obaveza. Naravno, takav je slučaj i sa drugim obavezama, koje se ne isplaćuju po dospeću već se njihova isplata odlaže, a sredstva namenjena za njihovo izmirenje usmeravaju za plaćanje drugih obaveza ili za potrebe za koje menadžment u datom trenutku proceni da imaju prioritet;

6) Komitenti banci često poveravaju da ona za njihov račun obavi neke poslove, pa joj za takve usluge plaćaju novac namenjen izvršenju posla, kao i određene naknade. Međutim, sve dok banka ne obavi posrednički, komisioni posao ona se prema svom klijentu za čiji račun radi javlja kao dužnik, jer posao obavlja u svoje ime a za račun klijenta. U računovodstvu banke, primljena vrednost — novac za komisionu uslugu, registruje se kao njena obaveza duženjem konta *000 Žiro-račun* i odobrenjem konta *435 Obaveze po komisionim poslovima, (000/435)*,³⁹⁰

7) Nekada banka primi novac za posao koji će obaviti u ime i za račun komitenta, pri čemu se ona sa stanovišta računovodstvenih pravila i principa ne javlja kod izvršioca usluge niti kao poverilac niti kao dužnik, a kada se usluga izvrši kao dužnik se javlja njen klijent koji je banci poverio da uradi posao za njegov račun i u njegovo ime. Kada banka primi novac od klijenta, duži konto *000 Žiro-račun*, a odobrava konto *436 Obaveze po primljenim sredstvima po poslovima u ime i za račun komitenta, (000/436)*. Kada privredni subjekat koji vrši takvu uslugu ispostavi fakturu klijentu banke da je uradio posao koji je od njega zahtevan, banka će u tom slučaju isplatiti izvršenu uslugu, naravno ako je primila novac za takvu isplatu, dužeći konto *436 Obaveze po primljenim sredstvima po poslovima u ime i za račun komitenta*, a odobravajući konto *000 Žiro-račun, (436/000)*. U ovakvim slučajevima postoji niz mogućnosti u pogledu uplate novca od strane klijenta banke kao, npr., da njen klijent uplati banci samo deo novca koji se odnosi na isplatu koju banka može imati za svoju uslugu u posredovanju, ili isplatu i tog novca i novca za uslugu izvršioca usluge i slično;

8) Banka nekada zasniva i druge oblike poslovnih odnosa, koji ne potpadaju ni pod jednu od navedenih vrsta poslovnih aktivnosti, iz kojih nastaju određene njene obaveza, koje se registruju kao obaveze banke prema njenim poslovnim partnerima. Te obaveze registruju se na potražnoj strani konta *437 Obaveze iz poslovnih odnosa*, za čiji nastanak se zadužuje konto imovine po osnovu koje su

³⁹⁰ Pošto se banka bavi poslovima u vezi s novčanim sredstvima, ima slučajeva kad ona primi novac za komisioni posao koji obavlja u svoje ime, a za račun klijenta. Banka za taj novac duži konto *000 Žiro-račun*, a odobrava konto *435 Obaveze po komisionim poslovima*. Kada plati novac sa svog žiro-računa, duži konto *166 Plasmani po komisionim poslovima*, a odobrava žiro-račun. Kada se obavi usluga, duži se konto *435 Obaveza po komisionim poslovima*, a odobrava se konto *166 Plasmani po komisionim poslovima*. Na taj način zatvaraju se konta *435* i *166*. Svoju uslugu za obavljeni komisioni posao banka posebno fakturiše klijentu, a vrednost usluge knjiži kao svoj prihod.

takve obaveze nastale. Na primer, ako je uplaćen novac, zadužuje se konto *000 Žiro-račun, (000/437)*;

9) Banka često učestvuje u nekim zajedničkim poslovima sa drugim bankama ili sa nekim od svojih komitenata, pa iz tih poslova nastaju privremeno i određene obaveze, kao obaveze u obračunu, koje se u računovodstvu banke registruju na kontu *438 Obaveze u obračunu*, dok se zaduženje knjiži na kontu na kome se vodi imovina u vezi s kojom je nastala takva obaveza;

10) Nekada banka privremeno ne može precizno da utvrdi osnov po kome je nastala neka njena obaveza, pa dok ne utvrdi taj osnov, ona tu obavezu registruje u poslovnim knjigama kao potraživanje na kontu *439 Prelazni i privremeni račun*, uz zaduženja imovinskog računa vezanog za imovinu u vezi s kojom je obaveza nastala;

11) U vezi s obračunom zarada zaposlenih u banci, nastaju određene obaveze za isplate, kako samih zarada, tako i drugih izdataka koji su vezani za zarade, odnosno koji nastaju kao obaveze po osnovu zarada koje se zaposlenima isplaćuju. Za zarade zaposlenih u banci vezuju se sledeće obaveze koje se registruju u računovodstvu banke:

a) obaveze za neto zarade koje se registruju kao zaduženje konta *630 Troškovi zarada*, uz odobrenje konta *440 Obaveze za neto zarade*;

b) obaveze za neto naknade zarada, koje se evidentiraju kao zaduženje konta *631 Troškovi naknada zarada*, uz odobravanje konta *441 Obaveze za neto naknade zarada*;

c) obaveze za poreze na zarade i naknade zarada, koje se registruju kao zaduženje konta *632 Troškovi poreza na zarade i naknade zarada*, uz odobrenje konta *442 Obaveze za poreze na zarade i naknade zarada*;

d) Obaveze za doprinose na zarade i naknade zarada, koje se registruju kao zaduženje konta *633 Troškovi doprinosa na zarade i naknade zarada*, uz odobrenje konta *443 Obaveze za doprinose na zarade i naknade zarada*;

e) obaveze po osnovu privremenih i povremenih poslova, koje se registruju u računovodstvu kao zaduženje konta *634 Troškovi naknada za privremene i povremene poslove* i odobrenje konta *444 Obaveze po osnovu privremenih i povremenih poslova*;

f) ostale obaveze prema zaposlenima, koje se evidentiraju kao zaduženje konta *635 Ostali lični rashodi*, uz odobrenje konta *445 Ostale obaveze prema zaposlenima*.

Nakon navedenih izvršenih obračuna zarada i obaveza koje iz tog obračuna nastaju i obračunavaju se, logično sledi njihovo izmirenje, odnosno isplata pa se nakon izvršene isplate navedenih obaveza zadužuju sva ona konta na kojima su obaveze registrovane u okviru sintetičkih konta grupe *44 Obaveze po osnovu zarada i naknada zarada u dinarima* a odobrava se konto *000 Žiro-račun* banke, sa koga je izvršena isplata.

Navedene obaveze uzrokovane su poslovanjem banke i nastaju kao posledica tog poslovanja. Njima banka na određeni način može manipulirati, zadržavajući ih odnosno odlažući njihovo izmirenje i tako privremeno smanjivati pritisak za plaćanje iz novčanih sredstava koja joj stoje na raspolaganju. Pored tih, postoje i neke druge obaveze koje nemaju takav značaj za likvidnost banke, kao navedene, ali su ipak prisutne u njenom poslovanju. Za njihovu isplatu, kao i za one prve, moraju se obezbediti odgovarajuća novčana sredstva.

Radi se o sledećim obavezama:

1) rezervisanja za obaveze koje se u računovodstvu registruju kao zaduženje konta *652 Rashodi po osnovu rezervisanja za obaveze*, uz odobrenje konta *450 Rezervisanja za obaveze*, dok se njihovo ukidanje registruje kao prihod na kontu *752 Prihodi od ukidanja neiskorišćenih rezervisanja za obaveze*;

2) rezervisanja za ostala dugoročna primanja zaposlenih, koja se registruju kao zaduženje konta *653 Rashodi ostalih rezervisanja*, na odgovarajući analitički konto, a odobrava se konto *451 Rezervisanja za ostala dugoročna primanja zaposlenih*;

3) rezervisanja za gubitke po vanbilansnoj aktivni, u skladu s računovodstvenim politikama, koja se registruju tako što se duži konto *651 Rashodi rezervisanja za vanbilansne pozicije*, a odobrava se konto *452 Rezervisanja za gubitke po vanbilansnoj aktivni*;

4) rezervisanja za penzije, koja se registruju kao zaduženje na kontu *653 Rashodi ostalih rezervisanja*, uz odobravanje konta *453 Rezervisanja za penzije*, na kome se iskazuju dugoročna rezervisanja za penzije u bankama, koje za svoje radnike formiraju poseban penzijski fond. Pored ovih, u okviru grupe računa *45 Rezervisanja i obaveze za poreze*, u okviru sintetičkih konta iz te grupe rezervišu se obaveze: na računu *454 Ostala rezervisanja u dinarima*, na računu *455 Obaveze za porez na dobit*, na računu *456 Obaveze na dodatnu vrednost*, na kontu *457 Obaveze za druge poreze i doprinose* koji se plaćaju na teret poslodavca na zarade, naknade zarada i ostala lična primanja i drugi porezi i doprinosi u dinarima. Sva navedena rezervisanja vrše se na teret rashoda banke, ili na teret dobiti i rezervišu se njegovom raspodelom. Kada se obaveze iz rezervisanja izmire ili se ukinu, za isplatu se odobrava žiro-račun, a za iznos njihovog ukidanja prihodi banke. Banka je dužna da iz svog poslovanja rezerviše određena novčana sredstva, kako bi pokrila eventualne gubitke vezane za prodaju svojih sredstava³⁹¹, u tom slučaju ta

³⁹¹ U bankama se prodaju osnovna sredstva koja više u banci ne mogu da obavljaju svoju funkciju, bilo da su u kvaru pa ih nije racionalno opravljati, bilo da su tehnički zastarela a da još nisu knjigovodstveno otpisana u vrednosti koja se prodajom ne može nadoknaditi; radi toga rezervišu se sredstva da bi se pokrili gubici neotpisane vrednosti koja se ne može pokriti cenom za koju se takva sredstva mogu prodati.

rezervisanja registruju se u računovodstvu tako što se zadužuje konto *661 Gubici po osnovu prodaje sredstava i nematerijalnih ulaganja*, a odobrava se konto *460 Obaveze po osnovu sredstava namenjenih prodaji*, (662/462). Ova sredstva se izmiruju ili gasu pri otuđenju odnosno prodaji tih sredstava u skladu sa MSFI-jem 5.

Banka, takođe, rezerviše određena sredstva za pokriće gubitaka u vezi sa sredstvima koja se obustavljaju³⁹², u skladu sa MSFI-jem 5. Rezervisana sredstva za pokriće gubitaka iz poslovanja koja se obustavljaju knjiže se kao zaduženje na kontu *669 Gubici poslovanja koja se obustavljaju*, a odobrava se konto *461 Gubici poslovanja koja se obustavljaju*, (669/461). Kada se izmire ili ugase obaveze po osnovu sredstava koja se obustavljaju, konto *461* se gasi.

Banke registruju svoje odložene poreske obaveze kako bi, imajući ih u vidu, iz poslovanja na vreme obezbedile sredstva za njihovo izmirenje. Takve obaveze banke registruju u računovodstvu na jedan način, ako je po tom osnovu nastao dobitak, tako što će zadužiti konto *470 Odložene poreske obaveze*, na kome su pre toga bile registrovane obaveze banke za poreze koji se odlažu na njegovoj potražnoj strani, pa se na ovaj način registruje, u stvari, smanjenje obaveze za iznos dobitka, a odobrava se konto *861 Dobitak od kreiranih odloženih poreskih sredstava i smanjenja odloženih poreskih obaveza*, (470/861). Međutim, ukoliko se desi da se po osnovu odloženih poreskih obaveza pojavi gubitak, duži se konto *860 Gubitak od smanjenja odloženih poreskih sredstava i kreiranja odloženih poreskih obaveza*, jer se, u suštini, smanjuje pozitivni poslovni rezultat, a povećavaju obaveze za odložene poreske obaveze, pa se odobrava konto *470 Odložene obaveze*, (860 /470).

Procenjujući kretanje cena na tržištu određenih ekvivalenata iz kojih proizlaze obaveze, banka donosi odluku da deo svojih obaveza iznese na tržište i njima trguje. Obaveze tih vrednosti iskazuju se kao potraživanje na kontu *481 Obaveze koje se drže radi trgovanja*, uz zaduženje računa sa koga se te obaveze prenose. Ove obaveze iskazuju se po fer vrednosti u skladu sa Međunarodnim računovodstvenim standardom 39 i drugim relevantnim standardima. Banka u računovodstvu iskazuje i subordinirane obaveze koje čine pribavljeni depoziti, krediti i dugoročne hartije od vrednosti.³⁹³ Ove obaveze vode se na potražnoj strani konta *482 Subordinirane obaveze*, uz odobrenje konta sa koga su preuzete.

U nastavku izlaganja ukazaćemo na još neke oblike obaveza koji se mogu koristiti u realizaciji finansijske politike banke, kao dopunski oblici angažovanja za obezbeđenje dela izvora sredstava u dinarima, za finansiranje nekih poslovnih angažmana. Radi se o sredstvima koja se vode preko pasivnih vremenskih razgraničenja

³⁹² Banka može iz raznih razloga obustaviti deo poslovanja kojim se bavila do određenog trenutka; zato rezerviše određena novčana sredstva, ukoliko se jave gubici pri toj obustavi.

³⁹³ Ove hartije od vrednosti se u slučaju likvidacije ili stečaja banke isplaćuju samo posle pune isplate obaveza prema ostalim poveriocima. Sam izraz koji karakteriše ove obaveze znači da postoje neke druge obaveze koje imaju prednost nad onima koje su subordinirane.

na kojima se iskazuju unapred naplaćeni odnosno obračunati prihodi i troškovi tekućeg obračunskog perioda za koje nije primljena odgovarajuća isprava, ili kada obaveza za plaćanje nastaje u budućem obračunskom periodu. U tom smislu, u pitanju su:

1) obračunati rashodi kamata koje terete tekući obračunski period, a ne dospevaju za plaćanje u tom već u narednom ili narednim obračunskim periodima. Ove obaveze registruju se u računovodstvu banke, tako što se duži konto *600 Rashodi kamata po osnovu kredita*, a odobrava se konto *490 Razgraničene obaveze za obračunatu kamatu*, (600/490);

2) postojanje rashoda koji se obračunavaju a ne dospevaju za plaćanje u tekućem obračunskom periodu, kao što su: obračunata zakupnina, obračunate premije osiguranja i drugi oblici obračunskih troškova. Ove obaveze registruju se u računovodstvu duženjem konta *646 Ostali troškovi* i odobrenjem konta *491 Razgraničeni ostali rashodi*, (646/491);

3) unapred naplaćene kamate koje se odnose na naredni obračunski period, pa se duži konto *000 Žiro-račun*, a odobrava konto *492 Razgraničeni prihodi kamata*, (000/492);

4) neki slučajevi kada banka unapred naplati prihode po osnovu troškova servisiranja kredita koji se uključuju u efektivnu kamatnu stopu u skladu sa MSFI-jem 7. Ovako naplaćeni troškovi registruju se u računovodstvu banke tako što se duži konto *000 Žiro-račun*, a odobrava konto *493 Razgraničeni prihodi kamata*, (000/493);

5) neki prihodi za koje se u momentu naplate ne mogu precizno definisati pa se registruju kao ostali, unapred naplaćeni prihodi, koji se odnose na naredni obračunski period. Ovi prihodi registruju se zaduženjem konta *000 Žiro-račun*, a odobrava se konto *494 Razgraničeni ostali prihodi*, (000/494).

5.2.1. Neregularne radnje vezane za pribavljanje dinarskih sredstava iz drugih izvora

Obaveze banke utvrđuju se ugovorima i nastaju iz poslovnih odnosa banke i njenih komitenata ili iz poslovnih odnosa sa drugim partnerima, pri čemu se radi o ugovornim obavezama. Ugovorima se utvrđuje visina obaveze ili, ako u momentu ugovaranja nije moguće utvrditi njenu visinu, se ugovorom precizira način na koji će se ona utvrditi u momentu kada to bude moguće. Pored visine obaveze, ugovorom se regulišu i ostala pitanja vezana za osnovnu obavezu, kao što su način njenog izmirenja, rok likvidacije i postupak koji sledi, u slučaju da se obaveza ne izmiri blagovremeno. Međutim, svaki nejasno utvrđen način nastanka i likvidacije obaveze pruža mogućnost za naknadne dogovore i proizvoljna tumačenja za njen nastanak i likvidaciju. Time se istovremeno otvara mogućnost za nelegalno dogovaranje, proizvoljnim tumačenju ugovora i nedoslednostima vezanim za izmirenje obaveze, kako u pogledu njene visine tako i u pogledu rokova likvidacije, te eventualno i nekih drugih uslova bez kojih obaveza ne može biti uredno i celovito izvršena.

Pored ugovorenih obaveza, koje nastaju kao izraz poslovne volje banke i njenih partnera, postoje i druge obaveze koje nastaju na osnovu primene zakonskih propisa na određene transakcije, poslovna zbivanja ili rezultate poslovanja. Najčešće se radi o poreskim obavezama vezanim za dodatnu vrednost, o poreskim obavezama u vezi s ostvarenim krajnjim poslovnim rezultatom, o obavezama koje su vezane za obračun i isplatu zarada radnika, drugih primanja i sl. Banka, kao i svaki drugi poslovni subjekt, dužna je da svoje obaveze izmiruje u skladu sa odredbama ugovora koje je kao jedna od strana ugovaranja prihvatila, i da, isto tako, izmiruje i obaveze koje nastaju iz poslovanja, u skladu sa zakonskim propisima kojima se utvrđuje način formiranja obaveze, način i vreme njenog izmirenja i dr. Svako izbegavanje likvidiranja obaveze može, s jedne strane, izazvati štetne materijalne posledice u vidu kaznenih kamata ili troškova vođenja različitih sporova, koji pored kamata podrazumevaju i sudske troškove i, s druge strane, štetne posledice po poslovni ugled banke, a koje u krajnjem slučaju za posledicu imaju i štetne materijalne posledice. Banka, svakako, nastoji da svoje obaveze redovno izmiruje, ali u nekim, nazovimo ih kriznim, situacijama ona je prinuđena da pokuša dogovorno sa poslovnim partnerima, koji imaju svoja potraživanja od banke, ili u slučaju nelikvidnosti, praktično prinudno, da odlaže izmirenje nekih, ili većeg dela svojih obaveza. Banka u svakom slučaju traži ona rešenja koja će je, u datim okolnostima, najmanje koštati, odnosno koja će izazvati najmanje štetne posledice po njeno poslovanje, imajući pritom u vidu i svoj poslovni ugled.

Pored drugih izvora, finansiranje svojih poslovnih aktivnosti banka delimično podmiruje i iz regulisanih obaveza, kao što su obaveze po kreditima i kamatama u ugovorenim rokovima, obaveze prema dobavljačima u rokovima regulisanim ugovorima, obaveze u skladu sa zakonskim propisima, vezanim za razne vrste poreza doprinosa i dr., kao i obaveze po raznim hartijama od vrednosti i sl. Nekim regulisanim obavezama, u određenom vremenu, banka finansira svoje poslovne aktivnosti, tuđim sredstvima, prvenstveno sredstvima svojih poslovnih partnera, kao što su obaveze prema dobavljačima, zakonski utvrđene obaveze prema odgovarajućim državnim institucijama, u određenom roku do nastupanja termina za njihovo izmirenje, i druge. Kada nastupi ugovoreni ili zakonom utvrđeni rok za izmirenje obaveze, nastupa vreme kada banka više ne može da koristi tuđa sredstva bez posledica, bilo da se radi o zateznim kamatama ili drugim davanjima. U trenutku dospeća roka za izmirenja obaveze, prestaje vreme besplatnog korišćenja, ili korišćenja pod dotadašnjim uslovima, tuđih sredstava za poslovanje banke i nastupa vreme nepovoljnijeg korišćenja takvih sredstava. Međutim, nekada poslovni i drugi partneri, prećutno ili dogovorno, tolerišu to što banka ne izvršava svoje obaveze na vreme, te ona praktično nastavlja neregularno da koristi tuđa sredstva, besplatno ili uz produženje, odnosno nastavak ugovornih obaveza, još neko vreme. Tako banka na određeni način reguliše produženje roka izvršenja obaveze, pa su onda to regularni uslovi. Ali, u momentu kada poslovni partner, ili institucija, učini

izvesnim preduzimanje mera za naplatu svog potraživanja od banke, bilo da se radi o raznim oblicima zahteva ili opomena, o aktiviranju sredstava za obezbeđenje izvršenja obaveze, o pokretanju sudskog postupka za prinudnu naplatu potraživanja, banka reaguje pokušajima da produži rok izvršenja takve obaveze regulišući to produženje drugim ugovorom, zamenom sredstava obezbeđenja za izmirenje obaveze i dr. Kada joj to poslovni interesi nalažu, banka svesno ulazi u sudske sporove ili druge oblike odugovlačenja izvršenja obaveza, kako bi dobila na vremenu, i eventualno se, dodatnim aktivnostima, oporavila od krizne situacije te osposobila za normalno ili bar tolerantno otežano poslovanje, koje joj otvara perspektivu za ozdravljenje

Sve vrste obaveza koje banka ima — npr.: obaveze prema dobavljačima, za primljene avanse, za finansijski lizing, po osnovu aktiviranih garancija i avala, obaveze iz rezultata poslovanja, obaveze po primljenim sredstvima (avansima) od komitenata za obavljanje posla u svoje ime a za njihov račun ili u njihovo ime i za njihov račun, druge obaveze prema poslovnim partnerima, obaveze iz zajedničkih poslova, nepotpuno definisane obaveze na prelaznim računima, obaveze u vezi zarada i drugih ličnih primanja i dr. — nose svoje specifičnosti.

Raznovrsnost postupaka i načina izmirenja obaveza banke prema poveriocima, otvara prostor za razne dogovore sa poslovnim partnerima o obliku nastanka obaveza banke, zapravo o načinu obavljanja i izvršenja posla iz koga nastaju obaveze, načinu nastajanja obaveze i njenog izmirenja. Ovi dogovori, kao i oni naknadni, izraz su posledice da banka ne može blagovremeno da izvrši svoju obavezu, bilo da se radi o obavljanju posla iz koga je ona nastala, bilo zato što ne može da izvrši izmirenje neke novčane obaveze. Dakle, trenutno otežano poslovno stanje banke i njene nemogućnosti da izvrši plaćanje, ili nemogućnost njenog partnera da odloži izvršenje iste, nalaže obema stranama potrebu o dogovoru o sporazumnom likvidiranju obaveze, u datim okolnostima. Pregovore obično traži partner koji je u nezavidnoj poslovnoj poziciji, u ovom slučaju to bi bila banka, a uslove dogovora nameće partner koji je u povoljnijoj pregovaračkoj poziciji, koga predstavlja poverilac. Iz takvih okolnosti, vezanih za potrebu dogovora i pregovaračke pozicije partnera, nastaju i dogovori o nezakonitim aktivnostima, obično na inicijativu predstavnika banke ili poverioca, odnosno saglasnosti za takve radnje, jednih i drugih. Iz takvih aktivnosti, odnosno dogovora nastaju štetne posledice za banku ili poverioca, a uz ličnu korist jednih, drugih ili jednih i drugih pregovarača, koji obično dogovaraju i ugovaraju nove uslove za likvidiranje nastale obaveze. Tu se može raditi o korigovanju visine vrednosti obaveze, obimu posla koji je trebalo uraditi, visine kamata, odlaganju izvršenja posla i novčane obaveze u vezi s tim, pa sve do ugovaranja uslova koji u eventualnom sporu stavljaju jednu pregovaračku stranu u podređen položaj, odnosno u poziciju da izgubi spor. Signali za nelegalne aktivnosti i sticanje nezakonite koristi za pojedince ili grupe mogu se uočiti u neuobičajenim postupcima predstavnika banke ili poverioca, u neobičnim

povoljnostima koje rezultiraju iz naknadnih dogovora, koje se utvrđuju novim ugovorima, izrazito povoljnih uslova za jednu i nepovoljnih za drugu pregovaračku stranu. Stoga je prilikom kontrole dokumentacije neophodno usmeriti pažnju na svaki detalj kojim se regulišu neka prava i obaveze, a posebno kada se radi o naknadnim dogovorima i korekcijama u odnosu na prvobitni ugovor. Takođe, treba rasvetliti i koja su eventualna prećutna odstupanja, odnosno tolerisanje neizvršenja ugovorom utvrđenih uslova i obaveza, kao i koliko su česti kontakti vezani za zasnivanje novih poslovnih aktivnosti između banke i njenog poslovnog partnera. Kako je u ranijim izlaganjima izneseno, redovnim kontrolama dokumentacije vrlo retko se otkrivaju nezakonite radnje, zbog toga što njihovi počinioci formiraju dokumentaciju i evidentiraju takve aktivnosti na sličan ili identičan način kako se to čini i za potpuno legalne aktivnosti. Međutim, iznesena saznanja u vezi sa tim upućuju na postupke rasvetljavanja, uglavnom već delimično otkrivenih nezakonitih aktivnosti, jer forenzičko računovodstvo dobija svoj puni značaj i potpunu ulogu tek u rasvetljavanju nezakonitih aktivnosti ili spornih odnosa.

6. PRIBAVLJANJE DEVIZNIH SREDSTAVA PRODAJOM HARTIJA OD VREDNOSTI

Jedna od značajnih mogućnosti za pribavljanje dodatnih sredstava za poslovne aktivnosti banaka jeste emitovanje i prodaja sopstvenih hartija od vrednosti, za sredstva u stranoj valuti. Domaće banke emituju sopstvene hartije od vrednosti koje plasiraju na domaćem novčanom tržištu, pribavljajući na taj način dinarska sredstva za svoje poslovanje. Međutim, bankama stoji na raspolaganju i mogućnost da emitovanjem sopstvenih hartija od vrednosti pribave i dodatna finansijska sredstva u stranoj valuti. Korišćenje takve mogućnosti za domaće banke dosta je složeno. Naime, one kao finansijske institucije nisu afirmisane na stranom novčanom tržištu, pa je realizacija njihovih hartija od vrednosti na tom tržištu dosta složena: često se traže dodatne garancije od poznatih stranih banaka, ili od Narodne banke Srbije, kako bi se smanjio rizik i obezbedila sigurnost da će banka blagovremeno i uredno izvršiti svoje obaveze po realizovanim sopstvenim hartijama od vrednosti u stranoj valuti. Te hartije od vrednosti procenjuju se i registruju u računovodstvenim evidencijama banke po fer vrednosti, u skladu sa Međunarodnim računovodstvenim standardom 39 i drugim relevantnim standardima.

Od mogućnosti koje banke koriste za pribavljanje finansijskih sredstava emitovanjem i prodajom sopstvenih hartija od vrednosti u stranoj valuti, najviše su zastupljene:

1. Hartije od vrednosti koje banka izdaje kao sopstvene vrednosne papire. U njih se ubrajaju: obveznice, blagajnički zapisi, sertifikati o depozitu i sl. Prijem novca od prodaje i obaveze po osnovu ovih hartija od vrednosti registruju se u računovodstvu banke, tako što se za primljeni novac u stranoj valuti duži konto *050 Devizni račun*, a odobrava se konto *510 Obaveze za sopstvene hartije od vrednosti u*

stranoj valuti, (050/510). Kada banka izvrši svoje obaveze po sopstvenim hartijama od vrednosti, njihovim otkupom, tada se vrši obrnuto knjiženje u odnosu na prethodno, duži se konto *510 Obaveze za sopstvene hartije od vrednosti u stranoj valuti*, a odobrava se konto *050 Deviznim račun*, sa koga se vrši isplata, *(510/050)*;

2. Vezano za sopstvene hartije od vrednosti, banka koristi i druge mogućnosti, kao što je prodaja derivata hartija od vrednosti, u što se ubrajaju inicijalna i druga ulaganja kupca u stranoj valuti. To su instrumenti finansiranja, čija je vrednost izvedena iz druge aktive ili izvornih sopstvenih hartija od vrednosti, kao što su akcije, obveznice, roba i sl. Derivati u stranoj valuti evidentiraju se u evidencijama banke, tako što se duži konto *052 Gotovinski ekvivalenti u stranoj valuti*, a odobrava se konto *511 Obaveze po osnovu prodatih derivata u stranoj valuti*, kao *(052/511)*. Izmirenje obaveza po ovim hartijama evidentira se duženjem konta *511 Obaveze po osnovu prodatih derivata u stranoj valuti*, a odobrava konto *052 Gotovinski ekvivalenti u stranoj valuti, (511/052)*;³⁹⁴

3. Pribavljanje novčanih sredstava domaćih banaka u stranoj valuti može se izvršiti putem prodaje hibridnih hartija od vrednosti stranim bankama i poslovnim partnerima. Njihova specifičnost ogleda se u tome što imaju karakter vlasničkih hartija od vrednosti, jer se, u skladu sa ugovorom, mogu pretvoriti u akcije, a dužnički karakter im proističe iz obaveze banke da ih u krajnjem slučaju otkupi tj. banka se javlja kao dužnik, jer ih je ona emitovala i prodajom prihvatila obaveze da će ih u datom trenutku na odgovarajući način kao dužnik isplatiti. U ovu vrstu hartija od vrednosti ubrajaju se preferencijalne akcije, konverzije obveznice, opcione akcije. Kod njih se primenjuju kombinovani računovodstveni principi dužničkih i vlasničkih hartija od vrednosti. Kada dođe do njihove realizacije tj. kada ih poslovni partner otkupi, u računovodstvu banke sprovodi se njihovo evidentiranje na sledeći način: za primljeni novac u stranoj valuti duži se konto *050 Devizni račun*, a odobrava se konto *512 Obaveze po osnovu hibridnih hartija od vrednosti u stranoj valuti, (050/512)*. Ako se hibridne hartije od vrednosti otkupe od strane banke, duži se konto *512*, a odobrava konto *050, (512/050)*, čime se konto *512* zatvara. Međutim, ako se dogodi da se hibridne hartije od vrednosti, shodno ugovoru o njihovom emitovanju i prodaji, pretvore u preferencijalne akcije, u tom slučaju duži se konto *512 Obaveze po osnovu hibridnih hartija od vrednosti u stranoj valuti*, a odobrava se konto *800 Akcijski kapital, (512/800)*. Na isti način

394

Postoji više mogućnosti za izmirenje obaveza po osnovu derivata u stranoj valuti. Na primer, ako je prilikom njihove prodaje dobijen novac na deviznom računu, u tom slučaju ne duži se konto *052 Gotovinski ekvivalenti u stranoj valuti*, već konto *050 Devizni račun*, uz odobrenje konta *511 Obaveze po osnovu prodatih derivata u stranoj valuti*, a njihov otkup knjiži se obrnutim postupkom, i sl. Isto tako, javljaju se i druge mogućnosti; npr. ako je kupac derivata direktno uložio novac u neka sredstva, onda se duži konto na kojem se registruju ta sredstva, a odobrava se konto *511*. Kod izmirenja obaveza za derivate u stranoj valuti duži se konto *511*, a odobrava konto imovine sa koga je izvršena obaveza.

izvršiće se i registrovanje u računovodstvu banke ukoliko se hibridne hartije od vrednosti konvertuju u opcione akcije, tako što će se dužiti analitički račun u okviru sintetičkog konta 512 na kome se vodi evidencija o opcionim akcijama, a odobriće se konto 800, (512/800).

Na navedeni način moguće je da se hibridne hartije od vrednosti, u stranoj valuti, mogu konvertovati u akcije; ovaj način prezentovan je samo kao mogućnost, ali to u praksi kod nas veoma retko događa, jer strane banke naprosto na žele da, u ovoj fazi razvoja našeg bankarstva, budu suvlasnici u njihovom kapitalu, a pogotovo ne manjinski. Verovatno je da će se, sa razvojem domaćeg bankarstva i privrede i jačanjem njihovih veza sa inostranim bankama i privredom, taj odnos postepeno menjati. Naime, jačanjem tih veza odnos prema našoj privredi i bankama menjaće se i biće posmatran iz drugog ugla, kako zbog izmene njihove vlasničke strukture, tako i zbog rasta njihovih potencijala;

4. Pored navedenih, banka može kreirati i emitovati i neke druge oblike hartija od vrednosti, koje bi u datim okolnostima kupile inostrane banke ili poslovni partneri, a domaća banka bi na taj način došla do dodatnih novčanih sredstava u stranoj valuti. Međutim iz razloga koji su navedeni za hibridne hartije od vrednosti, domaće banke do novčanih sredstava na taj način teško mogu doći, jednostavno zbog toga što one na stranom tržištu kapitala nisu afirmisane, pa je odnos potencijalnih kupaca prema njima uzdržan ili bolje reći skeptičan. Zato se sa dovoljnom dozom sigurnosti može očekivati da će se taj odnos u budućnosti menjati i da će se sa širenjem veza naših privrednih subjekata sa inostranstvom, taj odnos biti sve bolji i naše banke u inostranstvu biti prihvatane sa više poverenja i manjom uzdržanošću. Emitovanje i prodaja ostalih hartija od vrednosti u stranoj valuti u računovodstvenim evidencijama banke registruje se tako što se za primljeni strani novac po tom osnovu duži konto 050 *Devizni račun*, a odobrava konto 513 *Obaveze po osnovu ostalih hartija od vrednosti u stranoj valuti*, (050/513). Isplata obaveza banke po ovim hartijama od vrednosti evidentira se u računovodstvu, tako što se zadužuje konto 513, a odobrava konto 050, (513/050).

6.1. Nezakonite radnje vezane za pribavljanje deviznih sredstava prodajom hartija od vrednosti

U prethodnim izlaganjima dali smo dosta detaljan opis mogućih zloupotreba i nezakonitih aktivnosti vezanih za pribavljanje dinarskih sredstava iz domaćih izvora, prodajom sopstvenih hartija od vrednosti. Mogućnosti zloupotreba kada je u pitanju pribavljanje novčanih sredstava u stranoj valuti, prodajom hartija od vrednosti od strane domaćih banaka, na stranom novčanom tržištu³⁹⁵, slične su mogućim zloupotrebama

³⁹⁵ Napominje se da je moguća prodaja hartija od vrednosti domaćih banaka, u stranoj valuti i na domaćem tržištu, kao što je moguće i pribavljanje dodatnih dinarskih sredstava prodajom

vezanim za pribavljanje dinarskih sredstava prodajom sopstvenih hartija od vrednosti na domaćem novčanom tržištu. Banke u Srbiji najvećim delom su sa većinskim stranim vlasničkim kapitalom, a sedište njihovih centrala je u inostranstvu. Te banke, nazovimo ih stranim, posluju po važećim zakonima domaćeg bankarstva, ali uvažavaju principe i pravila svojih banaka, čije su, u stvari, filijale. Imajući u vidu tu činjenicu, one se u svom poslovanju uklapaju u način poslovanja koji se uvažava u razvijenim zemljama u kojima se nalaze njihove centrale. Zato su filijale stranih banaka u Srbiji ovladale u celosti, kako načinom poslovanja utemeljenom na osnovama poslovanja i ponašanja stranih banaka na razvijenom međunarodnom novčanom tržištu, tako i organizacijom poslovanja koje te banke koriste u zemljama centrala. Domaće banke sa većinskim domaćim vlasničkim kapitalom dužne su da u potpunosti primenjuju međunarodne poslovne standarde, u prvom redu Međunarodne računovodstvene standarde, Međunarodne finansijske standarde i međunarodne bankarske i finansijske običaje. Mada naše, domaće banke, čiji vlasnički kapital potiče iz domaćih izvora, nastoje da dostignu nivo poslovne sposobnosti i stabilnosti poslovanja koji se praktikuju u bankarstvu zemalja sa razvijenim finansijskim tržištima, one do sada nisu u tome uspele, iako na domaćem novčanom tržištu važe za solidne i poslovno stabilne banke. Prema njima u inostranstvu vlada uzdržanost, polazeći od stanovišta da su to visokorizične finansijske institucije; od njih se traže razne vrste posebnih dodatnih garancija za zasnivanje poslovnih aranžmana. Takav odnos često se praktikuje i prema bankama u našoj zemlji sa većinskim stranim vlasničkim kapitalom, čije su centrale u velikim svetskim privrednim centrima, pa se u poslovnim odnosima tih banaka sa stranim bankama i drugim poslovnim partnerima često traže garancije njihovih centrala, što im otežava i poskupljuje poslovne aktivnosti na stranom novčanom tržištu. U okolnostima sa kojima se naše banke sreću na svetskom finansijskom tržištu postoje veoma složene procedure za zaključenje i realizaciju poslova.

Pribavljanje sredstava u stranoj valuti za poslovanje domaćih banaka na inostranom tržištu, prodajom vlastitih hartija od vrednosti, ima za sada skromne rezultate. Najznačajniji oblik hartija od vrednosti putem kojih domaće banke pribavljaju novčana sredstva u stranoj valuti jesu: obveznice, blagajnički zapisi, sertifikati, depoziti i dr. Pored ovih, banka na novčano tržište iznosi vrednosne papire kao derivate, u koje se ubrajaju inicijalna i druga ulaganja kupaca u stranoj valuti. U tome su najznačajnije akcije, obveznice i dr. Kao način pribavljanja novčanih sredstava u stranoj valuti, banka koristi i mogućnost prodaje hibridnih hartija od vrednosti, koje imaju vlasnički i dužnički karakter vrednosnih papira. Vlasnički karakter, kako je napred izneseno, proističe iz činjenice da se one, u skladu sa ugovorom, mogu konvertovati u bančine akcije, a dužnički karakter se zasniva na obavezi banke da ih u krajnjem slučaju mora otkupiti, jer je prvobitno za njih dobila novac u stranoj valuti, pa ostaje dužnik sve dok se hibridne hartije od

vrednosti ne konvertuju u akcije; ako se to ne dogodi u datom vremenu, banka ih mora otkupiti i na taj način likvidirati obavezu. U hibridne hartije od vrednosti svrstavaju se: preferencijalne akcije, konverzije obveznice, opcione akcije, u čijem se evidentiranju primenjuju kombinovani vlasnički i dužnički računovodstveni principi. Pored navedenih, banke koriste i neke druge oblike hartija od vrednosti kako bi došle do novčanih sredstava u stranoj valuti, ali su postupci i procedure takvog pribavljanja stranog novca prilično složeni.

Imajući u vidu činjenicu da se prodaja hartija od vrednosti banke, za strana sredstva plaćanja odvija na tržištu novca, gde su prisutni razni postupci i procedure dogovaranja i ugovaranja, otvaraju se mogućnosti da se predstavnici domaće banke u tom poslu jave kao inicijatori nezakonitih aktivnosti, u čemu učestvuju i predstavnici stranih banaka ili drugih poslovnih partnera. Te nezakonite radnje ogledaju se u dogovorima o utvrđivanju uslova za konkretni posao, koji se manifestuju u štetnim posledicama za kupca ili prodavca hartija od vrednosti, a u korist predstavnika u pregovorima banke, kupca, ili i jednih i drugih. Nezakonite aktivnosti najčešće se manifestuju kroz dogovore i ugovaranje nižih ili viših cena hartija od vrednosti, koje su predmet kupoprodaje, od realnih cena koje su se mogle postići u datim okolnostima, u trenutku ugovaranja kupoprodaje. Pored toga, ugovorima se mogu utvrditi povoljniji ili nepovoljniji ostali uslovi za jednog od partnera, vezani za hartije koje su predmet kupovine, odnosno prodaje, kao što su kamate, ili ostali oblici zarade, koje nose hartije od vrednosti, zatim rokovi izvršenja obaveza prodavca ili kupca i dr. Signali o eventualnim zloupotrebama ispoljavaju se preko neuobičajenih cena hartija od vrednosti, neuobičajene visine kamata ili drugih zarada na hartije od vrednosti, rokova izmirenja obaveza, otvaranja mogućnosti u ugovorima za naknadna dogovaranja o svim ili nekim bitnim uslovima kojima se regulišu prava i obaveze vezane za banku i kupca. Kada se o tome, naravno tajno, dogovore predstavnici banke i kupca hartija od vrednosti, u ugovore ugrađuju klauzule koje se mogu dvojako tumačiti, izazvati sporove, kojima se preferira jedna strana koja će takav spor da dobije. Takođe, signali se javljaju i u učestalim kontaktima i poslovnim vezama između istih predstavnika banke i kupca, u kojima su, u manjoj ili većoj meri, prisutne nezakonite aktivnosti.

6.2. Drugi izvori deviznih sredstava

Napred su prezentovane mogućnosti koje banke koriste za pribavljanje novčanih sredstva u stranoj valuti i to: prodajom osnivačkih akcija stranim partnerima, prvenstveno bankama, iz poslovnih odnosa komitenata banke sa stranim poslovnim partnerima i prilivom novčanih sredstava u stranoj valuti na njihove devizne račune, iz štednih uloga građana koji u banku ulažu na štednju svoja novčana sredstva u stranoj valuti, iz inostranih kredita, prodajom hartija od vrednosti, i sl. Međutim, pored toga, odnosno pored dobijanja efektivnog novca iz navedenih izvora, banke iz poslovnih odnosa sa inostranim bankama i poslovnim partnerima, pa i svojim klijentima, imaju mogućnost da tolerantnim odlaganjem

izvršenja svojih obaveza obezbede da, koristeći sredstva kojima raspolažu, obave više poslova ne ulazeći u nove obaveze i na taj način smanje troškove finansiranja svog poslovanja. Pored odlaganja direktnih obaveza, u kojima se banka javlja kao neposredni dužnik, ona može, na određeni način, smanjiti pritisak na svoja sredstva i odlaganjem izvršenja obaveza njenih komitenata tako što bi i oni usporavali izvršenje svojih obaveza u stranoj valuti prema svojim poveriocima, pod uslovom da u tome vide svoj interes i da na to pristanu. U tom pogledu banka svojim komitentima mora ponuditi, ili predložiti, neke mogućnosti i pogodnosti koje iz takvog odnosa klijenata banke, prema svojim inostranim partnerima, proizlaze kao posledice. Ne sme se zaboraviti da strani partneri rade, uglavnom, na uređenom robnom i finansijskom tržištu, gde su tolerancije za neblagovremeno izvršenje obaveza veoma male i donose rizik u smislu budućih poslovnih odnosa. Obaveze banaka koje pružaju mogućnost privremenog odlaganja izmirenja prema inostranim bankama i drugim poveriocima predstavljene su u narednih 15 stavki.

1. Obaveze po osnovu obračunatih kamata na hartije od vrednosti u stranoj valuti koje se odnose na tekući obračunski period, a dospevaju za plaćanje u tom ili narednom periodu. Najčešći slučaj je da obračunate kamate dospevaju za naplatu istovremeno sa dospećem hartija od vrednosti na koje se odnose. Međutim, ima slučajeva kada kamate dospevaju za plaćanje kasnije ili nezavisno od roka dospeća nominalne vrednosti hartija, pa tada i postoji mogućnost odlaganja njihovog plaćanja. Obaveze po osnovu kamata u stranoj valuti registruju se u poslovnim knjigama banke tako što se zadužuje konto *607 Rashodi kamata po osnovu hartija od vrednosti u stranoj valuti*, a odobrava se konto *520 Rashodi po osnovu kamata u stranoj valuti*, (607/520). Izmirenje ovih obaveza plaćanjem, registruje se zaduženjem konta 520 koje se tom prilikom zatvara, i odobrenjem konta *050 Devizni račun*, (520/050).

2. Za korišćenje usluga stranih banaka, banka plaća odgovarajuće troškove, kao što su obaveze za raznovrsne naknade i provizije u stranoj valuti, koje dospevaju za plaćanje u tekućem ili narednom periodu. Ove obaveze registruju se u računovodstvenim evidencijama zaduženjem konta *615 Rashodi naknada i provizija u stranoj valuti*, i odobravanjem konta *521 Obaveze po osnovu naknada i provizija u stranoj valuti*, (615/521). Izmirenje ovih obaveza registruje se u računovodstvu duženjem konta 521, koji se zatvara, i odobravanjem konta *050 Devizni račun*, (521/050).

3. Derivati hartija od vrednosti u stranoj valuti, zbog kursnih oscilacija ili kolebanja njihove vrednosti na tržištu hartija od vrednosti, gube na svojoj vrednosti, pa se po tom osnovu povećavaju obaveze banke koja ih je emitovala. Za efekte povećanja tih obaveza u računovodstvu banke duži se konto *620 Gubici po osnovu prodaje hartija od vrednosti po fer vrednosti kroz bilans uspeha*, a odobrava se konto *522 Obaveze po osnovu promene vrednosti derivata u stranoj valuti*, (620/522).

Ove obaveze isplaćuju se sa izmirenjem obaveza hartija od vrednosti na koje se odnose.

4. U svom poslovanju, banke nabavljaju neka materijalna sredstva ili intelektualne i druge usluge iz inostranstva, pa joj se strane banke ili strani privredni subjekti, od kojih je izvršena nabavka, javljaju kao dobavljači. Banka, iz tih osnova, ima obaveze prema dobavljačima u stranoj valuti. Obaveze prema stranim partnerima u računovodstvu se registruju kao zaduženje konta imovine, u vezi s kojom je obaveza nastala, ili zaduženjem troškova, ako takva nabavka ima karakter rashoda tekućeg obračunskog perioda, a odobrava se konto *530 Obaveze prema dobavljačima u stranoj valuti*. Isplatom obaveze prema stranom dobavljaču zadužuje se konto *530*, koji se zatvara, a odobrava konto *050 Devizni račun, (530/050)*.

5. Čest je slučaj da banka u svojim poslovnim aktivnostima od stranih partnera ili svojih klijenata primi avanse, depozite ili kaucije u stranoj valuti, koji su namenjeni za izvršenje nekog posla, tj. kojima se na određeni način garantuje da će neki posao, za koga je unapred položen deo ili sva sredstva potrebna za njegovo izvršenje, biti i urađen. Za tako avansirana sredstva banka u svom računovodstvu formira odgovarajuću obavezu i prati realizaciju njenog izvršenja. Za primljeni novac banka zadužuje konto *050 Devizni račun*, a odobrava konto *531 Obaveze po osnovu primljenih avansa u stranoj valuti, (050/531)*. Kada se obaveza po primljenim avansima izvrši, duži se konto *531*, a odobrava račun u vezi s kojim je posao urađen i tako se obaveza likvidira, a zatvara konto *531* na kome je registrovana obaveza prema ulagaču sredstava.

6. Banka u svom poslovanju koristi finansijski lizing, kao mogućnost nabavke finansijskih sredstava u stranoj valuti. Na taj način koristi određena finansijska sredstva banaka ili drugih subjekata, koji na taj način plasiraju svoj novac, naravno uz odgovarajuću naknadu koja se plaća, praktično sa otplatom sredstava koja su uzeta u lizing.³⁹⁶ U računovodstvu banke obaveze po osnovu finansijskog lizinga evidentiraju se tako što se prilikom prijema novca duži konto *050 Devizni račun*, a odobrava konto *532 Obaveze po osnovu finansijskog lizinga u stranoj valuti, (050/532)*. Kada se vrate sredstva uzeta po osnovu operativnog lizinga, duži se konto *532*, a odobrava konto *050, (532/050)*. Za cenu korišćenja operativnog lizinga duži se konto *646 Ostali troškovi*, a odobrava se konto *532*, koji se zatvara isplatom obaveze sa deviznog računa. Kada je u pitanju kapitalni lizing, tada ukupna godišnja cena lizinga, koja sadrži i cenu korišćenja

³⁹⁶ Finansijski lizing može biti kao i materijalni tj. operativni, kratkoročni koji se može otkazati, ili kapitalni — dugoročni koji se ne može otkazati. Operativni lizing je uzimanje finansijskih sredstava na kraći rok, do godinu dana i on, praktično, predstavlja uzimanje određenog volumena novčanih sredstava u stranoj valuti, slično zakupu, do jedne godine, nakon čega plaća cenu korišćenja i vraća iznos primljenog novca davaocu lizinga. Kada je u pitanju kapitalni lizing, tu korisnik, u stvari, korišćenjem dugogodišnjeg lizinga, koji se ne može otkazati, nakon isteka ugovorenog roka postaje vlasnik sredstava koja je primio u lizing i, u stvari, on je otplatio ceo iznos primljenih sredstava i naknadu za sve vreme njihovog korišćenja.

i iznos otplate, tereti troškove poslovanja, uz odobravanje tog čitavog (godišnjeg) iznosa na konto 532. Vlasništvo nad korišćenim lizingom stiče se od strane korisnika, tek kada on otplati čitavu vrednost koju je primio, i cenu za korišćenje.

7. Klijenti u poslovanju često imaju potrebu da od svoje poslovne banke traže garancije ili avale, bilo za dobro izvršenje posla, bilo finansijske garancije za uredno izvršenje finansijskih obaveza prema stranim partnerima. Kada korisnik bančine garancije ili avala ne izvrši svoju obavezu prema stranom partneru, u skladu sa ugovorom, kako u pogledu dobrog izvršenja posla, tako i u pogledu izvršenja finansijskih obaveza, dolazi do aktiviranja garancija i avala, kojima je banka svom klijentu garantovala da će svoje obaveze prema stranom partneru uredno izvršiti. U računovodstvu banke obaveza po garancijama i avalima registruje se tako što se zadužuje konto 163 *Plasmani po osnovu akceptiranja, avaliranja i izvršenih plaćanja*, a odobrava konto 533 *Obaveze po osnovu aktiviranja garancija i avala u stranoj valuti*, (163/533). Kada se garancija, odnosno aval realizuju, duži se konto 533, a odobrava konto 000 *Žiro-račun*.³⁹⁷

8. Domaće banke u svojim poslovnim aktivnostima mogu imati određene obaveze u stranoj valuti prema svojim zaposlenima. Te obaveze mogu proisticati iz osnova zarada radnika koji rade u stranim predstavništvima banke ili drugim njenim organizacionim jedinicama, koje je banka u skladu sa svojim aktima obračunala a nije ih isplatila. Pored zarada, banka može imati i druge obaveze u stranoj valuti prema zaposlenima, kao što su: troškovi naknada zarada, troškovi poreza na zarade i naknade zarada, troškovi doprinosa na zarade i naknade zarada, troškovi za privremene i povremene poslove i drugi. U računovodstvu banke ovi troškovi se registruju tako što se zadužuje jedan od analitičkih računa u okviru sintetičkih računa na 63 *Troškovi zarada, naknada zarada i ostali lični rashodi* (na sintetičkim računima 630—635, na kojima se evidentiraju troškovi zarada i troškovi vezani za zarade), a odobrava se konto 534 *Obaveze prema zaposlenim u stranoj valuti*. Za napred navedene isplaćene obaveze duži se konto 534, a odobrava konto 050 *Devizni račun*, ili 051 *Gotovina u blagajni u stranoj valuti*, (534/050 ili 051).

9. Na zahtev nekog svog komitenata banka nekada preuzima obavezu da u svoje ime, a za račun komitenta, obavi određeni komisioni posao, koji se obračunava u stranoj valuti. Kada banka unapred primi novac za uslugu koju će izvršiti, to se u njenom računovodstvu registruje tako što se duži konto 050 *Devizni račun*, a odobrava konto 535 *Obaveze po komisionim poslovima u stranoj valuti*,

³⁹⁷ U slučaju da se garancija ili aval realizuju pre sprovedenog knjiženja i formiranja obaveze u računovodstvu na konto 533 *Obaveze po osnovu aktiviranih garancija i avala*, duži se konto 163 *Plasmani po osnovu akceptiranja, avaliranja i izvršenih plaćanja* po garancijama, a odobrava konto 000 *Žiro-račun*. Dakle, ne formira se obaveza na konto 533 pošto je ona izvršena praktično pre njenog evidentiranja u računovodstvu. Na taj način zadužuje se klijent banke kao da mu je odobren kredit za iznos izvršenog plaćanja njegove obaveze, koju je banka izvršila umesto njega.

(050/535). Kada se obaveza po komisionom poslu izvrši, zadužuje se konto 535, a odobrava konto 762 *Prihodi od smanjenja obaveza*, (535/762).

10. Pored komisionih poslova koje banka obavlja u svoje ime a za račun svog komitenta, ona nekada prima novac u stranoj valuti od svog komitenta koji je izvršio uplatu novca, za obavljanje nekog posla u njegovo ime i za njegov račun. Primljeni novac za izvršenje usluge banka evidentira u svoje poslovne knjige, zaduženjem konta 050 *Devizni račun* i odobrenjem konta 536 *Obaveze po primljenim sredstvima po poslovima u ime i za račun komitenta u stranoj valuti*, (050/536). Nakon izvršene obaveze zadužuje se konto 536, a odobrava konto 762 *Prihodi od smanjenja obaveza*.

11. Pored iznesenih, banka može imati i neke druge obaveze u stranoj valuti iz poslovnih odnosa sa svojim komitentima ili drugim partnerima, koji se ne mogu podvesti pod nekim od navedenih poslova iz kojih su nastale obaveze. One se registruju u računovodstvu banke kao zaduženje na nekom od imovinskih računa na kojima se evidentiraju sredstva u stranoj valuti, na primer 050 *Devizni račun*, uz odobrenje konta 537 *Ostale obaveze iz poslovnih odnosa u stranoj valuti*, (050/537 ili neki drugi imovinski račun). Za izvršenu uslugu ili neku drugu obavezu duži se konto 537, a odobrava konto 762 *Prihodi od smanjenja obaveza*.

12. Nekada obaveze banke u stranoj valuti nastaju i iz nekih zajedničkih poslova koje banka obavlja sa nekom drugom bankom, svojim komitentom ili drugim poslovnim partnerom. Takve obaveze registruju se u evidencijama banke, tako što se duži neki od imovinskih računa u vezi s kojim je obaveza nastala. Odobrava se konto 538 *Obaveze u obračunu u stranoj valuti*. Kada se izvrši obaveza iz zajedničkog posla, odnosno koja je registrovana kao obaveza u obračunu, zadužuje se konto 538, a odobrava konto 762 *Prihodi od smanjenja obaveza*, (538/762).

13. U nekim slučajevima banka ne može tačno da definiše osnov po kome je izvršena uplata novca u stranoj valuti, pa čak ni to ko je novac uplatio. Zato ona uplate za koje nije poznato ko ih je izvršio, odnosno obaveze koje proizlaze iz toga, vodi kao obavezu na prolaznom i privremenom novčanom računu, sve dok ne utvrdi osnov uplate i identitet uplatioca. Obaveze po navedenom osnovu banka registruje duženjem konta 050 *Devizni račun*, a odobrava konto 539 *Prolazni i privremeni računi u stranoj valuti*, (050/539). Obaveze vezane za prolazne i privremene račune gase se na navedenom kontu kada se utvrdi osnov uplate novca i identitet izvršioca uplate, pa se registruje u računovodstvu, tako što se duži konto 536, a odobrava subjekat koji je izvršio uplatu.

14. Kada banka stvori određene obaveze — radi trgovanja nekom imovinom ili imovinskim ekvivalentima u stranoj valuti, što mogu biti hartije od vrednosti u stranoj valuti ili drugi oblici trgovanja, u koja banka ulazi i za koja se podrazumevaju odgovarajuće obaveze za isplatu ili čak izdvajanje određenih hartija od vrednosti u stranoj valuti, kojima će se trgovati — u tom slučaju banka će izvršiti evidentiranje takvih obaveza. Zaduguje se imovinski konto na kome se vode

sredstva koja se rezervišu za trgovinu, a odobrava se konto *581 Obaveze koje se drže radi trgovanja*. Kada se trgovina završi duži se konto *581*, a odobrava konto na kome je registrovana imovina na kojoj je usled trgovanja došlo do promene.

15. Pored navedenih obaveza koje banka stvara svojim poslovnim aktivnostima, postoje i subordinirane obaveze³⁹⁸ u stranoj valuti, kao što su: pribavljeni depoziti, krediti, i dugoročne hartije od vrednosti koje se u slučaju likvidacije ili stečaja banke otplaćuju samo nakon celovite isplate obaveza svim drugim poveriocima. Ove obaveze nastaju isplatom, odnosno otkupom navedenih vrednosnih ekvivalenata u stranoj valuti i registruju se u računovodstvenim evidencijama duženjem konkretnog oblika vrednosti i odobravanjem konta *582 Subordinirane obaveze u stranoj valuti*. Kada se ovakve obaveze izmire, duži se konto *582*, a odobrava konto imovine sa koga je izvršeno izmirenje.

Kako je prezentovano, pored osnovnih i drugih izvora sredstava u stranoj valuti koji se zasnivaju na legalnom korišćenju sredstava drugih banaka, klijenata i drugih poslovnih partnera, putem držanja njihovih sredstava u svoje poslovne kanale i tokove regulisane ugovorima o obavezama, banke u svom poslovanju mogu koristiti i neke druge dopunske izvore, odlaganjem izvršenja obaveze ili prevremenom naplatom svojih potraživanja u stranoj valuti. Pri tome se koristi računovodstveni instrument pasivnih vremenskih razgraničenja, kao što sledi.

- U nekim obračunskim periodima nastaju troškovi kamata u stranoj valuti, koji treba da se obuhvate obračunom perioda u kome su nastali, ali ne dospevaju za plaćanje u tom, već u narednom ili čak u narednim periodima. Za registrovanje ovih rashoda u računovodstvu se koriste pasivna vremenska razgraničenja. Knjiženje obračunatih kamata u tekućem obračunskom periodu, čije plaćanje dospeva u narednom, sprovodi se tako što se za obračunati iznos zadužuje konto *605 Rashodi kamata po osnovu kredita u stranoj valuti*, a odobrava se konto *590 Razgraničene obaveze za obračunatu kamatu u stranoj valuti*, (600/590).³⁹⁹

³⁹⁸ Ovakve obaveze dobile su naziv subordinirane, zato što sve ostale obaveze imaju prednost u izmirenju ukoliko dođe do stečaja ili likvidacije banke. Dakle, uspostavljen je neki vid subordinacije u kojem sve ostale obaveze imaju prednost za izmirenje u odnosu na ove koje su na određeni način u podređenom statusu.

³⁹⁹ Kada se radi o razgraničenju obračuna obaveza za kamate u stranoj valuti, putem pasivnih vremenskih razgraničenja, koje dospevaju u tekućem a plaćaju se u narednom ili narednim obračunskim periodima, pored kamata na kredite koje se registruju kao potraživanja na kontu *590 Razgraničene obaveze za obračunatu kamatu u stranoj valuti*, kao rashodi duženjem konta *605*, kako je izneseno u tekstu, kao troškovi obračunatih kamata koji se razgraničavaju, mogu se javiti još: 1) rashodi kamata po osnovu depozita u stranoj valuti koji se knjiže na istoimenom kontu *606*, kao zaduženje; 2) rashodi kamata po osnovu hartija od vrednosti u stranoj valuti koji se knjiže zaduženjem istoimenog konta *607*; 3) rashodi kamata po osnovu ostalih obaveza u stranoj valuti koji se knjiže na kontu *608* kao zaduženje. Formiranje obaveza za sve ove rashode knjiži se kao odobrenje na kontu *590 Razgraničene obaveze za obračunatu kamatu u stranoj valuti*.

Kada su obračunate kamate u stranoj valuti knjižene kao rashod tekućeg obračunskog perioda, a plate se u narednom periodu, onda se zadužuje konto 590, a odobrava konto 050 Devizni račun, (590/050).

- Pored kamata koje se obračunavaju u stranoj valuti i knjiže kao rashod tekućeg perioda, a dospevaju za plaćanje u narednom periodu, isto tako mogu se pojaviti i neke druge obaveze za čije izmirenje su potrebna sredstva plaćanja, a koje kao trošak terete tekući obračunski period, čiji rok dospeća za plaćanje pada u narednom periodu. Takve obaveze registruju se u računovodstvu banke kao zaduženje na nekom od analitičkih konta sintetičkog konta 608 Rashodi kamata po osnovu ostalih obaveza,⁴⁰⁰ a odobrava se konto 591 Razgraničene obaveze za ostale obračunate rashode u stranoj valuti, (608/591).
- U nekim poslovnim okolnostima, kada se tako ugovori, ili kada to poslovni partner — korisnik kredita sam odluči, banka unapred naplaćuje kamate u stranoj valuti, koje delimično ili u celosti ne pripadaju kao prihod obračunskom periodu u kome su prispele na devizni račun, već narednom ili nekim narednim obračunskim periodima. Da bi se prihodi po ovom osnovu tačno situirali u vremenski okvir kome pripadaju i obuhvatili obračunom datog perioda, ulazeći tako u njegov poslovni rezultat, koriste se, kao pogodan instrument, pasivna vremenska razgraničenja. U računovodstvu banke se tako naplaćeni prihodi evidentiraju u momentu naplate, na taj način što se zadužuje konto 050 Devizni račun, a odobrava konto 592 Razgraničeni prihodi kamata u stranoj valuti, (050/592). Kada se ovako unapred naplaćene kamate uračunaju u prihode perioda kome pripadaju, duži se konto 592, a odobrava konto 705 Prihodi od kamata po osnovu kredita u stranoj valuti, (592/705). U ovom slučaju karakteristično je to da banka za svoje operativne poslovne aktivnosti koristi prevremeno naplaćena sredstva od dužnika kredita, praktično bez naknade.
- Za servisiranje kredita u stranoj valuti banka obračunava i naplaćuje, pored kamate, kao cene kredita, i troškove njegovog servisiranja, koji se uključuju u efektivnu kamatnu stopu. U vezi s tim, ona nekada unapred naplaćuje prihode vezane za takve troškove koji ih, u stvari, pokrivaju. Međutim, kada ni ti troškovi, a niti tako naplaćeni prihodi, u momentu naplate, ne pripadaju tom, već narednom obračunskom periodu, putem računovodstvenih evidencija situiraju se u obračunski period kome pripadaju. Knjiženje u vezi s ovako unapred naplaćenim prihodima sprovodi se tako što se zadužuje konto 050 Devizni račun, a odobrava se konto 593 Razgraničeni prihodi za potraživanja iskazana po amortizovanoj vrednosti primenom efektivne kamatne stope u stranoj valuti,

⁴⁰⁰ U kontnom okviru ne postoji sintetički konto za razgraničene ostale obračunate rashode u stranoj valuti pa je, kao najbliži realnosti, korišćen konto rashoda za kamate po ostalim obavezama u stranoj valuti.

(050/593). Kada se ovako naplaćeni prihodi razmeste u obračun prihoda obračunskog perioda kome pripadaju, vrši se knjiženje tako što se zaduži konto 593, a odobrava se konto 715 Prihodi od naknada i provizija u stranoj valuti, (593/715).

- Pored navedenih, banka ostvaruje i druge prihode koje naplaćuje unapred, zapravo naplaćuje ih u vremenskom okviru koji prethodi obračunskom periodu kome ti prihodi pripadaju. U računovodstvu se ti prihodi registruju zaduženjem konta 050 Devizni račun, i odobravanjem konta 594 Razgraničeni ostali prihodi u stranoj valuti. Kada se tako unapred naplaćeni prihodi vremenski odrede i situiraju u obračunski period kome pripadaju, ta operacija se u računovodstvu knjiži kao zaduženje konta 594, i odobrenje konta 768 Ostali prihodi, (594/768).

U glavnim crtama opisali smo način na koji banke pribavljaju novčana sredstva za svoje poslovne aktivnosti u domaćoj i stranoj valuti, iz izvora u kojima se one javljaju kao dužnici. U izlaganjima su se sledili postupci polazeći od pribavljanja početnog — akcijskog kapitala, pribavljanja sredstava putem kredita, depozita, štednih uloga, prodajom hartija od vrednosti i drugi. U prezentovanju procesa i načina pribavljanja sredstava, prikazan je legalan način i procedure tog pribavljanja. S druge strane, banke mogu pribavljati novčana sredstva i stavljati ih u svoje poslovne procese, odnosno koristiti ih u funkciji svog poslovanja, i stvaranjem odgovarajućih obaveza, koje banka izvršava u skladu sa ugovorima i zakonskim propisima, što je legalan način korišćenja tuđih sredstava za svoje poslovanje. Jer, sa svakom neizvršenom obavezom banka, u stvari, zadržava deo sredstava poslovnog partnera, druge domaće ili strane banke, svojih klijenata koji kod nje drže svoja devizna i dinarska sredstva, svojih štediša i sl. Međutim, banka nekada namerno ne izvršava svoje obaveze ili zadržava izvršavanje obaveza svojih klijenata, kako bi što duže zadržala tuđa sredstva na svojim dinarskim i deviznim računima kod Narodne banke. Na to nelegalno zadržavanje sredstava banka je nekada i prinuđena. To se dešava kada zapadne u nelikvidnost i kada u kraćem ili dužem vremenu, zbog nedostatka novčanih sredstava i neusklađenosti priliva sredstava i ročnosti obaveza, nije u mogućnosti da u kraćem ili dužem vremenu izvršava svoje obaveze. To često i klijente banke dovodi u poziciju da ni sami ne mogu izvršavati svoje obaveze, čak iako na svojim računima imaju novca. To se dešava kada je banka u blokadi, što ima za posledicu da je klijenti i štediše napuštaju a potencijalni kreditori izbegavaju da joj odobre kredite ili to čine uz nepovoljne uslove. Isto tako, kada banka zapadne u poslovnu krizu, ne može da izađe na tržište sa svojim hartijama od vrednosti, nakon čega dolazi do njenog stečaja ili likvidacije, često uz veoma teške posledice za njene klijente i one poslovne partnere koji su kod nje držali značajnija sredstva.

6.2.1. Nelegalne radnje vezane za pribavljanje deviznih sredstava iz drugih izvora

Kako se može zaključiti, banka u svojim poslovnim komunikacijama sa stranim partnerima dolazi u poziciju dužnika za sredstva u stranoj valuti, iz čega proizlaze njene obaveze da nastali dug blagovremeno izmiri. S druge strane, banka poslovanjem ostvaruje odgovarajuće prihode takođe u stranim sredstvima plaćanja, koje nastoji da u ugovorenom ili zakonskom roku naplati. Međutim, uz njeno posebno angažovanje, može se dogoditi da takva svoja potraživanja naplati i prevremeno i taj deo svojih sredstava stavi u funkciju pre uobičajenog vremena. Pošto rezultiraju iz različitih poslovnih aktivnosti, obaveze su veoma raznovrsne. Tako, obaveze banke u stranoj valuti mogu nastati: po kamatama na prodate hartije od vrednosti, po osnovu korišćenja raznih usluga od banaka, usled pada kurseva derivata hartija od vrednosti, iz osnova duga prema dobavljačima, od primljenih depozita avansa i kaucija, po osnovu finansijskog lizinga, zbog aktiviranih garancija i avala, po osnovu deviznih primanja zaposlenih radnika, preuzimanjem izvršenja poslova u svoje ime a za račun komitenta, u vezi s izvršenjem posla u ime i za račun komitenta, iz raznih poslovnih odnosa, iz zajedničkih poslova sa bankama i drugim poslovnim partnerima, iz nedefinisanih uplata novca, iz poslova trgovanja nekom imovinom ili imovinskim ekvivalentima, iz subordiniranih obaveza, kao što su pribavljeni depoziti, krediti i dugoročne hartije od vrednosti i slično.

Pošto se sve obaveze banke, u stranoj valuti, regulišu ugovorima sa poslovnim partnerima sa kojima banka dolazi u ekonomsku komunikaciju, ili je pitanje izmirenja nekih značajnih davanja regulisano zakonskim propisima, kao što su poreske i obaveze za doprinose, banka nastoji da razne članarine na vreme izmiri, kako bi izbegla neželjene posledice njihovog neblagovremenog izmirenja.⁴⁰¹ Ali, ona često dolazi u situaciju da u kraćem ili dužem vremenskom periodu nije u mogućnosti da delimično, ili u celosti, izmiruje obaveze na vreme. Zato banka preduzima razne legalne, a nekada i nelegalne, mere i postupke, kako bi izbegla ili umanjila štetne posledice nelikvidnosti, uključujući u to i loše posledice po njen ugled. Pod legalnim merama podrazumevaju se razgovori, dogovori i ugovaranje novih uslova za izmirivanje obaveza sa poveriocima, naročito onima prema kojima su obaveze veće. Na taj način često se postiže odlaganje izmirenja njihovih potraživanja, koja istovremeno predstavljaju bančine obaveze. Odlaganje se programira na vreme koje će, po zajedničkoj proceni dužnika i poverioca, banci omogućiti da prevaziđe trenutne teškoće u poslovanju, nakon čega bi svoj dug mogla da izmiri. Ukoliko se uvere da banka dužnik može da konsoliduje svoje poslovanje i da nastavi da normalno posluje, banke i drugi poverioci prihvatiće

⁴⁰¹ Neželjene posledice mogu biti u vidu povećanih troškova, zbog odlaganja izmirenja obaveza, kao što su zatezne kamate, gubitak raznih stimulacija, poslovni ugled, usled čega dolazi do povećanih troškova pri ulasku u nove poslove i slično.

njene zahteve kao dužnika i odlaganjem izmirenja svojih potraživanja pomoći joj u poslovnom ozdravljenju. Nekada su poslovni partneri koji imaju svoja potraživanja od banke dužnika prinuđeni da prihvate njene zahteve, pošto je ona u poslovnim problemima, pa čak i nude odlaganje izmirenja svojih potraživanja, nekada i pod povoljnijim uslovima od prvobitnih, procenjujući da samo na taj način mogu spasiti svoja potraživanja od trajnog gubitka. Inače, odlaganje izmirenja dugova banke, odnosno potraživanja njenih poslovnih partnera, reguliše se novim ugovorima, kako vezano za nove rokove izmirenja obaveza, tako i u vezi s ostalim uslovima koji se regulišu sa dugom banke, uključujući u to i nove, iste, manje ili veće kamatne stope i dr. Pored dogovora sa poslovnim partnerima, kada je to moguće, banka pod određenim uslovima može tražiti od određenih državnih institucija da joj odlože izmirenje nekih zakonskih obaveza, pa se i za eventualna prolongiranja takvih obaveza sklapaju ugovori, ili izdaju rešenja o odlaganju i uslovima pod kojima se to čini.

U pregovorima i dogovorima učestvuju predstavnici banke dužnika i predstavnici poverilaca, kojima se u takvim okolnostima ukazuje prilika da nezakonitim aktivnostima, na štetu dužnika ili poverioca, na nelegalan način ostvare ličnu korist, najčešće u korist predstavnika banke — poverioca. Signali nelegalnih aktivnosti i nezakonitih radnji javljaju se u nerealno uspostavljenim novim povoljnim uslovima za jednu stranu, a regulišu se novim ugovorima. Neuobičajeni uslovi karakterišu se u previsokim ili preniskim kamatama, predugim ili prekratkim rokovima za izmirenje obaveza i preterano povoljnim ili nepovoljnim ostalim uslovima koji se regulišu novim ugovorima. Signale nezakonitih radnji predstavljaju i nejasno definisana određena prava ili obaveze, ostavljanje mogućnosti za naknadna dogovaranja i tumačenja ugovora, pa čak i stavljanje u nepovoljan položaj jedne od strana u eventualnom sudskom sporu, koji će omogućiti favorizovanoj strani sigurno dobijanje sudskog spora, a drugoj strani prouzrokovati sigurnu štetu. Sve ovo upućuje na prisustvo nezakonitih aktivnosti. Ovakve radnje u postupcima iznuđenih pregovora često su prisutne u datim okolnostima, jer je konkretnom situacijom iznuđeno sasvim legalno ugovaranje neuobičajenih uslova. Odlaganje izmirenja obaveza, nametnutih nužnošću spasavanja banke dužnika, i potraživanja poverioca, koja mogu biti izgubljena ukoliko dužniku ne bude pružena odgovarajuća šansa da uvede svoje poslovanje u normalne tokove i tako se osposobi za izmiruje svoje obaveze, otvara mogućnost da se nezakonite aktivnosti izvrše uz veoma nizak rizik otkrivanja, pa to ohrabruje ljude sklone kriminalu da se upuste u nezakonite aktivnosti, jer sa velikim stepenom sigurnosti i veoma malim stepenom rizika procenjuju da će ostati neotkriveni. To se posebno odnosi na okolnosti u kojima su interne kontrole i revizije u banci nedovoljno angažovane ili ih u bankama koje su u poslovnim problemima često i nema. Ovakav stav zasnovan je na činjenici da banka i ne bi bila dovedena u kriznu situaciju da su kontrolne aktivnosti u njoj bile na zadovoljavajućoj visini. U rasvetljavanju nezakonitih

aktivnosti prilikom legalizacije odlaganja izmirenja obaveza, mora se detaljno analizirati kompletna dokumentacija kojom je uređen novi način i uslovi njihovog likvidiranja.

Pored iznesenog, nekada je banka, u pokušajima da se spasi od bankrota, prinuđena da i bez dogovora sa poveriocima odlaže izmirenje obaveza, svesno prihvatajući posledice koje iz takvog ponašanja proizlaze. Naime, kada ne može da uspe da legalizuje odlaganje rokova za izmirenje svojih obaveza i na nov način redefiniše ostale uslove likvidiranja duga, ona u krajnje iznuđenim okolnostima pokušava da samovoljno, odnosno jednostrano, odloži njihovo izmirenje. Banka to čini tako što obaveze jednostavno ne izmiruje, stavljajući poverioce pred izbor da pokušaju da sa dužnikom nađu prihvatljivo rešenje i dogovorno odlože izmirenje duga, o čemu je napred bilo reči. Poverioci imaju na raspolaganju mogućnosti da pokrenu postupak aktiviranja sredstava obezbeđenja naplate svojih potraživanja ili da uđu u sudski spor. Naravno, banka dužnik ne želi takvu situaciju, jer joj ona dodatno otežava i onako tešku poziciju. Na te prinudne mere naplate svojih potraživanja, ne odlučuju se lako ni poslovni partneri — poverioci. Razlog za to poverioci nalaze u činjenici da u slučaju aktiviranja sredstava prinudne naplate potraživanja, putem sredstava obezbeđenja plaćanja (garancija, avala, menica i drugih), ili pokušaja naplate putem sudskog spora, mogu doći u poziciju da ipak, na kraju, ne mogu naplatiti svoje potraživanje, te da će takvim svojim postupkom dati signal i drugim poveriocima da i oni učine isto i dovedu banku pred likvidaciju ili stečaj. Iz navedenih razloga i poverioci pokušavaju da zvanično legalizuju odlaganje izvršenja obaveze banke dužnika, ili da prećutno dužniku omoguće da svoje obaveze razreši u momentu kada mu to okolnosti dozvole, posebno ako procenjuju da se neće dugo čekati na takve okolnosti. Upravo to prećutno odlaganje izmirenja obaveza, odnosno tolerisanje njihovog neblagovremenog izmirivanja otvara prostor za nelegalne i neoficijelne dogovore između predstavnika banke dužnika i predstavnika poverioca, u cilju sticanja nezakonite koristi jednih i drugih predstavnika. Jer, ako pojedinci ili grupe tolerišu neblagovremeno izmirenje duga, posebno ako sa tim nisu upoznati organi uprave jednog i drugog partnera i njihovi menadžeri, to mora imati naknadne štetne posledice za jednog ili drugog partnera. Logično je da takvim postupcima neće pribegavati predstavnici jednog ili drugog partnera, ako nemaju lične koristi. Oni takođe, mogu odugovlačiti postizanje korektnog dogovora, kako bi svoje organe i menadžment doveli u poziciju svršenog čina. Signali za nezakonite aktivnosti mogu se manifestovati u predugom tolerisanju neizmirivanja obaveza dužnika i nepreduzimanja adekvatnih ili nikakvih mera za naplatu potraživanja, u odlaganju započinjanja dijaloga za iznalaženje odgovarajućeg rešenja, u odugovlačenju samih pregovora i dogovora o regulisanju izmirenja obaveza, što nameće novonastala situacija, odnosno nemogućnost banke da u roku izmiri svoj dug, i sl.

Preвременa naplata prihoda, ili odlaganje plaćanja troškova, način je racionalnog angažovanja svoje imovine od strane banke tj. novčanih sredstava koja joj stoje na raspolaganju. Banka na različite načine stiče prihode koje, kao svoja potraživanja, naplaćuje od dužnika preko svog deviznog računa, u stranoj valuti. Imajući u vidu činjenicu da je predmet poslovanja banke novac, aktivnosti banke usmerene su na to da što pre dođe do novca, posebno onog na koji polaže pravo, odnosno koji je svojim angažovanjem zaradila, a koji može biti naplaćen pre ili kasnije. U tom smislu banka se treba angažovati da svoj novac naplati u ugovorima regulisanim rokovima, ili, ukoliko je to moguće, da dodatnim angažovanjem svoja potraživanja naplati i pre dospeća, dajući dužnicima razne stimulacije radi ubrzanja izmirenja obaveza. U tom smislu banka se angažuje: 1) da naplati odmah svoja potraživanja, koja za naplatu dospevaju kasnije, pri čemu za lociranje prihoda na odgovarajući obračunski period koristi pasivna vremenska razgraničenja; 2) da usmeri svoje aktivnosti tako da svoje troškove blagovremeno obračuna i uključi ih u troškove perioda kojem pripadaju, a da ih plati što kasnije, npr. u narednom obračunskom periodu; 3) da naplati kamate u stranoj valuti unapred, za šta koristi pasivna vremenska razgraničenja da bi prihode locirala na obračunske periode kojima pripadaju; 4) da prihode iz osnova servisiranja kredita naplaćuje unapred; 5) da unapred naplati druge prihode za koje novac dobije u tekućem a pripadaju narednom ili narednim obračunskim periodima.

Racionalna poslovna politika banke jeste da sopstvena sredstva maksimalno drži u funkciji svojih poslovnih aktivnosti, a da tuđa sredstva, koja su joj privremeno i besplatno na raspolaganju, koristi što duže u svojim poslovnim procesima. Takva politika manifestuje se upravo u prevremenoj naplati prihoda, u što dužem odlaganju plaćanja svojih troškova i drugih izdataka. Međutim, aktivnosti banke usmerene u tom pravcu, istovremeno otvaraju mogućnosti njenim predstavnicima, koji rade na naplati potraživanja i plaćanju troškova i drugih izdataka, da svoje dogovore sa poslovnim partnerima, dužnicima i poveriocima usmere u pravcu sticanja nezakonite koristi za sebe i predstavnike poslovnih partnera, a na štetu banke ili njenih poverioca i dužnika. Kada su u pitanju nezakonite radnje, dogovori o naplati potraživanja svode se na to da se ista naplate u što kraćem roku, ili da se maksimalno odloži njihova naplata, što donosi korist dužniku. Kada je u pitanju plaćanje troškova i drugih izdataka, dogovaraju se što duži rokovi plaćanja, od čega korist ima banka ili se plaćanje maksimalno ubrzava, što donosi korist poveriocu. U takvim dogovorima predstavnici banke i poslovnog partnera ne obaziru se na to ko će od poslovnih partnera pretrpeti štetu, a ko će imati koristi, banka ili dužnik, odnosno poverilac, već kako će ostvariti što veću ličnu korist i kakav aranžman im pruža veću sigurnost da ostanu neotkriveni. Dakle, radi se o nastojanju da se ostvari lična korist uz što manji rizik. Signali nezakonitih radnji ispoljavaju se u neuobičajenim uslovima za naplatu za potraživanja, odnosno za plaćanje obaveza, kroz učestalost kontakata i istih ili sličnih poslovnih

aranžmana, kroz eventualne ugovore o delu, i sl. Složenost rasvetljavanja ovakvih nezakonitih aktivnosti je u tome što su veoma slični legalnim dogovorima.

7. PRIBAVLJANJE SREDSTAVA ZA POSLOVANJE IZ PRIHODA

Pored navedenih načina, postupaka i aktivnosti, banke značajan deo sredstava za svoje poslovanje obezbeđuju prihodima koje ostvaruju svojim aktivnostima, pa ćemo u narednim izlaganjima tome posvetiti pažnju, kako bismo imali kompletan uvid u obim i strukturu sredstava koja su banci na raspolaganju. Aktivnosti svake banke usmerene su, na jednoj strani, na pribavljanje što većeg obima sredstava koja će, na drugoj strani, uposliti i na njima ostvariti određenu zaradu. Osnovni prihodi banaka koje one stvaraju svojim aktivnostima jesu prilivi sredstava iz kamata koje plaćaju dužnici banaka na razne oblike kredita u dinarskim ili deviznim sredstvima i drugih vidova kreditiranja klijenata i poslovnih partnera, kao i iz raznih prihoda koji predstavljaju naknade i provizije za izvršene raznovrsne usluge svojim poslovnim partnerima, kao i iz drugih izvora.

7.1. Dinarski prihodi banaka od kamata, naknada, provizija i drugih izvora

Najznačajniji prihodi domaćih banaka iz poslovanja ostvaruju se na domaćem tržištu, iz kamata na razne oblike plasmana dinarskih sredstava i naplatom naknada za bankarske usluge, koje obavljaju za svoje komitente, poslovne partnere i građane. Ti prihodi ostvaruju se u sledećim oblicima.

1. Prihodi od kamata koje dužnici plaćaju bankama za korišćene dinarskih kredita, u skladu sa ugovorom. Za odobreni kredit isplaćen u dinarskim sredstvima na transakcione račune komitenata ili fizičkih lica, kojim se pokrivaju minusi na njihovim tekućim računima, duži se konto *100 Krediti po transakcionim računima*, a odobrava konto *000 Žiro-račun, (100/000)*. Za vraćene kredite vrši se obrnuto knjiženje od prethodnog, *(000/100)*. Kada banka izvrši obračun kamata za odobreni i korišćeni kredit, duži se odgovarajući analitički konto u okviru sintetičkog konta *020 Potraživanja za kamatu*, na kojem se knjiži obračunata kamata na dati kredit, koja dospeva u tekućem obračunskom periodu, koja nas u ovom slučaju interesuje, ili u narednom periodu, a odobrava se konto *700 Prihodi od kamata po osnovu kredita, (020/700)*. Kada dužnik plati kamatu duži se *Žiro-račun*, a odobrava konto *Potraživanja za kamate, (000/020)*.

2. Banka u nekim slučajevima uplaćuje kod drugih banaka ili poslovnih partnera depozite, koji mogu imati razne namene. Na te depozite banka koja ih je položila obračunava i naplaćuje kamatu, kao svoj prihod. Za uplaćeni depozit, na

primer opozivi, banka duži konto *011 Opozivi depoziti*,⁴⁰² a odobrava konto *000 Žiro-račun*, (011/000). Kada dužnik vrati depozit vrši se obrnuto knjiženje: (000/011). Za obračunatu kamatu duži se konto *020 Potraživanja za kamatu*, a odobrava konto *701 Prihodi od kamata po osnovu depozita*. Naplaćena kamata registruje se duženjem konta *000* i odobrenjem konta *020*, (000/020).

3. Kako je napred izneseno, banka prodaje hartije od vrednosti u cilju pribavljanja dinarskih sredstava za svoje poslovanje i po njima ima određene obaveze. Međutim, nekada je za banku najisplativiji posao koji nudi najveću zaradu, a to je da višak svojih likvidnih dinarskih sredstava upotrebi za kupovinu hartija od vrednosti, na čiju vrednost dobija odgovarajuću kamatu od emitenta koji je izdao takve hartije. Kupovinu hartija od vrednosti banka registruje u svom računovodstvu duženjem konta *120 Hartije od vrednosti po fer vrednosti kroz bilans banke*, a odobrava konto *000 Žiro-račun*, (120/000). Otkup hartija od vrednosti od strane emitenta u računovodstvu banke registruje se duženjem *Žiro-računa* i odobrenjem konta *120*, (000/120). Obračun kamata na hartije od vrednosti registruje se u računovodstvu banke duženjem konta *020 Potraživanja za kamatu* i odobrenjem konta *702 Prihodi za kamatu po osnovu hartija od vrednosti*, (020 /702). Kada emitent hartija od vrednosti izmiri svoju obavezu za kamate, zadužuje se konto *Žiro-račun*, a odobrava konto *Potraživanja za kamatu*, (000/020).

4. U potrazi za najpovoljnijim ishodom u raspolaganju svojim novčanim sredstvima, banka nekada svoja sredstva ulaže i u druge oblike plasmana, naravno, dobijajući kamate i na te plasmane. Te druge plasmane banka registruje u svom računovodstvu zaduženjem konta *024 Druga potraživanja* i odobravanjem konta *000 Žiro-račun*. Kada banka naplati ta potraživanja u računovodstvu se duži konto *Žiro-račun* a odobrava konto *024*, (000/024). Za obračunatu kamatu na takve plasmane u računovodstvu se zadužuje konto *020 Potraživanja za kamatu*, a odobrava konto *703 Prihodi od kamata po osnovu ostalih plasmana*, (020/703). Naplata kamate po ostalim plasmanima registruje se zaduženjem *Žiro-računa* i odobrenjem konta *Druga potraživanja*, (000/024).

5. Značajne prihode u dinarskim sredstvima banke ostvaruju pružanjem i naplatom raznovrsnih usluga svojim komitentima, drugim poslovnim partnerima i građanima. Obračunata vrednost izvršenih usluga registruje se u računovodstvu zaduženjem konta *021 Potraživanjem za naknadu* i odobrenjem konta *710 Prihodi od naknada i provizija*, (021/710). Za naplaćene naknade i provizije duži se konto *Žiro-račun*, a odobrava konto *Potraživanja za naknadu*, (000/021).

6. Pored iznesenih pojedinačnih oblika prihoda koje banka ostvaruje poslovanjem, ona svojim aktivnostima, takođe, ostvaruje i značajne dobitke ili prihode, koji se evidentiraju na:

⁴⁰² Pored opozivih postoje i drugi oblici depozita, kao što su depoziti viškova likvidnih sredstava, neopozivi depoziti i sl.

- a) kontu 720 *Dobici na osnovu prodaje hartija od vrednosti po fer vrednosti kroz bilans uspeha*, koji se knjiže na potražnoj strani tog konta, i zaduženjem konta 129 *Ispravka vrednosti hartija od vrednosti*, (129/720);
- b) kontu 721 *Dobici po osnovu prodaje hartija od vrednosti koje su raspoložive za prodaju*, njegovim odobrenjem i zaduženjem konta 023 *Potraživanja po osnovu promene fer vrednosti derivata*, (023/721);
- c) kontu 722 *Dobici po osnovu hartija od vrednosti koje se drže do dospeća*, odobravanjem tog konta i zaduženjem konta 129 *Ispravka vrednosti hartija od vrednosti*, (129/722);
- d) kontu 723 *Dobici po osnovu prodaje udela*, koji se odobrava, a duži se konto 022 *Potraživanja po osnovu prodaje*, (022/723);
- e) kontu 724 *Dobici po osnovu prodaje ostalih plasmana*, koji se odobrava, a zadužuje se konto 024 *Druga potraživanja*, (024/724);
- f) kontu 746 *Ostali prihodi operativnog poslovanja*, koji se odobrava, a zadužuje se konto 036 *Ostala potraživanja iz operativnog poslovanja*, (036/746);⁴⁰³
- g) kontu 760 *Prihodi od naplaćenih otpisanih potraživanja* koji se odobrava, a zadužuje se konto 000 *Žiro-račun*, (000/760);
- h) kontu 761 *Dobici od prodaje osnovnih sredstava i nematerijalnih ulaganja*, koji se odobrava, a zadužuje se konto 022 *Potraživanja po osnovu prodaje*, (022/761);
- i) kontu 762 *Prihodi od smanjenja obaveza* koji se odobrava, a zadužuje se konto na kome je obaveza iskazana u okviru klase 4 *Obaveze u dinarima*, (4/762);
- j) kontu 766 *Prihodi od dividendi i učešća* koji se odobrava, a zadužuje se konto 024 *Druga potraživanja*, (024/766);
- k) kontu 768 *Prihodi od viškova* koji se odobrava, a zadužuje se konto imovine na kojoj je utvrđen višak, npr. višak na materijalu kada se zadužuje konto 300 *Zalihe materijala*, (300/768);
- l) kontu 768 *Ostali prihodi*, koji se odobrava, a duži se konto na kome je registrovana obaveza kao što su: prihodi od naplaćenih penala, naplaćene

⁴⁰³ Navedeni prihodi i dobici, u krajnjem, ulaze u prihod i imaju za posledicu priliv sredstava u njihovoj ostvarenoj visini na žiro-račun banke. Pored ovih prihoda, postoje i oni koji se uračunavaju u prihod banke ali nemaju za posledicu priliv novca na bančin žiro-račun, jer se sredstva za razna rezervisanja već nalaze na njenom žiro-računu; radi se o sredstvima koja se registruju na potražnoj strani sledećih konta prihoda: 750 *Prihodi od ukidanja indirektnih otpisa plasmana bilansnih pozicija*; 751 *Prihodi od ukidanja rezervisanja za vanbilansne pozicije*; 752 *Prihodi od ukidanja neiskorišćenih rezervisanja za obaveze*; 753 *Prihodi od neiskorišćenih ostalih rezervisanja*; 754 *Prihodi od naplaćene suspendovane kamate*.

naknade štete, prihodi od ispravki materijalno beznačajnih grešaka u ranijim periodima i slično, (/768);

- m) kontu 769 *Dobici poslovanja koje se obustavlja*, koje se odobrava, a zadužuje se konto vezano za liniju koja se obustavlja, (/769).

7. Pored napred navedenih, u prihode banke uračunavaju se i prihodi koji nastaju po osnovu pozitivnih razlika iz osnova promene vrednosti imovine i obaveza. Prihodi po tom osnovu registruju se na:

- a) kontu 770 *Prihodi od promene vrednosti plasmana i potraživanja*, koji se odobrava, a duži se konto 019 *Ispravka vrednosti opozivih depozita i kredita*, ili neki drugi konto ispravki u okviru grupe konta 02, (019 ili 02/770);
- b) kontu 771 *Prihodi od promena vrednosti hartija od vrednosti*, koje se odobrava a zadužuje se konto 129 *Ispravka vrednosti hartija od vrednosti* (podrazumeva se pozitivna promena), (129/771);
- c) kontu 772 *Prihodi od promena vrednosti obaveza* (podrazumeva se smanjenje obaveza), koji se odobrava, a duži se konto 024 *Druga potraživanja*, (024/772);
- d) kontu 733 *Prihodi od promena vrednosti osnovnih sredstava, investicionih nekretnina i nematerijalnih ulaganja*, koji se odobrava, a zadužuje se konto 339 *Ispravka vrednosti nematerijalnih ulaganja*, ili konto 349 *Ispravka vrednosti ostalih sredstava*, (339 ili 349/773);
- e) kontu 774 *Prihodi od promene vrednosti derivata*, koji se odobrava, a zadužuje se konto 129 *ispravka vrednosti hartija od vrednosti*, (129/774).

7.1.1. Nezakonite radnje u bankama vezane za ostvarivanje prihoda iz kamata

Napred su opisani osnovni izvori prihoda koje banka ostvaruje u procesima svojih poslovnih aktivnosti. Pored navedenih, banka ostvaruje prihode i po osnovu nekih drugih, manje značajnih i povremenih poslova i angažmana. Kada su u pitanju osnovni izvori sredstava, u njih se, kako je navedeno, najčešće ubrajaju: 1) kamate na kredite, koje banke odobravaju svojim komitentima, drugim poslovnim partnerima i fizičkim licima; 2) kamate na depozite kod drugih banaka; 3) kamate od kupljenih hartija od vrednosti; 4) kamate na druge plasmane banke; 5) prihodi od raznovrsnih usluga komitentima, drugim poslovnim partnerima i građanima; 6) ostali prihodi i dobici, kao što su: potraživanja nastala iz osnova promene fer vrednosti derivata, naplata otpisanih potraživanja, dobici po osnovu hartija od vrednosti koje se drže do dospeća, dobici od prodaje udela i plasmana, dobici iz operativnog poslovanja, dobici od prodaje osnovnih sredstava i nematerijalnih ulaganja, dobici od smanjenja obaveza, prihodi od dividendi i učešća, dobici od

viškova i dr.; 7) prihodi od pozitivnih razlika usled promene vrednosti imovine i obaveza i prihodi i dobici po osnovu drugih povremenih poslova i sl.

Navedeni prihodi i dobici, pojedinačno imaju relativno snažan uticaj na ukupno poslovanje i finansijski rezultat banke, pa upravo zbog takvog značaja pobuđuju pažnju kontrolnih organa banke. Međutim, i drugi prihodi i dobici, koji pojedinačno imaju relativno manji uticaj na poslovni rezultat banke, izazivaju pažnju pojedinaca ili grupa sklonih nelegalnim aktivnostima, pa su interesantni za razne nezakonite radnje, jer su promene na njima manje upadljive i izazivaju manju pozornost kontrolnih organa. Kada se radi o nezakonitim aktivnostima, kao što smo već naglasili, one su uglavnom inicirane od strane pojedinaca ili grupa iz banke i jednog od poslovnih partnera, a u stvari, najčešće su rezultat dogovora predstavnika dva, retko tri, i eventualno više poslovnih partnera, koji učestvuju u zajedničkom poslu. Kada se radi o dogovorima pojedinaca ili organizovanih grupa za vršenje nezakonitih aktivnosti, uvek se to radi na štetu jednog ili više partnera, a u korist drugog/drugih, preko koga/kojih se realizuju nelegalne aktivnosti. Predstavnici partnera preko čijeg poslovanja i računovodstvenih evidencija se prevodi nezakonita radnja/radnje, pred svojim menadžmentom, upravom, pa i internim kontrolnim organima, pravdaju to svojim poslovnim ostvarenjem i doprinosom uspehu subjekta kojeg su predstavljali. Iz toga proističu i predlozi da predstavnike subjekta na čiji račun je ostvaren „uspeh“ treba na neki način nagraditi jer su pružili pomoć i podršku takvom ostvarenju. Nekada se iz takvih dogovora računovodstvenim mahinacijama sredstva iz dogovorenih nelegalnih prihoda prebace na račun neke ranije ili trenutno formirane firme, odakle se novac podiže i deli. Signali da se događa nezakonita aktivnost u banci, vezana za poslovne odnose sa nekim poslovnim partnerom, manifestuju se: preko preterano visokih ili prenisko priznatih prihoda iz nekog posla/poslova, u kratkim rokovima za naplatu potraživanja, odnosno izmirenje obaveza i u drugim neuobičajenim povoljnostima, odnosno nepovoljnim uslovima u jednom ili više poslovnih angažmana sa istim partnerom, koji se stavlja u privilegovan ili potčinjen poslovni položaj; signali su takođe i česte ekonomske komunikacije i poslovni angažmani između banke i istog poslovnog partnera. Da se radi o nezakonitim aktivnostima, kao signal često se ispoljava i učestalo sklapanje ugovora o delu i njihova realizacija, sa predstavnicima istih partnera, i dr.

Napred smo govorili o nezakonitim radnjama koje nastaju kao posledica dogovora predstavnika banke i nekog od njenih poslovnih partnera, naročito sa onim sa kojim se ostvaruje intenzivna poslovna saradnja. U tom slučaju, predstavnici banke i datog partnera poznaju se, pa nastupaju sa većim poverenjem jedni prema drugim. Iz toga nastaju povoljne okolnosti, u kojima je stečeno poverenje na zavidnom nivou, čime se otvaraju mogućnosti za dogovore o nezakonitim aktivnostima.

Čest je slučaj i da pojedinci ili organizovane grupe u okviru same banke kreiraju i realizuju kriminalne radnje, što se dešava i kod mnogih drugih subjekata

kod kojih se obrću veće svote novca. To se naročito događa kod onih subjekata kod kojih su interni kontrolni organi slabo organizovani, nedovoljno se angažuju na otkrivanju i sprečavanju kriminalnih aktivnosti i sl. Najčešće nelegalne aktivnosti u banci događaju se u blagajničkom poslovanju, bilo da se radi o dinarskim, bilo o sredstvima u stranoj valuti. Tada se prepravlja i falsifikuje blagajnička dokumentacija kojom se prikazuje manji prijem novca od stvarnog, pa se razlika između stvarnog i prikazanog prijema otuđuje. S druge strane, prepravljanjem i falsifikovanjem dokumentacije prikazuju se veći izdaci stranog i domaćeg novca iz blagajne od stvarnog a razlika se prisvaja.

Osim novca, mogu se prisvajati i drugi oblici imovine ali oni se pre ili kasnije ipak pretvaraju u novac. Tako, npr., razni viškovi materijalnih vrednosti koji nisu registrovani, ili su otuđeni iz skladišta, ukoliko banka u svom sastavu ima trgovinu ili magacine potrošnog materijala, mogu se prodati ilegalno, za gotov novac, bez posredstva blagajne i posredstva novca banke. Viškovi potraživanja, vanredni prihodi, drugi viškovi i slično, najčešće se pretvaraju u novac, da bi se nakon toga upotreбили za nezakonito sticanje koristi. Najveći deo opisanih pronevera događa se u sprezi pojedinaca ili organizovanih grupa iz banke i proističe iz odnosa sa njihovim poslovnim partnerima. Sve nezakonite aktivnosti o kojima je do sada bilo reči kreiraju i njihovi su izvršioci lica iz redova bančinih službenika ili ljudi na nižim i srednjim rukovodećim funkcijama u organizacionoj strukturi banke.

7.2. Prihodi banaka od kamata i iz drugih izvora u stranoj valuti

Dinarska sredstva banka koristi za ostvarivanje prihoda iz kojih izvršava obaveze prema poslovnim partnerima u zemlji, prema zaposlenima u banci i za ostvarivanje odgovarajućeg profita. Zarada potiče prvenstveno od kamata koje banka ostvaruje dajući razne oblike kredita i vršeći druge plasmane. Kada su u pitanju novčana sredstva banke u stranoj valuti, najvažniji su sledeći oblici zarada:

1. Iz raspoloživih deviznih sredstava banka svojim klijentima i drugim poslovnim partnerima, koji nemaju dovoljno vlastitih deviznih sredstava, odobrava opozive kredite u stranoj valuti, kako bi oni mogli da izvrše svoje obaveze prema stranim poslovnim partnerima, ili da sa dobijenim sredstvima kredita obave neke poslove u inostranstvu, na koje banka obračunava i naplaćuje kamatu, kao svoj prihod. Odobren i komitent u stavljen opozivi kredit na raspolaganje u stranoj valuti, evidentira se u računovodstvu banke tako što se duži konto *062 Opozivi krediti u stranoj valuti*, a odobrava se konto *050 Devizni račun, (062/050)*. Kada dužnik isplati kredit duži se konto *Devizni račun*, a odobrava konto *Opozivi krediti u stranoj valuti, (050/062)*. Za obračunatu kamatu po deviznom kreditu zadužuje se konto *080 Potraživanja za kamatu u stranoj valuti*, a odobrava konto *705 Prihodi po osnovu kamata u stranoj valuti, (080/705)*. Naplaćena kamata u stranoj valuti

knjiži se tako što se zadužuje konto *Potraživanja za kamatu u stranoj valuti*, a odobrava konto *050 Devizni račun, (080/050)*.⁴⁰⁴

2. Najveći deo svog potencijala u stranim valutama banka koristi za odobravanje kredita za razne namene, svojim komitentima ili eventualno drugim bankama, fizičkim licima i stranim poslovnim partnerima. Postoje razni oblici kredita u stranoj valuti⁴⁰⁵, kojima se u ovoj knjizi nećemo detaljnije baviti. Cilj nam je da se pokaže princip manipulacije kreditima u evidencijama, o čemu u nastavku slede potrebna objašnjenja. Na ovom mestu ćemo se baviti opštim pojmom kredita i njegovim registrovanjem kao i evidencijom kamata koje se na kredit obračunavaju i naplaćuju. Za odobreni i korisniku uplaćeni kredit zadužuje se konto u okviru grupe računa *20 Krediti u stranoj valuti*, a odobrava se konto *050 Devizni račun, (20/050)*. Za otplaćeni kredit vrši se obrnuto knjiženje: *(050/20)*. Za obračunatu kamatu po kreditu u stranoj valuti duži se konto *080 Potraživanja za kamatu u stranoj valuti*, a odobrava se konto *705 Prihodi po osnovu kamata u stranoj valuti, (080/705)*. Uplaćena kamata u stranoj valuti knjiži se zaduženjem konta *Devizni račun* i odobrenjem konta *Potraživanje za kamatu u stranoj valuti, (050/080)*.⁴⁰⁶

3. Banka raspoloživa devizna sredstva plasira Narodnoj banci Srbije, drugim bankama ili poslovnim partnerima kao opozive depozite, koje može, u skladu sa ugovorom, povući od dužnika. Na opozive depozite banka obračunava i naplaćuje kamate koje predstavljaju njen prihod. U vezi s depozitima sprovode se sledeća knjiženja: za uplatu sredstava u opozivi depozit zadužuje se konto *061 Opozivi depozit u stranoj valuti*, a odobrava konto *050 Devizni račun, (061/050)*. Za vraćena sredstva depozita vrši se obrnuto knjiženje: *(050/061)*. Za obračunatu kamatu na

⁴⁰⁴ Poslovne banke u Srbiji dužne su da deo raspoloživih deviznih sredstava uplate Narodnoj banci Srbije, kao obaveznu rezervu, koja podrazumeva izdvajanje na taj račun određenog procenta od raspoloživih deviznih sredstava na računima banke. Ova sredstva se prilikom uplate registruju u računovodstvu banke zaduženjem konta *060 Obavezna rezerva kod Narodne banke Srbije u stranoj valuti*, a odobrava se konto *050 Devizni račun*. Napominje se da takva obaveza postoji za banku i u vezi dinarskih sredstava, te da je kamata na sredstva rezervi veoma niska ili se uopšte ne obračunava.

⁴⁰⁵ Banke odobravaju najraznovrsnije oblike kredita i po tom osnovu ostvaruju prihode po osnovu kamata u stranoj valuti, od kojih ćemo navesti samo neke koji se knjiže kao potraživanje na sledećim kontima: 1) *200 Krediti za plaćanje uvozne robe i usluga iz inostranstva u stranoj valuti*; 2) *201 Krediti za kupovinu nepokretnosti u zemlji fizičkom licu u stranoj valuti*; 3) *202 Krediti koji se odobravaju i dospevaju u roku od jednog dana (overnight) u stranoj valuti*; 4) *203 Ostali krediti u stranoj valuti*. Po svim ovim i eventualno drugim kreditima obavljaju se slična knjiženja, kao u primeru navedenom u tekstu.

⁴⁰⁶ Može se zaključiti da se za obračunatu kamatu na opozive kredite u stranoj valuti, koji se registruju kao zaduženje na kontu *062*, i kredite koji se vode na kontima u okviru grupe računa *20*, za prihode od kamata koriste ista sintetička konta *080* i ista konta u okviru klase *7 Prihodi*. Međutim, na analitičkim ili subanalitičkim kontima se vode evidencije po svakom obliku kredita i po svakom obliku prihoda.

opozive depozite duži se konto *080 Potraživanja za kamatu u stranoj valuti*, a odobrava se konto *706 Prihodi od kamata po osnovu depozita u stranoj valuti*, (080/706). Kada se kamata uplati banci, zadužuje se *Devizni račun* a odobrava konto *Potraživanja za kamatu u stranoj valuti*, (050/080).

4. U vezi s plasmanom sredstava banke u stranoj valuti, videli smo da banka, kada ima raspoloživih efektivnih sredstava, ista plasira na razne načine, kako bi uposlila svoj novac i ostvarila određenu zaradu, što je njen osnovni zadatak i smisao poslovanja. Značajan oblik plasmana raspoloživih sredstava u stranoj valuti jeste kupovina hartija od vrednosti. Pri tome, za plaćenu nominalnu cenu hartije od vrednosti, u momentu kupovine, koja dospeva za naplatu u određenom vremenskom intervalu, banka za vreme od kupovine do dospeća dobija i određenu kamatu. U računovodstvu banke se transakcije u vezi s hartijama od vrednosti evidentiraju tako što se prilikom njihove kupovine duži jedno od sintetičkih, analitičkih ili subanalitičkih konta u okviru grupe računa *22 Hartije od vrednosti u stranoj valuti*, a odobrava se konto *050 Devizni račun*, (22/050). Kada se hartija od vrednosti naplati od emitenta vrši se obrnuto knjiženje, (050/22). Za kamatu koju donose hartije od vrednosti duži se konto *080 Potraživanja za kamatu u stranoj valuti*, a odobrava se konto *707 Prihodi od kamata po osnovu hartija od vrednosti*, (080/707). Za naplaćenu kamatu duži se konto *Devizni račun*, a odobrava se konto *Potraživanja za kamatu u stranoj valuti*, (050/080).⁴⁰⁷

5. Pored navedenih, banka vrši druge plasmane radi upošljavanja sredstava u stranoj valuti kojima raspolaže.⁴⁰⁸ Po takvim, kao i po svim drugim plasmanima, banka ostvaruje prihode po osnovu kamate ili drugih oblika naknade. Takvi plasmani se evidentiraju zaduženjem konta *268 Ostali plasmani u stranoj valuti*, i odobravanjem konta *050 Devizni račun*, (268/050). Kada se plasman banci vrati, knjiženje se sprovodi obrnutom procedurom, zaduženjem konta *Devizni račun*, i odobrenjem konta *Ostali plasmani u stranoj valuti*, (050/268). Obračunata kamata na ostale plasmane knjiži se tako što se zadužuje konto *080 Potraživanja za kamatu u stranoj valuti*, a odobrava se konto *708 Prihodi od kamata po osnovu ostalih*

⁴⁰⁷ Najčešći oblici hartija od vrednosti koje banke kupuju evidentiraju se u računovodstvenim evidencijama u okviru sintetičkih konta: 220.

⁴⁰⁸ Tako banka sredstva u stranoj valuti plasira za otkup hartija od vrednosti koje se vode na sledećim kontima: 1) *220 Hartije od vrednosti po fer vrednosti kroz bilans uspeha u stranoj valuti*; 2) *222 Hartije od vrednosti raspoložive za prodaju u stranoj valuti*; 3) *Hartije od vrednosti koje se drže do dospeća u stranoj valuti*; 4) *Plasmani po osnovu kupovine derivata za zaštitu u stranoj valuti*; 5) *260 Kupljeni plasmani u stranoj valuti — forfeting*; 261 *Kupljeni plasmani u stranoj valuti — faktoring*; 6) *263 Plasmani po osnovu akceptiranja, avaliranja i izvršenih plaćanja po garancijama u stranoj valuti*; 7) *264 Plasmani za izvršena cediranja, potraživanja po drugim osnovama u stranoj valuti*; 8) *265 Pokriveni akreditivi i druga jemstva u stranoj valuti*; 9) *266 Plasmani po komisionim poslovima u stranoj valuti*; 10) *267 Plasmani po sredstvima datim za obavljanje poslova u ime i za račun banke u stranoj valuti*.

plasmana u stranoj valuti, (080/7089). Naplata kamate po ovoj vrsti kredita knjiži se zaduženjem konta Devizni račun i odobrenjem konta Potraživanja za kamatu u stranoj valuti, (050/080).

6. Pored poslova kreditiranja, banka svojim klijentima, poslovnim partnerima i građanima vrši i brojne druge usluge, na osnovu kojih ostvaruje značajne prihode u vidu naknada i provizija u stranoj valuti. Prihode po tom osnovu banka registruje u svom računovodstvu tako što zadužuje konto 081 *Potraživanja za naknadu u stranoj valuti*, a odobrava konto 715 *Prihodi od naknada i provizija u stranoj valuti, (081/715)*. Naplaćene kamate i provizije banka registruje duženjem konta 050 *Devizni račun* i odobravanjem konta 081 *Potraživanja za naknadu u stranoj valuti, (050/081)*.

7. Gotovinska sredstva u stranoj valuti kojima banka raspolaže, sva potraživanja, druga prava i sve obaveze, banka u svojim poslovnim knjigama evidentira u domaćoj valuti tj. u dinarima. U vanknjigovodstvenim evidencijama banka može registrovati imovinu — potraživanja, obaveze i promene na njima i u stranoj valuti, kako bi u svakom momentu znala stanje tih sredstava, prava i obaveza. Međutim, takvo vanknjigovodstveno registrovanje stanja sredstava, prava i obaveza u stranoj valuti nije obavezno, pa to rade samo one banke i poslovni subjekti koji imaju veliki obim poslovanja, u kojem koriste obimna novčana sredstva u stranoj valuti, a kojima je stalo do obezbeđenja preciznih, pravih i pravovremenih informacija. Dakle, sve zvanične evidencije u poslovnim knjigama o aktivnostima banke sa sredstvima u stranoj valuti vode se u dinarima. Poznato je da su u Srbiji prisutne veoma velike fluktuacije cena stranih valuta, odnosno kurseva stranih valuta u dinarima. Ta kretanja karakterišu se, uglavnom, rastom cena stranih sredstava plaćanja u dinarima. Kada se to dogodi, vrši se obračun razlike između vrednosti po ranijim cenama i vrednosti po novim cenama (kursevima) i za tu razliku se evidentiraju promene stanja na imovinskim kontima i kontima obaveza. To se čini tako što se vrednosti na kontima na kojima se evidentiraju sredstava, prava i obaveze, vrednosti preračunavaju i usaglašavaju sa aktuelnim kursom valuta u dinarima, u datom trenutku. Tako, ako je porastao kurs strane valute koja predstavlja osnovu za obračun dinarske protivvrednosti po kojoj se u računovodstvu vode sredstva banke, njena prava i potraživanja, u tom slučaju javlja se pozitivna kursna razlika, koja se registruje kao porast njihove vrednosti i kao prihod banke od kursnih razlika.⁴⁰⁹ Isto tako, ako dođe do pada cena stranih valuta, obaveze banke

⁴⁰⁹ Pozitivna kursna razlika predstavlja nominalno povećanje vrednosti imovine koja se registruje kao izraz vrednosti imovine u stranoj valuti preračunate u dinare. S povećanjem kursa strane valute u dinarima povećava se i vrednost imovine, pa se to naziva pozitivnom kursnom razlikom. Isto tako, kada pada vrednost strane valute u dinarima smanjuje se količina dinara koje treba platiti za obaveze u stranoj valuti, pa je za banku i to pozitivna kursna razlika. U slučaju pada cena stranih valuta u odnosu na dinare situacija je obrnuta, pa se javljaju negativne kursne razlike.

koje su u stranim valutama, u dinarskoj protivvrednosti padaju, pa i to predstavlja pozitivnu kursnu razliku.

Banka u svom računovodstvu pozitivne kursne razlike (povećanje vrednosti imovine i smanjenje vrednosti obaveza), evidentira tako što za porast vrednosti odgovarajuće imovine, prava i potraživanja duži konta na kojima je ta imovina registrovana i odobrava konto *780 Prihodi od kursnih razlika*. S druge strane, ako dođe do pada kursa stranih valuta u odnosu na dinar, pada vrednost obaveza koje se isplaćuju stranim partnerima, pa banka duži konta na kojima se vode takve obaveze, smanjujući iznos isplate u dinarima koje je potrebno obezbediti za obaveze stranoj valuti prema tim partnerima, a odobrava konto *780 Prihodi od kursnih razlika*.

7.2.1. *Nezakonite radnje vezane za ostvarivanje prihoda u stranoj valuti*

Sredstva banaka u stranoj valuti sve više su predmet bančinih aktivnosti, i njene pažnje oko njihovog racionalnog upošljavanja i ostvarivanja odgovarajuće zarade. Te aktivnosti su utoliko složenije i intenzivnije ukoliko su ekonomske veze između privrednih subjekata iz drugih zemalja sa privrednim subjektima zemlje u kojoj je sedište banke intenzivnije a komunikacije u kojima učestvuju i strane finansijske institucije češće i trajnije. Stoga banka sve više prihoda ostvaruje svojim aktivnostima i angažmanom njenih komitenata u poslovanju sa inostranstvom. Ukratko ćemo rezimirati najznačajnije prihode banke u stranoj valuti, a to su: 1) kamate na opozive kredite; 2) kamate na inostrane kredite; 3) kamate na opozive depozite; 4) kamate ili drugi oblici zarada na kupljene hartije od vrednosti; 5) kamate na druge plasmane ili na drugi način uposlana sredstva banke; 6) prihodi od raznih oblika usluga, naknada i provizija; 7) prihodi od pozitivnih kursnih razlika, koji se registruju kao povećanje vrednosti raspoloživih sredstava u domaćoj valuti ili kao smanjenje obaveza. Smanjenje obaveza događa se kada dođe do pada kurseva, odnosno vrednosti strane valute u odnosu na domaću, pa se obaveze prema stranim partnerima u domaćoj valuti automatski smanjuju. U tom slučaju radi se o pozitivnim kursnim razlikama, ako banka ima obaveze prema stranim partnerima, jer nakon promene kursa treba da izdvoji manje sredstava u domaćoj valuti za kupovinu stranih sredstava plaćanja, za izmirenje takvih obaveza. Dakle, ako se kurs stranih valuta povećava u odnosu na domaću, povećava se vrednost prihoda u domaćoj valuti, što se događa kada su u pitanju potraživanja banke, njen efektivni strani novac i slično, iz čega nastaju pozitivne kursne razlike. Imajući u vidu navedeno, banka će za isti iznos potraživanja u stranoj valuti dobiti više sredstava u domaćoj valuti, pa razlika između ranije, manje, i nove, veće obračunate vrednosti potraživanja i gotovinskih sredstava i ekvivalenata u stranoj valuti, predstavlja pozitivnu kursnu razliku. Kod obaveza se radi o obrnutoj proceduri: kada pada kurs stranih valuta u odnosu na domaću, a banka ima obaveze u stranoj valuti, banka će morati da izdvoji manje sredstava u domaćoj valuti da izmiri svoje obaveze prema

inostranstvu, a razlika između ranije veće vrednosti obaveza u domaćoj valuti i nove manje vrednosti, predstavlja sa stanovišta banke pozitivnu kursnu razliku.

Nezakonite radnje u delu poslovanja kojima se ostvaruju prihodi u stranoj valuti prisutne su u gotovo svim segmentima tog oblika aktivnosti banke. Kod ugovaranja poslova sa stranim partnerima iz kojih nastaju potraživanja, odnosno prihodi, predstavnici banke i stranog partnera ugovaraju obim posla koji će se u određenom periodu obaviti, cenu tog posla, koja predstavlja prihod banke, rokove izmirenja obaveze partnera prema banci i dr. Najčešći poslovi u kojima se banka javlja kao poverilac, a iz kojih nastaju obaveze stranog partnera, jesu razni oblici kreditnih aranžmana ili neke usluge koje banka pruža stranim partnerima. Cene za kreditne poslove ili usluge, kao što su kamata na kredite ili naknade, provizije i sl., definišu se ugovorima između partnera. Dogovori između partnera od kojih je jedan banka završavaju se ugovaranjem kojim se definišu uslovi vezani za realizaciju konkretnog posla i njegovu cenu. U tome se otvara prostor da se dogovori, odnosno ugovori, zasnjuju na dogovorenim nezakonitim aktivnostima, pri čemu jedna od strana trpi štetu u korist druge ugovorne strane. Učesnici dogovora o poslu stvaraju prostor za sticanje lične nezakonite koristi predstavnika tj. pregovarača jedne, druge ili obeju strana. Koja će strana u poslu pretrpeti štetu a koja ostvariti korist najčešće zavisi od ocene o tome koji su uslovi povoljniji za realizaciju nezakonite aktivnosti. Kada se radi o kreditima, najčešće se ugovara veći ili manji iznos kredita, viša ili niža kamata od one koja se u datom trenutku može postići na tržištu novca, zatim se dešava da se ugovaraju nerealno dugi rokovi na koje se kredit odobrava, nerealno visoke ili niske provizije ili naknade za izvršene usluge, visoke ili niske cene hartija od vrednosti koje banka kupuje, neadekvatni instrumenti obezbeđenja vraćanja pozajmljenih sredstava i dr. Takođe, nekada se u ugovor ugrađuju i klauzule kojima se neprecizno definišu prava ili obaveze partnera iz kojih se unapred stvaraju uslovi da jedna od strana izgubi eventualni spor. Iz napred iznesenog mogu se izvući i zaključci o signalima koji nagoveštavaju da se u aktivnostima vezanim za ugovaranje i realizaciju nekog posla iz koga banka stiče odgovarajuće prihode kriju neke nezakonite radnje koje donose protivpravnu korist pojedincima ili organizovanim grupama, a koje uzrokuju štetne posledice za jednog od partnera u poslu. Otkrivanje nezakonitih radnji u ovakvim poslovima izuzetno je složeno. Radi se o potrebi za kontrolom i analiziranjem dokumentacije o zasnivanju posla i njegovoj realizaciji. Ta je dokumentacija često u celosti formirana u inostranstvu, pa je radi toga nekada gotovo nemoguće doći do izvornih podataka ili je potrebna i međunarodna saradnja odgovarajućih institucija i službi kako bi se eventualno nelegalno delo rasvetlilo i procesuiralo.

Pošto smo se u prethodnim izlaganjima bavili pitanjem prihoda banke, na ovom mestu nećemo razmatrati negativne kursne razlike, koje se u računovodstvu tretiraju kao rashodi i utiču na rezultat njenog poslovanja.

Uglavnom smo, u dosadašnjem tekstu, obradili sticanje najvećeg dela prihoda u bankama, koji su istovremeno i najznačajniji izvori bankarskih sredstava. Banka ih ostvaruje, obezbeđujući na taj način, pored početnog kapitala, sredstva koja predstavljaju materijalnu osnovu njenog poslovanja. Naš cilj nije da prikazivanjem računovodstvenih operacija koje banka sprovodi prateći svoje poslovanje, upoznamo čitaoca sa njenim računovodstvenim tehnikama za registrovanje promena stanja njene imovine i obaveza. To je polje ekspertize bankarskih računovođa i stručnjaka koji će se baviti forenzičkim računovodstvom. Cilj je bio da se kroz prikazivanje računovodstvenih aktivnosti predoče zamke koje u računovodstvu postoje kada je u pitanju raspolaganje određenim oblicima imovine. Kada se govori o forenzičkom računovodstvu, nije u pitanju posebno računovodstvo, već ono to postaje kada se korišćenjem računovodstvene dokumentacije, evidencija, podataka i informacija rasvetljavaju određeni sporovi, prvenstveno sudski, ili određena nezakonita dela vezana za imovinu. Rashodi su u bankama manje predmet zloupotreba i kriminalnih radnji tim pre što materijalni rashodi u bankama predstavljaju relativno male vrednosti u odnosu na obim njihovog ukupnog poslovanja. Doduše, i u transakcijama vezanim za materijalne rashode može biti nezakonitih i kriminalnih radnji, ali u manjem obimu, odnosno sa manjim posledicama na ukupno poslovanje banke, i mogu da ih čine pojedinci ili manje grupe zaposlenih u banci.

U vezi s manipulacijom materijalnim dobrima, kako u aktivnostima vezanim za njihovu nabavku tako i u pogledu njihovog trošenja i eventualne prodaje, u bankama se mogu javiti iste nezakonite radnje koje se manifestuju u prometu materijalnih dobara u proizvodnim i trgovačkim kompanijama, pa vezano za to na ovom mestu nije potrebno posebno obrađivati mogućnosti pojave kriminalnih aktivnosti u poslovnim bankama u sferi trošenja materijalnih dobara. Što se tiče nezakonitih radnji vezanih za rashode u bankama, one su obrađene, na određeni način, preko obrade takvih aktivnosti vezanih za prihode i obaveze.

8. NEZAKONITE AKTIVNOSTI U BANKAMA KOJE INICIRA MENADŽMENT

Na ovom mestu nije nam cilj da predočimo sve mogućnosti koje banci stoje na raspolaganju da svoje poslovanje vodi u pravcu koji je neće dovesti u situaciju da ugrozi svoj poslovni ugled, poverenje klijenata i poslovnih partnera. O bezobzirnom ponašanju menadžmenta i nelegalnim, odnosno nezakonitim radnjama kojima se banka dovodi do poslovnog neuspeha pa i kolapsa, biće reći nešto kasnije. U ovom poglavlju istakli smo dešavanja koja banku mogu dovesti u nezavidnu poslovnu poziciju, dakle, opisali smo poslovne probleme koji nastaju i razvijaju se usled neadekvatnog vođenja poslovanja banke, nesnalaženja njenog menadžmenta u konkretnim poslovnim okolnostima, uzrokovanog nesposobnošću, nehatom, neznanjem ili umešanošću u kriminalne aktivnosti. Cilj nam je da ukažemo na

moguće nezakonite radnje od strane pojedinaca ili grupa u samoj banci, ili na njihovo angažovanje u sprezi sa pojedincima i grupama koji nisu u njoj zaposleni. Pronevere od strane pojedinaca u bankama i od strane činovnika na nižim nivoima rukovođenja, ili pojedinih službenika, svakako su neželjene pojave, i štete poslovanju i ugledu banke, ali razmere takvih zloupotreba manje su i imaju manji negativan uticaj na poslovnu poziciju i finansijski položaj banke. Ipak, ne smeju se zanemariti. Međutim, nezakonite radnje i pronevere koje inicira i izvršava menadžment daleko su značajnije i obimnije, i mogu imati enormne razmere, razorne posledice i mogu dovesti banku do bankrota.

Kada je u pronevere i druge nezakonite aktivnosti u bankama umešan menadžment, koji takvo ponašanje, zbog svoje pozicije u organizacionoj strukturi, kreira, realizuje i relativno lako prikriva, on (menadžment) često postaje i nosilac kriminalnog delovanja. Takvo delovanje inspirisano je prvenstveno sticanjem lične koristi jednog ili više lica u menadžmentu, kao i drugih povezanih lica koja realizuju i prikrivaju nezakonite radnje menadžmenta. Gotovo uvek radi se o pojedincima povezanim sa menadžmentom koji, takođe nezakonito, ostvaruju ličnu korist. Takve pronevere daleko su većih razmera, uz velike, a često i nepodnošljivo štetne posledice na poslovanje i poziciju banaka. Ako se ovakve aktivnosti na vreme ne otkriju i ne prekinu, najčešće dovode do bankrota banke. Proneverama takvih razmera narušava se srž materijalne osnove banke, a štetu trpi ne samo banka kao institucija, već i njeni komitenti, građanska lica koja u banci imaju štedne uloge, poslovni partneri koji su otkupili bančine hartije od vrednosti, celo društvo i, naravno, akcionari. Štete uzrokovane bankrotom banke (nakon čega slede stečaj i likvidacija), nikada se ne mogu naknaditi u celosti a nekada uzrokuju bankrot ili imaju velike štetne posledice i kod određenog broja komitenata i poslovnih partnera koji su na računima kod banke držali veće količine novca. Pri tome posao gubi i veliki broj lica. Upravo zbog razmera štetnih posledica koje nastaju stečajem ili likvidacijom banke, društvo je zainteresovano da banke rade u skladu sa zakonskim propisima i bankarskim principima, te se prema bankama odnosi sa izuzetno velikom pozornošću. Zato se preko Narodne banke, kod koje poslovne banke imaju svoje žiro-račune, kontroliše njihov rad i poslovanje. Narodna banka je najvažnija karika u funkciji kontrole rada i zakonitosti poslovanja banaka, ali pored nje postoje i drugi kontrolni organi koji prate zakonitost rada banaka i uspešnost njihovog poslovanja.

Najkarakterističnije štetne posledice koje nastaju bankrotom banke su: 1) gubitak novca komitenata koji su kod banke imali svoje žiro i devizne račune; 2) nemogućnost da, jedno vreme, komitenti i drugi poslovni partneri plaćaju svoje obaveze, zbog zarobljenih sredstava kod banke, kao i lanac poteškoća koji se javlja u saradnji sa brojnim poslovnim i drugim subjektima u vezi s tim; 3) gubitak štednih uloga građana ili nemogućnost njihovog korišćenja određeno vreme; 4) gubitak posla jednog broja zaposlenih radnika u banci, kod komitenata i poslovnih partnera nad kojima su pokrenuti postupci stečaja i likvidacije, odnosno koji su pretrpeli veće

štete, te zbog toga imaju poremećaje u poslovanju; 5) gubitak prihoda društva, koje više ne ostvaruje; 6) poremećaj socijalne sigurnosti građana koji su izgubili posao; 7) gubitak prihoda brojnih institucija, kao što su: socijalno, penziono-invalidsko, zdravstveno osiguranje, razni društveni i drugi fondovi itd.

Kriminalne aktivnosti u koje je umešan menadžment banke i njegovi saradnici predstavlja najozbiljniju opasnost za sudbinu banke, za imovinu njenih akcionara, za sredstva komitenata, poslovnih partnera, i građane koji drže novac na računima kod banke, ili raspolažu njenim hartijama od vrednosti. Nezakonite radnje koje kreiraju i realizuju menadžment i njegovi saradnici, istovremeno prikrivajući takve aktivnosti, u sprezi sa predstavnicima poslovnih partnera ili kriminalnih grupa i pojedinaca van banke, biće predstavljene u nastavku izlaganja. Najočigledniji primer takvih aktivnosti ogleda se u tome da glavni menadžer banke ili nekoliko njih osnuju samostalna preduzeća, registrujući ih, najčešće, na članove svojih porodica, kao većinskih vlasnika, što predstavlja značajnu pripremnu aktivnost za nelegalne aktivnosti. Firmama osnovanim radi nezakonitog poslovanja zatim se odobravaju visoke svote kredita u dinarima ili stranoj valuti, bez odgovarajuće provere njihove kreditne sposobnosti i bez adekvatnih instrumenata za obezbeđenje vraćanja kredita i naplate kamata. Drugi oblik nezakonitih aktivnosti sa firmama osnovanim radi nezakonitih aktivnosti zasniva se na istim ciljevima i principima, ali na nešto drugačijem načinu izvođenja i realizacije nelegalnih operacija. Radi se o tome da se kreditna sredstva ne daju direktno osnovanim firmama već se kredit odobrava nekoj drugoj firmi, takođe bez provere kreditne sposobnosti i bez pribavljanja adekvatnih instrumenata obezbeđenja za vraćanje kredita i naplatu kamate, pa ta firma odmah nakon prijema novca, po osnovu kredita od banke, isti prosleđuje osnovanim firmama na ime članova porodica menadžera, ne postavljajući nikakve uslove za obezbeđenje vraćanja tako prosleđenih sredstava.⁴¹⁰ Tako se postupa jer se postigne usmeni dogovor da će posrednik vratiti kredit banci kada njemu vrate prosleđena sredstva firme iza kojih stoje menadžeri banke koji su osnovali takve firme. Kada se na banku izvrši pritisak da povрати sredstva kredita, ili kada se promeni menadžment koji zahteva neodložni povraćaj sredstava banke iz datih kreditnih odnosa, ustanovi se da vraćanje kredita nije moguće, jer su ga dobili partneri koji nisu kreditno sposobni i koji nemaju mogućnosti da pozajmljena sredstva vrate, bilo da se radi o konačnim korisnicima kredita, bilo o posrednicima. Narodna banka ima mogućnost da preko prometa na žiro-računu ili deviznom računu proveri odliv sredstava sa računa banke, kome se krediti stavljaju na raspolaganje, što je naročito potrebno činiti kada se radi o većim iznosima odobrenih i na raspolaganje stavljenih kreditnih sredstava manje poznatim firmama, posebno ako su kreditni odnosi česti i ako banci izostaje priliv sredstava na račune banke iz kredita. To je istovremeno i signal da se poslovanje u banci ne odvija na uobičajen i regularan način. Međutim, čini se da

⁴¹⁰ Posrednik najčešće jedan deo tako dobijenih kredita zadržava za sebe, pošto je on formalno nosilac obaveze prema banci po tako dobijenom kreditu.

Narodna banka — iako je kontrolisanje poslovanja banaka u njenoj nadležnosti — ne vrši te preventivne, suptilne kontrole. Ona se u toj funkciji pojavljuje tek kada se banka, usled nemogućnosti vraćanja većeg dela svojih potraživanja, uruši i kad postane očigledno da je izgubila poslovnu sposobnost. Dakle, umesto da preventivno deluje na sprečavanju „požara“ odnosno otklanjanju njegovih uzročnika, Narodna banka se pojavljuje tek na bančinom poslovnom zgarištu, onda kada je svaka mera uzaludna, i kada može da konstatuje samo posledice, jer ono što se u prošlosti zbilo više se ne može popraviti.

Pored iznesenog, menadžment je često umešan u pranje novca, koji se stiče u tzv. sivoj zoni ekonomije i preko banaka prevodi u legalne novčane tokove. To u savremenim uslovima predstavlja unosan posao, istovremeno praćen velikim rizikom da počinioci budu otkriveni. Ranije smo govorili o pranju novca od strane bančnih službenika koji rade na operativnim bankarskim poslovima, ali je naglašeno da se radi o relativno malim pojedinačnim iznosima, koji ne mogu bitno uticati na poslovanje banke niti na šire privredno okruženje. Ipak, taj se oblik pranja novca ne sme zanemariti, kako vezano za otkrivanje tako i za procesuiranje. Naime, jedan mali i zanemarljiv slučaj ne može bitno poremetiti regularne novčane tokove, ali mnogo malih slučajeva stvaraju velike probleme. Kada se pranje novca, koje potiče od velikih poslova, organizovanih od strane moćnih kriminalnih grupa, prevodi i promiseće preko banke u legalne novčane tokove, za posledicu često ima razorno dejstvo na širi privredni ambijent.

Velike manipulacije novcem, stečenim kriminalnim aktivnostima, u kojima se, radi njegovog pranja i uključivanja u regularne novčane tokove, angažuje i banka, najčešće prihvata i organizuje njen menadžment. Iz toga menadžeri izvlače zamašnu pojedinačnu korist, naravno oni koji u tome učestvuju. Štetne posledice nelegalno stečenog novca, uključenog preko banke u legalne privredne tokove, šire se u privrednom okruženju poput koncentričnih krugova. Posledice se manifestuju pojavom viška novca na novčanom tržištu, iz čega se javlja veća potražnja za robama i skok njihovih cena. Drugim rečima, javljaju se inflatorne pojave i tendencije, čiji intenzitet zavisi od količine novca ubačenog u regularne novčane kanale i od učestalosti takvih aktivnosti. Menadžeri koji se upuste u ovakve aktivnosti, usled sopstvene pohlepe nastoje da privuku što više tzv. „prljavog“ novca u banku, kako bi ostvarili što veću ličnu korist. Da bi prikriili trag svojih nelegalnih aktivnosti, menadžeri koji se bave takvim poslovima, primljeni novac od kriminalnih grupa ili pojedinaca odmah upošljavaju. Tako pribavljen novac odmah po prijemu plasiraju istim privrednim subjektima, najčešće onima koji su u vezi, ili bolje rečeno, u sprezi sa kriminalnim grupama. Firme koje raspolažu velikim svotama novca kriminalnim grupama često služe kao kamuflaža. Stoga je uobičajeno da kriminalne grupe ne ulažu ekstremno velike količine novca u banku odjedanput već to čine u manjim pojedinačnim iznosima, koje često ponavljaju. Narodna banka, kod koje banka ima svoj žiro i devizni račun, mogla bi imati

izuzetno važnu ulogu u kontroli priliva novca na te račune i odliva sa njih. Jer, Narodna banka ima uvid od koga banci dotiče priliv novca i kome se odliva novac sa njenih računa. Upravo preko kontrole priliva i odliva novca Narodna banka ima mogućnost da otkrije signale nelegalnih aktivnosti. Na to dosta ubedljivo ukazuju velike količine gotovog novca koje ulažu neidentifikovani ulagači, koji to čine često. Takođe, odliv novca istim komitentima ili partnerima signal je sam po sebi. Banka u vezi s takvim prilivima i odlivima novca treba odmah da izvrši detaljnu proveru. Istovremeno, ako novac potiče iz sfere kriminala, Narodna banka bi trebalo da preduzme odgovarajuće mere i da sa tim upozna nadležne organe, ali i da sama deluje preventivno. Takvo delovanje Narodne banke dalo bi veliki doprinos otkrivanju i blagovremenom procesuiranju nelegalnih aktivnosti. Navedene signale trebalo bi da uoče i interni kontrolni organi banke ili eksterni kontrolori, prateći tokove priliva i odliva novca. Signali koji se ispoljavaju kroz velike i česte uplate novca na račune nekog nepoznatog klijenta i odlivi novca u vidu kredita, u jednakim iznosima, u kojima su uloženi uplaćeni, jasno upućuju na to da se radi o nezakonito stečenom novcu. Međutim, verovatno je da organizatori takvih poslova, koji su istovremeno i nosioci nezakonitih aktivnosti, javni ili prikriveni, imaju saznanja o tome da Narodna banka nije naročito zainteresovana za razotkrivanje nezakonitih radnji. Ona, naime, to prećutkuje računajući da je priliv novca u interesu privrede. Treba imati u vidu i mogućnost da pojedinci zaposleni na kontrolnim funkcijama u toj instituciji mogu biti umešani u takve radnje. S druge strane, menadžment je u poziciji da spreči interne organe kontrole da istražuju eventualne kriminalne radnje u koje je umešan, ili da spreči obelodanjivanje informacija internih organa kontrole o nelegalnim aktivnostima, nalazeći opravdanje za takve radnje u poslovnom interesu banke, jer bi joj, navodno, razotkrivanje ili obelodanjivanje takvih aktivnosti trajno narušilo ugled i nanelo značajnu materijalnu štetu.

XI

NELEGALNE RADNJE U BUDŽETSKIM AKTIVNOSTIMA

1. SINHRONIZACIJA BUDŽETSKIH AKTIVNOSTI

Budžet je zakonski akt kojim „Narodna skupština Republike Srbije, za svaku godinu odobrava rashode i druge izdatke, prihode i druga primanja, zaduženja i druge finansijske transakcije Republike.“⁴¹¹ Skupa sa budžetom, Republika usvaja ili inovira Nacionalni investicioni plan i iskazuje sredstva za njegovu realizaciju, za jednu ili više godina.

„Finansijski plan je akt direktnog, odnosno indirektnog korisnika budžetskih sredstava i korisnika sredstava obaveznog socijalnog osiguranja, koji sadrži procenu obima i izdataka (uključujući primanja i izdatke iz sopstvenih prihoda) korisnika u bruto iznosu za budžetsku godinu.“⁴¹²

Takođe, skupštine autonomnih pokrajina, odnosno skupština svakog grada i Beograda (lokalna skupština) usvaja svoj budžet koji predstavlja akt kojim ona „za svaku godinu odobrava rashode i druge izdatke, prihode i druga primanja, zaduživanje i druge finansijske transakcije lokalne vlasti.“⁴¹³

Instrumentima budžeta Republike i lokalne vlasti, od privrede i građana prikupljaju se ogromne vrednosti (prvenstveno novčana sredstva), koja se koriste za podmirenje najraznovrsnijih neophodnih potreba države, njenih organa i stanovništva. Zato se, kao imperativ, nameće potreba da se rigorozno primenjuje i kontroliše sprovođenje zakonske procedure i suštinska doslednost propisanih postupaka prilikom pribavljanja budžetskih sredstava i njihovog trošenja. Razlog je taj što se u postupcima pribavljanja prihoda i trošenja sredstava budžeta mogu javiti, i javljaju se, razne zloupotrebe kojima pojedinci, ili češće organizovane grupe, na nezakonit način pribavljaju sebi korist ili neracionalno troše budžetska sredstva, čime nanose štetu državi, njenim funkcijama, građanima i privredi. Stoga se aktivnostima budžetskog sistema, koga čine budžet Republike, budžeti lokalne vlasti i finansijski plan obaveznog socijalnog osiguranja, posvećuje izuzetna pažnja. Brojnim i preciznim zakonskim propisima do detalja su regulisane sve aktivnosti organa nadležnih za izvršenje budžeta, tako da se u konkretnim angažmanima službenih lica na realizaciji bilo koje pojedinačne budžetske pozicije, i radnjama u vezi s tim, ne ostavlja prostor za odlučivanje o odstupanju od utvrđene namene, jer

⁴¹¹ Zakon o budžetskom sistemu, „Sl. glasnik RS“, br. 9/02, 87/02, 61/05, 66/05, 101/05, 62/06, 63/06, 85/06 i 86/06.

⁴¹² *Isto.*

⁴¹³ *Isto.*

je i sam budžet precizirana odluka. To znači da se samo doslednim izvršavanjem budžeta, u svim fazama i pojedinostima, postiže ostvarivanje budžetskih ciljeva, kojima se obezbeđuje makroekonomska stabilnost, održivi i stabilan ekonomski razvoj uz istovremeno smanjenje finansijskog rizika Republike. „Integritet budžetskog sistema obezbeđuje se zajedničkim pravnim osnovama, jedinstvenom budžetskom klasifikacijom, upotrebom jedinstvene budžetske dokumentacije za izradu nacrtu budžeta i finansijskih planova, jedinstvenim sistemom budžetskog računovodstva, jedinstvenim kriterijumima za budžetsku kontrolu i reviziju, prenosom statističkih izveštaja i podataka sa jednog nivoa budžeta na drugi i principima na kojima se zasniva budžetski postupak.“⁴¹⁴

Za finansiranje funkcija i zadataka organa Republike i lokane vlasti i za druge namene koristi se budžetska aproprijacija, kao oblik prenosa budžetskih sredstava sa jednog nivoa budžetskih korisnika na drugi. Citiranim zakonom, takođe, utvrđeno je da se prilikom pripreme i izvršenja budžeta moraju poštovati principi efikasnosti i ekonomičnosti, potpunosti, tačnosti i jedinstvene budžetske klasifikacije. Navedeni principi se, u svakom slučaju, podrazumevaju, čak i kad ne bi bili zakonom utvrđeni kao način obaveznog ponašanja u sprovođenju budžetskih aktivnosti, jer se samo uz doslednu primenu tih principa može obezbediti jedinstveno funkcionisanje budžetskog sistema.

U budžetu se primanja koja pripadaju Republici ili lokalnim vlastima, raspoređuju i iskazuju po izvorima. Na drugoj strani, budžetski izdaci (rashodi) Republike ili lokalnih vlasti utvrđuju se budžetom po pojedinačnoj nameni. U samom budžetu, primanja se iskazuju u ukupno ostvarenim, a izdaci u ukupno izvršenim iznosima. Ukoliko viši nivo vlasti svojom odlukom usmeri nižem nivou vlasti namenska sredstva za nadoknadu šteta nastalih usled elementarnih nepogoda, lokalni organ, uprave nadležan za finansije na osnovu tog akta, otvara odgovarajuće aproprijacije za izvršavanje izdataka po tom osnovu.⁴¹⁵ Pošto budžetski izdaci i primanja moraju biti uravnoteženi, u toku godine Vlada i organi lokalne vlasti mogu raspolagati sredstvima koja se budžetom ostvare do isteka godine, a, isto tako, mogu stvarati i obaveze do iznosa utvrđenih budžetom za pojedine namene, odnosno do iznosa aproprijacija utvrđenih u okviru konkretnog programa. Republički budžet donosi Narodna skupština Republike, budžete nižih nivoa lokalne skupštine, a finansijski plan organizacije obaveznog socijalnog osiguranja nadležni organ organizacije, u skladu sa zakonom i drugim propisima.

Za transfere budžetskih novčanih sredstava, nadležni ministar u republičkoj vladi i lokalni organi uprave nadležni za finansije, otvaraju konsolidovani račun trezora. Otvoreni konsolidovani računi, kao celina, čine sistem konsolidovanog

⁴¹⁴ Isto.

⁴¹⁵ Isto.

računa trezora, koji se vodi kod Narodne banke Srbije. Nakon toga, ministar, odnosno lokalni organi uprave, ili lice koje on ovlasti, otvara podračune direktnih i indirektnih korisnika budžetskih sredstava Republike, lokalne vlasti i organizacija obaveznog socijalnog osiguranja. Uprava za trezor, u skladu sa zakonom, vodi podračune direktnih i indirektnih korisnika budžetskih sredstava Republike, lokalne vlasti i organizacije obaveznog socijalnog osiguranja.

„Novčana sredstva budžeta Republike, direktnih i indirektnih korisnika sredstava tog budžeta i organizacija obaveznog socijalnog osiguranja, vode se u deponiju na konsolidovanom računu trezora Republike.

Novčana sredstva budžeta lokalne vlasti, direktnih i indirektnih korisnika sredstava tog budžeta, vode se na deponiju na konsolidovanom računu trezora lokalne vlasti.“⁴¹⁶ Ministar, odnosno lice koje on ovlasti, i lokalni organ uprave, odnosno lice koje on ovlasti, može sredstva na konsolidovanom računu trezora Republike, odnosno na konsolidovanom računu trezora lokalne vlasti, investirati na domaćem ili inostranom finansijskom tržištu, na način propisan zakonom. Izuzetno od ovog stava, ne mogu se plasirati novčana sredstva iz sopstvenih prihoda direktnih i indirektnih korisnika budžeta Republike i direktnih i indirektnih korisnika budžeta lokalne samouprave, kao i sredstva za koja je u posebnom zakonu, odnosno međunarodnom ugovoru utvrđena namena, koja ograničava njihovu upotrebu. Korisnik budžetskih sredstava Republike, ili organizacije obaveznog socijalnog osiguranja može zaključiti ugovor sa ministrom o investiranju sredstava iz sopstvenih prihoda. Organ lokalne samouprave, kao direktni ili indirektni korisnik sredstava, dužan je da po izvršenom investiranju takvih sredstava, o tome obavesti upravu trezora. Lokalni direktni i indirektni korisnici budžetskih sredstava, mogu sa lokalnim organima vlasti zaključiti ugovor o investiranju sredstava iz sopstvenih izvora.⁴¹⁷ Zakonom je utvrđena odgovornost ministra nadležnog za finansije u vladi, za izvršenje budžeta Republike, a prema Narodnoj skupštini za to je odgovorna vlada. Za izvršenje finansijskog plana organizacije obaveznog socijalnog osiguranja, nadležni organ te organizacije odgovoran je Vladi Republike. S druge strane, za izvršenje budžeta lokalne samouprave odgovoran je izvršni organ lokalne vlasti lokalnoj skupštini. Odgovorni ministar, odnosno lokalni organ uprave nadležan za finansije obavezan je da stalno prati izvršenje budžeta i da o tome dva ili više puta u toku godine informiše vladu, odnosno nadležni izvršni organ lokalne vlasti. Takođe, zakonom je uređen način izveštavanja o izvršenju budžeta Narodnoj skupštini Republike, odnosno lokalnoj skupštini.

Imajući u vidu važnost budžeta za privredni sistem i ekonomiju zamlje, za stvaranje uslova za normalno i efikasno vršenje državnih funkcija, za rad brojnih

⁴¹⁶ *Isto.*

⁴¹⁷ *Isto.*

organa vlasti i drugih aktivnosti države, društvenih delatnosti, delotvornost političkog uređenja, sigurnosti građana i dr., budžetska aktivnost je veoma precizno uređena zakonima. Isto tako, zakonom je uređeno osnivanje trezora Republike, trezora teritorijalnih autonomija i trezora lokalne vlasti, kao institucije u okviru Ministarstva finansija za planiranje, pripremu, donošenje i izvršavanje budžeta Republike i budžeta lokalne vlasti u kome se obavlja: zaduživanje, izdavanje garancija, upravljanje dugom i dr. Zakonom je uređena „kontrola i revizija budžeta Republike i budžeta lokalne vlasti, kao i kontrola i revizija javnih ustanova i drugih indirektnih korisnika budžetskih sredstava, javnih preduzeća i pravnih lica osnovanih od strane javnih preduzeća, odnosno pravnih lica nad kojima Republika, odnosno lokalna vlast imaju direktnu ili indirektnu kontrolu nad više od 50% kapitala ili više od 50% glasova u upravnom odboru.“⁴¹⁸

U trezoru se vodi glavna knjiga, u kojoj se evidentiraju i prate poslovni događaji, pod čim se podrazumeva ostvarivanje prihoda i primanja, izvršavanje rashoda i izdataka, praćenje stanja i promena na imovini, promene u obavezama i izvorima finansiranja, u skladu sa budžetskim kontnim planom, na nivou budžetske klasifikacije propisane zakonom. U toj (glavnoj) knjizi vodi se posebna evidencija za svakog direktnog i indirektnog korisnika budžetskih sredstava, kao i za organizacije obaveznog socijalnog osiguranja. Podaci o transakcijama i poslovnim događajima u glavnoj knjizi trezora moraju biti ažurno evidentirani i vođeni, na osnovu propisane dokumentacije, tako da u svakom momentu realno prikazuju sve budžetske aktivnosti koje uzrokuju promene odgovarajućih stanja, i zbivanja koja ih izazivaju. Isto tako, transakcije i događaji evidentirani u pomoćnim knjigama korisnika budžetskih sredstava, kao i u pomoćnim evidencijama organizacija obaveznog socijalnog osiguranja, moraju biti usklađeni sa evidencijama u glavnoj knjizi. U glavnoj knjizi trezora vodi se i evidencija prihoda sa posebnom namenom, kojima korisnici budžetskih sredstava ne mogu menjati utvrđenu svrhu upotrebe.

Direktni korisnici budžetskih sredstava, kao i korisnici budžetskih sredstava lokalne vlasti, obrazuju službu koja priprema predlog budžeta, a kada se on donese, ta služba dužna je da sprovodi njegovo izvršavanje. Ona, isto tako, izvršava zadatke vezane za upravljanje državnom imovinom, odnosno imovinom koju koristi lokalna vlast u svojim aktivnostima. Finansijska služba direktnog korisnika budžetskih sredstava može da obavlja finansijske poslove i za drugog direktnog korisnika budžetskih sredstava, o čemu se sklapa ugovor.

Budžet se sastoji iz opšteg, posebnog i programskog dela, pri čemu opšti deo obuhvata: a) pregled tekućih prihoda i rashoda; b) pregled očekivanih primanja iz domaćih i inostranih kreditnih izvora, kao i podatke o otplati glavnice i kamata, duga Republike i aktiviranja garancija; c) predlog za korišćenje suficita, te u slučaju deficita izvore njegovog finansiranja; d) procenu novog zaduženja, odnosno

⁴¹⁸ *Isto.*

razduženja Republike u toku budžetske godine; e) procenu visine novih garancija koje će se izdati u budžetskoj godini; f) pregled visine i strukture neizmirenog duga i garancija, sa procenom rizika izdataka koji se mogu pojaviti iz osnova neaktiviranih garancija i sl.; g) procenu drugih eventualnih obaveza i njihov uticaj na budžet; h) procenu poreskih rashoda; i) visinu stalne budžetske rezerve.

Poseban deo budžeta sadrži budžetske planove direktnih korisnika budžetskih sredstava, prema kriterijumu podele vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku. Finansijski planovi sadrže rashode direktnih korisnika budžetskih sredstava, usklađene sa programima, ekonomskom i finansijskom klasifikacijom i klasifikacijom prema računovodstvenim fondovima. Pored tekućih prihoda i rashoda koje sadrži opšti deo budžeta, kako je izneseno, posebni deo budžeta iskazuje: a) procenjene prihode i primanja i rashode i izdatke za naredne dve fiskalne godine. Na drugoj strani, programski deo budžeta prikazuje: a) strateške oblasti; b) glavne programe; c) programe; d) projekte, e) zadatke i aktivnosti. Finansijski plan organizacije obaveznog socijalnog osiguranja sadrži opšti i posebni deo i utvrđuje se na način koji propisuje ministar finansija.

Priprema i izvršavanje budžeta obavlja se primenom sistema jedinstvene budžetske klasifikacije. Budžetska klasifikacija čini: programsku klasifikaciju, ekonomsku klasifikaciju prihoda i primanja, ekonomsku klasifikaciju rashoda i izdataka, organizacionu klasifikaciju, funkcionalnu klasifikaciju i klasifikaciju prema računovodstvenim fondovima. Navedene klasifikacije međusobno se razlikuju i karakterišu time što:

- 1) programska klasifikacija prikazuje stratejske oblasti i glavne programe budžetskih sredstava;
- 2) ekonomska klasifikacija prihoda i primanja prikazuje prihode i primanja u skladu sa ugovorima koji određuju izvore prihoda i primanja;
- 3) ekonomska klasifikaciju rashoda i izdataka iskazuje pojedinačna dobra, usluge i izvršenje transfernih plaćanja;
- 4) organizaciona klasifikacija prikazuje izdatke po korisnicima budžetskih sredstava, i raspodelu aproprijacija između njih;
- 5) funkcionalna klasifikacija prikazuje izdatke po funkcionalnoj nameni za određenu oblast i nezavisna je od organizacije kojoj neka funkcija pripada;
- 6) klasifikacija prema računovodstvenim fondovima prikazuje primanja i izdatke u zavisnosti od potreba za obavljanjem određenih aktivnosti ili u skladu sa ostvarivanjem određenih ciljeva, u skladu sa posebnim propisima.

Ministar za finansije preciznije uređuje budžetsku klasifikaciju, koju koriste Republika i lokalne vlasti, korisnici budžetskih sredstava i organizacije obaveznog socijalnog osiguranja u pripremanju budžetskih planova.

Od značaja je da se precizno utvrdi šta čine budžetski prihodi i primanja, a šta budžetski izdaci. Tako primanja predstavljaju tekuće prilive sredstava u budžet koja čine: a) porezi; b) doprinosi za obavezno socijalno osiguranje; c) donacije i

transferi; d) ostali prihodi (takse, naknade za korišćenje dobara od opšteg interesa, novčane kazne, penali i oduzeta imovinska korist, prihodi od imovine, prihodi od prodaje dobara i usluga i dr.); e) prilivi iz domaćih i stranih zajmova; f) prilivi od prodaje osnovnih sredstava; g) prilivi od prodaje finansijskih resursa i naplate dospelih rata datih zajmova. Prihodi budžeta Republike i budžeta lokalne vlasti prikupljaju se i naplaćuju u skladu sa zakonom i drugim propisima, nezavisno od iznosa utvrđenih u budžetu za pojedine oblike primanja. Direktni i indirektni korisnici budžetskih sredstava obavezni su da obezbede potpuno i pravovremeno, na dan realizacije, uplaćivanje na propisani račun odgovarajućeg konsolidovanog računa trezora primanja budžeta iz okvira njihove nadležnosti, za potrebe raspoređivanja u budžetu, u skladu sa zakonom. U zakonskom roku (15 dana od dana stupanja na snagu zakona, odnosno odluke o budžetu), direktni korisnici budžetskih sredstava koji su, u budžetskom smislu, odgovorni za indirektno korisnike budžetskih sredstava, vrše raspodelu sredstava indirektnim korisnicima u okviru svojih odobrenih aproprijacija i o tome ih obaveštavaju po dobijanju saglasnosti uprave za trezor, odnosno trezora lokalne vlasti. Na drugoj strani, izdatke čine: a) tekući rashodi za zaposlene; b) izdaci za dobra i usluge; c) izdaci za kamate na korišćene kredite; d) subvencije; e) budžetski transferi drugim nivoima vlasti, f) socijalni transferi i drugi rashodi; g) izdaci za nabavku osnovnih sredstava h) izdaci za nabavku finansijskih sredstava, za date zajmove ili kupljene hartije od vrednosti; i) otplata glavnice po korišćenim zajmovima. Zakonski osnov i iznos obaveza, koji proističu iz izvorne knjigovodstvene dokumentacije, moraju biti potvrđeni u pisanoj formi pre izvršenog plaćanja. Ministar svojim aktom propisuje način nastanka obaveze, način izveštavanja o preuzetim obavezama i način plaćanja, koji se vrši iz republičkog ili budžeta lokalne vlasti. Napred izneseno u potpunosti se primenjuje i na isplate organizacija obaveznog socijalnog osiguranja.⁴¹⁹

2. KONTROLNE FUNKCIJE I AKTIVNOSTI U BUDŽETSKOM SISTEMU

Pri ministarstvu za finansije obrazuje se centralna jedinica za harmonizaciju finansijske kontrole, za finansijsko upravljanje, kontrolu i internu reviziju. Centralna jedinica angažuje se na sledećim poslovima:

1. centralnoj harmonizaciji i koordinaciji metodologija kontrole i revizije u javnom sektoru;
2. definisanju standarda kontrole u skladu sa međunarodnim priznatim standardima;
3. definisanju zajedničkih kriterijuma za organizaciju i postupanje interne revizije u javnom sektoru;

⁴¹⁹ Isto.

4. definisanju metodoloških uputstava i priručnika za finansijsko upravljanje;
5. stručnom usavršavanju, sertifikovanju i nadzoru nad radom internih revizora;
6. obuci rukovodilaca i zaposlenih u javnom sektoru iz oblasti finansijskog upravljanja i kontrole u skladu sa međunarodnim prihvaćenim standardima;
7. internoj reviziji kod korisnika budžetskih sredstava, organizacija, preduzeća, odnosno pravnih lica, u skladu sa Članom 68, kojim je regulisan rad inspeksijskih službi, po planu koji donosi ministar;
8. internoj reviziji kod korisnika budžetskih sredstava za projekte koje sufinansira Evropska unija.

Direktni i indirektni korisnici budžetskih sredstava, organizacije obaveznog socijalnog osiguranja i javna preduzeća osnovana od strane Republike ili lokalne vlasti, kao i pravna lica u kojima Republika ili lokalna vlast ima direktnu ili indirektnu kontrolu nad više od 50% kapitala ili više od 50% glasova u upravnom odboru, kao i druga pravna lica u kojima javna sredstva čine više od 50% ukupnih prihoda, uspostavljaju sisteme interne kontrole za sve transakcije računa prihoda i rashoda, računa finansijskih sredstava i obaveza i računa finansiranja, kao i upravljanja državnom imovinom. Sistem interne kontrole predstavlja jednu organizaciju, koja treba da obezbedi:

- 1) primenu zakona, propisa, pravila i procedura;
- 2) uspešno poslovanje;
- 3) ekonomično, efikasno i namensko korišćenje sredstava;
- 4) čuvanje sredstava i ulaganja od gubitaka, uključujući i gubitke od prevara, nepravilnosti; i
- 5) integritet i pouzdanost informacija i podataka.

Interna kontrola se organizuje kao sistem procedura i odgovornosti lica uključenih u finansijske i poslovne procese korisnika budžetskih sredstava, uključujući i organizacije obaveznog socijalnog osiguranja. Za uspostavljanje potpunih i efikasnih internih kontrola odluka koje se tiču finansijskog upravljanja odgovoran je rukovodilac korisnika budžetskih sredstava, rukovodilac organizacije obaveznog socijalnog osiguranja, kao i rukovodilac u javnom preduzeću, odnosno pravnom licu nad kojim Republika ili lokalna vlast ima direktnu ili indirektnu kontrolu u smislu iznesenom u prethodnim izlaganjima.

U direktnim i indirektnim korisnicima budžetskih sredstava Republike i organizacijama obaveznog socijalnog osiguranja, koji su u organizacionom i finansijskom smislu složene celine, uspostavlja se interna revizija. Ministar za finansije svojim aktom određuje koji su korisnici budžetskih sredstava dužni da uspostave internu reviziju, i propisuje zajedničke kriterijume za organizaciju i postupak interne revizije. Na osnovu tih kriterijuma direktni korisnici budžetskih

sredstava i organizacije obaveznog socijalnog osiguranja mogu utemeljiti bližu organizaciju i postupak vršenja interne revizije. Direktni korisnici budžeta Republike uspostavljaju prikladne oblike interne revizije za indirektno korisnike budžetskih sredstava koji su u njihovoj nadležnosti. Takođe, i direktni korisnici budžetskih sredstava lokalne vlasti uspostavljaju adekvatne oblike interne revizije. Pored iznesenih subjekata, interne revizije uspostavljaju se i u javnim preduzećima osnovanim od strane Republike ili lokalne vlasti, u pravnim licima osnovanim od strane tih javnih preduzeća, odnosno u pravnim licima nad kojima Republika ili lokalna vlast ima direktnu ili indirektnu kontrolu, nad kapitalom, većinu glasova u upravnom odboru, kao i nad drugim pravnim licima u kojima javna sredstava čine više od 50% ukupnih prihoda. Interni revizori su direktno odgovorni rukovodiocima korisnika budžetskih sredstava u kojima je uspostavljena interna revizija.

Zakonom utvrđene funkcije interne revizije su:

1. provera primene zakona i poštovanja pravila interne kontrole;
2. ocena sistema internih kontrola u pogledu njihove adekvatnosti, efikasnosti, uspešnosti i potpunosti;
3. davanje saveta kada se uvode novi sistemi, procedure i zadaci;
4. revizija načina rada koji predstavlja ocenu poslovanja i procesa, uključujući i nefinansijske operacije, radi ocene ekonomičnosti, efikasnosti i uspešnosti;
5. uspostavljanje saradnje sa eksternom revizijom;
6. obavljanje ostalih neophodnih poslova kojima se omogućava pouzdanost funkcionisanja sistema interne revizije.

Na kraju godine, interna revizija dostavlja izveštaj o radu centralnoj jedinici za harmonizaciju.

Poslove budžetske inspekcije obavlja Ministarstvo finansija, nad:

1. direktnim i indirektnim korisnicima budžetskih sredstava;
2. organizacijama obaveznog socijalnog osiguranja;
3. javnim preduzećima, osnovanim od strane Republike, pravnim licima osnovanim od strane tih javnih preduzeća, odnosno pravnim licima u kojima Republika ima direktnu ili indirektnu kontrolu kapitala (preko 50% učešća u vlasništvu), ili većinu glasova u upravnom odboru (preko 50%).

Nadležni izvršni organ lokalne vlasti osniva lokalnu službu za inspekciju i reviziju, koja je nadležna za sprovođenje inspekcije nad:

1. direktnim i indirektnim korisnicima budžeta lokalne vlasti;
2. javnim preduzećima, koja je osnovala lokalna vlast, pravnim licima osnovanim od strane tih javnih preduzeća, odnosno pravnim licima nad kojima lokalna vlast ima direktnu ili indirektnu kontrolu, tako što ima većinsko učešće u vlasništvu nad kapitalom tih preduzeća ili ima više od polovine glasova u njihovom

upravnom odboru, kao i nad drugim pravnim licima u kojima lokalna javna sredstva čine više od 50% ukupnog prihoda.

Zadatak budžetske inspekcije jeste da kontroliše primenu zakona u oblasti materijalno-finansijskog poslovanja, namenskog i zakonitog korišćenja sredstava budžeta, organizacija, preduzeća i pravnih lica nad kojima vrši kontrolu. Rad budžetske inspekcije, koji se uređuje posebnim aktom koga donosi vlada na predlog ministra za finansije, nezavisan je. Istim aktom precizno su uređena i ovlašćenja budžetske inspekcije.

Republička i lokalna budžetska inspekcija i interna revizija imaju pristup svim podacima, dokumentima, izveštajima i informacijama koje su im potrebne za obavljanje njihovih funkcija kod korisnika budžetskih sredstava, preduzeća i pravnih lica nad kojima su ovlašćene da vrše inspekciju, odnosno reviziju. One su dužne da čuvaju tajnost službenih i poslovnih podataka i informacija koje saznaju tokom vršenja poslova iz svoje nadležnosti. Inspekcijским i službama za internu reviziju osnivač je dužan da obezbedi sredstva i druge potrebne uslove za rad. Republička budžetska inspekcija dostavlja ministru izveštaj o izvršenoj inspekciji sa nalazima i merama. Ona, isto tako, obezbeđuje zapisnik korisniku budžetskih sredstava i drugim pravnim licima, kod kojih je vršila inspekciju. Lokalna služba za inspekciju, izveštaj o izvršenoj inspekciji dostavlja skupštini lokalne vlasti i zapisnik o sprovedenoj inspekciji korisniku kod koga je izvršila inspekciju, radi preduzimanja odgovarajućih mera. Ministar u republičkoj vladi dostavlja Vladi godišnji izveštaj o radu budžetske inspekcije, koga ona nakon razmatranja podnosi Narodnoj skupštini. Na kraju budžetske godine, završni račun budžeta Republike, budžeta lokalne vlasti i finansijskih planova organizacija obaveznog socijalnog osiguranja, podležu eksternoj reviziji.

2.1. Uloga i funkcije trezora

2.1.1. Trezor Republike

Kao funkcija od najvećeg značaja za obavljanje budžetskih aktivnosti, Uprava trezora u oblastima, ovde numerisanim I—XI, obavlja nabrojane podaktivnosti:

I Priprema budžeta:

1. koordiniše aktivnosti i postupke u pripremu nacarta budžeta;
2. razrađuje smernice za pripremu nacarta budžeta i dostavlja ih korisnicima;
3. proučava i proverava opravdanost zahteva za finansiranje korisnika budžetskih sredstava i predlaže apropijacije,⁴²⁰ koje se unose u nacrt budžeta;

⁴²⁰ Prenos budžetskih sredstava sa jednog korisnika na drugog ili iz budžeta na određenog korisnika.

4. proučava i vrši proveru realnosti nacrtu budžeta lokalnih vlasti i finansijskih planova organizacija obaveznog socijalnog osiguranja i predlaže iznose transfera koji se unose u nacrt budžeta;
5. učestvuje u pripremi budžeta lokalne vlasti i finansijskih planova organizacija obaveznog socijalnog osiguranja;
6. prati i kontroliše izvršenje budžeta u odnosu na plan korisnika budžetskih sredstava, daje predloge za korekcije tih planova i prosleđuje korigovane planove radi izvršenja budžeta i upravljanja novčanim sredstvima;
7. kontinuirano prati primanja i izdatke budžeta, primanja i izdatke budžeta lokalnih vlasti i organizacija obaveznog socijalnog osiguranja;
8. korisnicima budžetskih sredstava, lokalnoj vlasti i organizacijama obaveznog socijalnog osiguranja, daje preporuke u vezi s pitanjima budžetskog sistema i budžeta.

II Oblast finansiranja i planiranja:

1. projektuje i prati priliv na sistemu konsolidovanog računa trezora i na računu trezora Republike i prima zahteve za izvršenje izdataka
2. definiše tromesečne i mesečne kvote preuzetih obaveza i plaćanja.

III Upravljanje gotovinskim sredstvima Republike, koje podrazumeva:

1. upravljanje konsolidovanim računom trezora na koji se uplaćuju sva primanja i sa koga se vrše sva plaćanja iz budžeta koji se odnose na:
 - 1.1. otvaranje i kontrolu bankarskih računa i podračuna,
 - 1.2. upravljanje bankarskim odnosima;
2. upravljanje likvidnošću;
3. razradu postupaka za naplatu primanja preko bankarskog sistema;
4. upravljanje finansijskim sredstvima.

IV Kontrola rashoda, koju čini usmeravanje postupaka preuzimanja obaveza, kontrola prijema dobara i usluga i odobravanje plaćanja iz budžetskih sredstava.

V Računovodstvene i izveštajne aktivnosti, gde pripadaju:

1. računovodstveni poslovi za:
 - 1.1. obradu plaćanja i evidentiranje primanja,
 - 1.2. vođenje dnevnika, glavne knjige i odabranih pomoćnih knjiga za primanja i izdatke po korisnicima budžetskih sredstava,
 - 1.3. međunarodne donacije i druge oblike pomoći;
2. finansijsko izveštavanje;
3. računovodstvenu metodologiju, pod kojom se podrazumeva:
 - 3.1. održavanje sistema klasifikacije,
 - 3.2. propisivanje pravila budžetskog računovodstva,
 - 3.3. propisivanje načina internog i eksternog izveštavanja.

VI Organizacija i uspostavljanje finansijskog informacionog sistema, kojim se obuhvataju korisnici budžetskih sredstava, te sistemi javnih prihoda, javnih rashoda i upravljanje tim sistemom.

VII Poslovi javnih plaćanja koje čine vođenje evidencija i obavljanje poslova u okviru sistema konsolidovanog računa trezora:

1. vođenje evidencije korisnika sredstava budžeta Republike i budžeta lokalne vlasti, korisnika sredstava obaveznog socijalnog osiguranja i druge registre utvrđene posebnim propisima;
2. otvaranje računa javnih prihoda i vođenje evidencija o uplatama na tim računima;
3. raspoređivanje uplaćenih javnih prihoda na odgovarajuće podračune različitih nivoa vlasti, u skladu sa zakonom;
4. vođenje podračuna korisnika budžetskih sredstava Republike i lokalnih vlasti i korisnika sredstava organizacija obaveznog socijalnog osiguranja, koji su uključeni u sistem konsolidovanog računa trezora;
5. vođenje drugih računa, u skladu sa zakonom i drugim propisima;
6. prijem, kontrola i obrada naloga za plaćanje korisnika budžetskih sredstava Republike, lokalnih vlasti i korisnika sredstava obaveznog socijalnog osiguranja, koji su uključeni u sistem konsolidovanog računa trezora;
7. lansiranje naloga za plaćanje na teret podračuna korisnika budžetskih sredstava Republike, lokalnih vlasti i korisnika sredstava obaveznog socijalnog osiguranja, koji su uključeni u sistem konsolidovanog računa trezora, na osnovu zakona i dobijenih ovlašćenja, sudskih i drugih izvršnih naslova, ispravke grešaka i naplate usluga;
8. obavljanje gotovinskih isplata korisnika budžetskih sredstava, Republike, lokalnih vlasti i korisnika sredstava obaveznog socijalnog osiguranja, koji su uključeni u sistem konsolidovanog računa trezora;
9. prijem gotovinskih uplata fizičkih lica radi izmirenja obaveza po osnovu javnih prihoda;
10. prijem, kontrola i obrada godišnjih izveštaja korisnika budžetskih sredstava, u skladu sa zakonom i drugim propisima;
11. vođenje fiskalne statistike, u skladu s propisom koji donosi ministar;
12. kontinuirano praćenje likvidnosti korisnika budžetskih sredstava Republike, lokalnih vlasti i korisnika sredstava organizacija obaveznog socijalnog osiguranja, koji su uključeni u sistem konsolidovanog računa trezora, i davanje podataka o tome, saglasno važećim propisima.

VIII Centralizovana obrada ličnih primanja kod korisnika sredstava budžeta Republike, kojom se obuhvata:

1. obrada zarada, naknada zarada i ostalih ličnih primanja zaposlenih;
2. održavanje i čuvanje baze podataka o zaposlenima koji se odnose na njihova lična primanja.

IX Praćenje i kontrola aktivnosti javnih preduzeća, kojom se obuhvata:

1. praćenje procesa restrukturisanja javnih preduzeća u skladu sa sporazumom zaključenim sa međunarodnim institucijama;
2. učešće u izradi smernica za izradu strateškog plana;
3. propisivanje smernica za izradu poslovnog plana;
4. analiza kvartalnih izveštaja;
5. praćenje kretanja mase zarada;
6. izrada izveštaja o potrebama komisija nadležnih za restrukturisanje.

X Evidentiranje i praćenje državne pomoći.

XI Upravljanje sredstvima nacionalnog fonda, koji obezbeđuje Evropska unija.

Upravom trezora rukovodi direktor, koga postavlja Vlada, a za obavljanje pojedinih poslova u nadležnosti trezora obrazuju se specijalizovane organizacione jedinice. Nalozi za plaćanje izvršavaju se samo ako su za namene za koje su oni izdati obezbeđena sredstva. Međutim, ako za izdate naloge nisu obezbeđena dovoljna sredstva, oni se tada evidentiraju i izvršavaju prema vremenu prijema.

U slučaju da izdati nalog za plaćanje nije u skladu sa propisima, uprava trezora neće ga izvršiti, a na zahtev podnosioca, u roku od tri dana od dana podnošenja naloga, u pisanoj formi obrazložiće razloge za njegovo neizvršenje.

Uprava za trezor naplaćuje naknadu za usluge izvršenih javnih plaćanja. Pored toga, ona može vršiti i druge usluge i obavljati druge poslove, koje ugovori u skladu sa zakonskim propisima, po osnovu kojih stiče odgovarajuće prihode. Sredstva za rad Uprave trezora mogu se obezbediti u budžetu Republike, a pored toga, za obavljanje raznih aktivnosti iz njene nadležnosti, toj Upravi pripada i deo ostalih izvora prihoda, utvrđenih njenim finansijskim planom.

2.1.2. Trezor lokalne vlasti

U okviru trezora lokalne vlasti obavljaju se sladeći poslovi i aktivnosti:

I Finansijsko planiranje, i u okviru njega:

1. projektuje se i prati priliv na konsolidovani račun trezora lokalne vlasti i obrađuju zahtevi za izvršenje izdataka;
2. utvrđuju tromesečne i mesečne kvote preuzetih obaveza i plaćanja.

II Upravljanje sredstvima na konsolidovanom računu trezora lokalne vlasti, na koji se uplaćuju primanja i sa kojeg se vrše plaćanja iz budžeta i to:

1. upravljanje likvidnošću;
2. upravljanje finansijskim sredstvima.

III Upravljanje dugom, kojim se obuhvata:

1. upravljanje dogovorima o zaduživanju i vođenje pregovora o tome;
2. vođenje evidencija o dugu.

IV Budžetsko računovodstvo i izveštavanje, i u okviru njega sledeće aktivnosti:

1. obrada plaćanja i evidentiranje primanja;
2. vođenje poslovnih knjiga;
3. finansijsko izveštavanje;
4. priprema i izrada svih izveštaja i izrada završnog računa budžeta lokalne vlasti, kao i izrada konsolidovanog izveštaja završnog računa budžeta grada.

V Kontrola rashoda u okviru koje se upravlja procesima odobravanja preuzimanja obaveza, proveru prijema dobara i usluga i odobravanje plaćanja na teret budžetskih sredstava.

VI Praćenje kretanja zarada u javnim preduzećima na nivou tog trezora i dostavljanje izveštaja Ministarstvu.

U slučaju da nadležni organ lokalne vlasti ne dostavi Ministarstvu finansija izveštaje i akte u skladu sa zakonom, ministar može privremeno obustaviti prenos transfernih sredstava iz budžeta Republike do momenta dostavljanja takvih izveštaja i akata.

Na kraju budžetske godine ministar finansija zatvara račune direktnih i indirektnih korisnika sredstava budžeta Republike i organizacija obaveznog socijalnog osiguranja, kod organizacija za obavljanje poslova platnog prometa. Neutrošena sredstva napred navedenih korisnika, u toku budžetske godine, preostala na računima na dan njihovog zatvaranja, prenose se na konsolidovani račun trezora, i sa istog će biti vraćena, u narednoj budžetskoj godini na račune korisnika sa kojih su prvobitno preuzeta. Isto tako, sredstva ostvarena po posebnim propisima ili iz drugih izvora koja su se zatekla na kraju godine na računima direktnih i indirektnih korisnika budžetskih sredstava i organizacija obaveznog socijalnog osiguranja, prenose se na konsolidovani račun trezora. Ta sredstva posebno će se iskazati u završnom računu budžeta Republike i finansijskom planu organizacije obaveznog socijalnog osiguranja i biće raspoređena njihovim korisnicima, od kojih su preuzeta.

Lokalni organ uprave, nadležan za finansije, na kraju godine zatvara račune direktnih i indirektnih korisnika sredstava budžeta lokalne vlasti, otvorenih kod organizacija za obavljanje platnog prometa. Sa tim sredstvima postupa se na isti

način kao i sa sredstvima korisnika sredstava budžeta Republike, kako je prezentovano u prethodnom stavu.

3. KONTROLNE FUNKCIJE BUDŽETSKOG RAČUNOVODSTVA

Iz prethodnih izlaganja jasno je da su zakonom definisane i uređene sve budžetske aktivnosti vezane za budžet Republike, za budžete lokalne vlasti, finansijske planove obaveznog socijalnog osiguranja i za druge direktne i indirektne korisnike budžetskih sredstava, ili pravnih lica čije poslovanje je uslovljeno finansiranjem iz budžeta. Informacije za kontrolu i reviziju budžetskih prihoda i rashoda i drugih primanja obezbeđuje sistem budžetskog računovodstva. S tim u vezi, istaknuta je obaveza i funkcija trezora da se u njegovom okviru organizuju i obavljaju poslovi budžetskog računovodstva i budžetskog izveštavanja.

Budžetsko računovodstvo je poseban organizacioni sistem koji obezbeđuje kontrolu i reviziju budžetskih aktivnosti, praćenjem izvršavanja budžetskih prihoda i rashoda, za svakog korisnika budžetskih sredstava. Budžetsko računovodstvo je, u stvari, računovodstvo koje na zakonu zasnovan način i na osnovu verodostojne dokumentacije prati ostvarivanje budžetskih prihoda, preuzetih obaveza i rashoda direktnih i indirektnih korisnika budžetskih sredstava i korisnika sredstava organizacija obaveznog socijalnog osiguranja. Odgovornost za računovodstvo primljenih zajmova i dugova snosi ministar za finansije u vladi Republike, odnosno lokalni organ uprave nadležan za finansije, u ime izvršnog organa lokalne vlasti.

Pored odgovornosti za sopstvene transakcije, direktni korisnik budžetskih sredstava odgovoran je, u okviru svojih ovlašćenja, i za računovodstvo transakcija indirektnih korisnika budžetskih sredstava koji su u njegovoj nadležnosti. Isto tako, indirektni korisnici budžetskih sredstava i korisnici sredstava organizacija obaveznog socijalnog osiguranja, odgovorni su za računovodstvo svojih transakcija.

Republička vlada propisima uređuje budžetsko računovodstvo, sistem glavne knjige trezora i način vođenja konsolidovanog računa trezora. Ministar u Republičkoj vladi, nadležan za finansije, propisuje način vođenja računovodstva budžeta i način i sadržaj finansijskog izveštavanja za direktne i indirektne korisnike budžetskih sredstava, organizacije obaveznog socijalnog osiguranja i za budžetske fondove Republike i lokalne vlasti. On donosi i posebna uputstva o finansijskom izveštavanju organa državne uprave. Ministar, isto tako, propisuje i način izveštavanja o ukupnim primanjima i ukupnim izdacima za trezore lokalne vlasti. On, pored toga, propisuje način pripremanja, sastavljanja i podnošenja završnih računa direktnih i indirektnih korisnika budžetskih sredstava, organizacija obaveznog socijalnog osiguranja i budžetskih fondova Republike i lokalne vlasti.

Zakonom o budžetskom sistemu propisan je način utvrđivanja predloga završnog računa budžeta Republike odnosno završnog računa budžeta lokalne vlasti

i finansijskog plana obaveznog socijalnog osiguranja. Istovremeno, propisima je utvrđen kalendar za podnošenje završnog računa budžeta i njegov sadržaj, koji se sastoji od:

- 1) bilansa stanja;
- 2) bilansa prihoda i rashoda;
- 3) bilansa o kapitalnim rashodima i finansiranju;
- 4) izveštaja o novčanim tokovima;
- 5) izveštaja o izvršenju budžeta, sačinjenog tako da prikazuje razliku između odobrenih sredstava i izvršenja;
- 6) objašnjenja o velikim odstupanjima između odobrenih sredstava i izvršenja;
- 7) izveštaja o primljenim donacijama, domaćim i inostranim kreditima i izvršenim otplatama dugova;
- 8) izveštaja o korišćenju sredstava iz tekuće i stalne budžetske rezerve;
- 9) izveštaja o datim garancijama u toku prethodne fiskalne godine i
- 10) izveštaja eksterne revizije o finansijskim dokumentima, koji čine završni račun budžeta.⁴²¹

„Pod budžetskim računovodstvom, u smislu ove uredbe, podrazumevaju se uslovi i način vođenja poslovnih knjiga, sastavljanja, prikazivanja, dostavljanja i objavljivanja finansijskih izveštaja.“⁴²²

„Korisnici budžetskih sredstava i organizacije obaveznog socijalnog osiguranja, kao i korisnici sredstava Republičkog zavoda za zdravstveno osiguranje, dužni su da, vođenje poslovnih knjiga, sastavljanje, prikazivanje, dostavljanje i objavljivanje finansijskih izveštaja, vrše u skladu sa zakonom i drugim propisima kojima se uređuje ova oblast.“⁴²³

Obavljanje računovodstvenih aktivnosti zasniva se na gotovinskoj osnovi, koja predstavlja princip obuhvatanja prihoda i rashoda u trenutku njihove naplate, odnosno plaćanja. Taj princip podrazumeva da se transakcije i ostali događaji priznaju u momentu prijema, odnosno isplate sredstava, kako je to definisano osnovom Međunarodnih računovodstvenih standarda za javni sektor.⁴²⁴ Kako je istaknuto, transakcije i ostali događaji priznaju se u momentu njihovog nastanka, obuhvataju se evidencijama računovodstva i prikazuju u finansijskim izveštajima za

⁴²¹ *Isto.*

⁴²² Uredba o budžetskom računovodstvu, čl. 1.

⁴²³ *Isto*, čl. 3.

⁴²⁴ Gotovina predstavlja gotovinska sredstva na raspolaganju u depozitima u bankama, kojima se može raspolagati na zahtev. Gotovinski ekvivalenti predstavljaju i visokolikvidne plasmane koji se mogu brzo i lako konvertovati u odgovarajuće svote novca, uz neznatan rizik od promene vrednosti.

period na koji se odnose. Obrazloženje, koje se daje uz finansijske izveštaje, sadrži informacije o osnovi koja je korišćena za pripremu finansijskih izveštaja i odabranim računovodstvenim politikama, informacije o pojedinim transakcijama i događajima, te dodatne informacije koje se ne prikazuju u finansijskim izveštajima, a koje su neophodne radi realnog prikazivanja gotovinskih priliva, odliva i stanja gotovinskih ekvivalenata korisnika budžetskih sredstava i organizacija obaveznog socijalnog osiguranja.⁴²⁵ Finansijski izveštaji sadrže informacije o izvoru sredstava prikupljenih u toku određenog perioda, nameni za koju su sredstva iskorišćena i o stanju gotovinskih sredstava na dan izveštavanja. Korisnici budžetskih sredstava i organizacija obaveznog socijalnog osiguranja mogu voditi računovodstvene evidencije i prema računskoj osnovi za potrebe internog izveštavanja, pod uslovom da se izveštaji izrađuju na gotovinskoj osnovi radi konsolidovanog izveštaja. Nepokretnosti, opremu i ostala osnovna sredstva u državnoj svojini, korisnici budžetskih sredstava, organizacije obaveznog socijalnog osiguranja i korisnici sredstava Republičkog zavoda za zdravstveno osiguranje u svojim poslovnim knjigama evidentiraju prema nabavnoj vrednosti, umanjenoj za ispravku vrednosti po osnovu amortizacije. Godišnji finansijski izveštaji budžeta Republike, budžeta teritorijalnih autonomija i lokalnih samouprava, zasnivaju se na konsolidovanim finansijskim podacima iz glavne knjige trezora, na podacima iz završnih računa direktnih korisnika budžetskih sredstava i završnih računa organizacija obaveznog socijalnog osiguranja.

Finansijski izveštaji organizacija obaveznog socijalnog osiguranja temelje se na konsolidovanim podacima sadržanim u njihovim glavnim knjigama i podacima iz završnih računa njihovih indirektnih korisnika. Isto tako, finansijski izveštaji direktnih korisnika budžetskih sredstava predstavljaju konsolidovane finansijske izveštaje i uključuju podatke iz svojih knjigovodstvenih evidencija i iz završnih računa njihovih indirektnih korisnika. Na drugoj strani, indirektni korisnici budžetskih sredstava sastavljaju godišnje finansijske izveštaje na osnovu evidencija o primljenim sredstvima i izvršenim plaćanjima koja su usaglašena sa trezorom, kao i na osnovu drugih analitičkih evidencija koje vode u svom računovodstvu. Finansijske izveštaje čine:

1. Izveštaji na gotovinskoj osnovi u koje se svrstavaju:
 - 1.1. izveštaj o kapitalnim izdacima i finansiranju,
 - 1.2. izveštaj o novčanim tokovima;
2. Izveštaji sastavljeni na osnovu usvojenih računovodstvenih politika i obrazloženja, koje čine:
 - 1.1. bilans stanja,

⁴²⁵ Stručno lice koje može obavljati i kontrolisati vođenje poslovnih knjiga, sastavljanje i prezentaciju finansijskih izveštaja i obavljanje revizije pod nadzorom ovlašćenog revizora, mora imati sertifikat (računovođa, samostalni računovođa i ovlašćeni računovođa).

- 1.2. bilans prihoda i rashoda,
- 1.3. izveštaj o realizaciji budžeta, sačinjen tako da prikazuje razliku između odobrenih sredstava i izvršenja,
- 1.4. izveštaj o korišćenju sredstava iz tekuća stalne budžetske rezerve,
- 1.5. izveštaj o garancijama datim u toku fiskalne godine.

Obrazloženja izveštaja sadrže:

1. objašnjenja velikih odstupanja između odobrenih sredstava i izvršenja;
2. pregled primljenih donacija i kredita domaćih i stranih i izvršenih otpлата kredita, usaglašeni sa informacijama sadržanim u izveštajima i novčanim tokovima.

Indirektni korisnici budžetskih sredstava sastavljaju tromesečne periodične izveštaje o izvršenju budžeta i dostavljaju ih nadležnom direktnom korisniku u roku od deset dana po isteku tromesečja. Cilj izrade ovih izveštaja je planiranje i kontrola izvršenja budžeta. Dostavljene izveštaje direktni korisnici budžetskih sredstava usaglašavaju sa podacima u glavnoj knjizi trezora i podacima iz svojih evidencija, vrše njihovu konsolidaciju i dostavljaju organu uprave nadležnom za poslove finansija. Uz svoj izveštaj, direktni korisnik budžetskih sredstava dostavlja organu uprave, nadležnom za finansije, obrazloženje najvećih odstupanja u izvršenju od iznosa budžetom odobrenih sredstava, zajedno sa konsolidovanim periodičnim izveštajem.

Korisnici sredstava Republičkog zavoda za zdravstveno osiguranje sastavljaju tromesečno periodične izveštaje o izvršenju svojih finansijskih planova i dostavljaju ih Republičkom zavodu za zdravstveno osiguranje u roku od deset dana od isteka tromesečja, za potrebe planiranja i kontrole njihovih finansijskih planova. Isto tako, organizacije obaveznog socijalnog osiguranja sastavljaju tromesečne periodične izveštaje o izvršenju svojih finansijskih planova, Republičkom zavodu za zdravstveno osiguranje, koji vrši njihovu konsolidaciju i takav (konsolidovani) izveštaj dostavlja Upravi trezora u roku od dvadeset dana od isteka tromesečja.

3.1. Poslovne knjige i računovodstvene isprave budžetskog poslovanja

3.1.1. Poslovne knjige u budžetskom računovodstvu

Poslovne knjige u budžetskom računovodstvu predstavljaju sveobuhvatne evidencije o finansijskim transakcijama korisnika budžetskih sredstava, organizacija obaveznog socijalnog osiguranja i korisnika sredstava Republičkog zavoda za zdravstveno osiguranje. Pored toga, računovodstvenim evidencijama budžetskog računovodstva obuhvataju se stanja i promene na imovini, potraživanjima, obavezama, izvorima finansiranja, rashodima, izdacima, prihodima i primanjima.

Poslovne knjige vode se po sistemu dvojnog knjigovodstva, hronološki, uredno i ažurno u skladu sa strukturom konta koja je propisana Pravilnikom o standardnom klasifikacionom okviru i kontnom planu, za budžetski sistem. Poslovne knjige vode se u slobodnim listovima ili u elektronskom obliku. Ako se ove knjige vode u elektronskom obliku, korisnici budžetskih sredstava, organizacije obaveznog socijalnog osiguranja i korisnici sredstava Republičkog zavoda za zdravstveno osiguranje, dužni su da koriste softver koji obezbeđuje očuvanje podataka o svim proknjiženim transakcijama, omogućava funkcionisanje sistema internih računovodstvenih kontrola i onemogućava brisanje proknjiženih poslovnih promena. Osnovne poslovne knjige u budžetskom računovodstvu su: dnevnik, glavne knjige, pomoćne knjige i evidencije. U sistem glavne knjige ubrajaju se: glavna knjiga trezora, glavna knjiga direktnih i indirektnih korisnika budžetskih sredstava i glavna knjiga organizacija obaveznog socijalnog osiguranja.⁴²⁶

Glavnu knjigu trezora za budžet Republike, budžete teritorijalnih autonomija i budžete lokalnih samouprava, vodi republički organ uprave nadležan za poslove finansija, odnosno lokalni organi uprave nadležni za finansije. U glavnoj knjizi trezora vode se računovodstvene evidencije za svakog direktnog i indirektnog korisnika budžetskih sredstava, kao i za organizacije obaveznog socijalnog osiguranja. Imajući u vidu njen sadržaj, glavna knjiga trezora čini osnovu za pripremanje konsolidovanih finansijskih izveštaja.

Polazeći od zakonskih propisa, direktni i indirektni korisnici budžetskih sredstava, koji svoje finansijsko poslovanje obavljaju preko sopstvenih računa, vode glavnu knjigu. Podaci iz glavnih knjiga ovih korisnika sintetizuju se i knjiže u glavnoj knjizi trezora na osnovu periodičnih izveštaja i završnih računa. Međutim, direktni i indirektni korisnici budžetskih sredstava koji finansijsko poslovanje ne obavljaju preko sopstvenog računa, vode pomoćne knjige. Organizacije obaveznog socijalnog osiguranja vode glavnu knjigu. Podaci iz glavne knjige ovih organizacija sintetizuju se i knjiže u glavnu knjigu trezora Republike na osnovu periodičnih izveštaja i završnih računa.

Korisnici budžetskih sredstava, pored glavne knjige, vode i pomoćne knjige i evidencije kojima se obezbeđuju dodatni podaci i informacije neophodni za efikasno obavljanje budžetskih aktivnosti, i to:

1. pomoćnu knjigu kupaca, kojom se obezbeđuju potrebni podaci o potraživanjima od kupaca i njihovom izmirivanju obaveza, koje nastaju iz kupoprodajnih odnosa;
2. pomoćnu knjigu dobavljača čiji podaci obezbeđuju neophodne informacije o izmirenim i neizmirenim obavezama prema dobavljačima;

⁴²⁶ Poslovne knjige i računovodstvene isprave, čl. 9 i 10.

3. pomoćnu knjigu osnovnih sredstava, kojom se obezbeđuju potrebni podaci o osnovnim sredstvima definisanim Pravilnikom o nomenklaturi nematerijalnih ulaganja i osnovnih sredstava, sa stopama amortizacije;
4. pomoćnu knjigu zaliha koja sadrži precizne podatke o promenama na zalihama;
5. pomoćnu knjigu plata koja sadrži podatke o kretanju plata za svakog zaposlenog;
6. pomoćnu evidenciju o izvršenim isplatama koja obezbeđuje potrebne podatke o svim rashodima i izdacima;
7. pomoćnu evidenciju ostvarenih priliva koja sadrži podatke o prihodima i primanjima;
8. pomoćnu evidenciju izvršenih plasmana koja sadrži precizne podatke o izvršenim kratkoročnim i dugoročnim plasmanima;
9. pomoćnu evidenciju dugova kojom se obezbeđuju potrebni podaci o kratkoročnim i dugoročnim instrumentima duga;⁴²⁷
10. po potrebi i ostale evidencije kao što su evidencije o blagajničkom poslovanju i sl.

Poslovne knjige vode se za period od jedne budžetske godine, za koje vreme se sastavljaju i godišnji izveštaji o izvršenju budžeta. Knjige se otvaraju na početku godine, ili u toku budžetske godine kada se radi o osnivanju novog korisnika budžetskih sredstava, odnosno organizacije obaveznog socijalnog osiguranja. U izuzetnim slučajevima, kada se za to ukaže potreba, pojedine pomoćne knjige mogu se voditi za period duži od jedne godine. Ono što je u vezi sa poslovnim knjigama izuzetno važno istaći jeste da one predstavljaju informacionu osnovu za kontrolu budžetskih aktivnosti, pre svega za ostvarivanje budžetskih prihoda i primanja i budžetskih rashoda i izdataka. S druge strane, te informacije predstavljaju osnovu za kontrolu usklađenosti rashoda i izdataka budžetskih korisnika, sa njihovom namenom utvrđenom njihovim budžetima, odnosno finansijskim planom organizacije obaveznog socijalnog osiguranja.

3.1.2. Računovodstvene isprave za evidentiranje budžetskih poslovnih promena

„Računovodstvena isprava je javna isprava koja predstavlja pisani dokaz o nastaloj poslovnoj promeni i drugom događaju. Isprava sadrži sve podatke potrebne za knjiženje u poslovnim knjigama, tako da se iz isprave o poslovnoj promeni može saznati i osnov nastale promene.“⁴²⁸ Knjiženja u poslovnim knjigama vrše se na zakonu i drugim propisima zasnovanim računovodstvenim dokumentima (računovodstvenim

⁴²⁷ Misli se na izdate garancije i druge instrumente obezbeđenja izmirenja obaveza.

⁴²⁸ Uredba o poslovnim knjigama i računovodstvenim ispravama, čl. 16.

ispravama) o nastaloj poslovnoj promeni. Pod računovodstvenom smatra se i isprava dobijena telekomunikacionim putem, u elektronskom, magnetnom ili drugom obliku. Pošiljalac elektronske isprave odgovoran je za tačnost unesenih podataka u telekomunikacioni prenos; podaci se moraju zasnivati na računovodstvenim ispravama čiji se originali čuvaju u poslovnoj dokumentaciji pošiljaoca. Računovodstvene isprave sastavljaju se u potrebnom broju primeraka, na mestu i u vreme nastanka poslovne promene, odnosno poslovnog događaja.

Tačnost računovodstvene isprave potvrđuje se potpisima koje obavezno sadrži i to: a) od strane lica koje je ispravu sastavilo; b) lica koje je ispravu kontrolisalo; i c) lica koje je odgovorno za nastalu poslovnu promenu ili drugi događaj, dostavljenu na knjiženje najkasnije u roku od dva dana od njenog nastanka, odnosno nastanka drugog događaja. Lica odgovorna za sastavljanje i kontrolu isprave, svojim potpisima na istoj garantuju da je ona istinita, i da verno prikazuje poslovnu promenu. Korisnici budžetskih sredstava, organizacije obaveznog socijalnog osiguranja i korisnici sredstava Republičkog zavoda za zdravstveno osiguranje, svojim internim opštim aktom definišu: a) organizaciju računovodstvenog sistema; b) interne računovodstvene kontrolne postupke; c) lica odgovorna za zakonitost;⁴²⁹ d) sastavljanje i tačnost isprava o poslovnim promenama i drugim događajima; e) tokove kretanja isprava i rokove za njihovo dostavljanje računovodstvu. Računovodstvene isprave knjiže se u poslovne knjige istog ili narednog dana od dana dostave.

Nakon sprovedenog evidentiranja ekonomskih transakcija koje su se u toku godine zbile, i izvršenih obračuna, poslovne knjige se, na kraju budžetske godine, zaključuju. One se mogu zaključivati i u toku godine, u slučaju statusnih promena, prestanka postojanja i u drugim sličnim slučajevima. Izuzetno, poslovne knjige koje se koriste više od jedne godine zaključuju se po prestanku njihovog korišćenja.

Računovodstvene isprave i poslovne knjige čuvaju se u poslovnim prostorijama korisnika budžetskih sredstava i prostorijama organizacija obaveznog socijalnog osiguranja, u vremenu od:

1. pedeset godina — finansijski izveštaji;
2. deset godina — dnevnik, glavne knjige, pomoćne knjige i evidencije;
3. pet godina — izvorna i prateća dokumentacija;
4. trajno — evidencije o zaradama.

Poslovne knjige, finansijski izveštaji i računovodstvene isprave čuvaju se u originalnom ili drugom obliku arhiviranja, u skladu sa zakonom.

Pre popisa imovine i obaveza, i pre pripreme finansijskih izveštaja, vrši se usklađivanje evidencija i stanja glavne knjige sa dnevnikom, kao i pomoćnih knjiga i evidencija sa glavnom knjigom. Usklađivanje stanja imovine i obaveza u

⁴²⁹ Funkcije lica odgovornih za ispravnost računovodstvenih isprava, koja isprave potpisuju, ne mogu se preklapati.

knjigovodstvenoj evidenciji korisnika budžetskih sredstava, organizacija obaveznog socijalnog osiguranja i korisnika sredstava Republičkog zavoda za zdravstveno osiguranje, sa stvarnim stanjem koje se utvrđuje popisom, vrši se na kraju budžetske godine. Izuzetno, internim opštim aktom može se predvideti i neki duži period za obavljanje popisa nekih oblika imovine, kao što su: knjige, filmovi, fotografije, arhivska građa i dr. Korisnici budžetskih sredstava i drugi navedeni subjekti obavezni su da izvrše usaglašavanje finansijskih plasmana, potraživanja i obaveza, na dan sastavljanja finansijskih izveštaja. Poverilac je dužan da dostavi dužniku popis nenaplaćenih potraživanja u roku utvrđenom zakonom. Isto tako, dužnik je obavezan da u zakonskom roku proveri svoju obavezu i o tome obavesti poverioca.⁴³⁰ Imajući u vidu značaj računovodstvenih isprava i poslovnih knjiga, odnosno važnost informacija koje te evidencije pružaju za funkcionisanje budžetskog sistema, računovodstvenom obuhvatanju poslovnih promena i drugih događaja pridaje se izuzetan značaj, i te aktivnosti regulisane su zakonskim propisima.⁴³¹

Zakonom su precizno uređene i definisane kaznene odredbe za korisnike budžetskih sredstava, organizacije obaveznog socijalnog osiguranja i korisnike sredstava Republičkog zavoda za zdravstveno osiguranje, kao i za odgovorna lica u tim institucijama u slučaju doslednog nesprovođenja zakonskih propisa u postupcima formiranja računovodstvenih isprava, koje prate poslovne promene i druge događaje, kao i u slučaju neusklađenosti računovodstvenih evidencija sa zakonskim propisima.

4. STANDARDNI KLASIFIKACIONI OKVIR I KONTNI PLAN BUDŽETSKOG SISTEMA

Svrha standardnog klasifikacionog okvira i kontnog plana je da se obezbedi osnova za racionalno i sistematski uređeno organizovanje evidentiranja svih finansijskih transakcija kod korisnika budžetskih sredstava i organizacija obaveznog socijalnog osiguranja, koji se zajedničkim imenom mogu nazvati korisnici sredstava. Budžetska klasifikacija obuhvata nekoliko oblika klasifikovanja i to: a) programsku klasifikaciju; b) organizacionu klasifikaciju; c) funkcionalnu

⁴³⁰ „Način i rokovi vršenja popisa i usklađivanja knjigovodstvenog sa stvarnim stanjem, obavljaju se u skladu sa Uredbom o evidenciji i popisu nepokretnosti i drugih sredstava u državnoj svojini ('Sl. glasnik RS', br. 27/96), kao i propisom o načinu i rokovima vršenja popisa i usklađivanja knjigovodstvenog sa stvarnim stanjem, koji propisuje ministar nadležan za poslove finansija i ekonomije.“

⁴³¹ „Vođenje poslovnih knjiga, pripremu, podnošenje i objavljivanje finansijskih izveštaja korisnika budžetskih sredstava i organizacija obaveznog socijalnog osiguranja, kao i korisnika Republičkog zavoda za zdravstveno osiguranje, obavlja stručno lice koje nije kažnjavano za krivična dela koja ga čine nepodobnim da obavlja poslove iz oblasti računovodstva. Uslovi za osposobljavanje stručnih lica i sticanje stručnih zvanja uređuju se propisima.“

klasifikaciju; d) ekonomsku klasifikaciju; e) klasifikaciju primanja i prihoda; f) klasifikaciju rashoda i izdataka; i g) klasifikaciju prema izvorima finansiranja. Programska klasifikacija, organizaciona, funkcionalna i klasifikacija prema izvorima finansiranja predstavljaju standardni klasifikacioni okvir za budžetski sistem. Ekonomska klasifikacija prihoda i primanja obuhvata prihode i primanja na osnovu propisa, odgovarajućih drugih akata zasnovanih na zakonu ili ugovora koji utvrđuju izvore prihoda, odnosno primanja. S druge strane, klasifikacija rashoda i izdataka iskazuje pojedinačna dobra i usluge i izvršena transferna plaćanja, u toku budžetskog perioda.

4.1. Funkcionalna klasifikacija budžetskih aktivnosti

Programska klasifikacija obezbeđuje iskazivanje primanja i izdataka, prema zadacima i aktivnostima korisnika budžetskih sredstava koja se koriste u budžetskim aktivnostima, u cilju njihovog efikasnog upravljanja, po utvrđenim programima. Ti programi obezbeđuju ostvarenje strateških ciljeva zasnovanih na usvojenoj ekonomskoj politici zemlje. Strateške oblasti predstavljaju okvire u kojima korisnici budžetskih sredstava, u skladu sa raspoređenim sredstvima u njihovom finansijskom planu, pružaju usluge i obavljaju aktivnosti iz svoje nadležnosti. Glavni program, kao opšti akt, predstavlja deo strateške oblasti i realizuje se preko jednog ili više programa, koji su obuhvaćeni nadležnošću jednog, a nekada i više korisnika budžetskih sredstava. S druge strane, program čini deo glavnog programa i u nadležnosti je samo jednog korisnika budžetskih sredstava. Ovaj program ima precizno utvrđene ciljeve i pokazatelje uspešnosti doprinosa ostvarivanju opštih ciljeva glavnog programa.

Organizaciona klasifikacija pruža podatke o izdacima po korisnicima sredstava i informacije o aproprijacijama između korisnika. Ova klasifikacija je uspostavljena po hijerarhiji, u skladu sa budžetom Republike, budžetima lokalnih vlasti i finansijskim planovima organizacija obaveznog socijalnog osiguranja. Funkcionalna klasifikacija prikazuje izdatke po nameni prema određenoj oblasti, ona je nezavisna od organizacije koja tu funkciju realizuje. Tako, jedan korisnik budžetskih sredstava može obavljati aktivnosti u okviru jedne ili više funkcija, dok, na drugoj strani, više korisnika može imati istu funkcionalnu klasifikaciju. Ova klasifikacija usklađena je sa klasifikacijom državnih funkcija utvrđenih od strane statističkog odeljenja Ujedinjenih nacija. Funkcionalna klasifikacija je izvršena na hijerarhijskoj osnovi, pa su tako u kategorijama grupisani opšti ciljevi i zadaci države, grupe predstavljaju detaljniju razradu kategorija, a klase upućuju na to da li su usluge koje čine državni organi kolektivne ili individualne. Prema tome, funkcionalnu klasifikaciju čine kategorije koje se označavaju jednocifrenim brojevima, grupe dvocifrenim i klase trocifrenim brojevima. U navedenom smislu, kategorije predstavljaju:

1. Opšte javne usluge (šifra 1);
2. Odbrana (šifra 2);
3. Javni red i bezbednost (šifra 3);
4. Ekonomski poslovi (šifra 4);
5. Zaštita životne sredine (šifra 5);
6. Poslovi stanovanja i zajednice (šifra 6);
7. Zdravstvo (šifra 7);
8. Rekreacija, sport, kultura i vere (šifra 8);
9. Obrazovanje (šifra 9);
10. Socijalna zaštita (šifra 0).⁴³²

U okviru kategorija, kako je izloženo, klasifikovane su grupe koje predstavljaju njihovu detaljniju razradu, u okviru kojih su srodne budžetske aktivnosti označene dvocifrenim brojevima. To znači da kategorije predstavljaju jednu širu oblast srodnih budžetskih aktivnosti, dok grupe predstavljaju veći broj srodnih užih okvira aktivnosti unutar kategorija. Na drugoj strani, u okviru grupa klasifikovane su klase trocifrenim brojevima, kojima je precizno razrađena struktura pojedinih grupa, sastavljenih od pojedinačnih aktivnosti u okviru funkcionalnih kategorija i grupa. U nastavku ćemo, kao očigledan primer klasifikacije, predstaviti samo po dve srodne grupe iz svake kategorije i po jednu klasu iz svake predstavljene grupe. Na taj način će jasno biti prikazan postupak hijerarhijskog klasifikovanja kategorija, grupa i klasa, i proisticanja nižih nivoa klasifikovanja iz viših.⁴³³ To se predstavlja na sledeći način:

a) kategorija 1 Opšte javne usluge; grupa 11 Izvršni zakonodavni organi; grupa 12 Ekonomska pomoć inostranstvu; klasa 111 Izvršni i zakonodavni organi; klasa 121 Ekonomska pomoć zemljama u razvoju i zemljama u tranziciji.

b) kategorija 2 Odbrana; grupa 21 Vojna odbrana; grupa 22 Civilna odbrana; klasa 210 Vojna odbrana; klasa 220 Civilna odbrana.

c) kategorija 3 Javni red i bezbednost; grupa 31 Usluge policije; grupa 32 Usluge protivpožarne zaštite; klasa 310 Usluge policije; klasa 320 Usluge protivpožarne zaštite.

⁴³² Pravilnik o standardnom klasifikacionom okviru i kontnom planu za budžetski sistem, „Sl. glasnik RS“, br. 103/11, 10/12 i 18/12.

⁴³³ Detaljna razrada klasifikacije na ovom mestu nepotrebno bi zauzela prostor, a prikazani primeri sasvim će jasno i u dovoljnoj meri pokazati način klasifikovanja. Opširnije o značaju i karakteristikama funkcionalne klasifikacije, i o sadržaju pojedinih kategorija, grupa i klasa, v. u: *Primena kontnog plana za budžetsko računovodstvo*, tematski deo: „Pravilnik o standardnom klasifikacionom okviru i kontnom planu za budžetski sistem (izdavač: Savez računovođa Srbije, septembar 2012; takođe v. „Sl. glasnik RS“, br. 103/11; 10/12 i 18/12).

d) kategorija 4 *Ekonomski poslovi*; grupa 41 *Opšti ekonomski i komercijalni poslovi po pitanju rada*; grupa 42 *Poljoprivreda, šumarstvo, lov i ribolov*; klasa 411 *Opšti ekonomski i komercijalni poslovi*; klasa 422 *Poljoprivreda*.

e) kategorija 5 *Zaštita životne sredine*; grupa 51 *Upravljanje otpadom*; grupa 52 *Upravljanje otpadnim vodama*; klasa 510 *Upravljanje otpadom*; klasa 520 *Upravljanje otpadnim vodama*.

f) kategorija 6 *Poslovi stanovanja i zajednice*; grupa 61 *Stambeni razvoj*; grupa 62 *Razvoj zajednice*; klasa 610 *Stambeni razvoj*; klasa 620 *Razvoj zajednice*.

g) kategorija 7 *Zdravstvo*; grupa 71 *Medicinski proizvodi, oprema i pomagala*; grupa 72 *Vanbolničke usluge*; klasa 711 *Farmaceutski proizvodi*; klasa 721 *Opšte medicinske usluge*.

h) kategorija 8 *Rekreacija, sport, kultura i vere*; grupa 81 *Usluge rekreacije i sporta*; grupa 82 *Usluge kulture*; klasa 810 *Usluge rekreacije i sporta*; klasa 820 *Usluge kulture*.

i) kategorija 9 *Obrazovanje*; grupa 91 *Predškolsko obrazovanje*; grupa 92 *Srednje obrazovanje*; klasa 911 *Predškolsko obrazovanje*; klasa 921 *Niže i srednje obrazovanje*.

j) kategorija 0 *Socijalna zaštita*; grupa 01 *Bolest i invalidnost*; grupa 02 *Starost*; klasa 010 *Bolest i invalidnost*; klasa 020 *Starost*.

Iz napred iznesenih izlaganja i prezentovanih primera, može se zaključiti da se sistem funkcionalnog klasifikovanja budžetskih oblasti zasniva na njihovom cifarskom raščlanjivanju. Pri tome se polazi od najopštijih oblasti prema njihovim užim segmentima, koji se odlikuju nekim zajedničkim karakteristikama, i na kraju, klasifikacija se vrši i završava prema posebnim — pojedinačnim delovima. Tako, najopštiji oblik klasifikovanja budžetskih aktivnosti su funkcionalne kategorije, koje predstavljaju najšire oblasti budžetskih aktivnosti i označavaju se jednocifrenim brojevima od 1 do 10, odnosno od 1 do 9, uz poslednju, desetu kategoriju, označenu sa 0 kao poslednjom kategorijom. Dakle, ukupne budžetske aktivnosti predstavljaju se sa širih 10 oblasti, koje čine osnovne funkcionalne budžetske kategorije. Klasifikacija naznačena u funkcijama koje su predstavljene kategorijama dalje se raščlanjuje tako što svaka kategorija sadrži po 10 grupa, iz čega proističe da u funkcionalnoj klasifikaciji postoji 10 kategorija i 100 grupa. Svaka kategorija sadrži po 10 grupa, koje predstavljaju zajednički naziv za po 10 srodnih aktivnosti tih grupa. Na kraju, svaka grupa se raščlanjuje na po 10 klasa, koje u stvari predstavljaju pojedinačne — najuže — aktivnosti u okviru pojedinih grupa, tako da svaka grupa ima po 10 klasa tj. u njoj je sadržano po 10 pojedinačnih aktivnosti. Pošto svaka grupa ima po 10 klasa, dobija se podatak da ukupna funkcionalna klasifikacija ima ukupno 10 kategorija, 100 grupa i 1.000 klasa.

4.2. Klasifikacija izdataka prema izvorima finansiranja

U prethodnim izlaganjima obrazložen je značaj funkcionalne klasifikacije, kojom se omogućava vezivanje pojedinih oblika izdataka i rashoda, prema određenim funkcijama, grupama poslova i klasama. Putem te klasifikacije, pošto se izdaci i rashodi u budžetu vezuju za konkretne oblasti i delatnosti, veoma je lako utvrditi koliko koja oblast nosi izdataka, odnosno koliki je volumen izdataka vezan za koju funkciju. Na drugoj strani stoje izvori finansiranja, iz kojih se isplaćuju izdaci i rashodi pojedinih funkcija, pa se doslednim obeležavanjem, odnosno povezivanjem određenih oblika izvora finansiranja za funkcije koje iz tih izvora finansiraju svoje izdatke, pokazuje odakle se, iz kojih prihoda ili primanja, za neku funkciju obezbeđuju sredstva koja joj služe kao materijalna osnova za realizaciju njenih aktivnosti, finansiranih iz budžetskih sredstava. Dakle, planirani izdaci za svaku funkciju moraju biti pokriveni odgovarajućim budžetskim izvorima finansiranja. Za svaki oblik funkcionisanja pojedinih oblasti obuhvaćenih budžetskim sistemom, odnosno budžetom Republike direktnih i indirektnih korisnika budžetskih sredstava, i u planovima organizacija obaveznog socijalnog osiguranja, utvrđuju se izvori sredstava iz kojih će se određena aktivnost finansirati. Tako se za svaku funkciju i njene aktivnosti planiraju odgovarajući izvori sredstava u budžetu, iz koga će se u procesu obavljanja odgovarajućih aktivnosti, utvrđenih planom, isplaćivati budžetom utvrđeni izdaci.

Da bi se obezbedila smislena i racionalna povezanost izdataka i rashoda svake funkcije sa izvorima iz kojih će se finansirati njene aktivnosti, moraju se klasifikovati i budžetski izvori finansiranja. Tom klasifikacijom tj. klasifikacijom prema izvorima finansiranja iskazuju se primanja i izdaci prema potrebama za obavljanjem određenih aktivnosti ili ostvarivanjem određenih ciljeva, u skladu sa posebnim propisima. Ova klasifikacija omogućava povezivanje izdataka prema izvorima finansiranja sa konkretnim rashodima i izdacima. U nastavku se daje pregled sistema klasifikovanja po izvorima budžetskih prihoda i primanja, koji obuhvata:

1. Prihode iz budžeta;
2. Transfere između korisnika na istom nivou;
3. Socijalne doprinose;
4. Sopstvene prihode budžetskih korisnika;
5. Donacije od inostranih zemalja;
6. Donacije od međunarodnih organizacija;
7. Transfere od drugih nivoa vlasti;
8. Dobrovoljne transfere od fizičkih i pravnih lica;
9. Primanja od prodaje nefinansijske imovine;
10. Primanja od domaćih zaduživanja;

11. Primanja od inostranih zaduživanja;
12. Primanja od otplate datih kredita i prodaje finansijske imovine;
13. Neraspoređeni višak prihoda iz ranijih godina;
14. Neutrošena sredstva od privatizacije iz ranijih godina;
15. Neutrošena sredstva donacija iz ranijih godina;
16. Roditeljski dinar za vannastavne aktivnosti.

Kako se u prezentovanom načinu klasifikacije vidi, klasifikovanje se vrši putem oznaka — brojeva, pri čemu određena dvocifrena šifra označava jedan oblik izvora iz koga se finansira jedan ili više oblika izdataka. Budžetom se utvrđuju izvori finansiranja za svaki razdeo kao najviši oblik grupisanja budžetskih izdataka i rashoda, u okviru koga se obuhvataju pojedine glave kao drugi stepen grupisanja, programi kao treći stepen, a zatim u okviru programa funkcije, o čijem klasifikovanju je bilo reči, i na kraju pojedine programske aktivnosti, kao najniži oblik grupisanja i klasifikovanja izdataka i rashoda. U sledećoj, šestoj, koloni označavaju se šifre ekonomske klasifikacije, u koje se unose dvocifrene šifre izvora finansiranja i trocifrene šifre konta za izdatke i rashode pojedinih programskih aktivnosti. Dok se izvori finansiranja iskazuju samo za pojedine razdele i glave u okviru tih razdela, budžetski izdaci za svaki oblik aktivnosti preciziraju se na kontima, koji se označavaju trocifrenim brojkama, za programske aktivnosti kao najniži oblik klasifikovanja budžetskih izdataka⁴³⁴. Zaglavlje budžetskog obrasca ima 8 kolona, i to:

- 1. Razdeo, kolona prva.** Najširi je oblik grupisanja budžetskih aktivnosti, kojima je pored srodnosti funkcija koje pokrivaju zajedničko i to što se u celosti ili delimično finansiraju iz istih izvora finansiranja. Bitno je da se, kada su u pitanju izvori finansiranja određene funkcije, koja pripada konkretnom razdelu, tačno preciziraju potpuno izvesni, odnosno realni izvori finansiranja;

⁴³⁴ Obrazac za iskazivanje budžetskih prihoda i rashoda ima 8 kolona od kojih se: u kolonu broj jedan, u prvi red unosi oznaka, odnosno šifra razdela, kao najvišeg oblika klasifikovanja budžetskih izdataka rashoda, i izvora finansiranja za razdeo; u drugu kolonu, u slobodan red, unosi se šifra glave koja pripada označenom razdelu; u treću kolonu, u slobodan red, unosi se oznaka programa koji pripada dotičnom razdelu i glavi; u četvrtu kolonu, u slobodan red, upisuje se šifra funkcije, obuhvaćene registrovanim programom; u petu kolonu, u slobodan red, unosi se programska aktivnost koja pripada datoj funkciji; u šestu kolonu, u slobodan red, upisuje se šifra izvora finansiranja za razdeo i glavu, a u red ispod naziva organa za koji se vrši utvrđivanje rashoda i naznake razdela za koji se, takođe, vrši utvrđivanje izvora finansiranja, da bi se u istoj koloni u nastavku organa utvrdili troškovi za odgovarajuću programsku aktivnost; u sedmu kolonu, u slobodan red, označenu kao opis, unose se nazivi, vrste izvora finansiranja i nazivi pojedinih izdataka, u redovima u kojima su uneseni izvori finansiranja i nazivi konta, koji nose oznake vrste troškova; na kraju, u kolonu osam, u slobodan red, unose se podaci o iznosu izvora finansiranja ili visini troškova, ukupno i po vrstama.

2. **Glava, kolona druga.** Predstavlja sledeći, niži, oblik grupisanja određenih budžetskih aktivnosti, koje pripadaju funkciji obuhvaćenoj razdelom, pa su budžetske glave, u stvari, delovi razdelaka, tako da jedan razdeo sadrži jednu ili veći broj glava. Za određenu glavu je karakteristično i to da se njeni izdaci finansiraju iz jednog ili više izvora iz kojih se finansira razdeo kome pripada;
3. **Program, kolona treća.** Uži je deo grupisanja budžetskih aktivnosti od glave i predstavlja njen određeni deo, pa budžetska aktivnost okarakterisana glavom sadrži jedan ili nekoliko programa koji proizlaze iz glave. Dakle, budžetsku glavu čini najmanje jedan ili veći broj programa. Program se finansira iz jednog ili više izvora iz kojih se finansira budžetska glava;
4. **Funkcija, kolona četvrta.** U sadržajnom smislu, funkcija predstavlja deo budžetskog programa, u okviru kojeg aktivnosti obavlja jedna ili više funkcija. Za finansiranje svojih aktivnosti funkcija koristi sredstva izvora finansiranja glave kojoj pripada određeni program, zapravo finansira se iz istih izvora iz kojih su sredstva obezbeđena za program kome funkcija pripada. Napominje se da jedna funkcija može obavljati svoje aktivnosti u okviru više programa, pa će se i finansirati zavisno od programa u kome obavlja svoju delatnost. Šifre funkcija po kojima su klasifikovane utvrđene su Pravilnikom;
5. **Program aktivnosti, kolona peta.** Predstavlja program vršenja određenih aktivnosti u okviru neke funkcije i u klasifikaciji je uža pojam od funkcije. Funkcija može sadržati jedan ili više programa, zavisno od vrste aktivnosti koje se obavljaju u okviru funkcije. Program se finansira iz istih izvora iz kojih se finansira i kojoj on pripada;
6. **Ekonomska klasifikacija, kolona šesta.** U tu kolonu unose se šifre izvora finansiranja, koje su ranije prezentovane. Izvori finansiranja unose se za svaki budžetski razdeo i glavu, dok se za ostale aktivnosti unose samo šifre izdataka, odnosno konta koja su, ustvari, šifre za pojedine vrste izdataka. O kontnom okviru biće reči nešto kasnije;
7. **Opis, kolona sedma.** U ovu kolonu unose se nazivi najviših organa, funkcija i užih aktivnosti koje se finansiraju sredstvima iz odgovarajućih izvora;
8. **Iznos, kolona osma.** U ovu kolonu unose se iznosi sredstava za finansiranje namene utvrđene budžetom za pojedine šire i uže oblike aktivnosti.

U nastavku se daje improvizovana, skraćena forma obrasca Republičkog budžeta Srbije za 2015, kako bi se pokazalo na koji način se podaci unose u taj obrazac, vezano za šifre klasifikacije. Skraćeni primer je samo pokazni, a svi podaci vezani za budžet Republike Srbije za 2015. objavljeni su u „Službenom listu RS“ br. 142/2014, od 25. decembra 2016. godine.

*Tabela br. 17. Skraćeni obrazac budžeta Republike Srbije za 2015
(iznosi u 000 din.)*

Razdeo	Glava	Program	Funkcija	Programska aktivnost/ projekat	Ekonomska klasifikacija	Opis	Iznos
1	2	3	4	5	6	7	8
1						NARODNA SKUPŠTINA	1.781.786
						Izvori finansiranja za razdeo 1	
						01 Prihodi iz budžeta	1.781.786
1.0						NARODNA SKUPŠTINA	611.428
						Izvori finansiranja za glavu 1.0	
						01 Prihodi iz budžeta	611.428
	2101					Politički sistem	611.428
			110			Izvršni i zakonodavni organi, finansijski, fiskalni i spoljni poslovi	611.428
				0001		Vršenje poslaničke funkcije	611.428
					411	Plate, izdaci i naknade zaposlenih	275.000
					412	Socijalni doprinosi na teret poslodavca	49.226
					413	Naknade u naturi	1.000
					414	Socijalna davanja zaposlenima	1.000
					415	Troškovi za zaposlene	5.000
					417	Poslanički dodatak	130.000
					421	Stalni troškovi	100
					422	Troškovi putovanja	150.000
					423	Usluge po ugovoru	100
					482	Porezi, obavezne takse, kazne i penali	1
					483	Novčane kazne i penali po rešenju sudova	1
1.1						NARODNA SKUPŠTINA — STRUČNE SLUŽBE	1.170.358
						Izvori finansiranja za glavu 1.1	
					01	Prihodi iz budžeta	1.170.358
	2101					Politički sistem	1.170.358
			130			Opšte usluge	1.170.358
				0002		Podrška radu Republičkih organa i komisija	26.047
					416	Nagrade zaposlenih i ostali posebni rashodi	22.645
					421	Stalni troškovi	600
					422	Troškovi putovanja	1.600
					423	Usluge po ugovoru	800
					426	Materijal	100
					462	Donacije međunarodnim organizacijama	300
					482	Porezi, obavezne takse i kazne i penali	1
					483	Novčane kazne i penali po rešenju sudova	1
				00 03		Stručna i administrativno-tehnička podrška radu poslanika	1.144.311
					411	Plate, dodaci i naknade zaposlenih	411.752
					412	Socijalni doprinosi na teret poslodavca	73.706

U datom pregledu dela prve strane Republičkog budžeta Srbije za 2015. godinu, jasno se prepoznaju karakteristike klasifikovanja budžetskih aktivnosti i izdataka. Naime, u budžetu je vidljivo da je razdeo najviši oblik grupisanja i klasifikovanja budžetskih aktivnosti, odnosno grupisanja budžetskih izdataka po izvorima finansiranja. Iz tog najopštijeg, preciznije rečeno, najvišeg nivoa grupisanja izdataka i izvora za njihovo izvršavanje i realizaciju, razvijaju se niži oblici klasifikovanja, pa su tako jedna ili više budžetskih glava klasifikovane u okviru jednog razdela, dok programi proizlaze iz klasifikovanja unutar budžetske glave. Raščlanjivanjem budžetskih glava na niže oblasti aktivnosti dolazi se do programa u okviru kojih se obavljaju užii oblici komplementarnih poslova, da bi se raščlanjivanjem programa na niže nivoe klasifikacije dobilo grupisanje aktivnosti po funkcijama, koje određene aktivnosti obavljaju, i programima aktivnosti, kao najnižim oblicima klasifikacije budžetskih aktivnosti. Kada se radi o ekonomskoj klasifikaciji, pod tim se podrazumeva utvrđivanje izvora finansiranja za pojedine više oblike klasifikovanih aktivnosti (za razdele i glave) i utvrđivanje, praktično, plana izdataka i rashoda za svaki, niži oblik grupisanja aktivnosti, što se čini za programe, funkcije, i programske aktivnosti.

Kako je konstatovano, u okviru jednog razdela može biti klasifikovano više glava budžetskih aktivnosti, što je prikazano i u napred prezentovanom pregledu. To je učinjeno tako što su u okviru razdela 1 sadržane glave 1.0 i 1.1. Na drugoj strani, u okviru glave 1.0 klasifikovan je program budžetskih aktivnosti *Politički sistem*, šifriran sa 2101. Ista ta programska aktivnost klasifikovana je i u glavi 1.1, iz čega proističe da jedna programska aktivnost može biti deo jedne glave budžetskih aktivnosti, ali, isto tako, može biti i deo dveju ili čak i više glava neke budžetske aktivnosti. Jedna budžetska funkcija može obavljati svoje aktivnosti u okviru jedne glave i jednog budžetskog programa, ali, isto tako, svoje aktivnosti ona može realizovati i u više glava i programa. U prikazanom pregledu uočljivo je da u okviru programa 2101 *Politički sistem*, svoje aktivnosti realizuju dve funkcije i to funkcija 110 *Izvršni i zakonodavni organi, fiskalni poslovi i spoljni poslovi*, i funkcija 130 *Opšte usluge*. Na kraju, za obavljanje konkretnih poslova, koji se finansiraju iz budžeta, klasifikovane su programske aktivnosti šifrirane oznakama 0001 *Vršenje poslaničke funkcije* u okviru funkcije 110, i programske aktivnosti šifrirane sa 0002 *Podrška radu Republičke izborne komisije*, u okviru funkcije 130 *Opšte usluge*. Za programske aktivnosti i projekte, budžetom su planirani odgovarajući izdaci, šifrirani trocifrenim oznakama konta iz kontnog okvira.

5. KONTNI PLAN BUDŽETSKOG SISTEMA I NJEGOVA PRIMENA

Praktični razlozi, uzrokovani nemogućnošću efikasnog praćenja velikog broja državnih i drugih funkcija od opšteg interesa, u oblasti realizacije njihovih aktivnosti, vezanih za izvore iz kojih se finansiraju izdaci, koji čine materijalne pretpostavke za uspešno obavljanje zadataka pojedinih organa, zahtevali su uspostavljanje i razvoj

sistema za precizno i efikasno evidentiranje i sistematizovano praćenje budžetskih prihoda i primanja i izdataka i rashoda. Racionalno rešenje je nađeno u kontnom planu⁴³⁵ koji, u stvari, predstavlja brojčane oznake za nazive konta, po kojima su korisnici budžetskih sredstava obavezni da iskazuju imovinu, obaveze, izvore sredstava, prihode i druga primanja, rashode i druge izdatke, kao i finansijski rezultat.⁴³⁶ Budžetski kontni plan predstavlja sistematizovani spisak konta, koja se racionalno povezuju u procesima evidentiranja budžetskih aktivnosti, razvrstanih po hijerarhijskoj metodologiji, tako što niži nivoi klasifikovanja u toj hijerarhiji proizlaze iz viših raščlanjenih nivoa.

Strukturu budžetskog kontnog plana čine klase, kao najviši oblik računovodstvene klasifikacije, kategorije, grupe, sintetička konta, analitička i subanalitička konta, koja predstavljaju najniži nivo klasifikacije konta. Korisnici budžetskih sredstava su obavezni da poslovne promene u svom (budžetskom) računovodstvu vode po propisanim šestocifrenim subanalitičkim kontima, sadržanim u kontnom planu, usklađenim sa važećim Pravilnikom o sadržini konta i primeni kontnog plana. Globalnu, najopštiju strukturu kontnog plana čine klase kojih ima 10, i to:

1. Klasa 000000 *Nefinansijska imovina*;
2. Klasa 100000 *Finansijska imovina*;
3. Klasa 200000 *Obaveze*;
4. Klasa 300000 *Kapital, utvrđivanje rezultata poslovanja i vanbilansna evidencija*;
5. Klasa 400000 *Tekući rashodi*;
6. Klasa 500000 *Izdaci za nefinansijsku imovinu*;
7. Klasa 600000 *Izdaci za otplatu glavnice i nabavku finansijske imovine*;
8. Klasa 700000 *Tekući prihodi*;
9. Klasa 800000 *Primanja od prodaje nefinansijske imovine*;
10. Klasa 900000 *Primanja od zaduživanja i prodaje finansijske imovine*.

Na izneseni način prezentovana je globalna budžetsko-računovodstvena klasifikacija, izvršena prema najopštijim, srodnim oblicima imovine, obaveza, izvora

⁴³⁵ U praksi se često meša shvatanje pojmova *kontni plan* i *kontni okvir*, pa ćemo ih ovde bliže objasniti. Kontni okvir predstavlja širi spisak konta, koji koriste privredni subjekti, da bi sastavili spisak potrebnih konta, koja upotrebljavaju u svojoj praksi. Taj spisak predstavlja kontni plan, koji se u detaljima razlikuje za svaki privredni subjekt. Prema tome, kontni okvir je širi pojam i predstavlja obavezni okvir kojeg se moraju pridržavati svi privredni subjekti, iz koga oni za svoj kontni plan uzimaju i razvijaju samo ona konta koja su im potrebna za knjigovodstvene evidencije, što čini njihove kontne planove. Međutim, zbog harmonizacije budžetskog sistema, za knjigovodstvene evidencije u tom sistemu koristi se jedinstveni budžetski kontni plan. Iz navedenih razloga samo se u budžetskom sistemu, na određeni način, mogu izjednačiti pojmovi kontnog okvira i kontnog plana.

⁴³⁶ „Sadržina konta i primena kontnog plana“, u: *Primena kontnog plana za budžetsko računovodstvo*, Savez računovođa Srbije, 2012, str. 590.

sredstava, prihoda i primanja, rashoda i izdataka, koji su predmet evidentiranja promena materijalnih vrednosti izazvanih budžetskim aktivnostima u odgovarajućem budžetskom periodu. Ovakva opšta klasifikacija nije pogodna za direktnu primenu stoga što bi, npr., evidentiranje svih promena koje se odnose na određenu klasu imalo za posledicu neanalitičnost i nepreglednost izazvanih promena konkretnim aktivnostima, a time i nemogućnost kontrole pojedinih užih područja u kojima se odvijaju odgovarajući budžetski angažmani. Praćenje i efikasna kontrola pojedinih oblika aktivnosti, u tom slučaju, bilo bi nemoguće, kako sa stanovišta izvora sredstava iz kojih se određeni poslovi finansiraju, tako i sa stanovišta izdataka izazvanih tim aktivnostima. Upravo iz tih razloga, a da bi se računovodstvene evidencije približile konkretnim funkcijama koje obavljaju odgovarajuće budžetske aktivnosti, prema njihovoj strukturi, odnosno prema njihovim bližim i preciznijim određenjima, izvršeno je raščlanjivanje klasa na niže srodne celine tj. kategorije, a zatim raščlanjivanje kategorija na grupe, ovih na sintetička konta, a raščlanjivanje sintetičkih konta na analitička i subanalitička. Pri tome, svaki nivo klasifikacije posebno je šifriran, i svaki niži oblik dobijen tom metodologijom raščlanjivanja nosi obeležja oznake svih prethodno izvršenih klasifikovanja viših nivoa, iz kojih je nastao. On njima pripada, sa njima je na određeni način, po karakteristikama svojih aktivnosti, koje ga čine specifičnim, povezan i kojima po funkcionalnoj hijerarhiji pripada.

Na izneseni način se preko sintetičkih, analitičkih i subanalitičkih konta dolazi do podataka za funkcije koje obavljaju konkretne budžetske aktivnosti, koje se dalje ne mogu raščlanjivati, jer jednostavno ne postoje niži pojedinačni ili grupni oblici aktivnosti koje bi bilo racionalno pratiti u pogledu izdataka za njihov angažman i izvora iz kojih se finansiraju. U nastavku ćemo na primeru pokazati metod klasifikacije i to za svaku klasu po dve kategorije, i za svaku kategoriju po dve grupe i po dva sintetička konta. Na taj način će se pokazati način raščlanjivanja viših nivoa klasifikacije u budžetskom kontnom planu, bez analitičkih konta (koja se neće prikazati) koja se dobijaju raščlanjivanje sintetičkih konta.

1. *Klasa 000000 Nefinansijska imovina; a) kategorija 010000 Nefinansijska imovina u stalnim sredstvima; grupa 011000 Nekretnine i oprema; sintetički konto 011100 Zgrade i građevinski objekti; sintetički konto 011200 Oprema; grupa 012000 Kultivisana imovina; sintetički konto 012100 Kultivisana imovina (u ovoj grupi nema više klasifikovanih sintetičkih konta); b) kategorija 020000 Nefinansijska imovina u zaliham; grupa 021000 Zalihe; sintetički konto 021100 Robne rezerve; sintetički konto 021200 Zalihe proizvodnje; grupa 022000 Zalihe sitnog inventara i potrošnog materijala; sintetički konto 022100 Zalihe sitnog inventara; sintetički konto 022200 Zalihe potrošnog materijala.*
2. *Klasa 100000 Finansijska imovina; a) kategorija 110000 Dugoročna finansijska imovina; grupa 111000 Dugoročna domaća finansijska imovina;*

sintetički konto 111100 Dugoročne domaće hartije od vrednosti; sintetički konto 111200 Krediti ostalim nivoima vlasti; grupa 112000 Dugoročna strana finansijska imovina; sintetički konto 112100 Dugoročne strane hartije od vrednosti, izuzev akcija; sintetički konto 112200 Krediti stranim vladama; b) kategorija 120000 Novčana sredstva, plemeniti metali, hartije od vrednosti, potraživanja i kratkoročni plasmani; grupa 121000 Novčana sredstva plemeniti metali, hartije od vrednosti; sintetički konto 121100 Žiro i tekući račun; sintetički konto 121200 Izdvojena novčana sredstva i akreditivi; grupa 122000 Kratkoročna potraživanja; sintetički konto 122100 Potraživanja po osnovu prodaje i druga potraživanja; sintetički konto 121200 Izdvojena novčana sredstva i akreditivi.

3. *Klasa 200000 Obaveze; a) kategorija 210000 Dugoročne obaveze; grupa 211000 Domaće dugoročne obaveze; sintetički konto 211100 Obaveze po osnovu emitovanja hartija od vrednosti, izuzev akcija; sintetički konto 211200 Obaveze po osnovu dugoročnih kredita od ostalih nivoa vlast; grupa 212000 Strane dugoročne obaveze; sintetički konto 212100 Dugoročne strane obaveze po osnovu emitovanih hartija od vrednosti; sintetički konto 212200 Obaveze po osnovu dugoročnih kredita od stranih vlada; b) kategorija 220000 Kratkoročne obaveze; grupa 221000 Kratkoročne domaće obaveze; sintetički konto 221100 Kratkoročne domaće obaveze po osnovu emitovanih hartija od vrednosti; sintetički konto 221200 Obaveze po osnovu kratkoročnih kredita od ostalih nivoa vlasti; grupa 222000 Kratkoročne strane obaveze; sintetički konto 222100 Kratkoročne strane obaveze po osnovu emitovanih hartija od vrednosti, izuzev akcija; sintetički konto 222200 Obaveze po osnovu kratkoročnih kredita od stranih vlada.*
4. *Klasa 300000 Kapital, utvrđivanje rezultata poslovanja i vanbilansna evidencija; a) kategorija 310000 Kapital; grupa 311000 Kapital; sintetički konto 311100 Nefinansijska imovina u stalnim sredstvima; sintetički konto 311200 Nefinansijska imovina u zalihama (u ovoj kategoriji nema više sistematizovanih grupa); b) kategorija 320000 Utvrđivanje rezultata poslovanja; grupa 321000 Utvrđivanje rezultata poslovanja, sintetički konto 321100 Obračun prihoda i primanja i rashoda i izdataka poslovanja, sintetički konto 321200 Raspored viška prihoda i primanja; grupa 331000 Dobiti koje su rezultat promena vrednosti; sintetički konto 331100 Dobiti koje su rezultat promene vrednosti (u ovoj grupi nema više klasifikovanih sintetičkih konta).*
5. *Klasa 400000 Tekući rashodi; a) kategorija 410000 Rashodi za zaposlene; grupa 411000 Plate, dodaci i naknade zaposlenih (zarade); sintetički konto 411100 Plate, dodaci zarade zaposlenih (u ovoj grupi nema više klasifikovanih sintetičkih konta); grupa 412000 Socijalni doprinosi na teret poslodavca; sintetički konto 412100 Doprinosi za penzijsko i invalidsko*

- osiguranje; sintetički konto 412200 Doprinos za zdravstveno osiguranje; b) kategorija 420000 Korišćenje usluga i roba, grupa 421000 Stalni troškovi; sintetički konto 421100 Troškovi platnog prometa i bankarskih usluga; sintetički konto 421200 Energetske usluge, grupa 422000 Troškovi putovanja; sintetički konto 422100 Troškovi službenih putovanja u zemlji; sintetički konto 422200 Troškovi službenih putovanja u inostranstvo.*
6. *Klasa 500000 Izdaci za nefinansijsku imovinu; a) kategorija 510000 Osnovna sredstva; grupa 511000 Zgrade i građevinski objekti; sintetički konto 511100 Kupovina zgrada i objekata; sintetički konto 511200 Izgradnja zgrada i objekata; grupa 512000 Mašine i oprema; sintetički konto 512100 Oprema za saobraćaj; sintetički konto 512200 Administrativna oprema; b) kategorija 520000 Zalihe; grupa 521000 Robne rezerve; sintetički konto 521100 Robne rezerve (u ovoj grupi nema više sistematizovanih sintetičkih konta); grupa 522000 Zalihe proizvodnje sintetički konto 522100 Zalihe materijala; sintetički konto 522200 Zalihe nedovršene proizvodnje.*
7. *Klasa 600000 Izdaci za otplatu glavnice i nabavku finansijske imovine; a) kategorija 610000 Otplata glavnice: grupa 611000 Otplata glavnice domaćim kreditorima; sintetički konto 611100 Otplata glavnice na domaće hartije od vrednosti, izuzev akcija; sintetički konto 611200 Otplata glavnice ostalim nivoima vlasti: grupa 612000 Otplata glavnice stranim kreditorima; sintetički konto 612100 Otplata glavnice na hartije od vrednosti, izuzev akcija emitovanih na inostranom finansijskom tržištu; sintetički konto 612200 Otplata glavnice stranim vladama; b) kategorija 620000 Nabavka finansijske imovine; grupa 621000 Nabavka domaće finansijske imovine; sintetički konto 621100 Nabavka domaćih hartija od vrednosti izuzev akcija; sintetički konto 621200 Krediti ostalim nivoima vlasti; Grupa 622000 Nabavka strane finansijske imovine; sintetički konto 622100 Nabavka stranih hartija od vrednosti, izuzev akcija; sintetički konto 622200 Krediti stranim vladama.*
8. *Klasa 700000 Tekući prihodi; a) kategorija 710000 Porezi; grupa 711000 Porezi na dohodak, dobiti i kapitalne dobitke; sintetički konto 711100 Porezi na dohodak i kapitalne dobitke koje plaćaju fizička lica; sintetički konto 711200 Porezi na dobit i kapitalne dobitke koje plaćaju preduzeća i druga pravna lica (u ovoj grupi nema više klasifikovanih sintetičkih konta); grupa 712000 Porezi na fond zarada; sintetički konto 712100 porez na fond zarada (u ovoj grupi nema više klasifikovanih sintetičkih konta); b) kategorija 720000 Socijalni doprinosi; grupa 721000 Doprinosi za socijalno osiguranje; sintetički konto 721100 Doprinos za socijalno osiguranje na teret zaposlenih (u okviru ove grupe nema više klasifikovanih sintetičkih konta); grupa 721000 doprinos za socijalno osiguranje; sintetički konto 721100 Doprinos za socijalno osiguranje na teret*

zaposlenih; sintetički konto 721200 Doprinos za socijalno osiguranje na teret poslodavca.

9. *Klasa 800000 Primanja od prodaje nefinansijske imovine; a) kategorija 810000 Primanja od prodaje osnovnih sredstava; grupa 811000 Primanja od prodaje nepokretnosti; sintetički konto 811100 Primanja od prodaje nepokretnosti (u ovoj grupi nema više klasifikovanih sintetičkih konta); grupa 812000 Primanja od prodaje pokretne imovine; sintetički konto 812100 Primanja od prodaje pokretne imovine (u ovoj grupi nema više klasifikovanih sintetičkih konta); b) kategorija 820000 Primanja od prodaje zaliha; grupa 821000 Primanja od prodaje robnih rezervi, sintetički konto 821100 Primanja od prodaje robnih rezervi (u ovoj grupi nema više klasifikovanih sintetičkih konta); grupa 822000 Primanja od prodaje zaliha proizvodnje; sintetički konto 822100 Primanja od prodaje zaliha proizvodnje (u ovoj grupi nema više klasifikovanih sintetičkih konta).*
10. *Klasa 900000 Primanja od zaduživanja i prodaje finansijske imovine; a) kategorija 910000 Primanja od zaduživanja; grupa 911000 Primanja od domaćih zaduživanja; sintetički konto 911000 Primanja od domaćih zaduživanja; sintetički konto 911200 Primanja od zaduživanja ostalih nivoa vlasti; grupa 912000 Primanja od inostranih zaduživanja; sintetički konto 912100 Primanja od emitovanja hartija od vrednosti; sintetički konto 912200 Primanja od zaduživanja od stranih država; b) kategorija 920000 Primanja od prodaje finansijske imovine; grupa 921000 Primanja od prodaje domaće finansijske imovine; sintetički konto 921100 Primanja od prodaje domaćih hartija od vrednosti, izuzev akcija; sintetički konto 921300 Primanja od otplate datih kredita domaćim javnim finansijskim institucijama; grupa 922000 Primanja od prodaje strane finansijske imovine; sintetički konto 922100 Primanja od prodaje stranih hartija od vrednosti; sintetički konto 922200 Primanja od otplate kredita datih stranim vladama.*

Kontni plan predstavlja instrument koji omogućava sistematizovano šifriranje računa imovine, prava, obaveza i računa obračuna rezultata poslovanja. U prethodnim izlaganjima izneli smo, u skraćenom obliku, metod obeležavanja konta odgovarajućim načinom njihovog šifriranja, koji po našem mišljenju, pokazuje osnovne karakteristike tog sveobuhvatnog računskog sistema. Kontni plan budžetskog sistema zasniva se, kako je pokazano, na dekadnom sistemu, jer se osnovna konfiguracija sistematizovanja konta zasniva na 10 klasa koje su šifrirane sa po šest cifara. Prva cifra svake klase počinje jednom brojkom (šifrom) od 0 do 9, a sve ostale brojke iza prve šifre u klasama označene su sa 0 (nulama). Tako je prva klasa šifrirana sa 000000 *Nefinansijska imovina*, i počinje prvom šifriranom brojkom 0, a iza te prve šifrirane brojke sve su 0 (nule). Kod druge klase šifrirane sa 100000 *Finansijska imovina*, prva šifra nosi oznaku 1 (jedinice), dok su sve ostale

brojke šifrirane sa 0 (nulama). Upravo ta prva brojka, odnosno šifra, predstavlja oznaku osnovnog oblika imovine ili njenih izvora, koji se registruje u okviru te klase, što pokazuju primeri u prethodnim izlaganjima.

U konkretnom prikazu objasnili smo raščlanjivanja viših nivoa klasifikovanja, viših nivoa konta na niže. Na ovom mestu ćemo nešto bliže prikazati način raščlanjivanja konta samo na prve dve klase što je, smatramo, dovoljno za shvatanje funkcije kontnog plana i konta.

Prva klasa *000000 Nefinansijska imovina* može se raščlaniti na niže koherentne oblike, na kategorije. Svaka kategorija počinje prvom brojkom, odnosno šifrom 0, koja predstavlja oznaku klase kojoj kategorija pripada, dok druga brojka, odnosno jedna od šifara od 1 do 9, označava jedan od konkretnijih oblika imovine u okviru klase, koja predstavlja najopštiji naziv za dati oblik određene vrste imovine. Tako, prva kategorija nosi šifru 010000, druga 020000 i dalje sve do 090000. Dakle, svaka kategorija u okviru prve klase, svojom prvom šifrom 0 (nulom) pokazuje pripadnost toj klasi tj. nefinansijskoj imovini, dok druga šifra označava neki konkretniji oblik nefinansijske imovine tj. nefinansijsku imovinu u stalnim sredstvima. Tako, svaka od mogućih kategorija označava neki konkretniji oblik imovine u datoj klasi. Treća cifra (šifra) obezbeđuje dalju konkretizaciju određenog oblika imovine, u okviru kategorije, i predstavlja grupu koja nosi obeležje klase i kategorije kojoj pripada. Trećom šifrom označava se grupa kojom se, u stvari, predstavlja neki konkretniji oblik imovine od imovine označene kategorijom i nalazi se u njenom okviru, zapravo, predstavlja deo imovine kategorije. Na primer, prva grupa u okviru prve kategorije nosi oznaku *011000 Nekretnine i oprema*. Jasno je da ova grupa prvom cifrom pokazuje pripadnost prvoj klasi, drugom cifrom pripadnost prvoj kategoriji, a trećom cifrom označava se grupa, koja predstavlja konkretniji način označavanja nekog oblika imovine, onog koga označava kategorija i u okviru nje. Četvrta cifra označava sintetički konto, kojim se dalje konkretizuje označavanje datog oblika imovine. Prvi sintetički konto u okviru prve klase, prve kategorije i prve grupe nosi oznaku *011100 Zgrade i građevinski objekti*. Iz ovako šifarski označenog konta vidi se da on nosi prvom cifrom oznaku pripadnosti prvoj klasi, drugom cifrom pripadnost prvoj kategoriji, trećom šifrom pripadnost prvoj grupi u okviru prve kategorije, a četvrtom šifrom označava se konkretniji oblik imovine od grupe kojoj dati sintetički konto pripada. Petom šifrom, u okviru sintetičkog konta, označava se još bliže obeležje nekog oblika imovine koji se registruje u okviru datog sintetičkog konta, i označava se kao analitički konto. Tako, prvi analitički konto u okviru prethodno objašnjenog sintetičkog konta nosi oznaku *011110 Stambene zgrade*. U oznaci ovog analitičkog konta, prva cifra označava klasu, druga kategoriju, treća grupu, četvrta sintetički konto, u okviru koga je klasifikovan ovaj analitički konto. U jednom sintetičkom kontu klasifikuju se analitička konta, na kojima se evidentiraju odgovarajući slični oblici imovine. Šestom cifrom označavaju se subanalitička konta, koja se koriste za evidentiranje najkonkretnijih

oblika imovine koja se obuhvata evidencijama u okviru date klase. Na primer, subanalitički konto *011111 Zgrade za javne službenike* služi za evidentiranje ovog oblika imovine, kojim je označena klasa prvom cifrom, kategorija drugom, grupa trećom, sintetički konto četvrtom, petom analitički konto, i subanalitički konto šestom cifrom. U svakom analitičkom kontu klasifikuju se subanalitička konta, koja su namenjena za evidentiranje konkretnih oblika imovine.

Druga klasa označava se brojkama *100000 Finansijska imovina*. Prva kategorija u okviru ove klase označava sa *110000 Dugoročna finansijska imovina*, koja prvom brojkom označava klasu (1), a druga cifra označava kategoriju (1). Ova klasa može se raščlaniti na kategorije, kao što je objašnjeno u prethodnom primeru, vezano za klasu 0. Kategorije se raščlanjaju na grupe, pa se prva grupa u prvoj kategoriji označava kao *111000 Dugoročna domaća finansijska imovina*, koja nosi oznake klase i kategorije iz kojih je klasifikovana. Dalje klasifikovanje podrazumeva raščlanjivanje grupa na sintetička konta kojima se označavaju uže grupe srodnih sredstava. Sintetički konto karakteriše četvrta brojka. Tako se prvi sintetički konto u prethodno opisanoj grupi označava sa *111100 Dugoročne domaće hartije od vrednosti, izuzev akcija*. Sintetički konto nosi oznake svih prethodno klasifikovanih oblika imovine. U okviru grupe klasifikuju se sintetička konta. Sintetička konta se dalje raščlanjaju na analitička konta, a prvi analitički konto u okviru prethodno klasifikovanog sintetičkog konta nosi oznaku *111110 Nabavka domaćih dugoročnih hartija od vrednosti, izuzev akcija*. Iz oznake ovog analitičkog konta vidi se da on nosi oznake svih prethodnih oblika klasifikovanja. U okviru svakog sintetičkog konta mogu se dalje klasifikovati analitička konta. I, na kraju, analitička konta se raščlanjaju na subanalitička konta, koja predstavljaju najniži oblik klasifikovanja, i na kojima se u poslovnim knjigama evidentiraju najniži grupni ili pojedinačni oblici imovine. Kako se i iz ovog primera vidi, svaki niži, konkretniji oblik klasifikovanja nosi oznake prethodnih oblika, jer niži oblici razvijaju se iz viših, kojima pripadaju. Prema tome, prvom brojkom označena je klasa, drugom kategorija, trećom grupa, četvrtom sintetički konto, petom analitički konto i šestom subanalitički konto. Ovakav način klasifikacije pruža mogućnost da se u korišćenju kontnog plana otvori onoliko konta koliko je budžetskom korisniku potrebno u datoj prilici. Budžetski kontni plan sadrži sva potrebna konta za vođenje budžetskog knjigovodstva i prilagođen je elektronskoj obradi podataka.⁴³⁷

Prema izloženom, budžetski korisnici za evidentiranje svojih budžetskih aktivnosti upotrebljavaju samo ona konta koja su im u datim okolnostima potrebna. To

⁴³⁷ Kako je u prezentovanim primerima raščlanjivanja konta u klasama 0 i 1, kao i u tekstu koji je prethodio tom primeru, raščlanjavaju se sve i druge klase, sva grupna i pojedinačna konta, te se za svaki nivo klasifikovanja može odmah utvrditi kojim višim oblicima klasifikacije neki konto pripada. Takođe, treba napomenuti da se u vođenju poslovnih evidencija može uvek otvoriti onoliko konta kojima se omogućava detaljno obuhvatanje svih budžetskih aktivnosti, do najsitnijih pojedinosti.

znači da se u budžetskom sistemu evidentiranje i praćenje promena na određenim oblicima imovine, prava i obaveza, od strane budžetskih korisnika upotrebljavaju samo ona konta iz budžetskog kontnog plana koja odgovaraju njihovim potrebama, dok ostala konta nisu u upotrebi. Prezentovani način klasifikovanja ne samo da olakšava, već i stvara neophodne uslove za budžetsku kontrolu, budžetsku reviziju, izradu brojnih informacija o budžetskim aktivnostima i na kraju, pruža osnovu za izradu budžetskih finansijskih izveštaja, raznih informacija, analiza i sl.

Cilj dosadašnjih izlaganja o budžetskom sistemu jeste da se čitalac u osnovnim crtama upozna sa funkcionisanjem budžetskog sistema i načinom evidentiranja promena na imovini, pravima i obavezama, kao i sa stvaranjem osnove za obračun rezultata budžetskih aktivnosti. Budući da je ova knjiga namenjena i stručnim licima koja kontrolišu budžetske aktivnosti i bave se rasvetljavanjem radnji u budžetskim aktivnostima koje nisu u skladu sa propisima, smatrali smo neophodnim da damo opis onih instrumenata u budžetskom sistemu koji za to pružaju odgovarajuće mogućnosti.

6. NEZAKONITE RADNJE U BUDŽETSKIM AKTIVNOSTIMA

Zakonska regulativa za evidentiranje i praćenje budžetskih aktivnosti veoma je razučena i detaljno razrađena, a njena dosledna primena ne pruža gotovo nikakve mogućnosti da u tim poslovima može doći do ponašanja koja predstavljaju nepoštovanje, zaobilaženje ili izigravanje zakonskih propisa u toj oblasti. To onemogućava sam način planiranja budžetskih prihoda i primanja i njihovog realizovanja, kao i način planiranja i izvršavanja budžetskih izdataka i rashoda. Tome u prilog ide i način propisane kontrole rada nadležnih i svih aktera koji učestvuju u ostvarivanju budžetskih prihoda ili rashoda. Svaki budžetski akt kojim se pokreću neka budžetska sredstva, a koja predstavljaju uslov za angažman odgovarajućih postupaka vezanih za budžet, prolazi kroz niz procedura, kako u fazi formiranja i utvrđivanja budžeta, tako i u fazi izvršenja radnji koje se tim aktom pokreću. Isto tako, propisane su detaljne i sveobuhvatne kontrole u fazi formiranja dokumentacije, i konačno, kontrolisanje njenog unošenja u poslovne knjige. Pored toga, sve aktivnosti, dokumentacija koja ih prati, i evidencije o tome, podložne su naknadnim proverama od strane budžetske kontrole, službi interne i eksterne revizije, inspeksijskih službi i sl. Međutim, i pored toga, u budžetskim aktivnostima u svim fazama njihovog izvršavanja vrše se nezakonite radnje, nekada uzrokovane raznim oblicima prestupa i prekršaja, ali često i teškim krivičnim delima, čije razmere katkada imaju za posledicu ogromne štete. Ponekad do takvih dela dolazi usled nedozvoljenog ponašanja aktera koji izvršavaju određene budžetske aktivnosti, onih koji sastavljaju i finaliziraju dokumentaciju koja prati angažovanje budžetskih sredstava, onih koji vode budžetske evidencije i na adekvatan način ne kontrolišu dokumentaciju. To se događa usled neprilagođenog obavljanja kontrolnih radnji, u datim okolnostima, od strane odgovornih lica koja obavljaju interne

kontrolne poslove, ili onih koja to čine sa strane. Nezakonite radnje u budžetskim aktivnostima mogu biti i izraz izuzetne veštine njihovih kreatora.

Preko sredstava informisanja često saznajemo za kršenje propisa od strane pojedinaca ili grupa, o čemu govori i članak objavljen 31. januara 2015. u dnevnom listu *Politika*, koji navodimo u celosti:

Državna revizorska institucija (DRI) Srbije podnela je do sada 131 zahtev za pokretanje prekršajnog postupka, 14 prijava za privredni prestup i 15 krivičnih prijava protiv odgovornih lica za nepravilnosti utvrđene kontrolom poslovanja budžetskih korisnika u 2013, rečeno je za Betu u DRI.

Pravni timovi DRI nastavljaju da razmatraju i analiziraju izveštaje o obavljenim revizijama, nakon čega će odlučivati o podnošenju novih prijava nadležnim organima.

U 2014. godini DRI uradila je 134 revizije koje su obuhvatile 20 direktnih i indirektnih budžetskih korisnika, 76 lokalnih samouprava, 13 organizacija obaveznog socijalnog osiguranja i 21 javno preduzeće.

Urađene su i revizije poslovanja Narodne banke Srbije, javnog duga Srbije, Državne lutrije Srbije i Nacionalne korporacije za osiguranje stambenih kredita. Državni revizori su utvrdili nepravilnosti u popisu imovine i obaveza u vrednosti od 16 milijardi dinara, u isplati zarada i drugih naknada u iznosu od 1,2 milijarde dinara, kao i u svakoj drugoj proverenoj javnoj nabavci. DRI je zbog utvrđenih nepravilnosti poslovanja budžetskih korisnika u 2012. godini podneo 51 krivičnu prijavu.

Posle revizije svrsishodnosti upravljanja službenim vozilima direktnih korisnika budžeta, o čemu je izveštaj objavljen prošle godine, DRI je podnela jednu krivičnu prijavu.

Prethodni podaci, iako nepotpuno obrađeni, daju dovoljno dokaza da se u sferi budžetskih aktivnosti u Srbiji odvijaju različiti nezakoniti događaji, koji manje ili više imaju za posledicu ili nenamensko trošenje budžetskih sredstava, ili čak i njihovo otuđivanje proizašlo iz kriminalnih radnji pojedinaca ili grupa. Takođe, podaci govore da su neadekvatne i aktivnosti sistematske unutrašnje budžetske kontrole neblagovremene i da interni kontrolni organi sistema ne obavljaju svoj posao na kvalitetan način. Naime, kada bi interni kontrolni organi preventivno delovali i blagovremeno predupredili nezakonite radnje, ne bi se dogodilo da eksterni organ revizije naknadno otkriva toliki broj nepravilnosti u budžetskim aktivnostima. Na kraju, navedeni podaci i postupci nekih lica iz vlasti, nakon objave podataka, govore i o neizgrađenoj svesti o vlastitim greškama i propustima, a izostaje i sprovođenje postupaka o utvrđivanju odgovornosti za lica koja krše zakonske propise. Pri tome je naročito zabrinjavajuć izostanak utvrđivanja odgovornosti za ona lica koja kršenjem zakonskih propisa čine i krivična dela i nezakonito prisvajaju državnu imovinu. Karakterističan je slučaj koji se u Srbiji dogodio pre nekoliko godina, kada su revizori

utvrdili i obelodanili niz prekršaja i nezakonitosti u budžetskim aktivnostima, odnosno u trošenju budžetskih sredstava. Izvesni ministri za koje je utvrđeno da su nepravilno raspolagali budžetskim sredstvima i takođe ih nepravilno trošili, tada su izašli u javnost sa objašnjenjem da su postupali savesno i da su preusmeravanje trošenja sredstava vršili u dobroj nameri, te da su samovoljnim usmeravanjem sredstava, za namene koje nisu utvrđene budžetom, donosili značajne koristi u odnosu na to da su sredstva utrošena u skladu sa budžetskom namenom, čime bi praktično bila utrošena nepotrebno. Pomenuti ministri čak su iskazivali i svoju povređenost, jer nije istaknuta njihova dobra namera i korist koju su svojim postupanjem doneli društvu. Potom je u javnost izašao predsednik Vlade⁴³⁸ i objasnio da se u informativnim medijima podigla velika hajka povodom navodno počinjenih nepravilnosti i da će knjigovođe poslati na edukaciju. Taj primer jasno govori da kod nas kršenje propisa, s obzirom na to gde se to dogodilo, ko su ljudi koji su to pravdali i slično, ne predstavlja nešto što zahteva osudu, ili bar zahtev za promenom ponašanja, već naprotiv: po iznesenim stavovima, proisticalo je da je prekršioce čak trebalo nagraditi ili u najmanju ruku pohvaliti zbog postupaka kojima su društvu navodno doneli korist. Na drugoj strani, ispostavilo se da je u pitanju greška knjigovođa koji o trošenju sredstava nisu odlučivali, kao što nisu učestvovali ni u kreiranju odluka o trošenju, već su samo knjižili ono što je urađeno; budući da ministri nisu bili zadovoljni, knjigovođe je, dakle, trebalo poslati na edukaciju. Pitanje je, naravno, šta bi knjigovođe u toj edukaciji trebalo da nauče. Verovatno da ne knjiže u skladu sa zakonskim propisima već u skladu sa mišljenjem svojih pretpostavljenih. Navedeni primer ukazuje i na to da kod nas ne postoji izgrađena kultura vezana za trošenje budžetskih sredstava, iz čega proističe nedovoljna angažovanost odgovornih lica u planiranju potrebnih sredstava u budžetu, za obavljanje određenih budžetskih aktivnosti, i nemarnosti u angažovanju sredstava za njihovu realizaciju.

Za efikasno i delotvorno trošenje budžetskih sredstava nisu potrebna nikakva naknadna objašnjenja, već pažljivo planiranje izdataka u skladu sa mogućnostima finansiranja, i potrebama koje se budžetskim sredstvima podmiruju. To se postiže tako što se u svim fazama kreiranja zahteva za zadovoljavanje odgovarajućih potreba za sredstvima, do detalja sagledavaju te potrebe i visina sredstava koju je neophodno angažovati za realizaciju poslova čije izvršenje treba finansirati iz budžetskih sredstava. Ako adekvatne aktivnosti u fazi pripreme i donošenja budžeta izostanu, donosi se nerealan budžet. Usled toga se dešava da su sredstva utvrđena budžetom za određene aktivnosti nedovoljna, a za druge prekomerna. Takva situacija uvek nameće potrebu da se tamo gde su sredstva nedovoljna traže dodatni izvori finansiranja, ili se poslovi za koje budžetom nisu obezbeđena dovoljna sredstva izvršavaju u obimu manjem od potrebnog, ili se pak obavljaju nekvalitetno. S druge strane, u oblastima za koje su budžetom obezbeđeni previsoki izvori, u odnosu na realne potrebe za finansiranjem određenih aktivnosti, otvaraju se

⁴³⁸ Mirko Cvetković.

moгуćnosti za neracionalno trošenje, odnosno prekomerne izdatke ili za samovoljno preusmeravanje sredstava u oblasti koje nisu pokrivenе budžetom.⁴³⁹ Kod nas je, takođe, prisutna praksa da najveći broj organa — korisnika budžetskih sredstava učestvuje u pripremi budžeta, u pravljenju planova i predračuna za budžetska sredstva kojima će se finansirati aktivnosti za čiju realizaciju su zaduženi. Organi koji učestvuju u pripremi budžeta uvek zahtevaju više sredstava nego što su njihove stvarne potrebe, a naročito više u odnosu na mogućnosti koje se mogu podmiriti iz budžeta. U takvim okolnostima nekima od njih i uspe da dobiju više sredstava od stvarno nužnih, čime su drugi automatski zakinuti, odnosno, time se onemogućava izvršenje nekih drugih neophodnih aktivnosti. Sa usvajanjem i donošenjem budžeta završava se prva faza budžetskih aktivnosti, i sve promene budžetom utvrđenih namena mogu se vršiti samo po strogo utvrđenoj zakonskoj proceduri; nisu dozvoljene nikakve improvizacije. Dakle, svi opravdani slučajevi, odnosno potrebe za preusmeravanjem sredstava sa jedne, budžetom utvrđene namene, na drugu, moguće je obaviti samo po već utvrđenim postupcima; nije dozvoljena nikakva samovolja, u protivnom dolazi do kršenja budžetske discipline i do kršenja zakona.

Nakon prve faze u budžetskim aktivnostima sledi druga: faza realizacije aktivnosti koje su budžetom programirane i za koje su utvrđeni izvori sredstava iz kojih će se konkretni poslovi finansirati. I u ovoj fazi aktivnosti neophodno je poštovanje zakonskih propisa, koji se odnose na svaki postupak, počev od lansiranja zahteva za pribavljanje ponuda, ili raspisivanja tendera, za određene vrste nabavki ili za izvođenje investicionih radova, pa do potvrđivanja da je određena nabavka izvršena ili investicioni radovi obavljeni. Nakon toga, uz overenu dokumentaciju da je u prethodnom postupku do konačne realizacije posla sve urađeno u skladu sa zakonskim propisima i ugovorom, proverava se raspoloživost sredstava. Kada se utvrdi da su sredstva na raspolaganju dovoljna, da su sve procedure u vezi sa izvršenom nabavkom sprovedene u skladu sa zakonom, pristupa se izdavanju naloga za izvršenje plaćanja nastale obaveze. U budžetskom računovodstvu i trezoru još jedanput se detaljno proverava da li je posao sklopljen i obavljen u skladu sa aktuelnim zakonskim propisima i da li na odgovarajućoj budžetskoj poziciji ima dovoljno sredstava. Kada se sve navedeno uradi i utvrdi da je u celosti poštovana zakonska procedura, i kada se utvrdi da za plaćanje ima dovoljno sredstava, dozvoljava se realizacija naloga za plaćanje, čime se aktivnosti vezane za konkretan posao zaokružuju i na odgovarajući način knjiže u budžetskom knjigovodstvu.

⁴³⁹ Preusmeravanje budžetskih sredstava iz jedne budžetske oblasti u drugu nije nedozvoljeno, to je sasvim legalna radnja ako se sprovedi po odgovarajućoj proceduri. U praksi je česta sledeća pojava: kada u izvršavanju budžeta dođe do krupnih poremećaja ili značajno izmenjenih potreba, kako bi se uspostavila nova ravnoteža između prihoda i primanja i budžetskih izdataka, pristupa se rebalansu budžeta; rebalansom se menjaju sve, ili pak veći broj prvobitno utvrđenih budžetskih pozicija.

Prema izloženom, za svaku fazu pojedinačnih budžetskih aktivnosti, za svaku radnju i postupak u toku realizacije određenog posla, proverava se zakonska osnova za nastanak neke radnje, kao i postupci njene finalizacije. To se čini neprestano, sve do unošenja odgovarajuće dokumentacije (koja je pratila izvršavanje date aktivnosti) u poslovne knjige one budžetske institucije u kojoj je posao urađen. Pored iznesenog, posle svih postupaka kontrole u toku realizacije pojedinih budžetskih aktivnosti, kontrole radnji i dokumentacije koja pojedine poslove prati, u svim fazama i na različitim stepenima izvršavanja u budžetskim institucijama, naknadno slede i aktivnosti internih kontrolnih organa: interne kontrole, interne revizije i delovanje inspeksijskih službi. Opravdano se postavlja pitanje kako, i pored brojnih kontrola i strogo propisanih postupaka, može da dođe do nepoštovanja zakona, prekršajnih postupaka ili čak i pojave krivičnih dela, kao najtežeg oblika kršenja ili izigravanja zakona. Praksa je pokazala da u pojedinim fazama budžetskih aktivnosti neretko izostaju različiti oblici efikasne kontrole (radi se o propustima službi koje se bave nabavkom dobara, usluga i investicionih radova, koje zapravo ne poštuju u celosti zakonsku proceduru u obavljanju svog posla), da službe koje kontrolišu ispravnost dokumentacije i njenu usklađenost sa zakonom ne obavljaju valjano svoj deo posla, da knjigovođe prilikom knjiženja ili ne kontrolišu dokumentaciju, ili jednostavno nemaju hrabrosti da na pravi način reaguju, naročito kada su na dokumentima potpisi ministara, ili činovnika koji u hijerarhiji zauzimaju visoka i značajna mesta. Naknadne provere dokumentacije i poslova izvršenih od strane internih budžetskih kontrolnih organa takođe ne daju zadovoljavajuće rezultate, jer ti organi ili ne poznaju zakonske propise, ne žele da se zamere ili su naprosto nezainteresovani za ispravnost rada institucija koje kontrolišu.

6.1. Nezakonite radnje u početnim fazama budžetskih aktivnosti

Na početku budžetske godine, osnovno polazište je utvrđivanje početnog stanja imovine, prava i obaveza kojima konkretna budžetska institucija raspolaže i na koje računa. Naime, samo na poznatoj i realnoj materijalnoj osnovi može se, kao nadgradnja, raditi predlog budžeta i pripremati njegovo donošenje. Radi toga, svaka budžetska institucija, odnosno direktni, indirektni i ostali korisnici budžetskih sredstava, nosioci budžetskih aktivnosti, moraju da utvrde čime raspolažu, koji volumen finansijskih sredstava im je potreban da bi mogli u datom vremenu, u budžetskom periodu, da izvrše one budžetske aktivnosti koje pred njima stoje kao cilj — zadatak. Kada se utvrdi početna osnova, započinje proces planiranja mogućih prihoda, primanja i aproprijacija, kako bi se konačno saznalo kojim konkretnim finansijskim sredstvima određeni korisnik može, u toku godine, da raspolaže u izvršavanje svojih aktivnosti. Nakon definisanja sredstava kojima će korisnik moći da raspolaže, pristupa se utvrđivanju konkretnih zadataka koji će raspoloživim sredstvima moći da se realizuju. Prema tome, u budžetiranju je od najvećeg značaja uspostavljanje ravnoteže između raspoloživih sredstava, izdataka i rashoda, sa

ciljevima koji se žele postići, kako za čitavu godinu, tako i dinamički, po pojedinim periodima.

Kada se utvrdi početna osnova tj. imovina kojom neki budžetski korisnik raspolaže, bilo da se radi o nefinansijskoj imovini bilo o drugim njenim materijalnim oblicima, kao i o pravima na odgovarajuća dobra iz potraživanja, s druge strane sagledaju se u ranijim budžetskim periodima nastale obaveze, koje se prenose na tekući period. Nakon izvršenih prethodnih radnji, i utvrđivanja neophodnih izdataka za pojedine aktivnosti, koje je potrebno financirati u budžetskom periodu, izrađuje se predlog budžeta. Kako je navedeno, prvu budžetsku aktivnost predstavlja utvrđivanje imovine kojom korisnik budžetskih sredstava raspolaže. Da bi se obavio taj neophodan i značajan početni zadatak, nužno je izvršiti tačan popis ukupne imovine, prava i obaveza datog korisnika. Popis o kome je reč od izuzetnog je značaja, kako bi se utvrdila realna osnova na kojoj će se graditi i programirati predlog budžeta.

6.1.1. Nezakonite radnje prilikom utvrđivanja početnog stanja imovine, prava i obaveza

Početno stanje imovine, prava i obaveza utvrđuje se popisom, što je često veoma obiman i složen posao. Obiman je onda kada se imovina, odnosno prava i obaveze, sastoje od velikog broja raznovrsnih količina ili vrednosti neke imovine, koja je uz to smeštena na velikom broju međusobno udaljenih lokacija. Popis, kao način utvrđivanja stanja imovine, prava kojima korisnik raspolaže, i obaveza koje ima, odnosno koje je dužan da izvrši, istovremeno može biti i veoma složen posao, koji često zahteva angažovanje stručnjaka — specijalista koji poznaju određene imovinske oblasti, naročito kada je u pitanju utvrđivanje kvaliteta neke vrste imovine tj. kada je u pitanju imovina koja s vremenom menja kvalitet ili gubi na težini, bilo usled dužine vremena u kome se čuva, bilo zbog neadekvatnog čuvanja, kao što je slučaj, npr., kod žitarica. Popis najčešće obavljaju radnici korisnika čija se imovina popisuje; oni često nemaju dovoljno stručnog znanja da bi pravilno popisali neke vrste dobara, posebno kada se radi o imovini za čije su utvrđivanje stanja potrebni odgovarajući proračuni, kao što je slučaj sa naftom i njenim derivatima ili sličnim robama. Popisne komisije obično se formiraju krajem budžetske godine i utvrđuju stanje imovine, prava i obaveza na kraju godine, zaključno sa 31. decembrom u godini.⁴⁴⁰ Isto tako, kod utvrđivanja stanja potraživanja i obaveza, svaki korisnik budžetskih sredstava, što je obaveza i svih privrednih subjekata odnosno pravnih lica, dužan je da sa svojim poveriocima i dužnicima usaglasi stanje svojih potraživanja i obaveza, da pribavi tzv. *saglasnost salda*. Prema izloženom, zadatak popisnih komisija je da savesno i u skladu sa zakonom utvrde tačno stanje

⁴⁴⁰ Popisi se mogu vršiti i u toku godine, kao kontinuirani popisi, ili po potrebi, radi kontrolisanja stanja.

imovine, prava i obaveza za čiji popis su zadužene, i da o tome, u zakonskom roku, podnesu odgovarajući pisani izveštaj, čiju tačnost garantuju članovi komisije, overavajući popisne liste i izveštaj svojim potpisima.

Prilikom popisa dešava se da aktivnosti popisnih komisija nisu u skladu sa dobijenim zadacima, zapravo događa se da popisne komisije ne rade u skladu sa zakonskim propisima pa popis ili ne izvrše tačno, ili poveruju licima koja su, zbog raznih nedozvoljenih radnji i manipulacija određenom imovinom, zainteresovana da se ne utvrdi tačno stanje, već da se popis „frizira“. Na taj način odgovorna lica izbegavaju zakonsku odgovornost, jer bi utvrđivanje tačnog stanja obelodanilo postojanje manjka i otkrivanje eventualnih zloupotreba imovine koja im je poverena na čuvanje.

U praksi se događaju slučajevi koji odstupaju od regularnog načina rada popisnih komisija. Uzmimo za primer slučajeve iz nedavne prošlosti neregularnih popisa i netačnog utvrđivanja stanja žitarica u Republičkim robnim rezervama Srbije. U konkretnom slučaju, utvrđene su razne neregularnosti i manipulacije rezervama od strane jednog broja skladištara, kojima su poverene na čuvanje rezerve žitarica. Naime, skladištari su obaveštavali Direkciju robnih rezervi da količina pšenice i kukuruza, koje su uz ugovorenu naknadu čuvali u svojim skladištima, odgovara stanju koje im je direkcija poverila na čuvanje i koje je registrovala u svojim poslovnim knjigama. Za te količine skladištari su uredno — mesečno — ispostavljali fakture, a Direkcija im je plaćala naknadu za čuvanje, iako u skladištima žitarica u stvari nije bilo. Kada je Direkcija slala popisne komisije, skladištari su ometali utvrđivanje pravog stanja podižući platforme na kojima su stajale rezerve i prikazujući tako skladišta puna žitarica, kojih zapravo nije bilo. Popisne komisije prihvatale su stanje koje su im skladištari prikazivali kao tačno, prepisivale popisne liste i potpisivale ih. Međutim, kada je izvršen pravi popis, u prisustvu MUP-a, utvrđene su malverzacije desetinama hiljada tona žitarica, uz istovremeno rasvetljavanje načina prikrivanja istina o stvarnom stanju. Istovremeno, konstatovane su i ogromne štete na državnoj imovini, direktne — usled otuđenja i nedostatka žitarica, i indirektne — nastale višegodišnjim plaćanjem čuvanja i skladištenja robe koja je u dugom vremenu otuđivana i koja praktično nije postojala. U vezi s tim jedan broj lica je, kako to kažu pravnici, procesuiran. U ovom slučaju očito se radi o tome da popisne komisije godinama nisu na adekvatan način izvršavale popise i utvrđivale stvarno stanje, već su popisne liste prepisivane iz godine u godinu. Na taj način ohrabrivani su nezakoniti postupci skladištara i utemeljeno je uverenje da se istina neće nikada saznati i da ona nikome nije ni potrebna.

Takođe, postoje brojni slučajevi prepisivanja popisnih listi osnovnih sredstava i druge stalne imovine u državnoj svojini, koja je otuđivana, nezakonito prisvajana ili je jednostavno propadala usled neadekvatnog održavanja ili nebrige, što je karakteristično za brojna javna preduzeća koja su u stečaju ili su likvidirana. S

druge strane, zbog neadekvatnih evidencija o stanju nekih oblika imovine i loše sprovedenih popisa, neke vrste imovine neodmereno su uvećavane, za šta su trošene velike svote iz budžetskih sredstava, koje su se mogle upotrebiti za mnogo korisnije svrhe, recimo za nabavku medicinskih aparata neophodnih bolnicama, itd. Očigledan primer za to su službena vozila u budžetskim institucijama, čiji broj se kreće od nekoliko stotina do nekoliko hiljada, a koja su nekontrolisano nabavljana, a još manje kontrolisano korišćena, uz enormno visoke troškove održavanja, troškove plata lica koja su automobile koristila i sl. Tek nedavno utvrđen je njihov tačan broj, i zaključeno je da se nekoliko stotina vozila proda, jer su nepotrebna. Sličnih primera u vezi s državnom imovinom, naročito kod javnih preduzeća, ima mnogo.

Ističe se i česta pojava nebrige i neodgovornog odnosa pojedinih korisnika budžetskih sredstava prema potraživanjima i obavezama, za koje nisu utemeljene tačne i ažurne evidencije, niti se na adekvatan način, na kraju godine, utvrđuju stanja, putem popisa. U popisne liste često se ne unose ona prava i obaveze o kojima između partnera postoje usaglašena, u pisanoj formi potvrđena salda, kako nalažu zakonski propisi. Međutim, te saglasnosti često se i ne traže, ili, ako je to činjeno a dužnik ili poverilac ne potvrdi odgovarajuće stanje adekvatnim dokumentom, onda se u popisne liste unosi ono stanje koje se nalazi u poslovnim knjigama i evidencijama. Upravo zbog nemarnog odnosa prema pravima — potraživanjima, i prema obavezama — dugovanjima, u poslovnim knjigama evidentirane su enormne vrednosti o potraživanjima, kao realnoj imovini i dugovanjima, a koje su u evidencijama daleko niže od stvarnog stanja. Takvim evidencijama i stanjima prikriva se realna imovinska pozicija korisnika, podstiče finansijska nedisciplina i prikrivaju brojne nezakonite radnje. Za primer mogu poslužiti slučajevi u kojima se, recimo, povede postupak da se neko potraživanje naplati ili obaveza izmiri, pa se tek tada utvrdi da potraživanje ne postoji, da je obaveza izmirena, što je ređi slučaj, ili čak da nije ni postojala ili nije registrovana, odnosno da su obaveze daleko veće od prikazanog stanja u poslovnim knjigama. Sve navedeno navodi na zaključak o netačnim evidencijama, s jedne strane, i govori o neefikasnosti službi čiji je zadatak da se brinu o zakonitom radu u ovoj veoma osetljivoj oblasti, s druge strane.

Pitanje realnog utvrđivanja vrednosti imovine, prava i obaveza putem popisa vezano je za dva budžetska perioda i to za prethodni na kraju kojeg se vrši popis i za koji je neophodno, na taj način, utvrditi tačne materijalne i vrednosne veličine svih budžetskih kategorija, radi izrade realnog završnog računa za prethodni budžetski period. To je bitno i za utvrđivanje prikladne materijalne osnove za izradu predloga i donošenje budžeta za budući period. Pored toga, realno utvrđivanje vrednosti imovine, prava i obaveza bitno je i za utvrđivanje eventualne materijalne ili druge odgovornosti vezane za raspolaganje pojedinim oblicima dobara kojima dati korisnik raspolaže, kao i za zaduženje pojedinih lica koja će biti odgovorna za očuvanje imovine koja će im se staviti na upotrebu u narednom periodu. Navedeni i brojni drugi razlozi obavezuju korisnike budžetskih sredstava da se odgovorno i u

skladu sa propisima odnose prema državnoj imovini, koja im je za obavljanje njihovih aktivnosti stavljena na raspolaganje. Na osnovu iznesenog, može se izvući nedvosmislen zaključak da je utvrđivanje tačnog stanja imovine na kraju budžetskog perioda, koji se završava, i na početku budućeg, koji tek počinje, izuzetno značajna budžetska aktivnost, bez čijeg je uspešnog obavljanja gotovo nemoguće kvalitetno obaviti i one druge, operativne aktivnosti, neophodne za izradu i donošenje budžeta.

6.1.2. Aktivnosti budžetskih korisnika u pripremi i donošenju budžeta

Nakon utvrđivanja početne budžetske osnove nastavljaju se brojne budžetske aktivnosti za koje su propisane odgovarajuće procedure. Jer, u protivnom, zbog obima i složenosti svih radnji i poslova koje je neophodno uraditi u postupku utvrđivanja predloga i donošenja budžeta, došlo bi do niza nepovezanih akcija pojedinih budžetskih organa, iz čega bi nastala neka vrsta haotičnog stanja za koje bi se veoma teško moglo naći rešenje. Da bi se sačinio dobar predlog i blagovremeno doneo budžet, neophodne su povezane i usaglašene akcije svih budžetskih aktera. Zato su detaljno propisane odgovarajuće procedure za svaku budžetsku radnju u nizu povezanih poslova nosilaca aktivnosti u izradi predloga i donošenja budžeta, kao najvažnijeg akta u državi, kojim se utvrđuju sredstva za obavljanje njenih funkcija, te ekonomska i razvojna politika zemlje za naredni budžetski period.

Postupak pripreme i donošenja budžeta, kako je napred izloženo, sprovodi se po precizno propisanoj proceduri, prema budžetskom kalendaru Republičkog, odnosno budžeta lokalne vlasti.⁴⁴¹ Budžet se priprema, usvaja i izvršava po sistemu jedinstvene budžetske klasifikacije, o čemu je u ovom poglavlju bilo reči. Priprema budžeta, praktično, počinje izradom Memoranduma o budžetu koji sadrži ekonomsku i fiskalnu politiku za budžetsku godinu i naredne dve fiskalne godine. Taj dokument priprema ministarstvo nadležno za oblast finansija. Njime se definišu

⁴⁴¹ Prema kalendaru, ministar za finansije, u saradnji sa organima zaduženim za ekonomski razvoj, do 30. aprila priprema Memorandum o budžetu, koji sadrži podatke o ekonomskoj i fiskalnoj politici, procenu za budžetsku godinu i za dve naredne fiskalne godine; do 15. maja Vlada usvaja Memorandum o budžetu; do 1. juna ministar za finansije donosi uputstvo za pripremu nacrtu budžeta Republike; do 1. juna ministar, takođe, dostavlja Memorandum o budžetu lokalnim vlastima i organizacijama obaveznog socijalnog osiguranja; do 1. avgusta direktni korisnici budžetskih sredstava i organizacije obaveznog socijalnog osiguranja dostavljaju predlog finansijskog plana Ministarstvu za finansije; do 1. oktobra, Vlada na predlog ministra za finansije usvaja revidirani Memorandum o budžetu uzimajući u obzir ažurirani makroekonomski okvir posle 30. aprila; do 15. oktobra ministar za finansije dostavlja Vladi nacrt budžeta Republike i finansijske planove organizacija za obavezno socijalno osiguranje; do 1. novembra Vlada usvaja predlog budžeta Republike i dostavlja ga zajedno sa Memorandumom o budžetu i finansijskim planovima organizacija obaveznog socijalnog osiguranja Narodnoj skupštini; do 15. decembra Narodna skupština donosi budžet Republike.

pretpostavke i projekcije prema kojima se budžet priprema. Pored toga, Memorandum sadrži: predlog ekonomske i fiskalne politike Vlade; preporuke budžetske strategije i opredeljenja; predlog rasporeda sredstava prema funkcionalnoj klasifikaciji za budžetsku godinu i naredne dve fiskalne godine, u skladu sa srednjoročnim fiskalnim okvirom; opšti i konsolidovani bilans Republike Srbije.⁴⁴² Nakon upućivanja Memoranduma o budžetu, ministarstvo dostavlja direktnim korisnicima budžetskih sredstava i uputstvo za pripremu budžeta Republike, koji sadrži osnovne ekonomske smernice i pretpostavke za izradu budžeta Republike, uključujući procene primanja i izdataka budžeta, kao i predlog obima sredstava za budžetsku i naredne dve godine. Na osnovu uputstva za pripremu nacrtu budžeta Republike, direktni korisnici budžetskih sredstava sastavljaju predlog finansijskog plana, koji sadrži zahteve: za tekuće izdatke, za dodatna sredstva, za osnovna sredstva za nabavku opreme, za kapitalne projekte započete u prethodnim budžetskim periodima, za nove kapitalne projekte i za dodelu sredstava iz nacionalnog investicionog plana, koji se iskazuje po programima i projektima za narednu ili više godina.

Organizacije obaveznog socijalnog osiguranja i indirektni korisnici sredstava budžeta Republike imaju obavezu da pripreme predlog finansijskog plana, polazeći od smernica za pripremu budžeta Republike. Finansijski plan indirektnog korisnika sredstava budžeta Republike donosi nadležni organ korisnika, u skladu sa zakonom ili drugim propisom kojim je regulisana ta oblast.

U budžetu se, takođe, programiraju sredstva za stalnu budžetsku rezervu za koju se usmerava 1,5% ukupnih prihoda za budžetsku godinu. Sredstva ove rezerve koriste se za finansiranje rashoda i otklanjanje posledica u vanrednim okolnostima, izazvanih elementarnim ili drugim nepogodama.

Lokalni organ uprave nadležan za finansije, nakon dobijanja Memoranduma o budžetu, dostavlja direktnim korisnicima sredstava budžeta lokalne vlasti uputstvo za pripremu budžeta, koje sadrži: osnovne ekonomske pretpostavke i smernice za pripremu nacrtu budžeta lokalne vlasti, upoznavanje sa planiranom politikom lokalne vlasti, procene primanja i izdataka budžeta lokalne vlasti za sledeću i naredne dve fiskalne godine, predlog obima u fiskalnim planovima direktnih korisnika sredstava budžeta lokalne vlasti za sledeću i naredne dve fiskalne godine, postupak i dinamiku pripreme budžeta lokalne vlasti i predlog finansijskih planova direktnih korisnika sredstava budžeta lokalne vlasti.⁴⁴³ Na osnovu uputstva za pripremu predloga budžeta, direktni korisnici sredstava budžeta lokalne vlasti

⁴⁴² Konsolidovanim bilansom vrši se isključivanje međusobnih transfera različitih nivoa vlasti (republičkog, lokalnog) i organizacija obaveznog socijalnog osiguranja, i dr.

⁴⁴³ B. G. Milošević, *Teorija i praksa finansijskog prava*, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd 2013, str. 297.

sastavljaju predlog finansijskog plana i dostavljaju ga lokalnom organu uprave za finansije.

Nakon obavljenih svih pripremih radnji, kako je izneseno, pristupa se završnoj operaciji prve faze budžetskih aktivnosti, koja u stvari predstavlja donošenje budžeta. Procedura donošenja budžeta započinje tako što ministar nadležan za finansije dostavlja Vladi nacrt budžeta Republike. Nakon prijema nacrta, Vlada odlučuje o eventualnim izmenama nacrta, utvrđuje predlog budžeta i dostavlja ga Narodnoj skupštini na usvajanje. Uz predlog budžeta Narodnoj skupštini dostavlja se i: Memorandum o budžetu, plan prodaje republičke nefinansijske imovine i osnovnih sredstava za budžetsku godinu, predlog finansijskih planova organizacija obaveznog socijalnog osiguranja i predlog zakona za izvršenje budžeta Republike. Narodna skupština donosi budžet Republike i daje saglasnost za finansijski plan organizacije obaveznog socijalnog osiguranja. Budžet se donosi za jednu fiskalnu godinu i važi za tu godinu.

Lokalni organ uprave nadležan za finansijske poslove dostavlja nacrt budžeta izvršnom organu lokalne vlasti, koji utvrđuje predlog budžeta i dostavlja ga lokalnoj skupštini, u roku utvrđenom budžetskim kalendarom. Pored predloga budžeta lokalne vlasti, uz isti se dostavlja plan prodaje nefinansijske imovine i osnovnih sredstava koje koriste lokalne vlasti, za budžetsku godinu, kao i predlog odluka neophodnih za izvršenje budžeta.

U slučaju da Narodna skupština, odnosno lokalna skupština, ne donese budžet pre početka fiskalne godine, vrši se privremeno finansiranje u vremenu koje ne može biti duže od tri meseca fiskalne godine. Odluku o privremenom finansiranju donosi Vlada, odnosno nadležni izvršni organ lokalne vlasti. Obim privremenog finansiranja može se vršiti do iznosa srazmernog sredstvima korišćenim u istom periodu u budžetu prethodne godine, ali ne više od jedne četvrtine iznosa ukupnih prihoda raspoređenih u budžetu prethodne fiskalne godine. Ukoliko se u toku godine donese zakon ili neki drugi propis koji za posledicu ima smanjenje planiranih prihoda ili primanja, ili povećanje planiranih rashoda ili izdataka, donosi se odluka kojom se utvrđuju dodatni prihodi ili primanja ili vrši umanjeње rashoda ili izdataka, radi uravnoteženja budžeta. Uravnoteženje prihoda i primanja sa rashodima i izdacima vrši se rebalansom budžeta, koji se donosi po istom postupku kao i budžet.

U ovom delu poglavlja bavili smo se procedurama pripreme i donošenja budžeta Republike i budžeta lokalne vlasti. Namera nam nije bila da se čitalac upozna sa načinom i postupcima pripreme, izrade i donošenja budžeta već da stekne saznanja o mogućnostima eventualnih nedozvoljenih i nezakonitih radnji u toj fazi budžetskih poslova. Budžetske aktivnosti vezane za pripremu, izradu, predlaganje i donošenje budžeta za narednu godinu počinju još u aprilu tekuće godine i odvijaju se u skladu sa budžetskim kalendarom i po utvrđenim procedurama, praktično sve do kraja tekuće, odnosno do početka naredne fiskalne godine. U pripremi, izradi,

predlaganju budžeta i finansijskih planova učestvuje veliki broj organa i pojedinaca. Činjenica je da se u budžetu ukršta veoma veliki broj kolektivnih i pojedinačnih interesa, da se radi o usmeravanju i trošenju ogromnih materijalnih dobara, da svaki organ ili pojedinac želi da preko budžeta ostvari jedan ili više legalnih ciljeva. Nesporno je da postoji želja svih tih kolektivnih organa ili pojedinaca da se iz budžeta dobije što više sredstava. To pruža mogućnost da se u realizaciji budžetskih izdataka za određene namene neki organi i pojedinci komotno ponašaju i bez napora, uspešno, izvršavaju svoje zadatke. Nekada se planiraju izdaci i rashodi koji uopšte nisu potrebni, ili čiju realizaciju je moguće odložiti, sa neznatnim štetnim posledicama ili čak bez njih. Postoje i slučajevi u kojima se neki izdaci i rashodi ne mogu predvideti, bilo da se radi o nemaru prilikom planiranja sredstava, bilo da su u pitanju nepredviđene situacije i okolnosti. Međutim, u praksi se događa i da se kod pojedinih organa planiraju izdaci i rashodi za nedefinisane potrebe i nejasne namene, pa se sredstva obezbede u budžetu a zatim se troše po nahođenju pojedinaca koji formalno ili neformalno mogu davati naloge za isplatu. Dakle, radi se o zloupotrebama od strane organa ili pojedinaca koji ostvaruju svoje interese i ciljeve, i zloupotrebljavaju sredstva budžeta zarad ličnog bogaćenja.⁴⁴⁴ Naša dosadašnja praksa pokazala je da su službe u redovnom postupanju, u obavljanju svojih redovnih zadataka, kao i kontrolni organi, pokazale nedovoljno budnosti i tako u svom radu učinile brojne propuste, omogućivši da slučajevi nelegalnih postupaka ostanu neotkriveni ili da se istina sazna tek naknadno, sa nedopustivim zakašnjenjem. S druge strane, slučajevi koji su naknadno otkriveni nisu na adekvatan način sankcionisani, što je izvesne grupe i pojedince ohrabrilo da slične aktivnosti smatraju legalnim i dozvoljenim, ili u najmanju ruku nekažnjivim, odnosno da ostanu u uverenju da se zakoni ne moraju striktno poštovati te da nastave sa praksom koju su sami utemeljili. Kao primeri nerazumnog pokrivanja gubitaka u velikim javnim preduzećima mogu se navesti slučajevi: Naftne industrije Srbije, Srbijagasa — preduzeća za promet tečnim gasom, Elektroprivrede Srbije, JAT-a, Železnica Srbije i dr. Ograničićemo se na objašnjenje dela poslovanja Srbijagasa i Elektroprivrede Srbije, jer se u ovim primerima najočiglednije pokazuje sa koliko se neracionalnosti poslovalo u tim preduzećima i u vezi s njima; naime, po svim ekonomskim rezonima ona su morala da posluju rentabilno.

Država je i kod Srbijagasa i kod Elektroprivrede Srbije utvrđivala prodajne cene, ograničavajući ovim preduzećima vođenje samostalne komercijalne politike, pa time i politike cena, kao bitne komponente poslovne politike. To je pravdano činjenicom da su u pitanju bila preduzeća čiji proizvodi imaju široku upotrebu i značajno utiču na život

⁴⁴⁴ Pri ovome se ne misli na sitne koristi ili, kako se to obično kaže, sitna potkrađanja (nepotrebna službena putovanja, korišćenje službenih vozila u privatne svrhe, troškovi ugostiteljskih usluga, korišćenje telefona, razni oblici reprezentacije i dr.), već se prvenstveno misli na kolektivne ili pojedinačne izdatke koji imaju za posledicu angažovanje i trošenje velikog obima sredstava.

građana, pa bi njihove realne tržišne cene ugrozile standard velikog broja potrošača, što bi, prema procenama političkih struktura zemlje, navodno izazvalo masovnu socijalnu nesigurnost, a mnoge institucije — korisnici energenata, čija delatnost ima bitan uticaj na život stanovništva (škole i zdravstvene institucije) bi, plaćajući punu tržišnu cenu struje i gasa, sa uobičajenim prihodima, bile onemogućene da svoje delatnosti obavljaju na kvalitetan način. Cene gasa i električne energije država je utvrđivala na relativno niskom nivou, što je stimulisalo potrošnju ta dva energenta. Radi niske komercijalne cene ovih dvaju artikala, brojni potrošači orijentisali su se upravo na njihovu potrošnju, te su i zbog toga pomenuta dva preduzeća poslovala sa gubicima koji su pokriveni iz budžeta Republike. Karakteristično za poslovanje ovih preduzeća bilo je i to što se ustalila praksa da veliki broj potrošača, druga javna preduzeća, ili neke institucije čija se delatnost u celosti ili delimično finansirala iz budžeta (brojne škole, domovi zdravlja i dr.) nisu uredno, ili nisu nikako plaćali isporučenu energiju, što je često činjeno po intervencijama nekih državnih organa ili uticajnih pojedinaca. Ovi potrošači nisu uredno izmirivali svoje obaveze jer im odobrena sredstva za poslovanje iz budžeta nisu bila dovoljna, ili su neracionalno trošena, pa se oskudevalo u novcu. Kao posledica takvog odnosa prema Srbijagasu, Elektroprivredi Srbije i brojnim drugim preduzećima, u njihovom poslovanju javljali su se ogromni gubici, koji su pokriveni iz budžeta.

Postupanje sa slučajevima nezakonitog rada, vezano za trošenje budžetskih sredstava, onda kada su takve aktivnosti otkrivane, nije bilo usmereno na njihovo efikasno razrešavanje. Nadležni državni organi nisu adekvatno reagovali u rasvetljavanju i procesuiranju tih događaja, jer su u njih bili umešana i izvesna lica iz politike, koja su svojim aktivnostima ometala rad istražnih i pravosudnih organa, isticanjem da se radi o politički motivisanim i konstruisanim aferama, kakav je bio slučaj sa Rudarskim basenom „Kolubara“⁴⁴⁵. Nadležni organi nisu se bavili suštinom problema, nisu delovali u cilju usmeravanja načina poslovanja ovih i drugih preduzeća u pravcu regularnog i racionalnog rada. Radi se o Gazpromu i Elektroprivredi, brojnim drugim preduzećima i drugim subjektima, korisnicima njihovih proizvoda, koji su sa njima imali ekonomsku komunikaciju. Takav način rada nije omogućavao da se vodi zdravo ekonomsko poslovanje i da se tačno utvrdi koliko su ova preduzeća stvarno rentabilna, kao i da li posluju u skladu sa uvažavanjem doslednih ekonomskih principa. Na drugoj strani, i pomenuta dva preduzeća, zbog uverenosti da će im država pokrivati gubitke, nisu bila stimulisana pa ni zainteresovana za racionalno poslovanje, kao ni za podizanje nivoa unutrašnje

⁴⁴⁵ U slučaju „Kolubare“, brojni privatnici, a među njima i znatan broj političara, bili su umešani u poslove vezane za otkrivanje jalovine. Oni su sa svojom privatnom mehanizacijom, ili mašinama koje su kao nepotrebne kupili od „Kolubare“, radili na otkrivanju jalovine (zemlje ispod koje se nalazi ugalj) i neregularno ostvarivali značajne prihode. O tome govori i podatak da su, nakon raskrinkavanja u medijima, troškovi na otkrivanju jalovine smanjeni za nekoliko desetina miliona evra. Nakon dugog vremena, deo nelegalnih radnji je procesuiran, ali se proces utvrđivanja istine i odgovornosti veoma sporo odvija.

ekonomije. Naime, materijalne posledice netržišnog ponašanja i neracionalnog poslovanja svaljivane su na državu tj. na budžet Republike. Upravo iz tih razloga i usled odsustva adekvatne kontrole, dolazilo je do raznih afera, kao što je navedeni slučaj sa „Kolubarom“, i mnogi drugi. S druge strane, masovno su „proizvođeni“ direktori⁴⁴⁶ kojima su isplaćivane, za naše prilike, enormno visoke plate, uz neodmereno visok broj zaposlenih, posebno službeničkog kadra.

Neracionalno i nezakonito trošenje budžetskih sredstava manifestovalo se tako što su pojedini političari, koji su mogli uticati na isplate, usmeravali deo novca za finansiranje političkih stranaka. Tako su postupali najpre rukovodioci stranaka koje su bile na vlasti, ili pak njima bliska lica. Usmeravanja novca vršena su najčešće uplatama budžetskih sredstava nekom od javnih preduzeća, koja su tako dobijeni novac uplaćivale na račune stranaka ili za otplatu kredita koje su političkim strankama odobravale banke. Ređe je novac iz budžeta davan direktno strankama, pošto je takva manipulacija bila uočljiva i bilo ju je lako otkriti. Koliko se u tome daleko išlo govori i nedavno otkriveni slučaj, objavljen u dnevnom listu *Politika*. Naime, korisnici socijalne pomoći finansirali su političke stranke istim ili daleko većim iznosima novca od pomoći koju su dobijali. Dosta kasno donesen je Zakon o finansiranju političkih stranaka, čime je legalizovana praksa davanja novca strankama iz budžeta, ali sada u skladu sa zakonom i u mnogo manjim iznosima nego što je to ranije nelegalno praktikovano.

Poznate su i zloupotrebe vezane za trošenje sredstava budžeta i kada su u pitanju izdvajanja sredstava za vanredne situacije, kakav je bio slučaj sa kupovinom vakcina protiv tzv. „svinjskog gripa“. Tada su iz budžeta Republike vanredno izdvojena značajna sredstva za obezbeđenje odgovarajućih vakcina, za čiju je nabavku raspisan tender. Vakcine su nabavljene u enormno velikoj količini i bez prave stručne procene neophodnih potreba, na jednoj strani. Na drugoj strani, vakcine su nabavljene po daleko višoj ceni od one po kojoj se nabavka tada mogla izvršiti, jer nisu poštovani principi tendera, odnosno nije izabran najpovoljniji dobavljač. Kada je nelegalna aktivnost otkrivena, gotovo svi akteri u toj raboti izjasnili su se nenadležnima za deo aktivnosti ocenjen kao nezakonit. Svi su akteri navodili da su odgovorni samo za jedan deo strogo stručnih operacija, koje su obavili valjano i u skladu sa propisima, te da su o delu posla koji je bio neusklađen sa propisima bili neobavešteni, i da se to nije ticalo poslova koje su sami obavili. Na kraju je pokrenut postupak sudskog procesuiranja za nezakonite aktivnosti u tom događaju. On se veoma sporo odvija, i pitanje je da li će ikada i biti okončan na pravi način. Odugovlačenje obično za posledicu ima štetu koju trpe i pravo i pravda.

Pored navedenih, poznate su i značajne nezakonite aktivnosti vezane za subvencionisanje veštačkog đubriva u koje je direktno bio umešan i jedan bivši

⁴⁴⁶ U Elektroprivredi, prema zvanično objavljenim podacima, ima 600 direktora.

ministar za poljoprivredu, koji je izdejsstvovao subvencije za veštačko đubrivo, za koje nije bilo osnova. Štete po budžet Republike procenjene su na nekoliko desetina miliona dinara, a proces oko utvrđivanja stvarne štete nanete budžetu, načina njenog nastanka, i utvrđivanja odgovornosti, vodi se neefikasno i dugo.

Zloupotrebama ili neznanjem nanete su velike štete budžetu Republike, odnosno ekonomiji zemlje. U pitanju su brojni javni radovi ili nabavke, za koje su sredstva bila obezbeđivana u budžetu i iz drugih izvora, a kasnije se ispostavilo da su sva sredstva ili jedan njihov deo potrošena, ili da je stvorena obaveza za njihovu isplatu, koja se kasnije nije mogla izbeći, jer su isplate po sudskim presudama morale biti izvršene. Međutim radovi i narudžbe nisu izvršeni, ili nisu ni započeti usled slabosti u ugovaranju, u skladu sa namenom sredstava ili poslovi nisu urađeni u obimu koje je trebalo izvršiti, o čemu govore slučajevi sa ugovorima o izgradnji auto-puta od mađarske granice do Požege, poslovi vezani za ugradnju određene opreme uz auto-put, trošenje sredstava za ekologiju, ili gubljenje spora o ugovoru za korišćenje satelita za nadgledanje dela državne teritorije i dr. Do zaključenja ovog teksta⁴⁴⁷ nije završen nijedan sudski postupak po ovim i brojnim drugim događajima.

Ovde su prezentovani samo odabrani slučajevi nezakonitog usmeravanja i trošenja budžetskih sredstava, poznati široj javnosti. Njima su uzrokovane velike štete i gubici budžetskih sredstava, koja su mogla poslužiti za neke druge, građanima korisne namene. Nenamenskim i nezakonitim trošenjem velikih svota budžetskog novca, uzrokovanjem enormno visokih gubitaka neracionalnim poslovanjem u brojnim javnim preduzećima koje je pokrivano iz budžeta Republike, došlo se do izuzetno visokog budžetskog deficita. Taj deficit pokrivan je veoma nepovoljnim kreditnim aranžmanima. Krediti su dobijani uz vrlo visoke kamate i na kratke rokove otplate, pa su za izmirenje obaveza za plaćanje rata jednih kredita i izmirenje kamata, uzimani drugi, takođe pod nepovoljnim uslovima. To je imalo za posledicu spiralu zaduživanja države i njeno dovođenje, najblaže rečeno, u dužničku zavisnost od kreditora. Pored toga, Republika ili institucije pod njenom kontrolom zahtevale su i dobile značajna budžetska sredstva za obezbeđenje participacije, i visoke iznose inostranih kredita za razne velike infrastrukturne projekte i programe. Odobreni krediti često nisu korišćeni, a na njih su morali da se plaćaju veliki iznosi kamata iz budžeta, jer je novac rezervisan kod kreditora dok se ne obezbede svi uslovi za njegovo korišćenje. Na taj način budžet je trpeo znatne štete, a objekti u koje je trebalo investirati iz tako obezbeđenih sredstava, koja su davana na korišćenje ili su bila na raspolaganju, ne samo da nisu izgrađivani već se sa njihovom realizacijom nije ni otpočinjalo. Prezentovane činjenice govore o tome da su budžet i trošenje sredstava iz njega kod nas shvatani kao polje u kojem samovolja, nemarnost i neracionalnost na određeni način dobijaju karakter legalnog ponašanja pojedinaca ili grupa, pa i same države. Takvi postupci često se ne mogu

⁴⁴⁷ Mesec mart 2015. godine.

podvesti pod nelegalno ponašanje. Međutim, po mišljenju autora ove knjige, sigurno se mogu podvesti pod nedopustivo delovanje, jer se na taj način državi nanosi ogromna šteta. Pravdanje da sredstva nisu trošena za namene utvrđene budžetom, već za neke društvu korisnije poslove, nema uporište u okviru normalnog ponašanja ljudi kojima je povereno obavljanje značajnih poslova u državnim organima i institucijama. Čini se da se u poslednje vreme preduzimaju neke, doduše nedovoljne, mere i pokušaji da se u trošenje budžetskih sredstava uvede disciplina. Možda su, međutim, u pitanju samo prazne priče, radi propagande. Briga pojedinaca za racionalnu upotrebu ovih sredstava trebalo bi da se manifestuje u fazi izrade predloga budžeta, rasporeda prihoda i primanja budžeta, a ne da se „naknadnom pameću“ sredstva preusmeravaju po nahođenju pojedinaca koji za to nemaju ovlašćenja, niti potrebne kompetencije. Naknadna objašnjenja ne mogu se svoditi na to da li je celishodnije da se sredstva troše za namene utvrđene budžetom, ili za neke druge potrebe za koje je ministar, ili pak neko drugi, mislio da je korisnije. U principu, stvari se moraju postaviti tako da se Zakon o budžetskom sistemu poštuje. U tako utvrđenom stavu i odnosu nema mesta za naknadna nagađanja i objašnjenja samovolje, koju treba nazvati pravim imenom. Uostalom, uvek postoji mogućnost, ukoliko se promene okolnosti u odnosu na vreme kada je utvrđivana namena i visina budžetskih sredstava za neke aktivnosti, da se naknadno, shodno novonastaloj situaciji i potrebama, budžetski izdaci preusmere za druge ili drugačije potrebe. Ali, to treba da se učini u skladu sa propisima i zakonskom procedurom. Činjenica je da to zahteva vreme, ali su koristi od uvođenja reda i discipline u usmeravanju i trošenju budžetskih sredstava neuporedivo veće od toga da se pod izgovorom korisnosti dozvoljavaju nedisciplina i nered, iza kojih se nekada mogu kriti ne samo nezakonite već i kriminalne radnje i aktivnosti.

Smatramo da je kroz navedene primere u dovoljnoj meri pokazano da se nelegalne radnje mogu pripremati još u početnim fazama budžetskih aktivnosti, u pripremi izrade budžeta, nerealnim planiranjem sredstava za pojedine potrebe tj. za pojedine budžetske pozicije, i da se tako stvara prostor za kasnije nelegalne ili nezakonite radnje, namerno ili nenamerno. Jer, čim se ukaže mogućnost za takvo postupanje, podstiče se i ideja da se data okolnost iskoristi. Isto tako, prezentovani primeri pokazuju velike slabosti interne kontrole, interne revizije i inspeksijskih službi u obavljanju njihovih redovnih aktivnosti. I pored toga što su sve budžetske aktivnosti zakonski precizno kanalisane, svaka proceduralna radnja detaljno definisana, uz odgovarajuću međukontrolu u lancu pojedinih operacija, kako se iz otkrivenih slučajeva vidi, nelegalne i nezakonite radnje ipak nose sa sobom ozbiljne štetne posledice. Štete se naknadnim saznanjima samo mogu konstatovati, ali ne mogu se izbeći, niti se njihove razmere mogu umanjiti. Jedina korist koja se iz takvog saznanja može izvući jeste pouka: da se tako dalje ne radi.

7. NEZAKONITE AKTIVNOSTI U POSTUPKU IZVRŠAVANJA BUDŽETA⁴⁴⁸

U nastavku izlaganja nećemo se baviti tehnikom računovodstvenog obuhvatanja i knjiženja pojedinih budžetskih aktivnosti i poslovnih operacija, jer računovodstveni forenzičar mora dobro da poznaje tehniku knjiženja u budžetskom računovodstvu. On, takođe, mora biti upućen u način korišćenja knjigovodstvene i druge dokumentacije u rasvetljavanju onih događanja u budžetskim aktivnostima koja su presudno uticala na nastanak konkretnog nezakonitog slučaja (koji je predmet istraživanja). U prvom redu, aktivnosti forenzičkog računovođe moraju biti usmerene na sticanje saznanja o okolnostima koje omogućavaju nastanak protivzakonitih radnji u pojedinim budžetskim aktivnostima. Kada je upoznat sa okolnostima i načinom na koji se nelegalne aktivnosti manifestuju, može bolje da se snađe u poslu kojim se bavi. Kako je navedeno, računovodstvo je instrument od izuzetnog značaja za istražne i sudske organe koji se bave rasvetljavanjem pojedinih događaja i dela, izazvanih nezakonitim aktivnostima pojedinaca ili organizovanih grupa. Takve aktivnosti za posledicu imaju nanošenje štete budžetu Republike ili budžetima lokalnih organa vlasti.

Kada se govori o budžetskim aktivnostima, prvenstveno se imaju u vidu budžetska sredstva i državna imovina, odnosno način njihovog pribavljanja, čuvanja, korišćenja i trošenja. Jednostavno rečeno, radi se o načinu raspolaganja budžetskim i drugim sredstvima države i njenih organa tokom vršenju njihovih funkcija. Nezakonite aktivnosti mogu se događati i nastajati u vezi sa gotovo svim oblicima državne imovine, budžetskih prihoda i budžetskih rashoda.⁴⁴⁹ Mi ćemo se baviti aktivnostima koje su vezane za pribavljanje, čuvanje, prodaju i trošenje budžetskih i drugih sredstava u redovnim postupcima i procedurama, pribavljanjem imovine od strane budžetskih organa i institucija, i raspolaganjem tako obezbeđenim dobrima. Osnovno merilo za utvrđivanje legalnosti pribavljanja budžetskih prihoda i primanja i budžetskih izdataka i troškova, te raspolaganja imovinom budžetskih organa, jeste sam budžet. Zapravo, glavno merilo jeste saznanje o tome da li se

⁴⁴⁸ U razumevanju budžetskih aktivnosti polazi se od toga da se radi o svim onim angažmanima koji su na bilo koji način vezani za potpuno ili delimično angažovanje budžetskih sredstava, ili je potrebno angažovanje budžetskih vlasti za njihovu realizaciju, pri čemu se na direktan ili indirektan način angažuju budžetska sredstva, ili pak daje garancija da će organ ili organizacija, iza kojih stoji budžetska vlast, uredno ispuniti svoje obaveze.

⁴⁴⁹ Kada se govori o budžetskoj imovini, pod njom se podrazumeva sva imovina kojom država ili pojedini državni i lokalni organi vlasti raspolažu, a koja im služi za obavljanje redovnih i drugih aktivnosti. Dakle, radi se o celokupnoj nefinansijskoj imovini, pravima, prihodima i primanjima, sredstvima koja se pribavljaju na drugi način (kredit, donacije i dr.). Na drugoj strani su obaveze koje nastaju iz redovnih aktivnosti i koje se moraju izvršavati raznim oblicima budžetskih izdataka i troškova, obaveze stvorene u ranijim budžetskim periodima, a koje dospevaju za izmirenje u tekućem.

konkretna budžetske aktivnosti obavljaju u skladu sa utvrđenim budžetskim pravilima i procedurama, odnosno da li se te aktivnosti obavljaju u skladu sa Zakonom o budžetu i drugim propisima, koji regulišu tu materiju, te da li se sredstva koriste i troše u skladu sa utvrđenom namenom. Naime, budžetska disciplina podrazumeva da se u toku izvršavanja budžeta i raspolaganja imovinom od strane budžetskih organa ne može pribegavati nikakvim improvizacijama.

7.1. Nezakonite radnje u vezi sa nefinansijskom imovinom

Gotovo svaki korisnik budžetskih sredstava raspolaže određenom nefinansijskom imovinom, kojom se služi u obavljanju redovnih aktivnosti. Imovinu koja je datom budžetskom korisniku stavljena na raspolaganje, on je dužan adekvatno da čuva i održava. Pored toga, s vremenom, na primer u toku nekoliko budžetskih perioda, korisnici imovinu revitalizuju ili je obnavljaju. Stara ili zastarela materijalna dobra, odnosno imovinu kojoj je istekao rok upotrebe a koja se može kod nekog drugog upotrebiti — prodaju, a pribavljaju drugu, novu, nabavkom ili izgradnjom. To znači da, kada je u pitanju nefinansijska imovina, korisnici budžetskih sredstava upotrebljavaju postojeću imovinu, čuvaju je, održavaju ili vrše njeno rekonstruisanje i dovođenje u stanje koje može odgovoriti novim zahtevima i okolnostima. Takođe, korisnici nabavljaju novu imovinu kupovinom ili izgradnjom, dok imovinu koja im je nepotrebna rashoduju i prodaju, ako je to moguće. Sa stanovišta računovodstvenih aktivnosti, sa nefinansijskom imovinom mogući su brojni načini postupanja, recimo: kupovina novih imovinskih dobara, ulaganja u izgradnju novih objekata, prodaja postojeće imovine koja više nije potrebna ili se ne može dovoljno koristiti za funkcionisanje budžetskog organa koji ju je koristio u svojoj delatnosti.

Kako smo ranije naveli, nefinansijska imovina se, korišćenjem budžetskog kontnog plana, vodi u okviru klase *000000 Nefinansijska imovina*, pa se promene vrednosti te imovine — izazvane amortizovanjem, održavanjem i rekonstrukcijom, izgradnjom novih dobara, promenom vrednosti zbog revalorizacije, nabavkom raznih potrošnih materijalnih i nematerijalnih dobara i sl. — registruju na odgovarajućim kontima u okviru te klase.⁴⁵⁰ Vezano za pokretnu i nepokretnu nefinansijsku imovinu direktnih i indirektnih korisnika budžetskih sredstava i organizacija za obavezno socijalno osiguranje, moguće su, i u praksi se javljaju, raznovrsne manipulacije. One su uvek praćene nepoštovanjem zakonskih i drugih

⁴⁵⁰ Kako smo ranije objasnili, svako knjiženje u okviru neke klase, kao najvišeg oblika knjigovodstvenog grupisanja imovine, prava i obaveza, podrazumeva da svako konkretno evidentiranje u poslovnim knjigama, u okviru date klase istovremeno znači, da pored klase, nosi i oznaku konkretne kategorije u okviru klase, grupe, u okviru kategorije, sintetičkog konta u okviru grupe, analitičkog konta u okviru sintetičkog konta, i subanalitičkog konta u okviru analitičkog, a sve to postiže se šifrom konkretnog subanalitičkog konta, na kome se direktno evidentira odnosna knjigovodstvena promena.

propisa i procedura, bilo da se radi o nabavci za skladište ili za direktnu potrošnju, izgradnju, rekonstrukciju, ili o investicionom održavanju imovine, bilo o njenoj prodaji i rashodovanju. Naš je zadatak da na ovom mestu ukažemo na okolnosti u kojima se takve aktivnosti javljaju, na načine na koje se odvijaju i na načine njihovog manifestovanja. Specifičan zadatak jeste da se čitalac uputi na istraživanje načina na koje se rasvetljavaju nedozvoljene radnje i utvrđuju činjenice vezane za štetne posledice koje iz njih proističu. To rasvetljavanje uslovljeno je pravilnim korišćenjem računovodstvene i druge dokumentacije koja je pratila aktivnosti o kojima je reč, i računovodstvenih evidencija kojima su te aktivnosti registrovane u poslovnim knjigama.

Kada se radi o nabavci kupovinom ili investiranjem nepokretne imovine, gde se ubrajaju razni građevinski objekti, poslovni prostor, oprema, kultivisana imovina, prirodna imovina, nefinansijska imovina u pripremi i druga, kao i dela pokretne nefinansijske imovine u zalihama, dragocenostima, potrošnom materijalu i drugim, mogući su i praksi poznati razni oblici manipulacija, iza kojih se često kriju nelegalne ili nezakonite aktivnosti. Na primer, prilikom nabavke nekretnina, bilo da se to radi o kupovini opreme ili neke druge imovine, bilo da se radi o ulaganjima, investiranjem, kada su obezbeđena finansijska sredstva za ulaganje ili je njihovo obezbeđenje izvesno, treba prethodno obezbediti svu neophodnu dokumentaciju (razna istraživanja, studije, programe, projekte i sl.). Kada se sve to kvalitetno uradi i obezbedi, a u budžetu se za te namene planiraju potrebna sredstva, i kada se obezbede ostali izvori finansiranja za kompletno ulaganje datog programa ili projekta, započinje proces realizacije investiranja. Najpre je potrebno raspisati tender za izbor najpovoljnijeg izvođača investicionih radova, ili najpovoljnijeg dobavljača. Nakon toga se vrši izbor, i sa izabranim izvođačem ili dobavljačem sklapa se ugovor, u kome se definišu svi uslovi koje u toku izvođenja radova investitor mora da ispunjava u pogledu kvaliteta radova, dinamike izvođenja i njihovog završetka i sl., kao i obaveze naručioca posla, tj. korisnika budžetskih sredstava u pogledu dinamike i načina plaćanja pojedinih faza radova. Na kraju, reguliše se način prijema objekta, likvidacija isplate celokupnog posla i dr. Takođe, ugovorom se regulišu garancije kako kvaliteta izvedenih radova, tako i dinamike plaćanja i konačne isplate. U ugovoru moraju biti zastupljene i precizno definisane sve zakonske odredbe vezane za nabavku i izvođenje investicionih aktivnosti od strane korisnika budžetskih sredstava.

Svaka nabavka nefinansijske imovine u računovodstvu se registruje tako što se za njenu vrednost zaduži odgovarajući analitički ili subanalitički konto, u okviru klase 000000 *Nefinansijska imovina*, a odobri se odgovarajući analitički ili subanalitički konto u okviru klase 200000 *Obaveze*. Kada se izvrši plaćanje, zadužuje se odgovarajući konto u okviru klase 200000 *Obaveze*, a odobrava analitički ili subanalitički konto u okviru klase 100000 *Finansijska imovina*, pa se,

kako je prikazano, na ovaj najjednostavniji način, zatvara krug nabavke.⁴⁵¹ Kada je u pitanju nabavka nefinansijske imovine, bilo da se radi o nekretninama ili pokretnoj imovini, moguće su raznovrsne manipulacije i nezakonite radnje. Ovo se naročito odnosi na aktivnosti u okviru složenih nabavki vezanih za osnovna sredstva, kao što su investicione aktivnosti, čija realizacija nekada traje više godina. Time se karakterišu i ona ulaganja u kojima učestvuju brojni dobavljači, bilo da se radi o izvođenju radova, pružanju usluga, bilo o nabavci raznovrsne opreme. Nabavke ove vrste utoliko su složenije ako se finansiraju iz različitih domaćih i stranih izvora, i ako se radi o raznovrsnim garancijama, kojima se obezbeđuje kvalitet i blagovremeni završetak radova (garancije za kvalitet opreme, garancije vezane za način i dinamiku plaćanja i sl.). Što je nabavka obimnija, veća po vrednosti, što je finansiranje složenije i iz više izvora, uz različite izvođačke ili finansijske garancije, utoliko su mogućnosti za raznovrsne manipulacije veće (u svim fazama realizacije nabavke). Na primer, manipulacija se može pripremiti još prilikom raspisivanja tendera za izbor najpovoljnijeg izvođača ili dobavljača, tako što će se tender prilagoditi izvođaču ili dobavljaču kojem se ciljano, u startu, daje prednost, dok se drugim partnerima, učesnicima u nadmetanju, ne pruža prilika da dobiju posao. Do toga dolazi zato što drugi partneri ne mogu ispuniti neki od bitnih uslova koji bi ih kvalifikovao za dobijanje posla. Na primer, privilegovani ponuđač se obavesti o najnižoj ponuđenoj ceni drugih učesnika na tenderu, ili nekom drugom uslovu koji nude drugi ponuđači, a zatim on ponudi najnižu cenu ili neke druge povoljnije uslove i tako dobije posao. Kada takav dobavljač dobije pravo isporuke, prilikom ugovaranja utvrde se takvi uslovi i u ugovor unesu klauzule koje „pobedniku“ na tenderu omogućavaju da aneksima osnovnog, ili pojedinačnih

⁴⁵¹ Konkretno, knjiženje nabavke osnovnog sredstva moglo bi se proknjižiti na sledeći način: za vrednost nabavljenog sredstva dužio bi se konto, na primer, na subanalitičkom kontu *011133 Skladišta, silosi, garaže i sl.*, u okviru klase *000000 Nefinansijska imovina*, uz odobrenje subanalitičkog konta *252111 Dobavljači u zemlji*, u okviru klase *200000 Obaveze*. Kada se izvrši plaćanje dobavljaču, duži se subanalitički konto *252111 Dobavljači u zemlji*, a odobrava subanalitički konto *121111 Žiro-račun*, u okviru klase *100000 Finansijska imovina*. Ovo je samo jedan najprostiji primer knjiženja nabavke osnovnog sredstva, kada se vrši plaćanje u gotovom novcu iz budžeta. Međutim, postoje mnogo složeniji načini knjiženja nabavke osnovnih sredstava jer su i same nabavke složene, na primer, kada se nabavka vrši iz uvoza, a plaća se delimično iz inostranog, delimično iz kredita od domaćih banaka ili iz budžeta i kada se koriste garancije banaka ili države.

Kada je u pitanju nabavka materijala za skladište ili direktnu potrošnju, onda je postupak knjiženja, na primer za skladište, sledeći: za vrednost nabavljenog materijala dužio bi se subanalitički konto *022231 Zalihe administrativnog materijala*, u okviru klase *000000 Nefinansijska imovina*, a odobrio bi se subanalitički konto *252111 Dobavljači u zemlji*, u okviru klase *200000 Obaveze*. Kada se materijal plati, dužio bi se subanalitički konto *252111 Dobavljači u zemlji*, a odobrio subanalitički konto *121111 Žiro-račun*. Iako smo u primeru pošli od najprostijeg načina nabavke, i svi drugi oblici nabavke prate se na gotovo identičan ili sličan način.

ugovora u okviru pojedinih poslova, promeni cenu, ili druge uslove koje je na tenderu prihvatio a koji nisu precizno definisani. To se najčešće pravda time da prilikom učešća na tenderu i u momentu ugovaranja nisu bili poznati određeni uslovi, ili su se promenile okolnosti koje su kasnije bitno uticale na značajnu promenu odnosno povećanje troškova nabavke. Ovo je moguće samo ukoliko postoji sprega između odgovornih lica kod dobavljača, koja učestvuju u definisanju posla, i lica (ili grupe) koje vodi poslove u ime investitora. Takođe, u svim kasnijim fazama realizacije investicionog programa, ili nabavke osnovnog sredstva, između dobavljača i predstavnika investitora moguća je nekorektna sprega, kojom se nanosi šteta investitoru. Iz međusobno prepletenih interesa pojedinaca ili grupa nastaju razne nezakonite radnje od kojih njihovi počinitelji imaju ličnu korist a investitor trpi štetu. Nekorektnosti u obavljanju određenih poslova ogledaju se u tome različitim propustima u pogledu kontrole kvaliteta radova, stepena realizacije programa, kontrole kvaliteta opreme, odstupanja od ugovorenog i uobičajenog načina plaćanja i promene brojnih ugovorenih ili neugovorenih uslova koji se u regularnim okolnostima uvažavaju. Takav je bio i navedeni slučaj vezan za tender i sklapanje ugovora za izgradnju auto-puta od granice sa Mađarskom do Požege. Država je po sudskoj presudi platila kaznu odnosno značajna sredstva zbog neispunjenja uslova iz ugovora. Naime, izvođač je ugovorom obezbedio mogućnost promene uslova ugovora, ostavivši sebi otvoren prostor za to da u sporu dobije značajna sredstva, čak iako sa izvođenjem radova nije ni započeo. Opisane mogućnosti manipulacija u pripremi, prilikom ugovaranja, u toku izvođenja radova, prijema radova, prijema opreme, prijema kompletnog investiranog objekta, prilikom plaćanja, definitivne isplate i obezbeđenja garancija za investicioni objekat, govore o tome da se prilikom i u toku nabavke nekretnina, kao dela nefinansijske imovine, mogu događati i događaju razni oblici nezakonitih radnji. One su u krajnjem, gotovo uvek vezane za raspolaganje i upravljanje novčanim sredstvima usmerenim za ulaganje u objekat ili nabavku.⁴⁵² Kada se upusti u rasvetljavanje nekog takvog

⁴⁵² Na ovom mestu, nužno je ukazati na još jedan oblik manipulacija društvenom imovinom, koja je, u krajnjem, bila državna. Naime, kada su u pitanju ovi oblici imovine ipak je potrebno napraviti određenu razliku između njih, jer državna imovina je vođena kao nefinansijska imovina države u poslovnim knjigama budžetskog računovodstva Republike ili njenih institucija, dok je društvena imovina vođena samo u poslovnim knjigama nekadašnjih društvenih, a sada javnih preduzeća. Da bi se ovakva imovina privatizovala, naročito kada se radi o društvenoj, odnosno o društvenim preduzećima, prodavana je u bescenje, a njeni zvanični kupci, oličeni u privatnim firmama, ili oni koji su se krili iza njih, kupovali su ih na navodnim tenderima koje je sprovodila Agencija za privatizaciju, bez ikakve obaveze i valjanih garancija da proizvodnju u njima održe. Takva preduzeća često su kupovana da bi se njihova imovina opljačkala ili da bi se jednostavno uklonila sa tržišta, budući da su smetala firmama kupaca društvenih preduzeća. Tako je proizvodnja ovih preduzeća ugušena, a stotine hiljada obespravljenih radnika ostalo je bez posla i osnovnih egzistencijalnih uslova. Što se tiče čiste državne imovine, i ona je neretko prodavana i njome se manipulisalo, a efikasna kontrola nije se mogla uspostaviti. Dobar deo takve imovine prenesen je sa bivše države na novu, pa

dogadaja, zadatak forenzičkog računovođe jeste da sistematski i dosledno kontroliše ne samo računovodstvenu dokumentaciju i evidencije, već da sa istom pažnjom kontroliše i analizira i sva druga dokumenta, koja su od početka do kraja pratila izgradnju ili nabavku neke nekretnine (od obezbeđenja sredstava za finansiranje nabavke, do stavljanja kupljene imovine u upotrebu i korišćenje).

Nabavka dobara koja predstavljaju pokretnu, odnosno obrtnu nefinansijsku imovinu, takođe, može biti praćena raznim oblicima manipulacija i nezakonitih aktivnosti. Za pokretnom, nefinansijskom imovinom ima potrebu svaki korisnik budžetskih sredstava. Mogućnosti manipulisanja u toku nabavke imovine, te u toku njenog skladištenja, čuvanja i davanja u upotrebu, takođe su brojne. Da bi se obavili poslovi vezani za nabavku raznih vrsta potrošnog materijala, sitnog inventara i dr., finansijska sredstva moraju biti obezbeđena na odgovarajućoj poziciji u budžetu. Ranije su nabavke pokretne nefinansijske imovine bile decentralizovane po pojedinim ministarstvima ili službama, pa su nabavku vršila pojedinačna profesionalna lica, zadužena za te poslove, ili su *ad hoc* sastavljane komisije za određene nabavke, za koje su vezane mnoge sumnjive radnje. Naime, nabavke uopšte nisu kontrolisane, pa se samo na osnovu visine vrednosti nabavljenih dobara i utrošenih sredstava cenilo da u svemu ima i nesavesnog postupanja i nezakonitih aktivnosti. Međutim, u poslednje vreme, poslovi nabavljanja i distribucije pokretne imovine i potrošnih dobara su u budžetskim institucijama centralizovani, pa i ove nabavke, zbog svog obima, podležu procedurama velikih nabavki putem tendera. To znači da se, prvenstveno, kontroliše da li su za određene vrste dobara koje treba nabaviti obezbeđena sredstva u budžetu. Ako se ispostavi da jesu, pristupa se postupku nabavke. Centralizovanoj službi za nabavke dostavljaju se zahtevi ili trebovanja pojedinih resora za određenim vrstama potrebnih dobara, nakon čega se vrši njihovo grupisanje, kako bi se dobila ukupna potrebna količina za svaku vrstu artikala, i kako bi se formirali uslovi za raspisivanje tendera. U postupku nabavke raspisuje se tender i vrši izbor dobavljača koji nudi najpovoljnije uslove, posle čega se sa izabranim dobavljačem sklapa ugovor i od njega vrši nabavka. I pored toga što su pravila nabavke veoma jasna, nije redak slučaj da su učesnici na tenderu izloženi manipulaciji tako što se daje prednost dobavljaču koji ponudi uslov koji se smatra presudnim, dok drugi ponuđači to ne učine. Takođe, kad su u pitanju nabavke većeg broja artikala, dešava se da privilegovani dobavljač ponudi neki deficitarni artikal, koji se smatra ključnim, a drugi to ne učine, pa prednost dobija dobavljač koji je ponudio redak i na tržištu teško dostupna materijal. U ovom razmatranju treba imati

definitivno sa nove države na Republiku, i o njoj nije ni uspostavljena niti se vodila adekvatna evidencija. Zato se često nije ni znalo da država raspolaže nekom imovinom. Takva imovina je, takođe, često prodavana po izuzetno niskim cenama, takoreći u bescenje. Prvenstveno se radi o državnom zemljištu na izuzetno atraktivnim lokacijama, ili o objektima uz koje je kupovano i zemljište, pa su se zahvaljujući takvim objektima i zemljištu novi vlasnici bogatili preko noći, a državni prihodi trpeli su enormne štete.

u vidu i činjenicu da se na tenderu nudi i različit kvalitet pojedinih vrsta materijala, pa najniža cena, kojoj se gotovo uvek daje prednost, ne mora da bude jedini ili najbitniji kriterijum pri izboru najpovoljnijeg dobavljača.⁴⁵³ Kao što se vidi, i u kontroli i analiziranju nabavke nefinansijske pokretne imovine, forenzičar prilikom rasvetljavanja eventualnih nezakonitih aktivnosti pojedinaca ili grupa mora voditi računa o svim elementima nabavke. Drugim rečima, sistematski pregled dokumentacije mora započeti od obezbeđenja sredstava i utvrđivanja potreba za nabavkom određene vrste dobara, a zatim se pažljivo moraju kontrolisati sprovedene procedure, celokupna dokumentacija i poslovne evidencije vezane za konkretnu nabavku.

7.2. Nezakonite radnje u manipulisanju finansijskom imovinom

Kada se govori o finansijskoj imovini, prvenstveno se misli na razne oblike efektivnog, odnosno gotovog novca, ili novčanih ekvivalenata, koji se u relativno kratkom ili tačno određenom vremenu mogu pretvoriti u gotov novac, bez većeg rizika od gubitka realne vrednosti.⁴⁵⁴ Karakteristično za ovu vrstu imovine je to što se preko nje, i vezano za nju, u vrednosnom obliku prelamaju sve budžetske aktivnosti. To znači da iza svake budžetske radnje stoji neko plaćanje ili naplata, što dalje podrazumeva da se za svaku budžetsku aktivnost, u krajnjem, vezuje neko pokretanje novca, bilo da se radi o primanjima i prihodima, bilo o izdacima i rashodima. Finansijska imovina se javlja u brojnim i raznovrsnim oblicima koji se mogu u kratkom ili dužem vremenu pretvoriti u jedan od efektivnih novčanih oblika, sposoban da obavi funkciju prometnog sredstva, odnosno plaćanja. Budžetska finansijska imovina uvek se vezuje za kratkoročne ili dugoročne budžetske aktivnosti, koje se odvijaju u jednom ili više budžetskih perioda. Sva finansijska imovina i promene na njoj registruju se u okviru klase budžetskog kontnog plana *100000 Finansijska imovina*. Oblik finansijske imovine koji figurira u dužem vremenu karakteriše se kao dugoročna finansijska imovina, koja se registruje u okviru kategorije *110000 Dugoročna finansijska imovina*. U ovaj oblik ubraja se domaća dugoročna finansijska imovina, čije se stanje i promene registruju na sintetičkim, analitičkim i subanalitičkim kontima u okviru grupe *111000 Dugoročna domaća finansijska imovina*. U ovaj oblik imovine svrstavaju se: razne domaće dugoročne hartije od vrednosti i brojni oblici dugoročnih kredita domaćim javnim institucijama, preduzećima, bankama, kao i imovina u domaćim akcijama.

⁴⁵³ U prethodnoj fusnoti dat je jednostavan primer nabavke i plaćanja nefinansijske pokretne imovine.

⁴⁵⁴ Kada se govori o novčanim ekvivalentima, misli se pre svega na onaj oblik sredstava koji se relativno lako, bez čekanja, i uz neznatan rizik od gubitka vrednosti, može pretvoriti u efektivan novac. Ova napomena je nužna stoga što se gotovo svaki oblik imovine može pretvoriti u gotov novac, ali to se ne može učiniti relativno brzo i bez rizika od relativno velikog gubitka vrednosti.

Domaća dugoročna finansijska imovina finansira se iz sredstava tekućih budžetskih prihoda i primanja od prodaje nefinansijske imovine, upotrebljene za nabavku finansijske imovine.

Uz dugoročnu domaću, čest oblik finansijske imovine je i dugoročna strana finansijska imovina, koja se takođe evidentira i vodi u okviru klase 100000 *Finansijska imovina*, kategorije 110000 *Dugoročna finansijska imovina*, na analitičkim i subanalitičkim kontima grupe 112000 *Dugoročna strana finansijska imovina*, u koju se svrstavaju dugoročne hartije od vrednosti, izuzev akcija, krediti stranim vladama, krediti međunarodnim organizacijama, krediti stranim poslovnim bankama, krediti stranim poslovnim institucijama, krediti stranim nevladinim organizacijama, strane akcije i dr. Dugoročna strana finansijska imovina finansira se uglavnom iz istih izvora iz kojih i domaća dugoročna finansijska imovina, s tim što se domaća finansijska sredstva, namenjena za pribavljanje strane dugoročne finansijske imovine, konvertuju, pa se iz tako dobijenih sredstava vrše ulaganja u ovaj oblik imovine.

Pored dugoročne domaće i strane finansijske imovine, izuzetan značaj i neophodan uslov za operativno obavljanje budžetskih aktivnosti ima i kratkoročna finansijska imovina. Kako dugoročna, tako i kratkoročna finansijska imovina, karakteriše se dvostrukim oblikom i to kao domaća, i kao strana kratkoročna finansijska imovine. Kratkoročna finansijska imovina budžetskim kontnim planom obuhvata se u okviru klase 100000 *Finansijska imovina*, unutar kategorije 120000 *Novčana sredstva, plemeniti metali, hartije od vrednosti potraživanja i kratkoročna potraživanja*, na sintetičkim, analitičkim i subanalitičkim kontima grupa 121000 *Novčana sredstva, plemeniti metali hartije od vrednosti*; 122000 *Kratkoročna potraživanja i kratkoročni plasmani*. U ovaj oblik finansijske imovine ubrajaju se: novčana sredstva na žiro-računu i tekućem računu, izdvojena novčana sredstva i akreditivi, novac u blagajni, novac na deviznom računu, novac u deviznim akreditivima, novac u deviznoj blagajni, ostala novčana sredstva, plemeniti metali i kratkoročne hartije od vrednosti. Kao što se vidi, kada je u pitanju kratkoročna finansijska imovina, podela na domaću i stranu kratkoročnu imovinu ne postoji u sferi viših nivoa grupisanja, u okviru kategorija i grupa, već samo na nivou sintetičkih, analitičkih i subanalitičkih konta, u okviru grupa na kojima se registruje kratkoročna imovina. Dakle, u budžetskom kontnom planu ustanovljena su sintetička, i u okviru njih analitička i subanalitička konta, na kojima se posebno vodi domaća i strana kratkoročna finansijska imovina.⁴⁵⁵

⁴⁵⁵ Finansijska imovina, odnosno stanje i promene na njoj evidentiraju se u knjigovodstvu, kao delu računovodstva, tako što se stanje pojedinih oblika ove imovine, registrovano na pojedinim kontima, vodi kao zaduženje odgovarajućeg subanalitičkog ili analitičkog konta, u okviru konkretnog sintetičkog konta. Svaka nabavka finansijske imovine knjiži se tako što se zaduži konkretni subanalitički ili analitički konto, čime se automatski obuhvataju i promene na sintetičkim kontima, grupama, kategorijama i klasi. Na primer, kupovina dugoročnih domaćih

Prikazane promene u fusnoti govore samo o izmenama u strukturi finansijske imovine, tako što se neki oblici te imovine smanjuju a drugi u istoj nominalnoj vrednosti povećavaju. Međutim, preko pojedinih oblika finansijske imovine prikazuje se ekonomska komunikacija sa svim drugim oblicima imovine unutar budžetskog sistema, ali, isto tako, i sa spoljnim poslovnim svetom. Uzmimo za primer najprostije oblike takve komunikacije kao što su plaćanje obaveza dobavljačima, naplata potraživanja od kupaca, ili od dužnika iz osnova datih kredita, i sl.

U okviru finansijske imovine ili vezano za nju, u budžetskim aktivnostima mogu se javiti brojne i raznovrsne nelegalne odnosno nezakonite radnje. Zapravo, najveći broj nezakonitih aktivnosti je, na neki način, vezan za finansijsku imovinu. Kako je ranije navedeno, još u pripremnim radnjama za izradu budžeta direktnih i indirektnih korisnika budžetskih sredstava i finansijskih planova organizacija za obavezno socijalno osiguranje, moguće je za neke potrebe, odnosno na nekim budžetskim pozicijama, planirati više sredstava nego što je potrebno, pa se tako stvaraju mogućnosti i prostor da se sredstva za neke poslove, odnosno određeni rashodi, isplate u većem obimu od neophodnih, odnosno stvarno potrebnih, i da se preko takve isplate u dogovoru sa primaocem novca izvrši zloupotreba sredstava budžeta. Prilikom isplata za bilo koju nabavku finansijske imovine, ili prilikom naplata za prodatu finansijsku imovinu, mogući su razni oblici zloupotrebe. Tako, prilikom kupovine hartija od vrednosti, o kojoj god vrsti tog oblika imovine da se radi — domaćim dugoročnim i kratkoročnim hartijama od vrednosti, stranim dugoročnim i kratkoročnim hartijama od vrednosti, ugovaranju kamata, rokova i načina naplate dugoročnih i kratkoročnih domaćih i stranih kredita, za potrebe budžeta i sl. — moguće su raznovrsne zloupotrebe. U svim tim slučajevima i transakcijama mogući su razni oblici nezakonitih aktivnosti od strane pojedinaca ili grupa koji imaju moć operativnog odlučivanja ili uticaja na donošenje odluka. Kada

hartija od vrednosti knjiži se tako što će se zadužiti subanalitički konto *11111 Nabavka domaćih dugoročnih hartija od vrednosti*, a odobriti subanalitički konto *12111 Žiro-račun*. Prema tome, nastala je promena na jednoj poziciji dugoročne finansijske imovine, njenim zaduženjem i uvećanjem, i promena na drugoj poziciji, kratkoročne finansijske imovine, njenim odobrenjem i smanjenjem. Uzmimo drugi primer, izvršenu nabavku dugoročne strane finansijske imovine, odobrenjem dugoročnog kredita, takođe za gotov novac, prethodno konvertovan iz domaćih u strana novčana sredstva, i koji se nalazi na deviznom računu, što je normalan postupak, ili se novac nastao iz nekih poslovnih operacija nalazi na deviznom računu u stranim bankama. U tom slučaju knjigovodstveno registrovanje poslovne operacije sprovedo bi se na sledeći način: zadužio bi se subanalitički konto *112211 Krediti stranim vladama*, a odobrio subanalitički konto *121412 Devizni račun kod banaka u inostranstvu*. Promena je i u ovom slučaju nastala u okviru (konta) unutar klase *100000 Finansijska imovina*. Prikazani primeri pokazuju promene samo u okviru jedne klase: *100000 Finansijska imovina*, tako što se stanje na jednom kontu povećava, njegovim zaduženjem, a na drugom smanjuje, njegovim odobrenjem. Treba istaći da konta klase *100000 Finansijska imovina* komuniciraju, u knjigovodstvenom smislu, kako sa kontima unutar ove klase, tako i sa kontima gotovo svih drugih klasa, o čemu će biti reči u konkretnim primerima na drugim mestima.

se kupuju hartije od vrednosti i ugovaraju kreditni poslovi, poznati su brojni slučajevi ugovaranja nižih kamata koje će se naplatiti prilikom realizacije hartija od vrednosti, ugovorene ispod realnih kamata, od onih koje su se mogle postići u momentu njihove kupovine na novčanom tržištu. Tu je zatim i ugovaranje nepovoljnih rokova, visine kamate i drugih uslova za odobrene i date kredite, kupovina hartija od vrednosti sa nepovoljnim rokovima realizacije, ili čak kupovina hartija od vrednosti na domaćem ili stranom novčanom tržištu, za koje se sa velikim stepenom sigurnosti moglo zaključiti da se neće moći naplatiti o roku. Takođe, veoma bitno je i obezbeđivanje adekvatnih sredstava kojima se garantuje sigurnost za urednu naplatu datih kredita ili drugog oblika potraživanja za plasirana sredstva.

Na drugoj strani, raznovrsne zloupotrebe moguće su i kada je u pitanju prodaja vlastitih dugoročnih i kratkoročnih hartija od vrednosti, na domaćem i stranom novčanom tržištu, prilikom preciziranja uslova koji se unose u ugovore sa domaćim ili stranim kreditorima, za kredite koji se koriste za potrebe budžeta. Kada je u pitanju prodaja vlastitih hartija od vrednosti, mora se voditi računa o postizanju najpovoljnijih uslova u trenutku njihove prodaje na novčanom tržištu, i adekvatnom načinu obezbeđivanja priliva kvalitetnog novca od takve prodaje⁴⁵⁶, vezano kako za njihovu prodaju na finansijskom tržištu, tako i za visinu kamata koje se plaćaju na prodatu vrednost (glavnicu) hartija od vrednosti, za koje je povoljnija što niža kamata (plaća se uz obavezni otkup hartija od vrednosti, od strane države koja ih je lansirala i iznela na novčano tržište). Isto tako, kao oblik privremenog ili dugoročnog obezbeđivanja efektivnih novčanih sredstava, država koristi razne oblike zajmova, bilo da se radi o kratkoročnim kreditima za likvidnost ili pokriće tekućeg budžetskog deficita, bilo o zajmovima za pribavljanje potrebnih finansijskih sredstava za to pokriće, a njihovom vraćanju u sledećoj ili narednim godinama. Država se, takođe, zadužuje, za obezbeđenje sredstava za finansiranje velikih investicionih projekata i infrastrukturnih objekata i sl., kod stranih banaka, stranih vlada, ili kod domaćih banaka i stanovništva (narodni zajmovi). Kada se radi o ovim oblicima pribavljanja sredstava države, ona to čini zaduživanjem zvaničnih državnih institucija i njenih organa, od domaćih ili stranih banaka, odnosno putem međunarodnog tržišta novca. Poznato je da se kod takvih kreditnih aranžmana, pošto se najčešće radi o angažovanju velikih svota novca, korišćenje sredstava kredita uslovljava ispunjenjem brojnih uslova pre njegovog stavljanja u operativnu upotrebu, kao što je priprema raznovrsne dokumentacije (programa i projekata i dr.), obezbeđenje odgovarajućih garancija, pribavljanje valjanih dokaza o obezbeđenju vlastitih sredstava, ako je to uslovljeno ugovorom o dobijanju i korišćenju kredita i sl. Takođe, korišćenje nekih tranši kredita može biti uslovljeno i

⁴⁵⁶ Može se, na ovom mestu, postaviti pitanje: *Šta je to kvalitetan novac?* Odgovor je prilično složen, jer se u današnjim uslovima na novčanom tržištu javljaju razni surogati novca, među kojima i oni koji ne nude dovoljno sigurnosti da će novac od prodatih hartija od vrednosti biti uplaćen na račun budžeta, ili da su sredstva kojima je obezbeđen priliv novca pouzdana.

ispunjenjem određenih uslova u toku angažovanja sredstava koja se stavljaju na raspolaganje, kao što su situacije realizovanih radova kreditiranog programa ili projekta, overene od nadležnog kontrolnog organa, dokazi o striktnom poštovanju ulaganja sredstava, eventualnom ispunjenju nekih uslova koje je investitor prihvatio prilikom dobijanja kredita (izgradnja ili dovođenje u funkciju infrastrukture i sl.).

Kada god su u pitanju nabavke novčanih sredstava, iz raznih oblika kredita ili od plasmana hartija od vrednosti, bitno je da se zajmoprimcima obezbede valjane i što jeftinije garancije, kako bi se za takve nabavke novca platile što niže kamate i ostali troškovi kredita. Isto tako, značajno je da se obezbede što povoljniji rokovi za vraćanje pozajmljenih sredstava, za koje se nastoji da se prilagode mogućnostima zajmoprimca da vrati pozajmljena sredstva, bez poremećaja u svojoj likvidnosti ili normalnom funkcionisanju budžetskih institucija. S druge strane, kada se država ili njene institucije javljaju kao kreditori ili kreatori plasiranih dugoročnih ili kratkoročnih hartija od vrednosti, mora se na prvom mestu voditi računa o tome da se adekvatnim garancijama, ili drugim instrumentima obezbeđenja naplate, osigura uredno vraćanje glavnice plasiranih sredstava, a zatim i naplata kamate, kao zarade na pozajmljena sredstva. Pored toga, za plasirana vlastita novčana sredstva mora se nastojati da se obezbedi što veća kamata, i rokovi vraćanja sredstava čija neblagovremena naplata bi mogla izazvati nedostatak sredstava u budžetu, smanjenu likvidnost, pojavu budžetskog deficita, ili nemogućnost realizacije nekih neophodnih ulaganja iz budžeta. U svim ovim aktivnostima moguće su zloupotrebe, uslovljene dogovorom između pojedinaca ili više lica, od strane oba partnera koji učestvuju u dogovorima o kreditnom poslu. Jedan od čestih oblika nanošenja štete budžetu, u našim uslovima, jeste neblagovremeno iskorišćavanje odobrenih kredita i plaćanje troškova za rezervisana sredstva kreditorima za odobrene kredite. To se najčešće događa onda kada se od kreditora zahteva da što pre odobri kredit za određene, naročito velike infrastrukturne objekte. Kreditor odobri kredit, ali naše institucije, koje treba da povuku sredstva iz kredita, nisu spremne da to učine, jer ne raspolazu odgovarajućom dokumentacijom o tome da kreditna sredstva mogu da stave u funkciju realizacije programa za koje su krediti odobreni. Očigledan primer za to jeste kredit koji je Ruska Federacija odobrila za izgradnju i modernizaciju naših železnica. Nažalost, takvih primera ima mnogo. Tako, na raspolaganju su velike svote novca odobrenih iz kredita, za brojne programe koji godinama stoje neiskorišćeni, a na njih se bespotrebno plaćaju značajni troškovi za naknadu iako se sredstva ne angažuju.

Pored iznesenog, država se u brojnim slučajevima može javiti, i javlja se, kao suvlasnik u različitim vlasničkim aranžmanima i odnosima u zemlji ili inostranstvu, pri čemu se takođe mogu javiti značajne zloupotrebe, naročito u poslovima u kojima je učešće države praktično iznuđeno. Ovakve aktivnosti izražene su u fazi vlasničke transformacije naše privrede, odnosno u vremenu tranzicije i promene vlasništva društvene i državne imovine u privatnu. U tim poslovima država se javlja kao

zvanični nosilac vlasništva nad celokupnim preduzećima ili nekim njihovim značajnijim delovima; ta se imovina, u celosti ili delimično, prodaje stranim ili domaćim korporacijama ili privatnim vlasnicima, koji otkupljuju njihove akcije i postaju vlasnici ili suvlasnici — akcionari, najčešće većinski, te na taj način dobijaju pravo potpunog ili delimičnog upravljanja takvim preduzećima. U takvim uslovima su naša preduzeća, koja su privatizovana na taj način, vrlo često potcenjena pa je država prodajom dobila manje novca od stvarne vrednosti prodate celine ili dela preduzeća, čime je manje ili više oštećen budžet Republike. U ovim slučajevima se učesnici u pregovaranju oko prodaje, odnosno kupovine imovine takvih preduzeća, rukovođeni ličnim interesom, mogu dogovoriti o manjoj ceni preduzeća ili njegovog dela koji se prodaje, i tako ostvariti ličnu korist na štetu državnog budžeta. Takvi slučajevi vrlo se teško ili veoma kasno otkrivaju pa prolaze gotovo neprimećeni ili ostaju u najmanju ruku veoma zamagljeni, a naknadnim saznanjima ili sudskim procesuiranjima malo se šta može popraviti. Pored cene i ukupne vrednosti akcija u takvim kupoprodajnim aranžmanima, prisutni su i neki drugi bitni uslovi, koji se prilikom ugovaranja ovakvih prodaja preduzeća ili njihovih delova javljaju, a u kojima država gubi, a budžet biva oštećen. To su: održavanje određenog broja zaposlenih u prodatom preduzeću, obezbeđenje odgovarajućeg nivoa proizvodnje, stimulisanje od strane države radi novog zapošljavanja i slično, u čemu takođe može biti raznih nedozvoljenih radnji i postupaka između pregovarača, prilikom sklapanja ugovora i realizacije takvih aranžmana. Međutim, najveće zloupotrebe javljaju se u špekulativnim poslovima kupoprodaje preduzeća, kada se iza aranžmana krije, u stvari, kupovina određenog tržišta i uklanjanje konkurencije. Uz sve navedeno, moguće nezakonite aktivnosti vezane za budžetska sredstva najčešće se javljaju u raspolaganju gotovim novcem, prilikom raznih isplata i uplata, manipulacija deviznim, gotovinskim i drugim novčanim sredstvima, akreditivima datim avansima, plemenitim metalima i dr.

U prethodnim izlaganjima pokazali smo, u glavnim crtama, najčešće oblike mogućih nezakonitih aktivnosti vezanih za finansijsku imovinu. Međutim, gotovo sve manipulacije i bilo kojim drugim oblikom imovine prevode se preko jednog od mobilnih oblika ove imovine. Naime, u ekonomskom, a time i u računovodstvenom smislu, računi (konta) finansijske imovine komuniciraju sa kontima svih drugih oblika imovine, prava i obaveza, pa se finansijska imovina, čiji je dobar deo pogodan za najraznovrsnije transformacije i transakcije, javlja kao posredan oblik u koga se pretvaraju svi drugi imovinski oblici i u koga se, isto tako, mogu pretvoriti i sami finansijski imovinski kvaliteti manjeg stepena mobilnosti. Zato ćemo u nastavku izlaganja pažnju posvetiti upravo ekonomskim komunikacijama između pojedinih oblika budžetske imovine, prava i obaveza. Prikazani primeri jasno pokazuju način na koji se neke nezakonite radnje mogu odvijati; nepotrebno je ulaziti u potankosti, kako se ne bi zamaglila suština.

U ovu vrstu budžetske imovine ubrajaju se i aktivna vremenska razgraničenja, koja predstavljaju neke unapred plaćene izdatke ili rashode koji će u obračunskom smislu sigurno nastati u budućem vremenu, a plaćeni su unapred.⁴⁵⁷ Tako se deo budžetske imovine korisnika budžetskih sredstava neko vreme nalazi kod nekog partnera koji će steći vlasništvo nad njima u datom budućem periodu. Dakle, partner kod koga se nalazi deo unapred uplaćenih sredstava datog budžetskog korisnika nema obavezu da ta sredstva vrati oficijelnom vlasniku, već samo da ih obračuna kao izmirenje obaveze vlasnika u datom trenutku, kada obaveza, shodno ugovoru ili propisu, dospe za izmirenje.

Na kraju, neophodno je istaći da sama činjenica da u budžetskim aktivnostima i službama, koje se bave izradom predloga i realizacijom budžeta, postoji tako veliki broj kontrolnih organa (interna kontrola, interna revizija, inspeksijske službe, mnoge kontrolne aktivnosti u lancu operativnog obavljanja budžetskih aktivnosti vezanih za pribavljanje i trošenje budžetskih sredstava, i eksternih kontrolnih organa) govori o tome da su gotovo sve budžetske aktivnosti rizične i da u svima njima može doći do kršenja odgovarajućih pravila, nezakonitog ponašanja i zloupotreba, koje budžetu nanosi štetu.

7.3. Nezakonite radnje sa budžetskim obavezama

Obaveze predstavljaju pokazatelj vrednosti tuđe imovine kod budžetskog korisnika, koja je nastala iz njegovih poslovnih aktivnosti, i za koju postoji obaveza da se njenom vlasniku ili korisniku stavi na raspolaganje u određenom vremenu, kako bi se mogla upotrebiti, shodno njenoj nameni. Obaveze korisnika budžetskih sredstava vode se u budžetskom računovodstvu u okviru klase *200000 Obaveze*. U ovoj klasi obaveze se vode u okviru kategorija: *210000 Dugoročne obaveze*, *220000 Kratkoročne obaveze*, *230000 Obaveze po osnovu rashoda za zaposlene*, *240000 Obaveze po osnovu ostalih rashoda, izuzev rashoda za zaposlene*, *250000 Obaveze iz poslovanja* i *290000 Pasivna vremenska razgraničenja*. U okviru kategorije *210000 Dugoročne obaveze*, postoji nekoliko grupa, i to: domaće dugoročne obaveze, strane dugoročne obaveze, dugoročne obaveze po osnovu datih garancija, u okviru kojih se na odgovarajućim sintetičkim, analitičkim i subanalitičkim kontima obaveze vode grupno ili pojedinačno, sve dok se ne izmire. Kategorijom *2200000 Kratkoročne obaveze*, obuhvaćene su: kratkoročne domaće obaveze, kratkoročne strane obaveze, kratkoročne obaveze po osnovu garancija.

Domaće dugoročne i kratkoročne obaveze najčešći su oblik obaveza budžetskih korisnika i nastaju iz poslovnih odnosa sa eksternim poveriocima u zemlji. Kod nastanka i izmirivanja ove vrste obaveza najviše dolazi do raznovrsnih manipulacija i

⁴⁵⁷ Aktivna vremenska razgraničenja vode se u okviru budžetske kategorije budžetskog kontnog plana *130000*, grupe *131000*, na sintetičkim kontima *131100*, analitičkim kontima *131110* i subanalitičkim kontima *131111*.

nezakonitih radnji. Kada se radi o nastanku domaćih dugoročnih i kratkoročnih obaveza, po osnovu emitovanja dugoročnih i kratkoročnih hartija od vrednosti ili obaveza po osnovu dugoročnih i kratkoročnih kredita od ostalih nivoa vlasti ili od domaćih javnih institucija, domaćih banaka, ostalih domaćih kreditora, od stanovništva u zemlji, obaveza po osnovu finansijskih derivata i lizinga, gotovo uvek se radi o tome da su odnosi između kreditora i konkretnog korisnika budžetskih sredstava regulisani ugovorima, u koje se pored visine kamate, rokova i načina vraćanja kredita, ugrađuju i druge bitne klauzule od kojih zavisi realizacija kredita i način njegove otplate. Pošto je o ovoj vrsti obaveza dovoljno rečeno u okviru klase *100000 Finansijska imovina*, nema potrebe da se na ovom mestu tim oblikom obaveza detaljnije bavimo. Međutim, potrebno je ukratko remizirati do sada iznete činjenice. Naime, prilikom ugovaranja dugoročnih kreditnih aranžmana, u jednom broju slučajeva, na primer kada se radi o bankarskim kreditima, moguće je da se predstavnici korisnika kredita i kreditora dogovore o raznim oblicima nelegalnih aktivnosti, kako u pogledu visine kredita i kamata, tako i u pogledu rokova otplate kredita i sredstava za obezbeđenje njegovog vraćanja, kao i drugih troškova.

Pored domaćih, veoma značajne su i strane dugoročne i kratkoročne obaveze, nastale po osnovu pozajmljenih stranih novčanih sredstava za potrebe budžetskih aktivnosti. U dugoročne strane obaveze spadaju: dugoročne obaveze po osnovu emitovanih hartija od vrednosti, obaveze po osnovu dugoročnih kredita od stranih vlada, obaveze po osnovu dugoročnih kredita od multilateralnih institucija, obaveze po osnovu dugoročnih kredita od stranih poslovnih banaka, obaveze po osnovu dugoročnih kredita ostalih stranih kreditora i dugoročne obaveze po osnovu stranih finansijskih derivata. Ove obaveze vode se u okviru grupe računa u budžetskom kontnom planu *212000 Strane dugoročne obaveze*, na odgovarajućim sintetičkim, analitičkim i subanalitičkim kontima, koja pripadaju toj grupi.

Kod ove vrste obaveza, kako je ranije navedeno, moguće su razne manipulacije i nezakonite radnje, u vezi sa: visinom kamate koja se plaća na obaveze po tako pribavljenim sredstvima, rokovima vraćanja pribavljenih sredstava, garancijama kojima se obezbeđuje uredno vraćanje glavnice, isplata kamata i drugim troškovima vezanim za pribavljanje sredstava na ovaj način. Nezakonite radnje kreiraju i realizuju predstavnici stranih kreditora i zajmoprimca, na ranije iznesen način.

Inostrana sredstava plaćanja često se pribavljaju na kratak rok, pozajmljivanjem i drugim oblicima zaduživanja, putem ulaska u različite kratkoročne obaveze. U strane kratkoročne obaveze uvrštene su: kratkoročne strane obaveze po osnovu emitovanih kratkoročnih hartija od vrednosti, izuzev akcija, obaveze po osnovu kratkoročnih kredita od stranih vlada, obaveze po osnovu kratkoročnih kredita od multilateralnih institucija, obaveze po osnovu kratkoročnih kredita od stranih poslovnih banaka, obaveze po osnovu kratkoročnih kredita od ostalih stranih kreditora i kratkoročne obaveze po osnovu stranih finansijski derivata. Ove obaveze vode se u poslovnim evidencijama u okviru grupnog računa

budžetskog kontnog plana *222000 Kratkoročne strane obaveze*, na sintetičkim, analitičkim i subanalitičkim računima u okviru te grupe. Kao i kod stranih dugoročnih obaveza, i kod nastanka kratkoročnih stranih obaveza moguće su iste ili veoma slične manipulacije i pojava nezakonitih aktivnosti, uspostavljanjem sprege između predstavnika kreditora i zajmoprimca.

Poseban oblik obaveza su dugoročne obaveze po osnovu garancija koje se vode u poslovnim evidencijama na grupi konta budžetskog kontnog plana *231000 Dugoročne obaveze po osnovu garancija*, na sintetičkim analitičkim i subanalitičkim kontima ove grupe. Kako se garancijama obezbeđuje uredno izmirenje kratkoročnih obaveza, obaveze po ovom obliku garancija vode se u poslovnim evidencijama u okviru sintetičke grupe *223000 Kratkoročne obaveze po osnovu garancija*, na određenim kontima ove grupe. Kada se radi o obavezama po osnovu garancija, trebalo bi imati u vidu činjenicu da su ovakve obaveze propisima precizno regulisane i da u slučaju neizmirenja obaveze od strane dužnika, za koga je data garancija, nju poverilac automatski pušta na izvršenje, odnosno na naplatu od garanta.

Prema tome, za realizaciju garancije nije potrebno voditi nikakav spor pred sudom, već se ona realizuje podnošenjem na naplatu nadležnoj instituciji za platni promet. Stoga prilikom izdavanja garancije nekom partneru, za čiju aktivnost je zainteresovan određeni korisnik budžetskih sredstava, mora biti prisutan visok stepen opreznosti, uz prethodnu kompleksnu proveru kreditne i platežne sposobnosti dužnika, za koga se garantuje uredno izmirenje duga. Takva opreznost potrebna je stoga što garant može biti neprijatno iznenađen ukoliko dužnik nije kreditno sposoban i ako nema ubedljivu sposobnost izmirenja svojih obaveza, pokrivenih garancijom.

Slične obavezama po osnovu izdatih garancija jesu i obaveze po osnovu izdatih dugoročnih domaćih menica koje se vode na analitičkim i subanalitičkim kontima, u okviru sintetičkog konta *211800 Dugoročne obaveze po osnovu domaćih menica*, koje mogu biti sopstvene, i avalirane (njima avalista garantuje da će dug koji se obezbeđuje menicom biti blagovremeno izmiren). Na taj način avalista, praktično, prihvata obavezu da izmiru dug ukoliko to ne učini glavni dužnik. Isto tako, za izmirenje kratkoročnih obaveza dužnik izdaje kratkoročne domaće solo ili avalirane menice, s tim što je rok za njihovu naplatu kraći od prethodno opisanih. Obaveze po osnovu kratkoročnih menica vode se na analitičkim i subanalitičkim kontima sintetičkog konta *221800 Kratkoročne obaveze po osnovu domaćih menica*. Kada su u pitanju razni oblici izdavanja garancija ili avaliranja menica drugim institucijama ili poslovnim partnerima, moguća je sprega između predstavnika korisnika budžetskih sredstava — garanta i dužnika čije izmirenje duga se garantuje, a time i određene nezakonite aktivnosti jednih i drugih. Te se radnje ogledaju u dogovoru o tome da li da se garancija izda ili da se to ne učini, ili pak da se menica kojom se garantuje izmirenje duga avalira, ili da se to ne prihvati. Iza izdavanja garancija ili avaliranja menica mogu stajati i određeni troškovi o kojima se, takođe, sačinjavaju dogovori.

Imajući u vidu činjenicu da su u izlaganjima o finansijskoj imovini, u okviru klase *100000 Finansijska imovina*, na određeni način razmatrane obaveze po prodanim dugoročnim i kratkoročnim hartijama od vrednosti i po primljenim dugoročnim i kratkoročnim kreditima i datim garancijama, na ovom mestu potrebno je obrazložiti zašto je to učinjeno. Naime, pošlo se od toga da su ove obaveze najdirektnije vezane za finansijsku imovinu, kao i obaveze po datim garancijama stranim institucijama i poslovnim partnerima, za njihova potraživanja od naših korisnika budžetskih sredstava, koje su vezane za finansijsku imovinu, jer su utemeljene na određenim pravima iz finansijske imovine domaćih i stranih institucija. Smatrali smo da će se tako najjasnije pokazati njihove sličnosti i razlike. Veza između datih i primljenih kredita, garancija, menica i nekih drugih oblika obaveza i potraživanja sa finansijskom imovinom ogleda se i u tome što se ovi oblici potraživanja i obaveza u datom momentu automatski mogu pretvoriti u određeni oblik finansijske imovine, tako što se ta imovina povećava, ili pak uzrokuje njeno smanjenje, isplatama obaveza.

7.3.1. Manipulacije u vezi s rashodima za zaposlene

Kod korisnika budžetskih sredstava, direktnih i indirektnih, u raznim državnim institucijama i drugim oblicima organizovanja državnih i društvenih poslova, zaposlen je veliki broj radnika, koji po osnovu rada i po raznim drugim osnovama vezanim za radni odnos, ostvaruju brojna prava. Ta prava podrazumevaju određene materijalne, odnosno novčane izdatke iz budžetskih sredstava ili izdatke po osnovu obaveznog socijalnog osiguranja. Vezano za ta prava i izdatke za njihove isplate angažuju se značajna budžetska sredstva o čijoj se upotrebi i trošenju posebno mora voditi računa. Naime, upravo tamo gde se angažuju veliki iznosi sredstava, veće su i mogućnosti za različite oblike manipulacija, pošto su uslovi za otkrivanje takvih aktivnosti nepovoljni, a prilike da nezakonite radnje ostanu neotkrivene veće. Mogućnosti za prikrivanje nezakonitih aktivnosti utoliko su veće, ukoliko interni budžetski kontrolni organi ne obavljaju valjano svoj posao. U takvim okolnostima, kod pojedinaca ili organizovanih grupa javlja se zainteresovanost za različite oblike nezakonitih aktivnosti, radi sticanja lične koristi. Imajući u vidu činjenicu da se budžetska sredstva troše i isplaćuju zaposlenima na brojnim lokacijama i da postoji veliki broj nalogodavaca za raznovrsne oblike isplata, i mogućnosti za nezakonite aktivnosti rastu.

Obaveze po osnovu rashoda za zaposlene vode se u budžetskom računovodstvu u okviru kategorije *230000 Obaveze po osnovu rashoda za zaposlene*, budžetskog kontnog plana, dok se obaveze za plate i dodatke, kao najobimniji oblik izdataka po osnovu rashoda za zaposlene, vode u ovom računovodstvu u okviru grupnog konta budžetskog kontnog plana *231000 Obaveze za plate i dodatke*, na odgovarajućim kontima te grupe. Na tim kontima registruju se: obaveze za neto plate i dodatke, obaveze po osnovu poreza na plate i dodatke, obaveze po osnovu doprinosa za penzijsko i invalidsko osiguranje na plate i

dodatke, obaveze po osnovu doprinosa za zdravstveno osiguranje na plate i dodatke i obaveze po osnovu doprinosa za nezaposlenost na plate i dodatke. Vezano za rashode za zaposlene, pored plata i dodataka, i izdataka vezanih za njih, postoji i niz drugih obaveza prema zaposlenim, koje se isplaćuju iz budžetskih sredstava. Tu se svrstavaju: obaveze po osnovu raznovrsnih naknada koje se isplaćuju zaposlenima i raznih poreza, doprinosa i drugih plaćanja po osnovu tih naknada, koja se vode u okviru sintetičke grupe računa budžetskog kontnog plana 232000 *Obaveze po osnovu naknada zaposlenima*, na kontima u okviru te grupe; obaveze za nagrade i ostale posebne rashode i raznovrsne isplate, koje se obračunavaju i plaćaju na nagrade i ostale posebne rashode, vode se u okviru sintetičke grupe budžetskog kontnog plana 233000 *Obaveze za nagrade i ostale posebne rashode*, na odgovarajućim kontima te grupe; obaveze po osnovu socijalnih doprinosa na teret poslodavca i raznih izdataka koji se obračunavaju i plaćaju na teret poslodavca, evidentiraju se u okviru sintetičke grupe budžetskog kontnog plana 234 000 *Obaveze po osnovu socijalnih doprinosa na teret poslodavca*, na kontima te grupe; obaveze po osnovu naknada u naturi i raznih isplata poreza i doprinosa, koji se isplaćuju na neto vrednost ovakvih naknada, i evidentiraju se u poslovnim knjigama u okviru sintetičke grupe računa 235000 *Obaveze po osnovu naknada u naturi*, na kontima u okviru ove grupe; obaveze po osnovu socijalne pomoći zaposlenima i razni porezi, doprinosi i dr., koji se obračunavaju i plaćaju na neto iznos ovakve pomoći, one se registruju na sintetičkoj grupi računa budžetskog kontnog plana 236000 *Obaveze po osnovu socijalne pomoći zaposlenima*, na određenim kontima te grupe; obaveze po osnovu službenih putovanja u zemlji i inostranstvu i usluga po ugovoru, i troškovi vezani za isplate poreza, doprinosa i drugih davanja, po osnovu tih isplata, koje se registruju u budžetskom knjigovodstvu, u okviru sintetičke grupe budžetskog kontnog plana 237000 *Službena putovanja i usluge po ugovoru*, na propisanim kontima te grupe; obaveze po osnovu poslaničkih dodataka i troškova poreza doprinosa i drugih izdataka, koji se plaćaju po tom osnovu, i registruju se u poslovnim knjigama u okviru sintetičke grupe 238000 *Obaveze po osnovu poslaničkih dodataka*, na kontima u toj grupi; obaveze po osnovu sudijskih dodataka i troškova koji se obračunavaju i plaćaju vezano za te obaveze, koje se evidentiraju u knjigovodstvu na sintetičkoj grupi računa 239000 *Obaveze po osnovu sudijskih dodataka*, na odgovarajućim kontima.

Kada su u pitanju obaveze po osnovu rashoda za zaposlene, prethodna izlaganja pokazuju da se radi o širokom spektru izdataka i to onih koji predstavljaju lična primanja i izdatke iz budžetskih sredstava za njih, i onih koji čine razne obaveze koje se obračunavaju i isplaćuju na izdatke koji imaju karakter ličnih primanja pojedinih zaposlenih lica. Kada su u pitanju razni oblici manipulacija i nezakonitih radnji koje se vezuju za obaveze po osnovu rashoda za zaposlene, one su isključivo vezane za lične isplate: plate, naknade, nagrade i ostale posebne

rashode, obaveze po osnovu socijalne pomoći, za izdatke za službena putovanja, usluge po ugovoru i obaveze po osnovu poslaničkih i sudijskih dodataka.

Nezakonite aktivnosti najčešće se vezuju za plate i dodatke, tako što se na platnim spiskovima zadržavaju lica koja su prekinula radni odnos sa budžetskom institucijom, u platne spiskove ubacuju se lica koja uopšte nisu zaposlena, umetno se povećavaju zbrojevi platnih lista i slično, ili se u naloge za isplatu unose dodaci za koje ne postoji zakonski osnov itd. Nakon toga, fiktivno uneseni iznosi uplaćuju se na tekuće ili žiro-račune lica koja su takve radnje kreirala ili na račune njihovih poznanika i prijatelja sa kojima je dogovoreno da podignu tako uplaćeni novac i dele ga sa isplatiocem. Isto tako, kod svih drugih isplata koje su vezane za lična primanja moguća su fiktivna povećavanja iznosa koji se isplaćuju, pa se razlika između stvarnog i obračunatog iznosa prisvaja od strane lica koje je vršilo obračun i isplatu. U tome su najčešći predmet manipulacije razni oblici naknada zaposlenima, nagrade i ostali posebni rashodi, socijalna pomoć zaposlenima, a naročito obračuni i isplate vezani za putne troškove, službena putovanja i ugovore o delu, te obračuni i isplate poslaničkih i sudijskih dodataka. Kod obračuna i isplata plata i dodataka, nezakonite aktivnosti mogu biti vezane za velike svote novca i u njima mogu biti angažovane grupe službenika koje rade na obračunima i isplatama ove vrste izdataka. Kod ostalih oblika ličnih izdataka, o kojima je bilo reči, u pitanju su manje svote novca koje se isplaćuju, manji su spiskovi koji se prave po odgovarajućim rešenjima ili nalogima, pa ih je zato lakše kontrolisati. Usled toga takve su isplate manje privlačne, jer je rizik od otkrivanja veći.

7.3.2. *Nezakonite aktivnosti vezane za ostale budžetske rashode*

Obaveze vezane za ostale budžetske aktivnosti veoma su raznovrsne, kako u pogledu visine sredstava koja se angažuju za njihovo izmirivanje, tako i po načinu nastanka takvih obaveza i načinu njihovog izmirivanja. Pri tome, najčešće se radi o obavezama vezanim za jednu budžetsku godinu, ali ima i onih koje se izmiruju u više budžetskih perioda. U nastavku, obradićemo karakteristične obaveze pri čijem izvršavanju se mogu otvoriti mogućnosti za različite oblike manipulacija. To su obaveze koje se u budžetskom računovodstvu vode u okviru kategorije *240000 Obaveze po osnovu ostalih rashoda, izuzev rashoda za zaposlene*. U ovu kategoriju izdataka ubrajaju se obaveze koje se u budžetskom knjigovodstvu evidentiraju na kontima budžetskog kontnog plana u okviru sintetičke grupe *241000 Obaveze po osnovu otplate kamata i pratećih troškova zaduživanja*, na kontima u okviru te grupe. U obaveze za otplatu kamata u zemlji spadaju: obaveze po osnovu otplate kamata na domaće dugoročne kredite, po osnovu otplate kamata na kratkoročne domaće kredite, po osnovu otplate kamata na domaće dugoročne hartije od vrednosti, po osnovu otplate kamata na domaće kratkoročne hartije od vrednosti, po osnovu otplate kamata domaćinstvima u zemlji, po osnovu otplate kamata na domaće finansijske derivate i obaveze po osnovu otplate kamata na menice. S druge

strane su obaveze za otplatu kamata inostranim institucijama i partnerima u koje se ubrajaju: obaveze po osnovu otplate kamata na kratkoročne strane hartije od vrednosti, kamata na dugoročne strane hartije od vrednosti, po osnovu otplate kamata stranim vladama, otplate kamata izvozno-uvoznim i poslovnim bankama, po osnovu otplate kamata multilateralnim institucijama i drugim stranim kreditorima, i otplate kamata na strane finansijske derivate, otplate kamata po garancijama i obaveze otplata po osnovu pratećih troškova zaduženja.

U vezi s napred navedenim obavezama, mogućnosti manipulisanja i pojava nezakonitih aktivnosti znatno su manje, zato što je te obaveze komplikovano pretvoriti u novčana sredstva kojima se može nekontrolisano raspolagati, odnosno koje je moguće zloupotrebiti od strane pojedinaca ili grupa. Tako da bi se nenamenske i pogrešno usmerene isplate nezakonito upotrebile. Međutim, i pored toga poznati su slučajevi da se kamate ne isplate poveriocu već se sredstva namenjena uplate na neki posebno otvoren račun, odakle se njima može manipulirati na nelegalan način. Međutim, za takve aktivnosti potrebna je sprema između predstavnika dužnika i poverioca, jer, ako nema dogovora, poverilac će da reaguje ako mu isplata kamata u tačno određenom iznosu ne stigne na vreme. Takođe, kamate koje se isplaćuju poveriocu mogu se obračunati i isplatiti u manjem iznosu od ugovorenog, ali je i za te radnje neophodna sprema predstavnika poverioca i dužnika koji sprovodi operaciju. Pored obračuna nižih, moguće su i isplate kamata viših od ugovorenih, ili na drugi način regulisanih; tada nakon dobijene uplate operaciju nezakonite radnje sprovodi, po dogovoru, poverilac. Najveća mogućnost za manipulacije kamatama pruža se kada su u pitanju obaveze za otplatu kamata domaćinstvima, koje su dosta retke, pošto domaćinstva samo u izuzetnim slučajevima zajme novac budžetskim institucijama, npr. putem narodnih zajmova. Te mogućnosti su značajne zato što je u tim kreditnim odnosima, pa i prilikom obračuna kamata, njihove visine i rokova isplate, kontrola najmanje prisutna, a pored toga, domaćinstva u principu ne mogu kompetentno da kontrolišu obračunatu i isplaćenu kamatu.

Veoma značajan vid obaveza koje se izmiruju iz budžetskih sredstava jesu obaveze po osnovu subvencija. One su značajne zbog svoje namene jer se isplaćuju za razne oblike stimulacija određenim delatnostima, kako bi ove svoju aktivnost unapredile. Takođe, subvencije se daju za razvoj određenih privrednih i drugih delatnosti, kada su u pitanju javna preduzeća čija delatnost ima širi društveni značaj, te kako bi stanovništvu pružala što kvalitetnije usluge, uz podnošljive cene. Subvencije na taj način dobijaju karakter instrumenta zaštite socijalne sigurnosti građana. Obaveze po osnovu subvencija u budžetskom računovodstvu vode se u okviru sintetičke grupe budžetskog kontnog plana 242000 *Obaveze po osnovu subvencija*, na odgovarajućim kontima te grupe. U ovu kategoriju obaveza ubrajaju se: 1) obaveze po osnovu subvencija nefinansijskim preduzećima, kao što su tekuće obaveze prema: javnom gradskom saobraćaju, javnom železničkom saobraćaju, vodoprivredi, poljoprivredi, kao i obaveze po osnovu kapitalnih subvencija ovim preduzećima, iz čega proističe

zaključak da ta preduzeća dobijaju subvencije po dva moguća osnova, i to za tekuće poslovanje i za kapitalna ulaganja; 2) obaveze po osnovu subvencija privatnim finansijskim preduzećima, u koje se svrstavaju obaveze po osnovu tekućih subvencija: poslovnim i trgovačkim bankama, ostalim finansijskim preduzećima, obaveze po osnovu kapitalnih subvencija privatnim finansijskim preduzećima, odnosno poslovnim i trgovačkim bankama, ostalim privatnim preduzećima, javnim finansijskim ustanovama, obaveze po tekućim i kapitalnim subvencijama NBS i drugim.

Kada je u pitanju ovaj oblik budžetskih obaveza, radi se o prilično širokom spektru raznovrsnih korisnika subvencija. Isto tako, u pitanju su i veliki iznosi sredstava koja se za ove namene angažuju iz budžeta. Imajući u vidu činjenicu da su ovakve podsticajne intervencije države u ekonomskoj sferi života gotovo stalan oblik promenljivih obaveza koje se finansiraju iz budžeta, sticanje prava na subvencije i način njihove isplate, zakonom i drugim propisima precizno je regulisano. Međutim, i pored toga, dešavaju se razni oblici manipulacija i nezakonitih radnji u vezi s ovim oblikom budžetskih izdataka. Nezakonite aktivnosti u ostvarivanju prava na subvencije inspirisane su prvenstveno aktivnostima njihovih korisnika ili su oni, u najmanju ruku, njihovi realizatori. Te manipulacije u neposrednoj su vezi s utvrđivanjem osnova za dobijanje subvencija, nakon čega se svi ostali postupci i procedure tome prilagođavaju, da bi se konačno dobio što viši iznos novca. Karakterističan je primer iz skorije prošlosti u Srbiji, kada su, na osnovu pogrešno ili fiktivno utvrđenog prava za isplatu subvencija za veštačko đubrivo, za koje nije postojao zakonski osnov, neosnovano isplaćene velike svote novca, o čemu se vodi postupak kod nadležnog suda. Ovaj očigledni primer pokazuje koliko su subvencije — kao oblik državne intervencije u stimulisanju pojedinih privrednih i drugih aktivnosti od vitalnog društvenog interesa — podložne zloupotrebama i kako se ovaj instrument ekonomske politike istovremeno može obesmisлити. Zbog toga subvencije često postaju kanal za razne oblike nezakonitog odliva budžetskih sredstava u ruke pohlepom opčinjenih pojedinaca ili grupa. Takve i slične mogućnosti otvaraju se, pored poljoprivrede, o čemu je napred bilo reči, i u gotovo svim ostalim delatnostima i aktivnostima, kojima se putem subvencija stimuliše njihov razvoj. S obzirom na to da se veliki iznosi subvencija usmeravaju na poljoprivrednu proizvodnju, na primer za proizvodnju mleka, mesa, za razvoj određenih voćarskih i povrtarskih kultura, razvoj određenih vrsta stočarstva i dr., u ovoj se grani otvaraju velike mogućnosti za razne oblike manipulacija. Takođe, i u drugim delatnostima u koje se usmeravaju sredstva stimulacije, pored ukupnog razvoja, i za tehnološko uzdizanje nekih njihovih vitalnih delova, otvara se prostor za raznovrsne nezakonite radnje. Činjenica da se na ime subvencija usmeravaju i isplaćuju značajna budžetska sredstva i da je praćenje toka za ostvarenje prava po tom osnovu i namenskog trošenja tako dobijenih sredstva izuzetno složen posao, očigledan je signal za interne kontrolne organe u budžetskom sistemu da povećaju pozornost u vezi ostvarenja prava i isplata subvencija.

Pored subvencija, značajan odliv budžetskih sredstava vrši se i po osnovu donacija i dotacija, u koje se ubrajaju kratkoročne i kapitalne donacije stranim vladama i međunarodnim organizacijama, obaveze po osnovu tekućih i kapitalnih dotacija Crvenom krstu, i ostalim međunarodnim organizacijama, obaveze po osnovu tekućih i kapitalnih transfera na nivou Republike, teritorijalnih autonomija, gradova i opština, obaveza po osnovu tekućih i kapitalnih dotacija: organizacijama obaveznog socijalnog osiguranja, Republičkom fondu za zdravstveno osiguranje, Republičkom fondu PIO za zaposlene osiguranike, za osiguranike poljoprivrednike, za osiguranike samostalnih delatnosti, Nacionalnoj službi za zapošljavanje i drugima.

Prostor za nezakonite aktivnosti u vezi s donacijama i dotacijama, naročito kada su u pitanju neki njihovi oblici, prilično je otvoren, pa su i aktivnosti u ovoj oblasti opterećene raznovrsnim nedozvoljenim radnjama koje uzrokuju štetne posledice, jer se donirana ili dotirana budžetska sredstva ne troše racionalno niti u skladu sa stvarnim potrebama i namenom za koju su odobrena. Kao očigledan primer navodi se već opisani slučaj u vezi s nabavkom vakcina u Srbiji. I kod drugih navedenih oblika donacija i dotacija — neodmerenim usmeravanjem visokih iznosa novčanih sredstava za pojedine potrebe, po opisanom principu, nenamenskim preusmeravanjem dobijenih sredstava iz budžeta, za potrebe koje nisu u skladu sa doniranim i dotiranim sredstvima, posebno vezano za one donacije i dotacije koje se odobravaju i daju u zemlji — mogući su razni oblici nezakonitih aktivnosti. U ovim slučajevima nužno je da računovođa-forenzičar pažljivo analizira kompletnu dokumentaciju, počev od zahteva i ocene potreba za donacije i dotacije, preko donošenja odluke za njihovo odobravanje, stavljanje sredstava na raspolaganje korisniku, do njihove upotrebe, uz eventualnu procenu stručnjaka za oblast za koju je donacija ili dotacija korišćena.

Za izdatke iz budžeta karakteristične su raznovrsne obaveze za socijalno osiguranje, kako sa stanovišta prioriteta u zadovoljavanju elementarnih potreba određenih kategorija stanovništva, tako i u pogledu visine sredstava koja se usmeravaju i isplaćuju za te namene. Ove obaveze u budžetskom knjigovodstvu vode se u okviru sintetičke grupe računa budžetskog kontnog plana 244000 *Obaveze za socijalno osiguranje*, na kontima ove grupe. Za ove izdatke angažuju se sredstva za izmirenje obaveza *po osnovu prava za isplate iz budžeta*: naknada zarada osiguranicima usled privremene nesposobnosti za rad, naknada iz penzijskog osiguranja, naknada iz invalidskog osiguranja, naknada koje isplaćuje Nacionalna služba za zapošljavanje, ostalih socijalnih davanja koja se isplaćuju neposredno domaćinstvima, naknada iz socijalnog osiguranja isplaćenih neposredno pružiocima usluga zdravstvene zaštite u zemlji i inostranstvu, izdataka za brigu o penzionisanim licima, invalidima, davanja poslodavcima za usluge koje vrši Nacionalna služba za zapošljavanje, za pružanje usluga obuke preko Nacionalne službe za zapošljavanje, dotacija Republičkom fondu za zdravstveno osiguranje za doprinose za osiguranje, dotacija Republičkom fondu PIO za zaposlene osiguranike, za samostalne delatnosti

i za poljoprivrednike, za doprinose za osiguranje, za bolovanje, invalidnine, invalidnine ratnim vojnim invalidima, za porodijsko bolovanje, za naknade iz budžeta za decu i porodicu, naknade iz budžeta za slučaj nezaposlenosti, porodičnih i starosnih penzija, za slučaj smrti, za obrazovanje, kulturu, nauku i sport, naknada bivšim političkim i drugim zatvorenicima i za jednokratnu pomoć i sl.

Ovoliko nabranje prava za isplate socijalnih izdataka iz budžeta, po raznovrsnim osnovama, ne bi imalo smisla ako bi bilo u pitanju samo upoznavanje sa brojnim oblicima izdataka iz budžeta, preko socijalnog osiguranja. Međutim, cilj upoznavanja sa navedenom raznovrsnošću socijalnih izdataka na teret budžeta bio je da se sagleda širina takvih obaveza, te da se na određeni način kroz njihovu brojnost i obim sredstava koja se izdvajaju za te namene sagleda i njihov značaj. Pri tome, nastojalo se i da se kroz brojnost i obim ovakvih izdataka sagledaju i mogućnosti koje se u toj oblasti budžetskih aktivnosti otvaraju za razne oblike nezakonitih radnji. Takođe, mora se imati u vidu i činjenica da se ovakvi izdaci ostvaruju po veoma različitim osnovama, čije utvrđivanje prava na isplatu je, naročito u određenim slučajevima, dosta složeno, imajući u vidu našu praksu. S druge strane, utvrđivanje prava i organizacija isplate ovih davanja vrši se na velikom broju lokacija. U tim poslovima i u vezi s njima angažovan je veliki broj službi i pojedinaca, pa se samim tim pružaju i značajne mogućnosti za izigravanje zakonskih propisa, za raznovrsne zloupotrebe i izvršavanje različitih nezakonitih radnji.

Za isplatu izdataka i odgovarajućih plaćanja vezanih za druga prava, po osnovu socijalnog osiguranja tj. primanja korisnika, korišćenja neke usluge ili naknade za neki oblik zaštite, za svakog korisnika se utvrđuje pojedinačno pravo. Ostvarenje bilo kog prava iz osnova socijalnog osiguranja uslovljeno je obavezom korisnika da pribavi raznovrsna dokumenta od nadležnih službi i pojedinaca, kojima se obezbeđuju dokazi za utvrđivanje osnova za određeno socijalno primanje, određenu uslugu ili neki vid naknade ili zaštite. Prilikom pribavljanja takvih dokumenata, korisnici su često stavljeni pred izbor: da određenu nezakonitu naknadu daju nekom pojedincu ili grupi⁴⁵⁸ — u protivnom neće moći blagovremeno da dobiju valjana dokumenta; ako ih i dobiju, moraće dugo na njih da čekaju, čime se odlaže ostvarenje takvog prava. Nakon pribavljanja potrebne dokumentacije o tome se donosi rešenje kojim se utvrđuje konkretno pravo na socijalno primanje i njegova visina, pravo na oblik usluge, naknade ili zaštite koju će korisnik uživati u određenom vremenu, i sl.

U našoj praksi, pored raznih oblika korupcije, poznati su i različiti oblici nezakonitog prisvajanja sredstava, bilo da se radi neposredno o budžetskim sredstvima, bilo o sredstvima korisnika socijalnog osiguranja koja umesto njih primi neko drugi. Kada se radi o isplatama na štetu budžetskih sredstava, onda se iskoristi

⁴⁵⁸ Radi se o podmićivanju određenih lica ili grupa, odnosno o raznim oblicima korupcijskih radnji.

neki potencijalni korisnik prava za sredstva iz socijalnog osiguranja, za njega se pripremi sva potrebna dokumentacija, utvrdi pravo, donese rešenje o isplati ili naknadi i izvrši isplata nekom privatnom vlasniku žiro-računa, naravno u dogovoru sa njim, a zatim se sredstva podižu i koriste po nahodanju vlasnika računa i isplatioca. Pored toga, nekada se korisniku primanja po tom osnovu utvrdi pravo na veći iznos isplate iz socijalnog osiguranja od onog koji je mogao ostvariti u skladu sa odgovarajućim propisima, pa korisnik razliku između ostvarenog i realnog iznosa, ili jedan njen deo, isplaćuje službeniku koji je pravo utvrdio.

U utvrđivanju pojedinačnih prava korisnika, po osnovu socijalnog osiguranja, često se događaju kombinovani slučajevi korupcije i nezakonitog prisvajanja budžetskih sredstava, bilo da se radi o nezakonitom utvrđivanju celokupnog iznosa prava koje se ostvaruje, bilo o iznosu delimično većem od onog koji se mogao ostvariti na osnovu zakonom preciziranih uslova. Ovakvi slučajevi najčešće se događaju kada je u pitanju pravo na utvrđivanje invalidskih penzija. Npr., neosnovano se prizna pravo na invalidsku penziju, za koju nije bilo zakonskog osnova, ili se, iako postoji osnov, utvrdi veći stepen invaliditeta od realnog. Tako korisnik primanja neosnovano ostvari pravo na invalidsku penziju ili veće pravo na određeni iznos od regularnog, na teret socijalnog osiguranja, odnosno budžeta, a lice/lica koja su odlučivala o invaliditetu i praktično o pravu na invalidsku penziju nezakonito dobiju naknadu od korisnika. Na taj način, kombinovano je nezakonito ostvarenje prava na socijalno primanje i koruptivna aktivnost, odnosno primanje mita. Česte su i zloupotrebe vezane za bolovanja koja se isplaćuju na teret socijalnog osiguranja, odnosno budžeta. U ovom slučaju, bolovanja koja se isplaćuju na teret socijalnog osiguranja obračunaju se i za lica koja su bila na bolovanju i za koja je vršen regularan obračun i isplata takvih naknada, pa se nastavi sa tim i kad neko lice, ili više njih, u skladu sa zakonom, prekinu bolovanje. Ovakve aktivnosti najčešće su posledica sprege između lica u raznim preduzećima ili institucijama i lica koja rade na poslovima refundacije u službama socijalnog osiguranja. Razni slučajevi nezakonitih radnji vezani su i za utvrđivanje prava i isplate po osnovu socijalnog osiguranja, koje se vrše neposredno domaćinstvima, jer se radi o velikom broju korisnika takvih prava, te je moguće da lica koja utvrđuju osnov za takva prava i vrše isplate, u spiskove za isplatu unesu i lica koja ne postoje, ili koja nemaju pravo na takva primanja, pri čemu višak prisvajaju službenici koji vrše obračun i isplatu. Pored iznesenih mogućnosti zloupotrebe, nezakonite aktivnosti moguće su i u svim drugim slučajevima kada se radi o utvrđivanju raznih oblika prava ili naknada šteta i isplata po tom osnovu na teret socijalnog osiguranja, što uglavnom rade službenici socijalnog osiguranja zaduženi za utvrđivanje prava i isplata. Ovi i brojni slični slučajevi predstavljaju pogodan teren za nezakonite aktivnosti. Na jednoj strani, radi se o velikom broju korisnika takvih primanja, rasturenih na širokom prostoru a, s druge strane, dobar deo tih isplata vrši se posredno preko preduzeća ili institucija gde korisnici takvih primanja rade, pa su kontrola i otkrivanje eventualnih grešaka veoma složeni.

Pored budžetskih rashoda vezanih za razne oblike socijalnih izdataka, koji se isplaćuju posredno, putem institucije za obavezno socijalno osiguranje, postoje i one obaveze za izdatke iz budžeta koje se isplaćuju raznim institucijama i organizacijama neposredno iz budžetskih sredstava. Ovakvi budžetski izdaci vode se u budžetskom računovodstvu u okviru sintetičke grupe budžetskog kontnog plana 245000 *Obaveze za ostale rashode*, na kontima ove grupe. U ovu vrstu budžetskih izdataka spadaju obaveze po osnovu dotacija: nevladinim organizacijama, neprofitnim institucijama koje pružaju usluge domaćinstvima i ostalim neprofitnim institucijama, Crvenom krstu Srbije, sportskim organizacijama, verskim zajednicama, ostalim udruženjima građana i političkim strankama, privrednoj komori, privatnim i alternativnim školama i drugim; obaveze po osnovu poreza na imovinu, na korišćenje roba i usluga, obaveze po osnovu republičkih i drugih taksi, obaveze za republičke i druge novčane kazne, obaveze po osnovu poreza na dodatnu vrednost po izdatim fakturama i porezi na dodatnu vrednost po ostalim osnovama, kao i obaveze po osnovu naknade šteta.

U okviru ovakvih budžetskih izdataka manje su mogućnosti za nezakonite aktivnosti, zato što se radi o relativno manjim iznosima sredstava koje primaoci dobijaju. Pored toga, takvi izdaci se vrše u odgovarajućim institucijama, organizacijama i subjektima, koji imaju javni karakter i koji podležu obavezi da vode zvanične knjigovodstvene evidencije, usklađene sa odgovarajućim zakonskim propisima, pa su dužni da formiraju i čuvaju zvaničnu dokumentaciju i evidencije o svom materijalno-finansijskom poslovanju. Ti subjekti, isto tako, podležu sistemu redovne društvene kontrole, pa su nelegalne aktivnosti rizične jer je njihovo otkrivanje izgledno. Međutim, i pored toga, i u ovoj oblasti budžetskih izdataka događaju se nezakonite radnje, ili mogu da se dogode; za to su potrebni sprega i dogovor između isplatioca i primaoca ovog vida budžetskih davanja. Takva sprega, inicirana interesima pojedinaca ili grupa, obezbeđuje uslove da se utvrdi osnov i formira obaveza budžeta za isplatu određenog novčanog iznosa konkretnim institucijama, organizacijama, agencijama ili drugim subjektima koji obavljaju neke poslove samostalno, van budžetskih institucija, za koje je država zainteresovana. Utvrđivanje obaveze budžeta u vidu nekog iznosa sredstava, koja se isplaćuju korisniku, može biti zasnovano na neregularnoj dokumentaciji i nedovoljno argumentovano utvrđenoj potrebi za postojanjem aktivnosti takvog subjekta prema kome se formira obaveza za isplatu novca iz budžeta. U vezi s tim, događa se i da takav subjekat postoji, da on pruža određene usluge, da se bavi aktivnostima koje se finansiraju iz budžeta, ali da je potreba za formiranjem budžetske obaveze predimenzionirana, pa takav subjekat dobije više sredstava od realno potrebnog iznosa, u visini koja ne odgovara principu racionalnosti u trošenju budžetskih sredstava. Kada korisnik dobije sredstva od isplatioca, dogovoreni iznos se usmerava na odgovarajuće novčane račune, odakle se zatim podiže i troši po nahodanju isplatioca i korisnika prava.

Značajan deo budžetskih izdataka usmerava se za isplate kojima se izmiruju obaveze iz poslovanja korisnika budžetskih sredstava. Te obaveze javljaju se u vezi s raznovrsnim oblicima troškova, koji nastaju kao neophodan uslov za normalno funkcionisanje budžetskih organa i institucija, kako bi mogli korektno da izvršavaju svoje zakonom utvrđene zadatke. Obaveze iz poslovanja u budžetskom računovodstvu vode se u okviru kategorije budžetskog kontnog plana *250000 Obaveze iz poslovanja*. Obaveze korisnika budžetskih sredstava veoma su raznovrsne, zavisno od različitih osnova po kojima nastaju. One, u stvari, predstavljaju novčana potraživanja poverilaca od korisnika budžetskih sredstava, potraživanja indirektnih budžetskih korisnika i potraživanja od strane zaposlenih u budžetskim organima i institucijama. U vezi s njihovim poslovanjem nastaju: obaveze poverilaca za primljene avanse, depozite i kaucije, koje se u budžetskom računovodstvu vode u okviru sintetičke grupe računa *251000 Obaveze za primljene avanse, depozite i kaucije*, na kontima u okviru te grupe; obaveze prema dobavljačima u zemlji i u inostranstvu koje se vode u okviru sintetičke grupe *252000 Obaveze prema dobavljačima*, na odgovarajućim kontima te grupe; obaveze za izdate čekove i obveznice, koje se u poslovnim knjigama evidentiraju u okviru sintetičke grupe *253000 Obaveze za izdate čekove i obveznice*, na kontima u okviru te grupe; u ove se ubrajaju i ostale obaveze koje se u poslovnim evidencijama registruju u okviru sintetičke grupe *254000 Ostale obaveze*; njima, polazeći od sistematizacije računa u budžetskom kontnom planu na kojima se registruju, pripadaju i obaveze: prema budžetu, prema budžetskim korisnicima, preuzete obaveze iz odnosa budžeta prema budžetskim korisnicima, prema javnim preduzećima, ostale obaveze iz poslovanja, prema zaposlenima, prema sudskim i administrativnim zabranama, za sindikalne članarine, za neisplaćene plate, prema članovima upravnih, nadzornih odbora i članovima komisija, prema uputnicama, i sl.

Struktura obaveza koje nastaju iz poslovanja pod pojačanom je kontrolom organa koji se kod korisnika budžetskih sredstava bave inspeksijskim poslovima i nadzorom nad poslovnim aktivnostima tih korisnika. Pojačana pozornost budžetskih kontrolnih organa nad trošenjem sredstava koja se iz budžeta usmeravaju za razne poslovne izdatke predstavlja, na određeni način, branu raznim manipulacijama u trošenju raspoloživih sredstava. Stoga su potencijalni počinioci nezakonitih aktivnosti (u vezi s ovakvim budžetskim izdacima) izloženi većem riziku od otkrivanja, pa se teže odlučuju na takve radnje. Međutim, ako se ipak odluče, prihvatajući određenu dozu povećanog rizika, oni to čine sa daleko većim stepenom opreznosti i smišljenog prikrivanja svog nezakonitog angažmana. Upravo iz tih razloga u ovoj vrsti budžetskih izdataka manje su prisutna nedozvoljena događanja u manipulisanju budžetskim sredstvima (kod nekih oblika izdataka). Dešava se, ipak, da i pri izdacima budžetskih sredstava, odnosno prilikom stvaranja obaveza iz kojih se kao posledica javljaju budžetski izdaci, dođe do raznih oblika nezakonitih aktivnosti. To je naročito prisutno kada su u pitanju odnosi sa dobavljačima, prihvatanjem nepovoljnijih materijalnih i drugih uslova, iz čega se dogovorima između dobavljača i korisnika budžetskih sredstava kao kupca, stvore

uslovi za nezakonite aktivnosti velikih razmera.⁴⁵⁹ To se čini ugovaranjem cena viših od realnih, materijala ili robe koja je predmet kupoprodaje, ugovaranjem većih količina kupovine, povoljnijih rokova plaćanja, ugovaranjem jednog a isporukom drugog, lošijeg kvaliteta robe i sl. Nakon obavljene kupoprodaje, realizuje se i dogovorena završna aktivnost koja predstavlja nastavak prethodno obavljene pripreme u procesu kupoprodaje. Najpogodnije tlo za nezakonite aktivnosti —kada su u pitanju budžetski izdaci za izmirenje obaveza po osnovu troškova poslovanja i drugih izdataka, pored odnosa sa dobavljačima — jeste utvrđivanje osnova, formiranje i izmirenje obaveza prema javnim preduzećima, formiranje i izmirenje obaveze za plate, itd.

7.3.3. *Nezakonite aktivnosti vezane za pasivna vremenska razgraničenja*

U izlaganju ćemo poći od aktivnih vremenskih razgraničenja, koja predstavljaju računovodstveni instrument u slučajevima kada se radi o unapred plaćenim troškovima. Ovi se troškovi putem razgraničavanja vremenski raspoređuju, situirajući se tako da obračunski terete one budžetske periode, u vezi s kojim su nastali. Pored unapred plaćenih troškova, putem aktivnih vremenskih razgraničenja raspoređuju se unapred obračunati neplaćeni troškovi i izdaci, budžetskim periodima kojima pripadaju, kao i obračunati prihodi od kamata koji se odnose na tekući obračunski period, a dospevaju za naplatu u narednom.

Pasivna vremenska razgraničenja, na drugoj strani, predstavljaju računovodstveni instrument, odnosno tehniku za raspoređivanje unapred naplaćenih prihoda, na budžetske periode u vezi s kojima su nastali i kojima objektivno pripadaju. Kada se radi o korišćenju pasivnih vremenskih razgraničenja pri obračunu rezultata u budžetskom sistemu, onda se različiti unapred naplaćeni prihodi u tekućem budžetskom periodu, a koji pripadaju drugim, budućim periodima⁴⁶⁰, raspoređuju na vremenski obračun kojem dati prihodi pripadaju, odnosno u vezi s kojima su nastali. Pored toga, preko pasivnih vremenskih razgraničenja, radi raspoređivanja u vremenske periode kojima obračunski pripadaju, knjiže se i plaćeni avansi za kupovinu materijala i usluga, obračunati a nenaplaćeni prihodi i primanja, kao i neki drugi prihodi i primanja, po drugim osnovama, koji obračunski pripadaju tekućem, a naplatiće se u narednom budžetskom periodu, jer tada dospevaju za naplatu. Na ovom mestu dato je nešto

⁴⁵⁹ U izjavama pojedinih zvaničnih nosilaca određenih državnih funkcija, i u medijima, u predizbornim kampanjama, mogli su se čuti određeni nezvanični podaci o tome da se uvođenjem reda u javne nabavke, što je odnos sa dobavljačima, može uštedeti, odnosno manje platiti iz budžeta (oko 800.000.000 evra). Iako su podaci nezvanični i neprovereni, ipak se temelje na izvesnim saznanjima o velikom neredu u državnim nabavkama.

⁴⁶⁰ U tekstu je upotrebljen naziv *obračunski period*; u stvari, radi se o budžetskom periodu, koji se uglavnom poklapa sa jednom godinom, ako se ne radi o nekim vanrednim okolnostima i situacijama kada se budžetski izveštaji sastavljaju i za periode kraće od jedne godine.

šire objašnjenje za aktivna i pasivna vremenska razgraničenja. Autori ove knjige, naime, nastoje da kompleksnijim objašnjenjima jednih i drugih razgraničenja, na jednom mestu, čitaocima olakšaju razumevanje njihove funkcije i lakše uočavanje razlike među njima. Prema tome, aktivna i pasivna vremenska razgraničenja predstavljaju instrumente, ili tehniku kojom se unapred plaćeni i unapred obračunati neplaćeni troškovi, kao i unapred naplaćeni prihodi i unapred obračunati a nenaplaćeni prihodi i primanja, dovde u vezi s budžetskim periodima u vezi s kojima su nastali tj. kojima u smislu obračuna pripadaju.

U budžetskom računovodstvu, pasivna vremenska razgraničenja evidentiraju se u okviru kategorije budžetskog kontnog plana *290000 Pasivna vremenska razgraničenja*, na sintetičkim grupama i kontima te kategorije. U ove obaveze uvršćeni su: razgraničeni prihodi iz donacija, razgraničeni ostali prihodi i primanja, plaćeni avansi za nabavku materijala, plaćeni avansi za nematerijalna ulaganja i osnovna sredstva, plaćeni avansi za kupovinu usluga, akontacije za poslovna putovanja, obračunati nenaplaćeni prihodi, obračunata nenaplaćena primanja iz prodaje nefinansijske imovine i obaveze fondova za isplaćene obaveze po osnovu naknada zaposlenima i dr.

S obzirom na to da pasivna vremenska razgraničenja, kao i aktivna, predstavljaju knjigovodstveni instrument, odnosno knjigovodstvenu tehniku za pravilan vremenski raspored troškova i prihoda na budžetske periode kojima suštinski pripadaju, ona se obično ne koriste za zloupotrebe u cilju sticanja lične koristi, odnosno za nezakonite aktivnosti pojedinaca ili grupa kojima se budžetska sredstva usmeravaju u nelegalne tokove. Međutim, vremenska razgraničenja često se koriste za prikrivanje ili, kako se to u praksi često kaže, za „friziranje“ rezultata koji se iskazuju u finansijskim izveštajima, odnosno završnom računu budžeta. To u budžetskom obračunskom sistemu znači: za prikazivanje manjeg ili većeg deficita, odnosno suficita od ostvarenog. Takve računovodstvene operacije realizuju se tako što se troškovi ili prihodi, koji pripadaju jednom periodu, u vezi s kojim su nastali, preko vremenskih razgraničenja prebacuju na neki drugi. U nerealno prikazivanje rezultata određenog budžetskog perioda, odnosno tzv. lažiranje finansijskih izveštaja, što takođe predstavlja nezakonitu aktivnost kojom se uzrokuje obmanjivanje, po pravilu su umešani najodgovorniji pojedinci i organi budžetske institucije u kojoj se tako nešto dešava.

7.4. Manipulacije vezane za kapital, utvrđivanje rezultata i vanbilansne evidencije

Kapital, utvrđivanje rezultata budžetskog poslovanja, i vanbilansne evidencije izvora imovine koja ne pripada sredstvima koja se koriste u redovnim aktivnostima korisnika budžetskih sredstva, registruju se u računovodstvenim evidencijama na računima budžetskog kontnog plana u okviru klase *300000 Kapital, utvrđivanje rezultata poslovanja i vanbilansne evidencije*. Kako se vidi, ovde se radi o tri

heterogene oblasti knjigovodstvenih evidencija, koje su obuhvaćene ovom klasom i registruju se u okviru različitih kategorija budžetskog kontnog plana. U ovoj klasu, pored tri osnovne kategorije: *310000 kapital*, *320000 Utvrđivanje rezultata poslovanja* i *350000 Vanbilansna evidencija*, postoje još dve kategorije: *330000 Dobiti koje su rezultat promene vrednosti* i *340000 Druge promene u vrednosti*. Promene u vrednostima, koje se registruju na kontima ove dve kategorije, nisu uzrokovane poslovnim aktivnostima i ne predstavljaju deo rezultata iz redovnog poslovanja, već su posledica tržišnih uticaja na visinu vrednosti imovine korisnika budžetskih sredstava i utiču na njegovu ekonomsku poziciju.

7.4.1. Kapital kao pokazatelj vrednosti vlastite imovine korisnika budžetskih sredstava

Izraz *kapital* u računovodstvenom smislu predstavlja pokazatelj vrednosti vlastite imovine korisnika budžetskih sredstava. Svaki korisnik budžetskih sredstava u svojim aktivnostima, pored sopstvenih, koristi se i tuđim sredstvima koja su mu privremeno na raspolaganju. To su i razni oblici nefinansijske imovine koja je trenutno u posedu datog korisnika budžetskih sredstava, a još nije plaćena, ili razni oblici finansijske imovine koji se privremeno nalaze na novčanim računima korisnika, a koje on koristi u svojim poslovnim aktivnostima. Za razliku od kapitala kao računovodstvene kategorije u privredi, koja predstavlja višak vrednosti imovine u odnosu na obaveze, u budžetskom sistemu pojam kapitala se na određeni način izjednačava sa pojmom vrednosti sopstvene nefinansijske i finansijske imovine korisnika budžetskih sredstava, neopterećene obavezama. U budžetskom računovodstvu kapital, kao pokazatelj izvora vlastitih sredstava, registruje se i vodi po pojedinačnim oblicima imovine, u okviru sintetičke grupe budžetskog kontnog plana *311000 Kapital*, na odgovarajućim kontima te grupe. Vlastiti izvori pojedinih oblika srodnih sredstava vode se u okviru sintetičkih konta, i to: sintetičkog konta *311100 Nefinansijska imovina u stalnim sredstvima*, na kontima na kojima se evidentiraju izvori: raznih oblika nekretnina, kultivisane imovine, prirodnih bogatstava, dragocenosti, nefinansijske imovine u pripremi, nematerijalne imovine i drugih; sintetičkog konta *311200 Nefinansijska imovina u zaliham*, na odgovarajućim kontima evidentiraju se izvori zaliha: robnih rezervi, materijala za proizvodnju, nedovršene proizvodnje, gotovih proizvoda, robe za dalju prodaju, potrošnog materijala, sitnog inventara i drugih; sintetičkog konta *311300 Ispravka vrednosti sopstvenih izvora nefinansijske imovine*, na određenim kontima registruju se u poslovnim knjigama ispravke vrednosti sopstvenih izvora nefinansijske imovine, u stalnim sredstvima, za nabavke iz kredita.

Pored izvora materijalnih oblika imovine korisnika budžetskih sredstava, u računovodstvenim evidencijama registruju se i izvori finansijske imovine, u skladu sa budžetskom kontnim planom. U okviru sintetičkog konta *311400 Finansijska imovina*, na analitičkim i subanalitičkim kontima registruju se: dugoročna domaća

finansijska imovina, dugoročna finansijska imovina data stranim vladama, kompanijama, organizacijama i institucijama i ostala finansijska imovina. U okviru sintetičkog konta *311500 Izvori novčanih sredstava*, na odgovarajućim kontima vode se: primanja od prodaje finansijske imovine, primanja od otplate datih kredita, primanja od prodaje strane valute i dr. U okviru sintetičkog konta *311600 Utrošena sredstva tekućih prihoda i primanja od prodaje finansijske imovine u toku jedne godine*, na odgovarajućim kontima registruju se utrošena sredstva tekućih prihoda i primanja od prodaje nefinansijske imovine za otplatu obaveza po kreditima i utrošena sredstva tekućih prihoda i primanja od prodaje nefinansijske imovine za nabavku finansijske imovine. U okviru sintetičkog konta *311700 Neutrošena sredstva iz ranijih godina*, na analitičkim i subanalitičkim kontima evidentiraju se: preneti neutrošena sredstva od privatizacije, preneti neutrošena sredstva za posebne namene i preneti neutrošena sredstva za stambenu izgradnju. Na kraju, u kategoriji *310000 Kapital*, u okviru sintetičkog konta *311900 Ostali sopstveni izvori*, na analitičkim i subanalitičkim kontima evidentiraju se svi ostali izvori.

Kada se radi o kapitalu i o tome šta se pod tim pojmom podrazumeva, kao i na koji način se u računovodstvenim evidencijama registruju pojedini oblici izvora sredstava, koji predstavljaju kapital, može se zaključiti da vezano za ovu računovodstvenu kategoriju ne može biti nezakonitih radnji. Manipulacije kapitalom, u smislu u kome je ovde govoreno, ipak su moguće. Kapital se, u svrhu prikrivanja nelegalnih aktivnosti, u računovodstvu jedino koristi u slučajevima prikrivanja saznanja o određenim nelegalnim radnjama, u vezi s nekim oblicima sredstava. To se čini tako što se za otuđena ili nenamenski utrošena vlastita sredstva, tj. za gubitak vrednosti vlastite imovine, ne umanjuje kapital. Takav nedostatak sredstava preknjižava se na određene oblike imovine koji nemaju praktičnu vrednost, pa kapital ostaje nekorigovan, kako je već objašnjeno za manipulacije kapitalom u kompanijama osiguranja.

7.4.2. Manipulacije u vezi s obračunom rezultata

Na kraju budžetske godine, korisnik budžetskih sredstava sastavlja obračun rezultata poslovanja. To podrazumeva sučeljavanje prihoda i primanja sa rashodima i izdacima, ostvarenim u toku godine, i na taj način se utvrđuje rezultat poslovanja. To znači da se utvrđuje da li je konkretni korisnik budžetskih sredstava ostvario pozitivan ili negativan rezultat. U slučaju da su u toku budžetske godine prihodi i primanja veći od rashoda i izdataka, znači da je ostvaren pozitivan rezultat, odnosno budžetski suficit. Međutim, ukoliko su rashodi i izdaci veći od prihoda i primanja, ostvaren je negativan rezultat tj. budžetski deficit. Kada se radi o budžetskom suficitu, višak budžetskih sredstava raspoređuje se za određene namene, ili se prenosi u narednu godinu kao neraspoređeni suficit. Ali, ako se radi o ostvarenom deficitu, on se, u skladu sa zakonom, mora na određeni način pokriti. Budžet koji se usvaja na početku godine predstavlja, u stvari, uravnoteženi plan prihoda i rashoda

za tekuću godinu. Stoga, ako se prihodi i primanja ili rashodi i izdaci, ili i jedni i drugi, ne ostvaruju u skladu s tim planom, preduzimaju se odgovarajući koraci koji bi budžetske prihode i primanja trebalo da dovedu u sklad sa budžetskim rashodima i izdacima. To znači: ukoliko se ta kretanja odvijaju u pravcu koji će dovesti do negativnog rezultata, u toku godine preduzimaju se različite mere da se to ne dogodi. Ukoliko se na taj način ne postigne cilj, pristupa se rebalansu budžeta, tj. ponovnom usaglašavaju plana prihoda i primanja sa rashodima i izdacima, kako bi se te dve veličine izbalansirale. S druge strane, ako se dogodi da se kretanje prihoda, primanja, rashoda i izdataka kreće u pravcu ostvarivanja budžetskog suficita onda se ili vrši rebalansiranje budžeta u toku godine, radi balansiranja prihoda i primanja sa rashodima i izdacima, ili se u takvim okolnostima sačeka kraj godine i o rasporedu suficita donosi se odluka. Zato se u toku godine, u svim fazama izvršavanja budžeta, mora pažljivo pratiti kretanje svih budžetskih pozicija u ostvarenju, radi blagovremenog preduzimanja mera i izbegavanja neprijatnih iznenađenja.

U budžetskom računovodstvu, obračun rezultata poslovanja vrši se na osnovu knjigovodstvenih evidencija o budžetskim prihodima i primanjima, na jednoj strani, i budžetskim rashodima i izdacima, na drugoj, koje budžetsko knjigovodstvo registruje u toku godine. Grupisanje prihoda i primanja, i rashoda i izdataka, vrši se u budžetskom knjigovodstvu, kao delu računovodstvene funkcije, u okviru kategorije budžetskog kontnog plana *320000 Utvrđivanje rezultata poslovanja*, na kontima grupe *321000 Utvrđivanje rezultata poslovanja*. Definitivno, u okviru sintetičkog konta *321100 Utvrđivanje rezultata poslovanja*, na analitičkom kontu *321110 Obračun prihoda i primanja i rashoda i izdataka poslovanja*, odnosno subanalitičkom kontu *321111 Obračun prihoda i primanja i rashoda i izdataka poslovanja*, skupljaju se na jednoj, dugovnoj strani konta rashodi i izdaci, a na drugoj, potražnoj strani, prihodi i primanja. Konačno, nakon sprovođenja napred opisanih računovodstvenih operacija, saldo tog konta, odnosno razlika između zbira prihoda i primanja i rashoda i izdataka predstavlja rezultat. Ako su prihodi i primanja, iskazani na potražnoj strani tog konta, veći od rashoda i izdataka, onda je rezultat pozitivan i predstavlja budžetski suficit. Međutim, ako se dogodi da su rashodi i izdaci, iskazani na dugovnoj strani tog konta, veći od prihoda i primanja, onda je ostvaren negativan rezultat, odnosno budžetski deficit.

Konto obračun prihoda i primanja i rashoda i izdataka, zatvara se tako što se saldo, ako je veća potražna strana tj. strana prihoda i primanja, knjiži na dugovnoj strani tog konta i na potražnoj strani konta *321121 Višak prihoda i primanja — suficit*. Ali, kada se dogodi da je veća dugovna strana ovog konta, na kojoj su grupisani rashodi i izdaci, u odnosu na potražnu stranu, u tom slučaju razlika, odnosno saldo, predstavlja negativan rezultat, pa se knjiži na potražnoj strani tog konta i zadužuje se konto *321122 Manjak prihoda i primanja — deficit*. Suficit se dalje prenosi na konto *321210 Raspored viška prihoda i primanja*. Pored iznesenog u okviru ove grupe konta, knjiže se još na kontu *321311 Neraspoređeni višak*

prihoda i primanja iz ranijih godina i na kontu 321312 *Deficit iz ranijih godina*. Na ovaj način, u suštini, zaokruženo je izlaganje o utvrđivanju rezultata poslovanja korisnika budžetskih sredstava.

Računovodstvene operacije vezane za utvrđivanje rezultata korisnika budžetskih sredstava ne koriste se neposredno za neke nezakonite radnje ili razne oblike manipulacija sredstvima budžetskog korisnika. Kada je u pitanju obračun rezultata poslovanja budžetskog korisnika, radi se o čistim računovodstvenim operacijama koje nisu posledica promena nekog oblika sredstava, prava ili obaveza. Međutim, pošto obračun rezultata korisnika budžetskih sredstava predstavlja uporedni sintetički pregled prihoda i primanja, i rashoda i izdataka, on može biti zloupotrebljen za prikrivanje pravog rezultata poslovanja, tako što se u prihode i primanja unose određene vrednosti koje nisu ostvarene, ili se rashodima i izdacima ne obuhvate i neki njihovi oblici koji su stvarno nastali, a nisu obuhvaćeni obračunom.

7.4.3. Manipulacije dobitima koje su rezultat promena vrednosti i drugih promena u obimu

Pored rezultata koje korisnici budžetskih sredstava ostvaruju svojim aktivnostima, iz redovnih prihoda i primanja na jednoj, i poslovanjem uzrokovanih rashoda i izdataka, na drugoj strani, iz kojih se utvrđuje njihov rezultat, kao suficit ili deficit, njihova imovina u toku budžetske godine menja svoju vrednost ili obim u zavisnosti od određenih spoljnih uticaja. Te promene vrednosti i druge promene u obimu imovine, koje ne proističu iz ekonomskih budžetskih aktivnosti korisnika, ne utiču na njihov rezultat iz redovnog poslovanja, ali imaju značaja za njihovu ekonomsku poziciju.

Radi racionalizacije, na ovom mestu smo zbog određenog stepena sličnosti, pod istim naslovom izložili materiju o dobiti, nastaloj kod korisnika budžetskih sredstava po osnovu promene vrednosti imovine, koja je službeno u njegovom vlasništvu i on je koristi u svom poslovanju, i promena koje nastaju po osnovu izmena obima imovine. Te promene registruju se u knjigovodstvenim evidencijama, u okviru kategorija budžetskog kontnog plana i to: 330000 *Dobiti koje su rezultat promene vrednosti* i 340000 *Druge promene u obimu*.

Dobit koja je rezultat promene vrednosti imovine, nastaje usled rasta vrednosti nekih oblika imovine korisnika, koje su posledica rasta njihovih cena na tržištu. Iz tih razloga se vrednost takve imovine u knjigovodstvu korisnika koriguje i dovodi u sklad sa njenom realnom vrednošću. Te promene iskazane u razlici između ranije i sadašnje vrednosti imovine registruju se tako što se za iznos uvećanja vrednost duži konto konkretnog oblika imovine, kod koga je došlo do povećanja vrednosti na odgovarajućem kontu budžetskog kontnog plana, na kome je registrovan taj oblik nefinansijske imovine, njegovim duženjem, i odobravanjem za isti iznos odgovarajućeg konta, koje pripada kategoriji 330000 *Dobiti koje su rezultat promene vrednosti (imovine)*. U okviru ove kategorije na kontima grupe

331000 Dobiti koje su rezultat promene vrednosti, na sintetičkim, analitičkim i subanalitičkim kontima, registruju se dobiti po osnovu promene vrednosti imovine, i to: koje su rezultat promene vrednosti stambenih zgrada i stanova, poslovnih zgrada i drugih objekata, opreme, kultivisane imovine, dragocenosti, nematerijalnih osnovnih sredstava i zaliha.

Druge promene u obimu iskazuju se povećanjem vrednosti određenih oblika imovine iz osnova promene njihovog obima. Te promene nastaju kao posledica pojave raznih viškova na određenim oblicima nefinansijske imovine, povećanjem kapaciteta nekih objekata bez novih ulaganja, organizacionim promenama i drugih promena imovinskih oblika, npr. nekih prirodnih dobara i sl. Ove promene vode se u okviru kategorije budžetskog kontnog plana *340000 Druge promene u obimu*, na grupi *341000 Druge promene u obimu*, na kontima u okviru te kategorije i grupe. Na analitičkim i subanalitičkim kontima registruju se druge promene u obimu. To se čini tako što se za povećanu vrednost duži odgovarajući analitički konto nefinansijske imovine na kojoj je došlo do povećanja vrednosti iz osnova povećanog obima i odobrava analitički konto u okviru sintetičkog konta *341100 Druge promene u obimu*. Te promene vezane su za vrednost: stambenih zgrada i stanova, poslovnih zgrada i objekata, opreme, kultivisane imovine, prirodnih bogatstava, nematerijalnih ulaganja i raznih oblika zaliha. Dakle, u okviru ove računovodstvene kategorije registruju se sve one promene koje se nisu mogle okarakterisati kao promene vrednosti iz kojih rezultiraju dobiti iz osnova promene vrednosti, o kojima je u prethodnim izlaganjima bilo reči.

Računovodstvene operacije vezane za registrovanje promena koje su rezultat rasta vrednosti imovine, ili za evidentiranje rasta vrednosti po osnovu drugih promena u obimu, retko se mogu koristiti za neke manipulacije vezane za imovinu. One se isključivo i događaju u vezi s nekim od oblika imovine, koja u krajnjem ima realnu vrednost. Tako, moguće je da se za neki oblik imovine ne proknjiži stvarni rast vrednosti, koji je rezultat promene vrednosti, ili rast vrednosti koji je rezultat promene obima nekog konkretnog oblika imovine, kako bi se takva imovina mogla eventualno prodati partneru, sa kojim je manipulacija dogovorena, po nižoj ceni, da se neki višak ne knjiži, pa da se otuđi.

7.4.4. Manipulacije vezane za vanbilansnu imovinu

Često se događa da korisnik budžetskih sredstava, pored imovine koja mu je na raspolaganju i koju koristi za svoje poslovne aktivnosti, u svom posedu ima i neke oblike tuđe imovine, koje takođe koristi ili će ih koristiti. Nekada se tuđa imovina nalazi kod korisnika budžetskih sredstava na čuvanju, ili da bi se njome obavio neki promet. Takva se imovina registruje u poslovnim knjigama korisnika u vanbilansnim evidencijama i on je dužan da sa njom postupa u skladu sa ugovorom, zakonom, i principima dobrog privrednika. Tuđa imovina koja je kod korisnika budžetskih sredstava, u njegovim knjigovodstvenim evidencijama registruje se na

kontima kategorije budžetskog kontnog plana 350000 *Vanbilansna evidencija*, u okviru sintetičkih grupa 351000 *Vanbilansna aktiva* i 352000 *Vanbilansna pasiva*.

U vanbilansnoj aktivni, u okviru sintetičke grupe 351000 *Vanbilansna aktiva*, na kontima u okviru te grupe, registruju se: osnovna sredstva u zakupu, primljena roba u javnom skladištu, primljena roba u komisijon, primljeni materijal na obradu i doradu, hartije od vrednosti van prometa, avali i druge garancije i ostala vanbilansna aktiva. Kako se vidi, radi se o različitim oblicima imovine koju korisnik upotrebljava u svojim aktivnostima, kao što su osnovna sredstva u zakupu, roba i materijal, koje se mogu upotrebiti u aktivnostima korisnika, primljena roba na čuvanje, primljeni materijal koji se obrađuje ili doraduje i dr. Na drugoj strani, u vanbilansnoj pasivi u okviru sintetičke grupe 352000 *Vanbilansna pasiva*, na odgovarajućim kontima te grupe, registruju se: obaveze za osnovna sredstva u zakupu, obaveze za robu u javnom skladištu, obaveze za robu u komisijonu, obaveze za materijal primljen na obradu i doradu, obaveze za primljene hartije od vrednosti van prometa, obaveze za avale i ostale garancije i ostala vanbilansna pasiva. Kao što se vidi, za svaku oblik imovine registrovan u aktivni u vanbilansnim evidencijama postoji odgovarajući izvor u pasivi vanbilansnih evidencija.

Imovina koja se registruje u aktivni u vanbilansnim evidencijama korisnika budžetskih sredstava, može biti predmet zloupotrebe, počev od toga da se osnovna sredstva u zakupu ne koriste u skladu sa njihovom namenom i sa ugovorom o zakupu, da se primljena tuđa roba i materijal koriste neovlašćeno za namene koje nisu u skladu sa ugovorom sklopljenim sa vlasnikom, da se primljena roba u javnom skladištu i u komisijonu nenamenski koristi ili upotrebljava, kao i primljeni materijal na obradu i doradu, pa sve dotle da se ta imovina proda ili otuđi bez saglasnosti njenog vlasnika.

7.5. Manipulacije tekućim rashodima

Pod tekućim rashodima podrazumevaju se svi oni troškovi i izdaci kojima je uslovljeno obavljanje redovnih aktivnosti korisnika budžetskih sredstava. Za rashode je karakteristična njihova raznovrsnost, kako onih koji su uslovljeni trošenjem raznih oblika materijalnih dobara, tako i onih vezanih za izdatke za razne materijalne i nematerijalne usluge. Tekući rashodi predstavljaju sve troškove i izdatke koje korisnik budžetskih sredstava izvrši u toku godine, za obavljanje svojih redovnih aktivnosti. Rashodi se u budžetskom računovodstvu registruju u skladu s budžetskim kontnim planom u okviru klase 400000 *Tekući rashodi*. U budžetskom knjigovodstvu rashodi se evidentiraju sistematski po srodnim kategorijama, grupama, sintetičkim, analitičkim i subanalitičkim kontima na kojima se ažurno vode svi njihovi oblici, koji nastaju u toku budžetske godine. Zato ćemo u nastavku rashode obrađivati polazeći od principa njihove srodnosti, po kategorijama u okviru kojih se evidentiraju u računovodstvenim evidencijama.

7.5.1. *Nezakonite aktivnosti u vezi s rashodima za zaposlene*

Budžetski rashodi za zaposlene predstavljaju značajnu pozicija izdataka, gotovo svih korisnika budžetskih sredstava, pa se utvrđivanju njihovog obima i strukture poklanja izuzetna pažnja. Rashodi za zaposlene sastoje se od brojnih i raznovrsnih izdataka, koji nastaju i obračunavaju se na velikom broju mesta u institucijama korisnika budžetskih sredstava, pa je kontrola korektnosti njihovog obračuna i isplate dosta složena. U uslovima kada je obračun najmasovnijih oblika rashoda za zaposlene kompjuterizovan, a isplata se vrši elektronskim putem preko banaka, pitanje kontrole obračuna i isplata znatno je olakšano, a greške su uglavnom ograničene na unošenje podataka u kompjuterske sisteme.

U rashodima za zaposlene najznačajniji su izdaci za plate, dodatke i razne oblike naknada, koji se u budžetskom računovodstvu registruju u okviru kategorije *410000 Plate, dodaci i naknade zaposlenih*, na sintetičkoj grupi budžetskog kontnog plana *411000 Plate, dodaci i naknade zaposlenih*, na analitičkim i subanalitičkim kontima, sintetičkog konta *411100 Plate, zarade i naknade zaposlenima*. Zaduženjem analitičkih i subanalitičkih konta ovog sintetičkog računa, registruju se obračunate: plate, dodaci i naknade stalno zaposlenih, obračunate plate pripravnika, privremeno zaposlenih, plate po osnovu sudskih presuda, obračunate naknade šteta zaposlenima i ostale isplate za rad za specijalne zadatke ili projekte, uz odobrenje odgovarajućih subanalitičkih konta u okviru sintetičke grupe *231000 Obaveze za plate i dodatke*.

Napred navedenom kategorijom obuhvaćeni su i obračunati socijalni doprinosi na teret poslodavca koji se registruju u okviru grupe budžetskog kontnog plana *412000 Socijalni doprinosi na teret poslodavca*. Na sintetičkim, analitičkim i subanalitičkim kontima te grupe, knjiže se obračunati doprinosi koji se isplaćuju na teret poslodavca, koji nisu sastavni deo bruto plata ili pojedinačnih davanja, koja se obezbeđuju zaposlenima po drugom osnovu, zaduženjem za obračunate iznose odgovarajućih subanalitičkih konta, uz odobrenje adekvatnih subanalitičkih konta u okviru sintetičke grupe *234000 Obaveze po osnovu socijalnih doprinosa na teret poslodavca*. U ove doprinose svrstavaju se: obračunati doprinosi za penzijsko i invalidsko osiguranje, doprinosi za zdravstveno osiguranje i doprinosi za nezaposlenost.

Istom kategorijom u računovodstvenim evidencijama obuhvataju se, u sintetičkoj grupi budžetskog kontnog plana *413000 Naknade u naturi*, razni oblici obračunatih naknada u naturi zaposlenima. U okviru sintetičkog konta te grupe *413100 Naknade u naturi*, duženjem odgovarajućih analitičkih i subanalitičkih konta, knjiže se obračunate vrednosti: obroka, hrane, pića, ostalih naknada u naturi, kojima se štiti zdravlje zaposlenih, obezbeđenje stambenog prostora, dugotrajna roba (vozila za privatne i poslovne potrebe), odmarališta, sportski i rekreativni objekti, prevoz na posao i sa posla, dečji vrtići koje plaća poslodavac i dr. Za obračunate naknade u naturi odobravaju se odgovarajuća konta u okviru grupe *235000 Obaveze po osnovu naknada u naturi*.

Socijalna davanja zaposlenima predstavljaju vid izdataka koji imaju individualni karakter, isplaćuju se iz sredstava budžetskog korisnika, a vezana su za prava iz radnog odnosa. Ova davanja registruju se u evidencijama budžetskog računovodstva, u okviru grupe budžetskog kontnog plana *414000 Socijalna davanja zaposlenima*. Na kontima ove grupe, na njihovoj dugovnoj strani, knjiže se obračunate naknade za vreme odsustvovanja s posla na teret fondova, kao što su porodijsko bolovanje i bolovanje preko 30 dana. Takođe, na analitičkim i subanalitičkim kontima ove grupe, njihovim zaduženjem, knjiže se obračunati: izdaci za invalidnost drugog stepena, rashodi za obrazovanje dece zaposlenih, otpremnine prilikom odlaska u penziju, otpremnine u slučaju otpuštanja s posla, pomoć porodici u slučaju smrti zaposlenog ili člana uže porodice, pomoć u medicinskom lečenju zaposlenih ili članova njihove porodice, pomoć u slučaju oštećenja ili uništenja imovine zaposlenog, ostale pomoći zaposlenim radnicima. Za obaveze po navedenim osnovama odobravaju se konta u okviru sintetičke grupe *236000 Obaveze po osnovu socijalne pomoći zaposlenima*.

Posebnu vrstu rashoda čine obračunate naknade troškova za zaposlene, koji se u računovodstvu registruju u okviru sintetičke grupe budžetskog kontnog plana *415000 Naknade troškova za zaposlene*. Na odgovarajućim kontima ove grupe, njihovim zaduživanjem evidentiraju se obračunate: naknade troškova za odvojeni život od porodice, naknade troškova za prevoz na posao i sa posla, naknade troškova za smeštaj izabranih, postavljenih i imenovanih lica, naknade za selidbene troškove zaposlenih i ostale naknade troškova zaposlenih. Za ove obračunate obaveze odobravaju se odgovarajuća konta u okviru sintetičke grupe *232000 Obaveze po osnovu naknada zaposlenima*.

U okviru kategorije budžetskog kontnog plana, rashodi za zaposlene obuhvataju se sintetičkom grupom *416000 Nagrade zaposlenima i ostali poslovni rashodi*, a na odgovarajućim kontima obračunate su: jubilarne nagrade, nagrade za posebne rezultate rada, ostale nagrade zaposlenima, bonusi za državne praznike, naknade članovima upravnih, nadzornih odbora i komisija. Za obaveze po ovom osnovu odobravaju se odgovarajuća sintetička, analitička i subanalitička konta, u okviru grupe budžetskog kontnog plana *233000 Obaveze za nagrade i ostale posebne rashode*.⁴⁶¹

Pored navedenih grupa, u okvir kategorije *Rashodi za zaposlene* svrstavaju se još: sintetička grupa *417000 Poslanički dodatak*, kojom se na sintetičkom kontu, odnosno u okviru njega na analitičkim i subanalitičkim kontima, njihovim zaduživanjem evidentiraju obračunati izdaci za poslanički dodatak, uz odobrenje odgovarajućih analitičkih i subanalitičkih konta u okviru grupe, *238000 Obaveze po osnovu poslaničkih dodataka*; sintetička grupa *418000 Sudijski dodatak*, na

⁴⁶¹ Za obaveze po osnovu ovih davanja, kao i u drugim slučajevima kada se radi o isplatama zaposlenima ili drugim licima, obračunavaju se obaveze po osnovu socijalnih doprinosa koje plaća poslodavac.

sintetičkom, odnosno na analitičkim i subanalitičkim kontima, njihovim zaduženjem, knjiže se i obračunati rashodi po osnovu sudijskih dodataka, a odobravaju se analitička i subanalitička konta, u okviru sintetičke grupe 239000 *Obaveze po osnovu sudijskih dodataka*.

Kod svih oblika rashoda koji se registruju na kontima kategorije budžetskog kontnog plana 410000 *Rashodi za zaposlene*, o kojima je bilo reči u prethodnim izlaganjima, u pogodnim okolnostima može doći do nezakonitih aktivnosti. Tako, npr., kod obračuna plata zaposlenih, kreatori nezakonitih aktivnosti, pojedinci ili organizovane grupe, primenjuju sistem unošenja u platne spiskove onih lica koja su iz bilo kojih razloga napustila posao, ili su odsutna na duže vreme, i ne pripada im pravo na isplatu zarade u tom organu, ili se u platne spiskove unose lica koja nikad nisu ni imala veze sa dotičnim korisnikom budžetskih sredstava, što je ređi slučaj. Iznosi sredstava obračunatih na ime lica koja nisu više u radnom odnosu, ili su odsutna, a unesena su u platne spiskove, ili nepoznatih lica upisanih u te spiskove, isplaćuju se na žiro-račune tih ili nekih drugih izmišljenih lica, a nakon toga, po dogovoru sa imaocima žiro-računa, novac se podiže i koristi po nahođenju kreatora nezakonite radnje. Isto tako, vezano za lična primanja zaposlenih, pored plata postoji mogućnost zloupotrebe i svih drugih izdataka koji se isplaćuju zaposlenima, po bilo kom osnovu, a to su razni oblici dodataka i naknada koji se, radi zloupotrebe, obračunavaju i licima koja na to nemaju pravo, ili se pojedincima obračun vrši u uvećanom iznosu, pa se novac od tih uvećanja prisvaja od strane kreatora takvih aktivnosti. Nezakonitim radnjama i nelegalnom prisvajanju podložni su i svi drugi oblici rashoda za zaposlene: socijalna davanja, nagrade i ostali posebni rashodi, naknade troškova zaposlenima, poslanički i sudijski dodaci. U svim tim slučajevima ili se obračunaju veća davanja po navedenim osnovima, ili se takvi izdaci obračunavaju licima koja na to nemaju pravo, pa novac prisvajaju kreatori takvih aktivnosti. Veoma čest oblik nezakonitih aktivnosti vezan je za socijalne i druge doprinose na teret poslodavca, mada se u budžetskim institucijama takve nezakonite aktivnosti uglavnom ne događaju, pa se to više koristi u privatnom sektoru privrede, u kome su zarade, ili jedan njihov deo, isplaćivane i isplaćuju, bez uplata socijalnih i drugih doprinosa. Međutim, takva mogućnost se ne može isključiti ni kod korisnika budžetskih sredstava. U svim navedenim i drugim slučajevima, tamo gde je prisutna mogućnost i postoji prostor za nezakonite radnje, interni kontrolni organi korisnika budžetskih sredstava moraju biti više prisutni.

7.5.2. Manipulacije u vezi s korišćenjem usluga i roba

U obavljanju redovnih aktivnosti korisnici budžetskih sredstava troše značajne količine raznih oblika materijalnih vrednosti i raznovrsne usluge, čije se finansiranje obezbeđuje iz budžetskih izvora. Budžetska sredstva se korisnicima i njihovim institucijama stavljaju na raspolaganje za nabavku odgovarajućih dobara, usluga i drugih izdataka, potrebnih za obavljanje njihovih funkcija. Pored toga,

korisnici i njihove institucije imaju raznovrsne oblike izdataka u vezi s njihovim aktivnostima od opšteg interesa, kao što su određeni oblici donacija, subvencija, dotacija i dr. Troškovi usluga i roba evidentiraju se u budžetskom računovodstvu u okviru kategorije budžetskog kontnog plana *420000 Korišćenje usluga i roba*, na kontima sintetičke grupe *421000 Stalni troškovi*, na kontima u okviru te grupe. Na pojedinim analitičkim i subanalitičkim kontima ove grupe, pojedinačno se registruju razni troškovi platnog prometa, bankarskih usluga, raznovrsni troškovi energetskih usluga, brojni troškovi komunalnih usluga, usluga komunikacija, pojedini oblici troškova osiguranja imovine korisnika budžetskih sredstava, osiguranja zaposlenih lica, razni oblici zakupa imovine i opreme i ostali troškovi, zaduženjem analitičkih i subanalitičkih konta ove grupe i odobravanjem odgovarajućeg konta *252111 Dobavljači u zemlji*.

U napred opisanoj kategoriji budžetskog kontnog plana, korišćenje usluga i roba, u okviru sintetičke grupe *422000 Troškovi putovanja* na odgovarajućim kontima, njihovim zaduživanjem, registruju se izdaci koji nastaju kao posledica službenih putovanja, kao što su troškovi: službenih putovanja u zemlji (troškovi dnevnica na službenom putu, troškovi prevoza, troškovi smeštaja i dr.), službenih putovanja u inostranstvo (troškovi dnevnica za službeni put u inostranstvo, troškovi prevoza, troškovi smeštaja i sl.), troškovi putovanja u okviru redovnog rada (dnevnice za putovanja, troškovi prevoza u okviru redovnog rada, troškovi smeštaja za putovanja u okviru redovnog rada i dr.), troškovi prevoza učenika i putovanja učenika, troškovi selidbe i prevoza, troškovi putovanja učenika koji učestvuju na takmičenjima i dr. Za stvorene obaveze po navedenim osnovama odobrava se subanalitički konto *237111 Obaveze po osnovu neto isplata za službena putovanja u zemlji*, a po istoj proceduri knjiže se i obaveze za službena putovanja u inostranstvo.

Kategorijom *420000 Korišćenje usluga i roba*, obuhvataju se usluge u okviru sintetičke grupe *423000 Usluge po ugovoru*, za čije se obavljanje angažuju stručna lica po ugovoru o delu, ili po ugovoru o privremenim i povremenim poslovima, po ugovoru o autorskom pravu i drugi. Vrednost usluga se knjiži na sintetičkim analitičkim i subanalitičkim kontima, njihovim zaduženjem. Na tim kontima se knjiže: administrativne usluge (usluge prevođenja, sekretarske usluge, računovodstvene i ostale administrativne usluge i dr.), kompjuterske usluge (održavanje softvera, usluge održavanja računara i sl.), usluge obrazovanja i usavršavanja zaposlenih (kotizacije, izdaci za stručne ispite i sl.), usluge informisanja (štampanje biltena, štampanje časopisa, informisanje javnosti, usluge reklame i propagande, medijske usluge, usluge revizije i dr.), advokatske usluge (usluge veštačenja, usluge porotnika, finansijske usluge), naknade članovima upravnih i nadzornih odbora, usluge za domaćinstvo i ugostiteljstvo, usluge reprezentacije i ostale opšte usluge. Ove obaveze knjiže se istovremeno na potražnoj strani konta, sintetičke grupe *237000 Obaveze za službena putovanja i usluge po ugovoru*.

Istom kategorijom, *420000 Korišćenje usluga i roba*, obuhvataju se troškovi u okviru sintetičke grupe *424000 Specijalne usluge*. Na kontima te grupe evidentiraju se, njihovim zaduženjem, u knjigovodstvu: poljoprivredne usluge (usluge zaštite životinja i bilja, ispitivanje uzoraka zemljišta i veštačkog đubriva i dr.), usluge obrazovanja, kulture i sporta, medicinske usluge, usluge održavanja autoputeva, usluge održavanja nacionalnih parkova i prirodnih površina, usluge održavanja životne sredine, nauke, geodetske usluge i ostale specijalne usluge. Uz zaduženje odgovarajućih konta ove grupe, u okviru klase *200000 Obaveze*, za vrednost usluga, odobravaju se odgovarajuća konta.

U kategoriji, u okviru sintetičke grupe *425000 Tekuće popravke i održavanje*, u poslovnim knjigama, na odgovarajućim kontima, evidentiraju se, zaduživanjem za vrednost izdataka za: tekuće popravke i održavanje zgrada i objekata (zidarski, molerski radovi, radovi na vodovodu i kanalizaciji, radovi na električnim i komunikacijskim instalacijama i dr.), tekuće popravke i održavanje opreme i saobraćajnih sredstava, tekuće održavanje administrativne opreme, popravke i održavanje medicinske i laboratorijske opreme, održavanje opreme za obrazovanje, kulturu i sport, popravke i održavanje opreme za vojsku, popravke i održavanja opreme za javnu bezbednost, tekuće popravke i održavanje proizvodne, motorne, nepokretne i nemotorne opreme. Za sve navedene izdatke istovremeno se odobrava konto *252111 Dobavljači u zemlji*.

Sintetičkom grupom *426000 Materijal*, obuhvaćena su sintetička konta, u okviru kojih se zaduživanjem odgovarajućih konta registruju direktni troškovi, po pojedinačnim vrstama. Na tim kontima evidentiraju se nabavke raznovrsnih materijala koje korisnik budžetskih sredstava koristi i direktno iz nabavke stavlja u upotrebu, ili ih evidentira kao utrošene, u obavljanju svojih aktivnosti. S obzirom na brojnost i raznovrsnost oblika materijala koji se koristi u poslovanju raznih institucija budžetskog korisnika, mi ćemo se u objašnjavanju nabavki materijala, koji se direktno nabavkom stavlja u upotrebu, poslužiti složenijim grupama troškova, uz samo neka detaljnija objašnjenja. Njihovo evidentiranje se obuhvata u okviru sintetičkih konta, kao što su nabavka: administrativnog materijala (kancelarijski materijal, radne uniforme, cveće i zelenilo i dr.), materijala za poljoprivredu (hrana za životinje, stoka za eksperimente, prirodna i veštačka đubriva, bilje i dr.), materijala za obrazovanje i usavršavanje zaposlenih (publikacije i časopisi), materijala za saobraćaj (izdaci za gorivo i mazivo), materijala za očuvanje životne sredine (za meteorološka merenja, za istraživanje i razvoj, za istraživanje i testiranje vazduha, vode i tla), materijala za obrazovanje kulturu i sport, medicinskih i laboratorijskih materijala (za laboratorijske testove, materijal za vakcinaciju i imunizaciju, lekovi na recept, ortopedski materijal i dr.), materijala za održavanje higijene i za ugostiteljstvo (hemijska sredstva za čišćenje, inventar za održavanje higijene, za ugostiteljstvo (hrana, piće, namirnice za pripremanje hrane)), materijala za posebne namene (potrošni materijal, rezervni delovi, alat i

inventar, so za puteve i dr.). Prilikom nabavke navedenih vrsta materijalnih dobara, uz zaduženje analitičkih i subanalitičkih konta, navedene sintetičke grupe, za svaku pojedinačnu nabavku odobrava se odgovarajući analitički i subanalitički konto 252110 *Dobavljači u zemlji*, odnosno konto 252111, koji nosi isti naziv.⁴⁶²

Iz izlaganja i objašnjenja datih uz predstavljene grupe materijalnih dobara i usluga, koja se nabavljaju i kojima se direktno terete troškovi korisnika budžetskih sredstava, jasno je da se radi o raznovrsnim dobrima i velikim vrednostima za koje se angažuju i troše sredstva iz budžetskih izvora. Za sve te nabavke karakteristično je da se vrše spolja, od dobavljača koji takva dobra iznose na tržišta i stavljaju u promet. Činjenica je da svaki potencijalni dobavljač na tržištu stupa u kontakt ili komunikaciju sa velikim brojem drugih dobavljača, koji stavljaju u promet iste proizvode i usluge, da konkurišu jedni drugima, da svako od njih želi da bude, ako ne ekskluzivan, a ono bar značajan dobavljač državnih organa i institucija. Iz navedenih razloga spremni su da iniciraju razne posebne aranžmane sa predstavnicima države, ovlašćenim da vode poslove nabavke. Ako dobavljači uspeju da dobiju privilegiju da snabdevaju državne institucije određenim robama i uslugama, s jedne strane dobijaju velikog kupca koji ima stalne i stabilne potrebe za velikom količinom i vrednostima datih roba i usluga, a s druge strane dobijaju kupca koji sigurno izmiruje svoje obaveze. Iz tih razloga, dobavljači koji snabdevaju državne organe i institucije potrebnim vrstama roba i usluga, često su spremni da iniciraju razne oblike „nagrada“ predstavnicima državnih organa i institucija, koji obavljaju poslove nabavke dobara i usluga, ili na to značajno utiču. Predstavnici koji prihvate takvu „saradnju“, odnosno nezakonite radnje, spremni su da prihvate i višu cenu, lošiji kvalitet dobara koje nabavljaju, veće količine nabavke od stvarno potrebnih, povoljnije uslove plaćanja i sl. Takvo ponašanje predstavnika državnih organa dobavljači su spremni da „nagrade“. Sve to se, naravno, čini na štetu korisnika budžetskih sredstava, za koja se vrši nabavka, i na štetu budžeta uopšte.

U poslovima nabavki potrošnih materijalnih dobara i usluga za državne organe i institucije, dolazi do krupnih malverzacija i sa njima povezanih brojnih nezakonitih radnji. Setimo se nabavke enormno velikih količina vojnih uniformi i opreme od kompanije iz Zrenjanina, kada je nabavka od 170 miliona evra, bez adekvatne prethodne provere stvarnih potreba, odobrena na telefonskoj sednici Vlade, koja je kasnije poništena, jer je naknadno utvrđeno da takva oprema, i u tolikom obimu, vojsci nije potrebna. Forenzički računovođa koji dobije priliku da rasvetljava takvu nezakonitu aktivnost, u postupku utvrđivanja činjenica mora se

⁴⁶² Kada se materijal nabavlja za zalihe, duži se subanalitički konto 022000 *Zalihe sitnog inventara i potrošnog materijala* ili konto 311261 *Zalihe potrošnog materijala*, a odobrava se konto 252111 *Dobavljači u zemlji*. Kada se materijal izdaje sa zaliha, duži se odgovarajući konto u okviru sintetičke grupe 426000 *Materijal kao trošak materijala*, uz odobravanje konta zaliha materijala ili sitnog inventara i potrošnog materijala.

služiti celokupnom poslovnom i neračunovodstvenom dokumentacijom i kontrolisati kako proceduru formiranja dokumentacije, tako i proceduru njenog evidentiranja u poslovnim knjigama. Dakle, forenzički računovođa u svom istraživanju mora poći od načina i procedure izražavanja potrebe za određenom nabavkom ili određenim nabavkama dobara, od načina i procedure utvrđivanja zvaničnog predloga i donošenja odluke o nabavci, zatim pristupiti kontroli procedura same nabavke, pribavljanja ponuda i izbora dobavljača, sve do ugovaranja i zaključenja posla. Nakon toga, kontroliše se realizacija ugovora, prijem robe ili izvršene usluge, utvrđivanje kvaliteta izvršenih isporuka, i na kraju dinamika plaćanja i izmirenja obaveza prema dobavljaču. Isto tako, mora se obratiti pažnja na to da li se i koliko često neki dobavljač pojavljuje kao snabdevač određenim vrstama materijala i usluga i sl. Usled uočenih neuobičajenih postupaka u nabavkama, velikog broja korisnika i budžetskih institucija, u uslovima kada je nabavka potrebnih materijala i usluga bila jako decentralizovana, kada je svaki organ nabavljao potrebni materijal, usluge i dr., posebno i od različitih dobavljača, donesena je odluka da se nabavke za sve budžetske organe centralizuju. Te poslove obavlja jedna centralizovana služba i sve nabavke vrše se preko javnih tendera. No, bez obzira na način vršenja nabavke (centralizovano ili decentralizovano), interni budžetski kontrolni organi moraju vršiti neprekidnu kontrolu nad ovim budžetskim poslovima. Isto tako, kontrolni organi moraju biti u stalnoj aktivnosti kontrole racionalnosti trošenja svih nabavljenih količina materijalnih dobara i usluga, kako onih koje se direktno stavljaju u upotrebu i potrošnju, tako i onih koje se prevode preko magacina, odnosno onih koje se izuzimaju i troše iz magacina, sa zaliha.⁴⁶³

7.5.3. Manipulacije u vezi s amortizacijom i upotrebom osnovnih sredstava

Amortizacija predstavlja redovni trošak sredstava za rad i nekretnina, koji nastaje njihovom redovnom upotrebom. Zapravo, ti oblici imovine ne troše se fizički već se amortizovanjem i unošenjem troškova amortizacije u budžetske rashode obezbeđuju sredstva za zamenu u momentu njihove dotrajalosti, ili ako na drugi način budu stavljena van upotrebe. Visina amortizacije se obračunava u skladu sa zakonskim propisima, kojima se utvrđuje godišnja stopa amortizacije, u procentima, od nabavne vrednosti osnovnih sredstava, kojom se svake godine terete

⁴⁶³ Izneli smo stavove o nezakonitim radnjama kao čestim pojavama u aktivnostima vezanim za nabavku materijalnih dobara, a koje direktno terete troškove ili se nabavljaju za magacin (zalihe) korisnika budžetskih sredstava, za nabavku usluga i dr. Međutim, nismo se bavili sitnim otuđivanjem materijalnih dobara koje činovnici svakodnevno čine, korišćenjem raznih usluga u privatne svrhe (npr. upotreba telefona ili računarske opreme za lične potrebe). Za utvrđivanje takvih nezakonitih radnji, koje se često smatraju normalnom pojavom, trebalo bi da se uvedu standardi za sve vrste troškova, kako bi se na osnovu njih mogla kontrolisati racionalnost trošenja, ili čak i nezakonite aktivnosti.

redovni budžetski rashodi. Na drugoj strani, u redovnom obavljanju svojih funkcija budžetski organi upotrebljavaju i neka trajna dobra, koja se ne amortizuju, ali se rezervišu određena sredstva kao troškovi za njihovu upotrebu, koja se koriste za održavanje spremnosti njihove upotrebe, kao što su razni oblici zemljišta, podzemnog blaga, šuma, voda i dr. Troškovi amortizacije i upotrebe sredstava u računovodstvenim evidencijama evidentiraju se u sastavu kategorije *430000 Amortizacija i upotreba sredstava*, u okviru sintetičkih grupa, na kontima, u okviru tih grupa. U sintetičkoj grupi *431000 Amortizacija nekretnina i opreme*, na kontima te grupe evidentiraju se troškovi amortizacije: zgrada, građevinskih objekata, opreme, ostalih nekretnina i opreme i kultivisane imovine. Na kontima grupe *435000 Amortizacija nematerijalne imovine*, knjiže se troškovi amortizacije nematerijalne imovine, dok se na posebnim grupama konta registruju troškovi upotrebe: dragocenosti, zemljišta, podzemnog blaga, šuma i voda.

Obračun i kalkulisanje amortizacije u rashode budžeta je tehnički posao. Amortizacija se obračunava kao trošak, a sredstva obračunate amortizacije se i ne koriste za aktivnosti vezane za sredstva, jer se radi o čistoj obračunskoj i računovodstvenoj kategoriji, u vezi s kojom postoji jasna zakonska obaveza korisnika, vezano za obračun i unošenje amortizacije u budžetske rashode. Međutim, i pored toga, zloupotreba amortizacije nije isključena, jer postoji mogućnost da je neko sredstvo koje se ubrzano amortizuje, ili nakon redovnog obračuna amortizacije i otpisa njegove vrednosti, ako nije intenzivno korišćeno, zadržalo značajnu upotrebnu vrednost. Takvo sredstvo se putem prodaje otuđi po ceni kojom se ne obezbeđuje realna nadoknada vrednosti prodatog dobra, jer knjigovodstvenu vrednost praktično nema, pošto je amortizovano. U rasvetljavanju ovakvih slučajeva forenzičar mora potražiti pomoć stručnih lica, za procenu realne upotrebne vrednosti i cene takvog sredstva. Isto tako, moguće je da neki korisnik budžetskih sredstava obračuna amortizaciju u nižem iznosu od zakonske obaveze, i da na taj način, prikazivanjem rashoda manjih od stvarnih, privremeno prikazuje budžetski suficit ili prikriva deficit.

7.5.4. Nezakonite aktivnosti vezane za otplatu kamata i pratećih troškova zaduživanja

Korisnici budžetskih sredstava, u svojim aktivnostima, stalno ili povremeno koriste neki od oblika tuđih, odnosno pozajmljenih sredstava, bilo da se radi o klasičnim kreditima iz domaćih ili stranih izvora, bilo o zaduženjima koja nastaju prodajom raznih oblika hartija od vrednosti, na koje se plaćaju kamate i drugi troškovi, kao pratilac zaduživanja. U budžetskom računovodstvu ova vrsta rashoda evidentira se u okviru kategorije budžetskog kontnog plana *440000 Otplata kamata i prateći troškovi zaduživanja*. Na kontima sintetičke grupe *441000 Otplata domaćih kamata*, knjiže se izdaci za domaće kamate, zaduživanjem tih konta, i to otplata kamata: na domaće kratkoročne hartije od vrednosti, na domaće dugoročne

hartije od vrednosti, na nivou Republike, na nivou teritorijalnih autonomija, na nivou gradova i opština, Republičkom fondu za zdravstveno osiguranje, Republičkom fondu za PIO, Nacionalnoj službi za zapošljavanje, NBS, ostalim javnim finansijskim institucijama, domaćim poslovnim bankama, ostalim domaćim kreditorima, domaćinstvima u zemlji, na domaće finansijske derivate, na domaće menice, finansijske promene na finansijskim lizinima, kamate na kupovinu putem lizinga i dr.

U okviru sintetičke grupe kontnog plana *442000 Otplata stranih kamata*, na kontima te grupe, knjiže se otplate kamata: na kratkoročne i dugoročne hartije od vrednosti prodate na inostranom finansijskom tržištu, Pariskom klubu, stranim uvozno-izvoznim bankama, multilateralnim institucijama (Svetskoj banci, IBRD-u, EBRD-u, EIB-u, SEV-u), Londonskom klubu, ostalim stranim poslovnim bankama, ostalim stranim kreditorima, otplate kamata na strane finansijske derivate.

U okviru sintetičke grupe *443000 Otplata kamata po garancijama*, na kontima te grupe knjiži se otplate kamata po garancijama.

Na kraju, vezano za zaduživanje korisnika budžetskih sredstava, u okviru sintetičke grupe *444000 Prateći troškovi zaduživanja*, na kontima te grupe, njihovim zaduživanjem knjiže se: negativne kursne razlike, kazne za kašnjenje, kazne po rešenju pravosudnih organa, ostale kazne i kazne koje proističu iz zaduživanja.

U ranijim izlaganjima predočili smo neke oblike nezakonitih aktivnosti, vezanih za kreditne aranžmane i pozajmljivanje sredstava od strane korisnika budžetskih sredstava. Zato ćemo na ovom mestu, na određeni način, ponoviti i izneti neke druge detalje u vezi takvih aktivnosti. Naime, korisnici budžetskih sredstava u pregovorima sa kreditorima i zajmodavcima uvek su u mogućnosti da prihvate manje ili veće kamate, duže ili kraće rokove otplate duga, da eventualno prihvate neke prateće troškove kredita, dodatne troškove garancija i dr. Takve mogućnosti prvenstveno su vezane za ugovaranje kreditnih aranžmana sa domaćim i stranim bankarskim organizacijama, a ređe sa drugim institucijama o kojima je ovde bilo reči. U tim pregovorima često se iniciraju, a kasnije i sprovede, nezakonite aktivnosti, naravno, na štetu zajmoprimca odnosno korisnika budžetskih sredstava.

7.5.5. Manipulacije subvencijama

Subvencije predstavljaju oblik davanja, odnosno tekućeg prenosa sredstava iz budžeta njihovim korisnicima, radi podsticanja određene tekuće proizvodnje i podizanja ili održavanja kvaliteta u pružanju neke vrste usluga. Pored toga, putem subvencija, budžetska sredstva se usmeravaju za kapitalna ulaganja u određene oblasti od šireg interesa privrede i društva. Davanje subvencija iz budžeta usmerava se, prvenstveno, prema onim javnim i drugim preduzećima i institucijama čija je aktivnost od posebnog značaja za standard ili neke bitne uslove života građana i brojnih privrednih delatnosti.

Isto tako, država gotovo uvek ima potrebe da raznim oblicima stimulacija, u kojima su subvencije često korišćen instrument, podstiče proizvodnju i razvoj određenih privrednih delatnosti. Putem subvencija nekada se posredno stimuliše dinamiziranje određenih aktivnosti. Na primer, daju se subvencije bankama za niže kamate na kredite koje one odobravaju proizvođačima u onim privrednim delatnostima čija proizvodnja i razvoj imaju neposredan ili posredan uticaj na uslove života građana, ili na razvoj većeg broja privrednih i drugih aktivnosti.

Izdaci za subvencije evidentiraju se u budžetskom računovodstvu u okviru kategorije kontnog plana *450000 Subvencije*. Za pojedine, srodne oblike, budžetskih izdataka za subvencije knjiženja se vrše u pojedinim budžetskim grupama računa (konta), o čemu će u nastavku biti reči. Na sintetičkoj grupi *451000 Subvencije javnim nefinansijskim preduzećima i organizacijama*, na kontima te grupe, njihovim zaduživanjem, registruju se tekuće kapitalne subvencije: javnom gradskom saobraćaju, javnom železničkom saobraćaju, za vodoprivredu, za poljoprivredu, ostalim nefinansijskim preduzećima i organizacijama.

U okviru sintetičke grupe *452000 Subvencije privatnim finansijskim institucijama*, na kontima te grupe evidentiraju se tekuće subvencije: poslovnim i trgovačkim bankama, ostalim finansijskim institucijama, kapitalne subvencije poslovnim i trgovačkim bankama i ostalim finansijskim institucijama.

Sintetičkom grupom *453000 Subvencije javnim finansijskim institucijama*, na kontima te grupe, njihovim zaduživanjem, obuhvataju se obaveze, odnosno izdaci za tekuće kapitalne subvencije NBS i ostalim finansijskim institucijama.

Subvencije privatnim preduzećima obuhvataju se u budžetskom računovodstvu u okviru sintetičke grupe *454000 Subvencije privatnim preduzećima*, i to tekuće i kapitalne subvencije privatnim preduzećima.⁴⁶⁴ Za obaveze za izdatke po osnovu subvencija odobravaju se konta u okviru sintetičke grupe *242000 Obaveze po osnovu subvencija*.

Subvencije, zbog svoje privlačnosti, raznovrsnosti, obima sredstava koja se usmeravaju i pojedinačnih iznosa isplata određenim korisnicima, predstavljaju pogodno područje za razne zloupotrebe pojedinaca ili grupa, sklonih nezakonitom ponašanju. Inicijativa za nezakonite aktivnosti u ovoj oblasti polazi od nekih službenih lica kod korisnika subvencija, koja se povezuju sa onim nadležnim službenicima u državnoj upravi koji donose odluke (ili bitno utiču na njihovo donošenje) o tome kome će se subvencije davati i u kom iznosu. Ovakve

⁴⁶⁴ Tekuće subvencije predstavljaju vid davanja iz budžeta, koja se njihovim korisnicima daju u toku jedne budžetske godine i namenjena su redovnom obavljanju funkcija korisnika subvencija. Međutim, kapitalne subvencije namenjene su investicionim ulaganjima koja mogu da traju i više godina, pa se kapitalne subvencije praktično i opredeljuju za više godina, a svake godine budžetom se utvrđuje koliki iznos kapitalnih subvencija se daje korisniku za konkretnu budžetsku godinu.

moгуćnosti naročito su izražene kod onog vida subvencija koje se daju na osnovu nekih kriterijuma čije se ispunjavanje dokazuje od strane korisnika, odgovarajućom dokumentacijom koja se stavlja na uvid i ocenu onim odgovornim licima iz državnih institucija koja odlučuju o tome da li su uslovi za subvenciju ispunjeni. Kod nas su karakteristični primeri nezakonitog postupanja sa subvencijama u poljoprivredi. Na primer, subvencije se daju po hektaru obradive površine, ili po hektaru zasada određenom poljoprivrednom kulturom, određenim brojem grla stoke i sl. Najkarakterističniji slučaj bio je u vezi sa subvencijama za veštačko đubrivo, o čemu je bilo reči. Tada su subvencije bile usmeravane i isplaćivane za veštačko đubrivo za koje se, u smislu zakona, nisu mogle dati.

7.5.6. Zloupotrebe donacija, dotacija i transfera

Donacije predstavljaju vid davanja sredstava iz budžeta za razne humanitarne i druge svrhe u zemlji i inostranstvu, davanja vezanih za socijalnu pomoć i zdravstvenu zaštitu građana, pomoć stranim vladama i zemljama kao redovna pomoć koja se daje pojedinim, obično siromašnim, zemljama. Stranim državama donacije se daju za obavljanje nekih njihovih funkcija, ređe u vidu kapitalnih donacija, ili kao jednokratna pomoć solidarnosti, u slučaju raznih nesreća, nepogoda i sl. S druge strane, država iz budžeta daje dotacije nekim državnim institucijama koje imaju prihode od doprinosa, ali nedovoljne za obavljanje svojih funkcija na onom nivou koji je utvrđen zakonskim propisima ili drugim aktima države (fondovi zdravstvenog i socijalnog osiguranja). Iz budžeta se takođe, usmeravaju i određena sredstva za dotacije određenim međunarodnim organizacijama, kao što je Međunarodni Crveni krst i drugi. Isto tako, transferima državnih budžetskih sredstava sredstva se daju i stavljaju na raspolaganje raznim nivoima autonomne i lokalne vlasti i pojedinim državnim organima, za obavljanje njihove redovne delatnosti kao i za neke oblike kapitalnih ulaganja.

Donacije, dotacije i transferi, u budžetskom računovodstvu obuhvataju se kategorijom 460000 *Donacije, dotacije i transferi*. U okviru sintetičke grupe 461000 *Dotacije stranim vladama* na kontima te grupe, njihovim zaduživanjem, knjiže se donacije stranim zemljama, kao tekuće i kapitalne donacije stranim vladama.

U okviru sintetičke grupe 462000 *Dotacije međunarodnim organizacijama*, na kontima te grupe knjiže se, njihovim zaduženjem, dotacije međunarodnim organizacijama, i to tekuće: Međunarodnom Crvenom krstu, za međunarodne članarine i ostale tekuće dotacije međunarodnim organizacijama; kapitalne dotacije: Međunarodnom Crvenom krstu i ostale kapitalne dotacije međunarodnim organizacijama.

Sintetičkom grupom 463000 *Transferi ostalim nivoima vlasti*, obuhvataju se knjiženjem, na kontima te grupa, njihovim zaduživanjem, transferi ostalim nivoima vlasti i to tekući transferi: nivou Republike, za AP Vojvodina, za jug Srbije i AP Kosovo i Metohiju; tekući transferi: nivou gradova, namenski transferi nivou

gradova, nenamenski transferi nivou gradova; tekući transferi nivou opština, namenski transferi nivou opština, nenamenski transferi nivou opština; kapitalni transferi: nivou Republike, za AP Vojvodina, za jug Srbije i Kosovo i Metohiju, i na nivou opština.

U okviru sintetičke grupe 464000 *Dotacije organizacijama obaveznog socijalnog osiguranja*, na kontima te grupe knjiže se, njihovim zaduženjem, tekuće dotacije: Republičkom fondu za zdravstveno osiguranje, zdravstvenim ustanovama za investicije i investiciono održavanje, zdravstvenim ustanovama za nabavku medicinske i druge opreme, Fondu za PIO za osiguranje zaposlenih, Republičkom fondu za PIO za osiguranike poljoprivrednike, Republičkom fondu za PIO za osiguranje samostalnih delatnosti, Nacionalnoj službi za zapošljavanje; kapitalne dotacije: Republičkom fondu za zdravstveno osiguranje, zdravstvenim ustanovama za investicije i investiciono održavanje, zdravstvenim ustanovama za nabavku medicinske i druge opreme, Republičkom fondu za PIO i Nacionalnoj službi za zapošljavanje. Pored ovih, na sintetičkim, analitičkim i subanalitičkim kontima sintetičke grupe budžetskog kontnog plana 465000 *Ostale dotacije i transferi*, knjiže se, njihovim zaduživanjem, ostale tekuće dotacije i transferi, ostale tekuće dotacije i ostale kapitalne dotacije i transferi. Obaveze po osnovu donacija, dotacija i transfera registruju se kao potražna knjiženja na kontima sintetičke grupe 243000 *Obaveze po osnovu donacija, dotacija i transfera*.

Kada su u pitanju donacije dotacije i transferi, u direktnom odnosu između predstavnika budžeta i korisnika tih oblika primanja, manje su mogućnosti zloupotrebe i nezakonitih aktivnosti, zato što sama procedura za odobravanje i isplatu ovih vrsta budžetskih izdataka prolazi kroz razne oblike preispitivanja i kontrole. Stoga bi bilo teško sklopiti neki nezakonit aranžman ili dogovor između predstavnika budžeta i predstavnika korisnika ovih oblika sredstava, a da to ostane neprimećeno i neotkriveno. S druge strane, takva mogućnost nije isključena, pa i u tim odnosima događaji nekada mogu neprijatno da iznenade. Na primer, može se dogoditi da zastupnici korisnika budžetskih sredstava, koji dobija dotacije, donacije ili transfer iz budžeta, iniciraju predstavnicima budžeta dogovor, da putem tih oblika budžetskih davanja korisnik dobije veća sredstva, a da on tim predstavnicima obezbedi odgovarajuću „nagradu“, u kojoj bi i predstavnici korisnika učestvovali. To se može učiniti preko nekog ugovora o delu ili sličnog aranžmana. Isto tako, predstavnici budžeta mogu imati svoja preduzeća ili preduzeća u kojima su većinski vlasnici oni, članovi njihovih porodica ili bliski prijatelji, pa predstavnici korisnika budžetskih sredstava takvim preduzećima obezbede posao, tako što se od njih kupi određena roba, ili se od njih stalno snabdevaju potrošnim ili drugim materijalom. Međutim, kada su u pitanju razne organizacije u zemlji, kao što je obavezno socijalnog osiguranje, Republički fond za zdravstveno osiguranje, Republički fond PIO za samostalne delatnosti i drugi, kada se sredstva budžeta usmere na te organizacije, o njihovoj daljoj sudbini one odlučuju, iako su takva sredstva najčešće

strogo namenski usmerena. Stoga su te i druge organizacije u mogućnosti da u aranžmanima sa budžetskim sredstvima učine zloupotrebe prilikom nabavki materijala, usluga, opreme i nekih oblika kapitalnih ulaganja. Poznat je primer, o kome je u ovom delu knjige bilo reči, u vezi sa nabavkom vakcina protiv „svinjskog gripa“, kada su nabavljene enormne količine vakcina. I u poslovima oko donacija, dotacija i transfera iz budžeta interni budžetski kontrolni organi moraju biti stalno i aktivno angažovani, jer neophodno je da se kontroliše kako usmeravanje budžetskih sredstava, tako i njihovo trošenje kod korisnika u zemlji.

7.5.7. Nezakonite aktivnosti u vezi sa socijalnim osiguranjem i socijalnom zaštitom

Davanja iz osnova socijalnog osiguranja i socijalne zaštite predstavljaju specifične vrste izdataka, iz sredstava koja se obezbeđuju iz budžeta i uplaćuju se institucijama preko kojih se ostvaruju pojedinačna prava na isplatu. To su najčešće prava zaposlenih ili penzionera, koja se ostvaruju pod posebnim uslovima, na primer u slučaju privremene nesposobnosti radnika da obavlja poslove kojima ostvaruje zaradu, usled eventualne invalidnosti ili drugih razloga, pa iz tih razloga pojedinac ima pravo na određenu pomoć po osnovu socijalnog osiguranja ili socijalne zaštite. Isto tako, ova davanja vezana su za neke oblike izdataka za zdravstvenu ili drugu zaštitu i negu zaposlenih lica, penzionera i starih lica, itd. Davanja i isplate iz osnova socijalnog osiguranja i socijalne zaštite, u budžetskom računovodstvu, obuhvataju se kategorijom kontnog plana 470000 *Socijalno osiguranje i socijalna zaštita*. U okviru sintetičke grupe 471000 *Prava iz socijalnog osiguranja (organizacije obaveznog socijalnog osiguranja)*, zaduživanjem konta te grupe, knjiže se naknade: zarada osiguranicima usled privremene nesposobnosti za rad, zatim prava iz penzijskog osiguranja, naknade iz invalidskog osiguranja, isplate Nacionalne službe za zapošljavanje, ostala socijalna davanja neposredno domaćinstvima, troškovi zdravstvene zaštite u zemlji plaćeni neposredno pružaocima usluga (za šticećenike, odnosno korisnike socijalnog osiguranja), usluge zdravstvene zaštite u inostranstvu plaćene neposredno pružaocima usluga, briga o penzionisanim licima, briga o invalidima, isplate poslodavcima koje vrši Nacionalna služba za zapošljavanje, za obezbeđenje posla licima sa evidencije, usluge obuke preko Nacionalne službe za zapošljavanje, ostala prava koja se pružaju direktno pružaocima usluga, transferi: Republičkom fondu za zdravstveno osiguranje za doprinose za osiguranje, Republičkom fondu za PIO za osiguranike zaposlene za doprinose za osiguranje, Republičkom fondu za PIO za osiguranike poljoprivrednike za doprinose za osiguranje, Republičkom fondu PIO za osiguranike samostalnih delatnosti za doprinose za osiguranje, Nacionalnoj službi za zapošljavanje za doprinose za osiguranje. Zaduzivanjem konta sintetičke grupe 472000 *Naknade za socijalnu zaštitu iz budžeta*, knjiže se razni oblici isplata i to naknade iz budžeta: za bolovanja, za invalidnost, ratnim invalidima, za porodijsko odsustvo, za decu i porodicu, za slučaj nezaposlenosti, starosne penzije, porodične penzije, za slučaj smrti, za obrazovanje, za

kulturu, za sport, za nauku, za stanovanje i život, isplate bivšim političkim zatvorenicima, zatim isplate licima lišenim slobode i jednokratne pomoći. Kako je napred objašnjeno, rashodi po osnovu socijalnog osiguranja i socijalne zaštite knjiže se kao zaduženja, na kontima u okviru kategorije 470000 *Socijalno osiguranje i socijalna pomoć*. Na drugoj strani stvorene obaveze po raznim osnovama iz te oblasti registruju se na potražnoj strani konta sintetičke grupe 244000 *Obaveze za socijalno osiguranje*.

Budžetski izdaci iz socijalnog osiguranja i za socijalnu zaštitu predstavljaju, uglavnom, direktna primanja pojedinih lica po osnovima koji su navedeni. S druge strane, isplate su usmerene neposrednim davaocima usluga osiguranim licima, koja imaju pravo da im se određene usluge plaćaju na teret socijalnog osiguranja i socijalne zaštite. Imajući u vidu činjenicu da su ova prava individualizovana, odnosno da se isplate vrše direktno nosiocima prava, ili određenim institucijama koje vrše usluge osiguranicima i to pojedinačno, za svakog osiguranika kome je usluga pružena, mogućnosti za nezakonite aktivnosti kojima bi bio angažovan veliki iznos sredstava veoma su sužene. Takođe, vezano za ostvarivanje ovih prava od strane pojedinaca, potrebno je pribaviti brojna dokumenta kojima se dokazuje sticanje uslova za korišćenje ovakvih primanja ili usluga. Ali, ni u ovim poslovima ne može se isključiti pojava nezakonitih aktivnosti, jer se socijalna davanja mogu obračunati licima koja na to nemaju pravo, falsifikovanjem dokumentacije; naročito su poznati slučajevi u zdravstvu, u ostvarivanju invalidske penzije ili drugih primanja po osnovu invaliditeta. Tako se budžetu nanosi direktna šteta, jer pravo primanja ostvaruju lica koja za to ne ispunjavaju uslove. Pored toga, postoji mogućnost da se obračunaju isplate licima koja na to imaju pravo, a da novac uzima neko lice iz obračunskih službi korisnika budžetskih sredstava. Takođe, moguće je da se uplata pružaocima usluga izvrši za jedno lice, a da uslugu koristi drugo. Međutim, i u jednom i drugom slučaju takvi aranžmani su retki, nezakonite radnje mogu izvršavati jedno ili dva povezana lica, a visina štete koja se nanosi takvim aktivnostima nema veće razmere. No, bez obzira na to, interni budžetski kontrolni organi moraju imati visok stepen pozornosti kada je u pitanju ovaj oblik budžetskih izdataka.

7.5.8. Manipulacije vezane za ostale rashode koji se finansiraju iz budžeta

Pod ostalim rashodima koji se finansiraju iz budžeta podrazumevaju se svi oni izdaci koji se ne mogu podvesti ni pod jednu od grupa rashoda o kojima je bilo reči u prethodnim izlaganjima, a zbog nekih svojih specifičnih karakteristika izdvajaju se kao posebna kategorija budžetskih davanja. U takva izdvajanja iz budžeta ubrajaju se razni oblici donacija neprofitnim organizacijama i institucijama, verskim zajednicama, sportskim organizacijama i sl. Pored toga, u ostale rashode koji se karakterišu određenim specifičnostima spadaju i razni oblici poreza, taksi, novčanih kazni, naknade šteta itd. Deo ovih izdataka ne predstavlja trajnu obavezu budžeta da finansira aktivnosti pojedinih organa i organizacija, već se to čini posebno za svaku

godinu, tako što takvi organi i organizacije dostavljaju obrazložen zahtev za dodelu budžetskih sredstava, sa planom svojih aktivnosti, kojima se dokazuje interes društva za zadatke koje je potrebno izvršiti i finansirati i opravdava zahtev za budžetskim sredstvima. Drugi deo ovakvih izdataka čine stalni i dosta stabilni izdaci, koji se daju određenim korisnicima za obavljanje aktivnosti od trajnog društvenog interesa. Ostali rashodi obuhvataju se u računovodstvenim evidencijama kategorijom kontnog plana *480000 Ostali rashodi*.

U budžetskom računovodstvu, u okviru sintetičke grupe *481000 Dotacije nevladinim organizacijama*, zaduženjem sintetičkih, odnosno analitičkih konta knjiže se dotacije: neprofitnim organizacijama koje pružaju pomoć domaćinstvima, u naturi neprofitnim organizacijama koje pružaju usluge domaćinstvima, Crvenom krstu Srbije, sportskim i omladinskim organizacijama, etničkim zajednicama i manjinama, ostalim udruženjima građana i političkim strankama, privatnim i alternativnim školama i dotacije ostalim neprofitnim institucijama. Na subanalitičkim kontima ove grupe knjiže se pojedinačni izdaci za svaki oblik davanja po korisnicima.

Sintetičkom grupom kontnog plana *482000 Porezi, obavezne takse, kazne i penali*, obuhvataju se, kao što sam naziv grupe govori, razne dažbine koje se pojedinačno knjiže zaduženjem odgovarajućih konta te grupe, i to porezi: na imovinu, na robe i usluge, na korišćenje roba ili obavljanje aktivnosti, na međunarodnu trgovinu, kao i ostali porezi; isto tako, na subanalitičkim kontima ove grupe knjiže se zaduženja za takse: republičke takse, pokrajinske takse, gradske takse, opštinske takse, sudske takse; pored toga, u okviru iste grupe zaduženjem sintetičkih konta obuhvataju se novčane kazne i penali, i to: republički, pokrajinski, gradski, i opštinski. Subanalitička konta ove grupe zadužuju se za davanja pojedinim korisnicima i to za svakog od njih pojedinačno, sa odgovarajućim iznosima.

Novčane kazne i penali po rešenju sudova obuhvataju se knjiženjem u grupi kontnog plana *483000 Novčane kazne i penali po rešenju sudova*, zaduženjem sintetičkih konta u okviru te grupe koja nose istoimeni naziv, kao i naziv grupe. U okviru sintetičke grupe *484000 Naknada štete za povrede ili štetu nastalu usled elementarnih nepogoda ili drugih prirodnih uzroka*, na kontima te grupe, njihovim zaduženjem, knjiže se naknade šteta: za povrede ili štetu nastalu usled elementarnih nepogoda i naknada šteta od divljači; sintetičkom grupom *485000 Naknada štete za povrede ili štetu nanetu od strane državnih organa*. Na kontima te grupe knjiže se na istoimenim kontima naknade štete za povrede ili štetu nanetu od strane državnih organa. Pored navedenih izdataka u okviru ove kategorije, grupom *489000 Rashodi koji se finansiraju iz sredstava za realizaciju Nacionalnog investicionog plana*, zaduženjem odgovarajućih konta, knjiže se izdaci koji se finansiraju iz sredstava za realizaciju Nacionalnog investicionog plana.

Za sva zaduženja na grupama i kontima u okviru kategorije kontnog plana *480000 Ostali rashodi*, sprovode se paralelna knjiženja na odgovarajućim kontima sintetičke grupe *245000 Obaveze za ostale rashode*.

Imajući u vidu činjenicu da ovu kategoriju budžetskih izdataka čine dosta heterogene grupe i, u okviru njih, raznovrsni pojedinačni korisnici i različiti iznosi sredstava koja koriste, može se zaključiti da se radi o manjim pojedinačnim isplatama novčanih izdataka koji se odobravaju i stavljaju na raspolaganje korisnicima iz budžeta. Samim tim je u toj oblasti budžetskih rashoda sužena mogućnost nekih organizovanih nezakonitih aktivnosti većih razmera. Međutim, i pored toga, pronicljivost lica sklonih nezakonitim aktivnostima, raznovrsnost i bogatstvo njihovih ideja i njihova zainteresovanost, uvek mogu da pronađu izlaz kroz pukotine zakonskih propisa i procedura odobravanja i isplate tih sredstava njihovim korisnicima i da se tako otuđi deo sredstava budžeta. To je moguće utoliko pre što je davanjima obuhvaćen veoma širok krug raznovrsnih i brojnih korisnika, koji su uz to često van kontrole budžetskih i drugih organa. Naime, uvek postoji mogućnost da se predstavnik ili predstavnici nekog od korisnika takvih primanja, i neki od predstavnika budžeta koji može uticati na donošenje odluke i visinu sredstava koja se izdvajaju iz budžeta takvim korisnicima, dogovore o tome da se korisniku usmere sredstva na koja on nema pravo, ili da se odobri isplata većeg iznosa od realnog, pa da se putem ugovora o delu, ili na drugi način, izvrši isplata viška odobrenog iznosa i podeli između učesnika dogovora.

Prema iznesenom, interni budžetski kontrolni organi, kao i u svim drugim slučajevima u kojima se usmeravaju i isplaćuju budžetska sredstva, i u ovoj oblasti svojim aktivnostima moraju pristupati sa puno opreznosti i pažnje, kako bi preventivno delovali i obeshrabrili eventualne pokušaje zloupotrebe ili nenamenskog trošenja budžetskih sredstava.

7.5.9. Administrativni transferi iz budžeta od direktnih budžetskih korisnika indirektnim, ili između korisnika na istom nivou i sredstava rezerve

Pod administrativnim transferima podrazumeva se prenos sredstva iz budžeta direktnih korisnika budžetskih sredstava indirektnim korisnicima, ili se prenos vrši između budžetskih korisnika istoga ranga. Bilo da se radi o jednom obliku prenosa, kada se sredstva prenose sa direktnih na indirektnu korisnike, bilo o drugom, kada se sredstva prenose od jednog korisnika drugom, na istom nivou, taj prenos se vrši strogo namenski, i to po svim pozicijama izdataka koje se finansiraju iz budžeta. Pošto se prenos sredstava vrši namenski, njime se pokriva sva ona struktura budžetskih izdataka kojom se obuhvataju tekući rashodi budžeta, obrađeni u ovom poglavlju pod naslovom „7.5. Manipulacije tekućim rashodima“, i pod podnaslovima tog naslova. Ovi transferi vode se u budžetskom računovodstvu u okviru kategorije kontnog plana 490000 *Administrativni transferi iz budžeta, od direktnih budžetskih korisnika indirektnim budžetskim korisnicima ili između budžetskih korisnika na istom nivou i sredstava rezervi*. S obzirom na to da se ovi izdaci, odnosno transferi, usmeravaju za iste namene, prenosom sredstava iz jednog budžeta u drugi na istom nivou, tj. za podmirenje iste

strukture izdataka, koja odgovara strukturi izdataka direktnih korisnika budžetskih sredstava, odnosno za transfere od direktnih budžetskih korisnika indirektnim, strukturu transfera obradićemo u nešto sažetijem obliku.

U računovodstvenim evidencijama, u okviru grupe kontnog plana *494000 Tekući rashodi*, na odgovarajućim kontima te grupe, vode se: rashodi za zaposlene, kojima se obuhvataju plate, dodaci i naknade, doprinosi za socijalna davanja i drugi; korišćenje usluga kao što su troškovi platnog prometa, energetske usluge, administrativne usluge, specijalizovane usluge, raznovrsne tekuće opravke i druge usluge, administrativni materijal, naknade za socijalnu zaštitu; subvencije javnim i nefinansijskim preduzećima i organizacijama, kapitalne subvencije; prava iz socijalnog osiguranja, prava iz socijalnog osiguranja koja se isplaćuju neposredno domaćinstvima, naknade u slučaju bolesti i invaliditeta, za porodijsko bolovanje i druga odsustvovanja za koja se isplaćuju naknade; ostali rashodi dotacije neprofitabilnim organizacijama i dr., razne takse i dr.

Sintetičkom grupom kontnog plana *495000 Izdaci za nefinansijsku imovinu*, na kontima u okviru te grupe, knjigovodstvenim evidencijama obuhvataju se izdaci za osnovna sredstva, i to pojedinačno po njihovoj strukturi, zalihe: robnih rezervi, gotovih proizvoda, robe, materijala i dr.; razne dragocenosti; prirodna imovina: zemljište, rudna blaga, šume i voda.

Transferima budžetskih sredstava od direktnih korisnika indirektnim ili prenosom sredstava jednih korisnika budžetskih sredstava drugima, istog nivoa, u strukturi sredstava koja se prenose obezbeđuju se i izdaci za otplatu glavnice i kamata i za nabavku finansijske imovine, koji se registruju u okviru sintetičke grupe *496000 Izdaci za otplatu glavnice i nabavku finansijske imovine*, a knjiže na sintetičkim kontima te grupe. Na tim kontima zaduženjem se registruju otplate kredita domaćim kreditorima: za domaće hartije od vrednosti, ostalim nivoima vlasti i ostalim javnim i finansijskim institucijama, domaćim bankama i ostalim kreditorima, otplata glavnice na domaće finansijske derivate, otplata domaćih menica, otplata glavnice domaćinstvima i dr. Pored toga, na kontima ove grupa knjiže se i zaduženja za otplate glavnice stranim kreditorima, i to: za hartije od vrednosti, izuzev akcija, otplata glavnice stranim vladama, multilateralnim i drugim finansijskim institucijama i stranim bankama, glavnice po garancijama i dr. Isto tako, na kontima u okviru ove grupe knjiže se izdaci za nabavku domaće i inostrane finansijske imovine, i to: nabavka domaćih hartija od vrednosti, krediti: ostalim nivoima vlasti, domaćim finansijskim institucijama i bankama, fizičkim licima i domaćinstvima, domaćim nevladinim organizacijama, nabavka domaćih akcija i sl.; nabavka strane finansijske imovine: nabavka stranih hartija od vrednosti, krediti stranim vladama, krediti međunarodnim organizacijama, stranim poslovnim bankama, krediti stranim nefinansijskim institucijama i nevladinim organizacijama itd. I na kraju, na kontima sintetičke grupe *499000 Sredstva rezerve*, knjiže se izdaci za tekuću i stalnu rezervu.

„Administrativni transferi iz budžeta od direktnih budžetskih korisnika indirektnim budžetskim korisnicima ili između budžetskih korisnika na istom nivou, koja budžet prenosi direktnim i indirektnim korisnicima, u računovodstvu budžeta davaoca sredstava, knjiži se zaduženjem odgovarajućih subanalitičkih konta u ovoj kategoriji uz odobrenje tekućeg računa budžeta. Direktni korisnik budžetskih sredstava, koji je primio sredstva iz budžeta putem transfera, koja će preneti direktnom, kao krajnjem korisniku sredstava, knjiži zaduženjem tekućeg računa uz odobrenje konta 781111 *Transferi između budžetskih korisnika na istom nivou*, a za sredstva koja će preneti indirektnom korisniku kao krajnjem korisniku sredstava, zaduženjem tekućeg računa uz odobrenje konta 781112 *Transferi od direktnih ka indirektnim budžetskim korisnicima na istom nivou*. Kada direktni korisnik primljena sredstva iz budžeta prenosi direktnom ili indirektnom korisniku budžetskih sredstava, iznos prenetih sredstava u transferu knjiži zaduženjem odgovarajućih subanalitičkih konta u kategoriji 490000 *Administrativni transferi iz budžeta*, od direktnih budžetskih korisnika indirektnim budžetskim korisnicima ili između budžetskih korisnika na istom nivou, uz odobrenje tekućeg računa. Korisnik koji je primio sredstva putem transfera, za iznos primljenih sredstava zadužuje tekući račun i odobrava subanalitički konto 791111 *Prihodi iz budžeta*. U grupi konta 499000 *Sredstva rezerve* ne sprovode se knjiženja, već se u budžetu iskazuju utvrđena pripadajuća sredstva, koja se koriste prema odluci o upotrebi sredstava stalne i tekuće rezerve, za isplaćeni iznos sredstava zadužuje se odgovarajući subanalitički konto u klasi 400000 *Tekući rashodi*, 500000 *Izdaci za nefinansijsku imovinu* i 600000 *Izdaci za otplatu glavnice i nabavku finansijske imovine*, uz odobrenje tekućeg računa.“⁴⁶⁵

Administrativni transferi iz budžeta, od direktnih indirektnim budžetskim korisnicima, ili između budžetskih korisnika na istom nivou i sredstva rezervi, kako je prezentovano u prethodnim izlaganjima, vrše se po precizno utvrđenoj proceduri, pa je u procesima samog prenosa sredstava od jednog korisnika drugom prostor za neke nezakonite radnje sužen i veoma ograničen. No, i pored toga, ipak je moguće da između predstavnika korisnika od kojih se transferišu sredstva i predstavnika korisnika kojima se sredstva prenose i stavljaju na raspolaganje, dođe do određenog dogovora u cilju nedozvoljenih manipulacija tim sredstvima. Taj dogovor može biti direktan i „nagrade“ se regulišu preko ugovora o delu, ili uz pomoć nekog privatnog preduzeća preko kojeg, ili sa kojim bi korisnici budžetskih sredstava obavili određene poslove i realizovali nezakonitu aktivnost. Što se tiče pojedinih izdataka iz budžeta, o kojima je ranije a i na ovom mestu bilo reči, nezakonite aktivnosti moguće su u onom smislu kako su tamo opisane.

⁴⁶⁵ „Peto savetovanje profesionalnih računovođa budžetskog računovodstva“, *Aktuelni propisi u oblasti budžetskog sistema*, Savez računovođa Srbije, „Računovodstvo“ D. O. O., Zlatibor, 24—26. septembar 2007.

7.6. Manipulacije izdacima za nefinansijsku imovinu

U ranijim izlaganjima dat je opis sadržaja nefinansijske imovine, a na ovom mestu govorićemo o izdacima vezanim za nabavku i održavanje te imovine. Ulaganja u nefinansijsku imovinu planiraju se i utvrđuju za svaki budžetski period, u skladu sa mogućnostima države, kako bi se pribavila najneophodnija sredstva potrebna za obavljanje funkcija budžetskih korisnika, a postojeća imovina zadržala i relaksirala svoje funkcionalne kvalitete. Kada se govori o izdacima za nefinansijsku imovinu, pod tim se podrazumevaju ulaganja u: osnovna sredstva i njihovo održavanje, uključujući mašine i opremu, ostale nekretnine, kultivisanu imovinu, nematerijalnu imovinu, zalihe robnih rezervi i proizvodnje, robu za dalju prodaju, dragocenosti, prirodnu imovinu i dr. Ukoliko se radi o pribavljanju nefinansijske imovine putem izgradnje koja traje duže od jednog budžetskog perioda, ulaganja u takva sredstva planiraju se i utvrđuju budžetom za svaku godinu, sve do završetka izgradnje. Izdaci za nefinansijsku imovinu vode se u okviru klase budžetskog kontnog plana *500000 Izdaci za nefinansijsku imovinu*.

7.6.1. Nezakonite aktivnosti u vezi sa izdacima za osnovna sredstva

Izdaci za osnovna sredstva evidentiraju se u računovodstvenim evidencijama u okviru kategorije kontnog plana *510000 Osnovna sredstva*, koja su prema njihovoj srodnosti svrstana u nekoliko računovodstvenih grupa, kako bi se posebno moglo pratiti stanje i promene na pojedinim oblicima sredstava i planirati ulaganja za njihovu nabavku i održavanje, u svakom budžetskom periodu. U narednim izlaganjima iznećemo zapažanja i stavove vezane za ulaganja za nabavku i održavanje svake od tih grupa, budući da svaka od njih ima svoje specifičnosti.

U računovodstvenim evidencijama, zgrade i građevinski objekti predstavljaju posebnu celinu osnovnih sredstava, čije se stanje i promene prate preko grupe kontnog plana *511000 Zgrade i građevinski objekti*, na odgovarajućim kontima te grupe zaduživanjem za: pribavljanje zgrada i objekata raznovrsne namene, izgradnju poslovnih zgrada i poslovnih prostora, kapitalno održavanje zgrada i objekata, planiranje i praćenje projekata.

U obavljanju aktivnosti korisnika budžetskih sredstava upotrebljavaju se raznovrsne mašine i oprema, počev od najprostijih pomagala do veoma složene računarske opreme, kojom je u savremenim uslovima snabdevena gotovo svaka budžetska institucija. Zato se ovoj vrsti osnovnih sredstava za koja se, sa zgradama i građevinskim objektima, vezuju najveća ulaganja, kako za njihovu izgradnju i nabavku, tako i za njihovo kapitalno i redovno održavanje, mora posvetiti posebna pažnja. Stanje i promene na mašinama i opremi u budžetskom računovodstvu registruju se u okviru sintetičke grupe budžetskog kontnog plana *512000 Mašine i oprema*, zaduživanjem konta u okviru te grupe. Knjigovodstvenim operacijama obuhvata se oprema: za saobraćaj (kopneni, plovni, vazdušni, i lizing oprema),

administrativna oprema (računarska, kancelarijska, komunikaciona, elektronska, fotografska i dr.), za poljoprivredu, za zaštitu životne sredine, medicinska i laboratorijska, za obrazovanje, nauku, kulturu i sport, za vojsku, javnu bezbednost, za proizvodnju, motorna, nepokretna i nemotorna oprema, i razna druga.

U okviru sintetičke grupe *513000 Ostale nekretnine*, na odgovarajućim kontima ove grupe vode se knjigovodstvene evidencije o stanjima i promenama ostalih nekretnina, opreme i lizing nekretnina i opreme, a njihovo pribavljanje registruje se zaduženjem tih konta.

Stanje i promene na kultivisanoj imovini obuhvataju se sintetičkom grupom kontnog plana *514000 Kultivisana imovina*. Zaduzenjem na kontima te grupe evidentiraju se ulaganja u razne vrste stoke i višegodišnje zasade.

Promene u vrednosti nematerijalne imovine, izazvane ulaganjima u tu imovinu, evidentiraju se u budžetskom računovodstvu u okviru sintetičke grupe *515000 Nematerijalna imovina*, na kontima te grupe, ulaganjima u: nematerijalnu imovinu (kompjuterski softver, književna i umetnička dela, ostala nematerijalna imovina, licence, koncesije, prava korišćenja imovine u tuđem vlasništvu i dr.).

Sve nabavke imovine o kojoj su izneseni odgovarajući stavovi i date neke bitne karakteristike u računovodstvu se registruju, kako je opisano, za vrednost promene, zaduženjem odgovarajućih konta u okviru kategorije budžetskog kontnog plana *510000 Osnovna sredstva*, uz odobrenje konta u okviru sintetičke grupe *252000 Obaveze prema dobavljačima (u zemlji i inostranstvu)*.

Kod analiziranja dela nefinansijske imovine, koju čine osnovna sredstva, već smo dali opis mogućih zloupotreba u vezi s tim njenim oblikom, posebno prilikom nabavke. Ovde je potrebno samo podsetiti da su u vezi s ovim oblikom imovine najveće mogućnosti za neke oblike zloupotreba naročito prilikom njene nabavke tj. prilikom odabira dobavljača, ugovaranja cena, uslova plaćanja i drugih izdataka vezanih za nabavku. S druge strane, do zloupotreba je naročito dolazilo u slučajevima prodaje državne imovine. Kod nas su posebno izražene zloupotrebe u vezi s državnom, odnosno društvenom imovinom u vreme tranzicije, prilikom njene privatizacije, kada su mnoga društvena i državna preduzeća, pod izgovorom transformacije te imovine u privatnu, prodavana u bescenje, ili je prodaja vršena u čisto špekulativne svrhe, kupcima koji su u ugovorima o privatizaciji prihvatili odgovarajuće uslove koje kasnije nisu izvršavali.

7.6.2. Zloupotrebe u vezi raspolaganja zaliham

Zalihe predstavljaju značajan deo vrednosti državne imovine, kako po svojoj vrednosti, tako i po raznovrsnosti kojom se karakterišu. Promene stanja uvećanjem vrednosti zaliha, uslovljeno nabavkom, evidentira se u poslovnim knjigama u okviru kategorije kontnog plana *520000 Zalihe*. Na kontima ove kategorije, povećanja vrednosti rezervi registruju se zaduženjem tih konta u okviru te grupe.

Uvećanje vrednosti robnih rezervi, po osnovu nabavke, registruje se na zalihama robnih rezervi u okviru sintetičke grupe budžetskog kontnog plana *521000 Robne rezerve*, na kontima te grupe.

Promene vrednosti zaliha proizvodnje nabavkama evidentiraju se u budžetskom računovodstvu, u okviru sintetičke grupe *522000 Zalihe proizvodnje* (zalihe materijala, zalihe nedovršene proizvodnje, zalihe gotovih proizvoda i dr.), na odgovarajućim kontima te grupe, njihovim zaduživanjem.

Uvećanje vrednosti zaliha robe za dalju preradu evidentira se u okviru sintetičke grupe budžetskog kontnog plana *523000 Zalihe robe za dalju preradu*, na kontima te grupe, njihovim zaduženjem.

Povećanje vrednosti zaliha dragocenosti koje je proizašlo iz nabavki, ili pribavljanja na drugi način, registruje se u okviru kategorije budžetskog kontnog plana *530000 Dragocenosti*, na odgovarajućim grupama konta te kategorije, njihovim zaduženjem za povećanu vrednost.

Kada su u pitanju nabavke raznih materijalnih vrednosti vezanih za zalihe, široko je polje mogućih zloupotreba od strane pojedinaca ili organizovanih grupa. Te mogućnosti naročito su izražene u vezi s nabavkama i čuvanjem Republičkih robnih rezervi, jer se tu radi o izuzetno velikim količinama i vrednostima raznovrsne robe na zaliham, s jedne strane, a takođe i o značajnim količinama i vrednostima raznih roba koje se nabavljaju i čuvaju za potrebe tih rezervi. Pored toga, kao pogodno tlo za zloupotrebe treba istaknuti činjenicu da se dobar deo Republičkih robnih rezervi čuva u tuđim skladištima, bilo da se roba za rezerve otkupi i ostavlja kod proizvođača na čuvanje, bilo da se skladišti i daje na čuvanje kod skladištara tj. kod privatnih kompanija koje raspolažu skladišnim prostorom. I u jednom i drugom slučaju skladištar je u mogućnosti da raspolaže robom koja mu je poverena na čuvanje i da je zloupotrebljava. Skladištari to čine na taj način što u vreme povoljnih tržišnih uslova, kada su njene cene više, robu prodaju, pa je zatim nabavljaju i stavljaju na zalihe u momentu kada su cene roba niže, što je čest slučaj u manipulaciji žitaricama. Tako, npr., skladištar preko zime i u proleće proda žitarice sa skladišta, kada su im cene više, a zatim ih nabavlja u periodu žetve, kada su te robe jeftinije. Tako se manjak ne pojavljuje i ne registruje, a skladištar neovlašćenim raspolaganjem robom koju je čuvao, ostvaruje za sebe zaradu na razlici u cenama između prodate i nabavljene robe. Skladištar istovremeno naplaćuje skladišninu od robnih rezervi i za robu koju je prodao, kao da ju je čuvao, iako ona od vremena prodaje do vremena nabavke u stvari nije bila u skladištu. U nekoliko prethodnih perioda otkriveni su slučajevi masovne zloupotrebe dela Republičkih robnih rezervi: skladištari su, naime, prodavali žitarice iz rezervi, koje su im bile poverene na čuvanje, a nisu ih ponovo nabavljali, već su manipulirali skladišnim prostorom na taj način što su veštački podizali podove skladišta, o čemu je već bilo reči. Tako je stvaran utisak da su skladišta puna žitarica, pa popisne komisije nisu uočile prevaru, pošto nisu bile stručno osposobljene za takve popise, ili su pak bile neoprezne. Uz navedeno, ističe se da postoji zakonska mogućnost da skladištar sam vrši

popis robe koju čuva u svom skladištu, kao popis tuđe robe, što je često praktikovano, a popisne liste dostavljane su vlasniku — Direkciji za robne rezerve. To je skladištarima koji su se bavili zloupotrebama olakšavalo posao oko privremenog prikrivanja nezakonitog raspolaganja imovinom poverenom im na čuvanje. O ovoj vrsti pronevere dat je opis u ovom delu knjige, pa nije potrebno da se to na ovom mestu ponavlja.⁴⁶⁶ Takođe, kada se radi o zalihama i rezervama bilo koje vrste, ističe se da se radi o nabavkama velikih količina materijalnih vrednosti za državne zalihe, pa se tu otvara značajan prostor za razne zloupotrebe vezano za kvalitet robe, tako što se ugovara i plaća roba boljeg kvaliteta, a isporučuje ona lošijeg. Isto tako, ovde treba skrenuti pažnju i na nivo cena, jer prilikom nabavke robe, predmet ugovora su cene koje mogu biti veće od normalnih, ako se postigne dogovor između prodavca i predstavnika koji su kupovali robu za rezerve, kao i u pogledu dinamike isporuke robe, rokova plaćanja i dr. Što se tiče ostalih zaliha, za proizvodnju, robe za dalju prodaju i dragocenosti, tu se takođe otvaraju mogućnosti zloupotrebe, kada je u pitanju nabavka za takve zalihe i manipulisanje njima, jer i kod takvih zaliha mogući su različiti pristupi i dogovori između predstavnika dobavljača i državnih organa, koji vrše nabavku i to prvenstveno u pogledu cena, kvaliteta robe, rokova isporuke, naročito ako se radi o deficitarnim artiklima i sl.

7.6.3. Zloupotrebe vezane za nabavku prirodne imovine

Prirodna imovina, kako joj i sam naziv kaže, prirodni su resursi koji predstavljaju značajan potencijal za razvoj zemlje. Vrednost prirodne imovine uvećava se nabavkom novih prirodnih dobara, proširenjem postojećih i ulaganjima u poboljšanje kvaliteta dobara kojima se raspolaže. Ovaj oblik imovine se u budžetskom računovodstvu obuhvata kategorijom budžetskog kontnog plana 540000 *Prirodna imovina*, koja je grupisana po srodnosti u nekoliko grupa.

U sintetičkoj grupi 541000 *Zemljište*, na odgovarajućim kontima te grupe, registruje se uvećanje vrednosti ovog oblika imovine, putem nabavke zemljišta (poljoprivrednog, građevinskog, sportskih terena, produženih vodenih površina i dr.) i poboljšanja kvaliteta zemljišta.

U okviru sintetičke grupe 542000 *Rudna bogatstva*, na kontima u okviru te grupe, njihovim zaduživanjem, knjiži se uvećanje vrednosti ovog oblika imovine i to: kopovi, nabavka uglja, nafte i prirodnog gasa, nabavka mineralnih rezervi, poboljšanje kopova i dr.

Sintetičkom grupom 543000 *Šume i vode*, na odgovarajućim kontima te grupe, evidentira se povećanje vrednosti šuma i vode, nabavkom, izgradnjom, osposobljavanjem produženih tokova ili ulaganjem u poboljšanje kvaliteta.

⁴⁶⁶ Interesantno je navesti i to da su skladištari koji su čuvali i prodali rezerve žitarica, svakoga meseca Republičkoj direkciji za robne rezerve slali fakture za čuvanje robe koje nije bilo, naplaćujući skladišninu za nepostojeće rezerve, pa su i na taj način prikrivali proneveru.

Za uvećanje vrednosti svih oblika nefinansijske imovine zadužuju se sintetička, analitička i subanalitička konta koja pripadaju klasi *500000 Izdaci za nefinansijsku imovinu*, uz odobrenje konta u okviru sintetičke grupe *252000 Obaveze prema dobavljačima*.

Prirodna imovina može, u određenim okolnostima, biti pogodan prostor za razne oblike zloupotreba. Nedozvoljene aktivnosti su moguće kada se radi o nabavci ove vrste imovine i izdacima za te namene, jer se njene nabavke vrše putem raznih nadmetanja, pa su u tome moguće raznovrsne špekulacije vezane za cene nabavke. Isto tako, prilikom prodaje ovog oblika imovine javljali su se razni oblici nezakonitih aktivnosti, npr. prodaju se zgrade i oprema u njima po cenama koje odgovaraju njihovim vrednostima. Međutim, cilj kupovine nisu zgrade, drugi objekti i oprema, već atraktivno zemljište na kojem su zgrade locirane, koje će se kasnije koristiti za sasvim druge namene, u odnosu na one kada su zgrade prodate, a sa njima i zemljište; takav je primer bio sa Lukom Beograd. Takođe, postoje veliki pritisci i za prodaju nekih drugih lokacija zemljišta privatnim kompanijama, koje će se koristiti za neke druge svrhe, a ne za one delatnosti za koje je zemljište korišćeno i kako je prodato. Pored iznesenog, otvorene su velike mogućnosti za zloupotrebe zemljišta i prava kada se neko zemljište, rude, ili vode daju u koncesije, za razvoj neke poljoprivredne proizvodnje, eksploataciju rude, izgradnju hidroelektrana.

7.6.4. Zloupotrebe vezane za finansiranje iz nacionalnog investicionog plana

Svrha postojanja nacionalnog investicionog plana jeste da država usmerava određeni volumen sredstava iz budžeta ili drugih izvora, iz koga će se finansirati, odnosno kreditirati projekti i programi za podsticanje razvoja određenih privrednih aktivnosti od posebnog interesa za razvoj privrede i društva. Odobravanje sredstava putem nacionalnog plana vrši se po utvrđenim kriterijumima koje obično utvrđuje vlada, a sredstva se usmeravaju u one oblasti, ili onu strukturu privrede, za koju je procenjeno da će dati najbolje rezultate u razvoju određenih delatnosti i podsticati razvoj ostalog dela privrede. Izdaci za nabavku nefinansijske imovine putem nacionalnog investicionog plana knjiže se u okviru kategorije *550000 Nefinansijska imovina koja se finansira iz sredstava za realizaciju nacionalnog investicionog plana*, zaduženjem konta u okviru sintetičke grupe *551000 Nefinansijska imovina koja se finansira iz sredstava za realizaciju Nacionalnog investicionog fonda*.

Činjenica da se sredstva za nacionalni investicioni plan usmeravaju namenski sužava mogućnosti za njihovu zloupotrebu. Međutim, sama činjenica da se sredstva odobravaju po određenim kriterijumima omogućava njihovo izigravanje, posebno u delu kada nisu precizno utvrđeni, pa arbitrarnost otvara prostor za zloupotrebe i nezakonite aktivnosti i sa ovim sredstvima.

7.7. Nezakonite aktivnosti u vezi s otplatom glavnice za nabavku finansijske imovine

Za svaki budžetski period, pored ostalih izdataka, planiraju se i sredstva za isplate kojima će se izmirivati dospele obaveze za otplatu glavnice po kreditima, kao i za nabavku finansijske imovine, na domaćem i stranom finansijskom tržištu. Izmirenje obaveza, po osnovu glavnice, dospelih po dugoročnim i kratkoročnim kreditima, dobijenim sa domaćeg i inostranog finansijskog tržišta, predstavlja ugovornu obavezu zemlje, čije se izmirenje planira i utvrđuje budžetom za svaku godinu. Korisnici budžetskih sredstava, isto tako, na početku svakog budžetskog perioda planiraju povećanje svoje finansijske imovine, odobravanjem raznih kredita ili emitovanjem i prodajom hartija od vrednosti. U evidencijama budžetskog računovodstva otplata glavnice po kreditima knjiži se kao odliv budžetskih sredstava i smanjenje obaveza korisnika. S druge strane, kupovina odgovarajućih hartija od vrednosti takođe uzrokuje odliv efektivnih budžetskih sredstava, jer se kupljene hartije od vrednosti plaćaju pa korisnik umesto novca, kojim raspolaže na svom tekućem računu, ima odliv, ali istovremeno dobija potraživanje u vrednosti kupljenih hartija od vrednosti, i tako se operacija kupovine i knjiži.

Odliv budžetskih sredstava za otplatu glavnice i kupovinu hartija od vrednosti obuhvata se klasom kontnog plana *600000 Izdaci za otplatu glavnice i nabavku finansijske imovine*, u okviru sintetičkih grupa, na njihovim kontima.

7.7.1. Manipulacije u vezi s otplatom glavnice

Budžetom države planiraju se i utvrđuju sredstva za otplatu obaveza korisnika budžetskih sredstava, po svim domaćim i stranim kreditima. Te obaveze izmiruju se u skladu sa potpisanim ugovorima o kreditima, sa kreditorima iz zemlje i inostranstva. U budžetskom računovodstvu, otplata glavnice obuhvata se kategorijom kontnog plana *610000 Otplata glavnice*, u okviru grupa u kojima su ove obaveze grupisane po srodnosti, na odgovarajućim kontima, čime ćemo se baviti u narednim izlaganjima. Napred navedena kategorija sadrži računovodstvene grupe na kojima se knjiži otplata zajmova odobrenjem tekućeg računa i zaduženjem odgovarajućih subanalitičkih konta u kategoriji *210000 Dugoročne obaveze*, i kategoriji *220000 Kratkoročne obaveze*. Istovremeno, za izvršene izdatke za isplate glavnice zadužuju se odgovarajuća subanalitička konta iz kategorije *610000 Otplata glavnice*, a odobrava subanalitički konto *699999 Kontraknjiženje — izdaci za otplatu glavnice i nabavku finansijske imovine* u okviru kategorije *690000* koja nosi isti naziv kao i navedeni subanalitički konto.

Budžetom se, kako je napred izneseno, obezbeđuju sredstva za izmirene obaveza tj. glavnice domaćim kreditorima. Knjiženja u budžetskom računovodstvu za otplatu glavnice domaćim kreditorima sprovode se u okviru sintetičke grupe budžetskog kontnog plana *611000 Otplata glavnice domaćim kreditorima*, na

kontima te grupe, njihovim zaduživanjem, i to za otplatu glavnice: na domaće dugoročne i kratkoročne hartije od vrednosti, izuzev akcija, ostalim nivoima vlasti (na nivou Republike, na nivou teritorijalnih autonomija, gradova, opština, organizacijama obaveznog socijalnog osiguranja, Republičkom fondu za zdravstveno osiguranje, za PIO, za Nacionalnu službu za zapošljavanje), domaćim javnim institucijama, domaćim poslovnim bankama, ostalim domaćim kreditorima, domaćinstvima u zemlji, na domaće finansijske derivate, otplatu domaćih menica, ispravke unutrašnjeg duga za izvršenu otplatu glavnice.

U okviru sintetičke grupe *612000 Otplata glavnice stranim kreditorima*, na odgovarajućim kontima, njihovim zaduženjem, knjiže se otplate glavnice stranim kreditorima, i to: na dugoročne i kratkoročne hartije od vrednosti, izuzev akcija emitovanih na inostranom finansijskom tržištu, stranim vladama (Pariskom klubu, stranim izvozno-uvoznim bankama, otplata glavnice multilateralnim institucijama (Svetskoj banci, IBRD-u, EBRD-u, EIB-u, SEV-u i ostalim multilateralnim institucijama), stranim poslovnim bankama, ostalim stranim kreditorima, otplata glavnice na strane finansijske derivate.

Sintetičkim grupama *613000 Otplata glavnice po garancijama*, na istoimenom subanalitičkom kontu, knjiži se zaduženjem otplata glavnice po garancijama, a na sintetičkoj grupi *614000 Otplata glavnice za finansijski lizing*, na istoimenom subanalitičkom kontu, zaduženjem, knjiži se otplata glavnice za finansijske lizinge.

U izlaganjima u kojima je objašnjeno pribavljanje novčanih sredstava za potrebe budžeta, angažovanjem dugoročnih i kratkoročnih kreditnih sredstva, putem direktnih kreditnih odnosa sa poveriocima, ili prodajom hartija od vrednosti, na domaćem i stranom finansijskom tržištu, dat je opis mogućih pojava nezakonitih aktivnosti. Istaknuto je da su za manipulacije u kreditnim odnosima potrebni dogovori između predstavnika kreditora i zajmoprimaca. I u slučaju kada se korisnik budžetskih sredstava javlja kao dužnik po kreditima, bilo da dug nastaje iz direktnog kreditnog odnosa, bilo iz prodaje hartija od vrednosti, na domaćem ili stranom finansijskom tržištu, moguće su iste one nezakonite radnje o kojima je bilo reči.

7.7.2. Nezakonite aktivnosti prilikom nabavke finansijske imovine

Nabavka finansijske imovine od strane budžetskih korisnika predstavlja, na određeni način, odlaganje upotrebe njihovih raspoloživih sredstava, iz tekućeg za neki budući budžetski period, kada će se sredstva korisniku koji ih je plasirao vratiti i biti mu na raspolaganju. Pod nabavkom finansijske imovine podrazumeva se, u stvari, kupovina hartija od vrednosti na domaćem i stranom finansijskom tržištu, izuzev akcija, i plasiranje budžetskih sredstava u vidu kredita zajmoprimcima, u zemlji i inostranstvu. Nabavka finansijske imovine u budžetskom računovodstvu obuhvata se kategorijom budžetskog kontnog plana *620000 Nabavka finansijske imovine*, u okviru sintetičkih grupa na čijim se kontima evidentiraju srodne

operacije nabavke finansijske imovine. Nabavka ove imovine predstavlja odliv sredstava budžetskog korisnika sa njegovog tekućeg računa, pa se za isplaćeni iznos sredstava za nabavku finansijske imovine odobrava konto tekućeg računa *121100 Žiro i tekući račun*, uz zaduženje odgovarajućih konta u kategoriji *110000 Dugoročna finansijska imovina* i konta u okviru grupe *1230000 Kratkoročna finansijska imovina*, uz istovremeno zaduženje odgovarajućih subanalitičkih konta iz kategorije *620000 Nabavka finansijske imovine* i odobrenje subanalitičkog konta *699999 Kontraknjiženje — izdaci za otplatu glavnice i nabavku finansijske imovine*.

Nabavka finansijske imovine na domaćem finansijskom tržištu obuhvata se u okviru sintetičke grupe, budžetskog kontnog plana *621000 Nabavka domaće finansijske imovine*, na kontima u okviru te grupe. Zaduzenje tih konta registruje se u evidencijama računovodstva kao nabavka: domaćih kratkoročnih hartija od vrednosti, izuzev akcija, domaćih dugoročnih hartija od vrednosti, izuzev akcija, krediti: ostalim nivoima vlasti (na nivou Republike, na nivou teritorijalnih autonomija, gradova, opština, organizacijama obaveznog socijalnog osiguranja, Republičkom fondu za PIO, Nacionalnoj službi za zapošljavanje), domaćim javnim finansijskim institucijama (NBS), domaćim poslovnim bankama, domaćim javnim nefinansijskim institucijama, fizičkim licima i domaćinstvima u zemlji, krediti nevladinim organizacijama, domaćim privatnim nefinansijskim preduzećima, nabavka domaćih akcija i ostalog kapitala i dr.

Korisnici budžetskih sredstava, pored domaćeg, vrše nabavku finansijske imovine i na stranim finansijskim tržištima, plasiraju budžetska sredstva u vidu kredita inostranim zajmoprimcima i kupovinom stranih hartija od vrednosti. Nabavka strane finansijske imovine, u računovodstvu, obuhvata se u okviru sintetičke grupe *622000 Nabavka strane finansijske imovine*, na kontima te grupe, njihovim zaduživanjem. Na tim kontima evidentira se nabavka: stranih kratkoročnih hartija od vrednosti, izuzev akcija, stranih dugoročnih hartija od vrednosti, izuzev akcija.

U okviru kategorije *620000 Nabavka finansijske imovine*, u sintetičkoj grupi kontnog plana *623000 Nabavka finansijske imovine koja se finansira iz sredstava za realizaciju nacionalnog investicionog plana*, na kontima u okviru te grupe, njihovim zaduženjem, knjiži se nabavka finansijske imovine koja se finansira iz sredstava za realizaciju nacionalnog investicionog plana.

Pored navedenih, ovoj klasi pripada i kategorija *690000 Kontraknjiženje — izdaci za otplatu glavnice i nabavku finansijske imovine*, o čemu je bilo reči kod kategorije *620000*.

Sa analizama o nabavkama finansijske imovine i finansijskih operacija u vezi s tim, zaokružena su izlaganja u kojima se korisnici budžetskih sredstava javljaju kao nominalni nosioci prava nad državnom imovinom, koja im je na raspolaganju. Takođe, ukazano je na moguće manipulacije tom imovinom i izdacima budžetskih sredstava vezanih za aktivnosti i funkcionisanje korisnika budžetskih sredstava i budžetskih institucija. Kada se radi o nabavci finansijske imovine i svemu onom što se pod tim

podrazumeva, jasno je da se u vezi s tim u budžet ulivaju značajna sredstva na kraći ili duži period. U našim izlaganjima o tome kada se korisnik budžetskih sredstava javlja kao zajmoprimac i korisnik sredstava koja mu se, putem raznih oblika kratkoročnih i dugoročnih kreditnih zaduženja iz zemlje i inostranstva, stavljaju na raspolaganje, govorili smo o mogućim nezakonitim aktivnostima u tim poslovnim aranžmanima. U slučaju nabavke finansijske imovine, budžetski organi nalaze se u poziciji suprotnoj od one u kojoj su oni u poziciji zajmodavca, pa su i u tim aranžmanima mogući svi oni oblici u ovoj knjizi već opisanih nezakonitih manipulacija.

7.8. Nezakonite radnje u tekućim budžetskim aktivnostima

Budžetskim prihodima pribavljaju se sredstava kojima se finansiraju aktivnosti korisnika budžetskih sredstava, njihovih organa i institucija. U dosadašnjim izlaganjima bavili smo se imovinom korisnika i rashodima iz budžeta, kojima je uslovljeno obavljanje razgranatih i raznovrsnih funkcija korisnika budžetskih sredstava. Da bi se podmirile brojne potrebe koje se finansiraju iz budžeta, neophodno je prethodno obezbediti odgovarajući priliv sredstava u budžet, iz izvora utvrđenih Zakonom o budžetskom sistemu. U članu 2. tog zakona utvrđena je definicija javnih prihoda po kojoj oni predstavljaju „prihode ostvarene obavezanim plaćanjem poreskih obveznika, prihode direktnih i indirektnih korisnika budžetskih sredstava i sredstava organizacija za obavezno socijalno osiguranje.“⁴⁶⁷

Ostvarivanje budžetskih prihoda nailazi na ozbiljne prepreke, jer brojna pravna i fizička lica, poreski obveznici, nastoje da svoje obaveze, čijim izmirenjem se ostvaruju prihodi budžeta, plaćaju u manjem obimu od zakonom utvrđenog, da ih ne izmiruju u propisanim rokovima ili da ih uopšte ne izmiruju, koristeći se često i najperfidnijim oblicima nezakonitih aktivnosti. O tome govori i sledeći citat: „Siva ekonomija i poreska evazija poprimile su kod nas velike razmere. Porez se ne plaća na novčane transakcije koje su nelegalne, a izbegavaju se obaveze i kod legalno oporezivih transakcija. Najviše se izbegava plaćanje poreza na promet, poreza na lična primanja i doprinosa za obavezno socijalno osiguranje zaposlenih. Tome je znatno doprinela i sama država, prećutno dozvolivši da se zbog socijalnog mira zarade zaposlenima u preduzećima isplaćuju bez uplate javnih prihoda, zbog čega u nekim slučajevima poreske obaveze po osnovu ličnih primanja nisu izmirene i po nekoliko godina. Na ovaj način, država praktično sama doprinosi izbegavanju poreskih obaveza, što dovodi do budžetskog deficita i neizvršavanja javnih funkcija.“⁴⁶⁸ Dakle, poreskoj nedisciplini, koja je poprimila enormne razmere i

⁴⁶⁷ *Primena kontnog plana za budžetsko računovodstvo, profesionalna regulativa u računovodstvu*, Savez računovođa Srbije, „Računovodstvo“ D. O. O., septembar 2012, str. 482.

⁴⁶⁸ B. G. Milošević, *Teorija i praksa finansijskog prava*, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd 2013, str. 36.

dovodila gotovo do haotičnog stanja u toj oblasti, doprinosila je i sama država, koja je tekuće budžetske rashode rešavala štampanjem novca i inflacijom, neizmirenjem svojih obaveza ili putem inostranih kredita. Citirano zapažanje, iako nepotpuno, ukazuje na ozbiljne probleme u ostvarivanju budžetskih prihoda. Naime, izbegavanje poreskih i drugih obaveza daleko je šire, pa, pored problema istaknutih u tom tekstu, izbegavanja plaćanja obaveza naročito su izražena u neplaćanju carina, akciza poreza na novu vrednost, na imovinu, u oblasti proizvodnje, prometa i dr. Na takvo stanje gotovo presudan uticaj imali su tzv. poznati i nepoznati „tajkuni“, koji su bili zastupljeni u organima vlasti, ili su presudno na njih uticali. Njihov uticaj ogledao se u donošenju loših zakonskih propisa, a naročito u njihovoj lošoj primeni, jer zakoni i nisu bili toliko loši koliko su loše primenjivani. Poseban problem predstavlja dosta masovna pojava osnivanja tzv. „fantomskih firmi“, koje su formirane isključivo u špekulativne svrhe i radi izbegavanja plaćanja ne samo poreskih, već i svih drugih obaveza, koje nastaju i nanose velike štete privredi i društvu, odnosno svim preduzećima koja su ekonomski komunicirala s takvim firmama.⁴⁶⁹ Pored toga, na visinu deficita naročito utiče i neracionalno ponašanje pojedinih budžetskih organa i institucija u trošenju budžetskih sredstava, u čemu je često prisutan rasipnički odnos jednog broja budžetskih organa i institucija.

Porez predstavlja najznačajniji budžetski prihod pa je, u vezi s tim, najbitnije utvrditi osnovu za njegov obračun. Tu osnovu dala je IFAC (International Federation of Accountants — Međunarodna federacija računovođa) u *Međunarodnim standardima za javni sektor*. Računovodstvena osnova je obračunska ili gotovinska osnova računovodstva, prema definicijama u Međunarodnim računovodstvenim standardima, i definiše se na sledeći način:

- **„gotovinska osnova** je računovodstvena osnova po kojoj se transakcije i ostali događaji priznaju tek kada se gotovina primi ili plati;
- **obračunska osnova** je računovodstvena osnova prema kojoj se transakcije i drugi događaji priznaju u trenutku njihovog nastanka (a ne samo kada se primi ili izda gotovina ili ekvivalent gotovine);
- **prihod** predstavlja bruto priliv ekonomske koristi ili uslužnog potencijala tokom izveštajnog perioda koji dovode do povećanja neto imovine/kapitala.“⁴⁷⁰

⁴⁶⁹ „Fantomске firme“ su nakon osnivanja „kupovale“ robu i usluge od drugih preduzeća i nisu je plaćale, a zatim su išle u stečaj i tako stvorene obaveze, kao i poreske obaveze, nisu nikad izmirivale. Sudski organi bili su nemoćni pred takvim naletom deformacija u sistemu; iako su presude donošene tako da preduzeća izmire obaveze, njihovi tekući računi su od osnivanja bili praktično u blokadi, pa sudske presude nisu mogle da se izvrše.

⁴⁷⁰ *Primena kontnog plana za budžetsko računovodstvo, profesionalna regulativa u računovodstvu*, Savez računovođa Srbije, Računovodstvo D. O. O., septembar 2012, str. 483.

*U našem računovodstvenom sistemu, obračunavanje poreskih obaveza zasniva se na gotovini, pa se transakcije i događaji priznaju po prijemu ili izvršenju plaćanja u gotovini.*⁴⁷¹

Tekući budžetski prihodi u budžetskom računovodstvu obuhvataju se klasom budžetskog kontnog plana *700000 Tekući prihodi*, u okviru: kategorija, sintetičkih grupa, i konta te klase. Tekući budžetski prihodi predstavljaju materijalnu osnovu za finansiranje svih budžetskih organa i institucija, pa će ostvarivanju tih prihoda i mogućih zloupotreba u vezi s tim biti posvećen nastavak izlaganja.

7.8.1. Ostvarivanje poreskih prihoda i nezakonite radnje u tim aktivnostima

Poreski prihodi čine najveće, pa time i najznačajnije izvore priliva budžetskih sredstava. Ovaj oblik prihoda čini preko 60% svih priliva sredstava u budžet, a njihovo ostvarivanje zavisi od budžetske osnove od koje se porez obračunava, od visine poreskih stopa po kojima se vrši obračun i od urednosti realizacije, odnosno uplata tih obaveza. Porezima je obuhvaćen veoma širok spektar raznovrsnih i mnogobrojnih budžetskih prihoda, koji se u budžetskom računovodstvu obuhvataju budžetskim kontnim planom u okviru kategorije *710000 Porezi*. Poreski prihodi se grupišu po srodnosti u sintetičke grupe, a evidentiraju se odobravanjem odgovarajućih konta, u okviru tih grupa. Kako je napred izloženo, u našem budžetskom sistemu budžetski prihodi, pa tako i poreski prihodi, priznaju se po prijemu prihoda ili po izvršenim uplatama u gotovini. Polazeći od toga prihodi od poreza, kao i drugi budžetski prihodi, registruju se u računovodstvenim evidencijama, tako što se, po prijemu uplata na tekući račun, zadužuje konto *121112 Tekući račun*, uz istovremeno odobravanje odgovarajućeg analitičkog ili subanalitičkog konta datog poreskog oblika koji je naplaćen, u okviru navedene kategorije.

Poreskom grupom *711000 Porezi na dohodak, dobitak i kapitalne dobitke*, obuhvataju se ostvareni poreski prihodi, na odgovarajućim kontima te grupe, njihovim odobravanjem i to porezi: na dohodak i kapitalne dobitke koje plaćaju fizička lica (na zarade, od samostalnih delatnosti, od autorskih prava, od imovine, od igara na sreću, od osiguranja lica, godišnji porezi na dohodak građana, samodoprinosi i dr.), porezi na kapitalne dobitke koje plaćaju preduzeća i druga pravna lica.

U okviru sintetičke grupe *712000 Porezi na fond zarada*, evidentiraju se kao odobrenje, na sintetičkim, analitičkim i subanalitičkim kontima, porezi na fond zarada zaposlenih koji se finansiraju iz budžeta i fonda obaveznog socijalnog osiguranja, fond zarada ostalih zaposlenih lica i lica koja ostvaruju prihode od autorskih prava i prava industrijske svojine.

⁴⁷¹ Isto, str. 484.

U okviru sintetičke grupe budžetskog kontnog plana *713000 Drugi jednokratni porezi na imovinu*, na sintetičkim, analitičkim i subanalitičkim kontima te grupe, njihovim odobravanjem, evidentiraju se poreski prihodi i to od periodičnih poreza na nepokretnosti (zemljište, na ostalu nepokretnu imovinu), periodični porezi na neto imovinu, porezi: na zaostavštinu, nasleđe i poklon, na finansijske transakcije, na akcije na ime, udele i druge.

U okviru sintetičke grupe *714000 Porez na dobra i usluge*, na sintetičkim, analitičkim i subanalitičkim kontima, njihovim odobravanjem, evidentiraju se u budžetskom računovodstvu prihodi od poreza na dobra i usluge. Ovu grupu poreza karakterišu raznovrsnost i veliki broj osnova na koje se obračunavaju i plaćaju. Radi se o sledećim porezima: opšti porez na dobra i usluge (porez na promet duvanskih prerađevina i alkoholnih pića, na dodatnu vrednost, na promet lekova, jednofazni porez na promet i brojni drugi), komunalni višefazni porez na promet, na premije neživotnih osiguranja, na dobit fiskalnih monopola, na pojedinačne usluge, komunalna taksa za korišćenje reklamnih panoa, sredstva za vanredne situacije, porezi, takse i naknade na upotrebu dobara, na dozvolu da se dobra upotrebljavaju ili delatnosti obavljaju, porezi na upotrebu, držanje i nošenje dobara, naknade za korišćenje dobara od opšteg interesa, koncesione naknade i boravišna taksa, opštinske i gradske komunalne takse, naknade za korišćenje državnih puteva, naknade za korišćenje opštinskih puteva i ulica, drugi porezi na dobra i usluge. Napred je izneseno samo nekoliko vrsta poreza na dobra i usluge, s ciljem da se pokaže njihova raznovrsnost.

Pored poreza za koje poresku osnovu čine vrednosti obračunate po cenama u domaćoj valuti, značajan deo budžetskih prihoda ostvaruje se iz oporezivanja robe i usluga iz međunarodne trgovine. Te dažbine obuhvataju se u okviru sintetičke grupe budžetskog kontnog plana *715000 Porez na međunarodnu trgovinu i transakcije*, na kontima u okviru te grupe, njihovim odobravanjem. U ovu grupu dažbina svrstavaju se: carine i ostale uvozne dažbine, porezi na izvoz, dobiti izvoznih ili uvoznih monopola, dobiti po osnovu razlike između kupovnog i prodajnog deviznog kursa, porezi na prodaju ili kupovinu deviza i drugi porezi na međunarodnu trgovinu i transakcije.

Sintetičkom grupom *716000 Drugi porezi*, na odgovarajućim kontima te grupe, njihovim odobravanjem, obuhvataju se: drugi porezi koje isključivo plaćaju preduzeća, odnosno preduzetnici (razne komunalne takse), drugi porezi koje plaćaju ostala lica, ili koji se ne mogu identifikovati (sredstva prikupljena za vreme „Dečje nedelje“, sredstva ostvarena prodajom dodatne poštanske marke za razne namene).

Akcize predstavljaju grupaciju dosta različitih budžetskih prihoda, koji se evidentiraju u budžetskom računovodstvu u okviru sintetičke grupe *717000 Akcize*, na sintetičkim, analitičkim i subanalitičkim kontima te grupe, njihovim odobravanjem. Akcize predstavljaju fiksirani novčani iznos obveznika, koji se određuje po jedinici mere akcizne robe, na primer na litar, na uobičajeno pakovanje u kome se roba prodaje i sl. Obveznik je dužan da u budžet za svaku prodatu

količinu akcizne robe izvrši uplatu u korist budžeta, a obaveza za plaćanje dospeva danom prodaje robe, jer je akciza uračunata u prodajnu cenu. Akciza se plaća na: derivate nafte, na duvanske prerađevine, na alkoholna pića, na osvežavajuća bezalkoholna pića, na kafu, i druge akcizne robe. Ističe se da se visina akcize posebno utvrđuje za robu iz domaće proizvodnje, posebno za uveznu robu.

Posebnu skupinu budžetskih prihoda čine oni koji se ostvaruju naplatom jednokratnih poreskih obaveza, a utvrđuju se u jednom momentu ili po jednom poslovnom aranžmanu, po dosta različitim osnovama. Ovu grupu prihoda čine porezi koji se obuhvataju sintetičkom grupom kontnog plana *719000 Jednokratni porez na ekstraprofit i ekstraimovinu stečenu korišćenjem posebnih pogodnosti*, na kontima te grupe, njihovim odobravanjem. U ovu vrstu budžetskih prihoda, odnosno poreskih obaveza ubrajaju se porez: na dohodak, dobit i kapitalnu dobit na teret fizičkih lica, na dohodak, dobit i kapitalnu dobit preduzeća i ostalih pravnih lica (u šta spadaju brojni jednokratni porezi po osnovu različitih deviznih i drugih transakcija, naročito onih pod privilegovanim uslovima), na dohodak, dobit i kapitalnu dobit nerasporedivu između fizičkih i pravnih lica (u koje se svrstava porez na poslove koje mogu obavljati pravna i fizička lica, pod privilegovanim uslovima), ostali jednokratni porezi na imovinu (koji nemaju karakter stalnih, odnosno kontinuiranih poreza), ostali porezi koje plaćaju isključivo preduzeća i preduzetnici, ostali porezi koje plaćaju druga ili neidentifikovana lica.

U uvodnom izlaganju o budžetskim prihodima koji se ostvaruju putem naplate raznih oblika poreza, konstatovano je da mnogi poreski obveznici pokušavaju, a neki i uspevaju, da delimično ili u celosti uzbegnu plaćanje poreskih obaveza, ili da odlože njihovo plaćanje na kraći ili duži rok. Imajući u vidu činjenicu da se kao budžetski prihod tretiraju samo ostvareni prilivi po osnovu poreza, u računovodstvu budžetskih korisnika se, uglavnom, ne mogu utvrđivati i rasvetliti činjenice u vezi s eventualnim zloupotrebama od strane budžetskih organa i njihovih predstavnika, odnosno poreskih obveznika. Međutim, u tom računovodstvu se mogu ispoljiti signali nezakonitih aktivnosti u poreskim izveštajima i dokumentima, koje poreski obveznici dostavljaju poreskim organima. Pri utvrđivanju budžetskih obaveza i urednosti njihovog izmirivanja od strane poreskih obveznika, rasvetljavanje činjenica u vezi s eventualnim propustima budžetskih organa, pri utvrđivanju obaveza i propuštanja preuzimanja adekvatnih radnji da se porez naplati, moguće je samo ako su već izdata odgovarajuća rešenja o visini poreza ili je obaveza platioca poreza utvrđena na drugi način. Ali, iako se poreska obaveza zvanično prihvata tek kad je porez naplaćen, poreski organi se služe raznim metodama da na određeni način obezbede kontinuiranu i blagovremenu naplatu poreza. Oni na početku svake godine, na osnovu plaćenog poreza u prethodnoj godini, utvrđuju akontacije za naplatu poreza, od poreskih obveznika u tekućoj godini. Visina akontacije utvrđuje se za svako tromesečje, a na kraju godine se utvrđuje konačan iznos poreske obaveze, na osnovu poreskog bilansa poreskih obveznika i njihovih završnih računa, kada se radi o preduzećima i preduzetnicima. Upravo prilikom utvrđivanja

periodičnih akontacija i konačnih, godišnjih poreskih obaveza, mogući su razni dogovori između predstavnika poreskih organa koji utvrđuju obaveze i predstavnika preduzeća ili preduzetnika, tako što se utvrdi manja obaveza od zakonske, a novac podeli između učesnika dogovora. S druge strane, poreski organi odlaze kod preduzeća i preduzetnika i kontrolišu njihovu dokumentaciju, pa na osnovu utvrđenih činjenica iz te dokumentacije kontrolišu izmirenje poreskih obaveza, a kontroliše se i ispravnost dokumentacije na osnovu koje je obaveza utvrđena. Ta kontrola se vrši počev od poreskog bilansa, uplaćenih rata na osnovu privremenih rešenja o akontacijama i druge dokumentacije relevantne za utvrđivanje poreskih obaveza. Upravo u tim aktivnostima otvaraju se realne mogućnosti za sklapanje određenih dogovora i za razne zloupotrebe, u napred iznesenom smislu. U rasvetljavanju ovakvih slučajeva forenzičar mora da pregleda i analizira kompletnu dokumentaciju kod korisnika budžetskih sredstava, kome se porez plaća, kao i kod poreskog obveznika. Signali o neurednom izvršavanju poreskih obaveza od strane poreskog obveznika mogu se uočiti analizom izmirivanja obaveza iz prethodne godine, izdatih privremenih i drugih rešenja u toku tekuće godine i njihovim upoređivanjem sa izvršenim uplatama poreza. Opreznost se naročito mora pokazati onda kada budžetski obveznik naglo menja obim poslovanja, preorijentiše se na promenu strukture poslovnih aktivnosti, ili kada dođe do promene vlasnika preduzeća, poreskog obveznika.

Pored iznesenog, dosta česte su zloupotrebe prilikom utvrđivanja obaveza carina, koje utvrđuju carinski organi, pri čemu su karakteristične zloupotrebe one kada se roba uopšte ne carini, već se pušta da neocarinjena uđe u zemlju i stavi se u promet. Tako se, praktično, čitav iznos carine prisvaja od strane uvoznika i carinskih organa, koji su propustili da roba uđe u zemlju neocarinjena. Isto tako, predmet zloupotreba je uvoz akciznih i drugih roba: akciza se ne utvrđuje ili se roba pušta pod kvalitetom na koji se plaćaju niže carine.

Utvrdjivanje carinske obaveze i visine akciza veoma je suptilan posao, pošto se te obaveze razlikuju između uvezene robe i robe domaćeg porekla, na kojoj su te obaveze niže. Posebno treba imati u vidu i to da carine i ostale dažbine na uvoznu robu, pored značaja koji imaju u ostvarivanju budžetskih prihoda, izuzetnu ulogu imaju i kao instrument ekonomske politike zemlje, u zaštiti domaće proizvodnje, što im pridaje dvojaki karakter.

7.8.2. Naplata socijalnih doprinosa i nezakonite aktivnosti koje ih prate

Socijalnim doprinosima ostvaruju se značajni prihodi, kojima se obezbeđuje materijalna osnova za razna socijalna i druga davanja i raznovrsne usluge širokim slojevima stanovništva. Na tome se temelji socijalna sigurnost velikog broja građana zemlje. Doprinosima koje plaćaju zaposlena lica ili njihovi poslodavci popunjavaju se penzioni fondovi, fondovi za slučaj smanjene sposobnosti za rad, za slučaj gubitka posla i nezaposlenosti, za zdravstveno osiguranje zaposlenih i članova

njihovih porodica, i dr. Odgovarajuće doprinose plaćaju zaposleni iz svoje bruto zarade, ili njihovi poslodavci. U budžetskom računovodstvu, socijalni doprinosi obuhvataju se kategorijom kontnog plana 720000 *Socijalni doprinosi*. Na sintetičkim grupama, napred navedene kategorije, vode se razni oblici prihoda od socijalnih doprinosa, o čemu će u nastavku biti reči.

U kategoriji socijalnih doprinosa, najznačajniji prihodi ostvaruju se u okviru sintetičke grupe 721000 *Doprinos za socijalno osiguranje*. Na kontima te grupe, njihovim odobravanjem, obuhvataju se pojedinačni prihodi po osnovu socijalnog osiguranja, a na drugoj strani, zadužuje se tekući račun korisnika kome se vrše uplate doprinosa. U prihode ove vrste spadaju: doprinosi za socijalno osiguranje na teret zaposlenih (u koje se ubrajaju razni doprinosi za penziono i invalidsko osiguranje), doprinosi za zdravstveno osiguranje (koji obuhvataju doprinose za zdravstveno osiguranje na teret zaposlenih), doprinosi za socijalno osiguranje na teret poslodavca (razni oblici penzijskog i invalidskog osiguranja), doprinosi za zdravstveno osiguranje (koje čine razni oblici ove vrste osiguranja), doprinosi za slučaj nezaposlenosti (doprinosi za osiguranje za slučaj privremene nezaposlenosti), doprinosi za socijalno osiguranje lica koja obavljaju samostalnu delatnost i nezaposlenih lica (pod ovu vrstu osiguranja potpada veliki broj doprinosa za penzijsko i invalidsko osiguranje, koji se plaćaju po dosta različitih osnova), doprinos za zdravstveno osiguranje (koji se uplaćuje za zdravstvenu zaštitu fizičkih lica (kao što su poljoprivrednici i drugi), doprinos za slučaj nezaposlenosti (koga čini doprinos za osiguranje lica koja samostalno obavljaju delatnost, po rešenju poreske uprave i drugi), doprinosi za socijalno osiguranje koji se ne mogu razvrstati (razni doprinosi za penzijsko i invalidsko osiguranje, po raznim osnovama koje su utvrđene zakonskim propisima), prihodi po osnovu neuplaćenog doprinosa za zdravstveno osiguranje po sudskim rešenjima, doprinos za zdravstveno osiguranje stranih državljana na školovanju ili stručnom usavršavanju.

U okviru sintetičke grupe 722000 *Ostali socijalni doprinosi*, odobravanjem odgovarajućih konta, registruju se prihodi od ostalih socijalnih doprinosa, kao što su: socijalni doprinosi na teret osiguranja, socijalni doprinosi na teret poslodavca i imputirani socijalni doprinosi.

O nezakonitim aktivnostima, kada su u pitanju porezi i doprinosi, govorili smo u prethodnim izlaganjima, potkrepljujući to citatom iz knjige Gorana B. Miloševića, u kome se govori o tome da je u kršenju, odnosno izbegavanju primene zakona o naplati doprinosa za penzijsko i socijalno osiguranje, na određeni način učestvovala i sama država. Ona je, u stvari, prećutno tolerisala da se ne izmiruju obaveze poreza i doprinosa na zarade zaposlenih, radi socijalnog mira, a zapravo radilo se o jednoj vrsti pljačke zaposlenih lica od strane poslodavaca, koji su sav novac od neuplaćenih obaveza prisvajali. S druge strane, zaposleni su ostajali uskraćeni za uplate u penzione fondove, pa im nije priznavan penzijski staž u kontinuitetu i za po nekoliko godina. To

je radnicima uzrokovalo velike probleme prilikom odlaska u penziju, jer nisu mogli da povežu staž, pa nisu mogli ostvariti pravo na penziju zbog nedostatka godina penzijskog staža, iako su stalno bili u radnom odnosu. Staž za koji nije uplaćivano penziono osiguranje nije priznavan prilikom utvrđivanja osnova za ostvarenje prava na penziju, pa su mnogi radnici morali sami da uplaćuju doprinose penzionom osiguranju, ili su bili prinuđeni da čekaju po nekoliko godina da bi otišli u starosnu, naravno umanjenu, penziju. Pored ovog problema, javljao se i drugi: u penzione fondove za zaposlene uplaćivani su doprinosi, od strane poslodavaca, samo do nivoa minimalnih zarada, dok je deo zarada iznad minimalnih isplaćivan praktično ilegalno, iz sredstava koja su zadržavana od pazara i nisu išla u redovne, odnosno legalne finansijske tokove. U ovom slučaju staž nije prekidano, već je održavan njegov kontinuitet, ali su u penzijski osnov radnika koji odlaze u penziju ulazile samo zakonske minimalne zarade, za koje su uplaćivani doprinosi, pa je i po tom osnovu zakinut veliki broj radnika. Pored iznesenog, na drugoj strani, na zarade radnika nisu uplaćivani ni doprinosi za zdravstveno osiguranje, pa se događalo da radnici i njihove porodice nisu mogli ostvarivati ni prava po osnovu zdravstvenog osiguranja. Takođe, značajne teškoće pretrpeli su i radnici koji su radili u tzv. sivoj zoni ekonomije, jer za njih nisu uplaćivani ni doprinosi za penzijsko niti doprinosi za zdravstveno osiguranje. Naravno, pored radnika koji su radili u takvim i napred iznesenim uslovima i okolnostima, oštećen je bio i budžet, jer nisu uplaćivani ili bar ne u celosti i drugi doprinosi koji predstavljaju prihode budžeta, pa je podmirivanje budžetskih rashoda za mnoge državne funkcije i institucije bilo gotovo onemogućeno.

Na osnovu iznesenog, može se reći da je država očito išla linijom manjeg otpora, ne preduzimajući adekvatne mere za naplatu budžetskih prihoda. Ona se za obavljanje svojih funkcija radije zaduživala za inostrane kredite, ili je svoje obaveze izmirivala štampanjem novca, što je tretirano kao zaduživanje kod Narodne banke, a u stvari samo su podsticani i hranjeni inflacija i javašluk, jer Narodnoj banci pozajmljena sredstva nisu vraćana. Praktično, nominalne obaveze su izmirivane iz enormne inflacije, čime je obezvređivan rad svih privrednih subjekata, uz sve štetne posledice koje iz toga proističu. Takav odnos države prema izmirenju poreskih i drugih budžetskih prihoda, od strane obveznika, trajao je veoma dugo, pa je neizmirivanje obaveza prema državi i njenim fondovima postalo nepisano pravilo ponašanja najvećeg broja privrednika. Upravo za takve aktivnosti i ponašanje razrađivane su tehnike poslovanja, čime je nelegalni rad dobio, na određeni način, pravo legalnog načina funkcionisanja privrede, pošto za nezakonit rad niko nije odgovarao. Takvi oblici ponašanja tj. nezakonitog rada bili su karakteristični za poslednju deceniju prošlog i prvu deceniju ovog veka, pa su i danas prisutne mnoge posledice, a iskorenjivanje takvog stava prema poslovanju, kao recidiva prošlosti, odvija se veoma teško i sporo, pošto se time zadire u interese jednog, još uvek privilegovanog, sloja u društvu.

Poslovanje i odnos prema izmirenju obaveza prema budžetu na izneseni način otežavaju rad forenzičkih računovođa na rasvetljavanju najkarakterističnijih

slučajeva izbegavanja plaćanja poreskih i drugih obaveza prema budžetu, jer je čest slučaj da nelegalno poslovanje ne prati dokumentacija (koja je često falsifikovana ili sklonjena). Zato forenzičar mora da uloži veliki trud, upornost i znanje, kako bi iz oskudne i nesređene dokumentacije i evidencija utvrdio relevantne činjenice, koje bi potom u procesima koji se vode protiv prekršioca zakona u ovoj oblasti poslužile kao osnov za pravedno i na zakonu zasnovano okončanje tih procesa.

7.8.3. *Nezakonite aktivnosti u vezi sa sredstvima iz donacija i transfera*

Kada u nekoj zemlji dođe do prirodnih katastrofa i nepogoda, ona dobija razne oblike donacija, kao pomoć, kako bi prevazišla nastale probleme, i kako bi joj se olakšale teškoće koje su je zadesile. S druge strane, siromašne zemlje, kakva je u neku ruku i naša, gotovo stalno dobijaju određene vrste donacija iz inostranstva. Te se donacije dodeljuju namenski, za rešavanje tekućih ili trajnih problema koji se ne rešavaju iz redovnih budžetskih sredstava, usled njihove oskudice, pa se njihovo finansiranje najčešće odlaže za neka buduća vremena. Imajući u vidu činjenicu da se donacije dodeljuju namenski, one se samom odlukom o doniranju usmeravaju tačno određenoj zajednici: nivou Republike, nivou nižih teritorijalnih autonomija ili lokalnih zajednica i to za određenu namenu. Donacije i transferi se u budžetskom računovodstvu obuhvataju kategorijom *730000 Donacije i transferi*.

U navedenoj kategoriji, u okviru sintetičke grupe *731000 Donacije od inostranih država*, na kontima te grupe, njihovim odobravanjem, evidentiraju se raznovrsne donacije koje čine tekuće donacije od inostranih država u korist nivoa: Republike, teritorijalnih autonomija, gradova, opština, u korist nivoa organizacija obaveznog socijalnog osiguranja (Republičkog fonda za zdravstveno osiguranje i PIO, Nacionalne službe za zapošljavanje i dr.); kapitalne donacije od inostranih država (u korist nivoa Republike, teritorijalnih autonomija, gradova i opština); kapitalne donacije od inostranih država u korist organizacija obaveznog socijalnog osiguranja (Republičkog fonda za zdravstveno osiguranje, Republičkog fonda PIO i Nacionalne službe za zapošljavanje).

U okviru sintetičke grupe budžetskog kontnog plana *732000 Donacije od međunarodnih organizacija*, na kontima te grupe, njihovim odobravanjem, registruju se prihodi od donacija međunarodnih organizacija, i to tekuće donacije u korist nivoa: Republike, teritorijalnih autonomija, gradova i opština, u korist Republičkog fonda za zdravstveno osiguranje i PIO; kapitalne donacije od međunarodnih organizacija: u korist nivoa Republike, teritorijalnih autonomija, gradova i opština; kapitalne donacije od međunarodnih organizacija u korist organizacije obaveznog socijalnog osiguranja (Republičkog fonda za zdravstveno osiguranje, za PIO i Nacionalne službe za zapošljavanje).

Sintetičkom grupom *733000 Transferi od drugih nivoa vlasti*, na kontima u okviru te grupe, njihovim odobravanjem, obuhvataju se i evidentiraju prihodi

budžetskih korisnika koji potiču od transfera drugih nivoa vlasti. U ovu vrstu prihoda spadaju tekući transferi od drugih nivoa vlasti: u korist nivoa Republike, od Republike i od drugih nivoa vlasti u korist nivoa teritorijalnih autonomija, od drugih nivoa vlasti u korist nivoa gradova, od drugih nivoa vlasti u korist nivoa opština, u čemu se posebno preporučuju pažnji *nenamenski transferi* od Republike u korist opština; tekući transferi drugih nivoa vlasti u korist organizacija obaveznog socijalnog osiguranja, pri čemu se vrše posebni transferi za zdravstveno osiguranje, za PIO i za doprinose za penzijsko i invalidsko osiguranje; kapitalni transferi od drugih nivoa vlasti, u čemu su propisana konta za transfere od svih nivoa prema svima drugima, kapitalni transferi od drugih nivoa vlasti u korist gradova, kapitalni transferi od drugih nivoa vlasti u korist nivoa opština, kapitalni transferi od drugih nivoa vlasti u korist organizacija obaveznog socijalnog osiguranja (Republičkom fondu PIO i u korist Nacionalne službe za zapošljavanje).

Kada su u pitanju donacije od stranih država, međunarodnih organizacija, i transferi između pojedinih, različitih ili istih nivoa vlasti, s obzirom na to da se ta sredstva doniraju ili transferišu za strogo utvrđene namene, obaveza je primaoca da tako dobijena sredstva koristi u skladu sa odlukom njihovog davaoca. Imajući u vidu činjenicu da su retki slučajevi kontrole upotrebe inostranih doniranih sredstava, zbog toga što donator nema uslova da kontrolu efikasno sprovodi, i da su domaći, odnosno budžetski kontrolni organi tolerantniji prilikom utvrđivanja nepravilnosti ili odstupaanja korisnika u trošenju sredstava od utvrđene namene, mogući su razni oblici nezakonitog postupanja sa ovim sredstvima. Nedoovoljene aktivnosti javljaju se u samovoljnom preusmeravanju sredstava od strane korisnika, u njihovom neracionalnom trošenju, ili u najgorem slučaju, ona mogu biti i predmet zloupotreba od strane pojedinaca ili organizovanih grupa. Takvim aktivnostima posebno su izložena ona sredstva iz donacija ili transfera kojima nije precizno definisana namena, pa se uz preusmeravanje prema onim oblastima i funkcijama u kojima je moguće lakše organizovati nezakonite aktivnosti, ta sredstva i kanališu. Isto tako, prilikom trošenja sredstava iz donacija ili transfera, nabavke i kapitalna ulaganja mogu se poveriti privilegovanim dobavljačima ili izvođačima radova, gde su prisutni i različiti oblici zloupotreba. Mogućnosti za zloupotrebe pružaju se naročito u nenamenskim transferima (kod kojih se ne utvrđuje namena); manipulacija tim sredstvima utoliko je veća što korisnik sam utvrđuje njihovo usmeravanje u one svrhe koje mogu odgovarati uticajnim pojedincima (koji sredstva koriste u skladu sa svojim interesima). Treba pomenuti i zloupotrebe u slučajevima kada se sredstva putem raznih ugovora o delu ili usmeravanjem nabavki i drugih poslova i transakcija dodeljuju preduzećima u kojima su većinski vlasnici (ili osobe od velikog uticaja) upravo ona lica koja imaju uticaja na dodelu donacija ili nenamenskih transfera. U svim ovim slučajevima forenzičar mora da pregleda celokupnu dokumentaciju, kako onu o dodeli donacija i usmeravanju transfera, tako i onu o trošenju sredstava ovakvog porekla.

7.8.4. Zloupotrebe u vezi sa drugim sredstvima iz budžetskih prihoda

Pored prihoda o kojima je bilo reči u prethodnim izlaganjima, budžetski korisnici ostvaruju i prihode koji potiču iz raznih drugih izvora, od kojih su neki prilično ustaljeni i ostvaruju se u kontinuitetu, dok su drugi privremeni ili povremeni. U takve prihode spadaju oni koji se ne mogu svrstati u stalne i stabilne prihode, već su vrlo promenljivi (prihodi od imovine, od prodaje dobara i usluga, od novčanih kazni i oduzete imovinske koristi, dobrovoljnih transfera pravnih i fizičkih lica, prihodi od prodaje dobara i usluga, kao i brojni drugi). Ovakvi prihodi u računovodstvenim evidencijama obuhvataju se kategorijom budžetskog kontnog plana *740000 Drugi prihodi*, i tim planom razvrstani su u nekoliko srodnih grupa.

Sintetičkom grupom *741000 Prihodi od imovine*, obuhvataju se prihodi iz izvora kojima je osnova za sticanje imovina budžetskog korisnika. U budžetskom računovodstvu, prihodi od imovine registruju se odobravanjem sintetičkih, analitičkih i subanalitičkih konta ove grupe, u koje se ubrajaju kamate na sredstva konsolidovanog računa trezora uključena u depozite banaka: Republike, teritorijalnih autonomija, gradova, opština, kamate na sredstva obaveznog socijalnog osiguranja Republike za zdravstveno osiguranje i PIO, na sredstva Nacionalne službe za zapošljavanje, dividendi Republike i NBS, viška prihoda po završnom računu NBS, viška prihoda nad rashodima Republike, radiodifuzne i drugih agencija; dividende Republike, teritorijalnih autonomija, gradova i opština, dividende organizacija za obavezno socijalno osiguranje, povlačenje prihoda od kvazikorporacija i prihoda koji pripadaju imaočima polisa osiguranja, prihodi od zakupa neproizvodne imovine, naknada za korišćenje prirodnih dobara, naknada za korišćenje šumskog i poljoprivrednog zemljišta, naknada za korišćenje prostora i građevinskog zemljišta, od naknade za korišćenje rečnih obala, turističkih pogodnosti i banja, naknade za korišćenje dobara od opšteg interesa u proizvodnji električne energije, nafte i gasa, od korišćenja vazduhoplovnog prostora i naknade za vode, naknade za korišćenje radiofrekvencija i TV kanala, naknade za korišćenje zemljišta koje pripada državnom putu, naknade za zaštitu životne sredine, finansijske promene na finansijskim lizinzima.

U okviru sintetičke grupe *742000 Prihodi od prodaje dobara i usluga*, odobravanjem konta u okviru te grupe, registruju se u budžetskom računovodstvu prihodi od prodaje dobara i usluga ili od zakupa od strane tržišnih organizacija u korist: Republike, budžeta teritorijalnih autonomija, gradova, opština, prihodi od zakupa od strane tržišnih organizacija u korist organizacija obaveznog socijalnog osiguranja, takse i naknade u korist: Republike, u korist teritorijalnih autonomija, u korist gradova i opština, takse u korist organizacija obaveznog socijalnog osiguranja, takse u korist republičkih sudova, naknade za priređivanje igara na sreću, naknade za duvan, sporedni prihodi Republike, teritorijalnih autonomija, gradova, opština i organizacija obaveznog socijalnog osiguranja, od prodaje dobara i usluga koje vrše državne netržišne jedinice,

prihodi indirektnih korisnika budžetskih sredstava koje ostvaruju dodatnim aktivnostima i imputirane prodaje dobara i usluga.

Sintetičkom grupom kontnog plana 743000 *Novčane kazne i oduzeta imovinska korist*, odobravanjem konta te grupe, evidentiraju se u budžetskom računovodstvu prihodi koji potiču od novčanih kazni za krivična dela u korist nivoa: Republike, teritorijalnih autonomija, gradova, opština, organizacija obaveznog socijalnog osiguranja, od novčanih kazni za privredne prestupe nivoa: Republike, teritorijalnih autonomija, gradova, opština, organizacija obaveznog socijalnog osiguranja, prihodi od novčanih kazni za prekršaje u korist: Republike, teritorijalnih autonomija, gradova, opština, organizacija obaveznog socijalnog osiguranja, prihodi od oduzete imovinske koristi, u korist: Republike, teritorijalnih autonomija, gradova, opština, organizacija obaveznog socijalnog osiguranja, ostale novčane kazne, penali i prihodi od oduzete imovinske koristi, u korist: Republike, teritorijalnih autonomija, gradova, opština, organizacija obaveznog socijalnog osiguranja.

Sintetičkom grupom budžetskog kontnog plana 744000 *Dobrovoljni transferi od fizičkih i pravnih lica*, u budžetskom računovodstvu, na odgovarajućim kontima te grupe, njihovim odobravanjem, evidentira se ova vrsta prihoda. Dobrovoljnim transferima obuhvataju se tekući dobrovoljni transferi od fizičkih i pravnih lica u korist: Republike, teritorijalnih autonomija, gradova, opština, organizacija obaveznog socijalnog osiguranja; kapitalni dobrovoljni transferi od fizičkih i pravnih lica u korist: Republike, teritorijalnih autonomija, gradova, opština, organizacija obaveznog socijalnog osiguranja.

U okviru sintetičke grupe 745000 *Mešoviti neodređeni prihodi*, odobravanjem konta u okviru te grupe, evidentiraju se u budžetskom računovodstvu mešoviti neodređeni prihodi u korist Republike (deo dobiti javnih preduzeća, sredstva od privremenog smanjenja plata i drugih primanja u državnoj administraciji, prihodi od preuzetih potraživanja iz stečajne mase), mešoviti i neodređeni prihodi u korist nivoa teritorijalnih autonomija, mešoviti neodređeni prihodi u korist gradova, opština i obaveznog socijalnog osiguranja.

Pored navedenih grupa, u okviru kategorije 740000 *Ostali prihodi*, u kategoriji 770000 *Memorandumske stavke za refundaciju rashoda*, u sintetičkoj grupi 771000 *Memorandumske stavke za refundaciju rashoda (tekućih)* i sintetičkoj grupi 772000 *Memorandumske stavke za refundaciju rashoda iz prethodne godine*. Na odgovarajućim grupama budžetskog kontnog plana, sintetičkim, analitičkim i subanalitičkim kontima tih kategorija, njihovim odobravanjem, registruju se prihodi ove vrste.

Drugu budžetski prihodi, o kojima je bilo reči u prethodnim izlaganjima, takođe mogu biti predmet raznih zloupotreba i nezakonitih aktivnosti, od strane pojedinaca ili organizovanih grupa, bilo u okviru samih korisnika budžetskih sredstava, njihovih organa i institucija, bilo da se to čini u sprezi sa predstavnicima organa i organizacija koji se javljaju kao partneri u određenim aktivnostima. Nezakonite radnje najčešće se manifestuju u raspolaganju imovinom korisnika, njenim davanjem u zakup, na

korišćenje ili na neki drugi način. U tim odnosima, predstavnici korisnika budžetskih sredstava, koji se javljaju kao nominalni nosioci vlasništva nad imovinom koja im je na raspolaganju, ili se javljaju u toj ulozi, mogu ta dobra davati u zakup po ceni koja je nekada daleko niža od one koja se može postići u uslovima tržišne konkurencije. Isto tako, predmet čestih zloupotreba bilo je i korišćenje građevinskog zemljišta, kada su od prihoda po tom osnovu finansirane političke stranke, a dobar deo novca iz takvih prihoda išao je nelegalno, u privatne ruke. Neizvršavanje raznih sudskih i drugih rešenja, koja su predstavljala osnov za ostvarenje odgovarajućih prihoda, takođe su bila predmet zloupotrebe od strane pojedinih organa vlasti, dužnih da se brinu o sprovođenju naplate prihoda po tim rešenjima. Davanje na korišćenje prirodnih dobara, koja su predstavljala osnov za ostvarivanje određenih prihoda, često je zloupotrebljavano, pa su prihodi po tom osnovu izostajali ili su ostvarivani u znatno nižem iznosu od mogućeg. Takođe, svuda gde je prisutna individualna procena određenih prihoda (kao što su razne takse, kazne i sl.), moguće su značajne zloupotrebe. Forenzički računovođa, kada se prihvati rasvetljavanje ovakvih slučajeva, mora biti svestan da će u radu naići na otpore i pokušaje da se usmeri u pogrešnom pravcu. Stoga bi trebalo da sledi put na kojem ga usmeravaju činjenice, utvrđene na osnovu poslovne i druge dokumentacije.

7.8.5. Manipulacije transferima između budžetskih korisnika na istom nivou

Transferi između budžetskih korisnika na istom nivou sami po sebi nisu pogodni za zloupotrebe. Međutim, kada se razmatraju svi ostali budžetski prihodi, neophodno je obraditi i ovu vrstu prihoda, kako se ne bi dogodilo da ostanu nerazjašnjeni u svetlu mogućih zloupotreba. Stoga ćemo ukratko obraditi i kategoriju 780000 *Transferi između budžetskih korisnika na istom nivou*.

U okviru sintetičke grupe 781000 *Transferi između budžetskih korisnika na istom nivou*, na odgovarajućim kontima te grupe, njihovim odobravanjem, evidentiraju se budžetski prihodi ove vrste, u koje spadaju: transferi između budžetskih korisnika na istom nivou, transferi između organizacija obaveznog socijalnog osiguranja, transferi od organizacija obaveznog socijalnog osiguranja u korist Republičkog fonda za PIO za osiguranike zaposlene, transferi od organizacija obaveznog socijalnog osiguranja u korist Republičkog fonda za PIO za osiguranike poljoprivrednike, transferi od organizacija za obavezno socijalno osiguranje u korist Republičkog fonda PIO za osiguranike iz samostalnih delatnosti, transferi od organizacija obaveznog socijalnog osiguranja u korist Nacionalne službe za zapošljavanje.

Pored navedenih, u kategoriji kontnog plana 790000 *Prihodi iz budžeta*, u kojoj istoimene nazive imaju sintetička grupa, analitička grupa, i konta na kojima se, odobravanjem, evidentiraju prihodi iz budžeta.

Kako je navedeno, transferi između budžetskih korisnika na istom nivou nisu pogodni za zloupotrebe. Međutim, takva mogućnost ne može se odbaciti, jer su i u ovim aktivnostima mogući razni oblici dogovora između predstavnika korisnika i davaoca transfera, putem ugovora o delu, ili usmeravanjem određenih poslova prema preduzećima u kojima lica koja odlučuju o transferu imaju neposredni ili posredni interes.

7.9. Manipulacije u vezi s primanjima od prodaje nefinansijske imovine

Budžetski korisnici često su u prilici da prodaju imovinu koja im je na raspolaganju, bilo zato što je ona istrošena, zastarela, ili kao takva više ne može da se stavi u funkciju. Takođe, može biti izložena prodaji i usled promene uslova njenog korišćenja, kada se radi o imovini koja je inače namenjena prodaji (kao što su stanovi), ili u slučaju pojave nekih vanrednih okolnosti (prodaja dragocenosti), kao i radi racionalnog iskorišćavanja nekih oblika imovine (npr. prirodna dobra). Neki oblici nefinansijske imovine prodaju se zato što korisniku budžetskih sredstava više nisu potrebni, pa bi njihovo dalje zadržavanje u vlasništvu i na raspolaganju kod istog korisnika imalo za nju štetne posledice: zbog toga bi gubila od svoje vrednosti, a bili bi izazvani i troškovi njenog održavanja i čuvanja. Drugi oblici nefinansijske imovine (npr. prirodna dobra) prodaju se jer se na taj način ostvaruju određena primanja za popunu budžeta, a s druge strane, korišćenjem tih dobara upošljavaju se radnici, čime se rešavaju određeni problemi vezani za socijalnu sigurnost građana. Pored toga, zaposleni radnici dobijaju zarade, pa to utiče na potrošnju, razvoj trgovine i sl. Dragocenosti kojima raspolaže država prodaju se samo u slučaju krajnje nužde, kada nije moguće na drugi način obezbediti hitno potrebna sredstva. O primanjima ove vrste i mogućim zloupotrebama prilikom prodaje nefinansijske imovine biće reči u izlaganjima koja slede. Prihodi od prodaje nefinansijske imovine obuhvataju se u računovodstvu u okviru klase budžetskog kontnog plana *800000 Primanja od prodaje nefinansijske imovine*, koja sadrži nekoliko kategorija, a unutar njih su primanja grupisana po srodnosti.

7.9.1. Nezakonite aktivnosti u vezi s primanjima od prodaje osnovnih sredstava

Primanja od prodaje osnovnih sredstava zasnivaju se na prodaji brojnih pokretnih i nepokretnih stvari kojima raspolažu svi nivoi budžetskih korisnika. Prodaji se nekada izlažu osnovna sredstva, kako bi se popunio nedostatak budžetskih sredstva, koja treba obezbediti za neke neophodne potrebe, a nekada zato što se takva sredstva više ne koriste za potrebe obavljanja funkcija korisnika koji njima raspolažu. Ova primanja u budžetskom računovodstvu obuhvataju se kategorijom kontnog plana *810000 Primanja od prodaje osnovnih sredstava*, koja sadrži nekoliko grupa; u grupama je ovaj oblik primanja svrstan po srodnosti.

Primanja od prodaje nepokretnosti registruju se na odgovarajućim kontima sintetičke grupe *811000 Primanja od prodaje nepokretnosti*. U ovu vrstu prihoda spadaju: primanja od prodaje nepokretnosti na nivou Republike (od otkupa stanova u državnoj svojini, od prodaje nepokretnosti Vojske Srbije, od prodaje stanova u državnoj svojini, nepokretnosti koje koriste teritorijalne autonomije, gradovi, opštine), primanja od prodaje nepokretnosti u korist organizacija obaveznog socijalnog osiguranja, od prodaje nepokretnosti u pokrajinskoj svojini, koje koriste organi teritorijalnih autonomija.

U okviru sintetičke grupe *812000 Primanja od prodaje pokretne imovine*, na kontima u okviru te grupe, njihovim odobravanjem, evidentiraju se u budžetskom računovodstvu primanja od prodaje pokretne imovine u koja se ubrajaju primanja od pokretnih stvari u korist: Republike, teritorijalnih autonomija, gradova, opština i u korist organizacija obaveznog socijalnog osiguranja.

Na odgovarajućim kontima sintetičke grupe budžetskog kontnog plana *813000 Primanja od prodaje ostalih osnovnih sredstava*, njihovim odobravanjem, evidentiraju se primanja od prodaje ostalih osnovnih sredstava. U ta primanja spadaju: primanja od prodaje ostalih osnovnih sredstava u korist nivoa: Republike, teritorijalnih autonomija, gradova, opština i u korist organizacije obaveznog socijalnog osiguranja (u korist Republičkog fonda za zdravstveno osiguranje, Fonda PIO) i u korist Nacionalne službe za zapošljavanje.

Kada je u pitanju prodaja osnovnih sredstava u vlasništvu korisnika budžetskih sredstava, često se radi o sredstvima velike pojedinačne vrednosti (npr. stanovi). Prodajna vrednost stanova najčešće je propisana i utvrđuje se u skladu sa neotpisanom knjigovodstvenom vrednošću, pa je manipulacija u vezi s njihovom prodajom u smislu nameštanja cena — retka. Slučajevi nezakonite prodaje osnovnih sredstava, koja su bila u državnoj svojini, mnogobrojni su jer su u periodu tzv. tranzicije preduzeća (ranije u društvenoj, a kasnije u državnoj svojini) prodavana, u suštini, u bescenje. Imovina je takvom prodajom, kojom je nanošena ogromna šteta ekonomiji zemlje, radi relativno male ukupne koristi od privatizacije i relativno velike koristi malog broja pojedinaca, nazvanih „tajkuna“, praktično nestala. Imovina tako privatizovanih preduzeća je u najvećem broju slučajeva, nakon kupovine od strane novih vlasnika, privatnih lica i kompanija, opljačkana. Ona je prelazila iz ruku u ruke, da bi na kraju proizvodnja u prodatim preduzećima bila obustavljena, radnici ostajali bez posla, a država nije mogla da nadoknadi ogromnu vrednost izgubljenu na taj način, iako je bila nominalni nosilac vlasništva. Čak se u mnogim slučajevima nisu ni vodili postupci za naknadu štete enormnih razmera koju je zemlja pretrpela. Treba istaći da je privatizacija društvene, odnosno državne svojine, o kojoj je bilo reči, imala privremeni karakter, jer se taj proces privodi kraju. Pored toga, u redovnim postupcima pojedinačne prodaje nekih osnovnih sredstava i prodaje, nekih oblika pokretne imovine, brojni su bili slučajevi „nameštenih“ tendera a korist su izvlačili pojedinci. Posebno se ističe činjenica da su u mnoge zloupotrebe i manipulisanje državnom imovinom bili umešani i izvesni ministri

i činovnici državne uprave. Njihovi postupci su, u određenom broju, procesuirani pred sudskim organima.

7.9.2. Manipulacije u vezi primanja od prodaje zaliha

Za račun korisnika budžetskih sredstava vrši se prodaja zaliha, a pre svega robnih rezervi, koje država formira i održava, kako bi u određenim okolnostima bila u mogućnosti da održi stabilnost određenih oblika proizvodnje i tržišta. To se radi u cilju zaštite vitalnih interesa privrede kao celine, ili radi održavanja stabilnosti ponude i tražnje na tržištu. Robne rezerve popunjene su robom koja se skladišti i čuva u skladištima Direkcije za robne rezerve, ili u skladištima privatnih preduzeća i kompanija — kod skladištara, naravno uz odgovarajuću ugovorenu naknadu. Kada nadležni državni organi ocene da postoji potreba za intervencijom iz robnih rezervi, toj instituciji daje se nalog da robu iz rezervi pozajmi određenim preduzećima, koja će je izneti na tržište neobrađenu ili prerađenu i tako ublažiti problem koji se na tržištu pojavio. S druge strane, roba iz robnih rezervi prodaje se iznuđeno u onim slučajevima kada joj ističe rok upotrebe, o čemu se mora strogo voditi računa. Neke vrste roba iz robnih rezervi prodaju se radi intervencija na tržištu, kako bi se smirila određena tržišna kolebanja, koja ugrožavaju stabilnost tržišta ili stabilnost nekih proizvodnih delatnosti. Pored robnih rezervi, budžetski korisnici ostvaruju primanja od prodaje zaliha proizvodnje i od prodaje zaliha za dalju prodaju. Primanja od prodaje zaliha evidentiraju se u budžetskom računovodstvu u okviru kategorije kontnog plana *820000 Primanja od prodaje zaliha*, koja su grupisani u odgovarajućim sintetičkim grupama.

Sintetičkom grupom *821000 Primanja od prodaje robnih rezervi*, odobravanjem konta u okviru te grupe, evidentiraju se u budžetskom računovodstvu primanja od prodaje robnih rezervi. U ta primanja ubrajaju se primanja od prodaje robnih rezervi: u korist budžeta Republike, teritorijalnih autonomija, gradova, opština, u korist organizacija za obavezno socijalno osiguranje i u korist Nacionalne službe za zapošljavanje.

Primanja od prodaje zaliha proizvodnje registruju se u budžetskom računovodstvu u okviru sintetičke grupe *822000 Primanja od prodaje zaliha proizvodnje*, na sintetičkim, analitičkim i subanalitičkim kontima te grupe, njihovim odobravanjem. Država na zalihama ima određene vrste proizvoda, proizvedenih u preduzećima u kojima je ona sama nominalni nosilac vlasništva. Danas je sve manje takvih preduzeća, ali još uvek u državnom vlasništvu ima određenih vrsta proizvodnje (npr. proizvodnja naoružanja u vojnim fabrikama). U ovu vrstu primanja svrstavaju se ona od prodaje zaliha proizvodnje u korist budžeta: Republike, teritorijalnih autonomija, gradova, opština, u korist obaveznog socijalnog osiguranja i u korist Nacionalne službe za zapošljavanje.

Primanja od prodaje robe za dalju prodaju registruju se u okviru sintetičke grupe *823000 Primanja od prodaje robe za dalju prodaju*, odobravanjem

odgovarajućih konta te grupe. U ovaj oblik budžetskih primanja spadaju primanja od prodaje robe za dalju prodaju u korist nivoa: Republike, teritorijalnih autonomija, gradova, opština, organizacija obaveznog socijalnog osiguranja i u korist Nacionalne službe za zapošljavanje.

U ovoj kategoriji budžetskih primanja najznačajnija su ona od prodaje robnih rezervi, koje su istovremeno i najpodložnije raznim oblicima zloupotreba. To je moguće i pored toga što se roba iz robnih rezervi prodaje isključivo putem tendera. Međutim, česta su „nameštanja“ tendera i raznovrsni dogovori između predstavnika Direkcije za robne rezerve i kupaca određenih roba. Ovo posebno dolazi do izražaja kada se radi o kupcima sa kojima postoji dugogodišnja tradicija dobrih odnosa i razvijena saradnja, pri čemu se partneri dobro poznaju i imaju izgrađen sistem međusobnog poverenja, pa se roba, dosta često, prodaje ispod tržišne cene. U ranijim izlaganjima govorili smo o zloupotrebama nekih vrsta roba iz rezervi, poverenih na čuvanje skladištara koji su zloupotrebili svoju poziciju. Predmet zloupotreba, u istom smislu o kome je govoreno o zloupotrebama u prodaji robnih rezervi, moguće su i u prodaji zaliha proizvodnje i robe za dalju prodaju.

7.9.3. Zloupotrebe u vezi s primanjima od prodaje dragocenosti

Dragocenosti kojima raspolaže država, a koje joj služe kao neka vrsta monetarne rezerve, predstavljaju izuzetno velike vrednosti na svetskom tržištu. Dragocenosti, kao retke robe, u svakom trenutku mogu se prodati za bilo koju valutu. Čuvanje dragocenosti istovremeno predstavlja određenu sigurnost, pošto su njihove cene veoma stabilne. One se najčešće čuvaju u zlatu, dok se u drugim robama to ređe čini. Pored toga, država raspolaže i brojnim vrednim umetničkim delima, koja nisu predmet prodaje. S obzirom na to da su robe u kojima se čuvaju dragocenosti malobrojne, njihovo računovodstveno praćenje, kao i praćenje primanja ostvarenih njihovom prodajom, nije raznovrsno. Primanja od dragocenosti se u budžetskim računovodstvenim evidencijama obuhvataju kategorijom kontnog plana 830000 *Primanja od prodaje dragocenosti*, u okviru koje postoji samo jedna sintetička grupa i to 831000, sa istim nazivom kao i kategorija kojoj pripada.

U okviru navedene sintetičke grupe, na sintetičkim, analitičkim i subanalitičkim kontima te grupe, njihovim odobravanjem evidentiraju se primanja budžetskih korisnika od prodaje dragocenosti, i to primanja od prodaje dragocenosti u korist nivoa: Republike, teritorijalnih autonomija, gradova, opština, u korist obaveznog socijalnog osiguranja (za zdravstveno osiguranje i za PIO) i u korist Nacionalne službe za zapošljavanje.

S obzirom na to da se dragocenosti čuvaju i prodaju, ako se to već čini, pod režimom stroge kontrole i po strogom režimu procedura, do zloupotreba u vezi s njihovom prodajom ne dolazi, mada su i u ovim situacijama moguća dogovaranja između predstavnika kupaca i prodavca.

7.9.4. Manipulacije u vezi s ostvarivanjem primanja od prodaje prirodne imovine

Prirodnu imovinu zemlje predstavljaju poznata priroda bogatstva, koja mogu biti predmet koncesije ili prodaje i izvor određenih primanja korisnika budžetskih sredstava. Kada se kaže „poznata prirodna bogatstva“, to znači da postoje i druga bogatstva takve vrste koja još nisu identifikovana (npr. rudna bogatstva koja nisu istražena ili su nedovoljno istražena, te nisu verifikovana ili kultivisana, niti dovedena u stanje u kome je moguće njihovo korišćenje). Predmet prodaje mogu biti samo verifikovana dobra čija je vrednost poznata i koja imaju odgovarajuću tržišnu vrednost. Takva dobra izlažu se prodaji radi popune budžeta, u cilju njihovog korišćenja u funkciji razvoja zemlje i zapošljavanja, ili radi obezbeđenja prostora za građevinsko zemljište, za izgradnju određenih proizvodnih kapaciteta na odgovarajućim područjima, radi razvoja poljoprivrede, banjskih lečilišta, sportsko-rekreativnih i turističkih centara, korišćenja šumskih i vodnih bogatstva i dr. Primanja od prodaje prirodne imovine u računovodstvenim evidencijama obuhvataju se kategorijom *840000 Primanja od prodaje prirodne imovine*, u okviru koje postoji nekoliko sintetičkih grupa.

U budžetskom računovodstvu, u okviru sintetičke grupe *841000 Primanja od prodaje zemljišta*, na sintetičkim, analitičkim i subanalitičkim kontima te grupe, evidentiraju se primanja od prodaje zemljišta u državnoj svojini, u koja spadaju prilivi novca od prodaje zemljišta u korist nivoa: Republike, teritorijalnih autonomija, gradova, opština, organizacija obaveznog socijalnog osiguranja (za zdravstveno osiguranje i fond PIO), i u korist Nacionalne službe za zapošljavanje.

Sintetičkom grupom *842000 Primanja od prodaje podzemnih blaga*, na sintetičkim, analitičkim i subanalitičkim kontima te grupe, evidentiraju se primanja od prodaje podzemnog blaga. U ta primanja svrstavaju se sredstva od prodaje podzemnog blaga u korist nivoa: Republike, teritorijalnih autonomija, gradova, opština, organizacija obaveznog socijalnog osiguranja (za fond zdravstvenog osiguranja, za fond PIO), i u korist nivoa Nacionalne službe za zapošljavanje.

U okviru sintetičke grupe budžetskog kontnog plana *843000 Primanja od prodaje šuma i voda*, na sintetičkim, analitičkim i subanalitičkim kontima te grupe, evidentiraju se primanja od prodaje šuma i voda. U ta primanja spadaju sredstva od prodaje šuma i voda u korist budžeta: Republike, teritorijalnih autonomija, gradova, opština, obaveznog socijalnog osiguranja (za fond zdravstvenog osiguranja, za fond PIO) i u korist Nacionalne službe za zapošljavanje.

Kod primanja korisnika budžetskih sredstava od prodaje prirodne imovine, u navedena tri oblika radi se o prodaji prirodnih dobara čije su veličine i kvaliteti verifikovani, a u vlasništvu su države. Ovi oblici imovine prodaju se putem tendera, pa su između predstavnika prodavaca i kupaca mogući dogovori o prodaji po nižim cenama od one koja se smatra normalnom ili tržišnom, kako bi se razlika delila između

pregovarača. Za sada su poznati samo slučajevi u vezi sa prodajom zemljišta, o čemu su vođeni i još su u toku sudski procesi. Karakteristični su slučajevi prodaje građevinskog zemljišta, pri čemu je novac od prodaje korišćen i za finansiranje političkih stranaka i za druge nenamenske svrhe, a nije pristizao u neki od budžetskih nivoa. U poslednje vreme strane privatne kompanije veoma su zainteresovane za kupovinu banjskih lečilišta i terena za sportsko-rekreativne centre.

7.10. Manipulacije u vezi s primanjima od zaduživanja i prodaje finansijske imovine

U izlaganjima u kojima je bilo reči o finansijskoj imovini u okviru klase budžetskog kontnog plana *100000 Finansijska imovina*, konstatovano je da se budžetski korisnici, kada je u pitanju taj oblik imovine, javljaju kao poverioci tj. da potražuju određena finansijska sredstva za date kredite, za kupljene hartije od vrednosti itd. Navedene su i mogućnosti eventualnih zloupotreba u odnosima između budžetskih korisnika, kao poverilaca, i raznih subjekata kojima su sredstva korisnika plasirana, kao dužnika. Međutim, kada se korisnik budžetskih sredstava javlja u poziciji dužnika, u slučajevima kada se zadužuje za kreditna sredstva iz čistih kreditnih odnosa, ili kada prodaje svoje ili tuđe hartije od vrednosti, koje se mogu dalje prodavati, budžetski korisnik je u obrnutoj poziciji u odnosu na onu kada je poverilac. Primanja od zaduživanja i prodaje finansijske imovine u budžetskom kontnom planu registruju se u okviru klase *900000 Primanja od zaduženja i prodaje finansijske imovine*. Ova primanja razvrstana su u nekoliko kategorija, a u okviru njih ustanovljen je veći broj sintetičkih grupa, unutar kojih su uspostavljena odgovarajuća sintetička, analitička i subanalitička konta.

7.10.1. Manipulacije primanjima od zaduživanja

Različiti su osnovi primanja od zaduživanja, jer postoji više mogućnosti za uspostavljanje dužničkog odnosa budžetskih korisnika od raznih poverilaca, s jedne strane, i mogućnosti ulaska u dugovne odnose na različite načine, s druge strane. Razlike zavise od toga da li se radi o čistom finansijskom, odnosno kreditnom zaduživanju, ili se to čini putem prodaje raznovrsnih hartija od vrednosti. Deo primanja od zaduživanja u budžetskom računovodstvu registruje se u okviru kategorije kontnog plana *910000 Primanja od zaduženja*. Takva primanja obuhvaćena su dvema grupama budžetskog kontnog plana, i to: primanja od domaćih zaduživanja i primanja od inostranih zaduživanja, u okviru kojih su primanja od zaduživanja svrstana u nekoliko sintetičkih konta, kako sledi.

Sintetičkom grupom *911000 Primanja od domaćih zaduživanja*, obuhvataju se primanja od domaćih poverilaca. U okviru sintetičkog konta *911100 Primanja od emitovanja domaćih hartija od vrednosti*, na odgovarajućim analitičkim i subanalitičkim kontima, evidentiraju se primanja od prodaje emitovanih domaćih hartija od vrednosti. Primanja ove vrste ostvaruju se u korist nivoa: Republike,

teritorijalnih autonomija, gradova, opština, u korist obaveznog socijalnog osiguranja i Nacionalne službe za zapošljavanje. Sintetičkim kontom *911200 Primanja od zaduživanja od ostalih nivoa vlasti*, na njegovim analitičkim i subanalitičkim kontima, registruju se zaduživanja od ostalih nivoa vlasti, u korist nivoa: Republike, teritorijalnih autonomija, gradova, opština, organizacija obaveznog socijalnog osiguranja (za fond zdravstvenog osiguranja i PIO) i u korist Nacionalne službe za zapošljavanje. U okviru sintetičkog konta *911300 Primanja od zaduživanja od javnih finansijskih institucija u zemlji*, na analitičkim i subanalitičkim kontima, registruju se primanja ove vrste u korist nivoa: Republike, teritorijalnih autonomija, gradova, opština, organizacija obaveznog socijalnog osiguranja (RFZO i PIO) i u korist Nacionalne službe za zapošljavanje. Primanja od zaduživanja od poslovnih banaka registruju se na analitičkim i subanalitičkim kontima sintetičkog konta *911400 Primanja od zaduživanja od poslovnih banaka*, u korist nivoa: Republike, teritorijalnih autonomija, gradova, opština, organizacija obaveznog socijalnog osiguranja (RFZO i PIO) i u korist Nacionalne službe za zapošljavanje. U okviru sintetičkog konta *911500 Primanja od zaduživanja od ostalih poverilaca u zemlji*, na analitičkim i subanalitičkim kontima, registruje se ova vrsta primanja u korist budžeta: Republike, teritorijalnih autonomija, gradova, opština, organizacija obaveznog socijalnog osiguranja (RFZO i PIO) i u korist Nacionalne službe za zapošljavanje. Pošto se korisnici pojedinih oblika zaduživanja ponavljaju, u nastavku ćemo dati samo sintetička konta u okviru čijih se analitičkih i subanalitičkih konta, u budžetskom računovodstvu, evidentiraju ta primanja, i to u okviru: sintetičkog konta *911600 Primanja od zaduživanja od domaćinstava u zemlji*, sintetičkog konta *911700 Primanja od domaćih finansijskih derivata*, sintetičkog konta *911800 Primanja od domaćih menica*, sintetičkog konta *911900 Primanja od ispravke domaćeg duga*, sve u korist nivoa: Republike, teritorijalnih autonomija, gradova, opština, organizacija obaveznog socijalnog osiguranja (RFZO i PIO) i u korist Nacionalne službe za zapošljavanje.

Kada na domaćem tržištu nema dovoljno slobodnog novca koji bi se mogao pozajmiti, ili su nepovoljni uslovi za to, korisnici budžetskih sredstava nedostajuća sredstva nalaze na inostranom tržištu novca ili kod stranih zajmodavaca (stranih država, stranih banaka, stranih finansijskih institucija i dr.). U budžetskom računovodstvu primanja od stranog zaduživanja vode se u okviru sintetičke grupe *912000 Primanja od inostranog zaduživanja*, koja se evidentiraju odobravanjem, u okviru sintetičkih konta te grupe, na njihovim analitičkim i subanalitičkim kontima. Pošto se i u slučaju ovih zaduživanja radi o ponavljanju istih dužnika — korisnika budžetskih sredstava, to ćemo na ovom mestu izneti oblike zaduživanja, zavisno od vrste poverioca, a na kraju ćemo označiti i dužnike:

- u okviru: sintetičkog konta *912100 Primanja od emitovanja hartija od vrednosti*, na inostranom tržištu; sintetičkog konta *912200 Primanja od zaduživanja od inostranih država*; sintetičkog konta *912300 Primanja od*

multilateralnih institucija; sintetičkog konta 912400 Primanja od zaduživanja od inostranih poslovnih banaka; sintetičkog konta 912500 Primanja od zaduživanja od ostalih inostranih poverilaca; sintetičkog konta 912600 Primanja od inostranih finansijskih derivata; sintetičkog konta 912900 Ispravka spoljnog duga, sve u korist nivoa: Republike, teritorijalnih autonomija, gradova, opština, organizacija obaveznog socijalnog osiguranja (RFZO i PIO) i u korist Nacionalne službe za zapošljavanje.

Kada su u pitanju primanja u budžet korisnika iz domaćih i inostranih zaduživanja, u ranijim izlaganjima navedene su mogućnosti zloupotreba koje mogu nastati na osnovu dogovora korisnika pozajmljivanja, odnosno dužnika i poverilaca. Dogovori su mogući u toku sklapanja aranžmana, a njihovo sprovođenje nakon realizacije kreditnog ili drugog posla iz kojeg nastaje kreditni ili drugi dužničko-poverilački odnos. Zloupotrebe nastaju preko ugovora o delu, usmeravanjem nabavki ili drugih poslovnih aktivnosti prema preduzećima u kojima interes ima neko od pregovarača; najčešće su to lica koja imaju uticaja na to da do kreditnog aranžmana dođe. Što se tiče stranih kreditno-dužničkih odnosa, kao instrument preko kojeg se sprovode najkrupnije malverzacije javlja se osnivanje tzv. „ofšor“ kompanija, preko kojih se obavljaju poslovi, i za koje gotovo da ne postoji mogućnost efikasne kontrole. Naime, zemlje u kojima se osnivaju takve kompanije ne omogućavaju ili pak ometaju kontrolisanje takvih kompanija. Pored toga, ove kompanije osnivaju svoje „kompanije-ćerke“, preko kojih preusmeravaju najrizičnije poslove i zameću trag kontroli.

7.10.2. Manipulacije u vezi s primanjima od prodaje finansijske imovine

U prethodnim izlaganjima iznesene su mogućnosti zaduživanja korisnika budžetskih sredstava od emitovanja raznih oblika sopstvenih hartija od vrednosti. Međutim, ti korisnici često su u posedu domaćih i stranih hartija od vrednosti, čiji emitenti su druga pravna lica i strani partneri, koje su oni otkupili i tako plasirali svoja novčana sredstva. Hartije od vrednosti do kojih su korisnici budžetskih sredstava došli otkupom i drže ih kod sebe, u slučaju potrebe mogu se prodati na domaćem finansijskom tržištu, nekom drugom, i tako se pre njihovog roka dospeća može doći do odgovarajućih gotovinskih sredstava. Korisnici, isto tako, mogu na domaće i strano tržište novca izneti i inostrane hartije od vrednosti i tako doći do potrebnih efektivnih novčanih sredstava. Primanja od prodaje finansijske imovine u budžetskom računovodstvu vode se u okviru kategorije *920000 Primanja od prodaje finansijske imovine*, u okviru koje postoje dve sintetičke grupe, raščlanjene na više sintetičkih i veći broj analitičkih i subanalitičkih konta.

U okviru sintetičke grupe *921000 Primanja od prodaje domaće finansijske imovine*, na njenim sintetičkim analitičkim i subanalitičkim kontima, njihovim

odobravanjem evidentiraju se primanja od prodaje domaće finansijske imovine. S obzirom na to da se i kod ove vrste korisnici svih oblika primanja ponavljaju, prvo ćemo izneti vrste primanja po sintetičkim kontima, u okviru kojih se na analitičkim i subanalitičkim kontima primanja evidentiraju u budžetskom računovodstvu, a zatim ćemo izneti i korisnike takvih primanja:

- na sintetičkom kontu 921100 *Primanja od prodaje domaćih hartija od vrednosti*, izuzev akcija, sintetičkom kontu 921200 *Primanja od otplate kredita datih ostalim nivoima vlasti*, sintetičkom kontu 921300 *Primanja od otplate kredita datih domaćim javnim finansijskim institucijama*, sintetičkom kontu 921400 *Primanja od otplate kredita datih domaćim poslovnim bankama*, na sintetičkom kontu 921500 *Primanja od otplate kredita datih domaćim javnim nefinansijskim institucijama*, sintetičkom kontu 921600 *Primanja od otplate kredita datih fizičkim licima i domaćinstvima u zemlji*, sintetičkom kontu 921700 *Primanja od otplate kredita datih udruženjima građana u zemlji*, sintetičkom kontu 921800 *Primanja od otplate kredita datih nefinansijskim privatnim preduzećima u zemlji*, sintetičkom kontu 921900 *Primanja od prodaje domaćih akcija i ostalog kapitala*, sve u korist budžeta: Republike, teritorijalnih autonomija, gradova, opština, organizacija obaveznog socijalnog osiguranja (RFZO i PIO) i u korist Nacionalne službe za zapošljavanje.

Sintetičkom grupom budžetskog kontnog plana 922000 *Primanja od prodaje strane finansijske imovine*, na sintetičkim, i u okviru njih na analitičkim i subanalitičkim kontima, u budžetskom računovodstvu evidentiraju se primanja od prodaje strane finansijske imovine. Kada je u pitanju i ova vrsta primanja korisnici se ponavljaju, pa ćemo u nastavku prvo izneti oblike primanja po sintetičkim kontima, na kojima se ta primanja evidentiraju, njihovim odobravanjem, a zatim korisnike primanja:

- na sintetičkom kontu 922100 *Primanja od prodaje stranih hartija od vrednosti*, izuzev akcija, sintetičkom kontu 922200 *Primanja od otplate kredita datih stranim vladama*, sintetičkom kontu 922300 *Primanja od otplate kredita datih međunarodnim organizacijama*, sintetičkom kontu 922400 *Primanja od otplate kredita datih stranim poslovnim bankama*, sintetičkom kontu 922500 *Primanja od otplate kredita datih stranim nefinansijskim institucijama*, sintetičkom kontu 922600 *Primanja od otplate kredita datih stranim nevladinim organizacijama*, sintetičkom kontu 922700 *Primanja od otplate akcija i ostalog kapitala*, sve u korist nivoa: Republike, teritorijalnih autonomija, gradova, opština, organizacija za obavezno socijalno osiguranje (RFZO i PIO) i u korist Nacionalne službe za zapošljavanje; na sintetičkom kontu 922800 *Primanja od prodaje strane valute*, primanje za račun korisnika koji stranu valutu prodaje.

U okviru kategorije 990000 *Kontraknjiženje — primanja od zaduživanja i prodaje finansijske imovine*, na sintetičkoj grupi 999000 istog naziva, na sintetičkom kontu 999900, takođe istog naziva, i analitičkim i subanalitičkim kontima sa istim nazivom kao i kategorija kojoj pripadaju, sprovodi se kontraknjiženje primanja od zaduživanja i prodaje finansijske imovine, kojim se zatvara klasa 900000 *Primanja od zaduživanja i prodaje finansijske imovine*, na kraju obračunskog perioda.

Na kraju, može se zaključiti da forenzičko računovodstvo nije instrument za otkrivanje ekonomskih zloupotreba i kriminalnih dela, već instrument za njihovo rasvetljavanje. Međutim, u toku forenzičke revizije finansijskih izveštaja i rasvetljavanja pojedinih nezakonitih aktivnosti, prekršajnih i krivičnih dela, može doći do otkrivanja nezakonitih radnji ili novih krivičnih dela.

ZAKLJUČAK

Knjiga *Forenzičko računovodstvo* — nastala s ciljem da se odgovori na neka od brojnih pitanja kojima je opterećena ekonomska stvarnost društva, kao materijalna osnova i uslov svih njegovih zbivanja i aktivnosti — postavlja svojim autorima obiman i ozbiljan zadatak.

Privredni kriminal, i aktivnosti povezane s njim, u bližoj prošlosti narušili su ekonomsku osnovu društva u Srbiji do te mere da je gotovo paralisan njen razvoj, i ugrožena ekonomska baza a time i politička samostalnost, te u krajnjem i suverenitet zemlje. Privrednim kriminalom ogromna materijalna sredstva otuđena su od namene i prelivena u ruke pojedinaca koji su ih stavili u funkciju ličnih interesa, pri čemu su grubo zanemarene društvene potrebe. Imajući u vidu tu činjenicu, kao i potrebe društva da izgradi efikasan sistem odbrane od neregularnih aktivnosti, kako bi nelegalan odliv sredstava bio sveden na najmanju meru, neophodno je uspostaviti adekvatnu kontrolu tokova ekonomskih vrednosti, a posebno tokova novca. Ova knjiga predstavlja pokušaj doprinosa izgradnji odgovarajućih instrumenata kontrole kojima se omogućava utvrđivanje relevantnih činjenica presudnih za dubinsko rasvetljavanje nelegalnih zbivanja i njihovih posledica, od strane kvalifikovanih i kompetentnih stručnjaka. Ističe se da kriminal u privrednim i društvenim delatnostima predstavlja samo jedan deo ekonomskog kriminala, pošto se značajan deo nezakonitih ekonomskih aktivnosti odvija u poslovima kao što su trgovina narkoticima, razni oblici šverca itd.

Istorijskim prikazom razvoja kriminalnih aktivnosti pojedinaca i organizovanih grupa, u svetu i u Srbiji, jasno je ukazano da je kriminal neodvojiva propratna pojava celokupnog razvoja ekonomskog angažovanja ljudi, i razvoja privređivanja uopšte. Ekonomski kriminal javlja se najpre tamo gde su te aktivnosti dinamičnije i imaju odlike razvijenijih oblika privređivanja. Zato je logično da se oblici ekonomskog kriminala, karakteristični za savremene oblike privređivanja, ispoljavaju upravo u zemljama koje su dostigle najviši stepen razvoja, iako imaju izgrađene najsavremenije sisteme odbrane i zakonske regulative pomoću kojih se ti sistemi suprotstavljaju nelegalnim pojavama u tokovima ekonomskih vrednosti, u privrednim i društvenim delatnostima. Kriminal u privredama SAD, V. Britanije, Nemačke i drugih razvijenih zemalja predmet je stalne pažnje i operativnih aktivnosti zakonodavnih organa, kao i multidisciplinarnog proučavanja, ali isto tako i predmet pažnje kriminalaca i kriminalnih grupa koji kratkoročno traže i nalaze puteve za zaobilaženje, izbegavanje i izigravanje zakona, u cilju nelegalnog pribavljanja materijalne koristi i ličnog bogaćenja.

Život je pokazao da je ranije prikriveni, a u vreme tranzicije i otvoreni kriminal, opteretio bivše socijalističke zemlje do te mere da je u mnogima od njih gotovo paralisao privredni razvoj i nepodnošljivo osiromašio veliki deo stanovništva. S druge strane, tzv. tajkuni enormno su se, naravno nezakonito,

obogatili i stekli imovinu na kojoj mogu da im pozavide oni bogataši iz razvijenih zemalja koji su svoju imovinu legalno stekli. Razlog leži najpre u činjenici da je u socijalističkim zemljama jedan sistem privređivanja nekontrolisano srušen, a drugi, kapitalistički, u načelu je prihvaćen ali nije izgrađen niti je pak utemeljeno zakonodavstvo koje u poslovnim aktivnostima uvažavaju privredne i društvene delatnosti.

Kriminalne aktivnosti opterećivale su Srbiju, njenu privredu i društvene delatnosti, od sticanja nezavisnosti od Turaka pa sve do današnjih dana. Opterećeni uvreženim shvatanjima nakupljenim tokom vekovne potčinjenosti, nosioci funkcija koji su kreirali ekonomske i društvene aktivnosti i propisivali norme i pravila ponašanja u njima, često su oponašali ranije gospodare i sve prilagođavali ličnim interesima. Rušenjem socijalističkog sistema privređivanja, u Srbiji se nije pristupilo postupnom prelasku na novi sistem kojim bi se očuvale ekonomske vrednosti stvorene u ranijem sistemu. Praktično, nastalo je nekontrolisano haotično stanje u kome je svako, bez ikakvih kriterijuma, mogao da osnuje jedno ili više preduzeća, da stvara obaveze i da ih ne izmiruje, ili da ignoriše obaveze prema društvenim delatnostima, bankama, preduzetnicima i drugim nosiocima ekonomskih aktivnosti. To je imalo za posledicu masovnu pljačku društvene i državne imovine, koja je dotle predstavljala temelj ekonomske moći i osnovu razvoja društva. Malobrojni pojedinci koji su se ohrabрили da se bez vlastitog kapitala upuste u osnivanje preduzeća i organizovanje privređivanja, uglavnom u trgovini, bankarskim poslovima, poslovima osiguranja i dr., preko noći su postali ugledni privrednici. Neki od njih, ne poštujući nikakve norme i pravila, jer njih gotovo da nije ni bilo, naglo su se obogatili. Krajnje nemarno odnosili su se prema nezaštićenoj imovini ranijih preduzeća, nad kojom su stekli vlasništvo nelegalnim ili polulegalnim postupcima, kupovinom ispod cene ili na druge neregularne načine, ostavljajući radnike bez posla. Drugi deo novokomponovanih biznismena jednostavno se, usled svog oskudnog znanja, nije snašao, a preduzeća do kojih su ovi pojedinci došli neregularnom kupovinom ili osnivanjem morala su da bankrotiraju; na hiljade ovakvih preduzeća našlo se u stečaju.

Haotično stanje u zakonodavstvu, a naročito u praksi, u nedoslednoj primeni postojećih zakona, koji su uz to često bili nedorečeni, ni do danas nije prevaziđeno. Izazvane su ogromne štete po stanje u privredi i društvu što je dovelo i do besperspektivnosti razvoja. Zato je neophodno što hitnije izgraditi i nadalje razvijati sistem koji će stvoriti neophodne pretpostavke za efikasnu odbranu od deformacija izazvanih kriminalom. To se ne može činiti nikakvim deklaracijama o odlučnosti borbe protiv kriminalnih aktivnosti pojedinaca ili organizovanih grupa, već adekvatnom izgradnjom sistema odbrane, putem jasnih zakona i njihovom doslednom primenom, u čemu se do sada nije uspevalo. Uspeh u svakom poslu, pa i u ovoj borbi, ceni se po postignutim rezultatima a ne po retorici kojom se veliča ispodoptimalan uspeh ili pravda neuspeh.

Računovodstvene informacije počele su, od strane sudova u razvijenim zemljama, u početku retko a kasnije sve češće, da se koriste kao instrument rasvetljavanja nezakonitih radnji u ekonomskim aktivnostima i transakcijama tek početkom 20. veka. Danas su te informacije poprimile karakter nezaobilaznog instrumenta, kako u rasvetljavanju kriminalnih radnji u sferi ekonomskih aktivnosti i odnosa, tako i u oblasti rešavanja raznih imovinskih sporova. Iz takvih potreba izrastao je i zahtev za sistematskim korišćenjem računovodstvenih informacija u toj vrsti sudskih aktivnosti. To se čini specifičnim oblikovanjem informacija za potrebe sudskih i istražnih postupaka i za druge nadležne organe, koji se bave poslovima utvrđivanja odgovarajućih činjenica u cilju rasvetljavanja određenih stanja ili ekonomskih procesa, kao predmeta njihovog interesovanja.

Deo računovodstvenih aktivnosti čiji je predmet angažovanja priprema odgovarajućih informacija — namenjenih za potrebe utvrđivanja adekvatnih činjenica u sudskim sporovima i istražnim radnjama nadležnih organa koji se angažuju za doslednu primenu zakona u poslovanju u privrednim i društvenim delatnostima — jeste forenzičko računovodstvo.

U knjizi je konkretno obrađena primena metode forenzičkog računovodstva i njegovih dostignuća u proizvodnim i trgovačkim preduzećima, u organizacijama osiguranja, bankama i budžetskim institucijama. Metoda forenzičkog računovodstva prilagođava se potrebama konkretnog istraživanja, za svaku oblast privređivanja ili za određene ekonomske aktivnosti u društvenim delatnostima.

Ovde se ne radi ni o kakvom posebnom računovodstvu već o specifičnom načinu i postupcima pripreme i korišćenja računovodstvenih podataka u navedene svrhe. Informacije ovog računovodstva prilagođavaju se onim već poznatim, i stalno se inoviraju spram novih pojavnih oblika kriminala u privrednim i društvenim delatnostima.

Specifičnosti kriminalnih pojava i spornih slučajeva u pojedinim oblastima privrednih aktivnosti i društvenih delatnosti, u knjizi su precizno razrađene; opisan je način utvrđivanja činjenica kojima se razotkrivaju, utvrđuju i obelodanjuju nedozvoljene i sporne aktivnosti u raznim procesima koji se vode pred sudovima ili drugim nadležnim organima. Poseban način obrade, za pojedine oblike ekonomskih aktivnosti u privredi i društvenim delatnostima, polazi od specifičnosti tehnoloških procesa i osobenosti načina računovodstvenog praćenja tih procesa i odnosa u njima. Računovodstvena metoda prilagođava se načinu poslovanja i odvijanja ekonomskih aktivnosti u svakoj oblasti privrede i društvenih delatnosti. Svaki ekonomski proces, odnosno svaka promena na imovini ili pravima, koja za posledicu ima promenu nekog ekonomskog stanja u smislu promene vrednosti, prati se adekvatnim dokumentima i evidencijama. Zato računovodstvo predstavlja neiscrpni izvor podataka i informacija o svakom pojedinačnom zbivanju i posledicama izazvanim nekom aktivnošću. Zato se pravilnim korišćenjem, oblikovanjem i upotrebom informacija koje može pružiti računovodstvena

dokumentacija i evidencije može dobiti verodostojna slika određenih događaja i njima izazvanih posledica.

Logika računovodstvenih aktivnosti proističe iz logike ekonomskih procesa i odnosa, koje svojim aktivnostima dosledno prati. Imajući to u vidu, logičkim povezivanjem i analizom računovodstvenih dokumenata, podataka i informacija, o čemu je u knjizi opširno izlagano, forenzičko računovodstvo predstavlja moćan instrument u postupcima utvrđivanja istine o spornim slučajevima i pouzdan osnov za donošenje pravednih sudova i odluka. Jer, računovodstvo može dati vernu sliku svega što je tom delatnošću, kao obaveznom metodom evidentiranja i dokumentovanja, utvrđeno. Forenzičko računovodstvo je relativno mlada računovodstvena metoda, koja se mora dalje unapređivati, naporedo sa razvojem privrednih tokova izraženih u strujanju novca, naročito onih koji slede međunarodna ekonomska kretanja i odnose proistekle iz osavremenjivanja i globalizacije svetske privrede. To ima za posledicu usložnjavanje ekonomskih odnosa i proširenje prostora za razne nelegalne, špekulativne i kriminalne aktivnosti pojedinaca, grupa i pojedinih institucionalizovanih organizacija.

IZVOD IZ RECENZIJJE

Za većinu kriminalnih aktivnosti, bilo da su one konvencionalnog ili organizovanog kriminalnog karaktera, zajednički motivacioni imenitelj je profit. Poznato je da je pranje novca derivatan oblik kriminaliteta, gde organizovane kriminalne grupe akumuliraju svoju imovinu, a potom je „injektiraju“ u legalne ekonomske tokove kroz različite šeme pranja novca. Teško je proceniti realnu skalu ovog oblika kriminaliteta, zbog njegove mobilnosti i inventivnosti, te varljivih statističkih podataka. Kancelarija Ujedinjenih nacija za borbu protiv droge i kriminala (UNODC) procenjuje da svake godine pere od 2 do 5% svetskog BDP-a, što znači: između 715 milijardi i 1,87 biliona evra godišnje.

Postoji mnogo načina i taktika za pranje novca, od jednostavnih do veoma kompleksnih. Tradicionalne metode, koje uključuju banke, restorane, kladionice, kupovinu nekretnina, diskretno investiranje u kupovinu i prodaju vrednih dobara, i dalje se koriste. Međutim, internet lagano zaogrće novo ruho na stari zločin. Korišćenjem interneta otvaraju se različite mogućnosti da se lako izbegnu otkrivanja. Na primer, novac se može prati i putem onlajn aukcija i prodaje, sajtova za kockanje i čak virtuelnih igara, gde se prljavi novac pretvara u „gejming valutu“, a zatim prebacuje u stvarni, upotrebljivi i neisplaćeni „čisti“ novac. Realnost je da permanentni rast bankarskih institucija u inostranstvu, anonimnih usluga plaćanja putem interneta, korišćenje virtuelnih valuta, upotreba proksi servera i softvera za anonimizaciju, čini treću komponentu pranja novca, odnosno integraciju u legalne ekonomske tokove, gotovo nevidljivom, pošto se novac može preneti ili povući, ostavljajući malo tragova.

Dakle, pranje novca, kao jedno od najrasprostranjenijih krivičnih dela u globalnim razmerama, proizvodi niz negativnih uticaja i ima širok spektar povratnih efekata, kako na ekonomske i političke, tako i na socijalne strukture svake zemlje. Pritom, moraju se sagledati strategijski rizici po stabilnost savremene države i činjenica da se ovom kriminalnom delatnošću ne bave isključivo klasične kriminalne grupe, već i „prividno“ ozbiljne i uspešne finansijske institucije i kompanije, sa tendencijom da izbegnu prijavljivanje poreskim vlastima da obavljaju delatnost na osnovu koje nastaje poreska obaveza ili da prijave samo deo, a ne sve ostvarene poreske prihode.

Stoga je potpuno opravdana potreba da forenzičko računovodstvo, u današnje vreme, predstavlja jednu od najbrže rastućih oblasti u sprovođenju zakona. Naime, ove „specijalizovane računovođe“ na delotvoran način bave se istraživanjem poreskih i poslovnih podataka, kako bi identifikovale nepravilnosti koje mogu uticati na važne krivične i građanske predmete, otkrivajući i/ili pronalazeći dokaze o

proneveri, korupciji i drugim finansijskim prevarama i zločinima, koji uključuju i različite manipulacije „kriminala belih kragni“.

Monografija koja je pred vama analizira, interpretira, sumira i prezentuje složena finansijska i poslovna pitanja, posmatrana kroz prizmu forenzičkog računovođe i stručnjaka za krivično pravo, odnosno ovlašćenih istražitelja, na način koji je razumljiv i adekvatno podržan u teoriji i praksi. Njeno publikovanje doprineće svojevrsnom načinu obznanjivanja dostignuća u primeni forenzičkog računovodstva i rešavanju praktičnih problema, te će ova knjiga na taj način imati udela u korespondenciji i u naučnoj i stručnoj javnosti.

Recenzenti

Prof. dr Pero Petrović, naučni savetnik,
Institut za međunarodnu politiku i privredu u Beogradu

Prof. dr Božidar Banović, redovni profesor,
Fakultet za bezbednost Univerziteta u Beogradu

Prof. dr Dobrica Vesić, viši naučni saradnik,
Institut za međunarodnu politiku i privredu u Beogradu

O AUTORIMA

Doc. dr. Žarko M. Lekić rođen 1940. u mestu Murino, opština Plav, u Crnoj Gori, Srednju ekonomsku školu završio je u Peći (1959), diplomirao je na Ekonomskom fakultetu u Beogradu (1963), magistrirao na Pravnom fakultetu u Beogradu (1987), a doktorirao na Univerzitetu Union (2004). Biran je za docenta univerziteta.

U toku 1979, kraće vreme radio je kao zamenik generalnog direktora u Radio-televiziji u Podgorici (tadašnji Titograd), a 2004. i 2005. kao finansijski direktor u „Ekos osiguranju“.

U vreme rada u rudarstvu, pored redovnih zaduženja u finansijskim i računovodstvenim poslovima, učestvovao je u izradi i reviziji brojnih investicionih programa rudarske proizvodnje i drugih privrednih aktivnosti vezanih za rudarstvo. Takođe, na naučnim skupovima i savetovanjima o rudarstvu podneo je brojne naučne i stručne radove, objavljivane u stručnoj literaturi i časopisima vezanim za rudarsku delatnost.

Naporedo sa obavljanjem stručnih ekonomskih i rukovodećih poslova u finansijama rudarske delatnosti, bavio se i veštačenjem u oblasti privrednog kriminala za Okružni sud u Tuzli, gde je pokazao izvanredne rezultate i afirmisao se kao vrstan poznavalac i stručnjak u toj oblasti. Istovremeno, sarađivao je i učestvovao u rasvetljavanju brojnih složenih slučajeva organizovanog kriminala u privredi, konsultovan i od strane drugih pravosudnih i sudsko-istražnih organa u Republici Bosni i Hercegovini.

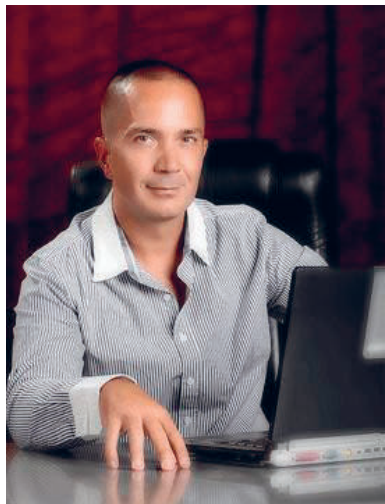
Nakon prelaska u Beograd i doktoriranja, bio je profesor na Ekonomskom fakultetu u Novom Pazaru, Beogradu i Pančevu, i predavač po pozivu na Union univerzitetu u Beogradu.

Pored brojnih naučnih radova, objavio je i knjige: *Osiguranje — finansijsko-računovodstvena funkcija* i *Upravljačko računovodstvo*. Autor je recenzija za nekoliko knjiga.

Prof. dr. Željko (Đuro) Bjelajac rođen je 30. maja 1967, u Beranama, Republika Crna Gora. Redovni je profesor i predsednik Saveta Pravnog fakulteta za privredu i pravosuđe u Novom Sadu. Autor je devet monografija. Kao autor i koautor objavio je sto dvadeset naučnih radova, od kojih je najveći broj publikovan u prestižnim međunarodnim naučnim časopisima i vodećim naučnim časopisima od nacionalnog značaja, kao i u zbornicima radova sa međunarodnih konferencija. Određeni broj njegovih radova odnosi se na fenomen „pranja novca“. Aktivno učestvuje u realizaciji nastave na osnovnim akademskim studijama, master akademskim studijama i doktor-

skim akademskim studijama, na predmetima u okviru krivičnopravne uže naučne oblasti: Organizovani kriminalitet, Politika suzbijanja kriminaliteta, Trgovina ljudima i Bezbednosna kultura. Pomoćnik je glavnog i odgovornog urednika naučnog časopisa *Kultura polisa*. Živi u Beogradu.

Prof. dr Marko Carić rođen je 1971. godine u Novom Sadu, gde je diplomirao na Fakultetu tehničkih nauka (1996), stekavši zvanje diplomiranog inženjera elektrotehnike. Na Ekonomskom fakultetu stekao je zvanje diplomiranog ekonomiste (1999). Magistrirao je (2002) i doktorirao (2005) na Fakultetu za menadžment, stekavši zvanje doktora nauka za užu naučnu oblast: Menadžment. Doktorsku tezu odbranio je i na Fakultetu tehničkih nauka (2008), čime je stekao zvanje doktora tehničkih nauka. Učestvovao je u nekoliko međunarodnih projekata i na brojnim domaćim i međunarodnim konferencijama. Do sada je objavio više od 50 naučnih radova, od kojih je veliki broj objavljen u međunarodnim časopisima. Autor je preko deset monografija i udžbenika. Do sada je bio mentor desetina magistarskih teza i doktorskih disertacija. Stalni je sudski veštak na poljima: Ekonomija i finansije, i Elektrotehnika i telekomunikacije. Član je Udruženja sudskih veštaka Vojvodine i Inženjerske komore Srbije, i nosilac četiri licence — nadzor, projektovanje, tehnička kontrola, izvođenje elektro i telekomunikacionih instalacija. Član je Mense. Završio je veliki broj kurseva: Sistemi kvaliteta, GSM/UMTS, TOC/CC, ISDN, Data Kom and Networking, Uspešna primena menadžmenta i LCMT trening, Principi modelovanja i sl., kao i specijalizaciju iz oblasti telekomunikacija u Kampinasu, u Brazilu (1994). Dobitnik je brojnih nagrada od kojih se ističe „Najevropljanin 2010“ u oblasti preduzetništva i menadžmenta. Zastupljen je u enciklopediji *Oxford's Book of Successful People of Serbia*, kao jedan od najuspešnijih ljudi u Srbiji u 2015. godini. Njegova fotografija našla se na naslovnoj strani poslovnog magazina *Profit*, u junu 2016. godine.

LITERATURA

- Albrecht, W. Steve & Albrecht, Chad O. *Fraud Examination & Prevention*, Thomson/South-Western, Ohio 2004.
- Aleksić, Ž., Gašić, M. „Uloga finansijske policije u otkrivanju privrednog kriminaliteta i drugih zloupotreba”, u: *Aktuelni problemi suzbijanja kriminaliteta*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd 1993.
- Anthony R., Welch, G., & Reece, J. *Fundamentals of Managment Accounting*, Richard D. Iving, Nomevpod, Ilinos 1985.
- Atkinson, A., Banker, R., Kaplan, R., & Jong, S. *Management Accounting*, Prentice-Hal Inc., NJ 1997.
- Beddingfield, K., Hawkins, D., Ito, T., Lenzy, T., & Luftus, M. „20 Hot Job Tracks When Baby Boomers Retire“, US News & World Report, 20. october 2006.
- Belak, V. *Poslovna Forenzika i forenzičko računovodstvo — borba protiv prijevare*, Bedlak Excellens D. O. O., Zagreb 2011.
- Bjelajac, Ž. „Contemporary Tendencies in Money Laundering Methods: Review of the Methods and Measures for its Suppression“, Research Institute for European and American studies (RIEAS), Research Paper No. 151, Athens, june 2011.
- Bjelajac, Ž. „Pranje novca kao faktor ekonomske destabilizacije u nacionalnim međunarodnim razmerama“, u: *Poslovna ekonomija*, vol. V, br. 2, Sremska Kamenica 2011.
- Bjelajac, Ž. „Pranje novca kao prepreka afirmaciji preduzetništva i razvoju privatnog sektora u Republici Srbiji“, u: *Poslovna ekonomija*, vol. X, br. 1, Sremska Kamenica 2012.
- Bjelajac, Ž., Jovanović, M. „Specifičnosti fenomena pranja novca“, u: *Megatrend revija*, Vol. IX, br. 3, Beograd 2012.
- Bjelajac, Ž. *Organizovani kriminalitet. Imperija zla*, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, Novi Sad 2013.
- Bošković, M. *Kriminalistička metodika I*, Policijska akademija, Beograd 1995.
- Buckhoff, T. A. „Forensic Audit vs. Financial Statement Audits“, u: *Current Accounts*, The Georgia Society of CPAs, september—october 2008.
- Chadwick, L. *Osnove upravljačkog računovodstva*, Nakladnička kuća Mate, Zagreb 2000.
- Erić, D. *Finansijska tržišta i instrumenti*, Čigoja, Beograd 2003;
- Gavrilović, M. *Miloš Obrenović*, knj. I i II, 1909.
- Genstner, P. *Analiza bilansa*, Beograd 1933.
- Grujić, J. *Zapisi*, sveska II, Beograd 1922.
- Grupa autora. *Računovodstvo I*, Viša poslovna škola, Beograd 1995.

- Janković, D. i dr. *Istorija države i prava feudalne Srbije*, Beograd 1958.
- Krivokapić, V. „Posebnosti krivičnog postupka za krivična dela izvršena na štetu društvene imovine“, u: *Pravni život*, 12/86.
- Krivokapić, V., Krstić, O. *Kriminalistička taktika*, Policijska akademija, Beograd 1995.
- Kulić, M. *Zloupotreba službenog položaja*, Savez računovođa Srbije, Beograd 1995.
- Lazić, J. *Priručnik o primeni kontnog okvira u skladu sa MRS/MSFI sa primerima knjiženja i sastavljanja finansijskih izveštaja*, Visoka poslovna škola strukovnih studija, Novi Sad 2011.
- Lekić, Ž. *Osiguranje — Finansijsko-računovodstvena funkcija*, Glosarijum, Beograd 2006.
- Lekić, Ž. *Upravljačko računovodstvo — temelj poslovnog odlučivanja*, Delta Pres, Beograd 2009.
- Leko, V. *Metodologija budžetskog računovodstva*, Ekonomski institut, Beograd 2004.
- Lukić, R. *Bankarsko računovodstvo*, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta, Beograd 2009.
- Lukić, R. *Računovodstvo trgovačkih preduzeća*, Ekonomski fakultet Beograd, Centar za izdavačku delatnost, Beograd 2005.
- Lux, Alen G. & Fitiani, S. „Fighting Internal Crime Before It Happens“, u: *Information Systems Control Journal*, knj. III, 2002.
- Međunarodni standardi i saopštenja revizije, kontrole kvaliteta, pregleda i ostalih uveravanja i srodnih usluga*, Udruženje računovođa Srbije, Beograd 2011.
- Meigs, R. & Meigs, W. *Računovodstvo — temelj poslovnog odlučivanja*, Mate d. o. o. Zagreb, 1999.
- Milojević, D. *Revizor u znaku Justicije*, Savez računovođa Srbije, Beograd 2000.
- Milošević, G. *Teorija i praksa finansijskog prava*, Kriminalistička policijska akademija, Beograd 2013.
- Mrvić-Petrović, N., Ćirić, J. *Sukob javnog i privatnog interesa u trouglu moći, novca i politike*, Institut za uporedno pravo, Vojnoizdavački zavod, Beograd 2004.
- Nacionalna strategija za borbu protiv organizovanog kriminala, „Sl. glasnik RS“, 23/09.
- Nicević, M., Ivanović, A. *Privredni kriminalitet*, Univerzitet u Novom Pazaru, Novi Pazar 2013.
- Ostrogorski, G. *Istorija Vizantije*, Narodna knjiga, Beograd.
- Otašević, V. *Sudsko-medicinski veštak na raskršću*, Prosveta, Niš 1997.
- Papazoglu, D. *Krivično pravo i pravosuđe u Srbiji (1804—1813)*, Beograd 1954.
- Petković, A. *Forenzička revizija — kriminalne radnje u finansijskim izveštajima*, Proleter, AD Bečej, Novi Sad 2010.

- Petrović, Z. i Rakčević, Đ. *Priručnik za primenu Međunarodnih računovodstvenih standarda*, Žuta knjiga, Beograd 2004.
- Pihler, S. „Ka savremenoj koncepciji ekonomskog kriminaliteta“, u: *Aktuelni problemi suzbijanja kriminaliteta*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd 1993.
- Pismo Vuka Stefanovića Karadžića knezu Milošu Obrenoviću*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1987.
- Pravilnik o standardnom klasifikacionom okviru i kontnom planu za budžetski sistem, „Sl. glasnik RS“, 103/11, 10/12 i 18/12.
- Primena kontnog plana za budžetsko računovodstvo, Savez računovođa Srbije, Beograd 2012.
- Radojević, Z., Aleksić, Ž., Petrović, Z., Petrović, T. *Prevare u osiguranju*, Glosarijum, Beograd 2003.
- Radovanović, M. *Zloupotrebe službenog položaja ili ovlašćenja*, Beograd 1958.
- Radovanović, R. *Analiza poslovanja preduzeća*, Savremena administracija, Beograd 1993.
- Radovanović, R. *Bilansi preduzeća i banaka*, Beogradsko mašinsko grafičko preduzeće, Beograd 1999;
- Rajs, A. *Čujte Srbi! Čuvajte se sebe*, Ciri—Beograd, 2004.
- Ranković, J. *Teorija bilansa*, Ekonomski fakultet, Beograd 1992.
- Ranković, J. *Upravljanje finansijama preduzeća*, Ekonomski fakultet, Beograd 1990.
- Ranković, J. *Specijalni bilansi*, Proinkom, Beograd 1996.
- Savetovanje profesionalnih računovođa, Aktuelni propisi u oblasti budžetskog sistema, Savez računovođa Srbije, „Računovodstvo“ GOO, Zlatibor, 2007.
- Savez računovođa Srbije, *Revizija kriminalne radnje i forenzičko računovodstvo*, Beograd 2012.
- Simonović, B. *Kriminalistika*, Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu i Instituta za pravne i društvene nauke, Kragujevac 2012.
- Slović, D. *Dinamička analiza bilansa*, Feniks, Beograd 2003.
- Slović, D. *Finansijske i pravne špekulacije*, Feniks, Beograd 2004.
- Službeni glasnik RS, 42/02, 27/03, 39/03, 67/03, 29/04, 45/05, 61/05 i 72/09.
- Spalević, Ž., Bjelajac, Ž., Carić, M. „The Importance and the Role of Forensics of Mobile“, *Facta Universitatis*, Ser: Elec. Energ. Vol. 25, No 2, August 2012.
- Stevanović, N., Malinić, D., Milićević, V. *Upravljačko računovodstvo*, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu, Beograd 2006.
- Stickney, C. *Financial Reporting and Statement Analysis*, Third edition, Harcourt Brace & Co, USA, Orlando 1966.
- Škarić Jovanović, K. *Finansijsko računovodstvo*, Ekonomski fakultet, Beograd 2007.

- Škarić Jovanović, K., Radovanović, R. *Finansijsko računovodstvo*, Ekonomski fakultet Beograd, Centar za istraživačku delatnost, Beograd 2006.
- Štimac, N. *Protiv korupcije*, UDD, Zagreb—Split 2004.
- Tanjević, N. *Privredni kriminal u uslovima ekonomske tranzicije*, Institut za uporedno pravo, Beograd 2012.
- Tatić, V., Medojević, M. *Finansijsko knjigovodstvo*, Institut za ekonomiku i finansije, Beograd 2006.
- Todorović, Ž. „Korupcija u Srbiji istorijsko-kulturološki aspekti“, *Bezbednost*, br. 1/2014.
- „Uredba o budžetskom računovodstvu“, u: Zakonu o budžetskom sistemu, „Sl. glasnik RS“, 9/02, 87/02, 61/05, 66/05, 101/05, 62/06, 63/06 85/06 i 86/06.
- Vodinelić, V. „Dokazna vrednost poricanja u krivičnom postupku za krivično pravo“, br. 1/1978.
- Wiley Corporate F & A. „Revizija kriminalne radnje i forenzičko računovodstvo“, Savez računovođa i revizora Srbije, Beograd 2010.
- Zakon o bankama, „Sl. glasnik RS“, 107/2005. i 91/2010.
- Zakon o budžetskom sistemu, „Sl. glasnik RS“, 9/02, 87/02, 61/05, 66/05, 101/05, 62/06, 63/06 85/06 i 86/06.
- Zakon o hartijama od vrednosti, „Sl. list SRJ“, 26/95.
- Zakon o osiguranju imovine i lica, „Sl. list SRJ“, 30/96.
- Zakon o računovodstvu i reviziji, „Sl. glasnik RS“, 46/2006.
- Zysman, Alan. *Forensic Accounting Demystified*,
<http://www.forensicaccounting.com/>

SADRŽAJ

PREDGOVOR	5
I ZNAČAJ RAČUNOVODSTVENIH INFORMACIJA.....	8
1. SISTEM RAČUNOVODSTVA KAO IZVOR RELEVANTNIH INFORMACIJA	8
1.1. Opisne informacije	10
1.2. Neračunovodstvene kvantitativne informacije	11
1.3. Informacije iz računovodstvenih izvora	12
2. FUNKCIJE FINANSIJSKOG RAČUNOVODSTVA	16
3. FUNKCIJE UPRAVLJAČKOG RAČUNOVODSTVA.....	18
3.1. Specifičnosti upravljačkog računovodstva.....	20
4. INTERPRETACIJA FINANSIJSKIH IZVEŠTAJA.....	22
5. ANALIZE FINANSIJSKIH INFORMACIJA.....	23
6. RAČUNOVODSTVENE INFORMACIJE U FUNKCIJI UTVRĐIVANJA ODGOVORNOSTI.....	25
7. KORISNICI FINANSIJSKIH INFORMACIJA	28
8. POUZDANOST FINANSIJSKIH INFORMACIJA.....	30
8.1. Stručnost i etika računovođa	31
8.2. Raznovrsnost računovodstvenih informacija.....	32
II SADRŽAJ I RAZVOJ FORENZIČKOG RAČUNOVODSTVA	35
1. DEFINISANJE KRIMINALA U PRIVREDI I UZROCI KOJI GA IZAZIVAJU	35
1.1. Podsticaji za nastanak kriminalnih radnji.....	39
1.2. Uzroci kriminalnog ponašanja.....	42
1.3. Zavisnost visine štete nastale kriminalom od sadejstva faktora koji ga uzrokuju.....	46
2. ISTORIJAT PREVARA I KORENI NASTANKA FORENZIČKOG RAČUNOVODSTVA.....	48

3. RAZVOJ KRIMINALA U PRIVREDI I DRŽAVNIM INSTITUCIJAMA SRBIJE	67
3.1. Razvoj privrednog i finansijskog kriminala u Srbiji od 1804. do 1940. godine	67
3.2. Privredni i finansijski kriminal u Srbiji od 1941. do 1990. godine	75
3.3. Privredni i finansijski kriminal u Srbiji posle 1991. godine	77
4. DEFINISANJE ULOGE FORENZIČKOG RAČUNOVODSTVA.....	88
5. PRIKRIVANJE NEZAKONITIH RADNJI U DOKUMENTACIJI I EVIDENCIJAMA	90
5.1. Oblici kriminala u bankama, kompanijama i javnom sektoru	93

III FORENZIČKO RAČUNOVODSTVO — INSTRUMENT

RASVETLJAVANJA KRIMINALNIH RADNJI	97
1. KONTROLNE AKTIVNOSTI U FUNKCIJI SUZBIJANJA KRIMINALNOG PONAŠANJA	97
2. FUNKCIJE FORENZIČKOG RAČUNOVODSTVA	101
2.1. Preventivni značaj kontrolnih aktivnosti u suzbijanju kriminala	101
2.2. Forenzičko računovodstvo u funkciji sistema kontrole	102
2.3. Kriminalne radnje u ekonomskim aktivnostima	105
2.3.1. <i>Klasifikacija kriminalnih radnji u kompanijama</i>	106
3. KRIMINALNE RADNJE U VEZI SA FINANSIJSKIM IZVEŠTAJIMA.....	110
3.1. Sistem za otkrivanje kriminalnih radnji.....	121
3.2. Modeli klasifikacije računovodstvenih anomalija.....	122
3.3. Klasifikacija promena i analiza rizika	124
4. KARAKTERISTIČNE FAZE U NASTAJANJU I RASVETLJAVANJU KRIMINALNIH I RADNJI.....	127
4.1. Oblici borbe u kompanijama protiv kriminalnog ponašanja	131
4.1.1. <i>Zaštita informacija u kompanijama</i>	133
5. RAČUNOVODSTVENI SIGNALI ZA NASTANAK KRIMINALNE RADNJE	135

5.1. Poznavanje sistema računovodstva kao uslov za rasvetljavanje kriminalnih radnji.....	135
5.2. Provera signala upozorenja u postupku rasvetljavanja kriminalnih radnji	139
6. RAZLIKE IZMEĐU POSLOVNOG I FORENZIČKOG RAČUNOVODSTVA.....	143
6.1. Potrebe za forenzičkim računovodstvom	149
6.2. Postupnost u istraživanju kriminalnih radnji	150
6.2.1. <i>Redosled postupaka u istraživanju kriminalnih radnji.....</i>	<i>151</i>
6.2.2. <i>Smisao revizije kriminalnih radnji</i>	<i>152</i>
6.3. Osposobljenost forenzičkog računovođe	153
7. FORENZIČKA REVIZIJA	156
7.1. Potrebna znanja i veštine revizora forenzičara	159
7.1.1. <i>Standardni principi revizije kriminalnih radnji</i>	<i>163</i>
7.1.2. <i>Forenzička revizija i rasvetljavanje kriminalnih radnji.....</i>	<i>165</i>
7.1.3. <i>Način razmišljanja forenzičara.....</i>	<i>167</i>
IV KRIMINALNE AKTIVNOSTI U EKONOMSKIM PROCESIMA PRIVREDNIH SUBJEKATA	169
1. RAČUNOVODSTVENO PRAĆENJE I KONTROLA POSLOVANJA U PRIVREDNIM SUBJEKTIMA.....	169
1.1. Zakonsko regulisanje računovodstvenih aktivnosti.....	171
1.2. Greške u računovodstvenim dokumentima i evidencijama	173
2. KRIMINALNE AKTIVNOSTI U POJEDINIM FAZAMA EKONOMSKIH PROCESA U PRAVNIM LICIMA.....	175
2.1. Obim i struktura sredstava za obavljanje delatnosti	175
2.2. Ekonomski procesi u pravnim licima u privredi	175
2.3. Ekonomske aktivnosti u pravnim licima društvenih delatnosti.....	179
3. EKONOMSKI KRIMINAL U SRBIJI	180
V KRIMINALNE RADNJE U PRIVREDNIM DRUŠTVIMA.....	182
1. PRIBAVLJANJE POČETNIH SREDSTAVA U PRIVREDNIM DRUŠTVIMA.....	182

1.1. Kriminalne radnje u toku pribavljanja početnog kapitala u privrednim društvima	183
1.2. Poslovanje privrednih društava osnovanih bez kapitala	186
2. RAČUNOVODSTVENO PRAĆENJE PRIBAVLJANJA POČETNIH POSLOVNIH SREDSTAVA.....	187
3. FAZA NABAVKE MATERIJALNIH I DRUGIH USLOVA POSLOVANJA U PRIVREDNIM DRUŠTVIMA	192
4. POSLOVANJE PRIVREDE U VREME TRANZICIJE I NELEGALNE AKTIVNOSTI U FAZI NABAVKE DOBARA ZA POSLOVANJE	194
5. PRAĆENJE NABAVKE U POSLOVNIM KNJIGAMA PRIVREDNIH DRUŠTAVA I NELEGALNE RADNJE U TOJ POSLOVNOJ FAZI	196
5.1. Nelegalne aktivnosti u postupku nabavke osnovnih sredstava.....	196
5.2. Nematerijalna ulaganja i nezakonite radnje vezane za njih	200
6. NELEGALNE AKTIVNOSTI U VEZI S TROŠKOVIMA OSNOVNIH SREDSTAVA.....	202
6.1. Nezakonita postupanja u vezi s obračunom troškova amortizacije	202
6.2. Nezakonite radnje u postupcima održavanja osnovnih sredstava.....	205
7. MANIPULACIJE FINANSIJSKIM SREDSTVIMA.....	208
7.1. Dugoročni finansijski plasmani.....	209
7.2. Ispravka vrednosti dugoročnih finansijskih plasmana.....	213
8. NABAVKA DOBARA ZA OBAVLJANJE REDOVNE DELATNOSTI U PRIVREDNIM DRUŠTVIMA	215
9. PRAĆENJE PRENOŠENJA MATERIJALA IZ SKLADIŠTA U PROIZVODNJU	218
10. TROŠKOVI GORIVA, ENERGIJE I USLUGA.....	226
11. RAČUNOVODSTVENO PRAĆENJE NEDOVRŠENE PROIZVODNJE	229
12. TROŠKOVI ZARADA, NAKNADA ZARADA I OSTALI LIČNI RASHODI.....	232

13. VREMENSKA RAZGRANIČENJA	240
13.1. Aktivna vremenska razgraničenja	241
13.2. Pasivna vremenska razgraničenja	243
14. RAČUNOVODSTVENO PRAĆENJE GOTOVIH PROIZVODA I PRODAJE	248
15. RAČUNOVODSTVENO PRAĆENJE UVOZA I IZVOZA	256
16. KRATKOROČNI FINANSIJSKI PLASMANI	262
17. ZLOUPOTREBA SUDSKIH SPOROVA PREKO RAČUNOVODSTVA	271
18. NEZAKONITE AKTIVNOSTI U STEČAJNOM POSTUPKU	275

VI RAČUNOVODSTVENO PRAĆENJE POSLOVANJA U TRGOVAČKIM KOMPANIJAMA 281

1. PRAĆENJE NABAVKE ROBE I DRUGIH DOBARA U TRGOVAČKIM DRUŠTVIMA I KRIMINALNE RADNJE U TIM AKTIVNOSTIMA	281
1.1. Obezbeđenje akcijskog kapitala u trgovačkim kompanijama	283
2. PRAĆENJE NABAVKE TRGOVAČKE ROBE	284
3. PRAĆENJE SKLADIŠTENJA ROBE I MOGUĆNOSTI ZA NELEGALNE AKTIVNOSTI U TOJ FAZI POSLOVANJA	289
4. PRAĆENJE PRODAJE ROBE U TRGOVAČKIM KOMPANIJAMA I MOGUĆE NELEGALNE AKTIVNOSTI U TOJ POSLOVNOJ FAZI	291

VII NEZAKONITE AKTIVNOSTI U TOKOVIMA NOVCA U OSIGURAVAJUĆIM KOMPANIJAMA 296

1. NEREGULARNE AKTIVNOSTI PRILIKOM OSNIVANJA ORGANIZACIJA OSIGURANJA	299
1.1. Nelegalne aktivnosti prilikom obezbeđivanja osnivačkog kapitala u osiguranju	300
1.2. Neregularni novčani tokovi u organizacijama osiguranja	305
2. TROŠENJE SREDSTAVA ZA SPROVOĐENJE OSIGURANJA	308

2.1. Postupak pravdanja zadržanog novca neverodostojnom dokumentacijom	314
2.2. Procedura zaduživanja i razduživanja za polise osiguranja	319
2.3. Zaduživanje zastupnika za polise od kojih je zadržavan novac.....	321
2.4. Prodaja i pravdanje polisa preko agencije za vršenje usluga u osiguranju.....	322
2.5. Izdvajanje duplih polisa kao oblik nezakonitog rada	324
2.6. Preusmeravanje namene novca preko humanitarnih organizacija	325
2.7. Isplata dela zarada bez doprinosa.....	326
2.8. Preusmeravanje sredstava osiguranja putem fiktivnih faktura	329
2.9. Isplate na ime šteta od kojih je zadržavan novac	330
2.10. Prikazivanje poklona i popusta iz premija	331
3. PROMENE NAMENE PRIHODA OD UTVRĐENIH PROPORCIJA	333
4. REALNOST FINANSIJSKIH IZVEŠTAJA U OSIGURANJU.....	335

VIII ANALIZE FINANSIJSKIH IZVEŠTAJA KOJE SIGNALIZIRAJU

DEFORMACIJE U POSLOVANJU	337
1. POTREBA ZA PREVENTIVNOM KONTROLOM POSLOVANJA PREDUZEĆA	337
2. KARAKTERISTIKE ORGANIZOVANJA POSLOVANJA PREDUZEĆA	340
2.1. Principi organizovanja i upravljanja preduzećem	344
2.2. Registrovanje i praćenje ekonomskih zbivanja u privrednom subjektu	347
2.3. Upravljanje i rukovođenje privrednim subjektom.....	349
2.4. Polaganje računa za poslovanje privrednog subjekta	351
3. INSTRUMENTI FINANSIJSKOG IZVEŠTAVANJA.....	356
3.1. Finansijsko-računovodstveni izveštaji.....	356
3.1.1. Bilans stanja	357
3.1.2. Bilans uspeha.....	363
3.1.3. Godišnji račun preduzeća	368
4. VRSTE I CILJEVI FINANSIJSKE ANALIZE.....	373

4.1. Potreba analiziranja finansijskih izveštaja	373
4.2. Vrste analize finansijskih izveštaja	377
4.3. Opšta analiza	379
4.3.1. Vertikalna analiza finansijskih izveštaja	380
4.3.2. Horizontalna analiza finansijskih izveštaja	387

IX RACIJA ANALIZE FINANSIJSKIH IZVEŠTAJA.....401

1. RACIJA ANALIZE LIKVIDNOSTI	402
1.1. Racio likvidnosti	405
2. RACIJA ANALIZE SOLVENTNOSTI	409
2.1. Racija pokrića imovine	412
2.2. Racija izvora finansiranja	417
3. RACIJA OBRTA	423
4. RACIJA RENTABILNOSTI	438
4.1. Racio rentabilnosti prihoda poslovanja	441
4.2. Racija rentabilnosti poslovanja	444
5. OGRANIČENE INFORMACIONE VREDNOSTI RACIJA	449

X NELEGALNE RADNJE U AKTIVNOSTIMA BANAKA 452

1. POSLOVANJE BANAKA	452
2. OBEZBEĐENJE USLOVA ZA OBAVLJANJE BANKARSKIH AKTIVNOSTI	455
3. OSNIVANJE I POSLOVANJE BANAKA	461
3.1. Osnivanje banaka bez osnivačkog kapitala	463
3.2. Obezbeđenje sredstava u bankama iz poslovnih odnosa sa privredom	468
3.2.1. Nelegalne radnje u bankama vezane za sredstva na računima komitenata	473
3.3. Pribavljanje sredstava u bankama iz poslovanja sa stanovništvom	475
3.3.1. Nelegalne radnje i manipulacije štednim ulozima građana u bankama	482
3.4. Drugi izvori sredstava banaka iz poslovnih odnosa	485
3.4.1. Neregularne radnje u bankama vezane za druge izvore sredstava	488
3.5. Sredstava banaka iz deviznog poslovanja	493

3.5.1. <i>Nelegalne radnje u bankama vezane za devizno poslovanje</i>	496
4. PRIBAVLJANJE SREDSTAVA U BANKAMA IZ KREDITA.....	504
4.1. Nelegalne radnje u bankama vezane za pribavljanje sredstava iz kredita.....	507
5. PRIBAVLJANJE DINARSKIH SREDSTAVA U BANKAMA PRODAJOM HARTIJA OD VREDNOSTI.....	508
5.1. Nezakonite radnje u bankama vezane za pribavljanje dinarskih sredstava prodajom hartija od vrednosti.....	510
5.2. Drugi izvori dinarskih sredstava u bankama	512
5.2.1. <i>Neregularne radnje vezane za pribavljanje dinarskih sredstava iz drugih izvora</i>	518
6. PRIBAVLJANJE DEVIZNIH SREDSTAVA PRODAJOM HARTIJA OD VREDNOSTI	521
6.1. Nezakonite radnje vezane za pribavljanje deviznih sredstava prodajom hartija od vrednosti	523
6.2. Drugi izvori deviznih sredstava	525
6.2.1. <i>Nelegalne radnje vezane za pribavljanje deviznih sredstava iz drugih izvora</i>	533
7. PRIBAVLJANJE SREDSTAVA ZA POSLOVANJE IZ PRIHODA	537
7.1. Dinarski prihodi banaka od kamata, naknada, provizija i drugih izvora	537
7.1.1. <i>Nezakonite radnje u bankama vezane za ostvarivanje prihoda iz kamata</i>	540
7.2. Prihodi banaka od kamata i iz drugih izvora u stranoj valuti	542
7.2.1. <i>Nezakonite radnje vezane za ostvarivanje prihoda u stranoj valuti</i>	546
8. NEZAKONITE AKTIVNOSTI U BANKAMA KOJE INICIRA MENADŽMENT	548
XI NELEGALNE RADNJE U BUDŽETSKIM AKTIVNOSTIMA	553
1. SINHRONIZACIJA BUDŽETSKIH AKTIVNOSTI	553
2. KONTROLNE FUNKCIJE I AKTIVNOSTI U BUDŽETSKOM SISTEMU	558
2.1. Uloga i funkcije trezora	561

2.1.1. <i>Trezor Republike</i>	561
2.1.2. <i>Trezor lokalne vlasti</i>	564
3. KONTROLNE FUNKCIJE BUDŽETSKOG RAČUNOVODSTVA	566
3.1. Poslovne knjige i računovodstvene isprave budžetskog poslovanja	569
3.1.1. <i>Poslovne knjige u budžetskom računovodstvu</i>	569
3.1.2. <i>Računovodstvene isprave za evidentiranje budžetskih poslovnih promena</i>	571
4. STANDARDNI KLASIFIKACIONI OKVIR I KONTNI PLAN BUDŽETSKOG SISTEMA	573
4.1. Funkcionalna klasifikacija budžetskih aktivnosti	574
4.2. Klasifikacija izdataka prema izvorima finansiranja	577
5. KONTNI PLAN BUDŽETSKOG SISTEMA I NJEGOVA PRIMENA	581
6. NEZAKONITE RADNJE U BUDŽETSKIM AKTIVNOSTIMA	589
6.1. Nezakonite radnje u početnim fazama budžetskih aktivnosti	593
6.1.1. <i>Nezakonite radnje prilikom utvrđivanja početnog stanja imovine, prava i obaveza</i>	594
6.1.2. <i>Aktivnosti budžetskih korisnika u pripremi i donošenju budžeta</i>	597
7. NEZAKONITE AKTIVNOSTI U POSTUPKU IZVRŠAVANJA BUDŽETA	605
7.1. Nezakonite radnje u vezi sa nefinansijskom imovinom	606
7.2. Nezakonite radnje u manipulisanju finansijskom imovinom	611
7.3. Nezakonite radnje sa budžetskim obavezama	617
7.3.1. <i>Manipulacije u vezi s rashodima za zaposlene</i>	620
7.3.2. <i>Nezakonite aktivnosti vezane za ostale budžetske rashode</i>	622
7.3.3. <i>Nezakonite aktivnosti vezane za pasivna vremenska razgraničenja</i>	630
7.4. Manipulacije vezane za kapital, utvrđivanje rezultata i vanbilansne evidencije	631
7.4.1. <i>Kapital kao pokazatelj vrednosti vlastite imovine korisnika budžetskih sredstava</i>	632
7.4.2. <i>Manipulacije u vezi s obračunom rezultata</i>	633

7.4.3. Manipulacije dobitima koje su rezultat promena vrednosti i drugih promena u obimu.....	635
7.4.4. Manipulacije vezane za vanbilansnu imovinu	636
7.5. Manipulacije tekućim rashodima.....	637
7.5.1. Nezakonite aktivnosti u vezi s rashodima za zaposlene	638
7.5.2. Manipulacije u vezi s korišćenjem usluga i roba.....	640
7.5.3. Manipulacije u vezi s amortizacijom i upotrebom osnovnih sredstava.....	644
7.5.4. Nezakonite aktivnosti vezane za otplatu kamata i pratećih troškova zaduživanja	645
7.5.5. Manipulacije subvencijama.....	646
7.5.6. Zloupotrebe donacija, dotacija i transfera.....	648
7.5.7. Nezakonite aktivnosti u vezi sa socijalnim osiguranjem i socijalnom zaštitom	650
7.5.8. Manipulacije vezane za ostale rashode koji se finansiraju iz budžeta	651
7.5.9. Administrativni transferi iz budžeta od direktnih budžetskih korisnika indirektnim, ili između korisnika na istom nivou i sredstava rezerve	653
7.6. Manipulacije izdacima za nefinansijsku imovinu.....	656
7.6.1. Nezakonite aktivnosti u vezi sa izdacima za osnovna sredstva	656
7.6.2. Zloupotrebe u vezi raspolaganja zalihama	657
7.6.3. Zloupotrebe vezane za nabavku prirodne imovine.....	659
7.6.4. Zloupotrebe vezane za finansiranje iz nacionalnog investicionog plana.....	660
7.7. Nezakonite aktivnosti u vezi s otplatom glavnice za nabavku finansijske imovine	661
7.7.1. Manipulacije u vezi s otplatom glavnice.....	661
7.7.2. Nezakonite aktivnosti prilikom nabavke finansijske imovine	662
7.8. Nezakonite radnje u tekućim budžetskim aktivnostima	664
7.8.1. Ostvarivanje poreskih prihoda i nezakonite radnje u tim aktivnostima.....	666
7.8.2. Naplata socijalnih doprinosa i nezakonite aktivnosti koje ih prate.....	669
7.8.3. Nezakonite aktivnosti u vezi sa sredstvima iz donacija i transfera	672

7.8.4. Zloupotrebe u vezi sa drugim sredstvima iz budžetskih prihoda	674
7.8.5. Manipulacije transferima između budžetskih korisnika na istom nivou.....	676
7.9. Manipulacije u vezi s primanjima od prodaje nefinansijske imovine	677
7.9.1. Nezakonite aktivnosti u vezi s primanjima od prodaje osnovnih sredstava	677
7.9.2. Manipulacije u vezi primanja od prodaje zaliha	679
7.9.3. Zloupotrebe u vezi s primanjima od prodaje dragocenosti.....	680
7.9.4. Manipulacije u vezi s ostvarivanjem primanja od prodaje prirodne imovine	681
7.10. Manipulacije u vezi s primanjima od zaduživanja i prodaje finansijske imovine	682
7.10.1. Manipulacije primanjima od zaduživanja.....	682
7.10.2. Manipulacije u vezi s primanjima od prodaje finansijske imovine	684
ZAKLJUČAK	687
IZVOD IZ RECENZIJE.....	691
O AUTORIMA	693
LITERATURA	696

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

343.53:657

ЛЕКИЋ, Жарко

Forenzičko računovodstvo : revizija prevara / Žarko Lekić, Željko Bjelajac, Marko Carić. - Novi Sad : Univerzitet Privredna akademija : Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, 2018 (Novi Sad : NS Mala knjiga plus). - 710 str. : ilustr. ; 25 cm

Tiraž 300. - Bibliografija.

ISBN 978-86- 6019-082- 8

1. Бјелајац, Жељко [аутор] 2. Царић, Марко [аутор]

а) Привредни криминал - Рачуноводство

COBISS.SR-ID 323080967

